

ACADEMIA
REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

DOCUMENTE
PRIVIND
ISTORIA ROMÎNIEI

INTRODUCERE

VOL. I

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
1956

ACADEMIA
REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

DOCUMENTE

PRIVIND

ISTORIA ROMÎNIEI

INTRODUCERE

VOL. I

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
1956

PREFAȚĂ

Colecția «Documente privind istoria României» inițiată în anii 1948-1949, se realizează cu ajutorul unui mare număr de colaboratori ai Institutelor de istorie ale Academiei R.P.R. din București, Cluj și Iași.

Pentru fondul de documente privind orînduirea feudală a fost posibilă publicarea tuturor documentelor referitoare la Moldova și Țara Românească pînă la 1625 și a celor privind Transilvania pînă la 1350 — datorită numărului relativ restrîns de materiale. După aceste date, stabilite de comitetul de redacție într-o anumită măsură în mod convențional, numărul documentelor crește tot mai mult și va necesita publicarea lor pe probleme, pe fonduri etc.

Seria evul mediu cuprinde volume în care se publică:

a) textele originale slave, latine și grecești ale documentelor publicate în traducere;

b) suplimente cu documente depistate ulterior publicării volumelor așărute pînă acum (aflătoare în deosebi în diferite centre regionale, mănăstiri etc.);

c) indicii numelor de locuri, de persoane și indicii pe materii.

În munca desfășurată timp de opt ani pentru asigurarea publicării volumelor de documente pînă la 1625 (referitoare la Moldova și Țara Românească) și pînă la 1350 (referitoare la Transilvania) a participat un mare număr de specialiști.

Colectivele care au lucrat la colecția «Documente privind istoria României» (seria evul mediu) au suferit de-a lungul timpului unele schimbări în compunerea lor. În cele de mai jos am cuprins, totuși, în aceeași categorie pe toți cei care au colaborat în majoritatea timpului (mai mult de trei ani) la lucrările colecției.

Au contribuit în mod deosebit la traducerea, revizia și definitivarea pentru tipar a textului slav și latin: Petre P. Panaitescu, Damian P. Bogdan, Francisc Pall, Maria Holban, Ștefan Pascu, Damaschin Mioc, Mihai Costăchescu.

La revizia și definitivarea textului privind documentele latinești au mai lucrat Mihail Dan, Ion Sabău, pentru documentele de limbă greacă Alexandru Elian și pentru cele de limbă românească Mihail Regleanu, Aurelian Sacerdoțeanu și Emil Vîrtosu.

Transcrierea și traducerea documentelor slave au fost făcute de: Dalila Aramă, Haralambie Chircă, Constantin Cihodariu, Dumitru Ciurea, Nicolae Grigoraș, Traian Ionescu-Nișcov, Pandele Olteanu și Constantin Velichi; cele pentru documentele în limba latină de: Sabîn Belu, Ștefan Bezdechi, Ion

Dani, Samuil Goldenberg, Vladimir Hanga, Camil Mureșan, Teodor Naum, Alexandru Neamțu, Iosif Pataki, iar pentru documentele grecești de Ion Vasile.

Transcrierea documentelor românești a fost făcută de Dumitru Constantinescu, Gheorghe Georgescu-Buzău, Aurora Ilieș, Ileana Leonte, Theodora Rădulescu și Ion Șucu.

Pentru identificarea localităților și a numelor de persoane menționate în documentele Transilvaniei au lucrat Sigismund Jakó și Coriolan Suciu.

Au colaborat sporadic (mai puțin de trei ani) la diverse lucrări auxiliare ale colectivului următorii: Rodica Anghel, Vanghele Antoniu, Alexandru Balintescu, Fulvia Boia, Vladimir Brădescu, Ion Chițimia, Ion Comănescu, Andrei Damaschin, Lucia Djamo, Elena Eftimiș, Ion Fănuică, Elena Gheorghiadă, Radu Greceanu, Iulia Ioniță, Gheorghe Lăzărescu, Hilde Mureșan, Gheorghe Nicolăiasa, Elena Petrea, Victor Popa, Alice Popescu, Grigore Popescu, Valeria Predescu, Dumitru Roșcău, Georgeta Russu, Viorica Secăreanu, Margareta Serghie și Ion Vîrtosu.

Unele sarcini legate de pregătirea tehnică pentru tipar (unificarea ortografiei, corecturile tipografice etc.) au fost încredințate colectivului compus din: Corneliu Băjan, Maria Bălan, Gheorghe Diaconu, Alexandru Gonța, Lia Lehr, Mehmed Ali Ecrem, Mircea Matei, Ștefan Olteanu, Nicolae Stoicescu, Ștefan Ștefănescu, Maria Turbatu și Matei Vlad.

Comitetul de redacție care a condus lucrările seriei evul mediu a fost alcătuit din: Ion Ionașcu, Letiția Lăzărescu-Ionescu Barbu, Cîmpina, Eugen Stănescu, David Prodan, Mihail Roller (redactor responsabil).

În lucrarea de față (vol. I și II) se publică Introducerea la seria evul mediu în care se indică principiile ce ne-au călăuzit în publicarea documentelor.

Această lucrare mai cuprinde o serie de studii individuale, semnate de autorii ce le-au întocmit și în care sînt tratate probleme ale științelor auxiliare din domeniul istoriei, în lumina volumelor publicate în colecția «Documente privind istoria Romîniei».

Asigurînd publicarea volumelor de documente pînă la datele indicate, Comitetul de redacție al colecției de «Documente privind istoria Romîniei» (seria evul mediu) consideră misiunea sa îndeplinită. În vederea continuării colecției, organele în drept vor constitui comitete de redacție pentru fondurile ce urmează a fi publicate.

COMITETUL DE REDACȚIE

INTRODUCERE

Pentru a putea studia diferitele aspecte ale procesului evoluției societății de pe întreg teritoriul R.P.R. în cadrul orînduirii feudale și a contribuției la alcătuirea istoriei poporului nostru «cu instituțiile, ideile, sentimentele și obiceiurile lui», — așa cum concepea revoluționarul democrat Nicolae Bălcescu acum mai bine de un veac «o adevărată istorie» — cercetătorii trebuie să fie puși în situația favorabilă de a cunoaște fenomenele și evenimentele omenești, păstrate de acele mărturii care poartă numele de izvoare istorice. Acestea «se împart în cinci grupuri fundamentale: izvoare materiale (în special arheologice), etnografice (rămășițele obiceiurilor vechi, ale metodelor de producție etc.), lingvistice (datele pentru istoria limbii), orale (legende, cîntece, proverbe etc.) și în sfîrșit izvoarele scrise»¹.

Din grupa izvoarelor scrise fac parte documentele. În perioada feudală predomină documentele de cancelarie cu fond juridic și — după cum just observa N. Bălcescu, vorbind de hrisoave sau urice — «acestea sînt izvorul cel mai însemnat al istoriei», fiindcă în ele informația istorică apare nemijlocită, străină de interesul celui ce le-a întocmit și sînt învestite cu garanții de autenticitate.

PROBLEMA EDITĂRII DOCUMENTELOR ÎNAINTE DE ANUL 1948

N. Bălcescu și M. Kogălniceanu au fost cei dintîi istorici romîni care, prețuind valoarea deosebită a documentelor ca materiale istorice, au pus printre primii începutul publicării sporadice a unora dintre acestea, mai ales cu conținut social-economic, în periodicele «Arhiva romînească», dată la iveală în anul 1840 la Iași și «Magazin istoric pentru Dacia», apărut la București în anii 1845—1847.

În volumul I din «Arhiva romînească» (1840), M. Kogălniceanu publică acte interne de cancelarie ce se păstrau atît în țară, cît și în străinătate, printre ele numărîndu-se și cunoscutul hrisov de «desrobirea vecinilor» din Moldova, dat de Constantin Mavrocordat în anul 1749 și republicat la scurtă vreme și de Bălcescu în volumul II din «Magazin...» (1846), împreună cu așezămîntul în parte similar ce fusese emis de același domn în anul 1746, în Țara Romînească, al cărui original se găsește la Arhivele statului din București (Arhiva istorică centrală).

Trebuie remarcat că în revistele editate de primii istorici romîni, documentele redactate în limbi străine sînt publicate fie numai în traducere

¹ Vezi Большая Советская Энциклопедия, vol. 19, ed. a II-a, Moscova, 1953, p. 45.

românească (de exemplu Diploma Ioaniților, din anul 1247 sau hrisovul din 24 aprilie 1613 dat de Radu vodă Mihnea, conținând prima semnalare a «legăturii» lui Mihai Viteazul și tradus în 1795 de Dionisie, firește «Eclisiarhul»), fie textul original însoțit de traducere, cum se procedează cu materialele documentare asupra Transilvaniei (inserate în vol. III din «Magazin...»), fie se redă numai textul originalului, fără traducerea în românește, cum e cazul cu actul grecesc al patriarhului Antonie din Constantinopol din august 1391 (vol. I din «Arhiva românească»). La documentele redactate în românește nu se traduc formulele slavone, iar transcrierea lor nu-i totdeauna exactă (vezi vol. II din «Magazin...», p. 180—181, 186).

În formularea documentului, adică în stabilirea unui titlu sau rezumarea lui, editorii încep uneori cu indicarea felului documentului și termină cu data, numai de an (de exemplu: «Hrisov de la Gaspar vv., 1619», sau «Carte domnească de la Mihail Racoviță vv., 1708» — în «Arhiva rom.», I, p. 54, 56 — ori: «Hrisov al lui Bela IV craiul Ungariei 1247» și «Hrisov de la Radu Mihnea vv., 1613» — în «Magazin istoric...», II, p. 247, 265), neprecizându-se esența conținutului. În multe cazuri însă, documentul este precedat de un titlu mai complet, care sintetizează cuprinsul (de exemplu, «Carte a obștei Adu-nări pentru desrobirea tuturor țăranilor, 1746» (în «Magazin...», II, p. 284).

Cît despre aparatul de control în care trebuie să apară informațiile cu privire la: locul de conservare a documentului și cota, forma lui exterioară (dacă e original, copie, concept, traducere etc.; pe ce material este scris și starea în care se află), edițiile precedente etc., se poate spune că este incomplet, la multe documente lipsind indicarea locului de păstrare și cota, lucrul fiind explicabil dacă ne gîndim la slaba organizare a arhivelor noastre în acea vreme.

În anul 1852, gîndind cu slabe resurse că ar putea să pășească pe urmele lui Bălcescu și Kogălniceanu, Theodor Codrescu făcu să apară primul volum al colecției *Uricariul*, care își va încheia apariția cu volumul 25 după 43 de ani. Deși în subtitlul de la volumul I se precizează că publicația cuprinde «hrisoave, anaforale și alte acte» sau «hrisoave, firmane și alte acte» (vol. III) ori «hrisoave, ispisoaice, urice, anaforale, proclamații, hatiserife» (vol. VI), și cu toate că în volumul VI se republică articolul «diplomatica» al dr. V. Pop, iar în volumul XXIII, Ghibănescu își propune a discuta «Ce-i documentul», totuși în întreaga colecție s-au publicat la întîmplare, pe lîngă documente, lucruri de tot felul: fragmente de cronici și compilații, descrieri de călătorie, scrisori banale, «învățăture» către fiul său Cornilie, însemnări de pe cărți, inscripții de biserici, descrieri de sigilii, steme, steaguri, cărți vechi etc., glosare și alte «felurimi».

În afară de un șir de studii lipsite de valoare, cele mai multe reproduse din periodice contemporane, unele volume conțin prefete, postfete sau note care în loc să înfățișeze și să motiveze planul publicației și metoda de lucru se reduc la plin eri și reproșuri față de forul academic, în frunte cu Hasdeu, care a caracterizat *Uricariul* drept «o colecțiune fără exegeză, dezordonată și fără explicațiune științifică» (cf. vol. XIII).

În publicația lui Codrescu același gen de izvoare, în același volum (de pildă III) figurează sub diverse denumiri: «Felurite hrisoave», «Acte istorice», «Acte diplomatice», «Firmane turcești». Documentele publicate n-au un număr de ordine și nu-s așezate cronologic. În mod cu totul sporadic se dă înainte de textul documentului data și atunci se exprimă numai velleatul,

fără anul erei noastre (cf. vol. IV), procedeul curent fiind acela al reproducerii textului fără a se face un rezumat al actului, precedat de datare. Se încearcă eliminarea lipsei neinscrierii cronologice a documentelor prin alcătuirea « listei materiilor » (așezată cind la începutul volumului, cind la sfîrșit), dar aceasta urmează ordinea grupărilor din volum, astfel că dispoziția cronologică nu există decît în cadrul grupării, deci nu poate suplini indicele cronologic al materialelor documentare. Pe de altă parte se observă o neconcordanță supărătoare și frecventă între titlul articolelor din interiorul volumului și cel redactat pentru « lista materiilor » (de pildă « Este oare adevărată spunerea lui Cantemir...? », vol. III, p. 109 și « Dovadă istorică că limba latină au ființat în țările românești. . . . », p. VII, la sumar).

Aproape constant nu se indică locul de păstrare al documentului și cota, ceea ce editorul observă în volumul VII, iar atunci cind ele apar, se procedează pe dos, începîndu-se cu arătarea filei, condicei și terminîndu-se cu locul de conservare (vol. II). Nu se face descrierea diplomatică a actului.

Incapacitatea de orientare în propriul material documentar din colecție face ca editorul să publice același document de mai multe ori, fie în același volum, fie în volume diferite, cum se întîmplă cu actul lui Neagoe Basarab din iulie 1520, privind stabilirea graniței Țării Românești dinspre Transilvania, care apare în volumul IV, paginile 357—361 și 370—375, după *Istoria Țării Românești*, ediția grecească a Tunusliilor, dar se republică și în volumul XII, p. 80—83.

Lipsa de spirit critic și de orientare a editorului în literatura istorică explică publicarea aceluiași document, conservat în două copii, în același volum (XVII), o dată cu datarea « 1572 dec. 3 (7081) », emis de « Ion Ștefan Petriceicu » (p. 1—2) și altă dată sub « 1672 dec. 3 (7181) », emis de « Ion sin Ștefan voievod » (p. 253). Numele destinatarilor apar cu totul deformate, de pildă « frate-său paharnic » și « frații lui Pătrașcu pah. ».

O altă lacună serioasă a *Uricărilor* se vedește în lipsa de preocupare a editorului de a data documentele nedatate (de exemplu, hrisovul lui Ioan Teodor vv. pentru școli, I, 67—74 și « ponturile pentru lucru », IV, 194 ș.a.) sau de a adopta un sistem consecvent de transformare a anilor erei bizantine în anii erei noastre. Astfel în documentele moldovenești din secolul XV-XVI el consideră că se aplică la datare, cind este vorba de lunile septembrie-decembrie ale veleatului respectiv, uneori stilul bizantin cu începutul anului la 1 septembrie, alteori stilul 1 ianuarie.

De pildă documentele cu veleatul 6972 nov. 2 (vol. XI, 91), 6996 oct. 15 (XXV, 1) și 7100 oct. 10 (XIV, 70) sînt socotite de editor a fi din anii: 1463, 1487 și 1491, adică datate după stilul 1 septembrie, pe cind documentul cu veleatul 6975 septembrie 11 (XVI, 282) este considerat din anul 1467, fiind datat după stilul 1 ianuarie. La inscripții constatăm același sistem curios: una cu veleatul 7004 septembrie 30 (VIII, 19) este admisă a fi din anul 1495, iar alta din 7004 noiembrie 8 (VIII, 14) ar corespunde anului 1496, deci pentru prima s-ar fi folosit stilul septembrie, pentru a doua stilul ianuarie.

Cît privește documentele datate 7082 dec. 21, 7094 noiem. 3 și 7147 sept. 8 (XIV, 152, 155, 165), editorul a admis a fi emise în anii 1574, 1586 și 1639, deci li s-ar fi aplicat stilul 1 ianuarie.

Apoi un act din cancelaria lui Matei Basarab, datat 7149 noiembrie 30 (V, 157) ar fi din anul 1641, socotind că și în Țara Românească în

secolul al XVII-lea anul ar fi început la 1 ianuarie, cînd este bine știut că în acest veac ambele țări practicau stilul 1 septembrie.

O primă culegere care cuprinde numai documente propriu-zise și corespondența Cantacuzinilor cu marii demnitari ai țarului Petru I se intitulează *Documente istorice* și apare în București la 1860 prin grija lui P. Teulescu, care «părea că vrea să se puie la întrecere cu Uricariul». Într-adevăr, nu găsim aici acea împestrițare de materiale, caracteristică lucrării lui Codrescu, ni se înfățișează numai grammate patriarhale, hrisoave domnești și firmane turcești, însă fără textul originalului, deci numai în traducere, socotită pe nedrept «fără greșală», după cum iarăși greșit este considerat Aristia, traducătorul cărților patriarhale, «bun pentru aceasta», cînd n-a făcut eforturi pentru a da conținutul lor într-o limbă clară, înțeleasă de popor. Astfel în cartea patriarhului Chiril din 20 aprilie 1626 (p. 4—7) găsim: «spirit dilect», «unanimamente cugetînd», «spre servîție la cele regale tribute și contribuțiuni», «strămutîndu-se la cele dimprejur colocate ginte» sau în gramata din aprilie 1641 (p. 8) întîlnim: «Matei vvd. . . comandir și probe-lator al tectonilor și al edificatorilor de templuri», mitropolitul Teofil «exarh al plageilor» etc. Se redau apoi în forme necorespunzătoare toponimicele, numele de persoane, dregătoriile etc. La fel formulele slavone, de exemplu: «Chiru Uțu Nașmu. . . Vlădica Ștefan Văsaim sin Vlascoe» (pentru: «chir oțu nașemu. . . vlădica Ștefan văsai zemli Ungrovlahiiscoi»), sau «pisazez Mihalcea» ș. a. (p. 36).

Traducerea actului nu este precedată de rezumat, ci numai de an, fără lună și zi. Deși autorul era funcționar la Arhivele statului, nu indică locul de conservare, cota, nici nu face descrierea diplomatică a documentului. Se arată numai cine este traducătorul actelor grecești sau slavonești. Lipsește orice notă sau comentariu.

A. Papiu Ilarian, influențat poate și de activitatea ardeleanului A. Treb. Laurian, tovarășul de muncă al lui Bălcescu, dă curs la București, în anul 1862, publicației *Tezaur de monumente istorice*, din care apărură trei volume pînă în 1864. Primul volum cuprinde izvoare istorice interne și externe de caracter narativ, textul original fiind însoțit de traduceri bune.

Un loc mai restrîns se rezervă pentru «Chrisoave domnești», al căror text este precedat de titlu, din care sint excluse luna și ziua, sub care se găsește descrierea diplomatică.

Originalele romînești sînt reproduse în caractere chirilice «afară de unele accente și prescurtări aruncate pre de asupra, care lipsind la tipografie, furăm nevoiți a le lăsa pe afară» — ne informează editorul — (p. 385), iar formulele slave nu se traduc. În cazul originalului slavon, se redă în partea de sus a paginii textul, fără unele accente și prescurtări, iar în partea de jos apare traducerea romînească «făcută de comisiunea documentală» (p. 391).

În volumul II, din anul 1863, în afară de șapte documente polone din anul 1616, editorul dă publicității două condici domnești de documente: una a lui Constantin Ipsilanti, cu 61 de copii și traduceri de acte din anii 1802—1807, alta a lui Ioan Caragea, cu 101 acte din anii 1812—1817 (p. 305—401), din care alege numai unele. Se înfățișează data unor firmane turcești numai după sistemul cronologic musulman, fără a se da concordanța cu sistemul modern de datare al erei noastre, lăsînd pe cititor să rezolve singur o problemă grea de cronologie (de exemplu «... pe la sfîrșitul lunii Șeban, leat

1217» (p. 327) sau «la 2 ale lui Ramazan al anului 1227» (p. 351), adică în cronologia noastră: «pe la 22-25 dec. anul 1802» și «10 sept. anul 1812».

Pe de altă parte, nu se încearcă datarea unor acte turcești pe baza conținutului. Trebuie apoi semnalată transcrierea greșită a unor cuvinte: «mode» și «așezământul modelor», în loc de «liude» (p. 305, 321—322 etc.), «manzili» (p. 328) etc., apoi transcrierea în ortografie latinizantă și renunțarea la descifrarea a 18 iscălituri din original, cum se procedează cu anaforaia boierilor moldoveni către Grigore vodă Ghica, din 22 ianuarie 1766, cuprinzând «ponturile» pentru țigani (vol. III, p. 194—96).

În anul 1864, când se imprimă volumul III (și ultimul) din opera lui Papiu Ilarian, caracterizată acum o jumătate de veac drept «cea mai metodică, mai îngrijită, mai desăvârșită executată», fără a se observa totuși existența unor lipsuri în editarea documentelor, începe să apară la București, de la 8 august, o nouă publicație de izvoare istorice prin efortul și competența lui B. P. Hasdeu, intitulată *Archiva istorică a României*, cu subtitlul: *Colecțiune critică de documente asupra trecutului român, începînd de la timpii cei mai îndepărtați și pînă la anul 1860*.

Subliniind «frumusețea exemplară» a «Tezaurului...» în ce privește execuția tehnică, Hasdeu critică în prefața la tomul I partea I (din ianuarie 1865) faptul că în publicație s-a pus accentul pe izvoarele narrative externe, unele «lipsite de valoare istorică» și nefiind contemporane evenimentelor, iar nu pe documente și că ediția textului documentului nu este însoțită de «un sumar detaliat pentru a înlesni lectorului căutarea și înțelegerea lui».

Hasdeu atribuie noțiunii «document» un conținut mai larg, acceptînd în această categorie de izvoare și scrisorile, notele de călătorie, memoriile, pe considerentul că acestea cuprind «lucruri descrise sub impresiunea evenimentului». Or, nu se poate spune că Miron Costin prezenta în versuri polone, contemporan cu evenimentele, trecutul Moldovei și Țării Românești, începînd cu cucerirea romană a Daciei, povestind de descălecatul lui Negru vodă și Dragoș¹; de aici constatarea că în publicația sa sînt inserate și izvoare narrative analistice ce se situează în afara caracterizării formulate de autor.

În introducere, editorul expune scopul, principiile și metoda ce stau la baza publicației: a) să tipărească «toate documentele inedite sau publicate, pămîntene și străine, privitoare la istoria romînă de la epoca cea mai veche și pînă la anul 1800», grupînd documentele interne în două categorii după limbă: «romîne» și «neromîne»; b) documentele inedite în limba slavă se vor publica «în text și în traducere», desfăcîndu-se abreviațiunile, coborîndu-se literele suprapuse în rînd și dîndu-se o traducere proprie, deoarece traducerile vechi ce însoțesc ades originalele sînt «mai totdeauna neglijente», greșite; c) documentele inedite romînești, redactate înainte de anul 1700 «vor fi reproduse cu slove cirilice întocmai după ortografia originală, însă fără abreviațiuni și supralitere», iar cele ulterioare «se vor transcri cu ortografia modernă...», ca unele ce nu mai prezintă interesul autenticității; d) documentele romînești publicate nu se vor retipări, însă se vor menționa edițiile anterioare; acest principiu se va călca în două cazuri și anume: cînd sînt publicate în cărți rare sau cînd sînt editate cu greșeli; e) din documentele externe se vor publica numai fragmentele ce se referă în chip expres la trecutul romînesc; f) se vor evita comentariile la text, în schimb se va da o deosebită atenție redactării «sumarelor documentare», din care cititorul

¹ Cf. «Arhiva istorică», I, 1, p. 159 și urm.

va putea căpăta « o idee sintetică despre cuprinsul actului, unde se găsește, locul emanării, data... , materia pe care e scris »; g) fiecare volum anual de circa 420 de pagini va avea la sfârșit un indice lingvistic, un altul toponimic, un al treilea de lucruri și unul cronologic pentru a se corecta neajunsul editării documentelor « fără ordinea datelor ».

Din *Arhiva istorică* apar pînă în anul 1867 trei volume, dar editorul este în imposibilitate de a le însoți de indicii lingvistici, toponimici și de lucruri publicind doar la sfârșitul volumului III repertoriul cronologic al documentelor apărute în volumele I—II. Această publicație — despre care se afirma atunci că « chiar întrece orice alte colecțiuni documentale europene » și al cărei prin volum era titlul de glorie al autorului — își încetă după scurt timp apariția prin meschinăria « unui fost profesor de istorie ».

Dindu-și seama însuși de unele lipsuri ale *Arhivei istorice*, Hasdeu caută să le elimine în noua sa revistă « Columna lui Traian », apărută în format de gazetă, în martie 1870. Astfel în rubrica « Arhivul istoric », el își propune să publice, în legătură cu o perioadă de zece ani, « o lungă scară de documente, adunate de prin toate părțile... , fie din Ardeal, fie din Moldova sau Muntenia... și grupate... într-o ordine cronologică, arătîndu-se cu scrupulozitate unde anume se află și supunîndu-se totdeauna unei riguroase critici », împărțind colecția « în două serii fundamentale: *diplome* și *relațiuni* ».

Pe cînd în publicația anterioară documentele sînt înserate fără nici o ordine cronologică și nu li se arată cota, în « Columnă... » se pleacă din anul 1568 și se continuă cu acte din anii următori, seria deschizîndu-se cu un document dat în Turda la 6 ianuarie 1568, reprodus după Cipariu. Se dă titlul, după care vin notele indicînd proveniența documentului, materialul, locul de păstrare, ediția etc. Apoi se face loc traducerii, urmate de text.

Astfel, actul emis din Tirgoviște, în 1569 septembrie 4, este un original slav din Arhiva statului din București, fondul Tismana, pag. 32, doc. nr. 1, însoțit de o traducere din 1845 a lui G. Peșacov (cf. an. I, nr. 6, din 19 martie 1870).

După această descriere diplomatică urmează traducerea rominească și apoi textul slav, cu caractere latino-polone, acest ultim aspect constituind o latură negativă a publicației. Cînd reproduce un document după rezumatul făcut de Wickenhauser, Hasdeu atrage atenția că documentele din colecția aceluia (*Beiträge einem Urkundenbuche*, Viena, 1862) « sînt publicate fără nici o critică, adesea chiar cu erori de cronologie ».

În timp ce în 1870 Hasdeu stăruia să se înlocuiască literele chirilice din textul slav cu caractere latine, în anul 1878 cînd apare primul volum din lucrarea *Cuvente den bătrîni*, el se ridică aprig împotriva copiștilor din secolul al XVIII-lea, în special asupra lui Dionisie Eclisiarhul, ce ar fi lăsat copii în care « aproape nici un cuvînt nu este bine transcris », căci a schimbat ortografia, a modernizat pronunția, a introdus cuvinte inexistente în original, așa că pe vechile copii rominești nu se poate pune nici o bază « sub raportul limbii și al paleografiei » (p. 22).

În Transilvania, Timotei Cipariu de la Blaj, editorul unor *Acte și fragmente religioase* din anul 1855, făcea să apară la 1 ianuarie 1867, din tiparnița sibianului Filtsch, periodicul « Archivu pentru filologie și istorie », cu o rubrică denumită « Documente istorice », în care începutul îl face « Memorialul » de călătorie prin Țara Românească întocmit de Paul Strasburgul, solul regelui suedez Gustav Adolf la Poartă în anul 1632. Textul latin al

relației este așezat pe coloana din stînga, iar traducerea datorită editorului pe cea din dreapta; la sfîrșit se dau 5 note de lămurirea unor cuvinte din expunere (p. 12—16).

Acestui izvor narativ îi succedă « Diploma de la Leon vodă, din a. 1631 » (p. 19—20), neindicîndu-se în titlu obiectul actului. În « nota » de sub traducere se dă o sumară descriere a originalului văzut și analizat de cunoscutul dr. V. Pop, care în anul răscoalei din 1821, căzîndu-i sub ochi numeroase documente purtate în refugiu la Brașov de boierii munteni, de unii chiriari și egumeni, a transcris unele traduceri anexe la originale, ieșite din pana lui Chiriță dascălul slovenesc în anul 1818. Faptul că Cipariu nu dă textul originalului slavon, a cărui sumară descriere în latinește o face Pop, dovedește că transcriptorul din 1821, necunoscînd slavona, se mulțumea cu traducerile, care de cele mai multe ori însoțeau originalele, alcătuiindu-și în acest fel « Diplomatarium românesc », în care se grupau și actele din a doua jumătate a secolului al XVI-lea relative la Coresi logofătul, considerat a fi în legătură genealogică cu cunoscutul traducător și tipograf muntean, așezat la Brașov. Nu ni se indică de către editor locul de păstrare al acestor documente, desigur fiindcă Pop nu îngrijise a-l nota, dar astăzi știm că ele se găseau în colecția boierilor Bărcănești, în a căror casă și-a găsit un loc de preceptor al odraslelor boierești, Gheorghe Lazăr, fiul de iobag din Avrig.

În anul începutului apariției « Columnei lui Traian » (1870) ia ființă un alt periodic bucureștean, « Foaia societății Rominismului », avînd în comitetul de conducere pe Hasdeu și Gr. Tocilescu. Publicația cuprinde și rubrica: « Documente istorice inedite », unde își fac loc unele acte interne și externe, mai ales din secolul al XVI-lea. Metoda de editare se prezintă în felul următor: se dă numărul de ordine al documentului în cifre romane, locul și data emiterii, rezumatul. Sub titlu se dă proveniența și depozitul, fără cotă, urmînd traducerea documentului, făcută de Peșacov, textul slav fiind lipsă (p. 46—47). Nu există o consecvență în metodă, căci uneori imediat după titlu urmează traducerea, iar descrierea diplomatică este așezată la sfîrșit, în « nota » (p. 47—48), unde se indică depozitul, fondul și cota. Unele comentarii aparținînd lui Tocilescu sînt greșite; astfel de pildă, se afirmă că documentul din 1494 martie 16 e dat de Vlad Țepeș (p. 156—58), informația istorică fiind trasă din cronicile muntene, pline de confuzii și erori în partea anterioară secolului al XVI-lea.

În 1883 apare « Revista pentru istorie, arheologie și filologie », cu o rubrică rezervată publicării unor « documente inedite privitoare la istoria romînă ». În primul număr, Melchisedec Ștefănescu prezintă « două urice inedite de la Ștefan cel Mare »: primul din anul 6996 decembrie 13 (1487), celălalt din 6996 ianuarie 9 (1488). Drept titlu se dă doar data actului, urmează descrierea diplomatică și depozitul, fără indicarea cotei. Vine apoi textul slav, cu litere suprapuse trecute în rînd, iar acestuia îi urmează traducerea (p. 369—373). Se fac largi comentarii de limbă și geografie istorică. Un al treilea document de la Ștefan cel Mare este publicat de Tocilescu. Începe cu locul și data (Suceava, 1487, martie 6) și face un rezumat al conținutului, căruia îi succedă descrierea documentului și indicarea locului de păstrare. Urmează textul slav, traducerea și adnotările (378—381). Între cei doi editori sînt deosebiri în modul de publicare, ultimul dovedind o mai bună metodă.

Dar revista nu are în centrul preocupărilor ei problema editării documentelor. Pentru cele externe (socotite în această categorie și actele din Transilvania) se dă ființă, în anul 1876, marii colecții *Hurmuzaki*, în timp ce pentru documentele interne cercetătorii erau reduși la slaba contribuție a *Uricariului*. În asemenea condiții, apariția în 1901 a volumului I (partea I și a II-a) din colecția *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, publicată de N. Iorga, stărnește interesul cercetătorilor istorici. În prefață, autorul arată că a alcătuit acest prim volum cam în grabă, indică sursele documentelor, numele celor ce l-au ajutat, dar nu expune ceea ce era esențial: conținutul «culegerii de documente», scopul ei, principiile și metoda de lucru ce stau la baza colecției, care avea să ajungă pînă în 1916 la 31 de volume. Din titlu, cercetătorii înțelegeau desigur că documentele vor fi însoțite de studii privind interpretarea lor, dar nimeni nu bănuia că întinderea unor atari studii va reduce simțitor spațiul necesar imensului material documentar inedit din depozitele publice și colecțiile particulare; mai mult, că unele volume (XXIV, XXVI—XXX) vor fi numai «Studii» (Chestiunea Dunării, Istoria statelor balcanice, Chestiunea Mării Mediterane, Memoriile lui Del Chiaro, Domnia lui Brincoveanu, Observații ale unui nespecialist asupra istoriei antice), fără documente.

Colecția nu apărea ca o sistematică încercare de pregătire a aceluia mult așteptat *Codex diplomaticus* al documentelor interne, deoarece volumul III ieșit din tipar tot în 1901 cuprinde «Fragmente de cronică și știri despre cronicari», la fel volumul IX (1905), iar volumele XII—XIII, XV, XVII vor fi alcătuite numai din inscripții și însemnări, materiale ce apar sporadic și în celelalte volume.

Dacă analizăm un volum din colecția în care materialul documentar («cărți domnești, zapise și răvașe») abundă (de pildă V), constatăm că se publică peste 1600 de acte din fonduri publice și colecții private interne (Spiridonia, Pantelimon, Mitropolia Iași, și Brincoveanu, Callimachi etc.) și documente din arhive străine dintre care multe sînt în limba slavonă sau alte limbi.

Dacă s-ar fi tipărit integral textul originalului și traducerea respectivă, materialul din volumul V ar fi necesitat probabil cinci volume. Pentru a cîștiga timp și spațiu, autorul a recurs — în mod aproape constant — la prezentarea actelor numai în rezumate și regeste, mulțumindu-se (mai ales cînd era vorba de documente slavone) să dea numărul de ordine, locul și data, numele emitentului, uneori și al destinatarului, precum și scurte indicații asupra provenienței și cotei (de exemplu: «1. Suceava, 28 dec. 6936 (1427). Alexandru cel Bun. Pergament. Dădești, 1» sau «5. Suceava, 18 mai 6951 (1443). Ilie și Ștefan, Dumești, IV, 1»).

Acest mod de a rezolva editarea numeroaselor documente interne constituie una din lipsurile esențiale ale publicației. O altă constă în faptul că unele din volumele colecției (în special V, VI și VII, care conțin mii de documente rezumate și regestate) n-au indici de persoane, locuri și lucruri, nici repertorii cronologice ale documentelor publicate, așa că folosirea lor se face cu mare greutate și multă pierdere de timp. Problema datării actelor nedatate nu-și găsește rezolvarea prin integrarea lor în perioada de decenii, jumătăți de veac etc. Cît privește problema «stilurilor» cronologice în documentele moldovene, ea rămîne neclară, autorul admitînd — după modul cum se face

reducția datelor — că în secolul al XV-lea se practica în cancelaria moldo-venească stilul de 1 septembrie, ceea ce s-a dovedit a fi greșit.

În volumele V—VII sînt și multe erori de datare, lectură și comentare, ceea ce însuși autorul observă, anunțînd la sfîrșitul volumului VI că « erată vol. V—VI se va găsi la sfîrșitul broșurii de *Indice* », deși publicase o erată la sfîrșitul volumului V, dar broșura n-a apărut niciodată și colecția a rămas fără aparatul de informații indispensabil.

Cunoscînd încă din anul 1895 prețiosul fond de documente slavone de la Brașov privind legăturile Țării Romînești cu Transilvania și cu acest oraș și considerînd că fără documente cercetările istorice de la noi vor « păstra un caracter provizoriu », Ion Bogdan se decise să-l editeze în anul 1902, potrivit următoarelor principii: 1) dacă traducerea se poate face « cu deplină siguranță », se renunță la publicarea originalelor, căutate numai de cîțiva specialiști în limbile slave, căci « a publica traduceri însoțite de originale este de cele mai multe ori un lux inutil »; 2) nu toate documentele trebuie publicate în întregime și celor mai puțin importante le pot ține locul regestele, cînd sînt bine și amănunțit făcute. Dă ca exemplu în această privință procedeul practicat de N. Iorga « în cele cinci volume de *Studii și documente* ».

Totuși, după cîteva rînduri, nu poate să nu se refere la *Arhiva* lui Hasdeu, spunînd că « a rămas și astăzi unica și cea mai bună colecție de documente interne vechi, în care originalele sînt bine publicate și traduceri bine făcute » și îndemnînd să se reia « opera începută cu atîta succes de Hasdeu ».

Această apreciere lasă să se înțeleagă că slavistul Ion Bogdan nu era de acord cu modul de editare a *Studiilor și documentelor*. Mai mult, probabil și ca urmare a criticii viguroase ce i-a adresat-o Tocilescu, el renunță în 1905 la principiul editării documentelor numai în traducere, care « era de natură să deștepte și interesul acelor clase sociale, care nu pot să-și facă din istoria națională un studiu de predilecție sau de specialitate », și publică o nouă ediție a *Relațiilor Țării Romînești cu Brașovul*, completînd ediția precedentă « cu textele originale și reproducîndu-le pe toate în întregime ». În ediția din 1905, se păstrează distribuirea documentelor după emitenți: domni (I) și dregători (II), adăugîndu-se un al III-lea capitol cuprinzînd scrisori latinești de domni și boieri, pe care însă nu le traduce în romînește, cum procedează cu cele slave. Spre deosebire de ediția 1902, se înseamnă textul slav urmat de traducere, dar nu se așează nici de data aceasta înainte de text data documentului, nici nu i se face rezumatul. Se corectează lipsa prin alcătuirea « Cuprinsului documentelor » așezat după prefață.

Documentele sînt publicate în ordine cronologică, dar aceasta se menține numai în cadrul fiecărui capitol din cele trei, ceea ce îngreuiază cercetarea. Se păstrează însă ordinea numerică progresivă a documentelor, cu cifre romane, fără să se țină seamă de cele trei despărțituri.

Transcrierea originalelor se face cu întregirea prescurtărilor și aducerea în rînd a literelor suprapuse. La text și traducere se fac adnotări, iar după traducere urmează descrierea diplomatică, începînd cu pecetea, felul materialului, cota și literatura bibliografică.

Multe dintre documente nu sînt datate sau datate numai cu luna și ziua, de aceea ordinea cronologică fixată de autor este discutabilă și faptul constituie una din laturile negative ale lucrării.

În anul 1905 apare încă un volum de documente din arhivele Transilvaniei sub titlul *Documente slavo-romîne cu privire la relațiile Țării Romîne*

nești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI, prin grija lui St. Nicolaescu. Autorul se pronunță împotriva publicării documentelor în rezumat, pentru transcrierea textului abreviat și suprascris și traducerea în « limba veche românească ». Materialul este așezat pe localitățile de păstrare: Sibiu, Brașov și Bistrița, numerotat cu cifre romane și publicat pe domnii.

Documentele n-au rezumat premergător textului slav, nici un reper-toriu cronologic, folosirea fiind ușurată doar în parte prin indice de nume proprii. Textul slav este despărțit de traducere prin descrierea diplomatică, din care lipsește cota. O latură negativă a publicației constă în abuzul de « notițe » (doc. I are 2 pagini text-traducere și 4 de comentarii; doc. XCVI are 5 pagini text-traducere și 12 pagini de « notițe »), la care se poate adăuga datarea fără argumentare a multor documente, lipsite de elementele cronologice principale. Publicația de documente se încheie totuși cu 8 inscripții slave de la Dealu și Vieroș.

După critica tăioasă îndreptată împotriva lui Ion Bogdan, la apariția primei ediții, Gr. Tocilescu — urmărind să umbrească opera distinsului slavist — a obținut ca sub auspiciile și cu spezele Academiei să întocmească o nouă ediție a documentelor din arhivele cunoscutelor orașe transilvănene, care s-a și imprimat apoi în condiții tehnice superioare la Viena și a fost pusă în circulație abia în anul 1931 sub titlul *534 documente istorice slavo-române... 1346—1603*. Ordonarea materialului pe domnii, amintește bine de ediția din 1905 a lui I. Bogdan. Numerotarea documentelor se face cu cifre arabe. Textul slav este precedat de loc, dată și rezumatul documentului, iar acestuia îi succede descrierea: material, loc de păstrare, cotă, pecete. Lipsesc comentariile. Nu se stabilește critic datarea documentelor, în mare număr nedatate, iar reducția anilor erei bizantine în ani moderni nu se face în text sau traducere, ci numai în titlu. Volumul n-are indici.

În primul deceniu al secolului al XX-lea se remarcă munca de cercetător și editor de documente a lui Al. Ștefulescu, intelectual gorjan cu serioasă pregătire în domeniul slavistici și promotorul unei rodnice acțiuni pentru adunarea materialelor documentare și dezvoltarea studiilor de istorie locală. Acesta dă la iveală o serie de monografii de mănăstiri, în frunte cu Tismana, o *Încercare asupra istoriei Tîrqu-Jiului* (1899), iar în 1908 publică *Documente slavo-române relative la Gorj*, multe adunate de el pentru muzeul din Tg.-Jiu. Planul lucrării se inspiră din citatele ediții ale lui I. Bogdan, adoptînd criteriul repartizării actelor pe domnii, rezervînd fiecăruia pagini sau rînduri de prezentare.

Fiecare document primește în frunte locul și data : Argeș, 16 septembrie 1430 (6939) — de cele mai multe ori însă locul vine după dată —, urmate de un rezumat larg, sub care se desfășoară textul slavon, apoi traducerea. În subtext se indică depozitul de conservare și eventualele ediții printr-o notă al cărei indicativ cifric de trimitere stă lingă velleatul din titlu, iar printr-o altă notă legată cifric de sfîrșitul textului slav se face o sumară descriere a documentului. Inconvenientul lipsei de înscriere numerică a documentului la pagina unde apare este eliminat prin « Cuprinsul » de la sfîrșitul volumului, unde data se exprimă în ordinea: zi, lună, milesim (veleat), loc de emitere. Volumul are — după prefață — o scurtă bibliografie, iar la sfîrșit indice toponomastic și de lucruri urmat de o erată.

La Iași, G. Ghibănescu — cunoscut pentru contribuția sa la îmbunătățirea colecției lui Codrescu — începe în anul 1906 publicarea a două colecții de documente interne, mai ales moldovenești: *Surete și izvoade; Ispisoace*

și zapise. În prefața primului volum din *Surete...* autorul vorbește de activitatea anterioară pe tărîmul descoperirii, colacionării și editării documentelor, dar nu arată scopul și principiile celor două publicații, prima ajungînd la 25 de volume. Din cercetarea acestor volume constatăm că documentele nu sînt ordonate în volum cronologic, dar inconvenientul acesta se elimină prin «tabla de materii» de la sfîrșit, care este lista rezumatelor documentelor în succesiune cronologică. Nu se dă număr de ordine rezumatelor din listă, în schimb fiecare document din volum are un număr, după care vine data și locul, dîndu-se numai veleatul, fără anul erei noastre, care nu figurează nici în textul slavon, nici în traducere și nici în repertoriul cronologic de la sfîrșit, ceea ce produce mari greutăți în folosire, mai ales cercetătorilor începători. O altă lipsă serioasă stă în faptul că editorul nu rezolvă problema datării documentelor nedatate, mulțumindu-se să le așeze la sfîrșitul volumului. Încă un aspect nesatisfăcător al publicației este modul cum a căutat editorul să scape de dificultatea transcrierii documentelor românești vechi, prin tipărirea lor în caractere chirilice, îngreunînd mai mult utilizarea. Abundă în schimb «notele», căci la un document de 3 pagini, de pildă, se aduc 8 pagini de comentarii (vol. I, p. 1—11), multe din ele astăzi depășite.

Opera lui Ghibănescu rămîne în parte lacunară apoi pentru modul de transcriere și calitatea traducerilor documentelor slave.

În timp ce se discuta valoarea primei ediții de documente privind relațiile cu Transilvania, publicată de I. Bogdan, s-a pus problema publicării documentelor vechi românești scrise cu caractere chirilice și s-a hotărît de Academie, în anul 1903, să se înceapă de îndată munca de transcriere a actelor de acest fel din depozitul ei. Se admitea deci fărîmîțarea unității materialului documentar pe considerații de limbă și publicarea integrală, dacă este anterior anului 1830. După patru ani, sub înrijirea lui I. Bianu, apare volumul I din colecția *Documente românești, perioada 1576—1632*. În prefață se expune sistemul de transcriere cu litere latine și pentru formulele și cuvintele slavonești, stabilindu-se adoptarea punctuației necesare înțelegerii lesnicioase a textului, așezarea cronologică a materialului datat, trecerea la sfîrșitul volumului a actelor nedatate. Se plănuieste ca documentele ulterioare anului 1632 să fie grupate în serii separate pe țări (Moldova și Țara Românească), după instituțiile care le-au creat și după cuprins. Totodată se fixează principiul reproducerii integrale a textului documentului. Dar editorii n-au putut realiza decît două fascicule din volumul I și colecția a încetat fără să fi ajuns să publice aparatul de informații și sumarul cronologic măcar la un volum.

Fiecare document este numerotat, titlul începe cu data — de exemplu: 1576 (7034) august 25, Bolboși (Gorj) — reprodușă în caractere grase, sub care se dă rezumatul, în cursive, apoi textul, urmat de descrierea diplomatică (proveniență, cotă, material, dimensiuni). Tot aici se reproduc și însemnările făcute ulterior pe document. În notele din subtext se discută autenticitatea îndoielnică a unui act, care se așează la data ce conține, nu la aceea unde ar trebui să figureze după cuprins. De aici rezultă că editorii n-au scos documentele false sau îndoielnice din serie spre a le crea o grupă aparte.

Nu se fac comentarii istorico-geografice, lingvistice etc.

În anul 1904, cu prilejul comemorării a patru veacuri de la moartea lui Ștefan cel Mare, Ministerul Instrucțiunii a însărcinat pe I. Bogdan ca într-un an de zile să adune și să pregătească pentru tipar documentele ieșite din

cancelaria acestui domn, dar lucrarea n-a putut fi terminată și imprimată în două volume masive decît în 1913. Apelul adresat deținătorilor de asemenea documente n-a avut ecou, dovedindu-se astfel puținul interes pe care marii proprietari îl arătau pentru istoria patriei. Autorul s-a hotărît să publice pe lîngă originale și documentele « păstrate numai în copii, traduceri sau rezumate », deși își dădea seama de greutatea ridicată de « datarea și interpretarea acestora ». În prefață se atrage atenția asupra tehnicii acestei ediții, care se deosebește de edițiile anterioare de « documente interne », dar nu se dau elementele ei de bază, răminînd a fi expuse « cu ocazia publicării celorlalte documente moldovenești », fapt ce nu s-a realizat însă de autor în restul vieții.

Pentru pătrunderea adîncă în problemă, autorul a parcurs o întinsă literatură istorică documentară și a cercetat depozite publice din țară și străinătate, precum și multe colecții particulare, timp de cîțiva ani de zile, apoi a trecut la ordonarea materialului transcris și tradus și la interpretarea lui în vederea tiparului.

Primul volum începe cu un rezumat luat dintr-o publicație a lui Wickenhauser, poartă cifra romană I, apoi data (12 august 1457, din care lipsește deci anul bizantin) drept titlu, sub care apare cuprinsul condensat, urmîndu-i indicația bibliografică și discuția critică a metodei editorului folosit, care a avut în față originalul și l-a rezumat greșit. Documentul II are drept titlu: « Mănăstirea Bistrița, 8 septembrie 1457 » apoi un rezumat, după care se dă textul original slav, fără traducerea în romînește, așa cum autorul procedează cu mai toate documentele, lipsind pe mulți cercetători pregătiți în domeniul istoriografiei, dar nespecialiști în limba slavă, de puțința utilizării critice a conținutului actelor, fapt ce constituie o lipsă serioasă a acestei lucrări.

Că editorul a apreciat necesitatea traducerii documentelor slave o dovedesc unele traduceri ce se publică după textul slav, în cadrul rubricii rezervate descrierii și comentariilor, care sînt destul de bogate.

Astfel documentul numărul VIII, datat: Roman, 31 august 1458 (I, 13—16) este prezentat cu textul original, iar în aparatul de comentarii apare și tradus, nu de editorul din 1913 însă, ci de un « ieromonah Ioan din Moldovița » în secolul al XVIII-lea, cînd normal și științific ar fi fost ca I. Bogdan însuși cu recunoscuta sa pregătire în slavistică, să fi dat o traducere care să exprime conținutul exact și deplin al originalului, nu să lase pe cercetător ca singur să tragă concluzii asupra calității traducerii.

Utilizarea publicației este înlesnită de un sumar cronologic, așezat la începutul fiecărui volum. Documentele privind relațiile cu Transilvania și țările străine apar separat în volumul II, acolo unde încetează șirul actelor relative la viața internă a țării, fără a se întrerupe însă ordinea numerică progresivă. Consecvent principiului adoptat, autorul nu traduce nici documentele redactate în limba latină, lăsînd ca fiecare cercetător să se descurce cum poate.

De un real folos sînt însă cei trei indici: de persoane, locuri și lucruri, care se găsesc la sfîrșitul vol. II și unde se vedește deosebitul efort depus de editor pentru identificarea satelor vechi cu cele contemporane și a diferitelor onomastice. Prezintă interes glosarele slavo-romîne.

O lucrare atît de dificilă chiar pentru un erudit ca I. Bogdan, fie și după nouă ani de muncă, n-a rămas scutită de amărăciunea unor erori, pentru care a fost necesară erata de la capătul volumului II.

Planul lui I. Bogdan de a continua munca de adunare și editare a documentelor moldovenești pe domnii este reluat de M. Costăchescu. Acesta publică în anii 1931—1932 două volume sub titlul: *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, grupate în interne (1374—1456) și externe (1387—1458). În prefața la volumul I, editorul prezintă succint metoda de lucru, arătând că dă documentul în original însoțit de traducere, neomițind niciodată suretele sau traduceri vechi și rezumate. Textele latinești sînt însoțite de traducerea în românește, ceea ce face să crească valoarea colecției. În transcrierea textelor slave aduce în rînd și pune în paranteze rotunde literele suprascrise și redă prescurtările așa cum sînt în original. Întregirile făcute de editor la text sînt puse în paranteze-croșete. Este preocupat de identificarea locurilor și oamenilor din documente. Nu stabilește un loc special în cadrul volumelor documentelor false sau îndoielnice, cum o dovedește prezența în fruntea volumului I a documentului din 1374, iunie 3, care ar fi fost emis din Bîrlad de Iurg Koriatovici lui Iacșe Litavor (p.1—2).

Documentele sînt așezate în succesiune cronologică și cu număr de ordine în cifre arabe. Tehnica editării este asemănătoare cu a lui I. Bogdan, cu deosebirea că notele subliminare la text sînt mai frecvente, iar aparatul de comentarii este uneori excesiv de întins și nu totdeauna util, lăsînd la o parte faptul că majoritatea paginilor sînt înghițite de el, în loc să cuprindă cît mai multe documente din imensul număr ce există pentru secolele XVI—XVIII.

În privința aparatului de informații, acesta este mai puțin încărcat decît în lucrarea lui I. Bogdan, deoarece Costăchescu rezolvă problema identificărilor și datărilor în notele de la sfîrșitul fiecărui act, nu în indici.

Trecînd peste edițiile de documente alcătuite pe criterii regionale, locale sau pe teme, ne oprim o clipă asupra publicației intitulată *Documentele Țării Românești*, volumul I (1369—1490), întocmită de P. P. Panaitescu și apărută în 1938. Ea caută a constitui începutul «unui codice diplomatic al Țării Românești», care pentru Moldova se realizase prin edițiile lui Bogdan și Costăchescu.

Editorul adoptă împărțirea colecției în două serii, ca și editorii documentelor moldovenești: interne și externe. La fel se prezintă tehnica inserării fiecărui document. În ce privește transcrierea, trece în rînd literele aruncate, întregește prescurtările, dînd o listă a lor, desface monogramele și introduce o punctuație rațională. Traduce toate documentele slave, ceea ce nu făcuse Bogdan, dar lasă netraduse pe cele redactate în limba latină, pe considerentul foarte personal că «datoria oricărui istoric este să cunoască această limbă». Evită traducerea într-o limbă arhaică asemănătoare traducerii diecilor din secolul al XVIII-lea, la fel notele încărcate de explicații istorico-genealogice și geografice. Se vorbește în prefață de grija acordată indicilor toponomastici și de lucruri și glosarului slavo-romin, care aveau să apară la sfîrșitul volumului II, intenție ce nu s-a mai realizat.

Nu se explică de ce s-a ales ca dată terminus a volumului I anul 1490, cînd natural ar fi fost să-l încheie cu anul 1500, mai ales cînd astăzi știm oă ultimul deceniu cuprinde doar 78 de documente.

După ce am parcurs unele colecții, monografii și periodice mai cunoscute, din Moldova, Țara Românească și, incidental, Transilvania, în care s-au publicat documente, putem trage următoarele concluzii:

1. Aproape toate aceste publicații de documente medievale nu explică cercetărilor și cititorilor, atunci cînd își încep apariția, scopul ediției, către

cine se adresează, perioada pe care o îmbrăţişează, materialul documentar luat în considerare, întinderea colecţiei (număr de volume, date extreme pentru fiecare volum, număr de pagini), principiile şi metoda tehnică de publicare etc.

2. Colecţiile mai întinse (*Uricariul, Studii şi documente, Surete şi izvoade*) şi periodicele publică nu numai documente propriu-zise, ci şi alte categorii de izvoare ca: inscripţii, cronică, descrieri de călătorii, memorii, articole din ziare, scrisori particulare, însemnări de pe cărţi etc. În unele predomină studiile, nu materialul documentar, câteodată acesta din urmă fiind cu totul eliminat.

3. Materialul documentar se publică grupat foarte diferit pe locuri de păstrare, după provenienţă, pe domnii, pe ţări şi teritorii mai mici, după limbă, în succesiune cronologică sau fără nici o ordine, la întâmplare.

4. În unele colecţii documentele — chiar din secolul al XV-lea — sînt publicate uneori numai în rezumat, redus la datare şi emitent, sau regist, fiind astfel inutilizabile.

5. Documentele vechi redactate în chirilice, sînt redactate de unii editori în aceste caractere, nu în litere latine, evitînd rezolvarea dificilei probleme a transpunerii alfabetului chirilic în alfabet latin, iar documentele în limbi străine (slavă, greacă, latină) sînt date uneori numai în traducere românească, fără text original; altele numai în text, fără traducere. Transcrierea textului slav se face uneori păstrîndu-se abrevierile şi literele aruncate, altele editorul intervine, desfăcînd prescurtările şi coborînd în rînd literele suprascrise. Nu sînt rare greşelile de transcriere. În ceea ce priveşte traducerea documentelor, unii editori întrebuiţează traduceri vechi ale diecelor din secolul al XVIII-lea cu forme arhaizante.

6. Se publică documentele fie fără a avea un număr de ordine — ceea ce face dificilă referirea la documente — fie cu număr, acesta fiind uneori în cifre romane, altele în cifre arabe.

7. Documentele care nu au dată se publică la sfîrşitul volumului, fără să se încerce datarea după aspectul extern şi conţinut sau se propune o dată fără să se argumenteze admiterea ei; iar dacă au datarea în alt sistem cronologic (era bizantină, era mohamedană etc.) nu se face concordanţa cu sistemul modern de datare sau se face greşit. Pe de altă parte, unii editori nu cunosc data începutului anului («stilul») şi fac reducţia datelor în mod greşit şi inconsecvent. Din cauza lipsei de metodă şi de spirit critic, în unele colecţii se publică aceleaşi documente sub aceleaşi date, de mai multe ori. Uneori, acelaşi document păstrat în copii diferite, apare sub date deosebite, fără ca editorul să observe eroarea.

8. Unele colecţii publică documentul fără a fi precedat de rezumat sau cu rezumat prea sumar. Data documentului din fruntea rezumatului este exprimată inconsecvent: locul de emitere stă înainte sau după dată; iar aceasta apare în ordinea: an, lună, zi şi invers.

9. La unele documente nu se indică depozitul şi cota sau se menţionează incomplet.

10. În unele publicaţii nu se face descrierea diplomatică a documentului, editîndu-se numai textul, fără titlu şi descriere, încît rolul editorului se reduce la transcrierea şi traducerea unui act, care poate fi fals sau transmis într-o traducere cu greşeli de datare şi conţinut.

11. Unii editori nu comentează documentul, nu fac «note», în timp ce alţii abuzează cu comentariile, acordîndu-le un spaţiu de două-trei ori mai mare decît cel ocupat de document.

12. Nu se dă totdeauna literatura privind documentul, nici nu se publică lista bibliografică.

13. Unele colecții nu au repertoriul cronologic al documentelor publicate:

14. Sint colecții de documente fără indice sau cu indice sumar, în care nu se fac identificări de persoane și locuri. Totodată, greșelile strecurate în volum nu sint semnalate în erată.

NI CĂSITATEA COLECȚIEI «DOCUMENTE PRIVIND ISTORIA ROMÂNIEI»

Analiza colecțiilor mai mari de documente și a unor monografii și periodice conținând și material documentar din perioada feudală a istoriei patriei noastre a dovedit desigur că istoriografia burgheză n-a putut să realizeze acel codice diplomatic, nu odată amintit, care să cuprindă documentele de pe întreg teritoriul țărilor române, fără granițe în spațiu și fără limită în timp. Aceste colecții ne oferă numai cîteva din prețioasele izvoare, restrinse ca arie geografică și reduse deseori doar la unele domnii, din cele mai depărtate în timp, lipsind pe cercetători și pe toți cei dornici să se informeze mai temeinic asupra trecutului poporului, de bogăția informațiilor din documente, care lărgeste orizontul științific și dă temeuri noi gîndirii istorice.

În noile condiții istorice din țara noastră create de lupta revoluționară a clasei muncitoare, prin instaurarea statului democrat-popular, prezidiul Academiei R.P.R. și Secția de științe istorice ¹ au decis în toamna anului 1948 ca o serie din cei mai buni specialiști și cercetători din domeniul istoriei țării noastre să fie antrenați în importanta sarcină de întocmire a întinsei colecții de izvoare diplomatice, intitulată *Documente privind istoria României*, care să fie o culegere a tuturor documentelor privind istoria poporului nostru ¹ și să servească la studierea temeinică a multiplelor aspecte ale diferitelor formațiuni social-economice.

La cîteva luni după punerea în practică a hotărîrii Academiei R.P.R., în perioada de frămîntare a problemelor complexe puse de întocmirea întinsei colecții de documente, în special cu privire la stabilirea principiilor și a metodelor tehnice de lucru, s-a stabilit (proces verbal nr. 24 din 12 martie 1949) că: «la începutul primului volum se vor da în introducere toate explicațiile de felul cum s-au transcris documentele». În toamna aceluiași an (proces verbal nr. 71) s-a hotărît că «în introducere — la începutul volumului — se va da o listă completă a tuturor prescurtărilor. În ianuarie 1950 se amintea că în introducere se va justifica metoda de lucru, iar la conferința din februarie 1950 se preciza că «în introducere vom atrage atenția cititorilor asupra unor intervenții în traducerea și transcrierea documentelor».

Cînd s-a constituit Comitetul de redacție, s-a luat hotărîrea ca fiecare volum să cuprindă o prefață în care pe lîngă unele date privind sursele de documente și felul lor după proveniență și limbă — să se semnaleze cercetătorilor cîteva aspecte caracteristice ale societății din epoca respectivă, reflectate în materialul publicat, trezindu-le astfel interesul pentru o folosire cît mai atentă și rodnică. În ceea ce privește scopul întinsei colecții, modul cum ea a început și continuă să se întocmească, greutățile ivite în cale, justificarea metodei de lucru, semnalarea lipsurilor etc., s-a stabilit

¹ În această colecție au apărut și zece volume privind *Războiul pentru independență 1877—78*. În cele de față ne ocupăm numai de volumele privind perioada orînduirii feudale.

ca să fie larg prezentate într-o lucrare intitulată *Documente privind istoria României. Introducere*, după ce se va fi cîștigat o experiență mai bogată, adică după apariția unui important număr de volume, ceea ce facem astăzi, cînd 27 de volume de documente din colecție, rezervate perioadei orînduirii feudale, au văzut lumina tiparului și slujesc dezvoltării științei istorice în țara noastră.

COLECTIVUL DIN BUCUREȘTI

În Secția de istorie medie a Institutului de istorie, încă din octombrie 1948 (proces verbal nr. 2)¹ s-a pus problema organizării muncii în colectiv pentru pregătirea datelor necesare alcătuirii planului de adunare și publicare a documentelor inedite interne privind dezvoltarea orînduirii feudale la noi iar în noiembrie (proces verbal nr. 4) conducerea secției însărcina doi membri să prezinte oral, fără o prealabilă studiere a chestiunii, o privire retrospectivă asupra publicațiilor anterioare de documente, care firește nu putea fi decît sumară și slab informată. La 2 decembrie (proces verbal nr. 5) se anunța componența colectivului de documente. Colectivul se bifurcă în subcolectivul pentru documentele slavone din secolul al XVI-lea, cu patru membri, și subcolectivul pentru documentele românești din secolul al XVII-lea cu cinci membri, primul primind sarcina de a pregăti pentru tipar în anul 1949 două volume de documente inedite din secolul al XVI-lea, iar al doilea un volum de documente inedite din secolul al XVII-lea.

În procesul muncii, colectivul a frămîntat o serie de probleme și a căutat să le dea o rezolvare, unele rămînînd deschise pînă la Consfătuirea specialiștilor pe țară din 11—12 februarie 1950, altele fiind trecute apoi asupra comitetului de redacție fixat de prezidiul Academiei R.P.R.

Încă într-o ședință a colectivului din 11 decembrie 1948 (proces verbal nr. 8) s-a pus întrebarea dacă în colecție se vor publica toate documentele din secolele XVI—XVII, inedite sau publicate, și s-a răspuns de responsabilitatea colecției că în afară de inedite se vor publica documentele editate în publicații rare sau editate neștiințific, precum și acelea date în textul original străin, fără traducere. Fiind în lucru o colecție a documentelor interne medievale, și urmărindu-se și evidența celor publicate, s-a propus la 7 aprilie (proces verbal nr. 32), la 2 iulie (proces verbal nr. 53) și în alte ședințe, ca orice document publicat în diverse colecții, reviste și chiar ziare, românești sau străine, să fie indicat în colecție măcar în rezumat. Propunerea a fost însușită la 6 septembrie 1949 (proces verbal nr. 66) în sensul că documentele publicate anterior vor fi înserate în repertoriul cronologic al tuturor documentelor ce se va întocmi mai tîrziu. La conferința pe țară s-a precizat că se va menționa « unde anume s-au publicat acele documente, care nu se reproduc și locul unde le pot găsi cei care vor să le studieze ».

Întrebarea pusă la 12 februarie 1949 (proces verbal nr. 16) de responsabilul colectivului din Cluj cu privire la definirea termenului « document intern » a primit un răspuns clar la Consfătuirea din 1950, cînd s-a spus: « Considerăm documente interne toate documentele care au fost emise din și pentru Moldova, Țara Românească și Transilvania. Considerăm extern numai ceea ce a venit dinafara teritoriului patriei ». Trebuie să recunoaștem că deși s-a

¹ Toate procesele verbale ale ședințelor colectivului sînt depuse și pot fi consultate la arhiva Institutului de istorie din București al Academiei R.P.R.

hotărît la conferință că în colecție se vor publica «actele interne emanate pe întreg teritoriul R.P.R.», totuși n-am aplicat rigid acest principiu atunci cînd, găsindu-ne la perioada feudalismului timpuriu în fața unui gol documentar intern, am întîlnit cîte un prețios izvor dinafară. L-am intercalat în colecție, motivînd procedura.

În toamna anului 1948 planul Institutului de istorie din București avea în vedere numai trei volume de documente interne din secolele XVI—XVII, însă în anul 1949 cadrul cronologic se lărgeste. Cum de la jumătatea secolului al XVII-lea înainte, în ce privește Moldova și Țara Romînească, și de la 1437 (Bobilna) înainte, în ce privește Transilvania, numărul documentelor ajunge așa de mare, încît publicarea tuturor în întregime devine o imposibilitate așa că s-a stabilit la 25 mai 1951 că se vor edita integral toate documentele pînă la 1650, respectiv 1437, iar după aceste date se vor publica în mod selectiv sau pe teme (răscoala iobagilor în 1437, războiul țărănesc condus de Gh. Doja, răscoala iobagilor sub conducerea lui Horia, Cloșca și Crișan, răscoala condusă de Tudor Vladimirescu etc.).

Sarcina întocmirii marii colecții de documente a fost împărțită între colectivele de la București, Iași, Cluj. Documentele urmau să fie publicate cronologic în trei serii: A. Moldova; B. Țara Romînească și C. Transilvania. Seria D., ce se va întocmi ulterior, va cuprinde documentele privind legăturile între țările romîne.

În fiecare serie volumele se vor publica în cadrul unui veac, pe sfert de veac, decadă sau jumătate de decadă și vor purta număr de ordine în cifre romane.

Colecția și-a propus să publice toate documentele ce pot lămuri feudalismul în țara noastră, în întregime, păstrînd chiar și formulele diplomatice stereotipe, fiindcă ele ne lămuresc asupra organizării cancelariilor și influențelor culturale interne sau externe. Publicarea fragmentară a unui document dintr-o perioadă mai îndepărtată, cu puține izvoare istorice, este arbitrară, căci lipsește pe cercetători de conținutul integral al actului.

Pentru a acumula experiență, în planul inițial s-a trasat ca sarcină Institutelor de istorie din București, Iași și Cluj să adune și să publice numai documentele inedite interne privind dezvoltarea societății de pe teritoriul țării noastre în veacurile XVI—XVII. Pentru atingerea acestui scop, colectivele aveau să cerceteze toate depozitele cu materiale documentare «începînd cu acele mai bogate, de la Arhivele Statului și de la Biblioteca Academiei R.P.R.».

Dar pentru a identifica documentele inedite din diferite arhive, era necesar să se realizeze evidența documentelor publicate în colecții, monografii, periodice etc., ca din confruntarea fișelor de documente conservate în instituțiile deținătoare și creatoare de materiale documentare cu fișele documentelor editate, să apară limpede care sînt documentele într-adevăr inedite, înțelegînd prin act inedit orice document nepublicat integral și respingînd categoric părerea greșită a unora că dacă s-a publicat data și emitentul, așa cum se procedează deseori în *Studii și documente*, actul se consideră editat.

Deci problema primă, ca urgență, ce trebuia soluționată de colective era aceasta a organizării evidenței tuturor documentelor anterioare anilor 1700 din depozitele Arhivelor Statului și Academiei R.P.R., coordonată cu aceea a despuierii tuturor publicațiilor de documente și extragerii pe fișe a unui rezumat concis cu elementele esențiale ale actului.

Trebuie s-o spunem deschis că nu s-a dat suficientă atenție de către colectiv acestei probleme, pe de o parte existind convingerea greșită, bazată pe o superficială cunoaștere a nivelului de organizare în instituțiile ce le păstrează, că evidența documentelor din Arhivele Statului și de la Academie este o chestiune perfect pusă la punct, iar pe de altă parte că «transcrierea și traducerea documentelor sînt operațiile cele mai importante, ele ne interesează îndeosebi» (proces verbal nr. 53 din 11 iulie 1949). Fără a nega faptul că sarcina fundamentală a editorului de acte vechi este de a pune la dispoziția cercetătorilor aceste izvoare lipsite de greșeli și confuzii, rezolvînd pe cît posibil dificultățile de transcriere, de interpretare grafică, de traducere și evitînd a lăsa pe seama cititorilor ca ei să se descurce fiecare cum va putea în diversele probleme tehnice de editare (de exemplu: prescurtări, punctuație, locuri alterate etc.), trebuie recunoscut însă că o colecție completă de documente se bazează pe o evidență bine organizată atît a materialelor documentare păstrate în arhive, muzee și biblioteci, precum și a celor publicate.

În ședința colectivului din 4 noiembrie 1948 (proces verbal nr. 3), la întrebarea dacă se vor publica și toate documentele editate, s-a răspuns că se vor lua în considerare numai acele publicate defectuos, fără să se arate cum se vor cunoaște acestea, care va fi criteriul determinării calificative. Discutîndu-se necesitatea fișării documentelor de la Academie, la 10 decembrie 1948 (proces verbal nr. 9), unii membri au considerat că s-ar face o cheltuială inutilă cu fișarea documentelor ce au rezumate, fără ca aceștia să cunoască faptul că multe fișe erau întocmite greșit, că multe documente erau inventariate global, că aproximativ jumătate din documente nu erau inventariate deloc și că în aceste condiții nu puteau fi folosite de colectivul nostru. De o evidență cronologică a documentelor din cele peste 6000 de manuscrise nefiind nici vorbă, se propune la 7 aprilie 1949 să se treacă la fișarea acestor documente, ale căror originale sînt pierdute, propunere repetată la 6 și 27 septembrie (nr. 68 și 74), deoarece nu se copiaseră nici un act din acele manuscrise și primul volum de documente din secolul al XVI-lea nu putea fi predat la 1 octombrie 1949, cum se planificase. Abia la 27 septembrie se fixează sarcina detectării documentelor din manuscrisele Academiei.

O bună planificare a muncii și a termenelor de predare a documentelor la editură depinde de evidența organizată a materialelor, de cunoașterea modului de păstrare, de proveniența lor etc., de forțele de muncă, gradul lor de pregătire și de omogenitate etc., de aceea numai fiindcă era străin de toate aceste date se explică din ce cauză subcomitetul pentru documente slave, la 10 noiembrie 1948 «își ia angajamentul să pregătească pînă la 1 iunie 1949 două volume de documente slavone» (proces verbal nr. 4), cînd în realitate doar unul avea să fie oarecum gata abia la 1 martie 1950.

Dată fiind lipsa unor inventare bine întocmite și aduse la zi, constatată în ședința din 13 februarie 1950 (proces verbal nr. 113), s-a stabilit că trebuie afișat tot materialul documentar din depozitul Academiei, privind Moldova și Țara Românească pînă la 1700, fie că este sau nu este inventariat. Totodată s-a hotărît să se determine dacă sînt din Moldova sau din Țara Românească unele documente ce nu conțin localizarea în text, iar inventarele extrem de sumare și lacunare omit să facă atare identificări absolut necesare, pentru a se ști în care serie teritorială vor fi incluse (nr. 96).

Sarcina dată nu s-a îndeplinit decît în parte, căci, de pildă, listele întocmite pentru 39 pachete de documente (de la VI-CCCLXIX) semnalau 110

documente, 76 nedatate și 34 fără localizare geografică. Analizînd la locul de păstrare aceste acte, comitetul de redacție a stabilit că 5 documente erau din secolul al XVI-lea, 33 din secolul al XVII-lea, 20 din secolul al XVIII-lea și 14 din secolul al XIX-lea, 4 nedatabile, iar cit privește localizarea, toate 34 erau scrise în Moldova.

Totodată a constatat că în colecția de documente-fotografii, două fotografii ale aceluiași document au fost clasate în pachete diferite (de exemplu VIII/164 = XIX/62; XIX/63 = XXIV/13), și transcrise amîndouă, nefăcîndu-se o contopire a fotografiilor identice.

Pînă la 18 iulie 1950, s-au constituit 408 pachete și încă peste 300 urmau a se constitui și parcurge, în condițiile unor mari dificultăți, decurgînd «din deficiențele de organizare ale serviciului», lipsit de «un fișier cronologic complet», cu numeroase documente neinventariate, cu majoritatea manuscriselor romînești nedespuiate etc.

Față de această situație care stînjea definitivarea primelor volume din colecție, comitetul de redacție a făcut propunerea, la 25 mai 1951, ca un colectiv de patru persoane din cadrul institutului să lucreze timp de cinci luni de zile atît la verificarea inventarelor vechi cu documentele anterioare anului 1700 și la fișarea lor, cit și la constituirea în pachete a materialului neinventariat, mereu în creștere prin achiziții și la fișarea lui. Acest colectiv, la care s-au alăturat și cîțiva funcționari ai Bibliotecii Academiei R.P.R., a început lucrul la 25 iulie și nu l-a terminat decît în martie 1952, abia la această dată putîndu-se afirma că există o evidență a întregului material documentar din depozitele acestei instituții, cuprins la acea dată în peste 700 pachete.

În urma terminării acestei munci de ordonare și inventariere, s-au descoperit multe documente ce fuseseră necunoscute transcriptorilor și traducătorilor volumelor apărute anterior sau în curs de imprimare. Comitetul de redacție a asigurat prelucrarea lor arheografică în vederea întocmirii volumelor suplimente, inerente la o colecție atît de vastă, bazată pe un material arhivistic lipsit de instrumentele absolut necesare folosirii sigure.

Și la Arhivele statului din București (Arhiva istorică centrală), au fost și mai sînt lipsuri privind inventarierea documentelor din diferite fonduri vechi, mai ales moldovenesti, reperutate asupra conținutului volumelor I—IV din secolul al XVI-lea și I—III din secolul al XVII-lea, seria A, Moldova, care a fost din această cauză diminuat prin nepublicarea unui număr de 152 documente, din sec. XVI, rămase pentru volumul-supliment. Că lipsurile mai există, o indică faptul de a nu fi apărut încă instrumentele de folosire pe care le anunța ca trecute în planul de realizări pe 1950, conducerea instituției la conferința pe țară din februarie 1950 și anume: Indici de documente pentru toate fondurile din Țara Romînească (Mitropolia și Episcopia Buzău, care vor apare probabil abia în 1957); Supliment la Catalogul documentelor din Țara Romînească pînă la 1600 și Catalogul documentelor rusești.

După conferința pe țară din februarie 1950 s-au luat măsuri pentru detectarea materialului documentar de la Muzeul de arheologie și istorie al orașului București și din Muzeul lupta revoluționară a poporului, fișîndu-se 260 de documente slavo-romine, care apoi au fost transcrise și traduse. S-au cercetat apoi și colecțiile de documente de la Muzeul romîno-rus, Banca de stat, Muzeul republicii etc. și cîteva colecții particulare, transcriindu-se și traducîndu-se tot ce era util pentru colecție. S-a obținut apoi un

număr de documente de la Arhivele statului din Bacău, Buzău, Craiova, Focșani, Iași, Rm.-Vilcea. Dar în această direcție munca trebuie continuată, considerind-o a fi la început.

În ceea ce privește evidența documentelor publicate, aceasta a preocupat colectivul încă de la constituirea și încadrarea lui în marea problemă a întocmirii colecției de documente. S-a propus să se menționeze în notele următoare traducerii documentului, edițiile lui anterioare, dar aceasta necesita mai întâi alcătuirea unui repertoriu al tuturor publicațiilor de documente, apoi despuieră și fișarea rezumativă a tuturor documentelor editate, cu notarea dacă sint date integral — text și traducere — în regist sau rezumat și dacă satisfac sau nu cerințele unei ediții științifice. S-a ivit și părerea ce pretindea să se facă mențiune și de studiile ce folosesc informațiile dintr-un document, ceea ce era o exagerare nerealizabilă. Deoarece această operație cerea forțe și timp, iar punerea ei în aplicare ar fi întârziat termenul de apariție a primelor trei volume de documente cu câțiva ani, s-a luat hotărîrea la 30 septembrie 1949 (nr. 75) ca să se renunțe la menționarea edițiilor anterioare ale documentului ce apare și în colecția de față.

Pentru fișarea documentelor publicate în cărți și periodice s-a format în 1951 un subcolectiv, care și-a încheiat repertoriul cronologic — a cărui valoare n-a fost verificată încă — abia în 1954, îndreptățind astfel renunțarea din 1949 la indicațiile bibliografice.

Problema fundamentală care a preocupat colectivul și comitetul de redacție al colecției a fost aceea a transcrierii și traducerii documentelor, fiindcă lucrul esențial într-o ediție bună de texte îl constituie transcrierea exactă și traducerea cât mai apropiată de original. S-au emis la început și opinii greșite, inerente începutului, ca aceea a folosirii elevilor Școlii de arhivistică la transcrierea documentelor (10 noiembrie 1948), cînd pentru asigurarea ținutei științifice a colecției erau antrenați în muncă cei mai calificați specialiști și erudiți. La 9 decembrie s-a discutat problema transcrierii și traducerii documentelor slave, iar la 11 decembrie metoda de transcriere a documentelor românești din secolul al XVII-lea (nr. 7 și 8). În acest cadru s-a discutat și problema dacă să se întrebuițeze la transcriere semnele diacritice sau să se facă în concordanță cu fonetica limbii din zilele noastre, iar cît despre traducere, dacă să fie cît mai apropiată de original sau să fie liberă.

Concluziile numeroaselor ședințe de colectiv au arătat că «transcrierile și traducerile vor fi cît mai aproape de text, căci altfel nu au valoare științifică» (12 martie 1949), textele slave — din necesități tehnice — nu se publică, dar se transcriu, căutîndu-se să se facă unificarea lor și se țin la dispoziția cercetătorilor, care ar avea îndoieli asupra traducerii publicate în colecție (2 iulie 1949). Fiindcă transcrierea și traducerea sint cele mai importante operații în munca arheografică, ele trebuie făcute cu deosebită grijă față de calitate, textul și traducerea trebuie constant verificate, iar limba traducerii să nu fie arhaizantă, inaccesibilă unui cadru mai larg de cercetători, deci să nu se dea traduceri dicilor din secolul al XVIII-lea, ci să se facă traduceri noi în spiritul limbii de azi (procesele verbale nr. 10, 24, 33, 53—55, 104 din 23 decembrie 1948, 12 martie, 13 aprilie, 2, 11 și 12 iulie 1949 și 13 ianuarie 1950).

Aceste concluzii au avut în vedere scopul prezentei colecții de documente și anume acela de a înfățișa materialul istoric în cele mai bune condiții, cu texte clare și complete, care să poată fi folosite de cercetători cu toată încre-

derea. Pe lângă aceasta, nu trebuie uitat faptul că astăzi cei ce se ocupă cu cercetarea și înțelegerea științifică a istoriei țării noastre sînt cu mult mai numeroși ca în trecut, deci colecția are în vedere un număr mare de cititori și cercetători. În nici un caz ea nu este destinată exclusiv erudiților și specialiștilor în anume domenii restrinse ale tehnicii istoriografiei.

S-a căutat în această colecție ca toate problemele legate de cunoaștere speciale să fie rezolvate pe cît posibil de cei ce au întocmit-o. Această colecție își manifestă opoziția față de așa-zisele «ediii fotografice», care prezintă documentul așa cum este, adică fără completarea prescurtărilor, fără punctuația modernă, cu litere ceardacate, cu alte cuvinte fără rezolvarea problemelor grafice și de editare. Edițiile fotografice sînt comode pentru editori, căci îi scutesc de erori, dar nu sînt utile cercetătorilor.

Colecția noastră păstrează cu fidelitate fondul și forma documentului și corectează numai forma grafică: prescurtări, punctuație, monograme etc., servind cu adevărat o masă mai largă de cercetători.

Ținînd seama de principiul că o colecție completă de documente are în vedere un cerc mare de cercetători și nu numai de specialiști, editorii colecției au stabilit să se publice neapărat traduceri românești ale tuturor documentelor în limbi străine, spre deosebire de istoriografia burgheză care admitea principiul că documentele în limba latină nu se traduc (de pildă colecția *Documentelor Hurmuzaki*, editate de vechea Academie Romină, în care nici rezumatele nu sînt mai substanțiale, iar datele de lună și zi de multe ori lipsesc din fruntea documentului, editorul lăsînd pe cercetător să stabilească concordanța între sistemul medieval de datare și sistemul modern). Chiar documentele slavone, redactate într-o limbă arhaică pe care o mai cunosc puțini specialiști, nu au fost totdeauna traduse, ci publicate numai în originalul slav, cum au văzut că procedează de exemplu I. Bogdan în colecția *Documentele lui Ștefan cel Mare*, în care multe din documentele slave nu sînt traduse în românește.

În prezenta colecție este de la sine înțeles că toate documentele în limbi străine, inclusiv cele latine, au fost traduse în românește.

Pentru ca metoda de transcriere a documentelor să nu rătăcească în chip empiric pentru fiecare problemă nouă ce se ivește în cursul lucrării, s-au stabilit principiile expuse în rîndurile de mai sus, care derivă în primul rînd din scopul urmărit de colecția noastră, apoi din rezultatele dobîndite pînă acum de cercetările științifice în domeniul editării textelor. În cele ce urmează, se vor arăta problemele ridicate și modul cum ele au fost rezolvate.

PROBLEMELE TEHNICE DE TRANSCRIERE A DOCUMENTELOR

În lumina celor spuse mai înainte rezultă că pe cît posibil toate problemele tehnice de transcriere a documentelor trebuie rezolvate de editorii acestor acte și nu lăsate pe seama cititorilor.

Înainte de a studia aceste probleme, trebuie să arătăm că aceleași probleme se pun și pentru publicarea documentelor în limba romină, cît și pentru cele în limbi străine (în colecția noastră acestea din urmă referitoare la Moldova și Țara Românească sînt redactate majoritatea în limba slavonă și puține în greacă sau latină, iar transcrierile manuscrise se păstrează în arhiva institutului), deoarece nu este de conceput ca să existe metode deosebite de editare a documentelor după limba în care sînt scrise.

Problemele care se ivesc în fața editorului de documente din epoca feudală și care au un caracter mai general sînt următoarele: a. *prescurtările* din text, întregirea lor; b. *monograme*, întregirea lor; c. *litere aruncate deasupra rîndului*, coborîrea lor în text; d. *folosirea majusculilor*, pentru distingerea numelor proprii de la începutul frazelor, atunci cînd în textul original manuscris această distincție lipsește; e. *folosirea, introducerea unei punctuații*, conform gramaticii moderne, acolo unde ea lipsește; f. *despărțirea textului în alineate*, după înțelesul și cuprinderea lui; g. *corectarea greșelilor copiștilor*; h. *întregirea omisiunilor*, datorită scriitorului sau faptului că documentul este deteriorat; i. *folosirea notelor explicative* în legătură cu aspectul documentului; j. *corectarea datelor* (asupra acestei probleme din urmă se află explicații într-un paragraf consacrat cronologiei în general și de aceea nu vom reveni aici).

a. **Prescurtările.** În textele chirilice scrise în limba romînă se folosesc în genere mai puține prescurtări decît în cele slavone în care există o serie de prescurtări consacrate unor anumite cuvinte. Cele mai numeroase prescurtări în textele romînești chirilice sînt cele datorite omiterii voite a ultimei vocale a cuvîntului, fie că este vorba de o desinență verbală sau de substantiv, fie că e vorba de un nume propriu sau oricare altă parte de cuvînt: *toat* pentru *toată*, *aciast* pentru *aciastă*, *domneșt* pentru *domnește*, *Calot* pentru *Calotă*. O a doua serie de prescurtări obișnuite sînt cele ce privesc titlurile de vechi dregătorii, care în texte se prescurtează, păstrîndu-se numai prima silabă: *log*, *post*, *vist*, în loc de *logofăt*, *vistiernic*, *postelnic*.

O a treia categorie o formează omiterea unei vocale în interiorul cuvîntului, în genere cînd consoana precedentă este aruncată deasupra rîndului: *jup a>n*, *d<u>hu*, *măn<ă>stire*, *Buc<u>rești*, *d<o>mn*, literele între paranteze fiind omise.

În sfîrșit sînt prescurtări diverse, care nu intră într-o categorie specială: *Is. Hs.* (*Isus Hristos*), inițialele în locul unui nume complet.

Conform principiilor călăuzitoare ale unei metode adoptate în această colecție, s-a admis ca toate *prescurtările să fie întregite*. În primele volume ale colecției, prescurtările de dregătorii (*log.*, *post.* etc.) nu au fost întregite, socotindu-se întregirea ca evidentă și ușor de completat; mai tirziu s-a revenit asupra acestui punct și chiar aceste prescurtări au fost întregite.

Deoarece se pot naște confuzii prin faptul că unele prescurtări ar putea fi întregite în mai multe feluri datorită fonetismului diferit după epoci și regiuni ale țării (*dumnezău* și *dumnezeu*, *ca să* și *ca se*, *sfînt*, *sfent*, *voevod* și *voievod* etc.) s-a hotărît ca toate întregirile să fie indicate prin paranteze ascuțite < >, editorul alegînd dintre două sau mai multe forme posibile pe aceea care se potrivește cu epoca, provincia în care a fost scris documentul și mai ales ținînd seama, unde este posibil, de fonetismul din textul documentului. Totuși prescurtarea rămîne între paranteze, ca să se distingă de textul aflat în manuscris.

Observîndu-se însă că fonetismele duble nu se aplică la toate cazurile de prescurtări și că numărul mare de croșete îngreuiază citirea textului și-i dă un aspect rebarbativ, colectivul care pregătește publicarea documentelor a făcut următoarele propuneri de simplificare și de reducere a prescurtărilor prezentate între paranteze ascuțite, răminînd ca o mare parte din aceste prescurtări să fie completate tacit, de vreme ce completarea nu poate da loc la nici o confuzie:

Se pot întregi fără paranteze, cu vocala necesară:

1) Cuvintele care pentru a-și avea forma completă și valabilă trebuie să prezinte neapărat, prin prezența unei vocale finale, concordanță de număr și gen în propoziție (adjective, participii trecute etc.). De pildă *toată, toate* nu *toat<ă>*, *toat<e>*, *mele* nu *mel<e>*, *scrisă* nu *scris<ă>*, *tocmeală* nu *tocmeal<ă>*, *duminecă* nu *duminec<ă>*.

2) Unele desinențe verbale: *cheamă* nu *cheam<ă>*, *vefi* nu *vef<i>*.

3) Forme adverbiale și propoziționale: *anume* nu *anum<e>*, *însă* nu *îns<ă>*, *după*, *fără* iar nu *dup<ă>*, *făr<ă>*.

4) Nume proprii evidente: *București* nu *Bucureșt<i>*, *Tîrgoviște* nu *Tîrgovișt<e>*, *David* nu *D<a>vid*.

5) Cuvinte cu lipsa unei vocale mediane, cînd consoana care o precede este aruncată deasupra rîndului: *egumen* nu *eg<u>men*, *domn* nu *d<o>mn*, *mănăstire* nu *măn<ă>stire*, *rumîn* nu *rum<ă>n*, *Dragomir* nu *Drag<o>mir*.

6) Tetragrama: *Isus Hristos*, nu *I<su>s H<risto>s*.

7) Cuvinte cu o singură formă posibilă: *aspri* nu *as<pri>*.

Rămîn însă întregite cu paranteze:

1) Cuvintele a căror vocală finală prezintă dublete sau despre care nu avem certitudinea că ar fi elidată: *ca s<ă>*, *ca s<e>*, iar nu *ca să*, *ca se*; *pîn<ă>* nu *pîna*, *făr<ă>* *aceia*, nu *fără aceia*.

2) Cuvintele a căror vocală mediană (sau vocale) prezintă dublete: *d<u>mn<e>zeu* nu *dumnezeu*, *s<î>nt* nu *sînt*, *v<oe>vod* nu *voevod*.

3) Cuvintele a căror vocală sau vocale finale, lipsă, prezintă dublete.

4) Semnăturile care se prezintă cu inițiale sau prescurtate: *M<anolache>*, *C<rețulescu>*.

5) Numele dregătorilor, lunilor, zilelor săptămînii, județelor: *vist<ier>*, *iuk<ie>*, *Pad<uref>*, *Buz<ău>*.

6) Scăpările din vedere.

În ce privește documentele în limba slavonă s-a procedat la transcriere după aceeași metodă. Și aici prescurtările frecvente se datoresc elidării vocalei finale și a vocalelor care urmează după o consoană aruncată deasupra rîndului.

În textele slave există o serie de cuvinte care se prescurtează aproape întotdeauna, ca o tradiție: aceste cuvinte sînt în genere cele religioase, a căror prescurtare este indicată printr-un semn orizontal deasupra cuvîntului prescurtat, numit titlu, de pildă: *bg-bog*, *bgrđa-bogorodîța*, *sti-sveti*, *gspodin-gospodin*, *mtr-mîtir*.

Toate aceste prescurtări obișnuite în paleografia slavo-romină din Moldova și Țara Românească, cit și în cea rusească veche, sîrbă și bulgară, au fost întregite tacit în copiile ce se află în arhiva Institutului de istorie al Academiei R.P.R.

b. Monogramele. În genere în documentele românești și în cele slavone monogramele se reduc de obicei la titlul domnului (exprimat în slavonă și în documentele românești), scris cu cerneală roșie la sfîrșitul documentului.

Monogramele domnești se folosesc numai în Țara Românească pînă la sfîrșitul veacului al XVII-lea, rar în Moldova. Ele se reduc la formula: *Io N. voșvođ, milostiiu bojiu gospođar zemli Ungrovlahiiscol* (cu mici variante), care se traduce: « Io N. voevod, din mila lui Dumnezeu, domn al țării Ungrovlahiei ». Fiecare din aceste cuvinte formează o singură literă (monogramă) prin întreșeserea tuturor literelor cuvîntului respectiv.

Firește, după principiile enunțate mai sus, monogramele au fost descifrate și transcrise în cuvinte separate cu literele în ordinea lor firească.

c. **Literele aruncate deasupra rîndului.** Unii editori (Hasdeu în *Cuvente den bătrîni*, Tocilescu, 534 documente) au publicat textele cu literele aruncate deasupra rîndului în ediția lor, ceea ce constituie o cheltuială deosebită și inutilă; alți editori (M. Costăchescu), au coborît literele suprapuse în text, dar le-au pus între paranteze rotunde.

Am socotit că semnalarea într-un chip deosebit a tuturor literelor aruncate deasupra rîndului nu folosește nici unui cercetător, nici istoric, nici filolog, cel mult ar putea folosi unor studii foarte speciale de paleografie, pentru care cercetătorii sînt în orice caz obligați să recurgă la originalele documentelor sau măcar la fotografii.

În consecință, în colecția prezentă s-au coborît toate literele aruncate deasupra rîndului în text, fără a se face o mențiune specială prin paranteze.

d. **Folosirea majusculor.** De cele mai multe ori textele românești chirilice și cele slavo-romine ale documentelor nu folosesc litere majuscule pentru nume proprii și pentru cuvintele cu care se începe o frază. Aceasta poate da naștere la confuzii, căci sînt o serie de nume proprii care se pot confunda cu numiri comune, ceea ce este valabil atît în toponimie, cît și în onomastică. De exemplu: *Movila Mare* sau *movila mare*, după cum e vorba de o movilă mare sau de un nume propriu, *Balta Sărată* sau *balta sărată*.

Este adevărat că editorul nu poate întotdeauna să facă distincția, dar de cele mai multe ori se poate găsi cu ajutorul cunoașterii toponimiei locale, din analiza contextului etc. În orice caz, este datoria editorului să rezolve pe cît posibil această greutate și să nu lase pe cititor în dubiu.

Deci ediția noastră a introdus literele majuscule acolo unde ele nu se află în text pentru a distinge numele proprii de locuri și persoane, de cuvintele comune, socotind că prin aceasta se rezolvă încă o problemă pusă de text, scutind pe cercetători de putința unor confuzii. De asemenea, după înțeles, cînd nu este punctuație, se indică prin majusculă prima literă a unei fraze noi.

Obiecția care s-ar putea aduce și s-a adus acestui fel de a proceda este că modificăm forma documentului, introducînd în el un element care nu există în text și anume deosebirea dintre majusculă și minusculă. Această obiecție nu este însă valabilă din punct de vedere științific și trebuie luată poziție împotriva fetișismului formei exterioare a documentului. Este evident că publicarea unui document altfel decît pe cale fotografică reprezintă o schimbare a *grafiei*, a formei literelor, a aspectului lor trecut sub forma tipografică. Introducînd majuscula ajutăm la folosirea documentului, înlăturînd posibilitatea unor confuzii și nu modificăm întru nimic textul, nici măcar fonetica acestui text, întrucît nici un sunet nu este schimbat.

Această definiție a dreptului editorului de a modifica *grafia* este valabilă nu numai pentru folosirea majusculor, ci și pentru *punctuație și introducerea alineatelor* în publicarea textului. Toate acestea nu modifică întru nimic, nici textul propriu-zis, nici fonetica limbii (sunetele).

e. **Punctuația.** Cele mai multe documente românești scrise cu chirilică și cele slavo-romine nu au nici un fel de punctuație, nu folosesc punctul, virgula, punctul și virgula semnele de întrebare și mirare, două puncte, liniuță, apostrof. Adesea textul merge otova, fără nici o întrerupere de la începutul la sfîrșitul documentului. Unele documente au, este adevărat, așa-numite puncte de suspensiune în text, care însă nu se potrivesc cu regulile punctuației moderne.

În legătură cu cele spuse mai înainte și ținînd seama că lipsa unei punctuații ar putea da naștere adesea la confuzii asupra sensului unor fraze din text, editorul este dator să respingă ideea conservării punctuației vechi a documentelor și să introducă în editarea lor o punctuație modernă, conform regulilor gramaticii actuale folosite azi.

Pentru aceasta, editorii vor urmări cu atenție contextul și vor așeza semnele de punctuație după sensul frazelor. Bine înțeles această regulă avînd un caracter general, se vor folosi toate semnele de punctuație întrebuintate astăzi și nu numai unele dintr-insele.

Este destul ca cititorul să știe că punctuația în documentele publicate se datorește editorilor volumului și nu se află în original. Introducerea punctuației moderne nu modifică intru nimic textul, fiind numai o formă grafică.

Punctuația modernă se folosește nu numai în editarea documentelor românești, ci și în transcrierile textelor slave ce se găsesc depozitate în arhiva Academiei R.P.R. din București, unde pot fi folosite de cercetători.

f. Despărțirea textului în a.ineate. Tot legat de aspectul paleografic al documentelor, este și despărțirea textului în alineate. Această despărțire care nu există în originale, ușurează înțelegerea textului, distincția dintre anumite părți formale și cuprinsul propriu-zis al documentului.

Prin despărțirea textului în alineate în concordanță cu sensul său logic, ideile principale ies mai clar în relief. Pentru despărțirea alineatelor s-a ținut seama, în măsura în care textul o îngăduie, de înseși diviziunile formularului diplomatic (a se vedea în acest volum studiile asupra diplomaticei documentelor).

Principalele elemente ale textului ce se despart prin alineate sînt următoarele:

Titlul despărțit prin punct, de adresă (deși nu formează o frază de sine stătătoare); el nu formează încă un alineat aparte: « Din mila lui Dumnezeu, Io Simion Moghila voevod și domn a toată țara Ungrovlahiei. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele sfintei dumnezeieștii mănăstiri numită Golgota... »

Cînd adresa este legată în chip firesc de o primă dispoziție, aceasta nu se desparte într-un alineat de adresă. De exemplu în textul de mai sus, fraza continuă cu dispoziția: « ... ca să-i fie partea răposatului Ivan vornicul de la Răzvad, cît se va alege și cu toți vecinii și de peste tot hotarul ».

Cuprinsul actului poate fi despărțit în mai multe alineate, el însuși fiind despărțit de titlu cu un alineat nou. Despărțirea cuprinsului în alineate se face după necesitățile interne ale documentului. Astfel, cînd *motivarea* recapitulează *etapele* unui proces: moștenire, schimb, judecată etc., toate aceste etape se despart prin alineate.

De asemenea se despart prin alineate pasagiile în care este vorba de mai mulți cumpărători sau vînzători (atunci cînd se dau amănunte pentru fiecare caz în parte).

De asemenea se mai despart prin alineate noi: *a)* martorii și adălmășarii; *b)* indicarea hotarelor; *c)* dispoziția generală (recapitulativă) a actului; *d)* sancțiunea; *e)* blestemul; *f)* sfatul boierilor (divanul) împreună cu ispravnicul (acesta despărțit prin punct); *g)* scriitorul, împreună cu data; *h)* monograma și eventual iscăliturile.

Trebuie subliniat că aceste indicații nu au fost aplicate mecanic, forțîndu-se textul. Astfel în actele scurte, a căror *motivare* nu cuprinde o povestire

tire, această motivare este redată într-un singur alineat (de exemplu: « pentru că le este lor dreaptă ocină și dedină »).

g. **Corectarea greșelilor copişti.or.** O parte din documentele cuprinse în colecție s-au păstrat numai în copii și traduceri târzii din secolele al XVIII—XIX-lea, originalele fiind pierdute. Din cauza stării deteriorate a originalelor, care nu s-au putut citi peste tot, sau din lipsa de pricepere a copiştilor și traducătorilor, în aceste copii s-au ivit o serie de greșeli: nume proprii de persoane și locuri stilcitate, chiar textul propriu-zis alterat, data citită greșit.

Este și aici datoria editorului, nu numai de a atrage atenția cercetătorilor care vor folosi colecția că s-au strecurat greșeli, dar și de a le corecta, în limita posibilităților care stau la îndemina editorului (nu întotdeauna un nume propriu când e vorba de o persoană necunoscută, poate fi corectat). Corectarea se poate face în două feluri: sau se lasă în text forma greșită și într-o notă se dă corectarea editorului, sau se corectează greșala în text și se dă în notă forma greșită din manuscrisul folosit.

Editorii prezentei colecții au adoptat prima formulă, socotind că textele trebuie prezentate așa cum sînt, fără intervenția editorului, iar observațiile și cercetările necesare să se dea în notă. Exemplu: într-un act moldovenesc (31 martie 1613) conservat într-o traducere românească tirzie figurează: « Diia mare spat<ar> », la care s-a pus nota: « Diamandi era mare spătar ».

Acolo însă unde sînt în copii unele cuvinte stilcitate — e vorba de cuvinte comune — pentru a nu îngreua citirea textului ele au fost corectate chiar în text (exemplu în același document în pagină: « mai virtos », în notă ; în text: « vistos »).

Cînd în textul manuscris există o formă rară sau ciudată, care ar putea fi o greșeală, se pune o notă: « așa în original ».

Tot în rîndul corectărilor greșelilor pot fi socotite indicațiile care se dau în note că un cuvînt sau un pasaj se află în text corectat, adaus ulterior, șters de grămătic sau de un contemporan. Aceste cuvinte sau pasaje se publică, dar cu o notă care indică: de la cutare la cutare cuvînt (primul și ultimul al pasajului), textul este șters, încercuit cu negru, scris peste răzătură, adaus ulterior de altă mină. Toate aceste cazuri se indică prin note.

Se întîmplă, deși mai rar, ca anume scriitori de documente să facă greșeli în ce privește numele proprii, cifre etc. Aceste greșeli care se datoresc nu copiştilor, ci scriitorilor textului original, vor fi tratate în note ca și cele dintîi.

Se înțelege că aici nu e vorba de greșelile de limbă și de exprimare care vor fi lăsate fără explicații ele reprezentînd felul de a scrie și gradul de cultură al grămăticului, de care editorul nu se atinge. Mai ales în documentele slavone, o limbă străină, asemenea greșeli de limbă și fonetică se întîlnesc la fiecare pas ; ele au fost lăsate așa, fără a se mai încerca o inutilă corectare în note.

h. **Intregirea sau indicarea omisiunilor.** În textele manuscrise ale documentelor se află foarte des omisiuni, lipsuri și lacune datorite unor împrejurări diferite și anume : documentul este rupt și lipsește un fragment din el, este șters, pătat și textul este ilizibil, fiind vorba de o copie, copistul a sărit unul sau mai multe cuvinte din original (faptul se poate întîmpla și

în documentele originale, în care scriitorul scria după un formular, după un document precedent în aceeași chestiune sau după dictare) și în sfârșit omisiuni prin lăsarea în alb a unui spațiu (cînd scriitorul nu cunoaște un nume propriu care urmează să fie intercalat ulterior sau prețul unei vinzări, și lasă locul în alb).

Este necesar mai întîi ca editorul să indice în notă natura lacunei: omis de scriitor, rupt, ilizibil, căci acest lucru interesează studiul documentelor. Nu tot una este dacă prețul vinzării unei mōșii a fost lăsat în alb sau a fost indicat și nu s-a putut citi. La fel mai ales cînd numele ruminilor sau robilor unui stăpîn sînt lăsate în alb, pentru ca stăpînul el însuși să le scrie după voie.

În ce privește lacuna, sînt cazuri cînd editorul o poate completa, cele mai ușoare cazuri sînt acelea cînd lipsește o parte dintr-un cuvînt; de exemplu: <S>iret, t<oc>meală. Apoi cînd lipsește un cuvînt sau mai multe care se impun evident după context: de pildă, la sfîrșitul unui proces în fața domnului: Pentru <aceia domnia mea> le-am dat zi; nepoții lui Buda <și-au> pus ferii 13 zloți <în vistieria domniei mele>.

În genere, existența în documentele romînești și slave a unui formular diplomatic care se repetă, atît în intitulație, cit și în alte părți ale formularului diplomatic (vezi în acest volum analiza formularului diplomatic al documentelor) ușurează completările, atunci cînd avem numai cîteva fragmente lizibile ale acestui formular.

În orice caz s-a evitat completarea atunci cînd ea ar reprezenta o ipoteză, cînd sînt mai multe posibilități de completare. În aceste cazuri și în acelea în care completarea este imposibilă s-au pus puncte (...) în locul lacunei.

Folosirea notelor explicative în legătură cu aspectul documentului. În legătură cu lacunele s-au pus note în josul textului, sub pagină, arătîndu-se natura lacunei respective. În afară de aceste note relative la lacune s-au mai pus note care arată locurile șterse de diac sau ulterior în divan, cînd aceste pasaje s-au putut citi. De multe ori aceste ștersături, cu un caracter juridic, au fost făcute în urma unui proces sau a unei vinzări, cînd o parte din conținutul documentului a fost anulat. De obicei se arată între rînduri pe document numele logofătului sau vremea în care pasajul a fost anulat.

Aceste însemnări posterioare care nu fac parte din textul propriu-zis al documentului, sînt trecute în note. De asemenea, se indică în note pasajele scrise de altă mînă decît aceea a grămăticului care a scris actul sau textele corectate. Toate acestea fac parte din restabilirea textului corect și cad în sarcina editorului.

În caz cînd avem mai multe copii ale unui aceluiași original pierdut, s-a publicat copia cea mai bună și în note s-au trecut variantele din cealaltă sau celelalte copii, care ar prezenta vreun interes (nu însă variantele pur grafice). Despre notele explicative ale traducerilor se va vorbi în capitolul consacrat traducerii documentelor.

TRANSCRIEREA ALFABETULUI CHIRILIC ÎN ALFABET LATIN

Documentele romînești cuprinse în această colecție sînt scrise toate în alfabet chirilic (slavon), afară de cîteva copii moderne din secolele XIX—XX, după originalele pierdute care și acelea erau scrise cu litere chirilice.

De aceea s-a pus în fața editorilor problema metodei de transcriere din alfabetul chirilic în cel latin, problemă care s-a pus de mult editorilor de texte românești și este specifică literaturii noastre, de vreme ce limba română a fost scrisă pînă la mijlocul secolului al XIX-lea într-un alfabet (cel chirilic) și apoi s-a trecut la folosirea altui alfabet, cel latin.

Editorii au socotit ca de la sine înțeles că toate textele românești pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, publicate în această colecție, originale, copii sau traduceri vechi, au fost reproduse după un text chirilic, fără a mai fi necesar să indicăm acest lucru la fiecare document. Numai cînd prin excepție exista vreo iscălitură (cum e cazul logofătului Stroici în Moldova la sfîrșitul veacului al XVI-lea și la începutul celui următor) cu litere latine, acest lucru s-a indicat printr-o notă.

Greutatea problemei transcrierii din alfabetul chirilic în cel latin stă în aceea că alfabetul chirilic are mai multe litere decît cel latin, că există în alfabetul chirilic litere care nu au corespondență în cel latin. Aceste litere în plus din alfabetul chirilic sînt *ierurile*: **Ѧ**, **Ѣ** care nu au valoarea fonetică la sfîrșitul cuvîntului, dar uneori ierul moale: **ѣ** are valoarea unui *i* scurt, iar cel tare **Ѧ** al unui *u* final. În interiorul cuvîntului au valoare cînd de **ѣ**, cînd de **Ѧ**.

Sînt apoi cele două nazale: **Ѧ** și **Ѣ**, care aveau mai de mult în limba slavă bisericească valoare nazală *en*, *on* primul a evoluat într-un diftong: *ia*, *ea*, al doilea în reprezentarea sunetului *î*. Litera **ѣ**, cu valoare de diftong, *ea*, are de multe ori valoarea unui *e* deschis. Cele două consoane moi **ѣ** și **ѥ** reprezintă sunetele *c<i>*, *c<e>* și *g<i>*, *g<e>*, reprezentate în alfabetul latin al limbii romîne prin literele *c* și *g* înainte de *i* și *e*.

În sfîrșit, în scrierea chirilică se folosește așa-numita *metateză a licvidelor* în grupurile *ră* și *lă* care la citire se pronunță în ordine inversă: *Trăgoviște*, *trăg* se pronunță *Tîrgoviște*, *tîrg*, *îlăc* se pronunță *tilc* etc.

Toate aceste litere și grupuri de litere formează, după cum se vede, o dificultate pentru transcrierea în alfabetul latin. Pentru rezolvarea acestei dificultăți s-au propus mai multe soluții. Amintim că Hasdeu în « *Arhiva istorică* » și în *Cuvente den bătrîni*, a publicat documentele și textele românești de-a dreptul în chirilică, ceea ce înseamnă a înconjura dificultatea, nu a o rezolva, lăsînd toate dificultățile pe seama cititorilor. Unii filologi (a se vedea ediția din 1942 a *Cazaniei lui Varlaam*) au propus ca documentele, sau textele chirilice românești să fie transcrise după un sistem mixt: o parte din litere, cele **ѣ** au corespondent în alfabetul latin, să fie transcrise cu literele latine respective, **Ѧ** și **Ѣ**, cele **ѣ** nu au corespondent și care au fost arătate mai sus, să rămîie în textul publicat cu litere chirilice. Și această metodă înconjură dificultățile și dă un text ciudat scris în două alfabete, ceea ce nu corespunde nici cu originalul, nici cu necesitățile unui text clar de folosit pentru cercetători. O a treia soluție a fost aceea de a se înmulți prin semne diacritice (accente de diferite feluri: treme, sedile) numărul literelor latine, așa încît să se poată crea un alfabet convențional, în care fiecărui semn chirilic să-i corespundă un semn latin. Abundența de semne diacritice prezintă însă un text pedant și stufos, greu de consultat.

Toate aceste soluții pornesc de la ideea greșită că ceea ce este important este grafia, că fiecare semn chirilic trebuie bine identificat. În realitate, chestiunea grafiei nu este de importanță hotărîtoare, ceea ce interesează este limba, așa cum era vorbită; dar grafia nu ne redă exact acest lucru. Într-

adevăr, din expunerea sumară făcută mai sus asupra literelor chirilice ce nu au corespondență în alfabetul latin, se vede că sînt mai multe semne care au sau pot avea același sens, să corespundă aceluiași sunet și dimpotrivă unul și același semn să corespundă mai multor sunete. De pildă *ѣ* și *ѣ* corespund ambele lui *ea*, *ia*, iar *ѣ* corespunde cînd lui *ea*, cînd lui *e*.

Așadar a reda în transcrierea latină individualitatea fiecărei litere chirilice nu redă aspectul limbii vechi, ci îl deformează.

Socotim că problema nu este o problemă de alfabet, cît una de fonectică. și că trebuie să ținem seama de felul cum se pronunțau diferitele litere chirilice în transcrierea latină.

Este adevărat că editorii acestei colecții, care sînt istorici și se adresează istoricilor, nu au putut face studii de dialecte și de evoluție a foneticii după veacuri, spre a nimeri sunetul exact care corespunde fiecărei litere chirilice în diferite regiuni și epoci. Ne-am călăuzit de principiul că cunoașterea textelor vechi ne dă o cunoștință generală asupra limbii vremii și că limba romină din veacurile XVII — XVIII nu este așa de depărtată de cea populară de azi, care ne poate da o indicație pentru cazurile îndoielnice.

În consecință, s-a renunțat în ediția noastră la semne diacritice (afară de accentuarea lui *e* cu accent ascuțit) și cu atît mai mult la introducerea unor litere chirilice în textul publicat. Textul românesc se prezintă astfel scris în ortografia curentă a limbii romine.

Transcrierea literelor sau a grupelor de litere din alfabetul chirilic în cel latin și anume a acelora care nu au corespondență cu semne respective din alfabetul latin, se prezintă în felul următor în colecția noastră, ținînd seama de principiile enunțate mai sus:

— ierurile *ѣ* și *ѣ* la mijlocul cuvîntului *ѣ*, la sfîrșitul cuvîntului fără valoare fonectică sau pentru *ѣ* și pentru *ѣ*, după pronunțarea actuală.

— grupul *ѣ* — *ѣ* (a în vechea ortografie).

— nazalele : *ѣ* transcris prin *ia*, *ѣ* transcris prin *i* (a în vechea ortografie).

— *ѣ* transcris prin *ea* cînd în limba actuală ete un diftong, și prin *é* cînd în limba actuală nu este diftong, de pildă în cuvintele *лѣге*, *урѣке*. S-a făcut aici o concesie sistemului grafic, deoarece s-a admis posibilitatea ca în limba veche, spre deosebire de cea actuală, să se fi pronunțat: *leage*, *ureache*, deci *e* accentuat repezintă un *ѣ* din text, într-un cuvînt care astăzi nu se pronunță diftongat.

Consoanele moi *ѣ* și *ѣ* au fost transcrise cu *ce*, *ci*, *ge*, *gi*, fără ca literele *e* și *i* să fie puse între paranteze acufite, deși nu există în textul chirilic, deoarece am socotit că literele chirilice *ѣ* și *ѣ* cuprind în compoziția sunetului care le corespunde și sunetul *i* sau *e*, deci trebuie transcrise *ci*, *ce*, *gi*, *ge* și nu *ĉ*, *ĝ*. S-au evitat astfel transcrieri de cuvinte ca *ѣѣѣѣ*, *ѣѣѣѣ*, care se întilnesc în edițiile de texte mai vechi, care dau textului un aspect ciudat, ce nu corespunde cu limba vorbită. În alegerea între *e* și *i* s-a ținut seama în aceste împrejurări de limba actuală: s-a scris astfel *ѣѣѣѣ* și nu *ѣѣѣѣ*, *ѣѣѣѣ* și nu *ѣѣѣѣ*, *ѣѣѣѣ*, dar *ѣѣѣѣ*.

În privința grupurilor de litere, *ѣѣ* a fost transcris întotdeauna cu *ia* și *ѣѣ* prin *iu*.

Grupul *ѣѣ*, care apare rar, sub influența limbii grecești (în cuvîntul Ungrovlahia, scris Uggrovlahia) a fost transcris după valoarea sa fonică prin *ng*; consoana dublă *ѣѣ* este echivalentă cu *ѣѣ*. Între *ѣѣ* și *ѣѣ* nu se face

deosebire, ambele se transcriu prin *u*. De asemenea nu se ține seamă de deosebirea dintre cei doi *i* slavi *и* și *і* care se transcriu prin *i*.

§ folosit în documentele moldovenești (în cele munteneste numai ca cifră) se transcrie prin *dz*.

Litera *Ѡ* care și ea derivă direct din alfabetul grecesc și nu se folosește decât în numele proprii, se transcrie prin *th* (Theofan, Theodor). Totuși în documentele moldovenești, sub influența ortografiei rusești, litera *Ѡ* pronunță *f* și *ft*: Fedor și Safta. S-a ținut seama de această deosebire în edițiile prezentei colecții.

Litera *ѡ* corespunde când cu *î*, când cu *in*, adică printr-o obișnuință grafică nu s-a mai trecut consoana următoare în textul chirilic, socotindu-se litera *ѡ* cu valoare nazală. Atunci când după *ѡ* urmează un *b*, *m*, *n*, nu am transcris prin *in*, ci prin *im* (împărat, îmbrăcat), după pronunțarea de totdeauna a limbii romine.

Y (igrec) corespunde după alfabetul grecesc cu *i* (chir) numai în cuvinte de origine grecească; după *a* și *e*, se citește ca în grecește *av* și *ev*, de exemplu: avtocrator, evanghelie.

Metatezele: *Trăgoviște*, *tlăc*, au fost transcrise după ordinea sunetelor din limba romină; *Tîrgoriște*, *tîlc*.

Acest sistem adoptat în editarea acestei colecții reprezintă un compromis între un sistem pur fonetic, care ar fi necesitat cercetări filologice adâncite dialectale și de istoria limbii, cu multe soluții ipotetice și posibilități de greșeli și unul grafic, care ar fi încărcat în chip inutil textul cu o aparatură greoaie și pedantă. El permite istoricilor să aibă la îndemână texte exacte, prezentate științific, iar lingviștilor le oferă posibilitatea ca să studieze vechia limbă romină (al cărei studiu, de altfel, nu se reduce numai la fonetică).

★

În anul 1953 Academia R.P.R. a publicat noua ortografie a limbii romine, care a devenit oficială în anul 1954 și a fost publicată în *Mic dicționar ortografic*. O dată cu introducerea noii ortografii, volumele prezentei colecții de documente au adoptat această ortografie, în măsura în care ea nu modifică vechea limbă rominească.

De fapt, noua ortografie cuprinde două părți distincte: reguli de scriere, de folosirea literelor pentru anume sunete, și de punctuație, ceea ce constituie ortografia propriu-zisă, și apoi reguli de pronunțare a anumitor cuvinte.

Prima parte, care este pur grafică, poate și trebuie să fie adoptată în transcrierea textelor vechi, căci nu aduce o modificare nici textului, nici sunetelor. Pe lingvist îl interesează tot ce privește urechea, adică sunetele, nu ceea ce privește numai ochiul, adică forma grafică (o convenție).

De aceea în editarea textelor vechi rominești putem introduce fără grijă folosirea exclusivă a lui *i*, în locul celor doi *â* și *î*, putem înlocui apostroful cu liniuța, putem scrie cu literă mică și nu cu majusculă numele de popoare, de sărbători, ale lunilor și zilelor săptămânii etc., conform noii ortografii. Toate acestea sînt convenții grafice adoptate pentru scrierea limbii romine. În schimb nu avem dreptul să modificăm pronunțarea veche a limbii romine, modernizînd-o (de exemplu suprimarea lui *u* final, acolo unde el există în texte; nu se scrie *jeratic*, ci *jăratîc*, dacă așa este în textul folosit spre publicare etc.) și în genere tot ce ar modifica pronunția sunetelor.

TRADUCEREA DOCUMENTELOR SCRISE ÎN LIMBA SLAVĂ

Am arătat că pe temeiul principiilor de editare care stau la baza acestei publicații, toate documentele în limbi străine care se cuprind în colecție au fost traduse în limba română. Aceasta constituie nu o încercare de popularizare, ci o necesitate științifică. Documentele scrise într-o limbă arhaică, greoaie, cu termeni tehnici, prezintă greutatea de înțelegere chiar pentru cei ce știu limba respectivă, deci traducerea este o rezolvare a acestor greutăți, măcar în parte. Colecția se adresează, după cum am spus, nu numai specialiștilor, ci tuturor celor ce se interesează de trecutul istoric al țării, deci și celor ce nu pot folosi în original documente în slavonă, greacă și latină medievală.

Documentele interne din Țara Românească și Moldova din secolele al XIV — XVII - lea sînt scrise pînă către sfîrșitul acestei perioade în limba slavonă, un mic număr de documente cu caracter special sînt scrise în grecește. În Transilvania marea majoritate a documentelor publicate se află în original în limba latină.

Editorii colecției au publicat textele unor documente latine, dar s-au lovit de dificultăți în privința documentelor slave și grecești, scrise într-un alt alfabet decît cel latin. Această dificultate tehnică, tipografică, a fost înlăturată în parte prin publicarea unui număr mai mare de facsimile fotografice în anexele fiecărui volum.

Nu am renunțat la publicarea în viitor a textelor documentelor slavone și grecești în textul original și cu alfabetul respectiv, apreciind că această publicare este necesară, atît pentru controlul traducerilor, cît și pentru cercetarea unor anumiți termeni în limba originală. Deocamdată toate textele documentelor slave și grecești publicate în colecție se află transcrise și colationate în manuscris la Academia R.P.R. și stau la dispoziția cercetătorilor.

Toate documentele în limbi străine fiind traduse în românește, s-a căutat a se da, pe de o parte, o traducere consecventă și unificată pentru diferitele documente, în al doilea rînd o traducere științifică, pentru a putea fi folosite de cercetătorii istoriei poporului nostru.

De aceea nu au fost publicate și reproduse vechile traduceri datorite grămaticilor din secolele al XVIII — XIX-lea, care adesea însoțesc în arhive documentele slavone. Unii editori de documente, de pildă I. Bogdan, în *Documentele lui Ștefan cel Mare*, și M. Costăchescu, în volumele de documente moldovenești publicate de dînsul, au reprodus — după cum am arătat și mai înainte — în mai multe locuri după textul slav, nu traducerea lor proprie a acestui text, ci traducerea veche a diacului de slavonie din secolele XVIII — XIX.

În prezenta colecție nu am adoptat acest fel de a proceda din mai multe motive. Întîi, traducerile vechi intercalate între traducerile editorilor volumelor de documente dau un aspect inegal colecției, unele traduceri fiind, în limba de azi, altele într-o limbă arhaică, și ceea ce este mai grav unele traducînd aceleași cuvinte sau expresii într-un fel, altele într-alt fel, cu atît mai mult cu cît și vechile traduceri se datoresc unor grămatici din regiuni deosebite, cu cultură și cu pricepere diferită.

Dar nu numai lipsa de unitate indică înlăturarea vechilor traduceri și înlocuirea lor cu traduceri noi. Oricît de pricepuți ar fi fost diecii de slavonie din secolul al XVIII-lea în cunoașterea limbii respective, ei nu cunoșteau terminologia feudală din veacurile al XIV — XVI-lea, care cuprindea

instituții dispărute în epoca următoare; astfel, nici un diac traducător nu știe ce este «prădalica» (dreptul domnului de a retrage moșia, cînd nu, rămîn urmași masculini ai stăpînului) și traduc acest termen cu «vînzare» sau «vînzătoare».

Traducătorii vechi traduc constant pe «vecin» din textul slav cu «rumîn», identitate care pentru anumite secole nu este dovedită. Și alți termeni slavi privitori la instituții sînt traduși de vechii dieci într-un fel care înseamnă o interpretare: ocină — moșie, Ungrovlahia — Țara Romînească, privilee — dires. Nu mai vorbim de faptul că mulți traducători vechi fac greșeli de gramatică și în privința înțelesului a numeroase cuvinte.

În consecință, într-o ediție științifică se impune ca toate traducerile să fie datorite editorilor colecției.

Aceasta nu înseamnă că traducerile vechi care însoțesc documentele să nu fie folosite în nici un fel. Mai întîi se întîmplă ca aceste traduceri să cuprindă anume pasaje din document pe care traducătorul le-a putut citi în veacul al XVIII-lea, dar care astăzi sînt rupte sau cu totul șterse. În acest caz se indică în notă în ediția documentului că pasajul respectiv a fost completat cu ajutorul traducerii vechi.

În general, de cîte ori un document este însoțit de o traducere manuscrisă, acest lucru a fost menționat în notele ce urmează după textul documentului tipărit în colecție.

Sînt însă destule cazuri cînd originalul slavon, al documentelor nu s-a păstrat și avem numai traducerea datorită unui diac din secolele al XVIII—XIX-lea. În aceste cazuri editorii au fost nevoiți să publice traducerea veche în locul unei traduceri noi, imposibile de realizat.

În toate aceste cazuri, s-a indicat în notele de la sfîrșitul documentului că s-a publicat o traducere veche romînească, stabilindu-se după putință epoca în care a fost alcătuită. Această notă reprezintă în același timp o rezervă asupra valorii traducerii, care nu se poate controla, și eventualele greșeli nu se datoresc editorilor.

La aceste traduceri s-a publicat de asemenea și așa-numitul protocol al traducătorului, care arată că s-a tradus după un original slav, uneori și în ce împrejurări s-a făcut traducerea. Acest protocol sau însemnare a traducătorului cuprinde adesea și data documentului care nu se mai repetă în text. Această însemnare este despărțită de text în ediție, printr-un spațiu, ca să nu se poată confunda cu dînsul.

Traducerile datorite editorilor au căutat în primul loc claritatea științifică, pentru a scuti de confuzii și greșeli pe cercetătorii acestei colecții. De aceea ele au fost făcute în limba romînească contemporană. Unii traducători de documente din limbi străine, de exemplu M. Costăchescu și chiar N. Iorga, au arhaizat limba traducerilor lor, sub pretext că în acest chip se apropie de limba vremii în care s-a scris documentul. Astfel Costăchescu traduce cu inversiuni: *a lui slujbă*, sau cuvinte arhaice: *seminție* pentru familie, să lege *cître* aceasta carte etc.

Arhaizarea traducerilor este inutilă. Scopul colecției de documente este de a pune în mîna cercetătorului materialul necesar pentru înțelegerea trecutului, nu de a învia în chip literar acest trecut. Arhaizarea stînjenește claritatea și înțelegerea exactă a textului.

Traducerea este transpunerea unui text în limba de azi și atît, ea nu poate avea alte scopuri. Ceea ce trebuie să urmărească un traducător este claritatea și precizia, care și ele își au în sine valoarea lor literară.

Pentru a se evita traducerile diferite ale acelor cuvinte sau pasaje care ar putea fi traduse în mai multe feluri, s-au alcătuit în prealabil instrucțiuni pentru membrii colectivului de traducători, în vederea unificării traducerilor. Astfel: *milostiviiu bojiu* se traduce «din mila lui Dumnezeu» și nu «cu mila lui Dumnezeu»; *bantovati* se traduce «a țarbură», nu «a bintui»; *nepocoleabimo*, «neclintit» și nu «nemișcat»; *văzrit* «va vedea» nu «va privi»; *oje* se traduce «iată», când urmează după titlul domnului («iată că a venit...») și... «că» în interiorul unei fraze: «facem cunoscut...că a venit înaintea noastră».

În ce privește numele de sărbători religioase în slavonește, ele rămân neschimbate în traducerea românească, atunci când acele sărbători au ca denumire o tradiție în limba bisericească românească, adoptându-se forma slavonă și în limba noastră. De exemplu: *uspenie* [adormirea], *blagoveštenie* [buna-vestire], *preobrajenie* [schimbarea la față], de asemenea *troița* nu se traduce prin «treime». În schimb numele de sărbători din slavonește, care nu au circulație în limba română, se traduc, cum este de pildă: *viznesenie* [înălțarea], *sășestvie sveatago duha* [coborirea sfântului duh], *văscresenie* [învierea] etc.

Titlurile de dregători religioși și civili care sînt redată în slavonește cu adjectivul locului în care se exercită dregătoria, se traduc cu substantivul locului precedat de particula *de*, ca: *mitropolit Suceavscoi* — «mitropolit de Suceava» etc.

Numele unor unelte vechi, ale unor măsuri, rămân neschimbate, uneori cu note explicative, cînd se simte necesitatea. Astfel, de exemplu, nu se traduc în românește termenii: *firtai* (cu nota: «parte»), *stupa* (notă, «poate fi piuă sau moară de sfărîmat pietre sau metale»), *ezercan* (diminutiv de la ezer) sau cuvinte care au circulație și în românește, ca de exemplu *volnic*.

Traducerea terminologiei feudale. Documentele slave publicate în traducere în prezenta colecție privind perioada orînduirii feudale au prin conținutul lor elemente ale acestei orînduirii. O problemă deosebit de grea s-a pus în fața editorilor colecției, cînd e vorba să se traducă terminologia feudală privitoare la țările române aflate în documentele slave. Această terminologie cuprinde numiri de instituții propriu-zise în legătură cu proprietatea pămîntului și țăranilor dependenți, denumiri de dregătorii, o terminologie în legătură cu justiția feudală și altele. Cele mai multe din aceste instituții au dispărut odată cu stingerea orînduirii feudale sau și-au schimbat sensul (cuvîntul *viclean* înseamnă în vremea orînduirii feudale: cel ce și-a călcat jurămîntul de credință, azi înseamnă cu totul altceva).

A lăsa netraduse toate expresiile și termenii care privesc orînduirea feudală și a le trece în forma lor slavonă în traducere este neștiințific, de altfel avem anume echivalente pentru o parte din aceste cuvinte în vechile acte românești; astfel *cîbla* (darea în grîne) este *găleata*; *ocina* și *dedina* sînt denumiri ale proprietății feudale ereditare, care se găsesc cu aceiași denumire atît în documentele slavone, cît și în cele românești etc. Titlurile dregătoriilor boierești de origine slavone sau slavo-bizantine sînt aceleași în documentele slavone și în cele românești: *vornic*, *clucer*, *postelnic* și sînt curenți și în limba românească de azi.

Toate acestea impun traducerea termenilor tehnici feudali cînd aceasta este posibil sau lăsarea lor în formă slavonă în textul traducerii, și în sfîrșit adăugirea unor note explicative acolo unde aceasta se impune.

Pentru rezolvarea problemelor puse de mulți din termenii feudali aflători în documentele slave, au fost necesare studii speciale și discuții științifice

în colectiv, dintre care cele mai însemnate s-a hotărît să fie redată în felul de mai jos.

Cralevski este în slavonește adjectivul numelui Craiovei.

După un nume propriu, poate însemna numele cunoscutei familii de boicri olteni, care stăpînea Craiova la sfîrșitul secolului al XV-lea și la începutul celui urîntor sau un dregător care conducea Craiova cu însărcinare de la domn. Înșiși Craioveștii erau dregători cu scaunul pe moșia lor, Craiova. Colectivul a hotărît ca termenul *Cralevski* să rămînă ne tradus în textul romînesc, pentru a nu se recurge la o interpretare care ar putea fi arbitrară.

Dedina, ca substantiv este moșia feudală ereditară (termenul derivă de la *ded* bunic, strămoș), ca atare va rămîne neschimbat în traducere, însă cînd e precedat de *za* [de] are înțeles de *moștenire*, mai ales în cazurile cînd în text se vorbește de o moșie, de *cumpărătură* și de *dedină*. În aceste cazuri cuvîntul trebuie tradus cu «moștenire».

Deadniți sînt în Țara Romînească țărani proprietari de moșie stăpînită în devălmășie. În rădăcina acestui cuvînt se află cuvîntul precedent amintit mai sus, *deadina*, cu sens de moștenire. De aceea s-a admis la traducere termenul *moșteni*, care se află în documentele romînești din secolul al XVII-lea și ar core punde mai exact termenului slavon, decît forma mai răsîndită a denumirii acestor țărani: *moșneni*.

Drjati, infinitiv care înseamnă propriu-zis «a ține». În actelor slave moldovenești precedează denumirea moșiei, satului, spre a se arăta stăpînirea lor de cineva. Este o concepție pur feudală, în care stăpînirea înseamnă nu o proprietate completă, ci o *deținere*, din mila monarhului. De aceea s-a tradus cu «a stăpîni», țînîndu-se seamă de sensul nedelinit al cuvîntului, care se potrivește și cu stăpînirea politică a oamenilor și cu aceea a pămîntului în epoca feudală.

Ojivati, în documentele moldovenești, în formula care arată hotarele: *kuda iz ve ka ojivati*, care s-a tradus de obicei: «pe unde de veacuri au trăit», soco tîndu-se că verbul *ojivati* derivă de la *jivati* a trăi.

În acest caz formula are un șens forțat, de vreme ce «a trăi» se aplică unor hotare. Este mai probabil că avem de-a face cu verbul *ojivati* (*ujivati*) care înseamnă «a folosi» și atunci formula devine clară, ceea ce se explică și prin felul cum erau stăpînite satele în perioada feudală: o folosință în comu a tuturor elementelor structurale: vatra, pădurea, apele, pășunea.

Prădalica, termen care înseamnă dreptul domnului de a retrage stăpînirea moșiilor (și țiganilor) cînd se stîngea linia masculină a familiei stăpînilor (numai în Țara Romînească și numai în secolele XV — XVI). Termenul rămîne ne tradus, neexistînd un corespondent în limba romînă.

Prenie, are sens de «piră», dar și de «judecată». S-a tradus prin «piră» socotîndu-se că în acțiunea judecătîi feudale, partea principală a procedurii este piră, iar sentința și justificarea ei se redă în actele slavone prin verbul *suditi* și derivatele lui, care arată acțiunea puterii judecătorești. Aceasta se traduce prin «judecată», «a judeca», rămînînd termenul piră pentru acțiunea împricinașilor.

Is privile, în documentele slave moldovenești din secolul al XV — XVI-lea apare formula vînzării sau transmiterii unor moși *is privile*, urmată de obicei de numele unui domn, *is* ar putea fi tradus prin *cu*, deci satul a fost vîndut o dată cu privilegiul, actul de stăpînire, dat de domn sau *din*, deci satul a fost vîndut pe baza dreptului de stăpînire ce rezultă din privilegiul cutărui domn.

Colectivul a admis ultima soluție, care corespunde cu structura orînduirii feudale: satele se stăpîneau, deci stăpînul putea dispune de ele, în baza unui privilegiu (uric) care trebuie citat în actul de vinzare. Privilegiile nu se vind, ele reprezintă un drept care e legat de la sine înțeles de stăpînul pămîntului. Din punct de vedere gramatical, cînd diacul vrea să exprime ideea «cu privilegiu», folosește conjuncția *să* nu *is* și cu instrumentalul (*Ivașco să prîviliami testea ego*, adică «Ivașco cu privilegiile socrului său») (act moldovenesc din 1458). În actele de mai tîrziu, de exemplu din 30 aprilie 1554 formula *is pr. vilie* este înlocuită cu *ot ih pravih urikov*, a cărei traducere nu lasă nici o îndoială: «din dreptele lor urice», care înlocuiește cu același înțeles vechea formulă. De aceea colectivul a ales traducerea «cu privilegiu».

Ocolno, în actele muntenești, să stăpînească o moșie «de ocol», adică în devălmășie, fără distingere de hotare în interior, ci împreună tot ocolul hotarelor; s-a admis traducerea: *împreună* (și nu: dimprejur).

Coleano, în sens propriu «șir». În actele muntenești apare în expresia arătînd că cineva nu are drept la o moștenire, pentru că este din alt *coleano*. S-a tradus cu vechiul cuvînt romînesc, care arată descendența liniei genealogice: «spiță» (din altă spiță).

Samodrăjeț, în titlul unui monarh, este forma slavă care traduce cuvîntul grecesc din orînduirea bizantină: *avtocrator*. Cuvîntul autocrat, care în limba romînească de astăzi există, ar corespunde deci cu sensul etimologic al lui samodrăjeț în slavonește, dar în special în urma interpretării care i s-a dat de țarismul rusesc: stăpînire absolută, nu mai corespunde cu sensul medieval (căci stăpînirea monarhului feudal nu era absolută, ci în dependență de feudali stăpîni ai pămîntului, adesea stăpîni politici pe moșia lor), s-a admis traducerea «singur stăpînitor» care corespunde cu componența verbală a cuvîntului slav: *samo* — singur, *drăjeț* = stăpînitor.

Sedalîște, în documentele slave moldovenești, arată partea unui sat pe care sînt așezate casele, spre deosebire de cîmp, pădure, pășune etc. care țin de acel sat. Cuvîntul derivă de la *sediti* (a ședea, a așeza). S-ar putea traduce cu *așezarea* (satului), dar această traducere ar putea da naștere la confuzii (cu întemeierea). Există un termen romînesc, care indică această parte a satului — *vatra satului* — de aceea s-a adoptat acest termen pentru a traduce pe *sedalîște*.

Sudeț, în special în documentele din Țara Romînească. Avem pe *sudeț* și pîrgari care formează sfatul ales al orașelor libere, dar pe lîngă aceasta apar și alți *sudeți* în documente; este vorba de anumiți dregători locali ai domnului, care sînt înșirați în privilegiile de imunitate: să nu intre pe moșie nici *sudeți*, nici bircei, nici globnici etc.». De obicei se traduce în acest caz termenul *sudeț* prin «judecător». Este adevărat că termenul slav cuprinde rădăcina *suditi* — «a judeca». El corespunde cu vechiul termen romînesc *județ*.

Dar *județ* în limba veche romînească înseamnă orice om investit cu autori tațe de conducere, nu numai cu cea judiciară, cum este cazul și cu județul orașului. Același înțeles general îl are și slavul *sudeț* în actele din țara noastră.

Pe o altă parte se poate lua în considerație că în epoca feudală, în secolul al XV-lea, este puțin probabil ca domnia să fi avut la îndemînă un aparat administrativ așa de numeros, ca să poată trimite judecători domnești în toate satele; în ori ce caz această problemă nu este deplin studiată. Se știe că în această epocă autoritatea centrală a domniei era slabă și judecata era în mîna obștiilor pe de o parte și mai ales a feudaliilor cu drept de imu

nitare pe de alta. Cînd, în vremea lui Neagoe Basarab, apare un judecător al curții, acest dregător nou de la începutul veacului al XVI-lea nu poartă, în actele slavone, titlul de *sudeŭ*, ci de *sud tel*, care poate fi tradus prin judecător, dar folosirea altui termen arată că *sudeŭ* nu ar fi același lucru.

În consecință, pînă la definirea prin noi studii a dregătoriei *sudeŭilor*, dacă este într-adevăr vorba de o dregătorie, colectivul a hotărît să nu traducă termenul *sudeŭ*, ci să-l lase cu această formă și în traducerea românească.

Tăcmeŭ, tăcmejenie, cuprinde rădăcina cuvîntului *tăcmiti*, în romînește «a tocmi». S-a hotărît să fie tradus prin «întocmire», căci cuvîntul e folosit în textele slave pentru a indica rezolvarea unei probleme juridice (de pildă întocmirea cuiuă privitor la împărțirea și moștenirea averii sale), și nu «tocmeală», care privește o tranzacție comercială. Cînd este vorba de o întocmire cu caracter general, luată de domnie, *tăcmejenia* lui Mihai Viteazul, atunci cuvîntul se traduce prin «așezămînt».

Ustavse sé de la verbul slav *ustaviti sé* [a se ridica] folosit în formularul documentelor slave moldovenești, cînd e vorba de o vînzare, pentru cel ce face plata, *ustavse sé* este aoristul slav de la *ustaviti*, nu participiul prezent de la *ustati*, deci trebuie tradus: «s-a sculat», nu «sculîndu-se», dovadă că se zice în acte *ustavse sé... i platil*, «s-a sculat și a plătit», nu are sens ca după participiul prezent să fi urmat aici un *si*.

Vislujenie este în actele moldovenești în slavonește denumirea moșiei căpătată de un boier sau o slugă domnească ca răsplată pentru slujbă, spre deosebire de cea cumpărată sau moștenită, care au fiecare denumirea lor specială: *vicuplenie* și *ocina*. Întrucît un termen romînesc nu există, care să corespundă acestei denumiri chiar în actele romînești vechi din secolele XVI—XVII, colectivul a hotărît să lase acest termen netradus în textul traducerii romînești.

Vlastelin este ca și în documentele sirbești, un boier mare cu dregătorie domnească. De fapt, este ca și *boiarin*, un diminutiv (de la *vlastel*), care mai tîrziu și-a pierdut sensul diminutiv. Nu poate fi tradus prin «dregător», căci acestuia îi corespunde în actele slave termenul *pravitel*. Sînt acte în care apar împreună în aceeași frază amîndoi termenii: *vlastelin i pravitel*. Trebuie să adăugăm că în cele mai multe cazuri *vlastelin* era un dregător mai înalt, un boier care se bucura de mai multă vază. De aceea și în acest caz nu s-a recurs la traducerea termenului, ci a fost lăsat netradus în cuprinsul traducerii romînești.

Aceste exemple de mai sus cu justificarea dată de colectiv soluției la care a ajuns, reprezintă, pe de o parte, o ilustrare a metodei de care s-a folosit acest colectiv, pe de altă parte, arată felul cum trebuie folosită colecția în aceste cazuri. Pentru cazuri de traducere evidentă sau dimpotrivă de termeni lăsați în traducere în forma lor slavonă, pentru motive ușor de înțeles, nu s-au mai dat exemple, scopul nostru fiind de a exemplifica metoda folosită.

Termenii slavi în documentele romînești și cei romînești în documentele slave. Documentele romînești originale din secolul al XVI—XVII-lea cuprind în textul lor adesea unele fraze întregi sau expresii ori măcar cite un cuvînt în slavonește. E vorba în primul rînd de titlul domnului, de datare, de anume formule din dispoziție și sancțiune (*Inno de ne st* — «altfel să nu fie», *sam reci gospodstva mi* — «însăși spusa domniei mele» etc.), iar în privința cuvintelor slave izolate în textul romînesc, cele mai frecvente

sînt *i* [și], *pol* [jumătate], *biv* [fost], *tej* [de asemenea], *vel* [mare], *ot* [de la], *az* [eu], *mesița* [luna], *dni* [zile], *gotovi* [gata], *sud<stvo>* [județ].

Toți acești termeni sau frazele întregi din documentele românești, care în original sînt în slavonă, se traduc românește, în conformitate cu principiile care stau la baza acestei colecții, de a lăsa pe seama editorilor rezolvarea dificultăților și de a prezenta o colecție de documente care să poată fi folosită de toți cercetătorii.

Pentru ca textul tradus de editor în interiorul documentului original romînesc să nu fie confundat cu acest text original, el a fost publicat în litere *cursive*. Deci de cîte ori cititorii întîlnesc un text de frază sau un cuvînt cu cursive în cuprinsul unui document original romînesc, sînt avertizați prin aceasta că în original acest text este în slavonește.

O serie de cuvinte slave din documentele românești care sînt totuși ușor de înțeles pentru că sînt folosite și de romîni, în limba poporului, nu se mai traduc ; astfel numele de sărbători: *Blagoveštenie*, *uspenie*, apoi termenii: *leat*, *volnic*, *cupeș*, *tri let*, și *proklet*, *bogorodiță*, *dedina*, *ohaba*, *sveti*, fiind socotite ca niște cuvinte care au intrat și în limba romînă.

O serie mai restrînsă de cuvinte slave din documentele originale romînești sînt foarte rare în aceste texte, reprezintă cazuri unice. De aceea pentru interesul pe care-l prezintă, s-a hotărît ca odată cu traducerea lor în text (cu cursive), să se dea în notă și termenul slav respectiv. Astfel sînt cuvintele: *uți* [funie], *terzii* [cismar], *crușeș* [bolovan], *podrujia* [tovarăș].

În schimb și în documentele slave, începînd chiar cu cele din veacul al XV-lea, se întîlnesc cuvinte, desinențe, expresii romînești. Acestea sînt interesante pentru studiul limbii romîne vechi, fiind primele fragmente de texte romînești pe care le posedăm și prezintă interes și pentru studiul cancelariei slavone, în care lucrau și romîni care știau slavonește.

Pentru a nu se crede că acești termeni originali romînești care intră întocmai în traducerea editorilor documentului, s-ar datori traducătorului, s-au pus note la cuvîntul respectiv, cu indicația: *așa în originalul slav*.

În actele slave cele mai vechi, unele nume proprii apar articulate cu articol romînesc: *Radul*, *Vlaicul*, *Dedul*, *Iancul*. Aceste nume articulate își au importanța lor, arătînd limba vorbită de acești oameni, ele se păstrează articulate în traducere. Bine înțeles că în rezumatul documentului, care se află la începutul fiecărui volum, nu vor fi trecute articulat, ci: Radu, Dedu, Vlaicu, Iancu.

Nu se vor indica prin note și nu vor fi relevate în nici un chip numele proprii de persoane sau de locuri care au formă romînească în text, ca de pildă: Jumătate, Limbă-dulce sau Valea Seacă, Pirăul Negru. Se înțelege de la sine că numele proprii în genere nu se traduc, și dacă apar în romînește în traducere, aceasta înseamnă că așa au fost găsite în textul slav.

Fac excepție de la această regulă anumite nume proprii romînești care au fost evident traduse de diecii de slavonie din romînește în slavonește: *Dlăgo-pole* — Cîmpullung ; *Pole Dragoșevo* — Cîmpul lui Dragoș ; *Ialomnița* — Ialomița ; *Rîbnic* — Rîmnic.

Aceste numiri traduse din romînește au fost retraduse în romînește în traducerea documentului respectiv. În cazul cînd există însă un dubiu dacă numele propriu a fost tradus din romînește sau face parte din toponimia sau onomastica slavonă din țara noastră, atunci în traducere el rămîne în forma din text, adică în slavonește.

Acestea sînt problemele principale privitoare la traduceri din limba slavonă care s-au ivit în cursul lucrării și necesită o explicare pentru cei ce folosesc prezenta colecție de documente. Alte probleme de mai mică importanță au fost rezolvate în spiritul aceleiași metode cu caracter general.

În prelucrarea documentelor s-au strecurat unele greșeli. Așa, de pildă, în legătură cu transcrierea documentelor românești chirilice, deși subcolectivele au căzut de acord că toate prescurtările să fie întregite, iar întregirile să fie indicate prin paranteze ascuțite < >, totuși unii transcriptori n-au respectat totdeauna acest principiu, ceea ce a dus la unele inconsecvențe. Unele erori ating însăși unitatea publicației.

Astfel în transcrierea actului mănăstirii Tismana, din Arhiva istorică centrală din București, făcută de două persoane diferite din colectivul de la București, acestea i-au notat și date diferite, una citind vechea 7121 (1613) ianuarie 12¹, iar alta, 7120 (1612)², omițînd cifra unităților. Aceasta a putut induce în eroare pe colanționarii și verificatorii responsabili ai transcrierilor, lăsînd ca același act să figureze de două ori în volumul tipărit.

În forma transcrisă, publicată sub nr. 44, găsim de pildă «vouă stol nicilor», iar în aceea de sub 134 «vao stol<nicilor>», apoi «Dup<ă> aceia... veți» (44), iar în aceea de sub 134 «Dup<ă> aceia... viți»; «rele cuvinte veți avea de cătră» (44); «rele cuvinte viți avea di cătră» (134); «A învățat mă rele logofăt» (44); «Invață marele log<ofăt>» (134).

Între cele două transcrieri s-au aflat peste patruzeci deosebiri de lectură, printre care cităm: «Înnălțarea» și «înălțarea»; «în lunca» și «în Luțca»; «Poprica» și «Porpinca»; «iscălesc» și «am iscălit»; «Suceavă» și «Suciavă»; «Eremici» și «Eremii» etc.

Și în privința traducerii documentelor slave, specialiștii din colectivul de la Iași ne-au furnizat dovada lipsei de metodă și de coordonare, doi dintre ei transcriind și traducînd un act slavon din Biblioteca Centrală din Iași, sub nr. 2. Au fost trimise colectivului redacțional din București ambele traduceri și transcrieri datorită faptului că originalul fiind defectuos, lipsindu-i partea unde se găsea datarea, un traducător i-a atribuit data <1595 aug.-1600 mai>, celălalt <circa 1598-1600>, iar verificatorul responsabil al colectivului Iași a dat unei traduceri nr. 191, altelea nr. 295, considerate ca două acte deosebite, în timp ce redacția colecției pe baza componenței sfatului domnesc, l-a datat <1597 mai-sept.>³

Pe cînd în nr. 191 completările făcute de transcriptor sînt indicate prin paranteze ascuțite, în nr. 295 acestea lipsesc, lăsînd impresia că originalul este bine păstrat, textul desfășurîndu-se fără hiatusuri.

Traducerea din 295 prezintă pasagii de genul acesta: «sau o vor auzi citirea ei», «că au venit Iurașco», «strănepotul lui Prigorie», «și cu loc pentru mori pe Horaetu»⁴. Partea mai interesantă a acestei traduceri o formează fragmentul: «Și i-a mai dat încă slugii noastre Dumitru uricar 120 taleri de argint, pentru ca să-i fie lui și cealaltă jumătate de sat din Frătești, care a fost pusă zălog de cumnatul său Zosim la Cîrlig, căci îi este lui de moștenire acel sat Frăteștii de pe jupineasă sa». În opoziție cu aceasta, traducerea

¹ Documente privind istoria Romîniei, B, XVII, vol. II, p. 135—6, nr. 134.

² Ibidem, p. 42, nr. 44.

³ Ibidem, A, XVI, vol. IV, p. 160—61, nr. 215.

⁴ Să se compare cu traducerea de la paginile menționate din volum.

din 191 sună astfel: «Și încă i-a mai dat sluga noastră Dumitru uricar o sută și douăzeci de taleri..., să-i fie și aceastăaltă jumătate de sat din Frătești, ce o pusese zălog cumnatul lui, Zosim al lui Cîrlig, ce-i este lui dedină».

Între cele două traduceri sînt importante deosebiri de conținut, pe care colectivul de la Iași n-a încercat să le rezolve singur, mai ales cînd actul în discuție se găsea la Biblioteca Centrală de acolo.

DATAREA DOCUMENTELOR NEDĂTATE SAU DATATE GREȘIT

O problemă extrem de dificilă pentru arheografi este aceea a fixării datei de emiterie a unui act original nedatat, a stabilirii datei exacte la unele originale, care din neatenția diacului prezintă omisiuni la vealeat (milesim) și la data lunară, și a rectificării datelor greșit transmise de copişti în traduceri și copii tîrzii.

Cînd este vorba de documente în original, aspectul paleografic aduce totdeauna întărirea concluziilor trase de critica internă, dar în cazul păstrării actului numai în copie ori traducere, critica externă este inoperantă, rezolvarea depinzînd numai de puterea de pătrundere în conținut a editorului, de cunoașterea temeinică a condițiilor istorice în care actul original a fost întocmit.

Problema se complică și mai mult cînd arheograful nu are în față nici năcar sub această formă conținutul, el fiind obligat să stabilească data unui simplu rezumat al actului, dată care sau există, dar e discutabilă, sau lipsăște cu totul.

Pentru ca această sarcină a arheografului, față de materiale prezentînd asemenea lipsuri, să poată fi îndeplinită bine, trebuie ca înainte de toate să fie un paleograf desăvîrșit și să i se pună la dispoziție instrumentele necesare de informare (liste cronologice de domni, mari dregători, virfuri clericale: mitropoliți, episcopi, egumeni de mănăstiri; dregători din ținuturi, din administrația orașelor etc.), dar acestea ori sînt lacunare, ori lipsesc cu totul la noi, fapt ce obligă pe editorul de documente să se descurce cu mijloace proprii.

Este lucru recunoscut că textul unui document trebuie redat în mod exact, arheograful — dacă are de făcut obiecțiuni asupra formei sau a conținutului — putînd interveni cu comentarii în note și în legenda documentului. Acest principiu, cunoscut și discutat de colectivele de la București și Iași, nu a fost în totdeauna respectat. Pentru a exemplifica cele afirmate, vom folosi volumul I (1247-1500) din seria B (Țara Romînească) — al zecelea volum în ordinea apariției — care, fiind lucrat de colectiv după acumularea unei bogate experiențe este deci mai bine pus la punct decît precedentele volume apărute în anii 1951-1953.

De pildă, documentul păstrat în traducere și purtînd în text datarea «în luna lui August 7, vălea 6954 <1446> indictul 14»¹. Actul e dat de Vladislav al II-lea, dar acesta nu dîmnea încă în 1446; apoi indictionul 14 nu corespunde anului 1446 (care are indictionul 9), ci anului 1451, deci pe baza acestor elemente, colectivul a fixat actului cu dată greșită o altă dată, pe care a așezat-o ca titlu al documentului, fără a elimina din text datarea greșit copiată de acel ce a întocmit în veacurile trecute manuscrisul Coziei

¹ *Documente privind istoria Romîniei*, B, XHI, XIV, XV, p. 123, nr. 113.

de la Arhiva istorică centrală, nr. 209. La fel a procedat cu actul slavon, cu data «în luna martie 23 de zile, în Postul Mare, în Miercurea Mare..., în anul 7005 <1497>»¹; a trecut în titlul documentului data: «1497 (7005) martie <22>», fiindcă în acel an miercurea mare a căzut la 22 martie, paștile fiind la 26, a explicat acest lucru în legenda documentului, dar n-a intervenit în textul lui. Acesta este procedeul științific, pe care colectivul nu l-a aplicat din nefericire decât în parte, după cum vom vedea.

S-a publicat în volum traducerea unui act slavon emis de Radu Prasnaglava în Creața la «19 iunie, văleat 6945 <1437>». Data vелеatului este adăugită în original, cum a observat colectivul, apoi ea nici nu corespunde domnului citat, în consecință este greșită și colectivul în asemenea situații trebuia să stabilească data exactă, dar nu eliminând vелеatul existent — cum a procedat în text —, ci păstrându-l, justificând în legendă data propusă și așezind-o în titlul documentului.

Un alt document (nr. 86) are în titlu data: 1437 (6945) ianuarie 20, această dată apare și în textul publicat «ianuariе ziua 20, anul 6945»². Dar cititorul află cu surprindere în legendă că traducerea dată după I. Pușcariu, *Fragmente istorice*, IV, 50-52, ca și alte ediții anterioare, «dau data 6940 <1432>». Dacă astfel se prezintă ediția folosită, cu vелеatul 6940, colectivul era obligat să dea textul cu acest vелеat, iar în legendă să explice neconcordanța datei cu domnul, cu sfatul domnesc, și să propună data justă, pe care s-o pună și în titlul actului.

Sub nr. 100 apare un act după N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XII, a cărui datare este «în luna lui aprilie 23 21] de zile, anul de la zidirea lumii 6945 [1437], nede u popaștea Duminecă după Paști]»³. În volumul nostru, data se înfățișează astfel: «în luna aprilie 23 de zile, anul de la zidirea lumii 6949 <1441>, Duminecă după Paști»⁴, în loc să fie redată întocmai după ediția utilizată, arătându-se însă în legendă că indicația «duminecă după Paști» se potrivește în domnia lui Vlad Dracul numai pentru anul 1441, cu care corespunde și divanul. Cercetătorului trebuia să i se dea textul folosit fără nici o modificare, iar colectivul să fi explicat de ce în vechea ediție, 23 aprilie este corectat, altfel el se va întreba constant dacă se află în fața unui text aidoma traducerii utilizate sau a unui interpretat. În titlu, data corectată trebuia să apară în paranteze ascuțite pentru a se semnala deosebirea de text, ori aici titlul este degajat de atari semne.

La nr. 115, se dă data «luna august 5 zile... în anul 6960 <1452> indiction 15», dar printr-o notă la cuvîntul indiction se spune «în copie greșit: 8; indictionul restabilit după dată»⁵. Deci, s-a eliminat din textul copiei slave indictionul 8 și s-a așezat în locu-i indictionul propus.

Actul de la nr. 185 este datat «în luna septembrie 7 și în anul 69<94> <1485>»⁶; această dată 1485 (6994) sept. 7 figurează și în titlul documentului păstrat în copie slavă, dar în legendă găsim informația: «Data greșită. Datat după boierii martori». Aceasta însemnează că în copie există o altă dată, greșită, pe care colectivul nu o comunică cititorului, pentru ca acesta să se poată pronunța asupra temeiniciei datei propuse.

¹ *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV p. 246, nr. 258.

² *Ibidem*, p. 97, nr. 86.

³ Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, XII, p. 278.

⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XI, XV, p. 110.

⁵ *Ibidem*, p. 125, nota 1.

⁶ *Ibidem*, p. 183.

Într-una din ședințele colectivului, unul din cei mai pregătiți membri a propus ca datările stabilite de arheograf la documentele nedatate să se justifice totdeauna în notele de la sfârșitul documentului (proces verbal 104 din 13. I. 1950), propunere care a fost însușită de colectiv.'

În volumul de care ne ocupăm, acest principiu se aplică la doc. nr. 20, cel mai vechiu original slavon, dat de Vladislav I (Vlaicu) mănăstirii Vodița și păstrat la Arhiva istorică centrală, căruia — fiind nedatat — i se fixează data <1874>, dar ea nu este inserată în textul documentului, ci numai în titlu, făcându-se motivarea în legendă.

Și în această privință, principiul stabilit a fost aplicat cu totul sporadic, fiindcă întîlnim în volum multe documente nedatate, căroră li s-a pus în titlu data, fără să se motiveze în legendă. Aceste documente sînt: nr. 5, datat <circa 1320>; nr. 6 datat <1337-1338>; nr. 7, <curînd după 1343>; nr. 6, datat <1337—1338>; nr. 7 <curînd după 1343>; nr. 10 <1359 mai 10>; nr. 13 <1370>; nr. 14 <1370> august, indiction III (fără să se arate că indictionul nu corespunde, cel real pentru 1370 fiind ind. 8); nr. 15 <1370> octombrie; nr. 80 <1431-1436>; la fel nr. 81; nr. 153 <1475 sept. 1—1476 august 31> 6984, la care apare în titlu veleatul 6984, deși în text lipsește. În titlu, data doc. nr. 266 este: 1498 (7006) februarie 16, dar în textul traducerii vechi nu apare decît veleatul, fără data lunară, care s-a luat dintr-un dosar. În acest caz, luna și ziua trebuia să fie puse în paranteze ascuțite.

În datarea documentelor se găsesc pe lîngă elementele cronologice principale și elemente secundare. De multe ori, între ele nu există concordanță, cum se întîmplă de pildă cu doc. nr. 14, datat: <1370> august, indicția 3, căci anului 1370 îi corespunde indictionul 8, iar nu 3. În legenda actului grecesc se indică edițiile anterioare, dar nu se motivează anul, mai ales cînd acesta nici nu e în concordanță cu indictionul. Actul din 1433 febr. 9 are indictionul 1, cînd în realitate este 11 și acest lucru trebuia să se semnaleze în legendă (nr. 83); la fel nr. 85, 1436 (6944) iunie 25, indiction 12 care în realitate este 14; nr. 95, 1439 (6947) august 2, indiction 3, în loc de 2; nr. 126, 1463 (6972) nov. 12, indiction 11, în loc de 12; nr. 130, 1464 (6973) oct. 28, indiction 14, în realitate 13. În doc. nr. 289 data este: 1500 (7009) dec. 13, indiction 4, temelia 29. Veleatului 7009 îi corespunde indictionul 4, dar temelia lui este 11, iar nu 29 și acest lucru nu se pune la punct în legendă (nr. 289).

Un element cronologic secundar, care figurează uneori în date, este sărbătoarea. Dacă actul are anul și o sărbătoare fixă, datarea lunii nu prezintă dificultăți. Cînd însă nu există veleatul, iar sărbătoarea este mobilă, datarea este imposibilă dacă elemente din conținut nu ajută la fixarea anului. Un exemplu de acest gen îl oferă doc. nr. 69, emis de Dan II la Argeș «în duminica Floriilor» și scris de Coica logofătul. I s-a atribuit data <1426 martie 24> «după boierii martori și după faptul că în domnia lui Dan, numai la 1426, Floriile au căzut la 24 martie»¹. Într-o ediție din 1938², se afirmă că «pentru datare» să se vadă lucrarea lui Al. Al. Vasilescu (*Urmasii lui Mircea cel Bătrîn pînă la Vlad Tepeș*)³. În nota 6, Vasilescu spune: «Doc. acesta se află datat numai v nedelia țveatonoșnia. Îl socot totuși că a fost dat în 1426, căci în sfatul domnesc ce conține aflăm pe: Dobromir, Sarul stolnic și Caragea comis, pe care nu-i aflăm nici în sfaturile domnești din anii

¹ Documente privind istoria Romîniei, B, XIII, XIV, XV, v l. I, p. 83.

² P. P. Panaitescu, Documentele Țării Romînești, vol. I, p. 149, nr. 51.

³ Cf. «Revista pentru istorie, arheologie și filologie», XV (1914) p. 143.

precedenți, nici în cele din anii următori. În acest an, duminica Floriilor a căzut în 24 martie».

Argumentul nu-i convingător. Socotim că trebuia luat în considerare faptul că actul este scris de Coica logofătul, care apare în aceeași situație și în documentul din 1422 oct. 23¹, apoi de reflectat asupra faptului că numai în acest document, din cîte cunoaștem, boierul Borcea apare cu dregătoria de vornic. Documentele nr. 70 și 71 au fost date <1427> și <1427> dec. 1, în legătură cu nr. 69, a cărui datare este în discuție, dar apar în ele boierii Stan, Nicola și Bușaga stolnic, pe care îi fixează în timp pentru întâia oară documentul dat în 1428 sept. 10 (nr. 74), deci în jurul acestei date trebuie situate cele două documente, în timp ce nr. 69 rămîne a fi trecut în anii de la începutul domniei lui Dan al II-lea.

La nr. 106 se publică un rezumat, în traducere din grecește, al hrisovului lui Vladislav voevod, prin care domnul «împreună cu nepotul său Dragomir mare vornic» face o danie m-rii sf. Ștefan de la Meteore. În legendă se arată că actul, editat de Iorga, a fost datat de acesta «după 1482»², iar în textul rezumatului s-a introdus veleatul 69-5>6, fără să se spună că în ediția Iorga este veleatul 6906, care trebuia menținut în ediția actuală și discutată neconcordanța cu conținutul în descrierea actului. Introducerea lui 50 în veleat pare admisibilă, avînd în vedere numele Vladislav voevod, dar justificarea datării, pe motivul că în fruntea divanului lui Vladislav II apare Dragomir al lui Manea, este fără nici un reazim documentar, deoarece în toate documentele lui Vladislav, din volumul acesta, nu apare niciodată Dragomir al lui Manea, ci Manea Udriște (anii 1450-1453), iar la 15 aprilie 1456 răsare Dragomir Udriște. Pe de altă parte, rezumatul vorbește precis că e vorba de Dragomir mare vornic, ori în puținele acte ce avem de la Vladislav II, apar ca mari vornici: Papa (1450), Manea al lui Udriște, apoi Stance vornic (1451), Stancea sau Stanciul (1452-1456), deci în sfatul lui Vladislav nu a existat un Dragomir mare vornic, dar apare unul în domnia lui Radu cel Frumos, în anii 1463-1465. În consecință, datarea propusă «1447 sept. 1—1448 august 31 6956» este slab argumentată. Trebuia să se observe că în anii cînd Dragomir este mare vornic (1463-1465) nu figurează nici un alt Dragomir și îndată ce vornicia este trecută lui Neagu (1466-1473), imediat după el apare Dragomir al lui Manea (1466 și 1471-1473) sau Dragomir al lui Udriște (1467-1469 și 1473 sept.). Basarab Laiotă și Țepeluș au în fruntea sfatului domnesc pe Dragomir al lui Manea (1475—ian. 1480). În sfatul domnesc din 7 nov. 1480 și ulterior, Dragomir nu mai apare, dar la 27 ian. 1483 el revine în fruntea divanului lui Vlad Călugărul. Credem că e același cu «jupan Udriște» din capul listei domnești din anul 1482 iulie 13. Se menține cînd sub numele «al lui Manea», cînd «al lui Udriște», pînă în oct. 1492, după care dată dispare definitiv, în fruntea divanului succedîndu-i Drăghici al lui Stoica.

Nesocotindu-se componența divanului și luîndu-se mecanic în considerare numele domnului și al tatălui său (uneori transcriptorul confundînd «Radul» cu «Vladul»), colectivul a introdus greșit în volumul I (1247-1500) mai multe documente ce aparțin primelor trei decade din sec. XVI.

La nr. 222 apare traducerea unei cărți domnești către m-reă Bistrița, emisă de Vlad voevod, întocmită de Vilsan mare logofăt și datată: 1492 (7001)

¹ G. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-romîne din Țara Romînească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul, 1346—1603*, B. curești-Viena, 1 31, p. 14, nr. 13.

² Cf. Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. XIV₁, Buc., 1916, p. 41, nr. XC.

oct. 29, fără ca acei care au alcătuit sau măcar cei care au făcut verificarea ultimă să observe că un Vilsan mare log. n-a existat în acest timp, dar a funcționat ca atare în domnia lui Vlad Innecatul, și actul slav original s-a publicat în volumul II (1526-1550), pagina 89, nr. 89, cu data <1530-1531> octombrie 29. Eroarea inițială aparține paleografului de la Arhivele statului, care n-a fost în stare să contopească fișa extrasă din ms. 713, unde se află traducerea cu dată greșită, cu fișa conținutului sumar al originalului slav, de la cota S. I. nr. 342.

Considerăm că și nr. 213, rezumat din aceeași condică a Bistriței, are veleatul 7000 incomplet și deci greșit s-a plasat aci, căci există originalul actului, în traducerea colectivului, la nr. 233, avind data 1494 (7002) martie 16. Nr. 214, care iarăși are veleatul 7000, credem că trebuia plasat înaintea documentului nr. 233, cu care e în strinsă legătură de conținut, căci și acestui veleat îi lipsește cifra unităților.

Mai interesantă se prezintă situația cu actul nr. 238, datat: 1494 (7003) sept. 13, care este traducerea originalului slav de la Acad. R.P.R. pac. XCV/8 și căruia i s-a pus greșit la tipar (în titlu) veleatul 7002. Colectivul a mai tradus în 1950 acest original slav de sub aceeași cotă, cu unele deosebiri corecte, și l-a integrat în volumul I (1501-1525), nr. 17, p. 23, unde de altfel îi este locul, cu data reală: 1504 (70<1>3), cifra zecilor fiind ștearsă, sept.13.

Fixarea datei documentului de la nr. 247: <1495 sept.15—1500> «după Detco paharnic» este insuficient de motivată, fiindcă un Detco paharnic de divan a existat în anii 1475—1476 (nr. 150, 152 și 154), iar un altul în divan cu această dregătorie nu întîmpinăm în toată a doua jumătate a sec. XV. În domnia lui Radu cel Frumos, anii 1463—1469, divanele cuprind pe un Detco stolnic. În anii 1486, 1491 și 1494 (nr. 187, 215 și 233) apare un mare feudal Detco, ban, iar la 16 iunie 1493 un Detco paharnic mic, alături de Radu paharnic, în divan fiind Dumitru paharnic (nr. 228). Acest document putea fi așezat cu mai multă justificare sau după actul nr. 215 în care se arată grija lui Vlad Călugărul față de posesiunile m-rii Tismana, Radu fiind asociatul la domnie al tatălui, cum o dovedește doc. nr. 220 din 8 sept. 1492, ori de studiat cu atenție din punct de vedere paleografic și văzut dacă emitențul Radu nu este «cel Frumos», care manifestă o deosebită atenție față de Tismana, cum o dovedește doc. nr. 128 din 10 iulie 1464.

Găsim în volumul de care ne ocupăm, sub nr. 268, un act emis de Radu voevod, fiul lui Vlad vodă, și datat :1498 (7006) iunie 26, apoi un altul emis de acelaș domn, datat: 1500(7008) mai 30 (nr. 286), primul în original slav, al doilea în traducere veche. Editorii n-au dat atenție faptului că boerii din sfatul domnesc nu se potrivesc cu cei din divanele lui Radu cel Mare, dar corespund întocmai cu acei din divanșle lui Radu de la Afumați, anii 1527-1528. Ei mai puteau observa că originalul slav, cu veleatul 7006, este scris de un grămătic Țalapi, care nu apare în nici unul din actele perioadei 1460-1520, dar este prezent în actele decadelor a patra din sec. XVI. La acest brisov, veleatului sau îi lipsește sau a trecut neobservată cifra zecilor, 30.

Mai figurează în volum un act slav original, tradus de colectiv, eșit din cancelaria lui Radu cel Mare și datat: 1500 (7008) ianuarie 21 (nr. 282), al cărui divan nu corespunde cu anul 1500, ci cu anul 1506, fiindcă Bogdan mare log. succede lui Staico numai din iunie 1505, iar Dragomir diacul scrie actul din 12 iunie 1506. Editorii n-au sesizat nimic și deci nu discută ceva în legenda documentului.

Cînd data documentului este exprimată prin veleat, s-a stabilit ca alături de veleat să se dea și anul erei noastre, pus între paranteze ascuțite, ceea ce în general arheografii au aplicat. Dacă actul este datat numai prin veleat, se pun în paranteze anii corespunzători ai erei noastre de la 1 sept. 31 august următor (de ex. veleatul 6900 <1391—1392> (nr. 29).

TITLUL DOCUMENTULUI

Pentru a se stabili cuprinsul rezumatului actului, modul redactării unitare și locul unde să se plaseze, subcolectivele pentru sec. XVI și XVII de la București au ținut în perioada 11 iulie 1949—20 martie 1950, zece ședințe, la multe dintre ele fiind prezent și responsabilul colecției. În privința conținutului, de la început s-au exprimat două opinii: una, ca rezumatul — fiind o operă de interpretare — să redea pe scurt esențialul, data și locul, emitentul, destinatarul și obiectul actului, fără indicarea felului acestuia căci se pot naște confuzii (la început desemnarea lui fiind într-un fel, la sfîrșit în altul, iar în Moldova fiind o altă terminologie); alta, ca rezumatul să cuprindă: felul documentului, apoi emitentul, destinatarul, instituțiile ce se leagă de text, relațiile istorice importante, menționarea existenței martorilor și divanului. S-a adoptat prima cale, susținută de aproape toți membrii colectivului (pr. verb. nr. 54, 55, 66, 71 din anul 1949; nr. 104 și 115 din ian — febr. 1950).

În legătură cu identificarea localităților și persoanelor din act s-a hotărît să se facă în rezumat numai atunci cînd ea rezultă clar din conținutul documentului, fără să fie nevoie de cercetări de informare (pr. verb. nr. 75 din 30 sept. 1949), La ședința din 11 iulie 1949, s-a propus ca pentru asigurarea unității de redactare a rezumatelor, ele să se facă în comisie. Această chestiune s-a pus și în ședințele colectivelor din febr. și martie 1950 (pr. verb. nr. 115 și 123) și s-a rezolvat definitiv în ședința comitetului de redacție din 14 sept. 1952, în sensul ca membrii comitetului să asigure unitatea redactării lor.

Asupra modului de prezentare a datei documentului în titlu, s-a făcut propunerea (P.P. Panaitescu) ca aici să apară numai anul erei noastre, fără anul bizantin numit dela facera lumii, dar ea nu a fost admisă de toți ceilalți membri ai colectivului, argumentîndu-se că în veacurile XIV-XVI documentele din Moldova și Țara Romînească sînt datate numai prin veleat și dacă acesta se elimină, cum se va putea face ordonarea cronologică a materialului documentar din fiecare volum? (pr. verb. nr. 71). S-a stabilit ca în titlu să apară anul erei creștine urmat de veleat, acesta din urmă închis în paranteze rotunde. Cînd în datarea documentului figurează numai veleatul, fără data lunară, cum anul bizantin începea la 1 sept., cu 4 luni înainte de anul erei noastre, s-a decis ca scăzîndu-se din veleat numărul 5509, anul erei noastre obținut, să fie urmat de 1 sept., apoi de anul următor asociat cu luna august 31 (de pildă <1430 sept. 1—1431 aug. 31>), totul închis în paranteze ascuțite, succedîndu-i apoi veleatul (6939) (cf. doc. nr. 77 din vol. I).

Cînd data din cuprinsul documentului este greșită, aceasta rămîne nemedificată, se discută în legendă eroarea, stabilîndu-se aici data reală, care va fi trecută și în titlul documentului, cu care începe rezumatul. După cum am arătat, colectivul n-a respectat acest principiu, luînd poziții diferite în asemenea cazuri și lipsind colecția de aspectul unitar.

O chestiune larg dezbătută în colectiv a fost aceea dacă rezumatul să figureze în fruntea fiecărui document, cei mai mulți dintre membri fiind de părere ca rezumatul într-o formă ceva mai largă să apară în capul fiecărui act, iar o formă succintă de tot, cu caracter indicator, să se dea într-o listă cronologică de la sfârșitul sau începutul volumului (pr. verb. nr. 54, 55, 66, 104). La sfârșitul ședinței din 20 martie 1950, s-a decis că rezumatele se vor publica numai în lista cronologică a documentelor, în limba română și rusă, la sfârșitul volumului (pr. verb. nr. 123). Ulterior, comitetul de redacție a stabilit ca această listă să apară la începutul volumului, după prefață, iar în fruntea documentului, ca titlu, să figureze numai data și locul actului. Deasupra acestui titlu, va sta numărul de ordine al documentului, în cifre arabe, ordinea fiind strict cronologică.

În ședința comitetului de redacție, din 16 iunie 1951, s-a indicat ca la sfârșitul rezumatului documentului căruia i s-a făcut o fotocopie, să se arate numărul facsimilului și pagina. Această decizie nu s-a aplicat, desigur fiindcă redacția n-a stăruit în această direcție, ceea ce îngreuiază cititorului informarea rapidă, fiindcă după citirea rezumatului, el trebuie să cerceteze fotocopiile de la sfârșitul volumului, ca să vadă dacă documentul care îl interesează are sau nu reproducere fotografică.

DESCRIEREA DOCUMENTULUI (LEGENDA)

Colectivul din București a ținut un număr de șapte ședințe, consacrate într-o bună măsură discutării conținutului legendei documentului. În prima ședință (proverb. nr. 54) participanții la discuție au fost de părere ca descrierea să fie cât mai restrinsă. Această unitate de opinii a fost modificată în ședința din 21 sept. 1949, când s-a propus de către un membru al colectivului să se descrie grafia, cerneala, materialul pe care e scris documentul, pecetea; să se dea dimensiunile și să se indice bibliografia documentului, arătându-se edițiile unde s-a mai publicat și studiile în care a fost menționat (pr. verb. nr. 71).

La 13 ian. 1950, s-a ajuns la următoarele concluzii: descrierea să înceapă cu indicarea depozitului sau locului unde se păstrează documentul (arhivă, bibliotecă, muzeu, colecție particulară), a fondului ori colecției și a cotei la care se găsește documentul (nr. pachetului cu cifre romane și al documentului cu cifre arabe, sau nr. manuscrisului și fila unde se găsește în copie sau traducere); pe un aliniat nou să se dea informații asupra provenienței sau felului actului (original, concept, transumpt, copie, traducere), asupra limbii în care este redactat, a materialului pe care s-a scris (pergament, hîrtie etc.) și a stării în care se află, dacă este defectuos, prost conservat etc., apoi să se menționeze existența sigiliului (atârnat, aplicat sau timbrat), fără a se face descrierea diplomatică (scut, legendă etc.) și a se indica dimensiunile. După cum s-a mai arătat, tot în legendă se va face motivarea datării unui document nedatat sau a rectificării unei date greșite, textul rămînînd neatins. Înaintea justificării datării, se va argumenta prelucrarea redacțională a documentului și anume: alegerea textului ce se publică, dacă el există în mai multe variante, aceasta cînd este vorba de ediții mai vechi ale unui document pierdut și deci scos din categoria materialelor documentare asupra cărora se exercită tehnica arheografică directă.

Asupra literaturii documentului s-a convenit să se dea în legendă indicații privind documentele publicate în colecții și în reviste, nu și pe cele din ziare, greu de despoiat și uneori de găsit. Propunerea de a se indica și studiile în care e menționat documentul s-a socotit inaplicabilă, deoarece la această dată (21 sept. 1949) neexistind nici o evidență a documentelor publicate în volume speciale, în monografii și periodice, nu se putea extinde munca de bibliografiere, care ar fi îngreuiat și mai mult sarcina colectivului, de terminare a primelor volume planificate.

În privința indicației edițiilor anterioare ale documentelor publicate în colecția *Documente privind istoria României*, trebuie să se recunoască deschis că ea nu s-a făcut decît cu totul sporadic, chiar și după ce un colectiv a lucrat cîtiva ani la detectarea și extragerea pe fișe a documentelor publicate în colecții, monografii și reviste de specialitate. O lipsă a conducerii Institutului de istorie din București și a secției de istorie medie din cadrul acestuia constă în aceea că a limitat acțiunea de detectare și fișare a acestui colectiv numai pînă la anul 1700, lăsînd nelucrat veacul al XVIII-lea, pentru ca alții s-o facă printr-o nouă și grea răsfoire de sute de mii de pagini.

INDICELE ALFABETIC

Fiind îndeobște admis faptul că o lucrare și mai ales o colecție vastă de documente nu poate fi folosită fără indice¹, colectivul din București a dezbătut pe larg în ședințele lui din anii 1949-1950 problema indicelui. Astfel, cînd s-a discutat asupra utilității și extinderii aparatului de comentarii la documentele publicate în colecția de față, s-a pus întrebarea dacă să se facă identificarea numelor de persoane, locuri și instituții menționate în documente (ședința din 11 iulie 1949, pr. verb. nr. 54).

Unii membri ai colectivului și-au exprimat părerea că trebuie să se renunțe la identificări în note sau aparat, pe de o parte pentru că această operație dificilă ar necesita timp și efectuarea ei ar întîrzia apariția volumelor, iar pe de altă parte fiindcă editorul nu poate fi în același timp, pe același plan, și arheograf și interpretator, nefiind la fel de competent. Alții au înclinat în favoarea rezolvării problemei, propunînd să se facă însă, în rezumatul actului numai acele identificări ce rezultă din textul documentului și nu impun referirea la alte izvoare (pr. verb. nr. 55, 71 și 104).

În cele din urmă, s-a ajuns la concluzia ca să se facă, în rezumatul documentului, identificarea numai a numelor de locuri, dacă aceasta rezultă în mod evident din conținutul actului, iar pentru celelalte nume (de persoane, de locuri) și pentru lucruri, ea să se realizeze în indicii alfabetici (șed. din 30 sept. 1949, pr. verb. nr. 75).

Este de observat că în timpul discuțiilor, odată cu transferarea la indici a problemei identificărilor, s-a emis părerea ca indicii colecției *Documente privind istoria României* să se întocmească ulterior de către un alt colectiv decît al specialiștilor care au pregătit volumele pentru tipar (pr. verb. nr. 55, 71 și 91). Deși în acest fel nu se rezolva problema apariției indicelui

¹ Cf. A. A. Șilov, *Îndrumător pentru publicarea documentelor din sec. XIX și de la începutul sec. XX* (în red. G. Costomarov), Moscova, 1939 (trad. la Arhivele statului din București, p. 135) unde gasim: « *Nici tabla de materii*, nici « cuprinsul » cărții, și cu atît mai mult al unei colecții de documente, nu pot niciodată să înlocuiască « indicii » ».

alfabetic la fiecare volum, esențială pentru înlesnirea cercetărilor în folosirea materialelor documentare din colecție, și se lăsa subapreciat faptul că alcătuitoarii volumelor erau cei mai indicați să redacteze acești indici, s-a admis totuși acest punct de vedere, scontându-se publicarea în timp cit mai scurt a acestor instrumente de orientare în conținutul masiv al volumelor apărute cu începere din anul 1951.

Colectivul a discutat apoi în mai multe ședințe asupra întocmirii indicelui. Unii membri au susținut propunerea ca fiecare volum să fie însoțit de indice, întărind-o prin argumentul că el contribuie la rectificarea erorilor ce se pot strecura în text. Alții au îmbrățișat opinia alcătuirii indicelui pe decadă (pr. verb. nr. 55), obiectindu-se că redactarea unui indice centralizator pe fiecare secol (cum s-a propus de redactorul colecției la 11 iulie 1949, pr. verb. nr. 54) îngreuează folosirea, obligînd pe cercetător să umble deodată cu toate volumele din secolul respectiv, și-apoi de multe ori o colecție întrerupîndu-se după apariția unui număr de volume, acestea rămîn fără indici. S-a adoptat totuși hotărîrea — avîndu-se în vedere greutatea imensă a alcătuirii lor pe volum — să se facă indici pe fiecare secol și pentru fiecare țară (Moldova, Țara Romînească și Transilvania) separat, atunci cînd toate controversile privind tehnica întocmirii lor vor fi puse la punct. În ședința comitetului de redacție, din 25 mai 1951, s-a reafirmat hotărîrea ca la indicele pe veac să se facă identificarea numelor de persoane, de locuri și de lucruri și să se adauge un repertoriu cronologic al tuturor documentelor publicate în alte ediții.

Trebuie să recunoaștem faptul că la o colecție de documente neajunsul lipsei indicelui la fiecare volum este anihilat prin indicele centralizator pe secol, care dă largi și variate posibilități de lucru cercetătorilor, prin rezolvarea unor probleme care, lăsate în seama celui ce generalizează, i-ar consuma mare parte din energie și timp.

Cînd s-a discutat asupra întocmirii indicelui alfabetic la colecțiile *Uricariul* și *Studii și documente* s-au propus de unii membri două soluții: 1. un indice general, în care să figureze toponomasticele și instituțiile în ordine alfabetică; 2. trei indici: unul de persoane, altul de toponime și al treilea de lucruri (șed. din 21 nov. 1949, pr. verb. nr. 91). Într-o ședință următoare (2 ian. 1950) s-a înfățișat și o soluție intermediară: gruparea numelor de persoane și locuri într-un singur indice (toponomastic) și adunarea numelor de instituții (lucruri) într-un alt indice (pr. verb. nr. 100). Discuția era legată — de data aceasta — de indicii colecției de față.

În afară de cele trei feluri de indice, unii membri ai colectivului au fost de părere să se alcătuiască și un glosar de cuvinte romînești în textele slavone, cum și un indice de cuvintele slavone importante (șed. din 13 ian. 1950, pr. verb. nr. 104.)

Cu toate că s-a socotit necesară o discuție mai largă, cu participarea unor specialiști din afara colectivului de documente, în legătură cu întocmirea indicilor colecției, comitetul de redacție n-a pus în practică această hotărîre, lipsind astfel colectivul însărcinat cu rezolvarea problemei indicelui alfabetic de un ajutor prețios.

Pe lîngă chestiunea numărului de indici s-a pus și aceea a cuprinsului fiecărui indice, dacă el să fie simplu, menționînd doar numele fără a da vreo informație, adică să fie un indice așa numit « surd », sau să cuprindă pe lîngă nume și o scurtă adnotare bazată numai pe materialul

cuprins în colecție, ori să fie un indice bogat adnotat, cu informații largi asupra persoanelor, cuprinzând și caracterizarea activității lor, folosindu-se toată bibliografia problemei, ba chiar și izvoare inedite. În privința gradului de amănunțime, s-a propus, de pildă, într-o ședință (din 6 martie 1950) ca indicele să nu fie prea analitic și să se facă identificări numai la numele de persoane, nu și la toponimice (pr. verb. nr. 120).

Colectivul de indici de la București și-a propus să întocmească, potrivit unui plan metodic, trei feluri de indici: de persoane, de locuri și de materii; aceștia să fie analitici, urmărindu-se toate identificările posibile, și să semnaleze greșelile strecurate în textul publicat. Până în momentul de față s-au lucrat numai indicii de persoane și locuri la volumele de documente privind Țara Românească (perioada 1247-1625), nu s-a făcut decît prea puțin în legătură cu indicii corespunzători pentru Moldova și nu s-a discutat măcar, modul de întocmire a indicilor de lucruri, a căror realizare ridică dificultăți ce depășesc cu mult pe cele ale indicilor toponomastici. Trebuie recunoscut fără înconjur că lucrarea se efectuează prea lent, de aceea este de adoptat — pentru volumele seriilor Moldova și Țara Românească de la 1626 înainte — sistemul alcătuirii indicelui la fiecare volum, pe cele trei categorii stabilite. Fiindcă nu e posibilă redactarea indicelui după corectura în pagini, care ar provoca întîrzierea ei, se va lucra o mare parte din indice după manuscrisul volumului de documente respectiv, și anume extragerea cuvintelor, verificarea fișelor și adnotarea fiecărei fișe, rămînînd ca la primirea corecturii în pagini să se noteze în indice paginile, să se alfabetizeze și concentreze, încît atunci cînd se corectează ultima pagină pentru tipar să se poată încredința tiparului și indicele.

ERATA

După cum s-a arătat și mai înainte, în volumele tipărite s-au strecurat greșeli de transcriere, de datare, de ortografie, de cotă, descriere etc., pe lângă unele greșeli tipografice, care pot crea dificultăți cercetătorilor, ducîndu-i la generalizări nesigure, de aceea este imperios necesar ca toate aceste erori să fie semnalate. Unele din aceste greșeli pot fi rectificate în indice, altele nu, și pentru acestea din urmă se alcătuieste obișnuita listă de greșeli (*erata*) pe pagini și rînduri, care se tipărește la sfîrșitul volumului. În colecția de față, *erata* trebuie să se găsească la sfîrșitul fiecărui volum de indici sau să constituie un volum aparte pentru tot materialul publicat pînă acum, iar în volumele ce vor mai apărea în viitor să figureze la sfîrșitul fiecărui volum, după aparatul de informare (indici).

COLECTIVUL DIN IAȘI

Acest colectiv a luat ființă la sfîrșitul anului 1948 și a început să lucreze efectiv din ianuarie 1949, avînd sarcina specială de a lucra numai la documentele scrise în romînește cu chirilice.

De la început s-a luat hotărîrea ca un membru al colectivului (M. Costăchescu), care avea o parte din documentele slavone transcrise, să pregătească materialul pentru secolul al XVI-lea, iar ceilalți să lucreze la transcrierea și traducerea documentelor inedite din secolul al XVII-lea, de la Arhivele statului Iași.

S-a constatat însă, la sfârșitul anului 1951, că nu s-a transcris tot materialul din secolul al XVI-lea din depozitele de la București, pe cînd documentele originale de la Arhivele statului Iași, fiind puține, fuseseră transcrise în prima parte a anului. Din această cauză materialul din depozitele de la București a fost trimis pentru a fi lucrat la Iași.

În același timp s-a format un subcolectiv la București pentru documentele moldovenești, care a transcris o parte din materialul cuprins între 1600 și 1650. Numărul mic de documente lucrate în primul an la București și Iași, a avut drept urmare rămînerea în urmă a colectivului din Iași, față de cel care lucra pentru Țara Românească.

Este de observat că s-a trecut la operațiile de transcriere și traducere a documentelor fără o pregătire specială. Nu s-a fișat materialul pentru a se avea evidența lui în vederea planificării muncii și nu s-a instruit colectivul pentru adoptarea unui mod unitar de lucru. Fiecare a transcris și a tradus cum a crezut că e mai bine, de unde au rezultat lipsuri mari în munca desfășurată de colectiv.

Documentele slavone din secolul al XVI-lea lucrate la Iași au fost trimise de acesta comitetului de redacție fără să fi fost verificate de colectivul din Iași.

Mai tîrziu, cînd s-a fixat metoda de lucru și forma în care trebuiau să apară documentele, a fost necesară revizuirea și recolaționarea materialului lucrat.

În 1951 întregul colectiv a lucrat potrivit normelor unitare de transcriere și traducere stabilite. Aceste norme în anii următori au suferit unele modificări.

În conferința pe țară care a avut loc la București în februarie 1950, din partea colectivului din Iași s-au făcut propuneri asupra modului cum trebuie să se publice materialul documentar. În același timp s-a propus ca volumele să cuprindă și textul slav al documentelor, fiindcă cercetătorii nu vor avea putința să elimine unele erori de traducere, care eventual s-ar ștrecura.

Colectivul din Iași și-a exprimat părerea că indicele toponomastic să însoțească fiecare volum, motivînd că volumele conținînd indicele pe secol s-ar putea descompleta chiar în bibliotecile mari și documentele nu ar putea fi utilizate cu înlesnire. În același timp, pînă la apariția indicelui volumelor apărute, acestea sînt folosite cu multă greutate. Trebuie însă să se recunoască și avantajul indicelui pe veac, acela de a se putea face aproape în întregime identificările de persoane și locuri, ce vor ajuta mult pe cercetători.

În anii 1949—1950 transcrierea a întîmpinat destule greutăți, arătate pe larg cînd s-a vorbit de munca colectivului din București. Pentru a veni în ajutorul colectivului din Iași, comitetul de redacție a transferat unele operații asupra colectivului București, iar altele privind definitivarea luîndu-le asupra sa.

Colectivul ieșean a lucrat unele documente care se găsesc la depozitele din Moldova: Arhivele statului Bacău, Botoșani, mănăstirile Putna, Sucevița și Dragomirna, Muzeul regional Suceava, Muzeul raional Fălticeni, Biblioteca V. A. Ureche-Galați, Biblioteca Universității din Cluj etc. Această operație a început însă abia în 1952 și a avut drept urmare faptul că o parte din documentele de la începutul secolului al XVII-lea nu au putut intra în volumele respective apărute pînă la acea dată și au rămas pentru suplimentele ce se vor adăuga la volumele apărute.

COLECTIVUL DIN CLUJ

La înființare, colectivul se numea: *Colectivul documentelor secolului al XVI-XVII-lea*. Colectivul a fost încadrat inițial cu opt membri. Această echipă a lucrat timp de aproape un an, transcriind și prelucrând un bogat material inedit, aflător în arhivele din Cluj și din alte orașe transilvănene: Arhiva istorică a Filialei Acad. R.P.R. din Cluj, Arhivele statului din Cluj, Muzeul regional Oradea, Arhiva din Alba-Iulia etc.

Sarcina colectivului era de a pregăti pentru tipar trei volume de documente inedite din secolul XVI-XVII privind Transilvania. În această fază, colectivul s-a călăuzit în munca de transcriere după normele generale privitoare la publicarea izvoarelor latine medievale, adaptate la specificul materialului transilvănean. S-au transcris documente latine și maghiare inedite din secolul al XVI-lea privitoare la istoria Transilvaniei. S-au transcris mai întâi în vederea publicării întiiului volum de documente, mai ales acte din perioada cuprinsă între anii 1500-1540, în număr de 1012 documente, în 1930 de pagini, dintre care 958 de documente latinești și 54 ungurești.

Munca colectivului a suferit însă de unele lipsuri, inerente unei munci depuse pentru prima oară. Lipsa de experiență de la început a făcut ca în primele transcrieri să se strecoare unele greșeli de lectură. De asemenea, din lipsa, la începutul muncii, a unor instrucțiuni de transcriere la îndemina transcriitorilor, s-a observat o diversitate sensibilă în întrebuintarea majusculilor și a minusculilor, în punctuație și în general în frazarea textului.

Multe din greutățile semnalate mai sus s-au menținut și din lipsa unui glosar al limbii latine medievale transilvănene, deoarece glosarul latinei din Ungaria a lui A. Bartal, a fost de un folos destul de mediocru, mai ales în ce privește termenii juridici (dintre care mulți lipsesc, altor indicându-li-se un alt sens decît acela al documentelor din secolul al XVI-lea prelucrate de colectiv). Totuși s-a realizat un progres, datorită interesului și rivnei dovedite de membrii colectivului. De ajutor în muncă a fost și începutul glosarului provizoriu, rezultat din discuțiile ședințelor de lucru ale colectivului și stabilirea unor tipuri de prelucrări de fiecare categorie.

Paralel cu colectivul documentelor secolului XVI-XVII, a funcționat, la institut, un subcolectiv, cu sarcina de a întocmi un *Repertoriu* al documentelor publicate, începînd cu cele mai vechi documente privitoare la Transilvania, pînă la anul 1541. Scopul acestui subcolectiv era să adune la un loc, sub formă de regeste, întreaga documentare dinainte de perioada la care începea publicarea documentelor inedite (1500). Acest subcolectiv a întocmit 1513 fișe în formă de regeste mai dezvoltate.

Începînd cu mijlocul anului 1950, colectivului de documente i s-au trasat alte sarcini, care i-au schimbat în oarecare măsură activitatea. Potrivit hotărîrii comitetului de redacție, colectivul a trebuit să-și concentreze activitatea muncii în vederea traducerii și pregătirii pentru tipar a celor mai vechi documente privitoare la Transilvania, editate și inedite. Pentru aceasta a trebuit ca mai întii să întocmească un inventar al documentelor privitoare la Transilvania, publicate în diferite colecții și reviste. Deoarece munca trebuia făcută într-un chip scurt, pentru a nu se crea o discrepantă între volumele din seria A, B și C, fișierul-inventar, atît pentru volumul I (1075-1250), cît și pentru volumul II (1251-1300), n-a putut fi complet, din care

cauză din cele dintii două volume — ca și de altfel din cele următoare — lipsesc unele documente privitoare la Transilvania.

Operația următoare era traducerea în limba română a documentelor privitoare la Transilvania, scrise în totalitatea lor în limba latină. În munca de traducere au fost antrenați cei mai pregătiți membri ai colectivului.

A treia operație, în ordinea succesivă, era cea de identificare a toponimicelor întâlnite în documente. S-au identificat toate toponimicele întâlnite în documentele traduse. Ultima operație pentru pregătirea publicării materialului, era aceea a revizuirii traducerilor, care a revenit responsabilității colectivului.

În această perioadă munca colectivului a fost deosebit de grea, din cauza lipsei de experiență a membrilor săi în munca de editare a documentelor latine în traducere în limba română. Ședințele săptămânale au avut o importanță mare în coordonarea muncii și găsirea celor mai juste soluții în diferitele probleme ridicate în munca membrilor colectivului. În aceste ședințe se discutau limba și stilul prelucrărilor (a traducerilor și a regestelor), se căuta terminologia cea mai potrivită și definirea justă a instituțiilor feudale transilvănene, se discuta și se rezolva problema toponimiei și a onomasticeii.

Din pricina caracterului *cu totul nou* a muncii de editare în limba română a documentelor scrise în latina medievală, provenite din cancelarii deosebite, găsirea unor soluții juste în toate problemele a constituit o greutate deosebită, căci anterior nu au fost decît încercări sporadice de a se publica documente latine în traducere românească și cei ce au publicat întîmplător asemenea traduceri n-au avut în vedere regulile științifice de editare a documentelor, ci au căutat să redea fie doar sensul general, depărtîndu-se de textul latin, fie o traducere aproximativă, ținîndu-se strîns de formele sintactice latine (de exemplu, Gh. Șincai) astfel că nici într-un caz, nici în altul, transcrierile și traducerile nu corespundeau cerințelor științifice.

Totdeauna cei ce au publicat documente latine în traducere românească, foloseau o limbă pestriță, întrebuițînd alături de unele arhaisme, o bogăție de neologisme, de multe ori anacronice. De aceea și colectivul în primele prelucrări — traduceri și regeste — a folosit o limbă și un stil destul de amestecat, care nu numai că îngreua lectura, dar o făcea și neplăcută. Găsirea celor mai potrivite mijloace de exprimare în limba română a textelor latine a fost o preocupare permanentă a colectivului.

În aceeași măsură, colectivul a fost preocupat de găsirea sensului just al diferitelor instituții medievale transilvănene, deoarece multe din ele nu corespundeau întru totul instituțiilor din feudalismul apusean sau răsăritean, avîndu-și specificul propriu transilvănean. Și în această problemă, primele preocupări ale colectivului au suferit de lipsa de precizie sau chiar de unele interpretări necorespunzătoare întru totul.

Problema rezolvării juste a toponimiei și onomasticeii a constituit o a treia greutate în munca colectivului. Regimul numelor de persoane și a numelor topice (nume de sate, nume de hotare, forme de relief) cu corespundența lor în limba română a ridicat multe discuții și multe frămîntări, deoarece în documente ele apăreau în forme deosebite de la un document la altul sau chiar în cuprinsul aceluiași document, de cele mai multe ori cu grafie coruptă după bunul plac sau înțelegerea scribului. Identificarea acestora și localizarea lor în raport cu diferitele împărțiri administrative cunoscute în istoria Transilvaniei n-a fost o problemă ușoară.

Pentru îmbunătățirea muncii, atât calitativ cât și cantitativ, colectivul a fost reorganizat pe subcolective, alcătuite după operațiile felurite și succesive ale muncii. Distribuirea forțelor de muncă nu era rigidă. Membrii unui subcolectiv lucrau și în alte subcolective, după necesități, în scopul de a putea ține mereu echilibrul între diferitele operații legate între ele și în funcție unele de altele, precum și pentru a putea face față unor operații complementare: compunerea volumelor, diferite revizii, controluri, corecturi în șpalturi sau în pagini etc.

Tot cu acest prilej s-au fixat și normele diferitelor operații.

În întreaga desfășurare a muncii colectivului s-a ținut seama de condițiile obiective ale situației date și de greutatea specifică prezentate de materialul ce trebuia prelucrat. Materialul fiind cel mai vechi (secolul XI-XIV), prezenta, prin numai acest fapt, incomparabil mai multe greutăți decît materialul din secolul al XVI-lea; materialul foarte variat, provenind din diferite cancelarii, conținea adesea texte foarte dificile, stil pretențios, greu de redat în limba romină, trebuind să se creeze un limbaj al traducerilor. Cu atât mai mult, cu cât numărul celor ce întruneau amindouă calitățile necesare unui bun traducător și editor de documente, anume să cunoască bine limba latină medievală și să fie specialist în istoria Transilvaniei din epoca imbrățișată de aceste documente, era redus. Din aceste motive, greutăți destul de mari ridicau mai toate operațiile.

Astfel, de pildă, la depistarea materialului, greutatea provenea din faptul că acesta trebuia urmărit într-o bibliografie foarte bogată: colecții de documente, reviste, monografii, studii speciale, arhive. Fișierul alcătuit timp de cîteva luni trebuia întregit mereu, fără a se putea afirma că el este complet și că n-ar fi scăpat unele documente, după cum s-a observat la apariția primelor volume din secolul al XIII-lea.

Greutăți ridica apoi selecționarea materialului, alegerea textelor celor mai bune, operație care adesea pretindea confruntarea de texte, adresarea la studii speciale. Mult timp a luat și puțin randament, socotit în pagini, a dat operațiunea de întocmire a registrelor acelor documente ce nu trebuiau traduse în întregime.

Pentru descoperirea documentelor originale sau inedite, mai ales a transumpturilor și a copiilor tirzii, ar fi trebuit întreprinse cercetări speciale în arhive, deplasări în alte orașe din Transilvania, muncă ce nu s-a putut desfășura.

Legată de prelucrarea materialului original era confruntarea originalelor aflătoare în arhive cu textele publicate, deoarece colectivul nu se putea mulțumi numai cu textele publicate, care cuprindeau, adesea, multe greșeli, ci a mers, de cîte ori a avut posibilitatea, la original.

În ce privește operația de transcriere a documentelor originale, ea era dificilă chiar prin însuși acest fapt. Această muncă pretindea o pregătire specială, de paleografie, de diplomatică, de limbi, cunoștințe temeinice istorice, mai ales de instituții. Materialul original de multe ori era deteriorat, șters, greu de descifrat. Și mai dificilă era operația de transcriere a documentelor, care erau la îndemîna colectivului numai în fotocopii. Unele fotocopii erau aproape ilizibile, necesitînd zile întregi pentru o descifrare doar parțială. Transcrierea făcută în astfel de condiții cere nu numai timp, ci și o revizie minuțioasă, adesea refaceri, completări prin confruntări de texte sau chiar cercetări speciale.

Traducerile ridicau și mai multe dificultăți, datorită limbii latine medievale, deseori coruptă și lipsită de sens, datorită instituțiilor medievale transilvănene. Traducătorii noștri erau cu toții începători în această muncă, nefamiliarizați îndeajuns cu latina medievală, unii nu aveau pregătire istorică, nu cunoșteau limba maghiară pentru a se putea folosi de studii ajutătoare. De aceea cu toată rivna lor, au întâmpinat dificultăți mari, mai ales în traducerea subtilităților juridice, a termenilor instituționali, lucruri nestudiate îndeajuns pînă acum, de aceea necunoscîndu-li-se totdeauna conținutul precis sau de multe ori neavînd conținut stabil, sau cînd li se cunoștea conținutul, neavînd totdeauna un echivalent precis în limba romînă modernă. Traducerea lor necesita consultări continui de dicționare, lexicoane, studii speciale, discuții în colectiv.

Pentru ușurarea și îmbunătățirea muncii în acest sector, colectivul a trebuit să se preocupe în permanență de întocmirea unui glosar de termeni, expresii, formule, pentru a asigura astfel o mai mare uniformitate în traduceri. În al doilea rînd, documentele editate fiind publicate adesea cu greșeli, necesitau de multe ori confruntări cu alte texte, îndreptări sau reconstituiri.

Identificarea toponomasticelor a constituit o altă greutate specifică materialului nostru. Fără identificarea de nume și locuri, păstrate în diferite limbi, traducerea nu putea fi socotită completă și documentele ar fi fost greu de utilizat.

Această muncă necesita mult timp, cerea adesea cercetări speciale, ceea ce absorbea aproape fără întrerupere munca unui membru al colectivului.

Traducerile făcute în aceste condiții de multe ori prezentau lipsuri. De aceea a devenit necesară revizia traducerilor, aceasta constînd nu numai din verificarea exactității traducerii din punct de vedere al limbii, dar și din verificarea și stabilirea aparatului științific sub toate raporturile: instituții, date cronologice, aparatul critic etc.

După revizie urma supravizuirea întregului material. Materialul astfel revăzut se colecționa și apoi se trimitea la București. Aici materialul era supus unei noi revizii și apoi cu observații se întorcea din nou la Cluj, unde materialul era iarăși revizuit, pentru a se vedea ce se reține ca just, stabilind textul ultim al traducerilor. După aceea, materialul trecea la responsabilul colectivului, care făcea ultima lectură. Astfel materialul se trimitea pentru tipar.

După colaționarea întregului material, urma compunerea volumului. Materialul revizuit în tranșe lunare trebuia pus în ordine, supus unui control pentru a se verifica dacă n-au fost omise unele documente, dacă nu s-au strecurat eventuale dublete; se controlau referințele bibliografice, trimerile de la un document la altul, numerotarea; se întocmeau listele documentelor false, greșit date, lista bibliografică, anexele de texte latine și fotocopii.

În această perioadă colectivul a fost preocupat în mod permanent de îmbunătățirea sub raport științific a colecției de documente. Pentru realizarea acestui deziderat s-au făcut unele cercetări în arhivele din Oradea și Sibiu. Din arhivele Muzeului regional din Oradea s-au regestat toate documentele din secolul al XIV-lea (în număr de 71) și s-au transcris cele trei documente inedite din secolul al XIV-lea aflătoare în Arhivele statului din Sibiu. În Arhivele statului din Orașul Stalin nu se află nici un document inedit din secolul al XIV-lea. Din motive de ordin organizatoric n-a fost posibilă cercetarea arhivei din Alba-Iulia, mulțumindu-ne doar

cu fotocopiile aflătoare în posesiunea Institutului de istorie din Cluj și cu regêstele publicate la sfîrșitul veacului trecut de A. Beke. Textele ale căror originale au putut fi verificate au fost reproduse, ca anexe, la volumul respectiv. În același scop s-au depus stăruințe pentru a putea fi fotografiate toate documentele originale, inedite și chiar editate, pentru a putea înmulți în anexe, numărul fotocopiilor.

Pentru a veni în ajutorul membrilor colectivului și pentru a stabili accepțiunea corespunzătoare instituțiilor și altor termeni speciali s-a discutat într-o serie de ședințe speciale, împreună cu reprezentanții colectivului de la București, glosarul de termeni juridici, tehnici și de expresii, întocmit pentru uzul intern al colectivului. Acest glosar a servit ca bază în munca colectivului doi ani de zile, apoi a fost revizuit și întregit cu noi expresii și termeni de instituții întâlniți în decursul muncii și cu alți termeni scoși din anumite lucrări de specialitate.

La sfîrșitul anului 1951, primul volum de *Documente privind istoria Romîniei*, seria C, Transilvania, a putut vedea lumina tiparului. Acest volum cuprinde un număr de 296 de piese, dintre care 182 de traduceri integrale și 114 regeste. Volumul cuprinde în anexe și textele originale latine a 53 de documente și două fotocopii. Fiind primul volum de documente transilvănene, el conține unele lipsuri. Astfel, lipsesc din ele unele documente. Regimul identificării toponimicelor este lipsit de uniformitate, mai ales că în acea vreme nu erau stabilite încă definitiv anumite principii în legătură cu această problemă. La cele dintîi documente lipsesc complet identificările, fiind reproduse doar în note formele originale ale toponimicelor. Alteori sînt identificate în mod complet: satul, raionul, regiunea etc. Nici chiar în text nu sînt identificate toate localitățile, redîndu-se formele originale. Uneori aceeași localitate e redată în mai multe feluri: arhidiaconul din Cluj — arhidiaconul din Cojocna, Eger—Agria, Bethlean Beclean etc.

În ce privește numele de hotare sau a particularităților de relief, au fost redată formele din original, netraduse. Chiar și atunci cînd în general au fost traduse unele particularități de relief, se observă unele inconsecvențe. *Berck* a fost tradus în majoritatea cazurilor cu creastă, în unele locuri a rămas însă *berch*; la fel *bik* n-a fost tradus cu făget totdeauna. Regimul onomasticelor nu e nici el unitar și uniform. În marea majoritate a cazurilor numele de persoane sau de popoare sînt redată cu corespondentul lor românesc; alteori însă au rămas formele din original. Numele arhiepiscopilor și ale episcopilor cînd în document e suplinat prin .. (două puncte) a rămas necompletat.

Uneori s-au tradus în mod greșit unii termeni de instituții: *servi* a fost tradus cu slugi, pe cînd aceștia sînt robi; la fel *ancillae* s-a tradus cu slujnice, dar ele sînt roabe; *quarta filialis* s-a tradus cu a patra parte din avere, în realitate fiind a patra parte cuvenită fiicei etc. Se întîlnesc chiar și formulări greșite de redactare.

Astfel în prefață (p. VI) se spune: «magistrul Paul se găsi în fața unei acțiuni generalizate a țăranilor, de pe moșiile cărora nobilii fugiseră sub amenințarea tătarilor», pe cînd în realitate este vorba de țărani fugiți de pe moșiile nobililor; «sare terestră», pentru sarea scoasă din ocne, spre deosebire de sarea scoasă din ape; groapă sau hrubă de sare etc.

Sînt greșeli de tipar atît la traduceri, cît mai ales la textele originale. Întîlnim astfel de greșeli: cocumente (documente), dare (care), smuțesc,

(sumețesc), Comeni (Corneni) etc., ecelsie (*eclesie*), la ortodoxi (*alii ortodoxi*), dilectus filiis (*dilectis filiis*), iemedio (*rem dio*), nano (*anno*), nici (*nisi*) etc. etc. Într-un text latin din anul 1230, lipsește numele satului Poptelsc din înșirarea celorlalte sate.

În anul 1952 a apărut al doilea volum din seria Transilvania (1251 — 1300). El conține aceleași lipsuri semnalate cu privire la volumul I. La lista rezumatelor s-au făcut modificări nejuste: capitlul (conventul) confirmă sau mărturisește, în loc de adeverește, confirmatori în loc de martori etc. S-au strecurat unele documente greșit date (26 mai 1285 în loc de 26 aprilie 1285 și 12 martie 1297 în loc de 18 martie 1297) și chiar două documente false (nr. 489 și 490). Din documentul nr. 138 lipsește un întreg pasaj (care este așezat lângă pământul Ompoiu).

În ceea ce privește regimul identificărilor, volumul II are multe lipsuri: identificări greșite (raionul Crasna care nici nu există, în loc de raionul Șimleu); de multe ori lipsesc identificările cu totul, în textele traduse se dau numele de azi ale localităților și nu cele istorice; același nume este scris în mai multe feluri (Moys, Moius etc.), la localitățile dispărute, uneori se indică localitatea părăsită etc. În sfârșit, s-au strecurat foarte multe greșeli de tipar: marfă în loc de marcă, causeliter în loc de *casulatiter*, nostod rem în loc de *nostram*, gentus în loc de *gen tus*, Stékesphérvar, în loc de *Sékesfehérvar*, harch în loc de *barch* etc. etc.

Colectivul a prelucrat întreg materialul privind teritoriul Transilvaniei în granițele actuale ale R.P.R. S-a prelucrat apoi materialul care cuprindea dispoziții generale valabile pentru întreaga Ungarie, care avea aplicare și la Transilvania. S-au prelucrat de asemenea și documentele privind țările române, emise de cancelaria regală ungară, papală și acele ale cancelariei voievodale transilvănene, ale capitlurilor episcopale și conventurilor mănăstirești transilvănene, cu oarecare contingențe cu Transilvania (Diploma Ioanișilor din 1247, grupul de documente privitor la episcopia Cumaniei sau Milcoviei etc.). Au fost omise decretele și dispozițiile cu caracter legislativ, deoarece comitetul de redacție a preconizat o colecție juridică aparte, în care urma să intre acest material.

Depistarea și transcrierea documentelor originale a continuat cu mai multă intensitate, deoarece numărul documentelor inedite sporea tot mai mult, pe măsură ce se înainta în timp. În vara anului 1952, în scopul de a îmbogăți colecția cu fotocopiile unui număr cât mai mare de documente originale, edite și inedite, dacă nu se puteau reproduce toate, s-a organizat cu ajutorul Institutului de istorie de la București și al Secției științelor istorice a Academiei R.P.R., fotografierea tuturor originalelor din secolul al XIV-lea aflătoare în arhivele din Cluj, Oradea și Sibiu. Nici de data aceasta nu a fost posibilă cercetarea arhivei de la Alba-Iulia.

Datorită acestei măsuri, colecția noastră, începând cu primul volum din secolul al XIV-lea, s-a îmbogățit simțitor cu un număr important de fotocopii executate în condiții mulțumitoare.

Paralel cu aceste operații și datorită organizării mai bune a muncii, operația de traducere a documentelor a luat un ritm nou. Traducerile s-au îmbunătățit și din punct de vedere calitativ, nu numai cantitativ. Toate aceste documente au fost trecute apoi prin operația de identificare a toponimicelor.

În cursul anului 1952, colectivul de la Cluj a dat ajutor și colectivului de documente din București. A întocmit două liste cuprinzând documentele

emise de cancelariile regale ungare, din diferite cancelarii laice și bisericești din Transilvania sau din cancelaria papală, care priveau teritoriul Țării Românești. O listă cuprindea documentele care urmau să fie prelucrate și publicate integral, iar a doua sub formă de regist în colecția de documente seria B (Țara Românească) pînă la 1500.

Problema intensificării muncii și a sporirii numărului volumelor gata pentru tipar a preocupat încontinuu colectivul nostru. Datorită experienței cîștigate, în anul 1952 colectivul a reușit să pregătească pentru tipar trei volume în loc de două, cite a pregătit în anul precedent. Cu toate acestea, pentru a putea îndeplini partea ce-i revenea din planul de lucru al comitetului de redacție pentru publicarea documentelor privind istoria României, colectivul din Cluj a trebuit să ia măsuri pentru o nouă sporire a numărului volumelor pregătite pentru tipar anual.

Cercetînd cauzele care au îngreuiat lucrările în anii 1951 și 1952, s-a ajuns la concluzia că ritmul muncii se poate grăbi printr-o mai bună organizare a colectivului.

În reorganizarea și îmbunătățirea muncii colectivului, un rol important a avut ședința de lucru din 14 ianuarie 1953, la care au participat doi delegați ai colectivului din București. Cu această ocazie s-a insistat din nou asupra necesității eliminării lipsurilor constatate pînă atunci în munca colectivului din Cluj și a sporirii volumelor pregătite pentru tipar. Pentru realizarea acestor sarcini, s-au propus următoarele: 1) planificarea riguroasă a muncii; 2) strîngerea legăturilor cu colectivul din București și 3) predarea la timp a lucrărilor planificate.

O condiție esențială a bunului mers al muncii este colaborarea strînsă și adîncirea relațiilor dintre colectivul din Cluj și cel din București. În munca sa, colectivul din Cluj s-a condus după principiile și normele stabilite de comitetul de redacție din București pentru publicarea documentelor privind istoria României. Modificările impuse de specificul muncii de prelucrare a materialului transilvănean au fost supuse mereu aprobării prealabile a comitetului de redacție. Colectivul s-a silit să reducă cît mai mult aceste deosebiri pentru a contribui la asigurarea muncii întregii publicații.

Înmulțindu-se materialul prelucrat și ivindu-se tot mai multe probleme, termeni și expresii latinești noi, s-a format un colectiv restrîns pentru definirea și sistematizarea acestui material și revizuirea traducerilor mai vechi ale unor termeni. În cursul lunii mai, s-a revizuit din nou materialul glosarului întocmit în anul 1952, îndreptîndu-se unele din traducerile vechi și adăugîndu-se la glosar circa 500 de termeni și expresii noi. Concomitent s-a sistematizat întregul material al glosarului, greu de folosit în prima sa formă, deoarece termenii nu erau orînduiți în ordinea strict alfabetică, ci erau cuprinși înăuntrul unor expresii mai lungi. La refacerea glosarului s-a căutat să se pună cuvintele în ordinea alfabetică și să se treacă în urma lor exemplele și expresiile caracteristice. În felul acesta s-a ușurat folosirea glosarului.

O preocupare continuă s-a acordat depistării documentelor care din diferite motive au scăpat prelucrării și deci n-au apărut în volumele publicate sau prelucrate pînă acum. Materialul descoperit ulterior e ținut în evidență pentru a intra în volumul supliment, care se va publica pentru întreaga perioadă pînă la sfîrșitul veacului al XIV-lea.

Pentru a grăbi ritmul prelucrării documentelor și ținînd seama de experiența cîștigată de membrii săi, la 15 noiembrie 1953 colectivul a hotărît

reducerea operațiilor prin contopirea operației de suprarevizuire, cu aceea a reviziei traducerilor. Colectivul a ajuns la convingerea că scopul urmărit: controlul și îmbunătățirea traducerilor, se poate atinge printr-o singură operație de revizie, atentă și conștiincioasă, după care urmează verificarea prelucrărilor la București și definitivarea lor la Cluj.

În anul 1953 au apărut două volume de documente, volumele I și II din veacul al XIV-lea. Volumul I din veacul al XIV-lea a apărut în condiții mai bune decât celelalte. S-a redus numărul greșelilor de tipar și al celor de traducere. Ele însă nu au putut fi eliminate cu desăvârșire, cum era de dorit. Găsim încă nume scrise neconsecvent în același document: Ian, Jan (doc. nr. 18, p. 14), ca și expresii redată în chip diferit: cardinal-preot și cardinal preot (doc. nr. 102, p. 81-82) etc. S-au strecurat greșeli de tipar în textul documentelor latine originale publicate în anexă: filliis, în loc de *filius* (doc. nr. 81, p. 391); s-a pus fără rost paranteza rotundă, după *reliqui* (doc. nr. 129, p. 393); *extiti*t, în loc de *extitit* (doc. nr. 129, p. 393); Croacie, în loc de Croatie (doc. nr. 170, p. 398) etc. Greșeli de tipar se află și în textul traducerilor: Benedict al XV-lea, în loc de Benedict al XI-lea (doc. nr. 92, p. 65); fertum în loc de fertun (doc. nr. 337, p. 305); egatul în loc de legatul (doc. nr. 16, p. 12) etc.

La documentul nr. 27, de la p. 21, titlul cărții de la indicația bibliografică se începe cu literă mică: *codex*. Sînt numeroase greșelile de tipar din titlurile cărților ungurești.

Numeroase sînt inconsecvențele la indicarea bibliografică a documentelor traduse după publicații. În acest volum s-a folosit procedeul propus la Cluj de a culege titlurile publicațiilor cu litere cursive, iar numele autorilor cu litere drepte. Totuși în multe cazuri au fost culese cu litere drepte și titlurile publicațiilor. Astfel, la doc. 66, p. 50: Magyar Családtörténeti Szemle; la doc. 87, p. 63, doc. 99, p. 69, doc. 101, p. 71: Mon. Vat. Hung; la doc. 395, p. 341: Történelmi Tár; la doc. 80, p. 57, titlul publicației a fost cules în parte cu litere cursive, în parte cu litere drepte etc.

O lipsă a acestui volum o constituie și scoaterea în cursul tipăririi lui a celor 24 de regeste făcute la Cluj pentru documentele cuprinse în două documente mai lungi: procesul alegerii episcopului Benedict al Transilvaniei, care cuprinde mai multe documente din perioada 8 decembrie 1308 — 2 iulie 1310 și procesul decanatelor săsești, care se compune din mai multe documente din perioada 8 ianuarie — 3 iulie 1309. Scopul regestelor așezate în ordine cronologică în corpul volumului și trimitînd la cele două documente compuse unde se publică textul întreg al documentelor, a fost să atragă luarea aminte asupra acestora și la data emiterii lor, unde n-au putut apărea, deoarece constituie un tot unitar împreună cu toate actele celor două procese.

Îmbunătățiri simțitoare se observă la tipărirea volumului II din veacul al XIV-lea (1321—1330).

Limba și stilul traducerilor au fost îmbunătățite și uniformizate. Greșelile de tipar s-au rărit mult. S-au strecurat totuși și în acest volum unele greșeli în textul documentelor latine din anexă: Croacie, în loc de Croatie (doc. nr. 59, p. 348; nr. 79, p. 349; nr. 125, p. 354 etc.); obis în loc de *nobis* (doc. nr. 256, p. 362); onstitutis, în loc de *constitutis* (doc. nr. 340, p. 368); precum și în textul traducerilor. Întîlnim greșeli de traducere: Ioan zis Cherechiu, în loc de Ioan zis de Cherechiu (pentru ung. Kereki, doc. nr. 37, p. 10) etc. Porecla nu este tradusă în text: Toma Ruffus, în

loc de Toma cel Roșu (doc. nr. 226, p. 100); Teofil zis «Puer» în loc de zis Copilul (doc. nr. 465, p. 232).

Numele de hotar din documentele aflătoare în acest volum au fost traduse în rominește. În câteva cazuri însă, s-a păstrat forma originală din document. De exemplu: Saxonyavara, Fyzuskuth, Manyrospathok, Sospatak (doc. nr. 139, p. 61—62); Chypkes, Elusbarch, Buzyaserday etc. (doc. 405, p. 406—407); Nogahazlo, Melyopatoka Genokuta etc. (doc. nr. 534, p. 275).

TRADUCEREA DOCUMENTELOR SCRISE ÎN LIMBA LATINĂ

Cea dintii și cea mai însemnată dintre problemele ce au stat în fața colectivului documentelor seriei C (Transilvania) a fost limba traducerilor. Principiul stabilit de comitetul de redacție al colecției *Documente privind istoria României* cu privire la limba traducerilor a fost folosirea unui limbaj care să fie înțeles de un cerc mai larg de cititori.

Plecând de la acest principiu, s-a căutat găsirea unui limbaj istoric potrivit. Această cerință n-a fost ușor de realizat de colectiv, datorită unor motive obiective. Lipsa de experiență a membrilor colectivului în astfel de muncă și lipsa în general, a unei tradiții în publicarea documentelor latine în traducerea în limba română, care să le servească ca îndreptar, a făcut ca primele traduceri să fie necorespunzătoare sub aspectul limbii. S-a întrebuințat o limbă plină de neologisme alături de arhaisme, astfel încât traducerile erau destul de pestrițe și pline de asperități.

Astfel, de exemplu într-un document din 23 decembrie 1232 se găsesc fraze ca acestea: «Sustrăgînd pecetea capitlului și confectionînd scrisori în numele său...»; sau în documentul din 11 noiembrie 1234 existau astfel de formulări: «săvîrșind fapte ce se bat cap în cap cu numele de creștini... vei sili pe toți recalcitranții față de biserica catolică...»

Chiar și la revizia celor dintii traduceri s-a întrebuințat o limbă nepotrivită, cum se poate vedea din documentul din 29 ianuarie 1238: «Donățiile de prisos și inutile... să fie cu totul anulate» etc. etc. Trecînd la definitivarea primelor două volume, colectivul și-a dat seama de aceste lipsuri în ce privește limba traducerilor și și-a luat ca o sarcină primordială revizuirea tuturor traducerilor din punct de vedere al limbii.

După discuții repetate în ședințele de lucru, limba traducerilor a devenit mai unitară, cu mai puține neologisme, apropiată mai mult de limbajul vechilor documente rominești. De pildă, fraza de mai sus din documentul din 23 decembrie 1232, a apărut în volum sub această formă: «prin sustragerea... pecetii capitolului și prin plăsmuirea unor scrisori pe numele său...»; sau cea din documentul din 14 noiembrie 1234: «săvîrșesc fapte ce sînt potrivnice acestui nume... vei sili pe toți neascultătorii față de biserica catolică...»; sau cea din documentul din 29 ianuarie 1238: «daniile de prisos și nefolosite... să fie cu totul desființate...» etc. Cu toate străduințele depuse de membrii colectivului, limba traducerilor mai prezintă lipsuri și la documentele din volumele următoare, chiar dacă ea a fost îmbunătățită în mod simțitor față de primele traduceri.

Tot de problema limbii traducerilor ține și vocabularul întrebuințat la traducere. În această problemă am căutat să găsim un vocabular cit mai apropiat ca sens de textul latin, pentru a se înlătura confuziile și interpre-

tările greșite. De aceea, lipsind în limba romină arhaismul care să redea exact sensul textului latin, și căutînd să se evite întrebuițarea unui neologism, s-au întrebuițat uneori perifraze.

Oricît ne-am străduit să nu ne depărtăm de textul latin, totuși în traduceri se găsește o oarecare interpretare, ceva mai mult în cele de la început și tot mai puțin pe măsură ce ciștigam experiență. S-a ajuns astfel la stabilirea unor traduceri uniforme pentru expresiile stereotipe, pentru formulele din *invocatio*, *salutatio* sau *ex tocol* și chiar pentru unele expresii juridice, de chemări în judecată, de adevăriri, autentificări sau alte noțiuni. Dar chiar și aceste formule au suferit îmbunătățiri în cursul muncii.

Astfel, traducerea de la început a expresiei: *aliud, sicut nostram gratiam et dilectionem caram habetis et habere desideratis in futurum, non facturi in premissis* — « altfel să nu faceți cu privire la cele de mai sus dacă țineți și doriți să țineți și în viitor la dragostea și milostivirea noastră », a fost îmbunătățită astfel: « altfel să nu faceți cu privire la cele de mai sus, dacă țineți la dragostea și milostivirea noastră, și doriți să le aveți și în viitor »; *clericii saeculares*, tradus la început prin « clerici de mir », s-a îndreptat în « preoți de mir »; *concorditer* care la început a fost tradus « într-un glas » s-a schimbat « într-un cuget » « deopotrivă »; *de communi (communiter)* — « dimpreună » la început, s-a tradus apoi cu « dimpreună învoire »; *di s cinerum*, tradus la început « ziua cenușii », s-a schimbat în « începutul păresimilor »; *aestimatione condigna* — « de o valoare corespunzătoare », s-a modificat în « lucruri după o prețuire cuvenită »; *in specie* — « în original » s-a întregit: « în bani », « în natură », « de fapt », « în original »; *iure suadente* — « potrivit dreptului » s-a transformat în « după cum sfătuiește legea »; *littere prescriptionales* — « scrisoare de răspuns », « scrisoare hotărînd sorocul judecății », s-a schimbat în « scrisoare de închidere a judecății »; *penam dupli incursuri* — « să sufere îndoitul amenzii », s-a modificat în « care vor cădea sub pedeapsa plății îndoite » etc. etc. În legătură cu terminologia traducerilor nu totdeauna s-au putut înlocui termenii latini cu arhaisme, deoarece terminologia limbii latine e mai bogată decît limba romină veche și mai ales pentru că accepțiunea termenilor respectivi nu se acoperă întocmai în cele două limbi. De aceea am fost nevoiți deseori să traducem termenii respectivi prin neologisme. Astfel s-au păstrat termenii: *ilustru*, *legat apostolic*, *scaun apostolic*, *octave*, *privilegiu*, *venerabil* etc.

PROBLEMA INSTITUȚIILOR

Problema instituțiilor feudale din Transilvania întîlnite în documentele prelucrate a constituit o preocupare de seamă și totodată o mare greutate în rezolvarea justă a sensului acestor instituții. Greutatea provenea din lipsa studiilor speciale, din lipsa de preocupare a cercetătorilor istorici față de instituțiile feudale transilvănene, dintre care multe au rămas nerezolvate definitiv pînă astăzi, iar pe de altă parte din schimbarea conținutului unor instituții în cursul evului mediu. Am căutat să întrebuițăm terminologia instituțională intrată în limba romină, cînd a fost posibil acest lucru, alteleori însă am fost nevoiți să păstrăm terminologia latină a instituțiilor care nu aveau corespondente în limba romină.

Altfel, de pildă, *agazoni* s-a tradus prin « comișei », *ancil'ae* — « roabe », *servi* — « robi », *coloni* — « iobagi », *cubicularii* — « postelnici », *decimae* — « di-

jme», *familiares* — « slujitori », *famuli* — « slugi », *magister agazonum* — « mare comis », *magister dapiferorum* — « mare stolnic », *magister tavernicorum* — « mare vistier », *mancipia* — « robi », *villici* — « juzi », *s ldenarii* — « jeleri », *servientes* — « slujitori », *terr gium* — « dare după pământ », *tributum* — « vamă, bir » etc.

În cazul altor instituții, au fost traduse pur și simplu din latinește în rominește, ca de exemplu: *quingu gesima* — « a cincezecea din oi », *tricesima* — « a treizecea parte », *vigesima* — « a douăzecea parte » etc.

Alte instituții, neavînd un corespondent în limba romină au fost redată cu termenul din limba latină. Astfel: *archicamerarius* — « arhicamerar », *archidiaconus* — « arhidiacon », *baccalaureus* — « bacalaureat », *canonicus* — « canonic », *capitulum* — « capitu », *comes capellae* — « comitele capelei », *guardianus* — « gardian », *praeceptor* — « preceptor », *udvornici* — « udvornici », *urbura* — « urbură », *vassalus* — « vasal », *vicarius* — « vicar » etc.

O a patra categorie de termeni instituționali au în limba romină corespondenți identici cu cei din limba latină, și, deci, au fost redați astfel în traducerea noastră: *doctor decretorum* — « doctor în drept », *familia* — « familie, suită », *inquilini* — « incvilini, jeleri », *iobagiones* — « iobagi », *k ne i* — « cnezi », *libertini* — « libertini », *pristaldi* — « pristavi, crainici », *i .dices* — « juzi » etc.

Din cauza lipsei de precizie a terminologiei instituționale și a schimbării conținutului unor instituții în evoluția lor, nu totdeauna am reușit să găsim de la început corespondentul just, în limba romină, a numelui instituției desenate cu un termen latin. Astfel, de pildă, *ancilla* s-a tradus la început cu « slujnică », apoi cu « roabă », *servus* cu « slugă », apoi cu « rob », *baccalaureus* cu « licențiat », și apoi cu « bacalaureat », *colonus* cu « colonist » și apoi cu « iobag », *familiaris* cînd cu « slujitor » cînd cu « om al casei », *famulus* cînd cu « slujitor », cînd cu « slugă », *inquilinus* cînd cu « jeler », cînd cu « incvilin », *regnum* cînd cu « regat », cînd cu « țară » etc.

În ședințele de lucru, s-a urmărit și s-a stabilit traducerea altor nume-roși termeni și expresii intilnite în documentele prelucrate în acest an: *arbitrium* — « judecată de împăciuire »; *assecuratio* — « chezășie »; *cella* — « chilie », « capelă »; *credentia* — « scrisoare de împuternicire »; *domus numeralis* — « casă supusă la bir »; *fautor* — « părtaș »; *homagium* — « preț de răscumpărare »; *litterae transmiss ionales* — « scrisoare de înaintare a pricinii »; *moderativum iudicium* — judecată cumpănită »; *montani auri lavatori* — « loc de spălat aur »; *officiolatus* — « dregătorie »; *pannicida* — « postă-var »; *per modum sententiae* — « prin hotărîre judecătorească »; *possessio corporalis* — « moșie de căpetenie » sau « stăpînire de fapt »; *querella de contemptu* « plîngere de jignire »; *convent r ecclesiae* « împuternicitul bisericii »; *inhibitor* — « cel care pune opreliști »; *magister artium liberalium* — « magistrul al artelor liberale »; *magister civium* — « burgărmeșter »; *magister fraternitatis* — « starostele breslei »; *orator* — « trimis », « sol », dar și « jelbaș » etc.

PROBLEMA TOPONIMIEI ȘI ONOMASTICEI

În ce privește toponimia și onomastica, la începutul muncii n-a fost urmată o linie precisă din cauza lipsei unor norme stabilite și a greutății aflării unor asemenea norme pentru un material atît de vast, în general oscilîndu-se între mai multe soluții.

Cu privire la numele de localități, așezări, sate, aflătoare pe teritoriul R.P.R., la început părerea colectivului era să se redea în textul traducerii formele exacte din original, chiar cînd era evidentă grafia coruptă a scrisului. În notă urma să se dea forma corectă a numelui localității respective, urmat de identificarea lui, potrivit împărțirii administrative în vigoare la acea dată. Nici această linie nu a fost urmată însă consecvent în primul volum.

Astfel întîlnim în traduceri din acest volum, în prima parte a lui, în text formele din original și în notă formele corecte, pentru ca în a doua jumătate a volumului, începînd cu registrul din Oradea, să fie redată în text formele corecte și în notă formele din text, urmate de identificările potrivit împărțirii administrative în vigoare în anul 1951.

În urma unor dezbateri îndelungate, s-au stabilit următoarele principii de urmat în legătură cu regimul toponimicelor: localitățile de pe teritoriul R.P.R., trebuiau redată în traducere cu numele lor istorice; în notă trebuia să se indice forma din textul latin, urmată de identificarea și localizarea din punct de vedere administrativ, potrivit împărțirii administrative în vigoare la data cînd se definitiva pentru tipar volumul respectiv.

Cînd localitatea respectivă poartă azi un alt nume decît numele istoric redat în textul tradus, în notă, după reproducerea formei din textul latin, urma să se indice și forma ei de azi, după care urma identificarea. Cînd însă o localitate întîlnită în documentele prelucrate de noi nu mai există azi, în textul tradus se păstra forma din original, indicîndu-se în notă: așezare dispărută determinîndu-se, cînd era posibil, așezarea ei în raport cu împărțirea administrativă în vigoare.

Cînd în textul tradus se întîlnesc localități însoțite de expresia « în limba obișnuită... » se păstra forma din text chiar atunci cînd localitatea respectivă avea alt nume istoric, indicîndu-se în notă numele de azi și determinarea ei din punct de vedere administrativ.

În ce privește numele de hotare, formele sau particularitățile de relief întîlnite în documente, mai ales cu prilejul hotărnicirilor de moșii, la început s-au păstrat în forma întîlnită în original; apoi începînd cu volumul I, din veacul al XIV-lea s-au tradus în limba romînă cele traducibile, între semnele citării, dîndu-se în notă forma lor din document, pentru ca mai tîrziu să se renunțe la ghilimele, ca fiind de prisos.

În cazul toponimicelor din afara teritoriului R.P.R. s-a stabilit principiul ca în textul tradus să se păstreze forma întîlnită în original, indicîndu-se în notă țara pe teritoriul căreia se află azi localitatea respectivă. În ceea ce privește numele de localități mai mari, s-a stabilit principiul de a se reda, în textul tradus, forma istorică a localității respective; cînd nu se cunoaște forma istorică urma să se dea în textul tradus forma națională a țării pe teritoriul căreia se află azi localitatea respectivă. Un regim aparte s-a stabilit pentru localitățile mari, ale căror nume în limba romînă au circulat sub o formă proprie: Agriș, Vaț, Caloceia, Budapesta, Praga etc.; în acest caz se dau chiar în textele traduse aceste forme.

În ceea ce privește onomastica s-a stabilit principiul ca în traducere să fie dat corespondentul în limba romînă al tuturor numelor de persoană ce au asemenea corespondente: *Demetrius* — Dumitru; *Johannes* — Ioan; *Nicolaus* — Nicolaie; *Paulus* — Pavel; *Petrus* — Petru etc. În primul volum s-au păstrat uneori și forme din original: *Demetrius*, *Paulus* etc. din lipsa unor norme precise dela început.

Acele nume de persoană ce n-au corespondențe în limba română se păstrau în textele cu forme din original, uneori cu forma rominească, când era posibil acest lucru: Baas, Benche, Briccius, Dok, Igech, Leukus, Petheu, Srepan etc. Porecla, când apărea alături de numele de botez în limba latină, se traducea în text în limba română (*Ru'us* = cel Roșu, *Niger* = cel negru etc.), indicându-se în notă forma originală a poreclei, considerind că între secolele XIII și XIV aceste porecle nu deveniseră încă nume propriu-zise. Când porecla apărea, în documentele scrise în limba latină, în forma maghiară sau germană, în textele traduse s-au păstrat formele din original, indicându-se în notă traducerea. Tot astfel numele diminutive, atunci când acest lucru era limpede, se traduceau cu numele corect, indicându-se în notă forma din textul original.

Numele de popoare au fost redată în traducere în forma lor istorică; păstrată în limba română: pecenegi, cumani, sași, unguri, teutoni, etc., indiferent sub ce formă apărea numele acestor popoare în textele originale.

Pentru numele poporului român, care în textele originale a luat forme foarte variate: Blachi, Vlachi, Olachi, ... etc., am fixat principiul ca să întrebuițăm în textul traducerilor, indiferent în ce formă s-ar găsi el în original, numele de romini, indicind totdeauna în notă forma din original. Excepție face numai volumul I, în care a fost adoptată soluția inversă, menținind în textul traducerilor formele din original și coborind în note traducerea, soluție asupra căreia s-a revenit pentru volumele următoare.

PROBLEMA REGESTRELOR ȘI A MENȚIUNILOR DOCUMENTARE

Documentele al căror cuprins nu se referă la teritoriul R.P.R., ci au doar unele referințe neesențiale privind țara noastră: locul de emitere, demnitari bisericești sau laici amintiți, scrisori de împuternicire a unor capitluri și conventuri etc., nu s-au tradus integral, regestindu-se doar, scoțindu-se în evidență elementele în legătură cu Transilvania. Când un fragment întreg interesa țara noastră, documentul respectiv era rezumat, reproducându-se în traducere cuvânt cu cuvânt fragmentul respectiv.

Nu totdeauna am avut putința să prelucrăm documentele din forma lor originală; în aceste cazuri am fost nevoiți să ne mulțumim cu regestele în limba maghiară, publicate de diferiți cercetători (Beke, Szabó, în colecția familiei Kállay etc.). În asemenea cazuri, n-am tradus pur și simplu în limba română textele din limba maghiară, ci am prelucrat acele regeste potrivit scopului urmărit de colecția noastră.

În ce privește întocmirea tehnică a regestelor, în primele două volume din seria Transilvania, comitetul de redacție a introdus parantezele unghiulare la regeste, încadrind între aceste paranteze textul în formularea celui ce întocmea regestul, și în afara parantezelor elementele ce se refereau la teritoriul R.P.R., presupunându-se că acelea sînt o reproducere exactă a textului original, ceea ce nu era exact în toate cazurile. Mulțimea parantezelor unghiulare îngreuiind munca editurii, mai ales că alături de parantezele unghiulare

la regeste apăreau și paranteze rotunde pentru indicarea țării, în cazul localităților din afara teritoriului R.P.R., începînd cu volumul I din secolul al XIV-lea, s-a renunțat la parantezele unghiulare, ca fiind găsite de prisos.

Deoarece nu ne-a fost accesibilă întreaga documentare privitoare la Transilvania (există documente ce se află în arhive străine) și avînd posibilitatea cunoașterii unora din aceste documente din mențiunile cuprinse în diferite geografii istorice, colectivul a socotit că n-ar fi de prisos reținerea indicațiilor privind teritoriul R.P.R. din aceste geografii istorice. Comitetul de redacție a renunțat însă la această nouă categorie de piese.

Documentele care nu cuprind decît informații de importanță mai mică cu privire la teritoriul R.P.R. nu au mai intrat în corpul volumelor, sub formă de regeste, ci au fost cuprinse într-o listă aparte, a mențiunilor documentare la sfîrșitul fiecărui volum. Această hotărîre s-a aplicat începînd cu volumul cuprinzînd materialul din anii 1351—1360.

În această listă a mențiunilor documentare se trec documentele care privesc teritoriul R.P.R. numai prin: 1) pomenirea demnitarilor din Transilvania; 2) amintirea unei sau a două localități din Transilvania, pe cînd obiectul propriu-zis al documentului se referă la fapte și persoane care nu privesc istoria patriei noastre; 3) documentele emise de autorități (conventuri, capitluri etc.) din Transilvania cu privire la fapte și persoane din afara teritoriului țării noastre; 4) documente emise doar din localitățile aflătoare pe teritoriul Transilvaniei privind însă acțiuni din afara țării noastre.

În dorința de a ușura folosirea materialului cuprins în volumele colecției, s-au întocmit liste de rezumate în limba romînă (traduse și în limba rusă), care se află, în ordine cronologică, în fruntea fiecărui volum. La început aceste rezumate au fost întocmite într-o formă mai dezvoltată. În felul în care au fost întocmite ele ocupau un spațiu prea mare, cercetătorii trebuind să parcurgă texte lungi, uneori de prisos, deoarece documentele se dau în traducere în limba romînă, ușor de consultat. Pentru economisirea de spațiu și ușurarea folosirii lor, ele au fost date mai rezumativ.

O altă problemă ce s-a ridicat în legătură cu indicațiile de la sfîrșitul traducerilor a fost aceea a menționării fondurilor arhivale și mai ales a acelor din Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Academiei R.P.R. Colectivul a indicat în diferite chipuri fondurile arhivale în care se păstrează documentele originale publicate în colecția noastră. Deoarece documentele din arhivele din Transilvania sînt aranjate în cea mai mare parte pe fonduri familiare, indicațiile arhivale de la sfîrșitul documentelor din volumele I și II din veacurile XI-XIII citează numele familiilor. Împotriva acestui procedeu s-au ridicat diferite obiecții. De aceea, în volumul I din veacul al XIV-lea, indicația arhivală specifică numai arhiva în care se află documentul. S-a omis numele fondului. Fondurile familiare din Arhiva istorică a Filialei din Cluj a Academiei R.P.R., din care publicăm cele mai multe documente, au fost numerotate, dîndu-se fiecărui fond familiar cota cifrică cu numere romane, care se citează la indicația arhivală de la sfîrșitul documentelor.

PROBLEMA NOTELOR, A TEXTELOR ORIGINALE ȘI A FOTOCOPIILOR, A INDICAȚIILOR BIBLIOGRAFICE ȘI ARHIVALE

Colecția avînd drept scop să pună la îndemîna cercetătorilor și a unui cerc mai larg documentarea privitoare la evul mediu, în traducere în limba romînă, colectivul a căutat să găsească o cale de mijloc în ce privește editarea documentelor privitoare la Transilvania. Documentele sînt însoțite de note critice necesare pentru lămurirea unor termeni sau instituții întîlnite în documentele noastre. În note se dau expresiile latine mai rar întîlnite sau traducerea cărora poate ridica unele discuții, instituțiile sau termenii pe care cercetătorii trebuie să-i cunoască în forma lor originală, identificarea toponimicelor, traducerea unor toponimice. Uneori se fac și trimiteri la studii speciale în legătură cu unele instituții sau probleme întîlnite în documente.

Pentru înlesnirea cercetătorilor ce ar dori să cunoască textele originale ale documentelor, care în volumele seriei Transilvania apar în traducere în limba romînă, se indică la sfîrșitul fiecărui document colecția după care s-a făcut traducerea (cea mai bună atunci cînd un document a fost publicat în mai multe colecții), în cazul cînd documentul respectiv a mai fost publicat. În cazul în care colectivul a avut puțința să cerceteze originalul unor documente publicate, prelucrarea acestor piese s-a făcut după original, comparînd originalul cu ediția publicată, indicînd la sfîrșitul piesei respective fondul arhivei și colecția în care a apărut piesa respectivă.

TRANSCRIEREA DOCUMENTELOR LATINE DIN EVUL MEDIU

În privința transcrierii și publicării textelor originale, am fost preocupați de găsirea celor mai juste principii potrivite specificului materialului prelucrat. După unele oscilații la începutul muncii, în urma unor îndelungate discuții și folosind experiența cîștigată, colectivul nostru a ajuns la stabilirea regulilor următoare:

Transcrierea se face pe baza principiului de a oferi pentru cercetarea istorică un text fidel și cit mai ușor de folosit, păstrîndu-se însă acele particularități ortografice și diplomatice care sînt caracteristice pentru epoca și scriitorul actului.

I. Textul

1) Documentele se transcriu după original sau în lipsa acestuia după copia ori transumptul cel mai vechi sau cel mai bun. Dacă actul s-a păstrat în mai multe exemplare — originale sau copii — acest lucru se menționează în descrierea diplomatică de la sfîrșit, specificîndu-se în cazul copiilor, dacă ele sînt contemporane, tirzii sau moderne; dacă ele sînt simple sau autentice. Tot aici se arată dacă există deosebiri între ele; deosebirile importante se amintesc în note la locul cuvenit.

2) Documentele se transcriu în întregime, fără omisiuni, cu toate însemnările de pe recto și de pe verso, ce se referă la ele. Se respectă eventualele alineate ale textului. Dacă textul (de exemplu cînd e vorba de un act de proces sau un regulament de breaslă) este neobișnuit de lung și nu prezintă alineate, transcriitorul va face articularea cuvenită în mai multe părți.

3) Documentele (actele de proces, confirmările) care cuprind sub formă de transumpt unul sau mai multe alte acte, se separă și se reconstituie ca acte autonome. Operația se menționează la locul potrivit, atît în documentul ce servește drept cadru transumptului, cît și la sfîrșitul acestuia, arătîndu-se aici și depozitul, precum și cota de arhivă. De exemplu, în documentul cadru: *litter s. . . recepimus in hec verba: <Urmează actul lui Ludovic I, regele Ungariei, din 3 februarie 1351>*. La sfîrșitul transumptului se menționează: Acad. R.P.R., Filiala Cluj, Arh. ist., XLV (arh. Eszterházy Mikó, cota de arhivă).

Precizarea depozitului arhivei și a cotei este necesară și în cazul transumptului, căci uneori data acestuia poate să se deosebească cu un secol sau chiar cu mai mult de aceea a documentului cadru și astfel ele ar putea intra în volume diferite ale publicației proiectate.

Cînd există originalul actului transumpt, textul se transcrie și se publică pe baza acestuia, menționîndu-se în note deosebiriile dintre cele două forme (sau mai multe, cînd e cazul), mai ales în ce privește numele proprii.

4) Greșelile din text se îndreaptă în notă. Exemple: Corect: *pervenit*; probabil greșit în loc de: *evocati fuissent*. Scăpările evidente din condei se îndreaptă în text, dar se atrage atenția asupra lor tot în notă. De exemplu: în orig. (sau dacă actul nu e orig.): în mss.: *estitit* în loc de *extitit*. Alte exemple: *nobibiles*, *legagasset*, sînt forme ce se menționează tot în note, dar în texte se îndreaptă în *nobiles*, *legasset*. De exemplu: în orig. greșit: *nobibiles*.

5) Lecturile nesigure sau numai probabile se menționează în note. De exemplu: Lectură nesigură (sau: Lectură probabilă), iar asupra formelor neobișnuite, însă de o lectură sigură, se atrage atenția în note prin mențiunea: Astfel în orig.

6) Toate lacunele, modificările sau ștersăturile contemporane ori tîrzii din text se menționează, se specifică natura și mărimea lor în note. Se arată aici dacă un cuvînt sau parte de cuvînt ori un pasaj nu poate fi citit fiindcă documentul este rupt sau ros, prezintă răzături sau este șters într-o parte de o pată de umezeală sau de cerneală sau cu pana.

În cazul ștersăturilor sau tăieturilor intenționate (cu pana) se specifică dacă ele sînt făcute cu aceeași cerneală ca și restul textului, deci dacă ele eventual provin din aceeași mină sau dintr-o mină contemporană sau dacă culoarea cernelii diferă, ele se datoresc unei alte mîini, eventual ulterioare, tîrzii ori chiar moderne.

Se precizează în centimetri mărimea părții dispărute în text din motivele arătate sau mărimea eventualei părți nedescifrate a textului în urma altor împrejurări: scris greu de citit, prescurtări necunoscute sau neobișnuite etc.

În toate aceste cazuri, după cuvîntul căruia îi urmează partea accidentată sau necitită din text se așează trei puncte (...), iar în notă se dau explicațiile necesare. De exemplu: loc rupt în orig. 3 cm; pată de umezeală 5 cm; șters cu pana 7 cm; ras 2,5 cm. Tot aici se menționează cuvintele sau pasajele șterse intenționat, dar lizibile, precum și cuvintele repetate din neatenție. Exemple: în orig. urmează: *quas*, șters de aceeași mină. În orig. *nostras*, expunctat. În orig. cuvîntul e repetat.

Măsurarea în cm se întrebuițează numai în cazul rupturilor sau ștersăturilor care nu depășesc lungimea unui rînd din text. În cazul lacunelor mai mari se indică numărul de rînduri.

7) Cuvintele nedescifrabile se reproduc în notă în forma în care figurează ele în text, cu prescurtările eventuale.

8) Completarea cuvintelor rupte sau a pasajelor șterse ori a celor care lipsesc, se dă între paranteze unghiulare, pe bază de conjectură, mai ales când e vorba de clauze și formule stereotipe cunoscute și din altă parte.

Dacă lacuna poate fi întregită complet, nu se mai folosește semnul celor trei puncte, ci se face completarea între paranteze unghiulare, urmate de o notă în care se precizează natura și mărimea părții care nu se poate citi în text. Exemple: loc rupt în orig. 2 cm. (întregit după Anjou, II, p. . . ;) loc rupt în orig. 1,5 cm (întregit după sens). Dacă însă o lacună poate fi întregită numai în parte, se dă completarea acestei părți în felul arătat, folosindu-se pentru rest semnul celor trei puncte. De exemplu: loc rupt în orig. (întregit în parte după Károlyi, I, p. . . sau: întregit în parte după sens).

9) Cuvintele omise prin scăpare din anumite expresii sau clauze se întregesc între paranteze unghiulare, faptul semnalându-se în note. De exemplu: În orig. lipsește.

10) Lacunele voite din text (spații albe între cuvinte) se arată prin trei puncte, faptul semnalându-se în note.

11) Cuvintele adăugate deasupra rîndului sau scrise de altă mîină se transcriu în locul cuvenit în text, dar se atrage atenția asupra acestui lucru în notă. Exemple: În orig. cuvintele: *de Kereszeg*, scrise deasupra rîndului (sau în cazul unui pasaj întreg: *amicitiam... honore*, scrise deasupra rîndului).

12) Cuvintele sau expresiile care figurează între paranteze în text se transcriu între paranteze rotunde ().

13) Asupra cuvintelor sau expresiilor scrise cu litere deosebite de scrierea obișnuită din text, de exemplu asupra aceloră scrise cu litere mărite sau lungite (*scriptura longior*) se atrage atenția în note. De exemplu: în orig. cu litere mărite.

14) Tot în note se indică și semnul notarial (*signum notarile*), în cazul actelor eliberate de notari publici (procuri, testamente), dîndu-se lămuriri asupra locului, desemnului și devizei acestuia.

15) Sublinierea contemporană (ceea ce se poate aprecia după culoarea cernelii) a unor cuvinte sau pasagi se menționează în note.

16) La transcrierea însemnărilor de pe verso se specifică — în măsura posibilităților — dacă ele provin din mîini deosebite, dacă ele sînt contemporane, tîrzii sau moderne (după tipul de scriere și culoarea cernelii).

Deasemenea, se precizează locul pe verso al acestor însemnări, dintre care se transcrie mai întîi adresa. De exemplu: <Pe verso, în mijloc, adresa de aceeași mîină:> *Spectabili ac magnifico etc.* <De altă mîină contemporană, în marginea stîngă> . . . <De o a treia mîină tîrzie în marginea dreaptă:> . . .

II. Ortografia

1) Prescurtările paleografice se completează; completările nesigure se închid între paranteze unghiulare < >, lectura nesigură semnalându-se în note. Când transcriitorului i se par probabile mai multe conjecturi în legătură cu același caz dubios, el le menționează în note.

2) În ce privește regimul literilor mari și mici precum și punctuația, se aplică uzul modern, indiferent de întrebuintarea majusculilor și minusculilor sau de punctuația din text, care obișnuit nu prezintă nici o consecvență.

Numele proprii (de persoane și toponimice) vor începe totdeauna cu literă mare. De asemenea, se transcrie cu majusculă cuvântul principal — chiar cînd nu e nume de persoană — din formulele de dată exprimate după calendarul bisericesc: *în dominica Letare, ante festum Purificationis beatissime virginis Marie*.

Textul se împarte în propoziții și în fraze, în așa fel ca sensul său să apară cît mai limpede.

3) Diftongul *ae* și *oe*, precum și *e* (*caudata*) se păstrează fără nici o schimbare, așa cum apar ele în text. Forma contopită a diftongului *ae* (*coarctata*) se transcrie cu *ae*, în lipsa unui semn grafic care să-i corespundă în uzul modern.

4) Litera *j* (i lung, de exemplu: *idcjrco*) în funcție de *i* (i scurt), se transcrie în consecință ca *i* (*idcirco*).

Litera *y* sau *ÿ* (*ydem* la nominativ singular, *hÿs, sylva*) în funcție de *i* (i scurt) se transcriu și ele în consecință ca *i* (*idem, immo, his, silva*).

Literele *y*, *ÿ*, *ÿ* (de exemplu: *ydem* la nominativ plural, *negoty*), în funcție de *ii* (i dublu) se transcriu în consecință ca *ii* (*iidem negotii*).

5) Literele *u* (*uestre, fluuii, vni ersi*) și *w* (*sew, wlgo*) se transcriu după valoarea lor fonetică (*vestra, fluvii, universi, seu, vulgo*). Cuvintele *vaivoda*, ca și variantele și derivatele sale se transcriu în forma lor din original.

6) Silaba *ci* înaintea unei vocale se transcrie după etimologia cuvîntului, în majoritatea cazurilor cu *ti* (*actio, confirmatio, etiam, relatio, venditio*), dar în alte cuvinte își păstrează forma (*beneficium, felicio, i dicium*). În privința aceasta să se țină seama de distincția făcută de uzul modern (folosit în dicționarele latine).

7) Se păstrează grafii particulare, care uneori au o valoare fonetică: *michi, nichil, dampnum, sumptu, adque, apud, distingit, honus, karissimus, kerkus, paraphernalis*.

În schimb se va scrie *carta* în loc de *quarta* din text, spre a se evita confuzia cu numeralul ordinal *quarta*, cf. *quarta pars, quarta filialis*. De asemenea se vor transcrie: *authenticus legitimus, littera*, în loc de *authenticus legittimus, litera*, forme cu care se întîlnesc alături.

8) În ce privește cheștiunea despărțirii cuvintelor, cuvintele compuse, însă desfăcute în text, se transcriu nedespărțit (*idrudicandum* în loc de *ad iudicandum*), iar prepozițiile se despart de cuvîntul următor (*ad eum, per eum*, în loc de *adeum, pereum*). Tot astfel se transcriu despărțit, după uzul modern (folosit în ortografia latină obișnuită, clasică sau medievală) expresii sau cuvinte ca: *eo facto, eo modo, suo modo, se se* (în loc de *eofacto, eomodo, suomodo, sese*). Se transcriu însă nedespărțit, potrivit uzului curent din texte: *abhinc, deinde, enimvero, extun, iamfacti, necnon, quomodo, unacum* etc.

9) Numele proprii: cele de persoane și cele geografice și cuvintele sau expresiile în alte limbi (decît latina) se transcriu fără nici o modificare, însă cele din primele două categorii se transcriu totdeauna cu literă mare (*Catherina și Katherina, Iohannes și Johannes, Ewphrosina, Oswaldus, Wladislaus; Coloswar și Koloswar, Dewa, Kewrespathaka, Waradiensis, Thenlew*).

Numele geografice: *Croacie, Dalmacie, Seruia, Transsylvania, Wngaria* se transcriu: *Croatia, Dalmatia, Servia, Transsilvania, Ungaria* (forme care de altfel se întâlnesc în același timp în texte).

Cînd un nume propriu (de botez) este redat numai printr-o inițială (siglă), completarea se face în transcriere între paranteze unghiulare: *A< thonius>, S<tephanus>*. Așa se procedează numai în cazurile neîndoielnice; altfel inițiala se păstrează necompletată în text, iar completarea probabilă se dă în note. Numele proprii (de botez) obișnuite se transcriu după uzul modern (*Georgius, Michael, Nicolaus, Simon* etc.).

10) Se transcriu întocmai cele două puncte așezate orizontal care înlocuiesc deseori în actele bisericești numele destinatarului, cînd e vorba de o persoană ecleziastică (*gemipunctus, Reverenzpunkte*). De exemplu: *Venerabili fratri nostro... episcopo Waradiensis*.

III. Referințele de la sfîrșitul transcrierii

Ele se dau în două alineate (după ce s-au transcris toate însemnările de pe recto și de pe verso):

1) Depozitul și cota de arhivă. De exemplu: Acad. R.P.R., Filiala Cluj, Arh. ist., V (arh. Bánffy, cota arhivală).

2) Descrierea diplomatică (felul transmiterii: original, copie, transumpt; materialul actului și starea lui de conservare; pecete: culoarea cerii, forma și modul de așezare: inelată etc., atîrnată, aplicată, acoperită cu hîrtie și fixată de document, sub text, pe verso și starea ei de conservare: în bună stare, deteriorată, fragmente, urme; tipul și legenda, dacă se pot distinge; alte eventuale lămuriri). De exemplu: original perg., în stare rea, pecetea mare de ceară albă a capitlului din Oradea, atîrnată cu șnur de mătase, împletit din fire verzi, roze și violete.

IV. Alte observații

1) Pe prima pagină, sus în stînga se trece data cronologică și topografică (anul, luna, ziua; localitatea, în forma ei actuală romînească, dacă identificarea nu necesită o cercetare specială din partea transcriitorului). De exemplu : 1377 mai 9, Cluj.

Dacă data documentului și alte indicații cronologice din cuprinsul acestuia sînt exprimate după calendarul bisericesc, se face calculul necesar pentru găsirea corespondenței lor cu calendarul actual. Datele calculate în acest mod se notează în marginea stîngă a transcrierii, în dreptul datei sau a indicațiilor cronologice respective.

2) Notele se numerotează în continuare pe întregul document, iar nu după pagini. Ele se pun însă în josul paginii la care se referă.

Cît privește principiile de publicare a documentelor originale, inedite sau editate, se dau totdeauna scurte referințe de ordin paleografic; materialul pe care e scris documentul, starea în care se păstrează, pecetea și materialul ei. La fel se indică, la sfîrșitul piesei respective unele date de ordin diplomatic: transumpt, chirograf etc.

În legătură cu aceste probleme, colectivul a fost preocupat de la începutul activității sale să găsească cele mai potrivite soluții pentru indicarea mențiunilor arhivale și bibliografice de la sfîrșitul documentelor.

În cele din urmă s-au adoptat formulele mai scurte cu unele indicații în plus cerute de specificul materialului transilvănean. Astfel, la piesele traduse în limba română, pentru care se dau în anexă și textele originale, s-a socotit necesar să se specifice aceasta la sfârșitul mențiunii bibliografice sau arhivale.

În urma discuțiilor care au avut loc, s-au stabilit formulele pentru mențiunile arhivale și bibliografice de la sfârșitul traducerilor și regestelor de documente și pentru mențiunile din aparatul critic.

A. FORMULA MENȚIUNII LA SFÎRȘITUL TRADUCERILOR DE DOCUMENTE AL. CĂROR TEXT ORIGINAL SE PUBLICĂ ÎN ANEXĂ

1. În cazul documentelor inedite

- a) *La actele inedite transcrise după original:*
Acad. R.P.R., Filiala Cluj, Arh. ist. LXXIII.
Orig. perg. pecete atirnată; textul lat. în anexă.
Acad. R.P.R., Filiala Cluj, Arh. ist. LXXIII.
Orig. hîrtie, frag. urme de pecete aplicată pe verso; textul lat. în anexă.
- b) *La actele inedite transcrise după fotocopii:*
Acad. R.P.R., Filiala Cluj, Inst. de ist., IV/6.
Fotocopia după orig. perg. din Arh. Capit. Alba-Iulia; textul lat. în anexă.
- e) *La actele inedite care sînt transumpturi:*
Muz. Reg. Oradea, fondul Bölöni.
Transumpt în actul lui Ludovic I, regele Ungariei, din 25 martie 1345; textul lat. în anexă.
- d) *La actele inedite care sînt rezumate:*
<La începutul doc.:> Ladislau de Nădab, vicevoievodul Transilvaniei, adevărește la 27 octombrie 1413 că:
... în cuprinsul celei de-a opta scrisori etc....
<La sfîrșitul doc.:> Acad. R.P.R., Filiala Cluj, Arh. ist., CLXIII.
Rezumat în actul amintit al lui Ladislau de Nădab; textul lat. în anexă.
- e) *La actele inedite care sînt transumpturi după fotocopii:*
Acad. R.P.R. Filiala Cluj, Inst. de ist., IV/28.
Fotocopia după orig. din Arh. Capit. Alba-Iulia.
Transumpt în actul Capitlului din Oradea, din 8 mai 1352; textul lat. în anexă

2. În cazul documentelor republicate după original :

Acad. R.P.R., Filiala Cluj, Arh. ist., CCI.
Orig. perg.; publicat și la Zimmermann-Werner, I, p. 354 (cu unele greșeli); textul lat. în anexă. Sau:
Arh. statului Cluj.
Orig. perg. pecetea aplicată pe verso; publicat și la Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 504; textul lat. în anexă.

3. În cazul documentelor republicate după fotocopii :

Acad. R.P.R., Filiala Cluj, Inst. de ist., IV/6.
Fotocopie după orig. perg. publicat și la Fejér, VIII, 1, p. 551—552 (cu greșeli și omisiuni); textul lat. în anexă.

4. În cazul documentelor republicate după colecții :

- a) *La actele autonome sau actele care cuprind transumpturi:*
Textul lat. în anexă după Anjou, IV, p. 322 <sau: după Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 45>.
- b) *La transumpturi:*
Textul lat. în anexă după *Documenta Valachorum*, p. 105.
Transumpt în actul lui Laurențiu Lepes, voievodul Transilvaniei, din 2 iunie 1419.

B. FORMULA MENȚIUNII ÎN CAZUL DOCUMENTELOR TRADUSE, AL CĂROR TEXT ORIGINAL NU SE PUBLICĂ ÎN ANEXĂ

- a) Textul lat. *în* Cod. dipl. patrius <sau: *în* Károlyi, *în* Sztáray — când e vorba de titlul unei colecții>.
- b) Textul lat. *la* Fejér <sau *la* Hurmuzaki-Densușianu, *la* Zimmermann-Werner-Müller, când e vorba de editorul colecției>.

C. FORMULA MENȚIUNII ÎN CAZUL TRADUCERILOR DE REZUMATE

<La începutul doc. :> Nicolaie Drugeth, judele curții regale, adevărește la 18 februarie 1355, că: «...Pomenitul domn al nostru etc...»
 <La sfârșitul doc.:> textul lat. în Anjou, VI, p. 262—268.
 Rezumat în actul amintit al lui Niculaie Drugeth.

D. FORMULA MENȚIUNII ÎN CAZUL REGESTELOR

- a) Regest *după* textul lat. din Bossányi, I, 2, p. 74—75.
- b) Regest *la* Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 15 <sau: Regest *în* Kállay, I, p. 168, nr. 714>.

E. FORMULA UNOR MENȚIUNI DIN NOTE

1. Formula mențiunii în notele traducerii

- a) În cazul lacunelor:
 Lacună în textul lat. publicat.
 Lacună în textul lat. publicat, întregită în traducere <*submittebat*> *decidendum*.
 Când asemenea întregiri după alte documente sînt prea numeroase se va face completarea textului latin, fără a se mai folosi și repeta această mențiune. De exemplu: *propter »icinitatem*. Se va da în schimb o mențiune la sfârșitul traducerii. De exemplu: textul lat. în Károlyi I, p. 152—158 (lacunele completate cu ajutorul documentelor din 8 mai și 23 iulie 1341, precum și al doc. din 5 iunie 1342).
- b) În cazul unor emendațiuni:
 În textul lat. publicat: *magister*, greșit <sau probabil greșit> în loc de *magistri*.
- c) Alte mențiuni:
 Traducerea probabilă a pasajului confuz: *quod si* etc.
 În textul lat. publicat <sau: orig.> și forma: *Purklin* <sau formele: *Zenth Juan*, *Zenthyan*>.
 La Fejér greșit: *Emich*.

2. Formula mențiunii în notele anexei de texte originale

- a) În cazul lacunelor:
 Loc rupt în orig. 3 cm.
 Pată de umezeală 2,5 cm.
 Lacună întregită după Anjou, II, p. 217
 Lacună întregită după sens.
- b) În cazul formelor neobișnuite din text:
 Astfel în orig.
- c) În cazul emendațiunilor făcute în text:
 În orig. *estitit*.
 În orig. greșit: *confectas*.
 În textul publicat: *pre*.
 Omis de editor.
- d) În cazul emendațiunilor făcute în note:
 Corect: *pervenit*.
 Probabil greșit în loc de: *evocati fuissent*.
 În orig. greșit: *adherentis* (emendația editorului).
- e) Alte mențiuni:
 În orig. repetat cuvîntul: *ecclesie*
 În orig. urmează *si*, șters <sau, după caz: șters de aceeași mîină>.
 În orig. *nostras*, expunctat
 În orig. cuvintele: de Kereszeg, scrise deasupra rîndului.

Pentru ca nivelul științific al colecției să fie cît mai corespunzător, în partea ultimă a fiecărui volum s-a reprodus un număr de texte originale și fotocopii. Principiul călăuzitor în ce privește textele originale și fotografiile a fost următorul: se publică toate textele originale și fotografiile documentelor inedite accesibile colectivului, iar dintre documentele editate se publică textele originale numai ale acelor piese care din punct de vedere istoric au o importanță deosebită.

Pentru a veni cît mai mult în ajutorul cercetătorilor, la sfîrșitul fiecărui volum s-a dat o listă cu documentele greșit datate, cu scopul de a se evita bănuiala că unele documente care se află la date greșite în publicațiile folosite — nu ca în colecția noastră la data recalculeată, deci cea bună — n-ar fi fost introduse la locul lor în volumele noastre. Prezența acestor liste e foarte necesară pentru evitarea unor nedumeriri sau confuzii. Astfel volumele I și II din veacurile XI—XIII sînt însoțite de această listă. De asemenea, s-a mai întocmit pentru fiecare volum cîte o listă de documentele false din pericada cuprinsă în volumul respectiv.

DIN PALEOGRAFIA SLAVO-ROMÎNĂ

DE

DAMIAN P. BOGDAN

GENERALITĂȚI

Denumirea paleografiei. Termenul *paleografie* este alcătuit din cuvintele grecești *παλαιός* = *vechi* și *γράφω* = *scriu* și el a fost creat și pus în circulație științifică de învățatul francez Bernard Montfaucon în lucrarea *Paleographia graeca*, publicată în 1708.

Caracterul și obiectul. Paleografia este acea disciplină științifică auxiliară a istoriei care ne arată metodele prin care se poate: 1. citi corect un text¹ vechi, 2. dată un text cu același caracter, lipsit de dată, și 3. deosebi un text fals de un text autentic.

Paleografia slavo-română² — disciplină științifică auxiliară a istoriei patriei noastre — arată metodele prin care se poate: 1. citi corect un text slav scris în veacurile X—XVIII pe teritoriul patriei noastre sau în alte regiuni, ca de pildă în mănăstirile de la Athos, dar scris de romini, 2. dată un text cu același caracter, însă lipsit de dată, și 3. deosebi un text fals de un text autentic cu același caracter. Se înțelege că toate acestea slujesc cunoașterii conținutului pentru a putea găsi adevărul istoric.

Metodele de lucru. Citirea corectă a textelor este absolut necesară pentru folosirea justă a textelor scrise în calitate de izvoare istorice.

Există totuși ediții de texte care deși publicate de personalități științifice conțin diferite greșeli. Aceste greșeli, care se datoresc în multe cazuri lipsei de atenție în munca paleografică, denaturează sensul izvoarelor și duc, uneori, pe cel care utilizează o asemenea ediție la concluzii greșite. Așa de pildă, într-o lucrare a cunoscutului filolog bulgar Dr. L. Miletič, privitoare la daco-romini³, unele onomastice sînt citite fără cuvenita migală paleografică. Așa, de pildă, la p. 339 s-a citit *кормичи Гтопан армани и стан комич*

¹ Prin text înțeleg orice izvor scris: manuscris, document, inscripție, tipăritură.

² Termenul *slavo-romin* a fost pus în circulație în lumea științifică de Ioan Bogdan în 1889, în *Cîteva manuscripte slavo-romine din Biblioteca imperială de la Viena*, din « Anal. Acad. Rom. », Mem. Sect. Ist., seria a II-a, tom. XI (1888—1889), p. 1—2; ceva mai tîrziu, Ilie Bărbulescu a pus în circulație termenul *romino-slav*, însă termenul *slavo-romin* este cel care s-a fixat în literatura științifică de specialitate. Adaug aici că primul termen folosit pentru caracterizarea textelor slavo-romine aparține lui Iurii Venelin și el este cel de *slavo-bulgar* sau *daco-slav*, prima parte a acestui termen fiind apoi adoptată de unii învățați bulgari. S-au folosit apoi termeni după numele Țării Românești și dependența acesteia de statul bulgar: *texte valaho-bulgare*, unii învățați au denumit textele *slavo-romine* — *bulgare* — iar parte din învățații ruși au folosit termenul de *texte slave de origine romină*.

³ Дикомомънтъ и тѣхната славянска писменостъ [Daco-rominii și literatura lor slavă], în Сборник за народни умотворения наука и книжнина, IX, Sofia, 1893.

dar în original este *корман*¹ и *стоиан армаш* și *станко комис*, tot așa la p. 340 în doc. nr. 14 s-a citit *Бѣска*, în original e însă *бѣскаѣ*, la fel la p. 343 în documentul nr. 17 s-a citit *Станкоки`стихар* și *господинь*, pe cînd în original este: *Станко кистиар* și *Нѣг*. Aceste lecturi greșite l-au indus în eroare pe G.D. Florescu, care într-un studiu² susține că există dregătorii *Cormici Stoian* armaș, *Stan* comis, *Bușcă*, *Stancov Stihar* și *Gospodină*, toți aceștia fiind în realitate necunoscuți divanelor domnești din documentele pe care el le-a folosit.

Greșeli care pot duce la interpretări eronate în cercetarea izvoarelor se pot arăta și în edițiile lui Mihai Costăchescu, greșeli datorite în multe cazuri lipsei de atenție paleografică. De exemplu, în *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*³, se editează un uric al lui Iliș datat: 1432 iunie 29, în al cărui original, dacă se cerceta cu atenție, se observa că după cifra din data de an a mai fost o cifră din care se mai vede coada literei respective, care nu poate fi decît a, așadar actul e din 6941 (1433). În același document, rîndul 8, originalul are *оули самомоу* [numai lui Ulea], iar Costăchescu a citit *оулис момоу* [în pădurea Momu], deci a creat topicul *момоу* care nu există. Și tot la Costăchescu, în *Documentele moldovenești de la Ștefan cel Mare*⁴, apare gramăticul *ириѣ*, pe cînd în original e *исаѣ*. Tot așa la sfîrșitul subscrierii neautografe din documentele slave ale Țării Românești există cuvîntul *гнѣ* care e o prescurtare prin ligatură și suprascriere — cuvînt pe care cercetători cunoscători ca de pildă Emil Kalužniacki și Ivan Ohienko l-au citit ca fiind prescurtarea *гнѣ*, iar în lectură completă *господарь*. Am arătat încă în 1932 că aceasta este o lectură greșită, cuvîntul *господарь* fiind cu totul străin subscrierii neautografe a documentelor slave din Țara Românească.⁵

Dar nu totdeauna denaturarea textului prin lectură poate fi rezultatul lipsei de atenție în munca paleografică din partea editorului textului respectiv. Deseori lectura greșită se produce din pricină că cel care a publicat textul n-a folosit în lectură originalul, ci o copie manuscris.

Astfel pentru o parte din documentele publicate de Costăchescu în cele două lucrări citate mai sus, editorul a folosit copiile lui Ioan Bogdan, aflate în ms. 124 al acestuia din Biblioteca Academiei R.P.R., devenit apoi la catalogare mss 5231—5234 în fondul de mss romîne. De pildă în *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*⁶, se găsește *оури<к> съ кѣсѣмѣ доходомѣ*, aceasta după ms 5232 f. 65, în original e însă *жоудѣмѣ... ѣ оуриѣ*. Tot așa în aceeași lucrare apare *<краѣиѣ> на рѣбриѣ* după același ms. f. 86, iar în original este *на малѣи рѣбриѣ*⁷ la fel: *и на хѣбѣ и на лѣбанѣ*⁸ — după același ms. f. 119—121, în original e însă: *и на хѣбанѣ*. În lucrarea

¹ Am subliniat litera chirilică care în original este suprascrisă.

² Vezi *Divane domnești din Muntenia în sec. al XV-lea*, extras din «Revista Arhivelor», an. II, nr. 1, București, 1927, p. 53, nr. LXI, p. 52 nr. LX și p. 66, nr. LXXIX. Abia în ediția din 1943 a lucrării, autorul corectează, folosind ediția din 1938 a prof. P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I.

³ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, p. 343.

⁴ Idem, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, p. 77.

⁵ D. P. Bogdan, recenzie în «Revista istorică romînă», an II (1932), p. 415 și idem, *Emil Kalužniacki și scrierea chirilică la romîni*, în «Romanoslavica», an. I (1948) și în extras, p. 28.

⁶ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, p. 409.

⁷ *Ibidem*, p. 424.

⁸ *Ibidem*, p. 488.

Documentele moldovenești de la Ștefan cel Mare, a citit нѣча ¹ după ms. citat al lui I. Bogdan, în original e însă лѣча . Și tot în acest volum² Costăchescu a citit, după Gh. Ghibănescu³, $\text{грозѣ паркалаба новоградскогѣ}$, pe cînd în original e сѣкарѣ cu aceeași dregătorie.

În ceea ce privește edițiile după copii fotografice, acestea sînt numeroase în literatura romînă de specialitate. Astfel sînt: ediția citată a lui Miletič, parte din documentele publicate de I. Bogdan sub titlul: *Documentele lui Ștefan cel Mare* (I, II, 1913) și de M. Costăchescu în lucrările citate; cele mai multe documente publicate de același în: *Documente moldovenești de la Bogdan voevod* (București, 1940) și în *Documente moldovenești de la Ștefăniță voevod* (Iași, 1943), mai toate documentele publicate de S. Dragomir în *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în secolii XV și XVI*⁴, iar ediții publicate numai după copii fotografice sînt: cea a lui Emil Kalužniacki, *Documente privitoare la istoria Romînilor*, culese de Eudoxiu Hurmuzaki (I₂, București, 1890 și II₂, București, 1891), *Documente slavo-romîne din mînăstirile de la Athos* (București, 1936)⁵, a lui G. Nandriș și *Documente de la Ștefan cel Mare* (Iași, 1948) a lui M. Costăchescu.

Copia fotografică dă, ce-i drept, o imagine reală a originalului, dar nu totdeauna, ci numai atunci cînd originalul s-a păstrat în stare bună și are grafia mare, clară. Cînd însă originalul nu s-a păstrat bine, e zbîrcit, cu mușchii rezultate din împăturire, rupt și șters la locurile de împăturire sau și în alte locuri, mucegăit, putred, ros de cari sau de șoareci, pătat, cu părți lipsă, cu grafie măruntă și imbecită, cu ștersături, spălări, corectări, răzuiri, adăugiri făcute de grămăticul textului, corecturi, ștersături și adăugiri făcute în cancelaria domnească ori ștersături, spălări, corecturi, răzuiri și adăugiri făcute în scopul de a falsifica textul autentic, toate acestea, de cele mai multe ori, nu se pot deosebi într-o copie fotografică, iar dacă aceasta din urmă nu este făcută la mărimea originalului, atunci copia fotografică este nepotrivită pentru editarea textului. Uneori materialul de scris prezintă lipsuri provenite din fabricație sau vătămări din pricina relei lui păstrări, lipsuri ce pot deveni cu totul altceva într-o copie fotografică. Așadar copia fotografică nu ne poate reda înfățișarea materialului scris după cum — dacă nu e făcută fotografia în culori — nu ne poate reda și înfățișarea cernelurilor cu care s-a scris, iar uneori s-a împodobit textul. Tot așa devine dăunătoare o copie fotografică cînd cel care a făcut-o n-a lucrat cu atenția cuvenită: n-a întins muchiile de la îndoitorile materialului scris, n-a întins pergamentul zbîrcit, n-a desdoit părțile îndoite în afară acolo unde materialul de scris înfățișează rupturi, a pătat clișeu, ș.a.m.d.

De exemplu, Costăchescu în *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, p. 37, rîndul 16 a folosit copia fotografică care dat fiind faptul că originalul e șters, rupt și cu părți lipsă la îndoitori dă impresia că originalul are în rîndul 12 нѣзалема , fapt ce l-a făcut pe Costăchescu să creeze topicul *Izlea*, cînd în original e налема [ulm]. La fel în textul de la p. 280 rîndul 7,

¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, p. 260.

² *Ibidem*, p. 133.

³ Gh. Ghibănescu, *Surte și izvoade*, VII, p. 165—167.

⁴ *Vezi Anuarul Institutului de istorie națională*, Universitatea Cluj, IV (1926—1927), București, 1929.

⁵ Coperta poartă alt titlu și ca an al apariției este 1937.

Lipsa de atenție a fotografului în lucrarea clișeului fotografic apare de pildă în ediția citată a lui Miletic¹, unde la p. 327, rîndul 3, aflăm ксѣт, la fel și în rîndul 15. Dacă examinăm copia fotografică, planșa 1 de la sfîrșitul volumului, vedem că peste litera ѣ de la începutul rîndului 12 a căzut o picătură din soluția cu care s-a lucrat clișeul fotografic, picătură care a distrus bara de unire a celor două verticale a literei ѣ, astfel că s-a creat litera к care se scrie и, cum a citit și Miletic, față de original care are ѣ.

Necunoașterea temeinică a paleografiei textului editat poate induce în eroare pe cel care cercetează un text publicat cu greșeli. Se știe de pildă că încă în textele slave vechi grămăticii foloseau în ortografie în loc de ѣ sau ѣ în poziție slabă semnul diacritic numit *paierok* pe care îl suprascrisau de obicei pe litera după care în rînd trebuia să urmeze *ier* sau *ieri*. Tot așa printre semnele diacritice este și kendima ce de obicei se pune pe anumite vocale și care în textele slavo-romîne într-o anumită poziție capătă valoarea lui ѣ.

Costăchescu, de pildă, nu cunoaște sensul acestor semne diacritice și acolo unde în original există *paierok* el nu-l redă, ci pune numai un *sic* în notă, ceea ce crează convingerea că *ierii* slabi nu mai existau în ortografia textelor slavo-romîne. Exemplele din volumul I citat (p. 53, II, p. 144) și din *Documente de la Ștefan cel Mare* (p. 24) pentru *paierok*, iar pentru kendima pe care uneori îl transformă în ѣ, iar alteori nu-l semnalează de fel (vol. II, p. 119—120, 144, 211, 218, 138, 236, 251, 270) sînt concludente.

Unele dialecte rusești vechi cunosc căderea lui ѣ inițial în rădăcina «*оснода*» și acest fenomen apare și în actele moldovenesti, dar extrem de rar; cunosc numai un act în acest sens: uricul lui Iuga din 1399. Costăchescu însă în *Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare* a crezut probabil că e o greșală a grămăticului și a transcris *оснодаремъ* și *оснодаръ* în loc de *оснодаремъ* și *оснодаръ* cum e în original².

În texte întîlnim deseori omisiuni datorite grămăticilor, pe care însă editorul de texte este dator *totdeauna* să le sublinieze, ceea ce unii nu o fac în chip consecvent. Astfel grămăticul uricului din 15 ianuarie 1418 a omis silaba finală *нѣ* din cuvîntul *иманнѣ*³, Costăchescu însă nu și-a dat seama de omisiunea grămăticului și a tradus prin *nume*⁴.

În uricul din 12 martie 1439 după *наше* precedat de *бл҃гоу҃кѣннѣ*, Pașco grămăticul a scris numai silaba finală *нѣ* în cuvîntul *даннѣ*. Nici I. Bogdan și nici Costăchescu n-au observat această omisiune, căci amîndoi transcriu *нѣ* prin *sic* și nu-l traduc, socotindu-l legat de *наше*.

Tot așa în uricul din 1449 iunie 27 grămăticul a omis silaba *моу* din cuvîntul *пнѣмоу* legat de *пчат*, Costăchescu însă în ediția citată, nu și-a dat seama de omisiune, căci a citit greșit *на тон* și a tradus *la aceasta*⁵. Și un ultim exemplu: în actul din 22 ianuarie 1453, grămăticul a omis silaba *но* din numele *данокнча*⁶, Costăchescu însă în ediția citată nu și-a dat seama de omisiune și a citit *данкнч*⁷, luînd și pe *ч* drept *г* cu un *sic* în

¹ Vezi mai sus, p. 3 nota 3.

² M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 23.

³ Vezi facsimilul din *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 443.

⁴ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 127, rînd 4.

⁵ *Ibidem*, II, p. 392, r. 13.

⁶ Vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 503.

⁷ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 442, rînd 26.

nota 2, transformînd astfel în traducere pe boierul Constantin Danovici în Constantin Davig¹.

Nu mai puțin important este și punctul al doilea din obiectul paleografiei: *datarea textelor lipsite de dată*. Pentru realizarea acestui scop trebuie folosită îmbinarea celor două principii fundamentale ale unei cercetări științifice, și anume inducția și deducția aplicate în paleografie de Montfaucon. Metoda folosită de Montfaucon constă din observații inductive asupra grafiei textelor cu dată și aplicarea deductivă a rezultatelor obținute asupra textelor lipsite de dată, metodă care îngăduie astfel să se stabilească data textelor lipsite de dată. În chip practic, procedeul este următorul: textele cu dată se clasează în ordine cronologică și se studiază grafia lor în întreaga ei evoluție: formele arhaice ale literelor, apariția, evoluția și dispariția lor, conservarea formelor arhaice alături de formele noi, dar cele arhaice numai într-o anumită poziție. O dată cu aceasta se stabilește că anumite tipuri de litere și forme speciale ale grafiei, de pildă prescurtările prin trunchiere, contracțiune, suprascriere, ligatură sau monogramă, subscrierea neautografă etc. dintr-un text sînt specifice numai unei epoci sau teritoriu, ceea ce îngăduie ca textele nedatate, dar care au o grafie analoagă textelor cu dată, să fie raportate unei sau altei date, unui sau altui teritoriu.

Așadar metoda paleografică este bazată pe cercetarea generală a istoriei grafiei, ce ține seama de faptul că grafia este într-o continuă evoluție.

O dată cu aceasta trebuie însă ținut seama de faptul că nu toate semnele grafice sînt supuse evoluției, așa de pildă *л* și *п* aproape nu s-au schimbat de fel, în timp ce de pildă *м*, *ѡ*, *ѣ* s-au schimbat în diferite epoci și teritorii.

Cele două metode: inducția și deducția puteau fi folosite de pildă de Ioan Bogdan la citirea cifrei zilei actului din 7 aprilie 1458². Aici I. Bogdan citește *ѣ* = 10 în loc de *ѣ* = 7 și spune în nota 1 că semnul *ѣ* este « Scris așa că seamănă cu *к* sau *с* (= *с* din documentele noastre ». Dacă însă I. Bogdan cerceta și alte documente moldovenești din vremea lui Ștefan cel Mare constata că și alți grămăticii fac un *с* asemănător, iar *с* din cuvîntul *сѣк* aflat în rîndul 14 al actului prezentat în planșa 41 din *Album paleografic moldovenesc* al aceluiași este aproape identic cu cel publicat de I. Bogdan în *Documentele lui Ștefan cel Mare*, sub nr. V.

Dar pentru a preciza timpul și locul, unde și cînd s-a scris un text, paleografia nu se mărginește numai la cercetarea grafiei, căci ea studiază, spre a putea ajunge la o dată cît mai apropiată de realitate, materialul și uneltele pe care și cu ajutorul cărora s-a scris textul, ornamentația, filigranele hîrtiei, iar în cazul manuscriselor diferitele însemnări din interior, legătura și așa mai departe.

Specificul metodologiei paleografice constă în faptul că ea se bazează pe studii particularităților externe ale textului, iar nu pe studiul conținutului textului, adică a particularităților interne.

Cercetînd și analizînd diferitele particularități ale textului, paleografii stabilește că aceste particularități se confirmă una pe alta sau se delimitează una pe alta, ori în sfîrșit se contrazic. Așa de exemplu, un document domnesc din Moldova scris pe hîrtie în tipul grafiei cursive conține două elemente care se confirmă unul pe altul pentru că amîndouă particularitățile

¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 442.

² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 9, nr. V.

dovedesc că e vorba de veacurile XV—XVII. Pergamentul și tipul semi-uncial al grafiei se delimitează reciproc: pergamentul arată un document intern moldovenesc din veacurile XIV—XVI (prima jumătate) iar semi-unciala: sfârșitul veacului al XIV-lea și prima jumătate a veacului al XV-lea (cu unele excepții).

În sfârșit, pentru rezolvarea celei de-a treia probleme care formează obiectul paleografiei și anume: deosebirea unui text fals de un text autentic, se folosește de asemenea metoda paleografică a lui Montfaucon, coroborată și cu alte date. Astfel se pun față în față toate particularitățile externe ale unui text autentic față de particularitățile cu același caracter ale textului fals, însă amândouă textele trebuie să poarte aceeași dată sau date apropiate. Astfel se studiază: grafia cu formele ei speciale, felul și lucrătura materialului de scris, cernelurile, ornamentația — pentru manuscrise și documente din Țara Românească —, în cazul documentelor și subscrierea neautografă, iscălitura și pecetea. Apoi se coroborează datele obținute cu particularitățile interne ale textului: limba, locul ce-l ocupă în text diferitele lui elemente componente, ca de pildă data, iar în cazul documentului și pecetea cu forma, dimensiunea și modul cum a fost aplicată sau fixată de document (aplicată, timbrată, în tuș, atirnată) și locul unde este iscălitura sau iscăliturile.

Aplicînd cele spuse mai sus de pildă la actele moldovenești ce poartă datele 1437 martie 12 și 1455 februarie 3 desprind următoarele: documentul care poartă data 1437 martie 12 este fals pentru că: 1. pergamentul pe care este scris actul este unsuros și foarte prost lucrat; 2. cerneala are o culoare gălbuie, necunoscută documentelor moldovenești din prima jumătate a secolului al XV-lea în așa fel că în unele locuri s-a întins pe pergament; 3. scrisul nu este al grămaticului Pașco care apare ca grămatic al actului, și aceasta se constată din comparația cu actele din 1436 iulie 24,¹ 1436 septembrie 19 1437 iunie 30 și decembrie 20 (2), iar grafia aparține sec. XVI—XVII; 4. prea multe omisiuni în textul slav; 5. limba este bogată în rominisme, ceea ce nu este cazul documentelor moldovenești din prima jumătate a veacului al XV-lea; 6. formularul care înserează textul hotarului nu este cel al primei jumătăți a veacului al XV-lea. La fel documentul care poartă data: 1455 februarie 3 este fals, pentru că: 1. pergamentul pe care este scris actul seamănă ca lucrătură cu pergamentele folosite în actele moldovenești din veacurile XVI—XVII; 2. cerneala este deosebită de cea a documentelor din veacul al XV-lea; 3. scrisul nu este al grămaticului Dobru care scrie de pildă actele din 1 ianuarie 1454 și 6 iunie 1455, ci grafia aparține veacurilor XVI—XVII; 4. prea multe omisiuni în textul slav; 5. limba bogată în rominisme; 6. formularul care înserează textul hotarului nu este cel al primei jumătăți a veacului al XV-lea.

Sintetizînd așadar cele spuse mai sus cu privire la metodele de lucru ale paleografiei, se pot rezuma, cu acest prilej, cele scrise în 1932 de paleograful rus M. Speranski (în recenzia la tratatul lui E.F. Karski) că *paleografia cere o deosebită atenție, încordare și migală în cercetarea înfățișării grafiei atât în întregul ei, cît și în părțile ei de amănunt*².

Paleografia și cele alte discipline științifice auxiliare ale istoriei. Între paleografie, epigrafie, sigilografie, numismatică, diplomatică și cronologie

¹ Vezi facsimilul în *Documente privind istoria României*, A, XIV, XV, vol. I, p. 467.

² E. F. Karski, *Славянская кирилловская палеография*, în «Труды Института славяноведения», I, p. 478.

— discipline științifice auxiliare ale istoriei — există o strînsă legătură. Dintre aceste discipline, cea mai apropiată de paleografie este *epigrafia*¹ — știința inscripțiilor, a grafiei pe materiale ca: piatra, metalul, lemnul, țesătura și așa mai departe.

Epigrafia ca și paleografia studiază evoluția grafiei, dar pe cînd paleografia studiază grafia a două categorii de texte — manuscrise și documente — lucrate pe un anumit material, epigrafia adîncește grafia numai a unei categorii de texte — inscripțiile — lucrate pe piatră, metal, lemn ș.a.m.d., material ce are înîrîrire asupra grafiei. Semnele grafice de pe pergament sau hîrtie în general se deosebesc de cele de pe inscripții, căci asupra grafiei acestora din urmă influențează atît uneltele de scris, cît și rezistența suprafeței a o bună parte din materialul de scris al inscripțiilor. Tocmai acestea au fost elementele care au format temeiul pentru care epigrafia, la început, încadrată în paleografie, să se desprindă de aceasta în veacul trecut și să alcătuiască o disciplină auxiliară științifică de sine stătătoare, a istoriei.

O legătură asemănătoare există între paleografie de o parte și *sigilografie*² — știința pecetilor³ și *numismatică*⁴ — știința monedelor, de altă parte, căci pecetile și monedele conțin inscripții care alcătuiesc materialul cercetărilor paleografice, cercetări care îngăduie să se tragă concluzii cu privire la istoria grafiei. Pentru a da un exemplu am reușit să stabilesc că semnele grafice din inscripția pecetii mari a lui Alexandru cel Bun sînt în mare parte luate din uricele lui Roman Mușat,⁵ așadar o înrîrire a grafiei documentelor asupra grafiei inscripțiilor, după cum în unele inscripții slavo-romîne din veacul al XVII-lea se constată o influență a grafiei documentelor⁶.

Proximitate de paleografie este și *diplomatica*⁷, căci și prima și a doua se ocupă cu studiul textelor scrise pe material ca pergamentul sau hîrtia, spre deosebire de epigrafie care studiază scrisul numai pe material ca piatra, lemnul, metalul etc. Dar pe cînd paleografia studiază particularitățile externe ale unui text și recurge la cercetarea particularităților interne — a conținutului textului — numai pentru a-și întări concluziile, rezultate din analiza particularităților externe, *diplomatica* se ocupă și cu studiul particularităților interne. Așadar din acest punct de vedere cîmpul de cercetare al diplomatiei este mai larg decît cel al paleografiei. Însă acest cîmp se reduce dacă-l raportăm la categoriile de texte ce intră în domeniul cercetării diplomatice, căci dacă paleografia are ca obiect de studiu două categorii de texte — manuscrisele și documentele — în obiectul diplomatiei intră numai o parte din

¹ Ca și termenul paleografie și cel de *epigrafie* este alcătuit din două cuvinte grecești: *ἐπ.* = *pe* și *γράφω* = *scriu*.

² Termen compus din cuvîntul latin *sigillum* = pecete și cuvîntul grec *γράφω* = scriu.

³ Există și termenul *sfragistică* din cuvîntul vechi grec *σφραγιστής* = pecete.

⁴ Din grecescul *νομισματικός* = ceea ce se referă la bani.

⁵ Vezi D. P. Bogdan, *O străveche matrice de pecete romînească*, în *Studii și materiale de istorie medie*, I (1956).

⁶ Să se vadă în acest sens de pildă pisania mănăstirii moldovenești Secul sau fragmentul de inscripție din Țara Romînească din anul 1627 privind un mare vornic, inscripție ce se află în curtea Arhivelor statului București.

⁷ Numele vine din lat. *diploma*, sub acest nume cuprinzîndu-se în antichitate — la romani — atît o categorie de pașapoarte eliberate de obicei curierilor de către senat și apoi de către împărat, cît și livretele militare ale soldaților romani și fiindcă aceste acte erau scrise pe două plăci de bronz, formînd un diptic, s-a adoptat pentru denumirea lor termenul grec *διπλῶν*.

textele cunoscute sub numele de documente și anume numai actele; deci din acest punct de vedere se aseamănă cu epigrafia.

Apropiată de paleografie este în sfârșit și *cronologia*, știința datelor istorice, a conținutului acestora, căci pentru a data textele lipsite de dată paleografia trebuie să recurgă la cronologie, să cunoască datele în ființă, ale epocii căreia trebuie să-i atribuie textele fără dată. La fel cronologia trebuie să recurgă la paleografie pentru a cunoaște grafia datelor, așadar, trebuie să se precizeze caracterele literelor cu valoarea de cifre, prescurtările, diferitele semne diacritice ș.a.m.d.

Dar paleografia trebuie să recurgă și la *lingvistică*, căci studiul limbii unui text îngăduie uneori: să se dateze mai precis un text lipsit de dată, să se deosebească un text fals de unul autentic și așa mai departe; de aici și explicația de ce unele tratate clasice de paleografie — Sobolevski, Karski — au în cuprinsul lor și un capitol închinat limbii textelor.

În sfârșit, paleografia are contingentă și cu alte științe, ca de pildă *istoria artelor* — pentru a putea studia ornamentația textelor sau *istoria literaturii* — pentru a studia conținutul manuscriselor. Dar din aceste științe paleograful nu folosește decât concluziile lor. Așa, de pildă, pentru evoluția stilurilor ornamentale îl interesează pe paleograf numai atît cît îi îngăduie ca pe baza ornamentului să dateze un text. La fel conținutul unui manuscris preocupă pe paleograf numai dacă conținutul manuscrisului se reflectă asupra diferitelor particularități grafice — scris de mai multe mîini, ornament variat și așa mai departe.

Nașterea și dezvoltarea paleografiei. Nașterea paleografiei ca știință se produce în apusul Europei, în veacul al XVII-lea, leagănul paleografiei fiind socotită Franța. Aci în anul 1681 apare clasică lucrare a lui Jean Mabillon, *De re diplomatica*, în care un loc special este închinat și paleografiei. Dar cel care lucrează metodologia paleografiei este Brenard de Montfaucon și anume prin lucrarea sa *Paleographia graeca*, apărută în 1708.

Ca rezultat al unei munci imense de culegere, descriere, publicare și studiere a manuscriselor medievale se creează importanta disciplină auxiliară a istoriei — paleografia latină. Și astfel apar, între altele, lucrările lui W. Wattenbach¹, B. Bretholz², M. Prou și A. de Eoüard³, manualul scris de O. A. Dobiaș-Rojdestvenskaia⁴, iar în românește manualul documentat al lui C. I. Andreescu⁵.

În domeniul paleografiei greco-bizantine este o lucrare capitală a lui V. Gardthausen⁶. Începuturile cercetării științifice a paleografiei slave le pune abatele ceh Josef Dobrowsky⁷.

¹ W. Wattenbach, *Anleitung zur lateinischen Paleographie*.

² B. Bretholz, *Lateinische Paleographie*.

³ M. Prou și A. de Boüard, *Manuel de paleographie latine et française*.

⁴ O. A. Dobiaș — Rojdestvenskaia, *История письма в средние века*, ediția II-a, Moscova Leningrad, 1936.

⁵ *Manual de paleografie latină*, București-Iași, 1938.

⁶ V. Gardthausen, *Griechische Paleographie*, ed. a II-a, vol. I, II, Leipzig, 1911 — 1913.

⁷ I. Dobrowsky, *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris quae cum apud Russos Serbos aliosque ritus graeci tum apud Dalmatos glagolitas ritus latini slavos in libris sacri, obtinet* [Instituțiile limbii slave după dialectele vechi aflate în cărțile sfinte ale rușilor sîrbilor și ale altora de rit grec, precum și ale slavilor de rit latin din Dalmația], Viena, 1882, tradusă și în limba rusă.

Tratate și manuale de paleografie slavă. Ca rezultat al unei îndelungate munci de culegere, descriere, publicare și studiere a textelor slave vechi și medii se creează și se fundamentează paleografia slavă. Trebuie subliniat faptul că tratatele și manualele de paleografie slavă se datoresc, în cea mai mare măsură, învățaților ruși. Astfel în domeniul paleografiei ruse apare la St. Petersburg în 1885 cursul din 1865—1880 al lui Ismail Sreznevski¹; în 1901 se tipărește prima ediție, iar în 1908 a doua din cursul cu 20 facsimile a lui A. I. Sobolevski²; în 1913 I. Șliapkin își publică cursul său³. În 1920 apare deosebit de valorosul manual, care prelucurează în chip magistral metodele inducției și deducției create de Montfaucon, manual datorit lui Viaceslav Șcepkin⁴. Ultima lucrare în acest domeniu este temeinicul manual lucrat de N. S. Ceaev și L. V. Cerepnin⁵, manual ce folosește din plin metoda lui Montfaucon. Subliniez că din acest manual⁶ am folosit unele date metodologice și în expunerea de față, ținând însă seama și de recenzia lui N. Ustiugov⁷.

Dar cercetările învățaților ruși nu s-au oprit numai la domeniul național al paleografiei, ci o parte din ei au cuprins întregul domeniu al paleografiei slave chirilice. În acest sens amintim pe E. F. Karski care în 1897 publică prima ediție a cursului său de paleografie slavă ținut la Universitatea din Varșovia⁸, cu o broșură aparte⁹, în 1901 o nouă ediție a aceluiași curs sub un nou nume¹, din care apare în 1913 a IV-a ediție, iar în 1928 dă o nouă ediție, total schimbată nu numai în cuprins, ci și în titlu, un adevărat tratat clasic¹¹ cu 494 pag., foarte bogat în ilustrații, atît în cuprins, cît și la sfîrșit, p. 367—472 ce urmează după cuprins însumînd 124 de facsimile. De asemenea P. A. Lavrov publică în 1913 o documentată și foarte bogată lucrare intuitivă¹².

Dar unii dintre învățații ruși au cuprins în manualele și cursurile lor chiar și întregul domeniu al paleografiei slave, așadar atît paleografia glagolică, cît și cea chirilică. În acest sens se pot cita cursurile lui N. M. Karinski¹³ și al lui R. F. Brandt¹⁴.

Albume de paleografie slavă. Specialiștii ruși au întocmit și un material intuitiv în domeniul paleografiei slave.

¹ I. Sreznevski, Славянорусская палеография XI—XIV в., 261 pag. cu ilustrații în text.

² A. I. Sobolevski, Славянорусская палеография, St. Petersburg, 1908, 118 pag.

³ I. Șliapkin, Русская палеография по лекціямъ, читаннымъ въ имп. С.Петербургскомъ Университетѣ, 572 pag. cu 24 desene.

⁴ V. Șcepkin, Учебникъ русской палеографии, Moscova, 1920, 182 pag. cu 42 facsimile.

⁵ N. S. Ceaev și L. V. Cerepnin, Русская палеография, 213 pag. cu 19 facsimile publicat la Moscova în 1946 — pe copertă 1947 — de Institutul istorico-arhivist.

⁶ Sint informat că în cursul acestui an (1956) va apare o nouă ediție a acestei lucrări, ediție datorită lui L. V. Cerepnin.

⁷ În «Вопросы Истории», 1947, nr. 12, p. 110—112.

⁸ E. F. Karski, Из лекцій по славянской кирилловской палеографии, Varșovia, 1897, 173, pag. + 1 fasc.

⁹ Idem, Дополненія и поправки, cu 24 pag.

¹⁰ Idem, Очеркъ славянской кирилловской палеографии.

¹¹ Idem, Славянская кирилловская палеография.

¹² Палеографическое обозрѣніе кирилловскаго письма, în Энциклопедія славянской филологіи, 342 pag. cu 343 facsimile în text.

¹³ N. M. Karinski, Славянская палеография, apărut în 1905 la Petersburg, reeditat în 1908 și în 1915 în 56 pag. și 14 table cu facsimile.

¹⁴ R. F. Brandt, Лекціи по славянской палеографии, читанныя в Московскомъ археологическомъ Институтѣ в 1908, 1909 и 1910 г., Moscova, 1909, 182 pag. cu 42 desene și 6 table.

În domeniul albumelor de paleografie rusă s-au publicat aproape douăzeci de lucrări, din care remarcăm pe cea a lui M. P. Pogodin¹, care este cea mai veche lucrare în acest domeniu, culegere publicată cu o introducere a lui I. M. Kamanin².

Sînt apoi albumele lui A. I. Sobolevski publicate singur³ și în colaborare cu S. Ptașitki⁴. Cursiva rusă din veacul al XVII-lea este înfățișată de V. V. Maikov⁵. Grafia veacurilor XIII—XVIII o prezintă N. A. Marks și I. F. Kolesnikov⁶, iar în 1940 N. V. Stepanov⁷ publică un album didactic.

Dintre albumele de paleografie slavă se remarcă pentru textele slave vechi lucrările lui E. Karski⁸, N. Karinski⁹, N. Grunski¹⁰. De asemenea este lucrarea lui A. Gheorghievski¹¹ și cele ale lui I. Ohienko¹². Iar în domeniul textelor bulgare și sîrbe sînt cele două albume ale lui P. A. Lavrov¹³.

În domeniul paleografiei slave glagolitice se remarcă studiul lui I. V. Jagič¹⁴, apărut în 1911 și cel publicat de Josef Vajs la Praga în 1932¹⁵, care este cel mai bun manual contemporan pentru studiul glagoliticei, așa cum îl caracterizează St. Kul'bakin¹⁶.

Nașterea și dezvoltarea paleografiei slavo-romîne. Din cîte cunoaștem pînă azi, cercetări paleografice s-au făcut încă în cancelariile domnești din Moldova și Țara Romînească. Astfel în hrisovul lui Ștefan cel Mare din 25 ianuarie 1472 prin care se întărește lui Șandro Tătăreanu lăsarile soției acestuia, se arată că în urma procesului desfășurat în fața domnului între destinatar și Cern, Romănel și Drăgoiu cu tot neamul lor, aceștia din urmă nu mai au dreptul să mai ridice un nou proces: занѣж чернь и ромънел

¹ M. P. Pogodin, *Образцы славянорусского древлеписанія*, Moscova, 1840—1841, 44 facsimile.

² Палеографическій изборникъ. Матеріалы по истории южнорусского письма въ XV—XVIII вв. вып. I, Kiev, 1899, 81 facsimile.

³ A. I. Sobolevski, *Палеографическіе снимки съ русскихъ рукописей XII—XVII вѣковъ*, St. Petersburg, cu 20 tabele cu facsimile, și *Новый сборникъ палеографическихъ снимковъ съ русскихъ рукописей XII—XVII в.*, St. Petersburg, 1906, 70 foi cu facsimile.

⁴ Палеографическіе снимки съ русскихъ грамотъ преимущественно XIV в., St. Petersburg, 1903, cu 51 foi cu facsimile.

⁵ V. V. Maikov, *Памятники скорописи 1606—1699 гг.*, St. Petersburg, 1906 cu 56 facsimile.

⁶ Сборникъ снимковъ съ русского письма XIII—XVIII вв., Moscova, 1908, cu 72 foi cu facsimile.

⁷ Учебный палеографический альбом. Снимки с русских рукописей XI—XVIII вв., cu 77 tabele cu facsimile.

⁸ Образцы славянского кирилловского письма съ X по XVIII в., Varșovia, 1901.

⁹ Образцы глаголицы, St. Petersburg, 1908.

¹⁰ Снимки съ древне-славянскихъ памятниковъ и объяснительные тексты, Iuriev, 1914.

¹¹ Старославянскій языкъ, Vladivostok, 1920.

¹² *Powstanie alfabetu oraz języka literarckiego u Slowian* [Nașterea la slavi a alfabetului odată cu limba literară], în *Album zdjęć* [Album cu reproduceri], Varșovia, 1927; idem *Istoria cerkwno-slawianskoj mowy*, V. Varșovia, 1929 și idem, *Wzory pism cyrylicich X—XVII w.w.* [Modele de grafie chirilică din sec. X—XVII], Varșovia, I, 1927, II, 1931.

¹³ Палеографическіе снимки съ югославянскихъ рукописей болгарского и сербского письма, выпускъ I, XI—XIV вв., cu 64 facsimile și Альбомъ снимковъ съ югославянскихъ рукописей болгарского и сербского письма, Petrograd, 1916, cu 97 planșe.

¹⁴ Глаголическое письмо, în colecția: *Энциклопедія славянской филологіи*.

¹⁵ *Rukovět' hlaholske paleografie* [Manual de paleografie glagolitică].

¹⁶ În «Slavia», XIII, p. 484.

и дръгон стратили не сконили прикилани зансж была фалшекна и есми их сказани [pentru că Cern și Romănel și Drăgoi au pierdut prin privilegiile lor, care erau false și le-am strical]. Așadar în fața domnului s-au cercetat particularitățile paleografice ale privilegiilor — privilegiilor — prezentate de Cern, Romănel și Drăgoi cu neamul lor și în urma acestei cercetări li s-au tăiat privilegiile ca nefiind autentice.

Dar atît cercetarea paleografică din vremea lui Ștefan cel Mare, cit. și alte cercetări cu acest caracter din cancelariile domnești nu aveau decît un scop practic. Cercetările științifice nu apar de cît mult mai tîrziu și anume ele încep prin: descrierea textelor slavo-romîne, publicarea însemnărilor din cuprinsul manuscriselor, trec la publicarea întii a documentelor apoi a manuscriselor și abia numai după ce se ajunge la un material edit destul de numeros încep să apară studiile de paleografie slavo-romînă. Este apoi de remarcat faptul că cele mai multe studii în domeniul paleografiei slavo-romîne le-au dat învățații ruși.

Prima descriere de manuscrise slavo-romîne datează din anul 1744 și datorăm acest lucru cercetătorului rus Vasile Grigorovici-Barski Plaki-Albov. Acesta, călătorind în anii 1723—1747 la muntele Athos și în alte părți, scrie o lucrare¹ publicată în 1785 de Academia rusă de științe, în care descrie și dă și unele însemnări după texte slavo-romîne aflate în mănăstirile de la muntele Athos. Aduug că lucrarea lui Barski s-a bucurat, la vremea ei, de o mare popularitate în Rusia, căci a apărut în șase ediții, ultima fiind din 1885—1887. Se remarcă apoi descrierea de manuscrise slavo-romîne aflate tot la muntele Athos, făcută în 1844 de Viktor Ivanovici Grigorovici².

Cele dintii date științifice în domeniul paleografiei slavo-romîne le găsim la slavistul romîn Ioan Bogdan și anume în trei lucrări ale sale publicate în 1890. Astfel în: *Cîteva manuscripte slavo-romîne din Biblioteca Curții Imperiale de la Viena* cercetează dintre particularitățile externe ale manuscriselor descrise, materialul de scris, ornamentația, grafia și cerneala, socotind glagolitică drept cel mai vechi alfabet slav³, însă crede greșit că variantele grafice ale lui o înfățișate sub formă de o cu punct la mijloc, doi o uniți și o cu două puncte la mijloc sînt «mai mult jucării» și de aceea le trece cu vederea⁴, vorbește apoi și de particularitățile paleografice ale altor manuscrise slavo-romîne din secolul al XV-lea în afară de cele descrise. În *Cinci documente istorice slavo-romîne din arhiva curții imperiale de la Viena*, I. Bogdan relatează pe scurt, despre materialul de scris al documentelor publicate. În *Diploma Birlădeană din 1134 și principatul Birladului* prezintă grafia și ortografia diplomei birlădene în comparație cu documentele rusești ce se apropie ca dată de data diplomei birlădene. Aceste lucrări ale lui I. Bogdan au fost publicate în «Analele Academiei Romîne»⁵.

Popularizarea unora dintre elementele paleografiei documentelor slavo-moldovene a dat-o în 1895 Gh. Ghibănescu în *Documentul studiat din punct de vedere istoric, arheologic și paleografic*, ca prefață la volumul 23 din

¹ Barski, Путешествие къ святымъ мѣстамъ въ Европѣ, Азіи и Африкѣ.

² Очеркъ путешествія по Европейской Турціи, ediția a II-a, Moscova, 1877. N-am avut la îndemînă ediția I.

³ I. Bogdan, *Cîteva manuscripte slavo-romîne din Biblioteca Curții Imperiale de la Viena*, p. 12, rîndul 2.

⁴ *Ibidem*, p. 12.

⁵ «Anal. Acad. Rom.», Mem. Secț. Ist., seria a II-a, tom. XI, (1888—1889), Buc., 1890.

Uricariul lui Th. Codrescu apărut și în extras (110 pag.). Aceasta e o expunere mai mult asupra documentelor din veacurile XVI și XVII, în care Ghibănescu redă cunoștințele ce și le-a format în decursul cercetării numeroaselor documente ce i-au trecut prin mână, însă pătrunderea lor e mult îngreuiată de lipsa unei expuneri metodice care în genere caracterizează mai toate lucrările neuitatului cercetător. De pildă în capitolul III care tratează materialul de scris în paragraful A intitulat « Hirtia », vorbește și de pergament, iar în partea de la început a paragrafului citat se expune scrierea, titlul, cuprinsul și încheierea actului.

Munca începută de Ioan Bogdan în 1890 este adîncită în 1902, fapt ce se desprinde din introducerea la ale sale *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI* unde studiază: materialul de scris, caligrafia, cerneala, formatul, grafia cu formele ei speciale, ortografia, inițialele¹, introducerea dezvoltată trei ani mai tîrziu în *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*². Cercetarea lui I. Bogdan este un studiu consistent, cu puncte valabile și azi, cu excepția de pildă a referințelor despre filigrane « că ele n-au nici o importanță pentru datarea documentelor... marca de fabrică de hirtie e criteriul cel mai nesigur de datare a documentelor; altfel stă lucrul cu manuscrisele, aici aproximațiile pot să fie mai largi, ele se pot mișca înăuntrul cîtorva decenii, pe cînd pentru documente spre a le asigura valoarea de izvoare istorice, se cere o precizie cu mult mai mare » (p. XVII).

Concomitent cu I. Bogdan, A. I. Iațimirski publică un studiu al său³ precedat de o bogată introducere ce alcătuiește un minunat auxiliar pentru studiul paleografiei slavo-romîne — așa cum îl caracterizează Vladimir Peretz⁴. Totodată publicarea de către I. Bogdan în 1905 a documentelor slavo-romîne din Arhiva Brașovului prilejuiește lui A. I. Iațimirski crearea a încă trei studii în domeniul paleografiei și diplomatice slavo-romîne.

În prima din aceste lucrări, Iațimirski prezintă, pe scurt, depozitele în care se află documentele Țării Românești, edițiile celor mai vechi documente, materialul de scris, inițialele, grafia și anularea documentelor false — cu terminologia acestora⁵.

Într-o altă lucrare din 1906, Iațimirski dezvoltă aceleași capitole ca pentru documentele Țării Românești, pentru actele slave din Moldova⁶. În sfîrșit într-o lucrare din 1907⁷ din aceeași revistă, Iațimirski studiază particularitățile paleografice pe care nu le-a atins I. Bogdan, în lucrarea sa din 1905 citată mai sus. Așa de pildă, dacă textul documentului nu încăpea în mate-

¹ I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, p. XIII—XXVIII.

² Idem, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I, p. XVI—XXX.

³ A. I. Iațimirski, Славянские и русские рукописи румынских библиотек, St. Petersburg, 1905.

⁴ V. Peretz, în « Журналъ Министерства Народного Просвещения », februarie 1906, seria nouă, partea I, p. 344 și urm.

⁵ A. I. Iațimirski, Валахские грамоты в палеографическомъ и дипломатическомъ отношеніяхъ, în « Русский филологический вестникъ », tom. LIV (1905), p. 49—67.

⁶ Idem, Молдавские грамоты в палеографическомъ и дипломатическомъ отношеніяхъ, în aceeași revistă, tom. LV (1906), nr. 1 și 2 p. 177—198.

⁷ Idem, Славянские грамоты Брашовского архива в палеографическомъ и дипломатическомъ отношеніяхъ, în aceeași revistă, tom. LVII (1907), nr. 1, p. 131—145.

rialul de scris, atunci rîndurile finale se înghesuiau sau literile se scriau mai mici, ori ultimele cuvinte ale documentului, de pildă martorii, se scriau pe margine. În comparație cu formatul hîrtiei documentelor ruse denumită *русские столбцы* [sulurile ruse] hîrtia documentelor slavo-romîne de la Braşov nu avea o mărime precisă, iar faţă de cele scrise de I. Bogdan, Iaşimirski arată că filigranele dovedesc un serviciu imens în datarea documentelor şi atestă încă odată valoarea lucrării lui Lihacev despre filigrane. Lucrările lui Iaşimirski sînt studii temeinice, care reprezintă o preţioasă contribuţie la studiul paleografiei slavo-romîne. Opt ani mai tîrziu apare un articol al paleografului Emil Kalużniacki ¹ ce reprezintă o analiză succintă, dar temeinică şi situată la înălţimea competenţei ştiinţifice, a grafiei chirilice la romîni, studiu pe marginea căruia am scris în 1948 un articol de specialitate ².

Un manual de paleografie slavo-romînă a apărut în 1936, de Henri Stahl şi D. Bogdan, cu numeroase ilustraţii, însă nu fără unele lipsuri, ca orice lucrare de început, în domeniul unei atare cercetări ³.

Studii, ediţii şi albume ce cuprind facsimile după texte slavo-romîne. Paleografia slavo-romînă, ca şi orice paleografie, este o ştiinţă aplicată, aşa că o scurtă prezentare a studiilor şi ediţiilor de texte bogate în facsimile şi menţionarea albumelor de paleografie slavo-romînă sînt necesare.

Prima ediţie de te te slavo-romîne, care este şi prima ediţie de documente slavo-romîne, aparţine lui Jurko Huć, care a scris sub numele de Iurii Venelin. I lucrarea lui ⁴ este publicată de Academia rusă la St. Petersburg în 1840 şi cuprinde douăzeci de facsimile după documentele editate. În ţară, abia peste aproape o jumătate de veac de la apariţia lucrării lui Venelin, publică şi Dimitrie D. Sturza o lucrare ⁵ cu trei planşe ce cuprind cinci documente. La 1886 apare lucrarea Dr. Isidor Şaronevici ce cuprinde facsimile de titulaturi şi iscălituri ale unor domni şi dregători moldoveni de la sfîrşitul veacului al XVI-lea şi prima jumătate a veacului al XVII-lea ⁶. Un an mai tîrziu apare la St. Petersburg volumul II din lucrarea lui Vladimir Stasov ⁷ cu titlul şi în limba franceză — din care pl. XXXIV — XXXVIII privesc ornamentul slavo-romîn, iar pl. XXXIX — XL ornamentul chirilic romîn.

Jumătatea ultimului deceniu al aceluiaşi veac este marcată prin lucrările lui I. Bogdan ⁸. Din pragul veacului nostru avem lucrările lui A. I. Iaşimirski.

¹ Emil Kalużniacki, Кирилловское письмо у Румынь, 22 p. cu 10 figuri în text publicat în Энциклопедія Славянської філології.

² D. P. Bogdan, *Emil Kalużniacki şi scrierea chirilică la romîni*, în «Romanoslavica», I (1948) şi în extras.

³ H. Stahl şi D. P. Bogdan, *Manual de paleografie slavo-romînă*, 1936.

⁴ Iurii Venelin, Влахо-болгарск е или дако-славянскіе граматъ.

⁵ D. D. Sturza, *Dare de seamă despre colecţiunea de documente istorice romine aflate la Wiesbaden*, în «Anal. Acad. Rom.», seria a II-a, tom. IV.

⁶ Dr. I. Şaronevici, Юбилейное издание в память 300-лѣтняго основанія ставропигійскаго братства, 1886, I, Lvov p. 105—106.

⁷ V. Stasov, Славянск ѣ и восточный орнаментъ по рукописямъ древняго и новаго времени.

⁸ I. Bogdan, *Cîteva manuscripte...* cu trei facsimile în litografie; idem, *Cinci documente...* cu patru planşe litografiate menţionate mai sus; idem, *Cronice inedite atîngătoare de istoria Romînilor*, cu 19 facsimile în litografie.

Subliniez faptul că tot lui A. I. Iațimirski¹ îi datorăm prima bibliografie a edițiilor de texte slavo-române și chirilice românești care pînă astăzi este și ultima bibliografie, studiu ce se află publicat ca introducere la o lucrare a sa din 1907². Despre această introducere am arătat că deși lucrarea în care este publicată bibliografia lui Iațimirski este cunoscută de unii cercetători români — ca de pildă I. Bogdan și M. Costăchescu — totuși cercetătorii respectivi au trecut cu vederea bibliografia lui Iațimirski³.

După primul război mondial apar lucrările lui Grigore Nandriș⁴, iar în 1929 o lucrare a lui Silviu Dragomir⁵. Din 1939 sînt lucrările: *Literatura slavă din Principatele Române în veacul al XV-lea*, cu 9 planșe, publicată de Ecaterina Piscupescu și *Miniaturi și manuscrise din Muzeul de Artă religioasă* din care interesează planșele: XXXIV—XXXVI, XXXIX—XLII, XLV—LVI, LIX—LXIII și LXVI—LXIX, datorită lui Victor Brătulescu. Adaug că în această din urmă lucrare toate facsimilele sînt în culori. În 1940 apare studiul meu: *Pomelnicul de la Bistrița și rudeniile de la Kiev și de la Moscova ale lui Ștefan cel Mare*, cu 3 planșe, iar un an mai tîrziu: *Pomelnicul mînăstirii Bistrița* cu 8 planșe, publicat tot de mine. Din 1942 și 1943 sînt de semnalat lucrările lui Emil Turdeanu⁶.

Iar cea mai nouă lucrare copleșitoare în ceea ce privește numărul facsimilelor este colecția care a început să fie întocmită din anul 1949: *Documente privind istoria României*. A. Moldova, B. Țara Românească⁷.

În ceea ce privește albumele de paleografie slavo-romînă, cel dintîi apare în 1840 și el se datorește lui Iurii Venelin, prezentat atît în facsimilele de la sfîrșitul volumului citat cît și ca volum aparte, în folio, cu 22 de facsimile litografiate.

Abia peste mai bine de o jumătate de veac I. Bogdan publică în fototipie: *Album paleografic cuprinzînd douăzeci și șase facsimile de documente românești*, ca anexă la volumul I din *Documente*. Și tot lui i se datorește și: *Album paleografic moldovenesc*, editat în 1925, după moartea autorului, planșele 1—82 cuprinzînd documente. În anul 1911 apare la București albumul lui Stelian Petrescu, *Odoarele de la Neamț și Secu*, care cuprinde, între altele, și 16 facsimile după manuscrise slave scrise în Moldova. În 1922 I. Bianu publică în culori: *Evangelhia slavo-greacă scrisă în mînăstirea Neamțului de Gavril Monahul la 1429*, fasc. I, cu 10 planșe din colecția: *Documente de artă românească din manuscrise vechi*.

¹ A. I. Iațimirski, Славянские и русскіе рукописи, cu 42 facsimile în fototipie; idem, Григорій Цамблакъ, 1905, cu 14 facsimile în lito și fototipie; idem, Из исторіи славянской проповеди в Молдавіи, 1906 cu 4 facsimile și idem, Из исторіи славянской письменности в Молдавіи и Валахіи, în același loc și an cu 7 facsimile.

² Дарственные, жалованные, льготные и подтверждательные грамоты молдавских господарей XV века, în Древности, труды славянской комиссии, IV, 1907.

³ D. P. Bogdan, comunicare la Institutul de cercetări arhivistice în decembrie 1944.

⁴ G. Nandriș, *Patru documente de la Ștefan cel Mare*, București, 1928 cu 4 facsimile; idem, *Documente slavo-române...* cu 6 facsimile.

⁵ S. Dragomir, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiu în sec. XV și XVI*, cu 8 facsimile.

⁶ E. Turdeanu, *Miniatura bulgară și începuturile miniaturii românești*, cu 8 planșe și *Manuscrisele slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, cu 8 planșe.

⁷ Colecția cuprinde cu specificul respectiv și C. Transilvania. În cuprinsul lucrării s-a făcut trimiterea la facsimilele din această colecție chiar dacă la unele nu se disting toate amănuntele.

Din anul 1933 avem albumul de *Documente oltenesti*, datorit lui C. S. Nicolaescu-Plopșor. De fapt nu este o publicație, ci o multiplicare, în câteva exemplare, a unui grup de copii fotografice după documente. În anul 1934 Paul Mihailovici publică la Iași: *Album de documente moldovenesti din veacul al XV-lea*, cu 12 planșe, lucrare devenită deosebit de prețioasă în urma faptului că documentele care alcătuiesc planșele albumului s-au pierdut în timpul ultimului război. În aceleași an publică Nicolae Iorga o lucrare care cuprinde și facsimile — unele în culori — după manuscrise slavo-române ¹. Iar în anul 1943 a apărut albumul de paleografie slavo-română, datorit lui A. Sacerdoțeanu și D. Bogdan, publicat sub titlul: *Culegere de facsimile. Seria slavă*, 20 planșe, după documente slavo-române.

Trebuie apoi subliniat faptul că Academia rusă publică în 1916 un album de paleografie slavo-română, ca anexă la studiul citat mai sus a lui Emil Kalužniacki, și acest album apare într-o colecție academică², fiind opera lui A. I. Sobolevski și a lui E. Kalužniacki și cuprinzând 33 de planșe. Dar mai toate aceste albume cu excepția publicației Kalužniacki-Sobolevski nu redau proporția dintre mărimea originalului și cea a facsimilului, așa că de pildă un studiu al dimensiunii grafiei nu se poate face pe baza lor. De altfel cerințele unui album de paleografie trebuie să fie următoarele: 1) facsimilele să se publice în mărimea originalului, iar dacă întinderea lor nu îngăduie aceasta, dat fiind proporțiile mărimii originalului față de formatul albumului, atunci să se indice *totdeauna* raportul în centimetri dintre original și facsimil (cu cât s-a micșorat facsimilul față de original); 2) facsimilele să fie date după texte originale cu dată precisă pentru ca pe baza textelor cu dată precisă să se poată data textele lipsite de dată. Adaug că aceste cerințe erau preconizate încă acum aproape jumătate de veac, de V. Peretz — în recenzia amintită la o lucrare — citată a lui A. I. Iațimirski ³.

La cele preconizate de Peretz se mai poate adăuga: 3) o atenție deosebită din partea operatorului fotografic, ca de pildă înainte de a fotografia să întindă bine eventualele muchii realizate din împăturirea materialului de scris, să desfacă eventualele părți împăturate în urma rupturilor, să nu păteze clișeul, să lucreze cu aceeași intensitate de lumină și așa mai departe.

ÎNCEPUTURILE GRAFIEI LA SLAVI

Referitor la începuturile grafiei la slavi, s-a crezut pînă de curînd că scrisul slav este rezultatul unui împrumut, relativ tîrziu, din diferite forme ale grafiei grecești, concluzie ce se află și în lucrarea lui Č. Loukotka ⁴, tradusă din limba cehă în limba rusă și apărută la Moscova în 1950. Și această concluzie este cu atît mai surprinzătoare cu cît încă din a doua jumătate a veacului al XIX-lea și de la începutul veacului nostru s-au descoperit numeroase izvoare care contestă premisa menționată. Dar în cercetarea evoluției grafiei nu s-a ținut în seamă procesul îndelung al formării

¹ N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, I, II, fig. 27—29, III, pl. I—VI, VIII, fig. 1—10, 26—76 și 78.

² Vezi Энциклопедия Славянской Филологии sub titlul: Альбомъ снимковъ съ кирилловскихъ рукописей румынского происхождения.

³ Славянские и русские рукописи.

⁴ *Vývoj písma*, Praha, 1946, cf. traducerea rusă, Развитие письма, făcută de N. N. Sokolov, Moscova, 1950, p. 157.

grafiei, căci cea mai veche formă a scrisului este pictograma, care include elemente geometrice, fiecărui cuvânt corespunzându-i o imagine precisă — simbol. Cu timpul, scrisul ajunge și în etapa silabică, ultima etapă a scrisului fiind grafia fonetică. Această cale evolutivă a grafiei este generală, deci cunoscută și slavilor. Despre existența grafiei înainte de cei doi apostoli slavi Constantin și Metodiu se știe de pildă în Rusia destul de bine în veacurile trecute, după cum arată izvoarele descoperite în a doua jumătate a veacului al XIX-lea și la începutul veacului al XX-lea. Și referințe în acest sens se pot afla de pildă în recenzie la S. I. Kamențeva o face cărții citate a lui Loukotka¹. Iar o analiză succintă, însă temeinică a problemei începuturilor grafiei la slavi — așadar înainte de Constantin și Metodiu — se află într-un studiu al Prof. Dr. Emil Gheorghiev.²

ALFABETELE SLAVE VECHI

Alfabetul glagolitic și alfabetul chirilic. În literatura științifică de specialitate sînt denumite alfabetele slave vechi: *alfabetul glagolitic* de la cuvîntul slav глагола — *cuvînt, vo bă* și *alfabetul chirilic* — de la numele Chiril — fiindcă în aceste două alfabetele s-au scris cele mai vechi texte slave. Atît alfabetul glagolitic, cît și cel chirilic derivă în mare parte, cum se va vedea mai jos, din grafia greacă, așa că în pagina următoare dau o schemă a alfabetului grec, alături de alfabetele glagolitic și chirilic.

Unul dintre aceste două alfabetele a fost ticluit de un cunoscut învățat din a doua jumătate a veacului al IX-lea, anume Constantin, supranumit Filozoful (moare în februarie 869 la Roma în vîrstă de 42 de ani), originar din Salonic, ajutat la o atare muncă de fratele său mai mare Metodiu. Nașterea alfabetului lui Constantin se pune în legătură cu lupta pe care o duceau slavii din Moravia împotriva francilor, care căutau să-i convertească la catolicism și prin aceasta să-i supună stăpînirii lor. Împotriva francilor se ridică cnezul Rostislav, conducătorul cnezatului Moraviei Mari, care, în anul 862, consolidîndu-și poziția politică și prin alianța cu regele bulgar Boris, trimite o solie la Constantinopol, la împăratul de atunci al Bizanțului, Mihail, cu rugămintea ca să-i trimită dascăli, căci «poporul nostru a lepădat păgînismul, însă noi nu avem dascăli care să ne învețe noua credință pe limba noastră». Împăratul caută de îndată să satisfacă cererea lui Rostislav și în acest sens roagă pe frații Constantin și Metodiu, care se aflau la curtea sa, să plece în Moravia. Constantin, după ce alcătuiește alfabetul slav, transpune în el, cu ajutorul lui Metodiu, din grecește în slavă cărți bisericești, apoi pleacă amîndoi în Moravia. Aceasta-i povestirea așa cum ne-o dă textul cunoscut în literatura științifică sub denumirea de *Viețile panonice* ale lui Constantin și Metodiu.

Starea în care se găseau slavii în ceea ce privește grafia înainte de compunerea alfabetului de către Constantin, cît și opera lui Constantin, ne-o redă un text al bulgarului Hrabr, care a trăit la începutul veacului al X-lea, text ce poartă titlul *О писменехъ* [Despre litere], dar care nu ni s-a păstrat

¹ În «Вопросы Истории», 1952, nr. 8, p. 114—115.

² E. Gheorghiev, *Славянская письменность до Кирилла и Мефодия* [Grafia slavă înainte de Chiril și Metodiu], Sofia, 1952.

GREC Tip uncial	GLAGOLITIC		CHIRILIC		GLAGOL CHIRIL Denumirea	Tran- scrierea
	Forma	Val cifr	Forma	Val cifr		
А	Ѡ	1	А	1	АЗЪ	a
Б	Ѣ	2	Б	—	БОУКЫ	b
В	Ѥ	3	В	2	ВѢДѢ	v
Г	Ѧ	4	Г	3	ГЛАГОЛИ	g
Д	Ѩ	5	Д	4	ДОБРО	d
Є	Ѭ	6	Є	5	ЕСТЬ	e
—	Ѯ	7	Ж	—	ЖИВѢТЕ	ž
Ѕ	Ѱ	8	Ѕ, ѳ	6	ЅВЛО	dz
З	Ѳ	9	З	7	ЗЕМЛѦ	z
И	Ѵ	10	И	10	ИЖЕ	i
—	Ѷ	20	И, И	8	ИЖЕИ	i
—	Ѹ	30	—	—	ѢА(ѢРЬВЪ)	g
К	Ѡ	40	К	20	КАКО	k
Л	Ѣ	50	Л	30	ЛЮДИКЕ	l
М	Ѥ	60	М	40	МЫСЛИТЕ	m
Н	Ѧ	70	Н	50	НАШЬ	n
О	Ѩ	80	О	70	ОНЪ	o
П	Ѭ	90	П	80	ПОКОИ	p
Р	Ѯ	100	Р	100	РЪЧИ	r
С	Ѱ	200	С	200	СЛОВО	s
Т	Ѳ	300	Т	300	ТВРЬДО	t
—	Ѵ	400	ΟΥ	400	ΟΥКЪ	u
Ф	Ѷ	500	Ф	500	ФРЬТЪ	f
Х	Ѹ	600	Х	600	ХѢРЪ	h
Ѡ	Ѡ	700	Ѡ	800	ѠТЪ	ō
—	Ѣ	900	Ѣ	900	ѢИ	c
—	Ѥ	1000	Ѥ	90	ѤРЬВЪ	č
—	Ѧ	—	Ѧ	—	ѦА	š
—	Ѩ	800	Ѩ	—	ѨТА	št
—	Ѭ	—	Ѭ	—	ѬРЪ	ũ
—	Ѯ	—	Ѯ	—	ѮРЪ	ĩ
—	Ѱ	—	Ѱ	—	ѰРЪ	y
—	Ѳ	—	Ѳ	—	ѲАТЪ	ě(ja)
—	Ѵ	—	Ю	—	Ю	ju
—	Ѷ	—	Ѧ	—	Ѧ	ja
—	Ѹ	—	Ѩ	—	Ѩ	je
—	Ѡ	—	Ѡ	—	ЮСЪ mic	e
—	Ѣ	—	Ѣ	—	ЮСЪ mare	o
—	Ѥ	—	Ѥ	—	ЮСЪ mic totat	jə
—	Ѧ	—	Ѧ	—	ЮСЪ mare totat	jə
ѳ	—	—	ѳ	60	КСИ	ks
ѵ	—	—	ѵ	700	ПСИ	ps
Ѷ	Ѷ	—	Ѷ	9	ѶИТА	th
Ѹ	Ѹ	—	Ѹ	400	ИЖИЧА	y

în originalul glagolitic¹, ci în mai multe copii, din care cea mai veche este din anul 1348, după cum arată și Petre Lavrov². Menționăm că tot ceea ce se poate spune despre Hrabr și despre textul lui *Despre litere* se află într-un studiu al lui Minko Ghenov³.

Iată acum în traducere română, după textul de la Lavrov, cele spuse de Hrabr: «Mai înainte, slavii n-aveau litere, ci pe cînd erau păgîni socoteau și înțelegeau (cele serise) cu ajutorul liniilor și creștăturilor (pe răboj), iar după ce s-au creștinat se chinuiau să scrie graiul slav cu litere romane și grecești; însă fără orînduială. Și așa a fost mulți ani, dar apoi dumnezeu... a trimis lor <adică slavilor> pe sfîntul Constantin Filozoful, numit Chiril <înainte de a muri, Constantin s-a călugărit și a luat acest nume>, bărbat drept și plin de adevăr, care a făcut lor 38 litere, pe unele după tipul celor grecești, iar pe altele după graiul slav».

Prioritatea alfabetului glagolitic. Se naște însă întrebarea care anume din cele două alfabete a fost compus de Constantin — glagolitic sau chirilic, căci nici *Viețile panonice* și nici textul lui Hrabr nu fac convenita precizare iar textele slave vechi, începînd cu veacul al X-lea și încheind cu veacul al XI-lea, sînt scrise, unele în, glagolitică, iar altele în chirilică. Din această pricină, învățații de două veacuri și mai bine s-au străduit și se străduiesc să precizeze, enunțînd fel de fel de ipoteze și deducții, care anume din cele două alfabete slave vechi este alfabetul creat de Constantin Filozoful, și care era numărul inițial al literelor celor două alfabete slave. Sărăcia izvoarelor și în primul rînd faptul că pînă la noi n-au ajuns textele slave ce s-au scris în a doua jumătate a veacului al IX-lea, cînd au activat cei doi dascăli slavi Constantin și Metodiu, au făcut să se nască peste patruzeci de ipoteze privind prioritatea și originea alfabetelor slave vechi.

Astfel, în anul 1727, J. Frisch emitea ipoteza originii tahigrafice a alfabetelor slave vechi. La 1782 Josef Dobrovski exprima părerea că grafia glagolitică a fost creată de călugării croați în veacul al XIII-lea, în timp ce compatriotul său mai în vîrstă Ghelasie Dobner, susținea că glagolitică este mai veche ca grafia chirilică și că cea dintîi este alcătuită de Constantin. Ideea lui Dobner est dezvoltată de P. Šafařík, la care aderă F. Miklosich, B. Kopitar precum și învățații ruși N. Tihonravov și Viaceslav Șcepkin, apoi V. Jagić și alții. Dimpotrivă învățații ruși Izmail Sreznevski, Viktor Grigorovici, Timotei Florinski și A. I. Sobolevski au exprimat ipoteza priorității chirilicei, părere ce este apoi larg dezvoltată de E. F. Karski și adoptată și de autorii recentului manual sovietic de paleografie rusă: Ceev și Cerepnin. Exprimarea unei ipoteze sau asocierea la o ipoteză exprimată a făcut ca încă de la începutul veacului nostru majoritatea învățaților să fie de părere că: 1) primu alfabet slav vechi este alfabetul glagolitic; 2) acest alfabet a fost creat de Constantin Filozoful; 3) izvorul de bază al grafiei glagolitice este grafia greacă de tip minuscul cursiv.

¹ Stabilirea alfabetului în care a scris Hrabr a făcut-o Dr. V. Sl. Kiselkov, în *Българска книжина през Симеоновия век* [Literatura bulgară pe vremea lui Simeon], Sofia, 1943, p. 80.

² P. Lavrov, *Кирило та Методий у давньослов'янському письменстві*, Kiev, 1928, p. 137.

³ M. Ghenov, *Черноризец Храбър в борби за национална култура в България през IX и X век* [Călugărul Hrabr în luptă pentru cultura națională în Bulgaria în sec. IX și X], Sofia, 1942.

Cred că argumentele de prioritate ale glagoliticiei prezentate de Dr.V. Sl. Kiselkov¹ sînt valabile. Și acestea sînt următoarele: 1) glagolitica s-a folosit în scris nu numai în textele slave vechi din veacurile X și XI, ci și de bulgari în veacurile XII–XIV, precum și de slavii din Moravia, Panonia, Dalmația croată și Cehia; 2) în comparație cu chirilica, glagolitica este nedesăvîrșită și neprielnică grafiei; 3) există material de scris de pe care s-a șters textul inițial glagolitic și s-a scris posterior, în veacurile XII–XIII, un text chirilic; 4) scriitorul rus Upir Lihii, preot la Novgorod în veacul al XI-lea, într-o însemnare a sa din anul 1047 spune că a copiat tilcuirea celor 12 apostoli: *не ко҃рилокииѣ* [*din chirilică*], dar întrucît întregul lui text este scris în chirilică se desprinde concluzia că textul de pe care a copiat era scris în glagolitică. La cele scrise de Kiselkov se mai poate adăuga și aspectul complicat al alfabetului glagolitic, înfățișare ce îngreua munca scrisului.

Aspectul și originea alfabetului glagolitic. Cea mai veche părere cu privire la originea alfabetelor slave vechi o exprima în 1727 J. Frisch, cum am arătat și mai sus. Croatul Fr. Rački socotea că unele litere glagolitice au fost luate din alfabetele: fenician, grec și albanez. Compatriotul lui Rački, Leopold Geitler susținea că glagolitica derivă din alfabetul albanez după cum învățatul rus Vsevolod Müller vedea o înrudire între glagolitică și grafia sasanidă, pe care Constantin o cunoștea din călătoria ce a făcut la Hazari. R. Abicht credea că glagolitica provine din grafia georgiană, pe cînd M. Gaster adăuga la părerea lui Abicht și înriurirea grafiei armene. La fel cehul W. Vondrák atribuia cele mai multe caractere grafice ale glagoliticiei, grafiei samaritene și numai o mică parte cursivei grecești. Odată cu studiul paleografului englez Isak Taylor din deceniul opt al veacului trecut, lucrurile încep să se lămurească în ceea ce privește originea glagoliticiei din grafia greacă de tip minuscul cursiv. Părerea lui Taylor este însușită de învățatul rus D. F. Beliaev și ea este apoi dezvoltată pe larg în monumentală lucrare a lui Jagiĉ: *Глаголическое письмо*. Și Jagiĉ scria, în acest sens, în opera citată, p. 114 că în minuscula greacă se găsește izvorul «dacă nu exclusiv, atunci cel puțin principal al grafiei glagolitice»².

Însă în cercetarea originii grafiei glagolitice trebuie avut în vedere întii înfățișarea semnelor grafice — după cum preconizează de pildă prof. A. M. Selișcev în temeinicul și documentatul său curs³ — cît și faptul că atunci cînd Constantin Filozoful a creat alfabetul glagolitic, el a avut în față alfabetul primitiv slav — lucrat pe bază greacă —, după cum preconizează St. Kulbakin în recenzia pomenită mai sus la cartea lui Vajs.

Astfel alfabetul glagolitic înfățișează o grafie mai complicată față de cea chirilică — scrie de pildă Jagiĉ —, iar unele litere ale alfabetului glagolitic au înfățișarea de bucle, tendință ce se reflectă în parte și în cursiva minusculă greacă. Așadar o trăsătură stilistică o alcătuiește în glagolitică ființarea semnelor grafice în formă de bucle și în acest sens A. M. Selișcev citează următoarele litere: к, г, д, л, м, њ, п, х, w, ѣ⁴. Din coroborarea

¹ V. Sl. Kiselkov, *Славянские просветители Кирил и Методий* [Chiril și Metodiu, civilizatorii slavilor], Sofia, 1945, p. 151.

² Jagiĉ, *Глаголическое письмо*, p. 114.

³ A. M. Selișcev, *Старославянский язык*, I, 1951, p. 47.

⁴ Neavînd la îndemînă caractere glagolitice, le redau pe acestea prin caracterele chirilice corespunzătoare.

Ordinea literelor în alfabet urmează pe cea a valorii lor de cifre, căci ca și în alfabetul grec și în cel glagolitic unele litere au o valoare dublă: litere și cifre. Dar este de adăugat faptul că în glagolitică au valoare de cifre nu numai literele care au o atare corespondență în grafia greacă și cele care nu au o atare echivalență. Așa de pildă **Ѣ, ж** și așa mai departe. Din pricină că ordinea alfabetică ce urmează pe cea cifrică e alta decât cea în alfabetul grec, nici literele glagolitice cu valoarea de cifre nu mai corespund literelor grecești cu același caracter. Așa de pildă: **и, к, л, м**, din glagolitică ca valoare cifrică sînt: 20, 40, 50 și 60, pe cînd caracterele grecești **η, κ, λ, μ**, au valoare cifrică de 8, 20, 30 și 40. Spre a deosebi litera obișnuită de litera care avea valoare cifrică se pune deasupra acesteia din urmă ori semnul numit *tîlă*¹ — uneori chiar cîte două, iar alteori și cîte trei tîle dispuse orizontal una deasupra alteia — sau litera cu acest caracter era precedată și urmată de un punct. De la 11 la 19 unitatea se scria înaintea zecimei: **Ѡ** [13] — mai rar sistemul invers: **ѡ**. Începînd cu 21 unitățile se scriau după zecimi: **ѡѠ** [33]².

Caracterul fonetic al alfabetului glagolitic. În privința caracterizării fonetismului alfabetului glagolitic merită a fi citate cele scrise de lingvistul francez J. Vendryes într-o lucrare a sa tradusă în rusește, unde arată următoarele: «Alfabetul slav al lui Chiril și Metodiul este o adevărată capodoperă, el este alcătuit cu o precizie rară, de oameni ce aveau un simț foarte dezvoltat al raporturilor fonetice și care au redat nuanțele de pronunție cu o rară perspicacitate»³. Se mai pot adăuga și cele scrise de prof. A.N. Gvozdev⁴: «În grafia slavă veche în mod obișnuit există o concordanță deplină între sunete și litere, cu excepția caracterului literelor duble **Ѣ** și **Ѥ**, **и**, **і** și **ѡ** luate din alfabetul grec. Grafia reflectă chiar alternanțe fonetice într-o singură morfemă, de pildă în prefixe ca: **ѡѡздатѣ** și **ѡѡстрагнѣти** **изѡѡти** și **исѡѡтитѣ** și așa mai departe.

Dezvoltarea scrisului a dus în sînul *alfabetului glagolitic* nu numai la noi semne grafice — de la 38 de semne s-a ajuns la 40 —, ci aceleași semne grafice au căpătat noi forme. Și astfel s-a ajuns la deosebirea a două forme în evoluția alfabetului glagolitic: forma veche inițială numită *glagolitică rotunjită* sau *slavă veche* și forma unghiulară numită *glagolitică croată*. Această din urmă denumire provine din faptul că la croați alfabetul glagolitic a devenit alfabetul național și cu acest alfabet croații au tipărit și cărți.

Alfabetul chirilic slav vechi are un aspect geometric cu litere majuscule, drepte în rînd, dar cu vîrfuri ascuțite, cu forme ovale, semiovale și dreptunghiulare, ca și unciala greacă din secolul al X-lea. Originea chirilice este grafia greacă de tip uncial, dar cred că aici se poate susține ceva mai mult. Învățatul bulgar K. Mjatev studiînd în 1932 grafia inscripției chirilice slave vechi a lui Paul Hartofilax, descoperită pe peretele bisericii rotunde de la Preslav, emitea într-o lucrare a sa părerea că semnele grafice ale inscripției amintite derivă din caracterele grecești ale inscripțiilor hanilor bulgari din prima jumătate a veacului al IX-lea⁵. Reluînd problema cu prilejul studiului paleografic al inscripției chirilice din anul 943, descoperită în R.P.R. (reg. Constanța) am ajuns la concluzia

¹ Din cuv. grec **τίλος**.

² Vezi Vajs, *op. cit.*, p. 111.

³ J. Vendryes, **Язык**, Moscova, 1937, p. 296.

⁴ A. N. Gvozdev, **Основы русской орфографии**, Moscova, 1947, p. 49.

⁵ K. Mjatev, **Кръжлата църква въ преславъ**, p. 157.

exprimată într-un studiu de specialitate¹ că în «trăsătura caracterelor grafice ale inscripției (din 943) nu se vede nici o șovăială în ceea ce privește forma, acest fapt dovedește că alfabetul chirilic își avea vechimea lui în anul 943» și că grafismul inscripției dovedește «că alfabetul chirilic folosit în inscripția chirilică din anul 943 este în cea mai mare parte alfabetul grecesc al inscripțiilor protobulgare. Această premiză pune într-o lumină nouă problema formării alfabetului chirilic și din acest punct de vedere inscripția noastră are o importanță covârșitoare, căci ea dovedește că alfabetul chirilic, în forma lui inițială a fost ticluit după caracterele grafice ale inscripțiilor hanilor bulgari». Iar dacă la acestea mai adăugăm caracterul perfect format al literelor din recenta inscripție chirilică descoperită în Bulgaria și datată prin pragul veacului al X-lea, apoi părerea susținută de învățați, ca de pildă V. Iagič², G. Ilinski³, Selișcev⁴ — și anume că alfabetul chirilic a fost creat în vremea țarului bulgar Simeon (803—927) — trebuie revizuită. S-ar putea ca supoziția exprimată de N. Durnovo în opera citată, în sensul că Constantin Filozoful a creat amândouă alfabetele slave vechi pentru trebuințe diferite, — așa după cum grecii aveau în veacul al IX-lea unciala pentru cărțile solemne și minuscula pentru nevoile vieții zilnice — deși combătută inițial, să fie pusă din nou în discuție, bineînțeles cu unele îndreptări, ca de pildă faptul că apostolul Constantin a creat inițial alfabetul glagolitic și numai după aceea pe cel chirilic.

Trecîndu-se la cercetarea semnelor grafice ale alfabetului chirilic, s-a constatat că literele: а, г, д, е, з, и, к, л, м, н, о, п, р, с, т, ѿ, ф, w, ѡ, ѱ, ѳ, v sînt întocmai după alfabetul grec. Astfel, în dependență de alfabetul grec: 1) două semne grafice: и și i, care redau pe i: 2) două semne grafice: ѿ, w, pentru valoarea vocalei o și 3) două semne grafice pentru u: ѿ — s fiind o formă redusă sau mai bine zis o ligatură a lui ѿ.

Caracterelor grecești li s-au adăugat apoi a te litere de care era nevoie pentru redarea sunetelor slave. Și acestea sînt з, ж, зѣ, ѱ, ѱ, ѱ, ѱ, ѱ, ѱ (ѱи), ѱ, ѱ, ѱ, ѱ, pentru că celelalte sunete și anume: ѱ, ѱ, ѱ, ѱ, sînt temeuri să se creadă că n-au existat în alfabetul chirilic slav vechi. Chirilica a stilizat o serie de semne grafice ale glagoliticei, dîndu-le forme geometrice după aspectul celorlalte litere luate din unciala greacă. Astfel sînt din glagolitică semnele chirilice: ѱ, ж, ш, ѱ, ѱ, ѱ, ѱ, ѱ, ѱ, iar зѣ este modificarea semnului grec з. Semnele grafice: ѱ, ѱ, ѱ, ѱ și ѱ s-au alcătuit din semnul grafic grec ι numit *iota*, căruia i s-au adăugat vocalele curate, respectiv: о, а, е și vocalele nasale ж și ѱ, de unde și denumirea acestor semne de *litere iotate* pentru ѱ, ѱ și ѱ, și de: *litere iotate nasale* pentru ѱ și ѱ.

Sînt temeuri să se creadă că alfabetul chirilic slav vechi a avut 38 de litere ca și cel glagolitic, literele: ѱ, ѱ, ѱ, ѱ, fiind create mai tîrziu în stadiul de dezvoltare al alfabetului chirilic. Față de glagolitică, chirilica reprezintă un stadiu mai evoluat în dezvoltarea grafiei, căci pe cînd în glagolitică există

¹ D. P. Bogdan, *Studiul paleografic și lingvistic*, în «Studii», anul IV (1951), nr. 3 (iulie-septembrie), p. 128.

² V. Iagič, *op. cit.*, p. 100.

³ G. Ilinski, Где, когда, кем и с какою целью глаголица была заменена кириллицей?, în «Byzantinoslavica», III (1931), p. 79—88.

⁴ A. M. Selișcev, *op. cit.*, I, p. 58.

cîte un singur semn pentru a reprezenta sunete *e* și *ě*, în chirilică existau pentru *e*: *ѣ* și *ѧ*, iar pentru *ě*: *ѣ* și *ѧ*. Tot așa, în chirilică există semnele *Ѣ* și *Ѧ* ce reprezentau sunetele grecești *ξ* și *ψ*, pe cînd în glagolitică lipseau atare semne.

Alfabetul chirilic, ca și cel glagolitic folosește unele semne grafice și cu valoare dublă: litere și cifre. Dar pe cînd în glagolitică cifrele urmează ordinea alfabetului, în chirilică, dimpotrivă, sînt identice semnelor grecești cu același caracter, abateră constituind numai litera *Ѧ*,¹ care are valoarea cifrică 900. Mai tîrziu, sub înriurirea glagoliticei, a început să se folosească ca valoare pentru 900 litera *Ѧ*, iar uneori, destul de rar însă, și semnul grecesc *sampi* *Ϻ*. Pentru a reprezenta cifra 90 s-a folosit semnul grecesc *koppa* iar mai tîrziu pentru aceeași cifră a început să se întrebuițeze și *ϣ*.

Spre a deosebi litera obișnuită de litera cu valoare de cifră, deasupra acesteia din urmă se pune titla, iar în rînd litera cifră era precedată și urmată de cîte un punct. De la 11 pînă la 19 inclusiv, literele cifre aveau unitatea înaintea zecimei, ca de pildă: *Ѧ* [14]. De la 21 înainte, zecimea preceda unitatea, ca de pildă: *Ѧ* [35]. Miile se însemnau printr-o curbă, apoi diagonală ce se situa la baza literei cifre, diagonală ce apoi începe să fie tăiată de una sau două liniuțe.

Alfabetul chirilic a cunoscut o mare evoluție și întindere în cursul istoriei, căci el este astăzi alfabetul național al limbilor rusă, ucraineană, bielorusă și al graiului moldovenesc din I. R. S. S., precum și al popoarelor: bulgar, macedonean și sîrb, iar pînă la jumătatea veacului trecut și al poporului român.

Ordinea literelor s'ave vechi și denumirea lor. Cele mai vechi enumerări și denumiri ale literelor alfabetelor slave vechi datează din veacurile XI—XII. Și aceste date le cuprind: 1) textul denumit *Abecedarium bulgaricum*, aflat într-un manuscris latin din veacul al XII-lea ce se găsea în Biblioteca națională din Paris, manuscris astăzi dispărut, și *abecedarul* aflat în manuscrisul latin nr. 14 485 din Biblioteca de stat din München.

Cel mai temeinic studiu care cercetează din plin problemele enumerării și denumirii literelor slave vechi aparține lingvistului N. Durnovo, — studiu citat mai sus, — care între altele arată că pentru semnul grafic *Ѧ* din alfabetele slave vechi e mai potrivită denumirea *pe* și în special *pi*, pentru că această literă moștenește litera greacă *Ϻ* ce mult timp și-a păstrat valoarea de *p* aspirat, decît glagoliticul *Ѧ* ce reflectă grecescul *Ѣ*, redat nu rareori în primele texte slave vechi prin *Ѧ*, în timp ce *Ѧ* în inscripțiile grecești se înlocuiește prin *Ѧ*, cedează locul latinescului *p* în cuvintele împrumutate din latină.

În 1941, prof. Emil Gheorghiev a formulat părerea că numele literelor slave vechi provin din inițialele versurilor unui acrostih care n-a ajuns pînă în zilele noastre². Astfel, pentru a se putea memora șirul literelor, încă din cele mai vechi timpuri se învăța pe dinafară întregul acrostih. Și în tendința de a înlesni munca ucenicilor săi, un pedagog — cel mai probabil Kliment de Ohrida (880—916) — s-a gîndit ca în loc să silească pe elevi să învețe

¹ Poate din pricina apropierii grafice de semnul grecesc *sampi*, cu aceeași valoare cifrică.

² E. Gheorghiev, Имената на старобългарските букви [Denumirea literelor bulgare vechi], în « I звестия на Българското историческо дружество въ София, книга XVI—XVII », p. 151.

versurile în întregime, să-i facă să învețe numai prima literă a fiecărui vers. Și astfel — încheie Gheorghiev — aceste inițiale au dat numele literelor slave vechi. Ingeriozitatea celor exprimate de dr. Emil Gheorghiev ar putea fi aproape de realitate.

Asemănări și deosebiri între a'fabetele s'ave vechi. Între alfabetele slave există puncte comune și puncte care le deosebesc.

Asemănările sînt următoarele: 1) Două semne grafice pentru *i* (cel de-al treilea semn grafic glagolitic pentru *i* este o modificare a unuia din cele două); 2) două semne pentru *o*; 3) litera *u* formată din două semne; 4) redarea identică a vocalei slave *и*, grafia acesteia fiind formată din *ѣ* și *і*; 5) redarea identică a lui *ш* *т*; 6) elemente comune în redarea formelor sunetelor slave: *ж*, *ш*, *ц*, *ч*, *ѣ*, *ѧ*; 7) adoptarea, în alfabetul chirilic, dar în formă stilizată, a semnelor grafice glagolitice: *Ѧ*, *ѧ*, *ш*, *ш*, *ц*, *ч*, *ѣ*, *ѧ*, *ѧ* și *ѧ*; 8) identitate în redarea semnelor diacritice și a titlilor.

Deosebirile sînt următoarele: 1) în glagolitică e un singur semn grafic pentru *e*, în chirilică: *ѣ* și *і*; 2) în glagolitică un singur semn pentru redarea lui *а* — în chirilică: *Ѧ* și *ѧ*; 3) în glagolitică un singur semn pentru *ѧ* — în chirilică: *ѧ* și *ѧ*; 4) în glagolitică două semne deosebite pentru redarea lui *ѧ* și *ѧ* — în chirilică inițial pentru *ѧ* s-a folosit *ѧ*, dar cu o liniuță verticală ce traversează partea superioară a corpului literei sau un cîrlig atașat aceleiași părți — semnul grafic *ѧ* avînd inițial numai valoarea cifrică; 5) în glagolitică un semn special pentru *ѧ* care se folosea însă numai în cuvinte străine — sunet ce corespunde chirilicului românesc *ѧ* —, pe cînd chirilica reda cuvintele străine tot prin *ѧ* (*ѧ*); 6) în chirilică există literele *ѧ* și *ѧ*, care lipsesc în glagolitică.

ÎNCEPUTURILE GRAFIEI SLAVE LA ROMÎNI

O încercare de sinteză privind orișinea limbii și grafiei slave la romîni o găsim în lucrarea: *Curentele literare la Romîni în perioada slavonismului cultural* a lui I. Bărbulescu, 1928, p. 39, în care spijinindu-se pe evoluția fonetică a nasalei *ѧ*, susține că « la sfîrșitul secolului al XII-lea... s-a introdus scrierea chirilică la romîni din Dacia Traiană ».

Cred însă că mai aproape de adevăr este Emil Kalužniacki care susține că romîni au luat cunoștință de limba și grafia slavă veche în veacul al X-lea și originea grafiei slave la romîni trebuie pusă în legătură cu existența în veacul al X-lea a formațiilor politice slavo-romîne din Transilvania¹, așa cum face și prof. P. P. Panaitescu².

Într-adevăr, apariția grafiei slave pe teritoriul patriei noastre, ca și la slavi, este legată de nevoile formațiunilor politice care se născuseră pe baza dezvoltării economice și a stabilirii și temeinicirii legăturilor dintre clasa conducătoare și cea exploatată. La acestea adăugînd și supoziția exprimată că textele slave vechi *Savina kniga* și *Codex Suprasliensis* s-au scris pe teritoriul R.P.R., apoi începuturile grafiei slave la romîni sînt temeinicite pentru veacul al XI-lea. Dar chiar dacă supoziția scrierii celor

¹ E. Kalužniacki, Кирилловское письмо у Румынъ, p. 1, nota 3.

² P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine (XV — XVIIe siècles) et son importance pour l'histoire des littératures slaves*, Praga, 1931, p. 2—3; idem, « Perioada slavonă la romîni și ruperea de cultura apusului », București, 1944, p. 138.

două texte slave vechi n-ar rămîne în picioare, rămîne totuși ca valabilă existența inscripției chirilice din anul 943, căci nimic nu îngăduie înlăturarea concluziei că acest text slav vechi s-a scris pe teritoriul patriei noastre — confirmat și prin fonetismul *ѡрѡ* din cuvîntul *ѡрѡцѡхѡ*.

ALFABETELE SLAVE VECI PE TERITORIUL R.P.R.

Alfabetul glagolitic. Existența alfabetului glagolitic pînă astăzi este atestată în textele slavo-romîne ¹, în două însemnări, amîndouă aparținînd protopsaltului moldovean Eustatie din anul 1511. Prima însemnare se află într-un sbornic scris de Eustatie în 1511 la mănăstirea Putna — sbornic ce se află în colecția de manuscrise a lui P. I. Șciukin din Biblioteca Lenin din Moscova — manuscris descris de A. I. Iațimirski ². Cel de-al doilea manuscris este scris de Eustatie la mănăstirea Dragomirna pe la același an și referințe despre acest manuscris găsim într-un studiu a lui A. I. Iațimirski ³. Prima însemnare a lui Eustatie este redată în facsimil litografiat de A. I. Iațimirski ⁴, apoi de E. F. Karski ⁵. După *О іеркѣ*-ul lui Karski textul respectiv este redat în facsimil, apoi și în transpunere chirilică și latină, de Ilie Bărbulescu ⁶.

Analizînd grafia acestei însemnări ⁷ așa cum aceasta apare în facsimilul citat, am constatat următoarele: 1) nici una din formele citate nu reprezintă o identitate cu vreuna din formele respective glagolitice, așa cum acestea se desprind din facsimilele apărute în manualul lui Vajs, ci: 2) numai forme apropiate, ca de pildă: *и* și *л* ⁸, iar alteori prea puțin aduc cu formele glagolitice, de pildă *о* este culcat față de cel glagolitic și tot față de acesta este alcătuit din două bucle, din care a doua deschisă; 3) unele din litere corespund ca formă altor litere glagolitice, de pildă *з* este *χ* glagolitic ⁹, *і* — este *и* iotat glagolitic ¹⁰ — *ѡ* are forme ale glagoliticului *ч* ¹¹ — *м* și *п* reprezintă unele din formele glagoliticului *л* ¹²; 4) altele seamănă cu unele litere glagolitice, de pildă *н* cu *ч* glagolitic, numai că are bucla la extremitatea superioară dreaptă, deci nu la cea stîngă ca *ч* glagolitic; 5) altele însă seamănă numai întrucîtva cu literele glagolitice, de pildă *к* aduce cu *г* glagolitic ¹³; 6) alte litere sînt forme identice chirilice, de pildă *а*, *ѣ* — una din formele cursive — *ѡ*

¹ Litere glagolitice izolate apar și în unele texte romînești scrise în grafie chirilică, ca de pildă în Psaltirea Scheiană, în Codicele Voronețian ș. a. m. d.

² A. I. Iațimirski, *Славянскіе рукописи П. И. Щукина*.

³ *Idem*, *Шестъ статей по славянской и русской письменности*, Moscova, 1901, p. 35 și facsimile.

⁴ *Ibidem*, *Славянскіе и русскіе рукописи*.

⁵ E. F. Karski, *Очеркъ славянской кирилловской палеографии*, și în ultima ediție a acestei lucrări: *Славянская кирилловская палеография*.

⁶ I. Bărbulescu, *Curentele literare la romîni în perioada slavonismului cultural*, p. 125—127; *idem*, *Istoria literaturii și gramaticii limbii bulgare vechi*, Iași, 1930, p. 109—111.

⁷ Pentru înfățișarea acestei însemnări cit și a modului deosebit în care este înserată ordinea cuvîntelor, să se vadă mai departe capitolul: *Înfățișarea manuscriselor și documentelor slavo-romîne* cit și fig. 1 dela sfîrșitul acestui studiu.

⁸ Vajs, *op. cit.*, p. 83 și 86.

⁹ *Ibidem*, p. 94, nr. 15 și 16.

¹⁰ Vajs, *op. cit.*, p. 100.

¹¹ *Ibidem*, p. 96.

¹² *Ibidem*, p. 80, nr. 1 și 2.

¹³ *Ibidem*, p. 79.

— una din formele vechi — și Ѧ; 7) alte litere se apropie de cele chirilice, ca de pildă ꙗ — are în plus față de ꙗ chirilic o buclă în partea stângă jos, ꙗ și ѡ sînt ꙗ chirilic cursive, dar cu bucla superioară deschisă, ѡ are două forme din care una este ѡ chirilic, numai că are ovalul în formă de semicerc; 8) unele dintre litere sînt chirilice, dar corespund altor litere, de pildă una din formele lui с este ѕ chirilic și anume cea în formă de ѕ latin; 9) alte litere reprezintă o combinație între formele glagolitice și chirilice, de pildă ꙗ este forma grafică a literei i s-a adăugat de la ꙗ chirilic verticala acestuia; 10) unele dintre litere n-au nicio legătură cu cele două alfabet slave, de pildă ꙗ — despre care scrie și I. Bărbulescu —, ꙗ are forma unui laț, ꙗ este alcătuit din două verticale unite printr-o orizontală, iar pe această orizontală cade o liniuță verticală; 11) altele sînt identice sau seamănă cu litere grecești, din tipul minusculei cursive, de pildă Δ e delta, ε este e cursiv grec căruia însă i s-a adăugat în partea stîngă — la mijlocul literei — o liniuță orizontală, așadar invers literei glagolitice, care la rîndul ei este inversă literei glagolitice cu același caracter; 12) tot așa unele caractere grafice sînt identice sau seamănă cu literele latine, de pildă, κ este h latin, una din formele lui ѡ este s latin, însă tăiat la mijloc de o liniuță orizontală; 13) iar ꙗ care ca semn grafic este necunoscut alfabetului glagolitic este o combinație a lui Eustatie dintr-un s latin căruia însă în părțile: dreaptă și stîngă i s-a adăugat câte un semicerc, cel din dreapta fiind situat mai sus ca cel din stînga.

Din analiza celor de mai sus se desprinde concluzia că Eustatie n-a folosit total alfabetul glagolitic, ci mai mult a creat diferite semne grafice, inspirîndu-se din alfabetele: glagolitic, chirilic, grec și latin, aceasta dovedind totodată că Eustatie era un om de o adîncă cultură.

Așadar de o prezență a alfabetului glagolitic în textele slavo-romine se poate prea puțin vorbi.

Alfabetul chirilic. Dacă se admite supoziția exprimată de P.I. Șafařík, adoptată și dezvoltată de V. Jagić, W. Vondrák, Krymski, V. Oblak și Ilie Bărbulescu că textele slave vechi: *Savina kniga* și *Codex Suprasliensis*, au fost scrise pe teritoriul patriei noastre, apoi în grafia textelor slavo-romine avem toate semnele grafice ale alfabetului chirilic slav vechi.

Noi semne grafice necunoscute alfabetului chirilic slav vechi. Începînd însă din veacul al XIII-lea textele slavo-romine elimină din grafia lor, ca și alte texte slave din această epocă, iusurile iotate — Ѣ și ѣ, adoptă însă în schimb mai tirziu semnele grafice ꙗ și ꙗ. Astfel ꙗ apare pentru prima oară în Moldova și anume în cartea din 8 decembrie 1454 în onomasticul ꙗꙗꙗꙗꙗꙗ, iar în Țara Românească cel mai vechi document din acest punct de vedere este din 5 iunie 1475 — unde ꙗ apare în topicul ꙗꙗꙗꙗꙗꙗ. Cît despre ꙗ, acesta apare pentru prima oară într-o carte din 1499 iulie 13 al lui Radu cel Mare, destinată mănăstirii Govora pentru poiana Nevoia și anume în prepoziția românească ꙗꙗ.¹

Cu privire la originea lui ꙗ și ꙗ s-a crezut într-o vreme că amîndouă caracterele grafice sînt o creație românească. Părerăa originii românești a lui ꙗ a propus-o F. Miklosich și ea a fost adoptată de T. Mareș, B. P. Hasdeu, Al. Philippide și Gh. Ghibănescu, iar pentru ꙗ au susținut originea românească F. Miklosich, Leopold Geitler, Radu Sbiera, Gh. Ghibănescu și Al. Philippide.

¹ Vezi facsimilul în colecția *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 415.

Dar I. Bărbulescu a reușit să dovedească — pentru ⱥ încă în 1899 în teza sa de doctorat¹ iar pentru ⱦ într-alt studiu de specialitate² — că cele două semne grafice nu reprezintă altceva decât o evoluție paleografică a chirilicelor vechi ⱥ și ⱦ , și anume primul din alfabetul chirilic bulgar, iar al doilea din alfabetul chirilic sîrb. Și tot la I. Bărbulescu, în lucrarea din 1904, se află și întreaga discuție a problemei, a părerilor originii românești a lui ⱦ și ⱥ . Adaug că originea românească a lui ⱥ a fost ridicată din nou în 1933 de I. Minea și analizînd afirmația lui Minea am dovedit³ că ⱥ din *Evangeliz de la Boiana* (manuscris din sec. XII — XIII)⁴ și din *Apostolul macedonean* (manuscris din sec. XII — XIII)⁵ are exact aceeași formă ca și în actul specificat al lui Radu cel Mare. În ceea ce privește valoarea fonetică a lui ⱦ și ⱥ primul reprezintă sunetul romnesc, *ge, gi* iar al doilea — *i*.

Originea alfabetului chirilic. În întregul lui provine — cred — de la bulgari și acest fapt este dovedit de valoarea fonetică a iusurilor și ierilor care urmează întocmai evoluția fonetică a sunetelor respective bulgare.

Cifrele a fabeluui chiriic la romîni. Urmează norma cifrelor alfabetului chirilic slav, dar cu excepția numai a lui ⱥ care este necunoscut textelor slavo-romine ca echivalent al cifrei 900, iar grecescul sampi nu apare decât în hrisovul lui Mircea cel Bătrîn din 1932, indictionul 15.

IZVOARELE PALEOGRAFIEI SLAVO-ROMÎNE

Vechimea. Izvoarele paleografiei slavo-romine sînt manuscrisele și documentele scrise pe piele și hîrtie.

Învățații P. I. Șafařík⁶, V. Jagić⁷, W. Vondrák⁸, Krymski⁹, V. Oblak¹⁰ și St. Kulbakin¹¹ au exprimat părerea că două din textele slave vechi scrise în chirilică și anume *Savina kniga* și *Codex Suprasliensis* au fost scrise pe teritoriul patriei noastre.

În ediția franceză a lucrării sale din 1913¹², Kulbakin critică părerea lui Vondrák, ceea ce înseamnă că revine asupra celor exprimate în 1907,

¹ I. Bărbulescu, *Fonetica čirilske azbuke* [Fonetica alfabetului chirilic], Zagreb, 1899, p. 72—73.

² Idem, *Fonetica alfabetului cirilic din textele romine din veacul XVI și XVII*, Buc., 1904, p. 448.

³ Vezi «Revista istorică romînă», an. IV (1934), p. 340.

⁴ E. F. Karski, *Славянская кирилловская палеография*, Leningrad, 1928, p. 207—208 (la p. 390 sub nr. 30 și un facsimil al unei pagini din ms.).

⁵ G. Polivka, *Palaeographische, grammatische und kritische Eigentümlichkeiten in dem Makedonischen Praxapostolos*, în «Archiv für Slavische Philologie», X (1887), p. 110.

⁶ P. I. Šafařík, *Geschichte der sudslavischen Literatur*.

⁷ V. Jagić în revista «Archiv für Slavische Philologie», X, p. 180, XVII, p. 77 și XXII, p. 37.

⁸ W. Vondrák, *Altslovenische Studien*, Viena, 1890; idem, *Altkirchenslavische Grammatik* ediția a I-a, p. 32—35 și în «Archiv für Slavische Philologie», vol. XXII, p. 249 și 543.

⁹ Krymski, *Українська грамматика*.

¹⁰ V. Oblak, în «Archiv für Slavische Philologie», tom. XIII, p. 246 și XV p. 338; idem, în *Сборник за народни умотворения наука и книжнина*, cartea IX, p. 11.

¹¹ Kulbakin, *Древнепереховнославянскій языкъ*, Harkov, 1913, p. 195 și ediția din 1917, p. 109 și 226; idem, *Охридская рукопись апостола конца XII века* [Manuscrisul de la Ohrida al Apostolului de la sfîrșitul veacului XII], Sofia, 1907, p. LII.

¹² St. Kulbakin, *Le vieux slave*, Paris, 1929, p. 360.

1913 și 1917. I a păreriile învățaților de mai sus s-a raliat și I. Bărbulescu¹ care aduce noi argumente în favoarea celor exprimate de învățații de mai sus, combătînd cele susținute de Kr. Sanfeld,² P. Skok³ și L. Tamás,⁴ că *Savina kniga* și *Codex Suprasliensis* nu s-ar fi scris pe teritoriul țării noastre. Argumentele invocate de I. Bărbulescu sînt de ordin lingvistic și anume că în daco-slavă se vorbea cu grupul *ro* — de pildă *rob*, *robota*, *rovina*, *roz*, — exact ca în cele două texte slave vechi, citate — această în loc de grupul *ra*, ca în bulgara balcanică. Și aceste argumente vin în sprijinul celor exprimate de *Št. fařik*, *Jagič*, *Vondřák* și *Oblak* că limba textelor *Savina kniga* și *Codex Suprasliensis* nu este cea slavă macedoneană, ci slavă cu elemente slave răsăritene sau apusene. Admițînd aserțiunea celor cinci învățați citați, adaug că *Savina kniga* — cartea lui Sava — a fost descoperită de I. Sreznevski și a fost denumită astfel după însemnările ce se află pe filele 49 și 54, unde se menționează numele unui *papa Sava*. Manuscrisul se află astăzi în Muzeul istoric de stat din Moscova și este un evangheliar cu 165 de foi scris pe piele în caractere unciale, foile 1—24 fiind scrise pe un palimpsest⁵. *Savina kniga* n-are dată, însă majoritatea învățaților îi admit ca dată veacul al XI-lea. Prima ediție a textului a dat-o I. Sreznevski⁶, iar cea mai bună este ediția Viaceslav Șcepkin⁷.

Codex Suprasliensis, sau, cum îl numesc învățații ruși *Супрасльская рукопись* [Manuscrisul de la Suprasl], a fost descoperit în anul 1823 de Mihail Bobrovski, profesor la universitatea din Vilno, și anume în mănăstirea Suprasl, la 20 verste de orașul Belostok, de unde și denumirea manuscrisului. Manuscrisul se păstra pînă la cel de-al doilea război mondial, o parte — 16 foi — în Biblioteca publică din Leningrad, altă parte — cea mai mare — în fosta Arhivă Zamoiski din Varșovia și 118 foi în Biblioteca liceului din Liubliana. Manuscrisul este un mineiu ce are 151 de foi, e scris pe piele în caractere unciale și datat prin veacul al XI-lea. Manuscrisul s-a publicat întii fragmentar, apoi în întregime într-o ediție critică de S. Severianov în colecția: *Памятники старославянско о языка а lui Jagič, II, I (1904)*⁸. Trebuie adăugat faptul că, din cele 21 de texte slave vechi, *Codex Suprasliensis* s-a bucurat de cea mai mare atenție, căci i s-au închinat pînă în

¹ I. Bărbulescu, în « Arhiva », XXIX (1922), p. 161, XXX (1923), p. 8, XLIV (1937), p. 59—75; idem, *Curentele literare la romîni*, București, p. 6—7; idem, *Individualitatea limbii romîne și elementele slave vechi*. Iași, 1929, p. 46 și 505.

² Kr. Sanfeld, *Linguistique Balcanique*, Paris, 1930, p. 81.

³ P. Skok, în « Slavia », VIII (1922), p. 777.

⁴ L. Tamás, în « Archivum Europae Centro-Orientalis », II (1937), p. 286.

⁵ Pentru *Savina kniga* și majoritatea celor 21 de texte slave veci, vezi bibliografia a 19 din ele la G.A. Ilinski: *Опыт систематической кирилло-мефодьевской библиографии*, [Încercare de bibliografie sistematică chirilo-metodiană], Sofia, 1934, p. 141—156 și la M. Popruženko și St. Romanski, *Кирилометод евска библиография за 1934—1940 год* [Bibliografia chirilo-metodiană pe anii 1934—1940], Sofia, 1942, p. 141—156. Am dat mai sus cifra 21 pentru totalul textelor slave vechi, căci în anul 1950 s-a descoperit în Dobrogea inscripția chirilică slavă veche din anul 943, iar în anul 1953 s-a descoperit în Bulgaria o nouă inscripție chirilică slavă veche, aceasta din pragul veacului X după datarea învățaților bulgari.

⁶ Древние славянские памятники юсового письма, St. Petersburg, 1868.

⁷ V. Șcepkin, în colecția lui Jagič: *Памятники старославянского языка*, I, 3 (1903), cu 8 facsimile.

⁸ Citată în nota 7 de mai sus.

1940 un număr de 49 de studii, între care și edițiile lui, nici unul dintre textele slave vechi nefiind atât de mult studiat.

Tot lipsite de dată sînt apoi și cele mai multe din manuscrisele raportate veacurilor XII — XIV, care, după cum scrie Iațimirski,¹ «se socotesc într-un fel sau într-altul de origină romînă, dar știri precise noi totuși nu avem».

Aceste manuscrise sînt următoarele:

I. Fragmente dintr-un manuscris aflat în colecția P. I. Șciukin de la Moscova, raportat sec. XII-XIII, care, după cele spuse de A. I. Iațimirski², are «limba departe de a fi corectă, ceea ce face să se presupună că manuscrisul a fost copiat într-o localitate populată cu romîni».

Al doilea manuscris este de asemenea un fragment — numai 2 foi — datat pe la începutul veacului al XIII-lea, descoperit de Iațimirski în interiorul scoarțelor manuscrisului slav nr. 84 din Biblioteca Academiei R. P. R. Despre acest manuscris, Iațimirski adaugă că e înclinat a crede că «s-a copiat undeva pe teritorii cu populație valahă».

Al treilea manuscris se află în Biblioteca națională din Sofia, sub nr. 194, manuscris ce după părerea lui A. I. Sobolevski³, s-a scris «în vreo localitate bulgară din Moldova sau din Bucovina».

Al patrulea manuscris este așa numita *Evanghelie Evseviev* din anul 1282, aflată în Biblioteca publică Lenin din Moscova sub cota 3168, unde provine de la anticarul ieșean Șaraga. Tot după Sobolevski⁴, manuscrisul a fost scris «în acea parte din Căliția unde așezările romîne convergeau cu cele bulgare».

Al cincilea manuscris este o *evanghelie* din veacul al XIII-lea aflată în Biblioteca Academiei R. P. R., în fondul manuscriselor slave, sub cota 4.

Al șaselea manuscris este din veacul XIV, aflat în aceeași bibliotecă sub cota 5.

Al șaptelea manuscris este un *Apostol* din veacul al XIII-lea, aflat în același loc sub cota 20.

Al optălea manuscris îl alcătuiește partea chirilică din celebra *evanghelie glagolitică din catedrala Reims*, care, după părerea unor filologi, este scrisă de un valah.

Iațimirski socotește că este scris pe teritoriul patriei noastre și *Octoihul de la Caransebeș*, din a doua jumătate a veacului al XIII-lea, publicat de P. A. Sircu⁵. Astfel, în introducerea ce precede ediția lui Sircu, Iațimirski scrie textual următoarele: «Manuscrisul s-a copiat, după toată probabilitatea, în localități cu populație romînă»⁶. *Octoihul de la Caransebeș* este un volum în 4° cu 162 de foi, scrise unele pe pergament și altele pe hîrtie (f. 1-4, 18-23, 27, 28 și 114-118). În ceea ce privește locul unde se află manuscrisul, acesta a fost împrumutat în 1898 de Academia rusă de la Societatea culturală din Novi Sad, și apoi a fost trimis bisericii ortodoxe din Caransebeș căreia îi aparținea. Un manuscris slavo-romîn din veacul XIV-lea este *Tipi-*

¹ A. I. Iațimirski, Григорій Цамблакъ, p. 327.

² *Idem*, Мелкіе тексты и заметки по старинной славянской и русской литературѣ, extraș din «Известія отделения русского языка и словесности им. Академіи Наукъ», XXXVI, p. 130.

³ A. I. Sobolevski, Чтенія в Обществе Нестора летописца, tom. XII, p. 3—11.

⁴ *Ibidem*.

⁵ P. A. Sircu, Карансебешскій октоихъ второй половины XIII века, în «Сборникъ отдѣл. русск. яз. и словес. имп. Акад. Наукъ», t. m. LXXXII, nr. 1 (1906)...

⁶ Vezi lucrarea lui Sircu (citată în nota 5 de mai sus), p. X.

cul ce în 1925 se afla în Biblioteca societății culturale din Užgorod, scris pe pergament și descris de Ol. Kolessa¹.

Sfârșitului veacului al XIV-lea sau începutului veacului al XV-lea aparține *Prologul* bisericii Sf. Nicolae din Brașov sub cota nr. 313. Despre acest manuscris, scris parte pe piele și parte pe hîrtie, Iațimirski arată că este scris «după toată probabilitatea în Valahia sau de grămăticii romîni în țările ce le aparțineau»².

Trecînd în veacul al XV-lea, manuscrisele slavo-romîne cresc în număr și între ele cel mai timpuriu este *Evangelhia scrisă de Nicodîm* — întemeietorul Vodiței — în anul 1405. Acest manuscris, scris pe piele, ce se păstra înainte de primul război mondial în Muzeul de antichități din București, se află astăzi în Muzeul de Artă al R.P.R., făcînd parte din tezaurul ce ni s-a restituit de URSS și din ms. avem trei facsimile, două publicate de Alexandru Ștefulescu³ și unul de Sextil Pușcariu⁴.

Aceluiași început de veac aparține așa numita *Evangelhie din Elisavetgrad*, care, după cum arată Iațimirski⁵, s-a scris în Moldova.

Și tot același început de veac aparține și *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, scris în anul 1407, pe piele, cu 53 de foi, și aflat în fondul manuscriselor slave ale Bibliotecii Academiei R. P. R. sub cota 78, publicat de noi⁶.

Celei dintîi jumătăți a veacului al XV-lea aparțin cîteva manuscrise care ni s-au păstrat de la cel mai vestit caligraf al epocii lui Alexandru cel Bun și al urmașilor acestuia, Gavril, fiul uricarului Paisie. De la Gavril ni s-au păstrat mai mult de zece manuscrise, din care cel mai prețuit — o adevărată comoară de artă a vremii — este evangelhia care poartă data de an 1429. Acest manuscris, care este bilingv — întrucît marginea din dreapta textului slav cuprinde textul respectiv în greacă — se păstrează în Biblioteca Bodleiană din Oxford sub cota: cod. can. graeci 122. Înainte de 1810, manuscrisul se afla la Iohan Pericinatti din Veneția, după cum relatează Paul Solarič⁷, la care aflăm și cea dintîi mențiune despre manuscris. Prima descriere a manuscrisului se află la Theodor Uspenski⁸, iar următoarea e a lui P. A. Sirku⁹. Manuscrise din anii 1430, 1438, 1441, 1443, 1445, 1446 și 1447, scrise de caligraful Gavril se află în Biblioteca Academiei R. P. R., fondul manuscriselor slave, cotele 149, 164, 165, 136, 122, 143 și 123, iar din anii 1437, 1444, 1447, 1448 și 1450 — în diferite biblioteci din Uniunea Sovietică. Și din epoca lui Ștefan cel Mare, atît de bogată în fapte, ni s-au

¹ Ol. Kolessa, Ужгородський „Полустав“ у пергаментовій рукописі XIV в., în Записки наукового товариства імени Шевченка, tom. CXXI — CXXII (1923), праці філологічної секції, р. 1—58, cu două facsimile cuprinse între paginile 2—3 și 4—5.

² A. I. Iațimirski, К истории апокрифов и легенд въ южно-славянск ой письменности, în Известія Отдел. русск яз. и слов. имп. Ак. Наукъ, XV (1920), 1, р. 33.

³ A. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, București, 1909, între р. 32—33 și între р. 40—41.

⁴ S. Pușcariu, *Istoria literaturii romîne, epoca veche*, Sibiu, 1910, р. 16.

⁵ A. I. Iațimirski, Григорій Цамблакъ, р. 301, n. 1.

⁶ D. P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, București, 1941.

⁷ P. Solarič, Поминак книжеский, Veneția, 1810, р. 33—34.

⁸ T. Uspenski, О некоторых славянских и по славянски писанных рукописях, хранящихся в Лондоне и Оксфорде, în «Журналъ Министер. Народн. Просвещения», CC (1878), Noembrie, р. 70—94.

⁹ P. A. Sirku, Заметки о славянских и русских рукописей въ Bodleian Library въ Оксфорде, în «Известия Отдел. русск. яз. и словес. имп. Ак. Наукъ», VII (1902), cartea IV și XII (1907), cartea IV, р. 1—13.

păstrat cîteva manuscrise din care unul datează chiar din primul an de domnie al marelui domn — un sbornic aflat în colecția Șciukin din Moscova.

Din țara Românească nu ni s-a păstrat din veacul al XV-lea decît manuscrisul lui Nicodim și *Sintagma lui Matei Vlastaros*, scrisă de grămăticul Dragomir la Tirgoviște, aflată în colecția Korobanov din Biblioteca publică din Leningrad, manuscris despre care pomeneste de pildă N. P. Lihacev¹. Din veacul al XVI-lea se remarcă în primul rînd evanghelia postelnicului Marcea din 1519 — prezentată de Victor Brătulescu².

În veacul al XVI-lea, manuscrisele slavo-romîne devin mai frecvente și dintre ele citez de pildă *Sintagma lui Matei Vlastaros*, solicitată domnului moldovean Alexandru Lăpușeanu de către țarul Ivan Vasilievici, text care apoi s-a lucrat de cărturarul și caligraful epocii, Macarie, episcop de Roman³ — ms. se află astăzi într-una din bibliotecile Lvov-ului. Din același veac datează și cele mai vechi cronicile slavo-romîne, cronicile moldovești, păstrate una în manuscrisul slav nr. 649 din Biblioteca Academiei R. P. R. Și tot din același veac se păstrează și cunoscutul text al *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, manuscris în 4° cu 98 foi, descoperit în 1897 în Biblioteca națională din Sofia de Svet Vulovi⁴. Textul a fost apoi editat de P. A. Lavrov⁵.

Manuscrisele slavo-romîne continuă în veacul al XVII-lea, cînd cele mai de seamă sînt ale cunoscutului cărturar și miniaturist din întîia jumătate a veacului al XVII-lea, mitropolitul Anastasie Crimciovici. Din aceste manuscrise, patru se mai păstrează și astăzi în biblioteca ctitoriei sale — mănăstirea Dragomirna.

Manuscrisele slavo-romîne se scriu și în veacul al XVIII-lea, precum și la începutul veacului al XIX-lea, și în acest sens subliniez activitatea școlii slave de la Schitul Poiana Mărului din Rîmnicul Sărat — unde se lucrează de pildă manuscrisele 373, 375, 379 și 382 din fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R. P. R., după cum am arătat într-un articol⁶.

Primul *document* slavo-romîn ce ni s-a păstrat este hrisovul domnului muntean Vladislav I, ce nu are dată, ca și majoritatea textelor din veacurile X-XIV, hrisov destinat mănăstirii Vodița și păstrat astăzi în secția istorică a Arhivelor statului din București. A fost reprodus pentru prima oară în facsimil litografiat de B. P. Hașdeu⁷; cel mai reușit facsimil este însă cel din *Culegere de facsimile, Seria Slavă*, pl. 1.⁸ Urmează apoi hrisovul lui Dan

¹ N. P. Lihacev, *Палеографическое значение бумажных водяных знаков*, partea 1, St. Petersburg, p. 101.

² V. Brătulescu, *op. cit.*, pl. XXXV—XLIV.

³ Vezi Emil Kalužniacki, *Обзоръ славяно-русскихъ памятниковъ письма и языка находящихся в библиотекѣхъ и архивахъ львовскихъ*, în «Труды Археологическаго сѣзда в Києвѣ», II, p. 258—259 și 309.

⁴ S. Vulovič, *Описъ словенскихъ рукописи Софійске Народне библиотеке* [Descrierea manuscriselor slave ale Bibliotecii Naționale din Sofia], în «Споменик српске краљевске Академијѣ», XXXVII (1900), p. 44.

⁵ P. A. Lavrov, *Слѣва наказательныхъ воеводы валахского Іоанна Нѣгоя къ сыну Феод сѣю*, St. Petersburg 1904.

⁶ D. P. Bogdan, *Despre manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Romîne*, extras din «Arhiva Romînească», IV, Buc., 1940, p. 13.

⁷ B. P. Hașdeu, *Etymologicum magnum Romaniae*, IV, Buc., 1898, anexe.

⁸ Publicat de A. Sacerdoțeanu și Damian P. Bogdan. Vezi și facsimilul din *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV și XV, p. 305.

din 1385 octombrie 3, reprodus în *Culegere de facsimile, Seria Slavă*, pl. 2, Trecînd la domnia lui Mircea cel Bătrîn avem mai multe documente.

Epoca lui Mircea cel Bătrîn corespunde în Moldova și celui mai vechi document ce ni s-a păstrat și acesta este scrisoarea din 10 februarie 1388 a lui Petru Mușat adresată regelui polon Vladislav Jagello, redată în facsimil de Ioan Bogdan¹; originalul, ce se păstra în *Archivum Glówne* din Polonia, a ars în timpul ultimului război mondial.

Din *Transilvania*, cel mai veci document păstrat este o scrisoare fără dată — însă datată aproximativ cu anii 1462—1463, adresată de județul și pîrgarii Brașovului unui Duca din Greci, păstrată în arhiva orașului Stalin și publicată de I. Bogdan², la care se află și datarea de mai sus.

Documentele slavo-romîne continuă și se înmulțesc în veacurile XVI și XVII, dar încep să scadă ca număr din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, fiind copleșite de cele romîne în chirilică. Se scriu însă documente slavo-romîne și în veacul al XVIII-lea, dar prea puține la număr, și acestea sînt numai între documentele destinate unor mănăstiri dinafara patriei noastre, ca de pildă cartea domnului moldovean Antioh Cantemir, cu data 1706 iunie 29, destinată mănăstirii Ioan Teologul de pe insula Patmos³.

Caracterul. Cea mai mare parte dintre manuscrisele slavo-romîne au un caracter religios. Astfel sînt: 1) texte ale scripturii (vechiul și noul testament); 2) texte pentru slujbe religioase; 3) texte însumînd opere ale părinților și învățaților bisericii ortodoxe și 4) texte cu teologie dogmatică și polemică. Manuscrisele cu text laic sînt foarte puține și ele se împart, după cuprins, în manuscrise istorice, juridice, didactice, beletristice și altele.

Așa de pildă ca manuscris istoric este cronica lui Gheorghe Amartolos, cuprinsă în manuscrisele 320 și 321, scrise în Țara Romînească și aflate sub cota amintită în fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R., apoi cronicile din care ni s-au păstrat cele moldovenești. În cadrul manuscriselor juridice, citez de pildă *Sintagma lui Matei Vlastaros*, aflată în manuscrisul 131 din Biblioteca Academiei R.P.R.; între manuscrisele didactice sînt gramaticile de limbă slavă bisericească aflate în aceeași bibliotecă și același fond sub cotele 386, 402 și 576. Iar între cele beletristice se situează de pildă viața lui Varlaam și Ioasaf, cuprinsă în manuscrisul nr. 132 din aceeași bibliotecă. În ceea ce privește documentele slavo-romîne, cele mai multe sînt acte de proprietate și numai un număr relativ redus față de acte, îl alcătuiesc scrisorile.

Formele în care s-au păstrat manuscrisele și documentele slavo-romîne. Mai toate manuscrisele sînt copii după originale. De pildă, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița* este o copie din vremea lui Ștefan cel Mare după un original început în anul 1407, tot așa de exemplu este și cronica moldovenească păstrată la sfîrșitul manuscrisului nr. 649 din fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R., — copie după un original din veacul al XV-lea. Cit despre manuscrisele religioase, acestea sînt toate copii după alte copii, ale căror arhetip, îl alcătuiesc traducерile slave făcute în veacurile IX (a doua jumătate), X și XI, după originale grecești. Unele dintre

¹ I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc*, pl. I.

² Idem, *Documente privitoare la relațiile Țării Romînești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, I, nr. CCXLII, p. 297—298.

³ Un facsimil al cărții la Nicolae Iorga, *Știri noi despre sfîrșitul secolului al XVI-lea romînesc*, I, « Anal. Acad. Rom. », Mem. Sect. Ist., seria III, tom. XIX, pl. 3.

acestea din urmă sînt și copii după tipărituri, dar după ce tiparul s-a dezvoltat numărul acestora însă este redus. De pildă, manuscrisul 503 din fondul manuscriselor slave ale Bibliotecii Academiei R.P.R. este o copie din veacul al XVII-lea, aceasta după evanghelia din 1512, tipărită din ordinul lui Vlad cel Tânăr.

În ceea ce privește documentele slavo-romîne, acestea s-au păstrat în: 1) *originale* autentice, simple dar și multiple; 2) *duplicate*, *neoriginale*, *copii* și *falsuri*¹.

Din punct de vedere paleografic, interesează în primul rînd originalele simple și multiple, autentice și false, duplicatele — actele ce se apropie cît mai mult de original, îmbrăcînd aproape întru totul forma și deosebindu-se de original numai prin data posterioară și uneori prin stilul oarecum schimbat precum și copiile, însă numai cele *figurate* care caută să imite cît mai fidel originalul. În acest sens, citez ca duplicat de pildă hrisovul lui Mircea cel Bătrîn cu data 1387 iunie 27².

Numărul izvoarelor. Este foarte greu de precizat numărul manuscriselor și documentelor slavo-romîne ce s-au păstrat pînă în zilele noastre. Voi încerca totuși să dau o cifră aproximativă. Dintre manuscrisele slavo-romîne, cele mai multe ni s-au păstrat din Moldova și cifra lor aproximativă este de aproape 400. Dintre manuscrisele Țării Romînești, cifra celor păstrate este de circa 150. Cel mai mic număr de manuscrise s-a păstrat din Transilvania — circa 20.

Documentele. Cele mai multe documente s-au păstrat din Moldova, și cifra aproximativă a acestora este de peste 4 000. Documentele slave din Țara Romînească se apropie de 3 000. Cele mai puține documente s-au păstrat din Transilvania — 11 la număr — publicate în cuprinsul ediției filologice a lui Grigore Tocilescu³.

Dar cifrele aproximative de mai sus nu reprezintă decît numai o infimă parte din izvoarele paleografiei slavo-romîne ce s-au scris în veacurile XIV—XVIII, căci din datele documentelor ce ni s-au păstrat reiese că au existat mult mai multe documente, chiar și în ceea ce privește documentele din Transilvania.

Astfel, de pildă, expresiile: «*енко... приложн* [cît a dăruit], *изкадише кнѣге старим господарем* [au scos cărțile domnilor de demult] ce apar în: hrisovul lui Dan I din 1386 oct. 3, unele hrisoave de la Mircea cel Bătrîn destinate mănăstirii Tismana, hrisovul lui Vlad Călugărul din 1493 iunie 3⁴, dovedesc că au existat o serie întreagă de acte ce nu au ajuns pînă la noi. Tot așa, de pildă, documentele publicate de Grigore Tocilescu în *534 documente...*, sub nr. 137, 182, 215, 231, 267, 306, 309, 332 și 339, precum și cele publicate într-una din ediții de prof. P. P. Panaitescu⁵, arată exis-

¹ Vezi pe larg D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă*.

² Reprodus în *Culegere de facsimile*, Seria slavă, pl. III. Copii figurate sînt de pildă actele reproduse în facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV și XV, p. 665 și 686.

³ Gr. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-romîne din Țara Romînească și Moldova, privitoare la legăturile cu Ardealul*, București-Viena, 1931.

⁴ Vezi facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII XIV și XV, p. 385.

⁵ P. P. Panaitescu, *Documente slavo-romîne din Sibiu*, București, 1938, sub nr. XVIII, XX, XXI și XXV.

tența cărților adresate de brașoveni și sibieni către domnii și boierii Țării Românești — cărți ce nu au ajuns pînă la noi. De altfel, trebuie subliniat faptul că nici una din scrisorile brașovenilor, sibienilor și bistrițenilor din Năsăud, adresate domnilor, boierilor, șoltuzilor și fețelor bisericești din Țara Românească și Moldova nu s-a păstrat, căci întreaga arhivă domnească, arhivele boierești, orașenești și de fețe bisericești din Țara Românească și Moldova nu au ajuns pînă la noi.

Distrugerea textelor slavo-romîne. Pricinile care au făcut ca textele slavo-romîne să piară în cursul vremilor trebuie căutate în calamitățile care s-au abătut asupra oamenilor din patria noastră. Astfel, unele documente au fost nimicite prin incendii. Cea mai veche mențiune în acest sens se află în actul lui Ștefan cel Mare din 12 august 1461: «*Iar Husin și soția lui Marușca au zis: și noi avem ispisoc vechi de la Alixandru Vodă cel Bătrîn... și se află la mîna preotului rusăsc ce iaste în mahalaua tîrgului. Deci venind și preotul acest rusăsc, au zis cum că drept iaste că au fost acel ispisoc de la Alixandru Vodă cel Bătrîn în mîna me, și era scris de mîna lui Brătei... dar acel ispisoc au ars atuncea cînd au ars și biserica cea dinnaîntea tîrgului Sucevii ce s-au aprins de tunet, mai la vale de Sf. Atanasie*». Această mențiune a fost relevată de A. I. Iațimirski¹. Tot așa în actul moldovenesc din 1546 mai 9, scris de Luca Popovici la Huși, se specifică că un privilegiu de la Iliaș și Ștefan fiii lui Alexandru cel Bun, погорил оу дом нани коли емс погорил дом [a ars în casa lui Ilea cînd i-au ars casa]. La fel, într-un act din Țara Românească cu data 1549 iunie 22, se specifică: а нс нм ест била книга за дѣдннс сжежена с едно кске [ci le arsese cartea de dedină într-o casă]. Uneori se arată și cei vinovați de arderea actelor. Astfel, în actul moldovenesc din 1582 martie 8 se specifică: а тот оурик нх изгорил къ дом Пантелеуек ут Бржещи коли пришел еднн посел ут хорсжйн къ покансарство до гка мн и приключило с емс начокати къ домс того пантелеу и запалил емс дом тот посел [iar acel uric al lor a ars în casa lui Panteleiu din Brăiești cînd a venit un sol de la Horuji² în solie la domnia mea și s-a întîmplat lui ca să găzduiască peste noapte în casa celui Panteleiu și acel sol i-a ars casa]. Tot așa, în documentul Țării Românești din 1622 iunie 18, se arată: н ест бил нмѣл н книг, таж ест изгорил къ една кске за сгрини [și avusese și carte, însă le-a ars într-o casă din pricina ungarilor]. Și un ultim exemplu: în documentul moldovenesc din 1661 decembrie 29, se specifică: тѣх прикнаѣ н нарѣденѣ что они имали за даанѣ н милоканѣ ут ктитор сконм... въси пожегошм с таннъ стѣки мнспръ н съ многоа имѣнѣ н съ вдежди стѣки мнспръ іакож сам гпѣска ми знахом тѣх прикнаѣ н нарѣденѣ казали н палилы когда пришли хмла съ казачи н съ пѣмпарѣи пѣкниша н пожегош землѣ наш [acele privilegii și drese ce ei au avut de danie și miluire de la ctitorii lor... toate au ars în tainița sf. mănăstiri <Barnovschi> și cu multă avere și cu odăjdii ale sfintei mănăstiri cum singur domnia mea am aflat

¹ A. I. Iațimirski, Славянские и русские рукописи, p. 224. Vezi și *Documente privind istoria României*, A, XIV, XV; vol I, p. 314 urm.

² Cazaci.

acele privilegii și drese stricate și arse cînd au venit Hmil¹ cu cazacii și cu tătarii<și> au prădat și au ars țara noastră. A. I. Iațimirski arată că «mare parte din manuscrisele slave și aproape toate cele romîne și străine» din Biblioteca mănăstirii Neamț «au pierit în timpul incendiului» ce a coplesit mănăstirea în anul 1862².

Cele mai multe documente s-au mistuit din pricina năvălirilor. Astfel unele acte spre a nu se pierde s-au îngropat în pămînt unde au putrezit. Așa, de pildă într-un act moldovenesc din 1593 aprilie 10 se specifică: тѣи въсѣи кышпереченіе и <м> сриче сказани съ и погнии с земаи... тѣкмо печати на ицѣи бѣи зостаи, тогда егда бѣше сѣи кѣзѣкигѣ хан съ кѣсею сѣасю сѣоен на земаи мѣладакскѣи и хотѣше поставити пашѣ с земаи молдакскѣи [toate aceste urice ale lor mai sus zise s-au stricat și au putrezit în pămînt.. numai pecetile lor rămăseseră întregi, atunci cînd s-a ridicat hanul cu toată puterea sa asupra țării Moldovei și au vrut să pună pașă în țara Moldovei]. La fel, într-un document moldovenesc din 1604 mai 20. se arată că: а тот срик изгбѣи еѣи ѡт ѣдѣи пѣи [iar acel uric l-au pierdut din pricină că fusese îngropat într-o groapă]. Tot așa, într-un document moldovenesc din 15 aprilie 1617 se arată că: а тот срик закопан бѣи с земаи и погниа, тѣкмо печат принеси прѣд нами лицѣи и сказокѣи [iar acel uric fusese îngropat în pămînt și a putrezit, numai pecetea au adus-o de față înaintea noastră și au arătat-o]. La fel și în timpul ultimului război mondial s-au îngropat acte vechi în pămînt, căci M. Costăchescu spune despre un act al lui Ștefan cel Mare din 5 martie 1493 următoarele: «uricul împreună cu altele fiind îngropat în pămînt... a putrezit, păstrîndu-se numai pecetea»³. Tot din pricina năvălirilor, la începutul veacului al XVIII-lea, apropiindu-se dușmanul, episcopul Sava de Roman a poruncit ca toate actele vechi și obiectele bisericești ale episcopiei ce păstorea să se trimită la mănăstirea Pingărați, dar cînd trecea peste riul Bistrița carul s-a înecat și documentele au urmat soarta carului⁴.

Alte documente s-au distrus prin pieirea posesorului lor. Așa, de pildă, în actul moldovenesc din 1633 martie 15 se specifică: а приклѣи и дрѣгнѣи н.рѣдѣи... бѣи до пан ѣи Нико.рѣи, изгбѣи егда потопиа съ [iar privilegiile și alte direse au fost la panul ei Nicoară și au pierit cînd s-a înecat]. Unele documente s-au distrus din pricina apei. Așa, de pildă, în documentul Țării Românești din 1640 iunie 5, se menționează: книга Янѣандѣи коєкод, сѣи Радѣи коєкод... сѣгнѣи и порѣшиа и исхѣиа за кода [cartea lui Alexandru Voevod fiul lui Radul voevod... a putrezit și s-a vătămat și s-a stricat din pricina apei]. La fel și specificarea dintr-un document moldovenesc cu data 1593 martie 16: и ж сѣи <срик> ѡбрѣтошѣ рѣи и раздѣи и къ кода мѣи и бѣи печат, ѡкожѣи гѣи ми и съ кѣсѣи нашѣи съкѣи кѣи то тот срик скажѣи [dar acest <uric> s-au aflat tăiat și rupt și udat de apă și fără pecete cum domnia mea și cu tot sfatul nostru am văzut acest uric stricat].

¹ Adică Bogdan Hmelnițki.

² A. I. Iațimirski, *Слѣя юкіе и русскіе рукописи*, 1905, p. 608.

³ M. Costăchescu, *Documente de la Ștefan cel Mare*, p. 48.

⁴ Cf. I. Bogdan, *Vechile cronice moldovenești pînă la Ureche*.

Alte documente s-au pierdut din pricină că destinatarii, purtându-le cu ei, au căzut apoi în robie. De pildă, într-un act moldovenesc din 1546 aprilie 16 se specifică: и прикнаѣ въ кѣнеж цю она имала... тоє прикнаѣ она изгѣшла на тот час коли оу татарехъ была [iar privilegia de cumpărătură ce ea a avut... aceea privilegia ea a pierdut-o în vremea cînd a fost la tătari]. Tot așa într-un act moldovenesc din 1623 mai 14 se menționează: и срик цю имам ... кѣзели въ нас татарѣ... егда побрани нас татари, и [și uricul ce am avut... ni l-au luat tătarii... cînd ne-au luat tătarii].

În aceeași poziție este și pierderea actelor, prin fuga din țară. De pildă într-un act moldovenesc din 1589 iunie 23 se specifică: тѣи прикнаѣ ѡни нѣ изкадѣла мѣи его драгна когда изишла из нашихъ земли до Брѣи а [acele privilegii le-a scos <din țară> mama lui, Dragna, cînd a plecat din țara noastră la Brăila]. La fel un act moldovenesc din 1593 martie 16 spune: але прикнаѣи нѣ въ нѣ имала... въ она изгѣшла коли изишла въ земли съ петрѣ воеводѣи тогдѣи изгѣшла кѣи сконѣ прикнаѣихъ [însă privilegiul ce el a avut... el l-a pierdut cînd a plecat din țară cu Petru voevod și atunci a pierdut toate privilegiile lui]. Și tot așa specificarea din cartea mitropolitului Anastasie Crimcoviți și a altor fețe bisericești și boieri, cu data 1628 noiembrie 12: за редѣ томѣ срикѣ что имаютъ на тог село... како дал его съ ними срикѣи сконѣ запечатѣни кѣ рѣкѣи гѣзѣи маргитѣи с лѣдѣскаа земли како да дрѣжитъ нѣ добрѣ понеж когда она хотѣла прѣйти кѣ земли не смѣла кѣзѣти нѣ съ собою како да не погѣбитъ нѣ [de rîndul aceluia uric ce au pe acel sat... că l-a dat cu alte urice ale sale cu peceti în mîinile doamnei Marghita în țara leșească ca să le ție bine, fiindcă atunci cînd a vrut să vină în țară n-a îndrăznit să le ia cu sine ca să nu le piardă]. La fel s-au pierdut odoarele — între ele manuscrisele și documentele — ce în veacul al XVIII-lea mitropolitul Dosoftei le-a luat și le-a dus cu el în Polonia. Și tot în același cadru de nimicire a actelor din pricina năvălirilor se situiază și specificarea aflată într-un act moldovenesc din 1602 iulie 12: а тотѣи прикнаѣи и исписоачѣ погнѣли въ Пѣтрашко сѣрѣдникъ на бѣгъ Нистри подъ нашегъ градъ Хотинскаго когда вѣстѣи пришеа Мѣхай воеводѣи съ сѣри и съ многѣи изъ ии надъ гѣстѣи ми и надъ нашеа земли [și aceste privilegii și ispisoace le-au pierdut Pătrașco urednic pe malul Nistrului sub cetatea noastră a Hotinului cînd a venit Mihai voevod cu ungurii și cu multe limbi asupra domniei mele și asupra țării noastre].

Rășcoalele din țară au pricinuit și ele pierderea actelor. De pildă într-un act moldovenesc din 1546 aprilie 8 se specifică: а єдни злочорни людѣи складише ємѣ домъ, тогдѣи и прикнаѣи цю имала [iar niște oameni rău făcători i-au prădat casa și atunci și privilegiile ce a avut]. Tot așa un act moldovenesc din 1547 aprilie 15 spune: тѣхъ прикнаѣи кѣмѣ изгѣбоша коли въ сѣкѣхъ гѣа ми бѣла его краснѣша кистнирника [acele privilegii toate au pierit cînd a tăiat domnia mea pe fratele lui, Crasnăș vistiernic]. La fel într-un document al Țării Românești din 1643 februarie 25: а въ когда злочестивѣи погнѣнѣли книгокѣ єтѣмѣ монастырѣ Бѣрадѣи [... iar de atunci cînd răufăcătorii au făcut să piară cărțile sfintei mănăstiri Bradul]. Tot așa în actul

din același an august 8: а когда приѣхали хоціи по Ръзбичи егѣмена, ... тогда егда ест загина хрисоавеле и книги стѣмѣ монастыри [iar cînd hoții au prins pe egumenul Răzbici... atunci au pierit hrisoavele și cărțile sf. mănăstiri]. Și un ultim exemplu, specificarea dintr-un act al Țării Românești cu data 1656 iunie 3: а книгоѡмъ и хрисоѡмъ и записѡмъ стѣмѣ монастыри... бѣа ест ѡ дома боларомъ гдѣсѣ ми предѣкѣ кор, тажѣ по вѣмѣмъ кѣда естъ кѣзѣкигнѣа кѣлараш и дѣръбѣи и сеимѣи, тажѣ ѡсѣниа болѣр и жахоѡмъ дѣмоѡмъ вѣсаѣ болѣр ѡни кѣзѣмѣа кѣсаѣ книгоѡмъ и записѣ ѡтѣ домѣ предѣкѣ кор тѣре ест ѡложѣа кѣ ѡгнѣсѣ [iar cărțile și hrisoavele și zapisele sf. mănăstiri... au fost în casa boierului domniei mele Preda vornic, astfel pe vremea cînd s-au ridicat călărașii și dărbanii și seimenii de au tăiat pe boieri și au prădat casele tuturor boierilor ei au luat toate cărțile și zapisele din casa lui Preda vornic și le-au băgat în foc].

După cum unele documente și manuscrise slavo-romîne au pierit din pricina năvălirilor, tot așa altele au fost mistuite de oameni cu voia sau fără voia lor, din știința sau neștiința lor. Această soartă au împărtășit-o în primul rînd actele false și primul exemplu ni-l oferă un act al lui Ștefan cel Mare din 25 ianuarie 1472, citat în introducerea acestui studiu.

Tot așa actele pe care domnul le socotea neîndreptățite, erau distruse. De pildă într-un act moldovenesc din 1585 aprilie 8 se spune că: исписокъ что ѡни имѣли за дааніѣ ѡтѣ александра коѡкодѣи, а тотъ исписокъ сѣкал ѡмъ его ѡ ѡ коѡкодѣи [ispisocul de danie ce ei l-au avut de la Alexandru voevod, iar cel ispisoc li l-a rupt Ion voevod]. La fel într-un act moldovenesc din 1623 februarie 14: тотъ сѣикъ что имѣа мѣлѣцѣи ѡтѣ петра коѡкодѣи ещѣ сърѣзѣмѣа ѡтѣ прѣдѣ гдѣа мѣа [acol uric ce Meleștean l-a avut de la Petru voevod încă s-au tăiat înaintea domniei mele].

Cînd de pildă un act înceta de a mai avea vreo valoare era de asemenea distrus. Astfel într-un document moldovenesc din 1624 noiembrie 14 se specifică că zapisul de împrumut: сѣсѣкал ѡтѣ прѣдѣ тихѣа людѣа добри ѡрѣжѣи [l-a rupt Orăș, înaintea acelor oameni buni].

Apoi actul moldovenesc din 1578 iunie 30 arată un caz de beție ce a dus la pierderea unor acte: а тотѣи книписанниѣхѣ прикилѣи изгѣбѣа нѣа Андриѣка сѣнѣа Жѣрѣа, вѣсѣа Никоарѣа Ѣниѣа, коли приѣхѣа сѣа едѣнѣа разѣа прѣитѣи до насѣа коли бѣа ѡа ѡа коѡкода тамо и ѡзѣкал сѣа ѡу насѣа тажѣа иѣдѣи кѣа скоѣа домѣа пѣаиѣа тогода изгѣбѣа <ѣмѣсѣа> нѣа сѣа едѣна танѣстрѣа тѣсѣсѣаа и сѣа тѣндѣсѣкѣа и шѣсѣа зѣаа тѣатарѣскиѣа [iar acele mai sus scrise privileii le-a pierdut Andreica fiul lui Jurj nepotul lui Nicoară Oniță cînd s-a întîmplat o dată de a venit la Iași, cînd era acolo Ioan voevod și s-a îmbătat în Iași. Așa că mergînd către casa sa beat le-a pierdut atunci cu o traistă turcească și cu 36 zloți tătarești].

Lipsa de grijă în trecut față de documente a dus la pierderea multor documente. Uneori neglijența față de texte s-a manifestat cu prilejul legăturii manuscriselor, cînd nu numai că s-au tăiat marginile cu text ale manuscriselor, dar ceea ce a fost și mai dăunător este faptul că la legătură s-au distrus manuscrisele mai vechi ale căror foi au glujit la legătura manuscri-

selor mai noi. Să exemplific: la legătura pomelnicului mănăstirii Bistrița s-au tăiat parte din glosele marginale, la manuscrisul nr. 89 din fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R. s-au tăiat la legat cifrele de pe filele 197^r, 205^r, 245^r, 260^v și 261^r, manuscrisului 410 din același fond, i s-a tăiat la legat mai toată numerotația. Tot așa la legătura manuscrisului 84 din același fond s-au folosit spre a fixa manuscrisul de scoarțe, două foi pergament desprinse dintr-un manuscris slavo-român din veacul al XIII-lea. Manuscrisul 537 din același fond a avut lipite pe cele două coperte foi pergament dintr-un manuscris lucrat în veacul al XIII-lea— foi care apoi s-au deslipit, dar din grafia lor s-au impregnat litere pe coca cu ajutorul căreia foile respective se lipiseră de cele două scoarțe de lemn. Și un ultim exemplu: manuscrisul moldovenesc nr. 740 din Biblioteca Arhivelor statului București, are în interiorul scoarțelor două foi pergament dintr-un manuscris din sec. XIII—XIV.

Despre distrugerea manuscriselor cu prilejul legării lor relatează și Iațimirski următoarele: la 1871 episcopul Melchisedec vizitând mănăstirea Agapia și găsind manuscrise aruncate în podul bisericii, a sfătuit pe stareță să formeze o bibliotecă, să lege manuscrisele și să le păstreze ca o raritate. Stareța a ascultat sfatul lui Melchisedec și a trimis manuscrisele la mănăstirea Neamț ca să fie legate, însă scoarțele vechi, foile cu titluri desprinse din manuscrise, precum și foile rupte au fost distruse, iar manuscrisele legate, toate au fost tăiate la margini. Și așa se explică, încheie Iațimirski, de ce majoritatea manuscriselor sînt fără dată și aproape fără însemnări ¹.

Obiceiul ce exista în trecut ca pe pieptul personalităților bisericești decedate să se așeze cite o evanghelie a dus și acesta la nimicirea a o bună parte din manuscrise. Și în acest sens A. I. Iațimirski ne dă următoarea știre: Narcis Crețulescu i-a relatat că în deceniul al VI-lea al veacului trecut la mănăstirea Neamț s-au făcut niște săpături cînd s-au descoperit opt morminte, iar în fiecare mormînt pe pieptul mortului se afla cite o evanghelie, în bună parte scrisă pe pergament, dar egumenul mănăstirii a dispus ca mormintele să se astupe și manuscrisele să rămînă pe loc.

Multe manuscrise au fost distruse de călugării greci care stăpîneau mănăstirile închinată. Astfel tot A. I. Iațimirski relatează că în 1881 I. Bianu, vizitînd mănăstirea Proboța ce se află în mijlocul satului cu același nume, preotul bisericii i-a relatat lui Bianu că douăzeci de ani în urmă, cînd mănăstirea era condusă de călugării greci, o dată aceștia au îngropat în pămînt un mare număr de manuscrise care nu-și mai aveau uz în biserică. Preotul cunoștea foarte bine locul unde fuseseră îngropate manuscrisele și Bianu a propus să se facă săpături, căci, după părerea lui, manuscrisele ce se aflau în mijlocul grămezii s-au putut păstra, mai ales cele pe pergament, dar atare săpături nu s-au făcut.

Și unii cercetători au contribuit la nimicirea de documente și manuscrise. Căci cine altul decît unul ca atare a tăiat cu foarfeca și a luat de pildă bucățica din actul moldovenesc cu data 1621 martie 17 din Biblioteca Academiei R.P.R. (doc. XLIX-8) ce cuprindea numele grămăticului. În același fel au dispărut două foi de la începutul manuscrisului slav nr. 204 din aceeași bibliotecă, trei foi din caietele 1—2 din același manuscris, a doua foaie pergament și trei foi hîrtie din manuscrisul lui Anastasie Crimcoviici sfîrșit de scris la 18 septembrie 1609 și aflat la mănăstirea Dragomirna, tot așa o însemnare

¹ A. I. Iațimirski, Славянскіе и русскіе рукописи, p. 7.

ce se afla pe marginea de jos a foii 247 din manuscrisul 618 din fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R.

Sînt însă și cazuri, ce-i drept destul de rare, cînd unele acte socotite pierdute din pricina unei invazii, au fost mai tirziu regăsite. Așa, de pildă, actul muntean din 3 iunie 1478 « furat în timpul războiului de la 1917 », cum, scrie A. Filimon¹, a fost cumpărat în mai 1950 de Biblioteca Academiei R.P.R.

Așadar din cele scrise mai sus, cu mult peste 50% din manuscrisele și documentele slavo-romîne au dispărut în cursul vremurilor și cifra de 10 000 manuscrise slavo-romîne și romîne ce s-au scris în trecut — cifră dată de A. I. Iațimirski² — se apropie de cea reală.

MATERIALUL DE SCRIS

Papirusul. Problema materialului de scris este una dintre cele mai esențiale în paleografie, intrucît această problemă este în strînsă legătură cu problema fundamentală a paleografiei: evoluția grafiei. Aceasta din urmă își schimbă înfățișarea și iuțea în dependență de faptul dacă textul era scris pe material ca piatra, lemnul, metalul și așa mai departe sau pe material ca pielea sau hirtia — fapte subliniate și de eae și Cerepnin.

Dintre primele materiale paleografice este papirusul — *Cyperus papyrus*³ — plantă ce creștea în delta Nilului, în Africa centrală, în Malta și în Sicilia, folosit în grafia egipteană, apoi în cea greacă și latină.

Pergamentul. Paleografia slavo-romînă, ca și paleografiile slave în genere, cunosc ca material de scris pielea — în prelucrarea pentru scris denumită *pergament* — și hirtia, așadar nu și papirusul.

Transformarea pielii în material de scris alcătuiește un mare progres atît în dezvoltarea grafiei, cit și în trăinicia textelor. Astfel pe cînd pe papirus nu se putea scrie decît numai pe o singură față, în direcția fibrelor, materialul fiind destul de friabil și puțin comod pentru scris, pe pergament dimpotrivă se scrie pe amîndouă fețele, în toate direcțiile și cu toată ușurința, iar deosebita rezistență și durabilitate a materialului duce la trăinicia cu mult mai îndelungată a textelor pe pergament față de textele scrise pe papirus.

Numele pergamentului este *кожа* — *piele* — așadar se confundă cu cel al pielii. De pildă în hrisovul lui Vintilă, domn al Țării Romînești din 1530 octombrie 25 destinat mănăstirii Sinai, gramăticul își însemnează numele în chipul următor: *и аз богдѣч грамѣтик смѣреннѣи. снѣ дѣмитрѣ кѣпнѣх кожѣ и начрѣтах хрисокѣ* [și eu smeritul Bogdan grămătic, fiul lui Dumitru, am cumpărat *pielea* și am scris hrisovul].

De asemenea este cunoscută și romînzarea termenului slav *кожа* — căci, în actul lui Matei Basarab din 1650 septembrie 16 apare expresia: *ѣа книгъ гдѣска ми за кожа* [aceasta carte a domniei mele din *coață* — adică *piele*].

¹ A. Filimon, în « Anuarul Institutului de istorie națională », Cluj, V (1930), p. 525—526.

² A. I. Iațimirski, *op. cit.*, p. XI—XII.

³ Există și altă denumire botanică: *Papyrus hydroschoenus* Mor (vezi în acest sens de pildă Cestimir Loukotka, *Vývoj písma*, ediția rusească, Moscova, 1950, p. 52, nota 1.

În manuscrise apar și alți termeni pentru denumirea pergamentului, ca de pildă: *тетраевангел на кожанои хартии* [tetraevanghel pe *hîrtie din piele*] într-un manuscris moldovenesc din 1553¹; *на теленти* [pe *piele de vițel*] într-o notă moldovenească din veacurile XV — XVI, dintr-un manuscris ucrainean din veacul al XIV — lea ², italianul *паргамин* — *pergament*, într-un manuscris moldovenesc din 1603³. Și tot același termen, dar în sufix romînesc — *паргаментъ* — apare ca însemnare pe marginea dreaptă a cărții lui Vasile Lupu din 1649 martie 15 scrisă de Ionașco diac de la Iași, original ce se află în Biblioteca Academiei R. P. R., Filiala Iași, fondul Spiridoniei, moșia Procești. Subliniez faptul că din punct de vedere cronologic această notă este anterioară cărții amintite a lui Vasile Lupu.

Pergamentul se fabrica din piele de animale și istoria preparării lui cunoaște mai multe sisteme. Se folosea pentru prepararea pergamentului mai mult pielea de oaie, capră, vițel, miel și ied.

După natura pielii din care se fabrica pergamentul, dar și după iscusința meșterului ce lucra, există în paleografia slavo-romină două feluri de pergament. Primul un pergament prost lucrat — și ca atare de o calitate inferioară —, adeseori cu locuri unde cerneala luncă, nu prinde, cu găuri rotunde sau ovale care arată partea de pe corpul animalului de unde a fost luată pielea, cu tăieturi și suprafață inegală, defecte pricinuite de neîndăminatica folosire a cuțitului cu prilejul prelucrării pielii în pergament. Al doilea fel înfățișează un pergament bine lucrat, subțire, uneori subțire chiar ca o foiță de hîrtie și catifelat, așadar *velin*. Pergamentul gros era cel preparat din piele de oaie, capră și vițel. Așa de pildă actele moldovenești cu datele: 1433 noiembrie 3, 1436 iunie 13, 1502 martie 14 sînt scrise pe pergament lucrat din piele de oaie, actul moldovenesc din 13 decembrie 1488 — pe pergament din piele de capră, la fel și cel din 1472 iunie 5. Pergamentul subțire era fabricat din piele de miel și de ied, iar cînd prepararea pergamentului se făcea din piele de miel sau ied de îndată născut și sacrificat, acest pergament era foarte subțire, catifelat, așadar *velin*. Pergamentul subțire din piele de miel și bine lucrat înfățișează de pildă hrisovul lui Vladislav I destinat mănăstirii Vodița, cel al lui Dan I din 1385 octombrie 3, actul moldovenesc din 1448 iulie 15 sau cel din 1527 martie 16. Pergament *velin* înfățișează de pildă scrisoarea lui Mircea cel Bătrîn adresată satelor mănăstirii Tismana, hrisovul din 1464 martie 30 sau actele moldovenești din 1463 iulie 13 și 1465 decembrie 13. Trebuie subliniat apoi faptul că pergamentul manuscriselor moldovenești de obicei se remarcă printr-o minunată lucrătură, suprafața netedă, este subțire și înălbit — fapt subliniat și de Iațimirski ⁴.

Culoarea obișnuită a pergamentului era gălbuie, uneori însă pergamentul, pentru a prinde foarte bine cerneala, se dădea cu o substanță minerală și astfel pergamentul se înălbea pe o față cînd era folosit pentru documente și pe amîndouă fețele cînd urma a fi folosit pentru manuscrise.

Un pergament bine ucrat și înălbit înfățișează evan helia lui Ștefan cel Mare din 1493, aflată în Biblioteca națională din Mînchen ⁵. Un perga-

¹ A. I. Iațimirski, Славянскіе и русскіе рукописи, p. 636.

² *Ibidem* p. 34.

³ *Ibidem*, p. 34—35.

⁴ A. I. Iațimirski, Славянскіе и русскіе рукописи, p. 32.

⁵ A. I. Iațimirski, Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек, I (1921), p. 564.

ment preparat din piele de oaie și înălbit înfățișează actul moldovenesc din 1414 august 2, pergament subțire din piele de miel, înălbit, înfățișează actul lui Mircea cel Bătrîn din octombrie, iar un pergament catielat, înălbit, înfățișează actul moldovenesc din 1440 august 4.

Un pergament înălbit pe amindouă fețele — ceea ce dovedește că inițial materialul fusese destinat unui manuscris — înfățișează de pildă actele moldovenești din 1456 martie 1 și 1465 decembrie 13. Se găsește și un pergament care pe recto cuprinde textul unui zapis slav din Țara Românească datat prin 1610—1617, iar pe verso un zapis românesc — și acest pergament se află la Arhivele statului din București.

Pergamentul în fond n-avea și nici nu putea avea format, fiecare foaie de pergament alcătuind o unitate deosebită, de mărime nestabilită, după cum arată de pildă și N. P. Lihacev¹.

Dimensiunea pergamentului era obișnuit în concordanță pentru documente cu dimensiunea textului lor, abateri însă prezintă unele acte și aceasta în sensul că pergamentul a fost tăiat mai mic față de întinderea textului documentului, faptul fiind însă cunoscut numai hrisoavelor solemne din Țara Românească. De pildă actul din 1409 mai 11 are martorii și data scrise pe marginile textului inițial, la fel și hrisovul din octombrie cum și alte acte². Cea mai mare dimensiune am întâlnit-o în hrisovul Buzeștilor din 1656 iunie 10, unde două din fișile de pergament ce alcătuiesc sulul hrisovului au respectiv 83 și 81 cm.

Pergamentul gros de fabricație rudimentară era desigur un produs românesc, în țările române negăsindu-se, la început, mijloace cu care să se lucreze pergamentul fin. Această calitate superioară se importa, probabil, prin mijlocirea orașelor transilvănene, mai ales prin neguțătorii brașoveni și între pieile—кожи— pentru care li se acorda brașovenilor anumite reduceri vamale de către domnii din Țara Românească³ era probabil și pergamentul.

În paleografia slavo-română există documente care folosesc pentru grafie numai jumătate din pergament, cealaltă jumătate rămânând nescrisă, în alb. De pildă actele moldovenești din 1426 mai 22 și 1665 septembrie 4 — aflat la Arhivele statului din București, mănăstirea Galata XI — 27 și în Țara Românească actele din 1506 august 16 și 1663 iunie 14 — la Arhivele statului, București, fondul Safta Castrișoia III-2.

În aceeași ordine de idei A. I. Iașimirski citează relația lui Narcis Crețulescu⁴, în care se arată că pe vremea cînd acesta era elev al școlii spirituale de la mănăstirea Neamț a văzut topuri întregi de foi de pergament nescrise, topuri ce au rămas din epoca slavă a Moldovii, adică de la sfîrșitul veacului al XVII-lea, dar care au ars în incendiul din 1862 ce a mistuit o parte din tezaurul mănăstirii Neamț.

Text slavo-romine scrise pe pergament. Cele mai vechi manuscrise slavo-romine sînt scrise toate pe pergament, o dată însă cu apariția hîrtiei se serie și pe hîrtie, însă pergamentul continuă a fi folosit și în veacurile XV—XVII, dar din ce în ce mai rar — pergamentul fiind folosit pentru

¹ N. P. Lihacev, Палеографическое значение бумажных водяных знаковъ, partea I, St. Petersburg, 1899, p. XXVIII.

² D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română din secolele XIV și XV*, p. 30 nota 3.

³ Vezi în acest sens de pildă privilegiile publicate de Grigorie G. Tocilescu în opera citată sub. nr. 3, 7, 10 și 14.

⁴ A. I. Iașimirski, Славянские и рускіе рукописи, p. 33.

grafia manuscriselor luxoase. Cu privire la documente însă A. I. Iațimirski sublinia în studiul său despre documentele moldovenești că documentele moldovenești vechi din veacurile XIV—XV și marea majoritate a celor de mai târziu pînă la sfîrșitul veacului al XVII-lea sînt scrise pe pergament de calitate diferite. Într-adevăr, documentele moldovenești, privilegiile de proprietate din veacurile XIV și XV precum și din prima jumătate a veacului următor sînt mai toate scrise pe pergament. Nu însă același lucru se poate spune despre documentele din Țara Romînească, privilegiile de proprietate, căci dacă pînă la 1458 toate actele — privilegiile de proprietate — se scriu pe pergament, începînd însă cu anul 1458, pergamentul alternează cu hîrtia, iar o proporție între pergament și hîrtie am stabilit-o de pildă pentru privilegiile de proprietate provenite din cancelaria lui Radu cel Mare, unde din 56 de acte cu acest caracter pentru care există specificarea materialului de scris, 40 sînt scrise pe pergament și 16 pe hîrtie¹.

Palimpsestele. Dezvoltarea din ce în ce a grafiei, prețul ridicat al pergamentului, tăria și durabilitatea lui, toate acestea la un loc au contribuit la crearea materialului de scris numit palimpsest — din cuvîntul compus grec *παλιν-ψηστος* sau *παλιψηστος*, unde *πάλιν* înseamnă *din nou*, iar *ψάω* *răzuiesc*, așadar *răzuit din nou*². Acest material de scris este pergamentul pe care s-a scris un text, apoi acest text s-a ras cu cuțitul, ori s-a spălat și pe același pergament numit *palimpsest* s-a scris un nou text.

Palimpseste cunoaște și paleografia slavo-romînă, dar nu în măsura în care se cunoaște un atare material de scris de pildă în paleografia latină. Astfel pe un pergament din veacul al XV-lea — răzuit — s-a scris actul moldovenesc fals cu data 1455 februarie 3. Tot așa pergamentul ce cuprindea un act moldovenesc din 3 martie 1490, prin care Malina nepoata lui Jurj Piatră vinde un sat din Birlad, s-a răzuit, s-a inversat și peste penultimul rînd — restul rămînînd neîntrebuințat — s-a scris actul moldovenesc din 1490 martie 17. Un palimpsest înfățișează actul lui Ștefan cel Mare din 1497 martie 20, aflat în Biblioteca Academiei R.P.R. CXXXIV—86. La fel foaia a doua din evanghelia lui Ștefan cel Mare scrisă în 1502 și aflată în Biblioteca națională de la Viena este un palimpsest rămas însă nescris, după cum arată A. I. Iațimirski³. Tot așa actul lui Mihnea din 1585 aprilie 6 s-a scris peste un pergament răzuit, la fel și diata din 1587 august 30⁴.

Oricîtă rîvnă s-ar fi pus la răzuirea sau spălarea textului inițial al unui palimpsest, urmele grafiei totuși se păstrau. Și aceasta din pricină că cerneala pătrundea adînc în materialul de scris, provocînd în acesta unele urme datorite reactivilor chimici, urme care apoi, prin expunere îndelungată la aer, reînviau în unele locuri textul inițial.

Pentru restaurarea textului inițial al unui palimpsest, se cunosc diferite *metode chimice și fizice*, cele dintîi însă nu sînt totdeauna cele mai indicate, întrucît ele depînd în mare măsură de îndemînarea și atenția celui care le minuieste, căci altfel se distruge textul, rămînînd astfel ca metode mai potrivite de restaurare a textului procedeele fizice. Cea dintîi metodă fizică constă în lectura textului cu ajutorul lămpii de cuarț cu mercur, prevăzută cu filtrul lui Wood pentru selecționarea razelor violete. Pergamentul scris supus luminii

¹ D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă*, p. 47, nota 2.

² Căci pielea mai fusese odată răzuită și anume atunci cînd se creiașe pergamentul.

³ A. I. Iațimirski, *Описание...*, p. 12.

⁴ Originalul la Arhivele statului, București, Secția istorică, nr. 1497.

unei atare lămpi, capătă o minunată culoare violetă și cea mai îngălbenită cerneală apare într-un negru puternic. Dacă prima metodă fizică nu dă cuvenitele rezultate se recurge la fotografie. Se netezesc bine muchiile împăturite a'e documentului și se presează bine sub sticlă groasă și se fotografiază a lumină puternică, oblică, cu diafragma cea mai mică, cu placă pancromatică și filtru galben, căci placa pancromatică prinde cele mai fine nuanțe de intensitate ale cernelii, iar filtrul galben reține culoarea gălbuie a fondului per amentului. Când însă cerneala este în albenită, se oloșește o placă foto raică obișnuită, căci culoarea galbenă apare neagră într-o atare placă, iar cea roșie apare în negru puternic. Se vor folosi apoi și alte filtre pentru a exclude anumite culori ce pătează pergamentul, ca de pildă filtrul roșu sau infra roșu. O altă metodă constă în facerea unui negativ foarte puternic ce se întărește cu sublimat; după acest negativ se face un diapozitiv, apoi un nou negativ, întărit din nou și iar un diapozitiv. În acest fel operația fotografică suge din text ultimele pigmente de cerneaă. Se recomandă apoi ca totdeauna fotografiile să fie mărite pentru ca urmele de cerneală, devenind mai mari să fie mai citețe, apoi se poate mai ușor măsura distanța dintre litere și a presupune astfel după numărul literelor lipsă cuvîntul ilizibil din textul supus fotografierii ¹.

Hîrtia. Al doilea material de scris — căci palimpsestele intră în categoria pergamentului — cunoscut paleografiei slavo-romine este *hîrtia*.

Intrarea în folosință a hîrtiei ca material de scris trebuie pusă în legătură cu evoluția grafiei și anume cu trecerea de la tipul semiuncialei la tipul cursivei, gen de grafie pentru care pergamentul nu mai era atît de prielnic ca în cazul uncialei și semiuncialei. Al doilea fapt este prea marea scumpete a pergamentului față de hîrtie, aceasta reieșind din plin în evidență — cum subliniază și N. P. Lihacev ², atunci cînd pentru un manuscris nu de prea mari proporții era nevoie de sacrificarea unei turme întregi de miei.

Lupta dintre pergament și hîrtie își are durata ei, iar îndoiala în ceea ce privește trăinicia noului material de scris explică de ce de pildă nu puține manuscrise din veacul al XIV-lea, după cum subliniază și Lihacev ³, sînt scrise parte pe pergament și parte pe hîrtie. Din acest punct de vedere remarc de pildă *Prologul* bisericii sf. Nicolae din Or. Stalin, despre care am pomenit mai sus în capitolul « Izvoarele paleografiei slavo-romine » — text ce este scris atît pe pergament, cît și pe hîrtie. Nu intră însă în această considerație manuscrisele lucrate pe hîrtie, care au la început și la sfîrșit cite o foaie de pergament — foi ce de obicei sînt adăugate atunci cînd se leagă manuscrisul, după cum și numărul foilor de hîrtie ce copleşesc manuscrisele din veacul al XVI-lea față de cîteva foi de pergament, întrucît în acest veac hîrtia, deși friabilă, dar foarte ieftină față de pergament, biruise pe acesta din urmă.

În textele slavo-romine denumirea ce designa noțiunea *hîrtie* eră cuvîntul grec χαρτης, înfățișat în forma slavizată хартия și el apare pentru prima oară în expresia: *цю си четени чръкиа и хартию* [că îți strici cerneala și hîrtia] din scrisoarea ce în martie 1481 brăilenii, buzoienii și rimnicenii o adresează lui Ștefan cel Mare ⁴. Desigur că și numele spăta-

¹ Vezi și H. Stahl și D. P. Bogdan, *Manual de paleografie slavo-romină*, p. 49—50.

² N. P. Lihacev, *op. cit.*, I, p. IX.

³ *Ibidem*, I, p. XIX.

⁴ Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 399, nr. 397.

rului: Vladul $\chi\alpha\rho\tau\acute{\iota}\varsigma$ din actul Țării Românești cu data 24 octombrie 1513¹ este în legătură cu denumirea respectivă.

Hirtia este cunoscută din vremuri destul de vechi, căci încă din veacul al II-lea înaintea erei noastre chinezii fabricau hirtie din mătase și fire de bambus.

În evoluția ei, fabricarea hirtiei a trecut prin mai multe perioade, dintre care se desprind două mari etape: 1) hirtia cunoscută sub numele de *bombicină*, din pers. * *pambuk*, care a dat grec. $\beta\alpha\mu\beta\alpha\chi$, iar acesta latin. *bambax* — *bumbac* și 2) hirtia care privity în zare are un desen liniar ce reprezintă o imagine numită *filigrană* — din cuvintele latine: *filium* și *granum*.

Hirtia bombicină se înfățișează sub forma a două calități și anume: 1) zgrunțuroasă, groasă și poroasă, 2) groasă și lucioasă atit din pricina cleiului ce conține, cit și a satinării ei cu ajutorul unei unelte ce nu rareori lasă urme pe hirtie. Particularitatea fundamentală a bombicinei este că aceasta n-are filigrană, iar liniile orizontale *vergeures* — și verticale — *pontuseaux* ce o străbat — linii ce se văd numai dacă hirtia e privity în zare — sint dispuse într-un chip cu totul special, după cum precizează Lihacev². În ceea ce privește materialul din care e fabricată bombicina, specialiștii au legat natura materialului respectiv atit de sensul denumirii — *bambax* — cit și de faptul că din marginile foi bombicine deseori se desprind fire și puf, conchizind că bombicina era fabricată din fire de bumbac. Și această părere fixată în paleografie din vremea lui Mabillon și Montfaucon a dăinuit pină în deceniul al IX-lea al veacului al XIX-lea. Dar la 1884 C. M. Briquet³ a exprimat părerea inexistenței fabricării din bumbac a hirtiei bombicine. Ținind seama de această părere, J. Karabaček, J. Wiesner, Giov. Freda și alții au dovedit, cu ajutorul analizei microscopice, îndreptățirea celor presupuse de Briquet. Apoi Karabaček a exprimat între altele și supoziția — admisă de pildă de E. M. Thomson⁴ — că termenul *charta bombycina* provine de la numele orașului sirian *Bambyce* — dar împotriva părerii lui Karabaček s-a ridicat Lihacev⁵. Prin aceasta mai toți cercetătorii au socotit rezolvată problema materialului de fabricație al bombicinei, numele ei fiind legat de amintitul oraș sirian, concluzie ce se află și în manualul lui Ceaev și Cerepnin⁶. Însă problema este ridicată din nou într-o lucrare publicată în colecția: *Вспомогательные исторические дисциплины. Сборник статей*, de N. V. Pigulevskaia,⁷ membră corespondentă a Academiei de științe din U.R.S.S. Autoarea arată că cerind să i se examineze la microscop un manuscris sirian⁸ din anul 1243 s-a stabilit că acesta este scris pe hirtie din fire din bumbac, dar alături de acest manuscris sint și manuscrise siriene scrise și pe hirtie grosolană, la înfățișare identică celei bombicine, însă care la analiza microscopului s-a stabilit că este fabricată din cirpe de in. Așadar

¹ Vezi *Documente privind istoria României*, B, XVI, vol. I, p. 264.

² N. P. Lihacev, *op. cit.*, I, p. XVI.

³ C. M. Briquet, *La légende paléographique du papier de coton*, extras din « *Journal de Genève* ».

⁴ E. M. Thomson, *An Introduction to Greek And Latin Palaeography*, Oxford, 1912, p. 36.

⁵ N. P. Lihacev, *op. cit.*, I, p. IX.

⁶ Ceaev și Cerepnin, *op. cit.*, p. 102.

⁷ N. V. Pigulevskaia, *Филигранный сирийских рукописей*, Moscova, 1937.

⁸ N. V. Pigulevskaia, *op. cit.*, p. 423. Citez după recenzia lui Ustigov despre manualul Ceaev și Cerepnin.

asertiunea că orașul *Bambyce* a dat numele bombicinei cade, și la început, cum serie și Ustiugov¹, bombicina era fabricată din bumbac, apoi denumirea a trecut la calitățile inferioare ale oricărei hîrtii. Hîrtia bombicină se întilnește în Italia pînă la sfîrșitul veacului al XIII-lea, iar în Bizanț pînă la jumătatea veacului următor, după cum arată Lihacev².

Hîrtia cu filigrană apare pentru prima oară la sfîrșitul veacului al XIII-lea (cel mai vechi document cu filigrană este semnalat de Briquet ca fiind din anul 1282), fiind fabricată din cîrpe de cînepă și in. Privită în zare, se vede că această hîrtie este străbătută de linii orizontale (*vergeures*) și verticale (*pontuseaux*) ce se întretaie și are, de obicei la mijloc, un desen liniar ce reprezintă o imagine — filigrana. Liniile orizontale evoluează în ceea ce privește grosimea și distanța între ele, căci în veacul al XIII-lea erau subțiri și dese, către mijlocul veacului al XIV-lea orizontalele devin late și cu distanțe mari între ele ca și în veacul al XV-lea și în cele următoare. Cît despre filigrană, aceasta este semnul meșterului fabricant al hîrtiei, de aici belșugul și varietatea filigranelor ce impresionează, căci apar ca filigrane: animale, păsări, insecte, flori, plante, oameni, diferite obiecte din viața zilnică. Filigranele nu erau folosite la întimplare, ci ele reprezintă; numele fabricantilor de hîrtie, stema țării sau orașului în care se afla *moara de hîrtie* — așa se numea în trecut fabrica de hîrtie — sau emblema proprietarului, pe al cărui loc se afla moara respectivă. Filigrana se află de obicei la mijlocul jumătății din stînga a foi, foarte rar la marginea foi și destul de des la mijlocul acesteia. Exista apoi obiceiul de a însoți filigrana de pe jumătatea foi cu o contra marcă așezată în jumătatea din dreapta a foi. Aceste filigrane duble sînt cele mai răspîndite începînd cu sfîrșitul veacului al XV-lea, apoi tot veacul al XVI-lea și mai tîrziu. Subliniez faptul că unele manuscrise din pricina formatului redus au filigrana tocmai la cotor, unde se situează jumătatea stînga a foi. Tot în ceea ce privește manuscrisele, Lihacev remarcă faptul că sînt puține cele care au o singură filigrană, cele mai multe cuprind în hîrtia de scris 2, 3 și mai multe filigrane care însă nu totdeauna fac dovada că s-a folosit hîrtie de fabricație diferită, ci atestă că în fabrica respectivă de hîrtie s-au folosit concomitent cîteva filigrane — semnele noi se introduceau, în timp ce se foloseau încă cele vechi —, noul desen fiind uneori o variantă a celui vechi, iar alteori o nouă figură³.

Atît în fabricația hîrtiei din Germania, cît și a celei din Polonia se întilnesc contrafaceri ale filigranelor italiene, arată Lihacev⁴. Dar pe lîngă contrafaceri există și simpla imitație a filigranelor străine — cum de pildă cele mai vechi filigrane ruse sînt o imitație a stemei Amsterdamului și apoi a filigranei *Pro Patria*.

Din cei dintîi ani ai veacului al XIV-lea filigranele apar aproape continuu, hîrtia fără filigrană fiind o rară excepție, deși se întilnește și în veacurile următoare⁵.

Calitatea hîrtiei a variat în cursul vremurilor, căci la început hîrtia e groasă, inegală ca suprafață și cu puf, așa cum e de pildă hîrtia folosită

¹ Vezi și recenzia din «Вопросы Истории», 1947, nr. 12, p. 110 — 112.

² N. P. Lihacev, *op. cit.*, I, p. XVII și XIX.

³ *Ibidem*, I, p. LXXXV — LXXXVI.

⁴ *Ibidem*, I, p. LXVI.

⁵ *Ibidem*, I, p. XXIX.

pentru scrisoarea lui Mircea cel Bătrîn din 1406. O altă calitate înfățișează o hîrtie mai subțire, așa cum aceasta apare în materialul de scris al documentelor slavo-romîne din veacul al XVI-lea. O a treia calitate este, de pildă, așa-zisa hîrtie *turcească*, groasă, lucie, de format mare, ce apare în materialul de scris din veacul al XVII-lea. Dar calitatea hîrtiei cercetată la lampa de cuarț se nuanțează și fiecare calitate dă o fluorescență proprie, ceea ce poate duce la datarea hîrtiei ce nu are filigrană, aceasta în comparație cu o calitate de hîrtie cu filigrană și cu o fluorescență identică. Acest fapt — al stabilirii fluorescenței — are o importanță deosebită paleografică, întrucît prin el se poate dată un text lipsit de dată — scris însă pe hîrtia cu fluorescență stabilită.

Culoarea inițial era albă, dar cu timpul hîrtia se îngălbeneste, așa că sub această înfățișare hîrtia apare ca material de scris al textelor slavo-romîne.

Începînd cu veacul al XIII-lea în hîrtia din Apusul Europei, arată Lihacev¹, se fixează două formate principale: *obișnuit* de foaie și *dublu* — alcătuit din două foi ale hîrtiei puse la un loc. Trebuie adăugat apoi faptul că formatul hîrtiei este stabilit de pergament, deși acesta n-a avut format. În textele slavo-romîne, alături de formatul obișnuit — așa cum e de pildă hîrtia pe care e înserată scrisoarea lui Mircea cel Bătrîn din 1406, una a lui Alexandru Aldea² sau actul lui Alexandru cel Bun din 1428 iulie 11³ — există și documente scrise pe fișii înguste și lungi de cîte 20—25 cm, de pildă scrisorile adresate brașovenilor de Mihai fiul lui Mircea, parte din scrisorile lui Alexandru Aldea și ale lui Vlad Dracul cu aceiași destinatari⁴. Acest din urmă fapt dovedește că hîrtia de format obișnuit se tăia în cîte două fișii, așadar o economisire. De prin a doua jumătate a veacului al XV-lea, și mai cu seamă în veacul următor, se folosește hîrtia în întregul ei format obișnuit, după cum precizează I. Bogdan.

Pentru manuscrise nu s-a putut stabili cînd apare formatul dublu din pricina tăierii hîrtiei la legat. Pentru documente însă, formatul dublu apare pentru întia dată în materialul de scris al actului lui Vlad Călugărul din 4 septembrie 1495⁵.

Dimensiunea nu era constantă, ci ea varia în raport cu întinderea textului.

Ca material de scris pentru textele slavo-romîne, hîrtia s-a importat mai mult din Italia, după cum o dovedesc de pildă următoarele filigrane italiene: 1) *trei movile* sau *trei munți* cu o liniuță deasupra celei din mijloc — prezentă în unele scrisori domnești adresate brașovenilor începînd cu Dan al II-lea și sfîrșind cu Vlad Dracul — variante apoi la Radu Paisie⁶; 2) *foarfecele* — cu diferite variante — prezente în manuscrisul lucrat de Gavril de la Neamț la 1444, aflat în colecția Hludov din Biblioteca publică din Leningrad⁷, în manuscrisul Sintagma lui Matei Vlastaros scris în Țara Romînească la 1451⁸ și în Nomocanonul scris sub Ștefan cel Mare la 1497 și aflat în colecția

¹ N. P. Lihacev, *op. cit.*, I, p. XXVIII.

² I. Bogdan, *Album paleografic cuprinzînd 26 facsimile*, pl. 5.

³ P. Mihailovici, *Album de documente moldovenești*, pl. III.

⁴ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Romînești cu Brașovul*, I, p. XVI.

⁵ D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă din secolele XIV și XV*, p. 48, nota 2.

⁶ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Romînești...*, p. XVI.

⁷ N. P. Lihacev, *op. cit.*, I, p. 102.

⁸ *Ibidem*, I, p. 175.

Pogodin din Biblioteca publică din Leningrad¹; 3) *ancora* cu diferite variante, prezentă în scrisori brașovene de la Vlad Călugărul, Radu de la Afumați și Radu Paisie, în manuscrisul moldovenesc 21 din fondul manuscris slav al Bibliotecii Academiei R.P.R. și în Dioptra lui Filip din 1563, în colecția H udov din Biblioteca publică din Leningrad² și 4) *mîna* sau *mănușa* — ce apare în unele scrisori brașovene începînd cu Vlad Țepeș și pînă la sfîrșitul veacului al XVI-lea. Este apoi importul hîrtiei din Germania, după cum o dovedesc de pildă următoarele filigrane: 1) *porcul*, ce apare în manuscrisul moldovenesc nr. 9 din fondul manuscris slav al Bibliotecii Academiei R.P.R.; 2) *capul de bou* — în diferite variante — ce apare în scrisoarea lui Ștefan cel Mare din 3 ianuarie 1472, în Nomocanonul citat mai sus din 1495, în scrisori brașovene din prima jumătate a veacului al XVI-lea și în actul lui Petru Șchiopul din Biblioteca Academiei R.P.R., documente CXCVI — 166; 3) *tiara papală* — în diferite variante — ce apare în Nomocanonul citat din 1495 și în documente slavo-romîne din prima jumătate a veacului al XVI-lea. Hîrtia importată din Franța ni se înfățișează de pildă sub fili-grana a *două chei încrucișate* — așa apare în actul moldovenesc din 10 decembrie 1606 — originalul în Biblioteca Academiei R.P.R. O dată cu înființarea morii săsești de hîrtie de la Brașov — după Kemeny, la 1539 — hîrtia se importa și de aici, fapt atestat de filigrana fabricii respective: *coroana în trei colțuri cu rădăcina dedesubt* — ce apare de pildă în scrisori brașovene de la Radu Paisie și Mihnea Turcitul. La jumătatea veacului al XVII-lea începe să apară și hîrtie indigenă, căci prefața *Antologhionului* tipărit la Cimpulung-Muscel în 1643³ pomeneste de *хартовкорная коденица* [*moara făcătoare de hîrtie*] — înființată de Matei Basarab.

A. I. Iațimirski serie că uneori manuscrise moldovenești tîrzii — adică din veacul al XVII-lea — folosesc hîrtie mai veche, chiar cu un veac mai devreme⁴. Acest fenomen se explică — cum adaugă Iațimirski — prin bogăția mănăstirilor moldovenești, care totdeauna puteau face mari rezerve de hîrtie.

Texte slavo-romîne scrise pe hîrtie. Cel mai vechi text din Țara Romînească scris pe hîrtie este scrisoarea lui Mircea cel Bătrîn din 1406, iar din Moldova actul citat din 1428 al lui Alexandru cel Bun. Trebuie subliniat faptul că mai toate scrisorile domnilor din Țara Romînească și Moldova, adresate orașelor din Transilvania, sînt scrise pe hîrtie, la fel și o mică parte din privilegiile de proprietate din Țara Romînească în veacul al XV-lea, folosința hîrtiei pentru atare acte din Țara Romînească crește în veacul al XVI-lea. În Moldova însă hîrtia pentru privilegiile de proprietate nu apare decît în a doua jumătate a aceluiași veac, dar veacul al XVII-lea pentru amindouă țările este cel al preponderenței hîrtiei asupra pergamentului.

Texte slavo-romîne scrise pe hîrtie fără filigrană. Între textele scrise pe hîrtie fără filigrană, A. I. Iațimirski menționează un manuscris moldovenesc scris pe hîrtie fără filigrană⁵. Nu are filigrană, ci numai liniile orizontale, hîrtia pe care este scris actul lui Vasile Lupu din 17 decembrie

¹ N. P. Lihacev, *op. cit.*, I, p. 123.

² *Ibidem*, I, p. 175.

³ I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia romînească veche*, I, (1903), p. 129.

⁴ A. I. Iațimirski, *Славянские и русские рукописи*, p. 36.

⁵ *Ibidem*, p. 29.

1634 (aflat la Academia R.P.R., Filiala Iași, fondul Spiridoniei, moșia Borăști), la fel și actul aceluiași din 1634 iunie 22 (în același loc) pentru satul Slobozia.

Importanța filigranelor. Monumentala lucrare a filigranologului rus N. P. Lihacev¹ dovedește «cu o pricepere pe care noi n-o stăpînim» — scrie textual învățatul francez C. M. Briquet² — că forma literelor, prescurtările și stilul documentelor nu sînt deajuns pentru a dată un text lipsit de dată. Lihacev — adaugă Briquet — arată că oameni deopotrivă de competenți au datat un text cu date ce variază între două, trei și chiar patru veacuri. Numai studierea filigranei a reușit să dea data unor atare texte. Tot așa sînt și documentele în care cifrele zecilor sau unităților au fost omise de către grămăticii. Lihacev, studiind atare documente, a reușit să stabilească după cercetarea filigranei că, de pildă, un document ce poartă data 6903 este din a doua jumătate a veacului al XV-lea, documentului respectiv lipsindu-i din dată cifra zecilor, iar extinzînd studiul la numele grămăticului, această cercetare a confirmat data filigranei, căci grămăticul respectiv a trăit în a doua jumătate a veacului al XV-lea. Dar Lihacev acordă o deosebită importanță filigranelor și prin exprimarea textuală că «pentru o anumită perioadă de timp originea romînească sau sud-slavă a manuscriselor slave poate fi stabilită de la prima vedere a hirtiei»³.

Așadar, filigranele sînt elementul principal în datarea textelor lipsite de dată, și metoda de lucru este cea paleografică folosită de Montfaucon: se compară cu multă grijă filigranele textelor ce au dată cu filigranele identice ale textelor lipsite de dată, scrie Lihacev⁴, însă nu este deajuns numai de a pune față în față două filigrane identice, ci acestea trebuie calchiate cu grijă și apoi să se suprapună calchiurile ca să se vadă dacă corespund întocmai, precizează Briquet⁵.

Trebuie apoi să se mai ia în considerație o perioadă medie de cincisprezece ani ce s-a scurs de la fabricarea și folosirea hirtiei de format obișnuit, iar pentru formatul dublu trebuie mers chiar pînă la o perioadă dublă. Tot așa pentru datarea manuscriselor din veacul al XVII-lea trebuie ținut seamă de observația lui A. I. Iațimirski că unele din aceste manuscrise folosesc o hirtie mai veche și anume din veacul al XVI-lea⁶.

Deosebita importanță a filigranelor în datarea documentelor a fost subliniată și de A. I. Iațimirski prin următoarele: «filigranele atestă un serviciu imens în datarea documentelor și încă o dată dovedesc valoarea lucrării lui Lihacev»⁷.

Aceeași importanță primordială este subliniată și în lucrarea lui C. M. Briquet⁸ ce cuprinde 1612 facsimile din anii 1282—1600. Subliniez faptul că în manualul lui Ceaev și Cerepnin paragraful: *Însemnătatea filigranelor pentru cercetarea istorică* analizează problema respectivă în toată adîncimea ei și autorii conchid că filigranologia reprezintă un capitol foarte important

¹ N. P. Lihacev, *Палеографическое значение бумажных водяных знаков*, I—III, St. Petersburg, 1899, cu un album de DCXXXV tabele ce însumează 4258 filigrane.

² C. Briquet, *Les filigranes*, I, (1907), p. XVII.

³ N. P. Lihacev, *op. cit.*, I, p. LI.

⁴ *Ibidem*, I, p. LXXXIV—LXXXV.

⁵ C. Briquet, *op. cit.*, I, p. XVII.

⁶ A. I. Iațimirski, *Славянские и русские рукописи*, p. 36.

⁷ *Ibidem*, *Славянские грамоты Брашовского архива*, p. 132.

⁸ C. M. Briquet, *Les filigranes* I—V, Geneva, 1907, ediția a doua, Leipzig, I—V, 1933—1936.

al paleografiei, căci studiul filigranelor îngăduie istoricului să perceapă: originea izvorului, timpul și locul unde a luat naștere. Tot așa cunoscutul învățat iugoslav Vladimir Mošin dovedește în 1954¹ în chip convingător marea însemnătate a filigranelor pentru arhivistică în general și pentru arhivistica balcanică în special, după cum scrie aceasta medievistul bulgar Vsevolod Nikolaev².

La noi pentru prima oară a intuit importanța filigranelor B. P. Hasdeu care în *Cuvente den Bătrâni* dă facsimile după documentele pe care le publică. Apoi I. Bogdan care deși crede despre filigrane că «în mod direct ele servesc foarte rar la datarea unui document», dă totuși datarea unui document cu ajutorul unei filigrane, adăugînd că «alte cazuri în care filigranul ne poate ajuta la datarea documentului vor fi discutate în volumul II la nr. respective³» și prezintă un tablou cu filigranele cele mai obișnuite ale documentelor de la Brașov, tablou ce «poate servi ca un supliment la materialul imens publicat de N. P. Lihacev»⁴.

Adaug că pentru studierea filigranelor din textele slavo-romine pe lingă lucrările citate — Lihacev și Briquet — se pot folosi: *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermmannstadt und der Sächsischen Nation*, volumul I, c. 1380—1516, Hermmannstadt, 1880; *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenburgen* I-IV și I. Kamanin și O. Vitvicka: *Водяні знаки на папері українських документів XVI і XVII вв. (1566—1651)*, Kiev, 1923, 29 p. cu 79 tabele, însumînd 1336 filigrane.

Alt material de scris. În afară de pergament și hîrtie s-a folosit ca material de scris în trecutul patriei noastre pentru izvoarele paleografice piatra și lemnul. Astfel pe unul din stîlpii bisericii domnești din Rădăuți s-a scris un act al lui Bogdan al III-lea (fotografia după acest text se află în Biblioteca Academiei R. P. R.). Pe unul din pereții de piatră ai mănăstirii Probota este pictat pomelnicul lui Petru Rareș, iar zugrăvit *al fresco* este pomelnicul bisericii Sf. Paraschiva din Tîrgul Frumos⁵. Scrisă cu aur, pe același material de scris, este cronica din veacul al XVI-lea din biserica Sf. Gheorghe din Suceava — după cum specifică Dr. Eugen Kozak⁶, precum și cronica pictată în veacul al XVI-lea pe unul din pereții interiori ai bisericii de la Bucovăț⁷. Pe lemn fusese scris în 1417 pomelnicul mănăstirii Moldovița⁸.

Subliniez apoi faptul că în interiorul scoarțelor de lemn ale manuscriselor se află numeroase însemnări scrise cu pana și cu cerneală, între care remarcăm de pildă cea a lui Udriște Năsturel de pe interiorul scoarței de la sfîrșit a manuscrisului nr. 286 din fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R.⁹

¹ Vladimir Mošin, *Filigranologja kao pomoćna historijska nauka*, în «*Zbornik Historijskog Instituta Jugoslavenske Akademije*», vol. I, Zagreb, 1954, la Prof. Vsevolod Nikolaev, *Водяные знаки в хартии на средневековых книгохранилищах*, tom. I, Sofia 1954, p. 3 nota 3.

² Vezi lucrarea prof. Vsevolod Nikolaev în nota 1 de mai sus.

³ I. Bogdan, *op. cit.*, I, p. XX—XXI.

⁴ Tabelul se află la p. XVII—XX.

⁵ D. P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, p. 20—21.

⁶ Dr. E. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina* I, 1913, p. 134, nota 3.

⁷ «*Oltenia*», I (1940), p. 177—178.

⁸ D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 20 și nota 4.

⁹ Idem, *Despre manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Romîne*, București, 1940, p. 29.

UNELTELE SCRISULUI

Pana. Toate manuscrisele și documentele slavo-romine sînt scrise cu *pana* ce purta numele slav cunoscut *перо* după cum se vede din însemnările făcute pe diferite documente și manuscrise. De pildă pe îndoitura de jos a pergamentului actului moldovenesc din 10 aprilie 1524: este: *расмотрих перо* [am încercat *pana*], în tipicul moldovenesc din veacul al XVI-lea aflat în Biblioteca mănăstirii Dragomirna sub cota 100/245 scrie: *† испитахмо перо и мач гило како течет, перо пишеть добре а чернило зле* [† am încercat *pana* și cerneala cum curge, *pana* scrie bine însă cerneala prost]. O singură dată am întilnit ca denumire pentru condei și termenul slavizat al cuvîntului grecesc *κρυδύλι* *v* și anume în colțul sting al documentului moldovenesc din 1584 ianuarie 14 se specifică: *испитанхом сѧ кондило* [am încercat condeiul]. În legătură cu acest din urmă termen este apoi onomasticul *кондило* ce apare în documente.

Pana de scris era probabil de giscă și înainte de a fi folosită ca unealtă de scris cerea o prelucrare. Mai întii *pana* era băgată în nisip sau în cenușă, pentru ca apoi să fie curățată de pielețe. Apoi se încălzea spre a se înlătura grăsimea ce mai rămăsese și spre a deveni elastică. Și în sfîrșit ultima operație era ascuțitul. Pe partea dinafară capătul penei se despica pieziș în două părți, iar pe partea dinăuntru se tăia pînă la jumătatea grosimei penei. Rezulta astfel un jghiab semicircular la mijlocul căruia se făcea o mică crăpătură și *pana* devenea astfel unealtă de scris. Dar diferitele încercări de condei ce le întilnim pe unele manuscrise și documente, ca de pildă cele specificate mai sus sau cele de pe actul Țării Romînești din 4 octombrie 1569, unde aflăm cuvintele: *амин, † мамію ежю* — pe care apoi grămăticul le-a șters cu degetul pe cînd încă cerneala era udă, dovedesc că nu totdeauna operația transformării penei în unealtă de scris era reușită.

Cuțitul. Pentru ascuțirea penei se folosea cuțitul ce slujea în același timp și pentru răzuirea eventualelor greșeli făcute de către grămătic. Și această unealtă apare deseori în miniaturile ce reprezintă pe evangheliști în poziția de scriere a evangheliilor. De pildă în miniatura ce înfățișează pe evanghelistul Marcu din evanghelia scrisă de Gavril de la Neamț în 1429.

Pensula. Pentru a scrie cu aur lichid și uneori poate și pentru cerneala chinovar se folosea pensula.

Linia și haragul. Înainte de a scrie, materialul de scris era liniat, operația făcîndu-se pentru textele vechi de obicei pe două coloane, iar din veacul al XIV-lea de obicei pe o singură coloană. Liniatul se făcea cu linia și cu un lăntșor cu ajutorul cărora se măsura rama în cadrul căreia se scria, precum și distanța dintre rinduri. Liniile se făceau uneori cu o sulă — ce în textele slave poartă numele de *шнѧльце* —, iar alteori cu o unealtă teșită la vîrf care însă prin apăsare imprima o adîncitură orizontală și verticală în materialul de scris, pe urmele căreia se scria, aceasta mai ales cînd materialul de scris era hirtia. Urmele sulei și ale uneltei teșite la vîrf se văd încă și astăzi în unele manuscrise și documente, sula liniind așa de adînc încît a străpuns pergamentul. De pildă actul moldovenesc din 1429 din Biblioteca Academiei R.P.R. (Doc. — V — 96), actul Țării Romînești din 1541 octombrie 15 din același loc.

Urmele ramei conturate de linii și lăntșor se văd și astăzi în unele texte slavo-române, de pildă în actele moldovenești din 1446 martie 5 și 1448 iulie 15 și în manuscrisul 10 din fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R. Uneori însă liniile orizontale depășeau cadrele ramei specificate, după cum ne dovedesc de pildă documentul Țării Românești din 1606 iulie aflat în Biblioteca Academiei R.P.R. (doc. LXXI — 147) sau manuscrisul nr. 4 din fondul manuscriselor slave al aceleiași instituții. În veacurile XVI—XVII pentru a grăbi și a da o exactitate linierii s-a folosit o ramă prevăzută cu linii orizontale alcătuite din vine de animale, numită în textele slave *карамка* conruct: *карамка*, *харакмало* în textele românești chirilice: *harag*, ce provine din cuvântul grec *χαρτεταιν*, prin lat. medieval *charaxare*, *caraxare* — a scri. Această ramă se aplica pe materialul de scris și pe orizontalele ei se trăgea cu sula sau cu unealta țesită la virf.

Sistemele de liniere. După prof. Viaceslav Șcepkîn «erau foarte deosebite, ele depinzînd de faptul dacă pagina de text este scrisă pe o coloană sau două, dacă textul însumează inițiale înalte și așa mai departe».

Cercetarea sistemelor de liniere poate ajuta la datarea textelor lipsite de dată și în acest sens găsim interesante date în manualul lui Ceaev și Cerepnin. Un învățat englez a ajuns să stabilească drept criteriu de datare ale textelor din paleografia latină modul cum se liniază și cum urmează în manuscris foile acestuia. Pornind de la faptul că pergamentul are două fețe: una *păroasă* — adică inițial acoperită cu păr și alta *cărnoasă* — adică inițial acoperită cu carne, a ajuns să stabilească că pînă în veacul al VI-lea pergamentul se linia clădindu-se foaie peste foaie, în așa fel că fața păroasă era totdeauna deasupra, deci fața păroasă stătea față în față cu cea cărnoasă. Cînd însă foile se îndoiu în caiet, partea păroasă era față în față cu cea păroasă, la fel și cea cărnoasă — față în față cu partea cărnoasă. Ca urmare a acestui fapt, foaia cu liniile convexe era față în față cu foaia cu liniile concave, iar cea cu liniile concave față în față cu foaia cu liniile convexe. Din a doua jumătate a veacului al VIII-lea caietele se constituiau înainte de a fi liniate, de aceea caietul se înfățișează ca și mai înainte: fața cărnoasă față în față cu cea cărnoasă, cea păroasă față în față cu pagina păroasă. După aceasta se linia cu *haragul*, de unde apoi liniile convexe se află față în față cu cele concave.

Sistemele de liniere înrîuiesc forma literelor, caracterul rîndurilor, distanța dintre ele și așa mai departe. Din acest punct de vedere, trebuie subliniată comunicarea făcută de I. M. Kamanin¹ la al treilea congres arheologic ținut în 1905 la Ecaterinoslav (astăzi Dnepropetrovsk). În această comunicare paleograful Kamanin a dovedit că între lățimea și înălțimea literelor și între distanța dintre ele și dintre rînduri există totdeauna un raport precis, care într-o anumită perioadă de timp se schimbă, schimbări ce pot sluji la datarea unui text fără dată. Totodată Kamanin a înfățișat patru grafometre descoperite de el și a indicat particularitățile grafiei ruse din veacurile XVI—XVIII, studiate pe baza grafometrelor respective.

¹ I. M. Каманин, Метрический методъ въ палеографіи и результаты его приложенія къ изучению южно-русского устава и полуустава XVI—XVII вв., în «Известія XIII Археологическаго сьезда въ Екатеринбургѣ», nr. 6, Harkov, 1905, p. 44—46.

CERNELURILE ȘI VOPSELELE

Cernelurile. Pentru grafia manuscriselor și documentelor slavo-romîne s-au folosit cerneluri de mai multe culori, cea obișnuită fiind cerneala de culoare neagră.

Atît cerneala de culoare neagră, cît și cernelurile de alte culori în afară de cea roșie purtau numele de чернило [*negreală*] de la adj. slav чернъ negru, ce caracterizează înfățișarea cernelii negre. După felul cum cerneala aderă pe materialul de scris mai era folosit și termenul мастило [*unsoare*] amîndoi termenii fiind folosiți concomitent după cum se vede de pildă din însemnarea aflată într-un manuscris al mănăstirii Dragomirna, citată mai sus —, ceea ce dovedește că erau sinonime. Prima mențiunea a termenului чернило o găsim în scrisoarea din martie 1481 pe care brăilenii, buzoiinii și rimnicenii o adresează lui Ștefan cel Mare, scrisoare citată mai sus. A doua e din veacul al XVI-lea.

Cerneala obișnuită era fabricată din substanțe feroase conținînd pe lîngă fier, apă, clei, sare și gogoși de ristic. Culoarea ei era uneori de un negru deschis ce cu vremea căpăta nuanță cafenie, iar alteori de un negru consistent. Pe lîngă cerneala de culoare neagră, în grafia textelor slavo-romîne se mai folosesc și cerneluri de culoare: verde, foarte verzuie, albastră închis aproape neagră, albastruie, albastruie bătînd în verde¹.

Cernelurile cu care s-au scris textele slavo-romîne erau în general de o calitate superioară, ele apărînd de o prospețime ce impresionează, dacă bine înțeles textul scris n-a avut de îndurat din pricina luminei, aerului, umezelei și așa mai departe. Sînt însă printre acestea și cerneluri de proastă calitate, așa de pildă în grafia unor manuscrise transilvănene din veacurile XVI și XVII s-a folosit o cerneală ce avea la bază o substanță corosivă ce a ars hirtia. În această situație se află de pildă manuscrisele nr. 360, 686, 196 și 483 din fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R., ce au literele de pe unele pagini arse din pricina corosivității cernelii. Tot o proastă calitate a cernelii dovedește de pildă și însemnarea din manuscrisul moldovenesc scris în veacul al XVI-lea și aflat la Dragomirna — citat mai sus —, precum și însemnarea dintr-un octoih moldovenesc din veacul al XVI-lea pe care l-am văzut în iulie 1939 în Biblioteca mănăstirii Putna, purtînd cota 577/II. Iată cuprinsul însemnării: испитах перо и чернило добро ли есть или нехот, мнит ли с разникати с имат [am încercat pana și cerneala dacă este sau nu bună, mi se pare că se va prelinge].

Analiza chimico-tehnologică a cernelurilor ar putea da elemente importante care să ajute la datarea textelor lipsite de dată și în acest sens trebuie indicate încercările făcute în paleografia rusă de V. A. Șceavinski, deși specialiștii arată că acestea n-au dat cuvenitele rezultate.

Nisipul. Spre a usca cerneala de pe text se folosea un nisip mărunț ce se păstra într-un borcănăș ce avea un acoperiș cu găuri aceasta spre a fi presărat nisipul în chip uniform. Peste iscăliturile domnești însă se presăra uneori nisip de aur, așa de pildă cum se poate vedea în documentele moldovenești din 1583 septembrie 11, 1607 martie 3, documentul din Țara Romî-

¹ Vezi în această privință I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, p. XXI și D. P. Bogdan, *Contribuțiuni la studiul diplomatiei vechi moldovenești*, București, 1935, p. 6—7 și idem, *Diplomatica slavo-romînă...*, p. 25.

nească din 1629 iunie 1, iar alteori același nisip apare și pe iscălitura marelui logofăt, de pildă în actul moldovenesc din 1610 septembrie 2. Tot așa atunci cînd domnul intervine în text spre a completa un loc lăsat în alb de grămătic, am întîlnit în acest caz, presărat, peste textul respectiv, nisip de aur; de pildă în actul moldovenesc din 1623 decembrie 15.

Vopselele. În afară de cerneluri, în paleografia slavo-romînă ca și în alte paleografii s-au folosit și vopselele, acestea pentru titluri, inițiale și indicații din text, precum și pentru invocația simbolică. Cea mai des folosită, din acest punct de vedere, era vopseaua roșie, care în textele slavo-romîne — de pildă în documentul din Țara Romînească din 1626 iunie 6 sau în cel din 1634 mai 13 — este cunoscută sub denumirea *кинокар* și *кинаварь* care e cuvîntul grec *κιννάβαρι*.

La început chinovarul este o compoziție ce are la bază mercurul, și culoarea — așa cum se reflectă și în cele mai vechi texte slavo-romîne — este roșie-gălbuie, cu nuanță de foc, dar din veacul al XVII-lea se folosește și chinovarul ce are la bază plumbul.

De obicei cu chinovar nu se scria concomitent cu cerneala obișnuită, ci pentru literele ce urmau a fi scrise cu chinovar se lăsa un spațiu în alb care uneori, din lipsa de atenție a grămăticului, rămînea nescris, după cum de pildă se observă acest lucru pentru crucea și litera *М* de la începutul cîtorva documente moldovenesti din veacul al XVI-lea și așa mai departe. Chinovarul se folosea și pentru unele corecturi, mai ales cele care în documente se făceau din poruncă domnească: de pildă se ștergeau cu chinovar proprietăți ce nu mai aparțineau destinatarului actului. Tot în chinovar se scriau uneori punctele, iar alte ori în manuscrise în plus unele cifre ale numerotației pe caiete, glosele marginale și unele litere obișnuite în text.

Pe scurt, cu chinovar se scria tot ceea ce trebuia să sară în ochi cum remarcă și Iațimirski¹.

Stabilirea fluorescențelor chinovarului la lampa de cuarț și apoi clasificarea acestora socot că poate fi un prețios auxiliar la datarea textelor lipsite de dată.

În afară de chinovar, pentru unele texte se folosește și soluția aur, literele scrise cu aur purtînd denumirea: *съ златомъ писмени* [cu litere de aur], de pildă în manuscrisul moldovenesc din 1553 decembrie 15², iar un act din Țara Romînească din veacul al XVII-lea ne arată că este *исписан съ златъ велики хрисокъ* [marele hrisov scris cu aur] — mențione în documentul din Țara Romînească, scris la 22 aprilie 1617 de la Arhivele statului București, Mitropolia București, LXIV — 3. Subliniez că cel mai vechi document slavo-romîn ce are aur în inițialele invocației simbolice și în subscrierea neautografă este al lui Radu cel Mare din 1502 mai 3, indictionul 5, iar în Moldova aurul apare în invocația simbolică și în inițialele din text. Cît despre subscrierea neautografă în monocondil, aceasta este mai totdeauna în aur în unele documente ale lui Ștefan Tomșa din deceniile al doilea și al treilea ale veacului al XVII-lea³.

¹ A. I. Iațimirski, *Славянскіе и русскіе рукописи*, p. XXXIII.

² Idem, *Сп сание*, p. 636.

³ Vezi pe larg: D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă*, cap. *Materialul grafic*.

În ceea ce privește manuscrisele, sînt destule cele care folosesc aurul în veacul al XV-lea, la fel și în veacurile următoare, cînd faptul este comun tuturor izvoarelor paleografiei slavo-romîne. Subliniez apoi faptul că unele manuscrise au și însemnarea grămăticului scrisă în aur — cum e de pildă cea din evanghelia lui Ștefan cel Mare scrisă în 1502 și aflată în Biblioteca națională de la Viena. Tot așa sînt scrise cu aur și pagini întregi din text de pildă în slujebnicul moldovenesc de la începutul veacului al XVI-lea aflat în Muzeul ceh de la Praga, pe lângă inițialele, indicațiile din text, glosele marginale din întregul său cuprins, prima pagină din liturghia lui Vasile cel Mare este toată în aur, așa cum remarcă Iațimirski¹.

Cu privire la aplicarea soluției de aur, se întrebuițau mai multe procedee: de pildă, în manuscrisul 10 din fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R. P. R., întii s-a dat o culoare cafenie, apoi s-a aplicat aurul; în manuscrisul 13 — din același fond — întii s-a folosit o culoare galbenă, iar peste aceasta aurul; în manuscrisul 22 — din același fond — întii s-a udat cu apă și apoi s-a dat cu aur și tot în același manuscris s-a dat întii cu chinovar și apoi cu aur. Pentru acest din urmă procedeu citez și documentul moldovenesc din 1623 februarie 14 (din Biblioteca Academiei R.P.R., Peceți 261), unde numele emitentului este scris întii cu chinovar și apoi dat cu aur. Cît despre soluția cu argint aceasta apare destul de rar în izvoarele paleografiei slavo-romîne. Unele acte domnești din veacul al XVII-lea folosesc și culoarea galbenă, mai ales cele din Moldova².

INFĂȚIȘAREA MANUSCRISELOR ȘI DOCUMENTELOR SLAVO-ROMÎNE

Cărțile. Atît manuscrisele, cît și documentele slavo-romîne se înfățișează sub forma de carte, termenul slav fiind книга³. Formatul manuscriselor legate se stabilește după locul unde este situată filigrana cînd bineînțeles manuscrisul scris pe hîrtie are filigrană. Cel mai mare format era cel în folio, unde la foaia împăturită în două, filigrana se afla la mijlocul primei pagini, cea de a doua pagină cuprinzînd uneori contra marca. Dacă manuscrisul se lega deosebit, pe foi împăturate în două, atunci filigrana se afla pe foaia a doua. Dacă la legat foile îndoite se băgau una în alta, manuscrisul fiind astfel alcătuit din mai multe caiete, apoi filigrana apărea pe cîteva foi la rînd și tot atîtea foi nu mai aveau filigrane, iar faptul semnalat se repetă. Manuscrisul în folio are filigrana pe fiecare foaie la jumătatea de sus sau de jos. Manuscrisele în folio erau de obicei cele socotite ca mai de seamă: paliile, evangheliile, apostolurile și mai rar psaltirile. În manuscrise în 4° filigrana se află la cotor, la mijlocul paginii în formă de jumătate și nu pe fiecare foaie. În manuscrisele în 8°, filigrana se află în formă împăturită sus sau jos, la cotor.

Bineînțeles că termenii de mai sus: în folio, în quarto, în octavo și așa mai departe nu reprezintă imaginea întocmai a formatelor manuscriselor, căci pentru a stabili formatul manuscriselor trebuie să se cunoască numărul rîndurilor de pe pagina scrisă precum și dimensiunea literelor. Și acest fapt

¹ A. I. Iațimirski, Описание... p. 636.

² Vezi D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă*, cap. *Materialul grafic* (sub tipar).

³ *Ibidem*, cap. *Nomenclatura actelor*.

este deosebit de important atunci cînd manuscrisul nu ni s-a păstrat în original, ci într-o copie care la lectură naște bănuiala că originalul a avut foile încurcate, iar cel care l-a copiat nu și-a dat seama de acest lucru (de pildă, intervertirea paginilor la pomelnicul mănăstirii Bistrița)¹.

Sulurile. Documentele slavo-romîne se înfățișează uneori sub forma a cîtorva foi ce sînt lipite sau cusute în lung una de alta și apoi înfășurate sul, forma *sul* fiind denumită *скитокъ* de aici și forma romînească veche *sfitoc*. Termenul *скиток* l-am întîlnit în documentul din Țara Romînească scris la 1629 iunie 5 — la Arhivele statului București, Episcopia Argeșului XXXII 3—4: книга и скиток касарабъ кокоды — cartea și sfitocul lui Basarab voievod, iar de pildă în actul din același an și lună, ziua 10 — din același loc, XVII — 7 — cu terminație romînească: *скитокъа бѣсѣрабѣ кокода*. Originea *sulului* este străveche, căci încă foile papirusului se lipeau cam cîte 20 în lung, alcătuiind astfel o fișie lungă de cîțiva metri. Prima foaie a sulului se numea *protocolum*, iar ultima *eschatocolum*, denumiri ce apoi au trecut în diplomatica latină, primul termen designînd partea inițială, iar al doilea cea finală a documentului.

Documentele suluri sînt puține printre izvoarele paleografiei slavo-romîne, cel mai vechi fiind al lui Neagoe Basarab destinat ctitoriei sale de la Curtea de Argeș — sue menționat în documentele pomenite mai sus din 1629 iunie 5 și 10. Este apoi *sfitocul* aceluiași domn din 1517 octombrie 30, destinat mănăstirii Govora — în același loc, Secția istorică — avînd o lungime de 78 cm. Sulul lui Radul voievod din 10 iulie 1614 destinat mănăstirii Dealul este alcătuit din mai multe foi de hîrtie înleiate una de alta, cu o lungime de 250 cm². Din 9 aprilie 1646 este sfitocul lui Matei Basarab destinat mănăstirii Doicești, scris pe mai multe foi de pergament prinse una de alta, aflat în Arhivele statului București³ și cel al aceluiași domn din 1652 — data anului erei noastre greșită⁴ — mai 21 (la Arhivele statului, mănăstirea Dealul II—1) alcătuit din trei foi de hîrtie, lipite una de alta, în lungime de 150 cm. Este apoi cunoscutul *hrisov al Buzeștilor* din 1656 iunie 10 — în Biblioteca Academiei R.P.R. — alcătuit din șase fișii de pergament în lungime respectiv de: 83 cm. 75 cm. 64 cm. 66 cm. 81 cm. și 65 cm., lungimea lui totală fiind de 434 cm., fiecare fișie fiind cusută una de alta iar începutul materialului de scris este băgat într-un sul de lemn. Ultimul sfitoc ce-l cunosc este al lui Constantin Șerban din 1657, destinat lui Bunea, fost mare vistier, — aflat în același depozit ca și hrisovul Buzeștilor, — scris pe mai multe foi de pergament prinse una de alta, în lungime de 269 cm.

Caietele. Manuscrisele se scriau pe caiete, caietul purtînd termenul slav *тетрадь*, care provine din cuvîntul grec *τετράδις* — în *patru, patru* — aceasta din pricină că respectivele caiete erau de obicei formate din patru foi, fiecare foaie fiind împăturită în două, așadar din opt semifoi sau 16 pagini. Numerotația manuscriselor se făcea pe foi, cifra chirilică fiind situată de obicei la mijlocul marginii de jos a primei și ultimei pagini din fiecare caiet. Cel mai răspîndit format al caietului este de opt foi.

¹ D. P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, p. 13, nota 3.

² Vezi E. Virtosu, *Chrysobulles valaques ornés de portraits princiers*, București, 1947, p. 4—5.

³ *Ibidem*, p. 5—6.

⁴ Vezi mai departe: *Greșelile*.

Înfățișarea paginei scrise. Pagina manuscrisului și a documentului se scria lăsându-se margini mari nescrise, marginea din dreapta cuprindea deseori glose, — la mss — iar la mijlocul marginii de jos din 16 în 16 pagini se scria cifra caietului atunci cînd textul cuprindea un manuscris. Cînd manuscrisul era bilingv — cazul evangheliei din 1429 a caligrafului Gavril de la Neamț — marginea din dreapta era ocupată de-al doilea text, în speță grec. Cele mai vechi manuscrise sînt scrise pe două coloane, iar începînd cu veacul al XIII-lea, de obicei, sînt scrise numai pe o coloană.

Literele se scriau de obicei pe rînd, în manuscrise cu un anumit număr de rînduri, numărul respectiv de obicei se respecta și atunci cînd manuscrisul era scris de cîțiva grămătici. Începutul rîndurilor respectă de obicei dreapta verticală trasată prin liniere; există și tendința de a respecta în terminația rîndurilor aceeași verticală, după cum o dovedesc numeroasele prescurtări și litere suprascrise neobișnuite cuvintelor și literelor situate la mijloc de rînd, dat fiind însă regula ca orice rînd să sîrșească printr-o vocală, tendința respectivă nu totdeauna este pe deplin realizată.

Greșelile. Munca pe care grămăticii o realizau prin scrierea manuscriselor și documentelor slavo-romîne înfățișează destule greșeli și subliniez că adagiul: *nu există text vechi fără greșeli* este pe deplin valabil și pentru izvoarele paleografiei slavo-romîne.

Multiple sînt cauzele ce pricinuesc greșelile: astfel, stări momentane ale grămăticului: o tremurătură, o tulburare, o oboseală, o emoție pot provoca greșeli întîmplătoare. Tot așa, dacă grămăticului îi este frig, îi este foame, este necăjit sau îngrijorat de o pedeapsă ce-l amenință, distras de un zgomot, preocupat de a sîrși la o dată fixă lucrarea ce i s-a încredințat, tot așa cel din mănăstire preocupat ca la un timp anumit să meargă să bată toaca sau să participe la slujbă, toate aceste împrejurări pot pricinui greșeli întîmplătoare. Greșelile pot fi provocate și de timpul cînd grămăticul scrie; astfel, la începutul muncii el va fi odihnit și nu va greși, dar pe la rîndul 30 el se va resimți, pentru ca de pildă la rîndul 100 să fie obosit. La fel luni dimineața, cînd începe munca, grămăticul va fi distrat ca la orice început de muncă pînă ce vine obișnuința — așadar unele greșeli —, iar sîmbătă grămăticul va fi obosit și plictisit de muncă. La fel, cînd munca va continua și în a șaptea zi, plictiseala coroborată cu oboseala va crește.

Grămăticul va greși uneori și prin trecerea de la un rînd la altul, căci la începutul rîndului nou el va uita ce a scris la sîrșitul rîndului anterior. Tot așa o înmuire a penei în cerneală produce o întrerupere în muncă, întrerupere ce poate naște o greșeală. În munca de scris a unui text, grămăticul își dictează interior fiecui cuvînt, care transpus pe materialul de scris cere un efort dublu: al memoriei și al privirii — ce nu totdeauna se împlinesc reciproc, căci grămăticul va face dacă nu greșeli de limbă, cel puțin abateri ortografice. La trecerea de pe recto pe verso foi grămăticul trebuie să-și întrerupă munca pentru a îngădui uscarea cernelii peste care s-a pus nisip — o atare întrerupere poate de asemenea pricinui o greșeală. Și, în sîrșit greșelile sînt în legătură cu priceperea și cultura grămăticului, apoi cu deosebiriile dintre limba ce o scrie și cea pe care o vorbește grămăticul. Subliniez că o analiză pătrunzătoare a greșelilor din textele latine se află în lucrarea lui Louis Havet, *Manuel de critique verbale appliquée aux textes latins*, Paris, 1911, iar referințe despre greșelile din textele slave se află alît în tratatul citat

mai sus al lui E. F. Karski cît și într-un studiu al lui N. Durnovo¹. Și datele acestor lucrări le-am folosit în metodologia expunerii de mai jos.

Repetarea unui cuvînt. Este greșeala ce se întîlnește de pildă în hrisovul Țării Romînești din 18 ianuarie 1480², unde la sfîrșitul rîndului 14, se află и пол, repetate și la începutul rîndului următor, greșeli ce pot fi coroborate cu greșelile prin omisiune din rîndul 18 — unde s-a omis titla de pe снки; rîndul 21 — unde s-a omis тко din нитко; rîndul 24 — unde la sfîrșit de rînd s-a scris дихма pentru дижма; rîndul 31 — юу ххса pentru иууса și христа, rîndul 33 скѣдѣли pentru скѣдѣтели.

Repetarea unei silabe. O întîlnim de pildă în actul moldovenesc din 20 august 1422³, unde la sfîrșitul rîndului 8 apare болѣрѣ — pentru болѣрѣ — greșeală ce se explică prin următoarele: 1) silaba finală în dictarea interioară a grămaticului a influențat silaba precedentă; 2) greșeala e la sfîrșit de rînd și grămaticul se grăbea să treacă la rîndul următor, și 3) actul respectiv este scris duminică, cînd grămaticul era obosit de munca din cursul săptămîinii. Pentru a sublinia starea grămaticului adaug că în actul din 20 august 1422 în rîndul 4, cuvîntului задни îi lipsește titla, iar есмо din rîndul 3 s-a scris de două ori, fapt însă observat de grămatic și șters; tot așa în rîndul 10, la sfîrșitul cuvîntului дѣтѣ, s-a scris а, și apoi s-a corectat în и. La fel în actul Țării Romînești din 1 august 1437 întîlnim la sfîrșit de rînd silaba гѣ — în cuvîntul некрѣник — silabă ce se repetă și în rîndul următor, greșeală ce se explică prin faptul că grămaticul trecînd în rîndul următor a uitat că a mai scris o dată aceeași silabă.

Repetarea unui sunet ce se află în parte în semnul grafic anterior apare ca greșeală de pildă în маѣсимѣни — pentru маѣимѣни — din actul Țării Romînești scris la 30 iunie 1441; алекѣандра — pentru алекѣандра — din documentele moldovenești scrise la 10 august 1442 și 17 august 1483; la fel пракѣс — pentru пракѣс — din manuscrisul moldovenesc 93, fila 53, din fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R. manuscris ce are data 1500. Tot așa apare аненѣсен pentru аненѣен — în documentul Țării Romînești din 15 iunie 1483 și аненѣен în documentul din 1486 aprilie 23⁴. La fel în documentul moldovenesc scris la 1554 martie 22 (aflat la Arhivele statului București, mănăstirea Neamț CXXX — 31) este greșeala ѣсѣ pentru ѣс. De altfel atare greșeli sînt semnalate încă în textele medio-bulgare din veacurile XII—XIII și P. A. Lavrov⁵ indică chiar ѣсѣ pentru ѣн. Toate aceste greșeli sînt provocate de următoarele: 1) în fonetica slavă fiecărui sunet îi corespunde un semn grafic — așadar grămaticul nu era obișnuit ca un singur semn grafic să reprezinte două sunete; 2) apropierea fonetică dintre semnele grafice respective și 3) neatenția grămaticului.

Numeroase sînt apoi greșelile prin *repetarea unei litere* datorită faptului că litera precedentă identică era suprascrisă, iar grămaticul uitînd că o scrisese, o scrie din nou. De pildă братѣ в actul Țării Romînești din 1 august

¹ N. Durnovo, Славянское правописание X — XII вв., în «Slavia», XII (1933 — 1934), p. 45—82.

² Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 360.

³ *Ibidem*, A, XIV, XV, vol. I, p. 446.

⁴ Vezi facsimilul *ibid.*, B, XIII, XIV, XV, p. 371.

⁵ P. A. Lavrov, Палеографическое обозрение..., p. 55.

1437¹; *макаси́нѣни* în actul din 25 ianuarie 1471 și *пешчшани* și *пешчешани* din documentul Țării Românești scris la 5 mai 1584. Iar repetarea unor litere cunoscute ca de pildă *т* cuprins în litera anterioară *ш* cum apare în cuvîntul *прѣцѣтъѣтомѣ* din actul moldovenesc scris la 4 august 1400², se explică prin apropierea fonetică a celor două semne grafice, precum și prin neatenția grămaticului.

Intervertirea literelor într-un cuvînt. Este greșeala ce o întîlnim într-o scrisoare a lui Dan pretendentul³ — unde s-a scris *ркам* în loc de *крал*. Tot așa într-un document moldovenesc din 11 iulie 1428⁴ unde cifra 11 este exprimată invers de cum se obișnuiește în alfabetul chirilic — *ѣа* în loc de *аѣ*. Greșeala se datorește înrîuririi lui *ѣ* din *каѣа* la care se adaugă și oboseala grămaticului care scrie duminica — în același act și *ларка* — pentru *ларга*.

Prin lipsa de atenție dar și a dictării interioare se explică cifra *дк* — în loc de *ка* — în *зачало* de pe fila 18 a manuscrisului moldovenesc din veacul al XV-lea aflat sub nr. 201 în fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R.

Scrierea unui cuvînt în locul altuia. Se află de pildă în data zapisului moldovenesc a lui Gavrilcea, datat prin: *зпз фек кѣ* de la Academia R.P.R., (Filiala Iași, moșia viile Cotnarilor), unde din neatenție grămaticul a socotit că se găsește încă în februarie în loc de 1 martie, căci anul 1579 nu este un an bisect.

Scrierea unei litere în locul alteia, datorită influenței literei identice din același cuvînt este de pildă în *граматит* pentru *граматик* din actul moldovenesc scris la 26 iunie 1434⁵. La fel *п* din prepoziția *по* ce precede numele *понко* a dus la greșeala *понко* pentru *конко* într-o scrisoare publicată de Tocilescu⁶. Tot așa în actul moldovenesc din 1449 iunie 5 *м* din silaba finală a cuvîntului *питомы* prin dictare interioară a dus la apariția aceleiași litere *м* de la sfîrșit, la începutul cuvîntului: scris *митомы* în loc de *питомы*. La fel, uitînd semnul grafic pentru cifra 600, grămaticul documentului Țării Românești din 1547 august 19 a scris *фѣ* în loc de *х*. Tot așa, din pricina prea puținei folosințe a semnelor grafice *ѣ*, *ѣ* întîlnim greșeala, de pildă *анѣѣѣ* pentru *анѣѣѣ* în documentul Țării Românești din 8 ianuarie 1569. La fel în actul moldovenesc din 1452 februarie 24 *ы* din silaba finală a creat pe *ы* din silaba inițială a cuvîntului *стыры* în loc de *стары*. Și aceste exemple sînt destul de numeroase: *мѣма* pentru *дѣма* în documentul moldovenesc scris la 9 octombrie 1497; *вонкокци* pentru *банкокци* în documentul moldovenesc scris la 22 ianuarie 1489, iar într-un document al lui Basarab cel tînăr adresat brașovenilor⁷ este *синни* pentru *счинни*. Înriurirea lui *к* din *коз* — în actul moldovenesc scris la 19 iulie 1596 — a dus la greșeala *кк коз* în loc de *ск коз*. Tot așa dispoziția lui Ștefan cel Mare ca grămaticul Filip

¹ Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV și XV, p. 337.

² Vezi *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 433.

³ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, nr. 75.

⁴ Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 451.

⁵ *Ibidem*, p. 464.

⁶ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, nr. 108.

⁷ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, p. 155, nr. CXXV.

monahul să termine scrierea evangheliei din 1502 la dată fixă: 23 aprilie 1502, când este hramul mănăstirii Zograf, căreia îi era destinată evanghelia, îl face pe grămaticul textului respectiv să facă greșeli, ca de pildă: omisiunea titlei de pe *глаго* din titlul evangheliei lui Matei, apoi pe aceeași pagină scrie în rîndul 4 *исака* pentru *исака*, precum și alte greșeli ce sînt semnalate de I. Bogdan¹.

Influența literei precedente asupra literei următoare. Se manifestă în dată. De pildă, ultima cifră *А* — exprimată în dictare interioară prin *четыре* din data de an a actului Țării Românești emis la 25 iunie 6944—1436 — a fost scrisă greșit sub influența silabelor *четыре* din *четырѣсѣтъ* ce preced pe *четыре*, aceasta în loc de *к*, așadar data exactă a actului este 1434, căreia îi și corespunde indictionul 12 ce apare în același act. Tot așa *а* din *зѣма* a actului din Țara Românească scris la 1633 mai 6 (la Arhivele statului București, Episcopia Rîmnic LXXXII — 4) a influențat pe *а* din data erei noastre: *ахѣла*. La fel de pildă silaba inițială *трѣ* din *трѣдѣсѣтъ* a datei erei noastre: *ахѣлѣ* — a influențat data unui alt act și astfel s-a scris greșit *ахѣлѣ* în loc de *ахѣла*, în documentul Țării Românești din 1634 ianuarie 20, aflat în Biblioteca Academiei R.P.R., Documente XLII—77.

Lipsei de atenție, dar și apropierii dintre *с* și *з* a dus la greșeli în data de an a erei noastre: de pildă în documentul Țării Românești din 1647 aprilie 22 — de la Arhivele statului București, mănăstirea Tismana XCII—13, unde în loc de *ахѣла* este *ахѣла*.

Apropierea fonetică dintre diferitele sunete. A provocat o serie întreagă de greșeli. De pildă, identitatea fonetică dintre *ѣ* și *ѣ* a dus și la grafia *ѣ* = *ѣ*, cum de altfel apare în actul moldovenesc din 1392 martie 30², unde în dată *ѣ* = *ѣ*.

Asemănarea dintre *к* și *п* dă în documentul moldovenesc din 1464 aprilie 28 — *пѣхѣти* pentru *кѣхѣти*; într-o scrisoare a lui Theodosie, fiul lui Neagoe Basarab, este *парѣн* pentru *парѣн*,³ dar aici poate fi și influența lui *п* inițial; într-o scrisoare a județului Mîtreă din Tîrgoviște către Brașoveni⁴ este *сѣрѣсѣ* — pentru *парѣсѣ*, unde *к* poate fi și o influență a lui *к* următor.

Asemănarea dintre *к* și *ѣ* a dus la greșeli ca *кѣрин* și *кагрѣнѣ* — în loc de *ѣѣрин* și *ѣѣгрѣнѣ* în două documente ale Țării Românești din prima jumătate a veacului al XV-lea.

Asemănarea dintre *г* și *к* dă în documentul Țării Românești din 14 decembrie 1514⁵: *настаѣникѣ* pentru *настаѣникѣ*, dar aici poate fi și influența lui *г* din cuvîntul următor *ѣрѣмѣнѣ*. Tot așa, *прѣкарѣм* pentru *прѣкарѣм*, într-o scrisoare a lui Vlad Dracul⁶.

¹ I. Bogdan, *Cîteva manuscripte*, p. 9.

² Vezi facsimilul, în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 431.

³ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, nr. 276.

⁴ *Ibidem*, p. 450.

⁵ Vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. I, p. 268.

⁶ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, nr. 123.

Asemănarea dintre **д** și **т** dă în documentul moldovenesc din 7 martie 1493 **ѡд** pentru **ѡт**¹, apoi **ѡрѡдѡ** pentru **тѡрѡдѡ** — aici poate fi și influența literei identice din silaba finală — dintr-un manuscris moldovenesc scris în veacul al XV-lea, cum indică Iațimirski². Tot așa, **ѡт** pentru **ѡд** într-o scrisoare publicată de Tocilescu³.

Asemănarea fonetică dintre **ж** și **ш** duce la greșeala de pildă **ношѡ** pentru **ножѡ**, dintr-un document publicat de I. Bogdan⁴.

Apropierea fonetică dintre **с** și **з** a dus la greșeli ca de pildă **ѡсѡ** pentru **ѡзѡ** — topicul **ѡзѡкѡ** — din documentul Țării Românești scris la 1586 septembrie 1 (de la Arhivele statului București, Secția istorică, nr. 1328).

Asemănarea fonetică dintre **з** și **ц** a dus la greșeli ca de pildă: **ѡзи** — pentru **ѡси** — din actul moldovenesc emis la 13 martie 1489; **лѡзи** — pentru **лѡси** — în actul moldovenesc din 28 aprilie 1464.

Asemănarea fonetică dintre **ч** și **у** a dus la greșeli ca de pildă: **лѡчѡчѡ** pentru **лѡуѡчѡ**, în documentul Țării Românești din 9 septembrie 1478 și **жѡрѡжѡ** pentru **уѡрѡжѡ** din același document. Însă după ce **у** se fixează pe deplin în grafia textelor slavo-române greșelile respective devin norme ortografice și aceasta începând cu veacul al XVI-lea, iar persistența și în acest veac în Moldova a lui **ж** în loc de **у** se explică prin pronunția graiului moldovenesc. Dar o greșeală este de pildă că într-un document moldovenesc din veacul al XVII-lea (originalul la Arhivele statului București, mănăstirea Neamț LXXXII—13) apare **чѡдѡкѡ** alături de forma corectă **уѡдѡкѡ** ce este mai sus în același document. Însă de identitatea **ч**—**у** trebuie să se țină seama și în cercetarea de pildă a originii topicului **чѡдѡци** care poate tot așa de bine să provină și din cuvântul comun **уѡдѡ**.

Asemănarea fonetică dintre ijița (**ѡ**) — într-o anumită poziție — și **к** cit și înriurirea limbii române ce o vorbea grămaticul au dus la greșeli ca de pildă **ѡкѡгѡмѡ** — pentru **ѡгѡгѡмѡ**, din documentul Țării Românești emis la 1519 aprilie 27 și **ѡкѡлѡгѡ** pentru **ѡлѡлѡгѡ** din documentul moldovean emis la 11 martie 1550.

Asemănarea fonetică dintre ijița (**ѡ**) — într-o anumită poziție — și **н** a dus la greșeala **ѡдѡѡ** — pentru **ѡдѡ** într-o scrisoare a lui Vlad Dracul⁵.

Asemănarea fonetică dintre **ѡ** și **ѡ** și influența limbii române ce o vorbea grămaticul au dus la greșeli, ca de pildă **ѡѡтѡмѡ** pentru **ѡтѡмѡ** din documentul Țării Românești scris la 1571 mai 20⁶. — (originalul la Arhivele statului București, Secția istorică, nr. 888), precum și din documentul scris la 7 iunie 1583.

Asemănarea fonetică dintre **ѡ** într-o anumită poziție și **ѡ** a dus la greșeli, ca de pildă **ѡѡтѡмѡ** pentru **ѡтѡмѡ**, în documentul Țării Românești din <1568 — 1569> septembrie 7 de la Arhivele statului București, Secția istorică, nr. 797.

Asemănările grafice dintre litere. Și acestea au dus la greșeli, puține însă la număr. De pildă: s-a scris **н** în loc de **н** într-o scrisoare a lui Basarab

¹ De srbismul **ѡд** nu poate fi vorba în acest act moldovenesc.

² A. I. Iațimirski, *Славянскіе и русскіе рукописи* [Manuscrise slave și ruse], p. 108.

³ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, nr. 316.

⁴ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, p. 304.

⁵ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, nr. 51.

⁶ Vezi facsimilul în *Documente privind istoria României*, B, XVI, vol. IV, p. 506.

мѡра [și moșteniți împărăția gătită vouă de la facerea lumii]. Aceluiași sistem de citație din memorie se datoresc și greșelile ce se observă în numerotația caietelor unor manuscrise.

Omisirea de silabe. Se observă de pildă în actul moldovenesc din 15 ianuarie 1418, unde din cuvîntul *нмѡнѣ* s-a omis silaba finală *нѣ*, greșeală datorită repetării cuvîntului *нмѡ* ce se află în aceeași frază, precum și oboselii, căci grămaticul scrie simbătă. Tot așa în actul moldovenesc din 1439 martie 12¹ grămaticul a scris *нѣ*, în loc de *данѣ* — sub înriurirea silabei finale identice — *нѣ* — din cuvîntul anteprecedent *благорѣчѣнѣ*. În același act se observă și alte omisiuni, ca de pildă: prepoziția *ѡ* ce precede cifra *тѣѣ*, silaba finală *тѣ* din *лорѣтѣ* și *ти* din *писати*, precum și cuvintele *ѡ* *ѣмѣ*. Toate aceste omisiuni dovedesc că grămaticul Pașco se afla într-o stare neobișnuită: bolnav, obosit, supărat, amenințat de vreo nenorocire.

Omisirea literei inițiale. Apare de pildă în actul Țării Românești din 1486 aprilie 23² — *нѣсѣю*, unde se explică prin lipsa de atenție a grămaticului, căci în același document mai jos apare *нѣѣнѣ*. Tot așa în documentul moldovenesc din 23 decembrie 1508 *нѣѣнѣ* pentru *нѣнѣнѣ* — greșeală explicabilă prin faptul că era un cuvînt puțin obișnuit limbii documentelor moldovenesti, cuvîntul curent fiind *нѣнѣнѣ*. Însă prin înriurirea limbii romîne se explică omisiunea inițialei *ѡ* în *нѣнѣнѣ* pentru *нѣнѣнѣ* — din documentul Țării Românești scris la 8 mai 1570.

Omisirea literii inițiale *ѡ* din cuvîntul *осподарѣ* pentru *господарѣ* al actului moldovenesc din 1399 noiembrie 28 și în *отарѣ* pentru *хотарѣ* din actul moldovenesc cu data 1428 februarie 16 sînt greșeli provocate de o pronunția specifică a sunetului respectiv.³

Omisunile literelor suprascrise. Alcătuiesc greșeli numeroase, datorite faptului că grămaticul a fost întrerupt în muncă în clipa cînd trebuia să scrie litera suprascrisă, precum și neatenției grămaticului. Așa, de pildă, lipsa celui de al doilea *ѡ* — cel suprascris — din *доходѣнѣ* în documentul Țării Românești scris la 24 martie 1426⁴ e în legătură și cu oboseala grămaticului — căci scrie duminica, la fel *ѡ* inițial din *мѡстѣю* în actul Țării Românești din 3 iunie 1478.

Omisinea titlei de pe data documentului moldovenesc din 1621 februarie 25 (originalul în Biblioteca Academiei R.P.R., documente CLXXXV—156) se datorește bătrîneții și oboselii grămaticului Ieremia Băseanu; scrisul e tremurat și scrie duminica.

Identitatea literelor de la sfîrșitul cuvîntului precedent și de la începutul cuvîntului următor. Au dat naștere la greșeli prin faptul că una dintre aceste două litere se omite. Citez de pildă *хѣѣ* *нѣ* pentru *хѣѣ* *нѣ* *нѣ* din actul Țării Românești scris la 2 august 1453. Tot așa de pildă *нѣнѣнѣ* în loc de *нѣѣнѣнѣ* din documentul Țării Românești cu data 1500 ianuarie 21⁵, care apoi a devenit aproape o normă ortografică. La fel în documentul moldovenesc din 8 februarie 1470: *черѣ сѣсѣ нашѣѣ лѣнѣ* pentru *черѣ сѣсѣ нашѣѣ лѣнѣ*; и *нѣнѣ*

¹ Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 443.

² *Ibidem*, B, XIII, XIV și XV, p. 371.

³ Însă pentru *оспѣдѣ* *рѣ* vezi și cele scrise mai sus la p. 4.

⁴ Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV și XV, p. 329.

⁵ *Ibidem*, p. 418.

лнстѡм pentru не снм лнстѡм din documentele lui Ștefan cel Mare cu datele: 12 ianuarie, 7 octombrie, 9 octombrie, 1 noiembrie (două documente) 1487 cum și 13 decembrie 1488 — greșeală care, în ceea ce privește pe *и* pentru не devine normă ortografică în documentele moldovenesti din veacul al XVI-lea.

Omisuni'e din date sînt de subliniat. Așa de pildă, în actul lui Ieremia Movilă de la Arhivele statului București, Episcopia Huși XXII—1 s-a omis întreaga dată. Într-un document din Țara Românească din 1547¹ (în același loc, Secția istorică nr. 556) — s-a omis luna, tot așa într-un document moldovenesc din 1619 (de la Arhivele statului Iași, documente CCCXXIII—18—19). La fel într-un act al lui Matei Basarab (din Biblioteca Academiei R.P.R., documente CXCVIII—86), s-au omis ultimele două cifre din data de an — este 7100 — la fel în manuscrisul nr. 197 din fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R., unde în data de an a textului respectiv s-a scris numai 3, deși manuscrisul e din veacul al XVI-lea. Tot așa Iațimirski menționează² o însemnare dintr-un manuscris moldovenesc care deși este din vremea lui Alexandru Lăpușeanu are ca dată de an numai cifra 3.

La fel într-un act din Țara Românească din 17 noiembrie 6940³—1431 s-a omis cifra 1 ce urma după 14 din data de an — grămăticul fiind întrerupt în muncă tocmai cînd voia să scrie ultima cifră a anului — de altfel datei 6941—1432 îi corespunde și indictionul 11 din act. Tot așa într-un act din Țara Românească din 1481 iunie⁴ grămăticul fiind întrerupt în muncă, a omis ziua din lună. La fel într-un act din Țara Românească al lui Radu Șerban din Biblioteca Academiei R.P.R. (documente XXXI—131) s-a omis cifra finală 1 de după 30 din data de an. Tot așa, într-un act din Țara Românească din 7149 martie 10 (originalul la Arhivele statului București, peceti 56) s-a omis cifra finală 1 din data anului erei noastre.

Însă față de datele cu cifra rotundă a sutelor și a lipsei cifrelor zecilor și unităților în majoritatea cazurilor trebuie să fim foarte precauți, pentru că, după cum arată A. I. Iațimirski⁵, în multe manuscrise ultimele cifre pot fi pur și simplu omise. Într-adevăr, dacă se cercetează data manuscriselor, se constată că zeci de manuscrise au ca dată anii 1392, 1492, 1592, 1692, în timp ce din anii intermediari aproape că nu există manuscrise. Această observație a lui Iațimirski coroborată cu faptul că paleograful rus Viaceslav Șcepkin a introdus în manualul său citat, un capitol special: *Verificarea datelor*, trebuie să ne facă a privi cu o deosebită atenție cel puțin datele 1392, 1492 și 1592 din manuscrisele și documentele slavo-romîne, trecîndu-se la o verificare a lor, la fel și a datelor documentelor din Țara Românească din veacul al XVII-lea la care avem alături de data anului de la crearea lumii și cea a erei noastre — bineînțeles că această ultimă indicație privește numai neconcordanța dintre respectivele două date.

¹ Vezi facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. II, p. 523.

² A. I. Iațimirski, Григорій Цамблакъ, p. 119.

³ Vezi facsimil în *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV și XV, p. 334.

⁴ *Ibidem* p. 363.

⁵ A. I. Iațimirski, Григорій Цамблакъ, p. 117.

Scrierea de prisos a unei silabe se observă de pildă în documentul moldovenesc din 17 aprilie 1429, unde apare greșeala *лнѣтомѣ* — pentru *лнѣтѣ* — provocată prin dictare interioară de înriurirea silabei *мѣ* din cuvîntul următor: *нашѣмѣ*. Dar faptul că în același act grămaticul a omis: *кѣра* de după *столиника*, iar cuvintele: *и дѣтѣи нѣ* nu le pune, cum dimpotrivă o face la aceeași boieri ce apar în actul din 1 februarie 1429, scris de același grămatic — Ivașco fiul lui Brăteju — dovedesc că pe lângă înriurirea silabei următoare asupra silabei precedente identice, greșelile se explică și prin oboseala grămaticului (scrie duminica).

Scrierea de prisos a unei litere. Apare de pildă în hrisovul lui Mircea cel Bătrîn din 6 august 1413, unde în cuvîntul *кѣромѣка*, primul *р* e de prisos. Greșeala de aici se explică prin: 1) influența lui *р* din silaba următoare; 2) oboselii grămaticului, care scrie duminica, căci grămaticul mai are și alte omisiuni în text, pe care însă, observîndu-le, le-a îndreptat: a scris *какак*, apoi a corectat pe *ѣ* în *ѣ*, a omis silaba *ѣж* din cuvîntul *рнѣж*, pe care apoi o scrie deasupra. Tot așa, în actul moldovenesc din 19 februarie 1446¹ greșeala *д*. alături de cifra *к* unde *д* este de prisos — dovedește că grămaticul înainte de a scrie își dicta interior cuvîntul — în cazul de față *дѣкѣ* — cuvînt legat de *мѣжѣ коѣкѣ*, și această dictare diacul apoi a exteriorizat-o și în grafie. Pierzîndu-se din uz în documente semnul grafic *иѣ*, acesta apare înlocuit prin două semne grafice *иѣ*, de pildă în cuvîntul *и ѣлика* din documentul moldovenesc scris la 1588 iunie 2 (la Arhivele statului București). Pierzîndu-se sensul ligaturii *ѣ+ѣ*, întîlnim în actele din veacurile al XVI-lea greșeli ca *рѣѣѣѣѣ* în loc de *рѣѣѣѣѣ*, — în documentul din Țara Romînească din 1579 ianuarie 11 — și *кинѣрѣѣѣѣѣ* în loc de *кинѣрѣѣѣѣѣ* în documentul din 1596 aprilie 14, greșeli care apoi în veacul al XVII-lea devin norme ortografice.

Corecturile, ștersăturile, răzuirile și adaosurile. În manuscrisele și documentele slavo-romîne se întîlnesc corecturi, răzuiri și adaosuri contemporane ce dovedesc că o parte din greșeli erau sesizate de grămaticii și astfel le îndreptau, iar altele — în cazul actelor — se îndreptau în urma revizuirii marelui logofăt sau logofătului al doilea din cancelaria domnească. Așadar, pe lângă greșelile ce am semnalat mai sus sînt și acestea care întăresc o dată mai mult adagiul: *nu există text vechi fără greșeli*.

Cînd grămaticul observa greșeala, el corecta pe loc litera greșită, așa de pildă lui *к* din *какак* din hrisovul scris la 6 august 1413 i s-a adăugat o verticală terminată printr-o orizontală și cîrligul respectiv. Tot așa s-a corectat *ѣ* în *ѣ* din rîndul 24 la un document publicat de Tocilescu². La fel, în actul moldovenesc din <13 decembrie> 1421, grămaticul a scris *р* în loc de *л* în cuvîntul *роѣкѣтѣ*, aceasta sub influența consoanei identice din cuvîntul precedent *ѣрѣнѣ*, apoi, observînd greșeala, a corectat pe *р* în *л*. Asemănarea grafică dintre *к* și *л* și dintre *к* și *н* au provocat numerotația greșită *кѣ* și *нѣ* de pe foile 105^r 152^v, 153^r, 160^v, 161^r, 168^v, 169ⁱ, 176^v, 177^r și 184^v din manuscrisul moldovenesc aflat sub nr. 198 în fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R.P.R., greșeli pe care apoi grămaticul, observîndu-le, a răzuit prima verticală din *к*, dar a uitat să răzuiască

¹ Vezi facsimilul în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, 485.

² Gr. Tocilescu, *op. cit.*, nr. 43.

și cîrligul lui *r* — și liniuța diagonală ce unește verticalele lui *n* — care astfel a devenit *κ*. Cît despre cuvintele scrise peste o răzuire să se vadă unul dintre studiile mele¹. Un cuvînt de prisos observat de grămătic se ștergea cu cerneala cu care scria, de pildă în două documente publicate de Tocilescu², în documentul moldovenesc citat mai sus din 20 august 1422³. Alteori, grămăticul răzuia cuvîntul scris greșit, și peste răzuire scria cuvîntul corect, ca de pildă într-o scrisoare a lui Țepeș⁴ și în alte scrisori⁵. Cînd era vorba de o singură literă, grămăticul deseori o ștergea cu degetul⁶. Cînd grămăticul observa că a omis un cuvînt sau mai multe litere, scria cuvîntul sau literele omise printre rînduri sau deasupra părții inițiale a cuvîntului trecut în rînd. Aceste suprascrieri însă trebuiesc deosebite de suprascrierile ce intră

în formele speciale ale grafiei, ca de pildă: *pa*^{A1}, *коко*^{A4} etc. Iar cînd omisiunea cuprindea mai multe cuvinte ce nu mai încăpeau printre rînduri, acestea se adăugau marginal, indicîndu-se printr-un semn (de obicei: o cruce, o cruce cu patru puncte între brațe, mai multe puncte precum și prin alte semne) locul unde cuvintele respective urmau a fi intercalate în text. De pildă în actul Țării Romînești din 16 septembrie 1430. cuvintele: *и лмрѣша* s-au scris deasupra; *и кококо и жѣкзо* din documentul cu data: 21 noiembrie 1421, tot așa s-au scris. La fel silaba *кж* din *рнѣкж* în rîndul 18 al hrisovului lui Mircea cel Bătrîn din 6 august 1413 s-a scris deasupra; la fel, la sfîrșitul rîndului 7 din documentul moldovenesc scris la 14 septembrie 1427⁷ s-a omis *на* ce precede pe *могнѣ* și s-a scris apoi deasupra.

În chip obișnuit cele mai multe omisiuni dintre rînduri se scriu mai mărunt ca restul textului și aceasta spre a putea încăpea între rînduri Marginal s-au scris de pildă cuvintele: *† и кнѣзѣмь ѡт нѣкорѣни: нѣкоѣ*

Іѡн и Нан и Тренѣфнѣ да дѣлакт бирѣ такоже и ннѣ сираци къ нѣкорѣни да сѣт... о *писѣх*, dintr-un document al Țării Romînești scris la 30 iunie 1441, la fel în actul Țării Romînești din 1480 ianuarie 18: *ере се днжѣ тнѣсѣ сѣс братнѣ с тере кѣннѣ ѡт гѣса лн за п флор.*

Corecturile, ștersăturile, răzuirile și adăugirile posterioare în documente sînt de cele mai multe ori motive de fals, iar alteori și în urma unei hotărîri domnești, așa cum sînt de pildă *încercuirile și ștersăturile cu roșu*, așadar ele nu intră în cadrul greșelilor contemporaneității textelor respective.

Locurile goale. Unele manuscrise și documente slavo-romîne înfățișează locuri goale, albe, nescrise; ele privesc în cazul manuscriselor omisiunea unui cuvînt ilizibil în textul după care se copia, iar în documente reprezintă nume de persoane și locuri, sume de bani, date ale actelor mai vechi, acestea fiind pricinuite de faptul că atunci cînd se scria actul nu se cunoșteau elementele respective.

Găuri provocate de tăieturi. Unele documente slavo-romîne scrise pe pergament prezintă găuri făcute prin tăierea și desprinderea părții res-

¹ D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă din secolele XIV și XV*, p. 57.

² Gr. Tocilescu, *op. cit.*, nr. 125 și 155.

³ Vezi facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 446.

⁴ Gr. Tocilescu, *op. cit.*, nr. 70.

⁵ *Ibidem*, nr. 145 și 165.

⁶ *Ibidem*, nr. 98 și 199.

⁷ Vezi facsimilul în *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I, p. 450.

pective din act — parte ce a cuprins nume de persoane sau de proprietăți, tăieri datorită uzanțelor juridice, mai ales ale cancelariei domnești din Moldova. Am întâlnit acest lucru și într-un act al Țării Românești din 1494 martie 16. Bucățica ce se scotea din act este numită *țancușă*, de pildă în însemnarea din veacul al XVIII-lea făcută pe verso actului moldovenesc din 1448 iulie 7 — în acest act, la mijlocul rîndului 8 s-a tăiat și luat o bucățică de pergament cu numele unor țigani. Această scoatere de *țancușă* se făcea în urma hotărîrii domnești, și prin aceasta se lua din proprietatea destinatarului actului: satul, țiganii sau vecinii cuprinși în *țancușă*.

Tăierea actelor. Unele acte sînt tăiate, de obicei în lat, în diagonală și pînă la jumătate, fapt ce constituie dovada că actul respectiv era anulat de cancelaria domnească.

LEGĂTURA MANUSCRISEI OR

Pentru o bună păstrare manuscrisele se legau, verbul slav respectiv era *сказати, оуказати* [*a lega*], iar cînd era vorba de o legătură de preț sau ferecătură, termenii erau: *оуक्रасити* [*a împodobi*] și *околати* [*a fereca*], exprimați ca timp prin perfectul compus sau aorist. Dacă manuscrisul se lega a doua oară și se înnoiau foile deteriorate, atunci termenii erau: *направити* [*a îndrepta*]; *понокити* [*a înnoi*]; *понокити и скъзати второе скъзаніе* [*a înnoi și a lega în a doua legătură*]; *скъзати и понокити второе разъ* [*a lega și a înnoi a doua oară*]; *вторни кратъ понокити* [*a înnoi a doua oară*], exprimați în același timp ca și termenii inițiali.

Tehnica era următoarea: caietele se coseau de curele, care la rîndul lor se fixau de scoarțele de lemn. Acestea din urmă se acopereau de obicei cu piele sau cu o stofă de mătase cînd era vorba de manuscrise de mare preț. La început scoarțele de lemn aveau lungimea și lățimea identică caietelor manuscriselor, mai târziu însă pentru a apăra caietele de rozături scoarțele depășeau lungimea și lățimea caietelor. Cotorul legăturii era la început neted — lat sau rotunjit, dar spre sfîrșitul veacului al XVI-lea și la începutul veacului următor acesta se înfățișează sub forma de muchii care acopereau nodurile ațelor rezultate din cusutul caietelor.

Pentru a feri manuscrisul, scoarțele aveau incuietori formate din cîteva curele împletite fixate în scoarța de la sfîrșit, de obicei în două locuri, curele ce apoi se agățau de cîte un cui metalic ce era fixat în adîncitura scoarței de la început. Mai târziu de curele se fixau cătărămi metalice care încuiau manuscrisul. Manuscrisele socotite mai de preț, ca de pildă evangheliile de pe prestol, apostolurile, psaltirile cu același caracter, se ferecau în argint aurit, se fixau deasupra scoarțelor plăci metalice în care la cold se imprimau diferite figuri din scriptură, după caracterul manuscrisului respectiv. Astfel se înfățișează de pildă evanghelia lui Ștefan cel Mare, terminată de scris la 17 iunie 1473, destinată mănăstirii Homor, care are scoarțele de lemn îmbrăcate în brocard de catifea roșie-vișinie, cu motive florale, țesute cu fir de aur. Peste stofă este ferecătura în argint aurit cu patru bușoane de ametist pe față și patru butoane de argint aurit pe verso. Pe scoarța de la început s-a lucrat coborirea în iad a lui Hristos — apoi s-a făcut inscripția lui Ștefan cel Mare ce arată că ferecătura a fost executată în anul 1487, terminîndu-se la 20 noiembrie — deci 15 ani mai târziu

după ce se scrisese manuscrisul. Pe scoarța de la sfârșit s-a imprimat în metal scena adormirii Maicii domnului. Cotorul este din lese, inele și butoane metalice. Pe bordurile evangheliei, începînd cu cea de jos, s-a scris: *четкере || ерго || ккстне*. Evanghelia mitropolitului moldovean Grigorie, terminată de scris în anul 1550 aprilie 26 în al șaptelea ceas din zi, iar miniaturile în anul următor la 28 iunie, evanghelie destinată mănăstirii Voroneț și aflată, ca și cea de mai sus a lui Ștefan cel Mare, în tezaurul mănăstirii Dragomirna, are scoarțele de lemn îmbrăcate în brocard de catifea violetă, roșie, verde și aur în țesătură cu motive florale, peste care s-au aplicat plăci în argint aurit. Pe scoarța din față are aceeași scenă ca și pe prima scoarță a evangheliei din 1473 și inscripția ce arată că ferecătura s-a făcut în 1557, sfîrșindu-se la 16 februarie. Pe scoarța de la sfîrșit s-a gravat figura lui Daniel Sîhastrul, al cărui mormînt se află în incinta bisericii mănăstirii Voroneț. Pe bordurile evangheliei, începînd cu cea de jos, s-a scris: *тетра || евр || ак*. Cotorul este identic ca lucrătură, evangheliei lui Ștefan cel Mare din 1473.

Pentru Țara Romînească de la începutul veacului al XVI-lea se remarcă evanghelia lui Marcea, mare postelnic, ferecată în 1519, ce are scoarțele din lemn de tei, acoperite fiecare cu cite o foaie albă de hirtie și apoi învelite într-o catifea roșie închis, împodobită cu flori din fir. Peste catifea s-au aplicat plăci metalice de argint înfățișînd la mijloc scena coborîrii în iad a lui Isus. Pe margini, pornind de sus, continuînd pe dreapta și sfîrșind pe stînga se află inscripția ferecăturii. Coperta de la sfîrșit înfățișează în placă metalică adormirea Maicii domnului.

În pielea ce acoperea scoarțele manuscrisului se imprimaу diferite ornamente mai mult cu caracter geometric: romburi, pătrate, cruciulițe, rozete, cerculețe, dar uneori romburile, pătratele și cerculețele cuprindeau diferite animale sau păsări.

Păstrarea documentelor. În ceea ce privește documentele, acestea se pătureau în patru sau în mai multe părți — în raport cu mărimea lor — și se păstrau în pungi de piele, iar documentele în formă de sul se păstrau în tocuri de lemn.

INSEMNĂRILE DIN MANUSCRISE

În cuprînsul manuscriselor, la sfîrșitul unui capitol, la sfîrșitul chiar al manuscrisului, sau pe marginea de jos sînt însemnări care, în ceea ce privește data, sînt de două categorii: contemporane manuscrisului, scrise de grămătic și posteroare, care de obicei se scriau pe marginea de jos a manuscrisului. Cele dintîi de obicei cuprind: 1) numele celui care a comandat scrierea manuscrisului; 2) numele destinatarului manuscrisului; 3) blestemul ce se va abate asupra celui care va lua cartea de la destinatar; 4) data cînd s-a scris textul respectiv și 5) numele celui care a scris textul.

Cea de-a doua categorie cuprinde de obicei: 1) numele celui care a înnoit, legat și achiziționat — uneori și condițiile în care s-a procurat — manuscrisul; 2) numele destinatarului manuscrisului; 3) blestemul ce se va abate asupra celui care va lua manuscrisul de la destinatar; 4) data cînd s-a legat, înnoit și achiziționat manuscrisul și 5) numele celui care a scris însemnarea.

Cînd apare o a doua sau o a treia însemnare din ultima categorie, deseori prima sau a doua însemnare cu acest caracter este răzuită, mai cu seamă în partea cuprinzătoare a blestemului.

Atît însemnările din prima, cit și cele din a doua categorie au importanță pentru dată și datarea manuscriselor, căci atunci cînd lipsește însemnarea din prima categorie, data însemnării posterioare constituie data ante-quem a manuscrisului. Însă însemnările posterioare au uneori o importanță covârșitoare în ceea ce privește faptele istorice. Mă mărginesc la un exemplu: toți cercetătorii care s-au ocupat de marele cărturar și miniaturist, mitropolitul Anastasie Crimcovi, scriu că acesta a părăsit de bunăvoie funcția și s-a retras la ctitoria sa Dragomirna, unde s-a și stins din viață între anii 1629—1630¹. Dar o însemnare aflată într-un manuscris grec din veacul al XVI-lea, păstrat în Biblioteca națională din Leipzig, între manuscrisele grecești sub nr. 12 lămurește problema prin următorul ei cuprins: *къ лѣтѣ 7137 мѣца генварѣ ѿ прѣстакѣ сѧ архієпискѣ анастасіе митрополитѣ къ дворѣ паском напрасно и скоро прѣд лицем <гспдрѣ> си: гпдрѣка тогда мирон барнокскѣи могила коюкода и погребомъ его къ сѣмѣмъ нѣкогдазданѣмъ его монастырю драгомирна* [în anul 7137 <1629>, luna ianuarie 19, la curtea din Iași a murit năprasnic și iute, în fața domnului său, arhiepiscopul Anastasie mitropolit. Domnea atunci Miron Barnovski Movilă vv. Și l-au îngropat la mănăstirea sa nou zidită Dragomirna]. Așadar, din notă se desprind următoarele fapte istorice necunoscute — (deși nota este publicată în 1921 de A. I. Iațimirski², un exemplar al acestei lucrări aflîndu-se încă din 1924 în Biblioteca Academiei R. P. R.): 1) Anastasie Crimcovi moare la 19 ianuarie 1629; 2) moare subit, probabil de un atac de inimă; 3) moare la curtea domnească din Iași; 4) se stinge chiar în fața domnului; 5) moare fiind încă în scaun. Parte din însemnările cuprinse în manuscrisele slavo-romîne ce se găsesc în fondul manuscriselor slave al Bibliotecii Academiei R. P. R. și din unele manuscrise slavo-romîne aflate în mănăstirile de la Athos au fost înfățișate de mine în diferite studii de specialitate³.

Înfățișarea însemnărilor din prima categorie are de obicei un aspect deosebit, acestea fiind cuprinse în chenare, iar uneori textul lor este dispus în formă de cruce, cum este de pildă cel al protopsaltului Eustatie, a cărui grafie am cercetat-o mai sus la ființarea alfabetului glagolitic la romîni. Subliniez că respectivul text al lui Eustatie începe de pe al doilea braț din dreapta al crucii,⁴ urcă și continuă pe brațul prim în sus, apoi trece pe partea opusă—stîngă — continuînd pe cele trei brațe și sfîrșind în urcare pe latura ce unește brațele trei și doi din dreapta.

În expunerea de mai sus am încercat să înfățișez mai toate capitolele fundamentale ale paleografiei slavo-romîne, pentru a permite o orientare în această materie, urmînd ca ulterior aceste probleme să fie prezentate mai în amănunt, atingîndu-se și alte laturi.

¹ N. Iorga, *Istoria bisericii romînești și a vieții religioase a Romînilor*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 1928, I, p. 303.

² A. I. Iațimirski, *Описание...*, p. 549.

³ D. P. Bogdan, *Despre manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Romîne*, București, 1940, p. 7—13 și idem, *Despre daniile romînești la Athos*, București, 1941.

⁴ Privită în sens heraldic.

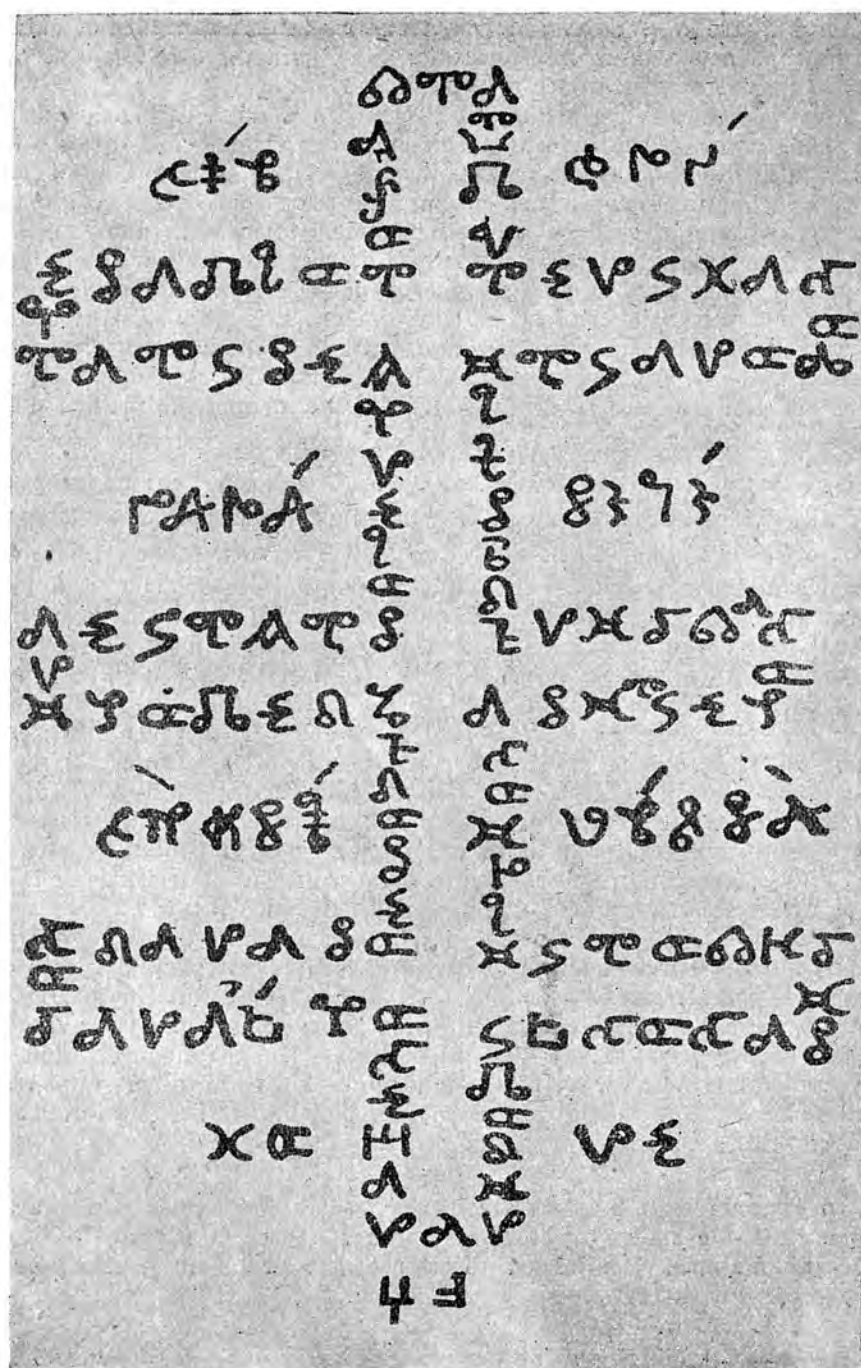

Fig. 1. — Însemnarea glagolitică a protopsaltului Eustatie din 1511.

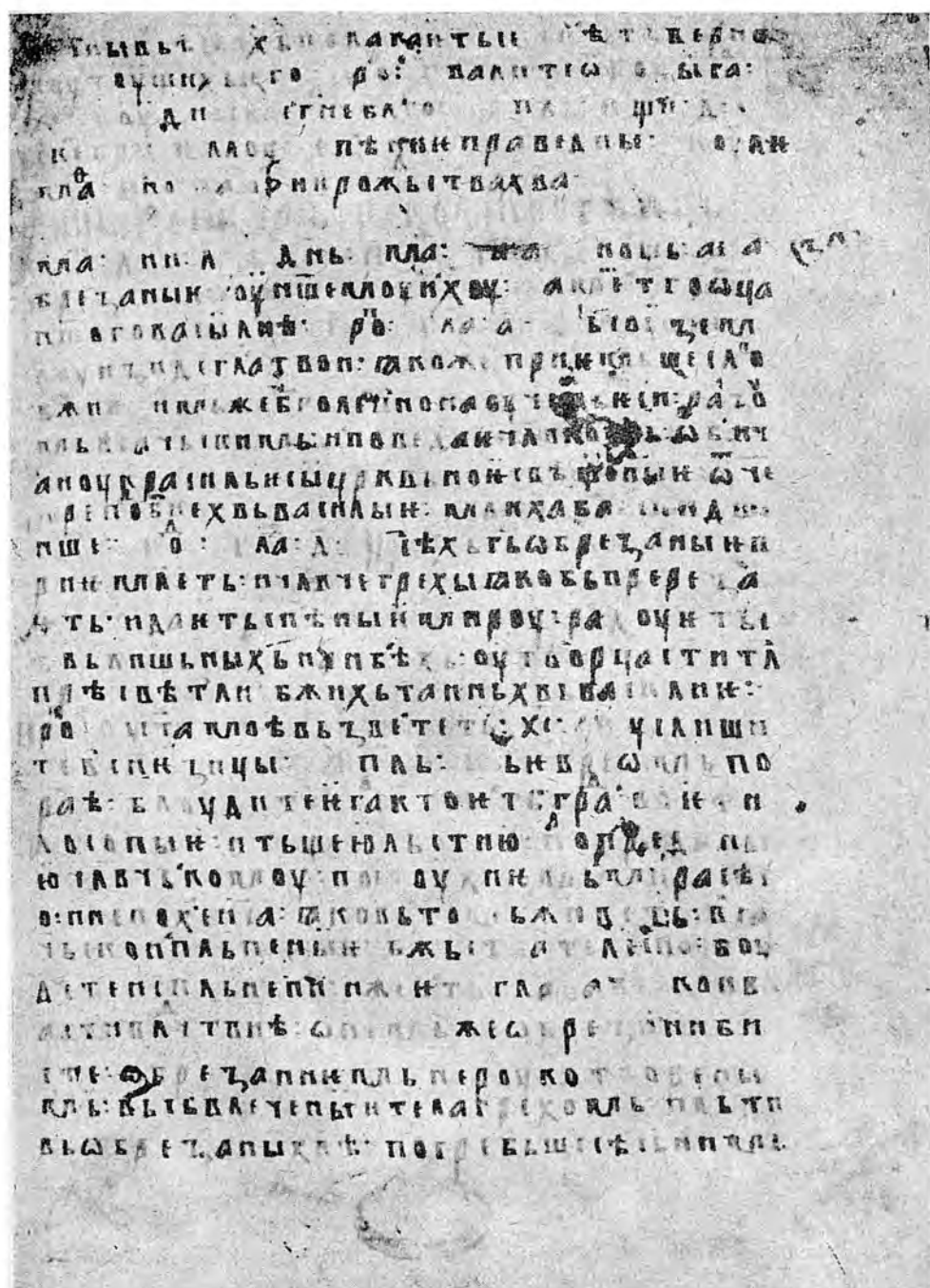

Fig. 2. — Pagină din manuscris slavo-român lucrat în secolul al XIII-lea, Biblioteca Acad. R.P.R., fond slav, cota 682.

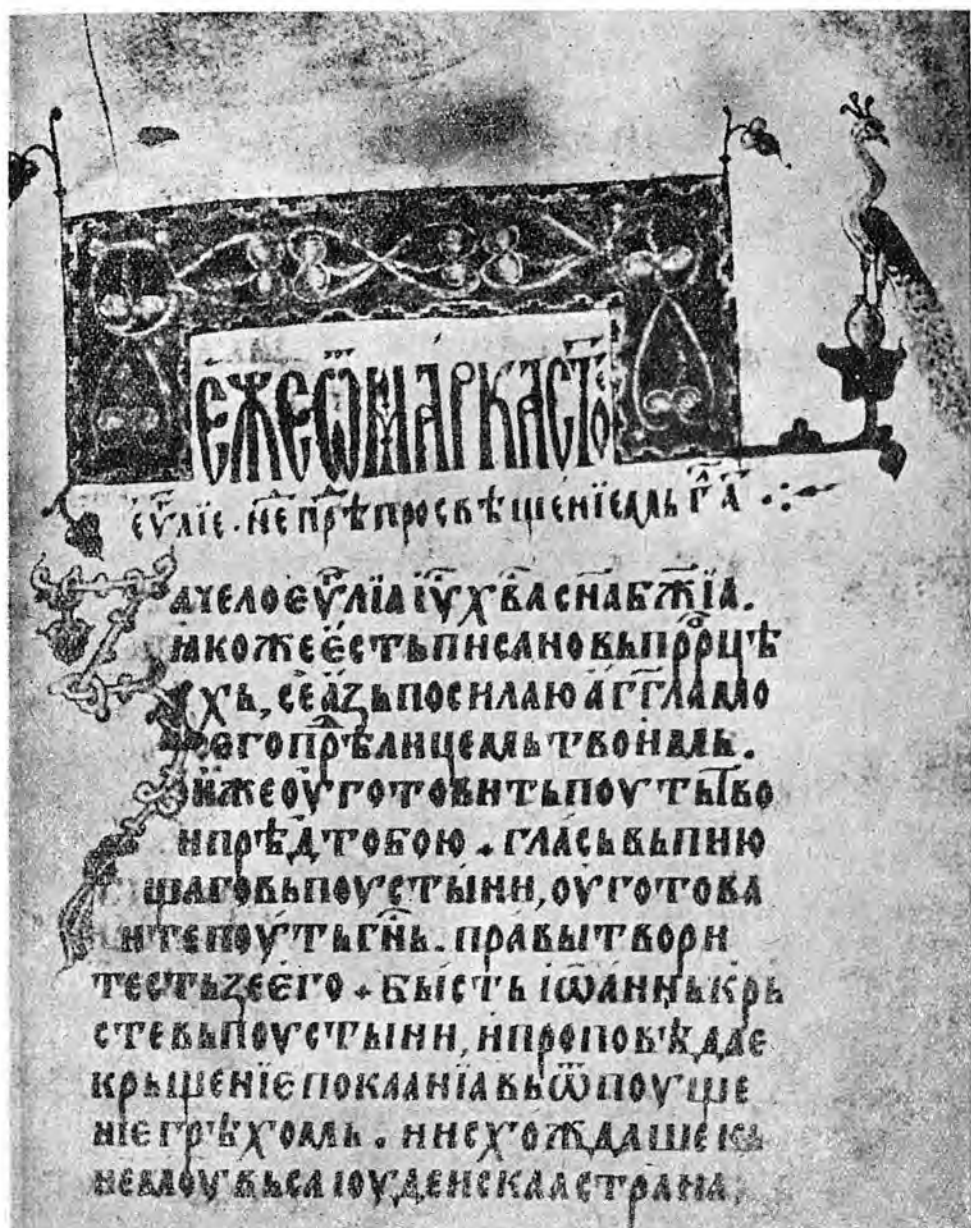

Fig. 3. — Prima pagină din Evanghelia lui Marcu în tetraevangelul scris la 1405 în Țara Românească.

Fig. 4. – Prima pagină a evangheliei lui Marcu din tetraevangelul scris la 1429 de vestitul caligraf al mănăstirii Neamț, Gavriil, fiul uricarului Paisie.

Fig. 5. — Prima pagină a evangheliei lui Marcu din tetraevangelul scris la 1519 în Țara Românească.

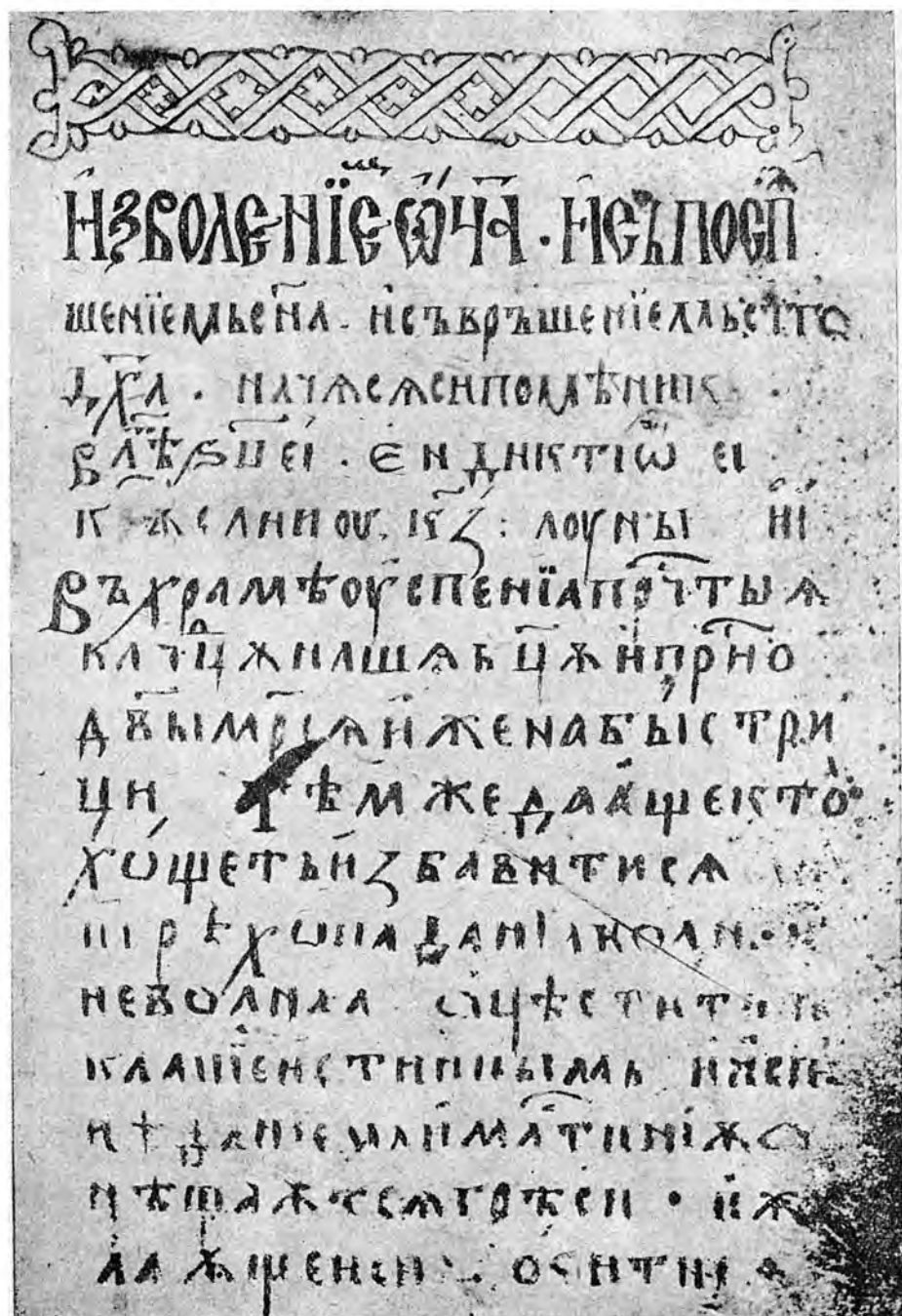

Fig. 6. — Prima pagină din Pomelnicul mănăstirii Bistrița (Moldova) din 1407, reinnoit sub Ștefan cel Mare.

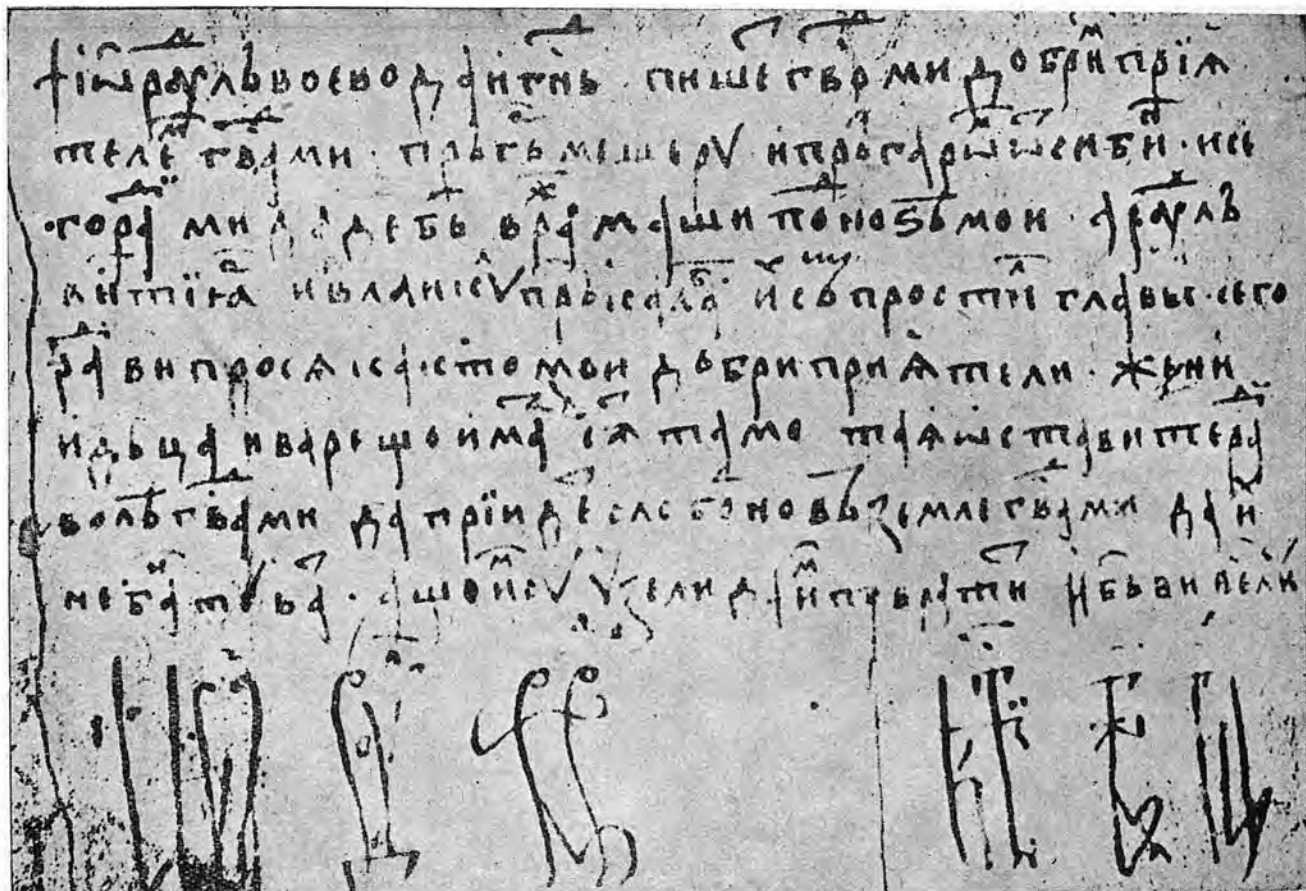

Fig. 7. — Scrisoare externă de la Radu cel Frumos <1462—1474>.

Fig. 10. — Miniatură — cuprinzând chipul lui Ștefan cel Mare — din tetraevanghelul scris la 1473 pentru mănăstirea Homor.

Fig. 12. — Pomelnicul bisericii Sf. Nicolae din Scheii Braşovului înnoit la 1665.

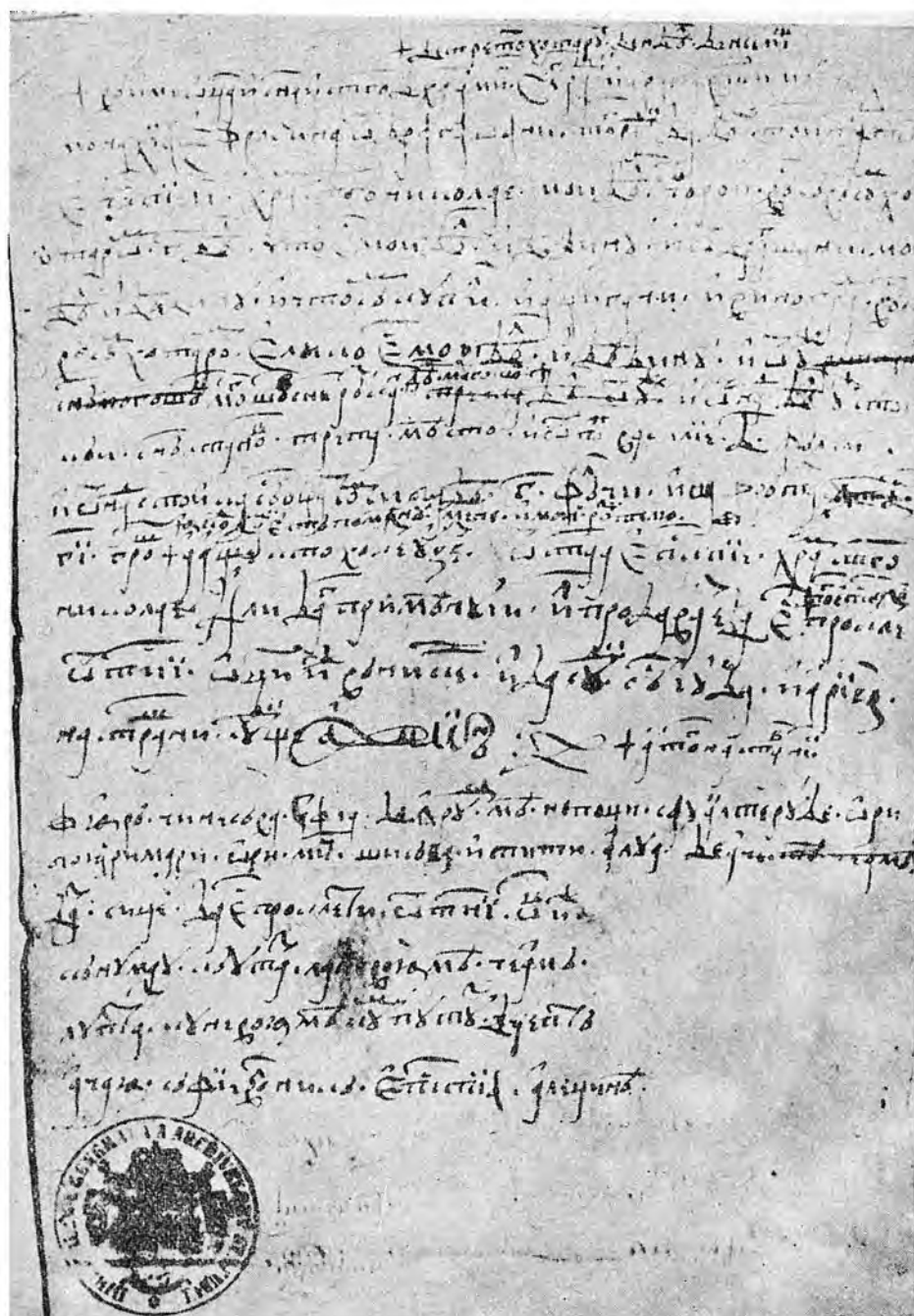

Fig. 13. — Palimpsest din Țara Românească. Secolul al XVI-lea <după 1575>.

Fig. 14. — Miniatură — în care se văd materialul grafic și uneltele grafice — din tetraevanghelul scris la 1429 în Moldova.

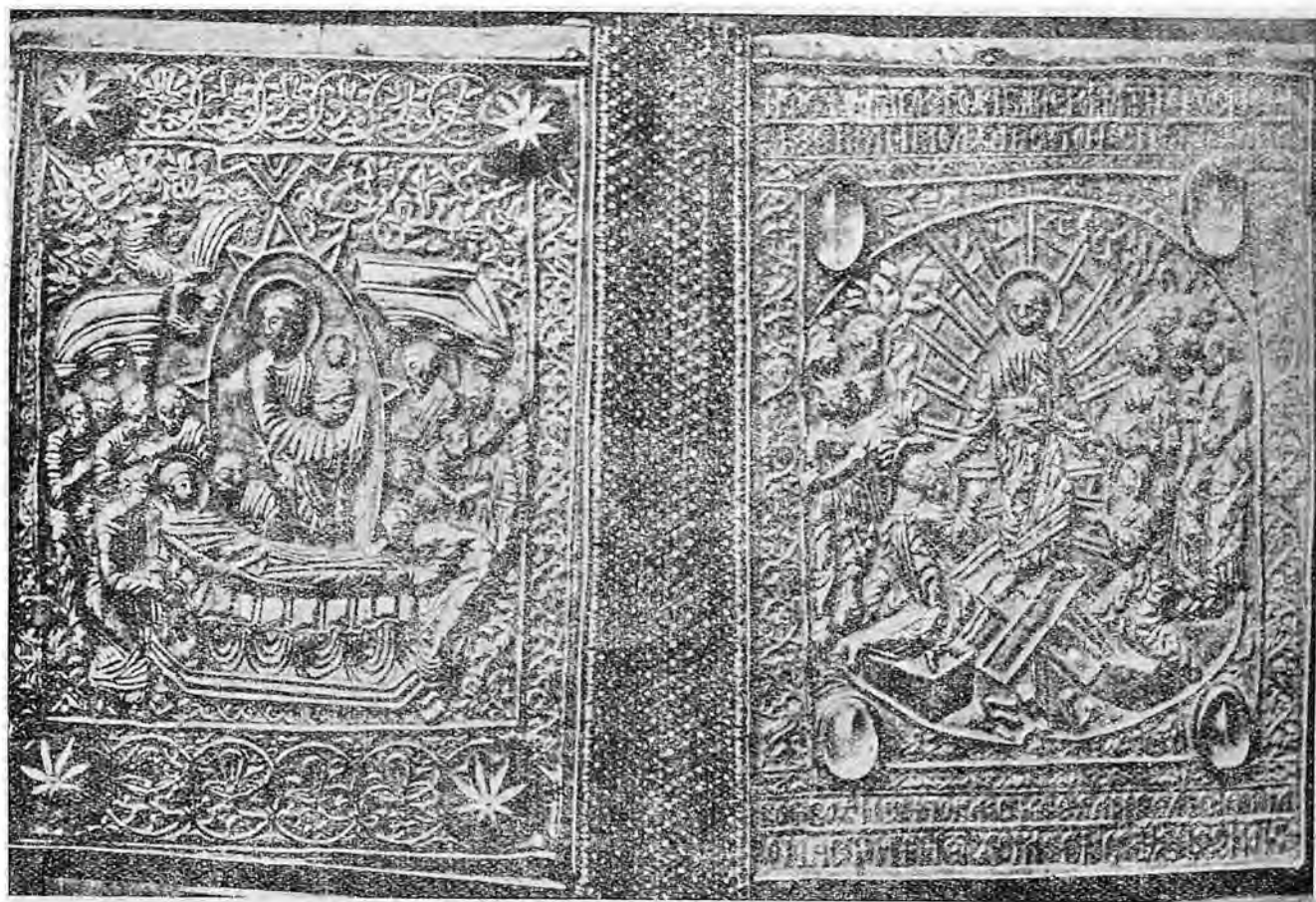

Fig. 15. — Legătura în argint aurit a tetraevangelului moldovenesc, scris în 1473 și ferecat în 1487 pentru mănăstirea Homor.

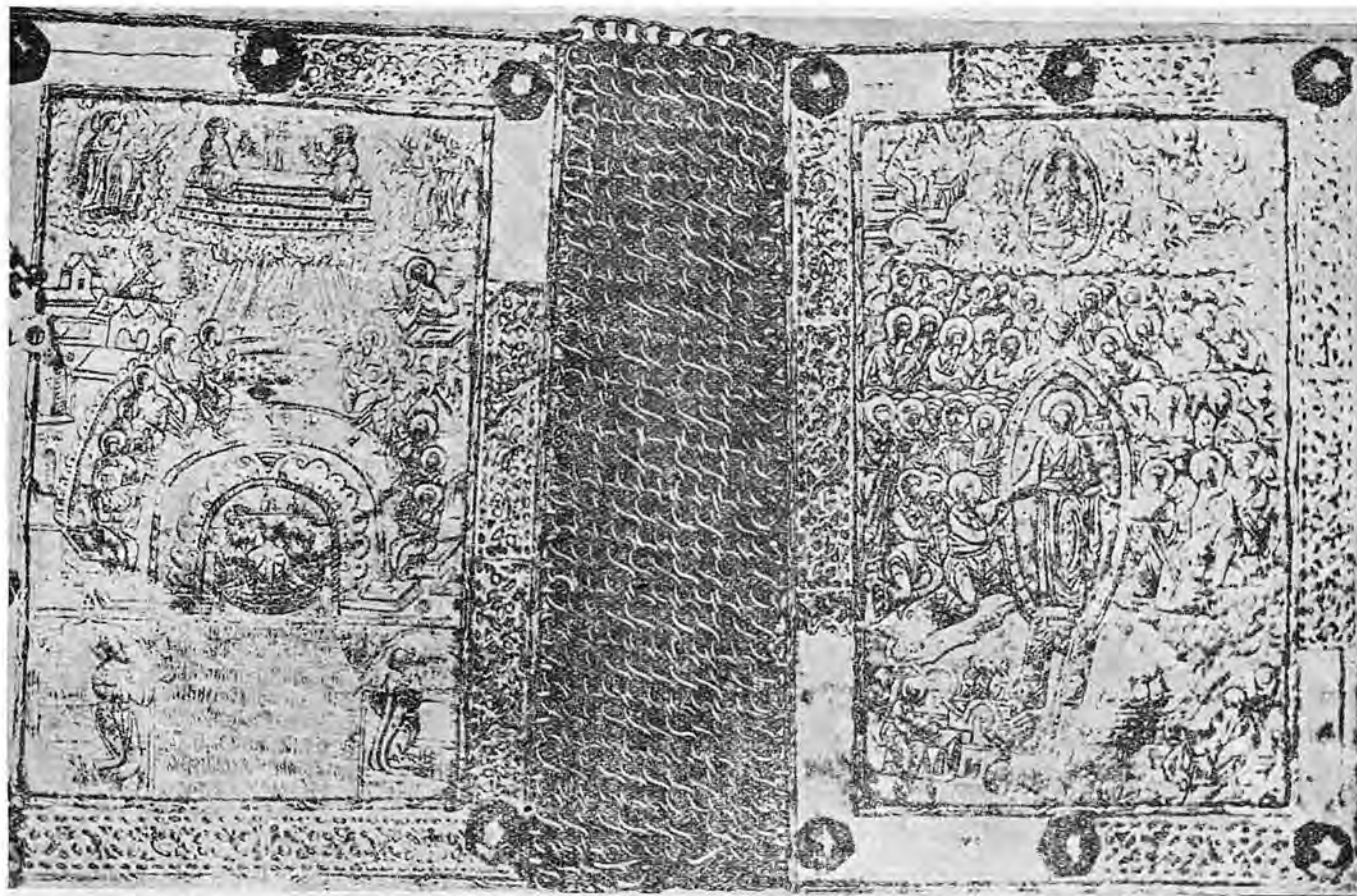

Fig. 16. — Legătura în argint aurit — a unui tetraevangel de la mitropolitul moldovean Anastasie Crimcoviți — ferecat în 1614.

1. поворѣ Е҃га сотвори при
 рііі ереліко Спѣ Фанѣ
 роуѣ. ѿ ѿ постави сѣди
 пѣчю нори ереліко сын нѣ
 сѣ н при рііі нѣ мѣцїко
 монистирѣ : —
 * БЛАСШУЦИ

Fig. 17. — Notă contemporană pe verso actului moldovenesc din 13 februarie 1458.

Fig. 18. — Însemnarea scrisă cu aur — iar stemele și în culori — din tetraevangelul lui Ștefan cel Mare, sfârșit de scris la 23 aprilie 1502—destinat mănăstirii atonite Zograf.

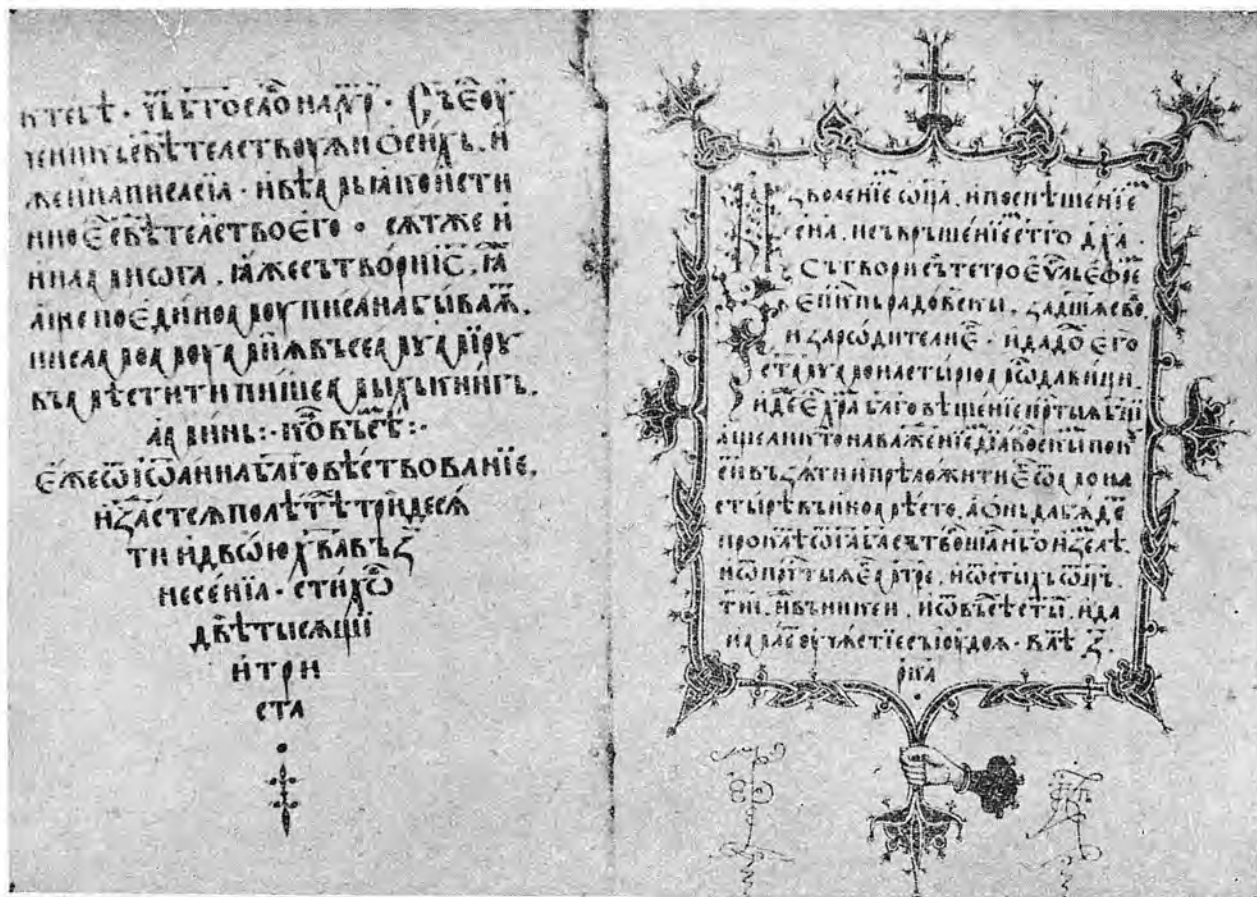

Fig. 19. — Însemnare și o pagină din text dintr-un tetraevanghel moldovenesc scris la 1613 avînd subscrierea lui Efrem, episcop de Rădăuți, în monogramă și în aur.

**PALEOGRAFIA LATINĂ CU REFERIRE
LA TRANSILVANIA (SEC. XII — XV)**

DE
S. JAKÓ

INTRODUCERE

Studierea elementelor de paleografie ale materialului seriei Transilvania a colecției *Documente privind istoria României* a întâmpinat o dificultate deosebită prin faptul că numai o mică parte din documentele publicate este accesibilă în originale propriu-zise, adică în forma exterioară ce le-a fost dată de emitentul însuși. Într-adevăr, chiar și o parte a textelor inedite n-a putut fi cercetată de noi decât în fotocopii sau în copii din evul mediu târziu (sec. XVI—XVII) ori din epoca modernă. Deci, numai la o proporție redusă din materialul documentar, publicat sau în curs de publicare, în seria Transilvania se pot studia caracteristicile externe ale particularităților paleografice și sigilografice¹. În ceea ce privește monumentele grafice originale — datorită condițiilor de documentare în care am elaborat această lucrare — n-am putut folosi decât piesele din arhivele clujene, deci cam a opta parte din materialul existent. O altă dificultate a fost lipsa, într-o cantitate suficientă și în varietatea cuvenită, a colecțiilor străine de facsimile, necesare pentru o cercetare paleografică comparativă.

În asemenea împrejurări, la întocmirea planului lucrării de față a trebuit să pornim de la posibilitățile existente, fără să pierdem însă din vedere obiectivele cercetărilor viitoare. Ni s-a părut limpede de la început că acest studiu va trebui să se ocupe de particularitățile dezvoltării scrierii latine din țara noastră, de vreme ce pentru însușirea elementelor paleografiei latine generale dispunem, prin cartea lui Const. I. Andreescu², de un tratat corespunzător; pe de altă parte, în același scop, se pot folosi cu bune rezultate — dată fiind unitatea dezvoltării scrierii latine medievale — și lucrările de ansamblu străine (M. Prou—A. de Boüard, Steffens, Thompson etc.). Socotem că noțiunile fundamentale și generale (privind materialele de scris, instru-

¹ Majoritatea trimiterilor din notele acestui studiu se referă la colecția *Documente privind istoria României*, seria C (Transilvania). E vorba de materialul în parte apărut (veacurile XI—XIII, vol. I—II, București, 1951—1952; veacul XIV, vol. I—IV, București, 1953—1955), în parte sub tipar sau gata pentru tipar (veacul XIV, vol. V—VI, ori în pregătire pentru tipar (veacul XIV, vol. VII). Pentru documentele perioadei 1381—1437, a căror pregătire este în curs, întrucât atunci când se elabora acest studiu nu se cunoaștea încă precis economia și momentul apariției volumelor, referințele s-au făcut după colecțiile de documente publicate, respectiv după fondurile arhivale în cazul materialului inedit. Aceste fonduri au fost citate și pentru epoca anterioară sau posterioară răstimpului 1381—1437, ori de câte ori erau necesare exemplificări după originalele din arhive.

² C. I. Andreescu, *Manual de paleografie latină*, București, 1938.

mentele pentru scriere, formele de litere, semnele de scriere, prescurtările, numerele etc.) va trebui să le reducem la cele mai importante, ca în cadrul relativ restrîns al acestui studiu introductiv să cîștigăm cît mai mult spațiu pentru analiza dezvoltării scrierii din țară. La început ne-am gîndit la studierea următoarelor grupe mari de probleme: 1) cum s-a dezvoltat în cursul secolelor scrierea latină la noi și care sînt particularitățile ei paleografice; 2) cum se încadrează tipurile scrierii latine din țara noastră și în genere evoluția acestei scrieri în dezvoltarea generală a scrierii latine; 3) care sînt relațiile și influențele reciproce ale scrierii latine și ale celei cîrilice în dezvoltarea culturii pe teritoriul R. P. R.

Dar după o temeinică cumpănire a posibilităților existente, ne-am văzut siliți să renunțăm la studierea problemelor amintite la punctul 2 și 3, întrucît cercetările anterioare nu ne-au creat premisele necesare în această privință, nici sub forma unor studii monografice, nici prin stringerea sistematică a bibliografiei și a materialului facsimilat străin. Ba, mai mult: din aceleași motive cercetarea particularităților pe care le prezintă scrierea latină din țară a trebuit să fie redusă aproape exclusiv numai la materialul transilvănean.

În felul acesta se lămurește caracterul fragmentar al prezentului studiu spre deosebire de celelalte lucrări din volum. Dat fiind că lipesc pînă acum premisele pentru elaborarea unui tratat de paleografie latină cu privire la istoria R.P.R. (ba chiar și pentru redactarea capitolelor ei referitoare la Transilvania), din capul locului noi nu putem oferi aici mai mult decît o introducere paleografică la volumele seriei Transilvania a colecției *Documente privind istoria Romîniei*. Ținînd seama că documentele publicate în aceste volume au fost întocmite în scrierea gotică ne-am folosit în această introducere de prilejul de a putea cerceta perioada gotică a dezvoltării scrierii medievale, măcar cu privire la Transilvania, într-o perspectivă mai largă, pentru ca încercarea de față să fie utilă și în vederea pregătirii ulterioare a tratatului amintit. Dar perioada scrierii gotice în Transilvania nu coincide cu data de 1437, anul cu care se va încheia seria volumelor de documente privind Transilvania. Din acest motiv, cercetarea noastră trebuie să cuprindă în continuare întreg secolul al XV-lea, căci abia la sfîrșitul acestuia și la începutul celui următor a triumfat și în Transilvania scrierea umanistă asupra celei gotice.

După cele spuse mai sus, e îndreptățită întrebarea dacă în fața acestor dificultăți n-am fi procedat mai just, mergînd pe calea mai bătătorită și căutînd să dăm aici o prezentare a cunoștințelor practice de paleografie generală, în loc de a încerca rezolvarea unor probleme pentru care — chiar și după părerea noastră — nu există încă premisele necesare. În orice caz, credem că dacă am fi apucat pe căile tradiționale de cercetare, n-ar fi putut ieși în evidență cu atîta acuitate tocmai lipsurile care fac deocamdată cu neputință întocmirea unui tratat de paleografie latină privind istoria R.P.R. În același timp, nu s-ar fi putut lămuri nici principiile și modalitățile cele mai importante, cu ajutorul cărora se va putea stabili în sfîrșit fizionomia particulară a scrierii latine din țara noastră. În felul acesta a ieșit, de pildă, la iveală faptul că particularitățile locale ale dezvoltării acestei scrieri nu se vor putea preciza decît pornind de la teritoriile istorice mai largi ale scrierii spre unitățile ei mai mici. Prin urmare, numai dacă se vor lua ca bază de plecare caracteristicile generale ale scrierii latine medievale din Europa

se vor putea stabili trăsăturile ei proprii din centrul și răsăritul Europei. Comparînd aceste trăsături se vor putea distinge elementele specifice ale dezvoltării scrierii Poloniei și a Ungariei feudale, în măsura în care aceleași elemente se deosebesc de fizionomia comună a scrierii latine din centrul și răsăritul Europei. Cu elementele amintite va trebui să confruntăm apoi monumentele grafice latine din țara noastră, ca să ne putem da seama ce anume apare în acestea ca o particularitate locală din Moldova, Țara Românească sau Transilvania. Așadar nu vom putea constata aceste particularități locale înainte de a lămuri, prin cercetări paleografice pe scară mai largă, trăsăturile proprii pe care le prezintă scrierea latină din centrul și răsăritul Europei.

Credem că rezultă chiar și din acest singur exemplu, că paginile care urmează nu pot avea nicidecum pretenția de a spune ultimul cuvînt în problemele pe care le vor pune, ci ele ar putea să reprezinte doar primii pași, poate și aceștia nu totdeauna siguri, în vederea sistematizării, la nivelul cerințelor contemporane, a problemelor paleografiei latine din țara noastră.

MATERIALE DE SCRIS, INSTRUMENTE ȘI LICHIDE PENTRU SCRIERE

Documentele transilvănene medievale sînt scrise fie pe pergament, fie pe hîrtie. Pergamentul a fost întrebuințat în chip exclusiv pînă la începutul celui de-al doilea sfert al secolului al XIV-lea, cînd a început să fie folosită în Transilvania și hîrtia. În a doua jumătate a aceluiași veac s-a statornicit definitiv folosirea paralelă a acestor două materiale, situație care a dăinuit în toate epoca feudală, deși în această simbioză precumpănește, de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, tot mai mult hîrtia ieftină față de pergamentul scump.

Pergamentul (*membrana, chirta pergamena, pergamentum*). Ajunsese deja la o situație dominantă pe întregul teritoriu al Europei medievale, în care se întrebuința alfabetul latin, în momentul cînd a început scrierea în Transilvania. De aceea s-au adoptat în scriere toate practicile obișnuite de veacuri în legătură cu folosirea pergamentului în alte părți ale Europei¹.

a) Pergamentul pentru scris *se prepara* din piei de animale, dar după procedee deosebite în Europa sudică și în cea de la nord de Alpi. Astfel, în cazul pergamentului meridional se pregătea pentru scriere numai o singură față a pielii, cea interioară (dinspre carne), iar fața exterioară fiind lustruită doar superficial. Drept urmare, această față a pergamentului folosit în sud este mai aspră, păstrînd deseori urmele bulbilor de păr și primind cu timpul o culoare gălbuie, care contrastează cu partea interioară, puternic impregnată cu praf de cretă². În schimb, *pergamentul nordic* sau german (*pergamena teutonica*) era lucrat de-o potrivă pe ambele fețe. Deosebirea dintre aceste

¹ Vezi în această privință Wilhelm Wattenbach, *Das Schriftwesen im Mittelalter* Leipzig, 1873 (prescurtat: Wattenbach, *Schriftwesen*), p. 93—103; Cesare Paoli, *Grundriss zu Vorlesungen über lateinische Paläographie und Urkundenlehre*, ed. a II-a, trad. K. Lohmayer, Innsbruck, 1889 — 1900 (prescurtat: Paoli), vol. II, p. 55—67.

² Vezi amănunte la D. P. Bogdan, *Din paleografia slavo-romînă*, în vol. de față. Documentul din 1292, 30 mai 1377, Arhiva istorică a Filialei Acad. R.P.R. din Cluj, (prescurtat: Arh. ist.), VI; 19 aprilie 1414, *ibid.*, CCVI; 14 martie 1443, *ibid.*, IX.

două feluri de pergamente era accentuată și de faptul că materialul despre care e vorba în Europa sudică era preparat în general din piele de capră și de oaie, iar în părțile nordice mai mult din piele de vițel.¹ Așa se explică de ce pergamentul nordic este de obicei mai gros decât cel sudic.

Pergamentul sudic se întâlnește rar, în comparație cu cel nordic în Transilvania, încît folosirea lui poate fi considerată de-a dreptul excepțională. Găsim unele piese de pergament sudic mai ales în cazul fețelor bisericești care emit documente sau în acela al actelor întocmite de notari publici datorită legăturilor pe care le aveau aceste foruri cu curtea papală. Faptul izbitor că pergamentul meridional nu se întrebuița aproape de loc în cancelaria regală, în cea palatinală, în aceea a judeului curții regale, în cea voievodală și nici în cancelariile locurilor de adevărire — acestea din urmă eliberînd în bună parte actele de care aveau nevoie persoanele laice din Ungaria feudală, respectiv Transilvania — ne arată că în această țară pergamentul nordic era folosit în chip aproape exclusiv. Situația aceasta nu s-a schimbat nici în perioada angevină, cu toate că în acea vreme relațiile dintre Ungaria și Italia erau deosebit de strînse. Această lipsă de întrebuițare a pergamentului sudic — ca și de altfel forma scrierii, după cum vom vedea — e semnificativă pentru raporturile scrierii din Ungaria medievală, încheată sub influența franceză, cu scrierea din restul Europei².

b) Cancelariile din Transilvania importau deci pentru trebuințele lor *pergament străin*, produs în Germania, respectiv în țările vecine (Austria, Cehia și Polonia), care preparau de asemenea pergament nordic. Către sfîrșitul secolului al XIII-lea însă, scrierea și practica de cancelarie au luat proporții atît de mari și în Transilvania, încît, pe lîngă *importul de pergament*, se simțea nevoia înghetării unei producții indigene. În apus, izvoarele arată încă din secolul al IX-lea că în marile mănăstiri exista cîte un *pergaminarius*, care prepara materialul de scris necesar călugărilor copişti de cărți. Din datele relative la transcrierea cărților și la copistii acestora, cît și din acelea privitoare la bibliotecile în secolele al XIII-lea și al XIV-lea, rezultă în mod neîndoios că *producția internă de pergament* a trebuit să apară cel mai tîrziu în cursul secolului al XIV-lea³. Dat fiind că în această epocă prepararea pergamentului era o meserie laică în Europa

¹ «Pielea de cîine» amintită în izvoarele de limbă maghiară nu se referă la un material deosebit de cele arătate, căci prin termenul acesta se înțelegea fața interioară, dinspre carne, a pergamentului. Cf. Perger János, *Bévezetés a diplomatikába*, I, Pesta, 1821, p. 151.

² Hajnal István, *Írástörténet az írásbeliség feljúlása korából* [Istoria scrierii în epoca ei de reînnoire], Budapesta, 1921 (prescurtat: Hajnal, *Írástörténet*), p. 51.

³ Cf. Csontos János, *Adalékok a magyarországi XIV—XV századi könyvmásolók és betűfestők történetéhez* [Contribuții la istoria copistilor de codice și a miniaturistilor din Ungaria în sec. XIV—XV], în «Magyar Könyvszemle», 1879, p. 42—59, 134—149, 297—305; 1881, p. 247—254; Gulyás Pál, *A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időkől napjainkig* [Soarta cărții în Ungaria din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre], *ibid.*, 1923 (prescurtat: Gulyás), p. 26—58; Iványi Béla, *Könyvek könyvtárak, könyvnyomdak Magyarországon, 1331—1660* [Cărți, biblioteci, tipografii în Ungaria, de la 1331 pînă la 1660], *ibid.*, 1929 (prescurtat: Iványi, *Könyvek*), p. 33—48, 193—208; 1930, p. 113—128, 296—302; 1931, p. 60—63; 1932—34, p. 13—88; Berkovits Ilona, *Kolostori kódexfestészetünk a XIV században* [Miniaturile monastice ale codicelor noastre în sec. al XIV-lea], *ibid.*, 1943, p. 347—362. Cf. Fejérpataky László, *Magyarországi városok régi számadáskönyvei* [Vechile registre de socoteli ale orașelor din Ungaria], Budapesta, 1885 (prescurtat: Fejérpataky, *Számadások*), p. 110.

apuseană, e de presupus că în Transilvania acest material era fabricat de la început de meșteri laici veniți din străinătate¹.

Începînd din secolul al XV-lea s-au păstrat chiar mărturii directe despre meșterii care preparau pergamentul în orașele din Ungaria feudală. Ei poartă variate numiri ca: *pergamenarius*, *permenista*, *permeter*, *parmynter* și, judecînd după dările pe care le plăteau, dinșii trebuiau să fie niște meșteșugari bine situați; ținînd seama de rolul jucat de ei în conducerea orașelor, îi putem socoti niște cetățeni de vază, care se bucurau de multă prețuire². Astfel de meșteri se găseau probabil și în orașele din Transilvania: la Brașov, Sibiu, Bistrița și Cluj, care, după cum ne arată unele știri de la începutul secolului al XVI-lea, furnizau și Moldovei și Țării Românești material de scris³. Acești meșteri localnici preparau de asemenea pergament de tip nordic și de o calitate atît de bună, încît azi nu se mai poate constata care a fost deosebirea între producția internă și marfa importată. Firește, se pot întîlni și unele pergamente indigene mai groase, de o execuție mai grosolană, dar ele sînt puține și nu pot fi considerate caracteristice pentru calitatea generală a produselor locale.

c) Deși *calitatea pergamentelor* este foarte variată și printre documentele emanate de la aceeași cancelarie, alături de cele scrise pe material deosebit de fin, se găsesc unele al căror pergament e de slabă calitate, totuși, în legătură cu această chestiune se pot face unele observații utile pentru critica științifică⁴.

Astfel, se poate constata că pergamentul documentelor anterioare secolului al XIII-lea, în general, este gros și aspru⁵. Dar în cursul veacului amintit s-a îmbunătățit calitatea materialului, devenind tot mai rare piesele de o execuție grosolană, după cum rezultă mai ales din cercetarea actelor emise de cancelaria regală și de celelalte cancelarii mai mari. Alături de fișii mici de pergament, neregulate, subțiate prin lustruire și care azi au o

¹ Harry Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, ed. a II-a, Leipzig, 1912—1931, (prescurtat: Bresslau), II, 2, p. 493—494. Meșteșugarii din această meserie care lucrau la Viena — și care ar trebui luați în considerație cei dinții în ceea ce privește importul pergamentului — s-au grupat în breaslă încă din anul 1288. Cf. Gulyás, p. 28.

² Fejérpataky, *Számadások*, p. 165, 172, 177, 185, 222, 414, 422, 428, 438, 448, 455; Iványi Béla, *Írás és könyvek Eperjesen a XV—XVI. században*. [Scrisul și cărțile la Prešov în sec. XV—XVI], în «Magyar Könyvszemle», 1911 (prescurtat: Iványi, *Eperjes*), p. 136; Gulyás, p. 28.

³ *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation, in Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven*, Sibiu, 1880 (prescurtat: *Rechnungen*), I, p. 473; D.P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romină din secolele XIV și XV*, în «Revista istorică romină», 1935—1938 (prescurtat: Bogdan, *Diplomatica*), p. 267.

⁴ Marea varietate a pergamentelor se explică și prin faptul că unele cancelarii, mai mici, își scriu deseori actele pe materialul adus de părți. Acest lucru rezultă citeodată chiar din însemnările contemporane de pe documente. De exemplu, doc. 1 iulie 1384, al capitlului din Alba-Iulia, poartă pe verso: *pro pergamento nostro nil solvit* [n-a plătit nimic pentru pergamentul nostru], Barabás Samu, *A római szentbirodalmi gróf széki Teleki család oklevélára* [Documentele familiei Teleki de Szék, comiți ai sfîntului imperiu roman], Budapesta, 1835 (prescurtat: Teleki), I, p. 210; *pergamen, ceram et sericum dedit* [a dat pergamentul ceara și snurul de mătase], observă notarul conventului din Leles, Kumorovitz Bernát, *A leleszi konvent oklevéladó működése 1569-ig* [Activitatea de emitent de documente a conventului din Leles], Extras din «Turul», 1928 (prescurtat: Kumorovitz, *Lelesz*), p. 11, 34.

⁵ Szentpétery Imre, *Magyar oklevéltan* [Diplomatica maghiară], Budapesta, 1930, în *A magyar történettudomány kézikönyve* [Manualul științei istorice maghiare], vol. II, fasc. 3 (prescurtat: Szentpétery, *Oklt.*), p. 49.

culoare închisă, se întîlnesc piese mari, frumoase, puternic albite, care și-au păstrat aspectul strălucitor pînă în zilele noastre.

La sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul celui următor, ca o consecință a anarhiei feudale din Ungaria și Transilvania, se accentuează proporția pergamentelor mai rigide și aspre față de cele de calitate fină. Acest fapt se datorește probabil scăderii considerabile a importului și împrejurării că meșterii localnici încă nu puteau fabrica produse de aceeași calitate ca cele străine. În asemenea condiții, pergamentul aspru, gros și puțin flexibil — care probabil era de fabricație internă — este caracteristic pentru actele din primele două decenii ale secolului al XIV-lea. Bucățile de pergament din această perioadă sînt mici, de o formă neregulată și preparate atît de slab, încît deseori cerneala s-a întins în ele ca într-o sugativă. Însăși producția de pergament trebuie să fi fost redusă, de vreme ce — împotriva regulei obișnuite — se întrebuițau și bucăți găurite cu ocazia jupuirii pielii, care au fost cusute apoi cu prilejul preparării materialului, fără să se țină seamă dacă cusătura s-a nimerit chiar în mijlocul piesei, deci și al textului, iar nu pe margine¹. Calitatea cea mai proastă o avea firește pergamentul documentelor emanate de la comitate, căci scrierea în aceste centre provinciale se afla abia în perioada ei inițială. E vorba de fișii de pergament cu aspect primitiv, de pe care scrisul este deseori șters prin răzuire, în parte sau în întregime, pentru ca notarii din provincie cu mîna lor greoaie să poată așterne pe ele texte noi. Dar chiar dacă se întîlnesc în această epocă acte de ale comitatelor scrise pe pergament nou, neîntrebuițat pînă atunci, ele sînt niște deșeuri tăiate neregulat, prezentînd forme neobișnuite. Parcă vezi cum sălta pana de proastă calitate sgîrîind suprafața aspră a pielii și stropind-o cu picături de cerneală².

În acest tablou destul de sumbru nu se încadrează însă actele regale, începînd cu domnia efectivă a lui Carol Robert (din anul 1308). În general, ele sînt scrise, mai ales în cazul privilegiilor, pe un pergament albit și subțire sau, cînd e vorba de mandate și documente mai puțin importante, se întrebuița un pergament mai gros, mai rigid și care azi, din pricina vechimii, are o culoare gălbuie, deși materialul este lucrat cu o deosebită grijă. În urma consolidării situației interne și a înviorării legăturilor comerciale, pergamentul de bună calitate începe să predomine din nou între anii 1320 și 1330. Din 1330 deja ni s-au păstrat date care arată că și comitatele își procurau suluri de pergament, din care notarii lor își tăiau bucăți de o mărime corespunzătoare, necesare pentru actele pe care le întocmeau³.

d) Scrierea cucerea sectoare tot mai largi ale vieții sociale și în consecință exigențele ei cantitative și calitative au fost un stimulent pentru producția internă de pergament. Totuși răspîndirea scrierii în păturile mai largi ale societății laice continua să fie frînată de faptul că pergamentul costa foarte scump⁴. Este deosebit de semnificativă în această privință lista

¹ Mai tîrziu se cunoaște un caz cînd locul de adeverire emite un act scris pe pergament cusut din mai multe bucăți (Szentpétery, *Oklt.*, p. 221—222). Pentru un act judiciar rezultat din lipirea a două mari foi de pergament, emis de vicevoievodul Transilvaniei, cf. doc. 21 ianuarie 1439, Arh. ist. CXG.

² Istványi Géza, *A megyei írásbeliség első korszaka* [Prima perioadă a dezvoltării <scrierii> în comitate], în «Századok», 1937 (prescurtat: Istványi, *Megyei írásbeliség*), p. 540.

³ *Ibidem*, p. 541.

⁴ Despre prețul comercial al pergamentului ni s-au păstrat date precise începînd cu anul 1395. În acest an o foaie de pergament costa 40 de dinari (Fejérpataky, *Számadások*, p. 110, 346, 381, 404; *Rechnungen*, p. 473).

amănuțită întocmită de Iványi despre *prețul pergamentului*. Prețurile vechi s-au menținut neschimbate în linii mari pînă la mijlocul secolului al XV-lea, pentru ca după aceea să scadă și să ajungă, pînă la începutul veacului următor, la 8—10—12 dinari; apoi pergamentul s-a scumpit iar, atingînd din nou, la jumătatea aceluiași secol 40 de dinari. Cît timp pergamentul era singurul material de scris, putea să-și găsească cumpărători, chiar cînd calitatea lui era mai slabă, în cazul forurilor care emiteau acte de mai mică însemnătate. Dar apariția hîrtiei a provocat o cotitură decisivă în această privință. Pergamentul fiind un material scump nu putea să susțină multă vreme concurența cu hîrtia, care era mai ieftină. El trebuia să cedeze rivalei sale tot mai multe categorii de acte. Diferența de preț între aceste două materiale era atît de mare, chiar și la sfîrșitul secolului al XIV-lea, încît, bunăoară, în 1395, din prețul unei singure foi de pergament se puteau cumpăra 25 de coli (*eyn puch*) de hîrtie¹.

e) Apoi, de pe la mijlocul secolului al XIV-lea, de cînd noul material de scris a înlăturat monopolul exercitat de pergament — acesta fiind rezervat tot mai mult pentru actele solemne, de o valoare durabilă — abia se mai poate întîlni alt pergament, decît cel de calitate fină, de o execuție îngrijită. Din această epocă începînd, *principalele consumatoare ale pergamentului* au rămas doar cancelaria regală, marile dregătorii ale regatului și locurile de adevărire². Aceste foruri foloseau în general un material de o calitate ireproșabilă. Firește putea să i se întîmple și cancelariei regale ca, atunci cînd nu dispunea de alt material, îndeosebi cînd curtea nu se afla la reședința ei obișnuită, să emită acte pe material mai slab, neputînd să găsească altul mai bun. De exemplu, în 1358 regele Ludovic I a pus să i se scrie un act « în lipsa pergamentului, pe hîrtie nedurabilă »³.

Legăturile Ungariei medievale cu țările apusene s-au intensificat și s-au adîncit foarte mult în timpul Angevinilor și a lui Sigismund de Luxemburg, precum și a lui Matiaș Corvin. În această epocă a dispărut definitiv deosebirea calitativă între pergamentul indigen și cel străin. Deși nu dispunem de dovezi directe, totuși se poate presupune că pergamentul mai rigid, uneori granulos la pipăit și de o culoare mai închisă, a fost lucrat în atelierele din țară, pe cînd cel de import este moale, semănînd cu hîrtia și fiind foarte alb⁴. Această deosebire în procedeele de preparare nu înseamnă însă în același timp și o deosebire calitativă, fiindcă ambele aceste specii de pergament sînt de prima calitate. Din punct de vedere cantitativ însă, întrebuințarea pergamentului a scăzut mult începînd cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Cu toate acestea în ceea ce privește calitatea pergamentului, această perioadă, care ține pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea, poate fi considerată ca vremea prosperității sale în Transilvania. Dar începînd cu

¹ Fejérpataky, *Számadások*, p. 110.

² Barta István, *Középkori közjegyzőseink történetéhez* [Cu privire la istoria notariatelor noastre publice], în *Szentpétery Emlékkönyv* [Omagiul lui Szentpétery], Budapesta, 1938 (prescurtat: Barta, *Közjegyzőség*), p. 42—43, afirmă că notarii publici în general își scriau actele pe hîrtie. Materialul original cercetat de noi arată însă că în Transilvania ei s-au folosit aproape exclusiv de pergament.

³ Kumorovitz Bernát, *Veszprémi regeszták* [Regeste din Veszprim], Budapesta, 1953, nr. 570.

⁴ Pentru pergamentul probabil indigen: doc. 1 iunie 1405, Arh. ist., CCVI; 5 septembrie 1435, *ibid.*, CXG; Pentru pergamentul importat din străinătate doc. 16 ianuarie 1314, *ibid.*, CLXIII; 30 noiembrie 1389, *ibid.*, CCVI.

veacul următor se poate constata mai întâi răirea progresivă a pergamentului subțire (velin) și străin, iar după aceea se observă din nou o scădere calitativă a produselor indigene¹.

Hirtia (*charta papyri, papyrus, charta bambycina, charta cuttunea, charta pannucea, papyr*). E cunoscută în țările sudice ale Europei prin legăturile mai intense cu arabii, încă din secolul al XII-lea. Totuși a fost nevoie de secole întregi pentru ca întrebuințarea ei să devină curentă și în restul continentului². Această încetineală în răspîndirea folosirii hirtiei se explică prin faptul că ea e mai puțin rezistentă decît pergamentul și documentele scrise pe hirtie puteau fi deteriorate mai ales de umezeală. Societatea laică a Transilvaniei de la sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul celui următor privea încă cu neîncredere scrisul ce i se părea oarecum misterios și nu dorea să-și încredințeze documentele — aceste cheazășii ale drepturilor și posesiunilor sale — decît unui material durabil³. Rezerva aceasta față de hirtie persistă chiar și în epoca în care noul material de scris a început deja să fie folosit. De exemplu, în 1348 regele Ludovic I porunci unui convent să transcrie pe pergament un act întocmit pe hirtie⁴. Deși întrebuințarea hirtiei s-a impus și în ținuturile germane abia la începutul secolului al XIV-lea⁵, totuși răspîndirea ei în această țară se datorește probabil intensificării relațiilor cu Italia: De altfel, primul document cunoscut, scris pe hirtie, ce s-a păstrat în Ungaria feudală și care datează din 1310, emană de la legatul papal Gentile⁶. Dar pentru rezerva care stăruia în această țară față de întrebuințarea hirtiei e semnificativ faptul că cel de-al doilea act scris pe acest material și care ni s-a păstrat din 1319, a fost emis tot de un for bisericesc⁷.

Actele scrise pe hirtie trebuiau să fie încă foarte rare între 1320—1330. Deși numărul lor a crescut după 1330, totuși asemenea acte se întîlnesc încă relativ rar, îndeosebi în Transilvania, înainte de anul 1340.

Printre documentele emise de voievozi și vicevoievozi, începînd cu 1345, se întîlnesc uneori și acte scrise pe hirtie, care devin însă mai frecvente numai după 1349—1350⁸. Cam în aceeași vreme a început să fie întrebuințată hirtia și pentru documentele eminate de la comitate, dar cu deosebirea că acest material s-a impus aici dintr-o dată aproape în chip exclusiv⁹. Cazurile mai vechi se pot considera nesigure, fiind în legătură cu documente care sînt greșit

¹ Doc. 24 octombrie 1495, *ibid.*, VI.

² Cel mai vechi act pe hirtie, cunoscut pînă acum, este din 1109, provenind din Sicilia (Bresslau, II, 2, p. 500). Vezi amănunte la D. P. Bogdan, *Din paleografia slavo-romînă*, în vol. de față.

³ Asupra concepției generale care stăpînea în această privință în secolul al XIII-lea vezi un exemplu foarte semnificativ la Istványi, *Megyei rábseliség*, p. 524—525.

⁴ *Littere in papiro scripte insufficientes, ymo facilliter corrupte se submittentes fore*. Franz Eckhart, *Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter*, în *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, IX (Supliment), 1915, p. 513-514.

⁵ Bresslau, II, 2, p. 502.

⁶ Szentpétery, *Okl.*, p. 191; Szőnyi I. László, *XIV. századbeli papirosokleveleink vizjegyei* [Filigranele documentelor noastre din secolul al XIV-lea scrise pe hirtie], în «Magyar Könyvszemle», 1907, p. 2 (prescurtat: Szőnyi).

⁷ *Anjoukori okmánytár* [Documente privitoare la epoca angevină], ed. de Nagy Imre, Budapesta, 1878 (prescurtat: Anjou), I, p. 517; Szentpétery, *Okl.*, p. 221—222.

⁸ Doc. 12 mai 1345, 2 iunie 1348, 7 iulie și 6 octombrie 1349, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. IV, nr. 309, 629, 740.

⁹ Doc. 5 mai 1348, 4 noiembrie 1349, *ibid.*, nr. 614, 752; 19 octombrie 1351, 25 septembrie 1353, *ibid.*, vol. V.

date¹. Cel mai vechi act cunoscut scris pe hîrtie care a fost emis pe teritoriul săsesc, e din 18 octombrie 1351². Dintre forurile emitente de documente din Transilvania, locurile de adevărire au fost acelea care au dovedit mai multă rezervă față de acest material. Este adevărat că conventul din Cluj-Mănăstur a emis, încă de la 1348, un document pe hîrtie, dar a trebuit să mai treacă un deceniu pînă ce noul material s-a încetățenit definitiv în practica lui documentară³. De altfel, hîrtia a pătruns și mai tirziu și chiar cu mai multă zăbavă în cancelaria capitlului din Alba-Iulia. Deși ni s-au păstrat și de aici acte scrise pe hîrtie după 1350, totuși abia peste 10—15 ani au început membrii capitlului să se arate mai favorabili față de întrebuintărea ei⁴.

a) Noul material de scris a fost *folosit* mai întîi de forurile emitente mai mici și care n-aveau încă o practică de cancelarie bine statornicită (cum erau comitatele, vicarii episcopali etc.), deoarece pricinile mai puțin importante în care ele eliberau acte nu reclamau o formă scrisă durabilă⁵. *Folosirea materialului ieftin al hîrtiei*, mai ales de către comitate, a fost promovată și de faptul că reformele regilor dinastiei angevine impuneau consemnarea în scris a pricinilor și în acele domenii ale organizării administrative și judiciare, unde pînă atunci ele se rezolvau în bună parte pe cale orală. În primul rînd tocmai prin mijlocirea documentelor emise de comitate s-a obișnuit — în mod treptat — societatea laică cu actele scrise pe hîrtie. În felul acesta hîrtia a început să apară, cam de la mijlocul deceniului al patrulea din secolul al XIV-lea, și în activitatea de cancelarie a locurilor de adevărire⁶.

Atitudinea de rezervă a cancelariei regale față de întrebuintărea hîrtiei a durat încă aproape trei decenii, în ciuda faptului că ni s-au transmis sporadic unele acte regale scrise pe hîrtie începînd din 1337⁷. Cancelaria regală, la început, emitea pe hîrtie doar mandate și alte acte de o valoare juridică provizorie. În timpul lui Ludovic I însă hîrtia se întrebuintă tot mai des și pentru actele regale judiciare, la care se adaugă, începînd cu Sigismund, și scrisorile deschise avînd alt cuprins (grațiere, înzestrarea fiicelor cu dreptul de moștenire a fiilor: *præfectio*, adevărire de declarații etc)⁸. Spre sfîrșitul secolului al XIV-lea, folosirea hîrtiei s-a generalizat în așa măsură în practica de cancelarie a locurilor de adevărire, încît bunăoară capitlul din Oradea nu socotea acest material în taxele pe care le percepea de la părți⁹: Începînd

¹ De exemplu, <circa 23 februarie 1334>, 22 noiembrie <circa 1340>, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. III, nr. 176, 500.

² *Ibidem*, XIV, vol. V; cf. Auner Mihály, *Az erdélyi százszok oklevelei a XV. század kezdetéig* [Documentele sașilor din Transilvania pînă la începutul secolului al XV-lea], Bistrița, 1912, p. 15.

³ Doc. 18 noiembrie 1348, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, nr. 668; 27 mai 1355, *ibid.*, vol. V.

⁴ Doc. 3 iunie 1350, *ibid.*, vol. IV, nr. 792; 13 ianuarie 1352, 27 octombrie 1357, *ibid.*, vol. V; 8 decembrie 1363, *ibid.*, vol. VI.

⁵ Szentpétery, *Oklt.*, p. 230.

⁶ *Ibidem*, p. 221; primul act palatinal scris pe hîrtie datează din 1332. Cf. Nyers Lajos, *A nádor birói és oklevéladó működése a XIV. században* [Activitatea judecătorească și de emitent de documente a palatinului în secolul al XIV-lea], Kecskemét, 1934 (prescurtat: Nyers), p. 50.

⁷ Anjou, III, p. 422; Szentpétery, *Oklt.*, p. 191.

⁸ Szentpétery, *Oklt.*, p. 191.

⁹ Statutele capitlului din Oradea, partea I, titlul VII și partea a II-a, titlul VIII, în *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII.

cu secolul al XV-lea, hîrtia era foarte mult întrebuințată în cazul registrelor, protocoalelor, a cărților de socoteli și a conceptelor¹.

Prin răspîndirea tot mai mare a scrierii, hîrtia a ajuns să predomine, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, și în emiterea actelor, deși o categorie din aceste acte — privilegiile — continuau să fie scrise exclusiv pe pergament. În ceea ce privește materialul documentar păstrat, pe la mijlocul secolului al XIV-lea numărul documentelor scrise pe hîrtie și pe pergament este aproximativ același. Din ultimul sfert al acestui veac însă, actele pe hîrtie precumpănesc în chip indiscutabil².

b) *Răspîndirea hîrtiei* se poate considera cu drept cuvînt ca un indiciu important al vulgarizării scrierii, al pătrunderii acesteia în cercuri tot mai largi ale societății, după o îndelungată epocă în care clerul exercitase un adevărat monopol în acest domeniu. Datorită hîrtiei, scrierea a devenit și în Transilvania — ca și în alte țări ale Europei — un mijloc puternic pentru dezvoltarea culturii. Dar în ciuda faptului că întrebuințarea hîrtiei întrecea de mai multe ori pe aceea a pergamentului, în Transilvania ajungea acest produs, pînă la începutul secolului al XVI-lea, numai pe calea importului. Prima «moară de hîrtie» de pe teritoriul Transilvaniei poate fi considerată întreprinderea ridicată pe la 1545—1546, de un meșter polonez (sau german din Polonia) lingă Brașov, prin grija orașenilor Ioan Fuchs și Ioan Benkner³. În Transilvania a urmat apoi înființarea și a altor mori de hîrtie: de exemplu a lui Gaspar Heltai la Cluj, apoi a orașului Sibiu. Aceste întreprinderi însă au luat ființă în legătură cu tipografia, care primise un avînt deosebit prin mișcarea reformei religioase și în urma împrejurării că expansiunea otomană îngreuna foarte mult importul hîrtiei din țările îndepărtate, mai ales că se simțea nevoia unor cantități tot mai mari din acest material⁴.

c) Cunoscînd istoria generală a fabricării hîrtiei în Europa și cercetînd filigranele documentelor se poate lămurî destul de precis și problema *comerțului cu hîrtia*, adică de unde anume se importa hîrtia necesară pentru scrierea acestora⁵. Întrucît în Germania acest material a început să fie

¹ Kemény Joseph, *Über das in der Diplomatie des Auslandes und Ungarns, mit Innbegriff Siebenbürgens, erscheinende älteste Linnenpapier*, în «Kurz's Magazin», I (1844), p. 101—122; Szőnyi, p. 1—3.

² Firește numărul documentelor scrise pe hîrtie a fost cu mult mai mare decît cel ce s-a păstrat pînă în zilele noastre. Într-adevăr, o mare cantitate din ele au fost nimicite, în parte datorită slabei rezistențe a acestui material de scris, iar în parte în urma faptului că ele nefiind importante, din punct de vedere juridic, au fost selecționate de arhivarii veacurilor următoare, potrivit criteriilor juridice din această epocă tardivă (Istványi, *Megyei társabélség*, p. 517—518; Szőnyi, p. 3).

³ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, Brașov, 1896 (prescurtat: *Quellen*), III, p. 259, 340.

⁴ Kemény Joseph, *Die ältesten Papiermühlen des Auslandes, Ungarns und Siebenbürgens*, în «Kurz's Magazin», I (1844), p. 134—162; afirmația lui Gh. Ionescu (*Contribuțiuni la studiile începuturilor întrebuințării hîrtiei în cancelariile Valahiei (Țării Românești) și Moldovei*, în «Studii și cercetări de istorie medie», II (1951), p. 78), după care hîrtia s-ar fi fabricat la Sibiu începînd cu anul 1539, nefiind sprijinită de el pe nici un izvor, trebuie considerată drept o scăpare. Cf. și Fritz Hoyer — Hans Bockwitz, *Einführung in die Papierkunde. Mit einem Beitrag zur Geschichte des Papiers*, Leipzig, 1941; Viktor Thiel, *Geschichte der Papiererzeugung im Donauraum*, Biberach a. d. Riss, 1940; Hössle, *Geschichte alter Papiermühlen in Ungarn und Siebenbürgen*, în «Zentralblatt für Papierindustrie», 1922, nr. 2—3, 7, 12.

⁵ A se vedea cu privire la cele ce urmează studiul lui Szőnyi, unde se citează și o bogată bibliografie.

fabricat abia în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea, este limpede că hirtia celor mai vechi acte scrise în Transilvania pe același material nu poate fi de origine germană. Examinind minuțios filigranele documentelor latino-ungare din veacul amintit, Szőnyi a ajuns la concluzia că Ungaria medievală, ca și de altfel majoritatea țărilor europene, a întrebuințat pînă la începutul secolului al XV-lea, hirtie italiană.

Italia s-a bucurat, pînă la răspîndirea tipografiei, de o situație atît de precumpănitoare în industria fabricării hirtiei și în comerțul cu acest produs, iar Ungaria întreținea prin Dalmatia legături atît de strînse cu același țară, încît pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea, în afară de hirtia italiană, nu prea putea să ajungă nici în Transilvania vreo altă marfă asemănătoare, în cantități importante. Ținînd seama de faptul că Polonia și Silezia importau tot din Italia hirtia necesară consumului lor, se poate considera că și hirtia care se importa, în al treilea deceniu al aceluiași secol de la Cracovia, era în bună parte de origine italiană¹. Despre negoțul orașelor săsești din Transilvania cu Dalmatia avem mărturii directe². Se poate presupune deci că neguțătorii din aceste orașe erau furnizorii de hirtie atît ai Transilvaniei oît și ai Moldovei și Țării Romînești³. De altminteri registrele de socoteli ale orașelor medievale arată că, începînd cu secolul al XV-lea, pînă și în orașele mici de o oarecare importanță era un neguțător sau chiar mai mulți la care se puteau găsi oricînd spre vînzare — firește alături de alte mărfuri străine — cantitățile de hirtie necesare consumului local⁴. Tocmai din acest motiv și anume fiindcă putea fi procurată ușor și în orice timp, hirtia se cumpăra în cantități surprinzător de mici.

d) În ceea ce privește *calitatea*, hirtia documentelor latino-ungare prezintă multe varietăți. Acest fapt se explică prin procedeele tehnice de preparare, prin compoziția chimică a materialului și prin felul de clei folosit în fabricație⁵. Pentru calitatea hirtiei acest din urmă element avea o însemnătate hotărîtoare. Hirtia preparată cu scrobeală făcută din făină de grîu se descompune mai ușor decît cea tratată (eventual chiar de mai multe ori) cu clei animal. În general, în izvoarele scrise nu găsim referințe despre calitatea hirtiei, ci în ele se amintește numai despre cantitatea ei (*liber, buch, grezin, resa, rys*). Totuși se cunosc cîteva date care arată că se afla în circulație — cel puțin de la sfîrșitul secolului al XV-lea — o calitate mai fină (*papirus regalis*) și una mai inferioară (*papirus communis*)⁶. Prețul hirtiei, firește, varia după calitate. Se constată însă că prețurile acestui material scădeau pe măsură ce se dezvoltă fabricația însăși. De exemplu o «carte» (25 coli) de hirtie costa la începutul secolului al XVI-lea numai 6—7 dinari, după ce cu 50—60 ani mai înainte pentru aceeași cantitate se ceruse 90 de dinari⁷.

¹ Fejérpataky, *Számadások*, p. 215; Iványi, *Eperjes*, p. 144.

² Doc. 29 iunie 1367, 22 februarie, 2 august și 21 septembrie 1370, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VI.

³ Ar trebui să se compare filigranele documentelor din Moldova și Țara Romînească cu cele publicate de Szőnyi.

⁴ Fejérpataky, *Számadások*, p. 109, 180, 190, 312, 344, 352, 389, 396, 482, 486, 488—489, 492, 494, 500, 532, 548, 554, 605; *Quellen*, II, p. 375, 394, 404, 411; Iványi, *Eperjes*, p. 137; «Történelmi Tár», 1883, p. 575.

⁵ Hirtia se fabrica în evul mediu din fire vegetale sau din cîrpe de pînză transformate prin fermentație într-o pastă cu aspectul pslei.

⁶ Iványi, *Eperjes*, p. 138—139; Idem, *Könyvek*, 1930, p. 123, 125.

⁷ *Ibidem* p. 137—145; *ibid.*, p. 117—125.

e) Examinind *caracteristicile hîrtilor întrebuințate în Transilvania* se poate stabili că acest material de scris se descompune ușor, prezentînd o vîrgătură deasă, o suprafață uneori aspră, care se îmbibă cu cerneală, își pierde culoarea și cedează treptat locul, de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, unei hîrtii de calitate mai bună, iar pînă la urmă unei hîrtii albe care seamănă cu pînza. Deoarece aspectul exterior de azi al acestor hîrtii este în legătură, în primul rînd, cu calitatea materiilor prime folosite în procesul de fabricație, se pot trage unele concluzii valabile pentru critica diplomatică doar din cercetarea vîrgăturilor și a filigranelor. În tiparul folosit pentru fabricație — care este elementul cel mai important în prepararea hîrtiei — exista o rețea compusă din fire de sîrmă orizontale și verticale. Rețeaua aceasta, imprimată în hîrtie, e vizibilă și azi dacă se privește materialul în transparență, iar vîrgătura mai aspră se simte chiar la pipăit. Pe această vîrgătură se suda marca morii de hîrtie, adică un semn compus tot din sîrmă, care lasă o urmă în materia hîrtiei, întocmai ca și rețeaua tiparului¹.

Vîrgătura documentelor scrise pe hîrtie, după cum rezultă din cercetările lui Szőnyi, este fină și deasă în primele trei decenii ale secolului al XIV-lea. Apoi, cam pînă la mijlocul aceluiași veac, ea este mai aspră și mai lată, pentru ca pînă pe la 1380—1390 să alterneze cele două feluri de vîrgături. În sfîrșit vîrgătura mai lată, dispare treptat, încît la începutul secolului al XV-lea ea nu se mai întîlnește decît foarte rar².

f) Tot Szőnyi a strîns *filigranele* documentelor pe hîrtie din secolul al XIV-lea cu privire și la teritoriul Transilvaniei³. Cercetările făcute de el în acest domeniu au lămurit și faptul că nici o cancelarie din Ungaria feudală nu întrebuința în chip exclusiv un singur fel de hîrtie și se datorește numai întîmplării dacă ele își procurau materialul de la o moară de hîrtie sau de la alta, eventual chiar prin mijlocirea unuia și aceluiași neguțător⁴. De pildă, cancelaria regală din timpul lui Ludovic I întrebuința produsele a treizeci de mori de hîrtie, iar capitlul din Oradea în cursul secolului al XIV-lea folosea hîrtia a 28 asemenea întreprinderi⁵. Cît de intens era comerțul cu hîrtie rezultă din faptul că actele unor foruri emitente îndepărtate între ele prezintă numeroase filigrane identice⁶. Filigranele deosebite ale documentelor care emană de la același emitent, în același loc și timp, arată că valoarea lor pentru critica diplomatică nu e atît de mare cum s-a crezut mai de mult. De pildă, în cazul a două acte eliberate pe hîrtie de către Petru de Oarda, vicevoievodul Transilvaniei, la 8 mai 1364, filigrana unuia reprezintă un trifoi, iar a celuilalt o pară⁷. Firește nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că uneori materialul de scris era furnizat chiar de destinatari.

¹ Szőnyi, p. 6.

² *Ibidem*, p. 5.

³ În lucrarea citată a lui Szőnyi, se reproduc și facsimilele acestor filigrane. Din cercetările mai vechi a se vedea și Kemény Josephus, *Signa interna chartarum saec. XIV-XVIII in Transsylvania olim obviarum* [Filigranele hîrtilor din sec. XIV-XVIII întrebuințate odinioară în Transilvania], tom. I-II, mss. în Arh. ist., colecția Kemény. Vezi amănunte la D. P. Bogdan, *Din paleografia slavo-romînă*, în vol. de față.

⁴ Szőnyi, p. 122—123.

⁵ *Ibidem*, p. 133.

⁶ Pentru filigranele actelor emise de capitlurile din Oradea și Alba-Iulia, precum și de voievozii și vicevoievozii Transilvaniei vezi studiul citat al lui Szőnyi, p. 129—133.

⁷ Szőnyi, p. 9.

Cercetătorii mai vechi erau de părere că întreprinderile de hirtie își schimbau filigrana cam la fiecare 25 de ani. Evident, în acest caz identificarea filigranelor ar înlesni considerabil datarea documentelor și a manuscriselor care nu poartă indicațiuni cronologice. Cercetările lui Szőnyi ne arată însă că nu se poate stabili cel puțin cu privire la actele din Transilvania scrise pe hirtie nici un sistem. Deci numai prin filigrane nu se poate determina data unui act sau manuscris¹.

Instrumente și lichide pentru scriere. Despre toate acestea ne dau lămuriri în primul rînd izvoarele privitoare la transcrierea cărților, sub forma instrucțiunilor pentru copişti, precum și miniaturile contemporane². Notarii care scriau documentele lucrau și ei cu aceleași instrumente de muncă, deși poate cu mai puține ca număr. Unelele de scris ale dieoilor care cutreierau țara, cu palatinul, voievodul sau vicevoievodul, ori acelea ale notarilor de comitat erau oît se poate de simple, ei nedispunînd de un atelier permanent de scriere (*scriptorium*). De pildă, diacul Luca de Porpác cu prilejul plecării sale într-o călătorie, în 1441, din rechizitele pe care le-a pus într-un sac sigilat, nu socotea că trebuie să menționeze decît 12 cărți ale lui (*libri scolasticales*), un sfeșnic de aramă și o sticlă (de cerneală?)³. De procurarea instrumentelor sale de scriere se îngrijea chiar și în orașe, de obicei, notarul însuși, confecționîndu-și o parte din ele (pennă, cerneala). Așadar, întrucît acestea erau obiectele sale personale, despre ele se întilnese foarte rar mențiuni în documente⁴.

a) O parte din aceste instrumente servea doar la *pregătirea materialului de scris* (mai ales a pergamentului) în vederea scrierii, în timp ce o altă parte slujea scrierii însăși⁵. Scribul tăia cu foarfecile (*forceps*) din ruloul de pergament sau coala de hirtie o bucată corespunzătoare lungimii textului ce-l avea de scris. Această operație era urmată de înlăturarea, prin lustruire cu spumă de mare (*pumex*), a eventualelor inegalități mai mici prezentate de foaia de pergament. Apoi, dacă era necesar, se umplea cu praf de cretă sau de var unele găuri mici ale pergamentului, care ar fi putut stînjiți scrisul. Aceleași mijloace se întrebuineau pentru a face să dispară urmele ștergerii unor cuvinte prin răzătură (*rasura*), executată cu ajutorul unui ouît de forma semilunei (*novacula, ratorium*). Tot pentru pregătirea materialului în vederea scrisului se folosea compasul (*punctorium*) și sula (*subula, stubula*), instrumente cu ajutorul cărora se însemnau distanțele dintre rînduri. Apoi aceste operații preliminare se încheiau prin trasarea liniilor la aceste intervale cu un vîrf de plumb (*plumbum*), de fier (*ferrum*), cu un bastonaș de lemn (*ligniculum*) sau cu ajutorul unei rigle (*regula, norma, canon*).

b) În vederea scrierii propriu-zise erau indispensabile: cerneala (*amentum*) și pana (*penna, calamus*), respectiv o bucătică de trestie (*arundo, calamus*) ce servea aceluiași scop. Cerneala de obicei și-o prepara fiecare scrib, după anumite rețete consacrate⁶. Există o regulă care impunea scrierea documentelor numai cu cerneală neagră, « cu excluderea celorlalte culori

¹ Szőnyi, p. 10.

² Vezi amănunte în această privință la D. P. Bogdan, *Din paleografia slavo-romînă*, în vol. de față; Wattenbach, *Schriftwesen*, p. 166—182; 217—247; Paoli, II, p. 55—120.

³ «Ma yar Könyvszemle», 1888, p. 86—87.

⁴ Iványi, *Eperjes*, p. 146.

⁵ Wattenbach, *Schriftwesen*, p. 189—193; Gulyás, p. 29—31.

⁶ Cf. D. P. Bogdan, *Din paleografia slavo-romînă*, în vol. de față; Wattenbach, *Schriftwesen*, p. 193—217; Iványi, *Eperjes*, p. 146.

(*aliis coloribus exclusis*), regulă ce se respecta riguros. Într-adevăr, nu se cunoaște nici un act medieval din Transilvania care să fi fost scris cu altă cerneală decât cu cea neagră¹. Îndeosebi în secolele XII—XIII se întrebuințau cerneluri foarte bune care și-au păstrat culoarea neagră și strălucirea până în zilele noastre². Cernelurile de mai târziu, în general, nu mai erau atât de bune și nu-și păstrau atât de bine nuanța lor originală. Începînd din epoca în care emiterea documentelor a luat proporții masive, adică din secolul al XIV-lea, se întîlnesc numeroase acte — emanînd în special de la comitate și alte foruri mai mărunte sau de la particulari — al căror scris, din pricina cernelii de slabă calitate, a devenit gălbui sau atît de palid, încît azi nu mai poate fi citit decât cu mare greutate. Începînd cu sfîrșitul veacului al XIV-lea ni s-au păstrat multe documente în care cerneala, în cursul vremii a primit o nuanță verzuie, ca de bronz, ceea ce se datorește desigur, proporției exagerate de metal folosit în compoziția ei³. Începînd cu același veac, vechăa cerneală foarte neagră se întrebuința numai excepțional. Scribîl își pîrta cerneala, de cele mai multe ori într-o călimară făcută din corn (*cornu*), așezată la brîu ca s-o aibă mereu la îndemînă.

Pana și-o făcea fiecare scrib, singur, cu un cuțit special (*scalpellum*), uneori din trestie, dar de obicei din pene tari de gîscă. Ea se ascutea, dîndu-i-se o formă asemănătoare peniței moderne. Același cuțit sau bastonașul amintit de lemn (*ligniculum*) ținut de scrib în mîna stîngă, servea și pentru întinderea și fixarea materialului de scris în timpul scrierii⁴.

FORMA EXTERIOARĂ A DOCUMENTELOR ȘI DISPUNEREA TEXTULUI PE MATERIALUL DE SCRIS

Forma exterioară. La documente aceasta era foarte mult influențată, pe lîngă practica odată statornicită a cancelariei respective, și de materialul de scris, precum și de întinderea textului. Tocmai din acest motiv, mărimea și forma documentelor puteau fi din cele mai variate, fără a depăși însă cadrul unor uzanțe generale.

a) Forma exterioară nici nu s-a putut cristaliza înainte de secolul al XIII-lea deoarece, pînă atunci era un obicei general ca documentul să fie întocmit chiar de destinatar, care îl înfățișa în curtea regală numai spre a i se pune pecetea. Pe la mijocul veacului amintit însă s-a generalizat, și în cazul actelor diplomatice din Transilvania, *forma dreptunghiulară, cu rîndurile scrise paralel cu latura mai lungă* a materialului de scris⁵. Dar alături de această formă s-au ivit sporadic — în răstimpuri mai scurte chiar

¹ Abia de la sfîrșitul secolului al XVI-lea se obișnuia să se folosească în Transilvania cerneluri de alte culori: aurie, albastră, roșie, dar aproape exclusiv în actele de stemă (*armales*). În acestea se întrebuințau, încă din secolul al XV-lea, mai multe culori pentru pictarea stemelor.

² Szentpétery, *Okt.*, p. 11—12.

³ Doc. 8 iulie 1363, *Arh. ist.*, CCI; 28 iunie 1379, *ibid.*, CLXIII.

⁴ Pentru tehnica scrierii, pentru forma și întrebuințarea instrumentelor de scriere din evul mediu a se vedea interesante reproduceri în Edward Johnston, *Writing and Illuminating and Lettering*, Londra, 1908.

⁵ Szentpétery *Okt.*, p. 10—11. Cf. D. P. Bogdan, *Din paleografia slavo-romînă*, în vol. de față.

sistematic — așa-zisele *litterae transversae* emanind de la emitenți de tot felul. Aceste documente, scrise mai ales pe hirtie, își au rindurile dispuse paralel cu latura mai îngustă a materialului¹. Forma aceste a ajuns să precumpănească la începutul secolului al XVI-lea în cazul actelor pe hirtie (deci în acela al documentelor care nu făceau parte din categoria privilegiilor), eliberate de către locurile de adevărire. Pe de altă parte, actele întocmite de notarii publici erau de la început *litterae transversae*. S-ar putea deci afirma că forma documentelor se caracteriza printr-o inconsecvență din cele mai mari. Se poate observa, îndeosebi la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul celui următor, că forma documentelor era determinată, mai presus de toate, de tendința de a utiliza la maximum pergamentul atît de costisitor.

b) În ceea ce privește *dimensiunile documentelor* exista de asemenea o mare diversitate — în bună parte ca urmare a celor arătate mai sus — atît în cazul actelor scrise pe pergament, cît și pe hirtie. Deși pînă la sfârșitul secolului al XIII-lea se întrebuițau, de obicei, bucăți mici de pergament, totuși încă de la mijlocul aceluiași veac nu sînt rare, mai ales cînd e vorba de acte regale, nici privilegiile scrise — cu rinduri distanțate — pe foi mari de pergament. Folosirea bucăților mai mari de pergament era impusă, din această epocă, de uzanțele mai noi de cancelarie. Într-adevăr, spre a asigura condiții mai bune pentru atîrnarea peceteii de document, acum s-a început îndoirea marginii inferioare a pergamentului (*plica*). În același timp, din considerații estetice și pentru accentuarea aspectului solemn al documentului s-a introdus obiceiul de a se lăsa margini largi, ca și distanțe mari între rinduri². Firește scrisorile deschise și cele închise — fiind mai puțin importante decît privilegiile — erau și mai departe scrise pe bucăți înguste de pergament. În cazul cancelariei regale însă acestea au o formă regulată, spre deosebire de celelalte foruri emitente, unde ele prezintă formele cele mai variate³.

Fîșiile de pergament cele mai mici și de aspectul cel mai neregulat datează din perioada tulbure de la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul celui următor⁴. În urma consolidării dinastiei angevine însă se întîlnesc excepțional de rar acte scrise pe bucăți de pergament mai mici de dimensiunile unui 8° modern de coală. După 1330, dimensiunile documentelor în general erau în creștere, procesul acesta culminînd, către sfârșitul secolului al XIV-lea, în actele de sentință ale palatinilor și juzilor curții regale între care nu sînt rare piesele, scrise pe pergament sau pe hirtie, avînd întînderea de aproape un metru pătrat. Din pricina creșterii progresive a textelor de documente, uneori — cînd nu era vorba de privilegii — scribii nu mai respectau regula generală, potrivit căruia actul nu putea fi scris decît pe o singură față a materialului⁵. În cazul hirtiei, ei puteau lipi mai

¹ Facsim. în *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI-XIII, vol. II, nr. 200; doc. 4 aprilie 1430, Arh. ist., CVI; 14 martie 1443, *ibid.*, LX; 31 ianuarie 1447, *ibid.*, CVI.

² Szentpétery, *Oklt.*, p. 110.

³ A se vedea facsimilele din *A nagykarolyi gróf Károlyi család oklevéltára* [Documentele familiei comiților Károlyi de Carei], ed. Géresi Kálmán, I, Budapesta, 1882 (prescurtat: *Károlyi*) anexă și originalele dinainte de 1340 în Arh. ist., VI, CLIX și CXCVIII.

⁴ Cf. facsimilele din *Károlyi*, I, pl. V/a-f și materialul documentar al fondurilor amintite în nota precedentă.

⁵ Szentpétery, *Oklt.*, p. 192, 249. Cf. doc. 13 noiembrie 1380, Arh. ist., VI; doc. din 1423, *ibid.*, CXCVIII.

multe coli una de alta pentru a mări dimensiunile acestuia¹. Dar cînd era vorba de pergament, de obicei, se fereau să coasă laolaltă mai multe foi, deși se cunosc și excepții în această privință². Așadar în cazul, actelor foarte lungi, ei au trecut la întrebuintarea sulurilor sau rulourilor (*rotulus*, *rotula*) de hirtie, obținută prin lipirea mai multor coli, sau a foilor de pergament alcătuiind cărți ori caiete (*în forma libri sau quaterni*)³. În cazul formatului de carte firește se scria pe ambele fețe, fie că era vorba de pergament, fie de hirtie⁴.

c) Fiecare document se considera ca și o unitate și se scria de obicei pe o foaie deosebită. Uneori, în cazuri cu totul excepționale se întîlnesc și două documente deosebite pe aceeași foaie, de pildă confirmări ulterioare care deși sînt în strînsă legătură cu textul anterior, au fost introduse pe același material de scris ca documente de sine stătătoare. Din această categorie fac parte o serie de confirmări introduse de Ludovic I sub pecete proprie în 1364—1370 pe documentele emise de tatăl său, Carol Robert, și de el personal, care au fost însă întărite cu pecetile lor pierdute⁵. Trebuie remarcat însă că, deși asemenea documente introduse ulterior pe același material, sînt acte deosebite din punct de vedere formal, totuși redactarea lor se leagă atît de strîns cu documentul anterior, încît din punct de vedere juridic nu pot fi considerate complet valabile decît în relație cu acest act, la care se referă⁶. Acest caracter de sine stătător iese însă mult mai în evidență în redactarea actului de danie al magistrului Grigorie din 1312, însemnat pe un alt document, eliberat de Carol Robert, act prin care acel magistrat dăruiește, la rîndul său, dijma unei vămi ce-i fusese acordată de rege cu cîteva luni mai înainte⁷.

¹ Doc. 27 octombrie, 1413, Arh. ist., CLXIII.

² Szentpétery, *Oklt.*, p. 192, 221—222. Cf. doc. 21 ianuarie 1439, Arh. ist., CXV.

³ Doc. 30 iunie 1498, Arh. ist., CXXVI. Cel mai vechi document din părțile noastre, întocmit în formă de carte (dacă putem da crezare unei mențiuni din secolul al XVI-lea), este un act de danie al lui Bela al III-lea din 1177 în favoarea bisericii din Arad. Acesta ar fi totodată cel mai vechi document eliberat în această formă, din întreaga Europă, în care se folosea alfabetul latin. Cf. Fejérpataky László, *III. Béla király oklevelei* [Documentele regelui Bela III], Budapesta, 1900, p. 12 și urm.; Szentpétery, *Oklt.*, p. 62.

⁴ Rulourile vor fi folosite pe o scară largă abia de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea, de cancelaria principilor Transilvaniei și de locurile de adevărire. Sînt frecvente în această epocă rulouri lungi de cîteva metri. Dimpotrivă, documentele avînd formatul de carte erau preferate în Ungaria propriu-zisă. Dar asemenea documente scrise pe hirtie nu se întrebuintau în Transilvania — cel puțin după cunoștințele noastre de pînă acum — înainte de mijlocul secolului al XVI-lea.

⁵ Szentpétery, *Oklt.*, p. 11, 190; «Turul», 1 01, p. 27 și urm. Cf. doc. 30 mai 1364, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VI.

⁶ În sprijinul acestei constatări se poate aminti o variantă neobișnuită (*renovatio*) din 2 iunie 1364, a unei confirmări date sub pecetea nouă a regelui (C, XIV, vol. VI). Într-adevăr, în acest caz textul confirmării nu e trecut pe documentul vechi, ci, după transcrierea textului vechi, i se adaugă în continuare următoarea formulă de reînnoire: *prout etiam per alias litteras nostras priori et maiori sigillo nostro in terra Vzure furtive sublatò consignatas eidem Nicolao fecisse dinoscimur forma in consimili* [după cum știm că am făcut-o într-o formă asemănătoare celui Nicolae prin alte scrisori ale noastre, întărite cu pecetea noastră mai veche și mai mare, sustrasă prin furt în ținutul Ozorei]. Cf. *A nagyköllői Kállay-család levéltára. Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai* [Arhiva familiei Kállay de Nagyköllő. Extrasele documentelor și ale altor acte], Budapesta, 1943 (prescurtat: *Kállay*), II, p. 118, nr. 1509; «Turul», 1901, p. 27.

⁷ Doc. 20 iulie 1312, 27 decembrie (1312), *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, nr. 166, 169.

Disponerea textului pe materialul de scris. Mai ales în cazul privilegiilor, se respectau unele reguli ce se pot considera riguroase. După cum am văzut mai sus, textul se scria pe fața interioară a materialului. Pe fața exterioară (pe verso), se puteau nota, doar în cazul scrisorilor închise, adresa și o scurtă indicație a cuprinsului, precum și alte însemnări de cancelarie¹ sau cele privitoare la desfășurarea ulterioară a pricinii consemnate în act.

a) În ceea ce privește aspectul grafic al textului, *linierea* și *marginea* aveau o deosebită importanță. Începînd cu secolul al XIII-lea ele dau o înfățișare mai limpede și mai estetică textelor înghesuite și dezordonate de mai înainte². După ce aceste înnoiri s-au înrădăcinat în cancelaria regală, ele au determinat oarecum cu anticipație disponerea grafică a documentului întreg (îndeosebi în cazul pergamentului). Prin linie nu se indică dinainte numai locul rîndurilor, ci se trasa de jur-împrejur și cadrul textului. Rîndurile prezintă deci linii drepte, de un aspect plăcut, de la început pînă la sfîrșit. Pentru linie, în cazul documentelor din Transilvania, servea mai ales un vîrf metalic, cu care se zgîriau în pergament așa-zisele linii oarbe fie pe fața interioară, fie pe cea exterioară³. În acest din urmă caz liniile apăreau în relief pe partea destinată scrierii⁴. În actele din Transilvania medievală trasarea liniilor se făcea deseori cu un vîrf de plumb⁵ și numai excepțional cu cerneală⁶. Linierea aceasta s-a imprimat atît de adînc în materialul de scris încît poate fi uneori sezisată chiar și astăzi prin pipăire, dar alteori ea este atît de discretă, încît urmele ei nu mai pot fi descoperite în pergament decît după o cercetare atentă (de exemplu, pe documentele regale de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor).

Hîrtia însă nu se linia, ceea ce a avut drept urmare că în documentele (mai ales cele judiciare), de mari proporții rîndurile au un mers nesigur și înghesuit. În cazul actelor pe hîrtie se lasă și o margine mai îngustă. Dar de la începutul secolului al XV-lea nu sînt rare nici mandatele regale pe hîrtie, care rivalizează ca aspect și eleganță cu actele pe pergament. În linie și lăsarea marginii, celelalte foruri emitente, în frunte cu marii dregători (palatinul, judele curții regale), au adoptat destul de repede practica observată de cancelaria regală. În actele pe pergament ale palatinului și în acelea ale locurilor de adevărate mai importante se întîlesc frecvent urmele de împunsături cu *punctorium*, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea ca o dovadă a linierii⁷. În schimb, documentele emise de la voievozii Transilvaniei continuă de obicei să nu aibă decît o margine foarte îngustă și în ele se trasau liniile în mod cu totul excepțional. În această privință se constată o îmbunătățire numai în veacul următor, deși comitatele, orașele etc. nu acordau nici atunci o atenție deosebită linierii, și notarii lor se arătau foarte zgîrciți în ceea ce privește marginea lăsată în actele lor.

¹ Pentru mențiunile de înregistrare cf. facsim. II/3-6.

² Mai ales din a doua jumătate a secolului al XIII-lea s-au păstrat o serie de privilegii regale care pot fi socotite drept capodopere din punct de vedere grafic. Vezi facsimilele în Ujházy László, *Monumenta Historiae Hungaricae Diplomatica* [Monumente diplomatice privitoare la istoria Ungariei], Budapesta, 1914 (prescurtat: Ujházy).

³ Vezi anunțurile la D. P. Bogdan, *Din paleografia slavo-romînă*, în vol. de față. Cf. doc. 17 mai 1331, Arh. ist., CCI; 23 dec. 1400, *ibid.*, CXCVIII.

⁴ Doc. 21 decembrie 1382, Arh. ist., CCVI.

⁵ Doc. 11 noiembrie 1312, *ibid.*, CXG; 28 octombrie 1364, *ibid.*, CCVI; 15 aprilie 1370, *ibid.*, VI.

⁶ Szentpétery, *Oklt.*, p. 12; doc. 17 ianuarie 1334 și 1 iunie 1368, Arh. ist., CCI.

⁷ Cf. Nyers, p. 50; doc. 3 mai 1344, Arh. ist., CCVI.

b) Pe foaia pregătită în modul arătat în vederea scrierii, textul documentelor era scris în bloc, *fără alineate*. Într-adevăr, din secolul al XIII-lea a încetat obiceiul ca formula datării să figureze într-un rînd deosebit sau ca numele martorilor să fie înșirate în formă de coloane. Nici măcar în actele de transcriere nu se despărțea documentul cadru de transumpt. Cel mult se căuta să se scoată în evidență începutul acestuia prin îngroșarea primei litere¹. *Despărțirea textului în alineate* se întâlnește uneori, de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, în actele regale întocmite în formă închisă, în care titlul regal figurează în fruntea actelor la mijloc, în două rînduri mai scurte. Probabil e vorba de o influență a documentelor de aceeași categorie eliberate de cancelaria imperială². Un obicei asemănător se observă în actele emise în aceeași epocă de vicarii generali ai episcopului Transilvaniei și mai ales în mandatele voievodale întocmite în formă de misive³.

c) *Stilizarea primului rînd* sau împodobirea inițialei nu contrastează cu aspectul oarecum grav și cu unitatea compactă a documentului considerat din punct de vedere grafic. Dimpotrivă ea le subliniază și mai mult. Rîndul întîi, în întregime sau în parte, prezintă în actele mai solemne o altă scriere, în orice caz mai mare, cu litere lungite și ornate, care se deosebește de restul textului⁴. Această *scriptura longior* s-a introdus și în documentele din Transilvania sub influența cancelariei imperiale și a celei papale, dar în prima jumătate a secolului al XIII-lea a început să se impună o altă uzanță: scoaterea în evidență a inițialelor din primul rînd⁵. La început inițialele au fost împodobite numai cu ramificații decorative și cu linii frînte; mai tîrziu proporțiile literilor au fost mărite, ca să se cîștige cît mai mult loc pentru ornamentație.

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea deja se pot identifica în practica observată în Ungaria feudală o serie întreagă de tipuri decorative, care — potrivit cercetărilor lui Ștefan Hajnal — prezintă coincidențe izbitoare cu motivele ornamentale franceze din aceeași epocă. Corpul îndesat, desenat cu trăsături groase și sigure, al literelor e încadrat cu ușoare linii dantelate și cu spirale sau cu variate figuri decorative: frunzulițe, evantaie ciorchine, pîlnii, spice etc.⁶. Pornind uneori din litera inițială, aceste ornamentații fine, aproape aeriene, se întind paralel sau coboară în sens vertical pe lîngă text. Chiar și cuvinte întregi sînt prinse în mreaja acestor liniuțe subțiri. Spre sfîrșitul aceluiași secol întîlnim și motive decorative umane și animale: fețe omenești abia schițate din cîteva trăsături, mîini și degete arătătoare, figuri de animale etc. Cîteodată se completa și spațiul ce rămînea

¹ Facsim. doc. 9 februarie 1294 în *Documente privind istoria României*, C, XIII, vol. II, nr. 451, transumpt în doc. 30 decembrie 1366, *ibid.*, vol. VI (orig. în Arh. ist., CLXIII); doc. 9 ianuarie 1348, Arh. ist., CVI; 28 aprilie 1352, *ibid.*, VI.

² Wilhelm Erben — Oswald Redlich, *Urkundenlehre, I. Die Kaiser und Königsurkunden des Mittelalters*, München-Berlin, 1907, în *Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte*, publicat de G. v. Below și F. Meinecke (prescurtat: Erben), p. 242—243; Szentpétery, *Okt.*, p. 192.

³ Doc. 8 august 1366, 25 ianuarie 1380, 13 noiembrie 1380, 12 noiembrie 1390, 20 ianuarie 1391, 26 iulie 1399, 1 iulie 1420, Arh. ist., CCI; 27 februarie 1467, *ibid.*, VI; Teleki, I, p. 239, 277.

⁴ Erben, p. 207—216; Arthur Giry, *Manuel de diplomatique*, ed. a II-a, Paris, 1925 (prescurtat: Giry), II, p. 733.

⁵ Ujházy, facsim. nr. 1—2, 5—7, 9.

⁶ Cf. Ujházy facsim., nr. 11.

în parte gol în ultimul rînd¹, cu desene mari simple, cu linii împletite în formă de pilnie sau de alte figuri mărunte. Un procedeu decorativ, preferat mai ales în secolul al XIII-lea, era *columnatio*, adică suprapunerea, în formă de coloană și împletirea literelor².

Deși această împodărire artistică a primului rînd a încetat odată cu epoca «scrierilor magistrale», totuși unele variante mai modeste ale ei au supraviețuit în actele privilegiale. Din secolul al XIV-lea însă, ornamentația se limita mai mult la inițiale, folosind de obicei vechile motive, dar într-o formă mai puțin pretențioasă³.

Cu toate că în actele mai solemne se întrebuința inițiala, deseori — de la sfîrșitul veacului amintit — ea n-a mai fost desenată, locul ei rămînînd liber. În acest secol se împodoba destul de rar rîndul întii, fie în întregime, fie chiar și numai în primele cuvinte. Într-adevăr, în această epocă ornamentația consta mai mult în trasarea avîntată, verticală sau arcuită, a brațelor (hastelor) de litere lungi — de exemplu *l* și *b* din rîndul întii — litere care de altfel își păstrau mărimea lor obișnuită. Monotonia brațelor care pătrund rigid ca niște sulițe în spațiul alb al marginii sau care se îndoaie ca niște fire de iarbă în vînt este atenuată de liniuțele prescurtărilor sau de punctulețe în formă de noduri.

Dela începutul secolului al XV-lea s-a reluat din nou și mai intens, împodobirea primului rînd. Deja și în scrisorile deschise se întâlnește des obiceiul ca numele regelui să fie scris cu așa-zisele litere «psalteriale», litere mai mari și groase⁴. Mai tîrziu se scria rîndul întii în întregime cu caractere asemănătoare textului, dar cu litere mai groase și mai mari. În această privință există exemple deosebit de frumoase printre actele regilor Matiaș Corvin, Vladislav al II-lea și Ludovic al II-lea, iar de la începutul secolului al XVI-lea și în acelea ale locurilor de adevărire și ale cancelariei voievodale. Cele mai decorative sînt actele de blazon (*armales*) care apar începînd din timpul regelui Sigismund. În acestea se scria uneori primul rînd în întregime cu litere aurite, iar marginea se împodoba cu desene⁵. Aranjamentul exterior al acestor acte întocmite cu grijă artistică deosebită nu caracterizează însă cîtuși de puțin ansamblul materialului documentar⁶.

În epoca anterioară secolului al XIV-lea se scotea în evidență nu numai primul, ci și ultimul rînd, prin folosirea unor ornamentații mai mărunte.

¹ Cf. Hajnal, *Irástörténet*, p. 52—53; figuri, p. 50-51. A se vedea și facsimilele din Szabó Károly, *Kún László* [Ladislau Cumanul], în *Magyar történelmi életrajzok* [Biografii istorice maghiare], Budapesta, 1886 (prescurtat: Szabó Károly), p. 3, 6—7, 53, 71, 125—126.

² Un exemplu în Szentpétery, *Oklt.*, facsim., 6; cf. Theodor Sickel, *Monumenta graphica medii aevi* [Monumente grafice ale evului mediu], Viena, 1858 (prescurtat: Sickel), fasc. VI, pl. VI. Variante mai simple de *columnatio* reapar la sfîrșitul secolului al XVI-lea în actele locurilor de adevărire din Transilvania.

³ Facsim., I/1—3, II/1, 2; o pildă concludentă în această privință: privilegiul din 21 decembrie 1365 al lui Ludovic I a cărui inițială prezintă o asemănare izbitoră cu aceea a lui Ladislau al IV-lea Cumanul. Cf. Hajnal, *Irástörténet*, p. 51. Vezi și Ujházy, facsim., nr. 13—14; doc. 28 octombrie 1364, Arh. ist., CCVI; 16 septembrie 1432, Arhivele statului Cluj (prescurtat: Arh. stat), arh. orașului Bistrița.

⁴ Facsim., I/4, 5.

⁵ Facsim., I/5.

⁶ Szentpétery *Oklt.*, p. 192. Pentru facsimile de *litterae armales* medievale cf. Fejérpataky László-Áldásy Antal, *Magyar címeres emlékek* [Monumente heraldice ungare], I—III, Budapesta, 1901—1926, (prescurtat: Fejérpataky, *Címeres emlékek*) și mai ales revista de heraldică «Turul»; vezi și Ujházy, facsim., nr. 21, 26.

Aceste două rînduri serveau drept cadru textului întreg. Deși nu s-a mai reluat acest obicei, totuși în mod excepțional se poate întîlni și mai târziu ornamentarea rîndului formulei de datare¹. În general însă se căuta să se dea, după exemplul primului rînd, un aspect solemn și sfîrșitului documentului, prin trasarea avîntată a cozilor atîrnate ale literelor lungi din ultimul rînd.

d) Întrucît *chrismonul* și *monograma* au dispărut în cursul secolului al XIII-lea din documentele latino-ungare² nu mai figurează pe fața interioară, alături de blocul compact al textului, decît cel mult însemnări de cancelarie (*relatio, commissio, lecta* [dare de seamă, poruncă, citită]³, iar de pe la mijlocul veacului al XV-lea iscăliturile autografe. Locul obișnuit al iscăliturii regale e sub text în partea stîngă, pe cînd *însemnările de cancelarie* se găsesc de regulă, deasupra textului — sau uneori sub acesta în partea dreaptă sau excepțional la mijloc — și sub pecetea aplicată⁴. Mențiunea *lecta*, care atestă colaționarea transcrierii pe curat a conceptului, la început se afla sub text pe marginea inferioară a materialului de scris⁵ pentru ca odată cu secolul al XVI-lea să figureze în multe cazuri pe verso, sub adresă. În documentele voievozilor Transilvaniei se întîlnesc însemnări de cancelarie, deși sporadic, încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, dar mai frecvent abia de la mijlocul veacului următor⁶. Iscălituri ale voievozilor Transilvaniei se cunosc numai începînd cu secolul al XVI-lea⁷. De altminteri cancelaria voievodală imita în ambele privințe uzanțele cancelariei regale.

e) Se cuvine să se menționeze aparte *dispunerea textului în actele notariale*⁸. În majoritatea cazurilor acestea se înfățișează ca *litterae transversoae*, scrise pe pergament cu margine îngustă, avînd sub text, de obicei în partea stîngă, «semnul obișnuit» (*signum consuetum*) al notarului public, care reprezintă deosebite figuri⁹, iar în partea dreaptă formula lui de subscripție¹⁰.

¹ Nyers, p. 50, nota 6.

² Szentpétery, *Oklt.*, p. 111; Hajnal, *Irástörténet*, p. 54; cf. Erben, p. 140—145, 216—225.

³ Facsim., II/4—6.

⁴ Vezi facsim., II 4—7, 9. Cf. Szentpétery, *Oklt.*, p. 189—192; idem, *A kancelláriai jegyzetek Anjoukori okleveles gyakorlatunkban* [Însemnările de cancelarie în practica noastră diplomatică din epoca angevină], în *Károlyi Emlékkönyv* [Omagiul lui Károlyi], Budapesta, 1933, p. 471—490.

⁵ Facsim., II/6.

⁶ Janits Iván, *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig* [Activitatea judecătorească și de emitent de documente a voievozilor Transilvaniei pînă la 1526], Budapesta, 1940, (prescurtat: Janits), p. 70—71. Pentru o însemnare de tipul *commissio* într-un act particular emis de un fost mare dregător: dec. 2 octombrie, 1441, Arh. ist., CXC.

⁷ Janits, p. 88.

⁸ Szentpétery, *Oklt.*, p. 239—241.

⁹ Vezi facsim. II/8.

¹⁰ Cf. Pall, *Diplomatica latină...*, în *Documente privind istoria Romîniei. Introducere*, vol. II. Pentru aspectul exterior al actelor notariale cf. facsimilele din anexa lucrării lui Erdőhlyei Menyhért, *A közjegyzőség és a hiteleshelyek története Magyarországon* [Istoria notariatului public și a locurilor de adevărire din Ungaria], Budapesta, 1899, unde se da și o listă — incompletă — a notariilor publice din Ungaria medievală, precum și o serie întreagă de reproduceri după semnele lor notariale. O sarcină importantă și binevenită ar fi strîngerea și publicarea semnelor notariale din Transilvania.

DEZVOLTAREA SCRIERII DOCUMENTELOR ÎN TRANSILVANIA DIN SECOLUL AL XII-LEA PÎNA ÎN SECOLUL AL XV-LEA

A. ÎNCEPUTURILE ȘI PURTĂTORII SCRIERII ÎN TRANSILVANIA

Introducerea scrierii latine în Ungaria feudală și Transilvania. Ca și în Polonia și Cehia ea a avut loc în aceeași epocă și a început sub influența bisericii catolice¹. Dar scrierea, această știință misterioasă a clerului, a ajuns abia după o vreme îndelungată și în chip treptat să joace un rol în viața societății laice. Veacuri de-a rîndul, cunoașterea scrisului în Transilvania servea aproape exclusiv numai la transcrierea textelor bisericești sub forma scrierii greoaie a codicelor, în ciuda faptului că documentele, care apăreau sporadic încă din acest timp, puteau să atragă atenția asupra valorii practice a scrisului chiar și în ochii societății laice.

Deși în centrul și răsăritul Europei numărul documentelor a sporit, totuși scrierea s-a răspîndit prin mijlocirea lor în măsură mai mare abia de la sfîrșitul secolului al XII-lea și începutul celui următor², odată cu o diferențiere socială mai accentuată. E vorba de epoca în care păturile dominante și-au dat seama că pot să-și statornicească în chip definitiv în acte de valoare juridică, datorită «născocirii scrisului» — după cum se amintește frecvent în preambulele aceluiași acte — poziția mai avantajoasă pe care și-au cîștigat-o, prin lupta de clasă, față de majoritatea societății³. În această epocă din istoria alfabetului latin, în secolul al XII-lea, s-au creat premisele sociale, scolastice și tehnico-grafice ale întrebuintării mai largi a scrisului, un fapt de o importanță covârșitoare în dezvoltarea culturii, după reacțiunea de mai multe secole, care mai ales în secolul al X-lea și al XI-lea, înlăturase aproape complet uzul practic al scrierii în apusul Europei. Această înviorare generală în domeniul scrisului a asigurat condiții favorabile pentru răspîndirea scrierii documentelor în Polonia, Cehia și Ungaria medievală. Cotitura decisivă spre caracterul mai practic al scrisului a avut loc în dezvoltarea scrierii din Ungaria feudală, respectiv Transilvania, la sfîrșitul secolului al XII-lea și începutul celui de al XIII-lea. O dovadă evidentă și concretă a acestei cotituri este schimbarea raportului numeric de pînă atunci al codicelor și al documentelor în favoarea acestora din urmă:

Problema raporturilor țărilor din răsăritul Europei cu dezvoltarea scrierii apusene. Ea era văzută de cercetătorii mai vechi⁴ în sensul că progresele realizate de această scriere au pătruns din Apus spre Răsărit în chip trep-

¹ Actul dat în limba greacă de Ștefan I, înainte de 1002, în favoarea călugărițelor din Veszprémyölgy (R. P. Ungară) este cît se poate de semnificativ pentru primele începuturi ale scrierii documentelor în Ungaria feudală, în sensul că aceasta a pornit sub înfrîurirea bisericii răsăritene, sub forma scrierii grecești, Ungaria intrînd în zona scrierii latine numai după biruința bisericii catolice pe teritoriul acestei țări. Dar din cele mai vechi timpuri scrierea latină nu s-a putut impune în chip exclusiv pe întreg teritoriul Ungariei medievale, căci populația slavă și romină, care aparține bisericii bizantine, se folosea de alfabetul chirilic (Szentpétery, *Oklt.*, p. 40—41).

² Guoth Kálmán, *Az okleveles bizonyítás kifejlődése Magyarországon* [Formarea procedurii probei documentare în Ungaria], Budapesta, 1936, *passim*,

³ Perényi József, *A francia iskolák hatása a magyar okleveles gyakorlat kialakulására* [Influența școlilor franceze asupra formării practicii diplomatice maghiare] Budapesta, 1938, (prescurtat: Perényi), p. 3, 10.

⁴ Wilhelm Wattenbach, *Anleitung zur lateinischen Paleographie*, Leipzig, 1896, p. 39; Giry, p. 517.

tat, din țară în țară, încît au putut să treacă 50—100 de ani pînă ce aceste regiuni mărginașe și-au însușit cîte o nouă realizare a scrierii din centrele de iradiere¹. Față de această părere, cercetarea paleografică comparativă a materialului documentar din secolele al XII-lea și XIII-lea a dus la rezultatul surprinzător că de la sfîrșitul secolului al XII-lea pînă la începutul secolului al XIV-lea, în întreaga zonă a scrierii latine — cu excepția doar a Angliei și a regiunii mediteraniene (Italia și Spania) — se întrebuița, din Franța pînă în Polonia și Ungaria, un timp unitar de scriere, care se manifestă în aceleași forme, oricît de numeroase erau acestea. Compararea scrierilor din ținuturile apusene și răsăritene cele mai extreme poate să convingă pe oricine că în această perioadă dezvoltarea scrierii era paralelă și că în aceleași momente formele singuraticice erau identice în esență, atît în Răsărit cît și în Apus².

Scrierea documentară în secolele al XII-lea și al XIII-lea se caracterizează într-o parte ca și în cealaltă prin aceeași siguranță, energie, forme regulate și chiar printr-o tendință hotărîtă spre eleganță, deși în răsărit scrierea documentelor era înoă un vlăstar foarte tînăr. Chiar dacă am presupune că intensificarea scrierii documentelor și dezvoltarea învățămîntului în Ungaria feudală ar fi dat o înfățișare atît de rapidă și totuși regulată scrierii din documentele noastre, ni s-ar părea totuși inexplicabil cum a putut să se formeze și să se dezvolte scrierea documentelor din Ungaria, respectiv Transilvania medievală, în același mod și ritm pe de o parte cu aceea din celelalte state noi din răsăritul și nordul Europei, iar pe de altă parte cu aceea din Franța și Germania, în aceste țări din urmă scrierea avînd rădăcini adînci.

Aceste coincidențe surprinzătoare se explică prin întemeierea universităților și prin rolul conducător jucat de acestea pe întreg teritoriul culturii latine din acel timp³. În epoca decadenței din domeniul scrierii (în secolele al X-lea și al XI-lea) cunoștințele de tehnică a scrisului, necesare copierii cărților bisericești, se puteau însuși în școlile mănăstirești. Dar pentru redactarea documentelor nu mai ajungeau asemenea cunoștințe, ci ele trebuiau să fie dublate de o pregătire juridică serioasă, care se putea dobîndi numai la universitate sau la o școală superioară specială. Într-adevăr, scriitorii de documente din această epocă erau totodată și juriști bine pregătiți⁴.

În această epocă, pătura instruită din răsăritul și nordul Europei era alcătuită exclusiv din clerici, și chiar preocupările de ordin cultural ale societății laice aveau un colorit bisericesc. Așa se explică afluența studenților din aceste părți, pînă la mijlocul secolului al XIII-lea, spre Universitatea din Paris, principalul centru în care clerul își făcea instrucție, iar nu spre școlile de învățămînt superior din Italia, care oglindeau năzuințele dezvoltatei societăți orășenești din această peninsulă. Cei care voiau să devină clerici, scriitori de documente la vreo curte feudală, frecventau deci facultatea de « arte libere » (*artium liberalium*) a universității parisiene. Tineri veniți din cele mai felurite țări ale Europei învățau aici scrierea întrebuițată

¹ Hajnal, *Irästörténet*, p. 43.

² *Ibidem*, p. 44. A se vedea numeroasele facsimile reproduse acolo, precum și în anexele lucrării Hajnal, *Vergleichende Schriftproben zur Entwicklung und Verbreitung der Schrift im 12.—13. Jahrhundert*, Budapesta-Leipzig-Milano, 1943 (prescurtat: Hajnal, *Schriftproben*).

³ Hajnal, *Irästörténet*, p. 84—101 și indicațiile bibliografice date acolo.

⁴ *Ibidem*, p. 29—30, 67—71.

în documente, scriere reinnoită sub influența celei folosite pentru luarea de note după prelegerile universitare, și grupurile de studenți care se succedau la Paris se întorceau de aici în țările lor de origine cu cele mai noi progrese ale artei scrisului.

Amintirile coincidențe paleografice sînt tocmai un indiciu al rolului important jucat de universități, în special de universitatea parisiană și de alte școli superioare franceze nu numai ca centre științifice, ci și ca focare de răspîndire a scrierii noi, în viața practică ele exercitînd o puternică influență asupra țărilor din răsăritul și nordul Europei¹. O serie întregă de date atestă că timp de un veac, începînd de la jumătatea secolului al XII-lea, actele regale maghiare erau de obicei redactate de clerici culți care învățaseră în Franța, cunoscînd temeinic scrierea întrebuintată acolo și avînd o bună pregătire juridică. După cum se știe, Anonymus, notarul regelui Bela al III-lea, studiasse la Paris, întocmai ca și cancelarul Adrian, care a statonit forma de redactare a documentelor regale maghiare, sau notarul regal Pavel, mai tîrziu episcop al Transilvaniei, care a scris actul important din 1181 al aceluiași rege, prin care acesta a ordonat consemnarea în scris a pricinilor dezbătute la curtea regală².

Noul tip de scriere. S-a răspîndit repede în toată Ungaria feudală datorită păturii de clerici care și-au făcut studiile în străinătate. Regele și virfurile ierarhiei feudale laice sprijineau prin toate mijloacele ascensiunea preoților scriitori de documente pe scara demnităților bisericești, fiindcă aceștia desfășurau o activitate deosebit de utilă pentru interesele societății laice³. Cu ajutorul lor, acești clerici ajungeau, mai devreme sau mai tîrziu, la demnități bisericești înalte și beneficiau de veniturile mari ale acestora⁴. Ca episcopi, prepoziți, canonici-lectori, aceiași clerici instruiți au depus — în prima jumătate a secolului al XIII-lea — bazele forurilor emitente de documente de la capitluri și conventuri, precum și de la comitate⁵. Datorită acestor clerici, noul tip de scriere s-a putut deci impune și în activitatea forurilor provinciale⁶.

Acești clerici, prin pregătirea lor specifică — caracterizată de imbinarea instrucției juridice și a cunoașterii scrisului și de familiarizarea lor cu redactarea actelor — erau cei mai indicați să țină la curent predarea artei scrisului în școlile din Ungaria feudală cu progresele ce se realizau treptat în acest domeniu⁷. Acestor « magistri » se datorește, de sigur, transformarea — încă dinainte de 1276 — a școlii capitulare din Vesprim (R. P. Ungară) într-un centru de învățămînt juridic, care însemna în același timp și un centru pentru pregătirea scriitorilor de documente⁸. E semnificativ în această privință un document din 1276 al regelui Ladislau al IV-lea, în care se

¹ Perényi, p. 54—73.

² Szilágyi Loránd, *Összehasonlító írástörténet* [Istoria comparată a scrierii], în «Századok», 1943 (prescurtat: Szilágyi, *Írástörténet*), p. 233—234.

³ T. V. Luizova, Об исторических условиях возникновения так называемого готического письма, în «Средние века», V(1954), p. 273 (prescurtat: Luizova); cf. Hajnal, *Írástörténet*, p. 67—71.

⁴ Kumorovitz Bernát Lajos, *Az autentikus pecsét* [Pecetea autentică], Budapesta, 1936. Extras din «Turul», 1936 (prescurtat Kumorovitz, *Autentikus pecsét*), p. 8—10.

⁵ Istványi, *Megyei irásbeliség*, p. 522.

⁶ Perényi, p. 70.

⁷ Békefi Remig, *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig* [Istoria școlilor capitulare în Ungaria pînă la 1540], Budapesta, 1910 (prescurtat: Békefi, *Iskolák*), p. 243.

⁸ Hajnal, *Írástörténet*, p. 92—93.

arată că predarea «artelor libere» și a dreptului la Vesprim a ajuns «ca și la Paris, în Franța» la un nivel deosebit de înalt, grație activității unor profesori foarte învățați¹.

Interesul tot mai viu al societății laice pentru pregătirea juridică și scrierea de acte (cu care ea se împletea strâns) explică în bună parte rolul de prim plan al învățămîntului juridic și al predării privitoare la redactarea documentelor în școlile capitulare din Ungaria, respectiv Transilvania. Papa Inocențiu al IV-lea se plîngea, încă din 1254, că preoții au părăsit și în Ungaria studiile de teologie și de filozofie, dedicîndu-se dreptului roman². Sinodul întrunit la Buda în 1279 cerea, în schimb, ca arhidiaconii să aibă studii de drept canonic și că cei care n-aveau o astfel de pregătire să urmeze asemenea studii timp de trei ani³. Într-adevăr, de la mijlocul secolului al XIII-lea, ținta principală a studenților din Ungaria, respectiv Transilvania medievală nu mai era Parisul, ci Bologna, cel mai important centru de studii juridice din Europa, apoi Padova și Ferrara⁴. Pătura de clerici juriști, reîntoarsă de la școlile italiene poate fi considerată ca noua purtătoare a dezvoltării scrierii în țară, luînd locul «magiștrilor în arte libere» care se formaseră în atmosfera culturii franceze⁵. Prin urmare, pentru lărgirea practicii scrisului, în vederea redactării documentelor, exista deja în Transilvania, începînd cu secolul al XIV-lea, un număr suficient de oameni pregătiți în școlile străine.

Dar accentuarea caracterului practic și laicizarea progresivă a scrisului erau favorizate și de condițiile sociale. Pe de o parte, datorită crizei tot mai grave în care se zbătea cultura bisericească, a slăbit atracția puternică exercitată de Universitatea din Paris, întărindu-se, în schimb, influența universităților italiene, cu o orientare mai laică, apoi, în secolul al XIV-lea și al XV-lea, au început să joace un rol important și noile universități întemeiate în centrul Europei (Viena, Praga, Cracovia); pe de altă parte, prin ridicarea orașelor, mase tot mai largi căutau să-și însușească scrierea care urmărea scopuri practice⁶. Deși, începînd din secolul al XIV-lea, afluența studenților din părțile Ungariei spre universitățile străine luase proporții

¹ Békefi, *Iskolák*, p. 162. În 1276, la devastarea orașului Vesprim, dintre membrii masacrați ai capitlului, 15 erau doctori *utriusque iuris* [în dreptul canonic și roman]. Cf. *ibid.*, p. 168; cf. Kumorovitz, *Autentikus pecsét*, p. 10.

² Békefi, *Iskolák*, p. 319.

³ Hajnal, *Írástörténet*, p. 75; Kumorovitz, *Autentikus pecsét*, p. 10.

⁴ Veress Endre, *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864* [Matricola și actele studenților din Ungaria care frecventau universitățile italiene, 1221–1864], în *Monumenta Hungariae Italica* [Monumente privind Ungaria din Italia], III, Budapesta, 1941, passim; idem, *A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai* [Matricola și actele studenților din Ungaria care învățau la Universitatea din Padova], Budapesta, 1915, passim; Pór Antal, *Adatok a bolognai és pádovai jog-egyetemen a XIV. században tanult magyarokról* [Date privitoare la studenții din Ungaria care învățau la universitățile de drept din Bologna și Padova în sec. al XIV], în «Századok», 1897, p. 769–795.

⁵ Kardos Tibor, *Deákmuveltség és magyar renaissance* [Cultura diecilor și Renașterea în Ungaria], în «Századok», 1939 (prescurtat: Kardos, *Deákmuveltség*), p. 310–315; cf. Kumorovitz Bernát, *A királyi kápolnaispán oklevéladó működése. A királyi kancellária fejlődése a XIV. és XV. század fordulóján* [Activitatea de emitent de documente a comitei capellei regale. Evoluția cancelariei regale la sfîrșitul sec. al XIV-lea și începutul sec. al XV-lea], în «Regnum», <Budapesta>, 1942/43, p. 479, 489–490.

⁶ Asupra interesului pentru scriere și citire pe care mișcările eretice l-au deșteptat în masele populare, cf. Helga Hajdu, *Lesen und Schreiben im Spätmittelalter*, Pécs, 1931.

foarte mari, trebuia să se fi transformat și învățămîntul din Transilvania după cerințele epocii, căci oricum, numai o mică parte din cei dornici de învățătură puteau să-și facă studiile în străinătate¹.

Necesitățile sociale cereau deci și în Transilvania școli mai ieftine, mai practice și mai multe². În consecință, s-a impus reforma școlilor capitulare și organizarea celor orășenești³. Într-adevăr, învățămîntul scrierii este caracterizat în Transilvania de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, de o concepție nouă, primind un caracter mai practic. În asemenea condiții s-au putut forma, în cursul secolului al XIV-lea, primele generații de scribi, care deși instruiți în școlile din țară, întrebuițau scrierea corespunzătoare epocii lor. Cercetarea paleografică a documentelor noastre medievale ne arată lămurit că acești scribi, începînd cu veacul al XIV-lea, jucau un rol tot mai important în scrierea documentelor. Prin creșterea importanței sociale a scrisului se simțea tot mai mult nevoia unor dieci permanenți și la comitate, în centrele domeniiale, la curțile senioriale etc.⁴. Dar cunoașterea scrisului putea să asigure nu numai existența materială, ci și ascensiunea socială a scribilor. Cei care minuiiau pana cu dibăcie și îndeplineau însărcinări de «procuratori» (avocați) în serviciul și sub ocrotirea unor mari feudali, puteau să-și asigure o situație avantajoasă nu numai pentru ei înșiși, dar și pentru urmașii lor⁵. Firește, cei care și-au făcut studiile în școlile din țară aveau în general o pregătire mai slabă decît aceia care au avut prilejul să frecventeze și universitățile din străinătate. Această diferență, în ceea ce privește arta scrierii, a început însă să se șteargă de pe la mijlocul secolului al XV-lea.

Carierea lui Ioan Vitéz, episcop de Oradea, diplomat iscusit și cancelar al lui Matiaș Corvin, e o dovadă evidentă că la începutul secolului al XV-lea în școlile capitulare, îmbibate de influența umanismului vremii, se putea însuși — desigur sub conducerea unor profesori care au studiat în țările străine — nu numai cultura epocii, dar existau și condițiile necesare ca studenții cei mai capabili să devină maestri admirați și imitați în arta scrisului și redactarea documentelor⁶. Este adevărat că întemeierea de universități la Pécs, Buda și Bratislava nu poate fi considerată decît o încercare vremelnică, totuși ele exprimă deslușit interesul crescînd al societății pentru un învățămînt mai înalt⁷. În secolul al XV-lea, în localități mai însemnate,

¹ Numărul studenților din părțile Ungariei feudale care au frecventat înainte de 1526 Universitatea din Cracovia se poate evalua cam la 1500, în timp ce la Praga au studiat circa 600, iar la Viena cam 7000. Cf. Barta István, *Középkorvégi szellemi művelődésünk és a külföldi egyetemek* [Cultura noastră spirituală de la sfîrșitul evului mediu și universitățile străine], în «Regnum», 1937, p. 104—105; Schrauf Károly—A'bel Jenő, *Magyarországi tanulók külföldön* [Studenți din Ungaria în străinătate], Budapesta, I—IV, 1890—1902.

² Cf. Miklósy Zoltán, *Hiteleshely és iskola a középkorban* [Locurile de adeverire și școala în evul mediu], în «Levéltári Közlemények», 1940/41, p. 170—178.

³ Cu privire la importanța și creșterea numărului școlilor capitulare și orășenești vezi Luizova, p. 273—274. Cf. Békefi, *Iskolák*, p. 246—247, 264.

⁴ Istványi, *Megyei írásbeliség*, p. 549—551.

⁵ Sigismund Jakó, *Organizația cancelariei voievodale ardelenale la începutul secolului al XVI-lea*, în «Hrisovul», VI (1946), p. 131—144.

⁶ Fraknci Vilmos, *Vitéz János esztergomi érsek élete* [Viața lui Ioan Vitéz, arhiepiscop de Strigoni], Budapesta, 1879; Kardos, *Dedkműveltség*, p. 484—485.

⁷ A'bel Jenő, *Egyetemeink a középkorban* [Universitățile noastre în evul mediu], Budapesta, 1881; Békefi Remig, *A pécsi egyetem* [Universitatea din Pécs], Budapesta, 1909; Császár Mihály, *Az Academia Istropolitana* [Academia Istropolitană], Bratislava, 1914.

ca bunăoară la Oradea sau Alba-Iulia, s-au format în jurul școlii, respectiv al capitlului, centre culturale ale umanismului timpuriu, în care desfășurau o vie activitate spirituală clerici veniți din străinătate sau localnici care studiaseră în școli străine. De pildă, la curtea de la Oradea a episcopului Ioan Vitéz ideile acestei faze a umanismului erau reprezentate și propagate de scriitorii Pier Paolo Vergerio din Italia, de Philippos Podochatharos din Bizanț, de Gregorius Sanocki din Polonia și de Janus Pannonius din Ungaria¹.

Dezvoltarea socială a creat încă din secolul al XIV-lea baze largi și trainice pentru scrierea din Transilvania. Creșterea treptată a numărului știutorilor de carte localnici și laici a creat și în Transilvania, către sfârșitul perioadei scrierii gotice, premisele pentru formarea particularităților locale, prin răspindirea în pături mai largi a științei de carte². Noul tip de scriere transplantat din Franța a prins deci nu numai rădăcini, ci s-a și dezvoltat mai departe, așa încît de acum încolo se poate vorbi de o dezvoltare aparte a scrierii din Ungaria și Transilvania. Într-adevăr, scrierea gotică matură prezintă și aici un oarecare colorit local. Totuși această trăsătură nu era nici pe departe atît de puternică — probabil tocmai în urma frecventării neîntrerupte a școlilor străine — încît să poată influența în mod esențial unitatea ce caracterizează în anumită măsură și evoluția ulterioară a scrierii latine³. Scrierea din Ungaria feudală, respectiv Transilvania, a pășit în secolul al XIV-lea — în același timp cu cea din Cehia și Polonia — pe o cale proprie de dezvoltare, fără a rupe însă legăturile strînse pe care le avea de la început cu dezvoltarea generală a scrierii latine.

¹ Cf. Bunyitay Vince, *A váradí püspökség története alapításától a jelenkorig* [Istoria episcopiei de Oradea de la întemeierea ei pînă în prezent], Oradea, 1883, I, p. 280—283. Asupra nivelului cultural al centrelor provinciale, care țineau pas cu progresele epocii, sînt deosebit de semnificative cataloagele contemporane de biblioteci. De exemplu, a se vedea cu privire la biblioteca din Oradea a lui Ioan Vitéz: Hoffmann Edith, *Régi magyar bibliofilek* [Bibliofili maghiari din vechime], Budapesta, 1929; Fejérpataky, *A veszprémi káptalan könyvtára a XV szd. első felében* [Biblioteca capitlului din Veszprim în prima jumătate a secolului al XV-lea], în «Magyar Könyvszemle», 1885, p. 141 și urm.; Horváth Henrik, *Zsigmond király és kora* [Regele Sigismund și epoca sa], Budapesta, 1937, p. 79, 85—94; Balogh Jolán, *Erdélyi renaissance* [Renașterea în Transilvania], Cluj, 1943, p. 49—71.

² Vezi amănunte la S. Jakó, *Les débuts de l'écriture dans les couches laïques de la société féodale en Transylvanie* în *Nouvelles études d'histoire présentées au Xe congrès des sciences historiques, Rome 1955*, București, 1955, p. 209—223.

³ O diferențiere locală ar fi trebuit să se producă mai ales în orașele săsești, ținînd seamă de legăturile lor culturale strînse și neîntrerupte cu Germania. Într-adevăr, scrierea din documentele emise pe teritoriul săsesc în secolul al XIV-lea și la începutul secolului al XV-lea se deosebește într-o oarecare măsură — prin trasarea ei viguroasă, cu liniile ei groase și frînte în unghiuri mai ascuțite — de celelalte scrieri din restul Transilvaniei și ea este mai apropiată, decît oricare alt grup paleografic, de formele răspîndite în Germania. Dar această deosebire dispăre în ultimile decenii ale scrierii gotice, fără a lăsa, după cit se pare, alte urme decît un pronunțat aspect țepos al scrierii. Cf. facsim. XVIII/4 și Franz Zimmermann, *Photographien von Urkunden aus siebenbürgisch-sächsischen Archiven*, Sibiu, 1880 (prescurtat: Zimmermann, *Photographien*). Firește, aceasta s-ar putea explica și prin faptul că în secolul al XV-lea se exercită asupra întregii scrieri din Ungaria feudală, respectiv Transilvania, o influență germană puternică. Totuși factorul hotărîtor trebuie căutat în altă direcție: pe de o parte în faptul că studenții din Ungaria feudală (inclusiv sașii) frecventau aceleași universități, în primul rînd pe cea de la Viena; pe de altă parte, în școlile locale în care se formau noile generații de dieci, învățămîntul era unitar pe întreg cuprinsul regatului ungar.

B. SCRIEREA GOTICĂ

Scrierea gotică înfățișează întregul material documentar al seriei Transilvania¹. Se cuvine deci să ne ocupăm mai îndeaproape de caracteristicile sale. Dar această perioadă de aproape patru secole — poate cea mai bogată în problema paleografică — din istoria scrierii latine din Transilvania, trebuie studiată și ea în ansamblul dezvoltării generale, dacă vrem să obținem o imagine exactă în această privință. Vom aminti deci foarte pe scurt despre scrierea care s-a întrebuițat mai înainte în documente și din care s-a dezvoltat scrierea gotică, iar ca încheiere va trebui să atingem și câteva din problemele scrierii umaniste, care i-a urmat goticii învechite.

Scrierea gotică, în varianta ei bine cunoscută, reprezentată de o cantitate masivă de documente începînd cu secolul al XIV-lea, este rezultatul unei îndelungate dezvoltări. Dăinuirea extraordinară a goticii face să se bănuiască din capul locului că această scriere trebuia să fi fost într-o neconținută prefacere, că în interiorul goticii însăși formele literelor se schimbau, se dezvoltau permanent. La o cercetare superficială, produsele deosebitelor faze de dezvoltare a scrierii gotice ar putea să pară chiar străine de această scriere². Paleograful însuși întâmpină greutăți serioase în delimitarea cronologică a acestor faze, fiindcă elementele noi și cele vechi de scriere coexistă și se împletesc multă vreme. Dar chiar printr-o stabilire aproximativă a succesiunii cronologice a acestor faze poate da paleografia un ajutor prețios criticii diplomatice.³

Forme vechi de scriere. La începutul secolului al XII-lea în documentele din Ungaria feudală se întîlnesc aceleași forme vechi de scriere ca în tot cuprinsul zonei scrierii latine, în epoca decadenței scrisului⁴. În documente se întrebuița fie o scriere meșteșugită de tip documentar, care amintește de vechea cursivă carolingiană, fie o scriere mai viabilă de tip literar (folosită de codici), care se bucură de o mai largă răspîndire. Cea dintîi căuta să imite scrierile documentare mai vechi, dar ea este mai puțin viguroasă și seamănă cu acestea mai de grabă prin adoptarea ornamentației lor. Este o scriere rigidă, riguros verticală, împodobită cu stegulețe împletite din trăsături sinuoase, care nu mai sînt de loc elemente constitutive ale literelor⁵. Se cunosc, de asemenea, două variante ale scrierii literare: scrierea literară pură și scrierea care a împrumutat unele motive decorative (de exemplu, ornamentația în spirală) din vechea scriere documentară⁶. Ca execuție, scrierile literare sînt caligrafice (nu cursive), adică membrele literelor sînt desenate, fiecare cu o mișcare deosebită, literele fiind formate,

¹ Cu privire la formarea scrierii gotice și condițiile istorice ale apariției ei vezi Luizova, p. 275—285.

² Privitoare la perioadele de dezvoltare a scrierii gotice, cf. Luizova, p. 277—280.

³ În ceea ce privește cronologia dezvoltării scrierii gotice din țară pînă la sfîrșitul secolului al XIII-lea l-am urmat pe Hajnal (*Írástörténet*). Tot pe rezultatele cercetărilor sale se bazează prezentarea noastră și în alte privințe, deoarece pînă la finele veacului amintit ne-au fost accesibile abia cîteva documente originale. În schimb, constatările privitoare la gotica matură se întemeiază în întregime pe observații directe, pe baza materialului original aflător la Cluj.

⁴ Hajnal, *Írástörténet*, p. 104.

⁵ Idem, *Schriftproben*, facsim., 1/a-b.

⁶ *Ibidem*, facsim., nr. 2; Idem, *Írástörténet*, facsim., 2/B, 4/B; Szentpétery, *Okk.*, planșele II—III.

mai bine zis compuse, printr-o adăugire succesivă de trăsături (bunăoară: m = m). Trebuie să observăm de pe acum că aplicarea acestei tehnici la scrierea documentară va duce mai tirziu la aspectul unghiular și puternic fracturat al literelor scrierii gotice mature.

Nici unul din tipurile de scriere amintite mai înainte nu era potrivit pentru a se putea scrie mult și repede. Or, în urma dezvoltării economice și diferențierii sociale, necesitatea emiterii de documente se simțea tot mai intens¹, iar odată cu întemeierea universităților era neapărată nevoie de o scriere mai rapidă². Acești factori au dat naștere în a doua jumătate a secolului al XII-lea unei scrieri care, deși încă tot rigidă, era totuși mai energică și mai puțin ornamentală. Exemplele cele mai frumoase ale acestei scrieri ni le oferă documentele papale. În cazul acestei scrieri minuscule mina, acum mai avîntată, a scribului trage nervos extremitatea brațelor de litere spre dreapta, iar cozile lor spre stînga, încît ele se termină în virfuri ascuțite³. Această minusculă și-a împumutat soluțiile ei practice din scrierea mai nouă a notarilor italieni, care desfășurau o activitate deosebit de vie chiar și în epoca decadenței generale a scrisului. În elaborarea acestei scrieri, în învățămîntul rolul principal l-au jucat universitățile franceze, iar răspîndirea lui rapidă se datorește în primul rînd universităților în general și prestigiului cancelariei pontificale, cancelarie în strînsă legătură cu aceste școli superioare⁴. Întrucît minuscula papală (sau curială) în fond este identică cu această scriere, perioada ce se întinde pînă la mijlocul secolului al XIII-lea se poate considera ca fiind dominată, în ceea ce privește dezvoltarea scrisului, de influența pontificală⁵.

Perioadă cuprinsă aproximativ între anii 1180-1240. Este importantă în dezvoltarea scrierii mai ales pentru două realizări:

1. Minuscula documentară, amintită mai sus și folosită numai în actele cu caracter juridic, care s-a transformat treptat pînă la sfîrșitul acestei perioade, ca urmare în parte a tendinței sale spre o cît mai mare rapiditate, iar în parte sub influența scrierii literare.

2. O variantă nouă, simplificată a scrierii literare, foarte greoaie și lente de mai înainte, variantă întrebunțată și în documente. Acest tip rapid de scriere era folosit de notarii cancelariilor, de notarii publici etc. în masa crescîndă a actelor curente, care n-aveau un caracter solemn.

a) O dată cu intensificarea practicii scrisului, începînd cu secolul al XIII-lea, se pune tot mai mult accentul nu numai pe frumusețea și caracterul citet, ci pe *rapiditatea* lui. De aceea a început — fără vreo influență externă — un proces intern tinzînd la o mai mare *mobilitate a vechii minuscule*⁶. În această perioadă, schimbarea cea mai însemnată în procesul de transformare a minusculei documentare era dispariția membrilor lungi în formă de sulițe. Într-adevăr, ele constituiau piedica principală în calea trasării mai multor litere sau chiar a unor cuvinte întregi fără ridicarea

¹ Cf. Luizova, p. 272—274, 280.

² Cf. Hajnal, *Le rôle social de l'écriture et l'évolution européenne*, în «Revue de l'Institut de Sociologie Solvay», Bruxelles, 1934, nr. 1—2.

³ Cf. Franz Steffens, *Lateinische Paleographie*, Berlin-Leipzig, 1929 (prescurtat: Steffens), planșele 80—81; Hajnal, *Írástörténet*, facsim., 7/B, 8/B; Idem, *Schriftproben*, facsim., 3/d, 4/a.

⁴ Hajnal, *Írástörténet*, p. 114—118.

⁵ *Ibidem*, p. 124; Szentpétery, *Oklt.*, p. 111.

⁶ Hajnal, *Írástörténet*, p. 122—129.

penei. A început deci ruperea brațelor și a cozilor în ductul scrisului¹. Drept urmare, în primul rînd, litera *s* a adoptat o formă mai comodă în locul poziției sale de pînă atunci, cînd se înălțase deasupra rîndului. Și anume acest proces a decurs în felul următor: mai întîi litera a fost prelungită în josul rîndului și proporționată cu mărimea celorlalte litere; apoi mijlocul ei rigid a fost îndoit, iar partea ei inferioară a fost curbată spre stînga, la început prin mișcarea avîntată a penei, mai tîrziu printr-un duct hotărit. În sfîrșit în scrierile mai rapide, cele două trăsături care compuneau corpul și capul literei au devenit, printr-o mișcare degajată, o singură linie. Printr-o transformare asemănătoare a trecut și litera *d*. La început, trăsătura lungă a acesteia era îndoită spre stînga, apoi cele două trăsături componente ale literei se apropiau tot mai mult una de alta, ca să se contopească într-o singură linie și în sfîrșit pentru ca să dispară în scrierile mai rapide pînă și ultima reminiscență a brațului vertical al literei².

Un fapt și mai important pentru dezvoltarea ulterioară a scrierii era faptul că, începînd cu deceniul al patrulea al secolului al XIII-lea, notarii care scriau mai repede nu mai adăugau una după alta membrele literelor, prin trăsături deosebite de pană, ci căutau să le lege între ele cu ajutorul unor liniuțe. Aceasta se constată, cel mai de vreme, la literele *m*, *n*, *r*, ale căror membre în consecință, adesea se deschid, literele primind astfel aspectul unei armonici.

b) Aceste soluții grafice sînt primele simptome sigure ale faptului că *noua scriere literară de un caracter practic*, eliberată de însușirile ei greoaie, a început încă din al doilea sfert al veacului al XIII-lea să-și exercite influența asupra minusculei. Această scriere nouă avea să joace un rol mai general decît înaintașele sale, deoarece predarea și întrebuințarea ei nu erau legate strîns de un singur studiu și de o singură problemă a scrierii, ca de pildă consemnarea în documente a pricinilor juridice sau transcrierea codicelor. Ea a luat naștere la universități, unde în urma unei practici de vaste proporții, datorită scrisului miilor de studenți, s-a format o scriere literară rapidă, totuși clară și ușoară de citit. Viața universitară reclama un tip rapid de scriere, cu care să se poată face însemnări multe pe un spațiu restrîns, întrucît materialul de scris era scump; un tip de scriere care să poată fi citit nu numai de cel ce lua notele, ci și de colegii săi³. Aceste note erau copiate pe seama studențimii în mii și mii de exemplare, în ateliere speciale existente pe lingă universități. Munca aceasta de transcriere nu era însă îndeplinită de copiiști obișnuiți de cărți, ci de studenți săraci și pricepuți. Acești oameni, foarte versați în meșteșugul scrierii, au format noua scriere literară, de o înfățișare distinsă, sigură, armonioasă, care nu mai cuprinde nici o trăsătură de prisos în alcătuirea literelor. Ținînd seama că tot universitățile erau centrele în care se învăța redactarea documentelor, este lesne de înțeles că studentul deprins cu noua scriere, întrebuințată în notele universitare, ajuns

¹ Cf. Hajnal, *Schriftproben*, facsim., 8/a, 10/b, 14, 15, 18/a.

² A se vedea figurile care exemplifică transformarea acestor litere la Hajnal, *Irästörténet*, p. 124—125.

³ După aprecierile interesante făcute de T. V. Luizova, *op. cit.* (p. 280) scrierea gotică timpurie, în comparație cu minuscule carolingiană, înseamnă o economie de 12 % — 15 %, în spațiul de scris, economie care atinge uneori 50 % în cazul variantelor goticii mature.

mai târziu notar într-o cancelarie, putea să aplice multe din realizările acestui tip rapid de scriere în munca lui de scriitor de documente¹.

Tendința de a scrie cât mai repede n-a pricinuit încă, în această perioadă, deformarea fizionomiei scrierii, deoarece progresele dezvoltării tehnice se însușeau temeinic în învățământul universitar, ceea ce a dus — în cursul predării scrierii documentare — la o perfecționare a formelor tipului rapid al scrierii literare însăși, care s-a răspândit apoi prin mijlocirea studenților numai în această variantă perfecționată în întreaga zonă a scrierii latine din Europa. Atât timp cât scriitorii de documente se recrutau dintre « magiștri » care își făcuseră studiile la universități, și variantele documentare ale noii scrieri literare își păstrau aspectul lor limpede și disciplinat. Într-adevăr, este uimitor cât de bine modelate și citețe au rămas aceste variante, în ciuda scrisului lor mărunț².

Această scriere literară nouă, întrebuițată în documente, îngăduia mișcări mai libere în mînuirea penei decît înaintașa ei, care desenase literele încet și cu migală. Părțile literelor apar acum ca niște liniuțe drepte, în bună parte de aceeași mărime, semănînd cu niște bețișoare. Membrele literelor se înșiruie deslinat unele lingă altele, iar în scrierile mai rapide ele se descompun în întregime, încît unitatea nu mai este menținută între ele decît prin trăsături subțiri ca niște fire de păr. Tipul acesta de scriere este o alternanță dezinvoltă a unor bețișoare rigide și a unor trăsături fine care le leagă în niște unghiuri ascuțite³. E o scriere rapidă, în fond deja cursivă, totuși fără a avea încă aspectul scrierilor curente din zilele noastre, în care literele se împletesc strîns, parcă ar fi formate dintr-o singură linie sinuoasă. Explicația acestui aspect al scrierii, despre care este vorba aici, se datorește faptului că acum, ca și de altfel mai înainte, literele nu erau considerate drept unități, ci ele se compun din membre, iar liniuțele fine care unesc membrele trasate gros sînt numai părți secundare, accesorii ale literelor. Cursivele gotice propriu-zise de tip documentar s-au putut constitui abia mai târziu prin reacțiunea exercitată de minusculă asupra scrierilor rapide de tip literar.

c) Trebuie să amintim aici despre o inovație în tehnica scrisului; *despicarea piezișă a vîrfului penei*, care a făcut posibilă nu numai scrierea rapidă amintită mai sus, ci a influențat în chip hotărîtor și dezvoltarea scrierii gotice în ansamblul ei⁴. La început, vîrfurile penei se tăiau pieziș, probabil fiindcă s-a observat că membrele groase ale literelor tipului literar puteau fi scrise astfel mai ușor, dintr-o singură mișcare, fără a apăsa asupra penei. Dar cu o pană, despicată în felul acesta nu se pot trasa linii rotunde; cu ea se pot executa fie linii foarte groase, dacă trăsătura este îndreptată în jos, fie linii foarte subțiri, dacă pana e mișcată oblic în direcția ascuțișului extremității sale. Membrele singurate ale literelor nu pot fi aplicate unele la altele cu o astfel de pană decît în unghiuri ascuțite. Prin urmare, trasarea separată a membrilor de litere — procedeu caracteristic scrierii de tip literar — și oblici-tatea penei au îndreptat evoluția scrierii spre formele unghiulare zise gotice.

¹ István Hajnal, *L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales*, în *Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, nr. 7, Budapesta, 1954, p. 3—101.

² Hajnal, *Írástörténet*, facsim., 21/B; Idem, *Schriftproben*, facsim., 15.

³ Idem, *Schriftproben*, facsim., 16, 17/a—b.

⁴ Cu privire la cele ce urmează, a se vedea Luizova, p. 280—282, și Hajnal, *Írástörténet*, p. 110.

Acestea mai târziu au fost apoi stilizate intenționat de scribi, care au transformat membrele literelor în linii frunte chiar în mai multe locuri ¹.

«Serierile magistrale». Acestea sînt antecedentele așa-numitelor «scrieri magistrale» în care culminează dezvoltarea gotică. Este vorba de scrierile în care se îmbină în chip ferit eleganța vechii forme documentare cu realizările practice ale noii scrieri literare. În perioada 1240—1280 acest tip de scriere caracterizează scrierea documentară în general, și pe aceea din cancelaria regală și din alte cancelarii mai importante (bunăoară ale locurilor de adevărire) în special. Aceste capodopere grafice fac o adîncă impresie de calm, de seninătate și solemnitate; ele se disting prin armonia artistică a proporțiilor. Nu numai rîndurile cu aspect monumental al documentelor scrise pe foi mari, dar și ductul delicat și subțire al fișiiilor înguste de pergament dovedesc același avînt ușor, aceeași deprindere disciplinată, aceeași siguranță de sine și aceeași cultură temeinică în arta scrierii ².

a) Dar dintre produsele acestei perioade *nașterea cursivei gotice documentare* este chiar mai importantă — ca perespective de viitor — decît formarea «scrierilor magistrale». Minuscula documentară, după cum am văzut, suferise și mai înainte influențe din partea tipului rapid al noii scrieri literare. În scrierile documentare mai mărunte și mai rezezi în cursul secolului al XIII-lea se întîlnesc tot mai frecvent elemente cursive. Totuși scrierile cursive (care erau independente atît față de minusculă, cît și față de scrierea literară deși aveau în aceleași timp unele raporturi cu amîndouă) s-au constituit ca scrieri documentare abia în a doua jumătate a veacului amîntit ³. Consolidarea scrierilor cursive în documente a fost poate pasul cel mai important care a permis mai târziu ca obiceiul scrisului să primească un caracter mai practic și să poată cuceri societatea laică. Într-adevăr, în această epocă scrierea documentelor, îndeosebi în centrul și răsăritul Europei, era din punct de vedere cantitativ ramura cea mai importantă a scrierii și aceea care avea raporturile cele mai strînse cu viața practică.

Nașterea cursivei gotice documentare se datorește foarte probabil străduințelor «magiștrilor» scriitori de documente, care făcuseră studii universitare, de a acorda scrierea documentară specială, cunoscută de ei, cu elemente împrumutate din tipul rapid al scrierii literare, întrebuintate în universități. Îmbinarea eleganței minusculei și a rapidității scrierii folosite în notele universitare nu puteau fi realizate decît de «magiștrii» exigenți, care cunoșteau perfect ambele scrieri. După cum în faza precedentă de dezvoltare noua scriere literară a contribuit la simplificarea minusculei și la transformarea acesteia într-o scriere mai rapidă, acum asistăm la o reacțiune a aceleiași minuscule asupra scrierii literare. Scrierea documentară era încă destul de puternică pentru a pretinde adaptarea noului tip de scriere literară — care îi invadase domeniul — la tradițiile ei viabile. Așadar, scriitorii de documente au căutat să rotunjească bețișoarele rigide ale scrierii literare, ca să poată imprima și scrierii rapide o oarecare mlădiere, care s-o apropie de formele mai rotunde și mai solemne ale minusculei ⁴.

¹ Formarea scrierii gotice este deci o problemă de tehnică a scrisului, iar răspîndirea ei e în legătură cu nevoile practice ivite în viața universităților. Ea nu poate fi explicată — așa cum credeau greșit adepții școlii burgheze-a istoriei spirituale — ca o imitație a stilului arhitecturii ogivale.

² Hajnal, *Schriftproben*, facsim., 19, 20/b, 23/a—b.

³ Cf. Steffens, pl. XXI.

⁴ Hajnal, *Schriftproben*, facsim., 21/b—d, 22.

Aceste forme noi au devenit apoi în curînd obiect de studiu sistematic în şcoli, datorită probabil unor clerici instruiţi care, alături de scrierea documentelor, se ocupau şi de predarea scrierii. De acum înainte, uzanţele individualiste ale scribilor erau împiedicate de reguli şi deprinderi şcolare şi astfel noile realizări ale scrierii s-au putut consolida şi s-au răspîndit peste tot¹. În acest moment cursiva documentară specifică s-a şi despărţit de tipul rapid al scrierii literare, sub influenţa căreia se aflase pînă acum. Înrîurirea exercitată de scrierea documentară asupra variantelor noi de scriere rapidă a dat deci naştere, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, goticii cursive documentare, acestei scrieri curente, care deşi trasată repede, era de un aspect calm şi sobru; ea este îmbibată de tradiţie, dar totuşi capabilă să se dezvolte².

b) Evoluţia menţionată mai sus a fost înlesnită probabil şi de faptul că paralel cu formarea cursivei documentare se consolidează definitiv în documente şi o altă scriere curentă, trasată şi mai repede, aşa-numita *scriere de registru*. Aceasta se găsea în raporturi strînse cu scrierea literară şi căuta cu orice preţ să devină extrem de rapidă şi uşor utilizabilă. La început ea era folosită numai pentru însemnări scurte şi provizorii din domeniul scrierilor juridice; mai tîrziu însă era întrebuiţată şi în documente propriu-zise, mai ales în acelea care n-aveau un caracter solemn şi emanau de la foruri provinciale. Spre sfîrşitul secolului al XIII-lea ea a pătruns chiar şi în cancelariile mai mari³. Cu toate acestea scrierea de registru a fost prea puţin influenţată de particularităţile scrierii documentare, păstrîndu-şi neschimbat caracterul ei literar. Ea se compune dintr-o înşirare grăbită de trăsături precise şi energice, membrele literelor fiind reduse la forma unor bastonaşe subţiri şi drepte. Aspectul scrierilor de registru este foarte variat. Însă toate variantele acestei scrieri par seci, ca şi cum ar fi doar sgîrţiate pe pergament⁴. Tipul acesta de scriere se întrebuiţa în conceptele notarilor publici, în fel şi fel de note provizorii, în socoteli, în conscripţii economice, în procesele-verbale de anchete judiciare, în registrele papale şi orăşeneşti. De altminteri, de la acestea din urmă i se trage şi numele. Întrebuiţarea ei s-a intensificat, după cum vom vedea, o dată cu creşterea numărului documentelor. Dar adevărata ei importanţă din punct de vedere al dezvoltării viitoare, constă deocamdată mai ales în influenţa pe care a exercitat-o asupra cursivelor documentare pentru accentuarea neîncetată a vitezei acestora⁵.

Noile schimbări în dezvoltarea scrierii. Scrierea gotică se afla tocmai în apogeul dezvoltării sale, atît în ceea ce priveşte minuscula documentară, oît şi cursiva, atunci cînd începeau deja să se ivească noi schimbări importante. Într-adevăr, dezvoltarea scrierii nu se putea opri nici după realizările ei cele mai frumoase, după ce ea, prin tipul rapid al scrierii literare, şi prin cursivă, a început să aibă o însemnătate practică în viaţa socială. Pe cînd mai înainte scrierea documentară era caracterizată de o stabilitate extraordinară a formelor, aproape de o imobilitate seculară, acum ea însăşi — ţinînd pas cu societatea — a apucat pe drumul unei serii de schimbări repezi. Fizionomia scrierilor documentare s-a transformat pe neaşteptate

¹ Hajnal, *Írástörténet*, p. 140; Szilágyi, *Írástörténet*, p. 238.

² Hajnal, *Írástörténet*, p. 149.

³ Szilágyi, *Írástörténet*, p. 239—241.

⁴ Hajnal, *Schriftproben*, facsim., 24/a—d, g.

⁵ *Ibidem*, p. 14.

— cel puțin în aparență — în ultimele decenii ale secolului al XIII-lea și a început să adopte forma ghimpoasă și unghiulară, sub care s-a făcut îndeobște cunoscută scrierea gotică sau monahală. Dar întrucît scrierea documentară specifică se distingea mai înainte tocmai prin perseverarea ei în forme rotunde, ca să se atașeze apoi, cu aceeași stăruință, formelor ascuțite, această cotitură trebuie socotită ca decisivă în evoluția goticii.

Dintre cauzele acestor schimbări trebuie să amintim — pe baza cercetărilor lui Hajnal — ca fiind mai importante: creșterea ulterioară a repezi-ciunii scrierii și influența tot mai puternică a scrierii literare¹.

a) Într-adevăr, un număr însemnat din aceste schimbări trebuie pus în legătură cu *accelerarea scrisului*, fenomen ce se poate observa nu numai în scrierea documentară propriu-zisă, dar și în cea cursivă și în aceea de registru. Aceasta se explică probabil atît prin posibilitatea, cît și prin cerința crescîndă a intensificării repezi-ciunii, după ce realizările scrierii rapide au devenit un obiect de studiu sistematic în învățămînt.

Tendența de a scrie cît mai repede a determinat o întrebuintare tot mai largă a legăturilor care uneau literele². Aceasta împrumuta, încă de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, un aspect modern unor scrieri. Legăturile dintre litere apar ca urmare a rapidității scrisului: mîna scribului, mișcîndu-se iute în direcția trasării scrisului, literele și-au pierdut rigiditatea lor, trăsăturile orizontale ale unora din ele (*r, e, t, f, s*) se prelungeau prin avîntul mîinii în direcția scrisului, iar sfîrșitul literelor și mai ales al cuvintelor se cobora în cotituri bruște sub rînd³. Literele nu-și mai păstrau individualitatea lor proprie, ci se aplecau unele spre altele, sau se abăteau unele de la altele. Prin avîntul mîinii scriitorului, o mișcare atrăgea după sine pe celelalte și formele literelor începeau să se adapteze între ele. În asemenea condiții, scrisul se executa ca și după obiceiul modern, el ne mai fiind desenat ca în scrierile caligrafice îngrijite de mai înainte.

Trăsăturile cotite sub rînd, care canalizau nervozitatea mîinii grăbite, mai tîrziu în scrierile documentare mai îngrijite s-au transformat în motive decorative. Un rol similar le-a revenit și liniuțelor de prescurtare aflătoare deasupra rîndului.

b) Formele ascuțite de litere, care caracterizează în general perioada de declin a scrierii gotice, au fost determinate de *accentuarea influenței scrierilor literare*. Această influență mai nouă însă nu s-a exercitat asupra scrierilor documentare din partea celei literare perfecționate și fine — aceea a notelor universitare — ci din partea scrierilor literare elementare și robuste. Într-adevăr, din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, de cînd marile realizări ale scrierii curente s-au rîspîndit și în învățămîntul inferior al scrierii, a început procesul înăsprii treptate a formelor scrierii literare noi. Această scriere literară sub pana greoaie a dascălilor mai slabi pregătiți și a elevilor lor din școlile inferioare, obișnuiți cu scrierea literară rudimentară și cu aspect robust, nu și-a putut păstra aceea claritate disciplinată cu care o minuiu «magiștri», care aveau o cultură superioară. Astfel, această scriere și-a pierdut frumusețea, rapiditatea și energia ei inițială, devenind tot mai neregulată, dezordonată și mai ales greoaie. Dar scrierile documentare și-au

¹ Pentru cele ce urmează, vezi Hajnal, *Irástörténet*, p. 138—150.

² Cf. Luizova, p. 276—277.

³ Vezi figurile din Hajnal, *Irástörténet*, p. 141.

schimbat caracterul abia atunci cînd minusculele nu mai putea să se sustragă de sub influența acestei scrieri literare vulgarizate.

În scrierea documentelor s-a introdus obiceiul apăsării penei și al îngroșării inegale a trăsăturilor sub înîrîirea formelor mai robuste, care se pot distinge ușor în scrisul greoi al unor copişti de cărți. De aici înainte și în scrierea minusculele membrele groase ale literelor se uneau cu niște trăsături ajutătoare subțiri, contrastul alternanței liniilor groase și subțiri, care rezulta în acest fel, fiind accentuat chiar dinadins, în scop decorativ. Cu această tehnică a scrisului, fiecare literă și linie primea, mai devreme sau mai târziu un aspect ghimpos și sec: adică devenea gotică. Este de-a dreptul surprinzătoare tenacitatea cu care se căuta să fie apărute încă docenii întregi — desigur de către scriitorii de documente mai culti, care au făcut studii superioare — formele mai rotunde ale minusculei documentare, în fața procedeelor amintite ale scrierii rudimentare. Totuși aceste eforturi n-au putut schimba cituși de puțin direcția principală a dezvoltării, căci rolul social tot mai intens al scrierii pretindea din ce în ce mai imperios ca scrierea documentară să iasă, la rîndul ei, din turnul său de fildeş și să se adapteze trebuințelor practice.

c) Sub înîrîirea factorilor menționați, arcurile uniforme, rotunde și oarecum molatice ale minusculei au început să se frîngă în *unghiuri ascuțite*¹, avînd loc deci o *fracturare a scrisului*. Scrierea aceasta e mai puțin estetică decît aceea a etapei precedente pe care o marhează evoluția și ea înseamnă, în comparație cu scrierile magistrale un regres neîndoielnic, deși în general poate fi considerată încă îngrijită. Alternanța liniilor groase și subțiri creează deseori un contrast pronunțat și stîngaci; extremitățile liniilor se frîng în unghiuri ascuțite, întreaga scriere pîrînd tot mai ghimpoasă și colțuroasă. Caracterul acesta al scrierii este accentuat și mai mult de ornamentația ei, prin îngroșarea inegală a brațelor de litere, împodobite uneori cu motive în formă de țepi, colțișori și urechiușe².

d) Se produc acum și o serie de *schimbări în fizionomia scrierilor cursive*. Scrierile cursive ale goticii cristalizate au de asemenea o fizionomie mai puțin plăcută decît înaintașele lor din perioada precedentă³. Aceste tipuri de scriere rapidă sînt, încă de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, puțin limpezi în urma grabei prea mari și cîteodată slabei discipline a mîinii scribîndului.

Scrisul nu se mai desfășoară liber și nestîrjit în direcția trasării, ci este plin de prescurtări, de legături capricioase, unele cuvinte pîrînd încolăcite în formă de ghem. Pînă alergînd repede, provoacă uneori împletiri încurcate de linii, care nu sînt numai neplăcute la vedere, dar îngreunează mult și lectura⁴.

Aceste constatări se potrivesc într-o măsură chiar mai accentuată scrierilor de registru de la sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul celui următor.

Scrierea gotică în perioada ei de decadență (sec. XIV—XV). Începînd cu veacu al XIV-lea, scrierea gotică a intrat într-o perioadă de decadență. Această constatare este însă valabilă numai în ceea ce privește caracterul

¹ Cf. Szilágyi, *Írástörténet*, p. 240.

² Hajnal, *Schriftproben*, facsim., 25/a, c, g, 30, 31, 32/c; facsim. în *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. II, nr. 306, 460, 471.

³ Cf. Szilágyi, *Írástörténet*, p. 240—241.

⁴ Hajnal, *Schriftproben*, facsim., 27, 28/a — b, 29/b d; facsim. în *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, nr. 197.

fundamental al scrierii și nu înseamnă că înăuntrul formelor ascuțite, care dominau în general, ar fi încetat să apară noi variante de scrieri. Dimpotrivă pînă la începutul secolului al XV-lea se întâlnește o diversitate atât de mare în această privință, încît în situația actuală a cercetărilor se impune drept o sarcină principală tocmai încercarea unei sistematizări a acestor variante.

O greutate serioasă în cercetarea paleografică a materialului documentar privitor la Transilvania, începînd cu secolul al XIV-lea, e constituită de lipsa completă a studiilor monografice. De aceea, trebuie să ne mulțumim cu o schiță și mai sumară despre istoria scrierii din secolele al XIV-lea și al XV-lea decît aceea oferită pentru epoca precedentă. Deocamdată lipsesc deci condițiile preliminare pentru lămurirea problemelor celor mai importante ale dezvoltării scrierii: raporturile de istorie social-culturală care se ascund sub variantele și formele scrierii acestei epoci. Tratatule de paleografie de pînă acum dau foarte puțină atenție evoluției scrierii din acest timp. Un exemplu semnificativ este manualul bine cunoscut al lui Prou,

Cu toate acestea, credem că în cercetarea de față s-au putut face numeroase observații utile cu privire la scrierile din Transilvania în secolele al XIV-lea și al XV-lea. Dar prima condiție a valorificării complete a acestor observații este comparația cea mai largă cu puțință a dezvoltării întregii scrieri din Ungaria feudală cu aceea din celelalte țări ale zonei latine. Această sarcină revine în primul rînd paleografilor din Ungaria.

Înainte de îndeplinirea acestei sarcini, orice încercare și ipoteză care se întemeiază numai pe materialul din Transilvania poate fi precară¹. Dar, deși s-a părut mai prudent să se renunțe decamdată la prezentarea întregii imagini de istorie culturală, așa cum se oglindește ea în dezvoltarea scrierii, e necesar totuși să încercăm a distinge, ca o precizare din punct de vedere cronologic, unele subperioade din cadrul perioadei mari a decadenței tipului gotic de scriere, și totodată să prezentăm variantele cele mai frecvente

¹ În cercetările noastre ne-am putut folosi doar de publicațiile de facsimile ale lui Wilhelm Arndt, *Schrifttafeln zur Erlernung der lateinischen Paleographie*, I—III, Berlin, 1904—1907 (prescurtat: Arndt); Alain de Boüard, *Manuel de diplomatique française et pontificale. Album*, Paris, 1929 (prescurtat: Boüard, *Album*); Anton Chroust, *Monumenta palaeographica. Denkmäler der Schreibkunst des Mittelalters*, seria I, vol. I—III, seria II, v. I—III, München, 1902—1917 (prescurtat: Chroust); Maurice Prou, *Manuel de paléographie, Recueil de facsimilés d'écritures du V. au XVIIe siècle*, Paris, 1904 (prescurtat: Prou); Theodor Sickel, *Monumenta graphica medii aevi* [Monumente grafice ale evului mediu], Viena, 1858 (prescurtat: Sickel), precum și de cele de la École des Chartes: *Recueil de facsimilés à l'usage de l'École des Chartes*, fasc. I, Paris, 1880, (prescurtat: École des Chartes), în ceea ce privește speciemenle apusene de scriere. Cu privire la materialul nostru, în afară de originale și de reproduceri din volumele seriei Transilvania, am mai utilizat facsimilele din lucrările lui D. Ciurea, *Le scritture latine nei paesi romeni. Saggio di paleografia e di diplomazia*, în «Ephemeris Dacoromana», IX (1940), (prescurtat: Ciurea), p. 181—241 și albumele Maria Holban—Virginia Sacerdoțeanu, *Culegere de facsimile pentru Școala de Arhivistică. Seria latină*, București, 1942; Horváth Árpád, *Oklevélhasznásmok gyűjteménye* [Culegere de facsimile de documente], Budapesta, 1883; Ujházy László, *Monumenta Historiae Hungaricae Diplomatica* [Monumente diplomatice referitoare la istoria Ungariei], Budapesta, 1914 (prescurtat: Ujházy). Dar în toate aceste culegeri se întîlnesc relativ puține reproduceri care să ilustreze dezvoltarea scrierii în secolul al XIV-lea și al XV-lea. O altă dificultate constă în faptul că materialul comparativ în publicațiile menționate este în bună parte german și într-o măsură mai restrînsă francez și italian, fără să putem folosi și materialul ceh sau polonez. Așadar n-am avut la dispoziție un material ilustrativ destul de multilateral ca să putem face toate comparațiile necesare pentru stabilirea particularităților locale și lămurirea originii deosebitelor influențe executate asupra scrierii din documentele seriei Transilvania.

și caracteristice de scriere. Încercarea de mai jos nu poate decît să-și propună mai mult decît să atragă atenția paleografilor asupra problemelor ce se ridică și a specimenelor de scriere care au putut fi culese cu prilejul acestei încercări.

În cele ce urmează vom proceda în felul următor: vom stabili mai întîi epocile ce se disting în scrierea folosită în secolele al XIV-lea și al XV-lea. Apoi vom caracteriza pe rînd evoluția fiecărui tip de scriere din faza tîrzie a goticii. În legătură cu aceasta vom descrie grupele cele mai tipice, pe baza cărora am făcut caracterizarea speciei respective. În sfîrșit, vom încerca o periodizare a goticii tîrzii din țară.

Vrem să precizăm însă din capul locului că nu putem trasa aici decît direcția principală a dezvoltării scrierii, fără a urmări toate variantele acesteia. Procedul nostru își găsește justificare în faptul că gotica decadentă n-a mai produs specii noi de scriere, deosebitele variante putînd fi considerate doar ca niște derivate ale minusculei, ale cursivei și ale scrierii de registru, respectiv ale scrierii literare, toate acestea modificîndu-se în raport cu condițiile de timp și de loc. E adevărat că amestecul ce se constată între elementele acestor specii precum și diversitatea pregătirii scribilor dau un aspect foarte variat scrierilor documentare ale aceleași perioade, totuși în fond ele își păstrează caracterul unitar, pe care l-au imprimat lor generațiile de «magistri» din perioada precedentă. Această unitate fundamentală prezintă însă nuanțe variate sub influența transformărilor mai noi ale scrierilor latine și a condițiilor culturale locale.

În sfîrșit, trebuie să observăm că variantele deosebitelor specii n-au urmat una după alta în ordine strict cronologică și că în aceeași fază de dezvoltare nu se întrebunța în chip exclusiv una singură din aceste variante. Într-adevăr, au coexistat și s-au îmbinat nu numai variantele care în ordinea dezvoltării se succedau una după alta, ci au reinviat în mod sporadic și pe un timp mai lung sau mai scurt, ohiar scrieri mai vechi. În ciuda acestei situații complexe, s-a putut stabili limpede care grup de scriere avea răspîndirea cea mai largă la un moment dat, fapt care a permis trasarea direcției principale a dezvoltării scrierii.

Scrierea documentară solemnă (minuscule). Se caracterizează în tot cursul secolului al XIV-lea și al XV-lea prin influența crescîndă a formelor cursivei și a scrierii literare, precum și prin faptul că este împinsă pe planul al doilea de întrebuintarea cursivei. Minusculea se transformă în semicursivă chiar și în actele privilegiale, ca să-și poată păstra locul — sub această formă — măcar aici, după ce pe la mijlocul veacului al XIV-lea a fost scoasă din celelalte sectoare ale scrierii documentelor. În comparație cu scrierea documentară specifică, scrierea cursivă prezenta un avantaj considerabil prin rapiditatea ei mai accentuată și prin faptul că era legată mai puțin riguros de reguli. Prin aceste două însușiri, începînd cu secolul al XIV-lea — adică o dată cu răspîndirea masivă a scrierii — cursiva s-a impus în dauna minusculei, nu numai în practica dieilor mai slabi pregătiți, dar și în aceea a scriitorilor celor mai versați în arta scrierii. În felul acesta pătrundeau tot mai multe elemente cursive în minusculea documentară, chiar și în scrierile cele mai îngrijite. Astfel au apărut acele scrieri documentare cu caracter mixt, care nu se mai pot socoti decît parțial ca minuscule.

Dar, cu toate că din a doua jumătate a secolului al XIV-lea se întîlnesc foarte rar exemple de minuscule pură, variantele ei mai mult sau mai puțin

transformate și-au păstrat și mai departe caracteristicile formale ale unei scrieri documentare deosebite, deoarece existența minusculei s-a contopit în chip indisolubil cu emiterea documentelor. Așadar, de câte ori era vorba de întocmirea unui document solemn, îngrijit și de o valoare juridică perpetuă, se recurgea la literele și tehnica minusculei. În școlile în care se învăța scrierea documentelor, minusculea se preda permanent și când un notar voia să-și arate iscusința în arta scrierii, el se folosea numai de minuscule. La sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul celui de-al XV-lea — poate în urma creșterii influenței germane — se căuta înlocuirea minusculei în actele solemne cu varianta zisă *missale* [liturgică] a scrierii literare gotice, caracterizată prin litere robuste și foarte fracturate¹. Tradițiile scrierii documentare s-au dovedit însă și de această dată mai puternice, minusculea reușind să treacă și prin această încercare, până ce scrierea umanistă biruitoare o va reșeza treptat în vechile ei drepturi.

În primele patru decenii ale veacului al XIV-lea, dezvoltarea minusculei se împletea organic și cu tradiția perioadei precedente. Vechile forme de litere continuau să existe, dar sub înriurirea scrierilor cursive au luat iar un aspect ceva mai rotund și mai moale, sau — probabil sub influența scrierilor literare — au adoptat o fizionomie mai unghiulară și ghimpoasă. Pana era minuită mai liber, poate chiar mai neglijent. Totuși, actele solemne ale acestei perioade de aproape o jumătate de secol, dacă le privim în ansamblu, nu pot fi considerate, sub aspectul scrierii, cu nimic inferioare celor de la sfârșitul secolului al XIII-lea. Literele bine proporționate, trasate cu mână sigură, îndoirea avîntată a brațelor și cozilor de litere, ornamentația în formă de înnodări, urechiușe etc., aseamănă în general aceste scrieri minuscule celor din a doua jumătate a veacului amintit. Influența dizolvantă a scrierilor cursive, respectiv a scrierii literare, a devenit mai evidentă în imaginea de ansamblu a scrierilor minuscule abia după mijlocul secolului al XIV-lea.

De acum înainte însă, după o perioadă de tranziție de mai multe decenii, scrierea documentară s-a transformat în chip esențial. Pe cînd mai devreme, din punct de vedere cantitativ numai înriurirea cursivei documentare pare mai importantă în dezvoltarea minusculei, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea se observă o influență apreciabilă a variantelor mai solemne, uneori și a celor simple, ale scrierii literare. Acum literele minusculei au devenit, în general, mai mărunte, înghesuite și mai puțin elegante. Liniile frînte, formele unghiulare au înlocuit pe rînd cele rotunde și spre sfîrșitul aceluiași secol s-a cristalizat acea variantă unghiulară, ghimpoasă și fracturată a minusculei, care avea o întrebuintare generală pînă la înlocuirea ei cu scrierea nouă, umanistă. Dar în această minuscule tipic gotică, se găsesc deja nenumărate elemente din scrierile contemporane literare sau cursive, încît uneori este greu de precizat însăși specia de scriere cu care avem de-a face. Astfel, se întîlnesc o serie de scrieri documentare de tip cancelaresc, care ar putea fi considerate în același timp minuscule, semicursive sau chiar cursive documentare mai îngrijite.

O problemă pe care vor trebui s-o lămurească cercetările viitoare este aceea a raporturilor dintre formele mai rotunde ale minusculei din prima jumătate a secolului al XIV-lea pe de o parte și condițiile didactice-culturale pe de alta. Pînă atunci, în lipsă de material comparativ italian, se poate

¹ Cf. Steffens, p. XXI.

doar presupune — mai ales dacă se ține seama de relațiile artistice, literare și politice dintre Ungaria feudală și Peninsula Italică în timpul angevinilor — că acest aspect al minusculei documentare se datorește influenței italiene. În schimb, variantele puternic fracturate și unghiulare¹ care s-au răspândit de la sfârșitul secolului amintit, se află într-o legătură atât de strinsă cu dezvoltarea contemporană a scrierii germane, încât trebuie să socotim influența acesteia ca predominantă în ultima fază a minusculei gotice².

a) Examinând grupurile cele mai caracteristice ale minusculei, să vedem mai întâi *varianta documentară cea mai solemnă*. După cum e și firesc, aceasta este cea mai conservativă în păstrarea formelor prototipice vechi și cea mai apropiată de produsele perioadei precedente. Actele scrise în această variantă se caracterizează prin solemnitate și monumentalitate. În acest scop, se căuta să se accentueze potrivit tradiției, lungimea brațelor și cozilor de litere, precum și îndoirea capetelor lor prin mișcări pline de avânt; să se păstreze distanțe mari între rînduri; să se îngroașe literele ori membrele literelor și, în sfârșit, să se folosească motive decorative³.

Dintre specimenele de scriere anexate acestei lucrări, privilegiul din 1279 al regelui Ladislau al IV-lea ilustrează punctul de plecare al dezvoltării minusculei la sfârșitul secolului al XIII-lea⁴. Cele două exemple următoare, care privesc istoria scrierii din primele decenii ale veacului al XIV-lea⁵, arată că evoluția ei se desfășoară în esență tot pe făgașul de mai înainte⁶. Această constatare se poate justifica prin îndoirea avîntată a extremității brațelor și cozilor de litere, prin împodobirea lor cu motive în formă de urechi și prin atașamentul față de formele rotunde. În același timp însă se poate observa și o oarecare influență a scrierii literare, care se manifestă în aspectul și dimensiunile literelor, după cum ne dovedește un act din 1321 al capitlului din Oradea⁷. Faza de dezvoltare începută acum s-a încheiat într-o jumătate de veac, răstimp în care s-au transformat, sub influența cursivei și a scrierii literare, chiar și cele mai solenne din scrierile documentare. Actul din 1348 al capitlului din Alba Regală⁸ ne înfățișează minuscule în curs de transformare, iar acela din 1381 al capitlului din Strigoni⁹, o arată într-o stare de completă destrămare sub influența cursivei.

În ciuda acestui fapt, asemenea scrieri păstrau încă mult din aspectul rotund al liniilor vechii minuscule și din literele lor proeminente atât de caracteristice. Prin mijlocirea unor variante italiene calme și armonioase de tranziție, asemănătoare scrierii documentare și influențate de scrierea literară¹⁰, se ajunge la minuscule unghiulare și ghimpoase de nuanță ger-

¹ Cf. doc. 30 noiembrie 1389, Arh. ist., CCVI; 19 mai 1429, *ibid.*, CXC.

² Cf. Chroust, seria II, vol. III, fasc. XVIII, pl. 2/c, 3/b, 5/a—b, 6/a—b, 7/a.

³ Pentru particularitățile acestui grup, în afară de exemplele de scriere anexate, a se vedea facsimilele din *Documente privind istoria României*, C, XI—XIII, vol. II, nr. 468, 471; XIV, vol. I, nr. 34, 129, 222, 226; vol. II, nr. 59; vol. III, nr. 451, precum și doc. 29 martie 1418 Arh. ist., CLXIII; 26 martie 1430, *ibid.*, CCVI; 14 iulie 1436 și 9 mai 1453, *ibid.*, CXC.

⁴ Facsim., III/1.

⁵ Facsim., III/2—3.

⁶ Doc., 25 noiembrie 1305, Arh. ist., CXC.

⁷ Facsim., III/3.

⁸ Facsim., IV/1.

⁹ Facsim., IV/2.

¹⁰ Facsim., IV/3. Cf. facsim. în *Documente privind istoria României*, C, XI—XIII, vol. II, nr. 306. Vezi și Arndt, III, pl. 97; Giulio Battelli, *Lezioni di Paleografia*, Roma,

mană¹. În general și aceasta are un aspect disciplinat, deși nu face deloc impresia unei scrieri calme. Diecii se străduiau să accentueze meșteșugit efectul grafic al documentelor prin fracturarea repetată a membrilor de litere și prin cotirea semnelor de prescurtare, a sfârșitului cuvintelor și a cozilor de litere sub forma unor trăsături foarte subțiri. Cu aceste linii, care se prelungesc ca niște circei șerpuitori în rindurile vecine, încolăcindu-se parcă în jurul cuvintelor se află într-un contrast viu, uneori chiar supărător, nodurile puternice ale brațelor de litere, precum și masa greoaie și înghesuită a corpurilor groase ale acestora². Pentru această scriere este caracteristică și forma robustă, prelungită în jos, a literii *s*³. Dar în această epocă, cu o viață culturală atît de frămîntată, n-au căzut în desuetudine nici vechile forme liniștite și distinse, după cum ne arată frumosul privilegiu al regelui Sigismund din 1412, ci ele au fost împinse numai pe planul al doilea⁴.

Minuscula nervoasă, de nuanță germană, influențată de scrierea literară, era încă în plină prosperitate cînd, de pe la 1430, formele de litere ale noii scrieri, umaniste, care își făceau apariția și-au început acțiunea lor transformatoare și treptat i-au dat minusculei iar o fizionomie armonioasă, limpede și calmă. Efectul de ansamblu al documentului din 1429 al lui Sigismund este deja cu totul nou, deși scrierea este încă gotică⁵. Această impresie nouă se datorește ductului mai rotund și moale, precum și formei mai simple a unor litere (*b, d, h, l, s*). După acest debut timid, minuscula a revenit încetul cu încetul la vechile ei forme elegante, care însă în a doua jumătate a secolului al XV-lea și-a îmbrăcat un nou veșmînt, potrivit gustului umanist⁶.

b) Un alt grup de scrieri, mai restrîns — cel puțin în materialul accesibil nouă — e format de acea variantă a minusculei, care deși se găsea *sub influența intensă a cursivei*, căuta totuși să păstreze cît mai multe din elementele vechii scrieri documentare. Acest grup este caracteristic mai ales pentru prima jumătate a secolului al XIV-lea. La început aceste scrieri nu prea rămîneau în urma variantelor precedente ale minusculei nici în ceea ce privește aspectul lor solemn, nici ca efect estetic sau forță expresivă. Mai tîrziu însă ele au primit, sub influența scrierilor cursive, o înfățișare îmbicsită, cu rînduri înghesuite, cu litere presate în spații înguste. Varianta aceasta ne oferă, la mijlocul secolului al XIV-lea, exemple de scriere de-a dreptul neîngrijite, dezordonate, ba chiar urite. Cunoaștem asemenea cazuri nu numai în actele conventului din Cluj-Mănăstur, ci și în acelea ale curții regale⁷. Dar o dată cu limpezirea generală a goticii mature, se poate constata și în acest grup o revenire la vechile forme clare.⁸

1939 (prescurtat: Battelli), p. 212, facsim. nr. 42; facsimilele din *Monumenta Vaticana Hungariae* [Documente din arhivele Vaticanului cu privire la Ungaria], Budapesta, 1885, seria I, vol. 1; doc. 7 august 1399, Arh. ist., CXCVIII.

¹ Facsim. V/1—4. Cf. Sickel, fasc. VI., pl. 16-17.

² Facsim., V 2—4. Cf. Sickel, fasc. VI, pl. 9.

³ Facsim. V/1. Cf. Battelli, p. 213, facsim. nr. 43.

⁴ Facsim., VI/1.

⁵ Facsim., VI 2.

⁶ Facsim., VI/3.

⁷ Doc. 29 mai 1357, Arh. ist., CXC; 11 iunie 1368, *ibid.*, CLXIII; 15 aprilie 1370, *ibid.*, VI; 2 februarie 1376, *ibid.*, CLXIII; 21 martie 1406, *ibid.*, CXC.

⁸ Asupra particularităților acestui grup, în afară de speciemenle menționate, a se mai vedea facsimilele din *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. II, nr. 200; XIV, vol. II, nr. 64, 358, 571; vol. III, nr. 125, 446, 485; 4 iunie 1322, Arh. ist., CCI; 20 august 1324, *ibid.*, LXXXII; 31 martie 1332, 11 februarie 1338, 9 și 11 ianuarie 1340, *ibid.*, CCI; 11 iunie 1368, *ibid.*, CLXIII.

Primul nostru specimen nu prea se deosebește de exemplele citate în grupul precedent de minusculă decît doar prin lipsa îndoirii extremității brațelor și cozilor și prin absența ornamentației¹. Scrisul se caracterizează printr-un duct energic, solemn și aproape sumbru. În schimb actul capitlului din Oradea, contemporan cu exemplul precedent, prezintă o scriere elegantă, trasată cu o măiastră ușurință.² Brațele și cozile literelor terminate în îndoituri nervoase, ascuțite ca niște virfuri de ace, semnele de punctuație extrem de subțiri și prelungite, toate sînt o dovadă evidentă că scribul este deopotrivă de familiarizat cu minuscula și cu nuanțele cele mai fine ale scrierilor cursive, celor mai repezi. Influența scrierilor cursive se oglindește și mai limpede în privilegiul din 1323 al lui Carol Robert³. Ductul devine mai moale, după cum se poate observa bine în cazul literelor *u* și deseori și în acela al lui *m* și *n*, ceea ce dă un aspect mai rotund formelor. Exemplele următoare⁴ ilustrează pe de o parte variantele mai seci, mai rigide și în sfîrșit mai ghimpoase — corespunzător dezvoltării generale a scrierii — care o caracterizează pe aceasta în faza ei ulterioară, iar pe de altă parte variantele mai solemne și mai pretențioase, mai apropiate de tradițiile minusculei⁵. De altfel această din urmă variantă seamănă atît de mult cu semicursivele, încît abia poate fi deosebită de ele.

c) Al treilea grup important al minusculei documentare este un produs al *influenței simultane a cursivei, a scrierii literare și chiar a celei de registru*. Variantele care aparțin acestui grup sînt mai puțin frumoase decît ale grupului precedent. E vorba de scrieri mixte, greoaie, seci, de obicei monotone și lipsite de caracteristici bine distincte. Totuși, se pot deosebi patru variante principale, după elementul predominant (minuscula, cursiva, scrierea literară și cea de registru) în aceste scrieri amestecate. O caracteristică ce se regăsește la toate cele patru variante e atașamentul lor vădit la tehnica scrierii literare : adică trasarea prin mișcări separate a membrelor de litere. Scrierile acestea erau întrebuițate uneori și de scriitori foarte versați în arta scrisului⁶, dar de obicei ele erau folosite de dieci mai puțin pregătiți, care deseneau literele cu mînă greoaie și nesigură, străduindu-se să dea, cu ajutorul unor elemente împrumutate din minusculă, o oarecare solemnitate documentelor pe care le scriau⁷. Însă ei reușeau foarte rar în această privință, căci, din cauza neîndemînării, scrisul lor e lipsit tocmai de avîntul, forța și eleganța ce caracterizează în primul rînd adevărata minusculă⁸. Pătrunderea acestor forme greoaie și necioplite în scrierea documentară solemă e încă o dovadă că scrisul s-a răspîndit în cercuri tot mai largi, care nu mai aparțineau elitei intelectuale⁹.

¹ Facsim., VII/1.

² Facsim., VII/2.

³ Facsim., VII/3.

⁴ Facsim., VIII/1—3.

⁵ Facsim., IX/1—3.

⁶ Facsim., X/1—3, XI/2, XII/1—2.

⁷ Facsim., XI/1—3, XII/3.

⁸ Facsim., XII/3.

⁹ Pentru particularitățile acestui grup vezi, în afară de exemplele citate, facsimilele din *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, nr. 52, 397; vol. II, nr. 250, 406, 506; vol. III, nr. 80, 171, 194, 445, 467; doc. 17 ianuarie 1334, Arh. ist., CCI; 20 noiembrie 1337, *ibid.*, CXC (R.P.Ungară); 11 aprilie 1338, *ibid.*, CXXVIII; 25 ianuarie 1354, *ibid.*, CCI; 6 octombrie 1354, *ibid.*, VI (R.P.Ungară); 11 noiembrie 1392, *ibid.*, CXC; 1 iulie 1398, *ibid.*, CLXXXIX; 7 august 1399, *ibid.*, CXCVIII; 11 aprilie 1406 și 2 august 1408, *ibid.*, VI; 24 iunie 1409, *ibid.*, CXC; 8 martie 1410, *ibid.*, CCVI.

Primele trei specimene de scriere, pe care le reproducem, înfățișează variantele cele mai atașate de tradiția minusculei ¹. Actul din 1335 al capitolului din Alba-Iulia se deosebește de celelalte scrieri minuscule contemporane numai prin scoaterea în relief a membrilor de litere și printr-o oarecare rigiditate ². Legarea membrilor în formă de litere se face sub influența scrierii literare. Totuși, ca impresie generală, scrisul acesta este frumos și rotund. În schimb documentul din 1368 al conventului din Cluj-Mănăstur prezintă litere robuste și puternic fracturate de tip literar ³. Această minuscule este trasată de asemenea de o mână experimentată. Totuși este o scriere greoaie, în ciuda faptului că se poate recunoaște în ea — în tendința de a se întrebuița legături între litere — și influența cursivei. Actul din 1406 al capitolului din Alba-Iulia — deși elementele cursivei și ale scrierii literare sînt aici amestecate cu minuscule — face o impresie generală plăcută, deoarece minuscule rămîne dominantă ⁴. Dimpotrivă, fizionomia specimenelor următoare este determinată de scrierile de registru ⁵, respectiv de scrierea literară, ⁶ cu toate că în ele își fac loc și procedee tehnice ale cursivei. Este vorba de scrieri foarte rigide și de un aspect monoton, cu litere de obicei pătrate, compuse din trăsături în formă de bețișoare de aceeași grosime, membrele literelor unindu-se în dreptunghiuri ⁷. Documentul din 1352 al lui Ludovic I ne oferă o variantă deosebit de frecventă a minusculei, variantă formată sub înrîurirea scrierii literare a cursivei ⁸. Ea se caracterizează prin litere de aceleași dimensiuni mici și cu un aspect înghesuit. Aceasta se potrivește în esență și actului de dănie din 1406 al lui Sigismund, doar cu deosebirea că aici, sub influența mai pronunțată a scrierii literare, literele sînt mai frînte și mai ghimpoase ⁹.

Toate exemplele de mai sus ne arată că nu depindea decît de pregătirea și de experiența diacului în arta scrisului partea ce se rezerva minusculei în amestecul variatelor elemente de scriere. Dimpotrivă, privilegiul din 1411 al capitolului din Arad ¹⁰ este o pildă de-a dreptul oribilă de felul cum era maltratată chiar și scrierea documentară solemnă de un notar familiarizat doar cu scrierile rapide folosite în registre. Scrisul este greoi, dezordonat și înghesuit, rîndurile se împletesc atît de mult unele cu altele, încît documentul, la prima vedere, face impresia unei învălmășeli haotice de litere. Impresia aceasta, în loc de a fi atenuată, dimpotrivă, este accentuată de înnodările stingace și de ornamentele ghimpoase ale brațelor lungi de litere din rîndul întîi, artificiu de imitație cu care scribul voia să evoce atmosfera vechilor scrieri documentare. Dar actul acesta — ca și de altfel multe altele ce s-ar putea cita — este o dovadă în același timp a vulgarizării scrisului precum și a ștergerii demarcației dintre scrierile solemne și cele repezi, de un caracter practic.

¹ Facsim., X/1—3.

² Facsim., X/1.

³ Facsim., X/2.

⁴ Facsim., X/3.

⁵ Facsim., XI/1—3.

⁶ Facsim., XI/2.

⁷ Facsim., XI/3.

⁸ Facsim., XII/1.

⁹ Facsim., XII/2.

¹⁰ Facsim., XII/3.

Cursiva în secolele al XIV-lea și al XV-lea a cîștigat tot mai mult teren față de minusculă. Această nouă specie de scriere a început să se impună cu succes încă de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, continuînd-o în întreaga perioadă a goticii mature și chiar mai tîrziu, fiind întrebuințată pe larg în toate sectoarele scrierii documentelor. La sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor, cursiva a devenit scrierea documentară cea mai folosită. De acum înainte, cel puțin 2/3 din documentele seriei Transilvania au fost scrise în cursivă, fără a se putea sustrage de sub influența acesteia nici speciile de scriere din restul materialului nostru. Într-adevăr, cursiva documentară a fost o scriere mlădioasă, capabilă să se dezvolte și să satisfacă toate cerințele. De aceea i se deschideau cele mai frumoase perspective. Realizările tehnice ale cursivei s-au răspîndit atît de mult în întregul domeniu al scrierii documentelor, incît ele au șters de fapt semnele caracteristice ale deosebitelor specii de scriere. Astfel, cursiva nu poate fi delimitată precis nici față de minuscula solemnă, nici față de scrierile de registru, care aveau un caracter prin excelență practic. La începutul secolului al XIV-lea, adoptînd o parte din formele minusculei, o variantă de tranziție, care se poate numi semicursivă, a devenit scrierea preferată a privilegiilor. Îndeosebi din prima jumătate a aceluiași veac se cunosc *semicursive* frumoase, care se întrec, în ceea ce privește aspectul lor solemn, cu minuscula pură¹. În această perioadă de dezvoltare, demarcarea este atît de anevoioasă între minusculă și variantele mai îngrijite ale cursivei, incît de acum înainte — după cum am amintit — în multe cazuri abia se poate determina căreia din aceste două specii aparțin documentele examinate. De asemenea, este greu de făcut o distincție între cursiva documentară foarte rapidă și scrierea de registru, deoarece ambele aceste specii erau întrebuințate deopotrivă în documente.

În mijlocul secolului al XIV-lea se produce o cotitură și în evoluția cursivei. Mai înainte, ea era trasată cu mișcări largi și ușoare, prezentînd linii subțiri, îndoiri avîntate și, în general, o îngrijire care amintește de minusculă. De acum însă literele ei devin tot mai mărunte, mai robuste și mai ascuțite. Mina scribului nu se mai mișcă cu avînt, ci caută să formeze cu o grabă zgircită și cu trăsături mărunte niște litere tot mai neregulate și individualizate; ea înșiruie puncte și liniuțe în forma unei armonici, sugerînd mai degrabă decît trasînd imaginea literelor. De pildă, între literele *m*, *n*, *u*, *i*, *r*, *v*, aproape nu există nici o deosebire, după cum pot da naștere la confuzii și alte litere. Scrisul este plin de legături, sub influența cărora literele adoptă forme variate, corespunzătoare situației lor de moment. Tendința de a scrie cit mai repede dă o înfățișare tot mai cursivă scrierii. Variantele cele mai rapide, nervoase și trasate în pripă ale acestei scrieri se pot constata mai ales la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor. Pe la 1440 se poate deja observa o hotărîtă domolire și în această privință. Totuși, formele ascuțite și ghimpoase n-au fost tocite — ca să primească un aspect plăcut vederii noastre — decît de tipul umanist de scriere.

Aceste schimbări au fost pricinuite, fără îndoială, de factorii generali ai dezvoltării scrierii: pe de o parte de lărgirea neîncetată a păturii știutoare de carte cu elemente mai puțin pregătite și cu mai puțină experien-

¹ Facsim., XIII/1—3.

ță, iar pe de alta, de tendința de a se scrie tot mai repede. Dar în coruperea bruscă a formelor poate să joace un rol și înlocuirea pergamentului cu hirtia pe la jumătatea veacului al XIV-lea. Într-adevăr, în timp ce mina putea să se miște în voie și cu gesturi largi pe foaia netedă de pergament și în consecință pana putea să formeze literele cu trăsături subțiri și avintate, suprafața aspră a hirtiei împiedica mișcarea ușoară a penei; ea silea mina scribului să apese mai mult asupra acesteia și să traseze linii mai scurte și mai groase, legate între ele în unghiuri ascuțite.

a) Tranziția de la minusculă la cursivă se face prin așa-zisele *semi-cursive*. Acest grup are nenumărate variante, din care ne ocupăm aici numai de cele mai caracteristice. Documentele care ilustrează prima variantă ar putea fi atribuite, pe baza formelor lor îngrijite și elegante, cu același drept și minusculei¹. Cea de-a doua variantă reprezintă de fapt o dezvoltare a celei dintii, transformarea acesteia în cursiva propriu-zisă, rapidă și ușoară². În schimb, varianta a treia are un aspect mai rigid, atașat formelor mai solemne întrebunțate în cancelarii³. În timp ce variantele de mai înainte au ieșit aproape complet din uz pe la mijlocul secolului al XIV-lea, aceasta din urmă, ca varianta cea mai elegantă a cursivei documentare, persistă pînă la dispariția goticii, deși într-o formă simplificată.

Pe scurt, aceste semicursive sînt scrieri energice, pline de elan și foarte evolute. Ele erau folosite de adevărați maeștri ai artei scrisului, care în ciuda repeziciunii scrierii, trasau literele prin linii ușoare, cu deplină siguranță și cu o deosebită eleganță. Mulțimea ligamentelor, literele terminate în trăsături ascuțite și cotite brusc, înnodările energice, evocă pînă și azi mișcările iuți ale mîinii care conducea pana cu gesturi largi pe pergament. Din pricina avîntului mîinii, literele rotunde se apleacă în direcția scrisului, iar în spațiile dintre rinduri pătrund brațele și cozile ascuțite, țîșnite parcă din virful penei smucite cu o iuțeală nervoasă, precum și semnele de prescurtare care se prelungesc ca niște valuri deasupra corpului cuvintelor⁴. Scrierile acestea sînt pline de vigoare și fac o impresie artistică, dar variantele lor mai rapide trădează totodată și o neliniște vădită. Parcă ar fi niște lanuri de griu legănate în valuri de forță nevăzută a vîntului ce aleargă deasupra lor⁵. De la mijlocul secolului al XIV-lea cunoaștem exemplele cele mai mature și mai artistice ale semicursivei, Dar în variantele ei tîrzii⁶ numai energicele linii unduite printre rinduri au salvat cîte ceva din vechea atmosferă a acestei scrieri⁷.

¹ Facsim., XIII/1—3.

² Facsim., XIV/1—6.

³ Facsim., XV/1—5.

⁴ Facsim., XIII/3, XIV/3.

⁵ Facsim., XIV/5.

⁶ Facsim., XV/4,5.

⁷ În afară de speciemenele citate, a se vedea cu privire la acest grup facsimilele din *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. II, nr. 525; vol. III, nr. 125, 344, 376, 406; precum și doc. 14 octombrie 1337, Arh. ist., VI (R.P. Ungară); 10 decembrie 1337 și 10 februarie 1338, *ibid.*, CCI; 29 august 1338 și 6 mai 1339, *ibid.*, VI (R. P. Ungară); 11 ianuarie 1340, *ibid.*, CCI; 8 mai 1342, *ibid.*, LXXXII; 13 august 1344, *ibid.*, CCI; 18 noiembrie 1346, *ibid.*, VI; 4 iunie 1350, *ibid.*, LXXXII; 7 iulie 1350, *ibid.*, CLXIII; 27 august 1357, *ibid.*, VI; 26 februarie 1358 și 13 octombrie 1366, *ibid.*, CCI; 8 ianuarie 1367, *ibid.*, LXXXII; 11 iunie 1379, *ibid.*, VI; 16 ianuarie 1429, *ibid.*, CXC; 25 octombrie 1432, *ibid.*, CCVI; 30 octombrie 1477, *ibid.*, VI (R.P. Ungară); 9 ianuarie 1498, *ibid.*, LXXXII.

În rîndul exemplelor noastre de scrieri amintim mai 'întîi frumosul act pe pergament al capitlului din Alba-Iulia, din 1344, care, rivalizînd cu scrierile cancelărești cele mai solemne, ne înfățișează semicursiva în culmea prosperității sale¹. În schimb, documentul emis de același capitlu la 1348 și acela din 1366 al palatinului Nicolae Kont² ne orientează asupra transplantării formelor fine ale semicursivei în cursiva propriu-zisă. În sfîrșit, facsimilele următoare sînt menite să ilustreze variantele născute în felul acesta și care au avut o răspîndire generală³.

b) Grupul precedent și-a cedat locul, cu puțin după jumătatea secolului al XIV-lea, unui tip de *cursivă documentară* care se poate socoti încă destul de îngrijită. În orice caz, aceasta este forma cea mai curată a cursivei documentare din secolul al XIV-lea și al XV-lea. La origine⁴ ea era foarte apropiată de semicursivă, de care se deosebea totuși, încă de la început prin dimensiunile mai mici și prin aspectul înghesuit al literelor. La început, și ea era trasată foarte subțire, ca mai tîrziu, mai ales în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, să capete — prin apăsarea accentuată a penei — o fizionomie robustă și greoaie. În această fază deci mina nu se mai mișca pe hîrtie cu un avînt deosebit, ci căuta, cu gesturi mărunte, să formeze din linii foarte scurte cît mai multe litere. Astfel se explică înghesuirea fără precedent a scrisului, ceea ce se datorește, de altfel, și mulțimii excesive a ligamentelor⁵. Variantele provenite de la scribii obișnuiți cu scrierea neîngrijită de registru⁶ continuă să fie fracturate și mai tîrziu.

Totuși o caracteristică mai generală a lor constă în faptul că se scriau mai multe litere, ba chiar cuvinte întregi, fără ridicarea penei⁷. În practica documentară din Transilvania, legarea literelor se întîlnește mai ales în actele de pe teritoriul săsesc⁸, notarii de aici conformîndu-se mai mult decît ceilalți scriitori de documente modelelor străine, îndeosebi germane. Spre sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor, formele mărunte de litere, legăturile și aspectul lor înghesuit au exercitat o influență dăunătoare asupra acestor scrieri din punct de vedere estetic. Acum s-au răspîndit mai ales variantele în care literele scurte (*m*, *n*, *r*,) sînt nu numai deschise în forma unei armonici, dar spatele lor devine ascuțit ca niște țepi⁹. Aceste variante cu înfățișare neplăcută, uneori chiar supărătoare, primesc din nou, sub influența zorilor umanismului, o fizionomie mai liniștită, mai rotundă, eare le apropie de scrierea curentă actuală. Datorită mării popularități a cursivei, variantele acestui grup s-au bucurat de o întrebuintare aproape atît de generală în documente ca și semicursiva. Variantele sale mai îngrijite se întîlnesc și în privilegii, iar mandatele și actele locurilor de adevărire sau cele judiciare sînt scrise de cele mai multe ori în acest tip al cursivei documentare¹⁰.

¹ Facsim., XIII/3.

² Facsim., XIV/1-2.

³ Facsim., XIV/3-6, XV/1-5.

⁴ Facsim., XVI/1.

⁵ Facsim., XVI/4.

⁶ Facsim., XVII/1.

⁷ Facsim., XVII/3, XVIII/1.

⁸ Facsim., XVIII/4.

⁹ Facsim., XVII/2-4.

¹⁰ Referitor la acest grup, în afară de specișenele citate, yezi facsimilele din *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, nr. 390; vol. II, nr. 405; vol. III,

Prima subgrupă de exemple reprezintă formarea cursivei documentare robuste și înghesuite¹. Cea de-a doua oferă probe din variantele ghimpoase de la finele secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea,² respectiv din cursiva care și-a redobândit frumusețea sub influența umanismului³. În privilegiul din 1407 al lui Sigismund găsim o variantă foarte deosebită⁴. Într-adevăr, această scriere alcătuită din trăsături foarte subțiri, este de fapt un compromis între tehnica de trasare a cursivei și aceea de desenare a membrelor de litere. Scribul acestui act pare un adevărat virtuos al artei scrisului, fiind deopotrivă de inițiat în tehnicile cele mai variate. Scrierea de față se compune din liniuțe extrem de mici, înșiruite unele lângă altele cu mișcări foarte repezi, dar cu mină complet sigură. Dacă le examinăm mai de aproape, aceste liniiuțe subțiri se succed parcă fără nici o legătură între ele; privindu-le însă de la oarecare distanță și încercînd să le citim, ele se grupează în imagini limpezi de litere. Scrierea aceasta plină de virtuozitate reprezintă, cu o mare măiestrie artistică, acel procedeu tehnic al goticii cursive, care în loc de a oferi forma prototipică a literelor, sugerează imaginea acestora prin cîteva liniuțe sau puncte trasate cu mină sigură și rapidă. Această specie ne arată că în țară existau, și în epoca vulgarizării scrisului, scribi foarte pricepuți, demni de « magiștrii » de odinioară.

În ceea ce privește actele din teritoriul săsesc, din care am avut la dispoziție foarte puțin material paleografic⁵, atragem atenția asupra următoarelor caracteristici: litera *s* cu gîtul îngroșat, cotirea în linie frîntă și unghiulară a extremității superioare a brațelor de litere, semnele de prescurtare așezate deasupra rîndului, forma rigidă a literii *a* și a cozii lui *h*⁶.

c) Prezentăm acum un grup cu aspect foarte ghimpos, ca o scriere de tranziție între cursiva documentară și scrierea specifică de registru. Din ea se cunosc mai multe variante, folosite pe tot cuprinsul Ungariei feudale la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor⁷. Se pare însă că aceste variante au avut o existență scurtă. Într-adevăr, în materialul studiat de noi, e.e se întîlnesc numai timp de cîteva decenii și anume chiar în perioada în care formele scrierii gotice sînt mai frămîntate. Dar antecedentele lor se regăsesc în cursiva ghimpoasă de la finele veacului al XIII-lea și începutul celui de-al XIV-lea⁸. Scrierea aceasta se compune din linii în formă de ghimpișori subțiri, azvîrlite pe hîrtie cu mișcări nervoase. Cuvintele ies ca niște unități de sub pana întoarsă iute și în unghiuri ascuțite, făcînd uneori o impresie asemănătoare cu scrierea curentă actuală⁹. Fizionomia zbuciumată a scrierii este accentuată pînă la extrem de liniuțele

nr. 405, precum și doc. 25 iulie 1394, Arh. ist., VI; 13 februarie 1408, *ibid.*, CXCVIII (R. P. Ungară); 14 mai 1416 și 12 mai 1419, *ibid.*, CCI; 9 mai 1430, *ibid.*, CXC; 7 mai 1434, *ibid.*, CCI.

¹ Facsim., XVI/1–4, XVII/1.

² Facsim., XVII/2–4.

³ Facsim., XVIII/1–2.

⁴ Facsim., XVIII/3.

⁵ Facsim., XVIII/4. Cf. Zimmermann, *Photographien*, passim.

⁶ Cf. Chroust, seria I, vol. II, fasc. XII, pl. 3; seria II, vol. III, fasc. XVIII, pl. 1/a–b.

⁷ Facsim., XIX/1–3, XX/1–6.

⁸ Facsim., XIX/1; cf. Prou, *Album*, pl. XIX.

⁹ Facsim., XIX/3, XX/1.

foarte subțiri trasate brusc în jos și care se prelungesc în spațiile dintre rinduri, terminându-se în virfuri ascuțite¹. Tocmai aceste linii în formă de ghimpi sau mustăți dau un aspect caracteristic scrisului.

Este adevărat că scrierile de registru au avut un rol indiscutabil în modelarea acestei fizionomii, totuși este de presupus că o cercetare adâncită a grupului de față ar putea aduce noi deslășiri privitoare la învățămîntul scrierii, poate și descoperirea unor raporturi culturale străine. În cursul procesului de limpezire a goticii, care a început în al doilea sfert al veacului al XV-lea, și această scriere de tranziție a devenit mai clară, mai îngrijită², liniuțele subțiri dispărînd treptat, iar scrierea devenind mai apropiată de celelalte grupe, fără a renunța însă la caracterul ei ghimpos și la aspectul de ace al cozilor de litere, două însușiri care continuă să-i rămînă particulare³.

Scrierea de registru. Constituie ramura cea mai rapidă și cea mai des folosită în practică a scrierilor cursive. Cu ajutorul ei, s-ar putea studia cel mai bine laicizarea scrisului. Într-adevăr, prin legătura ei strînsă cu învățămîntul inferior al scrisului, această specie de scriere s-a răspîndit foarte mult în păturile care nu se ocupau profesional cu scrisul. Ea era folosită de neguțători în însemnările lor de afaceri, era întrebuintată în actele comitatelor și în cele particulare, în registrele orășenești, în concepte, în adnotările judiciare de pe acte, în misive și în general în însemnările personale de un caracter rapid. Mai mult: potrivit practicii mai vechi, întîlnim această specie de scriere, în afară de actele locurilor de adevărire sau de cele voievodale, uneori chiar și în documentele regale⁴. Încetățenirea formelor libere ale cursivei în documente a deschis larg, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, porțile cancelăriilor în fața scrierilor de registru. La sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor, o parte considerabilă din actele de mai mică însemnătate emise de cancelariile voievodale, palatinală, a judeului curții regale și a locurilor de adevărire erau deja întocmite în această scriere extrem de rapidă, dar neglijentă în ceea ce privește fizionomia lor. Ea se găsea tot timpul sub influența paralelă a cursivei și a scrierii literare, dintre care însă factorul hotărîtor a devenit treptat cea dintîi. Prin legătura ei strînsă cu cursiva documentară, prin repeziciunea și tehnica ei, scrierea de registru a avut un rol de seamă în formarea cursivei moderne.

Scrierea de registru numără chiar mai multe variante decît cursiva documentară, lucru firesc de altfel, căci în trasarea însemnărilor rapide, mîna scribului era legată prea puțin de regulile învățate în școală și putea să folosească în voie procedeele sale individuale. În ciuda acestui fapt, toate variantele scrierii de registru sînt caracterizate, pe lîngă repeziciunea lor extremă, de ductul lor energetic, dar sec, de litere în general mărunte și trasate rigid, de pripă și de îmbicseală, care este accentuată și mai mult de mulțimea prescurtărilor. De obicei, scrierea de registru era trasată cu tăișul penei, ceea ce explică literele ei subțiri și rigide. Fiindcă pînă era întoarsă totdeauna în unghi ascuțit, scrierea are un aspect ghimpos și

¹ Facsim., XX/3—6.

² Facsim., XX 2.

³ Pentru acest grup de scrieri, pe lîngă speciimenele citate, a se vedea și facsimilele din *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, nr. 40 și Sickel., fasc., III, pl. 19; precum și doc. 27 noiembrie 1392, 22 mai 1393 și 9 iunie 1399, Arh. ist., VI; 17 iulie 1399, *ibid.*, CXC; 2 iunie 1405, *ibid.*, VI (R. P. Ungară).

⁴ Facsim., XXII/4.

supărător. Din cauza repeziciunii și ușurimii cu care alerga pana pe hirtie, citeodată o singură trăsătură unduită înlocuiește silabe întregi; alteori anumite litere sînt marcate doar de punctulețe țîșnite din virful penei.

Scierea de registru e forma cea mai rapidă, dar totodată cea mai neîngrijită și urită a goticii tîrzii. Întreaga ei fizionomie arată limpede că la sfîrșitul secolului al XIV-lea scierea a încetat să mai fie o artă sau o știință mai mult sau mai puțin ezoterică, devenind un sistem practic de semne, pus în slujba nevoilor vieții. De aceea nu se mai dădea importanță formelor exterioare solemne și respectabile sau măcar celor îngrijite, ci atenția se concentra asupra repeziciunii cit mai mari, fără ca aceasta să dăuneze însă caracterului citeț al scrisului. O sarcină urgentă a cercetărilor de viitor va fi aceea de a distinge, în mulțimea trăsăturilor individuale, particularitățile tipice ale scrierii de registru, deoarece de studierea ei sistematică și adîncită depinde în primul rînd rezolvarea justă a unei serii întregi de probleme privind actele particulare, precum și învățămîntul și întrebuințarea scrierii în societatea medievală laică din Transilvania¹.

Pentru înlesnirea cercetărilor ulterioare, am dat un număr mai mare de exemple din variantele scrierii de registru². În selecționarea lor ne-am condus și acum după criteriul prezentării tipurilor mai importante, ceea ce însă, în cazul de față, a fost destul de dificil din pricina caracterului foarte personal, individualist, al acestei specii de scriere. Cu oarecare exagere, s-ar putea spune că, la începutul secolului al XV-lea, deja fiecare știutor de carte, care exercita scrisul ca o profesiune, își avea procedeele sale personale, pe care le întrebuința în cazul însemnărilor rapide, pentru modelarea literelor din deosebitele specii de scriere. Așadar, tipul de scriere din aceste însemnări variază de la o persoană la alta, chiar dacă se pot recunoaște în ele și unele trăsături comune mai generale. În aceeași cancelarie și în același timp sau aproape, se foloseau scrieri deosebite de registru, fără îndoială în urma faptului că fiecare slujbaș își întrebuința scierea sa individuală în însemnările pe care le făcea. Exemple semnificative sînt în această privință variantele din cancelaria vicevoievodului Lorand Lépes³. Prin urmare

¹ Asupra particularităților scrierii de registru, în afară de speciemenle de mai jos a se vedea facsim. din *Documente privind istoria Romniei*, C, XIV, vol. I, nr. 197, precum și doc. 16 martie 1334, Arh. ist., LXXXII (R.P. Ungară); 13 ianuarie 1337, *ibid.*, CXC; 13 februarie 1343 și 1 mai 1349, *ibid.*, CCVI; 17 aprilie 1366, *ibid.*, VI; 8 iulie 1366 și 16 februarie 1377, *ibid.*, CCI; 4 mai 1379, *ibid.*, VI; 28 noiembrie 1379, *ibid.*, CCI; 13 noiembrie 1380, *ibid.*, VI; ... ianuarie 1381, *ibid.*, LXXXII (R.P. Ungară); 6 mai (1383—1385) și 30 martie 1384, *ibid.*, CCI; 25 octombrie 1385, *ibid.*, VI; 7 februarie 1386, 30 mai, 12 noiembrie și 20 decembrie 1390, 21 ianuarie 1391, 1 august și 20 noiembrie 1398, 20 ianuarie 1399, 15 februarie 1400 și 20 ianuarie 1411, *ibid.*, CCI; 13 octombrie 1415, *ibid.*, CXC; 10 octombrie 1416 și 18 iunie 1420, *ibid.*, CCI; 2 iunie 1421, *ibid.*, VI (R.P. Ungară); 28 mai 1423, *ibid.*, CCI (R.P. Ungară); 25 martie 1427, *ibid.*, CCI; 30 noiembrie 1429, *ibid.*, CLXIII; 17 octombrie 1431, *ibid.*, CCI; 11 aprilie 1443 și 2 noiembrie 1447, *ibid.*, VI; 9 martie 1449 și 5 octombrie 1451, *ibid.*, CCI; 17 iunie 1467, *ibid.*, VI; 20 iulie 1468, *ibid.*, CLXIII; 18 iunie 1470 și 17 iunie 1488, *ibid.*, VI. Analogii străine: Prou, *Album*, pl. XXIV, XXVI—XXVIII, XXXV, XLI—XLII; Bouard, *Album*, pl. VIII, XXIII—XXVII; *École des Chartes*, pl. 20—23; Arndt, III, pl. 95—96, 98, 101, 105, 106; Chroust, seria I, vol. II, fasc. XII, pl. 1—10; fasc. XIII, pl. 1—10; seria II, vol. III, fasc. XVII, pl. 9/a—b, fasc. XVIII, pl. 3/a, 9/b, fasc. XIX, pl. 1/a—b, 2/a—b, 3/a—c, 4/a—b, 5/a—b; Sickel, fasc. III, pl. 15. Giacomo Bascapé, *Corsi di Paleografia e Diplomatica*, Milano, 1940, pl. 3, 8.

² Facsim., XXI—XXV.

³ Facsim. XXI/4, XXII/1, XXIII/3—4, XXV/1.

grupele înșirate mai jos nu pot fi considerate ca unități închise, ci o culegere de tipuri principale, la care se pot adăuga variante noi.

a) *Primul grup de variante* e ales din specimene care păstrează cel mai fidel vechie tradiții ale scrierii de registru¹. În actul din 1342 al conventului din Cluj-Mănăstur² sau în acela din 1418 al lui Lorand Lépes³ se observă în mod evident tehnica originară a scrierii folosite în însemnări, tehnică ce s-a format încă din timpul cînd, din cauza scumpetei pergamentului, conceptele și alte note cu caracter vremelnice erau scrise pe tăblițe cerate⁴. Literele parcă sînt gravate cu virful penei în hirtie, fiecare membru de literă prin ridicarea separată a penei. Este o scriere seacă și rigidă, dar citeață, cel puțin cînd provine de la o mină bine deprinsă cu meșteșugul scrisului⁵.

b) *Al doilea grup* cuprinde variante ale unui tip foarte rapid, plin de avînt, care întrebunțează totuși dimensiuni mărunte de litere⁶. Mina scribului trasează cu avînt linii energice, aproape brutale. Din cauza iuțelii, ea nu poate să scrie linii drepte, ci îndoale chiar și membrele drepte ale literelor. Acestea, în consecință, se apleacă neregulat, cînd spre dreapta, cînd spre stînga. De exemplu, părțile curbate ale literelor scurte (ca *e*) atîrnă dedesubtul rîndului. Privind aceste scrieri, ai impresia că parcă un ciclon ar fi răscolit șirul ordonat al literelor⁷. Mina este atît de grăbită, încît marchează pe *m*, *n*, *u*, *i* și chiar alte litere scurte cu mici trăsături abia unduite sau orizontale⁸, iar uneori numai prin puncte⁹. Scribii cu mina mai ușoară, zgîrîie un scris subțire¹⁰, iar cei cu mai puțină experiență, mîzgălesc mai de grabă hirtia decît scriu pe ea¹¹.

c) *În al treilea grup* figurează variante ceva mai îngrijite, apropiate de cursiva rapidă¹². Astfel, actul din 1375 al lui Iacob de Zips, judele curții regale, ilustrează scrisul repede și preferat al documentelor judiciare și al mandatelor¹³. Cu acestea seamănă mandatul din 1388 al lui Sigismund, deși aici ies mai mult în evidență brațele verticale ale literelor¹⁴. Semnele de prescurtare, subțiri și rigide, se prelungesc peste corpul întreg al cuvintelor și forma specifică a literelor dau, în oarecare măsură, un aspect german acestui act. Documentul pe pergament al conventului din Cluj-Mănăstur, din 1389¹⁵, prezintă o asemănare cu piesele grupului precedent¹⁶, dar este cu ceva mai pretențios decît acestea. Și varianta aceasta — la fel cu celelalte două de mai înainte — folosește tehnica cursivei documentare. În schimb, în ultima piesă — deja mai limpede — a acestui grup¹⁷ se întîlnește

¹ Facsim., XXI/1-4.

² Facsim., XXI/1.

³ Facsim., XXI/4.

⁴ Hajnal, *Irástörténet*, p. 153.

⁵ Facsim., XXI/3-4, cf. XVIII/3.

⁶ Facsim., XXI/5-6, XXII/1-2.

⁷ Facsim., XXII/2.

⁸ Facsim., XXI/6. Cf. Chroust, seria I, vol. II, fasc. XIII, pl. 3/a.

⁹ Facsim., XXII/1.

¹⁰ Facsim., XXI/5, 6.

¹¹ Facsim., XXII/1-2.

¹² Facsim., XXII/3-6.

¹³ Facsim., XXII/3.

¹⁴ Facsim., XXII/4.

¹⁵ Facsim., XXII/5.

¹⁶ Facsim., XXII/1-2.

¹⁷ Facsim., XXII/6.

cîteva forme minuscule de litere printre cele cursive. Influența favorabilă a scrierii umaniste se face deci simțită și în cea de registru.

d) *Al patrulea grup*¹ înfățișează, în primele două facsimile, varianta gotică tîrzie a scrierii de registru din secolul al XIII-lea, mărunță, foarte rapidă, totuși îngrijită și disciplinată². În timp ce aceste două exemple sînt dominate de forme cursive, noi, actul din 1419 al vicevoievodului Lorand Lépes, întrebuintînd tehnica originală a scrierii de registru, ne oferă un scris tot mărunț și rapid, dar complet sec și ghimpos: o pildă frumoasă a speciei de registru din gotica matură³. O variantă, devenită frumoasă sub influența scrierii umaniste, se întîlnește în documentul din 1439 emanat de la comitatul Tirnava⁴. Dimpotrivă, actul de opreliște din 1423 al lui Lépes reprezintă o altă variantă, vulgară și frecventă, cu forme mărunte, robuste, neregulate, influențate de cursivă⁵.

e) *Al cincilea grup* cuprinde, de asemenea, o serie de variante⁶. Prezentăm mai întîi un tip caracterizat prin trăsături subțiri și capricioase⁷. O notă caracteristică a acestei scrieri este înnodarea avîntată, cu linii foarte fine, a cozilor atîrnate⁸. Literele scurte, de cele mai multe ori, nu pot să se contureze în vîrfurile penei care aleargă cu repeziciune, ci parcă se scurg pe hîrtie sub forma unui val domol de linii⁹. Deși aceste variante seamănă, la prima vedere, cu scrierea curentă actuală, privesc însă mai de aproape, rezultă că ele nu pot fi încă socotite adevărate scrieri curente, cu toate progresele pe care ele le fac în această direcție. Într-adevăr, în cazul lor mai stăruie procedeul tehnic al trasării membrilor de litere, care întrerupe mereu ductul continuu al scrisului. Facsimilele următoare¹⁰ înfățișează variante de scrieri mărunte, ghimpoase și unghiulare, ilustrînd felul în care scrierea de registru căuta, în prima jumătate a secolului al XV-lea, să devină o scriere curentă, asemănătoare cursivei foarte repezi.

Fazele perioadei de decadență a scrierii gotice în Transilvania. În urma cercetării schimbărilor prin care au trecut formele scrierii în perioada de decadență a goticii în Transilvania, se pot distinge trei faze. Firește, nu putem vorbi, nici în acest caz, de limite cronologice rigide între faze, căci speciile de scriere se împletesc strîns în evoluția lor. Totuși, datele de mai jos marchează transformările de ordin general prin care a trecut scrierea.

Primele patru sau cinci decenii ale veacului al XIV-lea constituie o unitate organică — în ceea ce privește dezvoltarea scrierii — cu ultimul sfert al secolului precedent. În această fază, tradiția scrierilor magistrale exercită încă o influență puternică, de aceea scrisul, în marea majoritate a cazurilor, este îngrijit, fiind rezultatul unei pregătiri școlare temeinice. Scrierea în această fază, se caracterizează prin trăsături avîntate și subțiri, cît și în general prin litere bine formate, de dimensiuni mai mari. Dar pe la mijlocul secolului amintit, acest tip de scriere este împins pe planul al doilea

¹ Facsim., XXIII/1—5.

² Facsim., XXIII/1—2.

³ Facsim., XXIII/3.

⁴ Facsim., XXIII/5.

⁵ Facsim., XXIII/4.

⁶ Facsim., XXIV/1—6, XXV/1—6.

⁷ Facsim., XXIV/1—4.

⁸ Facsim., XXIV/1—2.

⁹ Facsim., XXIV/3—4.

¹⁰ Facsim., XXIV/5—6, XXV/1—6.

— probabil și în urma răspîndirii hirtiei ca material de scris — cedîndu-și locul unor variante cu forme mărunte, robuste și mai puțin îngrijite. Această fază de tranziție ține cam pînă la 1380—1390, răstimp în care se constituie formele ghimpoase, ascuțite și puternic fracturate — în care se simte și accentuarea influenței germane, spre sfîrșitul veacului al XIV-lea și începutul celui următor — forme frămîntate, care pot fi considerate drept ultimă etapă a dezvoltării scrierii gotice. Ele oglindesc fidel zbuciumul vieții spirituale a unei epoci de criză, care își căuta o cale nouă de dezvoltare.

În aceste două faze, scrierea gotică și-a epuizat posibilitățile de creație. Într-adevăr, în faza a treia și ultima (după 1380—1390), ea n-a mai produs variante esențial noi, căci schimbările ce se constată în aspectul ei, începînd cu deceniul al patrulea din veacul al XV-lea (mai ales în direcția limpezirii și calmării formelor) trebuie puse în legătură cu influența noii scrieri, a celei umaniste, care își făcea apariția. Deși această înriurire de origine italiană se manifestă tot mai mult, după mijlocul secolului al XV-lea, în îmbunătățirea proresivă a dimensiunilor scrierii, în schimbarea formeii unor litere (de exemplu, *d*, *m*), totuși nu se poate vorbi încă aici, la sfîrșitul acestui veac, despre o biruință generală a scrierii umaniste asupra celei gotice pe teritoriul Transilvaniei. În ciuda faptului că umanismul era cultivat în cancelariile de la curtea regală sau că în biblioteca de la Buda a regelui Matiaș Corvin și în palatele prelaților umaniști se găseau atîtea codice în noul tip de scriere, gotica își păstra ferm pozițiile sale ca scriere documentară chiar și la începutul secolului al XVI-lea. De altminteri, această persistență a goticii se poate constata și în documentele emise în alte țări.

Este o sarcină a cercetărilor ulterioare de a stabili precis timpul cînd, în simbioza elementelor gotice și umaniste, încep să precumpănească acestea din urmă, pentru a determina fizionomia scrierii. O altă problemă care urmează să fie lămurită, este precizarea momentelor culturale care stau la temelia fazelor dezvoltării goticii tirzii.

Sistemul prescurtărilor latine medievale. Scrierea gotică — chiar și în variantele sale care fac o impresie foarte modernă — se deosebește în mod hotărîtor de scrierea din zilele noastre prin folosirea pe scară largă a prescurtărilor. De aceea, în această schiță de istorie a scrierii, trebuie să vorbim și despre sistemul prescurtărilor medievale, fără a intra însă în amănunțele practicii locale, din care vom face numai cîteva exemplificări. Analiza particularităților transilvănene, care existau în această privință, constituie tot o sarcină de viitor. Dar și pînă atunci se poate presupune cu multă probabilitate, pe baza celor spuse mai sus despre învățămîntul și dezvoltarea scrierii din Transilvania ca și pe baza unor observații generale, că practica documentară de aici se încadra — și sub acest aspect — în evoluția generală a scrierii latine ¹.

¹ Pentru sistemul prescurtărilor în scrierea latină medievală, vezi Wilhelm Wattenbach, *Anleitung zur lateinischen Palaeographie*, Leipzig, 1878, (prescurtat: Wattenbach, *Anleitung*), p. 56—57; Maurice Prou, *Manuel de paléographie latine et française*, ed. a IV-a în colaborare cu A. de Boüard, Paris, 1924 (prescurtat: Prou, *Manuel*); p. 109, 165, 305—454; Paoli, I, p. 51—67; Adriano Cappelli, *Lexicon abbreviaturarum. Dizionario di abbreviature latine ed italiane*, Milano, 1929, p. XI—XLIX; Andreescu, p. 91-136; Ciurea, p. 189—193; Gárdonyi Albert, *A közpkori latin írás rövidítési rendszere* [Sistemul prescurtărilor în scrierea latină medievală], în *Fejérpataky Emlékkönyve* [Omagiul lui Fejérpataky], Budapesta, 1907, p. 138—158.

Sistemul prescurtărilor latine medievale întrebuița următoarele procedee de origine variată: prescutarea prin suspensiune, prin contracțiune, prin litere suprapuse, prin semne speciale și prin sigle. Toate aceste categorii de abrevieri erau cunoscute și de obicei practicate de scribii din Transilvania, după cum dovedesc exemplele de mai jos și mai ales facsimilele anexate. Ele se întrebuițau însă foarte frecvent, și uneori în forme individuale, de scribii din secolele al XIV-lea și al XV-lea, în special în cursiva documentară și în scrierea de registru.

a) *Prescurtarea prin suspensiune* omite sfârșitul cuvintelor. Acest procedeu era cel mai vechi, dar în perioada scrierii gotice el a ajuns pe planul al doilea în favoarea prescurtării prin contracțiune. Suspensiunea era folosită aproape curent în terminații atât de frecvente în limba latină, ca *-bus*, *-et*, *-que*. De exemplu, *hominib<us>*, *Iacob<us>*, *h u<et>*, *scil<icet>*, *heredumq<ue>*, *quinq<ue>* etc. De asemenea se prescurtau foarte des în felul acesta consoanele finale *m* și *n*. Omisiunea este indicată prin semne de prescurtare. În cazul întâi, semnul abreviativ are forma 3, rezultat din unirea unui punct și a unei virgule, care se prelungește dedesubtul rindului; în cazul din urmă, suspensiunea e marcată prin încovoierea în sus a terminației literelor penultime.

b) *Prescurtarea prin contracțiune* prezenta, față de modalitatea precedentă, marele avantaj oă păstra litera sau silaba inițială și finală a cuvintelor, omisiunea făcându-se din corpul acestora. De aceea, dezlegarea acestei prescurtări este mai sigură și mai ușoară. De exemplu, *t̄m* = *tantum*, *eccl̄ie* = *ecclesie*, *eppus* = *episcopus*, *m̄ra* = *memoria*, *coītati* = *comitati* etc. Abrevierea se indică de obicei printr-o liniuță orizontal așezată deasupra cuvintelor, iar în cazul silabelor *er*, *ri*, *ar*, prin semnul ʒ.

c) *Prescurtarea prin litere suprapuse* este de fapt, o formă deosebită a contracțiunii. Ea păstrează totdeauna litera inițială a cuvîntului, deasupra căreia figurează litera finală. De exemplu, *m̄* = *modo*, *v̄* = *vero*.

d) Din *prescurtările prin semne speciale*, cele mai frecvente sînt ʒ = *con*, ˘ = *et*, ʒ = *us*, ʒ = *rum*. Din liniuța așezată deasupra rindului pentru indicarea obișnuită a prescurtărilor s-a format semnul ʒ, pus deasupra rindului ca abreviere a silabei *er* sau *re*. Acest semn se folosește însă desecri și pentru alte prescurtări în scrierile repezi și avîntate din secolul al X.V-lea.

e) Unele cuvinte care se repetă frecvent se *prescurtau prin sigle*, adică prin literele lor inițiale. De exemplu, *A.D.* = *Anno Domini*. Se întâlnește foarte des prescurtarea pentru pronumele relativ *qui*, *que*, *quod*, iar în cazul unor prepoziții: *p* = *pre*, = *pro*, ˘ = *per* sau *par*.

Numerele. În perioada scrierii gotice se indicau în documente aproape totdeauna, după obiceiul roman, deci prin litere. În Transilvania, ca și în Ungaria și în alte țări ale zonei scrierii latine, cifrele arabe, deși mult mai practice, erau foarte puțin întrebuițate, societatea dovedind o atitudine deosebit de conservativă față de ele¹. În datarea documentelor, ea persista cu îndărătnicie să folosească numerele romane. În felul acesta se indica de obicei numai milesimul și secolele, în timp ce valorile cifrice mai mici, zecimile și unimile — se scriau cu litere. În cursul secolului al XV-lea era chiar mai frecvent obiceiul de a se exprima în chipul acesta toate elementele cifrice ale datei. Trebuie deci considerată cu totul excepțională întrebuițarea cifrelor

¹ Cf. Paoli, I, p. 83—84.

arabe în date, chiar și în varianta când între numerele romane se amestecau cifre arabe.

Janits arată că între documentele voievodale din Transilvania, cunoscute de el, cel mai vechi, în care aceste cifre sînt întrebuințate în date, este din anul 1464, fiind vorba de un act al vicevoievodului Transilvaniei, dar și acest autor accentuează că folosirea cifrelor arabe este extrem de rară, chiar și la începutul secolului al XVI-lea¹. În legătură cu documentele propriu-zise, cifrele arabe figurează mai ales în mențiunea *regestrata* de pe spatele actelor regale². Ele sînt însă mult mai frecvente în socoteli și însemnări particulare³. Dar chiar și în aceste sectoare ale scrierii, sistemul numerelor romane dă dovadă de multă tenacitate, prelungindu-se și în secolul al XVI-lea⁴.

Ortografia și punctuația. Deși scrierea gotică, în comparație cu tipurile precedente înseamnă un progres important în domeniul ortografiei și al punctuației, ea era departe de a fi consecventă în aceste privințe⁵. S-a ajuns să se despartă acum cuvintele, potrivit regulilor gramaticii latine. Cel mult se întîmpla citeodată ca prepoziția să fie scrisă împreună cu cuvîntul următor sau ca în cazul cuvintelor compuse cu prepoziții, cele două părți componente să fie scrise separat. Dar se constată o nesiguranță mult mai mare cînd e vorba de majusculele cu care încep propozițiile sau frazele. Același lucru se poate spune și despre indicarea sfîrșitului propozițiilor, respectiv și frazelor. Cu cît se observă o preferință mai mare pentru semnele de despărțire a părților de propoziție, tot atît de mult se neglija împărțirea textului în propoziții sau fraze. Nu sînt rare documentele în care textul este despărțit numai prin virgule, încît el pare ca o singură și interminabilă frază.

Pentru indicarea pauzei lungi se folosea semnul punctului, după care fraza nouă începea cu literă mare. Pentru pauza scurtă se întrebuința virgula sau virgula întoarsă și punctul, iar în secolul al XV-lea se întîlnește și semnul celor două puncte sau mai des o liniuță oblică trasă peste linia de bază a rîndului. Dar punctul și virgula uneori își schimbau rolurile. De exemplu, în documentele timpurii ale lui Carol Robert punctul e folosit în loc de virgulă⁶. La sfîrșitul propozițiilor interrogative se pune semnul de întrebare. De obicei la sfîrșitul rîndurilor se indica despărțirea cuvintelor, la început cu o singură liniuță, apoi, începînd cu secolul al XIV-lea, mai des cu două liniuțe paralele. Litera *i* poartă ca semn diacritic o trăsătură în formă de accent, iar mai tîrziu un punct, întrucît în scrierea gotică ea s-ar fi putut confunda cu picioarele literelor *m*, *n*, *u*. În privilegiul din 13 august 1366 al lui Ludovic I se întîlnește atît punctul cît și virgula pentru a distinge litera *i*⁷. Litera *y*, consi-

¹ Janits, p. 88.

² Facsim., II/3.

³ Este de remarcă că într-un registru de dijme papale din perioada avignoneză, și anume din anii 1373—1375, se întîlnește și influența franceză în folosirea cifrelor multiplicative. De exemplu, multiplicarea lui 20 cu cifra 4: $IIII \times \times = 80$; $IIII \times \times XVIII = 98$ (cf. în fr. *quatre-vingts, quatre-vingts dix-huit*), *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VII.

⁴ Pentru sistemul medieval de numere a se vedea Wattenbach, *Anleitung*, p. 84—98; Paoli, I, p. 78—84; Prou, *Manuel*, p. 270—276; Steffens, p. XXXV—XXXVI, XL; Andreescu, p. 145—150. Referitor la forma numerelor romane și a cifrelor arabe folosite în registrele de socoteli ale orașelor ardelenice cf. *Rechnungen*, pl. 8—9.

⁵ Cu privire la cele ce urmează vezi Wattenbach, *Anleitung*, p. 76—84; Paoli, I, p. 73—77; Prou, *Manuel*, p. 265—270; E. M. Thompson—G. Bascapé, *Paleografia greca e latina*, Milano, 1940, p. 45—51; Andreescu, p. 137—144.

⁶ Arh. stat., arh. orașului Dej, nr. 9—10.

⁷ Arh. stat., arh. orașului Bistrița.

derată ca *i* dublu, poartă două trăsături în formă de accente sau două puncte. Ștergerea se indica deseori prin expunctare, îndeosebi în actele mai solemne, spre a nu dăuna prin tăierea cu linii aspectul grafic al documentului¹. În actele de valoare vremelnică însă acest din urmă procedeu de ștergere s-a generalizat încă de la mijlocul veacului al XIV-lea².

Deși, după cum rezultă din cele de mai sus, în scrierea gotică n-au existat reguli de o valabilitate generală cu privire la punctuație, totuși examinarea întrebuintării semnelor acesteia poate oferi date prețioase pentru critica diplomatică. Căci, cu toate că punctuația în general era inconsecventă, nu e mai puțin adevărat că în documentele scrise de același diac se poate constata o oarecare regularitate în această privință, fapt care ne poate ajuta la descoperirea falsurilor.

SCRIEREA DOCUMENTELOR PAPALE DIN SECOLELE XII—XV, PRIVIND TRANSILVANIA

Formarea minusculei curiale. Printre izvoarele medievale relative la Transilvania constituie — după cum arată însuși materialul scrierii noastre — un grup important documentele și actele de deosebite categorii emise de cancelarie papală³. Dar cercetarea scrierii pe care o prezintă acestea nu face parte din obiectul paleografiei latine de pe teritoriul țării, ci aparține studiului paleografic al documentelor pontificale. Într-adevăr, documentele papale înfățișează aceleași particularități paleografice, indiferent de ținuturile la care se referă. Prin urmare, cercetătorii noștri care caută răspuns la problemele ce se ridică în legătură cu actele papale originale privitoare la Transilvania — acte al căror număr de fapt este destul de redus — trebuie să se adreseze literaturii internaționale de specialitate care se ocupă de dezvoltarea scrierii curiale în ansamblul ei⁴. Totuși, scrierea în documentele pontificale a exercitat în cursul evului mediu indirect (prin mijlocirea păturii clericale cărturărești), dar și direct o influență atât de importantă asupra scrierii documentare latine din Transilvania, încât prezentarea noastră de mai sus cu privire la dezvoltarea acesteia din secolul al XII pînă în secolul al XV-lea ar fi foarte incompletă, dacă n-am căuta să scoatem în evidență măcar

¹ Facsimilele în *Documente privind istoria României*, C, XI—XIII, vol. II, nr. 451 și 468 (mijlocul rindului 5 de jos).

² Facsim., *ibid.*, C, XIV, vol. III, nr. 301.

³ Asupra categoriilor de documente papale: cf. Fr. Pall, *Diplomatica latină în Documente privind istoria României. Introducere*, vol. II.

⁴ A se vedea în afară, de sinteze generale: Wilhelm Diekamp, *Zum päpstlichen Urkundenwesen des XI, XII und der ersten Hälfte des XIII-ten Jahrhunderts*, în «Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung» (prescurtat: *MIÖG*), III (1882), p. 565—627; idem, *Zum Päpstlichen Urkundenwesen von Alexander IV. bis Johann XXII*, în *MIÖG*, IV (1883), p. 497—540; F. Kaltenbrunner, *Bemerkungen über die äusseren Merkmale der Papsturkunden*, în *MIÖG*, I (1880), p. 375—410; Julius von Pflugk-Hartung, *Die Urkunden der päpstlichen Kanzlei vom X—XIII Jahrhundert*, în «Archivalische Zeitschrift», VI (extras, München, 1882); Idem, *Die Bullen der Päpste bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*, Gotha, 1901; Idem, *Specimina selecta chartarum pontificum Romanorum* [Exemple alese de documente ale pontificilor romani]. I—III, Stuttgart, 1885—1887; H. Denifle — D. Gr. Palmieri, *Specimina paleographica ex Vaticani tabularii Romanorum pontificum regestris selecta* [Exemple paleografice alese din registrele papale ale Arhivelor Vaticanului], Roma, 1888.

sumar caracteristicile mai importante ale scrierii curiale din epoca despre care e vorba ¹.

Mai întâi trebuie să subliniem conservatismul rigid cu care a căutat cancelaria papală să se izoleze în aceste veacuri de noile progrese ale dezvoltării scrierii. Pe la mijlocul secolului al XI-lea, în timp ce minuscula carolingiană era deja folosită în documente, în întreaga zonă a culturii latine, această cancelarie ținea încă morțiș la învechita cursivă curială. Începînd din această vreme a fost nevoie de un secol întreg pentru ca noua scriere documentară, de o întrebuințare generală, să biruie tradițiile locale ale curiei romane. Din această luptă, prin amestecul unor elemente ale cursivei curiale și ale minusculei carolingiene, s-a născut *minuscula curială* (sau *pontificală*) ².

Printre factorii care au promovat formarea acestei variante specifice a minusculei documentare, trebuie menționate schimbările intervenite în ceea ce privește materialul de scris și compoziția cancelariei. Într-adevăr, după ce în prima jumătate a secolului al XI-lea, din cauza încetării importului de papirus, cancelaria papală s-a văzut silită să accepte — în urma tuturor celorlalte cancelarii ale Apusului — pergamentul, pe suprafața netedă a acestuia au început să ia forme asemănătoare minusculei și literele largi, alungite ale cursivei curiale ³. La aceasta a contribuit și faptul că alături de vechiul for papal emitent de documente, adică alături de *scrinium*, care se compunea din notari localnici, din Roma, juca un rol tot mai însemnat *palatium*, ai cărui membri se recrutau din anturajul imediat al papei. Între aceștia se aflau și străini, mai ales germani, care nu cunoșteau cursiva curială. Aceștia întrebuințau în documentele papale scrise de ei minuscula carolingiană, îndeosebi varianta acesteia din cancelaria imperială. Scrierile diferite, dar folosite paralel de aceste foruri — *scrinium* și *palatium* — se influențau reciproc, dînd naștere mai întâi, în a doua jumătate a secolului al XI-lea, unui scris hibrid, de compromis, din care s-a cristalizat treptat, pînă la mijlocul veacului următor, minuscula curială de un aspect solemn, care a rămas tipul general de scriere folosit în cancelaria papală pînă în secolul al XVI-lea ⁴.

Minuscula curială, rezultată din așa-numita minusculă diplomatică a documentelor imperiale, prezintă și unele trăsături proprii. Ea se caracterizează în general prin dimensiunile proporționate și armonioase ale literelor. Brațele literelor lungi sînt mai lungi decît cozile lor. Cele dintîi se îndoaie ușor spre dreapta, iar cele din urmă spre stînga. În ceea ce privește, în particular, unele litere ale minusculei curiale, întîlnim forma închisă a lui *a*, în timp ce *d* apare cînd drept, cînd uncial. Formele lungi ale lui *f* și *s* prezintă niște legături duble, caracteristice, ale căror extremități taie partea superioară a acelorași litere. În ligamentele *st* și *ct* literele respective sînt foarte distanțate, fiind unite cu o trăsătură lungă și dreaptă, deși ușor ascendentă. Inițialele primelor cuvinte ale unor formule sau fraze sînt majuscule

¹ Prezentarea sumară ce urmează se întemeiază pe următoarele lucrări : Bresslau, II, 1, p. 518—520, 530—535; L. Schmitz-Kallenberg, *Die Lehre von den Papsturkunden*, în *Grundriss der Geschichtswissenschaft*, sub red. A. Meister, I, 2, Leipzig-Berlin, 1913 (prescurtat: Schmitz-Kallenberg), p. 65—66, 99—104; Fejérpataky L.-Áldásy A., *Pápai oklevelek* [Documentele papale], în *A magyar történettudomány kézikönyve* [Manualul științei istorice maghiare], II, 4, Budapesta, 1926 (prescurtat : Fejérpataky-Áldásy), p. 8—12, 28—29.

² Bresslau, II, 1, p. 518—520.

³ Fejérpataky-Áldásy, p. 9.

⁴ Paul Kehr, *Scrinium und Palatium*, în *MIÖG*, Supl. IV (1901), p. 70—112.

ingroșate. Se întâlnesc puține prescurtări, ele fiind reprezentate de semne decorative care seamănă cu niște noduri¹.

După constituirea deplină a noii scrieri, cancelaria a căutat, printr-o reglementare severă, să preîntâmpine o transformare ulterioară a minusculei curiale. În cursul secolului al XIII-lea s-au statornicit definitiv regulile care determinau precis în ce categorii de documente se puteau folosi majusculile și literele ornate, se preciza forma prescurtărilor, a ligamentelor, ba chiar și ductul scrierii². Din aceste reguli ne interesează aici mai ales acelea care se referă la scrierea celor două specii din grupa așa-ziselor *litterae*, deoarece din această categorie fac parte majoritatea documentelor papale originale privind Transilvania³.

a) Varianta mai solemnă a grupei amintite de acte o consitue *litterae cum file serico* care au drept caracteristici paleografice: scrierea numelui papei, în formula intitulăției, cu litere lungite (*scriptura longior*); inițialele adresei contextului și clauzele finale *Nulli ergo*, respectiv *Si quis*, se deosebesc, printre celelalte litere, prin dimensiunile mai mari și prin ornamentația lor; numele de persoane, de locuri, titlurile și cuvintele referitoare la demnități încep cu majuscule; semnul abreviativ prezintă o formă asemănătoare cifrei opt, închise sau deschise în partea inferioară. Ligamentele *et* și *st* înfățișează forma distanțată amintită mai sus⁴.

b) În ceea ce privește *litterae cum filo cunapis*, principala lor caracteristică distinctivă față de varianta precedentă, menționată mai sus, constă în faptul că ligamentele *et* și *st* n-au forma indicată mai înainte, iar prescurtările sînt arătate printr-o liniuță orizontală. În aceste documente numele papei este scos în evidență doar prin inițiala sa, dar numai prin îngroșarea acesteia fără nici o ornamentație. În afară de inițialele numelor de persoane și de locuri, pe lângă acelea ale titlurilor și demnităților de obicei e accentuată, numai inițiala contextului, însă în majoritatea cazurilor, acest procedeu se reduce la folosirea formei simple de majusculă. Aceste deosebiri grafice, respectate riguros, aveau ca scop printre altele, să permită bulatorilor, care multă vreme se recrutau dintre analfabeți, să facă distincția necesară cu ocazia siglării, între documentele la care trebuiau să întrebuințeze șnurul de mătase și cele pentru care se prescria șnurul de cîneapă⁵.

Dezvoltarea scrierii papale după secolul al XIII-lea. Deși amintitele reguli de cancelarie, prin conservatismul lor, căutau să fixeze definitiv particularitățile minusculei curiale, totuși n-au putut să împiedice de tot apariția, mai devreme sau mai târziu, a unor schimbări provocate de direcția dezvoltării generale a scrierii, precum și de alte transformări mari, ivite în istoria papalității. Astfel, bunăoară, în secolul al XV-lea, sub influența scrierii umaniste

¹ Bresslau, II, 1, p. 533—534; Steffens, p. XVIII. Facsim.: Arndt, pl. 91; Sickel, fasc. III, pl. 9, fasc. V, pl. 6, 9, 12, 14, 18, fasc. VI, pl. 14; Steffens, pl. 80, 88, 91.

² Michael Tangl, *Die päpstlichen Kanzleiordnungen von 1200—1500*, Innsbruck, 1894.

³ Cf. Fr. Pall, *Diplomatica latină*, în *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. II,

⁴ Bresslau, II, 1, p. 534—535; Schmitz-Kallenberg, p. 101—102; Arndt, vol. III, p. 47—49; Fejérpataky-Áldásy, p. 26. Facsim.: Arndt, pl. 89; Sickel, fasc. VI, pl. 4, 5, 9; Steffens, pl. 94/2.

⁵ Facsim.: Arndt, pl. 90, 97; Steffens, pl. 94/1; Fejérpataky-Áldásy, pl. III.

timpurii, întrebuițarea prescurtărilor s-a redus foarte mult în această minusculă, limitându-se aproape numai la cuvintele cele mai frecvente și de folosire curentă. Dar acești factori externi au pricinuit schimbări mai adânci în scrierea documentelor papale abia din a doua jumătate a secolului al XV-lea¹.

a) Trebuie să amintim între momentele mai importante din istoria minusculei curiale de după secolul al XIII-lea, *influența franceză* ce s-a întărit — în chip lesne de înțeles — în perioada avignoneză. Astfel, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, această scriere ia o înfățișare mai agitată, ceea ce se datorește desigur înrîuririi nemijlocite, exercitate asupra ei de scrierile notariale din sudul Franței. Personalul de cancelarie din această vreme, amestecat cu francezi, îngroșa brațele literelor, subțind în schimb, treptat, cozile lor. În această variantă a scrierii, literele *l, b, d, h, g, p*, se termină în arcuri avîntate și largi; lipsește însă proporționalitatea literelor, mai ales că uneori între înălțimea anumitor litere de aceeași categorie apar deosebiri destul de mari². Dar puternicele tradiții ale curiei papale au triumfat încă din timpul perioadei avignoneze asupra acestor manifestări. Într-adevăr, pe la mijlocul secolului al XIV-lea, cancelaria pontificală revine la vechea variantă curială a minusculei, dînd iarăși o înfățișare calmă și solemnă scrierii din bule. În timpul schismei occidentale însă aspectul minusculei curiale începe să se corupă din nou, procesul acesta culminînd sub pontificatul lui Benedict al XIII-lea (1394—1417).

b) Elementele scrierii umaniste apar mai întîi în documentele emise de papa Eugeniu al IV-lea (1431—1439), și anume în *breve*, în această categorie nouă de acte ce apare în timpul lui Martin al V-lea (1417—1431). Regulamentele vechi de cancelarie nu cuprindeau dispoziții despre tipul de scriere al speciilor noi de documente și în consecință notarii cancelariei papale au putut să adopte treptat scrisul care era la modă în vremea lor pentru a întocmi brevele, iar după aceea și pentru așa-zisele *motu proprio*. Sub pontificatul lui Martin al V-lea, brevele erau încă scrise exclusiv cu minuscule (pronunțat gotică), dar sub urmașul său, elementele scrierii umaniste au început să pătrundă în această categorie de acte, pentru ca sub Sixtus al IV-lea (1471—1484), noua scriere, umanistă, să ajungă dominantă în aceleași documente³.

c) În actele papale solemne *scrierea umanistă* a putut cîștiga teren și mai greu față de minuscula curială. Primele semne ale noului tip de scriere în minusculă sînt din timpul lui Calixt al III-lea (1455—1458). Începînd cu această epocă, influența umanistă se accentuează tot mai mult în minuscula solemnă. Procesul acesta a fost înlesnit de faptul că pînă în această epocă curia pontificală a ajuns, grație brevelor, să se familiarizeze cu noua scriere. În ultimul pătrar al secolului al XV-lea, minuscula curială, ca urmare a unei mode generale, a trebuit să-și cedeze locul, și la bule unei

¹ Pentru dezvoltarea scrierii papale după secolul al XIII-lea: Paul Maria Baumgarten, *Aus Kanzlei und Kammer*, Freiburg i/Br., 1907; Idem, *Die Entwicklung der neuzeitlichen Bullenschrift*, în «Römische Quartalschrift», 1909.

² Fejérpataky-Áldásy, p. 11.

³ Schmitz-Kallenberg, p. 110-111; Bresslau, II, 1, p. 535. Facsim.: Arndt, pl. 99; Steffens, pl. 116/1—3; Sickel, fasc. IX, pl. 19.

cursive umaniste, care avea în general un aspect plăcut, dar mai puțin citet¹.

d) Este semnificativ faptul că în aceeași epocă de răspîndire foarte largă a scrierii, curia papală a căutat să se izoleze din nou față de dezvoltarea generală a vremii, creîndu-și pentru propriile sale scopuri o scriere specifică, pe care n-o putea citi decît un cerc foarte restrîns de inițiați. Această tendință va da naștere treptat, începînd cu deceniul al patrulea din veacul următor, așa-numitei *scriptura bollatica* sau *littera sancti Petri*, un tip nou apărut în cancelaria pontificală². Dar o asemenea izolare față de dezvoltarea generală, precum și tradițiile anchilozate ale cancelariei papale au lipsit în scurt timp noua variantă a scrierii de utilitatea ei practică. Într-adevăr, ea a devenit, din cauza ornamentațiilor sale excesive și a altor trăsături fără rost, atît de greu de citit, încît în cazul bulelor care prezintă acest tip de scriere, era necesar să se anexeze textul și în scrisul obișnuit, pentru ca destinatarul să poată lua cunoștință de cuprinsul actului.

e) În sfîrșit, trebuie să mai amintim că în *registrele* papale — din care provin majoritatea documentelor pontificale publicate în seria Transilvania, — precum și în *listele de dijme papale*, se întrebuintă fie o scriere literară cu puternice influențe cursive, fie o variantă mai îngrijită a așa-numitei scrieri de registru, folosită în însemnările de un caracter rapid, fie cursiva obișnuită a documentelor³.

ÎNCHEIERE

În paginile de mai sus am accentuat de mai multe ori dificultățile care stau în prezent în calea alcătuirii unui tablou de ansamblu despre întreaga dezvoltare a scrierii latine în R.P.R. Credem că în încheiere trebuie să atragem atenția asupra felului în care, după părerea noastră, ar putea fi învinse greutățile amintite și s-ar putea crea premisele pentru întocmirea unei sinteze de paleografie latină privind teritoriul R.P.R., sinteză care să fie la nivelul exigențelor științifice ale epocii noastre.

În primul rînd ar fi necesară pregătirea unor studii despre scrierea umanistă și variantele mai noi ale scrierii (atît cele documentare cît și cele literare) de pe întreg cuprinsul țării, în care să se cerceteze aceste scrieri într-o formă amănunțită, măcar asemănătoare cu încercarea prezentă despre variantele documentare ale scrierii gotice din Transilvania. În cursul acestor studii ulterioare s-ar reuni, aproape fără nici o cercetare deosebită, mate-

¹ Steffens, p. XIII—XIV, Facsim., *ibid.*, pl. 117; Arndt, pl. 103; Sickel, fasc. II, pl. 16, fasc. VI, pl. 16, 17, 19, fasc. IX, pl. 20.

² Schmitz-Kallenberg, p. 115; Steffens, p. XXVI. Facsim., *ibid.*, pl. 125.

³ Schmitz-Kallenberg, p. 106—109, 113—114; F. Kaltenbrunner, *Die päpstlichen Register des 13. Jahrhunderts*, în *MIÖG*, V (1884), p. 213—302 (cu facsim.); E. Göller, *Mitteilungen und Untersuchungen über das päpstliche Register — und Kanzleiwesen im 14. Jahrhundert*, în *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, VI—VII (1904—1905); Paul Kehr, *Bemerkungen zu den päpstlichen Supplikenregistern des 14. Jahrhunderts*, în *MIÖG*, VIII (1887), p. 84—102 (cu facsim.); Arndt, pl. 98, 107; Boüard, *Album*, pl. IV; Steffens, pl. 87; *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia* [Documente din Arhivele Vaticanului privind istoria regatului Ungariei], seria I, t. 1, Budapesta, 1887; *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. I, p. 418—421.

rialul unei culegeri de facsimile, cuprinzînd variantele cele mai caracteristice ale scrierii latine din trecutul patriei. Rezolvarea acestor două sarcini ar putea constitui apoi o bază de plecare sigură pentru cercetările monografice viitoare. Într-adevăr, sprijinindu-se pe această bază, s-ar putea elabora cele mai variate studii de istorie a scrierii: de pildă, despre dezvoltarea învățămîntului scrierii din țară, despre căile, modalitățile și ritmul răspîndirii științei de carte, despre schimbările înregistrate în funcțiunea socială a scrierii în diferite epoci, despre originea socială, cultura și rolul păturii știutoare de carte în societatea acestor epoci, despre consecințele formării păturii cărturărești laice asupra culturii, asupra caracterului literaturii etc. etc. Astfel s-ar putea apoi aborda, cu speranțe de reușită o problemă de importanță centrală pentru cercetările paleografice din țară, și anume raporturile reciproce ale sistemelor de scriere chirilică, greacă și latină, folosite odinioară paralel pe teritoriul său, precum și în general rolul lor în dezvoltarea culturii.

Numai după ce am cunoaște în acest fel, sub toate aspectele și în toată profunzimea lor, problemele interne ale dezvoltării scrierii de pe cuprinsul patriei, am putea încerca pe de o parte o analiză a particularităților paleografice latine din țara noastră, iar pe de alta, încadrarea dezvoltării scrierii chirilice, grecești sau latine de pe teritoriul R.P.R. în ansamblul zonelor de scriere și al culturilor corespunzătoare. Cercetările paleografice latine de la noi prezintă deci și dificultatea că în constatările și aprecierile lor trebuie să se țină seama și de existența paralelă a celorlalte două sisteme de scriere. Tocmai din acest motiv, prosperitatea studiilor de paleografie latină este legată în țara noastră de un avînt simultan al cercetărilor de paleografie chirilică și greacă, de o colaborare mult mai strînsă decît pînă acum între paleografii noștri, în domeniul oricăreia din aceste trei sisteme de scriere ar lucra ei.

Dar cercetătorii noștri, chiar unindu-și puterile, ar putea rezolva cu greu toate problemele înșirate mai sus, dacă n-ar căuta să stabilească legături cu studiile paleografice de același caracter din țările vecine. Să nu se uite că scrierile chirilică, greacă și latină din țara noastră sînt doar cîte o parte din zone mai vaste de scriere, particularitățile specifice ale scrierilor de la noi neputînd fi deci just interpretate fără cunoașterea celorlalte părți ale acelorași zone și fără cunoașterea acestora în întregul lor. Prin urmare, n-am putea atinge rezultate mulțumitoare nici cu privire la teritoriul țării noastre, dacă nu vom încerca în cursul muncii noastre să stabilim un contact cu preocupările asemănătoare ale vecinilor noștri. Una din formele cele mai utile ale acestei colaborări ar fi — pe lîngă procurarea cît mai completă a publicațiilor de specialitate — un schimb cît mai extins de materiale paleografice comparative, ceea ce azi, spre deosebire de facsimilele costisitoare de mai înainte, s-ar putea realiza foarte ușor cu ajutorul microfilmelor.

Chiar și această simplă înșirare a sarcinilor ce ne mai stau în față, credem că permite să ne dăm seama cît de multe lucrări preliminare, cîte cercetări monografice sînt încă necesare pentru pregătirea unei sinteze de

paleografie latină privind țara noastră, care să satisfacă cerințele științifice cele mai noi¹. Dacă studiul de față a putut să contribuie în oarecare măsură la reliefarea dificultăților care mai sint de biruit, precum și a căilor prin care s-ar putea învinge aceste dificultăți, atunci, în ciuda unor lipsuri inerente, el și-a atins scopul.

¹ Cf. Jakó S.: *Les débuts de l'écriture dans les couches laïques de la société féodale en Transylvanie*, în *Nouvelles études d'histoire présentées au Xe Congrès des sciences historiques, Rome 1955*, București, 1955, p. 209—211. Vezi mai pe larg: *Începuturile scrișului în păturile laice ale societății feudale în Transilvania* (sub tipar).

PLANȘA I

ORNAMENTAȚII ÎN DOCUMENTE

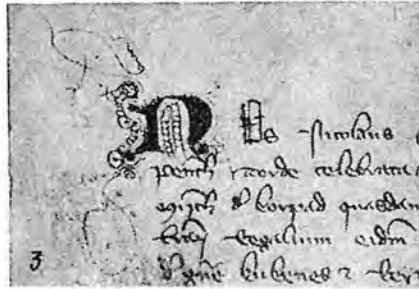
1) Inițiala doc. 8 iulie 1279 al lui Ladislau al IV-lea, regele Ungariei, pergament, mărime originală: 52 × 37 mm. puțin micșorată în facsimil (Arh. ist., VI, fasc. MM, nr. 13).

2) Inițiala doc. 28 septembrie 1336 al capitlului din Alba Iulia, pergament, mărime orig. în facsimil (Arh. ist., CCVI).

3) Inițiala doc. 10 iulie 1368 al lui Nicolae Lackfi, voievodul Transilvaniei, pergament, mărime orig. în facsimil (Arh. ist., CXC).

4) Rîndul întîi al doc. 29 martie 1418, dat de Sigismund, regele Ungariei, pergament, mărime orig.: 280 mm, înălțimea maximă a literelor: 44 mm, foarte micș. în facsimil (Arh. ist., CLXIII, fasc. A, nr. 7).

5) Cadrul împodobit al diplomei de blazon din 11 iunie 1507, dat de Vladislav al II-lea, regele Ungariei, pergament, mărime orig.: 240 × 480 mm, foarte micș. în facsimil (Arh. ist., XXX).

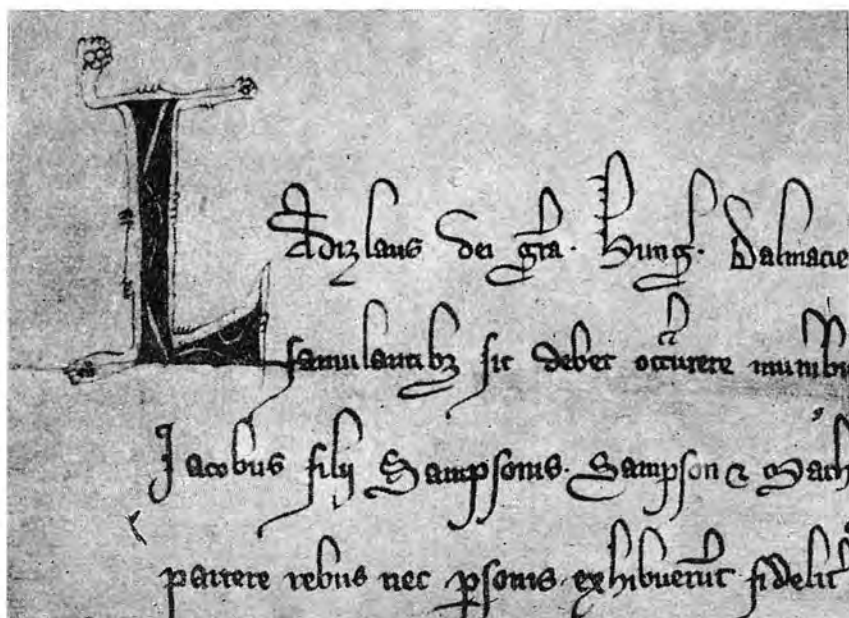

PLANȘA II

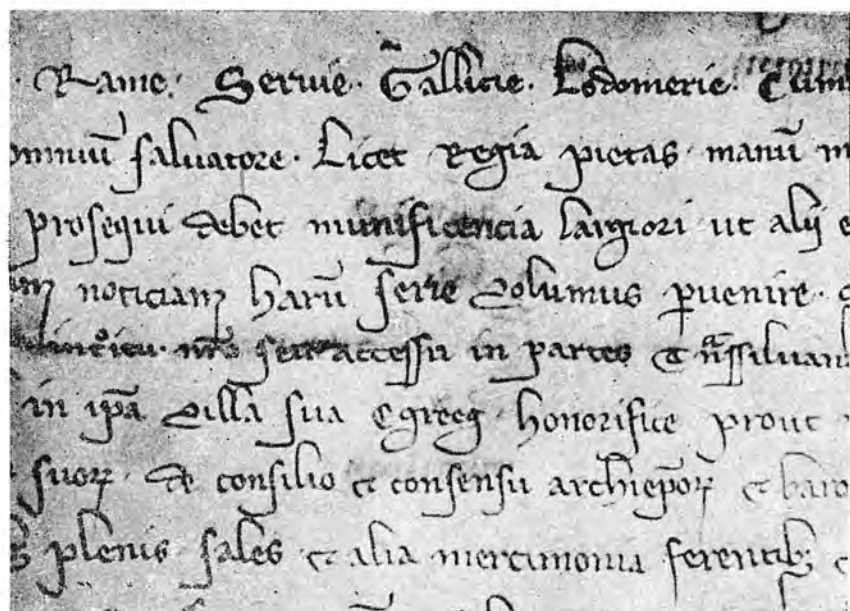
ORNAMENTAȚII ȘI ÎNSEMNĂRI DE CANCELARIE

- 1) Inițiala doc. 29 decembrie 1330 al Elisabetei, regina Ungariei, pergament, mărime orig.: 64 × 35 mm, puțin micș. în facsimil (Arh. stat., arh. orașului Bistrița, nr. 14).
- 2) Inițiala doc. 24 aprilie 1353 al lui Ludovic I regele Ungariei, pergament, mărime orig.: 59 × 46 mm; puțin micș. în facsimil (Arh. stat., arh. orașului Bistrița, nr. 25).
- 3) Mențiune de înregistrare pe doc. din 1470 al lui Matiaș, regele Ungariei, pergament, mărime orig.: 123 × 117 mm. Se află pe verso în mijloc, foarte micșorat în facsimil (Arh. stat., arh. orașului Cluj, fasc. D, nr. 11).
- 4) Însemnare de tipul *commissio* pe doc. 17 iulie 1459 al lui Matiaș, regele Ungariei, hîrtie, mărime orig.: 64 × 15 mm. Se află sub text, pe partea dreaptă, puțin micș. în facsimil (Arh. stat., arh. orașului Cluj, fasc. J, nr. 19).
- 5) Însemnare de tipul *relatio* pe doc. 2 octombrie 1349 al lui Ludovic I, regele Ungariei, pergament, mărime orig.: 50 × 18 mm. Se află sub pecetea aplicată pe verso, puțin micș. în facsimil (Arh. stat., arh. orașului Cluj, fasc. J, nr. 5).
- 6) Mențiunea *lecta et correcta* pe doc. 7 ianuarie 1493 al conventului din Cluj-Mănăstur, hîrtie, mărime orig. Se află sub text, jos, în marginea dreaptă (Arh. stat., arh. orașului Cluj, fa c. D, nr. 16).
- 7) Iscălitura regelui Matiaș pe doc. 3 februarie 1469, pergament, mărime orig.: 58 × 23 mm. Se află sub text, jos în partea stîngă (Arh. stat., arh. orașului Cluj, fasc. DDD, nr. 2).
- 8) Semnul notarial pe doc. 1 ianuarie 1420 al notarului public Ștefan Pesti, pergament, mărime orig.: 68 × 82 mm, foarte micș. în facsimil (Arh. ist., CLXXXIV).
- 9) Iscălitura voievodului Petru de Szentgyörgy pe doc. /4 oct./1510, hîrtie, mărime orig.: 78—22 mm. Se află sub text, jos în partea dreaptă (Arh. stat., arh. fam. Kemény din Ciumbud).

SCRIEREA GOTICĂ DOCUMENTARĂ

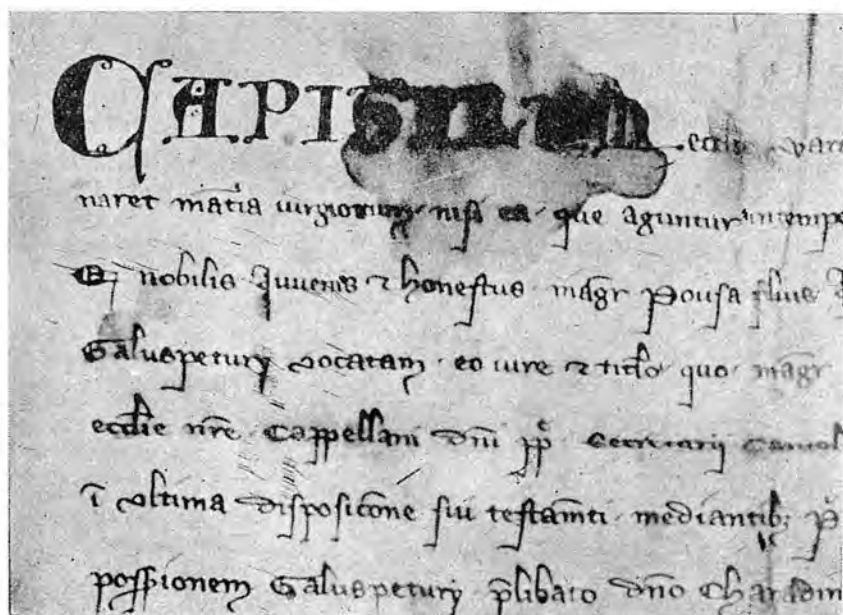

- 1) Doc. din 1279 al lui Ladislau al IV-lea, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. XX, nr. 11).

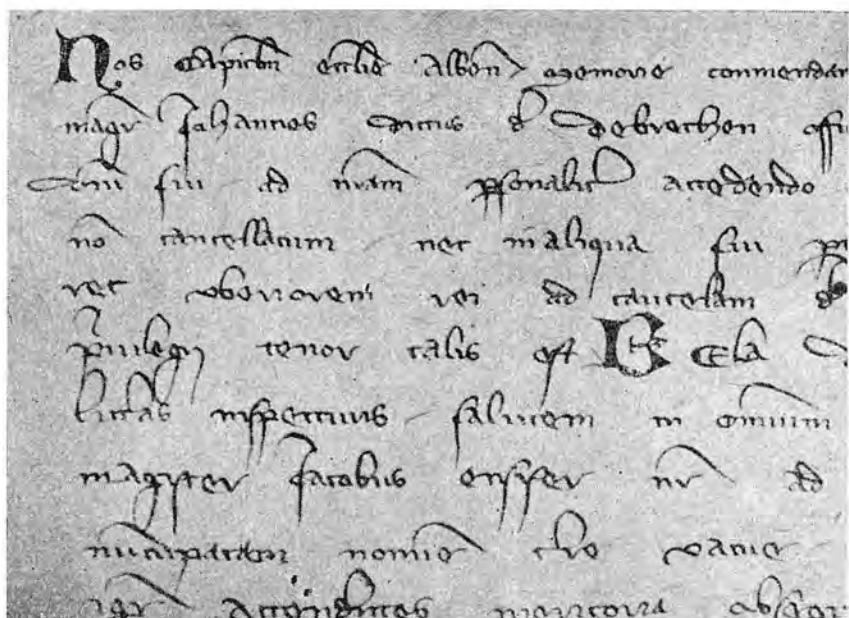
Ramo. Seruie. Gallie. Lodomerie. Cum
 omniū saluatore. Licet regia pietas manu m
 prosequi debet munificencia largiori ut ali
 in noticiam harū serie solumus puenire. c
 in ipa villa sua egregie honorifice prout
 suoz et consilio et consensu archiepoy et baro
 plenius sales et alia mercimonia ferentib;

- 2) Doc. 8 decembrie 1310 al lui Carol Robert, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CXIC).

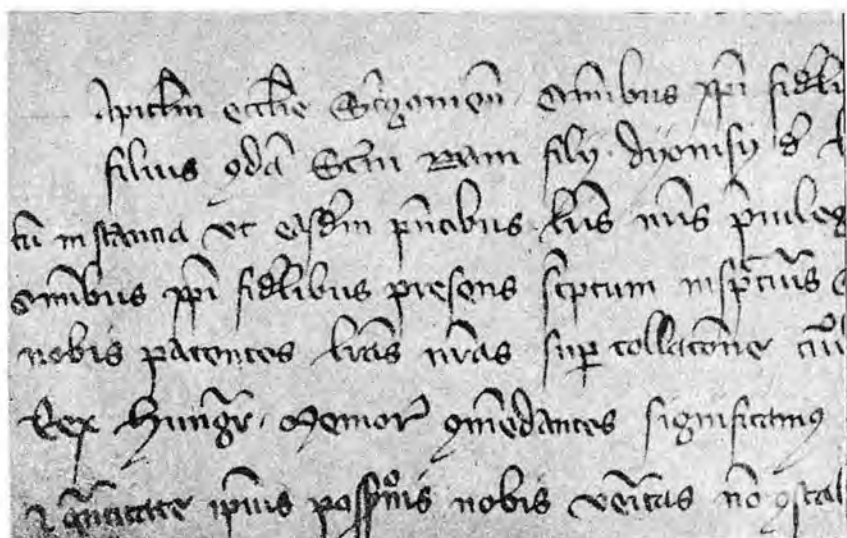

CAPITULUM...
 naret matia uirgionum nisi ea que aguntur in tempore
 et nobilis iuuenis et honestus magr pousa filius
 Saluspetury socerum eo iure et tito quo magr
 eccie nre capellan dñi pp secretarij canonic
 i ultima disposicione sui testamti mediantib; p
 possessionem Saluspetury plibato dño Chardom

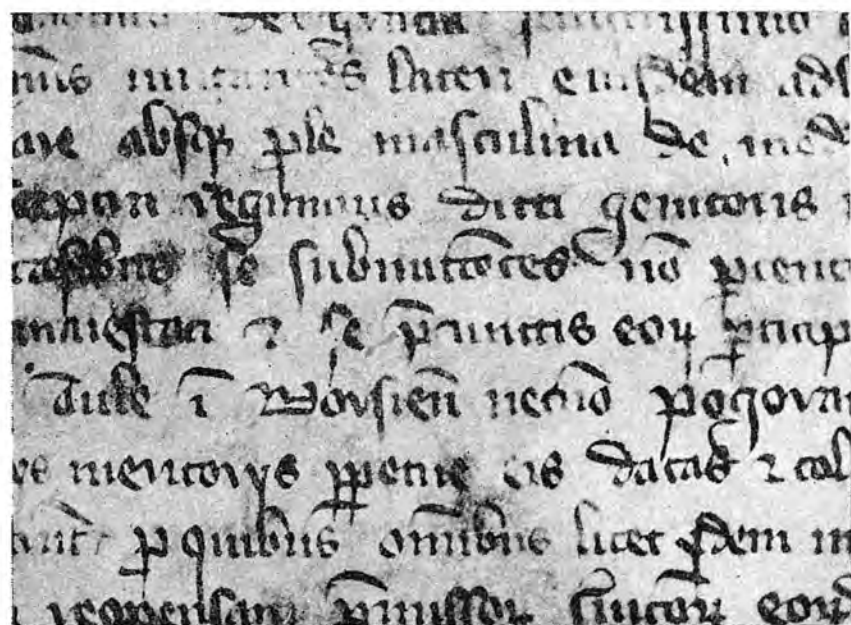
- 3) Doc. 24 mai 1321 al capitulului din Oradea, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCVI).

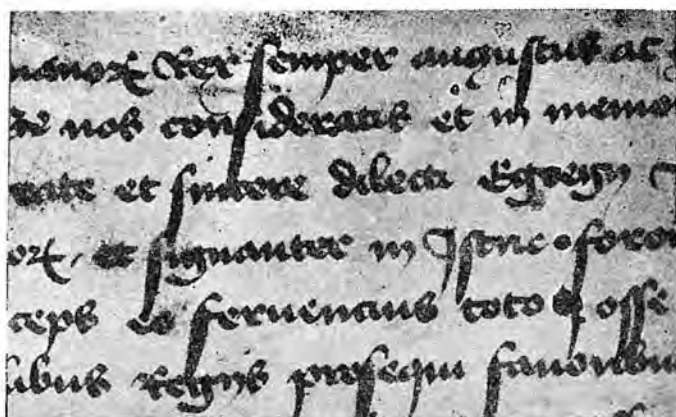
1) Doc. 6 martie 1348 al capitolului din Székesfehérvár (R.P. Ungară), fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. XXXVII. nr. 1).

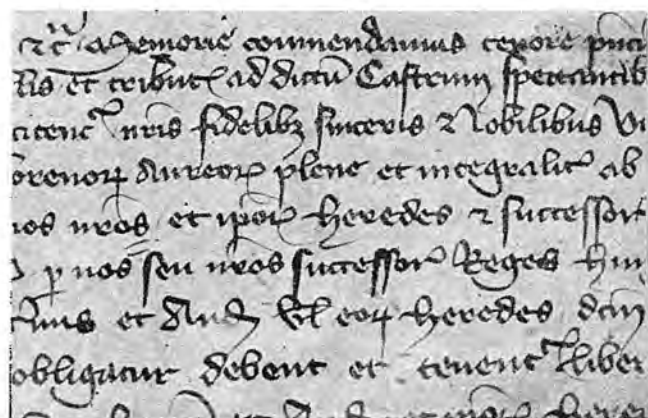
[2] Doc. 2 noiembrie 1381 al capitlului din Strigoniu (R. P. Ungară), fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., VI).

3) Doc. 1 ianuarie 1383 al Mariei, regina Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCVI).

1) Doc. 25 iulie 1415 al lui Sigismund, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. IX, nr. 14).

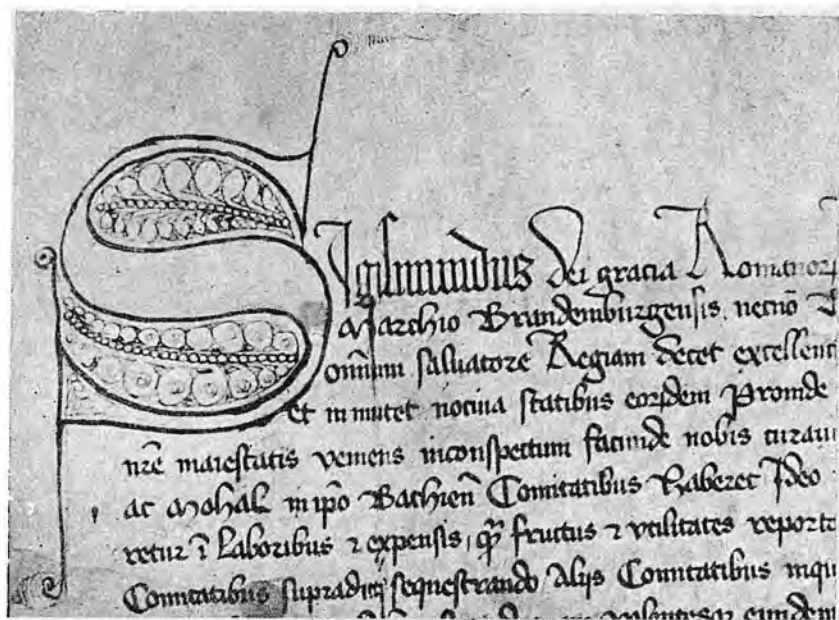
2) Doc. 30 noiembrie 1389 al Mariei, regina Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCVI).

habus! Regni Bohemie periclitato et per
 tunitatem et in eadem captivitate satidui de
 to diversis fortune casibus et imminentibus
 complacere sed gratum nob reddere mag
 me et totum ius meum Regni ac iuris pr
 lis pariter fessenthalhol Perrotlanchab
 Senliche Kopagnara Emlyromezem Ma
 non Sebe ac predio Tethi (Thinzatus et d
 parafima et predio Thoreselke inon on
 oder Tencetseg Hydastford et Naghtford
 dorfelde habita (Galy et Inghalos ac predio
 vltos Tethge et Hozmotelet Item onegget

3) Doc. 19 mai 1429 al lui Sigismund, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CXCI).

nathelke apellati atqz eorundem et eussdem om
 s ofitas Tenoris mscrypti Suplicantes coms
 eussdem Dno Dyomsio Epi ac Johanne et Mach
 mor talis est **NOS SIGISMUNDUS** Dei gr
 po nos qui qm mea Regali munificencia circa
 Hungar pro meoq Regis honoribus comodisq
 dilecti Magnifici Johannes filius qdam Magnifici
 s Diti Othm similiter Tacti de dicta Bisfal pro
 mei Hungar aliozq Regno eidem coherentiu
 sagacissimis pudentis status rei publice mu
 notissima et pugiles Otremui omnibus imminent
 s et Regno validis agendis et arduis expeditio
 uis annuus hilaritate desiderabili comde miss
 ut ad huc me hinc intentionis argumenta etc

4) Doc. 29 martie 1430 al lui Sigismund, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCVI).

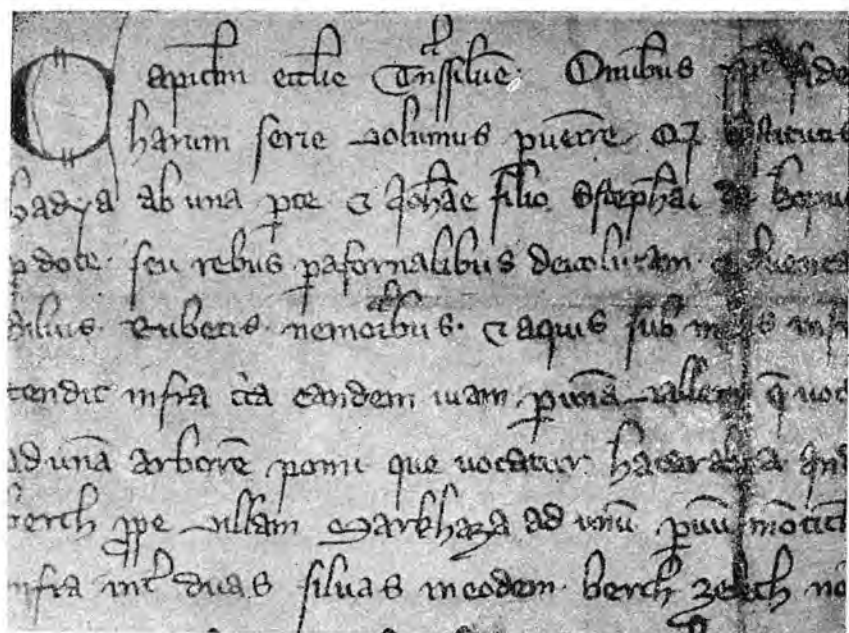
- 1) Doc. 10 februarie 1412 al lui Sigismund, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCVI).

Romanorum Rex semper Augustus ad
 universis. Quia nos qui ipse nostra Regali munifica
 tione quos pro Sacra Corone dicit Regni mei h
 u fidelium servitiorum laudanda opera, que fide
 meorum. mon. Egregij Ladislaus filius ipsius
 iunge Corone ab eo quasi tempore quo etern
 bus pro meis Regijs necessitatibus, meorum f
 rei publice, meis Regnis in pretia felicitate g
 membra potissima et pugiles strenui om
 laudabiliter et virtuose impenderunt, seque n
 probabilem actuum virtuositate adeo studuer
 licet ipsi multo ampliora beneficia et antea
 mea fidelitatis et complacencie opera, celsitud
 iusma exister habitas, nemon predium
 quam ipse in Congregatione generali olim

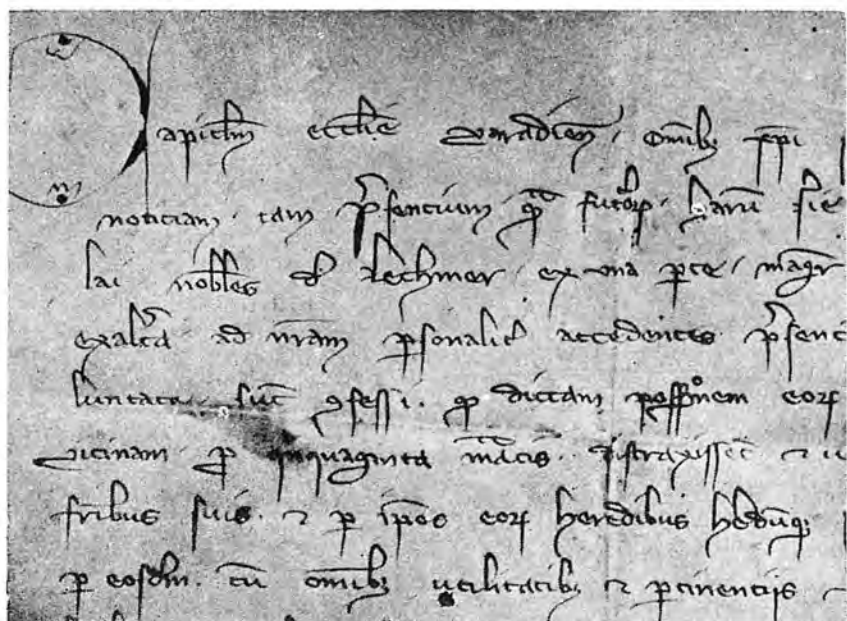
- 2) Doc. 11 noiembrie 1429 al lui Sigismund, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCVI).

proventus proventus pariter et quous proventus non
 in omni pducad puda mens et solapido ad
 p Nicolau filius Ladislai de Cudite ab
 Cuius ipse quand puellam Katherine voc
 atoms totales Tercia ptes Castorum suorum
 in quibusvis Comitatus habitantium et ex
 ad militatib ac puentibus et obuentomb
 possiden Item uniusas possessiones et pociene
 y ipius Nicolai et dnc Margarethe qfor
 nium Margatam qfortem suam tanq p
 cedent et tendentur pncasu aut obi
 facti notoriale ac fidefaciati succedent

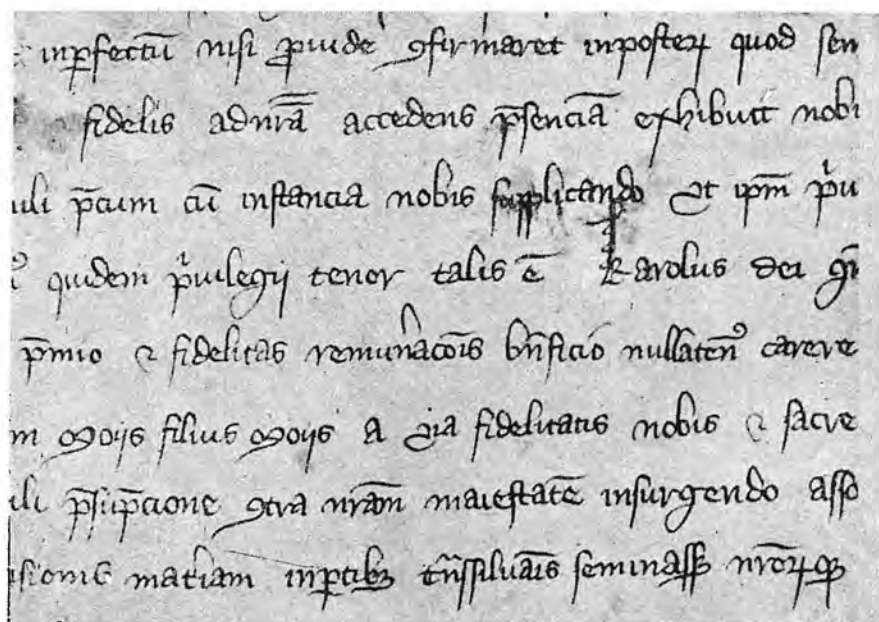
- 3) Doc. 19 iunie 1449 al capitlului din Buda (R.P. Ungară), fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., VI).

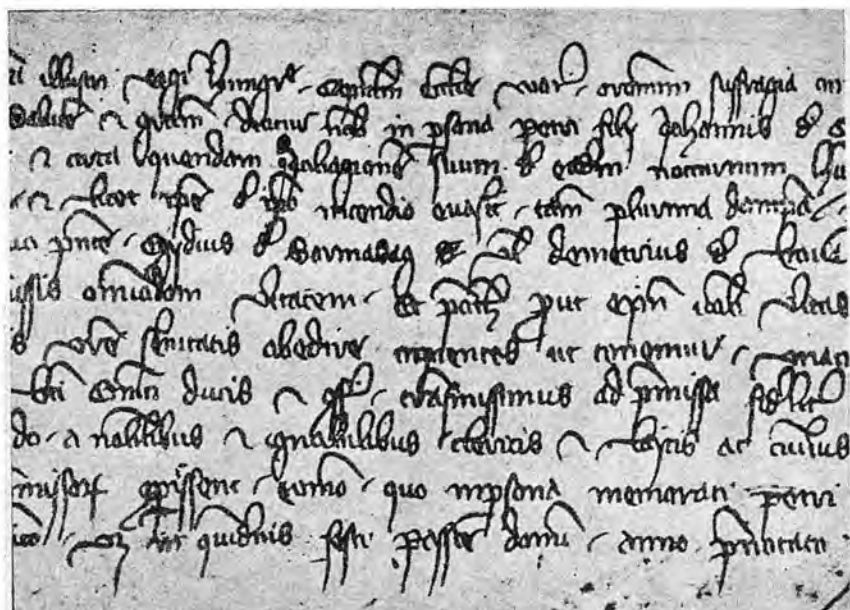
1) Doc. 14 octombrie 1318 al capitlului, din Alba-Iulia, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., VI).

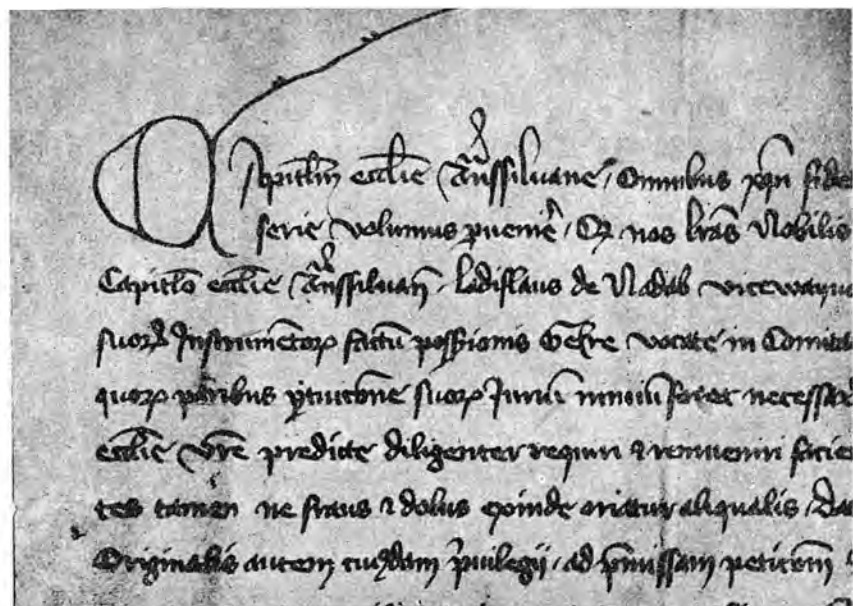
2) Doc. 27 aprilie 1318 al capitulului din Oradea, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCVI).

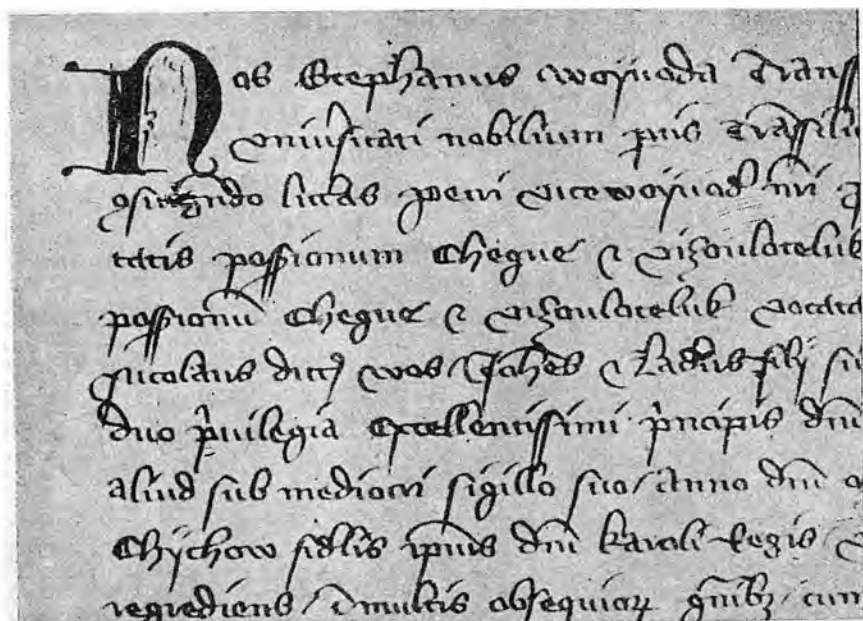
3) Doc. 26 martie 1323 al lui Carol Robert, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCVI).

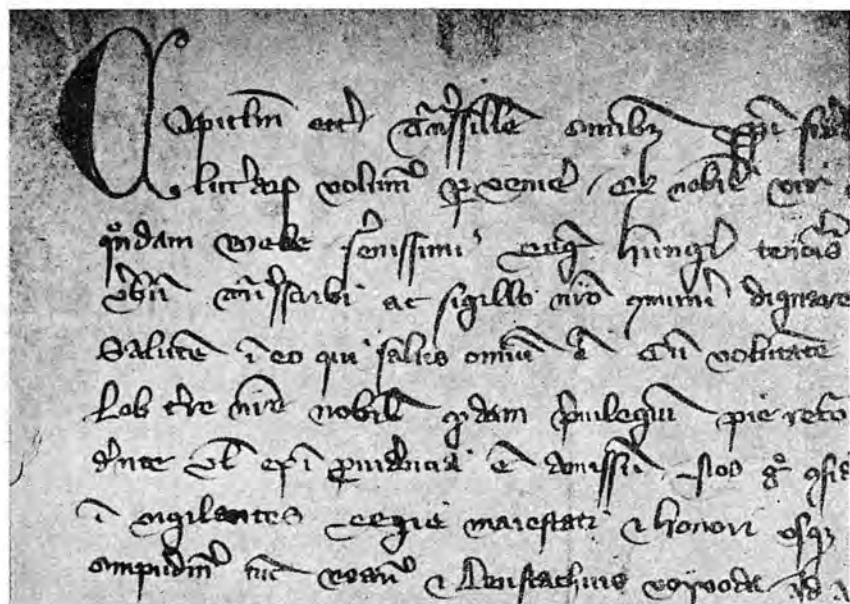
2) Doc. 15 aprilie 1358 al capitolului din Oradea, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., LXXXII).

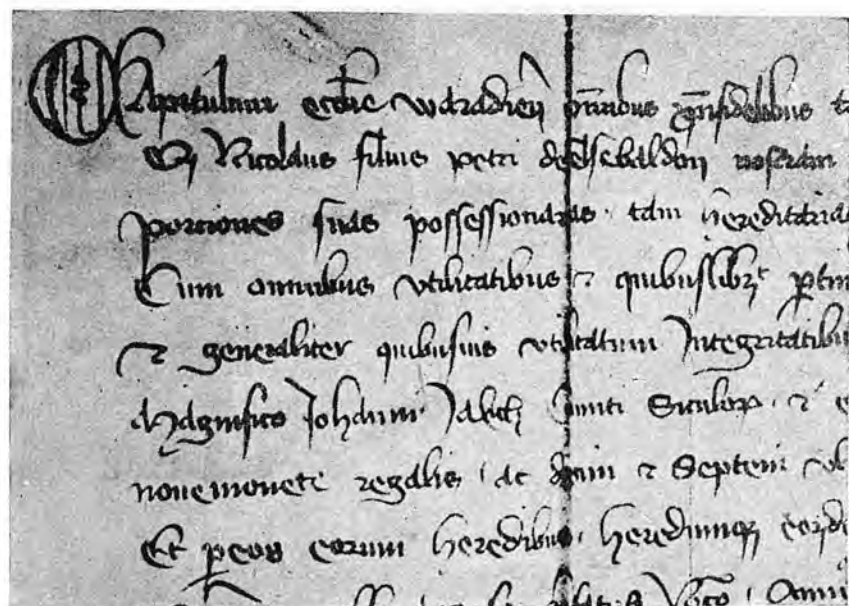
3) Doc. 1 mai 1414 al capitolului din Alba-Iulia, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCI).

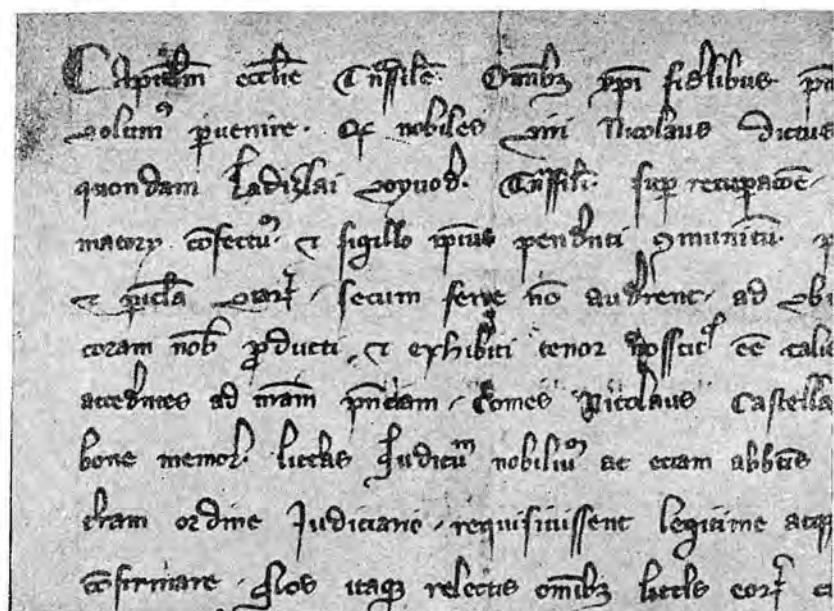
- 1) Doc. 10 octombrie 1345 al lui Ștefan Lackfi, voievodul Transilvaniei, fragment, pergament, mărimă orig. (Arh. ist., CCI, fasc. VIII, nr. 13).

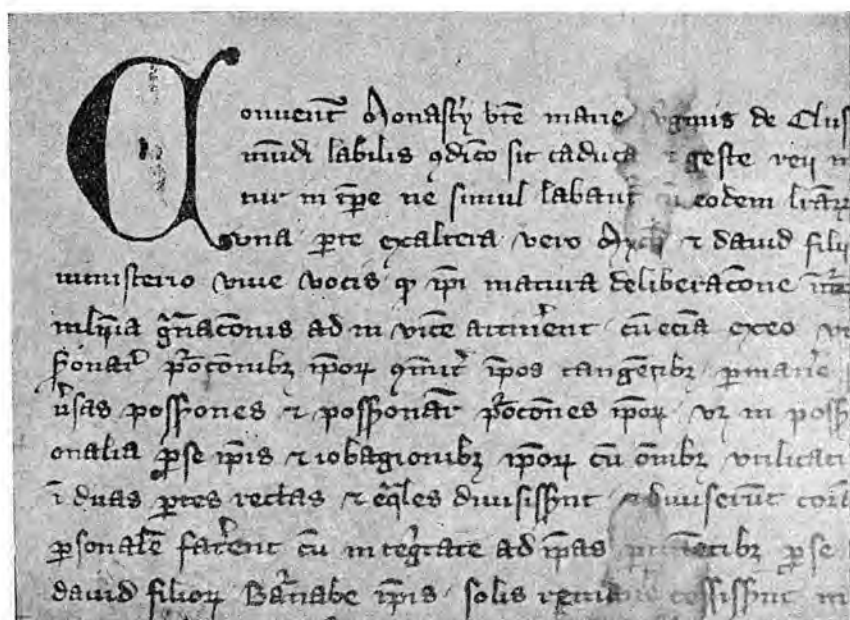
2) Doc. 15 decembrie 1349 al capitolului din Alba-Iulia, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CGI, fasc. II, nr. 1).

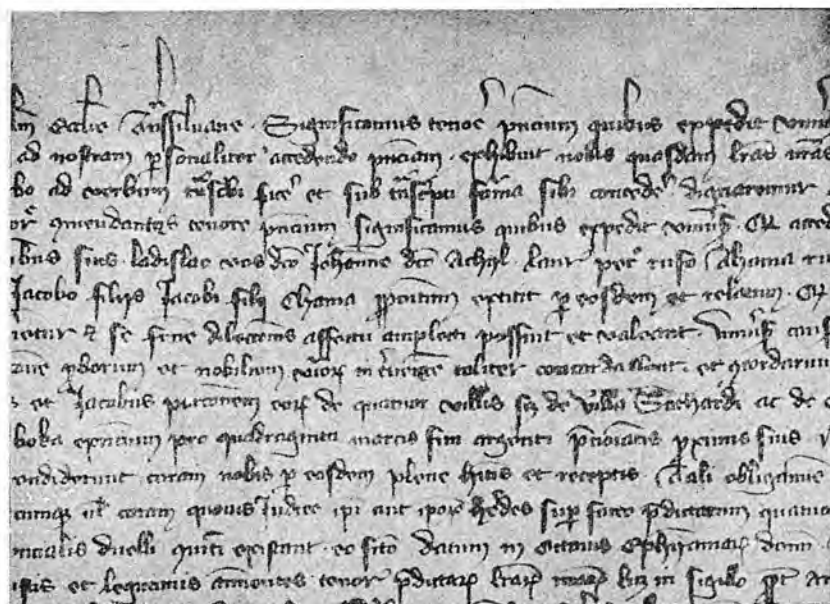
3) Doc. 10 august 1428 al capitolului din Oradea, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCVI).

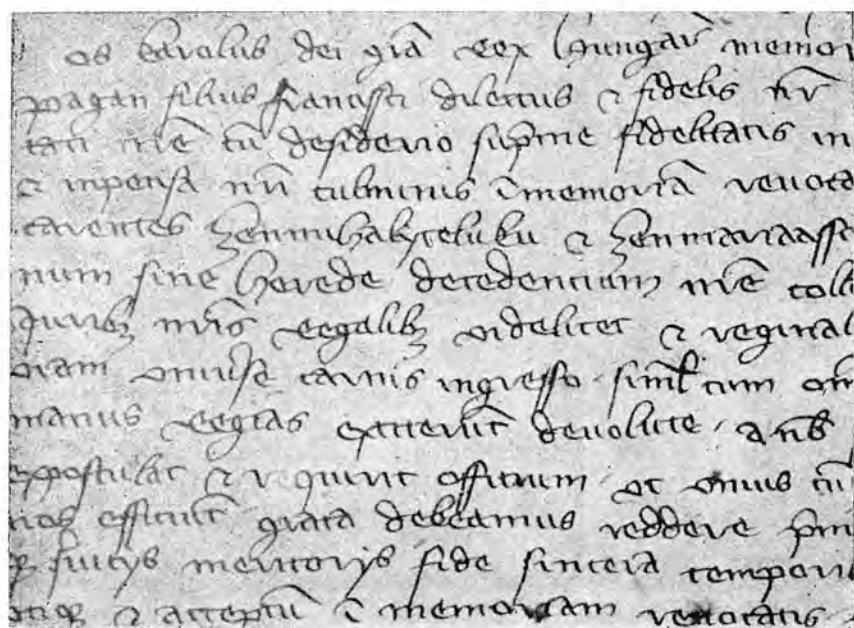
- 1) Doc. 16 septembrie 1335 al capitulului din Alba-Iulia, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. XXXVIII, nr. 1).¹

2) Doc., 11 iunie 1368 al conventului din Cluj-Mănăstur, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CLXIII, fasc. C, nr. 4).

3) Doc. 6 iulie 1406 al capitolului din Alba-Iulia, fragment pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. VIII, nr. 15)

- 1) Doc. 6 octombrie 1332 al lui Carol Robert, regele Ungariei, fragment, per-
gament, mărime orig. (Arh. ist., CCVI).

et auendo in hunc maiorem partem, Abbatem
 totius et possessione sancti Episcopi nro possessione
 6 est. **Q**uoniam ecclesie monasterii missis
 ex singulis fidelibus suis districtis suis capitulis et
 beata ecclesia possessione sancti Episcopi, pater Agnus
 cedant ad sanctos divites possessioni, quocumque
 omnes augentur et ceterone meam captem ab m
 mi huius regis obediunt cupientes et tenentur
 ipsi illa fens prima post festum pentecostes p

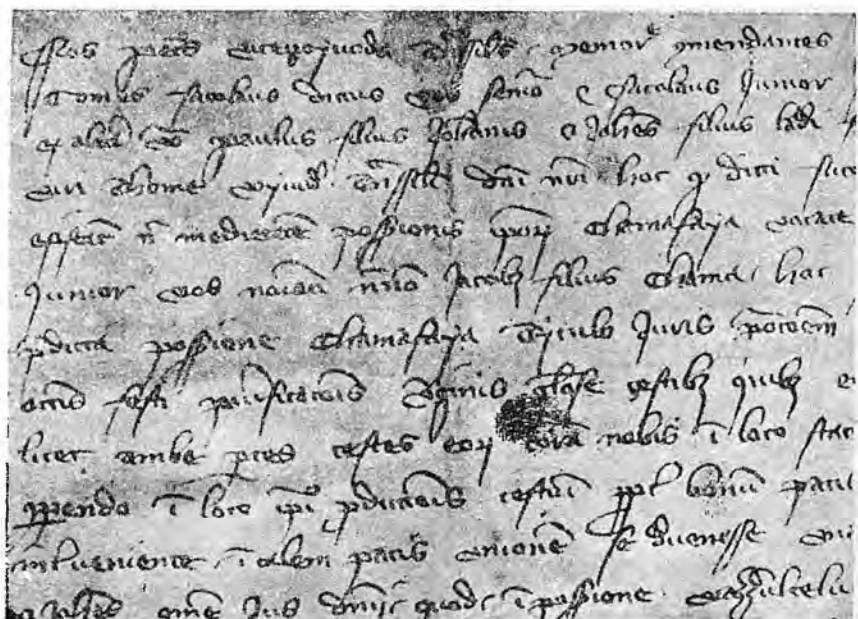
- 1) Doc. 28 aprilie 1352 al lui Ludovic I, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., VI).

spectare possent collatione memorat' ludo & Se
 legij redigi facientes. Datum vudr. feria secunda
 iuncto regi Hungar. Dalmat' Croat' & vudr.
 adzlas. & Sergio filij dyomsi vudr. d. l'osm
 vudr. d. Clusmony. Salutem & gratiam.
 cor. exigi solit. Aliosq' vudr. p'uenire. ab vudr.
 si. Ab huncm' infidelitat' nata & labe xpi
 de & sup' m'd. p'videntem gratias. Inir p'p
 penus filij vudr. d. Othuk. Inir paulus
 paulus d'cedendo. Inir ducit p'fatus. l'adum & S
 p'fate huncm' p'fatus. Inir ducit & stancome

2) Doc. 11 aprilie 1406 al lui Sigismund, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., VI).

Apulum, et omnibus p'p'h.
 Sigismund d. d'ia Romanor' regu
 et omnibus Salom & p'p'm d'ia
 etas m'p'soma & queda p'p'is p'
 vudr. m'd'icet. Sup' quo f'ic'ian
 d' d'ia vudr. In l'adum d' ead
 d'uler eand' p'fatus vudr. m'ed
 at d'ionisio & alio sup' d'ia Inir p'
 p'p'm ad huncm' p'fatus l'adum
 p'p'mato n'ed f'ic'ian vudr. p'p'm

3) Doc. 10 august 1411 al capitolului din Arad, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CXC).

- 1) Doc. 11 februarie 1338 al lui Petru, vicevoievodul Transilvaniei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. II, nr. 4).

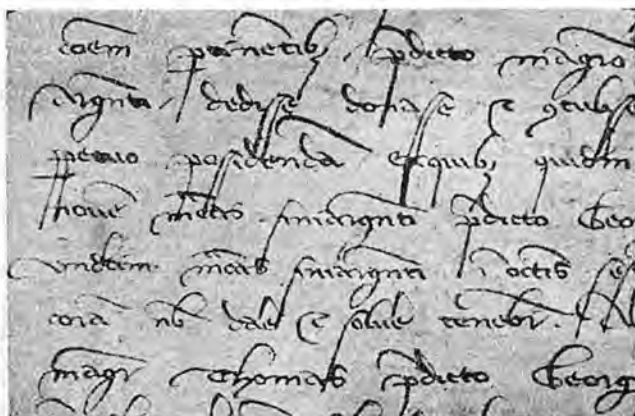
Nos Carolus dei gra rex hungar memorie
 fidelium suorum meos comites siculici duci nos
 institutos est et hunc in soliman fere
 psequi dominum et favore quibus possessiones. Item
 nunc etiam memorati nos ipse sibi et
 mulieribus possidendas pleno iure. Item
 vobis et aliis iudicibus et iusticiariis regni
 regis edico fletur pignus et pignus
 beniguitate etiam optas psonis fletu et pignus
 quibus linea fletu et pignus optas pignus

- 2) Doc. 9 ianuarie 1340 al lui Carol Robert, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. VIII, nr. 7).

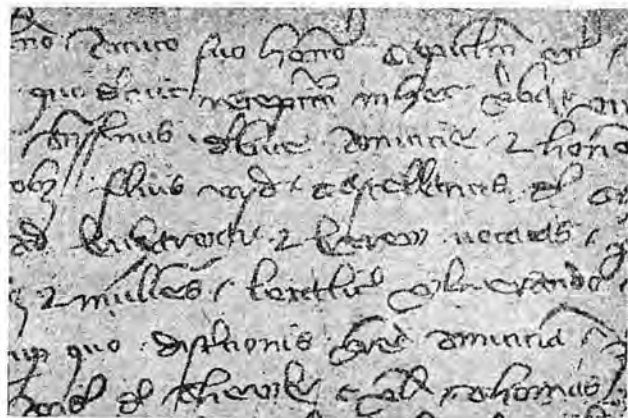
Capitulum ecclesie transilvanie. Annis xpi fidelibus
 hunc senis uolunt puenit. et Galad filius
 et pignus fletu suis pignus. et pignus
 nobiliu. etiam comitat. et Jacobus filius
 hunc pignus, etiam in et hunc pignus
 pignus et Jacobus filius eundem pignus
 pignus etiam pignus etiam pignus
 pignus etiam pignus etiam pignus
 pignus etiam pignus etiam pignus

- 3) Doc. 17 martie 1344 al capitulului din Alba-Iulia, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CXG).

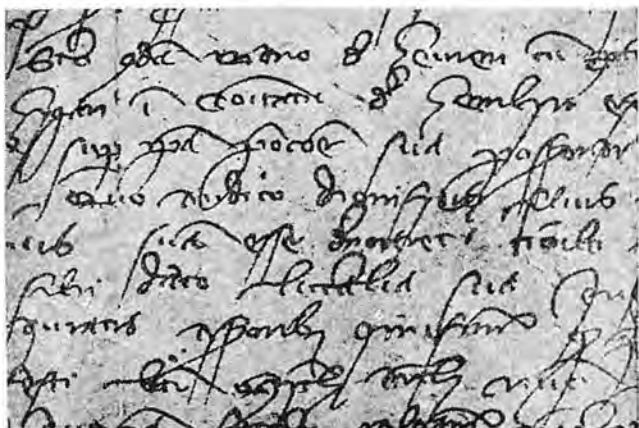
- 4) Doc. 22 septembrie 1351
al conventului din Cluj-Mă-
năstur, fragment, hîrtie, mă-
rime orig. (Arh. ist., VI, fasc.
R, nr. 28).

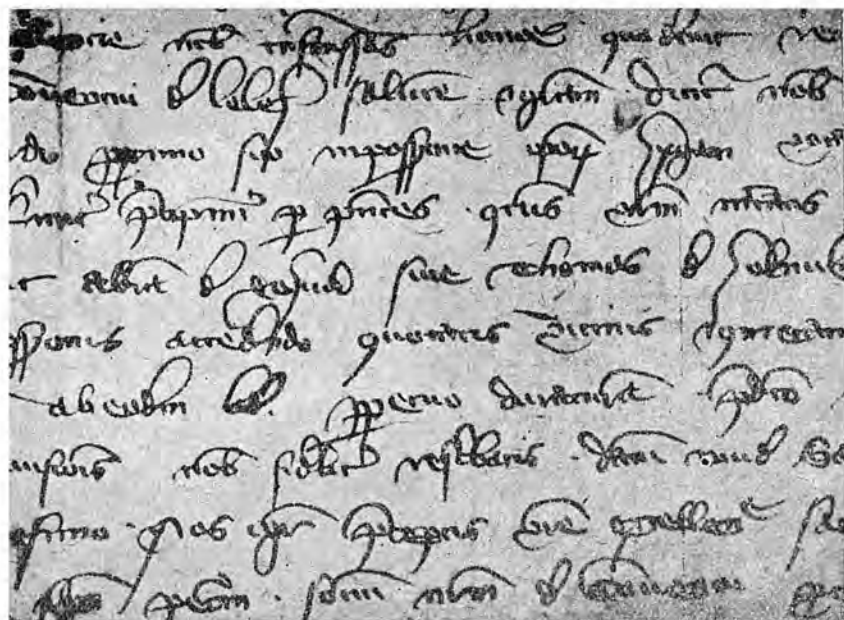

- 5) Doc. 29 noiembrie 1353
al capitlului din Alba-Iulia,
fragment, hîrtie, mărime
orig. (Arh. ist., VI, fasc. R,
nr. 30).

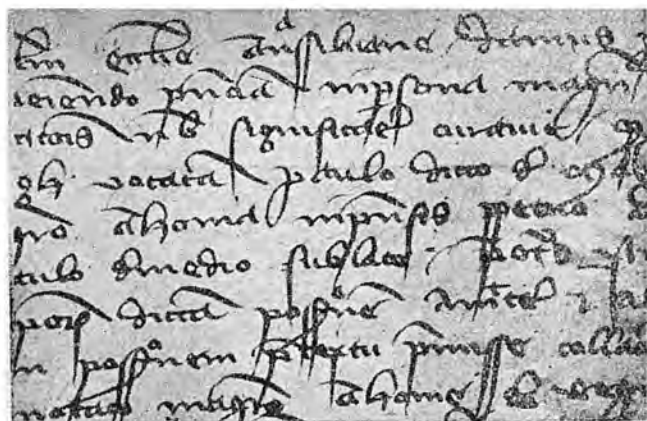

- 6) Doc. 22 iulie 1351 al lui
Nicolae Giletfi, palatinul
Ungariei, fragment, hîrtie,
mărime orig. (Arh. ist., VI,
fasc. Y, nr. 7).

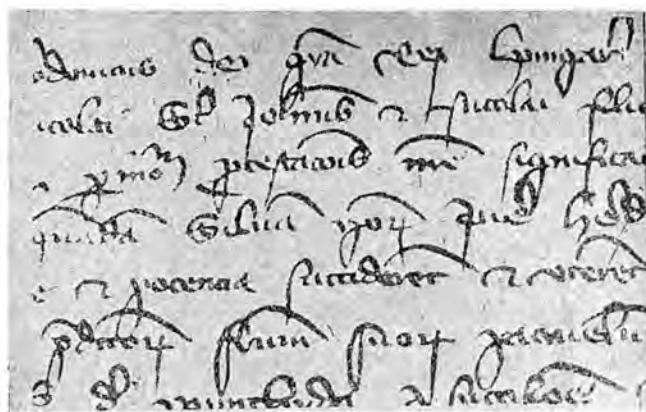

1) Doc. 17 octombrie 1350 al conventului din Leles, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. Y, nr. 6).

2) Doc. 27 septembrie 1356 al capitulului din Alba-Iulia, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. R, nr. 36).

- 3) Doc. 3 ianuarie 1360 al lui Ludovic I, regele Ungariei, fragment, hirtie, mărime orig. (Arh. ist., CLXIII, fasc. N., nr. 2).

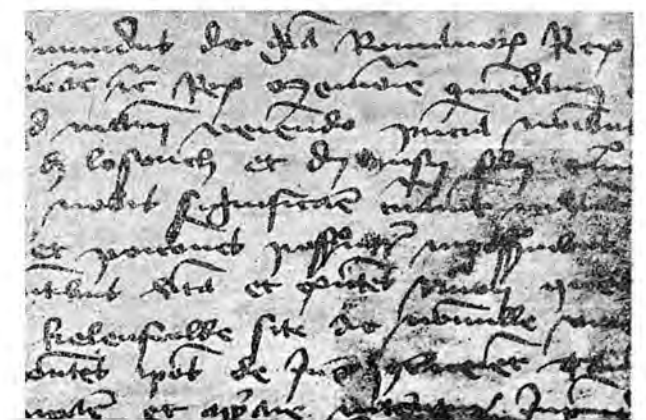
Amicus dei qui est...
...et...
...et...
...et...
...et...
...et...

- 4) Doc. 23 iunie 1421 al lui Lorand Lépes, vicevoievodul Transilvaniei, fragment, hirtie, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. T, nr. 27).

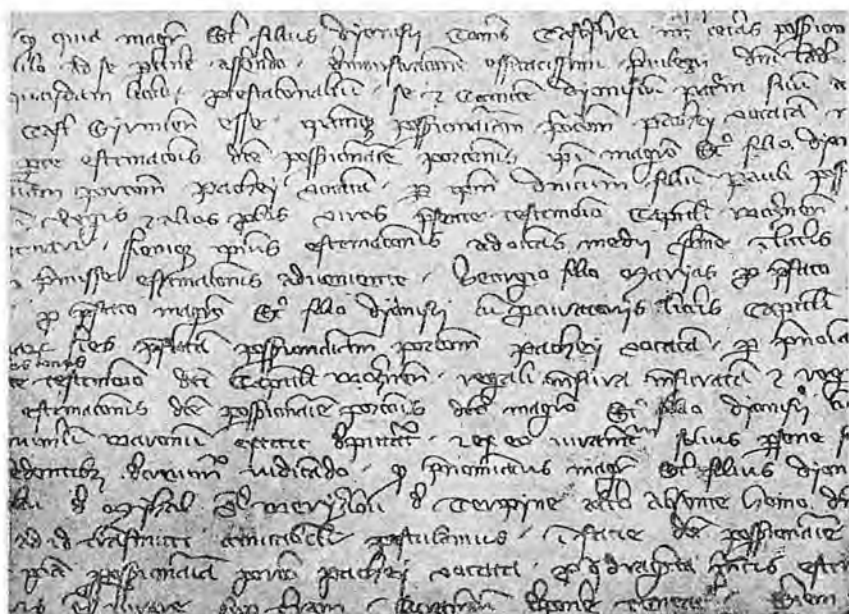

...et...
...et...
...et...
...et...
...et...
...et...

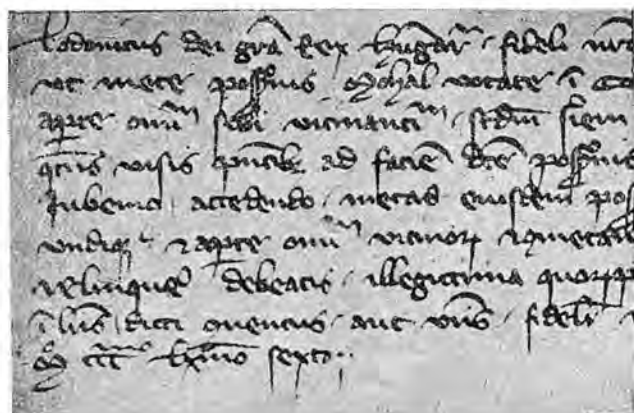
- 5) Doc. 25 august 1423 al lui Sigismund, regele Ungariei, fragment, hirtie, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. T, nr. 11).

...et...
...et...
...et...
...et...
...et...
...et...

1) Doc. 8 aprilie 1332 al lui Paul, judele curții regale, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. R, nr. 12).

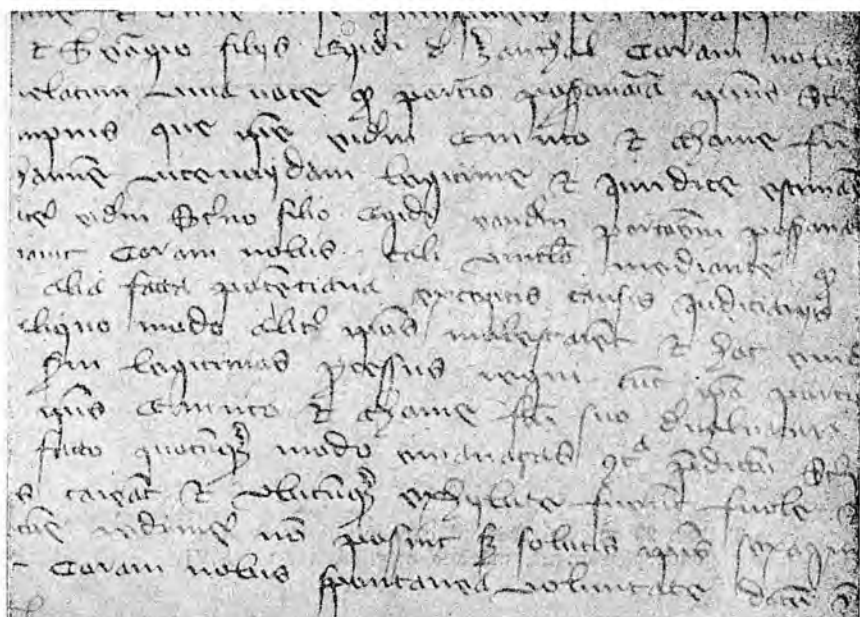
2) Doc. 21 martie 1366 al lui Ludovic I, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. VII, nr. 1).

Benigne principi domine dani dei gra
 via excellencia nos lras die magna
 vana calluom et gram dani nobis
 magna paboz d' lugal q' p' i d'm'm
 q'at pationary ac p'monary euydem
 hie medietate suis lras p'alegialib
 l'inghaparat l'uyd et agom'p'uz
 veyoz eis imp'ent atq' amozay
 eis no aduicet m'ac p'ce l'uygh
 Crans filius iacobi d' lugal d' c
 man l'ay l'ecus filius papazon d'

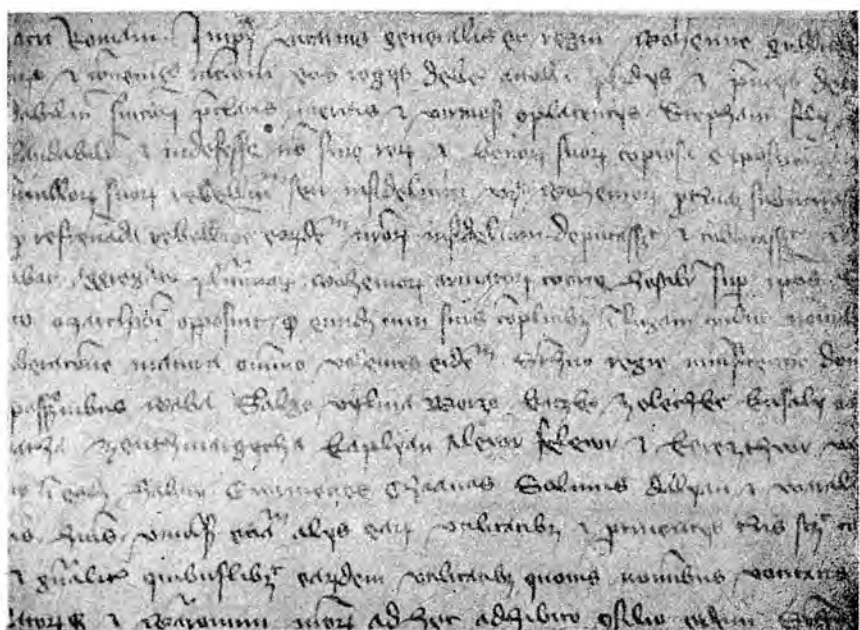
3) Doc. 23 martie 1386 al capitolului din Oradea, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CCVI).

In nomine domini Amen. Nos Johannes filius Jacobi d' lugal q' p' i d'm'm
 q'at pationary ac p'monary euydem hie medietate suis lras p'alegialib
 l'inghaparat l'uyd et agom'p'uz veyoz eis imp'ent atq' amozay
 eis no aduicet m'ac p'ce l'uygh Crans filius iacobi d' lugal d' c
 man l'ay l'ecus filius papazon d'

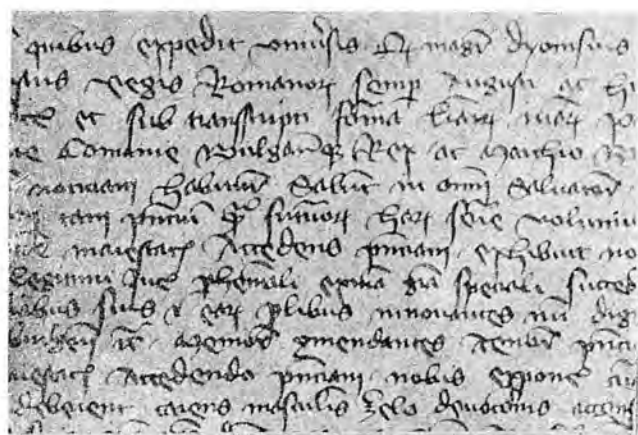
4) Doc. 8 mai 1394 al conventului din Cluj-Mănăstur, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., LXXXII).

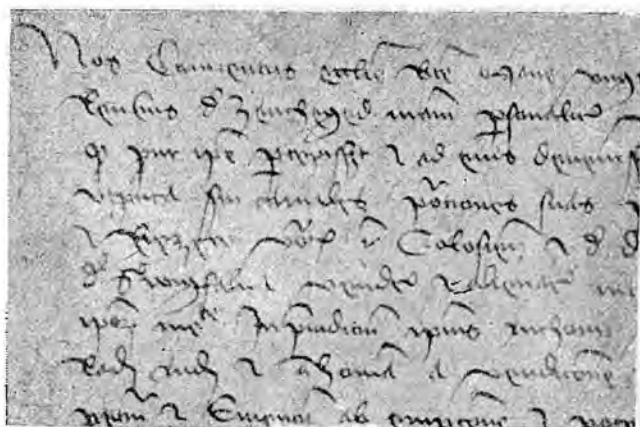
1) Doc. 15 mai 1387 al capitulului din Alba-Iulia, fragment, pergament, măriune orig. (Arh. ist., VI, fasc. 57, nr. 63).

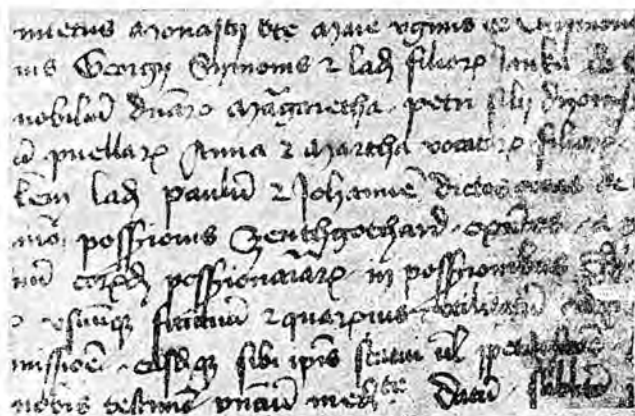
2) Doc. 1 iunie 1405 al lui Sigismund, regele Ungariei, fragment, pergament, măriune orig. (Arh. ist., VI).

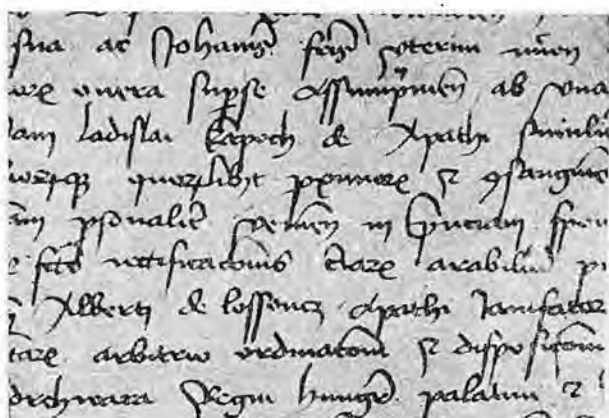
3) Doc. 4 octombrie 1412 al capitulului din Alba-Iulia, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., LXXXII).

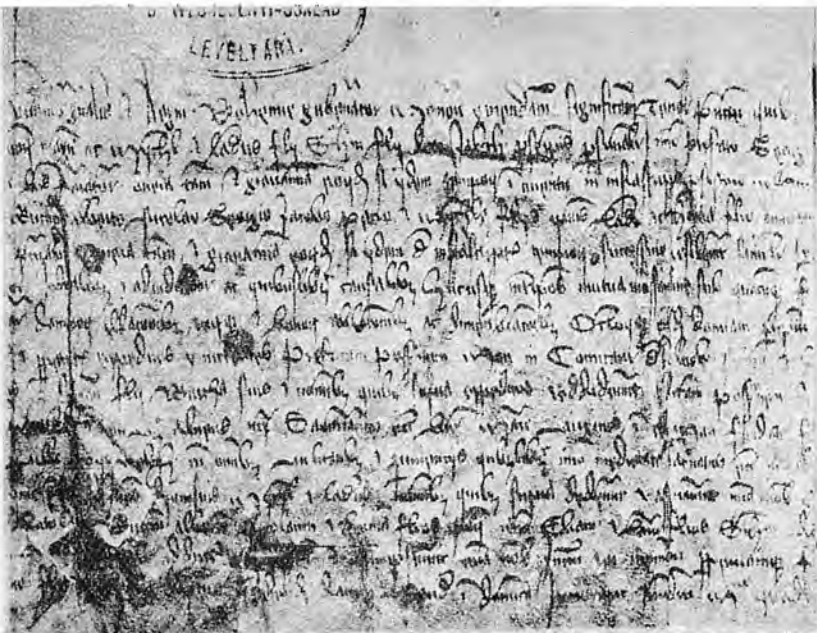
4) Doc. 2 februarie 1417 al conventului din Cluj-Mănăstir, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, tasc. IX, nr. 7).

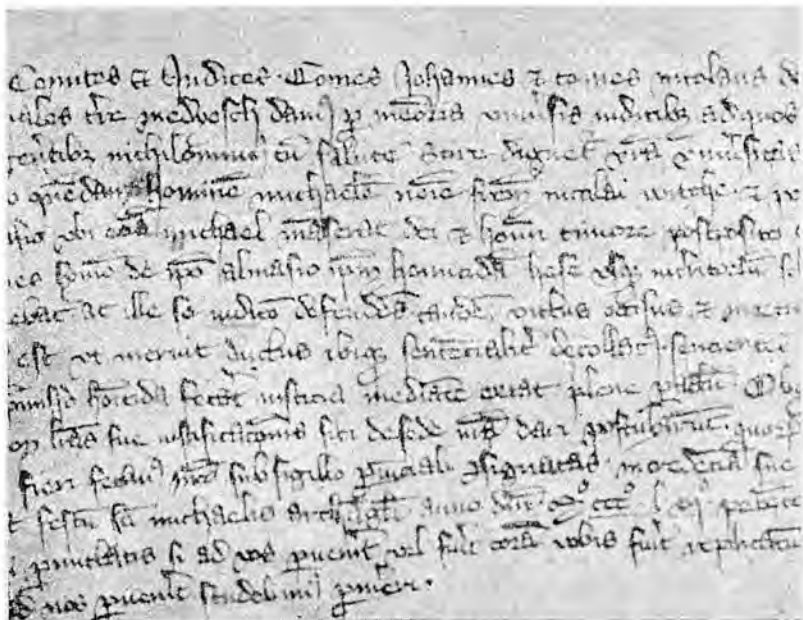
1) Doc. 6 noiembrie 1428 al conventului din Cluj-Mănăstur, fragment, hirtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. XIV, nr. 1).

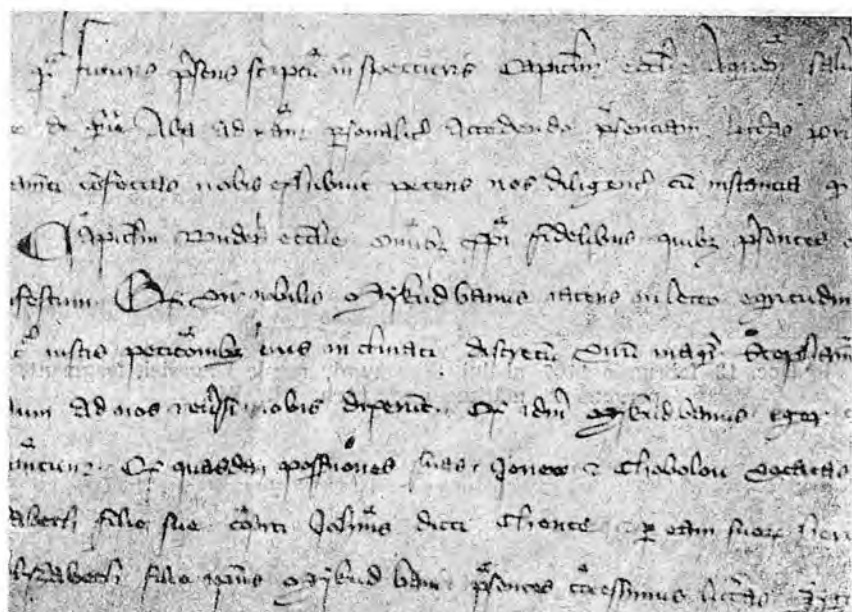
2) Doc. 19 mai 1447 al capitulului din Oradea, fragment, hirtie, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. T, nr. 19).

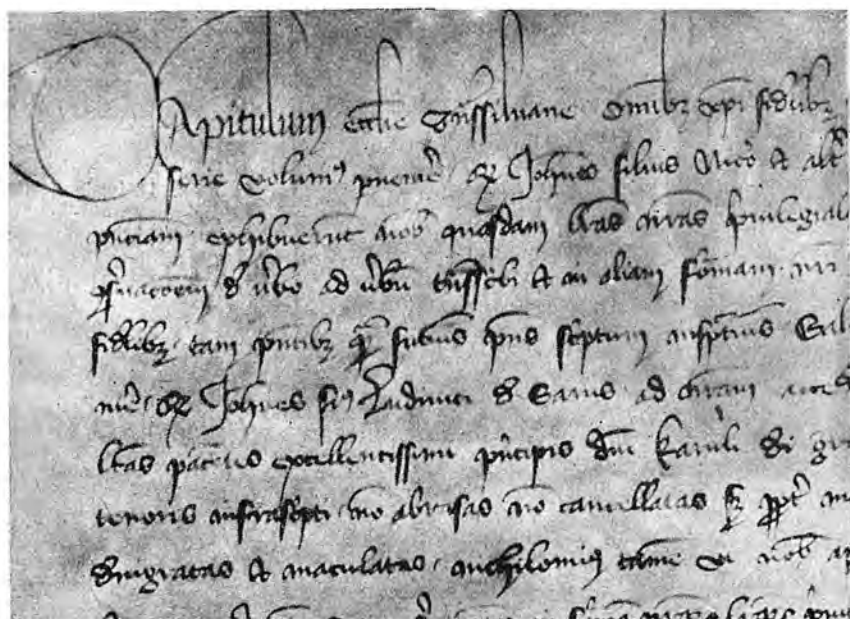
3) Doc. 13 februarie 1407 al lui Sigismund, regele Ungariei, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., VI).

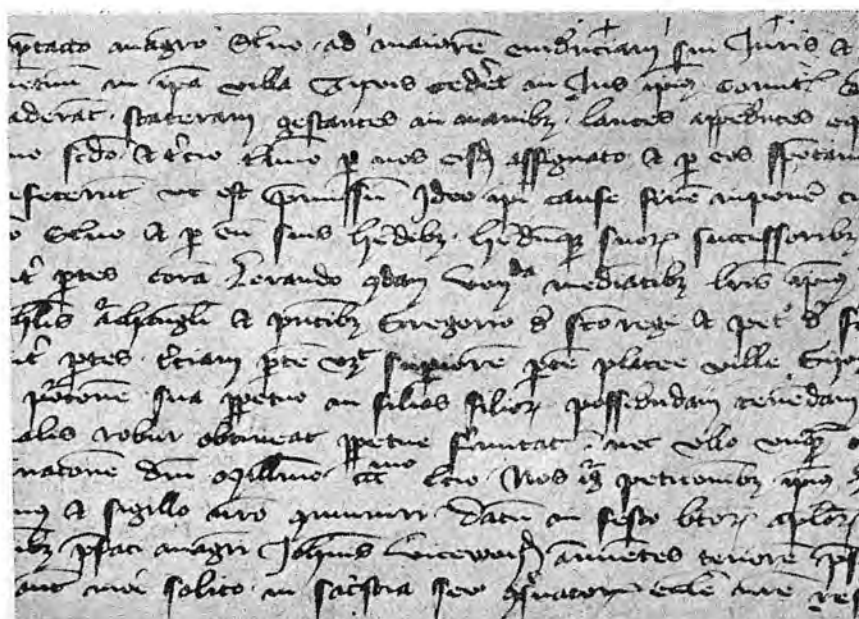
4) Doc. 1 octombrie 1356 al scaunului Medias, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., LXXXII).

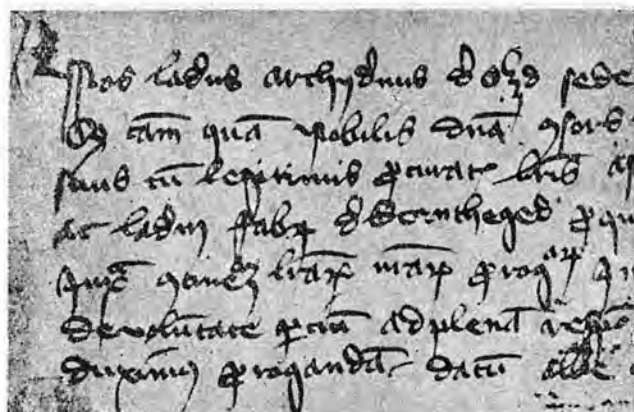
1) Doc. din 1326 al capitolului din Agria, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CXG).

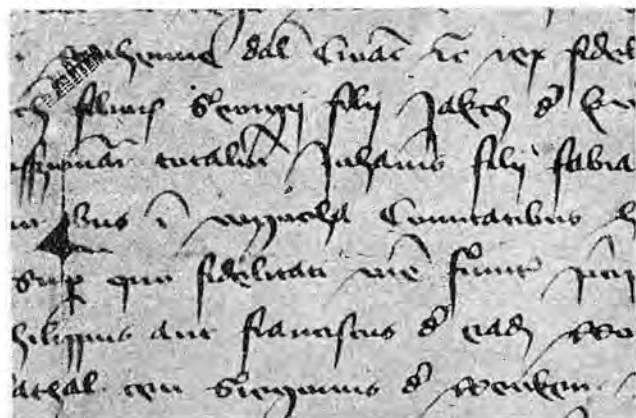
2) Doc. 13 iunie 1400 al capitulului din Alba-Iulia, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CXI).

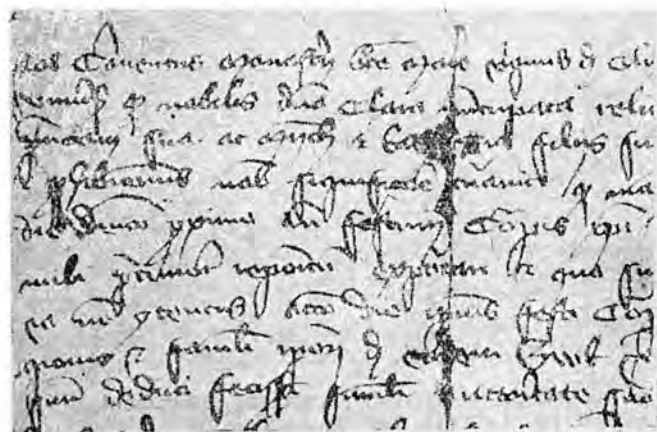
3) Doc. 13 ianuarie 1400 al capitulului din Alba-Iulia, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. ist., CLXIII, fasc. V, nr. 2).

1) Doc. 16 iunie 1389 al lui
Ladislau arhidiaconul de Ozd,
fragment, hîrtie, mărime orig.
(Arh. ist., CCI, fasc.
XXXVIII, nr. 64).

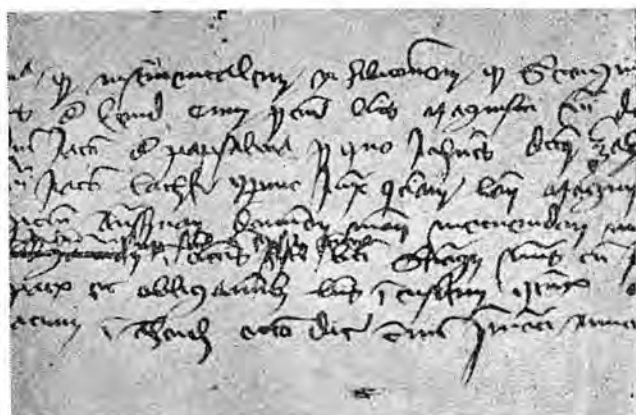

2) Doc. 25 iunie 1421 al
conventului din Leles, frag-
ment, hîrtie, mărime orig.
Arh. ist., CCVI).

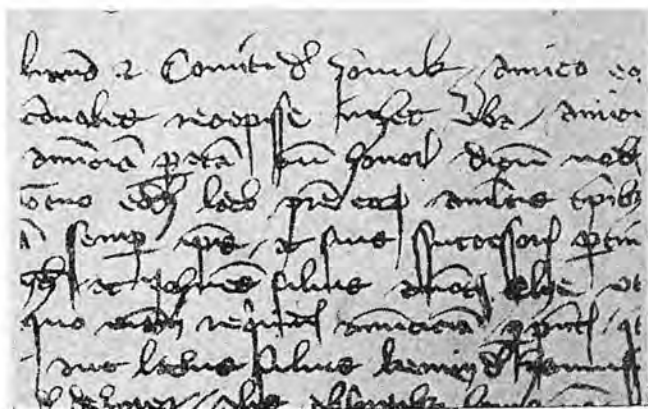

3) Doc. 26 septembrie 1396
al conventului din Cluj-Mă-
năstur, fragment, hîrtie, mă-
rime orig. (Arh. ist., CLXIII,
fasc. A, nr. 3).

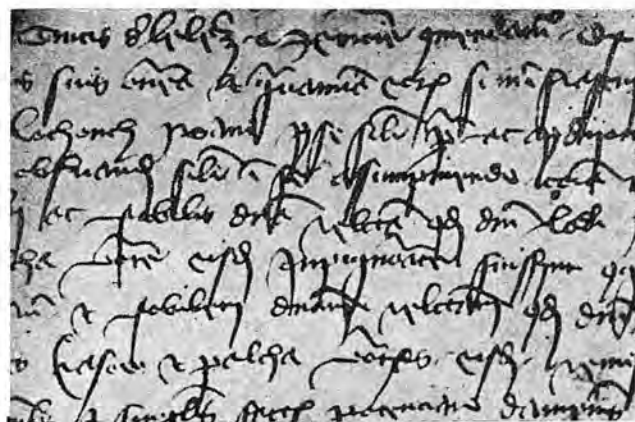
4) Doc. 8 mai 1408 al lui Ioan de Dăbica, vicevoievodul Transilvaniei, fragment hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., VI).

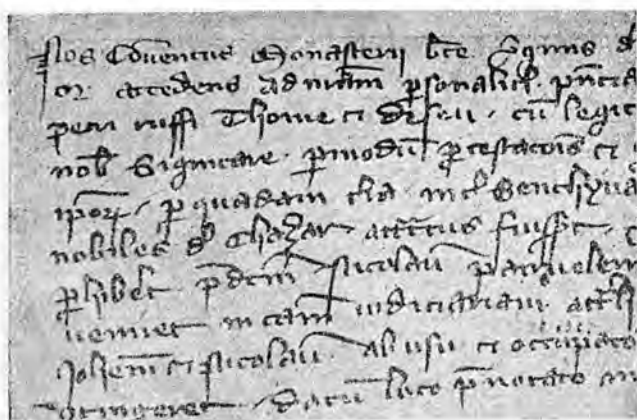

5) Doc. 15 mai 1390 al conventului din Cluj-Mănăstur fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CLXIII, fasc. A, nr. 2).

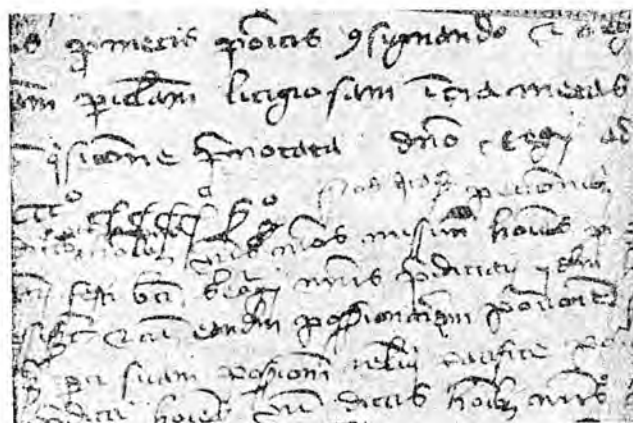

6) Doc. 18 iunie 1408 al conventului din Leles, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. T, nr. 4).

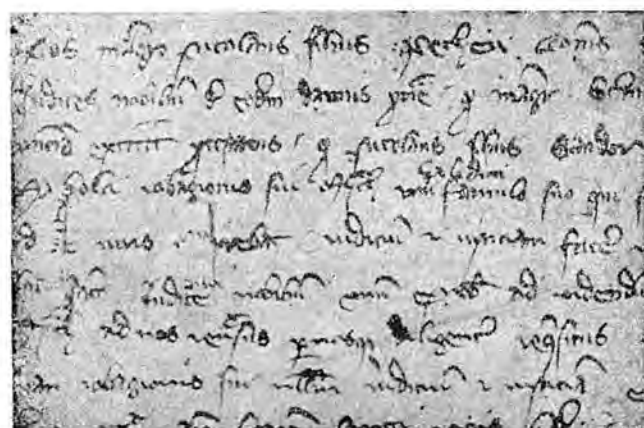

1) Doc. 29 septembrie 1342 al conventului din Cluj-Mănăstur, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. VIII, nr. 12).

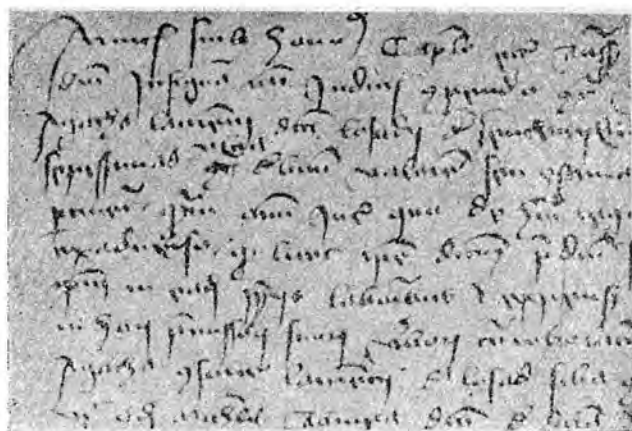

2) Doc. 11 mai 1342 al capîtlului din Zips, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. II, nr. 15),

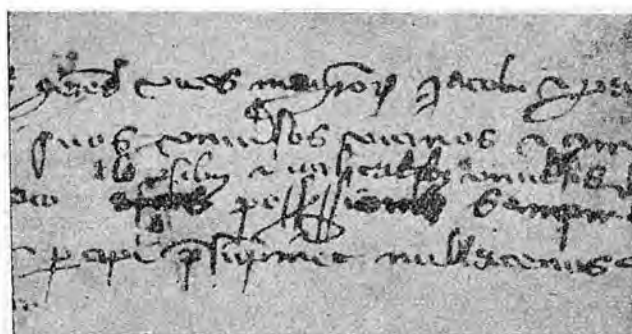

3) Doc. 26 iunie 1369 al comitatului Dăbica, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. XXXVIII, nr. 37).

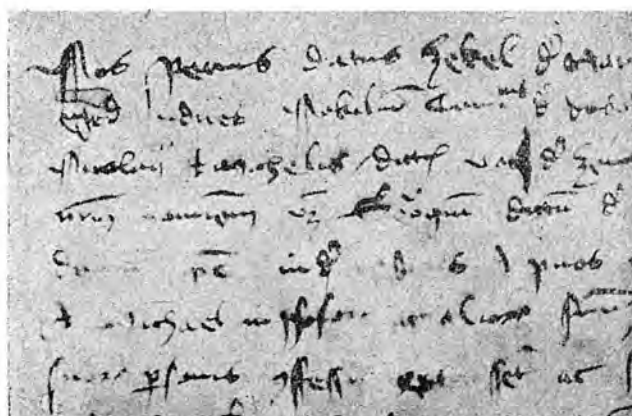
4) Doc. din 1418 al lui Lorand Lépes, vicevoievodul Transilvaniei, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CXC).

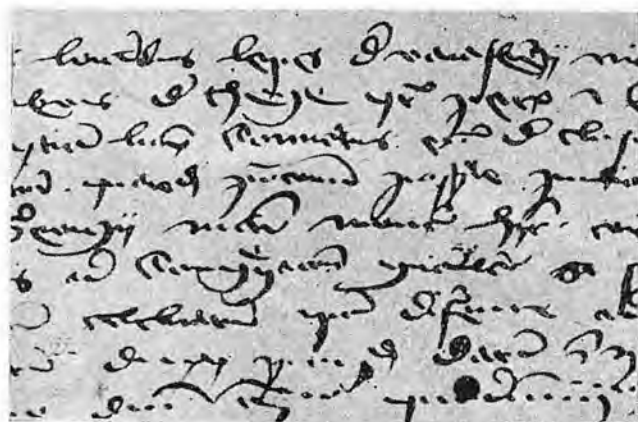

5) Doc. 16 noiembrie 1336 al comitatului Szabolcs, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CXC).

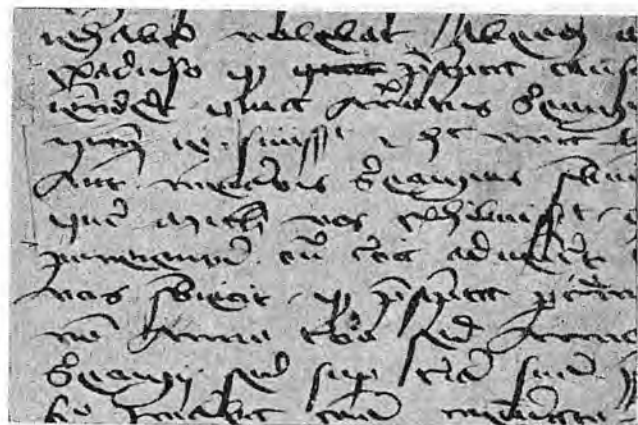

6) Doc. 27 martie 1424 al comitatului Dăbica, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. IX, nr. 2).

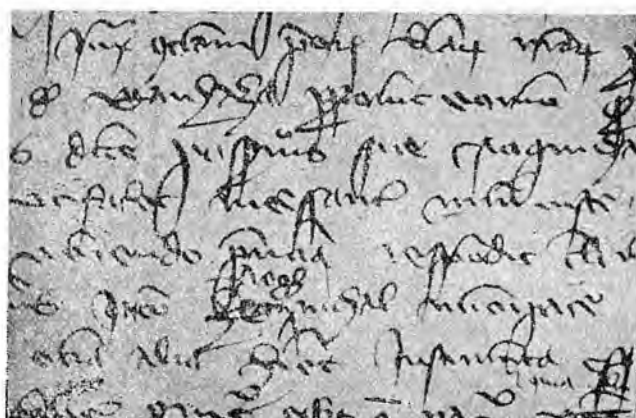

1) Doc. 9 mai 1417 al lui Lorand Lépes, vicevoievodul Transilvaniei, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. III, nr. 22).

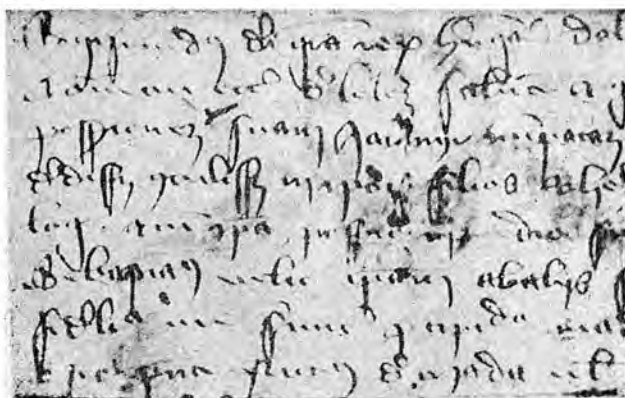

2) Doc. 13 decembrie 1429 al comitatului Dăbica, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. XIII, nr. 14).

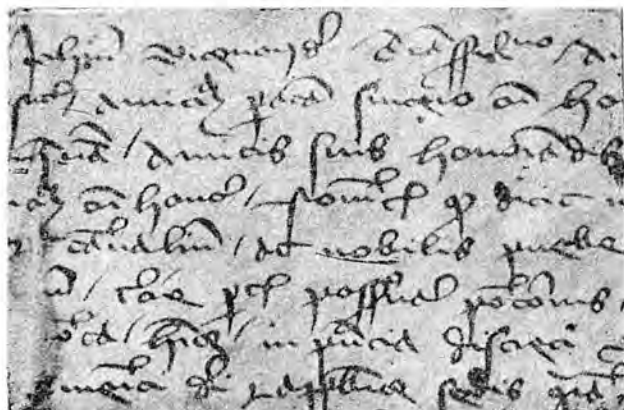

3) Doc. 15 octombrie 1375 al lui Iacob de Zips, judele curții regale, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., LXXXII).

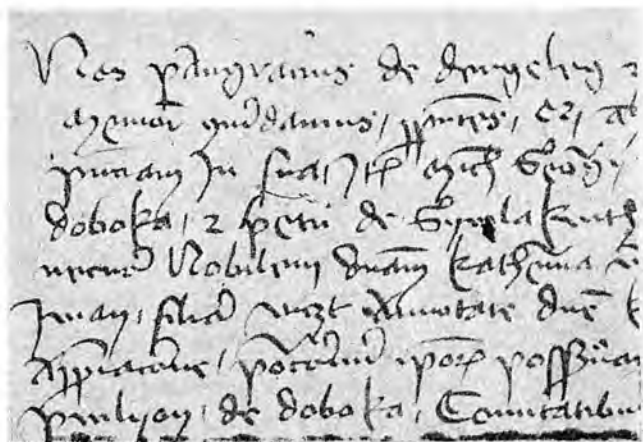
4) Doc. 14 mai 1388 al lui Sigismund, regele Ungariei, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., LXXXII).

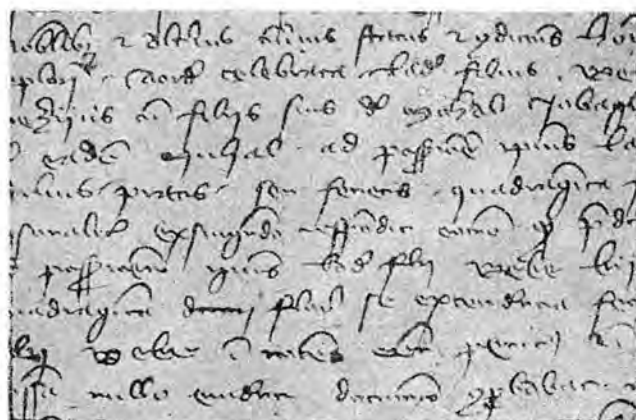

5) Doc. 17 iulie 1389 al conventului din Cluj-Mănăstur, fragment, pergament, mărime orig. (Arh. Ist., CXC).

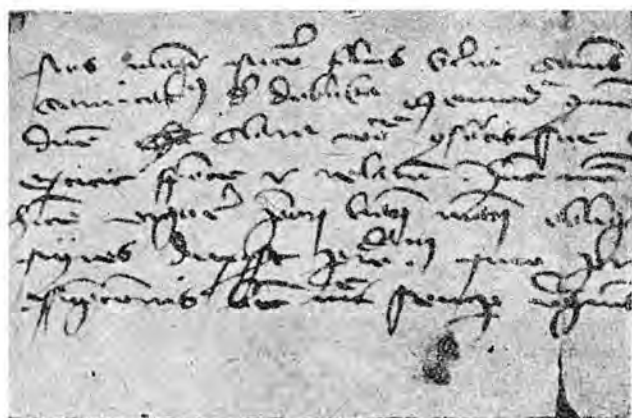

6) Doc. 9 martie 1444 al vicevoievozilor Transilvaniei, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. XVI, nr. 6).

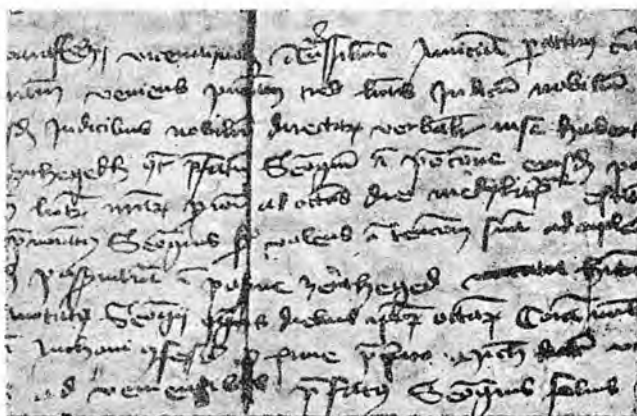

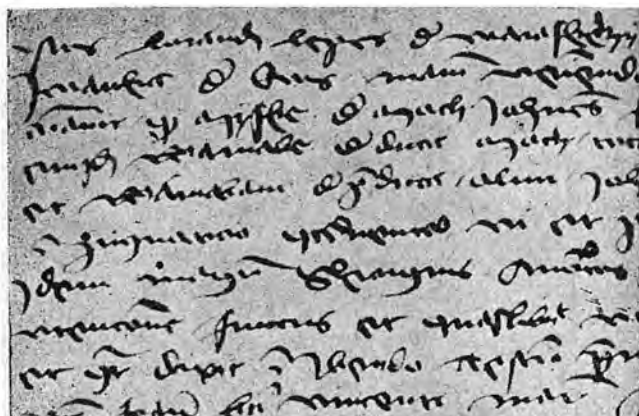
1) Doc. 15 mai 1366 al lui
Dionisie Lackfi, voievodul
Transilvaniei, fragment, hîr-
tie, mărime orig. (Arh. ist.,
CCI, fasc. VII, nr. 3).

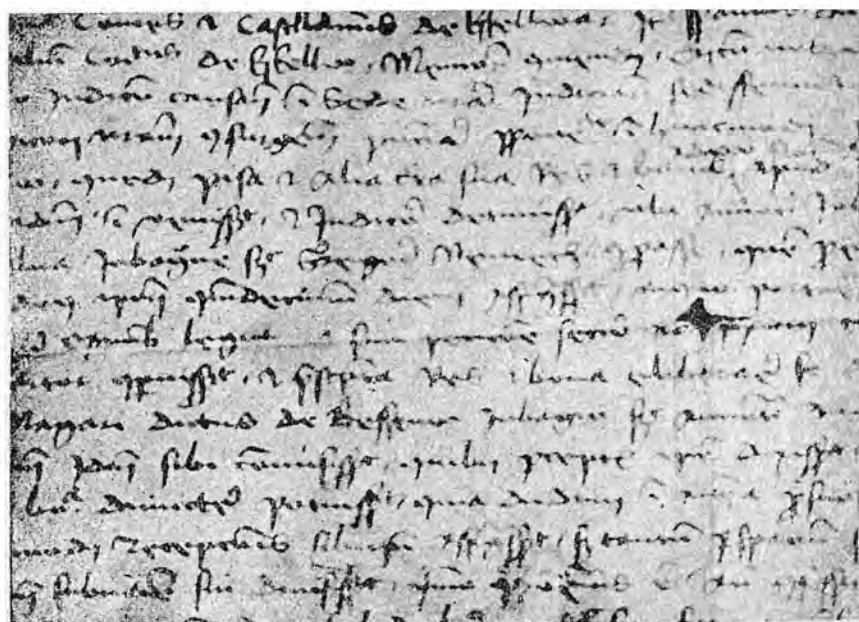
2) Doc. 16 august 1384 a,
comitatului Dăbica, frag-
ment, hîrtie, mărime orig.
(Arh. ist., CCI, fasc. LIV,
nr 2).

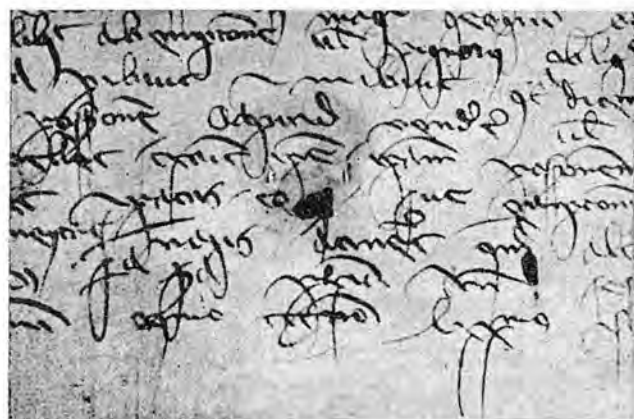
3) Doc. 16 mai 1419 al lui
Lorand Lépes, vicevoievodul
Transilvaniei, fragment hîr-
tie, mărime orig. (Arh. ist.,
CCI, fasc. IX, nr. 3).

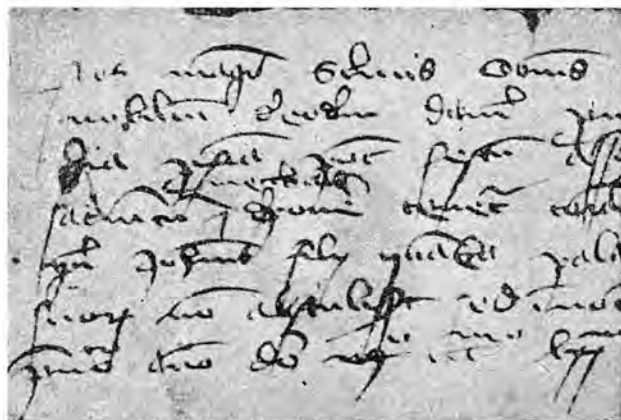
4) Doc. 23 ianuarie 1423 al lui Lorand Lépes, vicevoievodul Transilvaniei, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. XXXIX, nr. 207).

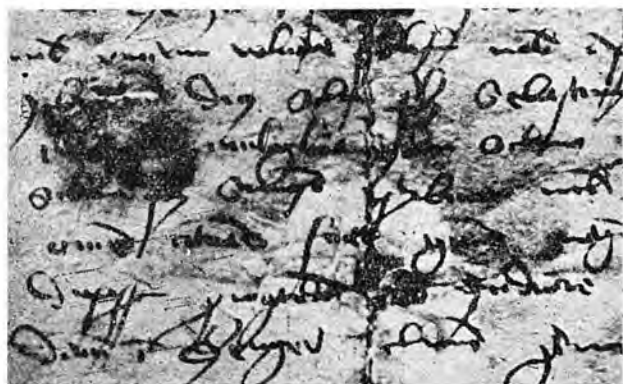
5) Doc. 11 noiembrie 1439 al comitatului Tirnava, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CXXVIII).

1) Doc. 31 ianuarie 1379 al lui Ioan, vicevoievodul Transilvaniei, fragment, mărime orig. (Arh. ist., VI, fasc. J, nr. 8).

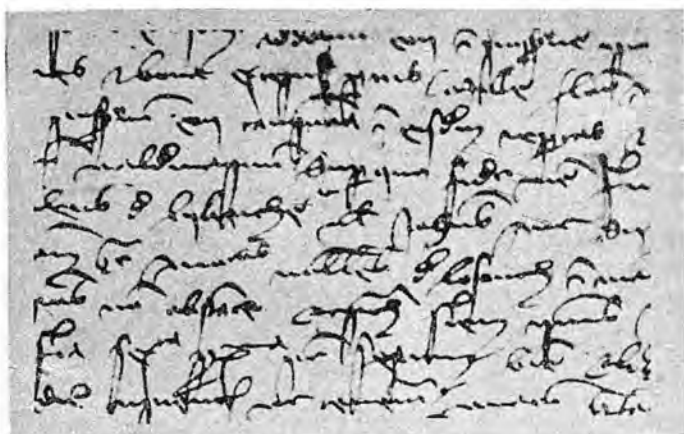

2) Doc. 16 august 1379 al comitatului Dăbica, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. XXXIX, nr. 195).

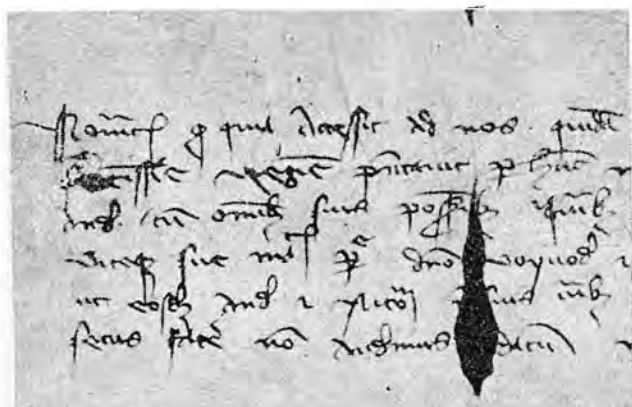

3) Doc. 15 septembrie 1393 al comitatului Satu-Mare, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., LXXXII).

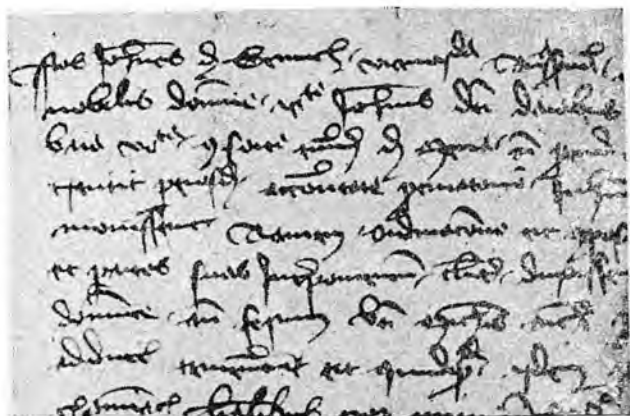
4) Doc. 18 decembrie 1399
al conventului din Sâhy
(R. Cehoslovacă), frag-
ment hîrtie, mărime orig.
(Arh. ist., VI, fasc. S.,
nr. 34).

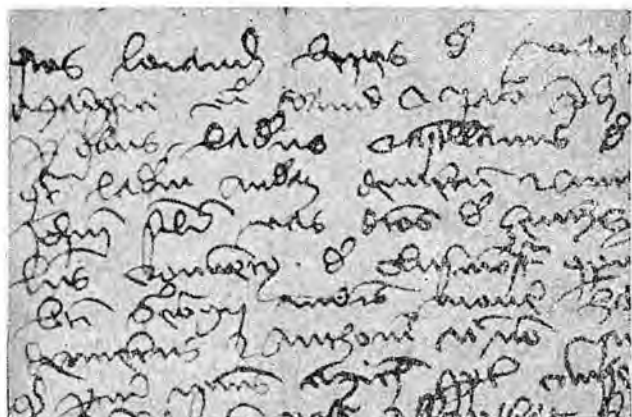

5) Doc. 29 martie <1384> al
lui Nicolae, fiul lui Ștefan,
(misivă), fragment, hîrtie,
mărime orig. (Arh. ist., CCI,
fasc. XXXVIII, nr. 62).

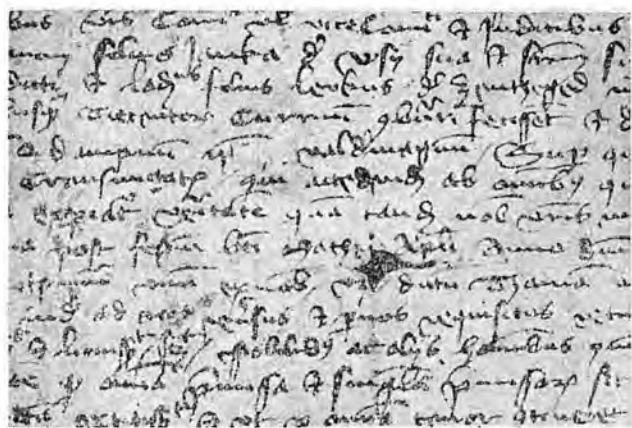

6) Doc. 15 septembrie 1399
al lui Ioan de Sverch, vice-
voievodul Transilvaniei, frag-
ment, hîrtie, mărime orig.
(Arh. ist., CLXIII, fasc. A,
nr. 4).

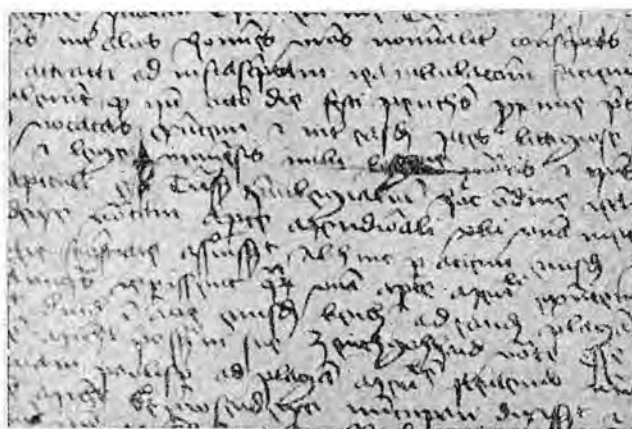

1) Doc. 8 mai 1416 al lui Lorand Lépes, vicevoievodul Transilvaniei, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. XXXIX, nr. 140).

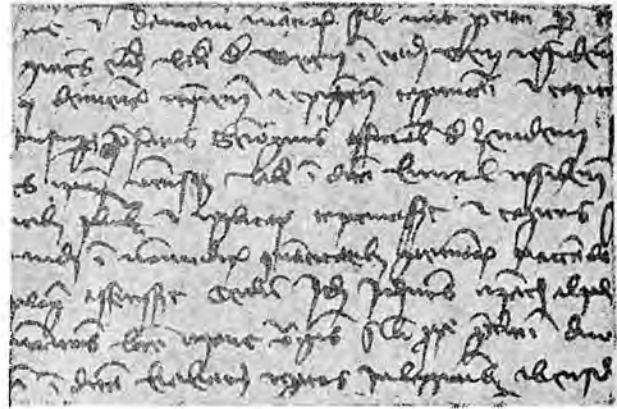

2) Doc. 21 octombrie 1416 al comitatului Cluj, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. XIII, nr. 1).

3) Doc. 13 iunie (1419) al conventului din Cluj-Mănăstur, fragment, hîrtie, mărime orig. (Arh. ist., CCI, fasc. IX, nr. 4).

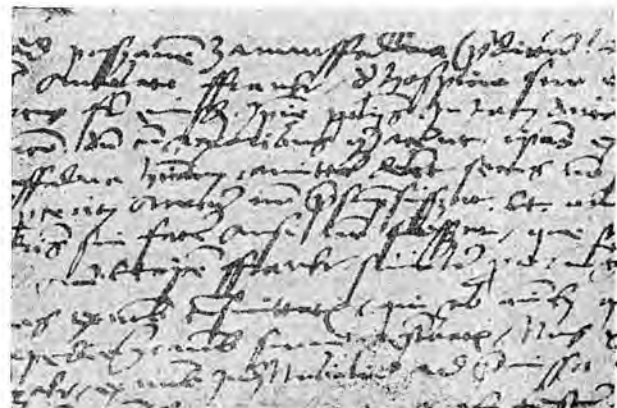
4) Doc. 17 ianuarie, 1435 al
capitlului din Nitra, frag-
ment, hîrtie, mărime orig.
(Arh. ist., VI, fasc. T, nr. 28).

5) Doc. 9 august 1452 al
comitatului Solnocul Interior,
fragment, hîrtie, mărime orig.
(Arh. ist., VI, fasc. 68,
nr. 15).

6) Doc. 26 iunie 1465 al co-
mitatului Cluj, fragment, hir-
tie, mărime orig. (Arh. ist.
CXXVIII).

DIN PALEOGRAFIA CHIRILICĂ ROMÎNEASCĂ

DE

EMIL VÎRTOSU

Cel mai vechi text scris în limba română, cu litere chirilice, este scrisoarea lui Neacșu dela Cimpulung, din <1521>. Alături de aceasta trebuie puse manuscrisele cuprinzând textele rotacizante din secolul al XVI-lea: Psaltirea Șcheiană, Codicele Voronețean, Psaltirea Hurmuzaki și, odată cu ele, tipăriturile lui Coresi — cea mai veche purtând data 1559.

Enumerând câteva din cele mai vechi pagini de limbă și scriere românească, adăugăm constatarea unanimă că, începând din cea dintâi jumătate a secolului al XVI-lea și mergând pînă în anul unirii 1859, timp de patru sute și mai bine de ani, aproape tot ce s-a scris în limba română la noi s-a scris cu alfabetul chirilic: documente și texte religioase, manuscrise și cărți, inscripții, însemnări, legende de sigilii etc.

Așadar, cunoașterea acestui fel de a scrie este fundamental necesară pentru paleograful și istoricul care cercetează istoria patriei noastre. Paleograful trebuie să fie un specialist în măsură să descifreze, să înțeleagă și să transcrie toate textele scrise în limba română cu alfabetul chirilic. Paleograful este tehnicianul expert al vechilor scrisuri și, în această calitate, el pune la îndemîna cercetătorului materialul documentar de bază, adică inșeși mărturiile timpurilor apuse. Opera istoriografului și a filologului se întemeiază înainte de toate pe texte, iar interpretarea lor pornește în general de la felul în care paleograful le-a descifrat și le-a transcris.

În raport cu funcțiunea socială pe care o îndeplinește, răspunderea paleografului apare ca foarte mare. De aceea, priceperea și pregătirea lui trebuie să corespundă acestei sarcini. Astfel, întrucît în cancelaria noastră s-a scris în mai multe limbi: slavă, greacă, latină, etc., paleograful român va trebui să aibă și suficiente cunoștințe cel puțin din limbile și paleografiile amintite mai sus.

Deasemenea, el trebuie să ajungă a deosebi, fără șovăire, o copie de un act autentic, un fals de un original, și să fie în măsură a identifica, localiza și data textele nedatate, conducîndu-se în aceasta după particularitățile lor grafice, coroborate — pentru verificare — cu particularitățile de formular și de conținut.

Pentru a răspunde acestei misiuni, paleograful trebuie să ajungă a ceti bine și cu deplină siguranță vechile texte chirilice, adică pentru descifrarea unei simple litere să-i știe deosebi trăsătura fundamentală, specifică: trăsătura cheie; precum și pentru descifrarea unui cuvînt, a unei semnături, să poată găsi litera cheie. Spre a ajunge la aceasta, paleograful are nevoie să cunoască evoluția și diferențierea scrierii chirilice românești, pe provincii și pe momentele cruciale ale grafiei, să-i recunoască elementele caracteristice,

întemeindu-se pe modul scrierii și ajutîndu-se și de cunoașterea materialului de scris etc.

Pe scurt, paleograful nu se poate mulțumi numai cu a ști să descifreze, într-o măsură mai mare sau mai mică, vechile texte chirilice. El nu trebuie să rămînă un simplu practician, ci are datoria să se ridice de la practică la considerarea principială a problemelor, de la cazul particular la recunoașterea cadrului general în care și cazul particular își găsește locul cuvenit.

Definind caracteristicile paleografului, am definit însăși disciplina, obiectul și metoda paleografiei chirilico-romînească. Dar, din nefericire, pentru a-și îndeplini cu bune rezultate misiunea, paleograful român nu are la îndemînă nici tratate, nici manuale privind problemele de paleografie chirilică romînească, ci numai acele bune, dar prea sumare « orientări » ale lui N. Cartoian¹. El mai are la îndemînă doar cîteva albume-colecții de facsimile, dar și acestea incomplete și cu destinație mai ales didactică.

Studiul pe care îl prezentăm acum încercă să umple, imperfect și numai în parte, această lipsă, prin studierea istorico-evolutivă a unora din problemele mai importante ale paleografiei chirilice romînești. Constatările și enunțările noastre se întemeiază, în primul rînd, pe scrierea întrebuițată în documente, în tot felul de documente: publice și particulare, deoarece în documente găsim o scriere vie, în mișcare, o scriere legată direct de dezvoltarea vieții economice, sociale și culturale din țările noastre.

Dar nu am lăsat deoparte nici manuscrisele, al căror fel de scriere arată o evoluție mult mai înceată, uneori chiar foarte conservatoare (mai ales la manuscrisele scrise în mănăstiri).

În sfîrșit, cercetarea a fost întregită prin folosirea și a particularităților întîlnite în tipăriturile chirilice romînești, începînd cu cele coresiene.

În felul acesta, se poate spune că enunțările și constatările noastre caută să înfățișeze scrierea chirilică romînească în toată întinderea ei, în timp și în spațiu, adică pleacă de la studierea celor mai vechi monumente de grafie chirilică romînească și merge pînă la introducerea oficială a alfabetului latin (c. 1859); și de pretutindeni unde s-a scris în romînește cu litere chirilice, urmărind problemele de grafie chirilică în desfășurarea lor organică: apariție, dezvoltare, transformare, dispariție, și în strînsă legătură cu ansamblul social feudal. Și deși am mers pe liniile mari ale problemelor înfățișate, totuși nu au fost trecute cu vederea excepțiile, abaterile — conștiente sau altfel —, precum și unele aspecte minore.

Constatările și enunțările se întemeiază, deci, pe fapte grafice, care au fost coroborate — cînd a fost cu putință — și cu informații culese din izvoarele timpului. Totuși, e departe de noi pretenția de a prezenta aici absolut toate formele de manifestare grafică din trecutul nostru. În orice caz, în fața fenomenelor de grafie ce ne-au fost la îndemînă nu am luat nici odată atitudinii apriorice pentru explicarea lor, ci concluziile formulate au fost multiplu verificate pe realitățile istorice ale scrierii chirilice romînești, trecîndu-se de la constatare la explicare, de la rezultat la cauzalitate și considerînd scrierea ca un fenomen esențialmente social.

¹ I. Bianu <și> N. Cartoian, *Album de paleografie romînească (scrierea chirilică)*, ed. a III-a, București, 1940 (p. 5—10: Orientări în paleografie chirilică). (Arhivele statului. Școala de arhivistică). B. P. Hasdeu anunțase cîndva intenția să alcătuiască un « tratat de paleografie slavo-romînă » (*Cuvenite den betrani*, I, București, 1878, p. 3), dar intenția nu s-a împlinit.

În același timp, constatările și enunțările acestor pagini își au rostul și necesitatea lor bine definite: de a făuri un climat favorabil și a servi ca un îndreptar, mai ales dacă avem în vedere că pe întinsul patriei noastre există încă mult material chirilic nefolosit de istoriografia noastră, îndeosebi pentru istoria locală și că, pentru a-l descifra, înțelege și transcrie, este nevoie de paleografi cu foarte bună pregătire.

Și tocmai în legătură cu aceasta, constatările și enunțările noastre au menirea să ajute trecerea de la rudimentele practicii, de la întâmplare, la înțelegerea principală, de la empirism la metodă, la știință.

De aceea, în cele ce urmează, încercăm să prezentăm, sumar și sintetic, numai o parte din observațiile și constatările personale privind scrierea chirilică românească, unele din ele fiind rezultate din munca noastră de colaborare la marea colecție de *Documente privind istoria României* (orindu-se feudală), sperînd că în curînd vom putea înfăptui un larg și documentat tratat de paleografie chirilică românească.

ALFABETUL

Alfabetul chirilic românesc este alfabetul folosit în scrierea textelor românești și are 43 de semne, numite la fel, sau aproape la fel, ca în limba slavă, de unde au fost împrumutate. Multe din ele nu erau necesare, iar altele se deosebesc de semnele similare slave printr-o valoare fonetică nuanțată oarecum pe specificul limbii romîne, în timp ce cîteva au servit ca să producă destulă confuzie în exprimarea grafică a unora din vocalele românești.

Astfel, pentru unele sunete au existat de totdeauna două și chiar trei semne, căroră nu le-a corespuns și o valoare fonetică diferențiată; precum au existat și semne speciale pentru litere compuse, alcătuite din cîte două consoane sau vocale, deci numărul semnelor existente pentru același sunet s-a înmulțit, fără motiv, și pe această cale.

Totuși, de-a lungul timpurilor, unele din semne au fost întrebuințate din ce în ce mai rar, din ce în ce mai puțin, dar fără să se ajungă vreodată la definitiva lor înlăturare.

După cum se știe, alfabetul chirilic și-a luat numele de la Chiril, care a inventat un alfabet spre a putea traduce în limba slavă cărțile liturgice grecești, în vederea creștinării slavilor din Moravia.

Dar alfabetul inventat de Chiril nu este cel numit, astăzi, chirilic. În realitate, Chiril a inventat un alt alfabet, întemeiat pe minuscula greacă a sec. al IX-lea, la care a adăugat și unele semne din alfabetele orientale, îndeosebi din alfabetele copt și armean. Acesta este alfabetul pe care îl numim glagolitic, întrebuințat cîțva timp de bulgari (glagoliticul rotund) și foarte mult timp de croați (glagoliticul colțuros, pătrat).

Menționăm, în treacăt, că în scrierea chirilică românească veche, și anume în Psaltirea Șcheiană, se întilnește folosit și un semn glagolitic pentru litera A (Ѧ ѧ = d).

Alfabetul chirilic propriu-zis a fost inventat de unul din urmașii lui Chiril. El reprezintă al doilea alfabet slav, cel care s-a răspîndit aproape peste tot unde se oficia liturgia în limba slavă: pe de o parte, pentru că

era mai ușor de scris, iar pe de altă parte, pentru că, de la început, a fost pus în circulație direct sub numele lui Chiril, care după moarte fusese sanctificat.

Semnele alfabetice s-au numit în general slove, nume folosit și de paleografia slavă, în timp ce semnele alfabetului latin s-au mai numit litere, diferențiere păstrată în limbă pînă spre sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Dar, în limbajul popular, semnele alfabetului chirilic s-au numit buchi, de la numele celei de-a doua litere din alfabet: buche, și de aici au rămas cuvintele: buche, bucherniță [abecedar], bucher, a bucheri, buchereală, a buchisi, buchiseală.

În secolul al XIX-lea, literele, mai ales cele străine, se mai numesc și « țifre » (de pildă literele turcești, alfabetul lui Ioan Prale etc.)

Semnele chirilice mari (majuscule) s-au numit, în sec. al XVII-lea, glavizne (de la slavul глакъ = cap), slovele mici = capităluțele, s-au numit glaviznioare, iar semnele de rînd mici s-au numit slove mai mici sau slove-mici (minusculele). În secolul al XVIII-lea, pentru capitale s-a folosit și termenul chefalice (de la gr. κεφαλή = cap).

Semnele din alfabetul chirilic urmează, în general, ordinea de înseriere a alfabetului grecesc, cu adăugarea semnelor de origine orientală și a celor specific slave. În prezentarea lor vom păstra ordinea de înseriere originală, urmată în *Bucoavna* de la Alba-Iulia, din 1699; numele slovelor le vom da după diverse bucoavne de la începutul secolului al XIX-lea, iar în continuare vom arăta semnele diacritice de care pot fi, uneori, însoțite.

SLOVELE

1. А а	= az = a
2. Б б	= buche = b ¹
3. В в	= vede = v
4. Г г	= glagole = g { + e, i = ghe, ghi + a, o, u, ă, î = ga, go, gu, gă, gî
5. Д д	= dobro, dobru = d
6. Е е	= iest = e
7. Ж ж	= jivete, juvete = j
8. З з	= dzealo, dzeală, zalu = dz
9. И и	= zemle, zemlea, zemble = z
10. Й й	= ije = i
11. І і	= i = i
12. К к	= caco = c { + e, i = che, chi + a, o, u, ă, î = ca, co, cu, că, cî
13. Л л	= liude = l
14. М м	= mislete = m
15. Н н	= naș = n
16. О о	= on = o
17. П п	= pocoi = p

¹ Pentru acest sunet, textele grecești scrise în țările romîne folosesc grupul *mn*; dar de multe ori și semnul *n* cu un punct suprascris: *n̂*; sau, rareori, cu două puncte suprascrise: *ñ*.

Dar, prin contaminare, se întâlnesc și cuvinte de altă origine — cum am dat unele exemple — care sînt scrise, uneori, cu această ortografie.

θ = th (pronunțat: t, dar și ft, d.p. *ωηκκ* [oftică], *λεθερ* [Leter], *πραϑων* [Agafton] (în Moldova), *δοσορ* [doftor].

3. Metateze, sub influența paleografiei slave:

Тѣркокиѣ [Tărgoviște], *тѣгѣ* [tărg], *скѣбѣ* [scărbă] *пѣлѣ* [pălcă], *стѣпѣ* [stălpă], *тѣлѣ* [tălcă].

4. Vocale și consoane duble: ele au avut, în anumite cazuri, și o valoare fonetică deosebită; vocale: *ла, ѡ, ѡи*, d.p. *паачѣ* [paace], *рѣпоосат* [răpoosat], *прѣими* [priimi]; consoane: *кк, ѡѡ*, d. p. *молдаккѣ* [Moldavvīa], *ѡѡѡ* [Anna].

Există, deci, semne polifonice: *ѡ* = *ă, ū, ĭ, —*; *к* = *u, ă, ĭ, —*; *ѡ* = *i, u, v*; *ѡ* = *t, ft*; *ѡ* = *in, ĭ*.

Există sunete poligrafice: *ĭ* = *u, ĭ*; *ѡ* = *o, w*; *ѡ* = *u, v*; *u* = *s, r, or, ȳ, or*; *ĭ* = *u, ж*; *ia* = *ia, ă*.

Există semne pentru grupuri de slove: *ѡ* în loc de *ѡѡ*; *ѡ* în loc de *ѡѡ*; *ă* în loc de *кѣ*.

Semnele diacritice. Semnele care modifică înfățișarea și valoarea unei slove chirilice, respectiv a sunetului pe care îl exprimă, se numesc, în scrierea chirilică romînească, prosodii (din gr. *προσῳδία* [accent]) și sînt așezate deasupra slovelor, adică sînt suprascrise.

În secolul al XVI-lea — și desigur chiar în secolul al XV-lea —, cînd grămăticii romîni au început să scrie și în limba romînă, nu numai în limba slavă, ca pînă atunci, ei au adus în acest nou fel de a scrie nu numai slovele chirilice înseși, ci și semnele diacritice, împreună cu caracteristicile și deprinderile grafiei slave, schimbîndu-le prea puțin sau chiar de loc.

Semnele diacritice sau prosodiile sînt: spiritele (lin și aspru), accentele (ascuțit și grav), vrahia, ericul și paiericul.

Spiritele. Încă din cele mai vechi texte romînești se observă, deasupra cuvintelor, două feluri de mici semne, asemănătoare — ca formă și funcțiune — spiritelor din scrierea grecească. Odată cu forma, ele își păstrează, în vechea limbă romînească, chiar și însuși numele grecesc: ' = psili sau spiritul lin (*ψιλή*); * = dasia sau spiritul aspru (*δασεία*).

Dar, deși aceste semne diacritice au primit anumite definiții, din care reiese rolul activ pe care trebuiau să-l aibă în scrierea chirilică, ca de pildă: «psili, adică suflare suptire» și «dasia, adică suflare groasă» (după cum le definește, la 1757, Dimitrie Evsthatievici, brașoveanul autor al celei dintîi gramatici romînești manuscrise)¹, totuși, în realitate, ele n-au avut, nici odată, nici un loc în fonetismul limbii romîne, unde nu există acele sunete aspirate din fonetismul limbii grecești. De asemenea tot fără nici o valoare fonetică au fost spiritele și în paleografia slavă, de unde au trecut direct în paleografia chirilică romînească, unde întrebuițarea lor urmează, în general, regulilele scrisului grecesc.

Spiritele se aplică pe vocalele inițiale ale unui cuvînt și nu primesc, în general, deasupra lor nici un alt semn. Spiritul cel mai folosit este psili, adică spiritul lin (') și el ajunge cu timpul aproape general, înlăturînd dasia sau spiritul aspru (*) chiar și de pe vocalele pe care se mai poate, uneori, întîlni (*u, o, v*).

¹ Academia R.P.R., ms. 583, f. 15 v; *ibidem*, ms. 1716 cuprinde o copie veche după această gramatică.

În unele texte mai vechi, spiritul aspru se mai întâlnește pe consoana inițială ρ; dar când se succed doi ρ, în interiorul cuvântului, unul lângă altul, unul poate primi, uneori, spiritul lin, celălalt, spiritul aspru (ρ̇ ρ).

Într-un diftong inițial, spiritul se pune pe a doua vocală a diftongului (α, ю, ѡ, ѣ); dar la diftongii ѣ și ѡ, forma lor nelăsând vizibile cele două vocale componente, această diferențiere în aplicarea spiritului nu este valabilă și nici posibilă.

Când vocala inițială primește și un accent, spiritul se așează, totdeauna, la stînga accentului (").

Grămăticii nu urmează, toți și totdeauna, cu strictețe, aceste reguli privind spiritele. Astfel, câteodată, pe un cuvînt care nu începe cu vocală se află un spirit, pus la întîmplare, pe o vocală din interiorul cuvîntului; sau, mai rar, chiar pe o consoană (alta decît ρ). Acest fapt arată și el că spiritele din scrierea chirilică romînească nu au un echivalent fonetic, ci sînt o simplă moștenire grafică, o podoabă menită — de cele mai multe ori — să demonstreze concret știința de carte, slavonească sau grecească, a grămăticului romîn, adică o paradă de erudiție.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cînd spiritele erau pe cale să dispară din scrisul chirilic romînesc, deoarece cunoașterea limbii slave devenea din ce în ce mai rară, întrebuițarea lor capătă un nou sprijin, un nou impuls, foarte puternic, datorită faptului că limba greacă — în care spiritele se întrebuițază în chip organic — începe să devină la noi limbă vorbită și scrisă cu predilecție, limbă la modă, pentru clasa boierească și, prin acest fapt, și pentru grămăticii de oarecare importanță.

Cea mai veche întrebuițare a spiritelor o întîlnim în Psaltirea Șcheiană¹, unde nu apare, în general, decît numai spiritul lin (psili) în forma >². Iar cea mai veche menționare a numelui spiritelor se găsește în *Bucoavna* romînească, tipărită la Alba-Iulia, în 1699, de Mihail Iștvanovici, tipograful lui Constantin Brîncoveanu voievod, domnul Țării Romînești; *Bucoavna* numește spiritul lin: psili ('), iar pe cel aspru: oblecennaia (')³.

Pentru paleograf, prezența spiritelor poate fi, uneori, de un prețios ajutor. Astfel, în scrierea continuă (*scriptio continua*), de pildă în Psaltirea Șcheiană, Codicele Voronețean, Psaltirea Hurmuzaki, toate texte din secolul al XVI-lea, prezența spiritelor pe unele din slovele foarte apropiate unele de altele semnalează, în principiu și în fapt, începutul unui cuvînt, deci constituie un punct de orientare pentru diferențierea cuvîntelor și, în continuare, pentru descifrarea lor.

Accentele. Împreună cu spiritele sau independent de ele, se întîlesc și două feluri de accente, care păstrează forma, funcțiunea și numele din paleografia greacă, de unde au fost împrumutate, mai întîi de paleografia slavă: accentul ascuțit ', numit *oxia* (gr. ὀξεῖα) și accentul grav ` numit *varia* (gr. βαρεῖα).

Spre deosebire de spirite, aceste două accente îndeplinesc funcțiuni reale în scrierea chirilică romînească, funcțiuni care sînt identice cu cele îndeplinite în paleografia slavă — de unde au pătruns direct în scrierea chirilică romînească — și în paleografia greacă: accentul ascuțit arată ridicarea tonu-

¹ I. A. Candrea, *Psaltirea Șcheiană*, I, București, 1916, pl. IV (Comisia istorică a Romîniel).

² Vezi mai departe, fig. 14, 15.

³ Vezi mai departe, fig. 7.

Ἀλέξανδρος, Νικόλαος [Aléxandru, Nicólae], cuvinte ale căror accente tonice se deosebesc de cele din ziua de astăzi, pentru că reproduc accentele din limba originală, grecească: Ἀλέξανδρος, Νικόλαος. Cu timpul, aceste cuvinte și-au schimbat accentul inițial, adaptându-se acentuării pe penultimă, accentuarea specifică limbii romine, d. p. Alexándru, Nicoláe.

Vrahia. În *Bucoavna* din 1699 figurează, între prosodii: «vrahéa», avînd forma: ^U¹. Mai tîrziu, *Gramatica* lui D. Evsthatievici precizează: «vrahia, adică dungă scurtă sau incovăiată»². Din aceste două izvoare înțelegem că vrahia are forma: ^U și rolul de a marca scurtarea unor vocale. În scrierea chirilică romîneasă semnul, numele și funcțiunea vin din paleografia chirilică slavă, în care au pătruns din paleografia greacă (gr. βραχεῖο).

Observația directă ne arată că vrahia timbrează, uneori, slovele **и** și **ѣ**, la mijlocul sau la sfîrșitul cuvîntului, dînd slovele **и** și **ѣ**, deci slove a căror durată inițială a fost, prin acest semn, redusă aproape la jumătate.

Semnul acesta este întrebuițat cu precădere în tipărituri, începînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, precum și în manuscrise, în-deosebi în cele din Țara Romînească. În acte el apare destul de rar și este vizibil mai ales în actele solemne ieșite din cancelaria domnească (hrisoave) și în zapise sau alte acte scrise de grămătici domnești.

Mai tîrziu, vrahia se aplică și pe slova **ю**, constituind astfel un pleonasm grafic, întrucît litera **ю** este un diftong cu o pronunțare organic circumstanțiată, deci cu o durată inițial redusă. În *Carte pentru pravilă*, tipărită la mănăstirea Neamțului, în 1823, se însemnează și acest rol, care-i revine vrahiei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: «Vrahia sau scurtătoarea se pune în mijlocul și la sfîrșitul cuvîntului, pe glasnica [vocala] căreia i se

ia pe jumătate glasul, precum: **пѣи́не, маи́кѣ, нѣи́, нѣи́** [piîne, maică, noi, voi] și numai pe **и**, **ѣ** și pe **ю**»³.

În sfîrșit, trebuie să menționăm și faptul că vrahia este prosodia cu viața cea mai îndelungată: din scrierea chirilică romîneasă propriu-zisă ea trece — cu aceeași formă și funcțiune — în multiplele alfabete mixte sau de tranziție din prima jumătate a secolului al XIX-lea și de aici mai departe, în alfabetul latin nou introdus (c. 1859), unde rămîne în aceleași vechi condiții de întrebuițare pînă după începutul secolului al XX-lea.

Eric și paieric. Pînă spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea întîlnim, deasupra multor cuvinte, două semne: **ѣ** și **ѣ**, amîndouă avînd totdeauna un aspect enigmatic. În *Gramatica* lui D. Evsthatievici, la 1757, semnul dintîi (**ѣ**) apare cu numele de «eric adică irî mititel», cu adăugarea că este «semn gramaticesc carele să însemnează deasupra oricării soglasnice <consoane>, arătînd precum lepădată iaste slova aceasta **ѣ**»⁴.

Așadar, ericul este un semn analfabetic care înlocuiește pe **ѣ** (ier) în interiorul unui cuvînt, atunci cînd **ѣ** este neaccentuat și nu are o valoare fonetică în scrierea limbii romine, ci numai o valoare grafică. Ericul se pune deasupra cuvîntului, intercalat între două consoane, care — uneori — nu fac parte din aceeași silabă; rareori se pune și după fiecare consoană, cum afirmă

¹ Vezi mai departe fig. 7.

² Academia R.P.R., ms. 583, f. 15v.

³ Emil Virtosu, *Chirilicale — note de paleografie romîneasă*, București, 1940, p. 4 (*Extras din «Arhiva Romîneasă», IV*).

⁴ Academia R.P.R., ms. 583, f. 16, 20v.

Evsthatievici. Ca nume și funcțiune, el este identic cu semnul numit «*eroc*» [eroc] din paleografia slavă¹, termen pe care vechile texte îl traduc prin: împiedicare².

D. Evsthatievici mai arată și alte particularități ale ericului:

« Aceasta des să însemnează deasupra lui *ⲁ* și de multe ori are însemnarea lui *ⲙ*, deasupra scriindu-se ».

Este vorba, bineînțeles, de cazul cînd *ⲁ* este urmat de o consoană, de pildă: *ⲁⲛⲁⲣⲏ* [în parte].

În încheiere, Evsthatievici precizează: « La sfîrșitul cuvîntului loc nu are, numai la mijloc »³.

Adăugăm că ericul este folosit în manuscrise și tipărituri în proporție mai mare decît în acte, din care, totuși, nu lipsește, în general, decît din cele scrise în cursivă și nici aici totdeauna. În Psaltirea Șcheiană, ericul este aplicat fără continuitate și are formele: *ⲁ* *ⲁ*. Lipsa de consecvență a copiștilor Psaltirii Șcheiane se vedește și în faptul că, de cele mai multe ori, în locul cuvenit ericului apare *ⲕ*, sau, mai rar, *ⲗ*.

★

Forma și numele celui de-al doilea semn: *ⲛ* = páerc sau paieric (ultimul nume și în pronunțarea de astăzi), apar întîi în *Bucoavna* din 1699, neînsoțite de nici o explicație. În Psaltirea Șcheiană paiericul nu este întrebunțat. Ca nume și funcțiune este identic cu *ⲛⲁⲣⲏ*: [paeroc] din scrisul slav.

O menționare mai dezvoltată, dar încă insuficient de limpede, a paiericului, o întîlnim în *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir (c. 1715):

« Mai demult, litera ce se numește ier <*t*> se punea la sfîrșitul cuvintelor care se terminau în consoană; astăzi însă, moldovenii se folosesc, în locul ei, de un semn pus deasupra, numit ier <*t*> »⁴.

Totuși, pentru deplina lămurire a paiericului, trebuie să invocăm din nou mărturia aceluiași Evsthatievici, care spune că « páerc, adică irŭ pe urmă », este « semn gramaticesc, carele să însemnează deasupra oricăreia soglasnice <consoane>, la sfîrșitul cuvîntului, arătînd lepădarea slovei acestuia »⁵.

Ericul și paiericul sînt semne diacritice specifice limbii și paleografiei slave, unde au rolul de a vocaliza consoana. Dar, în scrierea chirilică romînească, nici ericul nici paiericul nu au însemnat în adevăr un *ŭ* sau o pronunțare mai apăsată a ultimei consoane în urma căderii lui *u* înjumătățit. Ci a însemnat transportarea pur și simplu, în paleografă chirilică romînească, a unei deprinderi grafice luată din paleografia slavă, unde avea un rol activ; acest împrumut venea numai din dorința grămăticilor de a-și face scrierea, caligrafia lor, mai împodobită, mai complicată, mai savantă, deci mai admirată și mai prețuită.

¹ E. F. Karskij, *Славянская кирилловская палеография*, Leningrad, 1928, p. 230.

² Academia R.P.R., *ms.* 280, f. 29: *Bucoavna* nedată, dar, după scris, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

³ Academia R.P.R., *ms.* 583, f. 20v—21.

⁴ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. G. Adamescu, București, <1938>, p. 193.

⁵ Academia R.P.R., *ms.* 583, f. 21. Pentru B. P. Hasdeu, *ⲕ* este « o vocală irațională » (*Cuvente den betrani*, I, București, 1878, p. 161).

Cu atît mai limpede reiese aceasta cu cît constatăm că, în scrierea chirilică a limbii romîne, semnul **к**, neaccentuat, pus la mijlocul cuvîntului, între două consoane, nu reprezintă o vocală proprie acestei limbi şi nici necesitatea de a vocaliza cele două consoane, ci este un semn afon, o moştenire grafică din paleografia slavă. Bineînţeles, în afară de cazurile — foarte frecvente — cînd **к** interconsonantic este întrebuiţat în locul lui **г** şi primeşte valoarea fonetică a acestuia din urmă, adică **к** = **г** = **ă**.

În scris, ericul şi paiericul se întîlnesc încă din secolul al XVI-lea, îndeosebi în tipărituri — de pildă în tipăriturile coresiene —, ca şi în manuscrisele frumos caligrafiate, mai ales ale celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVII-lea şi ale primei jumătăţi a secolului al XVIII-lea. Ele apar şi în acte, în primul rînd în actele solemne (hrisoave) ale cancelariei domneşti, din epoca precitată, precum şi în nenumărate zapise mai importante, scrise de grămăticii domneşti sau de alţi grămăticii vestiţi, la cererea unor mari şi bogaţi boieri.

Dar întrebuiţarea corectă a acestor două semne: ericul (**ѣ**) ca element median şi paiericul (**ѥ**) ca element final, se pierde, destul de repede, astfel că de multe ori vom întîlni :

1. Eriul în locul paiericului şi — mai ales — paiericul în locul ericului. Amestecul acesta se întîlneşte chiar în Psaltirea Hurmuzaki, al cărei manuscris original datează din secolul al XVI-lea.

2. Eriul singur, folosit la mijlocul, dar şi la sfîrşitul cuvîntului.

3. Paiericul singur, folosit la sfîrşitul, dar şi la mijlocul cuvîntului.

În sfîrşit, începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ericul şi paiericul sînt întrebuiţate din ce în ce mai rar, perpetuate numai ca vestigii ale unei tradiţii grafice depăşite.

Totuşi, chiar şi în epocile cînd scrierea chirilică romînească are o înfăţişare clasică şi este împodobită cu toate ornamentele grafice numite prosodii, întîlnim şi texte lipsite de toate aceste prosodii sau, cel puţin, lipsite numai de unele din ele. Aceste texte reprezintă, în general, însemnări diverse de uz personal sau acte (zapise, înscrisuri) scrise de grămăticii de ţară: popi, dascăli, mici logofetei, deci scriitori fără multă ştiinţă de carte, cu o caligrafie insuficientă, neglijentă şi maculată. Dar acest fel de texte sînt, relativ, puţine şi nu după ele se orientează linia organică a scrierii chirilice romîneşti.

Prosodiile sînt în fapt scoase din circulaţie şi prin gramatica lui Ianache Văcărescu din 1787. Dar unele rămîn să figureze mai departe în tipărituri, în manuscrise şi chiar în acte, după cum am arătat pentru fiecare prosodie la locul cuvenit.

Înlăturarea lor definitivă, şi în teorie şi în practică, este semnalată de *Gramatica romînească*, publicată de Ioan Eliad la Sibiu, în 1828, carte plină de consecinţe şi a cărei prefaţă, critică şi ironică, nu cruţă nici prosodiile, ci consemnează suprimarea lor:

« Ei <romîni> au lepădat şi ocsiile ! şi psili ! şi dasia-!!! O drăguţele, ca de ele de nimic nu-mi pare aşa de rău: că parcă erau nişte floricele !... Ele s-au dus şi nu se vor mai întoarce ! Căci le-a gonit o soţietate întreagă, le-a gonit dreptul cuvînt !... »¹.

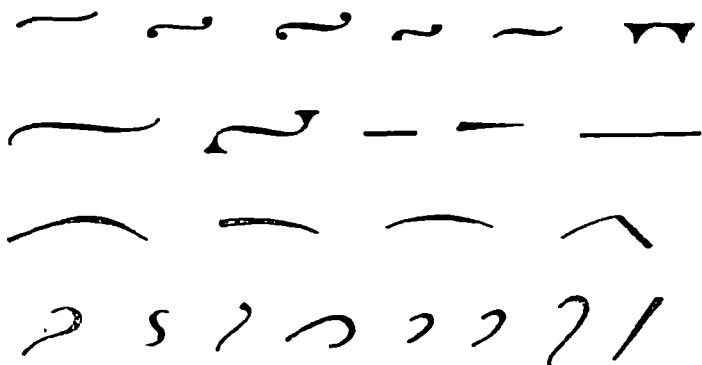
¹ I. Eliad, *Gramatica Romînească*, <Sibiu>, 1828, prefaţa.

PRESCURTĂRILE

În toate textele chirilice românești: acte, manuscrise și tipărituri, începînd cu cele considerate pînă astăzi drept cele mai vechi (cum este, de pildă, cunoscuta scrisoare a lui Neacșu de la Cîmpulung, din 1521) și mergînd pînă aproape de sfîrșitul perioadei scrierii chirilice în țările noastre (circa 1859), se întîlnesc cuvînte prescurtate în diferite feluri. Unele din aceste prescurtări sînt frecvente, comune, oarecum regulate și foarte răspîndite; altele sînt deosebite, mai puțin regulate, mai rare.

Trebuie să adăugăm că prescurtările sînt cantitativ destul de multe, dar, de fapt, greutăți serioase în dezlegarea lor prezintă numai un număr relativ destul de redus, în timp ce, la cele mai multe, dezlegarea merge pe însăși linia evidenței.

Titla. Prescurtarea unui cuvînt este arătată, în general, cu ajutorul unui semn numit titlă: ~, semn pus orizontal deasupra cuvîntului, deasupra sau la stînga locului de unde lipsește slova. Mai tîrziu, el ajunge să fie pus și oblic, uneori aproape vertical. Iată cîteva din înfățișările titlei:

Forma de tipar a titlei: ~ reproduce accentul circumflex din scrisul grecesc (περισπωμένη). Titla este un semn general de prescurtare și teoretic este încadrată între prosodiile (semnele diacritice) alfabetului chirilic. Rolul titlei este de a preveni pe cetitor că se află în fața unui cuvînt prescurtat cu precauțare, adică nu se află în fața unei scăpări din condei — omisiune involuntară, și că, pentru a-l înțelege, cuvîntul va avea nevoie să fie întregit, adăugîndu-i-se slovele eliminate.

Titla depășește cu puțin mărimea unei slove obișnuite, dimensiune care nu suferă nici o schimbare de nici un fel, la mărirea sau micșorarea cuvîntului respectiv prin desinențele declinării sau ale conjugării. În același timp, toate variantele titlei pot fi reduse la unitate, adică în fiecare variantă se regăsește cu ușurință gestul grafic fundamental, specific formei normale a titlei, formei de tipar, pe care o putem numi forma clasică.

Ca nume și funcțiune, titla există și în paleografia slavă, de unde a fost împrumutată, în chip firesc, odată cu însuși alfabetul chirilic. Numele ei este în strînsă lezătură cu *titulus*, *titula*, *titella* — substantive derivate din verbul latin medieval: *titulo-are* [a prescurta] și cu grecescul τίτλος¹.

¹ Emil Vîrtosu, *Chirilicale*, p. 1—4.

Cea mai veche menționare a numelui de titlă în Țara Românească și în Transilvania datează de la sfârșitul secolului al XVII-lea și se găsește în *Bucavna* din 1699¹. În Moldova, numele este amintit mai întâi în *Descrier a Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir (c. 1715)² și cu același nume stăruie în tot scrisul chirilic românesc. Totuși, începînd de pe la jumătatea secolului al XVIII — lea, alături de numele titlă mai apar și alte nume: la 1757, D. Evsthatievici o numește «împrejur încovăierea», traducînd astfel cuvîntul grec περισπωμένη, numele semnului cu care am arătat că titla seamănă perfect ca formă³.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, Iordache Golescu îi spune «dungă»⁴, iar Eminescu, la 1875, o numește «circumflex»⁵. Mai aproape de noi întîlnim și alte nume: titlă de abreviațiune, semn de abreviere, liniuță de prescurtare, semnul prescurtării, semnul de prescurtare (numele cel mai răspîndit), acoladă, linie șerpuită sau dreaptă, tildă (termen spaniol).

Prin prescurtare, dintr-un cuvînt se pot elimina una sau mai multe slove: consoane sau vocale. Dar, oricît de multe slove ar fi eliminate dintr-un cuvînt, deasupra aceluia cuvînt se pune, întotdeauna, numai o singură titlă. Deci titla este un semn principal, simbolic, privind semnalarea prealabilă a acțiunii de prescurtare în general, și se pune, pe cît posibil, deasupra locului de unde lipsește slova din cuvînt. Cînd lipsesc mai multe slove — așezate una lingă alta sau la intervale, titla se pune, de obicei, deasupra locului de unde încep să lipsească slovele din cuvînt. Adăugăm că este foarte frecvent cazul ca unui cuvînt să-i lipsească mai mult decît o singură slovă. Alteori, titla se pune chiar la mijlocul cuvîntului prescurtat. fără nici o legătură cu locul de unde lipsesc slove.

Folosirea titlei este obligatorie în textele mai vechi, dar, cu timpul, obligativitatea ei se restrînge din ce în ce mai mult, astfel că, în cele din urmă, titla ajunge să fie întrebuințată mai rar, iar cu regularitate mai ales în textele publice solemne și nici, aici, totdeauna.

Cuvinte sfinte. În orînduirea feudală, scrierea se învăța și se practica pe lingă biserică, pentru biserică și servea, în primul rînd, la scrierea și transcrierea cărților religioase și la instruirea viitorilor oficiali ai cultului, astfel că, pînă tîrziu, învățămîntul a păstrat un caracter religios.

Scrierea religioasă era organic obligată să țină seama de faptul că, în același text sau în texte similare, se repetau continuu aceleași cuvinte, legate de dogme și de organizarea bisericească, cuvinte care, pentru aceste motive, au fost considerate drept *cuvinte sfinte*, iar aceste cuvinte sfinte au fost scrise prescurtat. În fapt, principiul după care s-au realizat aceste prescurtări a fost de ordin strict practic și-l putem numi *legea celor trei economii*:

1. Economia de spațiu — deoarece materialele de scris erau la început foarte rare și scumpe;

2. Economia de timp — deoarece se găseau puțini știutori de carte și buni minuitori de condei, și aceștia trebuiau să satisfacă multiplele nevoi:

¹ Vezi mai departe, fig. 6.

² D. Cantemir, *op. cit.*, p. 193.

³ Academia R.P.R., *ms.* 583, f. 15v, 19—19v.

⁴ Academia R.P.R., *ms.* 848, la începutul slovei n.

⁵ Sub titlul: «Cheia numerelor greco-slavone», Eminescu dă numerele chirilice precedate de valoarea lor, însoțindu-le de următoarea: «Notă. Circumflexul deasupra cifrelor nu însemnează nimic; în cărțile vechi este, în cele mai nouă lipsește» (Academia R.P.R., *ms.* 2269, f. 60 și 60v; manuscrisul este din mai 1875).

ale cultului și ale laicilor, cîștigîndu-și, cu această îndeletnicire, mijloacele de existență;

3. Economia de efort — tendința generală care se observă în toate ramurile de activitate și în toate timpurile.

La acestea se adaugă influența, teoretică și practică, a școlii. Tinerii învățăcei erau ținuți să urmeze întocmai învățăturile dascălilor, adică să scrie slovele numai într-un anumit fel și să prescurteze cuvintele după canoanele învățate. Iar desăvîrșirea și rîspîndirea acestui fel de a scrie s-au înfăptuit în cancelariile unde noii grăm tici își făceau prețuită arta scrisului lor: în primul rînd, în cancelaria domnească și în cancelariile autorităților dependente de ea, precum și în cancelaria mitropoliei țării și în cancelariile dependente de aceasta (la mănăstiri, indeosebi).

Cauzele arătate mai sus, valabile în epocile îndepărtate ale scrierii — într-o măsură variabilă în raport cu importanța mai mare pe care una sau alta din cauze o capătă la un moment dat, dispar încetul cu încetul, pe măsură ce condițiile de viață ale orînduirii feudale evoluează. Pînă la sfîrșit, scrierea prescurtată devine și rămîne o simplă deprindere care, pe temeiul imitației, duce la crearea și rîspîndirea unei mode a scrierii cu prescurtări, adică la perpetuarea acestui fel de a scrie, chiar și atunci cînd cauzele care l-au făurit dispăruseră de mult.

Dar toate motivele reale arătate mai sus au fost înveșmîntate de orînduirea feudală într-o explicație sau justificare dogmatico-teologică, explicație pe care paleografiile au denumit-o la fel pentru toate paleografiile, cu expresia latină *nomina sacra* [nume sfinte]. Faptul, adică existența și justificarea prescurtărilor, este comun tuturor paleografiilor și arată că, la început, acele cuvinte des repetate, privind entitățile teologice, cultul și administrația bisericească, au fost considerate, pentru legătura lor cu religia, drept cuvinte sfinte, mistice și, pentru acest motiv, cinstite în mod deosebit, prin scrierea lor în formă prescurtată, sub titlă. Pentru paleografia chirilică, principiul acesta se întîlnește, enunțat limpede, într-un text slav de la sfîrșitul secolului al XIV — lea: «Ceea ce este sfînt și lui Dumnezeu plăcut se scrie sub titlă; iar ceea ce lui Dumnezeu îi este neplăcut, decăzut, se scrie în întregime, în rînd, și niciodată nu se acopere <cu titla>»¹.

Aproape același lucru îl spune și D. Evsthatievici, la 1757, cînd arată că titla se pune «întru toate cuvintele cele ce sîc cuvin dumnezeirii și altor lucruri sfinte, lepădînd oareșce din slove, pentru puterea ei», spre a da «oareșicare cînte la oareșicare nume osebite, prea vrednice de cînstire»².

Iar călugărul — cărturar Naum Rîmniceanu exprimă, la 1805, același sens, cu alte cuvinte: «...la romano-dachi... numele ДѢСѦСѦ ДѢСѦСѦ [d<o>mnului d<u>mnezeu] și Ісꙋс [I<isu>s H<risto>s] cu lepădare de gласnică <se> scriu, deasupra puindu pre ceia ce la dinșii se chiamă titla (~), spre deosebirea celor pămîntești domni și a acelor mulți dumnezei ai păgînilor»³.

Din acest text ar reeși că prin prescurtare se elimină numai vocale. În fapt, se elimină și consoane și vocale, după școala caligrafică a gr. mă-

¹ V. Iagič, *Razsuzdenije*, p. 643; citat la Ioan Bogdan, Academia R.P.R., ms. 5225, f. 98v; vezi și Karskij, *op. cit.*, p. 232.

² Academia R.P.R., ms. 583, f. 19v.

³ Academia R.P.R., ms. 1492, f. 35—36: Bucoavnă greco-romînă din 1805, manuscris autograf al lui Naum Rîmniceanu.

ticului, după nevoile textului de scris: spațiu, timp, efort și după felul de compunere a cuvintului.

În sfârșit, existența și organizarea prescurtărilor trebuie puse în directă legătură și cu caracterul esoteric pe care religia — prin acele *nomina sacra* — îl întipărea scrierii: împestrițarea unui text cu prescurtări îi dădea acestuia înfățișarea unei scrieri misterioase, presărată cu formule criptografice — ca niște încantații grafice, pentru a căror descifrare era nevoie de o pregătire specială, echivalentă unei inițieri mistice; iar această pregătire specială se vădea și mai necesară la scrierea aceluia text. Totul apare astfel ca o tradiție criptografică veche, legată în primul rînd de interesele de breaslă ale grămăticilor.

Grămăticii pregătiți de biserică ajung și grămălici ai cancelariei domnești. Scrierea capătă astfel și un caracter laic și trebuie din ce în ce mai mult să facă față aceluiași nevoi, adică să simplifice repetarea, în același text și în texte similare, a cuvintelor specifice, de astă dată nu numai cuvinte de ordin religios, ci și de ordin social, politic-administrativ și economic. De aici, tendința și necesitatea ca și acest fel de cuvinte să fie prescurtat, astfel că, la fondul — destul de bogat — al prescurtărilor de natură religioasă și ecleziastică, prescurtări intrate, de la început, și în scrierea laică, s-a adăugat noul fond de prescurtări strict laice, care și ele au fost înglobate — în chip tacit — în principiul teologic, enunțat mai înainte, al *cuvintelor sfinte*. Observăm, așa dai, că prescurtările merg crescînd și în număr și în conținut, pe măsură ce statul feudal se întărește și se dezvoltă.

O altă dovadă că prescurtările nu s-au făcut la împlinire ne este dată și de faptul că întîlnim, încă din secolul al XVII-lea, liste de cuvinte prescurtate, precedate de următoarea explicație: «Insemnare pentru cum să cade a sloveni slovele ce au deasupra titla¹. Fără nici o îndoială, astfel de liste au trebuit să existe și cu mult înainte de această dată, ele constituind singurul mijloc practic și eficient spre a îngrădi, într-o anumită măsură, fantezia și bunul plac al grămăticilor de tot felul și a asigura uniformitatea, chiar relativă, a scrierii chirilice românești, preocupare ce se străvede, indirect, și în următorul text din Țara Românească, de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea: Aicea am pus noi, *spre potrivea zicerilor acelor supț titl*’, tot *zicerile acelea, fără tittle*, ca să poată ști pruncii *cum trebuiește a zice cuvintele acelea care sînt supț tittle*»².

De asemenea, observația arată că în textele laice, ca și în cele religioase, se prescurtează mai ales substantivele și adjectivele, iar verbele mult mai puțin.

Metode de prescurtare. Cercetînd felul cum sînt prescurtate cuvintele în scrierea chirilică românească, observăm că prescurtările nu sînt toate în același fel făcute și nici chiar aceleași cuvinte nu sînt prescurtate totdeauna numai într-un singur fel, ci deosebim următoarele metode:

I. Prescurtarea prin sigle, adică prin scrierea numai a literei inițiale a unui cuvînt, cînd partea reprezintă totul: $\tilde{X} = H<agi>$; $\tilde{u} = p<arale>$; $\tilde{e} = b<ani>$; sau sigla dublă: $rr = Gh<eor>gh<e>$; $la = la<ne>$.

Cele mai multe sigle prescurtează nume de persoane, așa cum se întîmplă și în scrisul contemporan, și pentru ele nu se mai întrebuițează titla, niciodată:

¹ *Bucoavna* tipărită în 1699 la Alba-Iulia; vezi anexa.

² Academia R.P.R., ms. 280, f. 25v; vezi anexa.

A = A<lexandru>, A = D<umitru>, D<imitrie>, D<umitrache>, etc.; I = I<oan>, K = C<ostantin>, B = V<asile>, П = P<etrache>, etc.

În anumite cazuri, foarte frecvente, sigla reprezintă un nume de familie: A = D<âmboviceanu>; P = R<itoride>; I' = G<olescu>; etc.

II. Prescurtarea prin contracție, adică prin acțiunea de comprimare exercitată asupra cuvintului printr-un fel de presiune bilaterală concomitentă, cind extremitățile cuvintului rămân întregi, fără să sufere nici o modificare, dar din interiorul lui sint eliminate una sau mai multe slove, cu precădere vocalele, dar și consoanele: $\pi\rho\rho\kappa$ [p<u>r<u>rea]; $\pi\rho\rho\kappa$ [pr<o>roc]; $\pi\lambda$ [p<o>l]; $\tilde{\iota}\tilde{\epsilon}$ $\tilde{\chi}\tilde{\varsigma}$ [I<isu>s H<risto>s]; $\Delta\tilde{\epsilon}\Delta\kappa$ [D<a>v<i>dū]; $\Delta\tilde{\rho}\tilde{\rho}\tilde{\alpha}\tilde{\eta}$ [a<rha>nghe>li]; etc.

La acest fel de prescurtări, titla este, aproape totdeauna, prezentă, în general la mijlocul cuvintului sau acolo de unde încep să lipsească slovele.

III. Prescurtarea prin suspensie sau trunchiere, obișnuită în deosebi la titlurile de boierie și funcțiuni, la numele lunilor, al județelor, al monedelor, precum și în alte cazuri: $\mu\epsilon$ [is<pravnic>]; $\mu\epsilon\mu$ [post<elnic>]; $\mu\alpha\mu$ [șat<rar>]; $\mu\tilde{\varsigma}\Phi$ [șuf<ariu>]; $\kappa\mu\mu$ [vist<ier> și vist<ernic>]; $\rho\epsilon\eta$ [ghen<arie>]; $\Phi\epsilon\kappa$ [lev<ruarie>]; $\mu\eta$ [iun<ie>]; $\mu\eta$ [ap<rile>]; etc.

De multe ori, titla este absentă de pe unele din prescurtările de acest fel.

Uneori, foarte rar, un cuvînt este prescurtat mai mult formal, prin simpla înlăturare a semivocalei finale κ sau η , care urmează după o consoană, și această consoană primește în schimb o titlă finală, d.p. $\mu\alpha\rho\eta$ [$\mu\alpha\rho\eta\kappa$ sau $\mu\alpha\rho\eta\eta$]. Acest fel de prescurtare este obișnuit în paleografia slavă, la cuvintele care încheie rîndul.

IV. Prescurtarea prin slove suprascrise, adică prin scoaterea din rînd a uneia sau a mai multor slove și transcrierea lor deasupra cuvîntului respectiv,

în spațiul dintre rînduri, în interlinie: $\kappa\overset{\mu\iota}{\epsilon}$ [comis]; $\Delta\overset{\kappa\alpha}{\epsilon}$ [ade că]; $\mu\overset{\rho\iota}{\alpha}\Delta\epsilon$ [talere]; etc.

Prescurtarea prin slove suprascrise este metoda de prescurtare cea mai obișnuită, mai cunoscută și mai vizibilă pentru cetitorul de texte chirilice românești și este singurul fel de prescurtare folosit în textul scrisorii românești a lui Neacșu de la Cîmpulung din <1521>¹, ceea ce ne convinge și mai mult de rolul și vechimea acestui fel de scriere prescurtată, care a primit diferite numiri, mai ales în secolul al XIX-lea: scriere boierească, scriere fanariotească, scriere ciocoiască², scriere popească, scriere cu caturi, scriere cu ceardac (sau cerdac), litere sus-scrise, litere suprapuse, litere azvirlite, litere aruncate, supralitere, *litterae columnatae* (denumire folosită de Hasdeu), litere cu scaun etc.

¹ Facsimil în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. I, p. 325; transcrierea *ibidem*, p. 169–170; facsimil bun la I. Bianu <și> N. Cartoian, *Album de paleografie romînească*, ed. a III-a, pl. XXIII; vezi mai departe, fig. 18.

² Iată de pildă ce spune Ioan Eliad: «Începui pentru prima oară gramatica romînă și maniera de a scrie în rînd, abandonînd modul numit ciocoiesc de a scrie unele slove în rînd și altele pe deasupra și prin abreviațiuni. Scrierea numită ciocoiască era o manieră introdusă de fanarioți, ce imitaseră modul scrierii turcești» (I. Eliad, *Daniel Tomescu*, în *Scrieri literare*, ed. G. Baiculescu, p. 279). În realitate, adăugăm noi, scrisul turcesc este cu totul altfel, nu numai cu suprascriere, ci și cu contracție, prin eliminarea vocalelor.

Slovele scoase din rînd și scrise deasupra cuvîntului, în interlinie, sînt prevăzute deasupra cu cîte un semn special: un fel de bară de scoatere din rînd, ovală — de cele mai multe ori, asemănătoare unei calote sferice sau a unui arc de cerc. La origine, această linie a fost o titlă obișnuită ~, care s-a deformat treptat, treptat, adaptîndu-se la funcțiunea îndeplinită și la locul îngust ce-i era rezervat, adică la locul rămas liber deasupra slovei suspendate în interlinie. Forma cea mai răspîdită a acestei title este

~ etc.; uneori, ia înfățișarea unei linii aproape orizontale, destul de lungă —, ~; alteori, ia forma oblică, pînă aproape de verticală ∫ 2 2 etc.

Foarte adesea, slova sau slovele suprascrise sînt lipsite de titlă, fără ca această lipsă să aducă după sine vreo modificare în structura aparentă a cuvîntului prescurtat. Se poate spune că întrebuintarea titlei este, în general, facultativă pentru multe slove suprascrise; pentru altele este chiar fără rost; dar ea este totdeauna obligatorie pentru slova *slovo* (с) care, scrisă în felul acesta, se mai numește: slovotitlă (с̑). În același timp, prezența titlei deasupra unui cuvînt aduce cu sine, de cele mai multe ori, modificări simplificatoare în structura aparentă a slovelor suprascrise, modificări care pot ajunge și pînă la o totală deformare a lor.

În mod obișnuit se suprascriu mai ales consoanele: unele mai des, foarte des chiar, altele foarte rar, cu sau fără titlă: existența ultimei categorii, de slove suprascrise fără titlă, este, în bună parte, explicată de forma însăși a slovei în cauză. Astfel, fără titlă se suprascriu: м, în formele

~ ~ ~; s, în formele ~ ~, etc.; т, în formele: ~ ~ etc.

Unele consoane nu se suprascriu, fără titlă, niciodată: о, în formele

~ ~ ~; и în formele: ~ ~ ~; н în formele: ~ ~ etc.

Se suprascriu și vocalele, îndeosebi и, care nu primește niciodată titlă, dar suferă importante modificări de aspect:

И Z < < < < < < < < <

Suprascrierea celorlalte vocale (în deosebi а, е) provine, de multe ori, din faptul că au fost scăpate din vedere la scrierea cuvîntului și, observîndu-se apoi lipsa lor, au fost adăugate, dar în singurul loc disponibil, adică deasupra cuvîntului.

Adăugăm că, abătîndu-se de la regula generală, spiritele și accentele din Psaltirea Șcheiană (făcute, deseori, în același fel), primesc, de multe ori, cîte o titlă, asemănîndu-se în aceasta cu scrierea grecească, unde, în anumite cazuri, spiritele sînt timbrate de accentul circumfex (ϝ).

Sînt cazuri cînd unele litere suprascrise fără titlă ajung să servească, ele înșile, drept titlă pentru slova sau slovele suprascrise dedesubtul lor.

Acesta este cazul îndeosebi pentru slovele: м, în formele: ~ ~; т, în formele: ~ ~ ~ [nt]; А în forma obișnuită, d. p. κ̑ [c < o > s < tan > de] etc. În felul acesta, mai multe slove suprascrise ale aceluiași cuvînt se

inseriază în înălțime, una sub alta, obținându-se astfel o suprascriere aproape piramidală, așa-numita scriere cu caturi (în Țara Românească), sau scriere cu ce rdaç s u cerdac (în Moldova).

Suprascrierea simplă. Prescurtarea prin slove suprascrise, în forma cea mai simplă, este reprezentată printr-un cuvânt la care una sau mai multe slove sînt scrise în interlinie, înseriate orizontal sau în înălțime, dar fără eliminarea definitivă a nici unei slove (vocală sau consoană). În acest caz, pentru reîntregirea cuvîntului se cere doar coborîrea în rînd, la locul cuvenit,

a slovei sau slovelor suprascrise: $\overset{\wedge}{\text{кѣ}}$ [ve^l]; $\overset{\wedge}{\text{кѣ}}$ [be^z]; $\overset{\wedge}{\text{адеѣ}}$ [adecă]

Suprascrierea mixtă îmbracă mai multe aspecte:

a. Suprascriere însoțită de contracție: $\overset{\wedge}{\text{ко}}$ [com<i>s]; $\overset{\wedge}{\text{кк}}$ [v<oe>v<od>]; $\overset{\wedge}{\text{п}}$ [p<od>]; $\overset{\wedge}{\text{к}}$ [v<e>]; $\overset{\wedge}{\text{кѣ}}$ [c<o>s<tan>de] etc. Uneori, întîlnim și două cuvinte scrise împreună: $\overset{\wedge}{\text{ла ма}}$ [ла м <ѣ> ма = la m <ă> na].

b. Suprascriere însoțită de suspensie și contracție: $\overset{\wedge}{\text{м}}$ [t<a>l<eri>, sau t<a>l<ere>].

V. Îmbinarea adică prescurtarea prin litere îmbinate sau legate (ligaturi, ligamente, monograme, monocondilii), îngăduie ca două sau mai multe slove să fie scrise astfel încît cea de-a doua slovă să întrebuinteze, pentru propriul ei contur, unele trăsături aparținînd, inițial, ductului celei dintîi, și așa mai departe: КОСТАНА [Costandin]; ѳ ѳ ѳ ѳ ѳ [tr. și ultima pr].

Scrierea îmbinată se manifestă în mai multe feluri:

a. *Ligatura* adică îmbinarea de două sau mai multe slove, fel de a scrie devenit deprindere a grămaticului, mai ales a grămaticului moldovean.

Înscripțiile lapidare și multe legende de sigilii sînt scrise, în general, aproape în întregime cu ligaturi.

b. *Monograma*, adică organizarea slovelor unui cuvînt într-un chip cu totul deosebit, folosind pentru aceasta ligaturile complicate și prescurtarea prin contracție. În felul acesta, părți întregi dintr-un text sînt scrise îmbinat, îndeosebi în texte publice solemne: titulatura (*intitulatio*) hrisoavelor și a altor acte domnești; monograma domnească, adică subscrierea de cancelarie (*subscriptio*), la aceleași feluri de acte.

c. *Monocondilul*, adică trăsătura de condei făcută deosebit de incurcat, așa fel încît cuprinsul ei mai degrabă se ghicește, dar foarte cu greu se poate descifra prin lectură directă.

VI. Prescurtarea prin semne convenționale analfabetice, adică întrebuintarea de semne cărora li se atribuie un înțeles propriu.

Aceste semne convenționale analfabetice nu apar toate de la începutul scrierii chirilice românești, cele mai multe se ivesc și se dezvoltă în diferite momente ale secolului al XVIII-lea, în legătură directă cu dezvoltarea scrierii chirilice cursive.

Semnele convenționale analfabetice sînt:

1. «*Cruce-ajută*» (†), cum este numit semnul crucii la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea, denumire corespunzătoare cu ceace, în paleografie și diplomatică, se numește invocație simbolică

(*invocatio symbolica*). Semnul este comun tuturor paleografiilor (latină, greacă, slavă), are în toate aceleași semnificație și se întrebuințează încă din cele mai vechi timpuri. În actele chirilice românești întrebuințarea lui capătă o foarte mare dezvotare, după cum urmează:

a. În *incipit*, adică la începutul textului, în hrisoave, urice, porunci, zapise, scrisori etc.

«Cruce-ajută» din incipit este, aproape totdeauna, de mai mari dimensiuni, lucrat, uneori, numai în cerneală neagră și simplu, alteori ornamentat. El mai poate fi și în culori și, citeodată, desenat în directă legătură cu personajii simbolice sau animale fabuloase; alteori, semnul este în legătură directă cu majuscule inițiale simple sau cu majuscule inițiale ornate și istoriate.

Începînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, semnul crucii lipsește deseori din incipitul propriu-zis al hrisoavelor din Țara Românească; în acest caz, el este figurat în ciocul unei păsări care, închisă într-o coroană de frunze, precedă, ca un fel de titlu, textul.

b. Textul actului se încheie, uneori, în loc de alt semn de sfîrșit, cu o «cruce ajută» simplă sau stilizată: + ÷ ÷ -   etc.

c. Același semn de final se pune, uneori, și după datare (*datum*) sau numai după datare.

d. De cele mai multe ori, la începutul și, citeodată, și la sfîrșitul monogramei domnești, se pune «cruce-ajută»; la început are aproape înfățișarea unui A glagolitic: ; la sfîrșit, seamănă cu o cruce bizantină: .

e. Ca semn de încadrarea numerelor, înlăuntrul textului: etc.

f. La încheierea unui rînd rămas mai scurt decît celelalte, dar aceasta numai atunci cînd cuvîntul ultim se sfîrșește cu litera E, d. p. *АРЕНМЕ+* [drepte ț]; uneori se întîmplă la fel și pentru numărul de la datare, cînd, exprimînd anii, se încheie cu cifra E [5], d. p. *ѦРое+* [7175 ț].

g. La intercalarea unui text, sărit sau adăugat ulterior.

h. La începutul fiecărei enumerări, în catastife, fo~~ie~~ de zestre, foițe de socoteli etc.

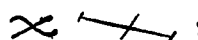
i. La început de inscripții (pisanii) în piatră, în lemn, în culoare, și la început de însemnări.

j. Înainte a multor semnături autografe; semnături de fețe bisericești (de pildă: , la semnătura mitropolitului Theodosie al Ungrovlahiei), de mari și mici boieri, de oameni fără titluri de boierie, de oameni simpli, cînd semnul poate lua și forme foarte simplificate: + - - - - etc.

k. La sfîrșitul multor semnături de mari boieri, în deosebi în Moldova, ca un fel de parafă, în forma: etc.

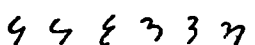
1. La punerea de deget (deget, semnul degetului, amprenta digitală) de către neștiutorii de carte.

În hrisoave, porunci, zapise, scrisori sau oriunde se practică fie și cît de puțină caligrafie, uneori chiar și în inscripțiile pe piatră, semnul «cruce-ajută» din incipit este, în general, însoțit de spiritul lin (') și de accentul ascuțit ('), adică de prosodia numită ison (") și împreună toate trei semnele au înfățișarea: ' ' ' . Prezența isonului ne arată că, în scriere, semnul «cruce-ajută» este considerat, în anumite situații, drept un cuvînt care începe cu o vocală accentuată. Uneori, isonul este făcut foarte sumar, foarte empiric, abia schițat.

m. În Psaltirea Șcheiană, începutul fiecărei coale este indicat prin semnul ~/~ pus în partea de sus a paginii, cam în dreptul jumătății primului rînd al feței. Spre sfîrșitul manuscrisului la locul arătat mai sus, semnul apare sub forma lui comună: †, iar în alte locuri în forma: :

n. În sfîrșit, după cum relatează Del Chiaro, scrisorile adresate domnului, chiar și cele de la marii boieri în funcție, nu poartă adresă, avînd în locul ei cinci cruci, cite una în fiecare colț al scrisorii, iar a cincea în mijloc¹. Aceeași observație o face și preotul armean Hușas Ingigian, la 1804².

De pe la sfîrșitul celei dintîi jumătăți a secolului al XVIII-lea, semnul «cruce-ajută» este, încetul cu încetul, înlăturat din scris și înlocuit, ca semn și funcțiune, cu isonul, care devine — din element auxiliar al invocației simbolice — semn principal; înlocuirea aceasta arată, pe calea scrierii, cum pătrunde spiritul laic, burghez, în viața țărilor romine, vestind — și pe calea scrisului — sfîrșitul orînduirii feudale.

Înfățișarea isonului a variat. Întîi el a fost trasat în forma corectă: " (spirit lin și accent ascuțit); apoi, ca două virgule: ,, și ca două accente ascuțite: //; pentru a lua, în cele din urmă, înfățișarea unui semn cu aspect de slovă, în măsură să încurce de multe ori pe paleograf:

etc. Această «slovă» reprezintă în realitate îmbinarea, legarea celor două semne inițiale și scrierea lor la un loc, într-un singur semn cursiv, fapt grafic ce este în directă legătură cu scrierea cursivă propriu-zisă, căreia semnului servea drept preambul și punct de sprijin la începerea scrisului. În felul acesta, din podoaba unui simbol, isonul — devenit un semn în sine — capătă și o valoare practică, dar tot numai de podoabă, cu totul inutilă. Întemeindu-ne pe forma care îi este specifică și considerînd toate formele luate de ison din clipa în care apare în locul invocației simbolice, putem numi acest semn: divirga.

¹ Anton Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia...* Veneția, 1718, p. 161.

² H. Dj. Sirouni, *Mărturii armenesti despre romini. Valahia și Moldova, eialetele guvernate de principii creștini de pâr. Hugas Ingigian (1758—1843). Comunicat de...* București, 1929, p. 44. Semnalăm în sensul acesta și 3 acte: scrisoarea trimisă lui Vlad Călugărul de județul și pîrgarii Brașovului, cu patru cruci (Arhivele statului, Or. Stalin, *Stenner*, I, 202; vezi și fig. 10); un raport către domnul Țării Românești, din 1678 și un altul din 1745 (Arhivele statului, *Mănăstirea Cîmpulung*, LXIII/49, 92).

Întrebuințarea acestui semn se generalizează o dată cu dezvoltarea și generalizarea scrierii cursive. Totuși, pînă la sfîrșitul scrierii chirilice românești (c. 1859), el rămîne un semn abia vizibil, de mărimea unei slove mici din text, deși a luat locul și menirea unui semn care, trasat în mărimi variate, depășise, întotdeauna, mărimea unei slove obișnuite din text.

Dar semnul «cruce-ajută», dispărut aproape cu totul din actele oficiale, fiind eliminat tacit, rămîne — pe o scară din ce în ce mai redusă — a fi folosit încă în corespondența particulară a marilor și micilor boieri, de unde dispare cu mult înainte de mijlocul secolului al XIX-lea.

2. *Semnul degetului* (punerea de deget, deget aplicat, amprenta digitală) este pus, în loc de semnătură autografă, de către emitenții sau martorii unui act, cînd sînt neștiutori de carte și nu au un sigiliu personal cu care să înlocuiască semnătura. Degetul se aplică peste o cruce a carei cerneală este încă umedă și este trasată de scriptor (diac, grămătic, logofăt, popă, dascăl etc.) deasupra, înaintea sau la mijlocul numelui scris de același scriptor. Uneori, mai rar, aplicarea degetului nu este însoțită și de scrierea alături a numelui respectiv. Degetul se va reprezenta în transcriere astfel: ⊕ (o cruce înscrisă într-un cerc).

3. *Semnul de ani* (semnul leatului sau semnul văleatului):

⌒ ⌒ ⌒ ⌒ ⌒ ⌒ ⌒ ⌒ ⌒ etc.

Este întrebuințat numai la datare (*actum et datum*), în josul textului, în partea dreaptă, la începutul datării, acolo unde, pînă pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, fusese întrebuințat cuvîntul leat sau văleat:

⌒ ⌒ ⌒ ⌒ ⌒ ⌒ ⌒ ⌒ ⌒ etc.

Semnul de ani apare pe la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, deci la mare distanță în timp după sfîrșitul scrierii slavo-romîne și rămîne prezent pînă la sfîrșitul scrierii chirilice în țările românești, uneori înfățișîndu-se în forme foarte rudimentare. Îar în scrisul chirilic romînesc el pătrunde direct din paleografia greacă, unde semnul ⌒ are același rol și înseamnă έτος, έτων [ani, a anilor]¹.

4. Semnul □ se citește «masă» și reprezintă, adăugat după cuvîntul stînji, noțiunea de suprafață la măsurători de pămînt, semn al cărui sens va fi exprimat în parte, mai tîrziu, prin cuvîntul: pătrat (de pildă: metru pătrat).

Semnul apare la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și se răspîndește mai ales în primele două decenii ale secolului al XIX-lea dar este înlocuit — de foarte multe ori — prin echivalentul verbal: «masă».

5. Semnul # se citește: galbeni. El apare la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și este foarte răspîndit mai ales în prima jumătate a sec. al XIX-lea; persistă și după aceea, în scrisul cu litere latine, pînă spre sfîrșitul secolului, cînd își pierduse sensul inițial, devenit pleonastic (folosit alături de expresia verbală amintită) și căpătase oarecum sensul aproximativ de: numerar.

6. Semnul ⌘ se citește: «jumătate» și înlocuiește parțial, de pe la începutul secolului al XVIII-lea, cuvîntul slav полокина, prescurtat: полъ, пол, ⌘ [pol], precum înlocuiește și echivalentul lui romînesc: jumătate.

¹ Pentru prezența acestui semn în forma: ⌒, ⌒, în paleografia greacă, vezi V. Gardt-hausen, *Griechische Paleographie*, II, ed. a II-a, Leipzig, 1913, p. 341 și nota.

Este un semn foarte întrebuițat în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, dar fără să ajungă de folosință generalizată. Pe de altă parte, înainte de mijlocul aceluiași secol, semnificația adevărată a semnului este aproape uitată.

Se cunosc câteva zeci de forme ale acestui semn, unele din ele fiind simple variante. Toate vor fi prezentate la capitolul următor, privind cifrele.

7. *Criptogramele*. Tot drept un fel de prescurtări sînt considerate și criptogramele, adică textele cărora, pentru a fi înțelese, trebuie să li se caute sensul adevărat, ascuns dincolo de semnele alfabeticе sau analfabetice cu care sînt scrise.

Criptogramele sau scrierea criptată se exprimă în textele chirilice romînești în mai multe feluri:

a. Prin semne convenționale alfabeticе, adică prin slovele alfabetului chirilic, cărora li se atribuie, pentru circumstanță, alte valori decît cele comune, proprii. Slovele criptate urmează în mare parte canoanele scrierii chirilice normale, adică primesc spirite, accente, iar cuvintele criptate pot fi și prescurtate, în general, prin metoda suprascrierii simple, uneori și mixte.

b. Prin cuvinte obișnuite, care capătă sensuri convenționale, potrivit unei înțelegeri prealabile.

c. Prin slove, litere, semne analfabetice și cifre arabe, amestecate între ele.

Scrierea criptată a fost întrebuițată în Țara Romînească, Moldova și Transilvania, de obicei în fragmente de text, mai mari sau mai mici, sub forma cea mai răspîdită, de însemnări pe cărți, manuscrise și chiar în textul actelor slavo-romîne și romîne. Scrierea criptată s-a numit *hiltă*, după cum se vede dintr-o însemnare moldovenească din 1708: «... Și am scris în hiltă, eu Ghiorghe Talpeș. Și cine n-a ști, n-a citi. Vlea<t> 7216 martie 7 dni»¹. Criptarea a pătruns în scrierea chirilică romînească din paleografia slavă, iar originea mai îndepărtată se găsește în paleografia greacă.

Criptogramele chirilice romînești apar și în inscripții, pe piatră sau zugrăvite, precum și în grafite. Iar în Țara Romînească, în primul rînd, și în Moldova mai puțin, criptogramele intră — cum am amintit — chiar și în compunerea textului însuși al actelor publice solemne: hrisoave sau acte ale conducerii orașelor, ca parte integrantă din acele acte, în eshatocol (protocolul final), ca semne de recunoaștere. Acest aspect constituie o caracteristică a diplomatiei romînești. Adăugăm că, în aceeași formă, criptogramele intră și în acte de drept privat (zapise), dar foarte rar.

Criptogramele din acte sînt foarte scurte și cuprind, aproape totdeauna, numele grămăticului care scrie actul, nume însoțit, uneori, între altele, și de epitetul specific feudal, de umilință călugărească: *nevrednicul, păcătosul* (slav. *тѣхъ*)².

În textul Psaltirii Șcheiane, text care ne este cunoscut printr-o copie manuscrisă din secolul al XVI-lea, se întîlnește criptograma cea mai veche, rămasă nedezlegată pînă în ziua de astăzi. Iar cea mai veche criptogramă

¹ Arhivele statului, Iași, ms. 144 (*Triod* slav din c. 1650); textul este precedat de o parte criptată; vezi mai departe, fig. 11.

² * Particulă de origine grecească, pe care monahii bizantini o alătură la numele de monah. ... A fost întrebuițată și de slavi și prin intermediul slavon a intrat și în limba romînă» (D. Russo, *Studii istorice greco-romîne*, II, București, 1939, p. 506—507).

iatată apare într-un hrisov în limba slavă, dat de Radul voievod, în ianuarie 1499.

Întrebuințarea scrierii criptate în textul actelor se continuă de-a lungul secolului al XVI-lea, pînă la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea. În schimb, în însemnări pe manuscrise și cărți, folosirea criptogramei rămîne și mai departe în uz, pînă spre sfîrșitul celei dintîi jumătăți a secolului al XIX-lea, și în Țara Romîneasă și în Moldova.

Textele criptate cuprinzînd cuvinte cu valoare convențională sînt mai frecvente. Cel mai vechi datează de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, în Moldova, și se găsește între hîrțile lui Petru Șchiopul voievod. Folosirea acestei metode merge pînă la sfîrșitul scrierii chirilice romînești, adică pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, schimbîndu-se numai cuvintele întrebuițate, care au fost adaptate la momentul istoric și la cei ce se foloseau de ele. Metoda este folosită și în scrierea cu alfabet latin.

A treia categorie de texte criptate se întîlnește începînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Astfel, corespondența lui Constantin Brîncoveanu voievod cu Petru cel Mare și cu generalul imperial Veterani, ca și însemnările sale personale, cuprind fragmente criptate. Domnii fanarioți, în corespondența cu agenții lor de la Poartă (capuchehaiele) se folosesc și de acest fel de scriere. Eterea, înainte și în preajma răscoalei de la 1821, duce o întinsă corespondență secretă, în care, alături de cuvinte convenționale, sînt și cuvinte criptate cu un alfabet care îi este propriu. Membrii societății revoluționare «Dreptate-Frăție», al cărei rol în revoluția de la 1848 este cunoscut, întrebuițează o scriere secretă analfabetică, după cum se poate vedea din scrisorile lui N. Bălcescu și Ion Ghica.

Nu este locul aici să înșirăm toate cazurile în care s-a întrebuițat scrierea criptată, într-un fel sau altul, în scrisul chirilic romînesc, mai ales că aceste cazuri sînt destul de numeroase. Reținem numai constatarea că scrierea criptată se folosește de timpuriu în scrisul chirilic romînesc, ca o manifestare a celor inițiați, mai ales ca o manifestare de breaslă.

Dar problema generală a prescurtărilor prezintă și alte aspecte, a căror soluționare nu ne este încă total la îndemînă: din aceste aspecte vom semnală totuși unele mai importante.

Am văzut că, în general, același cuvînt poate fi prescurtat în mai multe feluri, după mai multe metode, și nu-și păstrează totdeauna felul de prescurtare, nu numai în texte din aceeași epocă sau din epoci diferite, dar nici chiar înăuntrul aceluiași text.

De asemenea prescurtarea aceluiași cuvînt sau a cuvinte diferite poate prezenta, uneori, deosebiri de metodă, după cum cuvîntul se găsește în cuprinsul rîndului, sau la sfîrșitul rîndului din text (mai ales la acte).

Totuși, nu putem afirma că aceste deosebiri sînt fixe și concludente în sensul că ar constitui o regulă a cărei aplicare să se poată urmări cu continuitate pe perioade de timp bine determinate și, în consecință, să servească la datarea și chiar la localizarea actelor.

Pe de altă parte, am arătat că metoda de prescurtare cea mai întrebuițată în textele chirilice romînești este, în general, suprascrierea. Dar nu suprascrierea propriu-zisă, simplă, ci suprascrierea conjugată cu contracția, sau cu suspensia, sau cu amîndouă deodată.

Totuși, nu putem determina cu precizie folosirea metodelor de prescurtare ca o succesiune a lor în timp și, eventual, și în spațiu, nici chiar pentru un număr anumit de cuvinte. Se observă însă că în textele mai vechi predomină, în general, suprascrierea simplă.

În cercetările privind problemele scrisului trebuie să avem totdeauna prezentă diferențierea obligatorie între tipărituri, manuscrise și acte. Tipăriturile sînt foarte conservative și repetă, în chip mimetic, chiar pînă destul de tîrziu, prescurtările din mai vecbile tipărituri. Manuscrisele procedează aproape la fel, mai ales cînd este vorba de texte religioase. Singure actele reflectă mai mult felul de a scrie al contemporanilor; iar actele ieșite din cancelaria domnească au și ele un caracter mai conservativ, față de celelalte acte. Din această cauză, nu metodele de prescurtare sînt indicate și ar putea servi cu certitudine la datarea tipăriturilor, a manuscriselor sau a actelor, ci — în primul rînd — caracteristicile înseși ale scrierii.

În încheiere trebuie să menționăm că în secolul al XIX-lea, spre sfîrșitul scrierii chirilice în țările noastre, semnul de prescurtare titla (~) este aproape dispărut din scriere sau se întrebuițează foarte rar. Uneori, el este înlocuit cu semnul: (două puncte verticale), puse la sfîrșitul cuvîntului prescurtat, semn care apare cu acest rol cel puțin încă din secolul al XVIII-lea, în legenda sigiliilor. Alteori, mai tîrziu, la sfîrșitul cuvîntului prescurtat se pune un singur punct, metodă care vine ca o influență din scrierea cu litere latine. Dar, de foarte multe ori, la cuvintele prescurtate nu se mai pune nici un fel de semn; în același timp, numărul acestora se împuținează, ele devenind stereotipe. Concomitent, numirea de titlă dispăre din circulație.

Prescurtările prin suprascriere au avut o viață foarte lungă, depășită numai de viața și mai îndelungată a prescurtărilor prin suspensie sau trunchiare, prescurtări care, într-o anumită măsură, au intrat și în scrierea cu litere latine de după 1859. Dar în scrierea cu litere chirilice, cele mai vizibile și care atrăgeau imediat atenția erau, în primul rînd, prescurtările prin suprascriere. Fiind mai greu de scris, pentru că cereau și atenție și îndeminare deosebită, prescurtările prin suprascriere făceau parte din deprinderile elementare ale scrierii cu litere chirilice. Oficial, acest fel de prescurtare încetează în Țara Romînească la 9 februarie 1829, cînd marele logofăt al Țării de Sus, Dinicu Golescu, arată autorităților în subordine că «pînă acum, din rea obicinuință, să scria în limba rumînească cu slove aruncate pe deasupra», ceea ce era « o urmare necuviincioasă». Spre a curma această situație, Dinicu Golescu poruncește — în calitatea de mare logofăt al Țării de Sus, — ca de acum înainte «să se scrie în rîndu, fără de aruncături pe deasupra», observînd, ca o ultimă justificare, «că toate națiile scriu cu slovele în rîndu»¹.

Adăugăm că, independent de porunca logofătului și cărturarului Dinicu Golescu, aceleași observații, dar cu alte cuvinte și nu în vreo calitate oficială, le subscrisa și cunoscutul dascăl Grigorie Pleșoianu, într-o carte apărută la Sibiu, în același an 1829.

¹ Vezi anexa.

«Toate neamurile Europii — spune Gr. Pleșoianu, — «scriu în rînd și cu regulă, numai noi, rumîinii, ne mîndrim de barbarismul scrisului cu aruncătură și încurcat, care mai mult se gîcește decît se citește»¹.

Pentru Moldova, nu cunoaștem încă existența unei hotărîri asemănătoare hotărîrii din 9 februarie 1829, privind Țara Romînească. Dar, în orice caz trebuie să admitem că și în Moldova, ca și în Transilvania, inițiativa activă a venit din pilda Țării Romînești, deși — după cum prea bine știm — o astfel de mișcare începuse și în Transilvania, o dată cu Școala ardeleană (1779).

Oricum, putem considera că, cel mai tîrziu odată cu cucerirea independenței naționale (1877-1878), tradiția vie a scrierii chirilice romînești ajunsese a fi, pentru cea mai mare parte din locuitorii țării, o simplă amintire.

CIFRELE

În scrierea chirilică romînească nu există semne speciale pentru cifre, ci numerele sînt exprimate prin unele slove ale alfabetului chirilic, care îndeplinesc astfel îndoitul rol de slove și de cifre și pot fi denumite: slove-cifre. La fel se întîmplă și în paleografia chirilică slavă, de unde își trage originea, pentru noi, nu numai sistemul în sine, dar și înseși slovele-cifre respective: cam la fel se petrece faptul și în paleografiile latină și greacă.

Cifre bisericești. Unii vechi grămătici romîni — influențați de terminologia alfabetului rusesc de la începutul secolului al XVIII-lea, cînd are loc reforma ortografică înfăptuită sub Petru cel Mare (1708), au numit aceste slove-cifre: cifre bisericești, ca unele care, în vechea lor înfățișare, fuseseră întrebuintate în scrisul religios și rămîneau și pe viitor cu aceeași menire. Dar această numire a avut o foarte restrînsă circulație în țările romine și a fost folosită mai mult după introducerea alfabetului latin.

Slovele chirilice devin slove-cifre în ordinea următoare:

1. Slovele care, cu mici modificări, vin din alfabetul grecesc; ele urmează ordinea și primesc valoarea numerică proprie alfabetului de origine (25 la număr).

2. Slovele chirilice: ѱ (cervu) și ѱ (ți), care înlocuiesc semnele numerale de origine greacă: Ϟ sau Ϛ (*koppa*) și Ϛ (*sampi*), 2 la număr.

În total, cele 27 de slove folosite și ca cifre, cîte 9 pentru fiecare din grupele: unități, zeci și sute, sînt: а, к, г, д, е, з, и, ѱ /, ѱ, к, л, м, н, о, п, ѱ /, р, с, т, с, ф, х, ѱ, w, ѱ.

Intrucît fiecare din slovele-cifre chirilice echivalează, cînd ar fi scrise în formă verbală, potrivit pronunțării — cu unul sau mai multe cuvinte, rezultă că, în principiu și în fapt, o slovă-cifră reprezintă o prescurtare; mai precis, o prescurtare prin semne convenționale alfabetice. Pentru acest motiv, orice slovă devenită slovă-cifră este prevăzută — pentru identificarea acestei noi calități — cu semnul specific de prescurtare a cuvintelor, adică primește o titlă: ~.

Mărimea titlei ține, în general, de mărimea numărului. În forma sa cea mai obișnuită, destinată unui număr simplu, de o singură slovă-cifră,

¹ Grigorie Pleșoianu, *Izvoade de scrisoare frumoasă...*, Sibiu, 1829, «înștiințarea».

titla depășește cu foarte puțin mărimea unei slove normale din text. Într-un număr complex, titla se întrebuițează în mai multe moduri:

1. Fiecare slovă-cifă dintr-un număr poate primi câte o titlă.
2. Fiecare grupă de câte două slove-cifre, izolată sau făcând parte dintr-un număr mai mare, poate primi câte o titlă.
3. Slovele-cifre ale unui număr, mai multe de cît două, pot fi grupate în două grupe astfel alcătuite: 1 + 3, 3 + 1, 2 + 1, 1 + 2, și fiecare grupă poate primi câte o titlă.
4. Uneori, se pune o singură titlă, pe ultima grupă, indiferent de felul cum este alcătuită grupa.
5. Alteori, îndeosebi la tipăriturile din secolul al XVIII-lea, titla — una singură — este aplicată cu intermitență, cînd pe sute, cînd pe zeci, dar, foarte rar, pe mii sau unități.

Explicația acestor multiple variații stă în faptul că, la alcătuirea unui număr complex, fiecare slovă-cifă vine, în principiu, cu toate elementele proprii, adică vine și cu titla proprie, elementul care îi dă caracterul specific de cifră, astfel că numărul complex, reprezentînd o însumare de slove-cifre, reprezintă — în anumite momente și prin însuși acest fapt — și o însumare de title.

Mai tîrziu, necesitățile de simplificare a scrisului au făcut ca unui număr complex să-i fie de ajuns o singură titlă, drept simbol de identificare și prevenire pentru cetitor, fără nici o legătură cu multiplicitatea de slove-cifre din care putea fi alcătuit sau era alcătuit.

În manuscrise, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, întîlnim și titla făcută ca o podoabă, adică fantezist, în formele: ∇ $\#$ de pildă: ∇ [3].
sau: ∇ ξ [36].

Numerele de la 1—10. Numerele de la 1—10 încep odată cu slovele alfabetului: $\tilde{a} = 1$, $\tilde{k} = 2$, $\tilde{r} = 3$, $\tilde{A} = 4$, $\tilde{e} = 5$, $\tilde{s} = 6$, $\tilde{z} = 7$, $\tilde{h} = 8$, $\tilde{e} = 9$, $\tilde{i} = 10$.

Pentru cifra 6 nu se folosește în general semnul inversat: \tilde{z} (prezent numai în scrisul slavo-romîn); în schimb, se întrebuițează forme derivate din s, de pildă: \tilde{z} \tilde{z} \tilde{E} \tilde{z} etc.

Numerele de la 11—19. Numerele de la 11—19, formate prin compunere din zece și unitatea respectivă, urmează modalitatea însăși a limbajului. Se spune: *un* — spre — *zece*, *doi* — spre — *zece*, *trei* — spre — *zece*, *patru* — spre — *zece*, *cîinci* — spre — *zece*, și așa mai departe, pînă la *nouă* — spre — *zece*. Pentru acest motiv, echivalentul lor în slove-cifre chirilice se scrie potrivit pronunțării, adică în ordine inversă față de cifrele arabe:

$\tilde{a} \rightarrow \tilde{i} = \tilde{a}\tilde{i} = 11$; $\tilde{k} \rightarrow \tilde{i} = \tilde{k}\tilde{i} = 12$; $\tilde{r} \rightarrow \tilde{i} = \tilde{r}\tilde{i} = 13$; $\tilde{A} \rightarrow \tilde{i} = \tilde{A}\tilde{i} = 14$;
 $\tilde{e} \rightarrow \tilde{i} = \tilde{e}\tilde{i} = 15$; $\tilde{s} \rightarrow \tilde{i} = \tilde{s}\tilde{i} = 16$; $\tilde{z} \rightarrow \tilde{i} = \tilde{z}\tilde{i} = 17$; $\tilde{h} \rightarrow \tilde{i} = \tilde{h}\tilde{i} = 18$;
 $\tilde{e} \rightarrow \tilde{i} = \tilde{e}\tilde{i} = 19$.

Ordinea aceasta este proprie limbii și paleografiei slave (de pildă: *edin* na *desiat* etc.), de unde a trecut în limba și în scrisul chirilic românesc.

Totuși, datorită influenței felului de a scrie cu cifre arabe, întâlnim din când în când, și relativ nu prea rar, îndeosebi în zapise, numere chirilice între 11—19, scrise greșit, de pildă: $\tilde{\tau}$ [15], în loc de: $\tilde{\epsilon}$.

Numerele de la 20—90. Începînd cu numărul 20 inclusiv, ordinea interioară a numărătorii merge în continuare pe linia limbajului, adică devine identică cu scrierea și pronunțarea numerelor cu cifre arabe: $\tilde{\kappa} = 20$, $\tilde{\kappa}\alpha = 21$, $\tilde{\alpha}\kappa = 32$, $\tilde{m}\tau = 43$, $\tilde{\mu}\alpha = 54$, $\tilde{\alpha}\epsilon = 65$, $\tilde{\omega}\varsigma = 76$, $\pi = 80$.

Pentru 90 se întrebuințează litera greacă κοππα [coppa = $\zeta\eta$]

în anumite forme specifice: $\tilde{\tau}$ $\tilde{\tau}$ $\tilde{\tau}$ $\tilde{\tau}$ $\tilde{\tau}$ $\tilde{\tau}$ etc.

Mai tirziu, coppa este înlocuită prin slova chirilică cervu: ψ , înlocuire datorită asemănării grafice pronunțate dintre cele două litere.

Sutele. Sutele urmează și ele ordinea înserierii literelor din alfabetul grecesc: $\tilde{\rho} = 100$, $\tilde{\tau} = 200$, $\tilde{\tau} = 300$, $\tilde{\nu} = 400$, $\tilde{\phi} = 500$, $\tilde{\chi} = 600$, $\tilde{\psi} = 700$, $\tilde{\omega} = 800$.

Pentru unele din numerele de mai sus întâlnim și alte forme de slove-cifre: $\tilde{\tau}$, $\tilde{m} = 300$; $\tilde{\nu}$, $\tilde{\omega}\nu$, $\tilde{\nu}$, $\tilde{\omega}\nu$, $\tilde{s} = 400$; \tilde{w} , $\tilde{w} = 800$. În cele dintîi două cazuri: $\tilde{\tau}$ și $\tilde{\nu}$, formele multiple ale cifrelor rezultă din înseși formele grafice multiple existente și folosite pentru scrierea slovelor respective; în cazul al treilea: \tilde{w} , slova-cifră respectivă primește, în suprascriere, în loc de titlă, slova τ sau m : pe de o parte, pentru că această slovă suprascrisă are oarecare asemănare cu titla; iar pe de altă parte, pentru că din scrierea lor laolaltă rezultă cuvîntul slav *ot* (\tilde{w} , $\tilde{w} = w\tau$), adică însuși apelativul sau numele slovei-cifre respective.

Menționăm că monosilaba $w\tau$ constituie o foarte importantă rădăcină a limbii slave și, pentru bogăția formelor lexicale la care a dat naștere, vechile dicționare slave o consideră drept o literă separată de w și grupează în consecință sub această rubrică toate cuvintele în care $w\tau$ figurează ca rădăcină. La acestea adăugăm și faptul că suprascrierea literei τ sau m înlocuiește, printr-o vagă asemănare, isonul (spiritul lin și accentul ascuțit: '^{m}), semnul care însoțește, de foarte multe ori, slova w , oricare ar fi locul ei într-un cuvînt (inițial sau median).

Numărul 900 este exprimat grafic prin slova-cifră η . În scrisul chirilic slavo-romîn întâlnim, o singură dată, în locul acestei slove-cifre, într-un hrisov de la Mircea cel Bătrîn, din 1391—1392 (6900), forma: η , adică semnul grecesc *san* sau *sampi* ($\sigma\alpha\mu\text{'}^{\text{m}}$), care are aceeași valoare numerică în scrisul grecesc, dar fără vreo valoare fonetică. Însă în hrisovul lui Mircea, această literă grecească se vede a fi scrisă ulterior¹. În realitate, în textele chirilice romi-

¹ Arhivele statului, Secția istorică, nr. 7 (pergament); actul este publicat în *Documente privind istoria României*, XIII, XIV și XV, p. 45—46, dar fără să se facă mențiune de această caracteristică; semnalăm de asemenea că monograma domnească este scrisă cu cerneală neagră, iar data pare pusă de aceeași mînă, dar mai tirziu. În traducerea făcută de Dionisie Eclisiarhul, la dată, se spune: «Văleatu nu l-am pus, căci iaste bănuială» (Arhivele statului, *ibidem*, nr. 7 a).

nești nu se întrebuițează, niciodată, acest semn cu valoarea de 900, după cum nu se întrebuițează cu aceiași valoare nici semnele: M și A , întâlnite numai în textele vechi slave.

Miile. Miile se exprimă prin cele 27 de slove-cifre cunoscute, cărora li se adaugă un semn special: o bară care pornește, în general, de la baza slovei-cifre și coboară, spre stînga, mult sub orizontala scrisului, primind una sau mai multe secante și luînd forma: f f f etc. Pentru unele slove-cifre,

semnul poate fi pus și vertical: f f ; pentru altele, semnul începe, de obicei, nu de la baza slovei-cifre, ci de la mijloc: f f . Uneori, la

aceeași slovă-cifră întâlnim semnul de mie pus de două ori, dar valorind o singură dată: f f f f f f .

În actele slavo-romîne întâlnim și formele: f f f f f f , pe cînd în actele chirilice romînești întâlnim numai formele: f f f f f f .

Dintre acestea, forma cea mai răspîdită și mai cunoscută este bara oblică simplă cu două secante: f .

Semnul chirilic pentru mie își are originea în semnul de mie din paleografia greacă, semn care are înfățișarea unui iota subscris: $\alpha' = 1$; $\alpha' = 1000$. Dezvoltarea în lărgime a semnului de mie grecesc duce nemijlocit la semnul de mie chirilic. Menționăm că în unele texte chirilice romînești din secolul al XVIII-lea, sub influența scrierii grecești contemporane, semnul pentru mie apare chiar în formă grecească, d. p.: $\text{A}\Psi\text{C}\Sigma$ [1796]; pe un astfel de număr titla chirilică este, în general, absentă.

*

Nu cunoaștem cu certitudine vechea numire a semnului pentru mie. Știm numai că, la 1805, Naum Rimniceanu îi spune: coadă ², nume pe care îl va folosi mai tîrziu și Iordache Golescu ³; în timp ce Eminescu, pe la

1874—1875, îl numește: «duplă cruciuliță înainte f » ⁴. Ioan Bogdan întrebuițează termenul: codiță ⁵, de care se folosește și N. Cartoian ⁶. Alți cercetători îl numesc: «liniuță oblică, tăiată obișnuit de una sau două secante»,

¹ I. Bogdan, *Album paleografic moldovenesc. Documente din secolul al XIV-lea, al XV-lea și al XVI-lea, adunate de . . . și publicate cu o introducere și rezumate de N. Iorga* . . . , București, Paris, 1926, passim (Comisia istorică a Romîniei).

² Academia R.P.R., ms. 1492, f. 36.

³ Loc. cit., ms. 848, la începutul slovei n.

⁴ Loc. cit., ms. 2307, f. 38: «De la mie începînd, se repetă literele c-o duplă cruciuliță înainte f , așadar: f = 1000; f = 2000, etc.»

lită înainte f , așadar: f = 1000; f = 2000, etc.

⁵ Academia R.P.R., ms. 5225, f. 106.

⁶ I. Bianu, «și» N. Cartoian, *Album* . . . ed. a III-a, p. 6: «Miile se însemnau cu cifra miimelor și cu o codiță tăiată de două liniuțe».

sau « semn pus înainte », dar numele cel mai obișnuit este: « semn pentru mie ».

În concluzie: semnul pentru mie este o linie oblică sau verticală, tăiată de una sau mai multe secante, linie care este adăugată, simplă sau dublă, la baza sau la mijlocul unei slove-cifre, coboară sub orizontala scrisului, și depășește cu mult în lungime mărimea slovei-cifre respective.

Trebuie să menționăm că există și semne speciale care înmulțesc direct o slovă-cifă cu 10 000 și cu 100 000. Astfel, într-un manuscris religios slavonin: *Nomocanon*, scris de călugărul Evstatie de la mănăstirea Putna, în 1581 (7089), la sfârșitul unei pagini sînt date slovele-cifre chirilice, unde

găsim: [1000], [10 000] și [100 000]¹, deci apar

semnele speciale: pentru 10 000 și pentru 100 000, semne care înlocuiesc și titla. Semnalăm de asemenea că într-una din prefetele tipăriturilor lui Coresi este folosit cuvîntul: intunerecu, drept echivalent pentru zece mii. Dar cazul acesta este aproape izolat. Metoda de a scrie 10 000 cu și 100 000 cu

 este esențialmente slavă și n-a cunoscut nici un fel de aplicare și răspîndire în scrierea chirilică romînească.

Numere prin cuvinte. În acte, numerele cronologice de la datare sînt exprimate, în general, prin slovele-cifre respective. Totuși, foarte rar, ele pot fi exprimate prin cuvinte sau însoțite și de echivalentul lor în cuvinte. Uneori numerele cronologice pot fi exprimate prin slove-cifre amestecate cu cuvinte. Un exemplu în acest sens întîlnim în tipăriturile lui Coresi, de pildă: *ѣ мѣѣ ѣѣ* [7 mie 69 = 1560—1561]².

Alteori, la datare, numerele pot fi exprimate prin cuvinte, nu prin cifre. Celelalte numere din cuprinsul actelor, numere privind măsuri, greutate, cantități, monede, sînt exprimate prin slove-cifre însoțite, nu arareori, de echivalentul în cuvinte. Iar cu începere din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd se răspîndește întrebuintarea cifrelor arabe, însumările au de obicei, în continuare, și echivalentul în slove.

Calendarul liturgic. Pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd se întrebuintează curent mai ales cifrele arabe, numerele exprimînd anii datării în protocolul final al actelor sînt date în general în așa-numiții ani bisericești, adică în ani de la facerea lumii sau de la Adam (cum spun textele înseși). Anul bisericesc începea la 1 septembrie și pentru găsirea anului erei noastre se scad din el 5508 — cînd data este situată între 1 ianuarie — 31 august; sau 5509 — cînd data este situată între 1 septembrie — 31 decembrie. Dar calendarul liturgic propriu-zis nu este întrebuintat decît

¹ Academia R.P.R., ms. slav 692, f. 212. Iată ce notează în acest sens Jagić «Literale cu codiță înseamnă mii, literale în cercuri înseamnă zeci de mii, literale în

cercuri punctate înseamnă legheoane (sute de mii), literale în cercuri de liniuțe

înseamnă leadre (milioane) literale în mijlocul a două litere, una dinainte și alta dinapoi, înseamnă vorona (100 milioane), și apoi cel din urmă număr, coloda; mai departe de acesta nu sînt numere (100 000 000)» (Jagić, *Razsuzdenje*, p. 126; reprodus aici după cursul de paleografie slavă al lui I. Bogdan, aflat la Academia R.P.R., ms. 5225, f. 106).

² I. Bianu «și» N. Cartoian, op. cit., pl. I.

Slovele-cifre chirilice și corespondentul lor în cifre arabe

Unități	Zeci	De la 11 — 19	De la 21 — 99	Sute	Sute, zeci și unități	Mii	Mii, sute, zeci și unități
$\tilde{a} = 1$	$\tilde{y} = 10$	$\tilde{ay} = 11$	$\tilde{ka} = 21$	$\tilde{p} = 100$	$\tilde{pa\tilde{y}} = 111$	$\neq \tilde{a} = 1000$	$\neq \tilde{ypa\tilde{y}} = 10\ 111$
$\tilde{k} = 2$	$\tilde{k} = 20$	$\tilde{ky} = 12$	$\tilde{kk} = 22$	$\tilde{c} = 200$	$\tilde{ckk} = 222$	$\neq \tilde{k} = 2000$	$\neq \tilde{k} \neq \tilde{ckk} = 22\ 222$
$\tilde{r} = 3$	$\tilde{a} = 30$	$\tilde{ry} = 13$	$\tilde{ar} = 33$	$\tilde{r}, \tilde{m} = 300$	$\tilde{rr} = 303$	$\neq \tilde{r} = 3000$	$\neq \tilde{arar} = 30\ 333$
$\tilde{A} = 4$	$\tilde{m} = 40$	$\tilde{Ay} = 14$	$\tilde{mA} = 44$	$\left. \begin{matrix} \tilde{v}, \tilde{ov}, \tilde{y}, \\ \tilde{oy}, \tilde{s} \end{matrix} \right\} = 400$	$\tilde{vMA} = 444$	$\neq \tilde{A} = 4000$	$\neq \tilde{m} \neq \tilde{A\tilde{y}A} = 44\ 404$
$\tilde{e} = 5$	$\tilde{n} = 50$	$\tilde{ey} = 15$	$\tilde{ne} = 55$	$\tilde{\Phi} = 500$	$\tilde{\Phi ey} = 515$	$\neq \tilde{e} = 5000$	$\neq \tilde{n\Phi ne} = 50\ 555$
$\tilde{s}, \tilde{z} = 6$	$\tilde{a} = 60$	$\tilde{sy} = 16$	$\tilde{as} = 66$	$\tilde{\chi} = 600$	$\chi s = 606$	$\neq \tilde{s} = 6000$	$\neq \tilde{asas} = 60\ 666$
$\tilde{z} = 7$	$\tilde{o} = 70$	$\tilde{zy} = 17$	$\tilde{oz} = 77$	$\tilde{\Psi} = 700$	$\tilde{\Psi oz} = 777$	$\neq \tilde{z} = 7000$	$\neq \tilde{o} \neq \tilde{z\tilde{\Psi}z} = 77\ 707$
$\tilde{n} = 8$	$\tilde{n} = 80$	$\tilde{ny} = 18$	$\tilde{nn} = 88$	$\left. \begin{matrix} \tilde{m}, \tilde{\tau} \\ \tilde{w}, \tilde{w} \end{matrix} \right\} = 800$	$\tilde{wnn} = 888$	$\neq \tilde{n} = 8000$	$\neq \tilde{nnny} = 80\ 818$
$\tilde{\theta} = 9$	$\left. \begin{matrix} \tilde{z}, \tilde{c}, \tilde{z} \\ \tilde{z}, \tilde{c}, \tilde{z} \end{matrix} \right\} = 90$	$\tilde{\theta y} = 19$	$\tilde{c\theta} = 99$	$\left. \begin{matrix} \tilde{z}, \tilde{z}, \tilde{z} \\ \tilde{z}, \tilde{z}, \tilde{z} \end{matrix} \right\} = 900$	$\tilde{ic\theta} = 999$	$\neq \tilde{\theta} = 9000$	$\neq \tilde{c} \neq \tilde{\theta ic\theta} = 99\ 999$

rar în datarea actelor românești. Cînd se întîmplă aceasta, numele sărbătorii și textul întreg al datării este, de cele mai multe ori, în limba slavă, ca de pildă: † писъ ѿ модѣрици къ лѣтоу 7314 къ дѣнь крѣстїиѣ [† Scris în Tode-rești, la anul 7134 <1626>, în ziua Înălțării]¹. Totuși, în cuprinsul însuși al actului, calendarul liturgic este folosit totdeauna cînd e vorba de fixarea unui termen de înfățișare la judecată (soroc), sau termen de altă natură (plata sau restituirea unor bani etc.).

Encliticul — rw [go.] La sfîrșitul numărului care specifică ziua unei luni — înăuntrul unui text — sau la sfîrșitul aceluiași fel de număr — la datare — apare terminația — rw legată direct de slova-cifră respectivă; sau, alteori, despărțită de ea printr-un spațiu destul de cuprinzător.

Acest enclitic, care poate avea formele: -rw, -r^w, -ro și -r^o, arată, în textele slavo-romîne, genetivul singular al numeralului respectiv slav. El este destul de întrebuițat și în actele chirilice românești, îndeosebi în cele ieșite din cancelaria domnească, în tot lungul secolului al XVII-lea și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea² și reprezintă o influență cărturărească slavă asupra scrierii chirilice românești, prin faptul că grămăticii domnești, care cunoșteau limba și scrierea slavă, căutau să împodobească și scrisul lor romînesc cu forme și formule pretențioase și savante, în măsură a învedera, în fața contemporanilor în stare să-i înțeleagă, adîncea și variata lor știință de carte.

Interpunctuația. Prezența mai multor title pe un număr este însoțită, foarte adeseaori, de prezența unei interpunctuații, adică a unui punct despărțitor între slovele-cifre, potrivit felului în care sînt alcătuite grupele de slove-cifre din cuprinsul numărului. Folosirea acestei interpunctuații este mai frecventă cînd slovele-cifre ale numărului au fiecare cîte o titlă. Punctul despărțitor este, în general, de mărimea unui punct obișnuit din text, ridicat deasupra orizontalei scrisului și așezat cam spre mijlocul înălțimei slovelor-cifre respective. Uneori, slova-cifră inițială este și ea precedată de un punct, cum, foarte adesea, acest punct se pune și după ultima slova-cifră a numărului respectiv.

Întrebuițarea concomitentă și multiplă a titlei și a punctului, în cadrul unui număr exprimînd datarea cronologică, este specifică secolului XVI—XVII. Ea dispăre pe la începutul secolului al XVIII-lea, fiind, încă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, mai puțin folosită.

Originea interpunctuației numerale este foarte veche. În paleografia latină numerele erau precedate și urmate de cîte un punct. În paleografia slavă și slavo-romînă se folosește aceeași interpunctuație constatată în scrisul chirilic romînesc.

Semnele de încadrare. Numerele exprimînd, înăuntrul unui text: mone, măsuri, cantități, sînt, aproape totdeauna, precedate și urmate de anumite semne, adică sînt încadrate între anumite semne. În general, este vorba, la același număr, de același semn, pre și post pus. Iată cîteva din semnele de încadrare întîlnite mai des: ·, †, ‡, ~, ≈, |, ||, }, §§, —, =, :, ::, etc. Cel mai vechi și mai întrebuițat este punctul; în al doilea rînd, « cruce », ajută * (†). Uneori, întîlnim un amestec, variabil, de două semne diferite-

¹ Academia R.P.R., CLXXXIX/25: zapis moldovenesc.

² Emil Virtosu, *Chirilicale*, p. 30—31.

ca de pildă: .(n)∞ (punct, număr, semn); sau: (loc alb) (număr) ∞. Cite-

odată, spre a se învedera mai bine diferența dintre cele două semne (pre și post pus), fiecare din ele este trasat cu o cerneală deosebită: unul roșu, altul negru și invers. Alteori, destul de rar, numărul este încadrat între spații albe, foarte mari, deci destul de vizibile.

Adăugăm că, foarte des, semnul de încadrare (deci și spațiul alb) precedă nu numai numărul propriu-zis, dar și categoria de valoare (taleri, ughi, stînjeni etc.) ca de pildă: = \widehat{m} (număr) = ; alteori: \widehat{m} : (numărul); sau la datare: $\overline{m} \overline{u} \overline{d}$: $\overline{d} \overline{e} \overline{c}$: $\overline{e} \overline{f}$: $\overline{d} \overline{e} \overline{c}$: < = : mesița, meseța, [luna]: dechemvrie: 15: deni [sau dni=zile]>.

Semnele de încadrare individualizează în mod expres și definitiv slovele respective drept slove-cifre, izolîndu-le și diferențiindu-le de restul textului, înlăturîndu-se astfel orice confuzie posibilă între prescurtarea pentru număr și prescurtarea de text. În același timp, prezența lor stăvilește sau cel puțin îngreuiază falsificarea numerelor din text, oprind în principiu adăugarea sau intercalarea de slove-cifre de către o mină străină.

Semnele de încadrare sînt aplicate cu destulă strictețe, în epocile mai vechi ale scrisului chirilic romînesc. Dar, începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, adică o dată cu răspîndirea cifrelor arabe, ele ajung, am putea spune, facultative. De asemenea, pentru epocile mai vechi constatăm — destul de rar — că, din neatenție sau grabă, semnul de încadrare ajunge a fi pus, uneori, numai înaintea numărului, în timp ce replica finală este absentă.

Slovele-cifre și prescurtările. Deși slovele-cifre în sine reprezintă prescurtări alfabetice convenționale, totuși, în cadrul unui număr complex, ele nu suportă nici un fel de prescurtare propriu-zisă. Se întîlnesc foarte rare cazuri de prescurtare prin îmbinare, suprascriere sau subsciere, (singura dată cînd se practică această metodă de prescurtare), datorite numai condițiilor speciale ale textului: lipsă de spațiu — din cauza neatenției grămăticului (la datare, unde locul este rezervat și limitat); sau fantezie a grămăticului (mult mai rar).

Slovele-cifre și spiritele. Slovele-cifre nu primesc spirite de niciun fel (lin sau aspru): în primul rînd, pentru că, avînd funcțiunea numerală, ele devin, prin și pentru aceasta, avocalice și aconsonantice: în al doilea rînd, exemplul numerelor cronologice, care începeau obligatoriu cu consoane și deci nu puteau primi spirite, constituia un model de scriere și pentru celelalte numere. Deabia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, atunci cînd tradiția bizantină a anului de la facerea lumii e pe cale să dispară, făcînd loc anului erei noastre (anul de la Hristos), numerele cronologice

ale datării pot începe cu o vocală (a): \overline{a} [1000], și pe această vocală inițială

poate apare, uneori, destul de rar, spiritul lin: \overline{a} , datorită influenței scri-

sului grecesc contemporan. Dar aceasta nu se întîmplă și la numerele din text, de altă natură decît cea cronologică, astfel că întrebuițarea spiritului rămîne destul de circumscrisă.

Slovele-cifre și accentele. Trecînd la accentele, observăm că oxia sau accentul ascuțit apare pe numere în cele mai vechi monumente ale scrisului chirilic românesc, de pildă în Psaltirea Șcheiană: $\tilde{\kappa}'$, $\tilde{\alpha}'$, $\tilde{\mu}'$; sau în Psaltirea Hurmuzaki: $\rho\tilde{\kappa}'$. Dar, totdeauna, nu apare decît un singur accent ascuțit, din oricîte slove-cifre ar fi alcătuit numărul, accent care este pus sus, la dreapta titlei. În același nomocanon slavo-romîn, scris în 1581 (7089), de călugărul Evstatie de la mănăstirea Putna, găsim o tablă a cifrelor, în care fiecare slovă-cifră este prevăzută cu titlă și, la dreapta ei, este pus un accent ascuțit. Deci, pentru secolul al XVI-lea, aceasta era înfățișarea normală, oficială, a slovelor-cifre chirilice, slave și slavo-romîne.

Accentul ascuțit de deasupra numerelor chirilice vine din scrierea grecească, unde literele-cifre sînt determinate tocmai prin prezența unui accent ascuțit, sus, la dreapta literei-cifre sau a numărului complex. Deci, într-o perioadă mai veche a scrierii chirilice, nu numai titla, ci și accentul avea menirea să indice, fiecare în parte, existența unui număr, astfel că punerea lor laolaltă la același număr, pe de o parte îi întărea semnificația de număr, dar constituia în același timp și un fel de pleonasm grafic. Mai tîrziu se ajunge ca acest accent să nu mai fie aplicat separat, alături de titlă, ci să taie titla, în forma unei secante orientate de la dreapta spre

stînga și de sus în jos: \swarrow , schimbare care corespunde cu noua semnificație

primită de accentul ascuțit: din semn inițial indicator de număr, el devine accent: întîi, al slovei-cifre propriu-zise, apoi al întregului număr luat ca un tot unitar. Această din urmă funcțiune explică îndelungata persistență a acestui semn în scrierea chirilică romînească. Iată și un exemplu care ilustrează acest nou rol al accentului: de pildă, numărul $\rho\tilde{\kappa}'$ [123] din Psaltirea Hurmuzaki (sec XVI); accentul numărului cade pe cifra unităților, astfel că el trebuie citit: o sută douăzeci și trei; așa cum cade accentul și în limba slavă tot pe unități: $\text{дѣнь сто двѣдѣсѣтъ три}$.

Mult mai tîrziu, cînd canoanele scrisului chirilic românesc ajung a fi ca și uitate, iar scrierea se orientează mai mult după reminiscențe, se întîlnesc, uneori, cîte două sau chiar și trei accente ascuțite care taie ca secante

titla unui număr: $\rho\tilde{\kappa}'\tilde{\alpha}'\tilde{\mu}'$ 1787 1805, dovadă că accentul pe număr ajun-

sese să nu mai însemneze decît o simplă podoabă grafică. Totuși, această întrebuintare a accentului ascuțit multiplu capătă mai puțină răspîndire decît întrebuintarea unuia singur.

Adjectivul numeral. Foarte deseori, spre a arăta o treaptă a unui rang de boierie: al doilea, al treilea (vistier, logofăt, comis, condicar etc.) se folosește adjectivul numeral slav: втори ($\kappa\tau\omicron\rho\upsilon\mu$) și трети ($\tau\rho\epsilon\tau\iota$), exprimat, în două feluri: cel dintîi, prin inițiala κ , avînd în suprascriere litera T,

adică $\tilde{\kappa}'$ al doilea, prin slova-cifră τ < $\tau\rho\iota$ > și litera T, tot în supra-scriere, adică: $\tilde{\tau}'$. Amîndouă aceste adjective numerale sînt însoțite, aproape

totdeauna, și de accentul tonic, pus deasupra, în forma unei secante a literei suprascrise: $\tilde{\text{B}}^{\text{r}}$ <vtori = al doilea>, $\tilde{\text{P}}^{\text{r}}$ <treti = al treilea>.

Pentru a arăta și altceva decât determinarea rangului unei boierii există și altă metodă de exprimare a adjectivului numeral, prin slove-cifre, în formă simplă: $\text{a} = \tilde{\text{K}} = \text{napr}\tilde{\text{e}}$ [a doua parte]; $\text{a} = \tilde{\text{r}} = \text{napr}\tilde{\text{e}}$ [a treia parte]; sau $\text{'a:r:napr}\tilde{\text{e}}$ [a treia parte] etc.

Aproximativul. Se exprimă grafic în mai multe feluri:

1. Amîndoi termenii aproximației, adică amîndouă slovele-cifre, au o aceeași titlă, fără nici un fel de separație între ele, nici prin spațiu alb, nici prin vreun semn oarecare, iar existența aproximării se recunoaște numai din cuprins sau context: $\tilde{\text{es}}$ [5—6].

2. Alteori, deși așezate unele lângă altele, slovele-cifre au fiecare câte o titlă proprie: $\tilde{\text{a}} \tilde{\text{K}}$ [1—2].

3. În sfîrșit, într-un același text, deși pe unele slove-cifre sînt puse title, pe altele pot lipsi cu desăvîrșire:

rA [3—4]; IaI [10—11]; $\text{A}\tilde{\text{I}}\tilde{\text{I}}$ [14—15]; KAKe [24—25].

Din aceste forme curioase și aparent ininteligibile vin, cîteodată, greutăți în descifrarea corectă a textului.

Dar, odată cu întrebuițarea curentă a cifrelor arabe, se introduc unele schimbări în felul de exprimare a aproximativului, adică se folosesc și semne menite să împiedice confuzia care ar rezulta din alăturarea a două cifre arabe și să clarifice această împerechere, astfel că se ajunge la formule de felul următor: $2:3$ [2-3].

Elidarea milesimului. Începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, adică din epoca în care se răspîndește la noi întrebuițarea cifrelor arabe, numărul de la datare arătînd anii este, foarte deseori, scris eliptic, lipsit de milesim, adică cifra pentru mii este subînțeleasă. Alteori, pe lângă milesim lipsește și centesimul, adică este subînțeleasă și cifra pentru sute: 77, în loc de 1777; 78, în loc de 1778; 812, în loc de 1812; 821, în loc de 1821. Cam tot în același timp întîlnim și exemple similare scrise cu slove-cifre chirilice: чK [92], în loc de $\text{A}\tilde{\text{P}}\text{чK}$ [1792]; $\text{w}\tilde{\text{r}}\tilde{\text{I}}$ [813], în loc de $\text{aw}\tilde{\text{r}}\tilde{\text{I}}$ [1813]. La acest fel de numere complexe eliptice titla este cu totul absentă.

Acest fel de a scrie anii reprezintă, ca și astăzi, nu numai o simplă modalitate grafică, dar — totdeauna — și un mod familiar, general sau aproape general, de a pronunța unele din numerele cronologice.

Lunile cu rădăcină numerală. Numele celor patru din urmă luni ale anului, așa cum apar în vechea limbă romînească și în vechiul scris: septemvrie, octomvrie, noiemvrie și dechemvrie, avînd rădăcini numerale, adică începînd cu numerele 7, 8, 9 și 10 în formă verbală, au fost exprimate, uneori, pentru prima parte a cuvîntului, prin numeralul cardinal respectiv scris în cifre arabe, în felul următor: $7\text{кр}\tilde{\text{I}}$, $8\text{кр}\tilde{\text{I}}$, $9\text{кр}\tilde{\text{I}}$ și $10\text{кр}\tilde{\text{I}}$ sau $\text{Xкр}\tilde{\text{I}}$ (adică: 7-vrie, 8-vrie, 9-vrie și 10 -vrie sau X-vrie), fără a folosi nici un fel de semn de tranziție între cifră și continuarea în slove a cuvîntului.

Acest fel de a scrie amintitele patru luni apare spre sfârșitul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea și ajunge a fi un obicei aproape general în ultimele decade ale scrierii chirilice românești, adică între anii 1830-1850-1860, când cifrele arabe înlocuiseră, de mult și definitiv, slovele-cifre chirilice. Felul acesta de a scrie reflectă influența scrierii cu litere latine (transilvănene, în primul rând) asupra scrierii chirilice din Țara Românească și Moldova.

Cifrele lui Ioan Prale. În anul 1824, moldoveanul Ioan Prale: « firea cea întoarsă », cum îi spune Eminescu, inventează un alfabet, destinat a fi întrebuințat nu numai pentru limba română, dar și pentru oricare altă limbă. În acest alfabet, literele aveau și rolul de litere-cifre, iar numerele complexe erau formate ca în sistemul cu cifre arabe, adică întemeindu-se pe poziția cifrelor unele față de altele și prin folosirea lui zero. Cifrele inventate de Ioan Prale n-au fost puse niciodată în practică: ele sînt următoarele:

**I A Δ Υ Ξ Σ Ζ Ο Λ ΙΟ ΙΙ ΙΔ ΙΑ ΙΥ ΙΧ ΙΣ
ΙΖ ΙU ΙN ΔO ΔO YO YO SO ZO UO Oo IOO**

Semnele de jumătate. Pentru noțiunea de jumătate, exprimată aritmetic prin fracția $\frac{1}{2}$ sau $1/2$, se întrebuințează — începînd cu cele mai vechi texte chirilice românești — cuvîntul slav полкина [polovina], în forma prescurtată: полк [pol], scrisă, uneori, în întregime: пол, alteori prescurtat: Ѡ sau Ѡ̂, această din urmă înfățișare fiind și cea mai răspîdită. La fel se întîmplă și în textele slavo-romîne.

Dar, spre sfârșitul secolului al XVII-lea, ca o completare a formelor verbale, apar și semne de natură analfabetică și acifrică, semne a căror întrebuințare merge crescînd, dar fără a reuși să înlăture cu totul expresia verbală, ci, dimpotrivă, de multe ori, fiind folosite paralel amîndouă.

Cea mai veché atestare a semnului de jumătate pare să dateze din 1676, în Țara Romînească, unde întîlnim, la 1848, și cea mai tîrzie întrebuințare a lui.

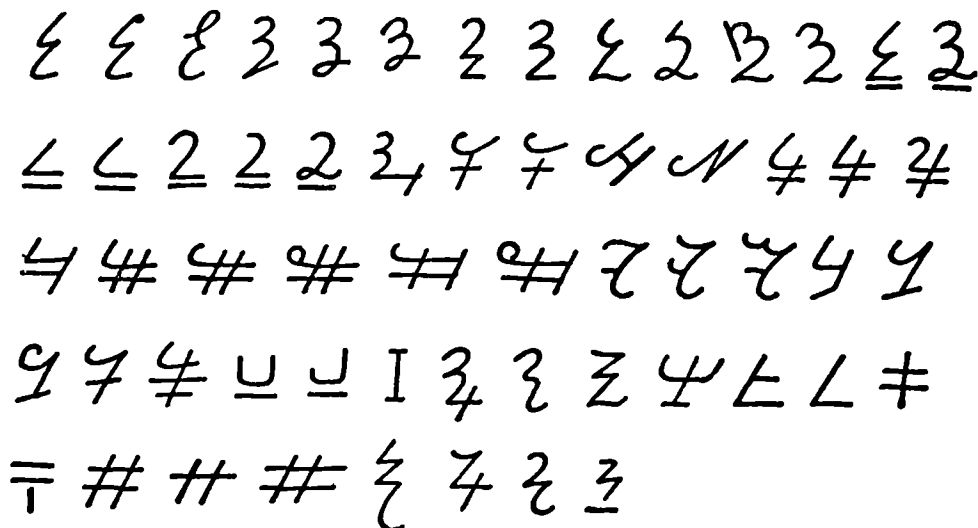
Cea mai largă răspîndire o are semnul de jumătate în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și în primele trei decenii ale celui de-al XIX-lea. El se poate întîlni în circa 40-50 forme, cea mai mare parte din ele reprezentînd variante, uneori foarte apropiate unele de altele. De multe ori, semnul de jumătate este însoțit și de cuvîntul *pol* sau, mai rar, de cuvîntul *jumătate*, adică transpunerea în slove a semnului.

În mod normal, semnul de jumătate nu are nici titlă, nici spirite, nici accente. Totuși, el poate fi întîlnit uneori purtînd un spirit lin sau un accent ascuțit, dar aceasta se întîmplă foarte rar. În schimb, el primește — aproape totdeauna — un semn de încadrare, mai obișnuit două puncte verticale (:), de pildă: ∠' :

Nu putem determina cu precizie originea semnului de jumătate, dar constatăm că foarte multe din formele lui se regăsesc și în textele grecești

scrise în acel timp în țările romine. Înregistrăm chiar și o formă întâlnită numai într-un act scris grecește, la București: I¹.

Iată cum se înfățișează semnele de jumătate:

Dispariția titlei. Cifrele arabe. Chiar de la sfârșitul celei dintii jumătăți a secolului al XVIII-lea, titla dispăre din ce în ce mai mult de pe slovele-cifre și, treptat-treptat, ea ajunge să fie considerată drept un pleonasm grafic. Introducerea cifrelor arabe, care nu cereau nici titlă, nici spirite, nici accente și, în alcătuirea numerelor, se conduceau după poziția lor unele față de altele și din această cauză nu aveau nevoie decât de zece semne numerale, grăbește dispariția titlei. Ea dispăre întâi de pe numerele din text, apoi de pe numerele exprimând anii, la datare. Totuși în etapa intermediară, când cifrele arabe conviețuiesc un oarecare timp cu slovele-cifre, titla este, uneori, întrebuințată și pe numerele scrise cu cifre arabe, nu numai la sfârșitul secolului al XVIII-lea, ci și la începutul secolului al XIX-lea, în deosebi în Moldova. Astfel, întâlnim, uneori în același număr, un amestec alcătuit din cifre arabe, slove-cifre chirilice și... titlă, de pildă: 4800 [1 800].

Când, la mijlocul secolului al XIX-lea, se introduce, oficial și obligatoriu, scrierea cu alfabetul latin, cifrele arabe înlocuiesc demult slovele-cifre chirilice. Sporadic, cifrele arabe apăruseră încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea, întrebuințate mai întâi de logofătul Luca Stroici, în Moldova, alături de semnătura sa cu litere latine, pe când în Țara Românească, tot alături de semnătură, le întrebuințează logofătul Șerban Năsturel, la 1623. Apoi, cifrele arabe mai pătrund oficial în sigiliile domnești, îndeosebi în cele de maiestate, iar spre sfârșitul secolului al XVII-lea ajung a fi destul de mult întrebuințate în texte chirilice, îndeosebi pentru a exprima anii la datarea actelor. În continuare, în secolul al XVII-lea, deși sistemul slovelor-cifre chirilice circulă paralel cu sistemul cifrelor arabe, acesta din urmă

¹ Semnele de jumătate au fost semnalate pentru prima dată la Emil Vîrtosu, *Chirilicele*, p. 28—29.

pătrunde din ce în ce mai mult în scrierea oficială administrativă, în timp ce sistemul cu slove-cifre chirilice își restringe aria de răspîndire și de întrebuințare și rămîne numai în scrierea bisericească, mai ales în cea mănăstirească, unde stăruie pînă aproape de mijlocul secolului al XIX-lea.

În sfîrșit, cînd cifrele arabe se instalează atotstăpînitore în scrisul tuturor categoriilor sociale, la începutul secolului al XIX-lea, folosirea lor se vădește a fi fost, uneori, destul de șovăielnică, dînd naștere și la unele grave confuzii. Acestea provin, în primul rînd, din pricina insuficienței cunoașteri a rolului jucat într-un număr de cifra zero ; în al doilea rînd, din cauză că numerele erau gîndite de grămătic după sistemul chirilic și, apoi, transpuse întocmai în cifre arabe ; de pildă: $\tilde{A}\tilde{I}$ [14] se scria uneori cu cifre arabe, în forma : 41, adică se păstra ordinea cifrelor întocmai ca în sistemul chirilic ; AWO [1809], se scria : 189, deoarece cifra zero fiind inexistentă în sistemul chirilic, nu i se cunoștea bine întrebuințarea ; tot astfel, numărul 180012 reprezenta uneori transcrierea în cifre arabe a numărului chirilic $\text{A}\text{W}\text{K}\tilde{I}$ [1812].

Dar această stare de confuzie se limpezește definitiv cu cîteva decenii înainte de mijlocul secolului al XIX-lea, astfel că, în momentul introducerii scrierii cu alfabetul latin, nu a existat și o problemă a înlocuirii slovelor-cifre chirilice, pentru introducerea în locul lor a cifrelor arabe: ele ajunseseră de mult un uz comun¹.

INTRODUCEREA ALFABETULUI LATIN

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, alfabetul latin devine alfabetul limbii romîne, în locul alfabetului chirilic. Dar aceasta nu se întîmplă dintr-odată, ci treptat-treptat, în etape. Cea mai veche mărturie despre întrebuințarea alfabetului latin în scrierea limbii romîne o avem de la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Încă înainte de 1590, Luca Stroici, mare logofăt al Moldovei, contrasemnînd — alături de domn — uricele, adică actele solenme ieșite din cancelaria domnească, își pune, pe multe din ele, semnătura cu litere latine și o însoțește — uneori — și de un număr alcătuit din una sau două cifre arabe, număr care reprezintă ziua de la datare, deci ziua în care Stroici semnează amintitele acte.

Pe lîngă aceasta, la cererea enciclopedistului polonez Stanislas Sarnicki, Luca Stroici scrie, în romînește, tot cu litere latine, rugăciunea « tatăl nostru », text pe care Sarnicki îl publică într-o lucrare a sa, apărută în 1593. Trebuie să lămurim că, de pe la mijlocul secolului al XVI-lea, în Europa își fac drum preocupări de studii lingvistice, în forma empirică a adunării de modele de limbă bazate pe un text comun, care este, de cele mai multe ori, rugăciunea « tatăl nostru ». Colecțiile cuprinzînd aceste documente de limbă reprezentau mijlocul practic prin care se puteau constata apropierea și deosebirea dintre limbile europene sau ale popoarelor din alte continente.

¹ Întreg capitolul despre cifre face parte dintr-un studiu inedit cu același subiect, unde se dă și toată documentarea necesară.

Publicația lui Sarnicki intră și ea, parțial, în această categorie de tipărituri¹.

În secolul al XVII-lea, cunoaștem multiple încercări de a scrie cu litere latine: unele simple fragmente — îndeosebi semnături; altele reprezentînd un text mare, uneori tipărit, text urmărind un scop bine determinat. Între cele dintîi remarcăm semnătura — însoțită de un scurt text — pusă de Ilinca fata lui Pătrașcu vodă și nepoata lui Mihai Viteazul, pe unele zapise, între 1650—1660. Din a doua categorie face parte acel *Katekismo Kristinesko* tipărit la Roma, în 1677, de Vito Piluzio, misionar și apoi episcop catolic în Moldova. De asemenea, în Transilvania, la Alba-Iulia, se publică, în 1648, traducerea catehismului pe care Ștefan Fogarași o face după manualul redactat de profesorul Alstedius pentru școlarii calvini, și tot cu scop de proselitism religios se tipărește un alt catehism, în 1703, la Cluj. Treceam peste alte încercări mai puțin importante.

Dar concomitent cu încercările de a scrie limba romînă cu alfabet latin au loc și încercări de simplificare a alfabetului chirilic, în scopul unei adaptări cît mai strînse a acestui alfabet la realitățile fonetice ale limbii romîne. Dintre acestea, cea mai importantă se găsește fixată în *Biblia* de la 1688, despre a cărei importanță ca monument de limbă vorbește și Ianache Văcărescu, la 1787: «limba romînească dă la anul 1688 s-au început... de cîndu s-au tîlmăcit în limba noastră legea veche și legea nouă»... În această tipăritură, valoarea fonetică a unor semne chirilice apare mai bine precizată, prin scoaterea din folosință a altora. În schimb, asistăm la definitivă încetățenire a lui Ѧ final, nu cu valoare fonetică, ci cu valoare grafică de ū.

Peste aproape un secol, la 1787, apare — în primă ediție la Rîmnic și în a doua ediție la Viena — cartea de gramatică romînească a lui Ianache Văcărescu, sub titlul: *Observații sau bîgări de seamă asupra regulilor și rîndueleur gramaticii romînești*².

Această lucrare, în preocuparea de a sistematiza, gramatical, limba, elimină mai multe slove, ca netrebuincioase: Ѧ, Ѧ, Ѧ, Ѧ, Ѧ, Ѧ, Ѧ, Ѧ și păstrează numai 32 de semne: а, б, в, г, д, е, ж, з, ѣ, и, к, л, м, н, о, п, р, с, т, ѹ, ф, х, ѡ, ѣ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ. Înlătură accentul grav (varia), păstrîndu-l numai pe cel ascuțit (oxia) și înlătură titla de pe cifre. În schimb, introduce un fel de cîrlig dedesubtul diftongilor, spre a semnală existența lor: ѡ, ѡ, ѡ, etc.

Dar, în timp ce în Țara Romînească *Observațiile* lui Ianache Văcărescu căutau soluția unei adaptări cît mai juste a alfabetului chirilic la realitățile fonetice ale limbii romîne, prin simplificarea lui, în Transilvania se desfășura activitatea Școalei ardelenе, începută la 1779, prin acea *Carte de rogacioni* tipărită de Samuil Micu, la Viena.

«Intelighența» romînă din Transilvania, în lupta de înlăturare a nobilimii feudale și pentru dobîndirea unei egalități în drepturi cu burghezia celorlalte naționalități conlocuitoare, a căutat să dovedească originea nobilă

¹ Pentru Luca Stroici, vezi B. P. Hasdeu, *Luca Stroici, părintele filologiei latino-romîne*, București, 1864.

² Manuscrisul original la Academia R.P.R., ms. 305.

a poporului român, folosindu-se în acest scop de istorie și de filologie. Școala ardeleană se întemeia pe afirmația — dovedită mai târziu fără teme — a lui Dimitrie Cantemir, care în *Descrierea Moldovei* (scrisă pe la 1715) susținea că în Moldova s-a scris în limba română cu litere latine până în domnia lui Alexandru cel Bun inclusiv, când, după sinodul de la Florența (1439), de teama catolicizării țării, s-au ars toate cărțile vechi și s-a introdus scrierea cu slove chirilice. Proclamând originea romană a poporului român, Școala ardeleană susținea și necesitatea de a o face vizibilă pentru ori și cine, în primul rînd prin întrebuițarea literelor latine în scriere, întrucît ele reprezentau un vechi patrimoniu al poporului român, pierdut în curgerea timpului, astfel că ele erau literele « strămoșești » sau « străbune ». Adoptînd alfabetul latin, Școala ardeleană adopta și scrierea etimologică, în dorința — mărturisită — ca această ortografie să ducă, mai curînd sau mai târziu, la însăși adoptarea ortografiei originale a limbii latine clasice.

Urmărind sistematic, cu spirit polemic și continuitate susținută timp de cîteva decenii, introducerea alfabetului latin, activitatea Școlii ardelenne — exceptînd etimologismul — reprezintă un pas înainte față de încercările similare anterioare. Timp de aproape cincizeci de ani s-au tipărit cărți de limba și istoria patriei, a căror deviză se poate sintetiza în cuvintele: « Scrieți, romîni, numai cu literele latine! » Activitatea ei stîrnește curiozitatea și interesul pentru acest fel de a scrie. Și chiar dacă Școala ardeleană a fost folosită mai târziu în scop nejust, la începuturile ei a avut un rol pozitiv, prin contribuția ce o aducea în promovarea ideii naționale și în lupta pentru independența națională.

★

În 1824, Ioan Prale a făcut, după cum am văzut, o încercare de a înzestra limba română cu un alfabet inspirat din semnele psaltichiei bizantine și alcătuit pe baze noi și personale, alfabet care — după părerea autorului — ar fi putut servi — printr-o ușoară adaptare — la scrierea tuturor limbilor, în primul rînd a limbilor europene.

El pornea de la șapte semne fundamentale:

la care se adăugau: punctul, virgula, semnul întrebării, al exclamării, parantezele, paragraful etc., după cum urmează:

Semnele sînt numite generic « țifre » și din ele « vor izvorî buchiile, proso-diile..., cum și numărul, încît, afară de aceste șapte țifre, altele nu vor mai trebui..., fără numai nula o și linia »¹.

Așadar, literele aveau să se formeze prin combinarea în toate felurile a celor șapte semne, iar spiritele și accentele necesare aveau să intre în însăși formarea vocalelor respective.

¹ Documentarea o dăm într-un studiu inedit cu același subiect.

Acest nou alfabet n-a fost pus niciodată în aplicare și îl amintim aici numai spre a învedera că se căuta și o altă soluționare a problemei scrierii limbii romîne, nu numai cea susținută de Școala ardeleană.

★

Gramatica Rumînească, tipărită în 1828, la Sibiu, tot cu alfabet chirilic, de Ioan Eliad, începe o eră nouă în scrierea limbii romînești. Prin ea se înlătură, definitiv, semnele diacritice: spiritele, accentele, titla și celelalte prosodii, iar dintre slove lipsesc « fâlosul » и, « mărețul » ѡ, ѡѣ « cel bogat în loc », « plinul de dulceață » ѡ ; apoi ѣ, ѡѣ, ѡѣ, ѡѣ, ѡѣ și se păstrează numai 28 de semne, la care se adaugă ѣ. Reforma aceasta avea la bază intenția, mărturisită, ca scrierea limbii romîne să ajungă a semăna « într-o toate cu cea italienească, buna ei soră ».

Eliminînd multe semne de prisos, reducînd alfabetul chirilic la strictul necesar, întemeindu-și aceste schimbări pe o argumentare logică, pe exemple și deducții scobase din istoria limbii romîne și din istoria scrierii în general, *Gramatica Rumînească* îndeplinește o operă de interes general și a fost pusă de îndată în aplicare. Acțiunea ei pozitivă a fost mult ajutată și de faptul că, în primăvara aceluiași an 1828, prin înlăturarea domniilor pămîntene, se desființează și cancelaria domnească, păstrătoarea și continuatoarea vechii tradiții a scrisului chirilic în țările romîne. Iar *Gramatica Rumînească* a dat tuturoră justificarea teoretică și practică pentru a scrie altfel, prin înlăturarea prescurtărilor de toate felurile și, în primul rînd, a prescurtărilor prin slove suprascrise, prescurtări a căror dispariție a fost decretată, oficial, la 9 februarie 1829, adică îndată după apariția *Gramaticii Rumînești*.

Reformele ortografice vin apoi în continuare. Apar întîi așa-numitele alfabete mixte sau de tranziție, în care literele latine sînt întrebuintate la un loc cu slovele chirilice, în dozări progresive, în așteptarea și pentru pregătirea introducerii totale a alfabetului latin. În acest sens este de remarcată activitatea directă a lui Ioan Eliad — prin « Curierul Rumînesc » și « Curierul de Ambe-Sexe », care spunea, în 1845: « Avînd publicitatea în mină, din an în an schimbam cite o slovă, împlinindu-i locul cu o literă »...

La 1848, proclamația de la Islaz vestește că revoluția va introduce « literele sale, atît în cărțile profane, cît și în cele sacre, cum și... în toate canțelerile ». Dar, în fapt, toate proclamațiile și publicațiile revoluției, între ele proclamația de la Islaz și « Învățătorul sătesc » redactat de N. Bălcescu, au fost tipărite și mai departe cu slove chirilice și numai sigiliile: al Guvernului Provisoriu, al Guvernului Vremelnic, al Locotenenței Domnești, au folosit literele latine.

După ce alfabetele mixte sau de tranziție au pregătît elementele de bază pentru introducerea alfabetului latin ; după ce revoluția din 1848 decretează oficial și solemn necesitatea acestei reforme, intră în arenă, cu destulă încetineală și dibuire, atît de mult așteptata inițiativă a oficialității. Astfel, între 1850—1858 se succed patru comisii convocate de Eforia școalelor — devenită, apoi, Eforia instrucțiunii publice —, în scopul de a găsi cea mai bună cale pentru introducerea, definitivă și obligatorie, a literelor latine. Greutăți sînt multe și ele vin, în bună parte, din amestecul preocupărilor ortografice cu cele etimologice și din lipsa de legătură dintre autoritățile chemate, prin menirea lor, să formuleze și să aplice reforma ortografică.

Metoda elaborată în 1850—1851, cu modificările aduse în 1856, 1857 și 1858, se pune definitiv în aplicare cu începere de la 23 octombrie 1858. Dar, deși pentru autoritățile statului scrierea cu litere latine nu era, încă, obligatorie, totuși se face un pas înainte în această direcție, prin faptul că, începînd de la 10 august 1859, « Monitorul oficial » își publică partea oficială cu litere latine, iar de la 4 noiembrie, același an, Consiliul miniștrilor hotărăște publicarea lui în întregime cu litere latine.

Moldova urmează, însă cu încetineală, calea pe care merge Țara Românească. Același lucru se poate spune și despre Transilvania, unde scrierea cu literele latine era mai demult pusă în aplicare, dar etimologismul latinist îngreuiase găsirea și aplicarea metodei celei mai bune.

LISTA DE CUVINTE PRESCURTATE DATĂ DE BUCOAVNA DELA ALBA IULIA
(1699)

«Însemnare pentru cumă să cade a slovni slovele ce au desupra *tîlă*»

А. аґгъ ^ааґгъ = ingerul

аґгли ^ааґгели = ingerii

арх'аґгъ ^аарх'аґгъ = arhanghelul

арх'аґгли ^аарх'аґгели = arhanghelii

арх'аґгак'ин ^аарх'аґггел'ск'ин = arhanghelicesc

Б. бгъ ^ббогъ = dumnezeu

бжт'ко ^ббож'ество = dumnezeirea

бца ^ббогородица = Născătoarea de Dumnezeu

б'ородиченъ ^ббогородиченъ = al Născătoarei de Dumnezeu

бж'енъ ^бблаж'енъ = fericit

бав'енъ ^бблагослов'енъ = binecuvîntat

В. влка ^вклад'ыка = stăpîn, vlădică (episcop sau mitropolit)

влкица ^вклад'ычица = stăpînitoea, stăpîna

влч'ество ^вклад'ыч'ество = stăpînirea

воскр'н'іе ^ввоскр'ес'ен'іе = învierea

- Г. ^сгдѣ <господѣ = domnul>
^сгдѣство <господѣство = domnia>
^сгдѣинѣ <господѣинѣ = domnul>
^сгдрѣ <господарѣ = domnul>
^сгднѣ <господинѣ = domnul>
^сгпжѣ <госпождѣ = doamna>

- Д. ^сдхѣ <дѣхѣ = spiritul>
^сдхѣнѣ <дѣхѣнѣ = spiritual>
^сдѣца <дѣвница = fecioara>
^сдѣдѣ <давидѣ = David>
^сдѣтво <дѣвство = fecioria>
^сдша <дѣша = sufletul>
^сднѣ <дѣнѣ = ziua>
^сднѣ <дѣнес = acum, astăzi>

- Є. ^сестѣво <естѣство = ființa>
^севлнѣстѣ <евангелнѣстѣ = evanghelistul>
^севлѣѣ <евангелѣѣ = evanghelia>
^сепкопѣ <епископѣ = episcopul>
^сеппетѣво <епископетѣво = episcopia>

- И. ^сИлѣ ¹ <Исраилѣ = Israil>
^сИлѣ <Исраилѣ = a lui Israil>
^сИлѣскѣѣ <Исраилѣскѣѣ = israilitean>
^сИс <Иисѣсѣ = Iisus>.

¹ In text : 'Илѣ.

^с
Іерлѣмъ <Іерусалимъ = Ierusalim>

^с
Іерлѣма <Іерусалима = din Ierusalim, al Ierusalimului>

К. ^с
крѣтъ <крѣстъ = crucea>

^с
крѣщеніе <крѣщеніе = botezul>

^с
крѣститель <крѣститель = Botezătorul>

Л. ^А
любомръ <любомѣдръ = înțeleptul, iubitorul de înțelepciune>

^с
людскій ¹ <людскій = lumesc>

М. ^А
мрѣтъ <мѣдрость = înțelepciunea>

^с
млѣтъ <млѣсть = mila>

^с
млѣдѣ <млѣсѣрдѣ = mila, milosîrdia>

^А
мрѣтъ <мѣдръ = înțeleptul>

^с
мѣтынѣ <млѣстѣынѣ = milostenia>

^с
мѣтка <молитѣ = rugăciunea>

^с
мѣтрѣ <мѣтерѣ = mama>

^с
мѣчникѣ <мѣченикѣ = mucenicul, martirul>

^с
мѣница <мѣченица = mucenița, mucenica>

^с
мѣць <мѣсѣць = luna>

^А
млѣнецѣ <млѣдѣнецѣ = copilul>

^с
Мрѣѣ <Мѣрѣѣ = Maria>

Н. ^с
нѣбо <нѣбо = cerul>

^с
нѣнынѣ <нѣбѣснынѣ = ceresc>

^с
нѣшѣ <нѣшѣ = al nostru>

¹ Așa în text.

ншѣ <нашѣ = a noastră>

ннѣ <нынѣ = acum>

П. прѣмростѣ <прѣмѣдростѣ = înțelepciunea>

прѣстѣ <прѣскѣтѣ = prea sfânt>

прѣтѣ <прѣскѣтѣ = prestolul, sfânta masă>

прѣнѣ <прѣвѣдѣнѣ = drept>

прѣвѣнѣ <прѣподѣвѣнѣ = prea cuvios>

прѣрѣ <прѣрокѣ = proorocul>

прѣрѣнѣ <прѣрѣнѣ = proorocița>

прѣнѣ <прѣнѣ = pururea>

Р. рѣтѣ <рождѣтѣ = nașterea>

рождѣнѣ¹ <рождѣнѣ = nașterea>

Г. стѣ <скѣтѣ = sfânt>

слѣ <солѣ = soarele>

срѣ <срѣдѣ = inima>

стрѣ <страстѣ = patima>

сѣртѣ <сѣртѣ = moartea>

сѣнѣнѣ <сѣнѣнѣ = preotul>

Т. трѣ <тронѣ = treimea, troița>

трѣстѣ <трѣскѣтѣ = de trei ori sfânt>

трѣскѣ <тронѣскѣ = al treimei>

трѣнѣ <тронѣнѣ = al treimei>

трѣскѣомѣ <тронѣскѣомѣ = al treimei>

¹ Așa în text.

члѣкъ <челокѣкъ = omului>

члѣкѣтъ <челокѣчѣскѣтъ = omenesc>

члѣкомъ <челокѣчѣскомъ = omenescului>

LISTĂ DE CUVINTE PRESCURTATE din 1760-1770

«În cărțile cele bisericești să tribuiesc scurtările zicerilor, cu scoaterea afară a slovelor sau a slovnirilor și numesc pre iale title. Pentru aceasta, ea pruncii și întru aceasta din început să fie învățați, punem noi aicea oareșicăteva cuvinte, după rânduiala azbuchilor.

Pentru slovnirile cele supt title »

ѡггѣлъ, ѡнгѣлъ, ѡцѣръ [înger]

ѡггѣскѣтъ, ѡнгѣскѣтъ, ѡцѣрескѣтъ [îngeresc]

ѡрхѣггѣлъ, ѡрхѣнгѣлъ, ѡрхѣ хѣнгѣлъ [arhanghel]

ѡрхѣггѣскѣтъ, ѡрхѣнгѣскѣтъ, ѡрхѣ хѣнгѣлъ [arhanghelicesc]

ѡплѣтъ, ѡпѣстѣлъ, ѡпѣстѣлъ [apostolŭ]

ѡплѣскѣтъ, ѡпѣстѣскѣтъ, ѡпѣтелескѣтъ [apostolesc]

бгѣтъ, бгѣтъ, дзѣсъ, дмнзѣсъ [dumnezeu]

бжпѣкъ, бжестѣкъ, дмнзѣирѣ [dumnezeire]

бца, богорѣдница, нѣскѣтѣарѣ дѣ дзѣсъ [Născătoarea de dumnezeu]

блжѣтъ, блжѣтъ, фѣричитѣтъ [fericit]

блгѣтъ, блгѣтъ, бинѣскѣтъ тѣтъ [binecuvîntat]

блгѣтъ, блгѣтъ, дѣръ бѣтъ [dar bunŭ]

бгѣ блгѣтъ, бгѣ блгѣтъ, дѣ дмнзѣсъ бинѣ дѣръ [de Dumnezeu bine dăruit]

блка, клѣдыка, стѣпѣтъ [stăpănŭ]

блѣница, блѣдыница, стѣпѣтъ [stăpănă]

^А
вѣстѣко, вѣдѣчѣстѣко, стѣпѣнїѣ [stăpănie]

^с
воскрнїѣ, воскресенїѣ, ѿвїерѣ [înviere]

^с
Гдѣ, госпѣдѣ, дмнѣ [domnu]

^с
Гдѣстѣко, госпѣдѣстѣко, домнїѣ [domnie]

^с
Гдѣрь, госпѣдѣрь, домнѣ [domnŭ]

^с
Гднѣ, госпѣдинѣ, домнѣскѣ [domnese]

^с
Гднѣ, госпѣдѣнѣ, зѣ домнѣскѣ [zi domnească]

^с
гжа, госпѣжа, доамнѣ [doamnă]

^с
гѣ, глаголѣ, граю [graiu]

^с
глати, глаголѣти, 'а грѣи [a grăi]

^с
Дхѣ, дсхѣ, дхѣ, дсхѣ [duhŭ]

^с
Дхѣокнѣ, дсхѣокнѣ, дхѣокнѣскѣ [duhovnicesc]

^с
Двѣдѣ¹, двѣдѣ, двѣдѣ [Davidŭ]

^с
Двѣца¹, двѣкнѣца, двѣчѣарѣ [fecioară]

^с
Двѣтѣко, двѣкѣстѣко, двѣчѣорѣ [feciorie]

^с
Дшѣ, дшѣ, сѣфлетѣ [sufletŭ]

^с
Днѣ, дѣнѣ, зѣ [zi]

^с
'Бѣстѣтѣко, 'бѣстѣтѣко, фѣинѣ ца [ființa]

^с
'евѣлїѣ, 'евѣнгѣлїѣ, 'евѣнгѣлїѣ бѣнѣ вѣстїѣрѣ [evanghelie, bună vestire]

^с
'евѣлїстѣ, 'евѣнгѣлїстѣ, 'евѣнгѣлїстѣ [evangelist]

^с
'епкпѣ, 'епїскопѣ, 'епїскопѣ [episcopŭ]

^с
'епкпѣтѣко, 'епїскопѣтѣко, 'епїскопїѣ [episcopie]

^с
'Илѣ, 'Исрѣилѣ, 'Исрѣилѣ [Israilŭ]

И̃сѣ, И̃сѣсѣ, И̃сѣсѣ [Iisusŭ]

И̃ерлѣмѣ, И̃ерѣсалиѣмѣ, И̃ерѣсалиѣмѣ [Ierusalimŭ]

Крѣтъ, крѣстѣ, крѣче [cruce]

крѣщеніе, крѣщеніе, ботезаре [botezare]

крѣтъ, крѣститель, Ботезаторю [Botezătoriu]

Люскій, людскій, де народ [de norod]

Мрѣ, мѣдрѣ, ѡцѣлѣптѣ [înțelept]

мрѣтъ, мѣдрость, ѡцѣлѣпчѣне [înțelepciune]

матѣ, мѣлость, мѣлѣ [milă]

мѣрдѣ, мѣлосѣрдѣ, мѣлостѣнѣ [milostivire]

мѣтынѣ, мѣлостынѣ, мѣлостѣнѣ [milostenie]

мѣтка, мѣлѣтка, рѣгѣчѣне [rugăciune]

мѣти, мѣти, мѣйкѣ [maică]

Мѣрѣа, Мѣрѣа¹, Мѣрѣа [Maria]

мѣчѣникѣ, мѣчѣникѣ, мѣчѣникѣ [mucenicŭ]

мѣцѣ, мѣсѣцѣ, лѣнѣ [lună]

мѣнѣцѣ, мѣлѣнѣцѣ, тѣнѣнѣ [tănărŭ]

Нѣо, нѣо, чѣрю [ceriu]

нѣнѣй, нѣбѣснѣй, чѣрѣсѣ [cerescŭ]

нѣлѣ, нѣдѣлѣ дѣмѣнѣнѣкѣ [duminecă]

нѣшѣ, нѣашѣ 'алѣ нѣострѣ [al nostru]

нѣнѣ, нѣнѣнѣ, 'акѣсѣмѣ, 'акѣсѣмѣ [acum, acuma]

¹ Așa în text.

’Оцѣ, ’отѣцѣ, тѣтъ [tată]

’очѣ, ’отѣчѣ, ’алѣ тѣтълѣй [al tatălui]

’очѣстѣ, ’отѣчѣстѣ, пѣринѣ тѣскѣ [părintesc]

Прѣмростѣ, прѣмѣдростѣ, прѣ ’лѣлѣпчѣнѣ [prea înțelepciune]

прѣтѣ, прѣскѣтѣ, прѣ сѣнтѣ [prea sfântă, prea sfânt]

прѣтолѣ, прѣстолѣ, скѣзнѣ [scaunŭ]

прѣбенѣ, прѣпѣдѣбенѣ, прѣ ’лѣскѣнѣ цѣтѣ [prea încuviințat]

прѣнѣ, прѣвѣденѣ, прѣдрѣпѣ тѣтъ [indreptatŭ]

прѣрокѣ, прѣрокѣ, прѣрокѣ [proroc]

прѣтѣчѣ, прѣтѣчѣ, прѣнѣнѣ мѣрѣ гѣтѣорѣ [înainte mergători]

прѣнѣ, прѣнѣнѣ, прѣтѣ, прѣтѣрѣ [pururea]

плѣнѣ, понѣдѣлѣнѣ, лѣнѣ [luni]

Рѣтѣ, рѣждѣстѣо, нѣцѣрѣ [naștere]

рѣтѣнѣ, рѣждѣстѣнѣ, нѣскѣтѣорѣ [născătoriu]

Сѣтѣ, скѣтѣ, сѣнтѣ, сѣнтѣ [sfântŭ]

сѣнѣнѣ, скѣнѣнѣнѣ, прѣнѣтѣ [preotŭ]

слѣнѣ, солѣнѣ, солѣ [soare]

срѣнѣ, срѣдѣнѣ, нѣнѣнѣ [inimă]

стрѣнѣ¹ страстѣ, пѣтѣнѣ [patimă]

смѣртѣ, смѣртѣ, моѣртѣтѣ [moarte]

слѣнѣ, слѣнѣ, мѣрѣнѣ [mărire]

стѣнѣ, свѣтѣтѣлѣ, сѣнѣнтѣорѣ [sfințitoriu]

¹ Corect : стрѣнѣ.

Трѣца, трѣница, трѣницѣ [troiță]

трѣченѣ, трѣнченѣ, трѣнчѣскѣ [troicescū]

трѣтъ, трѣсвѣтъ, ѿтрѣтъ сѣнтѣ [întreită sfântă]

трѣтоѣ, трѣсвѣтоѣ, де трѣ ѿр сѣнтѣ [de trei ori sfânt]

ѿчитѣль, ѿчитѣль, дѣскал [dascal]

ѿучникѣ, ѿученикѣ, ѿученикѣ [ucenic]

ѿучничѣскѣ, ѿученичѣскѣ, де ѿученикѣ [de ucenicū]

Хрѣтосѣ, хрѣтосѣ, Хс, Хрѣтосѣ [Hristos]

хрѣтовѣ, хрѣтосѣ, ѿ а лѣй Хрѣтосѣ [a lui Hristosū]

хрѣтѣникѣ¹ хрѣстѣникѣ, крѣщѣнѣ [creștinū]

Црѣ, царѣ, ѿпѣратѣ [împăratū]

црѣца, царѣница, ѿпѣратѣскѣ [împărăteasă]

црѣтко, царѣство, ѿпѣратѣѣ [împărăție]

црѣскѣй¹, царѣскѣй, ѿпѣратѣскѣ [împărătesc]

црѣковѣ, црѣковѣ, висѣрикѣ [biserică]

Члѣкъ, члѣокѣкъ, ѿмѣ [omū]

члѣкъ, члѣокѣкъ, де ѿмѣ [de omū]

члѣскѣй, члѣокѣскѣй, ѿменѣскѣ [omenesoū]

чѣтъ, чѣстъ, чинѣстѣ [cinste]

чѣтнѣй, чѣстнѣй, чинѣстѣтъ [cinstitū]

чѣтотѣ, чѣстотѣ, кѣрѣцѣнѣ [curățenie]

Academia R.P.R., ms. 280, f. 25 v—28; manuscrisul este nedatat.

¹ Așa în original.

**MARELE LOGOFĂT CONSTANTIN GOLESCU CĂTRE DEPARTAMENTUL DE OPT,
DESPRE FELUL CUM SĂ SE SCRIE, PE VIITOR, ANAFORALELE,
la 9 februarie 1829.**

De la Logofeția Mare a Țării de Sus,
către dumnealui Treti Logofăt al Departamentului de Optu.

Fiindu că, până acum, din rea obicinuință, să scriia în limba rumănească cu slove aruncate pă deasupra, urmare necuviincioasă, în vreme ce toate națiile scriu cu slovile în rându;

De aceia, ți să poruncește ca, de acum înainte, toate anaforalele — ce să vor face de la acel departamentu — să să scrie în rându, fără de aruncături pă deasupra și fără de a amesteca într-ânsele și cuvinte grecești. Căci orice anafora să va vedea, la cinstitul divanu, scrisă împotriva bunei orândueli, ce arătăm mai sus, să va întoarce înapoi.

Pentru care, de priimirea aceștii porunci și de urmare, să dai logofeții răspuns în scris.

1829, februarie 9.

Costandin Golescul vel logofăt.

Arhivele statului, ms. 1093, f. 49 (Logofeția Țării de Sus, condica 25); semnalat și la I. C. Filitti, *Principatele Romine de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul Organic*, București, < 1934 >, p. 44.

ILUSTRAȚII

Fig. 1.—Un grămatic din Țara Românească, la sfârșitul secolului al XVIII-lea: Petrache Ghiurca Râmniceanul, 1781. Originalul (17 × 25,5 cm), în peniță, la Arhivele statului, ms. 445 (Condica mănăstirii Dintrunlemn), f. 419. Publicat întâi la Emil Vîrtosu, *Chirilicale — note de paleografie românească*, București, 1940, p. 7—8, fig. 1.

Îmbrăcat într-un antereu, cu fes pe cap și meși în picioare, grămaticul stă așezat pe un scăunăș fără spetează, în fața mesei de scris. În mîna dreaptă ține coala scrisă, în cea stîngă, pana. Pe masă, o călimară cu cîteva pene, iar deasupra mesei, pe două polițe, sînt așezate, cu rînduială, cărți-manuscrise cu frumoasă legătură. În fund, o perdea cade în falduri mari. În dreapta, o masă pe care sînt așezate foile scrise, iar alături o nisiparniță, ca un fel de perniță, cuprinzînd nisipul pentru uscat cerneala.

În registrul de dedesubt sînt înșirate uneltele scrisului: nisiparnița, haragul (pentru liniat), sticluța cu cerneală, condeii de trestie pentru scris titluri și litere mari, perghelul (compasul), precum și două cărți-manuscrise, una deschisă, spre a i se vedea titlul: «Condica sfîntei mănăstiri Dintrunlemn», condica la care lucra grămaticul; a doua închisă, spre a i se vedea ferecătura în metal.

În registrul al treilea, textul: «Multe cu adevăratu și nenumărate mile de cuvinte am scris într-această condică. Deci pînuă aicea călătoria sa ajungînd, încetă. Scrisu-s-au această condică de Petrache Râmniceanul, nepot răposatului Hagi Costandin Malache, cu toată osîrdia sfîntii sale maicăi Sofii monahii Căzănească, stareța sfîntei mănăstiri. Și s-au început la luna lui iunie 11, și s-au sfîrșit la avgust 28».

Fig. 2.—Un grămatic din Țara Românească, pe la 1800. Decalc după pomelnicul bisericii din Grăblești (Argeș), scris la 1797, de Constandin brat Grigorie arhimandrit Râmniceanu. Originalul (10,5 cm înălțime), în cerneală rădăcinie, afară de condei, călimară și carte (pomelnicul) — adause cu o cerneală spălăcită, datează de la începutul secolului al XIX-lea. Pomelnicul se află în colecția pr. C. Bobulescu, care semnalează portretul în: *Obîrșia molitvei pentru morți, de la proscomidie cu pomelnicul bisericii Sf. Nicolae-Tabacu — București și pomelnicul bisericii Grăblești — Argeș, Craiova, 1944, p. 31.*

Fig. 3.—Sigiliu inelar înfățișînd un «lucrător din condei» în Moldova, la 1854.

Un grămatic, așezat pe un scaun cu spetează, stă la masa de lucru, avînd pana în mîna dreaptă, iar cu stînga ținînd hîrtia, pe care se pregătește să scrie; în fața mesei, un sfeșnic mare, cu piciorul rotund, purtînd o luminare aprinsă; totul așezat pe o terasă. Deasupra acestei reprezentări, în slove cursive, legenda: *Altora servînd mă topesc*, joc de cuvinte privind asemănarea dintre lumina care arde în sfeșnic și grămaticul care-și trece viața scriind pentru alții. Dedesubtul terasei, tot cu slove chirilice cursive: *Dimitrie Dragoș / 1854, oct. 26*. Piatră roză gravată (20 × 15 mm), desprinsă din montura metalică inelară. Reprodusă aici după întipărirea nouă făcută în ceară roșie și păstrată la Arhivele statului Iași.

Să se compare cu aceeași reprezentare dată la Zaharia Orfelin, Славенская и валахійская каллиграфия, или наставление къ правилному писанию во употребленіе учащіяся въ малыхъ школахъ славено-сербскія и валахійскія юности, сочинилъ, написалъ и рѣзалъ... Karlovič — Srem, 1778.

Fig. 4. — 1699. — *Bucovna* tipărită la Alba Iulia: foaia de titlu (Academia R.P.R. c. 9. 113)

Fig. 5. — Idem: «cruce-ajută», «slovele glavizne» și «slovele mai mici».

Fig. 6.—Idem: «Însemnare pentru cumă să cade a slovni slovele ce au desupra titlă» (lista de cuvinte prescurtate, p. 7).

Fig. 7. — Idem: (continuare) și prosodiile (p. 8).

Fig. 8. — «Pentru slovnirile cele supt title» (listă de cuvinte prescurtate, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea; Academia R.P.R. ms. 280, f. 25v).

Fig. 9. — Idem: (continuare) f. 26.

Fig. 10. — 1482—1496. Adresa scrisorii trimisă lui Vlad Călugărul, domnul Țării Românești, de județul și pîrgarii Brașovului (Arh. statului Or. Stalin, *Stenner*, I, 202).

Fig. 11. — 1708, martie 7. Însemnarea criptată a lui Gheorghe Talpeș, urmată de un text al aceluiaș, scris în clar: «Și am scris în hiltă, eu Ghiorghie Talpeș. Și cine n-a ști, n-a citi. Vlea<t> 7216, martie 7 dni (Arhivele Statului Iași, ms. 144: *Triod* slav, din c. 1650).

Fig. 12. — 1581. *Nomocanon* slavo-romîn, scris de călugărul Evstatie, la mănăstirea Putna: semnele pentru cifre (Academia R.P.R., ms. slav 692, f. 212 v).

Fig. 13. — Secolul al XVI-lea. Psaltirea Hurmuzaki: pagină cu cifre chirilice (Academia R.P.R., ms. 3077, f. 112).

Fig. 14. — Secolul al XVI-lea. Psaltirea Șcheiană: pagină cu a glagolitic — r. 6 și număr chirilic — r. 10 (Academia R.P.R., ms. 449, f.).

Fig. 15. — Idem: pagină cu cifra koppa — r. 10 (f.).

Fig. 16. — 1875, mai. Mihail Eminescu își transcrie slovele-cifre chirilice (Academia R.P.R., ms. 2269, f. 60).

Fig. 17. — Idem: (continuare f. 60 v).

Fig. 18. — (1521). Scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung (Arh. Statului Or. Stalin, *Stenner*, IV, 472).

Fig. 19. — 1581, februarie 6. Marele logofăt al Moldovei semnează cu litere latine: *Stroicz*, pe un act domnesc (Academia R.P.R., CLV/85).

Fig. 20. — *Carte de rogacioni*, Viena, 1779: cea dintîi tipăritură cu litere latine a Școlii ardeleni (Academia R.P.R., c.v. 418; autorul este Samuil Micu).

Fig. 21. — Idem: începutul alfabetului <f. 35>.

Fig. 1. — Un grămatic din Țara Românească, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Fig. 2. — Un grămătic din Țara Românească,
pe la 1800.

Fig. 3. — Sigiliu inelar înfățișând
un «lucrător din condei», în
Moldova, la 1854.

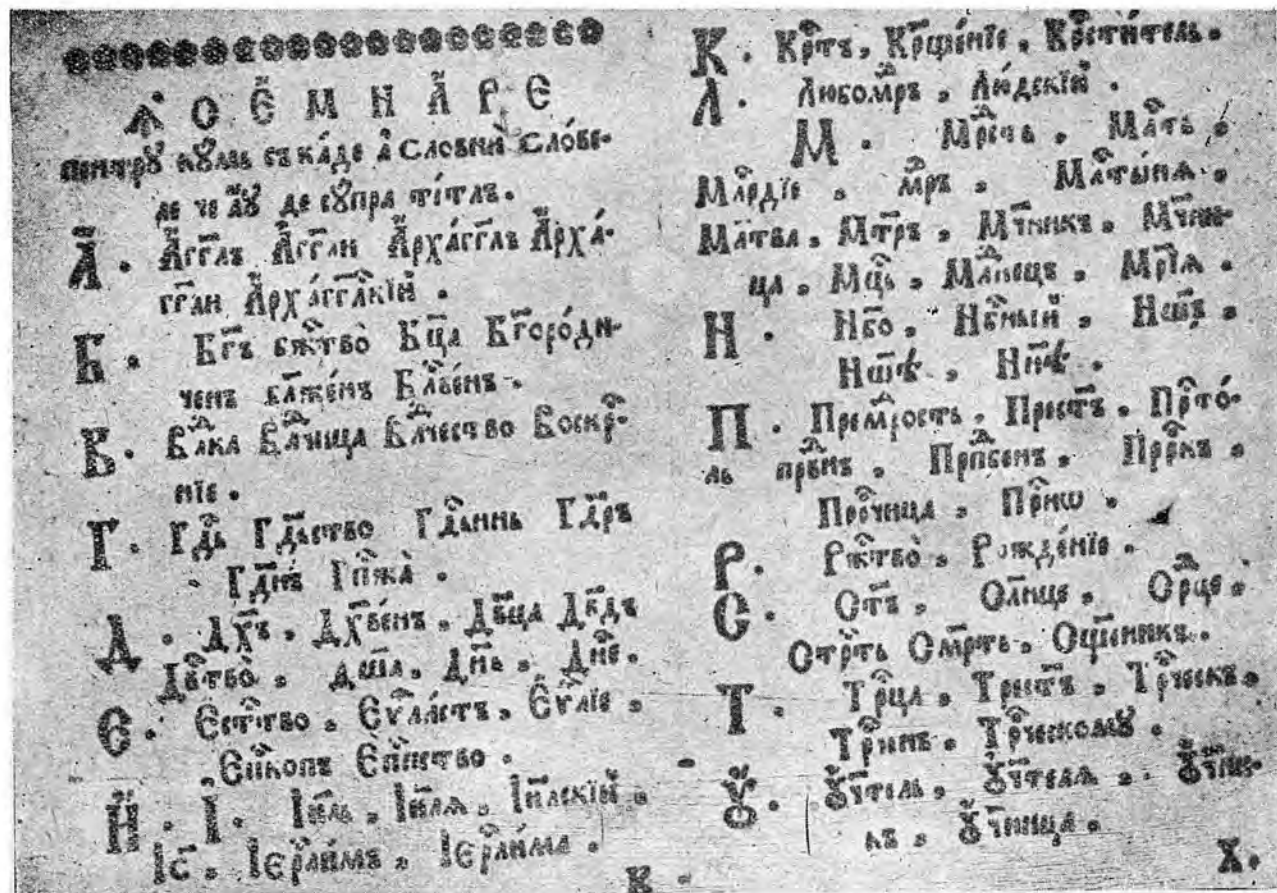

Fig. 6. — Listă de cuvinte prescurtate din *Bucoavna* de la Alba Iulia din 1699.

•! Оудієвлѣ . * Апострофи :

○ ГОРОДА .

ॐ. ॐ५, ॐ१५, ॐ११५,
 ॐ११५; ॐ११५.

Р О Г З Ч О Н Ъ

Ц . Цѣ , Цѣна , Цѣковъ ,
Цѣва , Цѣво , Цѣтеѣ .

КЖНД'ВАРЪ ЛІАПЪ КОПІЛБА'А Л'ВІЦІ.

У. ЧАК, ЧАВН, ЧАВНО, ЧАУ-
БИН, ЧАВНОМО.

Д мнѣ зѣѣ а тоа те кѣ те гѣ нѣта .
 кѣ нѣнѣта . а прѣ а тѣ тѣ тѣ тѣ тѣ .
 дешкѣ дѣмѣ сѣ флѣ тѣ шѣ нѣ нѣма .
 гѣ ра . шѣ гѣ нѣ дѣ тѣ рѣ бѣ дѣ нѣ тѣ зѣ .
 кѣ тѣ а тѣ зѣ шѣ гѣ нѣ а тѣ зѣ тѣ тѣ зѣ .
 шѣ гѣ фѣ лѣ бѣ тѣ а , шѣ мѣ нѣ дѣ тѣ зѣ .
 ерѣ дѣ тѣ а тѣ а прѣ дѣ кѣ рѣ дѣ тѣ а тѣ зѣ .
 соко тѣ нѣ дѣ мѣ а тѣ рѣ тѣ а тѣ зѣ нѣ лѣ а тѣ .
 вѣ щѣ нѣ мѣ лѣ , ерѣ нѣ дѣ а тѣ рѣ тѣ а тѣ зѣ .
 порѣ нѣ лѣ тѣ а тѣ , кѣ рѣ гѣ нѣ нѣ прѣ .
 кѣ рѣ тѣ нѣ тѣ а тѣ мѣ нѣ , шѣ а тѣ тѣ тѣ зѣ .
 сѣ флѣ тѣ а тѣ а тѣ зѣ .

[illegible]

ПРОСДІЙЛЄ

Орд. и графін .

О́уа, Бра́еа, О́блечѣнная
У́нй, Брах́еа, У́нй и

Одъ : Паркя :

СИРОЧНА.

• Запитана : Двогочисл. • Пот-
на • Единствена ; ? Впросна .

р. СФИНДЛАВЪ ДМАНЪ

15

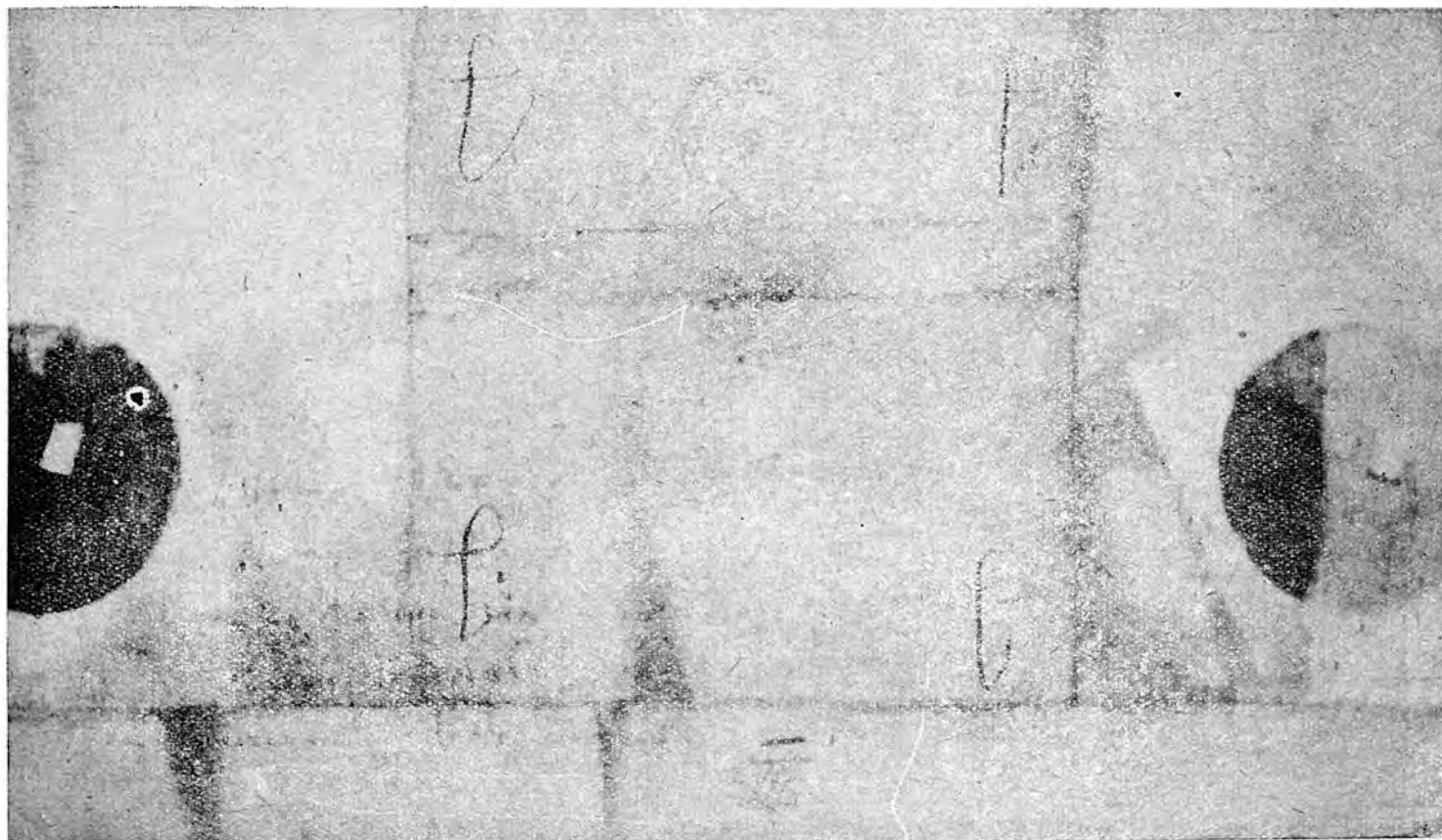

Fig. 10. — Adresa scrisorii trimisă lui Vlad Călugărul, domnul Țării Românești <1482 — 1496>, de județul și pîrgarii Brașovului.

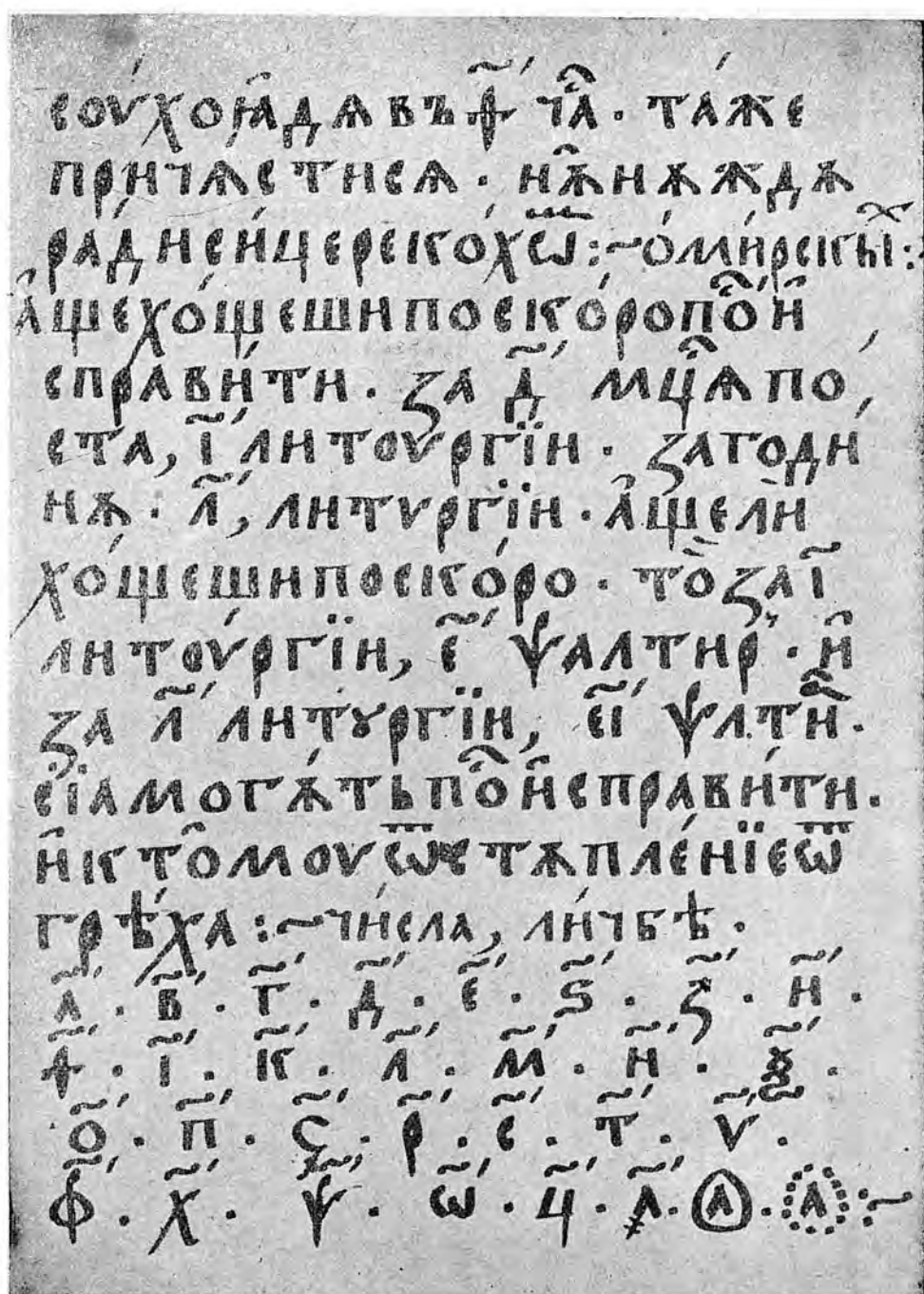

Fig. 12. — Cifrele, după *Nomocanonul* slavo-romin, scris de Evstatie călugărul, în mănăstirea Putna, la 1581.

оуици месерѣтѣтѣно
 аспѣрѣ, шигрижа моѣсѣ.
 кѣпле кѣсѣ рѣнцѣи рѣсѣ
 флѣтѣ моѣсѣ. лѣтнѣсѣ
 пѣмѣнтѣлѣ рѣвоѣсѣ.
 рѣдѣ рѣсѣ рѣтѣтѣтѣ,
 шни рѣсѣ рѣсѣ рѣсѣ
 пѣлѣоѣмѣлѣтѣоѣ: сфрѣ
 шн фѣнѣлѣкѣорѣ рѣнцѣпѣчѣ
 рѣдѣоѣбнѣтѣ, мѣдѣ
 оуиѣнѣ рѣсѣмѣтѣкѣсѣ
 рѣдѣлѣтѣ. рѣсѣсѣсѣсѣ
 лѣкѣрѣлѣ рѣпѣрѣтѣ. лѣ
 мѣдѣтѣрѣсѣтѣіѣ рѣсѣсѣ
 лѣрѣоѣсѣлѣсѣкѣрѣіѣторѣ.
 шдѣнѣфрѣмоѣсѣкѣсѣрѣтѣ
 тѣдѣ фѣнѣсѣмѣрѣлѣ. сѣ

Fig. 14. — Psaltirea Șcheiană: pagină cu a glagolitic (r.6) și număr chirilic (r. 10).

Дерептѣхъ . шнѣмце
 невинѣасѣ ѿдѣсѣхъ . шѣ
 фхмѣдѣхъ ѿфхѣре .
 шнѣхъмѣхъ ѿцѣторѣ
 оуѣвѣнцѣмѣ . шнѣдѣа
 лорѣдѣхъ фѣрѣлѣцѣлорѣ .
 шнѣдѣхънѣсла шнѣхъ
 лорѣпѣа дѣвѣѣѣдѣсѣхъ .
 сла . лѣоуѣдѣрѣсѣнѣтѣдѣрѣ
 лорѣхъдѣвѣ + ѣа .
 ѿмѣнѣсѣхъсѣхънѣхъ
 дѣхъхъ . ѣсѣтрѣсѣхъ
 ѿсѣхъхънѣпѣнѣторѣѣмѣѣхъ .
 ѣсѣнѣпѣсѣпѣхъсѣхъфѣа
 лѣхъ . ѣсѣпѣѣдѣре . шнѣсѣ
 нѣпѣрѣсѣсѣтрѣсѣхъхъ

Fig. 15. — Psaltirea Șcheiană: pagină cu cifra koppa (r.10).

Căminul lui Mihail Eminescu			7
1	ā	Nota. Circumflexul deasupra cifrelor nu însemnează nume; în căsuțele veci- este, în cele mai noi lipsește.	40 M
2	ā̄		50 N.
3	ā̇		60 3
4	ā̈		70 0 (omicron)
5	ē		80 π
6	ē̄		90 4
7	ē̇		100 ρ
8	ē̈		101 pa
9	θ		110 pī
10	ī		111 paī
11	āī		120 sk
12	ēī		121 ska
13	ī̇		100 ē
14	hī		200 Ea
15	ēī		300 T
16	ēī̇		400 8 (ny) v
17	3ī		500 q
18	nī		600 X
19	θī		700 ψ ψ
20	K (K)		800 Ω ω (omega)
21	Kā		900 2
22	Kē		1000 α
23	Kī		2000 β
24	Ky		3000 γ
25	Kē		4000 δ
26	Ks		5000 ε
27	K3		6000 ζ
28	Kη		7000 θ
29	Kθ		
30	α		

Fig. 16. — 1875, mai. Mihail Eminescu transcrie slovele-cifre chirilice.

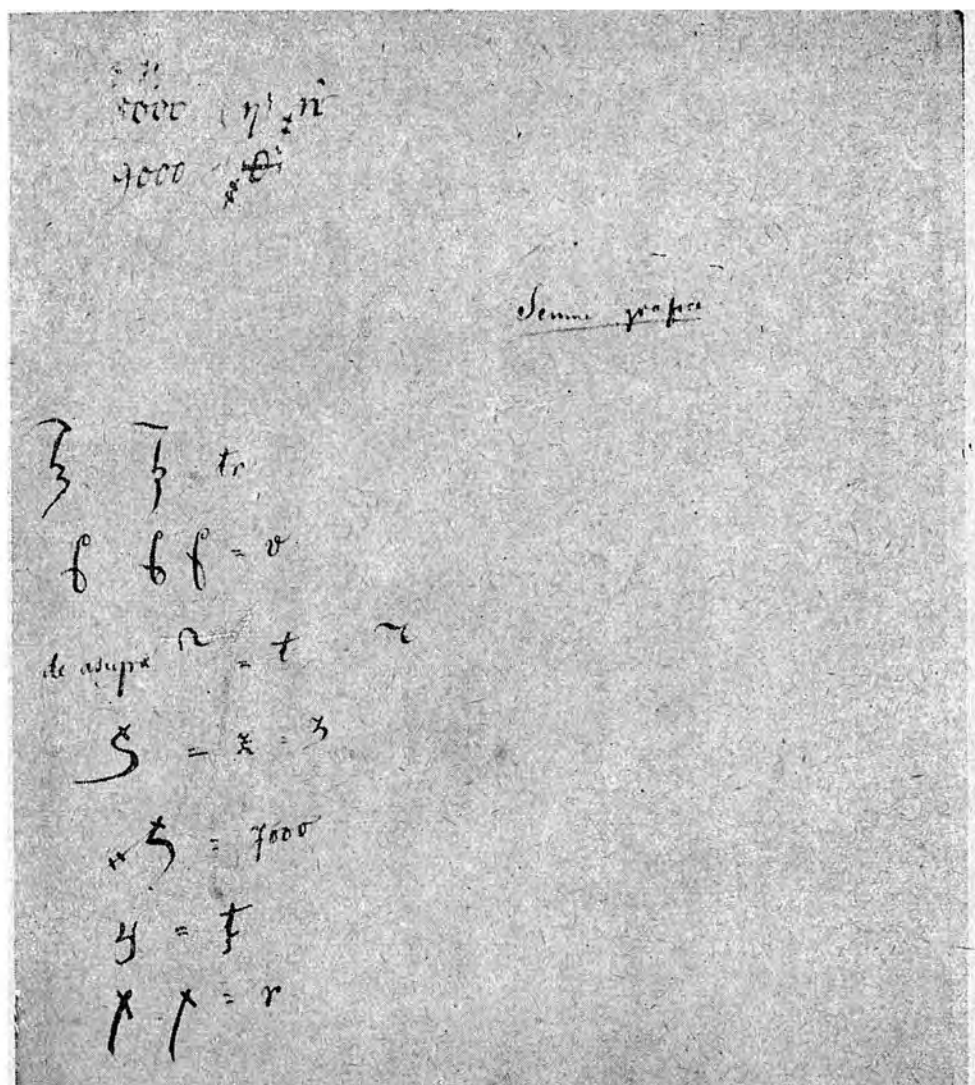

Fig. 17. — 1875, mai. Mihail Eminescu transcrie slovele-cifre chirilice (continuare).

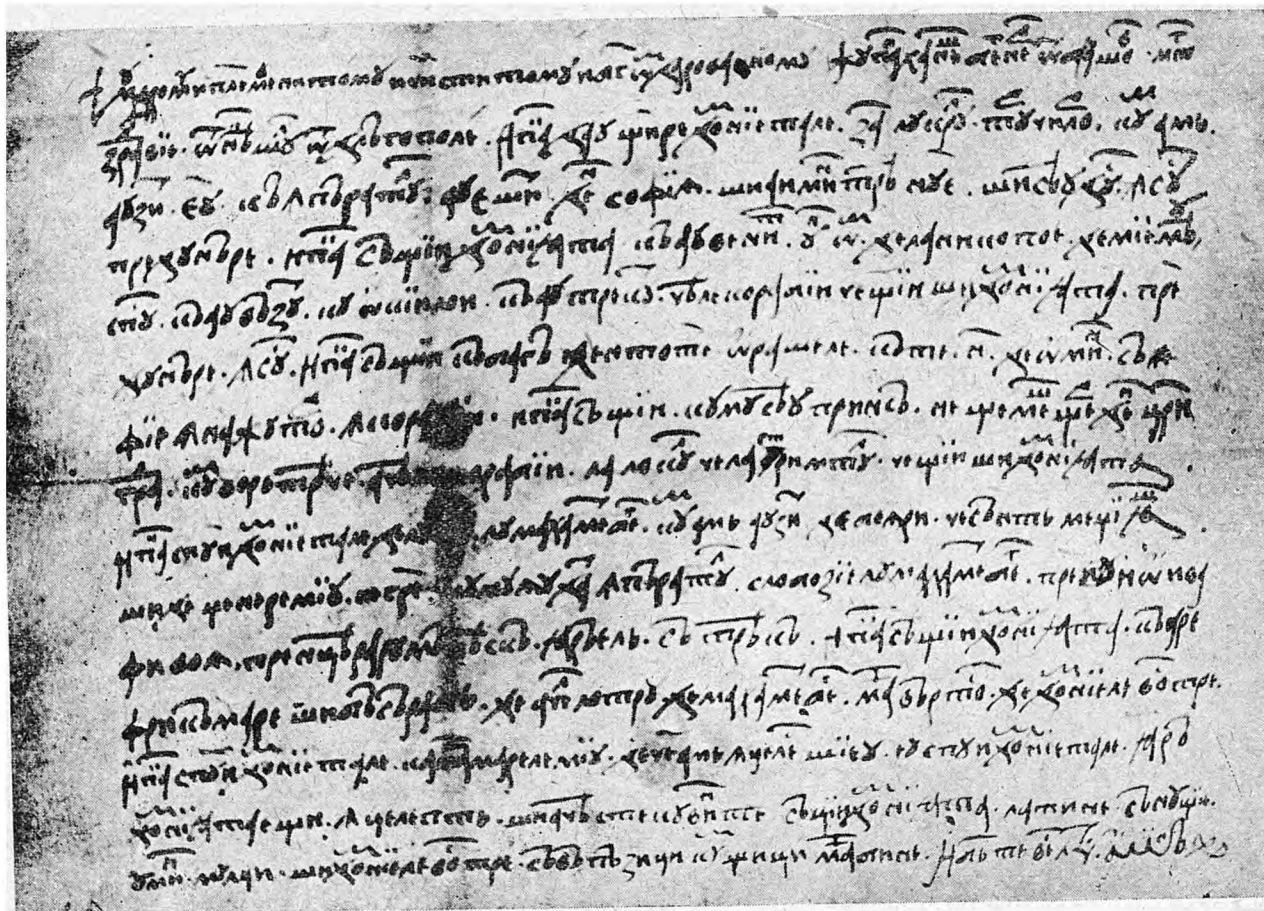

Fig. 18. — Scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung <1521>.

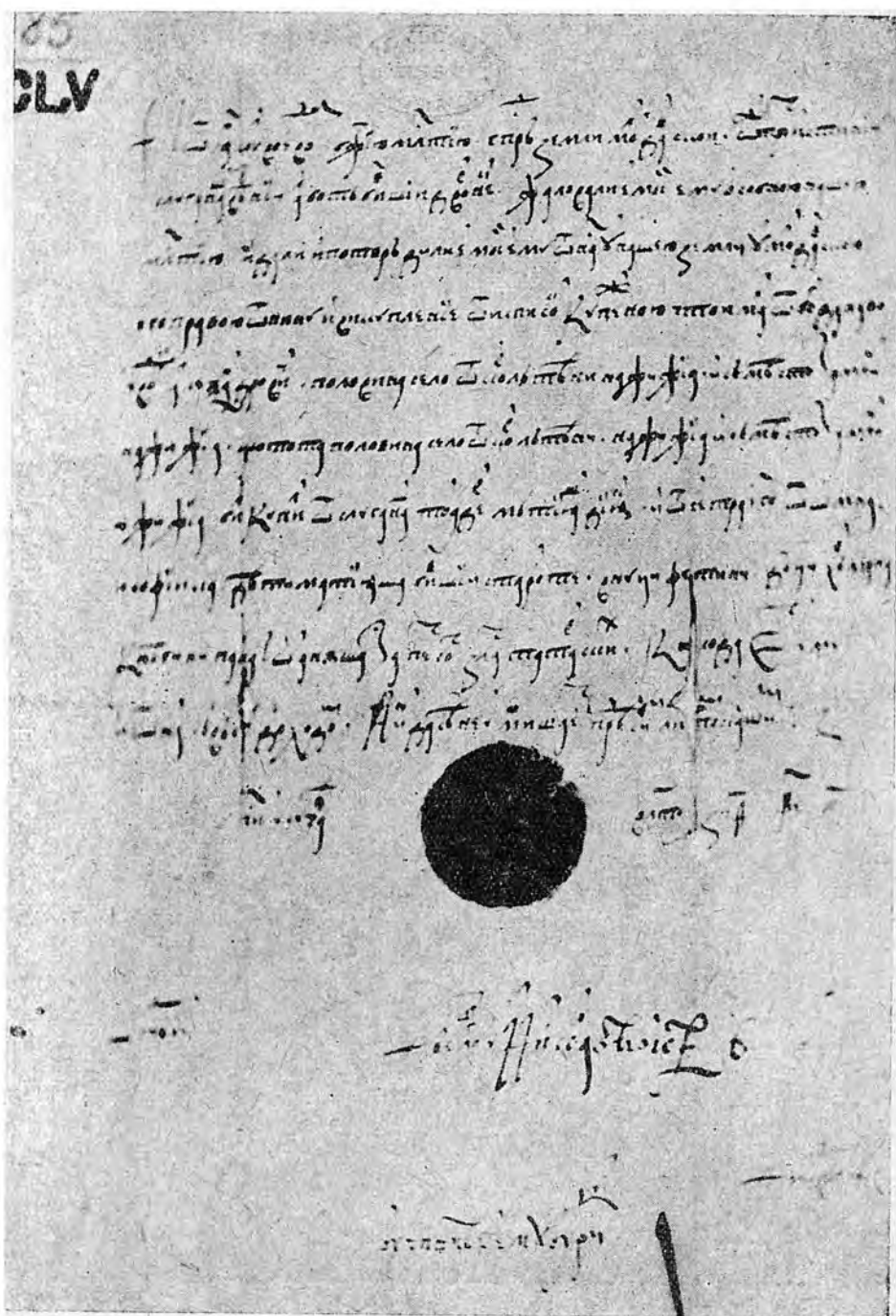

Fig. 19. — Marele logofăt al Moldovei semnează cu litere latine: *Stroicz*, pe un act domnesc, la 6 februarie 1581 (7087).

Fig. 20. — Carte de rogacioni, Viena, 1779: cea dintâi tipăritură cu litere latine a Școalei ardelenne (Samuil Micu).

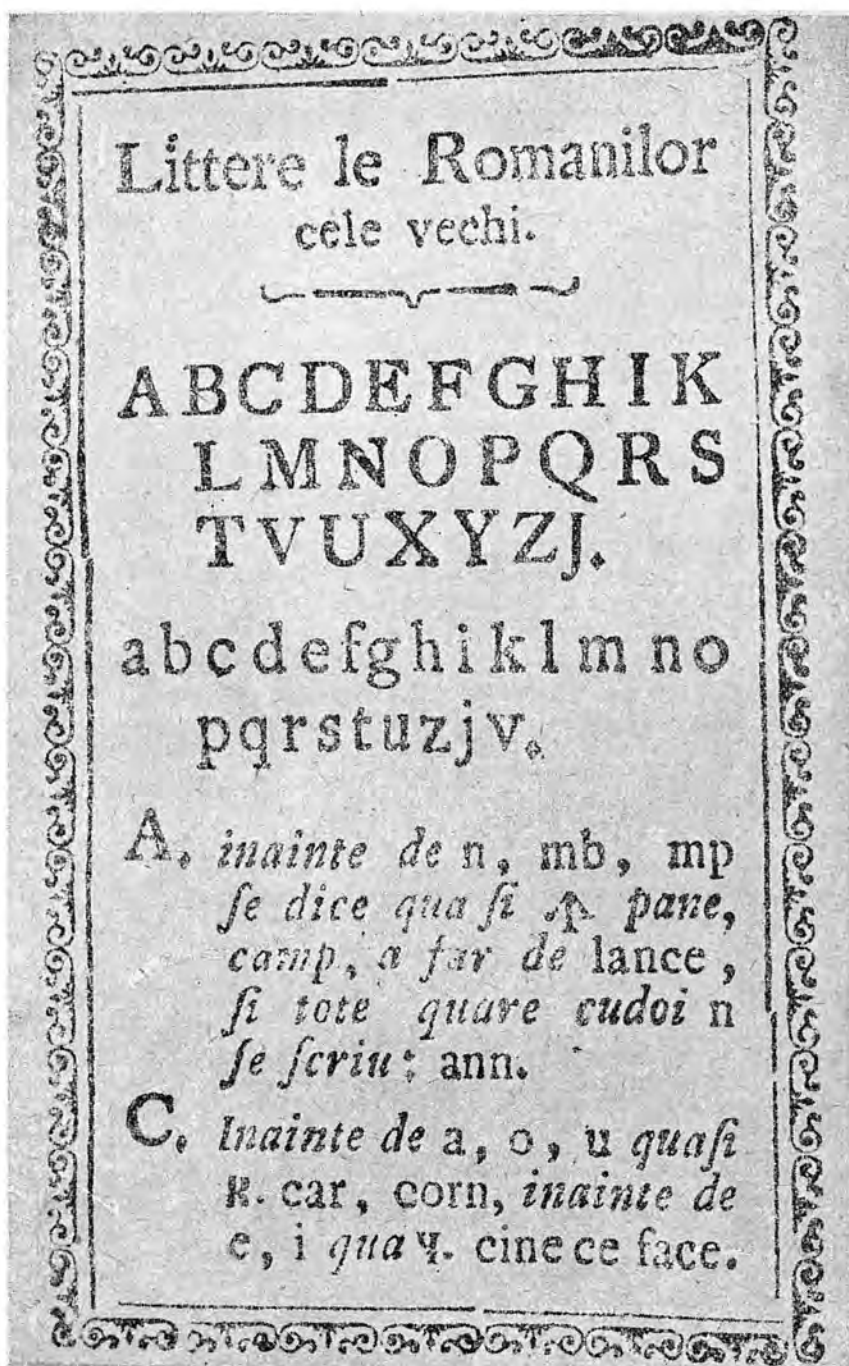

Fig. 21. — Carte de rogacioni, Viena, 1779: începutul alfabetului.

**ELEMENTE DE PALEOGRAFIE
GRECO-ROMÂNĂ**

DE

ALEXANDRU ELIAN

OBIECTUL STUDIULUI

Studiul de față își propune să prezinte câteva din problemele legate de scrisul grecesc în țările române, probleme care au fost ridicate în special cu ocazia întocmirii colecției *Documente privind istoria României*. Lămurirea preliminară a anumitor termeni, în înțelesul și extensiunea lor, indicarea metodei de lucru în acest domeniu și a planului adoptat pentru dispunerea și organizarea materialului formează obiectul introducerii acestui studiu elementar, care este departe de a epuiza problemele paleografiei greco-române din țara noastră¹.

Studiul de față nu-și propune să intre în examinarea documentelor epigrafice și sigilografice de pe cuprinsul țării, oricât de prețioase ar fi ele pentru lămurirea însăși a istoriei scrisului grecesc din această regiune. Vom lăsa în afara preocupărilor noastre nu numai inscripțiile de pe monumente și obiecte de orice fel care au aparținut antichității și epocii prefeudale, dar și pe acelea executate în epoca feudală, paralel cu manuscrisele și documentele grecești de care urmează să ne ocupăm. Cu aceasta ajungem la determinarea limitelor cronologice ale domeniului supus cercetării noastre: ea începe cu secolul al XIV-lea, pentru a sfârși, aproximativ, cu a treia decadă a secolului al XIX-lea, când răscoala din 1821, domniile pămîntene și crearea școlilor naționale dau o lovitură hotărîtoare influenței grecești în țările române.

După precizarea naturii materialelor cercetate și a limitelor cronologice în care acestea au luat naștere sau au circulat, e necesară o a treia determinare a obiectului cercetării noastre și anume aria geografică pe care o acoperă. Scrisul grecesc e cercetat așa cum s-a executat în țările române — în primul rînd în Țara Românească și Moldova — și în subsidiar, așa cum e reprezentat de monumentele paleografice care au circulat la noi, chiar dacă au fost alcătuite aiurea.

Examinarea scrierii grecești, așa cum s-a executat în limitele de timp și pe aria geografică mai sus arătată, ne duce la o constatare care nu e lipsită de interes: *nu* sîntem în prezența a ceea ce specialiștii numesc o «scriere națională» grecească, deosebită deci, sub raport paleografic, de scrierea grecească contemporană, așa cum era practică la Athos, la Constantinopol

¹ Un studiu mai vast al nostru, privind istoria scrisului grecesc în țările române, se află în curs de apariție. Capitolele de mai jos reproduc, într-o formă mai restrînsă, cu o bibliografie redusă și fără discuții asupra unor aspecte particulare ale problemelor, câteva din capitolele lucrării anunțate.

sau în alte centre de cultură ale grerității postbizantine¹. Ceea ce există bunăoară în cîmpul de cercetări ale paleografiei slavo-romine — scrisul caracterizat după provincii, variind după școli de dieci sau după tradițiile unor cancelarii — lipsește pentru domeniul paleografiei greco-romine. Această deosebire, plină de consecințe, își găsește explicația în împrejurări de ordin istoric pe care trebuie să le amintim.

În primul rînd, scrierea grecească apare la noi mai tîrziu și mult mai sporadic decît cea slavă sau cea latină în Transilvania. Limba neogrecească în care se scriu documentele, corespondența și o bună parte din manuscrise, pe teritoriul țării noastre nu este — oricît de arhaizant ar fi un anumit curent purist, care s-a ivit în acest domeniu — o limbă moartă, ca cea latină, dar în același timp nu suferă, ca limba slavă bisericească, transformări sub influența noilor limbi slave, care să ducă la așa-numitele redacțiuni: medio-bulgară, sîrbă, rusă (și rusă-apuseană), care se deosebesc între ele atît sub raport lingvistic, cît și ortografic și care, toate, sînt reprezentate în manuscrisele paleografice slavo-romine. Mai mult, specialiștii au putut vorbi de «formarea unui tip de limbă și mai ales de grafie slavă pe teritoriul țării noastre, pe care l-ar putea numi slavo-romin», care are la bază redacția medio-bulgară a limbii slave bisericești și care «se subîmparte în subtipuri: moldovenesc, muntean și transilvănean».

Aceste fenomene nu se întîlnesc în domeniul limbii grecești. Pe de o parte cultul păstrat în lumea grecească, începînd cu epoca elenistică, față de monumentele limbii eline nu a îngăduit nici o alterare a textelor respective sub influența unor faze mai noi din evoluția limbii grecești. O lungă tradiție școlară a făcut să se păstreze în toată rigiditatea ei o ortografie care și-a pierdut de mult caracterul fonetic, pentru a căpăta tot mai evident unul istoric. Pe de altă parte, limba medie și neogreacă își are o unitate pe care n-au avut-o între ele limbile slave. În sfîrșit, un anume tip de limbă și grafie slavo-romine au putut lua naștere, printr-o relativă izolare practică față de noile limbi slave vorbite, prin crearea unei tradiții școlare proprii,² împrejurării pe care nu le întîlnim pentru domeniul grecesc. Aici, legăturile cu centrele de cultură din imperiul otoman sînt necontenite, ceea ce exclude o singularizare, și de aici, crearea unei tradiții proprii pentru limba și scrisul grecesc, așa cum se practicau în țările romine. Împrumuturile rominești pe care le prezintă limba textelor grecești scrise la noi în țară nu ne dau dreptul să vorbim de o «limbă greco-romină». În vătămintul grecesc a putut înflori pe teritoriul nostru, dar nu și școli de copîști, avînd la un moment dat dascăli indigeni, așa cum s-a întîmplat cu limba și scrisul slav³.

¹ Cf. V. Gardthausen, *Griechische Palaeographie*, vol. II, ed. II-a, Leipzig, 1913, p. 244 — 253: *Ductus und Nationalschrift*, unde se definește conceptul de «Scriere națională».

² Pentru domeniul slavo-romin, vezi *Introducerea* lui P. P. Panaitescu la *Catalogul* manuscriselor slave ale Bibliotecii Academiei R. P. R., vol. I. actualmente sub tipar. De aici sînt extrase și pasajele puse de noi între semnele citării. O poziție deosebită în sînul slavisticii rominești a ocupat, sub acest aspect, Ilie Bărbulescu, *Curentele literare la romîni în perioada slavonismului cultural*, București, 1928, p. 243 — 367 (Curentul literar romino — slav).

³ Cf. Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romină din secolele XIV și XV*, București, 1938, p. 52 — 55. Vezi și Henri Stahl și Damian P. Bogdan, *Manual de paleografie slavo — romină*, București, 1936, p. 56 — 59. Pentru domeniul latin vezi M. Holban, *Accente personale și influențe locale în unele scrieri latinești ale Domnilor romîni*, în «Revista istorică», XXIX (1943), p. 51 — 86.

Limba grecească nu apare decît întîmplător ca o limbă de cancelarie; chiar în epoca fanariotă ea nu va ajunge nici un moment limba exclusivă pentru uz intern sau extern al cancelariei Țării Românești sau Moldovei, cum a fost cazul, într-o epocă precedentă, cu limba slavă. Din aceste cauze, n-a putut lua naștere un tip de scriere greco-romîn¹, analog celui slavo-romîn.

Aceste constatări ne duc la un important rezultat de ordin practic și anume la concluzia că descifrarea scrierii grecești folosite în țările noastre se face cu folosirea experienței paleografice valabile pentru întregul domeniu grecesc contemporan cu această scriere.

O prezentare elementară a paleografiei greco-romane se poate, astfel, lipsi să rezume vreunul dintre manualele numeroase și deseori excelente de paleografie greacă, pe care cercetătorii le pot găsi în limbile de circulație mai mare².

În schimb, ținînd seamă de obiectivele pe care ni le propunem, studiul nostru va atinge unele aspecte care nu au alcătuit pînă acum obiectul unor publicații și ne-au impus investigații în domenii necercetate sau au fost pomenite mai mult în treacăt și pe care a trebuit să le reluăm pe baza unor materiale în bună măsură inedite sau puțin cunoscute.

Am socotit, astfel, că printre problemele pe care trebuie să și le ridice orice cercetător în domeniul paleografiei greco-romine, sînt, în primul rînd, cele care țin de vechimea scrisului în țările noastre, de manuscrisele grecești copiate sau aflătoare pe teritoriul nostru și de textele diplomatice (documente, înscrisuri, corespondență, etc.). În sfîrșit, am crezut că problema limbii în care sînt scrise textele cercetate, cit și unele particularități ale scrierii, asupra căroră manualele de paleografie nu insistă, merită să fie cunoscute, în liniile lor generale, de cei ce își propun să se familiarizeze cu disciplina noastră³.

¹ Termenul *greco-romîn* pe care îl folosim se referă la scrisul grecesc folosit în țările romîne sau legat în vreun chip de acest teritoriu, așa după cum prin *istoriografie greco-romînă* se înțeleg îndeobște scrierile istorice grecești alcătuite la noi sau privind trecutul nostru.

² Dintre lucrările de paleografie greacă amintim pe cea fundamentală a lui V. Gardthausen, *Griechische Palaeographie*, ed. a II-a, vol. I, *Das Buchwesen im Altertum und im byzantinischen Mittelalter*, Leipzig, 1911; vol. II, *Die Schrift, Unterschriften und Chronologie im Altertum und im byzantinischen Mittelalter*, Leipzig, 1913. Ca introduceri prețioase în paleografia greacă pot servi: P. Maas, *Griechische Paläographie*, publicată în manualul lui Alfred Gercke și Eduard Norden, *Einleitung in die Altertumswissenschaft*, vol I, 9, ed. a III-a, Leipzig — Berlin, 1924, n. 69 — 81; E. M. Thomson, *Paleografia greca e latina*, ed. a IV-a revăzută și adăugită de Giacomo C. Bascapè, Milano (Hoepli), 1940; articolul *Palaeography (greek)*, datorit lui H. I. B< II>, în *Encyclopaedia britannica*, vol. XVII, 1951, p. 96—98. W. Wallace, *An index of greek ligatures and contractions*, în « *Journal of Hellenic Studies* », XLIII (1923), p. 183—193, ne oferă un foliositor repertoriu de lig ture și abreviații, așa cum se găsesc în imprimările grecești.

³ Cu privire la albume și culegeri străine de facsimile, vezi indicațiile bibliografice date de P. Maas, *op. cit.*, p. 71—72. Pentru domeniul greco-romîn putem adăuga: D. Russo, *Facsimile din manuscrisele grecești în Biblioteca Academiei Romîne descise de C. Litzica. Reproduse pentru exerciții paleografice*, București, 1916,; A. Sacerdoțeanu și M. Regleanu, *Culegere de Facsimile pentru școala de Arhivistică, Seria greacă, Fasc. I (nr. 1 — 25)*, București, 1942, cf. și recenzia lui F. Dölger din « *Byzantinische Zeitschrift* », XLV (1952), p. 397 — 399. În colecția amintită de documente privind istoria patriei, scrisul grecesc apare, pentru înția dată în semnătura lui Despot vodă (vezi mai jos p. 10—11, apoi sub forma unui *menologem* (semnătura patriarhului prin indicarea lunii și a indic-țiunii), al patriarhului ecumenic Ieremia al II-lea pusă în josul unui act redactat în limba

Rezultatele la care am ajuns au, evident, un caracter provizoriu: materialele în limba greacă din bibliotecile și arhivele noastre sînt departe de a fi fost valorificate după cuviință. În așteptarea unor cataloage sau repertorii, care — în parte — sînt în curs de elaborare, cercetări sistematice asupra anumitor fonduri vor putea îmbogăți sau corecta rezultatele noastre în multe puncte.

SCRISUL GRECESC ÎN ȚĂRILE ROMÎNE

Cele mai vechi monumente paleografice. Prima întrebare care se ridică pentru cercetătorii scrierii grecești din țara noastră privește data apariției însăși a celor mai vechi monumente paleografice în această limbă, scrise pe cuprinsul patriei.

În perioada întemeierii țărilor romîne, cel mai de seamă contact cu Bizanțul al noilor formații statale îl alcătuiesc demersurile în vederea dobîndirii unei ierarhii eclesiastice autonome. Acțiunea aceasta care, după cum știm, n-a fost lipsită de neînțelegeri și complicații procedurale, mai ales în ceea ce privește Moldova, a fost purtată de voievozii romîni pe de o parte, de patriarhia ecumenică de pe alta, cu ajutorul corespondenței. În două condicii sinodale, provenind de la această patriarhie, se conservă între altele corespondența dusă de supremul for eclesiastic cu Alexandru vodă, domnul Țării Romînești (1359), cu Ștefan I voievodul Moldovei (1395), cu Alexandru cel Bun (1401), cu ierarhii numiți în țările noastre, etc. Din nefericire, nu se păstrează, sub nici o formă, corespondența pornită din țările romine spre Constantinopol, cu excepția copiei unui «pitac» al mitropolitului Iachint, trimis în jurul anului 1370 patriarhului ecumenic. Aceasta reprezintă, așadar, cel mai vechi text diplomatic grecesc, scris în țările romîne și conservat, deși nu în original.¹

slavă, din 7 martie 1592 (vezi *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. VI, p. 423.).

Gramatele patriarhului Chiril Lucaris pentru m-reă Bistrița, din Tîrgoviște, 4 sept. 1614 și pentru m-reă Radu vodă, din București, 1614, sînt reproduse în facsimile în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVII, vol. II, p. 564 și 574. În aceeași colecție (B, XVII, p. 788) se reproduce cartea de judecată dată la Tîrgoviște, 5 mai 1620, de același Chiril, patriarh al Alexandriei, în pricina moștenirii lui Leca Spătarul. Sub semnătura lui Chiril se află — de asemenea în grecește — aceea a «smeritului mitropolit al Ungrovlahiei Luca». Un zapis din 14 Ian. 1620, de vînzare a unui vad de moară către m-reă Golgota, este reprodus la p. 787. În aceeași serie, XVII, vol. VI, p. 763—795 apar facsimilele a trei acte private din anii 1622, 1623 și 1625, cele două din urmă interesante prin folosirea cifrelor arabe în date, ultimul purtînd și semnături în, caractere arabe.

În sfîrșit în colecția amintită (A, XVI (vol. IV, se reproduc) la p. 457 — 470) un mănunchi de acte grecești din anii 1591 — 1593, legate de persoana voievozului moldovean Petru Șchiopul. Printre ele se găsește (p. 469) și scrisoarea din noiembrie 1593 adresată lui Petru de patriarhul ecumenic Ieremia al II-lea, purtînd menologemul: noiembrie, indicțiunea a șaptea.

Pentru documente în limba romînă, prevăzute cu semnături grecești, vezi, îndeosebi, în aceeași colecție (B, XVII, vol. IV, p. 677, 698, 706 și 712) acte din anii 1622 și 1623 semnate, în grecește, de mitropolitul Luca al Ungrovlahiei, aceeași persoană cu Luca din Cipru, vestitul caligraf.

¹ Actele grecești privitoare la întemeierea mitropoliilor Țării Romînești și Moldovei au fost publicate pentru prima oară de Fr. Miklosich și Ios. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevii*, vol. I — II, Vindobonae, 1860, după care s-au reeditat integral sau în fragmente — însoțite de traducerea romînească — sau au fost reges-

Legăturile Țării Românești cu ortodoxia bizantină nu s-au limitat, însă, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, la Patriarhia din Constantinopol. Sub Vladislav-Vlaicu, legăturile noastre cu Athosul capătă o consfințire oficială prin două acte care, și unul și altul, privesc mănăstirea atho-nită Cutlumuș. Cel din 1372, mai de mult cunoscut, scris în limba slavă, este actul de împărțire al Mitropoliei Ungrovlahiei, al cărui beneficiar este egumenul de la Cutlumuș, Hariton.¹ Al doilea, din septembrie 1369, scris de data aceasta în grecește și publicat mai de curând, se datorește lui Vladislav însuși, care, printr-însul «determină legăturile dintre călugării greci de la Cutlumuș pe de o parte și statul și călugării din Țara Românească pe de altă parte»².

Actul, în care voievodul român vorbește la persoana întâia despre liberalitățile pe care le va acorda mănăstirii și de condițiile pe care înțelege să i le pună, ar putea fi socotit — pe drept cuvânt — ca o piesă emanată de cancelaria domnească a Țării Românești și expediată mănăstirii Cutlumuș, în arhivele căreia se păstrează și azi. În acest caz, am fi fost în prezența celui mai vechi text grec scris în țările române și, în același timp, am fi avut dovada evidentă a existenței unei cancelarii grecești la noi, încă din secolul al XIV-lea. Chestiunea a fost lămurită, însă, de editorul actului, P. Lemerle, care recunoaște că se află înaintea unui act cu totul neobișnuit. Piesa din arhivele Cutlumușului este «dublul» unui original, confecționat de Hariton, la Athos și trimis spre a fi semnat lui Vladislav, în Țara Românească. Documentul nu este o copie, pentru că nu este desemnat ca atare, «nu comportă nici o formulă sau un semn de autentificare și nu transcrie nici semnăturile unui original». În același

tate de N. Iorga, în Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, vol. XIV, partea I, București, 1915, p. 1 — 36. O traducere revizuită a actelor s-a publicat în volumul de *Documente privind istoria României*, B, XIII XIV și XV, Buc., 1953, p. 14 și urm. Facsimile de pe aceste piese au fost publicate de Laurent A. A. și P. Ș. Năsturel, *Facsimile de texte și documente bizantine din veacurile XIV — XV, privitoare la istoria bisericii române, în Colecțiile Arhivelor statului ... Seria Complimentară*, fasc. I (nr. 1 — 31), București, 1946. «Pitacul» lui Iachint e scris cu siguranță în Țara Românească (cf. N. Dobrescu, *Întemeierea mitropoliei și a celor dintâi mănăstiri din țară*, București, 1906, p. 50 — 52). La noi, piesa a fost publicată de N. Iorga, în Hurmuzaki, *Documente...*, vol XIV, partea I, p. 7 — 8, nr. 6; în traducere în *Documente privind istoria României*, B, XIII, XIV și XV, p. 20 — 21, nr. 13.

¹ Actul sinodal de împărțire a Mitropoliei Ungrovlahiei, din august 1372, a fost publicat de două ori, în originalul slav și în traducere românească, de Gr. Nandriș, prima oară în articolul său *Un document privitor la împărțirea mitropoliei Țării Românești, 1372 <1373>*, în culegerea *Închinare lui Nicolaie Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 ani*, Cluj, 1931, p. 292 — 296; a doua oară — cu data actului exact stabilită — în volumul său *Documente românești în limba slavonă din Mănăstirile muntelui Athos, 1372 — 1658*, București, 1937, p. 17 — 22 (facsimile de pe original, la p. 297 și 299). Stoica Nicolaescu dăduse o traducere fragmentară a actului în studiul său *Domnia lui Alexandru Vodă Aldea, fiul lui Mircea cel Bătrân (1431 — 1435)*, în «Revista pentru istorie, arheologie și filologie», XVI (1922), p. 240 — 241. O traducere completă a dat același Nicolaescu ca anexă la articolul *Păstorirea mitropoliei primat al Ungrovlahiei Hariton (1373 — 1381)*, în «Arhivele Olteniei», XI (1932), nr. 59 — 60, p. 46 — 55 (traducerea e publicată la p. 61 — 62; un facsimil urmează acestei din urmă pagini). Traducerea lui St. Nicolaescu a fost reprodușă în *Documente privind istoria României*, B, XIII, XIV și XV, Buc., 1953, p. 25 — 27, nr. 19.

² Actul din septembrie 1369 al lui Vladislav Vlaicu a fost comentat — înainte să fi fost publicat — de T. Bodogae, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1941, p. 172 — 173. E publicat într-o ediție diplomatică, de P. Lemerle, *Archives de l'Athos... II, Actes de Kulumuș, édition diplomatique...*, Paris, 1945, p. 102, nr. 26; pentru aprecierile editorului asupra naturii actului, vezi *op. cit.*, p. 9.

timp, piesa nu este nici originalul, care nu știm dacă a ajuns în Țara Românească și dacă s-a mai întors la Athos, prevăzut cu obișnuitele semne de validare ale cancelariei domnești. În acest caz, desigur că nu mai poate fi vorba de un act grecesc scris în Țara Românească și interesul lui — în ce ne privește — este numai de natură diplomatică, pentru că ne lămurește asupra procedeele care se foloseau și în Serbia medievală la alcătuirea actelor în limba greacă atunci când lipsea o cancelarie în această limbă, pe lângă cancelaria obișnuită a monarhului respectiv.

În veacul următor — al XV-lea — în lipsa absolută a unor piese de cancelarie sau a vreunei corespondențe în limba greacă, produse în țările romine, atenția cercetătorilor a fost reținută de un text literar de mare întindere, executat în condiții grafice excepționale. E *Tetraevangelul slavo-grecesc*, scris la m-reă Neamț de Gavriil Monahul, în 1429, și păstrat astăzi în Biblioteca Bodleiană din Oxford.

Manuscrisul, așa cum ne e cunoscut din reproducerele date la lumină de I. Bianu, poartă în marginea textului slav al evangheliilor, copiat de Gavriil, textul grec corespunzător, dispus într-o coloană relativ îngustă, însoțit de o ornamentație aparte, stilistic deosebită de aceea care împodobește textul slav¹. Majoritatea cercetătorilor care au studiat manuscrisul au socotit ca de la sine înțeles faptul că textul grec s-a scris o dată cu cel slav. De curînd însă, problema a fost reluată și s-a ajuns la concluzia că textul grec este copiat într-o epocă mult mai recentă².

Pentru Țara Românească, N. Iorga a emis ipoteza existenței în secolul al XV-lea a unor « expuneri oricît de scurte și mărginite la un timp restrîns, cu caracter de cronică munteană », în limba greacă, care vor fi fost folosite de Iacob Unrest, în al său *Chronicon Austriacum*, pentru evenimente din anii 1475 și următorii³. Argumentele pe care se sprijină Iorga sînt, mai cu seamă, de ordin filologic și nu sînt lipsite de pătrundere. Din nefericire, o asemenea cronică — dacă a existat — a dispărut fără să fi lăsat în urmă o singură mărturie asupra ei. Interesul unei atare ipoteze rămîne, pentru istoricul scrisului grecesc în țările romine, un interes de pură curiozitate.

¹ În legătură cu *Tetraevangelul slavo-grec* de la m-reă Neamț (astăzi *cod. can. grsec* 122, al Bibliotecii bodleiane de la Oxford), vezi bibliografia la E. Turdeanu, *Miniatura bulgară și începuturile miniaturii românești*, în « Buletinul Institutului român din Sofia », I (1941), p. 414, n. 1; la p. 414—419 (și în restul articolului, *passim*), autorul studiază codicele sub raportul decorației. Reproduserile colorate, la care ne-am referit, se găsesc în cele zece planșe din: *Documente de Artă românească din Manuscripte vechi adunate de Ion Bianu...* Fasc. I. *Evanghelia slavo-greacă în mănăstirea Neamțului din Moldova de Gavriil Monahul la 1429*, .., București, 1922 (ed. Academiei Romîne).

² Ideea că manuscrisul ar fi fost lucrat la Constantinopol e afirmată în treacăt, fără argumente, de N. Iorga, în *jurul pomenirii lui Alexandru cel Bun*, în « Anal. Acad. Rom. », Mem. Secț. Ist., Seria III, tom. XIII (1932—1933), p. 182. Ea nu revine în lucrări ulterioare, de specialitate, ale aceluiași, ca de pildă *Les arts mineurs en Roumanie*, București, 1934, p. 47—48, unde se sugerează doar că Gavriil ar fi putut deprinde meșteșugul de miniaturist în Bizanț: *Il faut donc retenir comme source Byzance, sans pouvoir préciser*. De curînd, E. Turdeanu, în articolul său, *The oldest illuminated moldavian Ms.*, publicat în « The Slavonic and East European Review », XXIX (1951), p. 456—469, susține că textul grec al *Tetraevangelului* de la Oxford e scris într-o epocă mult mai tîrzie decît 1429 (cf. nota bibliografică din « Byz. Zeitschr. », XLV (1952), p. 135).

³ Ipoteza existenței unei cronici grecești din secolul al XV-lea, pentru Țara Românească, a fost dezvoltată de N. Iorga în comunicarea sa *O cronică munteană în grecește pentru secolul al XV-lea*, în « Anal. Acad. Rom. », Mem. Secț. Ist., Seria III, tom. XIX (1937), p. 147—151.

Scrisul grecesc în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Secolul al XVI-lea ne dă însă, încă din primii ani ai săi, cel dintîi text care aparține domeniului paleografic propriu-zis și în care pagini în limba greacă alternează cu pagini slave: manuscrisul de muzică eclesiastică, copiat la 11 mai 1511 de protopsaltul Eustatie, în mănăstirea Putna, unde la acest început de veac se cultiva, se pare, cîntarea bisericească răsăriteană în ambele limbi¹.

Manuscrisul rămîne, totuși, o apariție izolată de scriere grecească în țările noastre în prima jumătate a secolului respectiv. Existența unei însemnări grecești din 1534, făcută la Iași, pe un manuscript sau a unui document în limba greacă emanat în 1544 de cancelaria voievodului muntean Radu Paisie n-au fost confirmate de o cercetare mai atentă a pieselor respective².

O dată cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, însă, scrisul grecesc în țările noastre apare cu diferite prilejuri tot mai numeroase, pe măsură ce trece vremea, și urme ale acestui scris se păstrează, azi, în bună parte, în depozite publice — arhive, biblioteci sau muzee — de pe cuprinsul țării. În aceste împrejurări, credem că studierea apariției, la noi, a celor mai vechi documente paleografice în limba greacă trebuie să ia forma unei cercetări sistematice, care să se ocupe separat de cele două mari diviziuni care îmbrățișează totalitatea vechilor urme de scriere ce alcătuiesc domeniul de cercetări al paleografiei: pe de o parte manuscrisele, de care se ocupă mai îndeaproape disciplina, relativ recentă, a codicologiei; pe de altă parte, actele, corespondența și celelalte scrieri mai greu de definit, care intră în preocupările mai vechi ale diplomaticeii.³ Studiul de față, servind ca o introducere la colecția de *Documente privind istoria Romîniei*, în mod firesc nu vom putea insista asupra manuscriselor.

¹ Pentru manuscrisul slavo-grec din 1511, vezi A. I. Iațimirski, Кирилловскія нотныя рукописи съ глаголическими тайнописными записями, în vol. Шесть статей по славянскѣй и рус. кой письменности, Moscova, 1901, p. 31 și urm. La această dată ms. făcea parte din colecția lui P. I. Șciukin și fusese descris, în 1896, într-un catalog al mss. lui Șciukin — care nu ne-a fost accesibil — de același Iațimirski. La p. 38 se dă indicația foliilor manuscrisului, care au text grecesc, precum și reproducerea primelor rînduri dintr-un axion cu text slavo-grec. Vezi și Ilie Bărbulescu, *Curentele literare...*, p. 246-247.

² Însemnarea din 1534, publicată de N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria Romînilor*, vol. XXII, București, 1913, p. 86, după (Sp. P. Lampros), Ἐνθυμήσεων ἤτοι χρονικῶν σημειωμάτων συλλογὴ πρώτη, în revista «Νέος Ἑλληνομνήμων», VII (1910), p. 172, nr. 182, se află pe codicele 160 al lavrei sf. Sava cel Sfințit de lîngă Ierusalim și se referă la această mănăstire și nu la acea a sf. Sava din Iași. Iorga a fost indus în eroare de expresia «cu ajutorul domnilor Țării Romînești», care se referă însă la mănăstirea pales-tiniană.

Existența unor diplome scrise în limba greacă, în țara noastră, începînd cu prima jumătate a secolului al XVI-lea, a fost afirmată de Dem. Ionescu, *Contributions à la recherche des influences byzantines dans la diplomatie roumaine*, în «Revue historique du Sud-Est Européen», XI, (1934), p. 129 și 135-136, unde se citează actul din 17 septembrie 1544 al lui Radu Paisie, pentru înființarea episcopiei B zăului, act publicat, de pe o cope, în limba g acă de N. Iorga, *Începuturile episcopiei de Buzău*, în «Revista istorică», IX (1923), p. 175-176. Ca amintita copie nu este «decît o traducere grecească, făcută după un original scris în slavonește», a remarcat D. P. Bogdan în recenzie la lucrarea citată a lui Dem. Ionescu, publicată în «Revista istorică romîna», IV (1934), p. 338, unde s-a încercat și o reconstituire a formei originale slave «utilizînd formularul documentelor slavo-muntene din epoca lui Radu Paisie». Orice îndoială a luat sfîrșit o dată cu publicarea originalului slav de A. Sacerdoțeanu, în articolul său *Așezămîntul lui Radu Paisie pentru episcopia Buzăului*, apărut în «Revista istorică», XXII (1936), p. 19-20.

³ Vom folosi pentru aceste trei categorii din urmă termenul mai puțin precis, dar totuși consacrat, de *documente*.

Documentele grecești în țările române. Documentele, în înțelesul pe care l-am dat mai sus termenului, ridică, în cadrul unei introduceri în paleografia greco-română, probleme cu totul diferite de cele referitoare la studiul manuscriselor grecești.

Conservate în bibliotecă și muzee, dar mai ales în arhive, documentele nu sînt nicăieri grupate după limba în care au fost scrise, cum este cazul cu manuscrisele.

Puținele repertorii publicate, cuprinzînd rezumate și regeste de documente grupează această categorie de piese după criterii de ordin diplomatic, nu însă după limba de redactare. Aceeași nediscriminare sub acest raport se aplică, îndeobște, la noi, și în publicațiile de documente, începînd cu cele mai vechi și sfîrșind cu actuala colecție *Documente privind istoria României*, editată de Academia R.P.R. Nu vom avea, dar, prilejul să ne ocupăm de instrumente bibliografice sau de culegeri speciale, consacrate documentelor grecești din depozitele noastre publice¹.

În al doilea rînd, circulația documentelor oferă un interes mult mai redus decît aceea a manuscriselor. Filologia, istoria culturii, paleografia, au prea puțin de cîștigat din cunoașterea vicisitudinilor prin care a trecut, în cursul vremurilor, cutare zapis sau act de întărire a unei proprietăți; acestea pot interesa întrucîtva istoria locală și—in unele cazuri—diplomatica. Aceasta din urmă se preocupă și de diecii care scriu sau copiază documentele, dar mai ales în măsura în care aparțin unei cancelarii.

În schimb, documentele în limba greacă ridică probleme noi, de un interes netăgăduit. În primul rînd, stabilirea ordinei de apariție a anumitor categorii de documente, ordine legată de evoluția instituțiilor și a vieții politice și culturale în țările noastre. De aceasta se leagă problema existenței și a modului de funcționare a unei cancelarii grecești în țările române și chestiunea limbii folosite în asemenea documente cu toate caracteristicile ei, datorite în oarecare măsură și influenței suferite din partea limbii băștinașilor. În sfîrșit, unele particularități de grafie, care încep să se întîlnească, fără să fie proprii exclusiv scrisului grecesc în țara noastră, reflectă totuși realități lingvistice speciale, pe care nu le întîmpinăm, de obicei, în monumentele literare, scrise în limba cultă și deseori arhaizantă, proprie majorității manuscriselor grecești, care au circulat la noi.

Documente grecești interne din secolul al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea. Cele mai vechi urme de scriere grecească în documentele interne care au ajuns pînă la noi aparțin celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea. Din 1563 ni s-au păstrat patru hrisoave de la Despot vodă, domnul Moldovei, redactate în limba slavă, după formularul obișnuit al cancelariei domnești, purtînd însă semnătura domnului în grecește, scrisă cu cerneală

¹ Bibliotecile românești sînt lipsite îndeobște de documente originale, emise în epoca bizantină. Cel mai vechi document conservat în Biblioteca Academiei R.P.R. datînd cîteva decenii după căderea imperiului sub turci, este o gramată scrisă pe hîrtie, a patriarhului ecumenic Dionisie, din mai 1489, dată pentru m-rea sf. Ioan Prodromul de lingă Sozopol și conservată sub cota: Pec. 341. O ediție diplomatică a documentelor, însoțită de un studiu introductiv, se află pregătită de noi. Între timp, am publicat din aceste acte, numai *Praxisul* sinodal din ianuarie 1613, prin care Porfirie proigumenul m-rii sf. Ioan Prodromul e ridicat la treapta de mitropolit al Niceii; vezi Al. Elian, *Contribuția grecească la «Mărturisirea ortodoxă»*, în «Balcania», V (1942), p. 131-133. O scurtă prezentare a cuprinsului documentelor amintite se dă în «Anal. Acad. Rom.», Ședințele, XLII (1921-1922), p. 4-5.

roșie, sub forma 'Ιωάννης Βασιλεύς, adică *Ioan rege*, formulă care nu poate mira pe cine cunoaște născocirile genealogice ale ilustrului aventurier, care-și găsea printre ascendenți suverani bizantini și se simțea chemat să semneze, ca și dinșii, cu aceeași cerneală și împrumutînd măcar unul dintre elementele intitulăției bizantine¹. E vrednic de reținut că, în același an, întîlnim și semnătura în grecește a unor tîrgoveți care iscălesc ca martori pe acte scrise în limba slavă. Astfel, într-o carte (книга), dată de județul și pîrgarii orașului București, în folosul neguțătorului Gheorgoman Grecul, la 13 mai 1563, apare un scurt text și semnături în grecește. Semnături grecești se ivesc și pe un document slav similar, emis, de asemenea, de cîrmuirea orașului București, la 15 februarie 1590, în beneficiul unui neguțător. E probabil că tot din Țara Romînească provine și zăpăsul, în întregime scris în grecește, din 12 februarie 1577, care se păstrează în arhivele Brașovului². Caracterul actelor și calitatea martorilor ne dau indicații asupra împrejurărilor care au determinat redactarea lor în limba greacă; numărul negustorilor greci veniți în Țara Romînească, crescuse mai ales o dată cu ridicarea la domnie a lui Mircea Ciobanul (1545) fost el însuși gelep la Constantinopol. Dintre aceștia s-au recrutat, desigur, martorii care semnează în grecește actul slav emis în 1563 sub domnia fiului său, Petru cel Tânăr, sau pe acela din 1590, pe vremea lui Mihnea al II-lea. Familia acestuia din urmă: mama sa, Ecaterina, unchiul său Petru Șchiopul, care păstrează atîtea legături cu Stambulul și lumea greco-levantină de acolo, folosec curent limba greacă. Prima corespondență greacă trimisă din țările noastre și care ni s-a păstrat se datorește doamnei Ecaterina născută Salvaresso, o levantină din Pera. Schimbul său de scrisori cu sora ei, Marioara Adorno-Vallarga, stabilită la Murano, în apropiere de Veneția, începe în 1576; cîteva scrisori sînt trimise din București. Cînd Mihnea va fi mazilit, de dincolo de hotarele țării se va alătura și el acestei corespondențe în limba greacă. Petru Șchiopul trebuie pus în legătură cu primul document scris în grecește în Moldova: o socoteală pentru goștină a oilor din Moldova, cu lista cumpărătorilor gelepi, din 1591³.

Acest sfîrșit de veac va cunoaște și apariția unei noi categorii de acte în limba greacă, cele datorite înaltului cler. Odată cu intensificarea legăturilor

¹ Documentele din 1563 de la Despot vodă s-au publicat, mai recent, în colecția *Documente privind istoria Romîniei*, A, XVI, vol. II, p. 161 — 163 și 165 — 167.

² Cele două acte slave cu semnături grecești din 1563 și 1590 sînt descrise de Ioan Radu Mircea, *Catalogul documentelor Țării Romînești, 1369 — 1600, secția istorică de la Arhivele statului din București*, București, 1947, p. 115, nr. 777 și p. 227, nr. 1571. În traducere romînească s-au publicat în colecția Academiei R. P. R. *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. III, p. 177, nr. 212 și vol. V, p. 430 — 431, nr. 448. Zăpăsul grecesc din 1577 se află într-o copie fotografică la Acad. R. P. R. sub cota: *Doc. Fot. XIX/56*.

³ Cîteva scrisori au fost publicate de C. Erbiceanu și N. Iorga, *Scrisori ale unei familii domnești din Muntenia și Moldova în veacul al XVI-lea*, în «Arhiva. Organul societății științifice și literare din Iași», VI (1895), p. 111 — 132. În întregul ei, corespondența a fost publicată de N. Iorga, *Contribuțiuni la Istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în «Anal. Acad. Rom.», Mem. Secț. Ist., Seria II, tom. XVIII (1895—1896), p. 1 — 112 și, în sfîrșit, cele grecești — de același, N. Iorga, în Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIV, partea I, București, 1915, p. 50 și urm.

Socoteala pentru goștina oilor din 12/22 mai 1591 a fost publicată, cu traducerea romînească, de N. Iorga, în Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XI, București, 1900, p. 221—230. Documentul care poartă însemnări de mîna lui Petru Șchiopul se păstrează la Acad. R. P. R., sub cota: *Doc. CCC/43*. Traducerea s-a publicat în amintita colecție de *Documente privind istoria Romîniei*, A, XVI, vol. IV, București, 1952, p. 19 — 26, nr. 24. Vezi și *ibid.*, p. 26 — 27, nr. 25 (un catastif de aceeași speță).

eclesiastice cu patriarhia ecumenică din Constantinopol și în genere, cu Orientul grecesc, vizitele patriarhilor sau ale chiriarhilor nu mai au drept obiect doar stringerea de milostenii, ca mai înainte vreme. Autoritatea lor crescândă va determina instituții și particulari din țările romine să facă apel la ei pentru emiterea de cărți de blesteme sau pentru exercitarea anumitor atribuții judiciare. Epoca cunoaște apoi creșterea și dezvoltarea unor raporturi juridico-economice de o natură specială, care vor avea urmări importante pentru viața economică și socială a țărilor romine: e vorba de închinarea de mănăstiri românești la locurile sfinte, la care se adaugă daniile tot mai numeroase de bunuri funciare, acordate așezămintelor pioase din Răsărit¹. Acest proces de stringere și transformare a legăturilor noastre cu Orientul va impune prezența mai îndelungată la noi a unor înalți prelați greci, mai ales în epoca de întărire a controlului otoman, care urmează domniei lui Radu Șerban și va face, astfel să sporească numărul actelor oficiale, redactate sau semnate în grecește.

Primul act solemn în limba greacă scris în Țara Românească. În primul sfert al secolului al XVII-lea și anume în ultima domnie munteană a lui Radu Mihnea (1620—1623), care a adus cu sine o creștere atît de însemnată a

¹ S-a păstrat originalul slav al cărții de blestem a patriarhului Ieremia al II-lea din 7 martie 1592 pentru boierii hotarnici ai moșilor Olteni și Bujoreni, cu menologemul în limba grecească, trecut de mîna patriarhului. Documentul a fost rezumat de N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, București, 1903, p. 643, la nr. 13; vezi și p. 433, nr. 1. Originalul se află în Arhivele statului din București sub cota: *Episc. Rimnic.*, XXXIV/15. Vezi descrierea la Ioan Radu Mircea, *op. cit.*, p. 235, nr. 1632. Traducerea s-a publicat în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. VI, p. 41 — 42, nr. 49. Pentru o copie veche românească, vezi și Pr. Teodor Bălășel, *Trei cărți de blestem patriarhicești*, în «Arhivele Olteniei», XV (1937), p. 113.

Două gramate ale lui Ieremia II fuseseră mai de mult publicate în original de N. Iorga, în *Anexe la comunicarea sa: Nichifor Dascălul exarh patriarhal și legăturile sale cu țările noastre* (1580 — 1599), în «Anal. Acad. Rom», Mem. Sect. Ist., Seria II, tom. XXVII, (1905), p. 192 — 193. Cf. și N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 643, la nr. 13. O scrisoare a aceluiași către Petru Șchiopul trimisă din Constantinopol în nov. 1593 s-a publicat de N. Iorga, în Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XI, p. 370 — 371, nr. 515 și în traducere, în colecția de *Documente privind istoria Romîniei*, A, XV, vol. V, p. 94 — 95, nr. 120. (Cf. și Nicolae M. Popescu, *Patriarhul Țarigradului prin Țările Românești veacul XVI*, București, 1914, p. 45 — 46). Din 2 iunie 1600 ni s-a păstrat primul document oficial eclesiastic, scris în întregime în grecește pe cuprinsul țării noastre, și anume o hotărîre a sinodului bisericii moldovenești, prezidat de Nectarie al Ohridei.

Actul care se păstrează la Muzeul ardelean din Cluj (o copie fotografică, la Acad. R. P. R., sub cota: *Doc. Fot.* V/65) a fost publicat, în original și traducere, de N. Iorga, *Studii și documente*, vol. IX, București, 1905, p. 29 — 31 și apoi de același în: Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIV, partea I, p. 109 — 111. În traducere, s-a publicat în colecția de *Documente privind istoria Romîniei*, vol. cit., p. 291 — 292, nr. 355. O carte de despărțire dată de Dionisie Rallis, mitropolitul Tirnovei și «proedros» al Moldovlahiei, împreună cu mitropolitul Ghermanos al Chesariei Palestinei și episcopul de Roman s-a publicat în original și traducere de N. Iorga, *Studii și documente*, vol. IX, p. 35 — 37.

Cele mai vechi gramate ale lui Chiril Lucaris din 1614 privesc m-rea Radu-Vodă din București și mănăstirea olteană Bistrița (Arhivele statului, București, *m-rea Radu vodă*, XXV/9 și *m-rea Bistrița*, p. 66, nr. 582).

Cele două acte s-au publicat în traducerea românească în colecția de *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVII, vol. II, București, 1951, p. 321 — 322, nr. 283 și p. 351 — 352, nr. 311. Un act de judecată al lui Lucaris, din 5 mai 1620, interesant și pentru procedura urmată (sînt interogați arhierii locului și mitropolitul țării) e redat în romînește de St. D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boieresti*, vol. I, București, 1913, p. 269. După originalul grec, intrat în 1950 în colecțiile Academiei R. P. R., cota CCXVI/182, s-a publicat o nouă traducere în *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVII, vol. III, p. 516, nr. 466.

influenței grecești în țările române, întâmpinăm și primul act solemn, emanat de cancelaria domnească, scris în limba greacă și al cărui original ni s-a păstrat: este hrisovul prin care voievodul dăruiește, la 20 iunie 1623, satul Belizvor lui Pătrașco Postelnicul, fiul lui Petru vodă Cercel. Sub toate raporturile, actul este o apariție singulară, care nu știu să mai fi fost imitată. Va trebui să așteptăm mijlocul veacului al XVIII-lea, pentru a întâlni, cu o oarecare frecvență, și nu ca simple apariții sporadice, documente interne în limba greacă, emise de cancelaria domnească¹.

Documente grecești eclesiastice. O altă categorie de acte grecești care apar — în secolul al XVII-lea — în țările române trebuie pusă în legătură cu dezvoltarea bisericii naționale și cu legăturile tot mai strânse — amintite și pînă acum în cursul studiului nostru — cu ierarhia eclesiastică a Răsăritului. În orașele de scaun ale celor două țări române — Iași și Tîrgoviște — se convoacă sinoade locale, cu participarea, însă, a unor prelați de peste hotare. Dacă protocoale pentru ședințele sinodului din Iași, în care s-a discutat, în 1642, *Expunerea credinței*, elaborată de mitropolitul chievan Petru Moghilă, nu s-au întocmit, în schimb ni s-au păstrat hotărârile sinodului din Tîrgoviște, din 1658, redactate în limba greacă. În sfîrșit, mitropolia Ungrovlahiei începe să-și consenmeze, începînd cu a doua jumătate a veacului, evenimentele de seamă într-o *Condică sfîntă*, unde abundă actele în limba greacă².

Documente grecești din secolele XVIII și XIX. Secolul al XVIII-lea aduce cu sine nu numai un spor în fiecare dintre categoriile de documente grecești pe care le-am văzut ivindu-se succesiv cu începere din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. După 1740 încep să apară acte de stat în grecește și nu numai cu acel caracter sporadic, pe care-l surprinsesem pentru veacul precedent³. Întărirea influenței grecești în țările noastre, următoare păcii

¹ Hrisovul conservat la Academia R. P. R., sub cota: *Doc. XLII/6* este scris pe hîrtie avînd dimensiunile 74 × 37,5 cm. După *intitulatio*, scrisă în cerneală roșie, urmează, la o oarecare distanță, corpul documentului, dispus în 29 rînduri de cîte 31 cm. lungime, scris cu cerneală rîdăcinie, în caractere care imită noua minusculă bizantină. Monogramul în chinovar a rămas cel vechi, în limba slavă, iar semnătura domnului e chirilică. Pecetea mare, în fum, are inscripția, de asemenea slavă. Actul s-a publicat întîi în grecește, cu o traducere românească, de C. Litzeica, *Studii și schițe greco-române*, vol. I, București, 1912, p. 40 — 41 și 45 — 46. Textul, însoțit de o nouă traducere, s-a reprodus de N. Iorga, în Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIV, partea I, p. 116, n. 1.

² Pentru inexistența unor protocoale ale Sinodului din Iași, să se vadă punerea la punct datorită Pr. Nicolae M. Popescu, în "Ορθόδοξος Όμολογία. Μάρτυριση Ὁρθοδοξίας..." editată de Pr. Nicolae M. Popescu și Diac. Gheorghe I. Moisescu, București, 1942, p. XXXVIII, n. 1 — XXXIX. Actele sinodului de la Tîrgoviște din 1658 s-au păstrat într-o copie contemporană, descoperită de Sp. P. Lampros, în Biblioteca Universității din Leyda (*cod. gr. 65*); o copie fotografică a lor constituie *ms. gr. 1040* al Acad. R. P. R. Ele s-au publicat în original și în traducere românească, cu un studiu introductiv, de N. Iorga, *Două contribuții la istoria bisericească a romînilor*, în «Anal. Acad. Rom.», Mem. Sect. Ist., Seria II, tom. XXXVIII (1915 — 1916), p. 464 — 483.

Condica sfîntă a Mitropoliei Ungrovlahiei ia naștere în 1668, sub mitropolitul Ștefan († 25 Aprilie 1668) și se continuă într-un prim registru pînă la 1820 Pentru această perioadă a fost publicată sub titlul: *Din istoria bisericii romînilor. Mitropolia Ungro-Valachiei. Condica sfîntă publicată după original de arhierul Genadie Craioveanul vol. I, extrasă din revista «Biserica Ortodoxă romînă»*, București, 1886. Lucrarea cuprinde texte grecești, însoțite de traducerea lor românească, precum facsimile de pe semnături dintre, care multe se datoresc unor prelați greci.

³ Printre cele dintîi acte interne cu caracter solemn, redactate în grecește, este hrisovul lui Mihail Racoviță, domnul Țării Romînești, dat la 20 iulie 1742 în favoarea mitropolitului Neofit I al Ungrovlahiei, păstrat la Academia R. P. R., sub cota: *Doc. LV/I*.

de la Küciük-Kainargi, din 1774, a dus la o folosire mai răspîdită a limbii grecești, care depășește cadrele cancelariei domnești și trece în administrație și în justiție, mai ales sub forma pieselor bilingve, în care limba greacă e asociată celei românești ¹. După 1821, limba greacă se întrebuințează aproape numai în actele private și în corespondența internă sau externă ².

LIMBA

Limba neogreacă și raporturile ei cu cea română. E de la sine înțeles că unui paleograf i se cere o cunoaștere temeinică a limbii textelor pe care le transcrie. Cunoștințele în domeniul vechiului scris sînt, cel mai adesea un mijloc și nu un scop în sine; ele alcătuiesc instrumentul necesar editorului de texte, filologului sau istoricului pentru a reda fidel și complet, sau măcar pentru a înțelege și utiliza corect, un text scris cu veacuri în urmă, în toate particularitățile lui de limbă. Dar chiar dacă năzuințele paleografului nu merg atît de departe și el se mulțumește cu simpla transcriere a scrisului vechi, și în acest caz un anume grad de cunoaștere a limbii respective îi e indispensabil. Paleograful va veni în atingere cu scrisul unor copişti sau dieci, deseori incuți, cunoscători mediocri ai ortografiei, ba uneori chiar ai limbii în care scriu; în acest caz, numai cunoștințele sale de limbă îl vor ajuta să identifice și să transcrie corect cuvîntul sau pasajul respectiv ³.

Alteori, ceea ce numim idiotisme grafice ale unui text sînt atît de pronunțate, scrisul e atît de personal, abrevierile atît de capricios exprimate,

¹ Să se vadă, astfel, porunca lui Niculae Mavrogheni, domnul Țării Românești din 12 iunie 1786, către boierii veliți, pentru redactarea anaforaletor și a cărților de judecată în limba română și greacă, la V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, vol. III, seria 1786—1800, București, 1892, p. 81. Să se compare cu pitacul lui Constantin Mavrocordat, din 1742, cînd acesta, ca domn al Moldovei, admonestează pe Ilieș, vel căpitan de Soroca, pentru că își îngăduie să adreseze domnului o «carte» redactată în grecește și nu în limba țării; vezi N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, București, 1904, p. 290, nr. 576. Comparația ne ajută să apreciem, după cuviință, schimbarea de mentalitate petrecută în decurs de patru decenii.

² Putem semnală, în acest sens, corespondența lui Kisselev cu mitropolitul Moldovei Veniamin Costachi, din 1831, în text bilingv, grec-francez, din partea generalului rus, și răspunsul mitropolitului, care e redactat în grecește; vezi C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, București, 1888, p. 468—471 și 458—459.

³ Ca introduceri în studiul limbii grecești moderne amintim, pe lîngă lucrarea clasică a lui G. N. Hatzidakis, *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, Leipzig, 1892, și următoarele două: Gustav Soyter, *Die neugriechische Gemeinsprache*, în «*Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropas*», I (1937), nr. 3, p. 40-51 și André Mirambel, *Les états de langue dans la Grèce actuelle*, în «*Conférences de l'Institut de Linguistique de l'Université de Paris*», V (1937), p. 19—53. La acestea se poate adăuga Eduard Schwyzler, *Griechische Grammatik*, I, München, 1939, p. 116-134 (cap. 6. *Das Griechische als Weltsprache des Hellenismus*; *Die Koine*; 7. *Die attizistische Reaktion*; 8. *Ausblick vom Altertum zur Gegenwart*). Pentru dialectele neogrecești vezi G. P. Anagnostopoulos, *Εισαγωγή εις τὴν νεοελλ. διαλεκτολογία*. A. Περί τῆς ἀρχῆς τῶν νέων ἑλληνικῶν διαλέκτων [Introducere în dialectologia neogreacă. I. Despre originea noilor dialecte grecești], în «*Ἑπετηρίς εταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν*», I (1924), p. 93—103; O bună gramatică descriptivă a limbii neogrecești populare a dat Albert Thumb, *Handbuch der neugriechischen Volkssprache, Grammatik, Texte, Glossar*, ed. a II-a, Strassburg, 1910. Limba neogreacă, sub ambele ei aspecte, cel popular și cel savant, e prezentată metodic și practic în cele două manuale, în limba franceză, datorite lui Hubert Pernot, *Grammaire du Grec moderne (Langue parlée)*, ed. a V-a, Paris (1930) și *Grammaire du Grec moderne (Seconde partie)*, în colaborare cu Camille Pollack, Paris, 1921.

încît nu vom găsi aproape nici un ajutor în caracterizările generale asupra scrisului unei epoci, pe care ni le pot oferi manualele de paleografie și nici în repertoriile publicate de ligaturi sau abreviații. Și în acest caz, cunoștințele de limbă ale paleografului, mai ales în lexic și morfologie, îi vor fi de un real ajutor. În sfîrșit, în textele grecești mai vechi se folosește așa-zisa scriere continuă, în care cuvintele nu se scriu despărțite între ele. Chiar mai tîrziu, în minuscula bizantină, întîlnim în mod curent cuvinte atașate grafic la alte cuvinte sau porțiuni de cuvinte, care le preced sau le urmează. O transcriere mecanică a unor asemenea texte, fără ajutorul indispensabil pe care-l dă cunoașterea limbii, nu poate aduce nici un folos.

Dacă o cunoaștere multumitoare a limbii grecești pe întreaga ei întindere în timp și spațiu e o exigență de care trebuie să țină seama orice paleograf al acestui domeniu, rămîne să examinăm, în cele ce urmează, care sînt fazele din evoluția limbii care interesează mai cu deosebire pe cercetătorii paleografiei greco-romîne.

E știut că fondurile de manuscrise grecești din bibliotecile noastre publice cuprind texte care, deși copiate într-o perioadă nu prea îndepărtată, reflectează, totuși, evoluția limbii grecești în toate fazele sale, de la limba poemelor homerice pînă la cea populară, din zilele noastre. În marea lor majoritate, însă, aceste manuscrise, fie că sînt copiate în țările noastre, fie că provin de peste hotare, nu se deosebesc, sub raportul cuprinsului sau al limbii, de cele care populează bibliotecile din sud-estul Europei sau din Orientul apropiat. Pentru paleografia greco-romînă aceste manuscrise nu ridică, sub raportul limbii, probleme proprii domeniului ei de cercetări: ele sînt copii de pe texte clasice sau medievale de mult cunoscute, sau de pe scrieri post-bizantine, redactate în limba arhaizantă a secolelor XVII-XIX și în acest din urmă caz, nu prezintă decît un slab interes chiar pentru lingvistica neolină.

Cu mult mai prețioase pentru lingvist sînt documentele grecești scrise în țările romîne în secolele XVI — XIX : zapise, socoteli și, în genere, înscrisuri de orice fel, la care se adaugă, firește, corespondența. Acestea reflectează, în cea mai mare măsură, faza de evoluție a limbii grecești vorbite în epoca scrierii lor și în același timp trădează particularități de limbă și de scriere proprii limbii grecești, folosite la noi. Asupra acestui din urmă aspect va trebui, îndeosebi, să stăruim în cele ce urmează. Limba neogreacă populară (δημοτική) în care sînt scrise, în genere, actele și corespondența sus-menționate, reprezintă ultima fază din evoluția milenară a limbii grecești. Urmînd limbii grecești medii, proprii epocii bizantine, și care sfîrșește, după aprecierea lingviștilor, către finele secolului al XV-lea și începutul celui următor, limba neogreacă populară este și azi limba comună, vorbită în Grecia și în teritoriile locuite de greci, în afara hotarelor statului. Limba, relativ unitară, nu exclude diferențieri în cadrul unor dialecte sau graiuri teritoriale, grupate în mod obișnuit de specialiști în graiuri de nord și de sud, potrivit unei linii de demarcație stabilite după criterii lingvistice. Față de greaca medie, faza mai nouă prezintă schimbări fonetice, un progres în simplificarea morfologiei, dar mai ales împrumuturi în lexic și în sufixe, făcute din limbile cu care lumea greacă a venit într-un contact mai strîns începînd cu ultimele veacuri ale evului mediu. Cele mai importante împrumuturi se datoresc limbii turcești osmanliie și dialectelor nord-italiene și pe măsură ce ne apropiem de epoca noastră, majoritatea lor s-au eliminat, trep-

tat, din limba neogreacă. Aceasta este, în trăsăturile ei cele mai generale limba folosită și de grecii care trăiau în țările romine, atît în vorbire, cît și în cea mai mare parte din corespondență și scrierile neliterare pe care ni le-au lăsat.

Limba greacă prezintă, însă, aproximativ de la începutul erei noastre pînă astăzi, o importantă particularitate, pe care nu o mai întîlnim în alte limbi europene și care, cu un termen poate impropriu, a fost numită *diglosie*. E vorba de coexistența, alături de limba populară, a unei limbi savante, arhaizante, folosită de puriști, cel mai adesea oameni de cultură, care cunoșteau și admirau vechea limbă elină. Mai tîrziu, această limbă savantă evoluînd, a devenit, în noul stat grec, născut în a treia decadă a veacului al XIX-lea, limba oficialității, a școlii și a presei (καθαρεύουσα).

În epoca post-bizantină, limba savantă a fost folosită, pe cuprinsul imperiului otoman, de ierarhia ecleziastică. Cancelaria bisericii din Constantinopol, ca și a unora dintre patriarhiile orientale, folosea o limbă foarte apropiată de cea a cancelariei imperiale sau a patriarhiei bizantine. Aceasta este limba greacă întrebuintată, de pildă, în actele provenind de la înalții prelați greci, care întrețineau legături cu principatele în secolul al XVI-lea și următorii, după cum fusese, cu deosebiri neesențiale, și limba folosită încă în epoca bizantină, de patriarhia ecumenică, în actele sinodale sau în corespondența purtată cu prilejul creării unei ierarhii ecleziastice în Țara Românească și Moldova, în secolul al XIV-lea și la începutul celui următor. Era firesc ca această limbă să influențeze și limba actelor solemne grecești, pe care le datorăm mai tîrziu cancelariei domnești sau celei ecleziastice din țările romine. Mai puțin interesantă sub raport lingvistic decît limba neogreacă populară, prin caracterul ei conservator și artificial, asupra căruia nu putem stărui, limba neogreacă savantă se cere cunoscută, totuși, de toți acei care lucrează în domeniul paleografiei greco-romine. În această limbă se găsesc scrise nu numai piese emanate de cancelariile mai sus amintite, dar și corespondență și scrieri de orice fel, ale unui mare număr de învățați greci, în legătură cu țările romine sau chiar de romini, elevi ai școlilor grecești și cucerîți de prestigiul milenar al unei mari limbi de cultură.

Atît limba neogreacă savantă, cît mai ales cea populară scrisă în țările noastre, oferă, însă, unele particularități lingvistice, care interesează, îndeosebi, și pe paleograf; acestea țin de împrumuturile făcute din limba romină, cu adaptările respective la sistemul fonetic al limbii grecești moderne precum și de modul de exprimare grafică — în transcrieri — determinat de dificultățile întîmpinate de alfabetul grec în a reda foneme străine de cele proprii limbii grecești moderne. Din nefericire, un studiu care să privească influența limbii romine asupra celei neogrecești folosite în țările noastre lipsește încă¹. Rezultatele la care un asemenea studiu va ajunge, vor interesa deopotrivă lingvistica greacă modernă, precum și istoria ele-nismului în România. În așteptarea unei asemenea cercetări, vom încerca să fixăm, provizoriu, în cele ce urmează, cîteva dintre aspectele a căror cunoaștere e utilă paleografului.

Împrumuturile lexicale din limba romină în cea greacă modernă au fost studiate de lingviști, ținîndu-se seama de întregul domeniu al limbii.

¹ Asupra limbii grecești vorbită și scrisă în țările noastre, a scris N. Iorga: *Le grec dans les pays roumains. Documents de grec vulgaire*, în «Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine», XI (1924), p. 136-141.

neogrecești, în care au pătruns, cum se știe, mai mult elemete din lexicul macedo-romin, decît din cel daco-romin, precum și de viabilitatea acestor împrumuturi, așa cum sînt atestate de anchete lingvistice contemporane, pe cuprinsul actual al domeniului elenic.

Punctul de vedere al unei istorii a schimburilor de cultură greco-romîne e sensibil diferit. Aici se vor consemna împrumuturile dintr-o perioadă determinată din trecut, indiferent dacă sînt mai mult de natură literară, dacă au fost sau nu durabile, dacă se întîlnesc în scrisul grecilor sau într-acei al unor romîni sau alți alogeni, care foloseau limba neogreacă. În schimb, se va lua în cercetare, în primul rînd, această « provincie » a domeniului lingvistic elenic, pe care au constituit-o — în epoca respectivă — țările romîne, cu viața lor politică și culturală autonomă. Împrumuturile vor rezulta mai frecvente în domeniul instituțiilor țărilor respective: terminologia administrativă, juridică, fiscală sau aceea proprie anumitor domenii ale culturii materiale alcătuiește marea majoritate a acestor împrumuturi, așa cum s-a întîmplat, pe o scară cu mult mai importantă, cu elementele turcești preluate în limbă de greșitatea din imperiul otoman propriu-zis. Alături de vocabularul propriu-zis, antroponimia și toponimia constituie un domeniu privind în chip special pe paleograf, care e chemat să identifice, sub veșmîntul unui alfabet străin și adesea sub o formă neașteptată, numiri romînești. Rămîne o sarcină a viitorului explorarea sistematică a izvoarelor pentru constituirea unor repertorii mai complete de împrumuturi lexicale romînești în limba greacă modernă scrisă în țările romîne ¹.

Dincolo de vocabular, dar în legătură cu el, atenția paleografului va fi solicitată, îndeosebi — cum am amintit — de adaptarea acestor împrumuturi la sistemul fonetic la limbii neogrecești, precum și de exprimarea grafică, atît a acestor împrumuturi, cît și a unor eventuale transcrieri —

¹ Prima cercetare temeinică a elementelor romînești împrumutate în neogreacă se datorește lui Gustav Meyer, *Neugriechische Studien*, II-IV, în «*Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wiss., Phil.-Hist. Cl.*», vol. 130, nr. 5, vol. 132, nr. 3. și 5, Viena, 1894—1895. G. Murnu, *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen mit historischen Vorbemerkungen*, München, 1902, propune 159 de cuvinte romînești sau intrate prin intermediul limbii romîne; dintre acestea, 89 pot fi socotite ca r omînești. G. Pascu, *Rumänische Elemente in den Balkansprachen*, Genève, 1924 (în *Biblioteca dell'Archivum Romanicum*, Seria II—Linguistica, vol. 9), aduce importante corectări și precizări la studiul lui Murnu. Pentru împrumuturi romînești în medio-greacă, vezi Man. A. Triandaphyllidis, *Die Lehnwörter der mittelhellenischen Vulgärliteratur*, Strassburg, 1909, p. 114; autorul se sprijină pe studii anterioare ale lui N. G. Dossios, pe care le citează la p. 23 (să se adauge și N. G. Dossios, *Studii greco-romîne*, partea I, Iași, 1901, p. 16-17), și care sînt deseori nesigure în rezultatele lor.

Dacă împrumuturile romînești în limba greacă scrisă în țările romîne n-au fost încă sistematic studiate, în schimb, împrumuturile neogrecești în romînește, în epoca fanariotă au fost cercetate atît sub raport lingvistic, cît și istoric-cultural, de Ladislav Gáldi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Budapesta, 1939. Pentru colecția de legi, datorită lui Alexandru Ipsilante și apărută în 1780, sub titlul Συναγμάτιον νομικόν cu text paralel greco-romin, Mihail Gregorian, *Synagmation Nomikon*, în «*Graiul și sufletul*», III (1927), p. 133—135 semnalase o serie de termeni împrumutați din limba romînă în grecește, care se dovedește a fi fost — contrar părerii lui Gregorian — limba originară de redactare a codicelui, Cf. Ștefan Gr. Berechet *Pravilniceasca condică Συναγμάτιον νομικόν din Muntenia 1700* 1930, p. VIII, n. 15; la p. XI, autorul dă o listă de apelative romînești în róduse în textul grec al legiirii. O listă de același fel a alcătuit V. Grecu pentru Codicele Caragea din 1818; vezi introducerea la *Legiuirea Caragea. Ediție critică*, Edit. Academiei R. P. R., >București<), 1955, p. XXI-XXII.

potrivit cu resursele proprii ale alfabetului grec. Aceste probleme nu s-au pus pentru prima oară, limbii medio- și neogrecești în contactul ei cu limba română; încă înainte, și în proporții mult mai considerabile, ea a trebuit să asimileze împrumuturi din dialectele limbii italiene, din limba turcă osmanliie, din cele slave meridionale și — într-o măsură mai mică — și din alte limbi balcanice sau orientale. În special, folosirea alfabetului grec pentru exprimarea unor forme străine fonetismului neogrec a pus în nedumerire — nu o dată — pe copiii greci ai vremurilor trecute, care ezită între soluții diferite, interesante, deși sub aspecte deosebite, atât pentru lingvist, cât și pentru paleograf.

Împrumuturile române în neogreacă și regimul lor. În cele ce urmează vom prezenta câteva dintre aspectele fonetice și morfologice mai remarcabile, pe care le denotă împrumuturile făcute din limba română. Lista are un caracter practic și nu-și propune să explice în mod consecvent deosebiri de grafie în redarea anumitor fenomene, deosebiri care — în cazul când se repetă sistematic și nu pot fi imputate inculturii copiștilor sau lipsei unei tradiții grafice — sînt de resortul unor interpretări filologice, care depășesc obiectivele studiului de față¹.

I. FONETICA. a) **Vocale.** Vocala velară închisă *u*, în poziție protonică se notează în unele cazuri *o*, de ex.: Σακκένι < *Săcuieni*; *Ροσηνέσκουλ < *Rusănescul*, *Ορλάτζι < *Urta* i.

Vocala medială mijlocie *ă*, indiferent de poziție se redă prin:

1) *a*. Ex.: τὰκκυρα < *păcură*; Σλανίκι < *Slănic*; Μπαλάσσα < *Bălașa*.

2) *e*. Ex.: [Πιγιάνα] Μέρουλου < [Poiana] *Mărului*; Ζερόγγα < *Zănoaga*; Δερμανέσκουλος < *Dărmănescul*.

3) *o*. Ex.: Μπρμπούκι < *Bărboi*; *Ολονέστι < *Olănești*.

Vocala medială închisă *i* se redă uneori prin *u*, de exemplu: ρουμνος < *rumân*; Βυρλάτι < *Bîrlad*, cel mai adesea prin *i*, exemplu: Τζερογύρλα < *Ciorogîrla*; στήνη < *stîină*; τρίμπιτζα < *trîmbiță*; Ρίμνα < *Rîmna*.

b) **Diftongi.** În diftongii monofonematici *ea* și *oa* se poate remarca tendința de a se reda, mai degrabă, timbrul instantaneu *e* sau *o* al diftongului, în dauna vocalei *a*, care rămîne neexprimată. Așa de pildă:

a) Μπραγκ βένκα < *Brăncoveanca*; Κρετζούλεσκα < *Crețuleasca*;

b) Μ αησιώρα < *Băișoara*; γκλόμπα < *gloabă*; δόμνα < *doamnă*.

Semnalăm, totuși, și cazurile:

εϊμινάτζα < *dimineața*; Γράκα < *Greaca*; Λάοτα < *Leaota*, cu exprimarea vocalei *a* și eliminarea timbrului instantaneu *e* (în poziția postonică; Σιγγάρτζα < *Segarcea*), sau, pe cele de tipul — mai recent — Μρούλιασκα < *Bruleasca*; Μ'αλζάνης < *Băleanu*, cu încercarea de a reda diftongul românesc *ea*, prin cel neogrec: γα.

¹ Exemplele care ne-au folosit pentru a prezenta tratamentul la care sînt supuse împrumuturile din limba română, sînt luate mai ales din următoarele publicații de texte: N. Iorga, *Scrisori și inscripții ard lene și maramureșene*, în *Studii și documente*, vol. XII, București, 1906; Ath. Papadopoulos-Kerameus, *Texte grecești privitoare la istoria românească, culese și publicate cu introducere și indicele numelor*, în Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIII, București, 1909; E. Vîrtosu, 1821. *Date și fapte noi*, București, 1932; E. și I. Vîrtosu, *Așezămintele brîncovenesti, o sută de ani de la înființare, 1838—1938*, București, 1939. La acestea s-a adăugat lista de cuvinte alcătuită de L. Găldi și amintită mai sus. Cîteva exemple de cuvinte românești transcrise în grecește le-am luat din *ms. rom. 11:9* (fost Gaster 78) care cuprinde un *Evangeliiar* românesc scris în secolul al XIX-lea, la Brașov, cu litere grecești.

În redarea diftongilor *ia, io, oi, ie*, se folosește deseori semnul γ , cu valoare de spirantă palatală sonoră, urmat cel mai adesea de un ι , pentru redarea semivocalei *i*. Așa, de exemplu:

$\Gamma\acute{\iota}\lambda\omicron\mu\iota\tau\zeta\alpha < Ialom\acute{i}, a$; Κραγιόβα (dar și Κραιώβα) $< Craiova$; $\rho\acute{o}\gamma\iota < roi$; Τζορόγι $< Cioroi$; sau Στογενέστι $< Stoiene\acute{s}ti$. Diftongul *ii* se redă prin ι , de exemplu: Κιῦνένι $< Ciineni$.

c) **Consoane**. E de semnalat categoria ocluzivelor sonore *b, d și g*, pentru care nu există litere corespunzătoare în alfabetul grec și care, pentru cuvintele din fondul elenic, sînt, la origine, legate de o consoană nazală care le precede și sînt astfel exprimate prin grupurile $\mu\pi, \nu\tau$ și $\gamma\kappa$ (uneori $\gamma\gamma$). Aceste grupuri se vor folosi în împrumuturi și pentru ocluzivele sonore pure (neprecedate, adică, de consoanele nazale), cum sînt cele inițiale. În împrumuturi se recurge, mai rar, și la alte moduri de redare a sunetelor respective, ca de pildă, prin surdele corespunzătoare π și τ .

Astfel, bilabiala sonoră *b* precedată sau nu de o consoană nazală se redă prin:

- 1) $\mu\pi$. Ex.: a) ποροῦμι $< porumb$; τρίμπιτζα $< trîmbi\acute{\imath}$.
b) μπάλτα $< baltă$; Μβαγκβάνος $< Brîncoveanu$.
- 2) π . Ex.: πρεσλάσι $< bresla\acute{s}i$; Πουζαῖον $< Buzău$.

Dentală sonoră *d* se exprimă prin:

- 1) $\nu\tau$. Ex.: Ντάντζουλς $< Danciu\acute{l}$.
- 2) τ . Ex.: ἀπρῶτος $< aprod$; τόμνα $< doamnă$.
- 3) $\nu\delta$. Ex.: Νδράγος $< Drag$; $\beta\epsilonβόν\alpha$ $< Voevod$.

În sirșit, velara sonoră *g* se redă prin $\gamma\kappa$ (respectiv $\gamma\gamma$). De ex.: γκραδινάρης $< grădinar$; Γκρέτζη $< Greci$; Ζεσόγγα $< Zănoaga$.

Cînd sunetele *b, d, și g* din cuvintele împrumutate se redau prin β, δ și γ , putem presupune că, în unele cazuri, acestea exprimau însuși sunetele neogrecești corespunzătoare și anume: spiranta labiodentală sonoră *v* și cele două sunete care nu sînt reprezentate în consonatismul daco-romîn: spiranta interdentală sonoră *c* și cea velară sonoră γ . În acest caz, sîntem în prezența adaptării unor cuvinte la consonatismul neogrec, așa de pildă: Βουκουρέστιον $< Bucure\acute{s}ti$, care se rostea *Vukurestion*, etc. În genere, e vorba, în aceste cazuri, de împrumuturi mai vechi.

De redarea ocluzivelor *b și d* ca și a spirantei prepalatale surde ș prin litere din alfabetul grec punctate, ne vom ocupa în capitolul următor:

O a doua categorie de consoane asupra căreia ne vom opri, sînt cele patru africcate: *ț, dz, ĉ și ĝ*. Toate se notează prin același grup, $\tau\zeta$. Astfel:

- a) Ραλίτζα $< Rali\acute{\imath}a$; δομνίτζα $< domni\acute{\imath}a$.
- b) Φλεμιντζέστι $< Flămîndze\acute{s}ti$.
- c) Σουτζάβα $< Suceava$; βιναρτζον $< vinărici$.
- d) Τζουβάρα $< Giuvara$; Μαρτζινένι $< Mărgineni$.

Amintim că sistemul fonetic al limbii neogrecești comune nu cunoaște decît africcatele dentale (*ț și dz*), astfel că, din exemplele date mai jos, în cele de sub a) și b) grafia $\tau\zeta$ notează africcate dentale, prezente în cele două limbi, pe cînd în cele de sub c) și d) aceleași africcate dentale se substituie de data aceasta celor prepalatale romînești, notarea rămînînd pretutindeni aceeași.

Cît privește spirantele prepalatale *s și ș*, acestea se redau: cea dintîi prin z , de exemplu: ιζμαρίτν $< dijmărit$, μτζικς $< moji\acute{c}$; mai rar prin τ , de exemplu: Κλετζάνι $< Clejani$; Ντόλτζ $< Dolj$; cea de-a doua prin σ .

μπέρνικοι, μπογιέροι, λακουιτόροι. Se întâlnesc și schimbări de gen: *șindrila* > τὸ συντρίλλι; *pretenție* τὸ πρετέντζι.

Prezentarea de mai sus avînd rostul să ajute pe paleograf mai ales în rezolvarea unor chestiuni de transcriere a materialelor antroponimice și toponimice, care se întâlnesc curent în domeniul paleografiei greco-romîne, va trebui reluată de lingviști pe baze mai largi, pentru rezolvarea tuturor problemelor ridicate de regimul pe care l-au suferit împrumuturile din limba romînă în cea neogreacă, folosită în țările romîne.

GRAFIA

Evoluția scrierii neogrecești. Am văzut mai sus că scrierea grecească, în condițiile care fac dintr-însa obiect al paleografiei, se practică în țările romîne cel mai devreme în secolul al XIV-lea. Cercetările asupra paleografiei grecești merg însă îndeobște pînă către sfîrșitul secolului al XV-lea, dată de la care începe — după expresia lui Gardthausen — ceea ce s-ar numi *neografia*. În orice caz, interesul pentru evoluția acestei scrieri scade considerabil o dată cu perioada care urmează invenției tiparului; un studiu asupra scrierii grecești în secolele XVI—XIX nu s-a întreprins, iar indicațiile furnizate întîmplător de unele manuale sînt sărace. Ceea ce se subliniază de preferință este caracterul personal al scrierii, așa cum e mînuită de scribi cu pregătiri foarte variate, cei mai mulți lipsiți, însă, de cultură. În linii generale, în această epocă predomină noua cursivă, care succede minusculei bizantine. Aceasta din urmă cunoscuse o degenerare caracteristică, cu începere din secolul al XIII-lea și, după unii învățați, abia dacă se mai poate vorbi de o *nouă minuscule* în perioada care se întinde pînă la căderea imperiului bizantin sub otomani, într-atît scrisul e pătruns de formele cele mai diverse ale cursivei. Pe de altă parte, *minusculele medii* sau *mixte*, care înflorise în secolele X—XIII, se continuă cu neînsemnate modificări, pînă tîrziu, în manuscrisele caligrafiate. Secolele XV și XVI vor aduce o renaștere a scrierii grecești în scrisul umanist care înflorește în apusul Europei, dar a cărei influență asupra scrisului grecesc din imperiul otoman e discutabilă. În schimb, credem că nu greșim dacă întrevădem o renaștere oarecum similară și în Orient, renaștere care ar începe o dată cu ultimele decenii ale secolului al XVI-lea și e vizibilă mai ales în prima jumătate a secolului următor; scrierea de cancelarie adoptă, în anume documente solemne, minuscule fastuoase a manuscriselor caligrafiate. Acestea continuă în întreg secolul al XVII-lea să imite minusculele bizantine, uneori cu atîta îndemînare, încît unele manuscrise copiate la răsrucea veacurilor XVI și XVII au putut fi socotite de ochi mai puțin exersați ca produse ale unor școli de caligrafie bizantine. În secolul al XVIII-lea și la începutul celui următor, noua cursivă continuă să fie folosită în chip aproape exclusiv; după cum am avut prilejul să amintim, o cercetare viitoare va trebui să țină seama și de înrîurirea tiparului asupra evoluției acestei noi cursive.

Literele punctate. Dacă o cercetare a evoluției scrierii grecești post-bizantine pe întreaga sa arie orientală, inclusiv în țările noastre, rămîne o sarcină a viitorului, credem că ne putem, totuși, opri asupra acestei scrieri, în cîteva particularități care țin de folosirea ei, așa cum o întîlnim pe teritoriul patriei noastre.

În primul rînd trebuie să amintim o ușoară adaptare a literelor alfabetului grecesc la redarea ocluzivelor sonore *b* și *d*. În capitolul precedent am înfăți-

șat procedeele obișnuite de redare a acestor sunete, prin resursele obișnuite ale alfabetului. Totuși, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și în prima jumătate a celui următor, aceste resurse au părut neîndestulătoare și, paralel cu procedeele de redare mai sus expuse, s-a recurs — pe o arie care rămîne să fie mai precis determinată, dar care cuprinde în orice caz și țările romine — la punctarea literelor care trebuiau să exprime sunetele amintite; o influență a alfabetului arab, care folosește caractere punctate, pare indiscutabilă. Punctarea afectează în primul rînd literele care exprimă surdele corespunzătoare, adică π și (mai puțin) τ. Astfel, Πασαράπα: *Basaraba*; Σλοποζία: *Slobozia*; și Πάτουλας: *Radul*, Ἀτάνα: *Adana*.

Alteori, însă litera afectată de punct este cea corespunzătoare literei din alfabetul latin care redă pe una sau cealaltă din ocluzivele sonore amintite și anume pentru *b* și *d* literele β și δ. De exemplu:

Βασαράβας: *Basaraba*; Βουράτι: *Bîrlad*; și Πάδουλ: *Radul*; Ὀλλάνδα: *Olanda*; Πόδουλ-κιάτρα: *Podul Chiatra*.

Pentru constrictiva prepalatală surdă *ș* se folosește de asemenea un σ punctat. Ex. Σῶμνα: *șumna*.

Pentru nume proprii românești, dar mai ales pentru nume apelative și proprii străine, întîlnim uneori un σ întreit punctat. Exemplu: Πάρεσ̣̣: *Rareș*; Δράγοσ̣̣: *Dragos*; <Alexandru> τζέλ πουν̣̣ σ̣̣ι μάρε: *cel bun și mare*.

E limpede că în aceste cazuri σ̣̣ redă litera *ș* (șin) din alfabetul arab. De altfel, punctarea literelor se folosește mai cu deosebire pentru cuvinte și numiri turcești, respectiv arabe sau persane, introduse în grecește.

Un semn grafic de întrebuințare panhellenică vrednic de semnalat este așa-zisul *hyphen* (ὕφέν) care se așează de obicei sub un ι, exprimînd sunetul *yod*, urmat de o vocală pentru a indica prezența unui diftong. Așa de exemplu: Κραγιόβα: *Craiova* (dar și Κραγιόβα sau Κρατιόβα), Παλιάνος: *Băleanu*.

În unele cazuri hyphenul se așează și sub alte litere, ca de pildă semivocala *o* înaintea unui *a*. Exemplu ζήοα: *ziua*.

Texte transcrise în alfabet străine. Un aspect al scrierii grecești care trebuie relevat îl constituie pe de o parte texte în limba romînă, transcrise cu caractere grecești, pe de alta, texte grecești transcrise cu caractere chirilice.

Un exemplu din prima categorie îl constituie copia manuscrisă din secolul al XIX-lea a unui evangheliar romînesc, executată la Brașov, probabil pentru folosința unor greci vlahofoni. Redăm un scurt fragment, cu transcrierea noastră alăturată:

Ζήσαου Δόμνουλ πίλδα άτζάστα
 ούν άμ άβεά δοι φετζόρη. Σι άου
 ζης τζέλ μάϊ τένερ έν ίέι τατέ-
 νε σέου, Τάτε έμ πάρτε τζε
 μι σε κά ε έν άβουτζίε, σι λάου
 έμτ ερτζιτ λώρ άβουτζία.

Zis-au domnul pilda aceasta :
 un om avea doi feciori și au
 zis cel mai tinăr din ei tăti-
 ne-său: tată, dă-mi partea ce
 mi se cade din avuție. Și le-au
 împărțit lor avuția¹.

La începutul secolului al XIX-lea, transcrieri de texte în alfabetul grec se întîlnesc în cîteva culegeri grecești de poezii lirice — manuscrise și imprimare — unele însoțite de notația muzicală orientală (psaltică). Într-o

¹ Pasajul este extras din *ms. rom.* 1139 (fost Gaster 78) al Academiei R. P. R., f. 56^a. Ms. a fost copiat de un Anton Stamatopol, la Brașov, către 1828.

asemenea culegere, imprimată la Constantinopol la 1830 și care a circulat și în copii executate în Țara Românească, întâlnim «cîntece de lume» românești trans-literate în alfabetul grecesc. Iată două exemple:

Πουίκουλιτζα με γιουπίτα
Τζε γεστ τριστα σι μαχνιτα

Puiculița mea iubită,
Ce ești tristă și mîhnită...

sau cîntecul încă și mai cunoscut:

Ζηοα, τζασουλ ξεσπαρτζηρη
Ινσεμνατ κου μουνα τα

Zioa, ceasul despărțirii
Însemnat cu mîna ta¹

Pe lingă texte românești, culegerile de acest fel obișnuiesc să transcrie mai ales cîntări în limba turcă și mai rar în cea italiană.

Redarea prin caractere grecești a unui text românesc mai cuprinzător confirmă principiile pe care le-am enunțat în capitolul precedent privind regulul împrumuturilor românești în limba neogreacă.

Mai des întâlnim texte grecești transcrise cu caractere chirilice, fie în manuscrisele slave, fie în cele românești copiate pe teritoriul nostru în secolele XVI — XIX. Faptul se datorește pe de o parte unor exigențe de ordin liturgic care impuneau intercalarea, în cadrele oficiului alcătuit în limba slavă sau romînă, a unor scurte texte în limba greacă, pe de altă parte, ignorării alfabetului grec, ceea ce determină pe copişti să le redea în caractere chirilice. Cît privește felul însuși de transcriere, acesta dă adesea măsura inculturii copiştilor, care se face sensibilă mai cu seamă în separarea inexactă a cuvintelor din textul grecesc respectiv. E de la sine înțeles că în majoritatea cazurilor textele se citeau în mod mecanic, fără să fie înțelese de oficiant, afară de împrejurarea cînd textul grec reproducea, în paralel, un text slav sau cînd reda pur și simplu un moment al slujbei ecleziastice, care era cunoscut oricărui slujitor, în orice limbă s-ar fi citit.

Astfel, în splendidul manuscris cuprinzînd *Slujbe'nicul* mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei, copiat la jumătatea secolului al XVII-lea, așa-zisele ecfonise (ἐκφώνσεις, în limba slavă: кѣсгласѣ) sînt redată în text paralel — slav și grec. Iată un fragment din textul grec, transcris cu caractere chirilice, dintr-un asemenea ecfonis, pe care l-am copiat aducînd în rînd literele aruncate deasupra rîndului. Paralel dăm textul în grafia originală

Ἰνα κὲ ἀκτὴ σὶν ἡμῖν δοῦρασσι
τὸ πάντιμον κὲ μεγαλοπρεπὲς ὄνομα
ς, τὸ πατὴρ κὲ τὸ υἱὸς κὲ τὸ
ἀγίῳ πνεύματι, ἡνὶ κὲ ἀν, κὲ ἡς
τὸς ᾠνάς τῶν ᾠωνῶν.

Ἰνα καὶ αὐτοὶ σὺν ἡμῖν δοξάσωσι
τὸ πάντιμον καὶ μεγ. λ. πρεπὲς ὄνομα
σου, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ
Ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς
τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. ²

Uneori în texte mai puțin folosite, copistul — mai ales cînd e incult — desfigurează în atare măsură forma grecească, încît e necesar un proces destul de laborios de reconstituire a originalului. Iată dintr-un manuscris de cîntări

¹ Textele sînt împrumutate din *ms. gr.* 370, f. 189^v și 190^r al aceleiași biblioteci, copie executată în București, după scrierea grecească Βίβλος καλουμένη Εὐτέρπη... [Carte numită Euterpe...]. imprimată la Galata (Constantinopol), în 1830.

² Vezi *ms. rom.* 1790, f. 17^v al bibliotecii Academiei R. P. R.

bisericești din secolul al XIX-lea, transcrierea, în caractere chirilice, care se dă unui axion în limba greacă și, alăturat, forma greacă corectă a cîntării respective.

Нѣ никиндѣ тисѣ фисѣ ѿс ѿри
 ен си парѣне ахрандѣ, парѣне
 вѣгар токос кѣ зѡин промнисте кете
 ѡнатѡс, имѣта токон парѣнос,
 кѣ мѣта ѡнатѡн зѡса, созис аѣ
 ѡѡтоке тѣнгарѡномѣансѣ.

Νενίκηνται τῆς φύσεως <οἱ> ὅροι
 ἐν τοῖ Παρθένε ἄχραντε· π ρθενεύει
 γὰρ τόκος καὶ ζῶην προμνηστεύεται
 θάνατος. Ἐμετὰ θάνατος ζῶσα, σώζοις
 αἰεὶ Θεοτόκε τὴν κληρονομίαν σου.¹

Transcrierea cu caractere cirilice e interesantă nu numai prin despărțirea arbitrară a cuvintelor și prin accentuarea fantezistă, dar și prin caracterul său de transcriere fonetică, în care vechii diftongi sînt redați prin monoftongi sau grupele de sunete care astăzi le corespund (de exemplu: -αι > ε; ει > η; — ευ — > εκ), iar ocuzivele surde precedate de sonanta *n* trec în sonorele corespunzătoare (ἄχραντε > ахрандѣ; τὴν κληρονομίαν > тѣнгарѡномѣансѣ).

Amintim că procedeul transcrierii în caractere chirilice a cuvintelor grecești se întâlnește folosit și în tipărituri relativ tîrzii. Astfel, în *Abețedar greco-roman i bulgaro*, imprimat la București în 1827, un vocabular cuprinde termeni uzuali în cele trei limbi, formei grecești alăturîndu-i-se și transcrierea chirilică. Astfel:

ἀσμη — ὁ κόσμος — ὁ космос — смѣтъ, міръ, вселенная
 τρηχνητῶ — ὁ κεραυνός — ὁ κεραυνός — стрѣла, персьнѣ, etc.

De data aceasta transcrierea chirilică este o transliterație făcută de un cărturar.²

O cercetare mai amănunțită asupra transliterărilor unor texte grecești în alfabet străine sau unor texte străine în alfabetul grecesc merită să fie întreprinsă pe o bază mai largă. Exemplele din cadrele culturii medievale apusene sînt și ele instructive³. Pentru domeniul liturgic, îndeosebi, asemănarea factorilor care au determinat transliterările, în Apus (pe o scară mult mai restrînsă), cit și la noi, e vădită.

Se poate vorbi de o înriurire a scrierii chirilice asupra formei însăși a scrierii grecești mai noi? Lipsesc însă elemente suficiente pentru a o putea afirma. Vom reține totuși observația făcută de Émile Legrand asupra unui

¹ Vezi *ms. rom.* 1102 al Academiei R. P. R. (sec. XIX), f. 12r.

² Pentru *Abețedar greco-roman i bulgaro în trei limbi*, să se vadă descrierea la I. Bianu, N. Hodoș și D. Simonescu, *Bibliografia românească veche*, t. III, București, 1936, p. 542, nr. 1317. Cf. și Valeri Pogorelov, *Опис на старите печатани бжлгарски книги* (1802—1877), Sofia, 1923, p. 28—29; la p. 29 se dă o listă de cuvinte în cele trei limbi, de unde am împrumutat și noi exemplele date.

³ Vezi V. Gardthausen, în *op. cit.*, II, p. 257—261 și mai ales în articolul său *Die griechische Schrift des Mittelalters im Westen Europas*, publicat în «Byzantinisch — Neugriechische Jahrbücher», VIII (1929—1930), p. 114—131. Să se vadă și studiul lui B. Bischoff *Das griechische Element in der abendländischen Bildung des Mittelalters*, în «Byzantinische Zeitschrift», XLIV (1951), p. 27—55.

manuscris cuprinzînd cronică rimată a lui Gh. Palamedes, privitoare la Mihai Viteazul¹.

Într-un manuscris grecesc din fosta bibliotecă imperială din Viena, cuprinzînd copia traducerii grecești a lui Ieremia Cacavela de pe lucrarea cunoscută a lui Platina, *De vita et moribus summorum pontificum historia*, N. Iorga a putut observa că literele inițiale sînt chirilice, nu grecești².

O influență neîndoielnică a caracterelor latine asupra celor corespunzătoare grecești se observă, în cîteva cazuri, în scrierea cunoscutului copist de la începutul secolului al XVIII-lea, Mihail Macri din Ianina³.

Caractere latine pentru redarea unui text grecesc s-au folosit, întîmplător, și în corespondența privată, în secolul al XVIII-lea. Astfel, în scrisoarea vistierului Gheorghe Costachi din 3 aprilie 1766, în afara adresei, semnăturii și datei, textul este în întregime grecesc. Sistemul de transcriere folosit nu e lipsit de interes; notăm, astfel, redarea lui δ prin *dh*, θ prin *th* și χ prin *ch*. K înainte de *e* se redă prin *kh* sau, altminteri, prin *c*; diftongul *eu* se redă prin *eu*, etc. Caracterul general al transcrierii e cel fonetic⁴.

Înainte de a încheia, vrem să arătăm că o viitoare cercetare adîncită asupra scrisului grecesc în țările noastre va trebui să ia în considerare și alte semne grafice decît cele aparținînd alfabetului și, îndeosebi, pe cele care exprimă unități de măsură, greutate și monede. Astfel, într-un studiu, Emil Virtosu a atras atenția asupra unui act grecesc scris la 23 aprilie 1694, la București, în care semnul I exprimă noțiunea de jumătate⁵. O bază documentară mai largă ne va lămuri dacă semne de acest fel sînt creații ale grafiei neoeleiene sau — cum e mai probabil — au fost împrumutate dinafară.

¹ Vezi É. Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, vol. II, Paris, 1881, p. LXXXI: *L'orthographe du manuscrit est pitoyable; souvent le scribe ne semble pas avoir compris ce qu'il copie; l'écriture est prétentieuse et, de prime abord, produit l'effet de caractères slaves*. Trebuie să observăm, totuși, că manuscrisul operei lui Palamedes nu știm să se fi copiat pe teritoriul țării noastre; astăzi el constituie ms. gr. 5573 al Muzeului britanic din Londra.

² N. Iorga, *Manuscrite din biblioteci străine relative la istoria romînilor*, I, în «Anal. Acad. Rom.», Mem. Secț. Ist., Seria II, tom. XX (1898), p. 212.

³ Vezi chipul în care e redat Σ , sau grupul $\tau\zeta$, în facsimilul dat de C. C. Giurescu, *Nicolae Milescu spătarul. Contribuțiuni la opera sa literară*, în «Anal. Acad. Rom.», Mem. Secț. Ist., Seria III, tom. VII, (1927), pl. I.

⁴ Scrisoarea se păstrează în colecțiile Academiei R. P. R. sub cota: Doc. XI/141. Caractere latine în redarea unui text grecesc s-au folosit și în scrisorile lui Ienacachi Millo, din aceeași epocă (1763); vezi N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, București, 1903, p. 320 și 336.

⁵ E. Virtosu, *Cirilicale. Note de paleografie romînească*, în «Arhiva Romînească», IV (1940), p. 315.

Fig. 1. — Pagină din *Tetraevangelul* slavo-grec scris la mănăstirea Neamț de Gavriil Monahul în 1492, azi cod. can. gr. 122 al Bibliotecii Bodleiane din Oxford (După *Documente de artă românească din manuscrise vechi*, adunate de Ion Bianu. Fasc. I, București, 1922, pl. II).

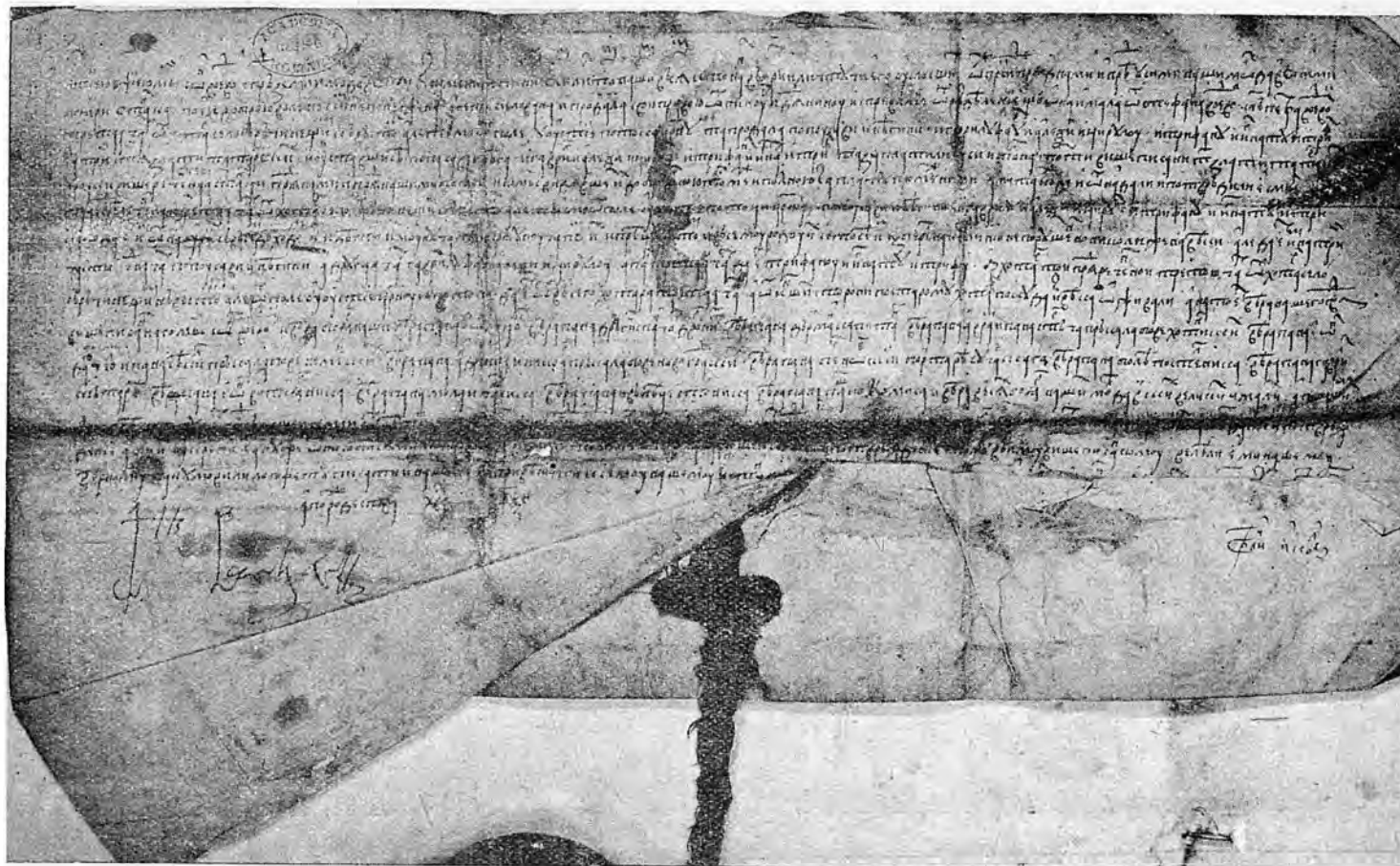

Fig.2. — Document slav din 19 mai 1563, cu semnătura grecească a lui Țeșpot vodă, domnul Moldovei (Bibl. Acad. R.P.R., cota: Pec. 91).

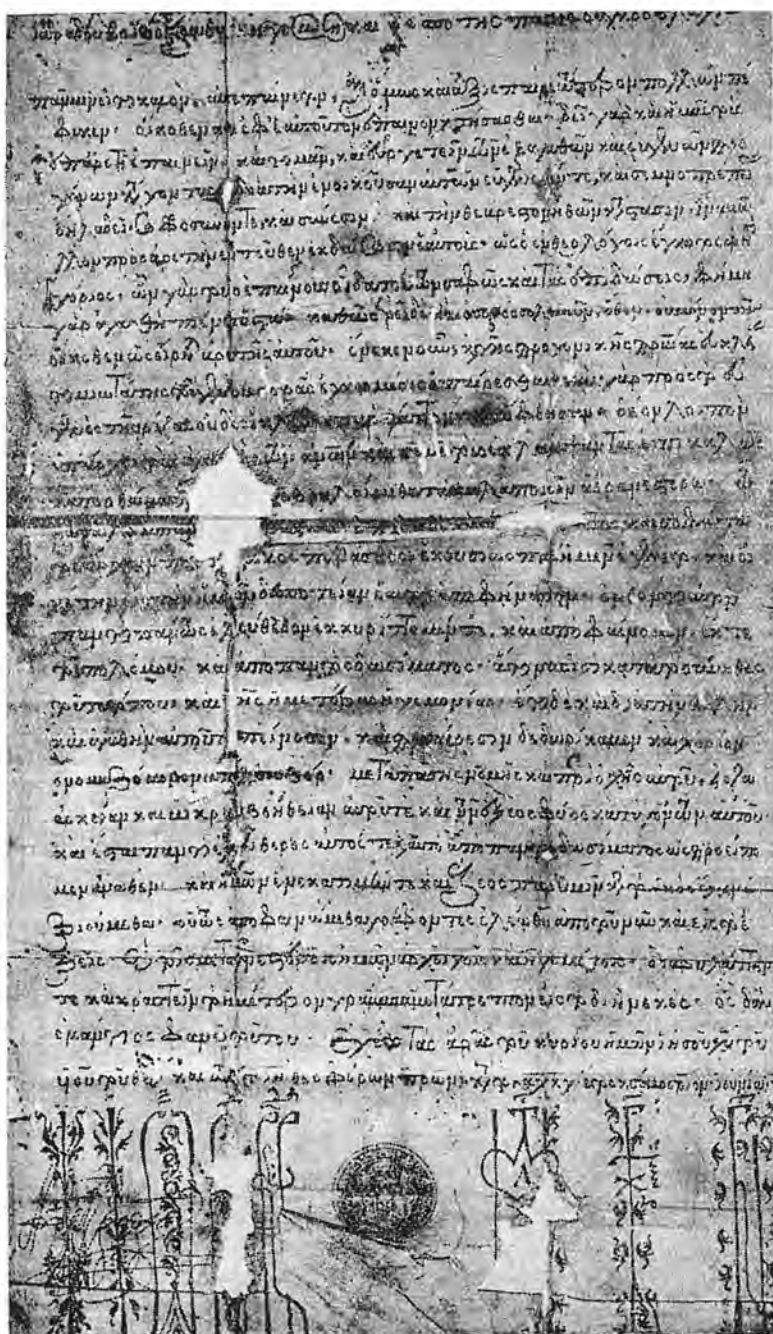

Fig. 3. — Document din 20 iunie 1624, de la Radu vodă Mihnea, domnul Țării Românești (Bibl. Acad. R.P.R., cota: Doc. XLII/6).

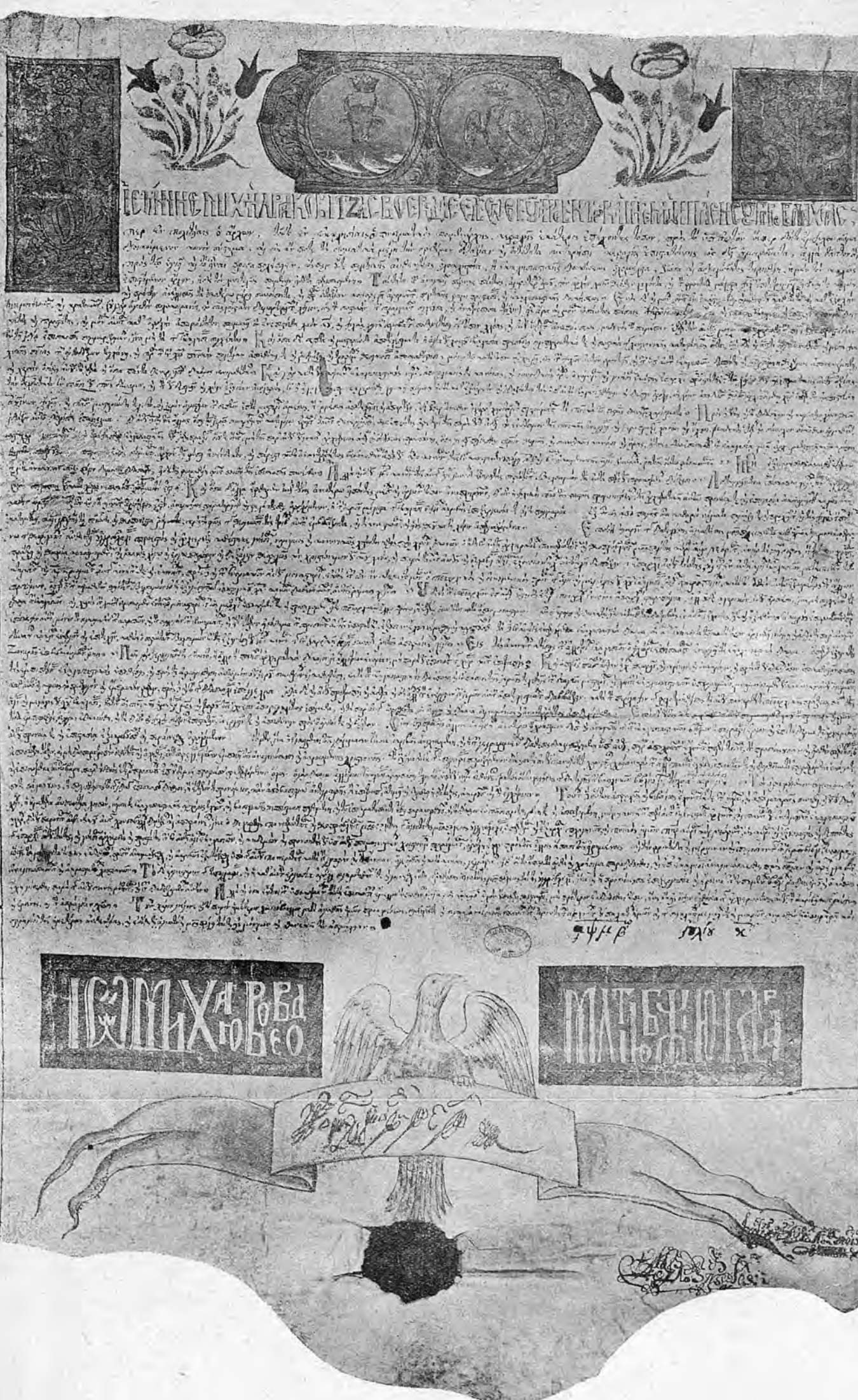

Fig. 4. — Document din 20 iulie 1742, de la Mihail Racoviță, domnul Țării Românești Bibl. Acad. R.P.R., cota: Doc. LV(1).

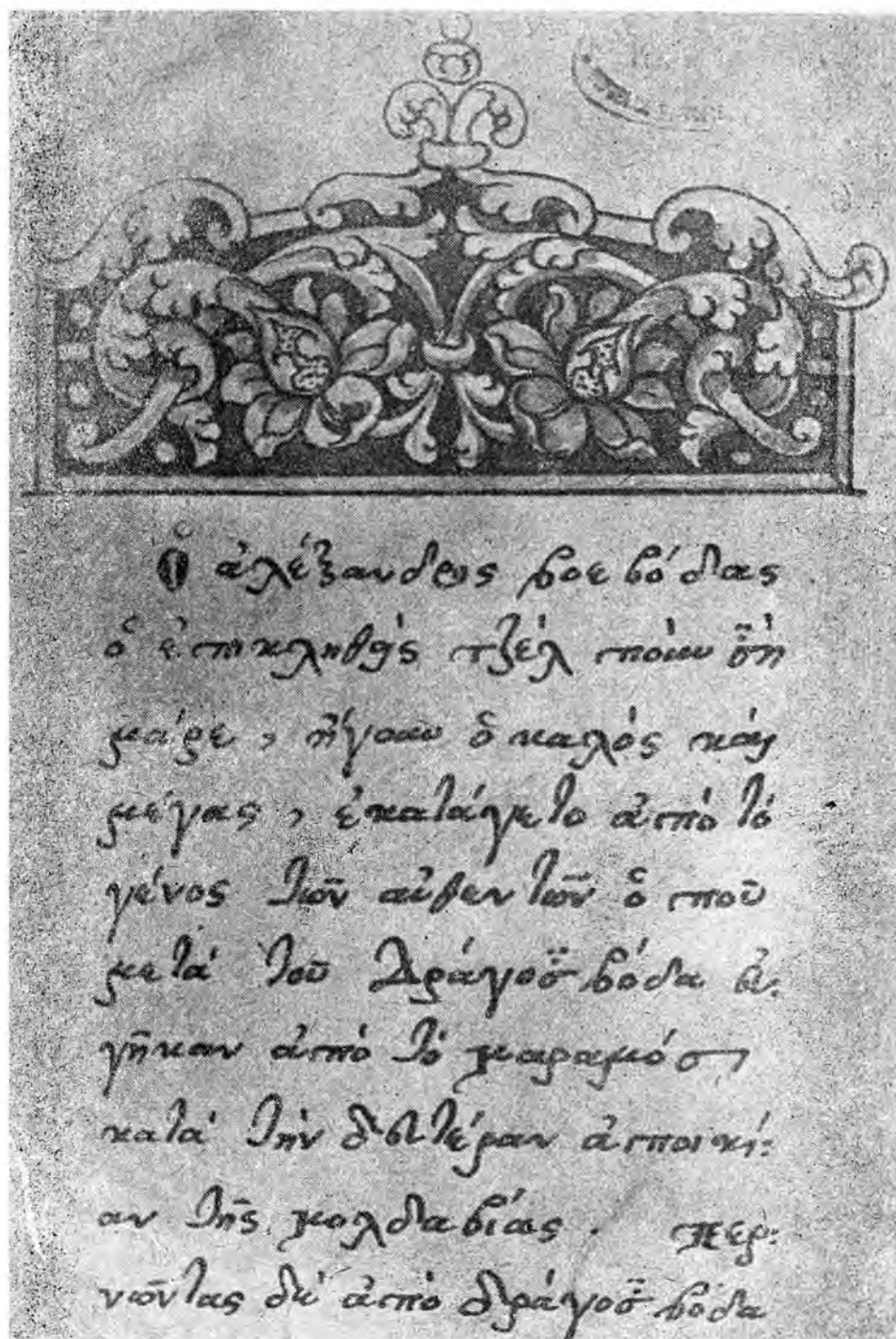

Fig. 5.—O pagină cu litere punctate din *ms. rom. 1354* al Acad. R.P.R. (circa 1728), f. 58.

Fig. 6. — Text grec transcrit in caractere chirilice, in *ms. rom.* 1790 al Acad. R.P.R. (circa 1650), f. 17 v.

ELEMENTE DE CRONOLOGIE

DE

ION IONAȘCU și FRANCISC PALL

CRONOLOGIA DOCUMENTELOR DIN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÎNEASCĂ

DE

ION IONAȘCU

NOTIUNI DE CRONOLOGIE GENERALĂ

În perioada de început și de ascensiune a feudalismului, la baza ideologiei claselor dominante a stat concepția religioasă asupra originii și dezvoltării societății omenеști, această ideologie contribuind la menținerea în dependență a maselor asuprite de către feudali. În astfel de condiții, acei ce se îndeletniceau cu cercetarea trecutului societății omenеști și susțineau punctul de vedere al clasei stăpînitoare luau în considerare — fără spirit critic — toate povestirile bazate pe tradiție și fantezie, plămuite mai ales de elemente clericale, alcătuiind lucrări străine de adevărul istoric.

O dată cu dezvoltarea forțelor de producție, cu desființarea izolării domeniului feudal în condițiile destrămării economiei naturale, ale creșterii puterii centralizatoare a statului și limitării privilegiilor marilor feudali, odată cu sporirea producției de mărfuri pentru piață și dezvoltarea orașelor, își face loc treptat un curent nou în ideologia vremii, umanismul burghez. Acest spirit de înnoire, născut în lumea orașelor, s-a dezvoltat tot mai mult în lupta acerbă și îndelungată purtată cu ideologia bisericii feudale, atacînd fără cruțare născocirile cu privire la desfășurarea procesului istoric și susținînd lărgirea domeniului cercetării istorice prin analiza critică a diferitelor izvoare istorice scrise, nu numai a textelor narative — mai ales hagiografice — ce se caracterizau prin abundența legendelor învăluite în miracole și ignoranță.

Necesitatea descoperirii și clasificării acestor izvoare, a stabilirii provenienței și autenticității lor în vederea utilizării pentru cunoașterea științifică a trecutului omenirii, a determinat apariția treptată în perioada de descompunere a feudalismului și de afirmare a noilor relații capitaliste, a unor discipline auxiliare ale istoriei, ca: paleografia, sigilografia, heraldica, diplomatia, cronologia, arhivistica ș. a., care tratează «metodele tehnice de analiză critică și folosire a izvoarelor istorice scrise»¹.

¹ Vezi Большая Советская Энциклопедия, vol. XIX, ed. a II-a, Moscova, 1953, p. 45.

Cronologia (cuvînt compus din termenii grecești χρόνος = timp și λόγος = cuvînt, vorbire, expunere, deci «expunere despre timp») este o știință auxiliară a istoriei, care are de obiect «stabilirea exactă a datelor, evenimentelor istorice sau a documentelor», citeodată prin cronologie înțelegîndu-se și «totalitatea datelor istorice, așezate în ordine succesivă»¹.

În rindurile ce urmează vom prezenta unele elemente de cronologie astronomică și mai ales tehnică, relative la diferitele sisteme de măsurare și împărțire a timpului în trecut și punerea lor în concordanță cu sistemul cronologic actual, deoarece între ele sînt deosebiri mari.

Ceea ce interesează din acest punct de vedere este succesiunea și concordanța datelor cronologice conservate de izvoarele istorice scrise, stabilirea timpului precis cînd acestea au apărut, iar nu interpretarea lor istorică.

Pentru a face o muncă utilă științei istorice, este necesar să cunoaștem principiile sistemului cronologic practicat în zilele noastre și pe acele ale feluritelor sisteme de datare în formațiunile istorice anterioare, ca să putem înțelege și raporta elementele cronologice ce constituie datele documentelor vechi (din orînduirea feudală, de pildă) la modul actual de datare, fiindcă în mare parte — după cum se va vedea — ele nu sînt cele întrebuintate astăzi. Trebuie totodată să avem în vedere faptul că «numai stabilind data apariției documentului, cercetătorul poate să-l dea în circulație științifică și să-l folosească, deoarece un document cu emitent, loc și dată de redactare necunoscute nu folosește la nimic».² În consecință, arheograful și arhivistul trebuie să mînuiască sigur principiile de bază ale cronologiei tehnice, pentru că dacă un arhivist sau un editor de izvoare nu va fi în măsură să prelucereze și să claseze materialele documentare în așa fel încît să nu existe nici o îndoială asupra datării lor, va face o muncă zadarnică, pe care alții mai bine pregătiți vor trebui să o reia în viitor pentru a o face utilă.

Fără a ne referi aici la publicații întinse de documente, putem ilustra printr-un singur exemplu — din numeroasele ce se pot indica — cum acceptarea unei date greșite a unui document în traducere, publicat de istoricul burghez A. D. Xenopol³, l-a dus la concluzii eronate. Este vorba de un hrisov dat în București de Alexandru vodă Iliș, cu data 1616 (7125) octombrie 1, prin care sînt liberați din rîminie mai mulți țărani din satul Ciinești, plătind boierilor Rudeni 45 zloți, arătîndu-se că aceștia se vînduseră în «zilele lui Alexandru voevod fiul lui Radu voevod». Fără a analiza critic datarea și conținutul documentului, Xenopol a conchis că Alexandru, fiul lui Radu voevod, ar fi Nicolae-Alexandru, fiul marelui Basarab (el admitea că Basarab este identic cu Radu voevod).!

Or, documentul în traducerea din 1804 e datat greșit cu veleatul 7125, în loc de 7137—7138 [1628-1629] octombrie 1, cînd domnea Alexandru Iliș, succesorul lui Alexandru Coconul (1623-1627), fiul lui Radu Mihnea. Traducătorul a confundat, probabil, cifra zecilor, л (30) cu к (20) și cifra unităților з (7) sau н (8) cu е (5).

¹ Cf. Большая Советская Энциклопедия, vol. LX, ed. I, Moscova, 1984, p. 218.

² A. A. Șilov, *Îndrumător pentru publicarea documentelor din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea* (traducere la Inst. de istorie al Academiei R.P.R., multiplicată de Arhivele statului din București în «Buletin informativ», nr. 4, p. 59).

³ Vezi «Arhiva», organul Societății științifice și literare din Iași, vol. XIII (1902), p. 576—577.

Trebuie reținut faptul că în sclavagism și în faza de început și ascensiune a orinduirii feudale nu se cunoștea sistemul, ajuns astăzi aproape universal, de a data anul (milesimul) și luna după aceeași eră (era noastră sau de la Hristos) și potrivit unui calendar devenit comun la cele mai multe popoare din lume.

De pildă, egiptenii n-aveau o epocă fixă (eră) ca punct de plecare în număratoarea anilor, evenimentele istorice fiind datate prin anul de domnie a faraonului. Pentru raportarea datelor de pe monumentele și din documentele diplomatice egiptene, din importanta arhivă a regilor de la el-Amarna¹ etc., la datarea noastră, ar trebui să avem liste complete, cuprinzând datele de domnie ale tuturor faraonilor, dar atare liste cu șirul neîntrerupt al regilor nu s-au descoperit încă.

Grecii numărau anii după magistrații eponimi (arhonți, efori) sau după învingătorii de la jocurile din Olimpia, care își au originea la 776 î.e.n. (era olimpiadelor folosită prima oară de istoricii Herodot și Tucidide).

Romanii socoteau pornind de la discutabila dată a fundării Romei (753 î. e. n.) sau după era consulilor (509 î. e. n.), în timp ce bizantinii, slavii și românii începeau număratoarea de la presupusa dată a facerii lumii (5508 ani î. e. n.), sistem neștiințific (s-au găsit urme arheologice lăsate de oameni ce au trăit cu zeci de mii de ani în urmă), păstrat pînă în evul mediu, cînd i-a luat locul era noastră (zisă a nașterii lui Hristos), care a fost inventată de călugărul Dionisie cel Mic în prima jumătate a secolului al VI-lea, dar a fost adoptată cu mare greutate în preajma anului 1000, de unde s-a dat anului exprimat în această eră numele de *milesim*.

Revoluția burgheză din Franța a introdus era republicană a libertății cu începere de la 22 septembrie 1792 (echinocțiul de toamnă), care a durat pînă la 1 ianuarie 1806 și a fost reluată în timpul Comunei din Paris, 1871 (lunile Germinal și Floréal din al 79-lea an al republicii).

În centrul și vestul Europei, înainte de adoptarea erei creștine, s-a folosit metoda datării prin anul domniei suveranului respectiv (împărat, rege, principe) sau al pontificatului papilor, episcopilor etc. Acest sistem s-a menținut și după introducerea erei noastre; la noi se întâlnește, alături de era creștină, mai des în documentele privind Transilvania.

Mai sînt și alte deosebiri între modul de datare a documentelor în feudalism și datarea de astăzi, însă vom vorbi despre ele în cadrul acestui studiu la locul indicat.

NOȚIUNI DE CRONOLOGIE TEHNICĂ ASTRONOMICĂ

Înainte de a prezenta diferitele sisteme de datare în trecut și a stabili modul de raportare a datelor documentelor feudale la sistemul actual de datare, să ne oprim puțin asupra aspectului astronomic al elementelor cronologice principale în datarea curentă: ziua, luna și anul.

Cum toate evenimentele se petrec « în timp », încă « din vremuri foarte îndepărtate omenirea a început să calculeze timpul, adică să măsoare „intervalele de timp“, dintre două evenimente »², la început în mod primitiv, apoi tot mai precis.

¹ V. I. Avdiev, *Istoria Orientului antic*, București, Ed. de stat, 1951, p. 96.

² I. F. Polak, *Timpul și calendarul*, București, Ed. Cartea rusă, 1949, p. 5—6.

Nevoile vieții au impus oamenilor să stabilească un mod de măsurare a timpului pentru a-și putea coordona mai bine munca, ținând seamă de durata fiecărei lucrări ce aveau de făcut. În acest scop ei s-au folosit de o serie de fenomene naturale ce observaseră că se repetă cu o mare regularitate și la intervale de timp egale¹.

Ziua. Cel dintâi fenomen care a atras atenția omului din vremuri străvechi a fost mișcarea (aparentă), mereu repetată și regulată, a soarelui ce răsare și apune, făcând ca după ziua luminoasă, pe care romanii o numeau « zi naturală », să urmeze noaptea cu cerul înstelat. Acest fenomen periodic al succesiunii neîntrerupte a răsăritului și apusului soarelui este cel mai important din viața de toate zilele. Ziua împreună cu noaptea, adică intervalul de timp scurs între două răsărituri de soare, a fost la început singura unitate de măsurat timpul. Aceasta este ziua numită « civilă », cu care oamenii socotesc în felurile acțiunii ale traiului lor și cuprinde 24 de ore, adică timpul ce este necesar pământului să facă o rotire — în direcția vest-est — în jurul axei sale, realizând astfel cea mai regulată mișcare din univers din câte ne sînt cunoscute și care nu și-a schimbat de loc durata în timp de 2 000 de ani².

În antichitate, egiptenii, chinezii, babilonienii etc. au simțit nevoia de a împărți intervalul de timp dintre două răsărituri de soare (*ziua astronomică*) în unități mai mici de timp și au născocit pentru măsurarea părții luminoase a zilei gnomonul, împărțindu-l în șase fracțiuni egale, iar pentru măsurarea nopții ceasornicele cu nisip, apă (clepsidra). Romanii au divizat ziua civilă în 24 de părți, *horae* [ore]. Prin secolul al XII-lea s-a inventat pendula, care bătea 12 ore (1—12) începînd seara și alte 12 ore începînd dimineața. În turnuri înalte s-au așezat orologii mari (de exemplu în turnul Spaski la Kremlin în 1624). S-au inventat în secolul al XVI-lea și ceasornicele de buzunar.

În ceea ce privește începutul zilelor la popoarele vechi, el a variat.

Astfel, egiptenii, chinezii și romanii, într-o anumită perioadă din istoria lor, considerau că ziua începe la miezul nopții; babilonienii socoteau acest început la răsăritul soarelui, iar arabii, evreii și grecii numărau zilele pornind de la apusul soarelui. Pe lângă diversitatea sistemelor, trebuie să ținem seama și de faptul că aceleași popoare au trecut cu vremea de la un sistem la altul, ceea ce constituie o dificultate în datarea precisă a textelor vechi.

Pînă acum treizeci de ani astronomii considerau începutul zilei la amiază, cînd razele soarelui cad perpendicular pe pămînt și împart ziua în două părți egale, ceea ce nu corespundea însă nevoilor practice ale oamenilor, rupînd ziua naturală în două, impunînd pentru partea anterioară orei 12 din zi o dată, iar pentru partea de după amiază, altă dată. Astfel, ei au convenit în anul 1925 ca ziua astronomică să înceapă, ca și ziua civilă, la miezul nopții, după ora 24, notînd acest moment cu zero (0).

Globul pămîntesc se învîrtește în jurul axei lui imagine, ale cărei capete sînt polii, în 24 de ore (ziua civilă, calendaristică sau astronomică), descriînd cercuri de 360° și parcurgînd 15° pe oră. Cel mai mare cerc este ecuatorul situat la egală distanță de poli. Numai locurile situate pe

¹ Const. Drîmbă, *Timpul și măsurarea lui*, București, Ed. de stat pentru literatură științifică, 1952, p. 4—6.

² Cf. I. F. Polak, *op. cit.*, p. 10.

același meridian geografic pămîntesc au aceeași oră, iar pe meridiane diferite, în același moment, pendula arată ore diferite, ceea ce este un lucru incomod. Pentru a se îndepărta această dificultate, s-a adoptat soluția ca ora capitalei unui stat să fie socotită ora oficială a țării respective, evitîndu-se greutatea socotirii deosebite a timpului pe teritoriul aceleiași țări. Dar dacă introducerea orei unice este convenabilă statelor cu întindere teritorială mică la est și vest, este dificilă pentru țările mai întinse, cum sînt U.R.S.S., R.P.Chineză, S.U.A. etc.

S-a rezolvat și această dificultate, adoptîndu-se ora zonală, propusă de un inginer american de căi ferate în 1884 și care consta în împărțirea ecuatorului în 24 de zone sau *fusuri orare*, prin 24 de meridiane care brăzdează pămîntul de la polul nord la polul sud la distanța de 15° longitudine unul de altul. Ele se numerează de la vest la est, pornind de la fusul 0 (zero) numit fus de origine, prin mijlocul căruia trece meridianul Greenwich de lângă Londra. Țările situate în acest fus, $7^\circ, 30'$ la est și $7^\circ, 30'$ la vest (Franța, Belgia, Anglia etc.) vor avea o oră identică. În țările din fusul nr. 1 (Germania, Italia, Austria), la est de fusul 0, ceasornicele vor fi cu o oră înainte față de Greenwich, iar țările din fusul 2 (Uniunea Sovietică — aceasta cuprinde 11 fuse — România etc.) vor avea ceasornicele cu două ore înainte. Astfel cînd la noi va fi ora 12 (amiază) la Paris va fi ora 10. Fusurile următoare (3—12) au fiecare ceasornicele cu un număr de ore înaintea orei universale a fusului zero (Greenwich), egal cu numărul de ordine al fuselor.

În fusul 12 la est de zero (în strîmtoarea Behring), timpul e cu 12 ore înainte față de Greenwich, deci dacă la Greenwich este, de pildă, vineri ora 12 ziua, la capul Ciutosk este ora 12 noaptea de vineri spre sîmbătă. S-a stabilit printr-o convenție internațională că linia unde începe ziua, numită linia de schimbare a datei, este aceea ce coincide cu linia medie a celui de al 12-lea fus orar, cu meridianul ce trece la 180° est de Greenwich, adică prin strîmtoarea Behring, pe lângă arhipelagul Figi din Oceanul Pacific etc., printr-o regiune numai de apă, fără uscat.

Dacă la vest de această linie este ziua de 18 decembrie, la est de ea este 17 decembrie. Aceasta arată că și în zilele noastre trebuie să facem o concordanță între datele evenimentelor contemporane.

Luna. Fiindcă ziua civilă era o unitate de măsurat timpul prea scurtă, popoarele vechi au găsit o unitate de timp mai lungă în mișcarea altui corp cereș, luna, care se rotește în jurul pămîntului. Acesta este de cincizeci de ori mai mare decît luna.

Durata acestei revoluțiuni este de 29 de zile, 12 ore, 44 minute și 3 secunde sau aproximativ $29 \frac{1}{2}$ zile calendaristice și poartă numele de lunăție sau de *lună lunară* (ori sinodică) și este răstimpul dintre două faze identice ale ei (de pildă de la o lună nouă — crai nou — la altă lună nouă). În această mișcare a lunii se disting patru faze: luna nouă, primul pătrar (cînd are forma unei emisfere), luna plină (ca un disc) și ultimul pătrar (iarăși emisferă).

Luna lunară (sinodică) fiind un interval de timp cu fracțiuni, anticii o socoteau de 29 de zile; cînd însă au observat că începutul lunii civile nu mai corespundea cu momentul apariției lunii noi pe cer în forma unei seceri subțiri (crai nou), au socotit-o de 30 de zile, dar au ajuns iarăși la neconcordanță; atunci au trecut la un calendar lunar, în care după o lună de 29 de zile venea una de 30 de zile (deci luna medie de $29 \frac{1}{2}$ zile), menținîndu-se

această alternanță între cele 12 luni ale anului lunar, care era de 354 sau 355 de zile.

Dintre popoarele vechi, care au avut un an lunar, numai cele ce au îmbrățișat religia musulmană l-au menținut nemodificat, în timp ce altele l-au pus în concordanță cu anul solar. Babilonienii, chinezii, grecii, romanii, arabii ș. a. au avut la început un an lunar. Apariția pe cer a lunii noi, în prima zi a lunii, era anunțată publicului de către preoți, arătându-se tot atunci și datele sărbătorilor din acea lună lunară. La romani, ziua de întii a lunii s-a numit *calende*, care derivă de la verbul *calo-are* [a chema, a anunța], de unde și cuvântul *calendar*.

Sistemul cronologic al popoarelor vechi corespunde concepției lor religioase. La babilonieni în special, puterea zeilor era considerată de natură astrală și pentru a descifra acțiunea acestora a fost creată astrologia. Observarea atentă a mișcării astrelor — în special a soarelui și a lunii — a deschis calea astronomiei și a principiilor de măsurare și socotire a timpului.

În perioada de dominare a astrologiei s-au dat zilelor săptămânii denumiri de planete. De mișcarea lunii își are legată originea și *săptămîna* de șapte zile, corespunzînd unui pătrar de lună, dar numai în parte, deoarece patru săptămîni formează 28 de zile, iar pătrarele lunii cuprind 29 1/2 zile.

Cei dintii care au socotit timpul și în săptămîni au fost babilonienii și evreii. Aceștia din urmă le denumeau la început prin numere (de la 1 la 7), apoi prin nume de planetă.

În perioada mai veche, grecii n-au cunoscut săptămîna, pe urmă au împrumutat-o de la evrei. Ei desemnau o parte din zile prin numere (luni fiind ziua a doua, marți a treia, miercuri a patra, joi a cincea, iar a șasea zi era « ziua pregătirii » — *παρασκευή* —, iar a șaptea sabbat. O dată cu răspîndirea creștinismului, ziua primă a săptămîinii, *dominica* romană, deveni « ziua domnului » — *κυριακή*.

Nici romanii n-au cunoscut multă vreme săptămîna de șapte zile, ei avînd un alt ciclu, de opt zile — *nundinae* — notate în calendar cu litere de la A la H, de unde: litere nundinale. Denumirea zilelor grupate în săptămîna (*septimana*, *hebdomas*), după planete — lună (*dies lunae* — luni), Marte (marți), Mercur (miercuri), Joe-Jupiter (joi), Venus (*Venerem* — vineri), Saturn (*Sabbat* — sîmbătă) — apare în inscripții, în Italia, în secolul I î. e. n. Sistemul s-a generalizat în întregul imperiu roman după apariția creștinismului. În anul 321 e. n., Constantin cel Mare a fixat duminica (*dies dominî*, *dominica*) drept începutul săptămîinii. Aceste denumiri se păstrează în zilele de săptămîină la poporul nostru și sînt o moștenire a vocabularului creștin¹:

De la romani, săptămîna a trecut la germani. Aceștia au înlocuit numele divinităților romane date zilelor săptămîinii cu ale zeităților corespunzătoare germane: Zivistag <*Dienstag* — marți>, Wodanstag <*Mittwoch* — miercuri>, Thorstag <*Donnerstag* — joi>, Freistag <*Freitag* — vineri>². Duminica era socotită ziua soarelui (*Sonntag*).

Slavii precizau zilele săptămîinii prin numere (*vtornic*, a doua zi = marți; *sreda*, mijlocul săptămîinii = miercuri; *cetvîrg*, a patra zi = joi; *peatnița*, a cincia zi = vineri), în afară de duminică (*nedelia*, ziua de tîrg — de unde

¹ N. Iorga, *Cîteva observații asupra celui mai vechiu tezaur cultural românesc*, în «Anal. Acad. Rom.», Mem. Secț. Ist., XIII (1933), p. 326.

² Dr. V. Gheorghiu, *Noțiuni de cronologie calendaristică și calcul pascal*, București, 1936, p. 11—12.

și onomasticile noastre Nedelco și Nedelea), luni (*ponedelnic* = ziua de după duminică) și simbătă (*subota*). Această nomenclatură se conservă la ruși, cu deosebirea numai că duminica este numită *vosresenie*.

Romanii numeau zilele destinate sărbătorilor sau odihnei, *feriae*. În cronologia latină medievală *feria secunda* însemna luni, deci săptămîna începea cu duminica (*feria prima*), în timp ce la slavi luna era prima zi din săptămîină. La fel este obiceiul la unguri, care încep săptămîna cu luni, iar miercurea o numesc *szereda* (la germani *Mittwoch*, cu același sens: mijlocul săptămîinii).

Pentru a avea o unitate de timp mai mare decît luna lunară sau sinodică (lunația), cei vechi au luat în considerare mișcarea aparentă a soarelui pe ecliptică și anume intervalul de timp necesar acestui astru pentru ca, plecînd de la un punct oarecare, să revină în același punct. Acestei măsuri cronologice i s-a dat numele de an solar.

Anul. În afară de mișcarea de rotație a pămîntului în jurul axei lui, care se produce în 24 de ore, planeta noastră mai are o a doua mișcare, pe care o face de data aceasta în jurul soarelui. Durata de timp în care se petrece această mișcare a pămîntului în jurul soarelui se numește *an* (lat. *annus* = inel, oerc, ciclu).

În antichitate și evul mediu, oamenii credeau că pămîntul este centrul universului, că este fix și soarele se învîrtește în jurul lui (sistemul lui Ptolemeu). Dar, prin anul 1512, învățatul polonez N. Copernic a răsturnat această concepție falsă, predicată de biserică, stabilind că pămîntul și celelalte planete se învîrtesc în jurul soarelui¹ și, deci, mișcarea aparentă a soarelui pe ecliptică (cercul pe care el îl descrie pe cer, numit așa fiindcă eclipsele se produc cînd luna se află în același plan sau aproape de el) este în realitate mișcarea de translație a pămîntului (pe care noi nu o simțim) în jurul soarelui.

Locul unde se întretaie ecliptica descrisă de soare cu ecuatorul (și acest loc nu este constant) sau punctul în care soarele traversează ecuatorul trecînd din emisfera sudică în cea nordică, se numește punctul vernal γ (lat. *ver* = primăvară) și atunci este echinocțiul de primăvară (21 martie), cînd ziua este egală cu noaptea pe întregul pămînt. Timpul scurs între două treceri ale soarelui prin punctul echinocțiului de primăvară determinat de întretăierea ecuatorului și eclipticii, sau mai bine zis durata de revoluție a pămîntului în jurul soarelui, este de 365 de zile, 5 ore, 48 de minute și 46 de secunde. El poartă denumirea de an *tropic* sau *solar*.

Acesta este puțin mai scurt decît anul *sideral*, care reprezintă durata de timp în care astrele plecînd de la un punct fix pe sfera cerească revin la el, adică 365 de zile, 6 ore, 9 minute și 9 secunde. Fiind mai precis decît anul tropic solar, este folosit de astronomi, «dar viața naturii — și cu ea viața omului — sînt în concordanță cu *schimbarea zilei* și a nopții, adică cu soarele, iar nu cu stelele»².

În mișcarea vizibilă a soarelui pe bolta cerească, în timp de un an, se observă că el nu apune în aceeași regiune a cerului, iar în preajma locului unde soarele apune, nu răsare odată cu ivirea întunericului o aceeași constelație. Cu mii de ani în urmă, oamenii au constatat că aproape toate planetele

¹ Copernic a publicat însă descoperirea sa numai în ultimul an al vieții (1543), în opera intitulată *De revolutionibus orbium coelestium libri VI* [Șase cărți despre mișcarea lumilor cerești], apărută la Nürenberg.

² I. F. Polak, *op. cit.*, p. 13.

nu se depărtează mult de planul eclipticii, adică de o zonă de 18° a sferei cerești sau de un brîu cuprins între două cercuri paralele cu ecliptica, la 9° de o parte și de alta a eclipticii. În această zonă se găsesc cele 12 constelații, pe care soarele le traversează rind pe rind în decurs de un an, și se numește *zodiac*, fiindcă aproape toate constelațiile din acest brîu au nume de animale.

Acum 2 000 de ani, soarele se găsea, în prima lună de primăvară (martie) în dreptul constelației Berbecul, dar în zilele noastre, din cauza deplasării echinocțiilor (consecință a deplasării treptate pe ecliptică a punctelor echinocțiilor), în aceeași lună el se află în dreptul constelației Pești, vecină cu Berbecul. Cu toată această deplasare, lunile au rămas cu vechile semne zodiacale, martie fiind desemnat tot cu semnul Berbecului¹.

Din cauză că pămîntul face mișcarea de translație în jurul soarelui într-o poziție înclinată pe planul eclipticii, el nu vine totdeauna în același fel în fața soarelui, decurgînd de aici inegalitatea zilelor și nopților, ele fiind egale numai la ecuator. Din neegalitatea zilelor și nopților rezultă succesiunea celor patru *anotimpuri* (primăvara, vara, toamna și iarna) ale anului.

În ceea ce privește anul, « deoarece de perioadele lui este legată ordinea vieții economice, omul din vremuri imemorabile a început să se folosească de an, ca de o unitate naturală pentru măsurarea timpului. Ca urmare, în calendarele tuturor popoarelor, anul reprezintă unitatea de bază pentru măsurarea intervalelor lungi de timp »².

Dar în folosirea anului s-a ivit marea dificultate a lungimii fragmentate a anului tropic solar în 365 de zile, 5^h , 48^m , 46^s , pe care oamenii au căutat s-o rezolve întrebunțînd numai un an cu un număr întreg de zile, fără fracțiuni, care s-a numit an *civil* sau *calendaristic*.

DIFERITE SISTEME CRONOLOGICE

Din timpuri îndepărtate, oamenii au ajuns — după o îndelungată și atentă observare a periodicității fenomenelor cerești — să alcătuiască diferite sisteme de măsurare a timpului și împărțire a lui în ani, luni, săptămîni și zile, determinate de necesitatea concordanței ciclului muncilor agricole cu fenomenele naturii.

Calendarul poate fi definit ca fiind « totalitatea regulilor ce slujesc a fixa măsura timpului »³. Practica întocmirii calendarului este veche. Sistemele calendaristice se împart în trei tipuri fundamentale: solare, lunaro-solare și lunare⁴.

Calendarul solar. După cît se știe, *egiptenii* au folosit cei dintîi un calendar solar, începînd de la anul 4241 î. e. n., deci aproximativ acum 6000 de ani. Este cel mai vechi calendar cunoscut, cuprindea 12 luni de 30 de zile (fiecare lună avînd trei decade) plus cinci zile adiționale (*epagomene*), adică 365 de zile. Acest calendar nesocotea fracțiunea de aproape 6 ore din durata anului solar, era deci defectuos, ceea ce făcea ca să se

¹ Vezi Большая Советская Энциклопедия, vol. XVII, ed. a II-a, Moscova, 1952, p. 141 (cuv. *zodiac*).

² I. F. Polak, *op. cit.*, p. 38.

³ G. Flammarion, *Astronomia populară (Lucrare închinată celor însetați de știința neîncătușată)*, București, 1923, p. 165.

⁴ Большая Советская Энциклопедия, vol. XXX, ed. I, Moscova, 1937, p. 691.

producă între calendarul civil și anul tropic o diferență de o zi în patru ani, de 100 de zile în 400 de ani, de 300 de zile în 1200 de ani și de 365 de zile (un an civil) în 1461 de ani civili sau 1460 de ani astronomici. Se întâmpla astfel ca într-o perioadă de 1460 de ani solari (sau 1461 de ani civili) toate sărbătorile egiptene să treacă prin toate anotimpurile (acestea deplasându-se mereu). Perioada aceasta s-a numit *sotiacă*, după numele luci-toarei stele Sothis (Sirius) sau luceafărul de dimineață (în popor, Zorilă), care — după două luni de invizibilitate — apare la orizont în regiunea Memfis înainte de răsăritul soarelui, precedind începutul revărsării Nilului.

Acest răsărit al stelei Sothis, puțin înainte de răsăritul soarelui, se numește răsăritul heliac al lui Sothis și intervalul de timp dintre două răsărituri heliace ale stelei Sothis este egal, în medie, cu 365 1/2 zile, deci durata ei de revoluție coincide cu a soarelui, cu anul solar.

Astronomii egipteni au observat încă în secolul al III-lea î. e. n. că anul civil de 365 de zile, plecând de la un răsărit heliac, rămânea deficitar din an în an cu 1/4 zi față de Sothis, de soare și de inundații, și trebuia să treacă 1461 de ani civili (sau 1460 de ani solari) pentru ca răsăritul heliac să cadă din nou în prima zi a anului civil¹. În urma acestei descoperiri, s-a hotărât (la 239 î. e. n.) ca anul civil să fie socotit de 365 1/2 zile. Experiența lor a servit de bază pentru perfecționarea sistemului calendaristic solar la romani, în vremea lui C. Iulius Caesar.

Desigur că în scurgerea mileniilor, revărsările Nilului au determinat atît muncile anuale ale țaranului egiptean, cît și sărbătorile unor evenimente ale anului său agricol, an de an la aceeași epocă. În timp ce sărbătorile calendarului religios civil se deplasau din vară, în primăvară, etc. bazîndu-se pe un calcul fals al preoților, unele practici de ritual ale agriculturului erau fixe, fiindcă se întemeiau pe observația directă a naturii².

După ce au avut înainte și în vremea Achemenizilor un calendar lunar, cu numele lunilor conservate în cunoscuta inscripție a lui Darius I săpată în stîncă de la Behistan (în limbile persană, elamită și babiloniană), *perșii* au adoptat (în secolul V—IV î. e. n.) anul solar de 365 de zile, pe care îl foloseau egiptenii, cu 12 luni de 30 de zile, plus 5 zile epagomene. Ei corectau neconcordanța acestui calendar cu soarele, intercalînd după 120 de ani defectuoși o a 13-a lună. Acest sistem calendaristic s-a uzitat pînă în anul 651 e. n. (data morții regelui Iezdegherd), cînd perșii adoptară calendarul lunar pur, arab. Ei aveau și o eră, cu începutul la 632 e. n., numită și *era lui Iezdegherd*, ultimul sasanid.

După însușirea calendarului musulman, s-a făcut aici o reformă prin intercalarea într-un ciclu de 33 de ani lunari a 8 luni numite embolismice (intercalare), ajungîndu-se la un an solar mediu de 365,24242 de zile. Introducerea acestui sistem calendaristic, atribuit învățatului tadjic Omar Kaiam, s-a produs în anul 1079, cînd domnea în Persia șahul Gelaleddin. Acest an a devenit *era lui Gelaleddin* (15 martie 1079)³.

¹ Vezi V. I. Avdiev, *Istoria Orientului antic*, p. 96; Большая Советская Энциклопедия, vol. XI, ed. a II-a, Moscova, 1952, p. 577; A. Moret, *Le Nil et la civilisation égyptienne*, Paris, 1926, p. 21, 121, 528 (Col. L'Évolution de l'humanité); R. Weill, *Chronologie égyptienne*, Paris, 1926.

² J. G. Frazer, *Le rameau d'or*, éd. abrégée, trad. de Lady Frazer, Paris, 1923 (ed. P. Geuthner), p. 351.

³ M. Guboglu, *Tobele sincronice. Datele hegirei și datele erei noastre*, București, Ed. Direcțiunea arhivelor statului, 1955, p. XXI.

Un calendar solar vag au adoptat după cel egiptean și *armenii*, care au avut însă o *eră armeană*, începînd la 11 iulie 552 e. n. Mai tîrziu, armenii au introdus în cronologia lor calendarul iulian.

Calendarul lunaro-solar. Înainte de a analiza evoluția sistemului calendaristic solar egiptean perfecționat de romani, ne vom opri asupra sistemului lunaro-solar, care are la bază principiul ca întîia zi a fiecărei luni lunare să coincidă cu apariția lunii noi, dar în același timp și fenomenele anului solar (echinocțiile, anotimpurile) să cadă în aceleași luni, să nu se deplaseze. Mai toate popoarele antichității (babilonienii, chinezii, indienii, mongolii, evreii, grecii, romanii etc.) au plecat de la calendare lunare și au ajuns la calendare lunaro-solare, bazate pe revoluția lunii și pe mișcarea aparentă a soarelui:

Babilonienii au cunoscut calendarul lunar cu aproximativ 5000 de ani în urmă. Pentru a pune acest an civil de 12 luni (de 28, 29 sau 30 de zile, cu un total de 354—360 de zile) în concordanță cu anul solar, au început în vremea lui Hamurabi (acum 4000 de ani) să introducă în anul lunar de 12 luni o a 13 - a lună, numită *embolismică*. Astfel, într-un ciclu de opt ani lunari introduceau trei luni embolismice, iar mai tîrziu (în secolul al IV-lea î. e. n.) pentru a micșora diferența dintre anul civil și soare, au adoptat ciclul de 19 ani lunari, cu 7 luni intercalare, descoperit de greci.

Babilonienii începeau anul lunar-solar primăvara, în luna Nissan, cele 12 luni avînd diferite denumiri. Alcătuiau tabele care indicau apariția lunii noi. În legătură cu fazele lunii au inventat săptămîna de șapte zile.

La fel cu egiptenii, vechii babilonieni nu aveau eră și socoteau anii după evenimentele importante (de exemplu, « anul cînd s-a supus Amurru »), după anii de domnie a regilor sau de dregătorie a funcționarilor eponimi și după momentele unor fenomene astrale¹.

Astronomul Ptolemeu a stabilit pe baza unor texte astronomice babiloniene că regele Nabonasar și-a început domnia la 747 î. e. n. și de aici a apărut *era lui Nabonasar*.

Data formării statului seleucid (în care intra și Mesopotamia) de către Seleucos Nicator — unul din diadohii lui Alexandru cel Mare —, la 312 î. e. n., este menționată în texte cuneiforme tîrzii sub numele de era seleucidă (numită de arabi — care au utilizat-o — era Dulcarnain, adică a omului cu două coarne, așa fiind reprezentat Alexandru cel Mare pe monede) și ea își are începutul la 1 octombrie 312. Ulterior, a fost folosită în Orientul Mijlociu *era arscidă* (247 î. e. n.).

Evreii au avut în perioada cea mai veche a istoriei lor un calendar lunar asemănător cu al fenicienilor și cartaginezilor, cu luni desemnate prin numere de ordine (ca la chinezi, indieni, japonezi), așa cum procedau și cu zilele din săptămîna. După captivitatea babilonică au împrumutat numele lunilor de la babilonieni. Începutul anului a fost, într-o perioadă mai veche, primăvara, apoi toamna, în luna Tișri, fără dată fixă, aceasta deplasîndu-se pe intervalul unei luni de zile. Serbau paștele la dată fixă, 15 Nissan.

Pentru a face concordanța anilor lunari cu soarele, intercalau a 13-a lună neregulat, mai apoi sub influența calendarului babilonian, au stabilit ciclul de 19 ani cu 7 luni embolismice. Anii comuni aveau 353, 354 sau 355 de zile, iar cei embolismici 383, 384 sau 385 de zile.

¹ V. I. Avdiev, *op. cit.*, p. 25—26.

În papirusul de la Assuan, descoperit în 1904, se arată concordanța dintre datările evreiești și cele egiptene. În primele veacuri ale erei noastre evreii au fixat o *eră* zisă a lumii, avînd ca început anul 3761 octombrie, înainte de Hristos.

Grecii vechi au avut și ei la început un an lunar de 354 de zile. Prin secolul al VI-lea î. e. n., din necesități practice, au căutat să pună de acord acest an bazat pe mișcarea lunii cu mișcarea soarelui, intercalînd într-o perioadă de opt ani (*octaeteridă*) trei luni embolismice (în anii 3, 5 și 8 din ciclu, care aveau cîte 13 luni), dar concordanța nu era deplină, fiindcă în curs de 160 de ani (20 de cicluri de opt ani) începutul anului civil întîrzia cu o lună.

Sistemul octaeteridei a fost perfecționat de astronomul atenian Meton (432 î. e. n.), care a descoperit ciclul lunaro-solar de 19 ani, sau faptul că în 19 ani solari sînt 235 lunații (de 29 de zile, 12 ore, 44 de minute, 3 secunde). Deci, dacă în 19 ani lunari (de 354—355 de zile) totalizînd 228 de luni, se intercalează a 13-a lună în anii 2, 5, 8, 11, 13, 16 și 19 din ciclu (adică șapte luni embolismice) se obțin 6940 de zile sau 19 ani solari.

În felul acesta, dacă se observa în Atena la un moment dat că apariția lunii noi coincidea cu solstițiul de vară, această coincidență dintre lună și soare nu avea să se mai repete decît după 6940 de zile sau la încheierea ciclului de 19 ani solari.

Stabilirea ciclului de 19 ani, care înlătura unele inconveniente ale ciclului de opt ani, a fost apreciată de greci ca o importantă descoperire și cifrele ciclului au fost gravate cu aur pe monumentele din Atena, de unde i s-a dat numele de *numărul de aur* sau *ciclul lui Meton*. Acest ciclu a început la 16 iulie 432 (fiind atunci luna nouă după solstițiul de vară) și cunoscîndu-se originea și zilele fiecărui an din ciclu, se poate ușor face concordanța cu calendarul iulian.

Dar ciclul lui Meton s-a dovedit a fi mai lung cu $\frac{1}{3}$ zi decît lunațiile astronomice, iar ciclul de 19 ani solari, cu aproape $\frac{1}{2}$ zi mai lung decît anii tropici, de unde în decurs de 76 de ani luna își făcea revoluția cu 1,25 de zile înainte de ciclul metonian.

Această confuzie în calendarul lunaro-solar îndemna pe Aristofan în « Norii » să afirme ironic că « și zeii se plîng că nu mai știu cînd trebuie să se prezinte la altare, ca să se folosească de jertfele ce li se cuvin în anumite zile ale anului, așa încît adesea se întorc acasă nemînceți ».

Pe la 330 î. e. n., un alt astronom, Callip, a adus o corectare a sistemului metonian prin crearea unui ciclu de 76 de ani (960 de lunații), în care suprimă o zi din 27760, rămînînd 27759 de zile. Totuși, n-a reușit să pună în concordanță calendarul cu luna și soarele, căci după 380 de ani (cinci cicluri), luna nouă apărea mai devreme cu o zi, iar soarele îl depășea cu două zile; de aceea, a fost necesară o nouă reformă, a vestitului astronom Hipparc (secolul al II-lea î. e. n.) prin instituirea ciclului de 532 de ani, ajungîndu-se la un an mijlociu mai exact decît anul iulian, despre care se va vorbi mai departe.

În afară de calendarul civil religios, a mai existat la greci un calendar oficial pentru reglarea vieții publice, introdus de Clistene (secolul al VI-lea) și constînd în adoptarea unui an de 360 de zile, divizat în zece pritanii, iar pritania în trei grupe de cîte 12 zile. Din cînd în cînd, acesta era corectat prin intercalarea anului cu pritania de 39 de zile. Anul civil începea la 1

Hecatombaion, pe cînd cel oficial începea sau înainte sau după (în cursul lunilor Hecatombaion și Skirophorion).

Slavii, printr-un calendar constituit încă în cadrul orînduirii gentilice pe vremea dominației sistemului agricol bazat pe defrișarea cu ajutorul focului, «împărțeau timpul în perioade care corespundeau alternării muncilor agricole și determinau aceste perioade după lună. Prima lună, în care copacii se taie pentru a fi arși, se numea *tăietor*; a doua lună, în care se usucă arborii tăiați, *uscat*; a treia, în care copacii arși se prefac în cenușă, *berezeol* (cenușe de mesteacăn); a patra, *ierbar*; urmează *florar*, *secerător*, *treierător*»¹.

Și slavii au folosit însă în perioada cea mai veche un sistem cronologic bazat pe lună, pe care l-au corectat apoi pentru necesitățile practice ale vieții, prin punerea lui în concordanță cu soarele și anotimpurile. După creștinare, au adoptat calendarul iulian, care ține seama numai de mișcarea soarelui în determinarea duratei anului.

Lunile acestui calendar n-au legătură cu mișcarea lunii (lunațiile), ele sînt în număr de 12, dar au durate variabile (de la 28 la 31 de zile), sînt luni solare.

Calendarul lunar arab. Despre sistemul calendaristic solar ne vom ocupa cînd vom vorbi de cronologia romană, răminînd să facem mai întîi o scurtă privire asupra sistemului cronologic care e bazat numai pe fazele lunii, care este străin de mișcarea aparentă a soarelui și a fost folosit de arabi și de popoarele de religie musulmană (unele încă îl mai întrebunțează și astăzi). Acesta este *calendarul lunar pur*.

Arabii vechi se orientau în timp numai după mișcarea lunii și pătrările ei, fără a ține în vreun fel seamă de anul solar. Aveau un an de 12 luni lunare (lunații), luna de 29 de zile alternînd cu luna de 30 de zile, lungimea anului fiind de 354 de zile. Începutul fiecărei luni coincidea, în general, cu ivirea pe cer, după apusul soarelui, a lunii în formă de seceră subțire.

Durata medie a lunii lunare fiind însă de 29,5306 de zile (29 de zile, 12 ore, 44 de minute și 3 secunde) un an lunar astronomic de 12 luni are 354,3671 de zile sau 354 de zile, 8 ore și 48 de minute, de aceea a trebuit să se elimine acest hiatus prin sistemul intercalărilor.

După înfăptuirea reformei religioase în lumea arabă de către Mohamed, calendarul primitiv arab primi unele modificări. El fu adoptat de toți aderenții la noua religie numită musulmană și deveni calendar musulman, pe care l-au folosit și turcii osmanlii în toată perioada feudalismului. Acest calendar mai este folosit și azi în lumea musulmană din Asia și Africa, de arabi, iranieni, indonezieni etc.²

Pentru a pune în acord anul civil musulman cu anul lunar astronomic, turcii au creat ciclul de 8 ani, cu 5 ani comuni de 354 de zile și 3 ani bisecți de 355 de zile, prelungindu-se ultima lună din an, Zil-higge de 29 de zile, cu o zi, devenind de 30. Un ciclu mai exact este cel de 30 de ani lunari, numit ciclul arab, în care 19 ani sînt comuni și 11 ani bisecți. Aplicarea acestui ciclu face ca diferența de o zi între anul civil și anul lunar să se producă după o trecere de 3000 de ani.

Luna lunară era împărțită în patru săptămîni, iar zilele săptămîinii erau desemnate la vechii arabi prin numere. Săptămîna au împrumutat-o de la babilonieni. Ziua începea imediat după apusul soarelui.

¹ Cf. B. V. Grekov, *Țăranii în Rusia*, București, Ed. Acad. R.P.R., 1952, p. 40.

² M. Guboglu, *op. cit.*, p. XXVI.

Arabii nu aveau eră și desemnau anii prin attribute: anul cutremurului¹, anul îngăduinței, anul elefantului etc. În anul 622 e. n., Mohamed a fost silit de coreișiți să se refugieze din orașul Meca la Medina. După moartea profetului, califul Omar — împins de necesitățile statului ce se dezvoltă — a decis în anul 639 e. n. să stabilească în timp un punct fix pentru numărătoarea anilor musulmani și a ales data de vineri 16 iulie 622 — ziua de început a anului, în care Mohamed s-a refugiat la Medina — (după unii, joi 15 iulie), când începe era hegirei¹.

Pe lângă neconcordanța dintre anul civil musulman și anul lunar astronomic, mai există și aceea dintre anul lunar și anul solar, căci anul musulman este mai scurt decât cel astronomic cu 11 zile, ceea ce face ca lunile și sărbătorile musulmane să se deplaseze în 33 de ani lunari prin toate anotimpurile, producându-se deci în acest răstimp o diferență de un an față de soare, iar într-un veac o nepotrivire de trei ani.

Din această cauză, transformarea datelor din documentele și cronicile osmane — care sînt în legătură și cu istoria poporului nostru, crunt exploatat citeva veacuri de imperiul otoman — în date corespunzătoare sistemului nostru de datare, este foarte dificilă, mai ales cînd este vorba de reducția datelor de lună. Metodele de calcul întrebuițate nu sînt practice, cer multe și greoaie operațiuni aritmetice și nu dau rezultate bune, prezentînd diferențe de 10—20 de zile față de datele reale², de aceea sînt recomandabile tabelele³.

Nu trebuie scăpat din vedere faptul că unii editori de documente, de pildă T. Codrescu, publicînd și citeva acte turcești întîlnite în traducere, care cuprindeau datarea în sistemul cronicologic musulman, neavînd mijloacele necesare pentru transformarea anilor hegirei în anii erei noastre, n-a făcut concordanța datelor și a lăsat numai datarea turcă (de exemplu: «S-a scris pe la mijlocul lunii Ramazan 1206»⁴, care corespunde datei erei noastre, 1792 pe la 7 mai). Nici V. A. Ureche nu transformă datele din documentele turcești în datele erei noastre. Astfel, publică un firman «scris către sfîrșitul lunii lui Șeval al anului 1196»⁵, dar nu arată că acest hîgiret corespunde cu data noastră <1782 oct. 13—17>.

Calendarul solar roman. Egiptenii au fost primul popor din lume care a folosit calendarul bazat pe mișcarea aparentă a soarelui, deci un calendar solar. Cei care au perfecționat acest calendar solar au fost romanii, dînd după cum vom vedea calendarul iulian, care stă la baza cronologiei moderne.

În perioada veche a istoriei lor, romanii au avut un ciclu (*annus*) de zece luni, care începea la 1 martie și se termina cu a zecea lună, *December*. Un an lunar avea următoarele luni: *Martius* (31 de zile), *Aprilis* (30), *Maius* (31), *Iunius* (30), *Quintilis* (31), *Sextilis* (30), *September* (30), *October* (31), *November* (30) și *December* (30), în total 304 zile. Acesta este calendarul nehotărit, atribuit lui Romulus (dar creat probabil anterior de populația pastoral-agrară a Italiei).

¹ M. Guboglu, *op. cit.*, p. XXV—XXVI (se admite începutul erei la 16 iulie).

² Cf. C. I. Karadja, *Calcularea datelor Hegirei*, în «Rev. ist.», 1931, p. 144—147 (unde inutilitatea calculului este perfect ilustrată, dar nu de autor, adeptul lor, ci de rezultat).

³ Vezi D. Hanz Lietzmann, *Zeitrechnung der römischen Kaiserzeit, des Mittelalters und der Neuzeit für die Jahre 1—2000 nach Chr.*, Berlin-Leipzig, 1934 (Sammlung Götschen, nr. 1085); M. Guboglu, *Tabele sincronice...*, București, 1955.

⁴ Vezi *Uricariul*, vol. III, ed. a II-a, Iași, 1892, p. 151.

⁵ Cf. V. A. Ureche, *Istoria Rominilor*, vol. I, București, 1894, p. 273.

Sub influența calendarului lunaro-solar grecesc, întrebuințat de aplicarea reformei lui Meton, se pare că Numa Pompilius¹ a stabilit un an de 12 luni lunare, care începeau la lună nouă (eveniment ce se anunța de preoți), adăugînd vechiului calendar două luni, *Ianuaris* (29 de zile) și *Februarius* (28), între *December* și *Martius*, și reducînd cele șase luni de 30 de zile la 29 de zile fiecare, ajungîndu-se astfel la un an lunar de 355 de zile, în loc de 354.

Pentru a se stabili o concordanță cu mersul aparent al soarelui, s-a decis ca din doi în doi ani să se intercaleze o lună numită *Mercedonius*, avînd alternativ 22 și 23 de zile, după 23 *Februarius*, iar după ce se terminau zilele lui *Mercedonius* se continua cu 24 *Februarius*.

Într-un ciclu de patru ani se grupau 1465 de zile (anul I, 355; anul II, 377; anul III, 355 și anul IV, 378 de zile), ceea ce făcea ca anul mediu civil să aibă 366 $\frac{1}{4}$ zile și să fie deci mai lung decît anul tropic cu aproximativ o zi².

Faptul a dus la confuzii mari (datorită abuzului preoților, care fixau durata anului după plac) și la neconcordanța calendarului cu anotimpurile pînă la diferența de trei luni, încît 1 *Martius* (începutul primăverii) cădea în plină iarnă în secolul I înainte de era noastră.

Reforma iuliană. Sub influența calendarului solar egiptean și a astronomului Sosigene din Alexandria, *Iulius Caesar* în anul 46 î. e. n. hotări să reformeze calendarul roman. Pentru a elimina diferența dintre anul civil și anul tropic, el introduse în calendarul anului 46, două luni) de 34 și 33 de zile = 67 de zile), intercalîndu-le între *November* și *December*, în afară de *Mercedonius*, de 23 de zile, creînd un an de 15 luni sau 445 de zile (numit anul confuziunii), care s-a întins pe perioada oct. 47—1 ian. 45 î. e. n. La această din urmă dată s-a aplicat noul calendar numit *iulian* (stilul vechi). Ziua de 1 ianuarie a fost admisă în general ca dată de început a anului în cronologia medievală, însă destul de tîrziu și cu mari ezitări, cum se va vedea.

Sistemul cronologic aplicat de Caesar suprima luna intercalară bienală și ridica durata anului comun cu 10 zile (de la 355 la 365 de zile), adăugînd cîte o zi la 4 luni de 29 de zile (*Aprilis*, *Iunius*, *September* și *November*) și cîte două zile lunilor: *Ianuaris*, *Sextilis* și *December*. În același timp, stabilea lungimea anului iulian de 365 de zile și 6 ore, apropiîndu-l mult de anul solar.

Cum în mod practic anul nu putea avea fracțiuni de zi ($\frac{1}{4}$), s-a hotărît ca după trei ani comuni de 365 de zile să urmeze al patrulea de 366 de zile, cu o zi mai mult, care să compenseze diferența de 6 ore anual. Această zi se intercala între 23 și 24 februarie (acolo unde se introducea anterior *Mercedonius*), adică în ziua a șasea înainte de calendele lui martie (1 martie), devenind *dies bis sextus* (încă odată a șasea zi), iar anul primind denumirea *bis sextilis* (an bisect, la ruși *visocos*). După introducerea creștinismului, ziua bisectă a fost trecută la sfîrșitul lui februarie ca a 29-a zi.

Sistemul calendaristic iulian a conservat numele străvechi ale lunilor, fixate cînd anul începea la 1 martie și avea numai zece luni. Dintre acestea, două luni indicînd ordinea numerică, *Quintilis* și *Sextilis*, au primit după moartea lui Iulius Caesar și Augustus numele acestora: *Iulius* (iulie) și *Augustus* (august), iar ultimele patru luni desemnate iarăși prin numere: *September*, *October*, *November* și *December*, care nu mai erau a șaptea, a opta,

¹ Se mai atribuie crearea acestui calendar edilului Flavius, pentru care i se spune și «Calendarul flavian» (cf. E. Cavaignac, *Chronologie*, Paris, 1925, p. 20).

² A. Piganiol, *La conquête romaine*, Paris, 1927, p. 462. (Col. Peuples et civilisations).

a noua și a zecea lună, în cadrul anului de 12 luni, ci a noua, a zecea, a unsprezecea, a douăsprezecea, au rămas — datorită puterii tradiției — cu denumirile străvechi.

Acest calendar, fiind simplu și practic, a fost adoptat treptat de numeroase popoare. El stă la baza calendarului modern în ce privește durata și începutul anului, împărțirea pe luni, numele lor și numărul de zile.

Trebuie să remarcăm că romanii nu numărau progresiv zilele unei luni, cum procedăm noi astăzi, ci foloseau un sistem cronologic complicat. Mai întâi divizau luna în trei părți egale, determinate prin trei zile cu denumiri speciale: calende, none și ide¹. Apoi socoteau datele lunare înapoi, pornind de la una dintre cele trei zile principale menționate.

De observat că, pe cînd în documentele latino-ungare și cele papale se utilizează calendarul roman pînă la jumătatea secolului al XIII-lea (numai în privilegii mai persistă acest sistem cronologic pînă în secolul al XVI-lea), în unele scrisori latinești, adresate bistrițenilor de către Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu, întîmpinăm sporadic datarea romană, fără ca aceasta să fie uzitată în cancelaria moldoveană, pentru atare misive, în secolul al XV-lea. Astfel, Rareș se adresează bistrițenilor în: *nona die kalendas Iulii, a nato Christo, millesimo quingentesimo vigesimo octavo*² [1528 iunie 23]. Lăpușneanu le cere un chirurg, la *6 idus marcias, anno 1564*³ [1564 martie 10], sau vată de ochi la *VII idus Iulii, anno d-i MDLXIII*⁴ [1564 iulie 9], ori un medic la *XIII-a Kalendas septembris*⁵ [1564 august 20]. Alături de acest sistem, găsim la Lăpușneanu și sistemul mai frecvent al desemnării zilelor în ordine numerică crescîndă, de pildă, *5 septembris anno d-i 1564*⁶.

ELEMENTE DE CRONOLOGIE MEDIEVALĂ

Societatea feudală a preluat sistemul cronologic roman, însă nu fără unele rezerve impuse de biserică, ea invocînd faptul că acest calendar este opera lumii păgîne. Așa se explică opoziția practică pînă în secolele XVI—XVIII în mai toate țările europene și în cancelaria papală împotriva introducerii zilei de 1 ianuarie ca început de an nou, folosindu-se o diversitate de începuturi de an sau « stiluri », numai pentru a se evita începutul anului roman.

Problema « stilurilor » este numai una dintre multiplele particularități ale cronologiei medievale, care se reflectă în diferitele sisteme de datare a documentelor de cancelarie și a altor izvoare.

Principalele elemente cronologice în datare sînt: anul, luna și ziua. Celelalte elemente ce însoțesc elementele cronologice principale și nu pot data ele singure documentele sînt elemente cronologice secundare, al căror ajutor în datarea unor documente trebuie luat în serioasă considerare, mai ales de arhiviști și de arheografii editori ai materialelor documentare.

¹ Cf. Calendarul roman (tabela de la anexa X). Pentru detalii privind acest sistem cronologic și utilizarea lui în documentele latine asupra Transilvaniei, a se vedea în acest volum, Fr. Pall, *Cronologia documentelor privind Transilvania* (sec. XI—XV), mai jos, p. 74.

² Cf. Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. XV, partea I, București, 1911, p. 305.

³ *Ibidem*, p. 597.

⁴ *Ibidem*, p. 602.

⁵ *Ibidem*, p. 604.

⁶ *Ibidem*, p. 605.

ERE CRONOLOGICE

Un factor cronologic important în desemnarea anului este *era*, adică un moment fix în timp, de la care începe numărătoarea continuă a anilor. În cronologie sînt mai multe ere și, după caracterul evenimentelor, ele se pot împărți în mai multe tipuri: 1. *politice*, în care numărătoarea anilor se face plecînd de la un oarecare eveniment politic important (de ex. erele din orașele Asiei Mici, era consulilor la Roma etc.); 2. *religioase*, în legătură cu diferite evenimente din viața întemeietorilor noilor religii (era creștină pornind de la nașterea lui Iisus Hristos, era musulmană de la plecarea lui Mohamed din Meca); 3. *universale* sau *mondiale*, care numără anii de la facerea lumii (era bizantină, era ebraică); 4. *astronomice* care își au începutul din momentul în care s-a petrecut o conjuncție nouă a astrelor mai mult sau mai puțin precisă (de pildă era babiloniană a lui Nabonasar, pornind de la anul 747 î.e.n.)¹.

Era politice. Printre erele politice menționăm — în afară de cele amintite mai înainte — următoarele:

Era olimpiadelor, avînd ca moment de plecare anul 776 î. e. n., la solstițiul de vară (socotit la 1 iulie). A fost instituită de greci cu prilejul jocurilor panhelenice din Olimpia, inițiate prima dată în anul menționat. Jocurile se repetau din patru în patru ani și anul fiecărei olimpiade primea un număr arătînd ordinea ei în funcție de anul de origine 776 î. e. n. În secolele V—III î. e. n., această eră a fost luată ca bază a cronologiei istorice, de aceea a fost numită și era istoricilor.

Avînd un număr determinat de ani, care se repetă constant după încheierea șirului, olimpiada este și perioadă cronologică de patru ani, în care anii își păstrează ordinea de succesiune (al II-lea, al III-lea, al IV-lea), în timp ce primul an din ciclu indică și numărul de ordine al perioadei sau numărul ciclurilor încheiate.

Era fundării Romei (*ab Urbe condita*) își are începutul în iulie 754 î. e. n. după calculul lui Varron (sec. I î. e. n.), iar după alții, în primăvara anului 753. Pentru a face concordanța cu anii erei noastre, dacă anul *ab U. c.* este mai mare de 753 (este deci în era noastră), se scade 753 (de ex. $890 - 753 = 137$ e. n.); cînd anul *ab U. c.* este mai mic de 753 (este înainte de era creștină), cifra respectivă se scade din 754 (ex. $754 - 510 = 244$ î. e. n.). Această eră a orașului Roma s-a utilizat multă vreme în cronicile medievale apusene.

În legătură cu istoria Romei mai este și *era consulilor*, care își are plecarea din anul 510 (respectiv 509 î. e. n.), după alungarea regilor (*post exactos reges*). Era consulilor s-a întrebuițat la Roma și în epoca imperiului, în vreme ce era *ab U. c.* nu prinsese suficient teren, fiind creată ulterior.

Era seleucidă are ca punct de pornire în numărarea anilor anul 312 î. e. n., cînd Seleucos Nicator, diadohul lui Alexandru cel Mare, a reușit să întemeieze statul seleucid în Orientul Apropiat (Siria, Mesopotamia și parto din Asia Mică). Anul acestei ere începe de la 1 octombrie; a fost întrebuițată mult în datarea documentelor cuneiforme. Creștinii din Liban o mai întrebuițează încă.

Era orașului Tir din Fenicia, își are începutul la 19 octombrie 126 î. e. n., iar *era orașului Antiohia* pornește numărătoarea anilor la 1 septembrie

¹ Cf. Большая Советская Энциклопедия, vol. LXIV, ed. I, Moscova, 1933, p. 569.

(după alții, 1 octombrie) anul 49 î. e. n., cînd orașul a căzut sub stăpînirea romană.

Era Spaniei (hispanica) începe la anul 38 î. e. n. A început să fie întrebuintată în Peninsula Iberică din secolul al VI-lea și s-a menținut în unele state (Aragon, Castilia etc.) pînă în secolul al XIV-lea (prima datare cu era noastră apărînd aici în decembrie 1385), iar în Portugalia pînă în august 1422. Nu se poate preciza cărui eveniment politic i se datorește instituirea; se poate să fie în legătură cu momentul cînd s-ar fi terminat cucerirea Spaniei de către romani¹.

Era actiacă are ca moment de plecare anul 31 î. e. n. (bătălia de la Actium) și ia în oarecare măsură locul erei seleucide în Orientul Apropiat. În era seleucidă s-au datat actele conciliului de la Niceea (325 e. n., «după computul grecilor în anul 636») ².

Era lui Dioclețian (numită mai tîrziu și *era martirilor*) pornește de la 29 august anul 284, data urcării pe tron a lui Dioclețian. Își are originea în secolul al III-lea al erei creștine și totuși a fost cea mai uzitată eră în această epocă, mai ales în Egipt, fiindcă era noastră n-a fost concepută decît în prima jumătate a secolului al VI-lea. În Egipt, era lui Dioclețian se mai întrebuintează și azi în calendarul coptilor creștini. Pentru a transforma anul erei martirilor în anul erei creștine, la anul erei martirilor adunăm 283. De pildă, anul martirilor 280 (+283) dă anul 563 al erei noastre, cu începutul toamna.

Ere universale. Unele ere sînt în legătură cu presupusa facere a lumii și apariția celor dintîi oameni, care — după indicațiile mistice din Vechiul testament — s-ar fi produs abia cu cîteva mii de ani înainte de era noastră. Pe baza interpretărilor fanteziste ale vechilor texte religioase, s-au plăsmuit peste o sută de asemenea ere *universale*, numite «ale lumii», una dintre acestea indicînd că facerea lumii s-a produs cu 6984 de ani înainte de era creștină sau cu 8939 de ani în urmă.

Printre erele de la facerea lumii pot fi menționate următoarele:

Era alexandrină, care socotește începutul lumii în anul 5501 î. e. n.; *era eclesiastică din Antiohia*, care își are începutul la 29 august 5493 (alții consideră anul 5492), *era lui Hieronym*, ce pleacă de la anul 5199 î. e. n.; *era evreiască* a lumii, avînd ca punct de pornire 1 octombrie 3761 î. e. n.

Era bizantină. Dintre aceste sisteme de socotire a timpului de la facerea lumii (*ab origine mundi*) cel mai utilizat în orient a fost acel cunoscut sub denumirea de *eră bizantină* (constantinopolitană, eclesiastică sau «de la Adam»), al cărei început convențional s-a fixat la 1 septembrie 5509 î. e. n., numărînd deci pînă la anul 1 î. e. n. 5508 ani de la facerea lumii.

Această eră este întrebuintată de obicei în datarea documentelor noastre interne scrise în limba greacă, slavonă sau romînă, și dacă vrem să transformăm datele erei bizantine în anii erei noastre, trebuie să ținem seamă că anul bizantin începea cu patru luni înainte de anul de la 1 ianuarie și în consecință să scădem 5508 ani, din anii facerii, dacă datele sînt între 1 ianuarie și 31 august, și 5509 ani, dacă datele sînt între 1 septembrie și 31 decembrie³. Pentru a-l deosebi de anul modern, anul de la facerea

¹ A. Giry, *Manuel de diplomatie*, ed. anastatică, Paris, 1925, p. 91.

² E. Cavaignac, *Chronologie*, p. 24.

³ Cf. H. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und*

lumii a fost desemnat cu denumirea *veleat* (din formula slavonă *vă leat*), intrată adinc în uzul cronologiei noastre feudale. În această privință, sîntem de acord cu definiția dată de N. Docan, autorul unei serioase lucrări¹ cu privire la cronologia documentelor slavo-romîne medievale și considerăm că denumirea « mileniu », pentru « anul de la crearea lumii »² este necorespunzătoare, dînd loc la confuzii, știut fiind că ori de cîte ori se folosește în zilele noastre termenul mileniu (și aceasta mai ales pentru datări anterioare erei creștine) el este pus în legătură cu era noastră, nu cu era de la Adam, a facerii lumii.

Era bizantină a fost folosită mai întîi în secolul al VII-lea e. n. în « Chronicon Paschale » și în operele analistice ale lui Cedren și Theodor Gaza, trecînd apoi în cancelaria împăraților din Constantinopol. De la bizantini s-a răspîndit la slavii sud-dunăreni și la cei răsăriteni. Rușii au utilizat în datare această eră pînă la anul 1700³, cînd Petru I a decretat utilizarea oficială a erei noastre.

În Moldova și Țara Romînească, documentele interne din secolele XIV—XVI, redactate în greacă, slavonă sau romînă, sînt în marea lor majoritate datate cu anul bizantin de la facerea lumii.

Cel mai vechi document intern slavon cunoscut pînă acum și redactat în cancelaria domnească din Moldova este emis de Roman vodă în anul 6900 (« șase mii nouă sute deplin ») luna martie 30⁴. Există un alt document anterior cu opt ani, emanînd din cancelaria lui Petru Mușat, redactat însă în latinește și datat la Hirleu « în a patra duminică în care se cîntă Iubilate, în anul o mie trei sute optzeci și patru »⁵. Aici s-a întrebuițat, după cum se vede, anul modern potrivit practicii cancelariilor regale din Polonia și Ungaria.

În Țara Romînească, cel mai vechi document de cancelarie, din cîte cunoaștem pînă acum, datat cu anul bizantin, este redactat în grecește și adresat de Vladislav I (Vlaicu) mănăstirii Cutlumuz de la Athos « în luna septembrie a indictionului al optulea al anului 6878 <1369> »⁶. Avem și un act grecesc anterior, prin care sinodul patriarhiei din Constantinopol numește mitropolit în Țara Romînească pe Iachint de Vicina, cu data « luna mai a indictionului 12 al anului 6867 <1359> »⁷.

Primul act slavon redactat în cancelaria munteană este emis de Vladislav I către mănăstirea Vodița, nu este datat, dar desigur a folosit anul eclesiastic bizantin, care apare întîia oară în actul slavon intern emis de Dan I « în anul 6894 <1385>, indictionul 9, luna octombrie 3 zile »⁸.

der Neuzeit, ed. a VII-a, Hannover, 1935, p. 11; D. Hans Lietzmann, *op. cit.*, p. 6; A. Sacerdoțeanu, *Introducere în cronologie* (Lucrările școalei de arhivistică. Lecții de deschidere), București, 1943, p. 29.

¹ N. Docan, *Despre elementele cronologice în documentele romînești*, în « Anal. Acad. Rom. », Mem. Secț. Ist., Seria II, vol. XXXII și, în extras, 1910, p. 10, spune: « „Veleatul” adică anul dela facerea lumii ».

² Vezi D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă*, în *Documente privind istoria Romîniei. Introducere*, Buc., 1956, vol. I, p. 114, nota 11, și idem, *Diplomatica slavo-romînă din secolele XIV și XV*, București, 1938, p. 133.

³ Cf. Большая Советская Энциклопедия, vol. LX, ed. I, Moscova, 1934, p. 218.

⁴ *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 2—3, nr. 2.

⁵ *Ibidem*, p. 1—2, nr. 1.

⁶ *Ibidem*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 16—19, nr. 11.

⁷ *Ibidem*, p. 13—14, nr. 9 și p. 32—33, nr. 22.

⁸ *Ibidem*.

Ere religioase. Dintre *erele religioase*, cea mai largă întrebuințare în vremea noastră o are *era creștină*, a cărei numărătoare începe de la nașterea lui Iisus Hristos, eveniment ce s-ar fi produs la 25 decembrie anul 754 de la fundarea Romei.

O altă eră de aceeași natură este *era hegirei* sau a refugiului lui Mohamed de la Meca la Medina, care s-a petrecut la 16 iulie 622. Despre aceasta am vorbit atunci când am prezentat calendarul lunar pur.

Era noastră sau *creștină* a fost inventată în prima jumătate a secolului al VI-lea e. n.¹ de un călugăr, abatele unei mănăstiri din Roma, numit Dionisie Exiguus (cel Mic), în legătură cu momentul nașterii lui Hristos. Este, în general, un lucru bine cunoscut astăzi că, dacă am considera exactă socoteala lui Dionisie, ar trebui să admitem moartea lui Irod cu patru ani înainte de nașterea lui Iisus, în timp ce mărturii istorice afirmă că el a murit după², și deci «nașterea domnului» s-a întâmplat cu patru ani înaintea erei noastre.

Cu toată eroarea calculului dionisian, acest sistem cronologic fixat arbitrar s-a impus încă din evul mediu la cele mai multe popoare europene, începînd, este drept, abia după trecere de două veacuri de la moartea celui care a stabilit-o (circa 556)³, și aproape s-a generalizat în perioada modernă, încît modificarea datei de început a erei noastre apare imposibilă, fiindcă o reducere a tuturor datelor istorice din trecutul omenirii ar crea prea mari dificultăți și confuzii.

DATAREA DOCUMENTELOR MEDIEVALE ÎN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÎNEASCĂ

Am arătat că în Moldova și Țara Romînească, documentele de cancelarie scrise în slavo-romînă și greacă au fost datate cu anii de la facerea lumii. Acest sistem de datare prin velet s-a practicat în țările romîne pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd întrebuințarea lui ieși treptat din uz prin folosirea anului erei noastre. Totuși veleatul a mai persistat chiar și după anul 1800 în actele solemne ale cancelariei domnești din Țara Romînească.

Astfel, un hrisov de la Ioan Gheorghe Caragea are data: «La anul de la zidirea lumii șapte mii treisute douăzeci și unul, iar de la nașterea Domnului... o mie optsute treisprezece, martie douăsprezece»⁴, iar un altul de la Grigore vodă Ghica este emis la «anii de la zidirea lumii 7333, iar de la nașterea domnului 1824 octombrie 10»⁵.

¹ Unii cronologiști admit anul 525 sau 532, alții propun anul 540, adică deceniile trei-patru din secolul al VI-lea.

² Cf. *Actes de la conférence des chefs et des représentants des églises orthodoxes autocephales réunies à Moscou, à l'occasion de la célébration solennelle des fêtes du 500-ème anniversaire de l'autocéphalie de l'église orthodoxe russe (8-18 juillet 1948)*, vol. II, Moscova, Edit. du patriarcat de Moscou, 1952, p. 299.

³ Printre cei ce au admis primii era creștină, în Apus, au fost cronicarii. Sistemul a trecut apoi în datarea actelor private, iar din secolul al VIII-lea, în actele de cancelarie din Franța și Germania. Papa a admis anul e. n. de abia în preajma anului 1000 (de aici denumirea «milesim»). Grecii, slavii sud-dunăreni, rușii și romînii au adoptat datarea prin era constantinopolitană sau bizantină, dar și la aceștia în perioada descompunerii feudalismului ieșe biruitoare era noastră.

⁴ Vezi Al. G. Găleşcu, *Eforia spitalelor civile*, București, 1899, p. 297.

⁵ *Ibidem*, p. 307.

Printre actele ce exprimă diferitele tranzacții funciare dintre țărani, utilizarea datării prin veleat și milesim, uneori chiar fără milesim (de pildă: 7340 august 21)¹, se mai întâlnește sporadic chiar în epoca Regulamentului Organic. De observat că acei ce practică acest sistem cronologic socotesc începutul anului la 1 septembrie; conservarea lui chiar și în prima jumătate a secolului al XIX-lea se constată, în ceea ce privește actele de cancelarie, numai în Țara Românească, în acele din Moldova datarea făcându-se numai prin anul erei noastre². Cît privește actele particulare, întrebuițarea veleatului în secolul al XIX-lea este iarăși destul de frecventă în Țara Românească, în comparație cu Moldova, unde apare extrem de rar³.

Pînă la jumătatea secolului al XVI-lea, documentele interne sînt datate numai prin anul facerii (veleat). Începînd din jumătatea a doua a acestui secol, apare cu totul sporadic alături de veleat și anul erei noastre (milesimul).

Astfel, în *Moldova* s-a emis de către Ioan Despot vodă un hrisov slavon în anul de la facerea lumii 7071 mai 14, care cuprinde și anul erei creștine sub formula «iar de la nașterea lui Hs. 1563»⁴. Anul erei noastre, însoțind pe cel bizantin, apare și în documentele din 19 mai⁵, 17⁶ și 24 iunie 1563⁷. În ele apare pentru prima dată și numele de «Stroici», care ar putea fi cunoscutul logofăt Lupul (Luca) Stroici. În actul din 18 iunie 7088 găsim după datarea prin veleat următoarele: «A iscălit Stroicz, anno 1580»⁸ (cu cifre arabe), iar în acel din 19 iunie 7088: «Stroicz logofet, 19, anno 1580»⁹, unde și cifra indicînd data lunii este iarăși prezentată în caractere arabe. Este vădită la acest învățat boier moldovean influența culturii umaniste din vremea cînd a studiat la școlile din Polonia.

Chiar în documente interne, dacă ele sînt redactate în latină, se întrebuițează anul erei noastre, cum se observă în actul emis de Petru Mușat în Hirău «în anul 1384 (în litere), în a patra duminică în care se cîntă Iubilate»¹⁰, ceea ce dovedește influența cancelariilor din Polonia și Ungaria catolică.

Cît privește documentele create ca urmare a relațiilor Moldovei cu țările vecine și redactate în limba latină, sînt datate cu anul erei noastre, sub denumirile: în *anul domnului* (*anno domini*)¹¹ în *anul de față* (*anno presentis*)¹²,

¹ Zapis muntean în colecția noastră.

² Aceasta este concluzia ce se degajă din cercetarea materialelor documentare publicate, în special a hrisoavelor de amplexare, cum este acel din 5 septembrie 1815, cuprinzînd privilegiile acordate de Scarlat vodă Callimachi Țirgului Frumos (cf. N. Iorga, *Privilegiul din 1815 al Țirgului Frumos*, în «Anal. Acad. Rom.», Mem. Secț. Ist., Seria a II-a, tom. XXXIV, 1911).

³ Cf. actul putnean din «17 7326 aprilie 23», în colecția noastră.

⁴ *Documente privind istoria României*, A, XVI, vol. II, p. 165, nr. 161.

⁵ *Ibidem*, p. 166, nr. 162.

⁶ *Ibidem*, p. 167, nr. 163.

⁷ *Ibidem*, nr. 168.

⁸ *Ibidem*, vol. III, p. 142 (nr. 181).

⁹ *Ibidem*, nr. 182.

¹⁰ *Ibidem*, A, XIV, XV, vol. I, p. 2, nr. 1.

¹¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 600–602, nr. 162–63, din 1387 mai 6; p. 616, nr. 168, din 1397 februarie 3; p. 644–49, nr. 179–181 din 1433 martie 15, aprilie 9 și iunie 3; p. 674, nr. 187 din 1434 aprilie 21.

¹² *Ibidem*, p. 627, nr. 174 din 1404 noiembrie 1 (redactat în limba germană); p. 724, nr. 211, circa 1444.

iar în cele slavone apar următoarele formule de datare a vealeatului: « în anul lui Dumnezeu » (*pod leatom božijm*)¹ sau « iar <în> anii de la nașterea lui Hristos » (*pod leati rojstva Hstva*)² ori « în anul sfintei nașteri a domnului » (*pod leatom stgo rojstva gospodni*)³. Apar și unele cazuri rare, cînd anul erei noastre este urmat de cel bizantin: « 1433 iunie 5, anul 6941 »⁴.

În Țara Romînească, după cum rezultă din documentele medievale publicate în prezenta colecție editată de Academia R.P.R., datarea cu era noastră începe cu peste două decenii mai tîrziu decît în Moldova, primele acte slavone cu această datare fiind din « anul 7095, iar dela nașterea lui Hristos 1587 ianuarie 5⁵, apoi din ianuarie 8⁶ și ianuarie 11⁷ ».

În documentul din 7 ianuarie 1587, datarea se înfățișează astfel: « de la Adam pînă acum în anul 7096, de la nașterea lui Hristos 1588 »⁸. Într-un act privit, din 9 septembrie 1598, « de la Adam în anul 7107 », era noastră apare sub denumirea « de la naștere, 1598 » (anul modern fiind scris de data aceasta cu cifre arabe)⁹. În secolul al XVII-lea, anul erei noastre se întîm-pină mult mai frecvent alături de vealeat și devine curent în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Cînd domnul muntean Vlaicu vodă dă două acte în limba latină, unul în legătură cu catolicii din Țara Romînească¹⁰, altul cu daniile de sate transilvănene către o rudă a sa¹¹, datarea urmează practica de cancelarie din Transilvania și Ungaria, întrebuițînd numai « anul domnului ».

În ceea ce privește datarea documentelor slavo-romîne din *Transilvania*, ea s-a făcut prin anii erei de la facerea lumii (de la Adam), ca în Moldova și Țara Romînească, sistemul cronologic de aici pentru acest gen de acte fiind mai mult sub influența cronologiei medievale moldovene, cum se va vedea la tratarea chestiunii începutului anului (a « stilurilor »). Cel mai vechi act referitor la Transilvania, datat cu anul grecesc, este grammata patriarhului constantinopolitan către mănăstirea din Peri (Maramureș) redactată în grecește « în luna lui august, indiction 14, anul 6899 »¹².

Anul domniei. Acesta este iarăși un sistem cronologic medieval, care a fost întrebuițat mai ales în documentele din orînduirea feudală privitoare la Transilvania, datîndu-se după anii ce au trecut de la începutu lunii domniei. Acest element de datare se găsește însă alături de anul erei noastre, în actele transilvănene și alături de vealeat (mai tîrziu de milesim) în actele moldovene și muntene.

¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 607—8, nr. 165 din 1395 ianuarie 5.

² *Ibidem*, p. 610, nr. 166; p. 618—19, nr. 169—170, din 1395 ante 6 ianuarie, 1400 martie 25.

³ *Ibidem*, p. 613, nr. 167, din 1395 ianuarie 6.

⁴ *Ibidem*, p. 753, nr. 183.

⁵ *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. V, 1952, p. 275, nr. 288 și p. 275—76, nr. 289.

⁶ *Ibidem*, p. 281, nr. 292, copie slavă.

⁷ *Ibidem*, p. 284, nr. 296.

⁸ *Ibidem*, p. 278, nr. 291, cu observația că vealeatul 7096 este greșit, iar cifra unităților de la milesim răzuită (p. 279, nota 1).

⁹ *Ibidem*, vol. VI, p. 341—42, nr. 349. Era creștină este denumită « de la naștere » (*rojdestvo*) și în actul privat dat de boierii Rudeni lui Stoica mare vistier la 13 ianuarie 1599 (7107) (cf. *ibidem*, p. 344, nr. 352 și facsimil p. 530).

¹⁰ *Ibidem*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 19—20, nr. 12.

¹¹ *Ibidem*, p. 23—25, nr. 18.

¹² E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Romînilor*, XIV, p. 15.

În *Moldova* și *Țara Românească* anul domniei se întîmpină documentar foarte rar în secolul al XVII-lea, mai frecvent în secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Trebuie remarcat faptul că indicarea anului domniei apare de regulă în actele solemne.

În documentele redactate în slavonește, pe care Sigismund de Luxemburg, rege ungar și împărat german, le acordă mănăstirilor oltene Vodița și Tismana, formula datării are conținutul: « de la nașterea lui Hristos anul 1418, iar de cînd sint rege al Țării Ungurești ani 32 și de cînd sint împărat roman ani 8 »¹, sau, « de la nașterea lui Hs. anul 1420, de cînd sint rege al Țării Ungurești ani 32, iar de cînd sint împărat al romanilor ani 10 »², ori « după nașterea lui Hs. anul 1429, iar de cînd sint rege al Țării Ungurești anul 43... împărat al romanilor anul al' nouăsprezecelea, al cehilor al zecelea »³.

În privilegiul dat de Matiaș Corvin mănăstirii Cozia păstrat în traducere veche, se vede data: « La anul de la nașterea lui Hs. 1473, și stăpînire a noastră, Țării Ungurești, la 15 ani și după încoronare noao ani și al stăpînirii al Boiamiei la 4 ani »⁴.

În documentele *Transilvaniei* datarea aceasta este frecventă începînd din secolul al XIII-lea. Dacă suveranul domnește peste mai multe țări, cum se prezintă situația cu Sigismund, se menționează în act anii de domnie din fiecare stat.

În Țara Românească, hrisovul pe care Matei Basarab îl dă întru apărarea unor mănăstiri domnești de exploatarea egumenilor greci este alcătuit « în luna decembrie a opta zi, anii de la zidirea lumii 7149, iar de la mîntuirea lumii 1640 și al domniei noastre al optulea an »⁵. Brîncoveanu emite un hrisov la 14 mai 1713 (7221) « întru al douăzecilea și cîinci ani din domnia domniei mele »⁶.

După introducerea domniilor fanariote, anul de domnie apare mai des în actele cancelariei domnești, indicîndu-se în a cîtea domnie se află respectivul domn în Moldova sau Țara Românească, știut fiind că turcii treceau la scurte intervale de timp pe domni dintr-o țară în alta pentru a stoarce prin acest joc sume de bani tot mai mari. Ca urmare a acestei practici de exploatare a poporului, Constantin Mavrocordat — căruia nu i se putea reproșa lipsa de spirit organizatoric și inițiativă în conducerea statului — a ajuns să numere zece domnii în ambele țări.

PERIOADE CRONOLOGICE

În cronologie se întîmpină printre elementele de datare și perioada sau ciclul, care cuprinde un anumit număr de ani, după împlinirea cărora șirul se repetă. O perioadă cu cel mai mare număr de ani ar fi aceea concepută de babilonieni, cu o durată de 17 000 000 de ani, numită « anul cel mare » sau « anul lumii », după a cărei împlinire ei socoteau că toate planetele ar reveni în linie dreaptă.

¹ *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 71—72, nr. 58.

² Se observă nepotrivirea anilor de domnie din acest act cu anii din documentul precedent: în 1418, avea 32 de ani ca rege și la fel în 1420.

³ *Ibidem*, p. 75, nr. 60.

⁴ *Ibidem*, p. 88—90, nr. 76. Anii de domnie sînt indicați greșit și aici.

⁵ Cf. P. Teulescu, *Documente istorice*, Seria I, București, 1860, p. 21.

⁶ Al. G. Găleşescu, *op. cit.*, p. 52.

Olimpiada. Trecînd peste asemenea perioade ipotetice, să revenim puțin asupra olimpiadei, care — după cum am văzut — este o eră a grecilor, avînd originea la anul 776 î. e. n. Totodată însă, ea este și un ciclu de patru ani, primul începînd la 776, care este an bisect ; olimpiada a doua începe la anul 772 î. e. n. iarăși bisect și tot așa mai departe pînă la anul 1 al erei creștine, toți anii indicînd perioada aceasta de patru ani fiind bisecți. În anii erei după Hristos, numărul desemnînd olimpiada cade în anul următor bisectului. Olimpiada 195, anul 1, corespunde cu anul 1 al erei noastre ; olimpiada 196, 1, va cădea în anul 5 al erei noastre, deci primul an al ciclului nu mai este bisect. *Olimpiadele mai mici* de 195 sînt prin urmare anterioare erei noastre, iar acele de după 195 corespund erei noastre și se numesc *olimpiade mari*.

Transformarea anilor olimpiadelor în anii socotiți după era noastră necesită următoarele calcule:

Pentru *olimpiadele mici*, se scade o unitate din numărul olimpiadei date, restul se înmulțește cu patru, produsul obținut se adună cu anul indicat din olimpiadă, iar suma rezultată se scade din 777. Să luăm, de exemplu, olimpiada 75, 1. Avem: $75 - 1 = 74$; $74 \times 4 = 296$; $296 + 1 = 297$; $777 - 297 = 480$, deci olimpiada 75 corespunde anului 480 î. e. n. Dacă am avea olimpiada 75, 4, la produsul 296 am aduna 4 și am avea suma 300, care scăzută din 777, ne-ar da anul 477 î. e. n.

La calculul *olimpiadelor mari* se fac aceleași operațiuni ca la olimpiadele mici, dar aici nu scădem suma obținută, ci din ea scădem 776. De pildă, olimpiada 220, 3 ; avem următoarele operațiuni: $220 - 1 = 219$; $219 \times 4 = 876$; $876 + 3 = 879$; $879 - 776 = 103$ e. n.

Anul 395 al erei creștine, dată la care imperiul roman s-a divizat în imperiul de Apus și imperiul de Răsărit (bizantin), corespunde olimpiadei 293,3, care este și ultima ¹. Pe considerentul că sînt practice păgine întrecerile olimpice au fost desființate de împăratul Teodosie în 395.

Acest ciclu a fost larg folosit în cronologia grecilor, dar nu apare în documentele noastre medievale. Există în schimb un alt ciclu oriental, care a cunoscut o frecventă întrebuințare atît în cronologia răsăriteană, cît și în cea apuseană și poartă numele indiction.

Indictionul este o perioadă de cincisprezece ani. Originea lui nu se cunoaște, dar se pare că a fost întrebuințat mai întîi în Egipt, de unde a trecut la romani, care i-au dat o utilizare de natură fiscală. Unii consideră că ciclul a fost introdus la Roma în vremea împăratului Hadrian (117—138), iar alții susțin că a fost admis ca element de datare de către Dioclețian, în anul 297 și s-a generalizat pe vremea lui Constantin cel Mare (313). În timpul împăratului bizantin Justinian (527—565) s-a decretat prin *Novella* 47, desemnarea anului și prin indiction, avînd începutul la 1 septembrie, ca și anul bizantin bisericesc. Nu interesează numărul ciclurilor trecute, ci numărul anului din ciclul 1—15.

Acest element cronologic a pătuns de timpuriu (secolul al XI-lea) și în cronologia medievală occidentală sub denumirea *indictio*. Se mai întîlnește încă în calendarele apusene moderne.

Pe cînd indictionul bizantin, răspîndit în perioada feudală la popoarele din sud-estul Europei și deci și la noi, are începutul constant la 1 septem-

¹ A. Giry, *Manuel de diplomatique*, p. 95. Concordanța olimpiadelor mari cu anii erei noastre se poate urmări în tabela cronologică dată de autor la p. 177—183. În unele documente apusene din secolele X—XI, olimpiada se întîlnește cu un sens special: perioadă de patru ani din cuprinsul domniei unui suveran (Giry, *op. cit.*, p. 96).

brie, indicția apuseană are alte diferite date de plecare, cu alte cuvinte găsim la aceste popoare felurite stiluri indictionale, de unde survin și unele dificultăți în stabilirea concordanței cu anul erei noastre.

Indictionul gree sau constantinopolitan se suprapune exact anului de la facerea lumii și are același început. Primul ciclu indictional pleacă din anul 313 e. n., care este primul an indictional.

Acest element cronologic secundar însoțește mai totdeauna veleatul, uneori însă reprezintă singurul element pentru desemnarea anului, căci găsim documente datate prin indiction și lună, fără an.

Alte stiluri indictionale. Indictionul *imperial* sau *bedan* (după numele învățatului anglo-saxon Beda), cu începutul la 24 septembrie, întrebuițat din secolul al IX-lea în cancelaria suveranilor din Franța și Germania pînă în secolul al XV-lea ¹.

Indictionul *roman* sau *pontifical*, cu începuturi diferite: 25 decembrie, 1 ianuarie, 25 martie sau chiar la paști (sărbătoare mobilă), stiluri ce corespund începutului anului practicat la un moment dat, în anumite cancelarii.

Pentru aflarea indictionului, dacă se dă veleatul, aplicăm formula $\frac{V}{15}$, iar restul împărțirii arată indictionul, cunoscînd că atunci cînd restul

este zero (0), indictionul este 15, perioada indictională fiind încheiată. Ca să se calculeze indictionul unui document datat cu anul erei noastre (milesim), se folosesc formulele $\frac{M + 3}{15}$ sau $\frac{M - 312}{15}$, restul fiind indictionul.

Indictionul se calculează și prin tabele cronologice ², dar în acest caz trebuie avut în vedere că tabelele dau rezultate exacte numai pentru intervalul 1 ianuarie — 31 august din an, căci dacă se prezintă documente cu indictionul bizantin, care precede cu patru luni stilul de 1 ianuarie (perioada 1 septembrie — 31 decembrie), urmează să se adauge o unitate la indictionul dat de tabele pentru indictionul de 1 ianuarie. La fel se procedează cînd documentele ce ni se prezintă cuprind indictionul *bedan* (pentru intervalul 24 septembrie — 31 decembrie) sau indictionul *imperial* (pentru zilele 25—31 decembrie), adăugîndu-se o unitate la cifra indictionului din tabele.

Cînd se dă veleatul, este recomandabil să se calculeze indictionul prin împărțirea veleatului, iar nu prin a milesimului corespunzător.

În general indicția este bine calculată.

De cele mai multe ori, indictionul însoțește elementele cronologice principale: veleat (milesim), lună, zi.

Indictionul în documentele moldo-muntene. În documentele cancelariei domnești din *Moldova*, indictionul apare foarte rar și numai la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, în actul lui Iuga vodă din 1399 (6908) noiembrie 28, indiction 8 ³ și în acel emis de Alexandru cel Bun la 1415 (6923) iulie 12, indiction 8 ⁴.

¹ H. Grottefend, *op. cit.*, p. 9.

² Vezi tabela de la anexa XIII.

³ *Documente privind istoria României*, A, XIV, XV, vol. I, București, 1954, p. 6, doc nr. 9, păstrat numai într-o traducere din secolul al XIX-lea.

⁴ *Ibidem*, p. 38, nr. 44. Veleatul nu mai păstrează decît cifra miilor și sutelor (69), iar zecile și unitățile (23) s-au completat cu ajutorul indictionului (8) și al sfatului

Îl mai găsim în actele grecești și slavonești date de soborul de mari chiriarhi ortodoxi, întrunit la Iași de Mihai Viteazul după cucerirea Moldovei în vara anului 1600¹.

În *Țara Românească*, dimpotrivă, indictionul este mai des întrebuințat în datarea actelor redactate în slavă sau greacă (secolele XIV-XVI) și în general este bine calculat. Astfel, din numărul de treisprezece documente cu indiction, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea — primul fiind din 1359 (6867) mai² — unul singur este greșit³. În secolul al XV-lea, când indictionul a cunoscut epoca lui de înflorire în Țara Românească, din cele 52 de acte (șapte privesc legăturile cu Brașovul)⁴, numai zece au indictionul greșit și sînt din: 1409 (6917), indictionul 3, în loc de 2⁵; 1424 (6963) indiction 33, în loc de 3; 1431 (6940) indiction 11 în loc de 10; 1433 (6941) indiction 12 în loc de 14; 1436 (6944) indiction 12 în loc de 15; 1463 (6972) indiction 11 în loc de 12; 1464 (6973) indiction 14 în loc de 13 și 1437 (6945) indiction 24 în loc de 15 (scrisoarea lui Vlad Dracul către brașoveni)⁶.

În secolul al XVI-lea, utilizarea indictionului la datarea documentelor din Țara Românească începe să fie tot mai rară (în șase documente⁷, dintre care trei au indictionul greșit)⁸, iar în secolul al XVII-lea — din cîte știm pînă acum — numai un document îl mai menționează⁹.

domnesc. De reținut că indictionul se întâlnește și în cîteva inscripții moldovene de la mănăstirile Rîșca (7066 mai 2), Hlincea (7169 noiembrie 20) și biserica din Mălini (7269 august 7) pe o cruce ce se află azi la muzeul din Fălticeni. Indictionul de la Hlincea este 12 în loc de 14, celelalte sînt bine calculate.

¹ Cf. *Documente privind istoria României*, A, XVI, vol. IV p. 291—2; 294—5 și 299 (nr. 355, 357—8 și 363), în care înainte sau după data lunară figurează indictionul 13, corespunzător veleatului respectiv. Menționăm și scrisoarea patriarhului Ieremia către Petru Șchiopul refugiat în Tirol, care are data «luna noiembrie, indictionul al 7-lea»; ea a putut fi datată cu anul corespunzător, 1593 (sau veleatul 7102), prin indiction și numele proprii din context (cf. *ibid.*, p. 95, nr. 120).

² *Ibidem*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 14, nr. 9.

³ *Ibidem*, p. 21, nr. 14, doc. grec scris în «luna august indiction III».

În acest act veleatul lipsește și colectivul de specialiști a admis că a fost redactat în anul 1370, căruia îi corespunde indictionul 8 însă. Colectivul ar fi trebuit să motiveze, la observațiile ce succed indicației depozitului și cotei, datarea propusă, deoarece dacă s-ar considera din anul 1365, indictionul ar fi bine calculat.

⁴ I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria*, București, 1902, p. 5, nr. I; p. 8, nr. IV (7 în loc de 17 data de lună); 10, nr. V; 13, nr. VIII; 23, nr. XVI; 50, nr. XLVI; 73, nr. LXXV.

⁵ Cf. *Documente privind istoria României*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 65, nr. 48. Pentru celelalte documente menționate, să se vadă p. 82, nr. 65; 92, nr. 79; 94, nr. 83 (este indictionul 11, nu 1 cum s-a imprimat); 96, nr. 85; 105, nr. 95; 125, nr. 115; 133, nr. 126; 138, nr. 130. În descrierea diplomatică a documentelor de la nr. 85, 95, 126 și 130, colectivul nu arată că indictionele sînt greșite.

⁶ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 50, nr. XLVI.

⁷ Cf. *Documente privind istoria României*, B, XVI, vol. I, p. 11, nr. 6 și p. 16, nr. 9; *ibid.*, vol. II, 1951, p. 261, nr. 259; *ibid.*, vol. III, p. 105, nr. 123; p. 139, nr. 167; *ibid.*, vol. VI, p. 41, nr. 49.

⁸ Sînt greșite indictionele din doc. date: 1539 (7048) septembrie 14, ind. 12 în loc de 13; 1559 (7068) septembrie 3, ind. 4 în loc de 3 și 1560 (7069) septembrie 15, ind. 5 în loc de 4 (cf. vol. II, p. 261, nr. 259 și vol. III, p. 105, nr. 123 și 139, nr. 167).

⁹ Cf. *Documente privind istoria României*, B, XVII, vol. IV, p. 144, nr. 154. De observat că acest document s-a păstrat într-o traducere făcută de un Ghenadie ieromonah la leatul 7227 septembrie 2 și acesta dă elementele cronologice secundare ale acestui veleat, iar nu pe ale anului 1622 (7130), deci e vorba de un indiction din secolul al XVIII-lea, în realitate. În afară de clucul paștilor, toate celelalte elemente corespund veleatului 7226, iar nu lui 7227.

În documentele pe care patriarhii din Constantinopol, Ierusalim și Alexandria le dau pentru a confirma unele măsuri luate de domni sau boieri în Țara Românească, după elementele principale de datare (an, lună și zi) apare și indictionul uneori¹.

Sînt documente în care indictionul se află alături numai de veleat (milesim), lipsind luna și ziua. De pildă, actul emis de Mircea cel Bătrîn, datat veleatul 6900, indictionul 15² și acel din cancelaria despotului sîrb Ștefan, cu veleatul 6914, indictionul 14³.

Apar însă și documente în care datarea s-a făcut numai prin lună (fără zi) și indiction, cum sînt două documente în limba greacă, în care găsim: «luna lui august, indiction 3»⁴ sau «luna lui octombrie, indiction 9»⁵, indictionul ultim corespunzînd anului 1370, primul fiind greșit, iar actul datat după conținut.

Există și un act slavon prezentînd același mod de datare: «luna august, indictionul al zecelea», fixat în anul 1372 după indiction și conținut; dar mai avem și un altul, în care luna este însoțită de cifra indicînd ziua: «luna noiembrie 21 zile, indictionul 7»⁶, al cărui an 1413 s-a stabilit prin indiction, numele domnului și numele unor boieri din sfatul domnesc.

Prezența indictionului printre elementele cronologice ale unui document dă puțință arheografului să verifice — atunci cînd veleatul (respectiv milesimul) există — dacă acesta este pus exact, iar cînd lipsește ca o consecință a practicii de cancelarie ori a dispariției lui prin deteriorarea actului original sau — în cazul copiei — prin transcrierea defectuoasă, să-l restabilească.

Avem un document în copie slavă cu data «6870, indictionul 15, luna ianuarie 8⁷» (în traducerea veche este veleatul 6900), emis de cancelaria lui Mircea cel Bătrîn. Veleatului 6870 îi corespunde anul 1362 al erei noastre, dar atunci domnea bunicul lui Mircea, deci acest veleat este greșit. Indictionul 15 arată că actul original n-a putut avea decît veleatul 6900 [1392] sau 6915 [1407] din perioada de domnie a lui Mircea. Elemente din conținutul documentului determină să se admită datarea a doua: 6915 [1407]. Indictionul a ajutat în chip hotărîtor aici la precizarea datei.

Un alt document, în copie slavă, are data «decembrie 12 zile, anul 6900 <1391> indiction 33»⁸ și este emis de cancelaria lui Dan al II-lea. Veleatul corespunde perioadei de domnie a lui Mircea cel Bătrîn, deci este greșit, dar nici cifra indictionului (33) nu-i valabilă. Care este data exactă a actului? Presupunînd că cifra zecilor (30) de la indiction nu este decît o scăpare de condei a copistului, luînd apoi în seamă numai cifra unităților (3) drept indiction și avînd în vedere anii de domnie ai lui Dan al II-lea, observăm că indictionului 3 îi corespunde anul 1424.

Într-o traducere veche ni s-a păstrat și documentul emis de Vladislav al II-lea, datat «luna lui august 7, văleat 6954 <1446> indictul 14»⁹.

¹ Cf. Al. G. Găleşescu, *Eforia spitalelor civile*, p. 44 (doc. lui Samoil patriarhul Alexandriei, din 1715 iunie 15, «indiction 8»)

² *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 46, nr. 29.

³ *Ibidem*, p. 50, nr. 33.

⁴ *Ibidem*, p. 21, nr. 14.

⁵ *Ibidem*, p. 22, nr. 15.

⁶ *Ibidem*, p. 67, nr. 51.

⁷ *Ibidem*, p. 53—55, nr. 38.

⁸ *Ibidem*, p. 80—82, nr. 67.

⁹ *Ibidem*, p. 122—123, nr. 113.

Dar în august 1446 domnea încă Vlad Dracul, deci veleatul este greșit. Aceasta o arată și indictionul, care pentru anul 1446 este 9, în timp ce indictionul 14 corespunde veleatului 6959, respectiv anului 1451, când într-adevăr Țara Românească avea domn pe Vladislav al II-lea. Veleatul se rectifică și de data aceasta prin indiction.

Un ultim exemplu îl oferă documentul transmis iarăși într-o traducere veche, cu data «6947 <1439>, luna august 25... indiction 2»¹, emis de Radu cel Frumos. Numele domnului respinge veleatul 6947 când domnea Vlad Dracul, tatăl lui Radu. Indictionul acestui veleat este 2, dar el face parte din alt ciclu indictional, care nu poate fi cel următor, corespunzător veleatului 6962 (1454) când nu domnea Radu, dar este al doilea ciclu. În acest ciclu, indictionul 2 corespunde veleatului 6977, respectiv milesimului 1469, când în realitate stăpînea în Țara Românească Radu cel Frumos. Cum cifra unităților veleatului este 7, înseamnă că cifra zecilor a fost transcrisă greșit.

Desigur, prezența indictionului printre elementele cronologice secundare ale documentelor este foarte utilă pentru verificarea unor datări când actele nu se mai păstrează în original, dar ar fi greșit să se exagereze valoarea indictionului pînă acolo, încît să se nesocotească elementul cronologic principal în date (veleat sau milesim), când avem în față acte originale.

Această precizare se impune cu necesitate, deoarece unii cercetători arheografi² admit în mod nefundat că veleatul 6940 din documentul original datat «noiembrie 17, văleat 6940, indiction 11»³ este greșit, căci indictionul corespunzător acestuia ar fi 10 și, prin urmare, trebuie să se considere pe baza cifrei indictionului 11, că veleatul este 6941, respectiv 1432 și că diacul cancelariei a omis să scrie la veleat cifra unităților, 1.

La fel, veleatul 6944⁴ [1436] ar trebui — se susține — ca să fie 6942 [1434], fiindcă actul original are indictionul 12, corespunzător veleatului 6942 și tot așa, actul original cu data noiembrie 12, văleat 6972, indiction 11⁵, are veleatul greșit, după indiction, și trebuie să se admită veleatul 6971, corespunzător indictionului 11⁶.

ÎNCEPUTUL ANULUI («STILUL»)

În orînduirea feudală, începutul anului a variat de la popor la popor și de la epocă la epocă, întrebuintîndu-se în aceeași țară pentru o perioadă de timp un început de an sau «stil», pentru ca ulterior să se treacă la alte «stiluri». Cunoașterea acestora este absolut necesară pentru a se putea face concordanța datelor din documentele medievale cu sistemul modern de date.

S-au folosit în evul mediu următoarele stiluri sau începuturi de an:

1 martie sau «stilul venețian» (numit așa fiindcă s-a uzitat de timpuriu și pînă în 1797 la Veneția); el începe cu două luni mai tîrziu decît stilul 1 ianuarie. Pentru a face concordanța datelor documentelor, din lunile ianuarie — februarie, datate în acest stil trebuie să adăugăm la anul exprimat o unitate.

¹ Documente privind istoria Romîniei, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 145, nr. 138.

² Cf. D. P. Bogda, în Documente privind istoria Romîniei. Introducere, vol. II, p. 118.

³ Doc. priv. ist. Rom., B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 92, nr. 79.

⁴ Ibidem, p. 96, nr. 85 (veleatul 6944 iunie 25, indiction 12).

⁵ Ibidem, p. 133, nr. 126.

⁶ D. P. Bogdan, op. cit., p. 119.

Stilul 1 martie a mai fost uzitat în secolele VI — VII în Franța merovingiană, precum și în Rusia până în secolul al XIII-lea. În mod greșit — cum vom vedea — s-a admis în vechea istoriografie că și la noi a găsit întrebuințare acest stil în Moldova.

25 martie (stilul bunei vestiri) a fost utilizat în cancelaria regilor francezi sub influența normandă (în secolele X — XI) iar în unele regiuni ale Franței până în sec. XVI; în Anglia din secolul al XIII-lea până la 1 ianuarie 1752, în Italia mai ales la Florența, de unde i s-a spus și *stilul florentin*¹

Stilul de paști (*stilus gallicus* sau «francez») adică începutul anului la paști, deci un început instabil, deoarece paștile este o sărbătoare mobilă pe un interval de 35 de zile. Acest stil s-a folosit începând din sec. XI în cancelaria regilor francezi până în anul 1564, când s-a adoptat stilul ianuarie.

1 septembrie sau stilul bizantin, eclesiastic, a fost întrebuințat în imperiul bizantin, în Rusia (din secolul al XIII-lea până la 1700) și în țările române. Începe cu patru luni înainte de stilul 1 ianuarie.

25 decembrie sau stilul de crăciun a fost cel mai întrebuințat în Germania (până în secolul al XVI-lea), în Anglia (din secolul VII până în secolul al XIII-lea) și în țările catolice. În cancelaria papală este întâlnit în secolele XIV — XVII și denumit *stilus curiae Romanae*.

1 ianuarie sau stilul circumciziei, care cunoaște în vremea noastră o întrebuințare aproape generală, a pătruns anevoie în uzul popoarelor medievale. În cancelariile scandinave, se pare că acest stil cronologic se practica încă din secolul al XIII-lea. El este întâlnit sporadic și în cancelaria ungară a secolului al XIII-lea. Stilul 1 ianuarie începe să fie folosit sporadic în acest secol și în Polonia, unde devine dominant în veacul următor.

Germania, Franța și Spania îl adoptă în secolul al XVI-lea, cancelaria papală în secolul al XVII-lea, Rusia la anul 1700, nordul Italiei în 1749, iar Anglia în anul 1752². În Spania și Portugalia s-a folosit acest stil în toată perioada întrebuințării erei Spaniei³.

PROBLEMA ÎNCEPUTULUI ANULUI («STILUL») ÎN ȚĂRILE ROMÎNE

În Moldova și Țara Românească s-a întrebuințat era bizantină constantinopolitană sau eclesiastică, velleatul începând la 1 septembrie. Acest sistem de datare prin era de la facerea lumii a fost în uz aici până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, el apărând sporadic — cum s-a arătat — și în unele acte din primele decenii ale veacului al XIX-lea. Era de așteptat, deci, ca în ambele țări să se socotească începutul anului de la 1 septembrie, potrivit punctului de plecare al erei grecești. Există totuși o deosebire esențială, deoarece în Moldova — contrar practicii din Țara Românească — pentru perioada anterioară deceniului opt din secolul al XVI-lea, anul începea la 1 ianuarie. Desigur, practica cronologică a cancelariei moldovene de până la 1572, constând în nesocotirea aproape sistematică a datei de început a anului grecesc constantinopolitan, a fost influențată de aceea a cancelariei feudale din Polonia, unde se întrebuința curent stilul 1 ianuarie începând de prin anul 1364.

În vederea stabilirii momentului când și în Moldova se adoptă stilul 1 septembrie, comitetul de redacție al colecției de documente medievale

¹ A. Giry, *Manuel de diplomatique*, p. 107.

² H. Grotiefend, *op. cit.*, p. 12 — 14.

³ A. Giry, *op. cit.*, p. 106.

a luat în considerare două documente emise de Bogdan Lăpușneanu la 5 noiembrie¹ și 6 decembrie² 7076. Dacă s-ar admite stilul septembrie, ne-am afla în fața unor acte din anul 1567, ceea ce nu-i posibil, fiindcă în acest an domnea încă Alexandru Lăpușneanu, tatăl lui Bogdan; de aici concluzia că și acum, ca și mai înainte, se folosea aici stilul 1 ianuarie. Adoptarea stilului bizantin bisericesc de 1 septembrie s-a produs deci după 1568.

Un document ieșit din aceeași cancelarie moldoveană a lui Bogdan Lăpușneanu, datat 7080 decembrie 29³, arată că s-a folosit stilul septembrie, ca și în Țara Românească, deoarece dacă s-ar face reducția veleatului după stilul ianuarie, ar reieși că actul s-a scris în decembrie 1572, cînd însă stăpînea în Moldova alt domn, Ioan Vodă cel Cumplit. În consecință, e vorba de un document din anul 1571, redactat într-un moment cînd în Moldova începea a-și face loc stilul de 1 septembrie.

Un document de la Ioan Vodă cel Cumplit, cu data 7082 [1573] decembrie 21⁴, confirmă faptul instaurării stilului bizantin și în Moldova, fiindcă după stilul de 1 ianuarie ar fi un act din decembrie 1574, lucru imposibil, cînd se știe precis că viteazul domn fusese ucis de turci încă din iunie 1574.

De aici s-a conchis că în primul an din domnia acestuia [1572] s-a introdus în Moldova anul cu începutul la 1 septembrie, ajungîndu-se astfel la un sistem cronologic unitar în practica de cancelarie a celor două țări.

Această concluzie⁵ la care a ajuns comitetul de redacție al colecției de față, editată de Academia R. P. R., a pus capăt definitiv disputelor din istoriografia burgheză asupra sistemului cronologic din Moldova, întrebuintat la datarea documentelor, a inscripțiilor și în narațiunea vechilor anale moldovenești.

Unii istorici burghezi au admis că în Moldova secolelor al XIV-lea și al XV-lea se socotea începutul anului de la 1 septembrie⁶ sau cînd de la 1 ianuarie, cînd de la 1 septembrie⁷, neexistînd un sistem cronologic bine definit

¹ *Documente privind istoria Romîniei*, A, XVI, vol. II, p. 181, nr. 188.

² *Ibidem*, nr. 189.

³ *Ibidem*, vol. III, p. 3, nr. 6.

⁴ *Ibidem*, p. 26–27, nr. 33.

⁵ Publicînd broșura *Documente și regeste*, vol. I (Documente moldovenești din secolul al XVI-lea), Iași, 1934, p. 48, C. I. Andreescu și C. A. Stoide afirmă în prefață (p. 3): «Cît privește datarea, am ținut seamă de concluziile la care a ajuns unul dintre noi după cercetarea întregului material, și anume că anul de la 1 septembrie începe a fi utilizat în cancelaria moldovenească din timpul domniei lui Ion vodă Armeanul». Pentru anii 1568–1574, perioadă care interesează în discuție, s-au publicat zece acte în regist (p. 17–18, nr. 44–53); dintre acestea, numai unul (nr. 50) este din răstimpul sept.-dec. < 28 decembrie 1572 (7081) >. Dar actul acesta putea fi și din anul 1573, de aceea era necesar ca autorii să argumenteze concluziile, ceea ce n-au făcut. Cum nici materialul publicat nu era concludent, problema începutului stilului de 1 septembrie în Moldova a rămas deschisă pînă la apariția vol. III (1571–1590) din colecția prezentă, cînd s-a rezolvat în sensul arătat mai sus.

⁶ Astfel I. Bogdan, editorul cronicilor moldovene scrise în slavonește, a susținut că în aceste izvoare istorice anul se schimbă la 1 septembrie și nu la 1 ianuarie, văzîndu-se obligat să constate că lupta de la Baia s-a dat la 14 decembrie 1466 (în loc de 1467), aceea de la Rimnic (Cursul Apei) în 1472, (f. I. Bogdan, *Cronice îndite aîngăitoare de istoria Romînilor*, București, 1895, p. 38, 39), cînd de fapt evenimentele s-au petrecut cu un an mai tîrziu.

⁷ A. D. Xenopol credea că «nu totdeauna cei vechi începeau a număra anul de la 1 septembrie și că în multe cazuri ei îl socoteau începînd de la 1 ianuarie» (cf. *Istoria Romînilor*, vol. II, ed. a II-a, Iași, 1889, p. 268). Grigore Tocilescu era de părere că diecii și cronicarii, «par a nu fi ținut totdeauna seamă de stilul 1 septembrie (cf. «Revista pentru istorie...», IV (1886), p. 486, n. 2).

asupra stilului. Ulterior, s-a admis că «în domnia lui Ștefăniță începe să se întrebuințeze în Moldova începutul anului de la facerea lumii la 1 septembrie» și anume din anul 1520¹.

Întrebuințarea stilului bizantin apare ca o excepție în câteva documente de la sfârșitul secolului al XIV-lea² și începutul veacului al XV-lea³, regula cronologică generală fiind stilul de 1 ianuarie.

În zilele noastre, nu mai departe, un membru al colectivului din Iași, D. Constantinescu, într-o scrisoare din 23 aprilie 1954, susține cu tărie că «pînă la anul 1582, pentru aflarea anilor de la Hristos, se scad 5508 ani de la facerea lumii; după 1582, pentru aflarea anilor de la Hristos se scad 5508 ani de la 1 ianuarie—31 august și 5509 ani pentru perioada de la 1 septembrie-31 decembrie (aceasta în legătură cu reforma calendarului din 1582)». Cu alte cuvinte, după părerea eronată a acestuia, în Moldova s-a practicat începutul anului de la 1 ianuarie pînă la reforma gregoriană din 5 octombrie 1582, cînd Moldova a fost «a doua țară după Suedia, care a primit reforma» (adică stilul gregorian nou), dar a părăsit atunci stilul de 1 ianuarie și a îmbrățișat pe cel liturgic bizantin de 1 septembrie.

După cercetătorul de la Iași, Moldova era o țară catolică în 1582, care îmbrățișa reforma calendaristică a papei Grigorie al XIII-lea, păstrînd însă era de la Adam și trecerea la stilul de 1 septembrie. Iată unde poate duce o greșită orientare în problemele de cronologie.

Istoriografia burgheză a mai admis că în cronologia moldovenească a secolelor XIV și XV s-a întrebuințat chiar și stilul de 1 martie, susținînd, prin condeiul lui D. Onciul, că pînă la sfârșitul domniei lui Alexandru cel Bun «începutul anului se socotea, după cum reiese din examinarea datelor ce am putut controla — spune Onciul — de la martie»⁴.

El își baza argumentarea pentru practica acestui stil în Moldova, pe documentul lui Roman I către regele polon, trimis din Suceava «duminică în ajunul bobotezei, anul domnului 1393», afirmînd că «în anul 1393 ajunul bobotezei nu cădea duminică, ci sîmbătă, iar duminică era în anul următor. Deci, actul este din 5 ianuarie 1394. Iată o probă sigură că aci începutul anului nu e socotit de la 1 ianuarie sau de la 1 septembrie, ci de la martie. Același calcul trebuie aplicat — continuă autorul — și la actul lui Ștefan dat de asemenea din Suceava, în ziua de bobotează <6 ianuarie 1395>»⁵, considerat a fi din anul 1396.

Dar apare ciudat modul cum a putut autorul ajunge la această socoteală, fiindcă în 1393 ajunul bobotezei a fost într-adevăr duminică⁶, așa cum precizează documentul.

¹ C. Giurescu, *Cîteva cuvinte asupra vechii cronologii românești*, în «Convorbiri literare», an. XXXIV (1900), p. 711. Pentru sistemul cronologic din cronicile moldovenești, cf. I. Vlădescu, *Începutul anului în cronicile moldovenești pînă la Ureche*, în «Anal. Acad. Rom.», Mem. Secț. Ist., seria III, tom. IV (1925), 32 p.

² Cf. doc. lui Iuga vodă, datat 6908 nov. 28, care nu poate fi decît din 1399, căci în februarie 1400 domnea Alexandru (vezi *Documente privind istoria României*, A, XIV, XV, vol. I, p. 6, nr. 9).

³ *Ibidem*, p. 95, nr. 107, documentul lui Alexandru cel Bun, datat cu velleatul 6940 decembrie 20, corespunzînd anului 1431, deoarece în ianuarie 1432 tronul moldovenesc era ocupat de Ilie voievod.

⁴ Cf. *Datele asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun*, în «Anal. Acad. Rom.», seria II, tom. XXVII, 1905, p. 206.

⁵ *Ibidem*, p. 206—207.

⁶ Vezi tabelele de la anexele XI și XII.

În ceea ce privește al doilea exemplu, datîndu-se prin ziua de bobotează «în anii de la nașterea domnului 1395», el poate constitui încă un argument împotriva ipotezei emise.

Documentul dat de Alexandru cel Bun în anul 6940 decembrie 20, socotit a fi anul erei noastre 1432, este în realitate din 1431, gr măticul aplicînd aici iarăși calculul bizantin, căci o scrisoare a lui Swidrigailo, din 30 martie 1432¹, afirmă categoric că la această dată domnul moldovean nu mai trăia.

Pentru stilul de 1 septembrie în *Țara Romînească*, avem o mărturie importantă în documentul dat de Matei Basarab la 6 septembrie 1636 (7145), cînd domnul spune: «Într-aceia domnia mea singur am încălecat în zioa de s<vea>ti Simeon stălpnic, anul nou, sept. 1, zi joi, în anul 7145 1636», de am mers domnia mea cu toți boiarii și cu preoți și cu toți orașanii mari și mici și cu călugării de la sfânta Troiță, de am ocolit locul și am căutat hotarile de spre Văcărești »².

Cît privește datarea actelor din *Transilvania* redactate în slavonă sau romînă, au fost istorici care au suținut că încă de la apariția primelor acte scrise aici, s-a folosit era bizantină cu începutul anului la 1 septembrie, ca și în *Țara Romînească*.

Într-o importantă lucrare arhivistică³ apărută în anul trecut, pe baza unui important material documentar din secolele XVI—XVIII relativ la vechiul oraș Brașov, s-a ajuns la concluzia că în Transilvania s-a utilizat pînă în secolul al XVII-lea era bizantină, cu stilul de 1 ianuarie, ca și în Moldova, iar introducerea stilului bizantin bisericesc de 1 septembrie a putut să se producă în perioada «după septembrie 1602 și înainte de octombrie 1612»⁴. O dată adoptat, stilul septembrie s-a păstrat aproape constant în documentele secolelor XVII—XVIII din Transilvania datate cu era bizantină de la facerea lumii.

ELEMENTE CRONOLOGICE SECUNDARE

În izvoarele scrise medievale figurează, uneori, și alte elemente de date, în afară de cele menționate anterior, «menite a fixa mai bine data alcătuirii actului sau inscripțiunii»⁵. Iată care sînt aceste elemente cronologice auxiliare:

Crugul soarelui (*cyclus solaris* — ciclul solar, la apusenii). Este o perioadă cronologică de 28 de ani, fără nici o legătură cu soarele, după a cărei împlinire zilele săptămînii cad iarăși pe aceleași date de lună. Anul comun are 52 de săptămîni și o zi, și dacă n-ar fi la patru ani anul bis et, după trecerea unui ciclu de șapte ani, zilele săptămînii ar cădea la aceleași date ale

¹ Cf. G. Popovici, *Căderea ipotezei anului de la martie*, în «Epoca», an. XI (1905), nr. 82 din 7 iulie, unde acesta — unul dintre sprijinitorii stilului de 1 martie — renunță la această părere, conchizînd că «ipoteza anului de la martie pentru vremea lui Alexandru cel Bun trebuie privită drept căzută».

² Arh. Stat. Buc., M-rea Radu vodă, I/13—14. În 1636, data de 1 septembrie a căzut într-adevăr într-o joi (cf. tabelele de la anexele XI, XII).

³ *Catalogul documentelor romînești din Arhivele statului, orașul Stalin*, vol. I (1521—1799), editat de Arh. Stat. București, în 1955.

⁴ *Ibidem*, p. XXI.

⁵ N. Docan, *Despre elementele cronologice în documentele romînești*, în «Anal. Acad. Rom.», Mem. Sect. Ist., seria II, tom. XXXII (1910), p. 1 (353).

lunii ca în ciclul precedent, fiindcă presupunînd că un an comun a început într-o luni, el se va încheia tot luni, și anul următor începînd marți, va sfîrși cu marți, iar al treilea se va sfîrși cu miercuri, al patrulea cu joi, al cincilea cu vineri, al șaselea cu sîmbătă, al șaptelea cu duminică, iar al optulea va începe iarăși cu luni, adică ar deschide un nou *ciclu de șapte ani*.

Dar în sistemul nostru cronologic, după trei ani comuni intervine un al patrulea an, bisectul, care modifică regula fixată pentru ciclul de șapte ani comuni, astfel că numai după ciclul rezultat din înmulțirea 7×4 , adică după 28 de ani, zilele săptămînii revin la aceleași date lunare.

Originea crugului soarelui sau începutul primului ciclu este, pentru răsăriteni, la anul 9 al erei noastre, care a căzut într-o marți, iar pentru apuseni la anul 9 î. e. n., adică într-o luni. Cunoscînd ziua de săptămînă cu care începe ciclul, putem stabili lesne ordinea zilelor pentru întregul ciclu de 28 ani. Crugul soarelui indică numărul de ordine, în ciclul de 28 de ani, al anului dat. nu numărul ciclurilor scurse pînă la acel an.

Cînd se dă veleatul, crugul soarelui se află prin formula $\frac{V}{28}$, iar cînd se dă anul erei noastre (milesimul) prin formulele $\frac{M-8}{28}$ sau $\frac{M+20}{28}$, cunoscînd că restul împărțirii indică crugul, iar cînd nu există rest, crugul este 28. Ciclul solar al apusenilor se află prin formula $\frac{M+9}{28}$, luîndu-se în considerare cifra restului. De reținut că litera V exprimă în studiul de față veleatul, iar M milesimul.

Începînd cu anul 1409 (veleatul 6917), pentru o perioadă de 532 de ani, în care treptat crește numărul documentelor noastre, crugul fiecărui an se găsește pe coloana a cincea din tabela de la anexa XXII, ce se află la sfîrșitul studiului (ex. anul 1565—7073 are crugul soarelui 17, adică este al 17-lea an din ciclul de 28 de ani).

În documentele medievale din *Moldova* nu figurează acest element cronologic secundar, fiind întîlnit numai în cîteva inscripții din secolele XVI—XVII. El apare însă sporadic în actele interne din *Țara Romînească*, primul fiind din 1421 (6929) iunie 1, unde crugul soarelui este arătat greșit 14, cînd în realitate este 13¹, cum apare și în tabela de la anexa XXII. Este, de altfel, singurul act muntean din secolul al XV-lea care conține un atare element în datare. Din secolul al XVI-lea se cunosc pînă acum nouă documente cu crugul soarelui: 1502 februarie 25², 1551 aprilie 1³, 1559 septembrie 3⁴, 1560 septembrie 15⁵, 1564 martie 31⁶, august 1⁷ și decembrie 15⁸ 1568 septembrie 8⁹, și 1589 mai 4¹⁰, dintre care unul singur este calculat

¹ *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 76, nr. 62. Actul s-a conservat însă numai în copie slavă. Editorii nu semnalează eroarea de calcul.

² *Ibidem*, B, XVI, vol. I, p. 11, nr. 6.

³ *Ibidem*, vol. III, p. 5, nr. 3.

⁴ *Ibidem*, p. 105, nr. 123.

⁵ *Ibidem*, p. 139, nr. 167.

⁶ *Ibidem*, p. 187, nr. 222.

⁷ *Ibidem*, p. 199, nr. 234.

⁸ *Ibidem*, p. 206, nr. 242.

⁹ *Ibidem*, p. 291, nr. 235.

¹⁰ *Ibidem*, vol. V, p. 402, nr. 419

greșit¹. Întrebuințarea lui devine mai rară în secolul al XVII-lea, fiind întâlnit în două documente (1601 decembrie 7² și 1616 noiembrie³), greșit în primul. Într-un document din 1622 iunie 7, păstrat în traducere, se dau elementele cronologice ale veleatului 7227 [1718], însă ele corespund veleatului 7226⁴. Crugul soarelui apare și într-un zapis romînesc dat de stareța Ecaterina de la m-reă Dintr-un lemn în veleatul 7224 decembrie 17, sub forma slavă « crug sliŭ » 27⁵.

Mîna anului (*concurrentes, epactae majores, epactae solis*, la apuseni). Este elementul cronologic prin care se determină ziua de săptămîină cu care a început un an, cum și ziua de săptămîină a unei date lunare. Stă în concordanță cu crugul soarelui, fiecărui început de an din ciclul de 28 de ani corespunzîndu-i o anume zi din săptămîină (cf. tabela de la anexa XV).

Acest element cronologic se obține prin afectarea cifrelor 1—7 celor șapte zile din săptămîină, în modul următor: marți 1, miercuri 2, joi 3, vineri 4, sîmbătă 5, duminică 6, luni 7. Începutul cu marți este în legătură cu ziua de început a primului an din ciclul de 28 de ani. Dacă vrem să determinăm ziua de săptămîină în care este 24 martie, avem în vedere că această dată precede cu două zile ziua de început a anului (ex. dacă anul începe marți, adică are mîna anului sau concurrenta 1, atunci 24 martie cade duminică și am avea: duminică 1, luni 2, marți 3, miercuri 4, joi 5, vineri 6, sîmbătă 7.

Pentru a afla mîna anului (perioada dela 1409 înainte) căutăm la anul dat pe coloana a șasea din tabela de la anexa XXII. Acest element crono-

$$M + \frac{M}{7} - 3$$

logic se poate și calcula, pentru stilul vechi, aplicînd formula; $\frac{4}{7}$

cunoscînd că *M* reprezintă anul (milesimul). Să luăm, de exemplu, anul răscoalei din 1821 și să stabilim, ziua de săptămîină cu care a început. Aplicînd formula, avem: $1821 + 455 - 3 = 2273 : 7 = 324$, iar la împărțire restul este 5. Acesta reprezintă ziua sîmbătă cu care a început anul 1821, ceea ce se verifică prin tabelele de la anexele X, XII și XXII.

Analizînd documentele privind *Țara Romînească* observăm că acest element cronologic nu apare în secolul al XVI-lea sub denumirea «mîna anului», ci sub «epactă» sau «epacta anului», dar — după cum vom vedea — epacta propriu zisă reprezintă altceva. Prima mențiune a pseudoepactei se găsește în documentul din 1551 aprilie 1⁶ sub forma «epacta 3», după crugul soarelui 3. Or, acestui crug îi corespunde mîna 3, pe cînd epacta ar fi trebuit să fie 28. Actul din 1559 septembrie 3⁷ conține «epacta 1», alături de crugul 12; cel din 1560 septembrie 15⁸ «epacta 2», lîngă crugul soarelui

¹ Cf. doc. din 1568 (7077) septembrie 8, crugul soarelui 24, în loc de 21.

² *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVII, vol. I, p. 24, nr. 28 (este arătat crugul 25, în loc de 26).

³ *Ibidem*, vol. III, p. 49, nr. 43.

⁴ *Ibidem*, vol. IV, p. 144, nr. 154.

⁵ Arh. stat. București, Dintr-un lemn, IX/14. Anul erei noastre este dat în cifre arabe astfel «17016» [1716], ceea ce ar indica folosirea stilului 1 ianuarie pentru veleatul 7224. Dar crugul soarelui 27 și al lunii 3 corespund veleatului 7223. Aceste forme vicioase și neconcordanțele îngreuiază precizarea momentului redactării actului.

⁶ *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. III, p. 5, nr. 3.

⁷ *Ibidem*, p. 105, nr. 123.

⁸ *Ibidem*, p. 139, nr. 167. Epacta ar trebui să fie 7.

13, iar alte două datate 1564 martie 31¹ și august 1² au «epactă» sau «epacta anului 6». La fel, ultimul document din secolul al XVI-lea, cu «epactă», datat 1589 (7097) mai 4³, are «epacta 2».

Am adus aceste precizări, fiindcă nu suntem de acord cu următoarea definiție asupra epactei: «În actele slave ale Țării Românești ea înfățișează niște cifre convenționale, afectate câte una la fiecare lună din an, cu ajutorul cărora se va ajunge la cunoașterea zilei cu care a început fiecare lună din an și apoi la aflarea zilei săptămânii, care corespunde oricărei zile dintr-un an» și cu afirmația că «calcularea ei în acte este greșită»⁴.

Se citează lucrarea cunoscută a lui Docan⁵, dar acolo se precizează că «asemenea epacte definite astfel de autori din secolul al XVI-lea se numesc astăzi mai drept «*mînile lunilor*», căci acestea «sînt tocmai niște cifre convenționale... etc.». Apoi se prezintă în notă — după Docan — și calculul epactei, fără să se observe însă că e vorba de epacta mare, iar exemplele ce urmează se referă neîndoios la «mîna anului».

Din secolul al XVII-lea cunoaștem pînă în prezent un singur document original românesc, din 1601 (7110) decembrie 7, în care elementul cronologic de care ne ocupăm acum apare sub «mîna anului, 3»⁶.

Mînila lunilor (*regulares solares mensium*). Fiindcă am vorbit de «mînila lunilor», arătăm că ele reprezintă un element cronologic format din niște cifre convenționale, afectate lunilor din an, cu ajutorul cărora putem afla ziua cu care începe fiecare lună și deci ziua săptămânii pentru orice dată dintr-un an oarecare. Aceste cifre sînt următoarele:

ian. febr. mart. apr. mai iun. iul. aug. sept. oct. nov. dec.

1 4 4 7 2 5 7 3 6 1 4 6

Atribuirea cifrelor convenționale, pe care computiștii medievali le numeau «epacte» sau «epactiile lunilor», s-a făcut presupunînd că luna ianuarie a unui an a început într-o luni, prima zi a săptămânii, și s-a notat cu cifra 1. În ianuarie fiind patru săptămîni întregi plus trei zile, 1 februarie nu va începe decît în ziua a patra, respectiv cu joi; tot cu joi va începe și 1 martie, fiindcă februarie are patru săptămîni în cap, deci va avea mîna lunii tot patru; 1 aprilie va fi duminică, adică în ziua a șaptea începînd de luni «mîna lunii 7». Și tot în felul acesta se continuă cu celelalte luni ale anului.

Valoarea practică a acestui element cronologic stă în faptul că dacă adunăm mîna lunii cu mîna anului («virățe-leato») unui an dat, obținem «o sumă care exprimă în cifre ziua săptămânii cu care a început acea lună în anul respectiv, cifrele avînd valoarea următoare: luni, 1; marți, 2; miercuri, 3; joi, 4; vineri, 5; sîmbătă, 6; duminică, 7»⁷. Cînd suma este mai mare decît 7 se scade din ea 7 și restul reprezintă ziua săptămânii.

Dacă scădem din ziua săptămânii (la 1 ale lunii) mîna lunii, obținem mîna anului, cu observația ca atunci cînd cifra zilei săptămânii este egală

¹ Documente privind istoria Romîniei, B, XVI, vol. III, p. 187, nr. 222. Epacta mare ar trebui să fie 4.

² Ibidem, p. 199, nr. 234. Epacta ar fi 4.

³ Ibidem, vol. V, p. 402, nr. 449.

⁴ D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă*, . . . , în *op. cit.*, p. 120 și nota 1.

⁵ N. Docan, *Despre elementele cronologice în documentele romînești*, p. 21.

⁶ Documente privind istoria Romîniei, B, XVII, vol. I, p. 24, nr. 28. De observat că toate elementele secundare din dată aparțin veleatului 7109.

⁷ Cf. N. Docan, *op. cit.*, p. 13.

sau mai mică decît mina lunii, trebuie să majorăm ziua săptămîinii cu 7, pentru a se putea face scăderea.

Pentru zilele 1 ianuarie — 24 februarie dintr-un an bisect, spre a obține mina anului, trebuie să mărim rezultatul dat cu o unitate¹.

Să luăm în considerare anul revoluționar 1848. Avem data de 11 februarie, care a fost într-o miercuri și vrem să aflăm prin ea mina anului 1848. Dacă 11 februarie a fost miercuri, 1 februarie a fost duminică și ei îi corespunde cifra 7. Mina lunii februarie, potrivit tabloului dat, este 4 și cifra care adunată cu 4 să ne dea 7 este 3; ea ar urma să fie mina anului, însă 1848 fiind an bisect și data propusă fiind cuprinsă în intervalul 1 ianuarie — 24 februarie, adăugăm la 3 o unitate și astfel obținem *mina anului* 4.

Proba acestui calcul o putem face în modul următor: dacă 11 februarie a fost miercuri, 1 martie a fost luni și acestei zile de săptămîină îi corespunde cifra 1. Mina lunii martie este 4, căutînd cifra care adunată cu 4 să ne dea 1; acest lucru fiind cu neputință, căutăm cifra care adunată cu 4 să ne dea un total din care scăzînd 7 să rămînă 1. Găsim cifra 4 ($4 + 4 = 8$; $8 - 7 = 1$), deci 4 este mina anului 1848.

Dacă vrem să aflăm ziua de săptămîină a datei de 9 iunie 1848, cînd s-a citit Proclamația de la Islaz, procedăm astfel: adunăm mina anului 4 cu cifra minii lunii iunie, 5, și din totalul 9, scădem 7 și rămîne 2, cifra ce corespunde zilei de marți 1 iunie. Acum lesne putem afla că proclamația s-a citit miercuri 9 iunie.

În calculul apusean, există un element cronologic numit regularii, care sînt de trei feluri: *regularii solare* (*regulares solares mensium, reg. mensium, reg. feriales, ad feriam calendariam inveniendam*), *regularii lunare* (*regulares lunares mensium, ad lunam calendarium inveniendam*) și *regularii pascale* (*regulares pasche*). Dintre acestea, cele care corespund minii lunilor de la răsăriteni sînt regulariile solare, adică niște cifre convenționale afectate la lunile anului și care combinate cu mina anului indică ziua de săptămîină cu care începe luna².

Dacă analizăm documentele Țării Romînești din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, publicate în noua colecție, găsim un număr de trei în care figurează și elementul cronologic « *epacta* », desemnînd nu mina anului (« *epacta anului* »), ci « *mina lunilor* ». Astfel, în documentul din 1 august 1564 (7072)³, în formula datării apare alături de « *epacta anului* » (adică « *mina anului* ») și « *epacta lunii* »⁴. În actul din 11 decembrie 1564 (7073)⁴ găsim

¹ Cf. N. Docan, *op. cit.*, p. 13—14.

² Cf. A. Giry, *Manuel de diplomatique*, p. 139. Se dă următoarea ordine: ianuarie 2, februarie 5, martie 5, aprilie 1, mai 3, iunie 6, iulie 1, august 4, septembrie 7, octombrie 2, noiembrie 5 și decembrie 7, cf. și H. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, p. 8, unde se începe cu martie și se dă următoarea ordine: martie 5, aprilie 1, mai 3, iunie 6, iulie 1, august 4, septembrie 7, octombrie 2, noiembrie 5, decembrie 7. Cît privește regulariile lunare, Giry arată că ele au servit computiștilor să afle vîrsta lunii la 1 a fiecărei luni, combinîndu-le cu epactele (*op. cit.*, p. 151), la fel Grotefend precizează că « sînt cifre de la 9 pînă la 18, care adăugate la epactele anilor dau vechimea lunii în prima zi de lună » (*op. cit.*, p. 7). De aceea, afirmația: « În regulariile lunare este vorba de niște cifre convenționale afectate lunilor, cu care putem afla ziua de săptămîină începătoare de fiecare lună; la noi li se zice *epacte* sau *mina lunilor* » (A. Sacerdoțeanu, *Introducere în cronologie*, p. 33) trebuie reclarificată, fiind vorba de regularii *solare*, iar nu *lunare*.

³ *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. III, p. 199, nr. 123.

⁴ *Ibidem*, p. 206, nr. 242.

« epacta » 6, iar cel datat 8 septembrie 1568 (7077)¹, la fel « epacta » 6. Acestea sînt « epactele lunilor » sau « minile lunilor » septembrie și decembrie, fiindcă mina veleatului 7073 este 7, iar a veleatului 7077 este 5.

În ceea ce privește documentul din 1 august 1564 (7072), avem de observat că « epacta lunii » 4 nu corespunde tabloului minii lunilor dat mai sus, unde pentru luna august avem cifra convențională 3, nu 4. De mina anului nu poate fi vorba, căci ea este pentru acest an 6. Poate fi, în schimb, sau epacta mare, un complement al temeliei, de care ne vom ocupa în paginile următoare, sau « mina lunii » august, corespunzătoare unui sistem ce a luat în considerare începutul anului la 1 martie și în care cifrele sînt cu o unitate mai mari pentru lunile martie—decembrie și cu două unități pentru ianuarie—februarie².

Este de reținut faptul că și în unele inscripții din Țara Românească elementul cronologic « mina anului » apare sub denumirea « epacta », cum este de pildă aceea pusă pe mormintul doamnei Elena din biserica fostei mănăstiri Radu vodă din București, care, fiind lacunară, nu cuprinde veleatul, ci numai luna ianuarie 14 și elementele secundare: temelia 23 și « epacta » 2³. Temelia 23 corespunde veleaturilor 7078, 7097 și 7116, din perioada de domnie a « Mirceștilor » sau « Milneștilor » și epacta corespunzătoare este 28, deci cifra 2 nu reprezintă epacta mare, ci mina anului care, numai pentru anul 7097, este 2. Prin acest element cronologic s-a restituit în mod precis veleatul⁴, făcîndu-se evidentă importanța elementelor cronologice secundare.

Literele dominicale. Pentru aflarea zilei de săptămîină a unei date din an, cronologiștii apuseni au folosit metoda literelor dominicale, care sînt primele litere din alfabet (A — G) și indică primele șapte zile din luna ianuarie a unui an, repetîndu-se pentru restul săptămîinilor din anul respectiv. Acest element cronologic este în concordanță cu mina anului și cu ciclul solar de 28 de ani.

Litera dominicală își primește denumirea de acolo că ea indică la ce dată din an sau în a cîtea zi din prima săptămîină a căzut prima duminică a unui an. Fiecare an, deci, este desemnat prin litera corespunzătoare primei lui duminici. S-a convenit că în mod constant, zilei de 1 ianuarie să-i corespundă litera *A*, iar celorlalte șase zile din prima săptămîină a anului să le corespundă: litera *B* pentru data 2 ianuarie, litera *C* pentru 3 ianuarie, litera *D* pentru 4 ianuarie, litera *E* pentru 5 ianuarie, litera *F* pentru 6 ianuarie, litera *G* pentru 7 ianuarie.

Astfel, dacă 1 ianuarie a unui an oarecare cade duminică, acest an va avea litera dominicală *A* și toate duminicile acestui an vor fi notate cu aceeași literă.

Dacă 1 ianuarie va fi sîmbăta, duminica va cădea la 2 ianuarie și va fi notată cu a doua literă din seria A—G, adică cu *B*; dacă 1 ianuarie va fi într-o vineri, duminica va cădea a treia zi, la 3 ianuarie și va fi notată cu a treia literă *C*, procedîndu-se la fel pînă la ziua luni, care încheie în acest an prima săptămîină. Ea va fi indicată cu litera *G*, care arată că 1 ianuarie a căzut luni,

¹ *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. III. p. 291, nr. 335.

² Cf. N. Docan, *op. cit.*, p. 22.

³ N. Iorga, *Inscripții din bisericile Romîniei*, vol. I, București, 1905, p. 246—247; cf. și St. Nicolaescu, *Istoricul mănăstirii Sfînta Treime (Radu Vodă) din București*, extras din revista « București », nr. 1—2 (1937), București, 1939, p. 13.

⁴ N. Docan, *op. cit.*, p. 45.

iar duminica a fost la 7 ianuarie. Cu celelalte 51 de săptămîni ale anului respectiv, pînă la 31 decembrie, se va urma la fel, fiecare zi de săptămîină primind aceeași literă, care s-a atribuit zilei corespunzătoare din prima săptămîină.

Litera dominicală indică deci în a cîtea zi cade prima duminică a unui an, dar în același timp ea arată cu ce zi de săptămîină începe anul respectiv.

Am arătat, cînd am vorbit de crugul soarelui, că anul comun de 365 de zile, avînd 52 de săptămîni și o zi, dacă începe cu ziua luni (1 ianuarie) sfîrșește tot cu luni (31 decembrie), iar anul următor va începe cu marți (1 ianuarie). Să luăm, de exemplu, anul 1907. Căutînd în tabelele de la anexele XI și XII, găsim că 1 ianuarie a acestui an a fost într-o luni și tot într-o luni a căzut și ultima zi a anului, 31 decembrie. Potrivit celor stabilite anterior, litera dominicală a acestui an este *G*, deci și 1 ianuarie și 31 decembrie vor fi notate cu *G*. Anul următor, 1908, va începe cu ziua de săptămîină marți (1 ianuarie) și va avea, conform celor convenite, litera dominicală *F*.

În concluzie, literele dominicale se schimbă în fiecare an și merg în sens retrograd, în timp ce zilele cresc cu o zi la fiecare an, cum s-a văzut în exemplul dat: luni 1 ianuarie în 1907, marți 1 ianuarie în 1908. Ar urma ca 1 ianuarie 1909 să fie într-o miercuri. Aici însă situația se schimbă, fiindcă anul 1908 este bisect, are 366 de zile sau 52 de săptămîni și două zile (o zi mai mult decît anul comun, ziua bisectă care cade la 29 februarie). Acest an, începînd cu marți nu se va termina tot într-o marți, ci cu o zi mai tîrziu, din cauza zilei bisecte, deci într-o miercuri, iar anul 1909 va începe joi 1 ianuarie și va avea litera dominicală *D*, în loc de *E*, cum s-ar fi întîmplat dacă ar fi fost comun anul 1908, deoarece a început cu litera dominicală *F*, dar a terminat cu *E*. în loc de *F*. Este de reținut că litera dominicală *F* se menține numai pentru lunile ianuarie și februarie, iar la 29 februarie se schimbă pentru restul lunilor din an (martie — decembrie), luîndu-i locul litera *E*. În consecință, anul bisect are două litere dominicale, în cazul anului 1908 literele *F E*, prima pentru lunile ianuarie — februarie, și ultima (*E*) pentru restul de zece luni ale anului.

Prin sistemul literelor dominicale putem afla foarte ușor zilele de săptămîină ale datelor lunare din diferiți ani, fie ei comuni sau bisecți, fie în stilul iulian (vechi) sau gregorian (nou), folosind tabelele de la anexele XI și XII. Cercetătorul va trebui să aibă în vedere faptul că, atunci cînd anul dat este bisect, prima literă va fi valabilă numai pentru ianuarie — februarie, iar a doua literă, pentru restul anului.

Trebuie să se rețină faptul că tabela de la anexa XXII (calendarul perpetuu) cuprinde, începînd din anul 1583, literele dominicale ce corespund stilului iulian. Dacă este nevoie să se afle literele dominicale corespunzătoare stilului gregorian (nou), trebuie folosite tabelele de la anexele XI și XII, unde există literele ambelor stiluri.

În documente medievale, litera dominicală apare sub numele *littera*, însă uneori litera este înlocuită cu cifra corespunzătoare (de exemplu, *littera I=A*, *littera IV=D*, *littera VII=G*)¹.

Crugul lunii (*cyclus lunaris*). Este o perioadă de nouăsprezece ani solari (sau 235 de luni sinodice, lunații), după a cărei împlinire fazele lunare revin la aceleași date ale lunilor. Acest element cronologic se bazează pe mișcarea lunii (lunația sau luna lunară, de care s-a vorbit anterior, la calendarul

¹ Cf. H. Grotefend, *op. cit.*, p. 4, și A. Giry, *op. cit.*, p. 134—137.

lunar) și a fost utilizat în evul mediu de biserică pentru calcularea sărbătorilor și în special a paștilor.

Crugul lunii indică ordinea unui an într-un ciclu de nouăsprezece ani. Crugul unui an se obține prin calcul, aplicând următoarele formule: cînd se dă veleatul (V) $\frac{V}{19}$, iar dacă avem milesimul (M) $\frac{M-2}{19}$ sau $\frac{M+17}{19}$

Restul împărțirii indică crugul lunar al veleatului sau milesimului dat. Cînd la împărțire nu rămîne nici un rest (avem 0), crugul este 19.

Să nu se scape din vedere faptul că crugul unui an începe la 1 septembrie, o dată cu anul bizantin ecleziastic. Originea crugului lunii este anul 3 al erei noastre.

În documentele *Țării Românești* crugul lunii apare pentru întia oară în datare, alături de crugul soarelui, la 1421 (6929) iunie 1¹, însă greșit 12, în loc de 13. În secolul al XVI-lea, acest element cronologic figurează în aceleași documente² de care ne-am ocupat cînd am tratat crugul soarelui, lipsind numai în acel din 1589 (7097) mai 4³. Apare însă și singuratic (fără nici un alt element secundar) în documentul din 1602 mai 1⁴ (relativ la colonizarea arbănașilor din Cervenii Voda în satul Călinești-Prahova), deci nu «apare totdeauna alături de crugul soarelui»⁵.

Cunoaștem pînă în prezent opt documente muntene din secolul al XVI-lea, care cuprind în datare și crugul lunii, în șapte este bine redat, iar în al optulea — din 1568 (7077) septembrie 8 — este greșit (8 în loc de 9)⁶. Apare greșit aici și crugul soarelui, dar este exactă « epacta » (respectiv mina anului). În documentele publicate, din secolul al XVII-lea (perioada 1601-1625), apar trei cu crugul lunii, în două fiind bine calculat, iar în unul greșit. Este de remarcat că în actul în care apare crugul lunii greșit, la fel greșite apar: crugul soarelui, temelia, mina anului și numărul de aur, toate corespunzînd veleatului 7109 iar nu lui 7110 decembrie 7⁷.

În inscripțiile Țării Românești din secolul al XVI-lea găsim notat crugul de unsprezece ori, fiind greșit în patru inscripții. Crugul lunii apare și în cîteva inscripții din Moldova (din 1558 mai 2⁸, 1578 noiembrie 1⁹ și 1761 august 7¹⁰, fiind bine calculat în toate.

Cu totul sporadic, crugul lunii apare și în secolul al XVIII-lea, o dată într-un zăpis din veleatul 7224 decembrie 17 (crugul lunii 3, alături de crugul soarelui 27)¹¹ și altădată în traducerea hrisovului din 1622 iunie 7, făcută de Ghenadie ieromonah la leatul 7227 septembrie 2¹². În primul act, crugul lunii 3, ca și crugul soarelui 27, aparțin veleatului 7223; în cel de al

¹ *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 75—76, nr. 62.

² *Ibidem*, B, XVI, vol. I, p. 11 (1502 februarie 25) 24 și 44; vol. III, p. 5, 105, 139, 187, 199, 206, 291, *ibidem*, B, XV, vol. I, p. 24, 44; vol. III, p. 49.

³ *Ibidem*, B, XVI, vol. V, p. 402.

⁴ *Ibidem*, B, XV, vol. I, p. 44.

⁵ Cf. D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă*, în *op. cit.*, p. 119.

⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. III, p. 291.

⁷ *Ibidem*, B, XVII, vol. I, p. 24.

⁸ N. Iorga, *Inscripții din bisericile Romîniei*, I, p. 53—54.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Inscriptie pe o cruce de la biserica din Mălini, aflată la Muzeul din Fălticeni.

¹¹ Arh. stat. București, M-reă Dintr-un lemn, IX/14 (orig. rom.).

¹² *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. IV, p. 144.

doilea corespund veleatului 7226. Este aici o dovadă a superfluității sistemului din această epocă de destrămare feudală.

Pentru o perioadă de 532 de ani, începînd din 1409, crugul lunii fiecărui an se găsește în a șaptea coloană a tabelii din anexa XXII.

Numărul de aur *numerus aureus* . ste elementul cronologic de la apuseni, care corespunde ciclului de nouăsprezece ani de la răsăriteni. După cum am arătat cînd ne-am ocupat de cronologia grecilor, acest ciclu a fost inventat de astronomul atenian Meton. El se deosebește de crugul lunii numai fiindcă are altă origine (anul 1 înaintea erei noastre), deci începe cu trei ani înainte de crugul lunii, a cărui origine este anul 3 din era creștină.

Numărul de aur al unui an se află prin tabela de la anexa XIV, iar concordanța cu crugul lunii se poate urmări în tabela de la anexa XVI. El se și calculează prin formulele: $\frac{V+3}{19}$ sau $\frac{M+1}{19}$, restul fiind numărul de aur,

iar cînd restul este zero, numărul de aur este 19. Cînd se cunoaște crugul lunii unui an, lesne se află numărul de aur, majorîndu-se cifra crugului cu 3.

La apuseni, numărul de aur este considerat identic cu ciclul lunar (*cyclus lunaris*), pe cînd în cronologia noastră, după cum am văzut, sînt două elemente cronologice distincte, avînd origini deosebite. Acest lucru îl arată și prezența în unele documente medievale din Țara Romînească și în unele tipărituri vechi¹, a ambelor cicluri.

În documentele din 1559 septembrie 3, 1560 septembrie 15 și 1564 decembrie 11², apar numerele de aur 3, 4 și 8, alături de crugurile lunare 19, 1 și 5, ambele elemente cronologice fiind bine calculate. În actul din 1589 mai 4, numărul de aur e indicat a fi 2, dar în realitate este 13.³ Și în documentul din 1601 decembrie 7, numărul de aur apare greșit 15 în loc de 7.⁴

Temelia (*epactae lunares, epactae minores, adjectiones lunae*, la apuseni). Este elementul cronologic care la noi indică vîrsta lunii la o dată din an, mai ales cifra care exprimă această vîrstă « în ziua de 1 martie a unui an-uit an »⁵. Apusenii numesc temelia «epactă» (cuvînt grecesc însemnînd «vîrstă») și aceasta arată de cite zile este sau ce vîrstă are luna la 22 martie (*sedes epactarum*) a unui an «sau cite zile au trecut de la ultimul pătrar și pînă la 22 martie»⁶.

Cu alte cuvinte, temelia (epacta de la apuseni) exprimă diferența de zile dintre anul lunar, care are 354 de zile, și anul solar de 365 de zile și se bazează pe ciclul de nouăsprezece ani solari. Fiecărui an din ciclul lunar îi corespunde o temelie și aceasta este cu unsprezece zile mai mare decît aceea a anului precedent. Astfel, presupunînd că apariția lunii noi coincide cu 1 ianuarie, la 21 decembrie împlinindu-se douăsprezece lunații, cele unsprezece zile pînă la 1 ianuarie următor vor arăta vîrsta lunii față de anul solar ce începe. La începutul anului al doilea, ea va fi de 22 de zile, iar la cel de al treilea va

¹ În *Molitvenicul* slavon tipărit în anul 1545 la Tîrgoviște și în *Apostolul* din 1547 figurează crugurile 4 și 6, precum și numerele de aur 7 și 9 (cf. I. Bianu și N. Hodoș *Bibliografia romînească veche*, vol. I, București, 1903, p. 26 — facsimile — p. 29—30).

² *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. III, p. 105, 139 și 206.

³ *Ibidem*, B, XVI, vol. V, p. 402.

⁴ *Ibidem*, B, XVII, vol. I, p. 24.

⁵ N. Docan, *op. cit.*, p. 17. În studiul *Diplomatica slavo-romînă* citat (p. 120). definiția lui Docan este continuată astfel: «adică primul pătrar, al doilea pătrar etc.», și se trimite la p. 18, unde nu există însă așa ceva.

⁶ Dr. Szentpétery, *Okleveltani Napidr* [Calendrar de diplomatică], p. 10.

avea 33 de zile, de fapt va fi de trei zile, fiindcă lunațiile se scad, interesînd numai vîrsta lunii (respectiv numărul de zile) din cadrul fiecărei lunații.

Între crugul lunii și temelie există o concordanță, crugului lunii 1 corespunzîndu-i temelia 14. La crugul lunii 16 avem temelia 29, iar la crugul 17, temelia 10, la crugul 18 temelia 21 și la anul al 19-lea din ciclul lunar, temelia 2. La temelia 2, dacă adăugăm unsprezece zile, vom avea cifra 13, iar nu 14, care este temelia anului 1 din ciclul lunar și în asemenea condiții temelia nu s-ar mai putea repeta, rămînînd cu o unitate în urmă. Pentru corectarea acestui neajuns, a fost necesar să se adauge o unitate la temelia anului 17, devenind astfel 11, în loc de 10, la temelia anului 18, 22 în loc de 21 și la temelia anului 19, 3 în loc de 2. În consecință, anii 17, 18 și 19 din ciclul lunar pot avea temeliile 10, 21 și 2 sau 11, 22 și 3. Unitatea adăugată la temelia anului al șaptesprezecelea din ciclul lunar se numește *saltul lunii*. La apuseni, fiind o altă concordanță între ciclul lunar și epactă, *saltus lunae* se produce la epacta anului nouăsprezece. Trebuie ținut în seamă faptul că schimbul temeliei se face la 1 septembrie, urmînd calendarul ecleziastic bizantin.

Pentru aflarea temeliei unui an oarecare, este necesar mai întîi să aflăm crugul lunii anului dat, printr-una din metodele indicate, apoi recurgem la tabela de la anexa XVI, care cuprinde concordanța dintre crugul lunii și temelie. În ciclul de 532 de ani, începînd cu anul 1409, temelia oricărui an se găsește în coloana a opta a tabelii de la anexa XXII.

Temelia se poate și calcula, cînd se dă veleatul, prin formula:

$$\text{Cr. lun.} + 3 \times 11$$
, restul indicînd temelia. Cînd se dă milesimul, se procedează

30

în modul următor: milesimul se împarte la 19, la restul împărțirii se adaugă 1, totalul obținut se înmulțește cu 11, iar produsul se împarte la 30, avîndu-se în vedere iarăși restul, căci cifra acestuia este temelia. Dacă la împărțire nu rămîne rest, operația se face cu cifra 1 ce trebuia adunată la rest, iar dacă produsul este mai mic decît 30, atunci el este temelia¹.

Din documentele Țării Romînești ce s-au publicat în colecția Academiei R.P.R., perioada 1247 — 1500, rezultă că temelia apare aici pentru prima oară la 26 aprilie 1500 (7008)²; avem însă un alt act slavon, anterior, emis de Vlad Tepeș în Brașov, la 7 octombrie 1476 (6985), înaintea plecării cu oști în Țara Romînească pentru a-și relua tronul, prin care confirmă negustorilor brașoveni vechile privilegii comerciale și în datarea lui apare și temelia 4³.

Mai avem un document din 1500 (7009) decembrie 13⁴, în care apare cifra temeliei 29, dar aceasta ar corespunde numai dacă ar fi veleatul precedent, 7008, respectiv milesimul 1499, fiindcă este vorba de o lună din perioada septembrie — decembrie. Pentru veleatul 7009, temelia este 11, deci diacul a greșit.

Începînd din 1502 (7010) februarie 25⁵ și pînă la 1569 (7077) ianuarie 8⁶ găsim un număr de opt documente ce cuprind în datare și temelia⁷.

¹ Cf. N. Docan, *op. cit.*, p. 18—19.

² *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 268.

³ Cf. I. Bogdan, *Relațiile...*, București, 1905, p. 95—7.

⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 272, nr. 289.

⁵ *Ibidem*, B, XVI, vol. I, p. 11, nr. 6, fotografie după orig. slavon.

⁶ *Ibidem*, B, XVI, vol. III, p. 302, nr. 349, original slavon.

⁷ Doc. din: 1551 aprilie 1, 1559 septembrie 3, 1560 septembrie 15, 1564 martie 31, august 1 și decembrie 11.

Analizînd datarea acestor opt documente, constatăm că în şase dintre ele (1502 februarie 25, 1551 aprilie 1, 1559 septembrie 3, 1564 martie 31, august 1 şi decembrie 11) temelia corespunde tablei, dar în două documente temelia este greşită şi anume în cel din 1560 (7069) septembrie 15, unde este notată cu cifra 4 (în loc de 14)¹ şi din 1569 (7077) ianuarie 4, unde apare sub cifra 1 în loc de 12².

Dacă cercetăm documentele muntene din perioada 1601—1625, observăm că numai două au în datare temelia şi anume unul din 1601 (7110) decembrie 7³ şi altul din 1616 noiembrie⁴, primul romînesc, al doilea slavon. În cel dintîi, temelia este 6 în loc de 7, aproape toate elementele cronologice secundare corespunzînd velleatului 7109; iar la cel de al doilea, temelia este 2 în loc de 3, aici făcîndu-se compensarea, fiind în legătură cu saltul lunii.

Temelia apare şi în unele inscripţii din Ţara Romînească. Dintr-un număr de treisprezece atare inscripţii din secolul al XVI-lea, şapte au temelia(*osnovanie*) corespunzătoare, iar în şase ea este greşit dată⁵.

Epacta. Am arătat în paginile anterioare că în şase documente muntene din secolul al XVI-lea apare un element cronologic sub denumirea «epacta, ipacta, epacta anului», care corespunde «mîinii anului», inexistentă cu acest nume în actele amintite⁶.

Totodată, în trei documente din acelaşi secol figurează un element cronologic cu numele iarăşi «epacta», dar de data aceasta reprezintă «mîina lunii» în două dintre ele⁷, pe cînd în documentul datat 1 august 1564 (7072) găsim «epacta anului» 6 şi «epacta lunii» 4, prima epactă desemnînd «mîina anului», a doua «mîina lunii» august din 1564⁸. Fiindcă temelia acestui an

¹ *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. III, p. 139, nr. 167. Crugurile sînt calculate bine, indictionul este greşit 5 în loc de 4. Actul este redactat în slavoneşte şi nu trebuia omis la analiza diplomatică făcută în cadrul studiului respectiv.

² *Ibidem*, p. 302, nr. 349. Este singurul element cronologic secundar cuprins în datarea actului. Este redactat în limba slavă şi trebuia luat în considerare în studiul de diplomatică.

³ *Ibidem*, B, XVII, vol. I, p. 24, nr. 28.

⁴ *Ibidem*, vol. III, p. 49, nr. 43.

⁵ N. Iorga, *Inscripţii din bisericile Romîniei*, vol. II (în *Studii şi documente*, XV), p. 49, nr. 138, publică inscripţia de la biserica din Găiseni săpată pe piatră tombală a lui jupan Vintilă, fără an, luna iunie 7, temelia 15, crugul soarelui 3. În *ms.* 730 de la Arh. stat. Bucureşti, f. 42, se află lectura făcută de D. Papazoglu: crugul soarelui 13, al lunii 12 şi temelia 15. Crugul lunii 12 şi temelia 15 corespund velleatului 7042 [1534], în consecinţă inscripţia trebuie admisă a fi din anul 1534. N. Docan (*op. cit.*, p. 38), necunoscînd lectura Papazoglu şi avînd în vedere că temeliei 15 îi corespunde crugul lunii 12, conchide că crugului soarelui 3 şi al lunii 12 le răspunde numai anul 1439, însă inscripţiile monumentului fiind din secolele XVI—XVII, admite a fi din această vreme. Lectura lui Papazoglu a rezolvat problema, demonstrînd totodată utilitatea consultării materialelor de acest gen, ceea ce am făcut cît timp am condus colectivul de inscripţii de la Institutul de Istorie (pînă în iunie 1955).

⁶ Cf. doc. din 1551 aprilie 1, 1559 septembrie 3, 1560 septembrie 15, 1564 martie 31 şi august 1, 1589 mai 4. Ultimele trei acte nu i-au fost cunoscute lui Docan.

⁷ Doc. din 1564 (7073) decembrie 11 şi 1568 (7077) septembrie 8, care iarăşi nu au fost cunoscute de Docan.

⁸ Cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. III, p. 199. Nici acest interesant document, din punct de vedere cronologic, nu a fost cunoscut de Docan.

este 17, cifra 4 poate reprezenta « mina lunii », dacă luăm în considerare sistemul cu începutul anului de la 1 martie, dar tot așa de bine ar putea să indice și un alt element cronologic numit « *epacta mare* ».

În pisania mănăstirii Tutana, din fostul județ Argeș, purtînd data 1582 (7091) septembrie 10¹, găsim și elementul cronologic « luna epactă » 4, alături de crugul soarelui 7. Veleatul 7091 are crugul lunii 4 și lui îi corespunde temelia 17, iar acestei temelii îi corespunde « epacta mare » 4. Cifra 4 reprezintă, deci, o epactă deosebită de « epacta anului » (mina anului), care este 1, și de « epacta lunii », care pentru septembrie este 6 sau 7. Aceasta este *epacta*, căreia, spre a se deosebi de celelalte, i se mai spune și « *epacta mare* ». Ea este folosită de computiști în secolul al XVIII-lea și stă — în ciclul de nouăsprezece ani — în concordanță cu temelia, cifra epactei mari fiind un complement al temeliei pînă la 21 (dacă temelia este inferioară acestei cifre) sau pînă la 51. Epacta aceasta indică deci a 21-a sau a 51-a zi, adică ziua în care cade al treilea pătrar al lunii, întesind acel din luna martie².

Pentru a afla epacta unui an dat, ne folosim de tabela de la anexa XVI, unde este înfățișată concordanța dintre temelie, crugul lunii și epactă. Ea se poate însă și calcula cînd ni se dă anul, în chipul următor: după ce stabilim crugul lunii anului respectiv, adunăm 3 la crug, suma obținută o înmulțim cu 19, iar produsul înmulțirii îl împărțim la 30 și din restul împărțirii scădem 9. Restul obținut la această ultimă operație este epacta, iar cînd el este mai mic decît 9, se adună cu 30 și din totalul realizat scădem 9³.

Dacă la epactă adăugăm cifra 5, numărul obținut arată la cîte zile după 21 martie cade luna plină pascală convențională sau *legiuita fască*. Astfel, dacă un an are crugul lunii 11, epacta lui este 17, $17 + 5 = 22$ de zile, deci la 22 de zile după 21 martie va cădea luna plină pascală, adică la 12 aprilie ($21 + 22 = 43 - 31 = 12$ A). La crugurile lunii 2, 10, 13 și 18, cărora le corespund epactele 26, 28, 25 și 29, pentru a afla legiuita fască scădem din totalurile 52, 54, 51 și 55 cifra 30, în loc de 31, iar restul reprezintă fasca din luna martie 22, 24, 21 sau 25, potrivit tabelii de la anexa XVI.

Cînd anilor dați le corespund crugurile lunii 17, 18 și 19, aplicînd formula dată pentru calcul vom obține cifrele 11, 30 și 19, deci niște epacte mai mari cu o unitate decît cele prevăzute în tabela de concordanțe de la anexa XVI. Aceste epacte sînt complementele temeliiilor 10, 21 și 2, care — după cum s-a arătat la tratarea temeliei — trebuie majorate cu o unitate (saltul lunii) pentru ca ciclul temeliei să se poată repeta⁴.

Ciclul pascal (*cyclus paschalis*, *cyclus lunisolaris*). Este o perioadă de 532 de ani, care reprezintă produsul înmulțirii numărului 28 (crugul soarelui) cu numărul 19 (crugul lunii) sau, altfel zis, este cel mai mic multiplu comun al acestor două numere ($19 \times 28 = 532$ ani), după expirarea cărui ciclu « toate elementele cronologice, afară de indiction, revin la punctele » de plecare pe care

¹ Gr. Tocilescu, *Raporturi asupra cîtorva mănăstiri, schituri și biserici din țară*, în « Anal. Acad. Rom. », seria II, tom. VIII, București, 1888, p. 229.

² Cf. N. Docan, *op. cit.*, p. 23.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 24.

le aveau în anul întâi al ciclului ¹, sau zilele anului și fazele lunii revin la aceleași date. Ciclu pascal se mai numește și *calendarul perpetuu*, și primul an al unui ciclu pascal este și primul an al ciclului solar și al celui lunar, adică are crugul soarelui 1 și crugul lunii iarăși 1, iar ultimul an al ciclului are crugul soarelui 28, al lunii 19 ².

Ciclu de 532 de ani s-a numit pascal, fiindcă servește și pentru stabilirea datei sărbătorii paștilor. Acest ciclu începe de la anul 345 (la douăzeci de ani după conciliul de la Niceea) și ține până la 877, când începe al doilea ciclu, care se întinde până la anul 1409, când pornește al treilea ciclu, care a luat sfârșit în anul 1940; în 1941 a început al patrulea ciclu pascal ³.

Pentru a ușura aflarea elementelor cronologice secundare ale unui an oarecare, pentru data paștilor și concordanța dintre anii erei bizantine, erei creștine și erei hegirei, am alcătuit tabela de la anexa XXII, cuprinzând ciclu de 532 de ani (anii 1409-1940). Cu această tabelă se poate verifica exactitatea unui element cronologic din datarea unui document oarecare, emis în perioada menționată. Dacă anul dat este înainte de 1409, trebuie să aflăm locul pe care el îl ocupă în cadrul ciclului de 532 de ani. Pentru aceasta împărțim veleatul la 532 și restul împărțirii va fi numărul de ordine al anului respectiv. Avem, de pildă, documentul dat de Vladislav I în Argeș la 16 iulie 1372 ⁴. Pentru a afla ordinea lui în ciclu pascal îi adăugăm numărul 5508 și aflăm veleatul (1372 + 5508 = 6680). Împărțind 6680 la 532 obținem restul 496, care arată că anul 1372 este al 496-lea în ciclu al doilea (877-1408). În tabela de la anexa XXII (*calendarul perpetuu*) căutăm anul 496 pe prima coloană și constatăm că are crugul soarelui 20 și al lunii 2. Prin împărțirea restului 496 cu 28 și cu 19 obținem resturile 20 și 2, care reprezintă tocmai crugurile veleatului 6680 sau ale milesimului dat 1372, lucru ce se verifică prin aplicarea formulelor cunoscute de calcularea celor două cruguri.

Când avem milesimul și vrem să cunoaștem numărul de ordine al acestuia în ciclu pascal (anul ciclului pascal), scădem din milesim cifra ultimului an al ciclului pascal precedent și restul este rangul pe care milesimul dat îl ocupă în ciclu pascal (ex.: 1372-876 = 496, adică același rest ca și la împărțirea veleatului prin 532). Este de preferat însă să se calculeze prin veleat.

REGULA STABILITĂ PENTRU DATA SĂRBĂTORIRII PAȘTILOR

Ciclu pascal a fost inventat de biserica creștină pentru a se putea fixa data sărbătorilor de peste an. Acestea sînt de două feluri: *fixe* și *mobile* (schimbătoare). Printre sărbătorile fixe sînt: sf. Vasile (1 ianuarie), boboteaza (6 ianuarie), Întîmpinarea domnului sau « stretenie gospodi » în slavă (2 februarie), Buna vestire — « blagoveștenie » (25 martie), sf. Gheorghe (23 aprilie), Constantin și Elena (21 mai), Nașterea sf. Ioan — « sinziene » sau « drăgaica » (24 iunie), sf. apostoli Petru și Pavel (29 iunie), sf. Ilie (20 iulie),

¹ N. Docan, *op. cit.*, p. 24, cf. și V. Gheorghiu, *Noțiuni de cronologie calendaristică și calcul pascal*, București, 1936, p. 43.

² N. Docan, *op. cit.*, p. 25.

³ P. Donici, *Calendarul bisericii de răsărit în stil vechi și stil nou*, Craiova, 1898, foaie nenumărată după p. 118.

⁴ *Documente privind istoria României*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 23-25 (corect, 15 iulie). Data lunară este dedusă, fiind exprimată printr-o sărbătoare.

Schimbarea la față — « preobrajenie » (6 august), Sîntămăria mare — « Uspe-
nia » (15 august), Sîntămăria mică — « rojdestva bogorodiți » (8 septembrie),
sf. Parascheva — « vinerea mare » (14 octombrie), sfinții voievozi Mihail și
Gavril (8 noiembrie), Intrarea în biserică — « văvedenie bogorodiți » (21
noiembrie), sf. Nicolae (6 decembrie), crăciunul sau « Nașterea domnului »
« rojdestvo gospodi » (25 decembrie).

Cea mai importantă sărbătoare mobilă este paștile și de data cînd cade
aceasta depind datele celorlalte sărbători schimbătoare. Printre acestea
avem: florile — « nedelia țveatonoșna » (duminica premergătoare paștilor),
Înălțarea domnului — « văsnesenie gospodni » sau « ispas » (40 de zile după
paști), rusalile — « peatideseatnița » (a cincizecea zi după paști), Duminica
tuturor sfinților sau Duminica mare (prima după rusalii).

Creștinii din primele veacuri ale erei noastre serbau paștile în prima
duminică după 14 Nisan (cînd era paștile evreilor o dată cu luna plină),
deci în prima duminică după lună plină, după echinocțiul de primăvară.
Se întîmpla însă ca nu toți creștinii să serbeze sărbătoarea Învierii în aceeași
duminică, fiindcă alexandrinii din Egipt considerau echinocțiul la 21 martie,
iar romanii la 18 martie; alexandrinii foloseau ciclul lunar de nouăsprezece
ani, pe cînd cei din Roma un ciclu de șaisprezece ani; cei dintii serbau paștile
în prima duminică după echinocțiul, iar romanii, cînd după prima, cînd după
a doua duminică după echinocțiul ¹.

Această lipsă de unitate a lumii creștine în ce privește data cînd trebuie
serbat paștile a fost eliminată de către conciliul din Niceea (325), care a
hotărît, în legătură cu epoca de sărbătorire a paștilor, următoarele:

Să se serbeze paștile de către toți creștinii (orientali și occidentali) în
aceeași duminică și anume în prima duminică după lună plină, după echi-
nocțiul de primăvară (adică după 21 martie, căci la acea dată echinocțiul
cădea la 21 martie).

Prin stabilirea acestor principii, conciliul adopta un calendar lunaro-
solar în ce privește data paștilor, urmînd ca paștile să se sărbătorească în
funcție atît de poziția soarelui pe ecliptică, cît și de fazele lunii, adică nu
înainte de 21 martie, deci de la 22 martie înainte pînă la 25 aprilie (martie
și aprilie fiind luni pascale).

Posibilitatea căderii paștilor într-o perioadă de 35 de zile se explică
astfel: dacă luna plină din martie cade în ziua echinocțiului (21 martie)
și aceasta este într-o sîmbătă, atunci paștile pot fi duminică 22 martie (limita
inferioară); pe cînd, dacă luna plină se produce la 20 martie (înainte de
echinocțiul) atunci trebuie să așteptăm luna plină următoare, ce cade peste
treizeci de zile (la 18 aprilie) și dacă această dată lunară se întîmplă să fie
într-o duminică, paștile trebuie să se serbeze în duminica următoare, la 25
aprilie care este limita superioară a acestei sărbători ².

Sinodul din Niceea a stabilit ziua de 21 martie ca dată a echinocțiului
de primăvară, aceasta după calendarul iulian, care după cum am văzut
mai înainte nu este egal cu anul astronomic, ci mai lung decît acesta cu 11
minute și 14 secunde, avînd 365,25 de zile, pe cînd anul tropic are 365,2422
de zile. Din această cauză, după 128 de ani iuliani, se produce între anul
iulian și anul tropic un decalaj de o zi, ceea ce face ca data echinocțiului

¹ V. Gheorghiu, *Noțiuni de cronologie*, p. 35.

² D. Mirescu, *Teoria calendarului*, București, 1896, p. 25.

să rămână în urmă cu trei zile în patru sute de ani. În lumea occidentală s-a ajuns la convingerea — în sec. XVI — că este necesară o corectare a calendarului iulian și astfel s-a făcut reforma gregoriană.

Înainte de a trece la prezentarea principiilor acestei reforme calendaristice, găsim util să arătăm că din frământarea celor ce urmăreau să stabilească duminica în care să se serbeze paștile a rezultat ciclul pascal, care a fost conceput mai întâi de călugărul egiptean Anianus prin secolul al V-lea, și în secolul al VI-lea a fost preluat de Dionysius Exiguus în tabela lui pascală, alcătuită pentru perioada 532-626, și avind 8 coloane (număr majorat de pascaliologi ulteriores), în prima indicindu-se anii erei noastre, apoi indictioanele, epăctele, ciclurile lunare, luna plină pascală (*luna quarta decima pasche*), duminica paștilor¹.

Cheia paștilor (*cliuci pashi*). Am văzut că paștile pot cădea în intervalul 22 martie—25 aprilie, adică în una dintre cele 35 de zile ale intervalului. Computiștii medievali au alcătuit pentru cele 35 de posibilități de sărbătorire a paștilor și a celorlalte sărbători mobile, 35 de tabele pentru fiecare dintre cele 35 de ipoteze, fiecare dintre ele fiind notată cu cîte una dintre literele alfabetului chirilic (la apuseni litere latine) sau cu cifrele de la 1 la 35, indicind șirul celor 35 de zile pascale posibile. Apusenii numesc cheia paștilor cheia sărbătorilor mobile sau numărul sărbătorii².

N. Docan a publicat o tabelă cu cheia paștilor la ortodoxi cuprinzind numerele de la 1 la 35, fiecare număr fiind secondat de litera (slova) pascaliei (de la A la H) sau *cliuci pashi* (cheia paștilor). Cifra și litera respectivă sînt urmate de indicativul cifric pentru legiuita fască (pornind cu 21 martie și terminind cu 18 aprilie) și de numărul indicind data căderii paștilor, în ordine crescîndă de la 22 martie la 25 aprilie³. Dacă pentru determinarea datei paștilor tabela este utilă, cuprinzînd șirul crescînd al cifrelor fără erori, nu tot așa se prezintă situația cu cifrele ce indică legiuita fască sau data cînd cade luna plină pascală (în martie sau aprilie).

Astfel sînt evidente erorile de la cifrele pascaliei: 12 K (unde se indică fasca la 22 martie, iar paștile la 2 aprilie), 27 III (unde se arată a cădea luna plină pascală la 2 aprilie, iar paștile la 17 aprilie) și 33 IO (se dă pentru fască data de 8 aprilie și pentru paști 23 aprilie). Pentru ultimele două fasce (de la 2 și 8 aprilie) desigur s-a omis cifra zecilor, pentru prima este greșită cifra unităților.

Pentru cifra pascaliei 12, controlînd cu ciclul pascal, putem observa că aparțin acestei pascalii anii: 1469, 1564, 1811 și 1906 cu crugul lunii 4 și temelia 17 (legiuita fască fiind la 30 martie), 1553 și 1648 cu crugul 12 și temelia 15 (cu fasca la 1 aprilie), 1480, 1727, 1822 și 1917 cu crugul 15 și temelia 18 (fasca la 29 martie) și 1643, 1738 și 1833, cu crugul 7 și temelia 20 (cu fasca la 27 martie). În consecință, nu la 22 martie (și numai) a căzut legiuita fască în anii integrați în aceeași pascalie, ci la 27, 29, 30 martie și 1 aprilie, numai anii cu același crug și temelie avînd fasca la aceeași dată, după cum însuși Docan o arată prin tabela de concordanță a crugului lunii, temeliei și legiuitei fasce⁴.

¹ H. Grottefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, p. 5; V. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 44.

² Cf. A. Gi'v, *op. cit.*, p. 153—54; H. Grottefend, *op. cit.*, p. 6.

³ N. Docan, *op. cit.*, p. 25—27. Tabela se află pe p. 26—27.

⁴ *Ibidem*, p. 28—29.

De remarcat că cercetători ulteriori, alcătuind tabela pentru cheia paștilor, își însușesc integral tabloul lui Docan¹, fără a-l verifica cu celălalt tablou al concordanței temeliei cu fasca, dat de Docan.

În documentele *Țării Românești*, cliuciul pashi apare în traducerea unui document din 1622 (7130) iunie 7, făcută de Ghenadie ieromonah la 2 septembrie 7227². În această traducere se dau și opt elemente cronologice secundare: indictionul, crugul soarelui, mîna anului, crugul lunii, temelia, epacta, cliuciul paștilor și legiuita fască. Primele șapte elemente corespund însă veleatului 7226, printre acestea fiind și cliuciul X corespunzător cifrei pascale 23. Al optulea element cronologic, legiuita fască (sau „paștile jidovești” cum îl indică documentul în chestiune) arătată a fi la 27 martie, nu corespunde veleatului 7226 ci lui 7227, adică anului 1719 (nu lui 1718). Această fască mai corespunde și anilor 1472, 1814 și 1909. De reținut însă că cliuciului H (8) îi mai corespund pe lingă Juna pascală de la 22 martie (anii 1467, 1562, 1657 și 1752), și acelea de la 24 martie (anii 1551, 1646, 1741, 1836) și 25 martie (anii 1635, 1730, 1825 și 1920³.

Prin urmare, în ciclul de 532 de ani (calendarul perpetuu), unui cliuci sau slove pascale (și cifrei pascale respective) îi corespunde, în general, nu nmai o lună plină pascală, excepție făcînd numai slova pascaliei A (1), căreia îi corespunde o singură dată de lună plină pascală, 21 martie. Cliuciului pascaliei E (2) îi corespund două date: 21 și 22 martie, la fel cliuciului K (3), pe cînd cliuciului I (4) îi corespund trei date: 21, 22 și 24 martie⁴.

Să se aibă în vedere faptul că slovele chirilice ale cliuciului pascaliei au valoare de litere, iar nu de cifre.

Legiuita fască sau termenul paschal (*terminus paschalis* la apuseni). Este elementul cronologic care indică data cînd cade luna plină pascală sau limita pascală, fiindcă paștele poate cădea cel mai devreme în ziua imediat următoarele zile ce indică fasca. În intervalul celor 35 de zile, limita inferioară pascală este 21 martie, iar limita superioară este 18 aprilie, după cum se vede în tabela de la anexa XVII⁵.

Espre legiuita fască s-a vorbit atît la tratarea cliuciului, cît și a epactei. În legătură cu epacta, s-a arătat o soluție pentru aflarea lunii pline pascale a unui an prin epactă. Putem găsi lesne legiuita fască a unui an și prin utilizarea tabeli de la anexa XVI, unde figurează concordanța dintre crugul lunii, temelia epactă și luna plină pascală, în atare caz avînd de calculat numai crugul lunii prin una dintre formulele cunoscute.

Dacă nu avem tabele, fasca poate fi și calculată direct din veleat sau milesim în modul următor: scădem din numărul 106 temelia anului dat și restul obținut va indica legiuita fască. Dacă restul va fi mai mic de 80 (la

¹ A. Sacerdoțeanu, *Introducere în cronologie*, p. 55, tab. VI.

² Cf. *Documente privind istoria Romîniei*, B, vol. IV (1621—1625), p. 144.

³ Pentru a se vedea corespondențele date, se poate utiliza tabela de la anexa XXII și tabela cronologică alcătuită de A. Giry, *Manuel de diplomatique*, p. 200—209.

⁴ Prin tabela de la anexa XVII s-au adus completări tabloului alcătuit de Docan avîndu-se în vedere și tabloul concordanței dintre crug, temelia și fască, publicat de el (*op. cit.*, p. 28—29). Cf. și tabela de la anexa XVI, unde se face concordanța și cu epacta și numărul de aur.

⁵ Nu se indică datele legiuitei fasce în toate cele 35 de posibilități, dar atîtea cîte s-au prezentat dovedesc cu prisosință erorile din tabela lui Docan.

temeliile 28 și 29), la acest rest se va aduna cifra 30 și totalul rezultat arată în a cîtea zi din an cade luna plină pascală.

După ce am aflat data de lună în care cade fasca, trebuie să aflăm și în ce zi de săptămînă este. Pentru aceasta folosim metoda « minii lunilor » de care s-a vorbit mai sus.

Mai există și un alt procedeu și anume: Numerotăm zilele săptămînii de la 1 la 7 începînd cu marți 1 și continuînd cu miercuri 2, joi 3, vineri 4, sîmbătă 5, duminică 6, luni 7; reținem totodată cifra care indică mîna anului respectiv. Împărțim la 7 numărul care arată în a cîtea zi a căzut fasca și luăm în considerare restul împărțirii, iar cînd nu rămîne rest (la temeliile 1, 15 și 22) procedăm ca și cînd restul ar fi 7. Numărăm unitățile din rest cu zilele săptămînii, începînd cu acea zi care, în numerotația dată mai sus zilelor săptămînii, se găsește în dreptul cifrei pe care o are mîna anului respectiv ¹.

Să luăm, de pildă, anul 1877, care are temelia 26 și mîna anului 5. Vom avea: $106 - 26 = 80$, deci luna plină pascală va cădea în a 80-a zi a anului 1877, adică la 21 martie. Împărțind pe 80 la 7, obținem restul 3. Numărăm din ziua ce se află în dreptul cifrei 5 (care indică mîna anului) sîmbătă, cele 3 unități din rest și găsim ziua luni, ceea ce dovedește că luna pascală a fost luni 21 martie 1877, iar paștile în prima duminică, la 27 martie, dată ce se verifică și cu tabela de la anexa XXII (anul 469 al ciclului pascal).

Data paștilor prin calcul. Există și o metodă de calcul pentru a stabili data paștilor, independent de temelie, propusă de matematicianul Gauss (Karl Friedrich) ². Milesimul (anul) dat (M) se împarte la 19 și restul împărțirii va fi notat cu a ; apoi se împarte la 4 și restul va fi notat cu b și se mai împarte la 7 și restul va fi notat cu c . Avem apoi în vedere m și n , care pentru *calendarul iulian* au următoarele valori: $m = 15$ și $n = 6$.

Vom continua cu formula $\frac{m + 19a}{30}$ iar restul obținut se va nota cu

d , iar din formula $\frac{n + 2b + 4c + 6d}{7}$ va rezulta restul e .

După efectuarea acestor operațiuni, formula $22 + d + c$ va indica ziua din luna martie, cînd cade paștele, iar formula $d + e - 9$ va indica ziua din aprilie.

Pentru *calendarul gregorian* (stilul nou), m și n vor avea următoarele valori:

De la anul 1583 pînă la 1699, $m = 22$.

De la anul 1700 pînă la 1899, $m = 23$.

De la anul 1900 pînă la 2199, $m = 24$, și tot așa mai departe.

Pînă la anul 1583, cînd a avut loc reforma gregoriană, de care ne vom ocupa mai departe, m și n au valorile stabile 15 și 6.

De la anul 1583 pînă la 1699, $n = 2$.

De la anul 1700 pînă la 1799, $n = 3$.

De la anul 1800 pînă la 1899, $n = 4$.

De la anul 1900 pînă la 1999, $n = 5$.

¹ Cf. N. Docan, *op. cit.*, p. 30.

² Cf. I. L. Szavlovski, *Chronologie, calendare și reforma calendarului*, București, 1898, p. 43—46. (Biblioteca pentru toți, nr. 159).

Sînt de făcut următoarele observații:

1. Dacă după calculul indicat vom obține 26 aprilie, trebuie atunci luată duminica precedentă, adică 19 aprilie.

2. Dacă vom avea ziua de 25 aprilie, trebuie să vedem dacă numărul $d=28$, iar a este superior lui 10, atunci paștele va fi la 18 aprilie, adică cu o săptămîină înainte.

Să calculăm la ce dată a căzut paștele în anul 1877, după stilul iulian (vechi). Pentru aceasta vom avea:

$$1877 : 19 = 98, \text{ iar restul este } a = 15.$$

$$1877 : 4 = 469, \text{ iar restul este } b = 1.$$

$$1877 : 7 = 268, \text{ iar restul este } c = 1.$$

$$m + 19a : 30 = 15 + 285 = 300 : 30 = 10, \text{ iar restul } d = 0.$$

$$n + 2b + 4c + 6d : 7 = 6 + 2 + 4 + 0 : 7 = 12 : 7 = 1, \text{ iar restul } e = 5.$$

$$22 + d + e = 22 + 0 + 5 = 27 \text{ martie (data paștilor pe stil vechi, care se verifică prin tabe'a XXII).}$$

Să facem calculul pentru a afla paștele pe stilul nou în anul 1877:

$$a = 15, b = 1 \text{ și } c = 1 \text{ ca și la anul iulian.}$$

$$m + 19a : 30 = 23 + 285 : 30 = 10, \text{ iar restul este } d = 8.$$

$$n + 2b + 4c + 6d : 7 = 4 + 2 + 4 + 48 = 58 : 7 = 8, \text{ iar restul } e = 2.$$

$$22 + d + e = 22 + 8 + 2 = 32 \text{ zile} - \text{martie 31 zile} = 1 \text{ aprilie, data paștilor pentru cei ce utilizau calendarul gregorian.}$$

Data se verifică prin tabela dată de Lietzmann căutînd la anul 1877¹, cît și prin tabela XVII, unde pentru anul 1877 găsim numărul sărbătorii pentru stilul nou, 11², care ne trimite la calendarul de 1 aprilie. Aici se indică toți anii în care paștile cade la această dată³.

DATArea PRIN SĂRBĂTOARE

În sistemul cronologic din evul mediu, pe lângă elementele prezentate pînă acum figurează și *sărbătoarea*. Calendarul creștin cuprinde, după cum am văzut, două categorii de sărbători: *fixe*, ce cad în orice an la aceeași dată de lună (cum sînt, de pildă, sărbătorile sfinților) și *schimbătoare* (mobile), care sînt în funcție de paști, sărbătoare ce n-a putut fi stabilită la o dată neschimbătoare, fiindcă creștinii au vrut s-o serbeze « exact în aceleași condițiuni astronomice, în care s-a petrecut Învierea lui Hristos »⁴. Fiindcă sărbătoarea paștilor poate cădea (avîndu-se în vedere stilul iulian—vechi—utilizat la noi pînă la 1 octombrie 1924) în intervalul de 35 de zile (22 martie—25 aprilie), duminicile înainte de paști (zece la număr, numite ale Triodului, începînd cu Duminică Vameșului), cele șapte duminici de la paști pînă la rusalii formînd grupa sărbătorilor Pentecostarului (grupul sărbătorilor de după rusalii, numindu-se al Octoihului, după cartea de ritual respectivă) și alte 17 duminici de după rusalii, deci 34 duminici din an, fluctuează în funcție de paști.

Pe cînd în documentele de cancelarie din *Transilvania* medievală sărbătoarea este des întrebuintată, la datare, înlocuind iar nu însoțind

¹ Cf. Lietzmann, *Zeitrechnung*, p. 71.

² Cf. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, p. 215.

³ *Ibidem*, p. 159.

⁴ V. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 79.

data lunară, în actele din *Moldova* privind viața internă, acest element cronologic apare foarte rar, de pildă: « 6974 <1466 > a doua zi după înălțarea cinstitei și de viață făcătoarei cruci »¹, sau « 7134 <1626 > în ziua de înălțare »², în primul exemplu datarea prin sărbătoare trebuind să fie transformată în « 15 septembrie », ziua crucii fiind la 14 septembrie, iar în al doilea, în « 18 mai », când s-a serbat Înălțarea sau Ispasul anului 1626, paștile căzând la 9 aprilie.

Dacă actul este adresat unora care utilizează sistemul calendaristic catolic, emitentul întrebuințează datarea prin sărbătoare, cum procedează Petru Mușat dînd privilegiul latinesc călugărilor predicatori din tîrgul Siret, în anul 1384 « în a patra duminică în care se cîntă Iubilate »³ care corespunde datei lunare moderne de « mai 1 ».

Documentele întocmite în cadrul relațiilor economice și politice ale Moldovei cu Transilvania conțin uneori sărbătoarea ca element de datare lunară, de pildă intervenția lui Ilișă vodă către brașoveni, în favoarea unui bănar domnesc, în anul 1433 « în duminica Oculi »⁴, care la catolici este a patra duminică înainte de paști și a căzut, în acest an, la 15 martie, deci 1433 martie 15 ; sau a lui Alexandru voievod, fiul lui Ștefan cel Mare, scrisă către brașoveni în anul 1482 *in festo beate Prisce Virginis*⁵, corespunzînd datei lunare: « ianuarie 18 ».

În ce privește utilizarea sistemului datării prin sărbătoare în secolul al XVI-lea, ne mulțumim a menționa scrisoarea trimisă din Botoșani de Petru Rareș judeului săsesc al orașului transilvănean Bistrița, în anul 1528 *ipso die Apparicionis sancti Michaelis*, adică în ziua de 8 mai⁶.

Atît boierii, cît și dregătorii orașelor din Moldova, folosesc sărbătoarea în datarea misivelor adresate orașelor săsești din Transilvania. Astfel, boierii de frunte ai lui Ștefan cel Mare scriu brașovenilor în anul 1468 *die dominica ante festum sancte Margarethe virginis*⁷ [adică la 10 iulie <sărbătoarea sf. Margareta căzînd la 13 iulie>]. Șoltuzul și pîrgarii orașului Suceava se adresează în germană organelor administrative ale orașului Bistrița, în anul 1481 *3-a feria post Iudica*⁸ [adică la 10 aprilie <deoarece în acest an duminica Iudica a căzut la 8 aprilie, iar feria III este marți 10, prima ferie fiind duminica>].

Dacă utilizarea sărbătorii ca element de datare, ce înlocuiește elementele principale (luna și ziua) este cu totul întîmplătoare în documentele ce se referă

¹ *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 351, nr. 420.

² *Ibidem*, A, XVII, vol. VI, ce urmează a fi tipărit (cf. Acad. R.P.R., pac. CLXXXIX /25).

³ *Ibidem*, XIV, XV, vol. I, p. 2, nr. 1.

⁴ Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, XV₁, p. 18—19, nr. XXV.

⁵ *Ibidem*, p. 117—18, nr. CCXI. Alte acte sînt datate de domnii moldoveni astfel: 1436 *die sabbati proximi post festum Corporis* sau în data transformată, 1436 « iunie 9 », căci sărbătoarea Corpul domnului a căzut în acest an joi 7 iunie, paștile fiind la 8 aprilie; 1444 *in dominica Carnisprivii* [lăsăturii de sec], care a căzut la 23 februarie (*Esto mihi*), iar nu la 2 martie (cum figurează la Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. 22 și 31, nr. XXXIII și L).

⁶ *Ibidem*, p. 304—5, nr. DLVII. Actul se află la Arhivele statului din București și arhiviștii îl dataseră greșit cu 8 noiembrie, cînd este sărbătoarea sf. Mihail și Gavril la ortodocși.

⁷ *Ibidem*, p. 67, nr. CXLVIII. Iorga datează: 17 iulie, socotind că sf. Margareta se sărbătorea peste tot la 20 iulie, ca și în multe țări apusene.

⁸ *Ibidem*, p. 113, nr. CCIII.

la chestiuni interne și puțin frecventă în actele reflectind legăturile Moldovei cu Transilvania, în schimb întrebuințarea sărbătorii în datare, ca un complement al elementelor cronologice principale pentru o mai precisă determinare a lor, este mai frecventă în documentele interne, începînd cu acel emis de Iuga vodă în anul 1399 (6908) « luna lui noemvrii în 28, a sfîntului mucenic Ștefan »¹ (este vorba de sf. Ștefan cel Nou, care cade la această dată lunară) și continuînd cu acel dat de Alexandru cel Bun în anul 1400 (6908) « luna iunie în 29 zile, ziua sfînților apostoli Petru și Pavel »². Avem apoi doc. din 1403 (6911) « luna ianuarie în 7 zile, la soborul sfîntului Ioan Botezătorul »³, un altul din 1410 (6918) « mart. 15, în zioa sfîntului Lazăr, în sîmbăta a 6-lea a postului mare »⁴, sau altul din 1414 (6922) « luna decembrie 20, în ziua sfîntului Ignat, purtătorul de dumnezeu »⁵.

Acest sistem se practică și în a doua jumătate a secolului al XV-lea în cancelaria lui Alexăndrel vodă — de exemplu hrisovul din anul 1454 (6962) « luna ianuarie 1, în ziua sfîntului Vasilev »⁶ — și a lui Ștefan cel Mare în hrisoavele din anii 1460 (6968) « aprilie 13, în ziua învierii lui Hristos »⁷, 1460 (6968) « luna aprilie 23, în ziua sfîntului Gheorghe »⁸ și acel scris « în sfînta marea zi a paștilor, în anul 1488 (6996), luna aprilie 6 »⁹.

Dacă se are în vedere prima jumătate a secolului al XVI-lea, se constată că sistemul începe să dispară din uz, un singur document — din cele publicate în colecția Academiei R.P.R. — emis de Petru Rareș în 1529 (7037) « luna aprilie în douăzeci și trei, în ziua sfîntului mare mucenic și biruitor Gheorghe »¹⁰, îl mai menționează.

În vara anului 1600 însă, cînd Moldova se găsea în stăpînirea lui Mihai Viteazul, actul de credință dat de episcopul nou ales al Romanului, Filotheu, cu data 1600, « luna iunie 15 zile » cuprinde și mențiunea sărbătorii « sfîntului Amos părintele lui Isaia proorocul »¹¹, iar al lui Atanasie de Rădăuți « iunie 19, la pomenirea sf. apostol Iuda, fratele domnului »¹².

Documentele interne din *Țara Romînească* prezintă iarăși foarte rar în datare ziua sărbătorii, fără a însoți data lunară. Ca acte de acest fel putem cita documentul redactat în cancelaria lui Dan al II-lea, scris de Coica logofătul « în duminica Floriilor », căruia editorii i-au atribuit data <1426 martie 24>¹³, altul emis de Petru cel Tânăr în anul 1566 « în luna lui ianuarie, în ziua sfîntului Atanasie... și Chiril »¹⁴, adică în ziua de 18 ianuarie, cînd cade această sărbătoare; un al treilea din anul 1638 « ziua de sti Vasile vâleat 7146 »¹⁵, care este la 1 ianuarie.

¹ *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 6, nr. 9.

² *Ibidem*, p. 9—10, nr. 12 (orig. în limba slavă).

³ *Ibidem*, p. 13—14, nr. 17 (copie slavă).

⁴ *Ibidem*, p. 22—23, nr. 27 (traducere veche după uric slav). În acest an, paștile au căzut la 23 martie, Floriile la 16, deci sîmbăta lui Lazăr a fost într-adevăr la 15 martie.

⁵ *Ibidem*, p. 34—35, nr. 40 (orig. slav).

⁶ *Ibidem*, p. 268—69, nr. 323 (orig. slav).

⁷ *Ibidem*, p. 308—9, nr. 370 (orig. slav).

⁸ *Ibidem*, p. 309—10, nr. 371 (orig. slav).

⁹ *Ibidem*, A, XV, vol. II, p. 96—7, nr. 93.

¹⁰ *Ibidem*, A, XVI, vol. I, p. 319—20, nr. 285.

¹¹ *Ibidem*, vol. IV, p. 293—4, nr. 357 (slav).

¹² *Ibidem*, p. 295, nr. 358 (slav).

¹³ *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 82—3, nr. 69.

¹⁴ *Ibidem*, XVI, vol. III, p. 221—23, nr. 259 (trad. după orig. slav). Verificarea datei se face prin lista alfabetică de sfinți din biserica ortodoxă (cf. tabela de la anexa VI).

¹⁵ Arh. Ist. Centr., București, Mitropolia București, XLV/8.

Înainte de a continua cu analiza altor aspecte ale datării prin sărbătoare, considerăm potrivit să ne oprim puțin la datarea actului lui Dan al II-lea, scris « în duminica Floriilor ». Fiindcă originalul slav conține în datare numai sărbătoarea, lipsind velleatul și data lunară, colectivul care l-a transcris și tradus avînd sarcina stabilirii unei date argumentate, arată în partea rezervată descrierii actului că a fost « datat după boierii martori și după faptul că în domnia lui Dan, numai la 1426, Floriile au căzut în 24 martie ».

Dar cine citește cu atenție traducerea publicată, constată că nu se menționează direct data lunară 24 martie cînd ar fi căzut Floriile și de aici apare neîntemeiată deducția că în domnia lui Dan al II-lea numai în 1426 a fost această sărbătoare la 24 martie.

S-ar putea ca editorii să fi admis anul 1426 pentru redactarea actului în legătură cu boierii martori și în atare caz au putut lesne să stabilească la ce dată lunară au căzut Floriile, sărbătoare mobilă în funcție de paști. Dar pentru aceasta, colectivul trebuia să dovedească documentat că sfatul domnesco este din 1426.

Din domnia lui Dan al II-lea, avem opt acte ¹ cu date sigură, dintre care trei din 1424 și două din 1428, nici unul din anii 1425—27, deci așezarea actului în anul 1426 nu s-a putut face pe baza compoziției sfatului domnesc ci pe baza datei sărbătorii, de aceea cititorul își poate pune întrebarea dacă există în originalul actului data « 24 martie » și prin inadvertență a fost omisă în traducerea prezentată, căci altfel numai cu denumirea sărbătorii, fără data de lună și an, ca în cazul de față, fixarea datei 1426 martie 24 e nejustificată.

Într-o ediție din 1938 ² se afirmă că « pentru date » să se vadă lucrarea lui Al. A. Vasilescu — *Urmasii lui Mircea cel Bătrîn pînă la Vlad Tepeș*, în « Revista pentru istorie, arheologie și filologie », XV (1915), p. 143 — care în nota 6 spune: « documentul acesta se află datat numai *v nedelia ŭveatonosnia*. Îl socot totuși că a fost dat în 1426, căci în sfatul domnesc ce conține aflăm pe: Dobromir, Sarul stolnic și Caragea comis, pe cari nu-i aflăm nici în sfaturile domnești din anii precedenți, nici în cele din anii următori. În acest an duminica Floriilor a căzut în 24 martie ».

Consider că argumentul nu-i convingător și cred că mai degrabă trebuia luat în considerare faptul că actul este scris de Coica logofătul, care apare în aceeași situație și în documentul din 1422 octombrie 23 ³; apoi de reflectat asupra faptului că numai în acest document, din cele ce se cunosc, boierul Borcea apare cu dregătoria de vornic. Pe de altă parte, documentele nr. 70 și 71 din volumul Țara Românească (1247—1500), din colecția *Documente privind istoria Romîniei*, au fost date <1427> și <1427> dec. 1, în legătură cu cel în discuție, dar apar în ele boierii Stan, Nicola și Bușaga stolnic, pe care îi fixează în timp pentru întîia oară documentul cu data 1428 sept. 10 (nr. 74), deci în jurul acestei date trebuie situate doc. 70 și 71, în timp ce nr. 69 cu data « duminica Floriilor » trebuie socotit ca emis în primii ani din domnia lui Dan al II-lea.

¹ Datele lor sînt: 1422 oct. 23 (Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-romîne*, București, 1931, p. 13—15, nr. 10), 1424 fevr. 28 (cf. *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, p. 77—78, nr. 64), <1424> nov. 10 (Tocilescu, *op. cit.*, vol. I, p. 18—20, nr. 14); <1424> dec. 12 (*Documente privind istoria Romîniei*, vol. cit., p. 80—82, nr. 67); 1428 sept. 10 și oct. 7 (*ibidem*, p. 86—88, nr. 74—75), 1430 sept. 16 (*ibidem*, p. 91, nr. 78) și 1431 ian. 10 (Tocilescu, *op. cit.*, p. 23—25, nr. 18).

² P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, vol. I, Buc., 1938, p. 49.

³ Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 10, nr. 15.

Cînd actele de cancelarie sînt create ca urmare a legăturilor economice și politice cu Transilvania, ele sînt redactate mai ales în latină și datate potrivit sistemului cronologic medieval din centrul și apusul Europei, datarea de lună fiind deseori înlocuită cu datarea prin sărbătoare. Astfel, cel dintîi privilegiu comercial acordat brașovenilor de către Vladislav I în anul 1368, conține — în locul datei lunare — formula calendaristică *in vigilia sancte Agnetis virginis et martyris*¹, care pentru sistemul modern de datare reprezintă data: ianuarie 20, căci această sărbătoare cade la 21, iar ajunul ei la 20 ianuarie.

La fel actul prin care Vladislav I cere catolicilor din țară să asculte de trimisul episcopului transilvan este datat: 1369 « în sărbătoarea fericitei Caterina fecioară și martiră »², corespunzătoare lunii « noiembrie în 25 zile ».

În anul 1448, Vladislav al II-lea scrie brașovenilor *in vigilia Omnium Sanctorum*, ceea ce înseamnă la « 31 octombrie », iar nu 31 decembrie, cum greșit s-a transformat³, deoarece această sărbătoare cade la 1 noiembrie. Din cetatea Dîmboviței (București), Vlad Țepeș scrie brașovenilor în 1460 *dominica in die beati Laurencii martyris*⁴, adică la « 10 august », data acestei sărbători fixe, care în acest an a căzut într-o duminică⁵.

Pe cînd în documentele interne din Țara Românească datarea numai prin sărbătoare, fără lună și zi, este practică cu totul întîmplătoare, ca și în Moldova, în schimb datarea prin sărbătoare alături de data lunară este mai frecventă aici, în secolele XV — XVI, decît dincolo de Milcov.

Primul act este dania unui Petriman către Cozia, datat 1425 (6933) iulie 17 zile, « la sfînta Marina »⁶, urmat de altele ce cuprind sărbătorile: sf. Gheorghe⁷, duminica Tomii⁸, Văvidenia sau Ovidenia (la 21 noiembrie)⁹, sf. Ioan Botezătorul¹⁰, Învierea¹¹, sf. Atanasie al Alexandriei¹², sf. Ilie¹³, sf. Nicolaie¹⁴, boboteaza¹⁵.

Prezența sărbătorii alături de data lunară, într-un document al cărui velleat a dispărut prin deteriorarea originalului, ajută pe arheograf să determine velleatul și implicit anul erei noastre. Putem cita ca exemplu hrisovul

¹ Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, vol. XV, 1, p. 1—2. Pentru sărbătorile catolice a se vedea în acest volum, anexa VII.

² *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 19—20, nr. 12 (lat.). Actul prin care Vlaicu vodă dă unei rude tîrgul Șercaia și alte sate ardelene, în anul 1372, este datat iarăși prin sărbătoarea *Divisio apostolorum* (15 iulie) și anume după ea (16 iulie), *ibid.*, p. 23—25, nr. 18.

³ Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. 35, nr. LX. Pentru data sărbătorii, cf. Grotefend, *op. cit.*, p. 84 Szentpétery, I., *Okl. Naptár*, Budapesta, 1912, dar mai ales anexa VII.

⁴ Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. 57, nr. XCVIII.

⁵ Cf. Grotefend, *op. cit.*, p. 73; A. Giry, *Man. diplom.*, p. 279. Pentru aflarea zilei de săptămîină a unei date lunare, se vor folosi tabelele de la anexele XI—XII.

⁶ *Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 82, nr. 68.

⁷ *Ibidem*, p. 184, nr. 187.

⁸ *Ibidem*, p. 268, nr. 285.

⁹ *Ibidem*, B, XVI, vol. I, p. 24, nr. 18.

¹⁰ *Ibidem*, p. 117—18, nr. 119.

¹¹ *Ibidem*, p. 173—4, nr. 175.

¹² *Ibidem*, vol. II, p. 139, nr. 138.

¹³ *Ibidem*, p. 216—17, nr. 211.

¹⁴ *Ibidem*, p. 333, nr. 343.

¹⁵ *Ibidem*, vol. III, p. 12—13, nr. 12.

lui Mihnea Turcitul dat jupaniței Neacșa din Golești « în ziua înălțării lui Hristos, luna mai 28 zile și cursul anilor de la Adam în anul 7 . . . »¹. După componența divanului, actul ar putea fi datat și cu anul 1589 (7097), însă sărbătoarea înălțării a căzut la 28 mai, în a doua domnie a lui Mihnea, numai în anul 1590 (7098), deci ea a determinat veleatul exact al documentului.

În caz că actul nu are decît veleatul în datare, dar în conținut se fixează de către domn jurătorilor un termen de jurămint la o anume sărbătoare mobilă, atunci se poate face lesne transformarea veleatului în anul erei noastre, căci altfel fiecărui veleat îi corespund doi ani ai acestei ere, începutul lui fiind, cum s-a văzut, cu patru luni înainte de 1 ianuarie.

De exemplu, o poruncă a lui Mihnea Turcitul către jurători are veleatul 7089, căruia îi corespund anii 1580 (de la 1 septembrie la 31 decembrie) și 1581 (de la 1 ianuarie la 31 august). Astfel ar trebui să se facă concordanța dintre veleat și mîlesim, dar se schimbă situația cînd actul cuprinde un soroc care de obicei nu poate fi prea îndepărtat de momentul emiterii lui, cum se prezintă situația în documentul de față, cînd li se dă soroc « la înălțare »², care a căzut la 4 mai, aceasta arătînd că actul s-a redactat cu aproximativ cîteva săptămîni înainte de sărbătoarea înălțării, deci sigur în anul 1581, nu în 1580.

Pentru *Moldova*, dăm exemple de cîteva soroace cuprinse în acte: astfel documentul lui Ieremia Movilă din 1 martie 1605 arată că zălogirea unui loc s-a făcut « pînă în ziua lăsatei de carne a sfintei uspenii a născătoarei de dumnezeu »³, care este 1 august (joi), știind că acest post ține două săptămîni și ia sfîrșit la 15 august; sau altul din 22 martie 1605, în care se prevede că « și-a luat zi de astăzi, vineri, martie 22 pînă marți după învierea lui Hristos »⁴, adică pînă la 2 aprilie, căci în acest an paștile a căzut la 31 martie (cf. tabela de la anexa XXII).

În documentele *Țării Romînești* apar ca termene de judecată, plată, hotărnicie etc., sărbătorile: Vinerea Mare, sf. Ilie, sf. Dimitrie, sf. Nicolae etc., precum și unele din cele mobile, ca Învierea. Într-un act din 9 februarie 1584, prin care se zălogește o ocină, se arată: « am pus zi de la învierea lui Hristos, în trei ani »⁵, sau « și ziua la paști »⁶.

DATAREA PRIN ZIUA DE SĂPTĂMÎNĂ

Ziua săptămîinii este iarăși un element cronologic secundar ce se întîlnește în documentele medievale. Ea însoțește uneori data lunară, alteori o sărbătoare fixă sau mobilă. Prezentă în datare, ziua de săptămîină împreună cu data lunară poate determina anul, cînd acesta lipsește din document. Astfel, salvconductul emis de Teodosie mare logofăt Rudeanu, către Ianoș Olasi din Alba-Iulia, în ziua « Giei 1 mai »⁷, se așează la anul 1600, fiindcă în acest an a căzut 1 mai într-o joi; 1 mai a mai fost joi în anii 1595 și 1606,

¹ *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVI, vol. V, p. 452, nr. 467

² *Ibidem*, p. 20, nr. 21.

³ *Ibidem*, A, XVII, vol. I, p. 201, nr. 286.

⁴ *Ibidem*, p. 214, nr. 301. Controlînd cu tabelele din anexele XI—XII constatăm că 22 martie 1605 a fost într-o vineri.

⁵ *Ibidem*, B, XVI, vol. V, p. 150, nr. 159

⁶ Arh. Ist. Centr. Buc., M-reă Radu Vodă, VII/3 (doc. din 10 ian. 1643).

⁷ « *Revista istorică* », an. XII (1926), nr. 1—3, p. 5.

însă atunci ori nu începuse, ori se încheiase de mult acțiunea lui Teodosie mare logofăt, secondînd pe Mihai Viteazul în Transilvania.

Dar ziua de săptămînă din datare dă posibilitate arheografului să controleze exactitatea elementelor cronologice principale ce datează documentul. În actul dat din Suceava la 15 martie 1410 (6918), data se precizează mai mult, arătîndu-se că faptul se întîmpla « în ziua sf. Lazăr, în *sîmbăta* a 6-a a postului mare »¹, care sărbătoare și zi de săptămînă au căzut într-adevăr la 15 martie, căci paștile aveau să fie la 23 martie, Floriile cu o săptămînă înainte, la 16, iar sîmbăta precedentă era chiar aceea din dată, care verifică astfel exactitatea datei lunare, 15 martie.

Se întîmplă uneori ca data lunară să nu se verifice prin ziua săptămînii respective; în atare caz, presupunîndu-se că mai ușor a putut diacul să greșască cifra lunară decît ziua de săptămînă în care a întocmit actul, se modifică data lunară după indicația zilei de săptămînă, cum s-a procedat cu documentul slav dat de Radu cel Mare « în luna martie 23 de zile, în Postul Mare, în Miercurea Mare... în anul 7005 <1497> »², rectificîndu-se de editori 23 în 22 martie, fiindcă paștile a fost duminică 26 martie în acest an, iar miercurea mare a căzut la 22, nu 23 martie.

Sînt și unele inscripții săpate pe pietre tombale, la care veleatul nu mai apare întreg, cifra unității fiind roasă, și elementul cronologic care dă puțința stabilirii precise a anului este tocmai ziua săptămînii. Dăm pentru exemplificare inscripția slavă de pe mormîntul unui boier Ivașcu, de la m-reă Găiseni (fostul județ Dimbovița), în care se spune că a murit în vremea lui Alexandru voievod « în anul 708... în luna lui august 17, într-o duminică (vă ned<eliia>) »³.

Presupunînd că cifra unităților lipsă ar fi 1, am avea veleatul 7081 sau anul 1573, dar 17 august din anul acesta a fost într-o luni; din 1574, marți; din 1575, miercuri; din 1576, vineri; din 1577, sîmbătă și din anul 1578, duminică. Ar trebui să admitem deci că dispariția feudalului menționat s-a produs la 17 august 1578, cum a propus editorul inscripției, dar îmbrățișarea acestui punct de vedere nu concordă cu precizarea din inscripție că faptul s-a petrecut în domnia lui Alexandru-Mircea voievod, care moare în septembrie 1577, ca atare conjectura făcută cade.

Cum în veleatul 7180 (1572) data de 17 august a căzut tocmai într-o duminică, este de admis că după cifra zecilor — 80 — n-a mai urmat nici o unitate și greșit a notat editorul lacuna cifrei unităților la veleat.

Prezența zilei de săptămînă dă deci puțința stabilirii anului, cînd asupra lui este discuție, dacă și elemente din contextul inscripției vin în sprijin.

O altă inscripție munteană, în a cărei datare figurează și ziua săptămînii, ea neconcordanțînd cu data lunară, este aceea de pe piatra pusă pe mormîntul lui Albu Golescu mare clucer, ce se găsește în fosta mănăstire Vieroș de lingă Pitești și cuprinde știrea că boierul a căzut la Jiliște în luptă cu moldovenii lui Ion Vodă cel Cumplit și cu cazacii lui Sviercewski, « în luna aprilie a 24-a zi, în sfînta miercuri (*svetția sreda*) și în cursul anului 7082 (1574), și am avut atunci 23 de ani »⁴.

¹ *Documente privind istoria Romîniei*, A, XIV, XV, vol. I, p. 22, nr. 27.

² *Ibidem*, B, XIII, XIV, XV, p. 246, nr. 258.

³ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XV, p. 49, nr. 136.

⁴ St. Nicolaescu, *Mănăstirea Vieroș*, București, 1936, p. 9—10, unde se dă inscripția în fotocopie slavă și traducere; autorul nu discută neconcordanța.

În 1574, 24 aprilie a fost simbătă, nu miercuri; apoi ca să se numească zi sfântă trebuie să fi fost în săptămîna paștilor, ori în acest an, paștele a căzut la 11 aprilie și prima miercuri a fost la 14 aprilie, ceea ce ar lăsa să se vadă că pietrarul a greșit cifra lunară, acest lucru putîndu-se petrece mai ușor, ziua de săptămîină fiind mai bine reținută, mai ales avîndu-se în vedere că săparea inscripției s-a făcut după trecere de cel puțin trei-patru săptămîni, cînd evenimentele politico-militare s-au mai liniștit prin alungarea lui Vintilă vodă, domnul instalat la București de Ion vodă, în primele zile ale lunii mai. Nu trebuie scăpat din vedere nici faptul că ne aflăm în fața unei pietre cu litere frumos stilizate, sub care se află săpată figura unui călăreț, cu buzduganul în mînă și mantia fluturîndu-i în vînt, în goana calului.

Documentele interne ale cancelariei din *Moldova* nu conțin decît în mod excepțional în datare și ziua săptămîinii¹. Sporadic, acest element cronologic apare și în inscripții, cum este aceea de la Doljești, pusă pe mormîntul Mariei, sora lui Ștefan cel Mare și soția lui Șendrea pircălabul, și avînd data « 6994 <1486> martie 27, luni după paști »², care se verifică, deoarece în acest an paștile a fost la 26 martie.

În actele privind relațiile Moldovei cu vecinii, în special polonii, ziua săptămîinii apare mai des însoțind o sărbătoare sau o anume perioadă din calendarul bisericesc. De pildă: 1388 <fevr. 10> « luni în întîia săptămîină a postului »³ sau « luni înaintea lăsăturii de sec rusesc »⁴; 1402 martie 12 « în săptămîna a cincea a postului cel mare, duminică »⁵; 1404 august 1 « vineri înainte de schimbarea la față »⁶; 1411 mai 25 « luni după Înălțarea Domnului »⁷; 1456 « marți, chiar în ziua sf. apostoli Petru și Pavel » 29 iunie⁸; 1477 ianuarie 5, « duminică înainte de Bobotează »⁹. Scrisoarea șoltuzului Stan din Baia către bistrițeni este datată: 1514 *am Diensthag vor Invocavit*¹⁰, adică « marți 28 februarie », duminica *Invocavit* fiind la 5 martie¹¹.

În documentele interne din *Țara Romînească* apare iarăși destul de rar, alături de data lunară, și ziua de săptămîină, ca de exemplu: « 6965 <1457> în sfînta și marea simbătă »¹²; « 6988 <1480> la 3 aprilie în luna luminată »¹³; « 6997 <1489> luna august 3, luni »¹⁴; « 7001 <1493>, luna iunie 3, luna »¹⁵. Actul din anul 7005 [1497] luna martie, avînd cifra de lună ruptă, a putut

¹ Documente privind istoria Romîniei, A, XIV, XV, vol. I, p. 22, nr. 27.

² N. Iorga, *Inscripții din bisericile Romîniei*, vol. I, p. 63, nr. 142.

³ M. Costăchescu, *Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 603—4 (orig. slav).

⁴ *Ibidem*, p. 605—6 (orig. slav, emis de Vladislav Iagello).

⁵ *Ibidem*, p. 621—22, nr. 171 (orig. slav).

⁶ *Ibidem*, p. 625—26, nr. 173 (orig. slav). Vineri înainte de Schimbarea la față a fost la 1 august, deci în ediția actului din *Uricariul* (vol. XVIII, p. 454), Ghibănescu admite greșit ca dată, ziua de 8 august; aceasta ar fi reală dacă ar fi « după Probajini », dar în act se spune clar că « înainte » de această sărbătoare, ce cade totdeauna la 6 august.

⁷ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 637—39, nr. 177 (orig. slav).

⁸ *Ibidem*, p. 779—787, nr. 230 (orig. lat.). 29 iunie 1456 a căzut marți.

⁹ Hurmuzaki-Iorga, *Documente...*, XV₁, p. 96 (orig. lat.).

¹⁰ *Ibidem*, p. 226 (orig. germ.)

¹¹ În 1514, paștile a căzut la 16 aprilie, *Invocavit* la 5 martie și prima marți înainte de această duminică a fost la 28 februarie, deci reducția admisă de editor, 30 martie, este eronată.

¹² Documente privind istoria Romîniei, B, XIII, XIV, XV, vol. I, p. 129, nr. 120.

¹³ *Ibidem*, p. 168, nr. 168.

¹⁴ *Ibidem*, p. 199, nr. 204.

¹⁵ *Ibidem*, p. 217, nr. 226.

fi datat « martie <20> », datorită faptului că în datele se găsesc și următoarele indicații « în postul mare, în Lunea Mare »¹, care a fost la 20 martie, deoarece paștile a căzut la 26 martie.

Cînd misivele se adresează în Transilvania — în secolul al XV-lea — și au redacție latină, ziua săptămîinii se exprimă prin feria, indicîndu-se dacă este înainte sau după o sărbătoare, de pildă: *feria sexta* <vineri> *post festum sancti Bartholomei apostoli* (sărbătoare fixă la 24 august), care însemnează: 1413 august 25, căci sf. Bartholomeu a căzut atunci într-o joi²; sau *feria sexta proxima in vigilia sancti Martini episcopi, anno domini 1423*³, adică vineri 10 noiembrie 1423, sărbătoarea menționată fiind la 11 noiembrie. Vlad Dracul se adresează brașovenilor în *feria secunda post festum divisionis apostolorum*⁴, sărbătoare ce cade la 15 iulie și în anul 1436 ea a fost duminică, deci scrisoarea s-a întocmit luni (*feria secunda*) 16 iulie.

În cartea germană pe care județul și pîrgarii orașului Cîmpulung o trimit în anul 1524, în locul datei lunare, ei pun ziua săptămîinii de după o sărbătoare: *am Donertag* <joi> *noch Dorothea Juncfraw und mar* <tyrerin>⁵. Sărbătoarea Dorotheii este la 6 februarie și în 1524 a căzut într-o sîmbătă, deci misiva dregătorilor orașului s-a scris joi 11 februarie. În anul 1577, birăul din Rodna scrie bistrițenilor, în ziua săptămîinii marți după Rusalii⁶, sărbătoare mobilă în funcție de paști; paștile a căzut la 7 aprilie, rusaliile la 26 mai, deci misiva s-a scris la 28 mai.

Din cele expuse rezultă neîndoios faptul că arheograful trebuie să cunoască bine calendarele liturgice medievale, a căror cronologie ocupă un loc important, mai ales în datarea documentelor din Transilvania și a celor externe emise în Țara Romînească și Moldova, pentru a putea face concordanța acestor date de caracter bisericesc cu datele calendarului civil contemporan. În același timp, el trebuie să știe a face transformarea datelor din calendarul iulian (stilul vechi) în cele corespunzătoare calendarului gregorian (stilul nou), care se bucură astăzi de o utilizare aproape universală.

REFORMA CALENDARISTICĂ GREGORIANĂ (STILUL NOU) DIN 1582

Cînd am vorbit de reforma calendaristică a lui Iulius Caesar, am arătat că prin aceasta nu s-a realizat o concordanță deplină între anul astronomic, de 365 de zile, 5 ore, 48 de minute și 46 de secunde, și anul iulian, de 365 de zile și jumătate, acesta din urmă fiind mai lung decît anul astronomic cu 11 minute și 14 secunde⁷. Deși în aparență diferența este neînsemnată, totuși ea reprezintă în 128 de ani iuliani o nepotrivire de o zi față de soare sau un avans de o zi a calendarului iulian față de anul astronomic.

Din această cauză, de unde echinocțiul de primăvară în anul reformei iuliene (45 î.e.n.) se petrecea la 25 martie, el a ajuns în anul sinodului din Niceea (325 e.n.) să se producă la 21 martie, dată care s-a stabilit atunci

¹ Documente privind istoria Romîniei, B, XIII, XIV, XV, vol. 1, p. 244, nr. 257.

² Hurmuzaki-Iorga, Documente..., XV₁, p. 8—10.

³ Ibidem, p. 12—13.

⁴ Ibidem, p. 22—23.

⁵ Ibidem, p. 226.

⁶ Ibidem, p. 668 (scris în limba maghiară).

⁷ Cf. Grotefend, *op. cit.*, p. 24; A. Giry, *op. cit.*, p. 159, care admite diferența de 11 minute și 13 secunde.

ca unul din termenele datei paștilor. În ce privește anul lunar, se producea o diferență de o zi în 310 ani între calendarul respectiv și fazele lunii.

La fiecare trecere de patru secole, între anul astronomic și calendarul iulian avea loc o diferență de încă o zi, care a făcut ca în secolul al XVI-lea să se constate o rămînere în urmă a anului astronomic de zece zile și în consecință, anul iulian să se găsească în avans cu aceste zile față de soare, în scurgerea perioadei cuprinse între sinodul niceian și secolul al XVI-lea.

Încă din secolul al VII-lea, unii compușiști din imperiul bizantin și-au dat seama de faptul că anul iulian este mai lung decît cel astronomic, din care cauză echinocțiul rămînea în urmă față de calendarul civil, dar n-au îndrăznit să propună o modificare a sistemului calendaristic iulian.

Alcătuirea tabelii pascale în prima jumătate a secolului al VI-lea de către călugărul apusean Dionisie cel Mic, creatorul erei creștine, a contribuit la serbarea paștilor în toată lumea creștină, începînd de pe vremea lui Carol cel Mare și pînă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în aceeași duminică din an¹.

Dar dacă cronologiștii ortodocși, observînd decalajul dintre anul iulian și anul solar, n-au pășit la îmbunătățirea sistemului calendaristic, cei din Occident au determinat conducerea bisericii catolice să-și însușească argumentele științifice prezentate și să impună reformarea calendarului vechi.

Astfel, papa Grigorie al XIII-lea (1572—1585) numi o comisie de savanți și teologi, care să studieze problema calendarului și să facă propuneri de reformă. Astronomul italian Luigi Lilio a întocmit raportul pe care membrii comisiei² și l-au însușit și l-au prezentat papei. După ce acesta a comunicat proiectul șefilor statelor catolice și unor înalte instituții iezuite, a dat bula *Inter gravissimas*³, prin care se decidea punerea în aplicare a noului calendar.

Două au fost problemele esențiale rezolvate prin reforma gregoriană: 1. desființarea decalajului de zece zile dintre anul astronomic și anul iulian, ce se produsese de la anul 325, și această desființare s-a făcut astfel: după ziua de joi 4 octombrie 1582 a urmat vineri 15 octombrie (în loc de 5); 2. evitarea repetării în viitor a diferenței de o zi în 128 de ani iuliani față de soare, consecință a depășirii lungimii anului iulian cu 11 minute și 14 secunde, peste lungimea anului astronomic; în acest scop s-a stabilit ca diferența de 3 zile, 2 ore, 53 de minute și 20 de secunde dintre anul solar și cel iulian în timp de patru sute de ani, să fie eliminată numai în ce privește cele trei zile, fără celelalte fracțiuni de timp, transformîndu-se anii seculari bisecți, la care primele două cifre exprimînd secolul nu se împart exact cu 4, în ani comuni de 365 de zile. Astfel, din cei patru seculari: 1600, 1700, 1800 și 1900, numai anul 1600 rămîne bisect de 365 de zile, căci 16 se divide exact prin 4, pe cînd ceilalți trei devin ani comuni, cifrele 17, 18 și 19 nefiînd divizibile cu 4.

Prin adoptarea calendarului gregorian (stilul nou) nu s-a ajuns totuși la o echivalență perfectă între anul civil și soare, căci și anul gregorian a rămas mai lung decît anul tropic solar cu aproximativ 24 de secunde, ceea

¹ Dr. V. Gheorghiu, *Noțiuni de cronologie calendaristică*, p. 44 și urm.

² Printre ei se găseau: iezuitul german Clavius și matematicianul spaniol Petru Ciaconius.

³ La 24 februarie 1582.

ce duce la diferența de o zi în circa 3500 de ani¹. Diferența dintre soare și anul civil s-a micșorat și mai mult prin *reforma calendaristică* a bisericii ortodoxe, de la 1 octombrie 1924, când o dată cu suprimarea decalajului de treisprezece zile dintre anul tropic și calendarul iulian (după luni 30 septembrie urmînd marți 14 octombrie 1924) s-a hotărît să rămînă bisecți numai anii seculari care, împărțiți prin 9, dau rest 2 sau 6, ajungîndu-se în felul acesta ca numai după 45000 de ani să se producă o diferență de o zi între anul tropic și calendarul ortodox îmbunătățit².

Reforma gregoriană a fost adoptată de țările catolice Italia, Spania și Portugalia chiar din 1582; apoi de Franța, Germania catolică (1583), Austria, Boemia, cantoanele elvețiene (1584). Abia de la 1700 a pătruns calendarul gregorian în țările de religie protestantă, ca Germania, Danemarca și Norvegia; în Marea Britanie, tocmai în 1752, iar în Suedia, după un an (1753). Pisa și Florența, vestite cetăți italiene în rivalitate cu papa, au primit reforma numai în anul 1750³. Iar țările din sud-estul Europei, de religie ortodoxă, au aderat la reforma gregoriană abia în veacul al XX-lea⁴.

Între calendarul gregorian (stilul nou) și calendarul iulian (stilul vechi) există, pentru perioada de la 5/15 oct. 1582—18/28 febr. 1700, o diferență de 10 zile (secularul 1600 fiind bisect); pentru perioada 19 febr./1 martie 1700—18 febr./1 martie 1800, o diferență de 11 zile; pentru perioada 18 febr./1 martie 1800—16/28 febr. 1900, o diferență de 12 zile, iar pentru perioada 17 febr./1 martie 1900—15/28 febr. 2100, o diferență de 13 zile (secularul 2000 fiind bisect în ambele calendare)⁵. Rezultă necesitatea, deci a cunoașterii datei cînd a fost adoptat calendarul gregorian de către diferite țări, pentru a putea face concordanța datelor dintr-un stil în altul, atîta timp cît diferența în sistemul de datare există.

Deoarece transpunerea datelor de stil vechi în datele stilului nou, pentru ultima treime a lunilor, date ce aparțin lunii următoare celei din stilul iulian, prezintă unele dificultăți, dăm tabela de corespondențe ce se află pe pagina următoare.

Pentru a se vedea cum se află prin tabelă corespondența în stilul nou a unei date în stilul vechi, să luăm de exemplu data cînd s-a încheiat pacea de la Iași între ruși și turci: *29 decembrie 1791* stil vechi. La perioada 1700—1800, mergem pe coloana orizontală a lunilor de 31 de zile (în care figurează și decembrie) pînă la cifra 29, iar de aici ne ridicăm pe coloana verticală pînă la prima coloană de sus, orizontală, care reprezintă zilele pe stil nou din luna următoare lui decembrie, care este ianuarie; vom întîlni cifra 9, care indică data de *9 ianuarie* (1792) stil nou, corespunzătoare lui *29 decembrie* (1791) stil vechi. Aceasta este explicația faptului că în unele lucrări și manuale se spune că pacea de la Iași s-a încheiat în anul 1791, iar în altele se indică anul 1792.

¹ A. Giry, *op., cit.*, p. 163.

² V. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 64—65.

³ H. Grotefend, *op., cit.* p. 26—28, A. Giry, *op. cit.*, p. 165—66.

⁴ În cronică lui Radu Popescu, la sfîrșitul domniei lui Petru Cercel (1583—1585) găsim următoarele: «Întru aceste vremi, frîcii au aflat calindariul cel nou, lăsînd calindariul cel vechiu, care umbla mai dedemult și umblăm și noi acum» (cf. *Mag. Istoric...*, vol. I, p. 220).

⁵ A. Giry, *op. cit.*, p. 168; A. Sacerdoțeanu, *Liste de suverani*, în «Hrisovul», I (1941), p. 146.

Stilul nou. Ziua lunii următoare		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Stilul vechi (iulian)	1582—1700	Luni de 31 zile	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31		
		Luni de 30 zile	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30		
		Febr. (an bisect)	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29		
		Febr. (an comun)	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28		
	1700—1800	Luni de 31 zile	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
		Luni de 30 zile	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	
		Febr. (bisect)	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	
		Febr. (an comun)	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	
	1800—1900	Luni de 31 zile	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
		Luni de 30 zile	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
		Febr. (an bisect)	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
		Febr. (an comun)	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
	1900—2100	Luni de 31 zile	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
		Luni de 30 zile	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
		Febr. (an bisect)	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
		Febr. (an comun)	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27

REFORMA CALENDARISTICĂ DIN ROMÂNIA (1 OCTOMBRIE 1924)

Popoarele din sud-estul Europei n-au împărtășit reforma gregoriană, din considerente religioase, decît în secolul al XX-lea. În Rusia, calendarul iulian oficial a fost în uz pînă la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Printr-un decret al Consiliului Comisarilor Poporului, semnat de V.I.Lenin la 26 ianuarie 1918, s-a adoptat stilul nou (gregorian)¹. Biserica ortodoxă din Uniunea Sovietică a rămas la practica stilului vechi (iulian), la fel biserica bulgară, sîrbă precum și aceea din Ierusalim, considerînd că nici calendarul gregorian nu reprezintă rezolvarea definitivă din punct de vedere științific a diferenței dintre lungimea anului solar astronomic și a anului civil calendaristic, și în consecință este de preferat să conserve calendarul liturgic iulian și să se serbeze paștele și celelalte sărbători mobile după prevederile canonului pascal alexandrin².

Biserica ortodoxă din Constantinopol și Grecia a pășit la îndreptarea calendarului iulian la 10 martie 1924, anulînd cele treisprezece zile diferență dintre soare și calendar prin considerarea zilei de zece ca fiind 23 martie.

La noi, sinodul luase o hotărîre pentru îndreptarea calendarului vechi în ziua de 13 noiembrie 1923, pe care a completat-o în ședința din 13/26 iunie 1924, stabilînd ca paștile « să se prăznuiască după vechea pascalie trans-

¹ Cf. Большая Советская Энциклопедия, vol. XXV, Moscova, 1937, p. 692.

² Cf. *Actes de la Conférence des chefs et des représentants des églises orthodoxes auto-céphales, réunis à Moscou...*, 8—18 juillet 1948, vol. II, Moscova, 1952, p. 297 și urm. (Edit. du patriarcat de Moscou). În ziua de 17 iulie 1948, reprezentanții bisericilor ortodoxe, adunați în conferință pentru sărbătorirea aniversării a 500 de ani de la auto-

spusă în cadrele de curînd îndreptatului calendar, fără a se aduce vreo schimbare rînduiei de la Niceea »¹.

În ceea ce privește punerea în concordanță a calendarului iulian cu mișcarea aparentă a soarelui și anularea diferenței de treisprezece zile dintre stilul vechi și anul astronomic, s-a hotărît ca data de marți 1 octombrie 1924 să devină marți 14 octombrie (după luni 30 septembrie să urmeze deci marți 14 octombrie).

Apoi, considerîndu-se imperfect sistemul gregorian de bisectare a anilor seculari — (socoțînd numai acei ani seculari ca bisecți, ale căror prime două cifre se divid exact prin 400), fiindcă se ajunge totuși la diferența de o zi în circa 3500 de ani, « s-a admis că numai aceia rămîn ani seculari bisecți, care, împărțiți prin 9, dau rest 2 sau 6 »².

Prin acest sistem, cu mult superior celui gregorian, din doisprezece seculari începînd cu 1900 și terminînd cu 3000, trei rămîn bisecți, iar ceilalți nouă devin comuni (de 365 de zile) și numai după 45 000 de ani calendaristici se produce o diferență de o zi între anul civil și cel astronomic³.

Prin suprimarea în anul 1924 a celor treisprezece zile din calendarul iulian, data de marți 1 octombrie (după luni 30 septembrie) a devenit în calendarul îndreptat, marți 14 octombrie. Dar în calendarul vechi, 14 octombrie ar fi căzut luni și nu marți⁴. Deci, prin reforma calendaristică din 1924, toate datele lunare s-au mutat de pe o zi din săptămîină pe ziua următoare (de pe luni pe marți, de pe marți pe miercuri ș.a.m.d.), de pe o literă dominicală pe alta (de ex. lit. dom. *E* pentru 1 ianuarie 1925 stil vechi, iar lit. *D* pentru 1 ianuarie 1925 stil nou).

Specialiștii însărcinați în 1924 cu transpunerea vechii pascalii în cadrul calendarului îndreptat, fără a modifica regula stabilită de sinodul niceian, s-au văzut în situația de a alege una dintre următoarele două căi:

1. Urcarea datelor pascaliei vechi cu treisprezece zile (cîte s-au suprimat) și admiterea unui alt rîstimp de 35 de zile posibil pentru data paștilor: 4 aprilie — 8 mai, în loc de intervalul stabilit la Niceea: 22 martie — 25 aprilie, ceea ce însemna nesocotirea hotărîrii sinodului din Niceea.

2. Adaptarea și introducerea vechii pascalii în cadrul calendarului îndreptat, menținîndu-se principiul ca paștile să cadă numai în intervalul 22 martie — 25 aprilie.

S-a admis a doua soluție, care nu satisface însă condiția evitării coincidenței paștilor creștine cu cele evreești, atunci cînd evitarea acestei coincidențe ar impune depășirea datei ultime de 25 aprilie⁵.

cefația bisericii ortodoxe ruse, au semnat o rezoluție în chestiunea calendarului bisericesc în care se conchide ca paștile să se serbeze „*en accord avec les décisions des Conciles et avoir lieu partout à la même date, un dimanche, mais non en même temps que la pâque juive. Le Canon pascal d'Alexandrie satisfait pleinement cette exigence de l'Eglise*“. Conferința consideră ca toată lumea ortodoxă să serbeze obligatoriu „*la fête de Pâques uniquement d'après l'ancien style (julien) conformément au Canon pascal d'Alexandrie*“ (p. 448—449).

¹ Const. Chiricescu, *Pascalia bisericii creștine ortodoxe de Răsărit în conformitate cu calendarul îndreptat* (Referat din 22 octombrie 1924), București, 1925, p. 8.

² *Ibidem*, p. 10.

³ V. Gheorghiu, *Noțiuni de cronologie calendaristică*, p. 65.

⁴ Cf. Chiricescu, *op. cit.*, p. 14. Schimbarea se observă numărînd zilele: luni 30 septembrie, marți 1 octombrie, miercuri 2, joi 3, vineri 4, sîmbătă 5, duminică, 6, luni 7, marți 8, miercuri 9, joi 10, vineri 11, sîmbătă 12, duminică 13, luni 14. Modificarea a adus pe 14 octombrie nu luni, ci marți.

⁵ C. Chiricescu, *op. cit.*, p. 1—6.

Am văzut că prin suprimarea celor treisprezece zile din calendarul iulian, toate datele lunare au pășit de pe o zi de săptămână pe ziua următoare; s-au modificat astfel literele dominicale, mîna anului și implicit crugul soarelui, dar s-au modificat și temelia lunii și crugul lunar, elemente cronologice care exprimă mișcarea de revoluție a lunii. Prin combinarea acestor elemente cronologice modificate s-a întocmit o pascalie nouă, indicînd data paștilor în calendarul îndreptat¹.

Fiindcă elementele cronologice secundare fundamentale în fixarea datei paștilor și a sărbătorilor mobile sînt litera dominicală (mîna anului) pentru datele lunilor solare, și temelia (la apuseni epacta) pentru indicarea vîrstei lunii la 1 ianuarie, 1 martie și 21 martie (pentru indicarea lunii pline pascale, fasca), s-a ajuns prin modificarea acestora la întocmirea de pascalii periodice sau parțiale, prima fiind pentru anii 1924—2099.

Aceasta se bazează pe două tabele: una de concordanță a crugului soarelui cu mîna anului (aceasta din urmă modificată)² și alta a temeliei noi. Pentru anii 1900—2100, concordanța dintre temelia vechii pascalii și temelia nouă este următoarea:

Tem. veche: 14 25 6 17 28 9 20 1 12 23 4 15 26 7 18 29 11 22 3.

Tem. nouă: 2 13 24 5 16 27 8 19 0 11 22 3 14 25 6 17 29 10 21.

Crug. lun.: 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19.

Această modificare a concordanței dintre crugul lunii și temelie se datorește proemtozei (saltul) lunii, adică rămîinerii în urmă a fazelor lunii din calendar cu o zi față de fazele astronomice, ceea ce impune pășirea cu o zi a temeliei.

Din cauza coincidenței aproape constante a datei paștilor din pascalia nouă parțială, alcătuită de specialiștii noștri, cu paștile catolicilor, și a nesocotirii hotărîrii canonice în ce privește evitarea coincidenței cu calendarul evreesc, conducerea bisericii a trebuit să nu aplice totdeauna datele pascaliei noi. Astfel, după cum se vede din tabela de la anexa XXIII, în 1926 paștile s-a serbat o dată cu catolicii, la 4 aprilie, dar în 1927 și 1928 nu, aplicîndu-se datele pascaliei vechi mărite cu treisprezece zile; în 1929 s-a admis data de 31 martie a calendarului îndreptat, la fel în 1930 (aceasta din urmă coîncizînd cu pascalia veche majorată), dar în 1931 s-a însușit data de 12 aprilie a vechii pascalii mărite cu 13 zile, iar nu data de 5 aprilie din pascalia nouă. Din anul 1931, sinodul a decis ca pe viitor data paștilor să se fixeze după vechea pascalie, mărită cu treisprezece zile, adică în intervalul de la 4 aprilie la 8 mai.

Aceasta însemnează că problema calendarului bisericesc, relativ la datele sărbătorilor mobile, rămîne încă deschisă, după cum rezultă și din rezoluția din 17 iulie 1948, de care am vorbit mai sus.

¹ V. Gheorghiu, *Noțiuni de cronologie calendaristică*, p. 118 — 122 (pascalie parțială pentru perioada 1926 — 2099), cf. și tabela de la anexa XXIII. Am păstrat nemodificat ciclul de 532 de ani (tabela XXII) și după anul 924, în ce privește unele elemente cronologice secundare, pentru a da posibilitatea cercetătorilor să aștepte aceste elemente ale unor ani din ciclul anterior (877 — 1408); de pildă anul 1396, care este al 520-lea an din ciclul și deci îi corespund elementele cronologice ale anului 1928, de după reforma din 1924.

² C. Chiricescu, *op. cit.*, p. 17 (crugul solar și mîna).

În expunerea de mai sus, am încercat să prezentăm, în linii generale, cum din cele mai vechi timpuri și pînă în zilele noastre oamenii au căutat să se orienteze în timp, fixîndu-și ca puncte de reper astrele, și eforturile depuse în desfășurarea istoriei pentru a se ajunge la o cît mai perfectă concordanță între mișcarea unor corpuri cerești și între calendare.

Încercările făcute în sec. XX, mai ales după primul război mondial, de a reforma calendarul în vigoare astăzi, propunîndu-se modificarea duratei lunilor, desființarea succesiunii zilelor săptămînii, etc., nu au dus la concluzii satisfăcătoare ¹.

¹ În lucrarea lui V. Gheorghiș, *Noțiuni de cronologie calendaristică* (p. 71—77) se dau unele exemple care ilustrează lipsa de valoare practică a sistemelor propuse.

CRONOLOGIA DOCUMENTELOR PRIVIND TRANSILVANIA

(sec. XI—XV)

DE

FRANCISC PALL

Noțiunile privitoare la sistemele de măsurare și împărțire a timpului în trecut — noțiuni ce formează obiectul cronologiei istorice — sînt foarte variate în actele și celelalte izvoare medievale. Ne propunem să ne limităm aici doar la elementele — numeroase și ele — ce se întîlnesc în materialul seriei Transilvania, în textul și mai ales în formula datării documentelor¹. Ținînd seama de faptul că, în majoritatea cazurilor, aceste elemente cronologice nu sînt identice cu cele moderne, folosite azi, ba mai mult, unele din ele se deosebeau după condițiile de timp și de loc sau după categoriile de documente, e necesară o prezentare tehnică a lor, atît pentru a putea verifica exactitatea acestor elemente (calculate uneori greșit de scribi), cît și pentru a le putea raporta la sistemul calendaristic modern, prin găsirea corespondenței lor exacte cu acest sistem. Într-adevăr, greșelile de datare ale scribilor sau cele săvîrșite de cercetătorii moderni în stabilirea concordanței datelor din trecut cu sistemul cronologic actual pot să dea naștere la confuzii și interpretări greșite în prezentarea succesiunii și înlănțuirii cauzale a evenimentelor istorice. În cele ce urmează, vom vedea că ideologia religioasă a căutat să-și imprime amprenta ei și asupra elementelor cronologice, în ciuda caracterului lor tehnic, legînd, în cea mai mare parte, sistemele de socotire a timpului de momente mistice din istoria creștinismului și din organizarea cultului.

Menționăm din capul locului că de obicei documentele medievale, deci și cele din seria Transilvania, înșiră laolaltă indicații sau elemente cronologice de mai multe feluri, de pildă: era creștină, anul domniei, lista demnitarilor etc., confruntarea lor îngăduind cercetătorului descoperirea, în multe cazuri a unor greșeli de datare săvîrșite de scriitorii actelor. Asemenea greșeli contemporane sînt frecvente în documentele latino-ungare, mai ales în secolul al XIII-lea².

Să cercetăm deci pe rînd aceste elemente, începînd cu erele și continuînd cu prezentarea perioadelor cronologice, a sistemelor privitoare la socotirea anului, a lunii și a săptămînii, pentru a încheia cu împărțirea zilei.

¹ Pentru metoda urmată în trimiterile din note cf. F. Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania*, (nota de la începutul studiului), în *Documente privind istoria Romîniei. Introducere*, vol. II.

² Szentpétery, *Oklevéldatumok, hibái és ellentmondásai* [Greșeli și contradicții în datările documentelor], în «Századok», 1912, p. 66 și 671.

ERELE CRONOLOGICE

Dintre ere — adică sistemele de socotire a șirului de ani în continuare, luându-se ca punct de plecare o dată fixă — ne ocupăm mai întâi de *era creștină*, identică cu era noastră modernă¹.

Era creștină. E menționată în actele latino-ungare în forme diverse, din care pînă pe la jumătatea secolului al XIII-lea cea mai frecventă este «anul de la întruparea domnului»² (*anno dominice incarnationis, a. ab incarnatione domini, a. verbi incarnati*)³, alternînd uneori cu formula «anul milostivirii» (*anno gratie*)⁴. Relativ mai rar se întîlnește în perioada amintită: «anul domnului» (*anno domini*), formulă a cărei întrebuintare devine însă tot mai deasă din a doua jumătate a aceluiași secol⁵. În schimb formula «anul de la nașterea domnului» (*anno nativitatis domini, a. a nativitate domini, a. nativitatis Christi*) figurează ca element de datare în seria noastră rar și mai târziu, îndeosebi în actele notariale⁶. În misivele regale din a doua jumătate a secolului al XIV-lea se întîlnește uneori și «numărul mic» sau «anul mic», adică simpla mențiune a anului (*anno*), cu omiterea milesimului și a secolului⁷.

În privilegiile papale solemne, care cuprind formula «datei mari» — uneori și în actele pontificale mai simple — se folosește de asemenea era creștină, și anume în expresia *dominice incarnationis anno*, care tocmai sub influența acestor privilegii și împreună cu alte elemente de datare a pătruns și în actele regale ungare⁸. În secolul al XV-lea, sub Eugeniu al IV-lea (1431—1447), mențiunea erei creștine se introduce — deși la început cu mai puțină consecvență — și în celelalte categorii de acte papale (*a. incarnationis dominice*)⁹.

¹ Era bizantină sau constantinopolitană interesează seria Transilvania numai în ceea ce privește actul patriarhului de Constantinopol în legătură cu mănăstirea Sf. Mihail (Peri) din Maramureș: doc. din aug. 1391 (6899), Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XIV, p. 13—15. Pentru această eră vezi mai sus, p. 19—20.

² Knauz afirmă că formula aceasta (în deosebitele sale variante) se întîlnește cel mai des pînă la Ștefan al V-lea (1270—1272), dar această afirmație e în contradicție cu datele statistice pe care le dă el însuși (p. 522), din care rezultă că din documentele lui Bela al IV-lea (1235—1270), pe care le-a cercetat, abia 130 de piese poartă această formulă, în timp ce *anno domini* figurează în nu mai puțin de 312 documente. Cf. Knauz Nándor, *Kortan hazai történetünk közalkalmazva* [Cronologia aplicată la istoria patriei], Budapesta, 1876 (presc. Knauz, *Kortan*), p. 94, 138.

³ Doc. din 1165, 1222 11 aug. 1250, *Documente privind istoria României*, C, XI—XIII, vol. I, p. 4 urm., 189 urm. și 343 urm.; doc. din 26 iun. 1357, *ibid.*, C, XIV, vol. V.

⁴ Doc. din 1232 și 21 mart. 1240, *ibid.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 261 urm. și 319 urm.; doc. din 1270, *ibid.* C., XIII, vol. II, p. 127 urm.

⁵ Doc. din 1231, *ibid.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 254 urm.; 5 dec. 1262, *ibid.*, C, XIII, vol. II, p. 44 urm.; 20 febr. 1317, *ibid.*, C, XIV, vol. I, p. 271; 17 ian. 1329, *ibid.*, vol. II, p. 268.

⁶ Doc. 1 mart. 1333, *ibid.*, vol. III, p. 293; 30 oct. 1357, *ibid.*, vol. V; 30 iul. 1414 *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, III (presc. *Ub.*), p. 602—604; 6 iul. 1417, *ibid.*, IV, p. 44—48.

⁷ Doc. 2 mart. 1365 (*anno LXV*), Wenzel, *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból* [Acte diplomatice din epoca angevină] II, (presc. *Magy. dipl. eml.*), p. 632; cf. și 20 iun. 1366, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VI. Vezi și H. Grotefend, *Taschenbuch, der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, ed. a VIII-a, Hanovra, 1941, (presc. Grotefend, *Taschenbuch*), p. 10.

⁸ Eckhart, *A pápai és császári kancelláriai gyakorlat hatása Árpád-kori királyi okleveleink szövegezésében*, în «Századok», 1940, (presc. Eckhart *Pápai*), p. 720.

⁹ Doc. 11 mart. 1431 și 20 dec. 1436, *Ub.*, IV, p. 434—435 și 620—621. Cf. Mas Latrie, *Trésor de Chronologie, d'Histoire et de Géographie pour l'étude et l'emploi des documents du moyen âge*, Paris, 1889, col. 1136; Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, II, Lipsca, 1931, p. 439.

Anul domniei sau al pontificatului. Este o altă eră, de fapt, în ceea ce privește întrebuintarea ei, mai veche decât era creștină (cel puțin în afara granițelor Ungariei și Transilvaniei medievale). E vorba de un sistem foarte răspândit în evul mediu, care consta în datarea după timpul scurs de la începutul stăpînirii unui monarh sau al păstoririi unui papă, ba chiar al unui arhiepiscop sau episcop¹.

Anul domniei (*annus regni, a. imperii*) figurează, alături de alte elemente de datare — între care era creștină — de obicei în privilegiile regale. Sigismund, după cum am arătat², îl folosea la un anumit moment și în scrisorile deschise. Regii Ungariei îl întrebuintau sporadic încă din secolul al XII-lea³, însă în mod consecvent era folosit doar începînd cu Andrei al II-lea, anume din anul 1207⁴. Monarhii care stăpîneau în mai multe țări specificau anii lor de domnie în fiecare din aceste țări. De exemplu, într-un document al lui Sigismund — care pe lângă titlul de rege al Ungariei purta din anul 1411 pe acela de rege al romanilor, apoi din 1420 și pe acela de rege al Boemiei, ca în 1433 să devină și împărat al romanilor — citim următoarele: ... *regnorum nostrorum anno Hungarie et cetera quadragesimo octavo, Romanorum vigesimo quinto, Bohemie quinto decimo, imperii vero secundo* [în al patruzeci și optulea an al domniei noastre ca rege al Ungariei etc., al douăzeci și cinci-lea ca rege al romanilor, al cincisprezecelea ca rege al Boemiei și al doilea ca împărat]⁵.

Spre a afla sau a controla corespondența dintre anii domniei și era creștină e necesară cunoașterea zilei de început (*Epochentag*), de la care se socotea acel an. În privința aceasta se pot întîmpina unele greutăți, căci scriitorii actelor nu se conduceau după o regulă unitară, nici în cancelaria regală ungară, nici în celelalte, de exemplu în cea imperială⁶ sau regală franceză⁷. Uneori ei se referă la data morții predecesorului monarhului respectiv, alteori la alegerea, la urcarea pe tron sau la încoronarea acestuia, ori pur și simplu fac să coincidă anul domniei cu data de început a anului după era creștină. Sînt cazuri — ca un rezultat al lipsei sensului exactității ce caracterizează mentalitatea medievală⁸ — cînd în aceeași cancelarie se calcula în același timp în mai multe feluri anul domniei⁹. Problema se complică și mai mult

¹ De exemplu Martirius, arhiepiscopul de Strigoni, într-un act al său din 1156, cf. regest, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. I, p. 3. Vezi și Szentpétery, *Chronologia*, Budapesta, 1923, p. 111.

² Fr. Pall, *Diplomatica latină*, în *Documente privind istoria Romîniei. Introducere*, vol. II (scrisor le deschise).

³ Doc. din 1165, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 4. În documentele autentice ale lui Bela al III-lea, Emeric și Andrei al II-lea (înainte de 1207) anul domniei nu figurează de loc.

⁴ Szentpétery, *Chron.*, p. 10—11.

⁵ Doc. 12 mart. 1435, *Ūb.*, IV, p. 541—545. Cercetarea concordanței dintre anii multiplelor stăpîniri ale lui Sigismund i-a permis lui E. Mályusz (*Zsigmondkori oklevéltár* [Documente privitoare la ep ca lui Sigismund], Budapesta, 1951, I, p. 594, după nr. 5386), îndreptarea datei greșite a doc. 1 iul. 1398 din *Documenta historiam Valachorum in Hungariam illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum* [Documente privind istoria romînilor din Ungaria pînă la anul 1400 d. H.], Budapesta, 1941 (presc. *Doc. Val.*), p. 504—505 în 1 iul. 1426.

⁶ Bras lau, II, p. 422—427.

⁷ Giry, *Manuel de Diplomatie*, vol. I, ed. a II-a, Paris, 1925, p. 85—88.

⁸ Marc Bloch, *La société féodale*, I, Paris, 1939, p. 120, 126, 136.

⁹ De pildă în cancelaria lui Andrei al II-lea uneori în trei feluri (Knauz, *Kortan*, p. 520).

prin greșelile frecvente săvârșite de scribi în acest calcul sau prin erorile de lectură strecurate în transumpturi ori în edițiile de documente.

Anii de domnie ai regilor Ungariei se socoteau, în secolul al XIII-lea, de obicei, de la urcarea lor pe tron¹. Se întâlnesc însă numeroase greșeli de calcul, deosebi în timpul lui Ladislau al IV-lea Cumanul, datorită probabil și schimbărilor dese de vicecancelari². În secolul al XIV-lea, anii de domnie ai lui Carol Robert³ și Ludovic I⁴ coincid cu anii erei creștine. Dar în ceea ce privește actele lui Sigismund, a cărui stăpânire de o jumătate de secol (1387—1437) se prelungește și în veacul următor, constatăm multă inconsecvență (între coincidența cu anul erei creștine și calculul dela data de început a domniei), până spre sfârșitul domniei, când (și anume de pe la 1426), anii săi ca rege al Ungariei sint socotiți de regulă de la urcarea lui pe tronul aceleiași țări⁵.

Anul pontificatului (*annus pontificatus*) figurează în primul rînd în actele papale, fie alături de anul erei creștine (în privilegiile solemne), iar de la 1431 și în alte categorii⁶, fie singur (deci ca element cronologic principal),

¹ Szentpétery (*Chron.*, p. 11) greșește generalizînd această constatare, care, după cum vom vedea, nu se potrivește decît în mică parte, pentru secolul al XIV-lea. Pentru anii de domnie ai regilor Ungariei cf. același autor, *Oklevéltani Napidr* [Calendar de diplomatică], Budapesta, 1921 (presc. *Oklt. Napt.*), p. 28—29. Vezi și anexa III a studiului de față. Aici se aduc listei lui Szentpétery unele îndreptări și completări, pe baza tabelelor cronologice mai noi ale lui B. Hóman și Gy., Szekfű, *Magyar Történet* [Istoria ungarilor], ed. a III-a, Budapesta, 1935—1936, vol. I—V (anexe) și după alte lucrări.

² Knauz, *Kortan*, p. 530. Astfel doc. din 1279 poartă greșit anul V în loc de VII sau VIII; doc. 1 ian. 1284 anul XIII în loc de XIV (1283 sept. 3—1284 sept. 2); doc. 8 ian. și 26 mai 1285, anul XIV în loc de XIII; 1 sept. 1289, anul XVIII în loc de XVII (*Documente privind istoria României*, C, XIII, vol. II, p. 198 urm., 288 urm., 271 urm., 274 urm., și 311 urm.). În ceea ce privește domnia lui Bela al IV-lea, în doc. 5 dec. 1251 (*ibid.*, p. 1 urm.), anul XVI e greșit, în loc de XVII (1251 oct. 14—1252 oct. 13). Cît privește domnia lui Andrei al III-lea, doc. 26 oct. 1296 (*ibid.*, p. 428 urm.), anul VI e greșit, în loc de VII (1296 iul. 23—1297 iul. 22).

³ Dacă acesta și-ar fi socotit anii domniei de la alegerea (17 noiembrie 1308) sau de la încoronarea sa (20 aug. 1310), documentele emise de el n-ar purta același an de domnie în tot cursul aceluiași an al erei creștine, cum e cazul în realitate. Exemple: doc. 20 mart. și 4 sept. 1310 poartă ambele anul X de domnie (*Anjoukari okmánytár* [Documente privitoare la epoca angevină], ed. Imre Nagy, I, Budapesta, 1878 (presc. *Anjou*), p. 195 urm. și 210 urm.); doc. 3 febr. și 27 dec. 1319 = anul XIX (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 307 urm. și 334, cf. *Anjou*, I, p. 537—538); doc. 26 apr. și 6 dec. 1329 = anul XXIX (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 283 urm. și 303 urm.).

⁴ Începutul domniei: 21 iul. 1342. Exemple pentru coincidența anului domniei cu anul erei creștine: doc. 18 febr. și 30 noiembrie 1355 = anul XIV (*ibid.*, vol. V, 30 ian. și 2 dec. 1367 = anul XXVI; 29 mart. și 2 sept. 1370 = XXIX (*ibid.*, vol. VI); Cf. și observațiile în legătură cu doc. 4 iul. 1356 (corect: 1355), *ibid.*, vol. V, lista doc. greșit dateate. Vezi și St. Katona, *Historia critica*, IX, Buda, 179), p. 499.

⁵ Începutul domniei: 31 mart. 1387, doc. 3 febr. 1426 = anul XXXIX; 8 mai 1426 = anul XL (*Ub.*, IV, p. 248 urm.); doc. 26 mart. 1430 = anul XLIII; 19 iul. 1430 = anul XLIV (*ibid.*, p. 399—400, 405—406); doc. 12 mart. 1435 = anul XLVIII; 31 mai 1435 = anul XLIX (*ibid.*, p. 541 urm. și 572 urm.). Totuși se întâlnesc greșeli de calcul sau inconsecvențe chiar și în această perioadă. De exemplu, doc. 4 apr. 1427 = anul XL, în loc de XLI (cf. 14 apr. 1427 *ibid.*, p. 279 urm. și 281 urm.) Asupra distincțiunii pe care o face Sigismund uneori, în 1415, între data alegerii și aceea a încoronării sale ca rege roman, cf. Szentpétery, *Magyar oklevéltan* [Diplomatica maghiară], Budapesta, 1930, (presc. Szentpétery, *Oklt.*), p. 189. În documentele slave ale lui Sigismund din 29 sept. 1420 (corect: 1419) și 28 octombrie 1429 (corect: 1428), în favoarea mănăstirilor Vodița și Tismana, anii de domnie sînt calculați de asemenea greșit. Vezi mai sus., p. 24.

⁶ Vezi mai sus: era creștină.

în cadrul « datei mici » din scrisori¹, bule propriu-zise², suplici (aprobate).³ Același an se folosea, alături de era creștină, în actele notariale⁴, în cele emise de legații papali⁵ și adeseori în cele emanate de la alte fețe sau așezăminte bisericești⁶. Acest an se socotea, din secolul al XIII-lea, de la data sfințirii (*consecratio*)⁷ respectiv a încoronării (*coronatio*) papilor, două momente care de obicei — cînd aveau loc amîndouă — se săvîrșeau la aceeași dată⁸.

INDICTIONUL

Uneori alături de era creștină și de anul domniei sau al pontificatului întîlnim în seria Transilvania și indictionul (*indictio*), cunoscut de altfel și din documentele grecești și slavo-romine din secolul al XIV-lea pînă în al XVI-lea⁹. Această « perioadă cronologică » (șir determinat de ani, care se repetă, servind, ca un element secundar, la verificarea celorlalte date cronologice pe care le însoțește) se găsește cîteodată în actele solemne, în privilegiile regale ungare din secolul al XI-lea pînă în al XIII-lea¹⁰, mai ales în acelea ale lui Ștefan al V-lea¹¹. Indictionul e destul de frecvent și în documentele lui Ladislau al IV-lea¹². În actele regale din secolul al XIV-lea el se întîlnește numai

¹ Doc. 19 apr. 1218 și 11 febr. 1239, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. I, p. 167 și 310 urm.

² Doc. 31 mai 1302 și 14 no emb ie 1389, *Ub.*, III, p. 629 urm. și 253 urm.

³ Doc. 22 no embre 1378, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII; 28 mart. 1424, P. Lukcsics, *Diplomata pontificum saec. XV* [Dipl.mele papilor din sec. XV], I, Budapesta, 1951, p. 157, nr. 731.

⁴ Doc. 24 oct. 1351, *ibid.*, C, XIV, vol. V, nr. 58; 2 iun. 1420, *Ub.*, IV, p. 126 urm.

⁵ Doc. 12 oct. 1302 și 22 mai 1311, *ibid.*, C, XIV, vol. I, p. 21 urm. și 188 urm.

⁶ Doc. 20 mart. 1298, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 440 urm.; 11 oct. 1323, *ibid.*, vol. II, p. 91—92; 20 ian. 1402, *Ub.*, III, p. 264. Anul pontificatului e greșit indicat în trei acte notariale din 3 iulie 1424, *Ub.*, IV, p. 603—610.

⁷ Bresslau, II₂, p. 422 și n. 4 (vorbește însă greșit numai despre sfințire, ca un act care e deosebit de alegeare). Pentru anii de pontificat ai papilor, cf. Grotefend, *Taschenbuch*, p. 117—124. Vezi și anexa V a studiului de față.

⁸ P. Hinschius, *System des katholischen Kirchenrechts*, vol. I, Berlin, 1869, p. 291.

⁹ D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă*, în « Revista istorică romînă », 1937, p. 290—292.

¹⁰ De exemplu, în doc. din 1111 și 1113 (Szentpétery, *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica* [Regeste critico-diplomatice ale regilor din dinastia arpadiană], I, Budapesta, 1923, (presc. Szentpétery, *Regesta*); nr. 43 și 46 cf. reg. în *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. I, p. 2—3, acte prezentînd semne de suspiciune, după cum observă Szentpétery). Mai vezi și doc. din sept. 1233 și 29 ian. 1238, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 264 urm. și 305 u m; 6 ian. 1272 și 22 iun. 1292, *ibid.*, CXIII, vol. II, p. 147 și 390 urm. În documentele amintite, din 1111 și 1113, întîlnim alături de anul erei creștine și precedînd indictionul, și alte elemente cronologice secundare: concuren a (în cronologia slavo-romînă: mîna anului) și epacta (corespunzînd temeliei din aceeași cronologie). Notăm că în cel de al doilea document concuren a e indicată greșit: VII în loc de II, căci 24 martie cădea în acest an într-o luni. Epacta de asemenea este inexactă: XI în loc de I, deoarece « vîrsta lunii » era de o zi la 22 martie același an (cf. și Giry, I, p. 195). Dar aceste erori s-ar putea atribui și transcrierii actului în 1410 (originalul, așa cum s-a păstrat în zilele noastre, e rupt în această parte). Vezi Fejérpataky László, *Kálmán király oklevelei* [Documentele regelui Co oman], Budapesta, 1892, p. 64 (*Ertekezések*, XV). Asupra mîinii anului și temeliei, cf. mai sus, p. 35 urm. și 41 urm.

¹¹ Knauz, *Kortan*, p. 84 și 527.

¹² Doc. 1 dec. 1272 și 26 mai (corect: aprilie) 1285 (indictionul XII, greșit în loc de XIII) etc., *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 152 și 311.

excepțional¹. În documentele emenate dela locurile de adevărire el figurează de asemenea extrem de rar, ca și de altminteri calendarul roman, cu care, odată în cazul nostru, îl găsim împreună². În schimb, indictionul este o caracteristică a actelor notariale și abundă în documentele influențate ca redactare de acestea³.

Indictionul, ca element cronologic medieval, e un ciclu de 15 ani, în interiorul căruia anii sînt numerotați de la 1 la 15. indiferent de numărul ciclului, de pildă, *indictione VI* (în cazul ablativ)⁴. Un exemplu pentru verificarea⁵ indictionului din documentele latine privind Transilvania: $1233 + 3 = 1236 : 15 = 82$. Rest 6. Deci indictionul anului 1233 este 6^a. De altfel, indictionul este calculat în tabelele tratatelor sau manualelor de cronologie⁷.

Indictionul nu se socotea în toate timpurile și în toate locurile de la aceeași dată din cursul anului. În consecință, se deosebesc mai multe stiluri indictionale, dintre care mai importante sînt următoarele trei, ele fiind reprezentate și în documentele latine referitoare la Transilvania:

Indictionul grec, cel mai vechi, începînd de la 1 septembrie, folosit și în documentele slavo-romîne, coincidea cu începutul anului bizantin⁸. Ca și în răsăritul și în apusul Europei, tot așa el se întîlnește — însă numai excepțional — în documentele latino-ungare⁹.

¹ De ex. în doc. 18 febr. 1358 (tratatul de pace al lui Ludovic I cu Veneția, dat la Zara; redactarea actului face deci unele concesii uzanțelor venețiene, în care indictionul se folosea curent), Wenzel, *Magy. dip. eml.*, II, p. 501 urm. (cf. regist. *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. V.); 15 ian. 1386 (dat de regele Carol al II-lea desigur și în acest caz sub influența italiană, ținînd seama de originea lui), *Ub.*, III, p. 602—603. Pentru indictionul în actele napolitane: 26 iun. <1303>, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, p. 29 și 31 aug. <1322>; *ibid.*, vol. II, p. 56; în actele venețiene: doc. 14 aug. 1376 (indictionul XV, greșit în loc de XIV), *ibid.*, vol. VII. Atît în documentele napolitane cît și în cele venețiene se folosea stilul indictional grec (Paoli, *Grundriss zu Vorlesungen über lateinische Paläographie und Urkundenlehre*, vol. III, ed. a II-a, Innsbruck, 1900, p. 249).

² Doc. 3 dec. 1294, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 407; 6 noiembrie 1377 (unde *indictione prima* fără îndoială e o lectură greșită în loc de *i. quinta*), G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae* [Codicele diplomatic al Ungariei], IX, 5, Buda, 1834, p. 178—180 (ambele cazuri privesc capitul din Oradea). Cf. și Eckhart, *Die glaubwürdigen Orte Ungarens im Mittelalter* (presc. Eckhart, *Glaub. Orte*), p. 515, n. 3.

³ Doc. 24 oct. 1351, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V; 18 iulie 1387 *ind. nona*, eronată în loc de *ind. decima*, Fejér, X, 8, Buda, 1843, p. 233—234; 2 iunie 1420, *Ub.*, IV, p. 126 urm. În doc. 12 apr. 1432 e indicat greșit (cf. observațiile lui G. Gündisch, *Ub.*, IV, p. 460—461).

⁴ Doc. 10 dec. 1308—2 iulie 1310, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 71 urm.; 30 sept. 1413, *Ub.*, III, p. 577 urm.; 6 iul. 1417, *Ub.*, IV, p. 44 urm.

⁵ Pentru allarea sau verificarea indictionului, vezi mai sus, p. 26.

⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 270. Cf. doc. 30 sept. 1413, *Ub.* III, p. 577—578.

⁷ Grotefend, *Taschenbuch*, tabelul VIII (p. 134); Szentpétery, *Oklt. Napt.*, tab. de la p. 27. Cf. și Giry, I, p. 177 urm. Vezi și tabelul de la anexa XII a acestui studiu.

⁸ Il găsim și în actul patriarhului de Constantinopol cu privire la mănăstirea Peri din Maramureș: doc. aug. 1391 (= 6899), Hurmuzaki-Iorga, XIV, p. 13—15.

⁹ Și anume într-un doc., din 23 aug. 1009 al lui Ștefan I (Knausz, *Kortan*, p. 505; Szentpétery, *Regesta*, I, p. 3, nr. 5; cf. și observațiile de la p. 2, nr. 2) și probabil în actul său de danie (din 1102) cu privire la mănăstirea din Pannonhalma (Szentpétery, *Szent István király oklevelei* [Documente te regelui Ștefan cel Sfînt], în *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján* [Carte comemorativă cu prilejul împlinirii a 900 ani de la moartea regelui Ștefan cel Sfînt], I, Budapesta, 1938, p. 183). Afirmția lui Knausz (*Kortan*, p. 85) că regii Ungariei au folosit «mai ales» indictionul grec este greșită, căci acest lucru nu rezultă din documente. Doc. din «anul domnului o mie două sute șaptezeci și doi, indicția a cincisprezecea, ultima zi înainte de calendele lui ianuarie», din anul de domnie II (al lui Ștefan al V-lea, care corespunde datei de 31 dec. 1271, *Doc. priv. ist.*

Indictionul imperial (bedan), care începea la 24 septembrie, era foarte mult folosit în Europa apuseană, mai ales în cancelaria imperială germană¹

Indictionul roman (pontifical); acest din urmă epitet nu trebuie să ne face să credem că el se întrebuițea exclusiv sau chiar cu precădere în actele, în privilegiile papale) avea data de început a anului erei creștine: 25 decembrie sau 1 ianuarie (cîteodatăc hiar 25 martie sau paștile, în țările în care anul începea la aceste date). În actele latino-ungare se folosea tocmai acest indiction, dar cu una sau două excepții, în ceea ce privește materialul documentar cunoscut².

STILURILE CRONOLOGICE

Mai variate chiar decît indictionoanele erau în cronologia medievală «stilurile cronologice», adică datele de început ale anului. Deosebiriile dintre ele pot să ajungă pînă la diferența de un an. Ne limităm aici la prezentarea aceloră care interesează seria Transilvania:

1 ianuarie sau stilul circumciziunii (după *festum Circumcisionis* [sărbătoarea tăierii împrejur]³, care se ținea în această zi), se mai chema și *Strenarum* <*strennarum*> *dies* [ziua darurilor]⁴, care se dădeau de anul nou (*jarstag*)⁵. Ca dată de început a anului, acest stil cronologic — stilul nostru modern — se întîlnește uneori în actele regale din secolul al XIII-lea, pentru a deveni tot mai frecvent în veacul următor⁶.

1 martie sau «stilul venețian» al cronologiei apusene este în urmă, așa cum s-a arătat mai sus, cu o unitate față de stilul de 1 ianuarie pentru lunile ianuarie și februarie⁷. De regulă acest stil a fost folosit oficial, în perioada ce ne interesează, în cancelaria republicii venețiene, dar cu unele excepții, de exemplu în ceea ce privește documentele destinate pentru țările străine. Stilul cronologic întrebuițat în actele notariale din teritoriile venețiene este variat⁸.

Rom., C, XIII, vol. II, p. 145), nu poate fi considerat ca un exemplu pentru indictionul grec, cum face același autor (*op. cit.*, p. 529), deoarece Ștefan după cum rezultă din formula de datare, citată, precum și din cele arătate de Knauz însuși (*ibid.*) — socotea anul de la 25 decembrie, și în acest caz indictionul, suprapunîndu-se stilului de crăciun, avem de a face cu indictionul roman 15 al anului 1272, calculat după acest stil. De altfel indictionul roman este atestat și într-un doc. din 8 sept. 1270, emis tot de Ștefan (*op. cit.*, p. 528), ca și într-un alt act al său din 24 noiembrie 1271 (Szentpétery, *Chron.*, p. 22, n. 4).

¹ Doc. 15 martie 1280, *Documente privind istoria României*, C, XIII, vol. II, p. 229.

² Vezi mai sus, p. 2 și 70. De aceea, Szentpétery (*Chron.*, p. 12) greșește acordînd oarecum paritate indictionului grec cu cel roman în documentele latino-ungare din secolul XII—XIII, documente în care — afirmă el — indictionul figurează «cînd după stilul grec, cînd după cel roman» (cf. în același sens lucrarea sa anterioară *Oklt. Nrt.*, p. 10, unde se precizează totuși că «din secolul al XIII-lea s-a generalizat stilul indictional de 1 ianuarie»).

³ Doc. 1 ian. 1322, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 349; 3 ian. 1382, *Ub.*, II, p. 548—549.

⁴ Doc. 21 ian. 1333, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 573, urm. Cf. și Mas Latrie, col. 659.

⁵ Doc. 3 ian. 1411, *Ub.*, III, p. 501. Cf. și Knauz, *Kortan*, p. 273.

⁶ Doc. 29 dec. <1352>, raport al capitlului din Alba-Iulia la cercetarea vicevoievodului Ștefan, din 15 dec., raport din care rezultă că datarea lui cu s-a făcut după stilul de 25 dec., *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V; cf. și doc. 30 dec. 1352, *ibid.* Alte exemple la Szentpétery, *Chron.*, p. 15—17. Vezi și Toma József, *Oklevélszeti Naptár (Calendarium Diplomaticum)*, Cluj, 1879, p. 21

⁷ Vezi mai sus, p. 29.

⁸ Paoli, III, p. 238—239. Deși în seria Transilvania figurează unele documente venețiene, n-am întîlnit decît două din răstimpul ian.—feb., luni care constituie particularitatea stilului venețian (doc. 16 ian. și 27 febr. 1360, Wenzel, *Magy. dipl. eml.*, II, p. 545—551).

25 martie sau stilul buneii vestiri (*Annunciatio Marie*)¹ folosit, printre alte țări, în Italia, avea aici două variante: 1) *calculul florentin*, care începea anul la 25 martie, posterior stilului de 1 ianuarie, adăugându-i-se deci o unitate de an pentru acest interval de timp spre a se stabili corespundența între cele două stiluri; 2) *calculul pisan* (folosit în orașul Pisa, care voia probabil să-și manifeste și în această formă dușmănia lui față de Florența), socotea anul de la 25 martie anterior stilului de 1 ianuarie, scăzându-i-se o unitate pentru răstimpul de la 25 martie la 31 decembrie, spre a se obține corespundența cu stilul modern. Așadar e o diferență de un an între cele două variante.

Calculul florentin a fost mai des folosit, nu numai la Florența, ci și în alte părți, astfel uneori și în Ungaria în secolul al XIII-lea², ba chiar și în veacul următor. În cancelaria pontificală el se întrebuinta în deosebite răstimpuri, ca de exemplu în secolul al XV-lea, începînd cu pontificatul lui Martin al V-lea (1417)³.

Adeseori stilul de 25 martie se cheamă al «înrupării domnului» (*incarnationis dominice*)⁴. De obicei în actele latino-ungare acesta se confundă însă cu stilul «nașterii domnului» (*nativitatis domini*): 25 decembrie⁵.

25 decembrie sau stilul de crăciun se deosebește de stilul de 1 ianuarie doar în intervalul de la 25 la 31 decembrie, avînd o unitate în plus. Acest stil era cel mai răspîndit în țările catolice, fiind folosit de obicei și în actele

¹ Szentpétery, *Chron.*, p. 15 și n. 3. Exemplul din 1294—1296 citat de Knausz (*Kortan*, p. 96) se referă la conventul din Pécsvárad, iar nu la «conventul din Oradea» (*várad konvent*), cum spune el, căci în izvorul pe care-l citează (din *Tudományos Gyűjtemény* [Colecția științifică], 1821, I, p. 73) e vorba de *conventus monasterii Waradiensis*, titlu pe care îl purta cel dintîi din aceste așezăminte. Distincția rezultă de altfel și din cuprinsul actului.

² La Pesty-Ortvay, *Oklevelek Temesvármegye... zörténétéhez* [Doc. priv. la ist. comit. Timiș], vol. I, p. 336, nota, se afirmă că un document din 11 ian. 1404 (în orig. *M^oCCC^o tercio prenarrato*, cu referire la un mandat regal din 6 noemb. 1403), document emanat de la capitulul din Cenad, ar fi un exemplu de datare după stilul de 25 martie (calculul florentin). În realitate, acest stil a fost foarte rar folosit în Ungaria (de ex. în actele regale din 1 și 23 febr. «1366» = 1367, vezi și cel din 13 noe. 1366, Fejér, IX, 3, p. 538—543; cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VI, lista mențiunilor documentare, Mai vezi Knausz, *Kortan*, p. 96 și itinerariul regelui Ludovic, la B. Sebestyén, *A magyar Mírdál, ok tartázkodási helyei* [Locurile de sedere ale regilor Ungarie], Budapesta, f. a. (pres. Sebestyén), p. 45—46. De aceea e mai probabil că e vorba aici de o scăpare a scribului, care din obișnuință a continuat să scrie 1403 chiar și în primele zile ale anului următor. Pentru o altă greșeală asemănătoare, cf. doc. 10 ian. 1378, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII.

³ Doc. 17 febr. și 21 mart. 1437, *Ub.*, IV, p. 624, 625. Editorul crede greșit că datarea acestor două «scrisori» ale lui Eugeniu al IV-lea s-a făcut după calculul pisan. De altminteri, acest calcul nu era întrebuintat în timpul amintitului papă pentru datarea bulelor și a «scrisorilor» (Bresslau, II, p. 439). Începînd încă de la Martin al V-lea (1417), numai calculul florentin se folosea în tot cursul secolului al XV-lea în cancelaria papală (Grotefend, *Taschenbuch*, p. 14).

⁴ Cf. Paoli, III, p. 230—231.

⁵ Knausz, *Kortan*, p. 94—99. *Stilul de 1 septembrie* (stilul bizantin caracteristic și actelor slavo-române) interesează uneori și seria Transilvania: doc. din aug. 1391 (6899) Hurmuzaki-Iorga, XIV, p. 13—15; 27 dec. 1391 (6900), emis de Mircea cel Bătrîn în favoarea unor romîni din Țara Făgărașului, dar păstrat numai în traducere latină țirzie (Hurmuzaki-Densusianu, I, p. 341—342; *Doc. Val.*, p. 437, cu indicația greșită a anului: 1392). Același stil se întîlnește (însă în chip ciudat alături de anul erei creștine) în actele slave ale lui Sigismund de Luxemburg, din 29 sept. și 28 oct. 1420 (corect: 1419), precum și în cel din 28 oct. 1429 (corect: 1428), pentru mănăstirile Vodița și Tismana (*Documente privind istoria Romîniei*, B, XIII—XV, p. 73—74, 88—90). Cf. și P. P. Panaitescu, în «Revue Historique du Sud-Est Européen», XXII (1945), p. 331.

latino-ungare ¹. În acestea însă îi făcea o concurență tot mai serioasă, îndeosebi din secolul al XIV-lea, stilul de 1 ianuarie. De aceea, uneori e greu de stabilit cu precizie despre care din aceste două stiluri e vorba ².

ANUL

În legătură cu împărțirea anului în anotimpuri, trebuie să anticipăm asupra calendarului bisericesc ³. Într-adevăr, se amintește și în documentele latino-ungare de posturile bisericești zise «cele patru timpuri» (*quatuor tempora, angaria*), termenul din urmă fiind folosit în analogie cu slujbele — «angaralele» — țărănimii dependente față de stăpînii feudali ⁴. E vorba de miercurea (uneori și joia) ⁵, vinerea și sîmbăta ⁶ de după următoarele patru sărbători de la începutul anotimpurilor: duminica zisă *Invocavit*, rusaliile ⁷, sărbătoarea înălțării sf. cruci (14 septembrie) ⁸ și sărbătoarea sf. Lucia (13 decembrie) ⁹. Ele pot fi exprimate în raport cu aceste sărbători sau cu alte mențiuni cronologice care se situează după acestea ¹⁰. E vorba de un element cronologic ce se întrebuința, între altele, pentru indicarea datelor la care se țineau adunările breslelor ¹¹.

LUNA

În ceea ce privește luna, indicațiile cronologice sînt variate în documentele medievale, fapt care se poate constata și în documentele privitoare la Transilvania.

¹ Doc. 31 dec. 1271, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. II, p. 145; 29 dec. 1394, *Ub.*, III, p. 108—109. Cf. și Szentpétery, *Chron.*, p. 16—17.

² De exemplu în cazul unui act al capitulului din Oradea dat în *octavis nativitatibus Domini, anno Domini M^oCC^o octuagesimo quarto* [la octava nașterii domnului, în anul domnului 1284], care după stilul de ianuarie, ar putea fi și din 1 ianuarie 1285. Cf. Borsa Iván, *A középkori oklevelek regesztázása* [Regestarea documentelor medievale], în «Levéltári Közlemények», 24 (1946), p. 56, n. 1.

³ Grotfend, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, vol. I, Haņovra, 1891 (presc. Grotfend, *Zeitrechnung*), p. 6.

⁴ Grotfend, *Zeitrechnung*, I, p. 6.

⁵ În documentele germane (Grotfend, *op. cit.*, I, p. 160—161; idem, *Taschenbuch*, p. 16).

⁶ Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p. 52.

⁷ Doc. 3 iun. 1411, *Ub.*, III, p. 509—510; 2 iun. 1417 (în *angaria Penthecostis*), *ibid.*, IV, p. 39—40.

⁸ Doc. 23 sept. 1374, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII.

⁹ Doc. 16 dec. 1433, *Ub.*, IV, p. 510—512.

¹⁰ Cf. exemplul de mai sus, unde e vorba de sîmbătă din postul «celor patru timpuri» de după sărbătoarea sf. Matei (sărbătoare ce cade la 21 sept.). Alte exemple la Knauz, *Kortan*, p. 246. În lista sărbătorilor, dată de Szentpétery, se indică greșit corespondența cronologică a unor expresii care desemnează începutul slujbei religioase (*introitus misse*) în raport cu *Quatuor tempora*. Astfel *Prope esto Domine* nu e «vinerea» de după sărbătoarea sf. Lucia (cf. *Oklt. Napt.*, p. 52), ci vinerea din *Quatuor tempora* de după această sărbătoare (deci uneori cu o săptămînă mai tîrziu). Aceeași observație în legătură cu *Veni et ostende* și *Venite adoremus*, unde nu e vorba de sîmbăta de după sf. Lucia (*ibid.*, p. 55), respectiv înălțarea crucii, ci despre date care cîteodată se situează mai tîrziu cu o săptămînă (cf. Grotfend, *Taschenbuch*, p. 90, 105). Vezi și anexa VII a acestui studiu.

¹¹ Szentpétery, *Chron.*, p. 19; cf. pentru *Quatuor tempora* tot în legătură cu breslele: doc. 9 noiembrie 1379. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII.

Calendarul roman. Pentru a exprima zilele lunii se folosea *calendarul roman* sau iulian, atât în documentele latino-ungare (în general pînă pe la mijlocul secolului al XIII-lea, iar în privilegii și mai departe, pînă în secolul al XVI-lea)¹, cît și, mai ales, în cele papale de deosebite categorii.

După calendarul roman, lunile se împart în trei diviziuni: calende, none și ide. Spre deosebire de latina clasică, în care denumirile lunilor sînt adjective (de ex. *kalendas Julias*), în latina medievală — după exemplul literaturii latine tîrzii — ele sînt de obicei substantive (*kalendas Julii*)². Uzul medieval al calendarului roman prezintă față de cel clasic o deosebire în ceea ce privește socotirea zilei intercalate din februarie în anii bisecți sau bisextili (*dies intercalaris, bis sexto kal. Martii*). În acești ani, cînd luna februarie avea 29 de zile, se considera ca zi intercalată 24 februarie³, iar nu 25 februarie⁴. De obicei însă, în evul mediu această zi suplimentară — în legătură cu sistemul literelor dominicale⁵ — se adăuga la sfîrșitul lui februarie⁶. Calende sînt ziua întii a lunii. Nonele corespund zilei de 5, înafară de lunile martie, mai, iulie și octombrie (ceea ce se exprimă prin cuvîntul mnemotehnic MOMJUL sau MILMO, în aceste patru luni nonele căzînd în ziua de 7. Idele corespund zilei de 13 a lunilor în care nonele cad în 5, și zilei de 15, cînd nonele corespund zilei de 7. Celelalte zile ale lunii sînt socotite regresiv în raport cu aceste date fixe. Astfel datele de după calende sînt raportate la none, cele de după none la ide, în sfîrșit cele de după ide la calendele lunii următoare, arătîndu-se numărul de zile, socotite regresiv, care separă data de zi a documentului de calende, de none sau de ide, după cum e cazul.

De exemplu, 16 aprilie se exprimă după calendarul roman: *XVI kalendas>7 Maii* [în a șaisprezecea zi înainte de calendele lui mai]⁸. Aceasta dată urmînd după ide, adică după ziua a treisprezecea în cazul de față, este raportată în formularea ei la calendele lunii următoare, mai.

¹ În celelalte documente latino-ungare, începînd cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea, calendarul roman se folosește numai în mod excepțional, de exemplu în doc. 10 noemb. 1258 (emis de capitulul din Alba Regală), în cel din 3 dec. 1294 (emis de capitulul din Oradea, unde de altfel se găsește alături de calendarul bissericesc), *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIII, vol. II, p. 26 — 27, 407 (cf. la fel în doc. ale aceleiași capitlu, 30 mai 1330, *ibid.*, XIV, vol. II, p. 324—328); 2 dec. 1308 (act al scaunului de Sibiu, cuprins în doc. 8 ian. — 3 iul. 1309, *ibid.*, C, XIV, vol. I, p. 110—111.

² Grotfend, *Zeitrechnung*, p. 167; Szentpétery, *Chron.*, p. 22. Cf. cazuri asemănătoare, în secolul al XVI-lea: Hurmuzaki-Iorga, XV, p. 597, nr. 1111 — 1112. Ele se datoresc, desigur, influenței umaniste, clasicizante.

³ Szentpétery, *Chron.*, p. 8 și n. 1.

⁴ Cum socotește Giry, I, p. 135.

⁵ Vezi mai jos, p. 77 urm.

⁶ Grotfend, *Taschenbuch*, p. 4 și n. 1, p. 129; Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p. 10.

⁷ Pentru expresia *ultimis kalendis* [ultima zi înainte de calende] din doc. 31 dec. 1271 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 145), vezi Szentpétery, *Chron.*, p. 22 și n. 3. Ea are sensul lui *pridie* [o zi înainte, în ajun]. Același înțeles are, de altfel, *secundo* (de ex. *secundo nonas Maii* [în ajunul nonelor lui mai] doc. 6 mai 1246, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 327, urm; cf. *secundo nonas Septembris* [4 sept. 1373], *ibid.*, C, XIV, vol. VII, ba chiar și *primo*, de pildă: *primo die kalendarum Februarii* [31 ian.], iar nu 1 februarie 1286, cum s-a interpretat greșit (*ibid.*, în vol. II, p. 278). Cf. Szentpétery, *Chron.*, p. cit. și n. 2. În cazul datelor exprimate însă după calendarul bisericesc *secundo die* înseamnă «ziua următoare», nu «ziua precedentă» (de ex. doc. 21 apr. 1427, *Ub.*, IV, p. 284—285). Cf. mai jos 79 u m.

⁸ Doc. 16 apr. 1204, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 367 urm.

Procedeul cel mai simplu pentru aflarea corespondenței dintre calendarul roman și cel modern este următorul:

Pentru datele dinaintea nonelor, cifra datei care figurează în document se scade din $5 + 1$, respectiv $7 + 1$ (cifra 1 reprezintă ziua însăși a nonelor, care se cuprinde de asemenea în calcul). De pildă, în cazul datei *tertio nonas Ianuarii* [în a treia zi înainte de nonele lui ianuarie]¹ operațiunea este următoarea: $5 + 1 - 3 = 3$. Deci după calendarul modern e vorba de 3 ianuarie.

Pentru datele anterioare idelor, scăderea se face din $13 + 1$ sau $15 + 1$. Exemplu: *quarto idus <ydu> Iulii* [în a patra zi înainte de idele lui iulie]² = $15 + 1 - 4 = 12$ iulie.

În ceea ce privește exprimarea noțiunilor cronologice anterioare calendarelor, se face aceeași operațiune, doar cu deosebirea că la suma zilelor lunii din care face parte data căutată se adaugă cifra 2 (adică o unitate reprezentând ultima zi a lunii în care se cuprinde data + o unitate corespunzând zilei dintii a lunii următoare, de la care se socotește regresiv data). Din suma totală ($28 + 2$, $29 + 2$, $30 + 2$, $31 + 2$ deci potrivit numărului zilelor lunii) se scade cifra exprimată după calendarul roman. Exemplul de mai sus: *XVI kal. Maii* = $30 + 2 - 16 = 16$ aprilie.

Sistemul destul de complicat al calendarului roman și câteodată lipsa de atenție a scribilor au dat naștere unor greșeli de datare, după cum ne arată și materialul seriei Transilvania. Astfel într-un caz se întâlnește *IX idus Decembris* [în ziua a noua înainte de idele lui decembrie], deși nu sînt decît opt zile înaintea idelor, a noua fiind înseși nonele³. Neobișnuită e și datarea *octavo nonas Novembris* [în ziua a opta înainte de nonele lui noiembrie], de vreme ce, după calendarul roman, nu se pot raporta la nonele lui noiembrie decît patru zile⁴. Alteori se săvîrșeau greșeli prin indicarea, după calendele, a lunii în care se scria, în loc de luna următoare. De exemplu *sexto decimo calendas Novembris* [în a șaisprecea zi înainte de calendele lui noiembrie = 17 octombrie], dată eronată, căci actul care o poartă, cuprinde ca transumpt un document din 11 noiembrie același an (1336). În chip evident, scribul voia să scrie: *sexto decimo calendas Decembris* [16 noiembrie]⁵.

Socotirea progresivă a zilelor lunii. Deși mai rar, se întâlnește în documentele seriei Transilvania și *socotirea progresivă a zilelor lunii*, după obiceiul modern, de la 1 la 28, 29, 30 sau 31, după mărimea lunii. Sistemul acesta, de altfel foarte vechi, se întâlnește sporadic în actele regale, mai ales în anga-

¹ Doc. 3 ian., 1324, *Documente privind istoria României*, C, XIV, vol. II, p. 360 urm.

² Doc. 12 iulie 1315, *ibid.*, C, XIV, vol. I, p. 408 urm.

³ Doc. 5 dec. 1262, *ibid.*, C, XIII, vol. II, p. 44 urm.; cf. și observațiile lui Szentpétery, *Regesja*, II, Budapesta, 1943, p. 10–11, nr. 1791.

⁴ La Pesty-Ortvay, unde se publică (I, p. 112–114, cf. și p. 109 nota) documentul ce prezintă acest caz, se afirmă că e vorba de octava nonelor: 12 noiembrie 1369. De fapt această formulă ar fi tot atît de greșită. Mai probabil e vorba de 29 octombrie (presupunind că scribul a socotit într-adevăr opt zile înainte de nonele lui noiembrie), *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XVI, vol. VI.

⁵ Doc. <după 11 noiembrie> (= 16 noiembrie) 1336, *ibid.*, vol. II, p. 398 urm. Alte exemple: doc. 23 mart 1391, *Ub.*, III, p. 12–13; mențiunea din doc. 19 oct. 1429, *Ub.*, IV, p. 385; cf. și n. 2. Din acest document mai rezultă că în Ungaria și Transilvania ziua sf. Arnulf se sărbătorea nu numai la 16 august (Szentpétery, *Okli. Napt.*, p. 39), ci uneori la 18 iulie sau chiar la 12 a aceleiași luni (cf. și Knauz, *Kortan*, p. 142). Pentru greșelile de datare în legătură cu calendarul roman, vezi și Giry, II, p. 584; Szentpétery, *Chron.*, p. 22.

jamente¹, tratate² și în misive³, oglindind probabil influența unor cancelarii străine — ca aceea a republicii venețiene — unde acest uz era curent⁴. El e caracteristic actelor notariale ale seriei Transilvania⁵ și documentelor de alte categorii influențate de acestea, îndeosebi actelor emise de fețe bisericești⁶.

Indicarea zilei numerice a lunii și a zilei săptămânii se întâlnește și în documentele slavo-române, fiind de origine apuseană, prin-filieră sud-slavă⁷.

Obiceiul boloniez. Uneori actele latino-ungare — începînd cu secolul al XIII-lea⁸ — prezintă printre elementele lor cronologice sistemul curios al « obiceiului boloniez » (*consuetudo Bononiensis*, după numele orașului italian Bologna, unde era folosit mai ales), care e un compromis între calendarul roman și socotirea progresivă a zilelor lunii⁹. După acest calcul, care a pătruns în apusul și centrul Europei, luna se împarte în două. În prima jumătate, numită *mensis intrans* sau cu un alt termen asemănător, zilele se socoteau progresiv de la 1 la 16 în lunile cu 31 de zile; de la 1 la 15 în cele cu 30 de zile și în februarie, cînd aceasta are 29 de zile, altfel de la 1 la 14. De exemplu, *intrans mense maio die sexto* [la începutul lunii mai, în ziua a șasea <6 mai>]¹⁰. În a doua jumătate (*mensis exiens, m. stans* etc.), zilele se socoteau regresiv, ca și în calendarul roman, dar nu de la întâi a lunii următoare, ci de la ultima zi (*dies ultimus*) a lunii care cuprinde data. Exemplu: *nono die Martio exeunte* [în a doua zi <socotită> de la sfîrșitul lui Martie]¹¹ = 31 + 1 — 9 = 23 martie.

¹ Doc. sept. 1233; *mense Septembris die . . .* [luna septembrie, ziua . . .], în *Documente privind istoria României*, C, XI—XIII, vol. I, p. 397 urm.; cf. *ibid.*, XIV, vol. II, p. 307 urm. S-a lăsat, după al obicei care se întâlnește frecvent (cf. Szentpétery, *Oklt.*, p. 106, n. 3) spațiu gol pentru introducerea ulterioară a datei de zi, ceea ce însă nu s-a mai făcut. Cf. Pall, *Diplomatica latină în Documente privind istoria României. Introducere*, vol. II (data).

² Doc. 8 sept. 1348, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 451; 18 febr. 1358, *ibid.*, vol. V.

³ Doc. 16 sept. 1316, *ibid.*, II, p. 224, 20 iun. — 24 iul. 1366 (act adresat de Ludovic I dogelui Veneției), Wenzel, *Magy. dipl. eml.*, II, p. 650. Se întâlnește și într-un mandat al lui Carol al II-lea: 15 ian. 1386, *Ub.*, II, p. 602 urm.

⁴ Doc. 10 oct. 1346, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, nr. 465; 14 aug. 1376, vol. VII. El a fost adoptat și de cancelaria regală franceză, încă de la începutul secolului al XIV-lea (A. de Boüard, I, p. 314).

⁵ Doc. 24 oct. 1351, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V; 2 iun. 1420 și 10 mai 1432, *Ub.*, IV, p. 126—128, 462—464.

⁶ Doc. 13 febr. 1292, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 386; 6 noiembrie 1377, *ibid.*, C, XIV, vol. VII, 6 iul. 1417, *Ub.*, IV, p. 44—48. Întîlnim acest calcul folosit și împreună cu calendarul roman; în socotelile de dijme papale din <1373—1375> *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII (dieceza Transilvaniei, anul IV al pontificatului lui Urban al V-lea).

⁷ D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-rom.*, în « Rev. ist. rom. », 1937, p. 297.

⁸ Knauz, *Kortan*, p. 18—20; Szentpétery, *Chron.*, p. 23.

⁹ Asupra originii acestui sistem vezi M. v. Šufflay, *Der Ursprung der consuetudo Bononiensis*, în « Mitt. des Inst. f. öst. Geschichts », 27, 1906, p. 481—482.

¹⁰ Doc. 6 mai 1264, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 65, urm. (două acte emise de arhiepiscopul de Strigoniu).

¹¹ Doc. 23 mart. 1266, *ibid.*, p. 82 urm. (act regal). Acest calcul cronologic nefiind atestat de alte exemple pentru cancelaria regească din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, probabil că actul a fost întocmit de notarul arhiepiscopului Filip de Strigoniu, care îl întrebuițează și în cele două documente proprii, emise la 6 mai 1264 (Szentpétery, *Okle-éldátumok*, p. 680).

SĂPTĂMÎNA

Zilele săptămînii poartă numiri fie de origine romană, fie creștină medievală.

Denumirile romane. Sînt următoarele: *dies Solis* sau — sub influența creștină — *dies dominicus* (*dies Dominica* sau simplu *dominica*), *dies Lune*, *d. Martis*, *d. Mercurii*, *d. Jovis*, *d. Veneris*, *d. Saturni*, în locul căreia se folosea însă de obicei *dies Sabbati*, de origine ebraică. Aceste denumiri (pe care le păstrează și azi limba romină) se întîlesc rar în documentele latino-ungare¹.

Termenii creștini folosiți curent și în documentele latino-ungare, se referă — ca și în Europa apuseană și în răsăritul bizantin² — la numărul zilei (*feria*) în cadrul săptămînii. *Feria prima* sau *feria dominica*, corespunzînd duminicii, se folosea în documente foarte rar³, în locul ei întrebuintîndu-se *dies dominicus* sau *dominica*; *feria secunda* = luni; *feria tertia* = marți; *feria quarta* = miercuri; *feria quinta* = joi; *feria sexta* = vineri; *feria septima*, corespunzînd sîmbetei, în locul ei se folosea de regulă termenul *sabbatum*. Aceste denumiri se întrebuintau, după cum vom vedea, în legătură cu alte elemente cronologice aparținînd calendarului bisericesc.

Denumiri germane. Pentru documentele scrise în nemțește ale seriei Transilvania, de la începutul secolului al XV-lea, ne interesează și numirile germane medievale ale zilelor săptămînii⁴: *sonnentag*, *mentag*, *eritag*⁵, *mittichen*⁶, *fridach*⁷, *sambestag* (*snabend*)⁸.

Literele dominicale. Uneori, în actele notariale, în cele judiciare, bise-ricești etc. ziua săptămînii (de obicei cu denumirea ei romană) este însoțită de ziua numerică a lunii. Corespondența dintre aceste două elemente cronologice se poate afla sau verifica cu ajutorul sistemului medieval al așa-numitelor *litere dominicale*⁹. Ne mărginim aici la un singur exemplu, pentru a arăta cum se verifică corespondența zilei săptămînii cu ziua numerică a lunii, folosindu-se de litera dominicală¹⁰. Să vedem dacă în anul 1417 ziua de 6 iulie a căzut într-adevăr într-o marți, cum arată un document al seriei Transilvania. Folosind Anexa XI (litere dominicale) a prezentei lucrări aflăm că anului 1417 îi corespunde litera dominicală C. Căutăm apoi (în Anexa XII: zilele săptămînii), în dreptul lunii iulie (în partea superioară a tabelului) numă-

¹ Knauz, *Kortan*, p. 9. În documentele seriei Transilvania emantate de la foruri bisericești, ele se găsesc mai ales alături de zilele lunii indicate după obiceiul modern: doc. <10 dec. 1308 — 2 iul. 1310>, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, p. 72, 78, 81 etc.); 27 oct. 1399, *Ub.*, III, p. 243—244.

² Vezi Gardthausen, *Die Schrift, Unterschrift und Chronologie im Altertum und byzantinischen Mittelalter*, ed. a II-a, Lipsca, 1913, p. 477.

³ Se întîlnește în schimb mai des în cronici (Szentpétery, *Scriptores rerum Hungaricarum* [Scriitorii istoriei Ungariei], Budapesta, I, 1937, I, p. 420, 461—462, 467; cf. Knauz, *Kortan*, p. 9).

⁴ Grotefend, *Taschenbuch*, p. 17—18, unde se indică și variantele.

⁵ *Erichtag*: doc. 1 dec. 1411, *Ub.*, III, p. 514—515.

⁶ Doc. 1 oct. 1404, *ibid.*, p. 329—330.

⁷ *Freytag*: doc. 7 mart. 1432, *ibid.*, IV, p. 456.

⁸ *Sambestag*: doc. 17 dec. 1412, *ibid.*, III, p. 556—558; *sunabend*, *sunabent*, doc. 3 ian. 1411, *ibid.*, p. 501; 28 mai 1429, *ibid.*, IV, p. 379—380.

⁹ Vezi mai sus, p. 38.

¹⁰ De altfel, verificarea se poate face și cu ajutorul sistemului celor 35 de calendare stabilite în raport cu data paștilor (vezi mai jos), precum și cu ajutorul concurenței (mîinii anului) (vezi mai sus, p. 36). Pentru folosirea acestui element cronologic în documentele latino-ungare. cf. mai sus, p. 69, n. 10.

rul 6 (coloana 5), coborîm în jos pînă la întretăierea coloanei respective cu şirul orizontal al lit. dom. *C* şi aflăm ziua de marţi (Ma). Deci data de marţi, 6 iulie 1417, este exactă¹.

Concurențele. Un alt element cronologic, în relație de altfel cu literele dominicale, precum şi cu data paştilor, îl constituie așa zisele concurențe (*concurrentes*, corespunzînd în cronologia slavo-romînă mîinii anului). Concurențele însă, ca şi epactele, se foloseau rar în documentele latino-ungare, din care dispar pe la jumătatea secolului al XII-lea².

Denumirea săptămînii prin duminici. Tot în legătura cu săptămîna, în Registrul de la Oradea <1208 — 1235> se foloseşte adeseori pentru arătarea ei duminica ce o inaugurează, întreaga săptămînă fiind denumită după cuvintele cu care începea slujba religioasă din acea duminică³. Alteori, în acelaşi izvor, se indică săptămîna care cuprinde sărbătoarea unui sfînt⁴.

Octavele. Dar mult mai des se întîlneşte, din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, amintirea octavei (*octava*, mai frecvent *octave*), prin care se înţelegea a opta zi («întroptirea», termen bisericesc) după sărbătoarea precizată în mențiunea datei, cuprinzîndu-se în socoteală ziua însăşi a sărbătorii. Octava cădea deci în aceeaşi zi a săptămînii următoare, ca şi sărbătoarea respectivă din săptămîna precedentă. De exemplu, în *octavis beati Michaelis* [la octava fericitului Mihail] cu referire la anul 1307⁵, cădea la 6 octombrie într-o marţi, deci în aceeaşi zi a săptămînii ca şi 29 septembrie, data sărbătorii aceluia sfînt.

Uneori însă mențiunea octavei, precedată de prepoziția *infra*, *sub* etc.,⁶ însemna o perioadă de opt zile, care începe cu ziua octavei: *infra octavam festi nativitatís domni* [în octava sărbătorii naşterii domnului]⁷. De obicei se precizează şi în cazul acestei formule ziua din cadrul perioadei: *Sabbato infra octavas assumptionis Marie virginis gloriose* [în sîmbăta din octava adormirii slăvitei fecioare Maria]⁸. Octavele unor sărbători mai mari, boboteaza, sf. Gheorghe, sf. Iacob, naşterea sf. Ioan Botezătorul, sf. Mihail etc.) se foloseau şi ca termene judecătoreşti⁹. E vorba în acest caz de octavele judiciare (*octave judiciales*), care în secolele al XIII-lea şi al XIV-lea¹⁰

¹ *Ub.*, IV, p. 44—48. Alte exemple: doc. <8 ian.—3 iul. 1309>, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, p. 92; mențiunea datei 9 mai 1309 (vineri); doc. 10 mai 1432 (sîmbătă), *ibid.*, p. 462—464. Cf. şi doc. 26 oct. 1399 (luni), greşit în loc de 27 oct. 1399, dată care cade de fapt într-o luni, zi precizată în doc. (ziua de 26 oct. căzînd într-o duminică), *Ub.*, III, p. 243—244 (observația editorilor); 12 apr. 1432 (joi, greşit în loc de sîmbătă), *ibid.*, p. 461—462. E vorba de un an bisect.

² Fejérpataky, p. 48—49, 64.

³ *In septimana Ecce Deus*, între 20 şi 26 iul. în anul 1214 (Registrul de la Oradea, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 68, nr. 105); în *septimna Exsurge*, între 22 şi 28 febr. în anul 1215 (Reg. Oradea, *ibid.*, p. 69—70, nr. 112).

⁴ *Ibid.*, p. 113, nr. 276.

⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 391 urm.

⁶ Szentpétery, *Chron.*, p. 20.

⁷ 25—31 dec. (doc. 9 noiembrie 1376, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII). Cf. şi doc. 10 ian. 1378 (*ibid.*).

⁸ Doc. 21 aug. 1322, *ibid.*, vol. II, p. 53. Cf. 11 ian. 1378, *Ub.*, II, p. 607—608. În alte cazuri se exprimă de fapt acelaşi lucru, folosindu-se o construcție gramaticală diferită: *feria quinta post octavas*... [joi după octava...] sau *quarto die octavarum*... [în a patra zi după octava...]: doc. 11 dec. 1348, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 686; 16 ian. 1357, vol. V.

⁹ I. Janits, *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltatás és oklevéladó működése 1526-ig* [Activitatea judecătorească şi ca emitenți de doc. a voievozilor Trans. pînă la 1526], Budapesta, 1930, p. 33—34.

¹⁰ Doc. 6 oct. 1270, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. I, p. 132 <circa 27 aug. 1329, *ibid.*, C, XIV, vol. II, p. 299 urm. sfîrşitul lui febr. 1338, vol. *ibid.*, III, p. 447 urm.

coincideau încă de obicei cu octavele sărbătorilor, dar de la sfârșitul secolului al XIV-lea uneori erau ulterioare¹, ba chiar anterioare sărbătorilor la care sint raportate². Pe de altă parte, în data socotită după octave a actelor judiciare « cel puțin de la începutul » secolului al XV-lea, se numărau numai zilele de judecată, fără duminicile și sărbătorile din perioada octavală respectivă. De aceea, asemenea date nu pot fi stabilite decît cu aproximație³. Unele octave judiciare erau considerate « mari » (*octave maiores*)⁴. Datările în raport cu octavele sint uneori destul de complicate: *quadragesimo die octavarum festi beati Georgii martiris* [în a patruzecia zi după octava sărbătorii fericitului mucenic Gheorghe]⁵.

Quindenele. Deasemenea se amintește frecvent de *quindena* (mai des *quindene*), care erau a cincisprezecea zi după sărbători, adică îndoitul octavei⁶, calculul făcîndu-se și în acest caz prin includerea zilei însăși a sărbătorii respective: *quindene Pentecostes* [în a cincisprezecea zi după rusalii], din 1306⁷, cade la 9 iunie într-o duminică, în aceeași zi a săptămîinii ca și rusaliile cu două săptămîni în urmă, la 26 mai. Quindenele sint menționate des, după cum vom vedea, în legătură cu un alt element cronologic: *residentia exercitus*.

SOCOTIREA ZILELOR DUPĂ CALENDARUL BISERICESC

Acest sistem e cel mai răspîndit, începînd cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea, în documentele latino-ungare (cu excepția privilegiilor). Calendarul bisericesc catolic e folosit și în actele latine și germane din sec. XIV—XV, ieșite din cancelariile domnești din Moldova și Țara Romînească⁸. Nu

¹ Cf. doc. 24 apr. — 10 mai < 1391 și 16 noiembrie > 1406, *Ub.*, III, p. 25—86 și 416—422 (observațiile editorilor). Sfârșitul secolului al XV-lea fiind o epocă de tranziție în această privință, nu se poate vorbi încă de un uz consecvent, după cum ne arată exemplele citate de Janits (p. 46—47).

² Knauz, *Kortan*, p. 225 și urm.

³ F. Döry, în « Századok », 1922, p. 388; Szentpétery, *Chron.*, p. 20; Janits, p. 46—47, Tasnádi Nagy Gyula, editorul vol. VII al col. *Anjou* relevă un caz probabil încă din anul 1358 (*ibid.*, p. 360, p. 1).

⁴ Doc. din 1397 (hotărîrile dietei ținute de regele Sigismund la Timișoara), în « Magyar Történelmi Tár » (III, 1857), p. 233.

⁵ Doc. 9 iun. 1371, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII. Alt exemplu *LII die oct. epiph.* [4 mart. 1392], la Mályusz, I, p. 264, nr. 2414.

⁶ De aceea găsim și expresia *octavo die predictarum octavarum* [în a opta zi după suszisa octavă], cu același sens ca și *quindena* (doc. 26 mart. 1371, două acte; 8 iun. 1371, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII).

⁷ *Ibid.*, C, XIV, vol. I, p. 382 urm. Cf. și doc. 27 mai 1285, *ibid.*, C, XIII, vol. II, p. 277. Se întîlnește cu același sens și indicația *quintodecimo die . . . festi Pasce . . .* [în a cincisprezecea zi după sărbătoarea paștilor . . .]: doc. 12 apr. 1377, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII. Într-un act din 11 iunie 1390 *quindena* și octava figurează în aceeași formulă: *vigesimo octavo die quindenarum octavarum festi beati Georgii martiris* [în ziua a douăzeci și opta după a cincisprezecea zi a octavei sărbătorii fericitului mucenic Gheorghe], Frigyes, *Pesty Krasso vármegye története* [Istoria comitatului Caraș], III, Budapesta, 1883, p. 208.

⁸ Doc. 25 noiembrie 1369 și 16 < corect. 15 > iul. 1372, *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 19 urm. și 23 urm.; 26 sept. 1387 și 13 dec. 1421, Hurmuzaki-Densușianu, I, p. 295—296, 514—515; 14 iun. 1431, 16 iul. și 5 sept. 1436, *Ub.*, IV, p. 443, 609—610 și 616. Folosirea calendarului catolic de pomenitele cancelarii se explică, desigur, mai ales prin faptul că în actele lor latinești se ținea seama — chiar și în cazul formulii de adresă generală — de destinatarii lor catolici, de uzul cronologic al acestora. Într-adevăr, în cronologia documentelor slavo-romîne sărbătorile sint amintite rar, dar și în astfel de

toate sărbătorile acestui calendar se întâlnesc însă ca elemente cronologice în documente sau în alte izvoare. Din aceste elemente făceau parte atât sărbători valabile pentru credincioși (*festă fori*), cât și acelea care nu aveau acest caracter (*festă chori*). Unele din sărbătorile medievale — numite generic și *dies feriati* [zile de sărbătoare, zile nelucrătoare]¹ nici nu mai sînt ținute azi de biserica apuseană. Pe de altă parte, se constată o mare varietate în utilizarea lor după epoci, ordine călugărești, țări, iar în cadrul acestora după regiuni sau dieceze. Se pot nota și deosebiri apreciabile în ceea ce privește frecvența acestei utilizări în funcțiuni cronologice. Sînt instructive în această privință listele de sărbători întocmite de Grotefend² și, chiar mai devreme de Knauz, de acesta cu privire specială la Ungaria medievală³ pe baza martirologiilor — asemănătoare sinaxarelor ortodoxe — precum și a cărților liturgice a calendarelor vechi, și cu exemplificări din izvoare.

În Ungaria feudală calendarul bisericesc apare mai întîi pe la 1240 în scrisorile deschise. În acest sistem cronologic — care se bucura de o deosebită favoare în Europa apuseană — se indică uneori ziua (*dies*) sau sărbătoarea (*festum, dies festi*) în care s-a petrecut acțiunea consemnată în document sau cînd a fost dat acesta, alteori ziua săptămîinii (*feria*), în care a avut loc acțiunea respectivă și anume ziua cea mai apropiată (*proxima, nächste*) dinaintea (*ante, vor*) sau după (*post, nach*) o sărbătoare sau dinaintea ori după octava, respectiv quindena unei sărbători⁴. În cadrul acestui sistem se menționează și ajunul sărbătorii (*vigilia, profestum, prime vespere*, termeni care au sensul lui *pridie* din calendarul roman).

Fiindcă însuși ajunul (*vigilia*) unei sărbători era considerat ca o sărbătoare și se folosea în datare, atunci cînd coincidea cu o altă sărbătoare mai importantă sau cădea într-o duminică, era strămutat — cu excepția ajunului bobotezei și al crăciunului — pe ziua precedentă, dar numai în ceea ce privește slujba religioasă. De exemplu, capitlul din Oradea răspunde la un mandat regal, în *vigilia festi Annunciationis virginis gloriose* [în ajunul sărbătorii bunei vestiri], adică în 24 martie <1358>⁵. Ținînd seama că în anul acesta buna vestire cădea în aceeași zi cu duminica florilor (*dominica*

cazuri ele constituie numai un element secundar, alături de alte indicații cronologice (exemple din secolul al XV-lea, la D.P. Bogdan, *Diplom. slavo-rom.*, în « Rev. ist. rom. », 1937, p. 295). Într-un doc. slav din sept. 1403, prin care Mircea cel Bătrîn reînnoiește alianța sa cu regele Poloniei, întîlnim alături de sărbătoarea catolică și pe cea ortodoxă (Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, I₂, p. 824—825).

¹ Doc. 6 ian. 1291, *Ub.*, I, p. 170; cf. *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIII, I, p. 295; cf. vol. II, p. 355; 20 oct. 1309, *ibid.*; C, XIV, vol. I, p. 163—164 (unde *dies feriati* e opusă la *dies iuridica* = ziua de judecată).

² Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 1—214; II₂, Hanovra și Lipsca, 1898, p. 55—210, extras. Idem, *Taschenbuch*, p. 30—110, unde se menționează însă și sărbătorile Rusiei ortodoxe.

³ Knauz, *Kortan*, p. 129—289. Knauz are și meritul de a fi căutat să distingă sistematic sărbătorile folosite în documente. Printre cărțile liturgice întrebuințate de el figurează trei liturghiere din Transilvania, din secolele al XIV-lea și al XV-lea (*op. cit.*, p. 118—121, nr. 9, 13 și 28).

⁴ Adeseori în loc de prepoziția *post* se folosește o construcție genitivală: *tertio die festi Divisionis Apostolorum* [în a treia zi după sărbătoarea despărțirii apostolilor], doc. 17 iun. 1349, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 592. O greșeală de datare, probabil din cauza unei scăpări — scribul scriind *post* în loc de *ante* — se întîlnește în doc. <4> dec. 1359, *ibid.*, vol. V.

Doc. priv. ist. Rom., C, XIV, vol. V. Cf. și doc. 24 mart. 1369, *ibid.*, vol. VI.

Ramīs palmarum), ea era sărbătorită de biserică în luna următoare¹, la 26 martie, ajunul ei rămânând deci, chiar și în cazul transferării, tot simbătă, 24 martie. Schimbarea aceasta însă, de obicei, nu se lua în seamă la datele cronologice din documente și cronici, pentru ea întâlnindu-se exemple rare doar în registrele de socoteli². În sistemul calendarului bisericesc se menționează și ziua următoare (*in crastino die, secundo die*, termenii având înțelesul lui *postridie* din calendarul roman), ba chiar și a treia zi (*post crastino*) a unei sărbători. De exemplu, în *post crastino Undecim milium virginum* [în a treia zi după <sărbătoarea <celor unsprezece mii de fecioare>]³. Sint cazuri, dar rare, când în aceeași formulă cronologică, alături de calendarul bisericesc figurează și cel roman⁴.

În mențiunea sărbătorii, numele sfântului e precedat de obicei (mai ales în secolele XIII—XV) de epitetul *beatus* [fericit] sau mai rar de *sanctus* [sfânt]⁵, fără a se face o distincție canonică între aceste atribute (distincție care de altfel se va cristaliza definitiv abia în veacul al XVIII-lea), iar din secolul al XVI-lea se folosește, sub influența umanistă, și termenul clasic de *divus*⁶, cu același sens. Dar pentru Maria am întâlnit încă din secolul al XV-lea chiar și epitetul de *dia*⁷.

Citeodată se indică nu numai sărbătoarea, ci și ziua săptămânii în care cade aceasta: *quarta feria, in octavis Assumptionis virginis gloriose* [miercuri, la octava adormirii slăvitei fecioare]⁸. Asemenea indicații duble permit uneori (în coroborare cu alte elemente din text) întregirea datei incomplete, bunăoară precizarea anului⁹. Alteori ele sînt greșite, în sensul că nu coincid¹⁰.

Uneori însă trebuie să ne mulțumim cu o datare foarte aproximativă, ca de exemplu în cazul unui document emis la *feria sexta, in festo beatorum martirum Primi et Feliciani* [vineri, la sărbătoarea fericitilor mucenici Primus și Felician]¹¹, care cade la 9 iunie¹². E vorba de data incompletă, fără an, a unui act emis de nobilul Ștefan, fiul lui Petru de Remetea, prin care recunoaște o datorie (pentru cumpărarea unui butoi de vin) față de un alt nobil, Dumitru, fiul lui Dan de Duboz. În epoca în care găsim atestați

¹ Cf. *Anjou*, VII, Budapesta, 1920, p. 129, n. 1 (observația editorului). Vezi și studiul de față, mai jos, p. 88.

² Ajunul unor sărbători (desigur al celor mai importante) era și zi de post. Cf. Grotfend, *Zeitrechnung*, I, p. 200—201; Knausz, *Korian*, p. 284—285; Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p. 15—16; idem, *Chron.*, p. 27.

³ Adică la 23 oct. (1371), *ibid.*, vol. VII; cf. și doc. 20 oct. 1309, *Documente privind istoria României*, C, XIV, vol. I, p. 163—164.

⁴ Doc. 11 noiembrie 1250 (act regal, *ibid.*, C, XI—XIII, vol. I, p. 244 urm.; 3 dec. 1294 (act al capitulului din Oradea, el are și mențiunea indictionului), *ibid.*, vol. II, p. 407; 5 apr. 1309, cuprins în doc. <10 dec. 1308—2 iul. 1310>, *ibid.*, C, XIV, vol. I, p. 96; mențiunile cronologice din doc. 19 oct. 1429, *Ub.*, IV, p. 385.

⁵ A se vedea exemplele citate mai jos.

⁶ Doc. 25 apr. 1531, Hurmuzaki-Densusianu, I₁, București, 1894, p. 7—8; 23 apr. 1543, Hurmuzaki-Iorga, XV₁, p. 432.

⁷ Doc. 2 iul. 1431, *Ub.*, IV, p. 448. Cf. un alt exemplu, pentru Europa apuseană, încă din secolul al XIII-lea, în glosarul lui Du Cange, vol. II, la cuv. *dia*.

⁸ Doc. 22 aug.; cf. și 21 dec. 1352, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V.

⁹ Doc. 9 aug. <1345>, *ibid.*, vol. IV, p. 311; cf. *ibid.*, lista documentelor greșit date, nr. 33.

¹⁰ Doc. 17 <sau 18> iul. 1425, Pesty-Ortvay, I, p. 591—592, (cf. observația editorilor).

¹¹ În orig. greșit: *Felicioli*.

¹² Pesty-Ortvay, I, p. 300.

ca fiind în viață pe acești doi feudali bănățeni de origine românească¹, ziua săptămânii și a sărbătorii coincid nu mai puțin de șapte ori (în anii: 1374, 1385, 1391, 1396, 1402, 1413 și 1419). E adevărat că această indicație dublă coincide și în 1324, dar ea nu poate fi reținută în cazul nostru, fiindcă emitentul actului în discuție (amintitul Ștefan) e menționat ca decedat într-un document din 17 martie 1424. Trebuie să mai notăm că într-un act din 17 <sau 18> iulie 1425 se vorbește de asemenea despre o datorie contractată pentru un butoi de vin, pentru care e urmărit în judecată Emeric, fiul aceluiași Ștefan, dar în cazul din urmă creditorul e un orașean², deci nu apare să fie o relație între acest act și cel în discuție. În concluzie, documentului despre care e vorba îi atribuim data aproximativă: vineri 9 iunie <1374—1419>³.

Numărul mare de sărbători și varietatea nomenclaturii acestora permitau exprimarea aceleiași date în raport cu mai multe sărbători, uneori chiar de același emitent. De pildă, în cazul a două acte regale eliberate la 29 aprilie 1378, unul e datat din *feria quinta proxima post octavas festi Pasce* [joia după octava sărbătorii paștilor], iar celălalt din *feria quinta proxima post festum beati Georgii* [joia după sărbătoarea fericitului mucenic Gheorghe]⁴. De asemenea, aceeași sărbătoare avea două sau mai multe numiri, fiind folosită în datele cînd una, cînd alta. De exemplu în legătură cu ultima duminică (*Ramis palmarum* = florile) dinainte de paști, am înregistrat opt variante latinești, fără a aminti pe cele în alte limbi, iar în legătură cu penultima (*Iudica*) am notat șapte variante, fără ca să avem pretenția de a fi înșirat toate formele, nici măcar cele latinești⁵.

Tot în legătură cu sărbătorile (sau octavele și quindenalele lor) se precizează, în textul actelor latino-ungare, raportul lor în timp față de data documentului respectiv sau față de alte mențiuni cronologice cuprinse în acesta, prin expresii ca: *nunc proxime preteritum*, *nunc elapsedum* [trecut acum de curînd, trecut acuma]⁶ sau *tunc proxime subsequentes* [care urmau atunci de curînd]⁷. În cazul octavelor sau quindenelor se întîlnește adeseori precizarea: *nunc affuture*⁸ sau *proxime venture* [care vor veni acum, care vor urma în curînd]⁹. În unele cazuri însă *nunc* se referă la o sărbătoare care

¹ Cf. doc. 30 mai 1371 și 4 sept. 1377, *Documente privind istoria României*, C, XIV, vol. VII; 16 aug. 1418 și 20 mai 1421, Pesty-Ortvay, I, p. 543, 548—549, 557, 566.

² Pesty-Ortvay, I, p. 591—592 (citată mai sus).

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII. Mályusz (I, p. 233, nr. 2048) adoptă din anii indicați, 1391, fără a motiva această alegere.

⁴ *Ibid.*, C, XIV, vol. VII.

⁵ Vezi anexa VII a acestui studiu.

⁶ Doc. 16 oct. 1303, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XVI, vol. I, p. 384 urm.; 12 mai (corect 31 dec.,) 1389, Pesty, Krasso, III, p. 183—184. Expresia *in die divisionis Apostolorum proxime preterito* nu poate însemna «în ziua de după despărțirea apostolilor», adică 16 iulie <1372>, cum s-a tradus și calculat în ultima ediție a acestui act (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII—XV, p. 23 urm.), ci «în ziua despărțirii apostolilor de curînd trecută», deci 15 iulie (*Ub.*, II, p. 386—387). Probabil că scribul acestui act — redactat de altfel simplist — cînd a formulat data, s-a gîndit la momentul pronunțării hotărîrii domnești (prin care s-a făcut dania), iar nu la momentul ulterior cînd el a scris actul. De altfel, în cancelaria slavo-munteană, în prima jumătate a secolului al XV-lea, «e aproape sigur că de obicei actul nu se scria imediat după pronunțarea hotărîrii domnești» (D. P. Bogan, *Diplomatica slavo-romînă*, în «Rev. ist. rom.», 1935, p. 250—251; *ibid.*, 1937, p. 298).

⁷ Doc. 4. iun. 1327, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 386 urm.

⁸ Doc. 16 iun. 1367, *ibid.*, C, XIV, vol. VI.

⁹ Doc. 11 mai 1369, *ibid.*, vol. VI.

a trecut de luni întregi¹ sau care va urma în viitor aproape peste o jumătate de an². Folosirea în asemenea cazuri a acestui adverb temporal, ca și de altfel a altora, de exemplu *nuper* [de curind], *dudum* [mai înainte], sau a expresiei *his diebus* [în zilele acestea], nu trebuie să ne mire, dacă ținem seama de încetineala desfășurării treburilor și a rezolvării pricinilor în condițiile societății feudale, în comparație cu ritmul vieții moderne³.

Unele sărbători sînt fixe, adică ținute în fiecare an la aceeași dată (de ex. crăciunul, sărbătorile sfinților), iar altele sînt mobile, majoritatea lor schimbîndu-se în raport cu cea mai importantă dintre ele, paștile⁴. Sărbătoarea paștilor, după cum am văzut mai sus⁵, poate oscila între 22 martie și 25 aprilie, deci poate să cadă în 35 de zile deosebite. În consecință, există tot atîtea calendare istorice, cu ajutorul cărora se poate afla data fiecărei sărbători mobile în toate variațiunile ei⁶.

În ceea ce privește sărbătorile sfinților, observăm că ziua sf. Matia (*Matthias*) cădea în anii comuni la 24 februarie⁷, iar în cei bisecți la 25 al aceleiași luni⁸. A nu se confunda această zi cu sărbătoarea sf. Matei (*Mattheus*), care cădea la 21 septembrie⁹. Uneori datarea după sărbători

¹ Doc. 16 oct. 1303, citat mai sus.

² Doc. 16 iunie 1367, citat mai sus.

³ Dar întîlim și un caz cînd, dimpotrivă, *nuper* are sensul lui *hodie* [azi], după cum rezultă din două acte papale date în aceeași zi și în aceeași chestiune: doc. 13 oct. 1374, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VII. Cf. A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariorum sacramenta illustrata* [Vechi documente istorice, privitoare la Ungaria sacră], II, Roma, 1860 (presc. Theiner, *Mon. Hung.*, p. 152, nr. 803—804. Vezi de altfel și glosarul lui Aegidius Forcellini—Vincentius de Bit, *Totius latinitatis lexicon* [Lexiconul întregii latinătăți], IV, Prato, 1868, la cuvîntul *nuper*.

⁴ Pentru lista sărbătorilor catolice care figurează în documente a se vedea lucrările lui Grotefend, citate mai sus: *Zeitrechnung*, I, p. 1—214; II₂, p. 55—210; idem, *Taschenbuch*, p. 30—110 (cu omisiuni față de *Zeitrechnung*, II₂, p. 55 urm., de ex. Isaia, 6 iul.; Ezechiel, 10 apr., Zoerard, 17 iul.; dintre numeroșii sfinți omonimi extrasul aflător în *Taschenbuch* nu reține decît o parte, încît acest manual, de altfel excelent, nu poate înlocui decît în parte listele amănunțite din *Zeitrechnung*). Pentru Ungaria medievală a se vedea lista lui Knauz, *Kortan*, p. 129—289, apoi aceea a lui Szentpétery, *Okt. Napt.*, p. 38—56, care în primul rînd e un extras după Knauz, dar avînd și completări. Cf. și lista de la anexa VII la sfîrșitul studiului de față. Tratatul lui Mas Latrie (col. 623—862) și manualul lui Giry (I, p. 259—314) dau o atenție insuficientă sărbătorilor specifice Germaniei și Ungariei sau cuprind chiar indicații greșite în această privință (cf. de ex. Giry, I, p. 297 la cuv.: *Ladislaus*; p. 310: *Stefanus, roi de Hongrie*). Ele prezintă puțină utilitate pentru identificarea datelor din aceste țări. De altfel, în loc de o listă unică de sărbători, aceste lucrări, precum și *Zeitrechnung* a lui Grotefend, oferă două («glosarul datelor» și «lista sfinților»), procedeu nepractic pentru cercetător. Lista cea mai completă a sfinților comemorați de biserica catolică (împreună cu izvoarele hagiografice referitoare la ei) se află în *Biblioteca hagiographica latina antiquae et mediae aetatis* [Bibl. hagiografică latină a epocii vechi și medii], publicată de bollandiști (*socii bollandiani*), Bruxelles, 1890—1901, 2 vol. și un vol. de supliment, 1911.

⁵ Vezi mai sus, p. 45 urm.

⁶ Seria celor 35 de calendare — potrivit «cifrei sărbătorilor» — se află în manualele de cronologie, care dau lămuririle necesare pentru folosirea lor: Grotefend, *Taschenbuch*, p. 138—215, cf. p. 6; Szentpétery, *Okt. Napt.*, p. 58—135, cf. p. 7. A se vedea anexa VIII a prezentului studiu.

⁷ Doc. 24 febr. 1434, *Ub.*, IV, p. 514—516.

⁸ Mas Latrie, col. 785; Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 167; II₂, p. 140; idem *Taschenbuch*, p. 78; Szentpétery, *Okt. Napt.*, p. 49 și anexa VIII a prezentului studiu.

⁹ O asemenea confuzie s-a făcut în traducerea doc. 24 febr. 1318, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, p. 287; 3 febr. 1340, *ibid.*, vol. III, p. 528—529. Pentru datarea după sărbătoarea sf. Matei: doc. 22 sept., 1325, *ibid.*, vol. II, p. 160—161; 21 sept., 1332, *ibid.*, vol. III, p. 277—278; 22 sept., 1400, Pesty-Ortvay, I, p. 297.

trezește nedumeriri, căci în numeroase cazuri ele nu erau ținute la aceleași date în toate țările catolice (pentru a nu aminti decît pe acestea), iar alteori întîmpinăm dificultăți din cauza unor formulări imprecise. Ne mărginim aici numai la cîteva cazuri din materialul seriei Transilvania. Astfel o dată nesigură este aceea în legătură cu sărbătoarea fecioarei Maria (*festum beate Marie virginis*), atunci cînd lipsesc alte indicații cronologice în documente¹. Această sărbătoare, fără nici o altă precizare, era de obicei identică, în actele latino-ungare, cu comemorarea nașterii ei (*Nativitas b. M. v.*), care cădea la 8 septembrie². Uneori însă ea coincidea cu alte sărbători ale Mariei, de exemplu 25 martie sau 16 august³ sau chiar 2 februarie⁴, 2 iulie, 8 decembrie etc. Nu este sigură nici datarea după sărbătoarea mucenicului Tiburtie care de regulă se comemora, în calendarul catolic, la 11 august, (*Tiburtius et Sussana*)⁵, dar adeseori și la 14 aprilie (*Tiburtius et Valerianus*)⁶.

Cît privește sărbătoarea sf. cruci (*festum Sancte Crucis*), *dies Crucis*⁷, fără altă determinare, ea se referă fie la aflarea (*Inventio S. Cr.*), din 3 mai⁸, fie la înălțarea ei (*Exaltatio S. Cr.*) din 14 septembrie⁹.

În cazul sfinților omonimi sau cînd e vorba de mai multe sărbători ale aceluiași sfînt, mențiunile cronologice fac de obicei precizări care permit evitarea confuziilor. De exemplu, *festum beati Jacobi apostoli, quod messis tempore colitur* [sărbătoarea fericitului apostol Iacob, care se cîntește în vremea secerișului]¹⁰, și anume la 25 iulie, spre a deosebi această dată de alte sărbători ale pomenitului sfînt¹¹ și pentru a-l distinge pe acest Iacob cel Mare (*Maiores*) cum i se mai spunea, de Iacob cel Mic (*Minor*), a cărui sărbătoare, de regulă, se ținea cu aceea a lui Filip (*festum Philippi et Iacobi apostolorum*), la 1 mai¹². Obişnuit însă această din urmă dată e exprimată în documentele latino-ungare prin octava sf. Gheorghe. Pentru a da un alt exemplu, cităm aici numai două din sărbătorile sf. Petru: *festum*

¹ Și mai nesigură era *Commemoratio Marie* (Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 26); idem, *Taschenbuch*, p. 42; Szentpétery, *Okl. Napt.*, p. 41 și anexa VIII a prezentului studiu.

² *tertio die festi virginis gloriose* <1402>, Pesty-Ortvay, I, p. 317—318.

³ Szentpétery, *Okl. Napt.*, p. 49.

⁴ Knauz, *Kortan*, p. 214—415.

⁵ Doc. 11 aug. 1367, *Documente privind istoria României*, C, XIV, vol. VI. Sărbătoarea aceasta servea în Danemarca, din 1559, ca început al anului, alături de stilul de 1 ianuarie (Giry, I, 108). Aceași sărbătoare se comemora la Paris la 12 aug., iar la Compostella (Spania), la 11 oct. (Grotefend, *Zeitrechnung*, II₂, p. 175). În calendarul ortodox, sf. Tiburtie figurează la 22 noiembrie și 18 decembrie (vezi lista din anexa VI a prezentului studiu).

⁶ Szentpétery, *Okl. Napt.*, p. 55. Alte exemple: pentru ziua sf. Arnulf, vezi mai sus, p. 75, n. 5, pentru *dies animarum*, mai jos p. 88, n. 7, iar pentru aproximația datărilor după octavele judiciare ale unor sărbători, mai sus, p. 79.

⁷ Knauz, *Kortan*, p. 160—161; Szentpétery, *Okl. Napt.*, p. 42.

⁸ Doc. 3 mai 1326, *Doc. priv. ist. Rom.*, vol. II, p. 182—183; 3 mai 1330, *ibid.*, p. 319—320; 3 mai 1338, *ibid.*, vol. III, p. 461.

⁹ Doc. 17 sept. <circa 1320>, *ibid.*, C, XIV, vol. I, p. 371; 19 sept. 1307, C, XIV, vol. I, p. 56—57; 13 sept. 1326, *ibid.*, vol. II, p. 380—381; 15 sept. (nesigur) 1432, Hurmuzaki-Iorga, XV₁, p. 16.

¹⁰ Doc. 6 ian. 1367, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V; Cf. Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 87, col. 2.

¹¹ Grotefend, *op. cit.*, II₁, p. 198.

¹² Doc. 30 apr. 1406, *Ub.*, p. 410; 2 mai 1420, *Ub.*, IV, p. 126. Cf. și Knauz, *Kortan*, p. 239; Grotefend, *op. cit.*, p. 117.

cathedre sancti Petri [sărbătoarea scaunului Sf. Petru]¹ care coincidea cu 22 februarie și *festum ad vincula beati Petri apostoli* [sărbătoarea sf. ap. Petru în lanțuri]², care cădea la 1 august (în aceeași zi cu octava sf. Iacob cel Mare).

În ceea ce privește sărbătorile mobile, de data paștilor (*Pascha, Resurrectio Domini*) depind toate duminicile de la *Septuagesima* [a noua duminică înainte de paști] până la prima duminică din așa-zisul advent (a patra duminică înainte de crăciun).

Aceste duminici, de obicei, sînt numite în documente (inclusiv în cele latino-ungare ale seriei Transilvania, unde ele sînt menționate curent) după cuvintele cu care începe slujba religioasă (*introitus misse*) la sărbătorile respectiv: ³

Septuagesima: circumdeditur [a noua duminică]⁴;

Sexagesima: Exsurge [a opta duminică]⁵;

Quinquagesima: Esto mihi [a șaptea duminică];

*Quadragesima: Invocavit <aller manne fasnacht>*⁶ [a șasea duminică];

Dominica secunda Quadragesime: I eminiscere [a cincea duminică]⁷;

Dominica tertia Quadragesime: Oculi [a patra duminică];

Dominica quarta Quadragesime sau *dominica medie Quadragesime: Letare* [a treia duminică];

Dominica quinta Quadragesime: Judica sau Passio domini [patimile domnului], zisă și *festum Passionis* [sărbătoreea patimilor ⁸<a doua duminică>];

Dominica sexta Quadragesime: Ramis palmarum [duminica floriilor, <ultima înainte de paști>]⁹.

În afară de duminicile amintite, mai sînt și alte sărbători mobile în această perioadă premergătoare paștilor. Astfel este *Quadragesima, media Quadragesima* sau *Medium quadragesime (Mittervasten)* [mijlocul păsresimilor sau « miezu(m)iază » păsresii] prin care se înțelege în documentele latino-ungare

¹ Doc. 19 febr. 1339, *Documente privind istoria României*, C, XIV, vol. III, p. 503; 18 febr. 1413, *Ub.*, III, p. 562—563.

² Doc. 30 iul. 1327 și 1 aug. 1329, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 231—232, 401—402. Uneori această sărbătoare e menționată: *festum Petri apostoli*, sub care de obicei se înțelege însă ziua de 29 iunie! (Szentpétery, *Okl. Napt.*, p. 51). Deci încă o pricină de nedumerire! Pentru alte exemple de acest fel vezi mai sus, p. 84.

³ Ele sînt citate biblice din psalmi, profeți, evanghelii.

⁴ La început, cu această dată începea postul mare, termenul aplicîndu-se și pentru întreaga perioadă a acestui post, ca și mai târziu *Quadragesima* (Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 175, cf. 81).

⁵ În șocotelile intendenței (*villicatus*) Sibiului din a doua jumătate a secolului al XIV-lea: *sabbato ante adesto (!) mihi* (*Rechnungen*, I; *Quellen zur Gesch. Siebenbürgens*, I, Sibiu, 1880, p. 7). *Adsum* în latina medievală are adeseori sensul lui *sum* [sînt]. Mențiunea *feria tertia post dominicam primam in quinquagesima* [marțea în prima duminică din Quinquagesima] într-un doc. din 21 feb 1471 (*Oklevéltár a Tomaj-nemzetsegbeli losonczy Bánffy család történeléhez* [Documente privitoare la istoria familiei Bánffy de Losoncz din neamul Tomaj], II, (pres.: *Bánffy*), p. 142—145), trebuie considerată greșită, căci *Quinquagesima* n-are decît o singură duminică.

⁶ Doc. 7 mart. 1432, *Ub.*, IV, p. 456. *Invocavit* — prima duminică din păsresimi — era șocotită uneori chiar ca începutul păsresimilor adică a postului mare, de șase săptămîni, care precede paștile (Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 160; idem, *Taschenbuch*, p. 90; *aller manne fasnacht* = lăsatul secului pentru toți [laici și clerici]).

⁷ Uneori *Reminiscere* indică miercuria după duminica *Invocavit* (Grotefend, *Taschenbuch*, p. 92; Knauz, *Kortan*, p. 246; Szentpétery, *Okl. Napt.*, p. 53).

⁸ Doc. 5 apr. 1430, *Teleki család oklevéltára* [Doc. f m liei Teleki], I (pre-c. *Teleki*), p. 520 (dată nesigură, căci actul prezintă o lacună chiar în formula datării).

⁹ În documentele latino-ungare, *Ramis palmarum* se scrie de obicei împreună: doc. 9 apr. 1346, *Documente privind istoria României*, C, XIV, vol. IV, p. 652; 11 apr. 1432, *Ub.*, IV, p. 458—460. Cf. Knauz, *Kortan*, p. 171.

miercurea¹ dinaintea duminicii *Letare*. În Europa apuseană ea coincidea de obicei cu această duminică², aplicându-se însă adeseori (cel puțin în Germania) întregii săptămîni înainte de duminica *Letare*³, săptămîna considerată aproximativ ca mijlocul postului păresimilor, iar din secolul al XVI-lea termenul se folosea și pentru ziua de miercuri dinainte de această duminică⁴, ca și în Ungaria⁵. Menționăm apoi *Carnisprivium* [lăsatul de carne], care se ținea în Ungaria cam din secolul al XIV-lea, de obicei, marțea după *Esto mihi*⁶. *Dies Cinerum* [ziua cenușii], cu altă expresie: *caput jejunii* sau *caput quadragesime* era, după cum arată și numele, începutul păresimilor⁷ fiind miercurea după aceeași duminică *Esto mihi*⁸.

În săptămîna anterioară paștilor, adică în *magna septimana* sau *septimana parascevo*⁹ [săptămîna mare, săptămîna patimilor]¹⁰ se situiază *Cena domini* [«cina cea de taină» <din calendarul ortodox>] și anume în joia mare; *Parasceva* este vinerea mare, iar *Sanctum Sabbatum*, sîmbăta mare¹¹.

După paști urmează săptămîna *Albe paschales*, apoi duminicile *Quasi modo geniti*¹², *Misericordia domini*, *Jubilate*, *Cantate* <*Rogate* sau *Vocem jucunditatis*>, *Exaudi*.

Săptămîna care urmează după duminica *Rogate* <sau *Rogationum*> se numește *Rogationes*¹³. Zilele de luni, marți și miercuri din această săptă-

¹ Doc. 11 martie 135, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. IV, p. 230–231. Cf. Szentpétery, *Chron.*, p. 26. Rectificări greșite în legătură cu această dată: doc. 10 <corect: 6> mart. 1326; 3 apr. <corect: 30 mart.> 1330, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 76–177, 113–314.

² Vezi observațiile editorilor la doc. 1 dec. 1411 (întocmit la Viena), *Ub.*, III, p. 514–515. Cf. Giry, I, p. 268 (la cuv. *Mi-Carême* și Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 160 (la cuv. *Quadragesima media*); cf. p. 124–125 (la cuv. *Mittfasten*).

³ Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 160; idem, *Taschenbuch*, p. 91 (sub cuvîntul (*Quadragesima media*)).

⁴ Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 125; Franz Rühl, *Chronologie des Mittelalters und der Neuzeit*, Berlin, 1879, p. 93.

⁵ În calendarul ortodox «miezu-păresii» cade tot în mircurea din a patra săptă-mîna înainte de paști.

⁶ Knauz, *Kortan*, I, p. 151–152. Uneori sub *carnisprivium* se înțelege răstimpul din joia dinainte pînă marțea după duminica *Esto mihi*, iar în Germania îndeosebi această duminică (Grotefend, *Taschenbuch*, p. 40). Pentru primul sens cf. un doc. din 23 febr. 1506, Dej, fiind vorba de luna din răstimpul amintit (*Teleki*, II, Budapesta, 1895, p. 288–289). Pentru cel de al doilea sens se întîlnesc exemple în Ungaria și Transilvania încă și în secolul al XVI-lea. De exemplu doc. din 8 noemb. 1515, Eperjes (Prešov, azi în R. Cehoslovacă), *Székely oklevéltár* [Documente privitoare la secui], VIII, Budapesta, 1934, p. 249 și n. 1 (observația editorului); testamentului lui Ștefan Balátfi, datat din Ozd (raionul Luduș, reg. Cluj) *hushagyo wasarnapon* [duminica lăsatului secului de carne <16 febr. 1572>], *Arh. ist.*, VI (f. 106, nr. 3).

⁷ Doc. 12 mart. 1297 și 4 mart. 1299, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 431–432 și 462 (locuri unde însă data aceasta a fost tradusă greșit numai prin «păresimi»). Cf. și 6 febr. 1326, *ibid.*, C, XIV, vol. II, p. 174.

⁸ Cf. și expresia *jejunio ineunte* ... [începutul postului...] (doc. 3 mart. 1363, *ibid.*, C, XIV, vol. VI). Mențiunea privitoare la această duminică din registrul dijmelor papale din 1332–1337 a fost greșit înțeleasă și tradusă: *in dominica Esto michi. solviit*: «mi-a plătit mie în dum. *Esto*», *ibid.*, C, XIV, vol. III, p. 122–123, în loc de «a plătit în dum. *Esto michi*».

⁹ Doc. 7 apr. 1316, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 248.

¹⁰ Doc. 24 apr. 1393, *Doc. Val.*, p. 447.

¹¹ În *Sancto Sabbato*: doc. 27 martie 12<8>8, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 294 urm.

¹² Uneori întreaga expresie formează un singur cuvînt.

¹³ Szentpétery, *Chron.*, p. 26.

mină se cheamă *dies rogationum* sau *d. rogationis* [zilele de rugăciuni]. În joia aceleiași săptămîni cade sărbătoarea *Ascensio domini* [înălțarea domnului].

În a șaptea duminică — adică la cincizeci de zile — după paști sînt rusaliiile (*Pentecoste*). Duminica rusaliiilor, amintită uneori și ca element cronologic, se cheamă *Spiritus Domini*¹. Numele duminicilor dintre rusalii și advent variază, în raport cu data paștilor, între 23 și 28.

Dintre duminicile de după rusalii menționăm aici numai cîteva: cea dintîi e *dominica Trinitatis* [duminica sf. treime]. În joia de după aceasta cade o sărbătoare des amintită ca element cronologic: *Corpus Domini* sau *C. Christi* (*Fronleichnam*)². Potrivit liturghierelor catolice care erau în vigoare pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea³, după această duminică urma aceea numită *Domine in tua* (care de la sfîrșitul veacului menționat coincide cu *dominica Trinitatis*). Apoi urmează o serie de duminici, din care găsim menționate cîteva și în Registrul de la Oradea. Între ele figurează *Exaudi Domine*, care e a șasea (de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, a cincea) după rusalii, avînd același nume cu a șasea de după paști. De aceea, în lipsă de alte elemente cronologice, aceste două duminici cu greu pot fi deosebite⁴. Introitul era uneori identic și în cazul duminicii a XXIV-a (respectiv a XXIII-a) și eventual în cazul duminicilor următoare care precedau adventul, numărul acestora, după cum am spus, fiind variabil. Astfel, în acest caz, duminica *Dicit Dominus* se putea repeta chiar de șase ori, distincția făcîndu-se (deși nu totdeauna) prin numerotarea introitului: *Dicit Dominus primum, secundum* etc.⁵ E de observat însă că duminicile de după rusalii, cu excepția sf. treimi, se foloseau rar ca elemente de datare⁶.

Obiceiul amintit, potrivit căruia duminica *Domine in tua* urma după *dominica Trinitatis*, era considerat încă din secolul al XIII-lea ca o particularitate germană⁷. În Ungaria și Transilvania ele însă trebuiau să coincidă, cel puțin în veacul menționat, după cum dovedește o mențiune din Registrul de la Oradea⁸.

¹ Sau *Sanctus Spiritus* (Knauz, *Kortan*, p. 220). Sînt cazuri cînd *Spiritus Domini* indică joia după rusalii sau chiar octava rusaliiilor (Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 181).

² ... nach des heyligen leychnams tag: doc. 28 mai 1429, *Ub.*, IV, p. 379—380.

³ Grotefend, *Taschenbuch*, p. 21; Szentpétery afirmă că acest lucru (probabil în anumite țări, de exemplu în Ungaria și Transilvania) a avut loc mai de vreme: în « a doua jumătate » (*Okl. Napt.*, p. 15) sau la « sfîrșitul secolului al XV-lea » (*Chron.*, p. 27). Pentru marea varietate a liturghierelor medievale în ceea ce privește succesiunea duminicilor de după rusalii cf. F. K. Ginzler, *Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie*, III, Leipzig, 1914, p. 205, n. 1.

⁴ Cf. Knauz, *Kortan*, p. 173.

⁵ Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 34; *Taschenbuch*, p. 44. Szentpétery, *Okl. Napt.*, p. 42. Pentru repetarea (în anumiți ani, în raport cu data paștilor, odată pînă la de trei ori) a introitului *Adorate dominum* (numele celei de a treia duminici după bobotează) vezi Rühl, p. 93. Pentru repetarea introitului *Dum medium*, cf. Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 48; Szentpétery, *op. cit.*, p. 44; anexa VII a prezentului studiu.

⁶ Szentpétery (*Chron.*, p. 27); Grotefend (*Taschenbuch*, p. 21—22), Giry (I, p. 259 urm.) și anexa VII a prezentului studiu socotesc aceste duminici după uzul vechi pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea, iar Szentpétery (*Okl. Napt.*) după cel modern.

⁷ Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 97.

⁸ *In prima septimana: Domine in tua*, care e interpretată întîia săptămînă de după rusalii (*Registrum Varadiense*, ed. Ioannes Karácsonyi — Samuel Borovszky, <Budapesta>, 1903, nr. 345, p. 285 și n. 1—2; cf. p. 132; editorii arată că e vorba, în acest caz, de 14—20 iunie 1226; cf. *Documente privind istoria Romîniei*, C, XI—XIII, vol. I, p. 344 și n. 3—4. cf. și Knauz, *Kortan*, p. 167, 173, după Reg. de la Oradea și după un liturghier — *missale* — de la Zagreb. Acesta din urmă însă este de la începutul secolului al XVI-lea, din 1511. A se vedea idem, *Libri missales ac bre-*

Socotirea acestor duminici, după cum am văzut, putea să ajungă până la a 28-a, pentru a face legătura cu cele patru duminici consecutive ale adventului (*Adventus Domini*), care precedau crăciunul. Ordinea de succesiune a duminicilor adventului se precizează în datele⁵. În cazul contrar, e vorba de prima din ele¹.

Aceste patru duminici, precum și cele de la începutul anului (de la 1 ianuarie până la *Septuagesima*) sînt sărbători mobile, a căror dată nu depinde de paști, ci de schimbarea anuală a zilelor săptămînii. Totuși numărul lor e în raport cu data paștilor. Astfel numărul duminicilor dintre bobotează și *Septuagesima* poate oscila între 1 și 6².

În cazul coincidenței dintre sărbătorile fixe și cele mobile, biserica recurgea cîteodată la strămutarea definitivă a datei (*translatio*) unor sărbători din prima categorie. În schimb, se proceda numai la o transferare de la caz la caz, atunci cînd *Annunciatio Marie* [buna vestire <25 martie>] cădea în joia, vinerea sau sîmbăta mare (precedentă paștilor), ea fiind serbată (dar numai ca *festum chori*) în sîmbăta dinaintea duminicii floriilor. Cînd ea cădea într-una din cele două duminici premergătoare paștilor (*Ramis palmarum* și *Judica*), era strămutată pe luna următoare, iar în cazul coincidenței cu paștile era transferată pe luna octavei paștilor. Dar aceste mutări ocazionale nu aveau importanță pentru sărbătorirea zilei în discuție de către credincioși (ei ținînd buna vestire tot la 25 martie). De altfel, de aceste mutări se ținea seama rareori în datele³.

Pe lîngă *Quadragesima media* erau și alte sărbători, care în actele latino-ungare au datele lor speciale față de calendarul bisericesc apusean. Astfel sf. Gheorghe se sărbătorea în Ungaria, ca și în Italia nordică⁴, la 24 aprilie, iar în restul Europei apusene, deși cu unele mici excepții — precum și în ținuturile locuite de germani în Ungaria⁵ — la 23 a aceleiași luni, ca de altfel și în calendarul răsăritean. Tot așa, adică în felul din urmă, se socotea această dată și în cancelaria regelui Sigismund⁶. *Dies animarum* [ziua sufletelor sau a morților] se ținea la 16 august, uneori însă la 2 noiembrie, ca în Occident, identificîndu-se cu *commemoratio animarum*⁷. Erau însă și sărbători particulare Ungariei. Amintim mai întîi: *elevatio* <festum> *sancti regis Ladislai* [ridicarea moaștelor <sărbătoarea> sf. rege Ladislav] din 27

viaria ecclesiae Hungaricae [Cărți liturgice și ceaslove ale bisericii din Ungaria], Strigoni, 1870, p. 35—40; cf. și 32—33. Vezi aceeași săptămînă și în 1219, în registrul citat (nr. 217), unde editorii (p. 234, n. 4) o situează la 2—9 iunie (deci după calculul amintit de după rusalii, folosit obișnuit de ei), însă în contradicție cu cele ce scriu mai sus (p. 122), cînd o așează cu o săptămînă mai tîrziu, adică după uzul german.

¹ Doc. 2 dec. 1308, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. I, p. 69—70.

² Rühl, p. 93; Szentpétery, *Chron.*, p. 25.

³ Knauz, *Kortan*, p. 138—140; Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 194—195.

⁴ Grotefend, *Zeitrechnung*, II, p. 107; idem, *Taschenbuch*, p. 60.

⁵ Szentpétery, *Okl. Napt.*, p. 46.

⁶ Cf. observația editorului la doc. 17 apr. 1418, *Ub.*, IV p. 72. În ciuda acestei constatări, se întîlnesc inconsecvențe în datările făcute de editorii colecției *Ub.* (III, p. 387, n. 1; *ibid.* IV, p. 302, n. 4).

⁷ Doc. 20 mart. 1350, cf. 8 noiembrie 1342, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 584 și n. 11; cf. p. 107 și n. 23 (ici să se îndrepte 1 noiembrie în 2 a aceleiași luni). Vezi și Szentpétery, *Okl. Napt.*, p. 42 (*defunctorum commemoratio*), cf. 39; Grotefend, *Taschenbuch*, p. 42, cf. 34, 59 (în acest din urmă loc se afirmă că în Ungaria *dies animarum* se serba și la 30 sept., cf. sub cuv. *Gemeine Woche*).

iunie¹ și *depositio sancti* <*beati*> *regis Ladislai* [moartea sf. Ladislau] din 29 iulie². Notăm apoi sărbătoarea sf. Ștefan sau a «sfântului rege» din 20 august³, precum și comemorarea aflării moaștelor și anume a minii sale drepte, din 30 mai⁴. Sf. Emeric, fiul amintitului Ștefan, avea și el două sărbători: *elevatio* <*festum translatio*> *sancti Emerici ducis* [ridicarea moaștelor <sărbătoare, mutarea> moaștelor sf. Emeric ducele] la 5 noiembrie⁵ și *depositio sancti Emerici ducis* [moartea sf. Emeric ducele] la 2 septembrie⁶. Menționăm apoi pe sf. Gerard, episcopul Cenadului (descrierea vieții căruia, după cum se știe, e un izvor prețios pentru istoria Ungariei și Transilvaniei în secolul al XI-lea), un mucenic care — dacă facem excepție de faptul că a fost venerat și la Veneția — poate fi considerat aproape ca un sfânt local al Ungariei medievale, fiind sărbătorit la 24 septembrie, iar mutarea moaștelor sale fiind comemorată la 24 februarie⁷.

Sărbătoarea «reginei» Elena (mama împăratului Constantin cel Mare) se ținea în Ungaria de obicei la 22 mai⁸, ca și într-o serie de alte țări catolice (prin confuzie cu Elena din Auxerre), în timp ce în Europa răsăriteană Constantin și Elena se serba la 21 mai, iar în cea apuseană — înafară de 22 <ba chiar 21> mai — ea se mai comemora și la alte date⁹. Sf. Margareta era sărbătorită în Ungaria — ea și în Orient¹⁰ — la 13 iulie¹¹, iar în celelalte țări catolice la date variate, în unele (de exemplu în Polonia), tot la 13 iulie¹². Sărbătoarea sf. Ilie proorocul (necunoscută în Europa occidentală) se ținea în Ungaria la 20 iulie¹³, ca și în calendarul ortodox, iar a

¹ Vezi mențiunea din doc. 4 iul. 1344, C, XIV, vol. IV, p. 6⁸. *Elevatio* înseamnă aici ridicarea moaștelor (fără strămutarea lor în altă localitate), cf. Grotefend *Zeitrechnung*, I, p. 49. Mutarea moaștelor dintr-o localitate în alta se numește *translatio*, ea putând constitui — dar nu totdeauna — o sărbătoare deosebită a aceluiași sfânt (doc. 11 iul. 1356, *Documente privind istoria României*, C, XIV, vol. V). A nu se confunda această sărbătoare a mutării moaștelor cu strămutarea sărbătorilor (vezi mai sus p. 88), deși ambele sînt indicate prin *translatio*.

² Doc. 29 iul. 1343, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, *ibid.* *Depositio* are aici înțelesul de «moarte», «ziua morții» (Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 34). Uneori însă e interpretat și în sensul literar, mai apropiat de original: «punere în mormînt», «înmormîntare» (Knauz, *Kortan*, p. 207).

³ Doc. 20 aug. 1270, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 131.

⁴ Knauz, *Kortan*, p. 271 (unde se observă însă că ea nu se întîlnește în documente). Acestor moaște era închinat conventul *Szentjog* (*Szentjobb* — Siniob din Bihor) care era și un loc de adevărire.

⁵ Doc. 5 noiembrie 1345, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 272; 5 noiembrie 1403 (două acte), *Ub.*, III, p. 289—301.

⁶ Knauz, *Kortan*, p. 481—482.

⁷ Doc. 24 sept. 1288, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 303, cf. Grotefend, *Zeitrechnung*, II, p. 107; Knauz, *op. cit.*, p. 192.

⁸ Doc. 22 mai 1419, *Ub.*, IV, p. 87; 18 mai 1435, Beke, *Kolozsm. konv.*, p. 51, nr. 137.

⁹ Knauz, *Kortan*, p. 196—197; Grotefend, *Taschenbuch*, p. 64.

¹⁰ K. Kniewald, în «Magyar Könyvszemle», 1939, p. 25

¹¹ Doc. 13 iul. 1300, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 480—481; 13 iul. 1350, *ibid.*, vol. IV, p. 546, cf. Knauz, *op. cit.*, p. 213—214; Szentpétery, *Okt. Napt.*, p. 49.

¹² Grotefend, *Zeitrechnung*, II, p. 135; idem, *Taschenbuch*, p. 77. Aceeași dată e valabilă și pentru documentele latine privind Moldova (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 330—331, 441, cf. p. 425). Folosindu-se de Gyry (I, p. 300), care indică ziua de 20 iulie drept dată generală a acestei sărbători în Occident, N. Iorga a făcut o serie de datări greșite (Hurmuzaki-Iorga, XV, p. 31, 34—36, 67 etc.).

¹³ Doc. 20 iul. 1328, *Documente privind istoria României*, C, XIV, vol. II, p. 262—263; 20 iul. 1366, *ibid.*, vol. VI; 20 iul. 1437, Hurmuzaki-Densusianu, I, p. 630 (două acte). Cf. Knauz, *op. cit.*, p. 180; Grotefend, *Zeitrechnung*, II, p. 92; idem, *Taschenbuch*, p. 50. Vezi și Kniewald, *ibid.*, p. 42—43.

sf. Dumitru mucenicul la 26 octombrie¹, deci tot ca în țările ortodoxe, spre deosebire de Europa apuseană, unde ea avea loc la 8 octombrie².

Așadar, în documentele latino-ungare se folosesc ca elemente cronologice și sărbătorile unor sfinți care nu se comemorau în Europa apuseană (ca sf. Ilie), sau aveau date specifice în aceste documente (ca sf. Dumitru, «miezul-păresii»). E vorba, precum se știe, de două sărbători deosebit de importante în calendarul ortodox. Prezența unora din sărbătorile de origine răsăritenă în calendarul catolic al Ungariei feudale a fost explicată prin mijlocirea cărților liturgice din Franța nordică (în secolele XI—XII), în care înruierea orientală — mai precis siriacă — era sensibilă, datorită negustorilor sirieni, încă din perioada merovingiană. Dar sf. Dumitru nu făcea parte din aceste sărbători; fiind originar din Sirmium, el se bucura de un cult special în Panonia evului mediu timpuriu, apoi în statul ungar, fiind sărbătorit la aceeași dată ca și în biserica răsăritenă³. Credem că pentru cinstirea sfinților de obârșie orientală în Ungaria, terenul nu putea fi decât favorabil prin concursul și al altor factori, ca: influența exercitată de biserica greacă asupra începuturilor creștinismului în statul ungar; pelerinajele orientale și cruciadele; conviețuirea ungarilor cu «schismaticii» români, sirbi, ruteni și chiar greci în curprinsul acestui stat, precum și legăturile economice, politice și dinastice dintre Ungaria și vecinii ei ortodocși (bizantini, bulgari ruși, români, sirbi). Această latură cronologică merită desigur să fie subliniată în relațiile răsăritene ale Ungariei feudale⁴.

Dintre sărbătorile mai puțin importante, care aveau datele lor particulare în Ungaria medievală, menționăm pe sf. Faustin episcopul și mucenicul, care se ținea la 3 octombrie⁵ sau la 5 ale aceleiași luni⁶, pe Ciriak și Maur (comemorați în dieceza Pécs) la 1 decembrie⁷, pe German episcopul și mărturisitorul la 27 aprilie⁸, pe mucenicii Iulian la 8 februarie și Victor la 4 martie⁹.

Folosirea sărbătorilor sfinților, «universali sau locali», pentru exprimarea noțiunilor cronologice, se datorește rolului important pe care îl juca cultul sfinților (alături de acela al lui Hristos și al Mariei) în societatea feudală,

¹ Doc. 2 noiembrie 1378, vol. VII; 23 oct. 1397, Mályusz, I, p. 557, nr. 5031; 26 oct. 1437, Hurmuzaki-Densușianu, I₂, p. 632.

² Knauz, *op. cit.*, p. 150—151. Numai în episcopia de Gap din Franța se serba sf. Dumitru la 26 oct., dar e vorba de ziua unui episcop al diecezei, care purta acest nume (Grotefend, *Zeitrechnung*, II₂, p. 87; idem, *Taschenbuch*, p. 44).

³ Radó Polikarp, în «Magyar Könyvsz.», an 1939, p. 391, 395—396, 406—407, *ibid.*, an. 1940, p. 232; Kniewald, *ibid.*, an. 1939, p. 25, 454.

⁴ Gyula Moravcsik, în legătură cu relațiile ungaro-bizantine și mai ales cu mănăstirile grecești din Ungaria în secolele XI—XII (între ele fiind și mănăstirea sf. Dumitru de lângă râul Sava) ridică problema «cercetării sistematice a numelor de locuri și a sfinților patroni ai bisericilor», ca o sarcină de viitor. Cf. *Görög nyelvű monostorok szent István korában* [Mănăstiri grecești în vremea lui Ștefan cel Sfânt], în *Szent István Emlékkönyv*, p. 421. Cf. și Kniewald, în «Magyar Könyvsz.», 1939, p. 454.

⁵ Knauz, *op. cit.*, p. 185; lipsește la Szentpétery.

⁶ Grotefend, *Zeitrechnung*, II₂, p. 99; idem, *Taschenbuch*, p. 53.

⁷ Idem, *Zeitrechnung*, II₂, p. 79; idem, *Taschenbuch*, p. 41, aici fiind menționat numai primul. Lipsesc la Knauz și Szentpétery.

⁸ Knauz, *op. cit.*, p. 192; Grotefend, *Zeitrechnung*, II₂, p. 108; idem, *Taschenbuch*, p. 60. Lipsește la Szentpétery.

⁹ Knauz, *op. cit.*, p. 204, 283; Grotefend, *Zeitrechnung*, II₂, p. 124; idem, *Taschenbuch*, p. 70. Lipsește la Szentpétery.

prezentînd analogii cu politeismul antic. Acest cult era una din manifestările influenței ideologice exercitate de biserică, cu scopul de a-și păstra dominația și totodată orînduirea socială pe care o susținea. De altfel, să nu uităm nici faptul că o mare parte din documente a ieșit de sub pana oamenilor bisericii, avînd o educație și cultură eclesiastică. Cultul sfinților, cu aspectele lui populare, a devenit un sprijin puternic al credinței religioase, al misticismului în sinul maselor largi ale epocii, prin împletirea sa cu o serie de factori, ca: succesiunea anotimpurilor și viața economică, iar în cadrul acestora cu muncile agricole, cu patronatul breslelor etc. Trebuie să ne mai gîndim la îmbinarea lui cu diferite elemente din domeniul conștiinței sociale, cum era de pildă hramul bisericilor (de unde și originea atîtor nume de locuri), apoi pelerinajele, cultul moaștelor, literatura religioasă-istorică («Viețile sfinților» constituind un adevărat gen literar). Să nu uităm, în această ordine de idei, nici teatrul medieval («misterele»), artele plastice, inclusiv reprezentările hagiografice ale pecetilor, în sfîrșit obiceiurile și legende populare. Biserica se pricepea să se folosească cu îndemînare de acest sprijin pentru a menține pe credincioși în smerită supunere și a-i exploata prin dijme și prin indemnul la ofrande cucernice.

Trebuie să menționăm, printre datele particulare Ungariei medievale, și obiceiul popular, care se întîlnește în documente sub forma expresiei *con-*
cussio <*contusio*> *ovorum* [ciocnirea ouălor], corespunzînd zilei de luni după duminica *Quasi modo*¹. Obiceiul ciocnirii ouălor în vremurile mai noi se practică, după cum se știe, în luna paștilor. Acesta însă nu e un argument valabil ca să servească, în ciuda mărturiilor medievale, pentru calculul datei documentelor din epoca feudală².

LĂSAREA LA VATRĂ A OASTEI REGALE

O indicație specifică a zilei în multe acte latino-ungare, îndeosebi judiciare, este expresia *residentia exercitus regalis* [lăsarea la vatră a oastei regale], care se întîlnește spre sfîrșitul secolului al XIII-lea și în tot cursul celui următor³. Nobilimea, care avea îndatorirea de a lua parte la expedițiile regale, nu putea fi chemată la judecată decît la un anumit termen (mai ales la quindena uneori la octava sau a 22-a zi) după data demobilizării oastei, dată ce se vestea anticipat în tot regatul sau numai în acea regiune undese ridica oastea și care figurează printre elementele cronologice, mai ales în actele de aminare a proceselor⁴. De ex. . . . *quindenis* <*residente*> *exercitus regalis contra Laayk woywodam moti et ad octavas festi beati Andree apostoli proclamate occurrentibus* [sosind a cinsprezecea zi a lăsării la vatră a oastei regești pornite împotriva lui Vlaicu vodă și vestită pe octava sărbătorii

¹ Doc. 20 mai 1378 (menționînd un alt act, din 1361, *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VII; 30 mart. 1383, *Teleki*, I, p. 208; 21 <corect: 28> apr. 1405, *Pesty-Ortvay*, I, p. 246—247; 13 <corect: 20> apr. 1422, *Ub.*, IV, p. 155—156; 13 apr. 1437, *Hurmuzaki-Densuşianu*, I₂, p. 629 (nr. 526). Cf. și Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p. 41; *Chron.*, p. 27.

² De exemplu, al unui act din secolul al XV-lea, așa cum a procedat editorul vol. IV din *Ub.* (doc. cit. în nota preced.)

³ Se întîlnește cu același sens și mențiunea *regis... exercitus descensus* (doc. circa 1300, *Ub.*, I, p. 217—218).

⁴ Doc. 6 iun. 1302, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 18, nr. 22; 1 aug. 1330, *ibid.*, vol. II, p. 332; 8 mai 1341, *ibid.*, vol. IV, p. 28—31.

fericitului apostol Andrei], dată care corespunde zilei de 7 decembrie 1369¹. Din documente nu rezultă însă totdeauna data precisă a acestui element cronologic.

În secolul al XV-lea, documentele cuprind alte mențiuni, pentru a exprima o noțiune cronologică întrucîtva asemănătoare, cînd e vorba de amînarea, de la o octavă pe alta, a unor procese sau altor acțiuni juridice (de exemplu hotărnicire de moșie) ale nobililor participanți la expedițiile militare, mai ales împotriva turcilor. Dar în aceste mențiuni nu se amintește — deși se subînțelege — termenul caracteristic de *residentia*, nici vestirea ei anticipată sau *quindena*, sorocul tipic al sesiunii juridice legate de lăsarea la vatră a oastei regale².

DATAREA ÎN RAPORT CU O ZI SAU TERMEN DIN TEXT

În documentele latino-ungare în primul rînd tot în cele judiciare (astfel și în actele în care e vorba de *residentia exercitus*), începînd cu secolul al XIV-lea, datarea de lună și de zi se face adeseori în raport cu o zi sau un

¹ Doc. 14 dec. 1369 (două acte), Hurmuzaki-Densușianu, I₂, p. 150, nr. 114—115; 3 apr. 1374, în *Codex diplomaticus comitum Zichy* [Codicele diplomatic al conților Zichy], III, Pesta, 1874, III, (presc. Zichy), p. 543; Hurmuzaki-Densușianu, I₂, p. 222, nr. 171. Cf. Lista mențiunilor documentare din *Documente privind istoria Romîniei*, C, XIV, vol. VII. Lista cronologică a acestor lăsări la vatră: Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p. 30—31, cu unele completări de același, în *Chron.*, p. 30. Vezi și anexa IV a prezentului studiu. Este de remarcat însă că *residentia* de «după 9 aug. 1354» (amintită în statutele capitlului din Oradea <1374>, titlul III, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII), e de fapt identică cu aceea din 20 ian. 1355) (cf. *Anjou*, VII, p. 456, n. 1, observația editorului). Să se mai adauge ca noi termene de acest fel, deși ele nu pot fi determinate decît cu aproximație: 1) după 8 aug. 1371 — înainte de 8 mai 1372, cf. documentele cu aceste date în *Zichy*, III, p. 432, 464, 465—466 și regestele respective, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VII; 2) în a nte de 13 ianuarie 1375 (doc. 9 oct. 1374, *ibidem*, unde se amînă pe data amintită un proces *propter exercitum domini nostri regis* [din pricina stringerii oastei domnului nostru regele], ceea ce vrea să spună în fond același lucru ca și formula consacrată a lăsării la vatră). În lista lui Szentpétery (*Oklt. Napt.*, *ibid.*) figurează greșit de două ori (7 dec. 1369 și 7 dec. 1370) aceeași demobilizare a oastei regești pornite contra lui Vlaicu vodă. De fapt, e vorba de una singură: 7 dec. 1369. Szentpétery a adoptat aici o eroare a lui Knauz (*Kortan*, p. 260), care n-a înțeles just mențiunea *presentes* din documentele pe care le citează, raportînd-o la 1370, în loc de 1369, data corectă, după cum arată însirarea și înlănțuirea mențiunilor cronologice pe care le cuprind aceste acte (cf. și Gyula Nagy, în *Gróf Sztáray oklevéltár* [Documentele conților Sztáray], Budapesta, 1887 (presc. *Sztáray*), p. 361, n. 3. De altfel, din cauza acestei confuzii Knauz nici nu amintește în lista sa de 7 dec. 1369. Asupra acestui termen a atras însă atenția tot Gy. Nagy, în «*Turul*», 1884, p. 20. Din cele spuse rezultă că nu poate fi exactă — deși rezultă din context — indicația lui Elemér Varju (în *Bánffy*, I, p. 318), despre o *residentia* la 7 dec. <1368> în loc de 7 dec. <1369>. E adevărat că se cunoaște un asemenea termen după 13 oct. 1368 (Szentpétery, *op. cit.*, p. 31, cf. doc. 14 sept. 1368, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VI, dar nu avem nici o dovadă că el ar fi căzut la 7 dec. a acestui an.

² Ne mărginim doar la cîteva exemple din primele decenii ale secolului al XV-lea La 17 aug. 1414, Pipó de Ozora, comitele de Timiș, cere să se amîne procesul unui «familiar» al său, care trebuia să plece în Bosnia, cu oștirea regală, contra turcilor (*Zichy*, VI, Budapesta, 1903, p. 314). La 9 noiembrie 1419, regele Sigismund amînă un proces *propter presentem nostram exercitualement expeditionem contra Thurcos motam* [din pricina pornirii oastei noastre împotriva turcilor], *A nagykarolyi gróf Károlyi család oklevéltára* [Documentele familiei conților Károlyi de Carei], II¹ (presc. *Károlyi*), p. 52—53. La 14 sept. 1423, același emitent arată că s-a amînat un alt proces pentru că împirinații *ad exercitum nostrum regium profecturi* [urmasii să plece la oastea noastră regească], *Sztáray*, II, p. 237. (Pentru expresii similare folosite uneori și pentru *residentia*, în veacul precedent, la 1359, 1375 și 1398, vezi Knauz, *Kortan*, p. 260—261 și studiul de față, nota precedentă.

termen exprimat în text: ziua în care au început adunările generale din anumite comitate sau din voievodatul Transilvaniei, în cazul actelor palatinal¹, respectiv voievodale², emise chiar cu prilejul acestor adunări. Octavele judiciare serveau de asemenea ca soroc în cazul deosebitelor scaune de judecată, în care se împărțea dreptatea feudală de către palatin³, judele curții regale⁴, voievodul sau vicevoievodul Transilvaniei⁵ etc.

ÎMPĂRȚIREA ZILEI

În ceea ce privește împărțirea zilei, în documentele seriei Transilvania întâlnim puține mențiuni. Însă și acestea oglindesc, măcar în parte, diversitatea după timp și loc, care caracterizează fărâmițarea și particularismul societății feudale. Elemente cronologice referitoare la precizarea acțiunii sau datei înăuntrul zilei ne oferă — în seria noastră — unele rapoarte venețiene și mai ales actele notariale sau altele, care sînt influențate de ele, ca de exemplu actele judiciare bisericești, redactate adeseori chiar de notari publici.

Uneori asemenea mențiuni se referă la părțile mari ale zilei: în zori (*in aurora*)⁶, dimineța (*mane*)⁷, amiază (*in meridie*)⁸, după amiază (*hora pomeridiana*)⁹, seara (*de sero, in crepusculo*)¹⁰, alături de precizarea zilei.

Mai des se întrebuintă însă sistemul orelor canonice (*hore canonice*)¹¹. Acest sistem, care de altfel a suferit schimbări de-a lungul veacurilor, se întemeia pe împărțirea zilei « uzuale » (de la răsăritul la apusul soarelui)¹²

¹ Doc. 24 iunie 1341 și 11 aug. 1347, *Documente privind istoria României*, C, XIV, vol. IV, p. 36 și 390—392; 11 aug. 1347. Cf. și Nyers, *A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV században* [Activitatea judecătorească și de emitent de documente a palatinului în secolul al XIV-lea], Kecskewét, 1934, p. 49 (presc. Nyers).

² Doc. 3 febr. 1351, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V, 23 martie 1408, *Ub.*, III, p. 456—459. Cf. și Janits, p. 46—47, 87—88. Autorul atrage atenția asupra faptului că atunci cînd în actele voievodale data este exprimată în raport cu ziua de început a adunării și cu o sărbătoare, adeseori aceste două elemente nu concordă între ele, fiind greșit calculate (p. 47). Cf. și doc. 30 ian. 1399, *Teleki*, I, p. 269 (observația editorului). Această discordanță se explică, desigur, prin deosebirea ce există, cam de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, între octavele judiciare și ale sărbătorilor (vezi mai sus, p. 79).

³ Doc. 15 oct. 1353, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V.

⁴ Doc. 23 martie 1343, *ibid.*, vol. IV, p. 119—122; 13 oct. 1362 (trei acte) *ibid.*, vol. VI; 1 mai 1375 (în cazul acesta mențiunea sorocului judiciar a dublată de data exprimată după calendarul bisericesc), *ibid.*, vol. VII.

⁵ Doc. 1 aug. 1358, *ibid.*, vol. V; 2 oct. 1412, 1412 *Ub.*, III, p. 555—557.

⁶ Statutele cap. din Oradea (din 1374), partea a II-a, titlul 3, *ibid.*, C, XIV, vol. VII; 23 apr. 1432, *Ub.*, IV, 461—462.

⁷ Doc. 10 dec. 1308—2 iulie 1310, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 71; doc. cit. din 25 apr. 1432.

⁸ Statutele citate, partea a II-a, titlul 8.

⁹ Doc. <înainte de 10 iulie> 1291, *ibid.*, C, XIII, vol. II, p. 511. Cf. *pomeridiano tempore* dintr-o însemnare din 3 mai 1532, *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, I, 1886, p. 240.

¹⁰ Doc. 11 dec. <1348>, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 685; 27 febr. 1360, Wenzel, *Magy. dipl. eml.*, II, 548—551; 10 iun. 1432, *Ub.*, IV, p. 472.

¹¹ Doc. 15 oct. 1337, *Documente privind istoria României*, C, XIV, vol. III, nr. 438 12 iun. 1373, *ibid.*, vol. VII. Cf. Grotefend, *Taschenbuch*, p. 22—23.

¹² În dreptul canonic, ziua care începea cu răsăritul soarelui se chema *dies legitimus* (Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 189 la cuv. *Tag*; idem, *Taschenbuch*, p. 22, n. 2). În documentele latino-ungare însă, sub termenul acesta se înțelegea o zi legală sau un număr de zile hotărîte de lege pentru îndeplinirea unei acțiuni juridice (Cf. de ex. doc. 27 aug. 1391, *Doc. Val.*, p. 418 8 martie 1410, *Ark. ist.*, CCVI).

după programul slujbelor religioase și a rugăciunilor zilnice (*officia*), care la început se țineau din trei în trei ore. Se distingeau șapte ore canonice, care fiind anunțate prin sunetul clopotelor, jucau un rol important nu numai în rânduiala slujbelor religioase, ci și în împărțirea zilei, în desfășurarea vieții de toate zilele a societății laice. Aceste ore canonice erau următoarele: a) *matutina* erau rugăciunile care originar se făceau imediat după miezul nopții, dar cu timpul ele se țineau tot mai spre dimineață; b) *prima* era cea dintâi slujbă de dimineață (ora 6 dim.)¹; c) *tertia* era timpul slujbei solemne (ora 9 dim.)²; d) *sexta* corespundea de obicei rugăciunilor de amiază (ora 12)³; e) *nona* era timpul rugăciunilor de după amiază (ora 3)⁴; f) *vespera* (*vespere*, mai înainte *duodecima*), vecernia, ce se ținea pe la ora 6 seara⁵; g) (*completa completorium*) era timpul rugăciunilor dinainte de apusul soarelui⁶. După asfințit se trăgea clopotele. Dar acest obicei la început n-avea o semnificație religioasă. Abia papa Ioan al XXII-lea (1316-1334) a dat dispoziții pentru rostirea cu acest prilej a rugăciunii *Ave Maria* [bucură-te, Marie]⁷.

Orele canonice, care se succedau în principiu din trei în trei ore, alcătuiau un sistem destul de larg și aproximativ pentru împărțirea zilei, la care se mai adaugă adeseori expresia *vel quasi* sau *vel circa* [sau, pe la, în jurul] pentru a face și mai vagi asemenea indicații.

În documentele seriei Transilvania se întâlnește în același timp și un sistem mult mai precis, folosit, printre alte țări apusene, în Germania⁸ și potrivit căruia se socoteau — desigur cu ajutorul ceasornicelor publice de pe turnurile primăriilor și ale bisericilor⁹ — 12 ore de la miezul nopții până la amiază, apoi tot atâtea de la amiază până la miezul nopții¹⁰.

¹ *Hora primarum vel circa*: 24 mai 1397, Hurmuzaki-Densușianu, I, p. 390 — 392.

² *in tertiis*: <10 dec. 1308—2 iul. 1310>, *Documente privind istoria României*, C, XIV, vol. I, p. 82; *hora diei tertia*: Statutele cap. din Oradea, partea a II-a, titlul 3, *ibid.*, C, XIV, vol. VII; *hora tertiarum vel quasi*: doc. 30 iun. 1414 *Ub.*, III, p. 599—601. Cf. *Teleki*, p. 504—505.

³ *Hora quasi sexta*: doc. 30 oct. 1357, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V; 22 sept., 1397, *Ub.*, III, p. 180—184.

⁴ *Hora nona vel quasi nona*: doc. 24 oct. 1351, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V.

⁵ *In vespertis*: doc. <10 ian. 1308—2 iulie 1310>, *ibid.*, C, XIV, vol. I, p. 83, 84; *ad horam vespertinam*: 31 mai 1342, *ibid.*, vol. IV, p. 92, nr. 10.

⁶ *Prime, tertie, sexte, none et completorii officii*: doc. 12 iun. 1373, *ibid.*, C, XIV, vol. VII. În Europa apuseană însă s-a ajuns treptat, până în secolul al XIII-lea, la modificarea schemei amintite, în sensul că s-a omis *sexta*, respectiv ea a fost înlocuită cu *nona*, aceasta fiind raportată deci la timpul prînzului (de unde derivă în englezește *noon* = amiază), cf. Ginzler, III, p. 89—93 (după cercetările lui G. Bilfinger). Dar această modificare nu s-a impus peste tot, după cum arată chiar materialul nostru documentar.

⁷ Doc. 8 noemb., 1342 și 20 mart. 1350, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 107—108 și 534; 2 mart. 1391. *Ub.*, III, p. 2—4; 7 mai 1423, *ibid.*, IV, p. 193—194. Cf. Ginzler, III, p. 90.

⁸ Knauz, *Kortan*, p. 13; Rühl, p. 213.

⁹ Aceste ceasornice apar în Europa apuseană începînd cu secolul al XIV-lea (Ginzler, III, p. 94).

¹⁰ *Hora undecima diei illius* [la ora a unsprezecea a aceleiași zile], doc. 19 oct. 1429, *Ub.*, IV, p. 385—386. Într-un act notarial, din 30 iunie 1414 (*ibid.*, III, p. 603), se folosește același sistem, după cum rezultă din context: *Quam citationis literam prefatus procurator hora quasi sexta... affixit in valvis sive portis ecclesie... et ibidem dimisit usque ad horam nonarum, donec summa missa ibidem fuit celebrata* [sus-zisul împunernicit a afișat pe la ora a șasea această scrisoare de chemare pe ușa sau poarta bisericii, unde a lăsat-o pînă la ora a noua, cînd s-a ținut acolo liturghia mare]. Or, această liturghie solemnă avea loc de obicei,

În sfârșit se întrebuița, deși mai rar, și sistemul italian, după care orele se numărau, începînd cu o jumătate de ceas după apusul soarelui, de la 1 în continuare pînă la 24¹.

★

Cu aceasta am trecut în revistă elementele cronologice pe care le-am întîlnit în documentele privitoare la Transilvania medievală pînă pe la mijlocul secolului al XV-lea. Aceste elemente de cronologie apuseană sînt numeroase și variate. Multiplicitatea și varietatea lor se explică nu numai prin epoca îndelungată — cam de trei secole și jumătate — îmbrățișată de materialul nostru, ci și prin felurile categorii de documente și diversitatea cancelariilor din care provine acest material, ele avînd în multe cazuri, după cum am văzut, caracteristicile, respectiv uzanțele lor proprii de datare. Dintre deosebitele sisteme cronologice, precumpănesc însă două în seria Transilvania: calendarul roman și mai ales cel bisericesc, acesta din urmă fiind folosit tot mai frecvent începînd cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Majoritatea documentelor e datată după acest calendar greoi pînă pe la mijlocul secolului al XVI-lea, de cînd utilizarea lui (desigur și sub influența umanismului, a acestei etape importante în laicizarea culturii, dar poate mai ales a protestantismului, ostil cultului sfinților), va deveni din ce în ce mai rară, cu excepția doar a unor categorii de documente, ca cele emise de locurile de adevărire sau actele judiciare ieșite din cancelaria principilor Transilvaniei.

În paginile de mai sus s-a căutat să se aplice rezultatele obținute pînă acum de studiile de cronologie la documentele privind Transilvania epocii amintite, făcîndu-se și unele rectificări, ca de exemplu în legătură cu folosirea anului domniei sau a indictionului grec. De asemenea, s-au putut aduce unele îndreptări și completări listei așa numitei *residencia exercitus regalis*. Încercarea de față a trebuit însă să stăruie în chip deosebit asupra calendarului bisericesc, dată fiind importanța acestuia în datarea documentelor referitoare la Transilvania medievală, precum și semnificația pe care unele din elementele sale specifice o pot avea, după cum am văzut, pentru interpretarea însăși a evenimentelor istorice.

după cum am arătat, la *tertia*, după sistemul orelor canonice, deci pe la ora 9 dimineața. În nici un caz ea nu putea fi celebrată la ora 3 după amiază. De aceea aici *hora nonarum* trebuie să corespundă orei 9 de dimineață.

¹ *Hora quasi XIII*: doc. 26 iul. <corect; iun.>, 1388 *Ub.*, II, p. 626—628. Cf. Knauz, *Kortan*, p. 12; Rühl, p. 212.

ANEXE

DOMNII DIN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÎNEASCĂ PÎNĂ LA 1859 ¹

Moldova

- Dragoș*, c. 1352-1353.
Sas, c. 1354 — c. 1358.
Balc, fiul lui *Sas*, 1359.
Bogdan I, din Maramureș, c. 1359—1365,
 □ la Rădăuți.
Lațcu, c. 1365 — c. 1374, □ la Rădăuți.
Petru I Mușat, c. 1374—c. 1391, □ probabil
 la m-reă Neamț.

- Roman I*, c. 1391—c. 1394, □ la Rădăuți.
Ștefan I, c. 1394-1399, † probabil în luptă
 de la Vorskla (12 aug. 1399), □ la
 Rădăuți.

Țara Romînească

- Litovoi*, ante 1247—c. 1273, voievod local
 în dreapta Oltului, moare în luptă
 cu feudații unguri.
Seneslav, voievod la Argeș, în 1247 (pro-
 babil înainte și după 1247).
Barbat, c. 1273—c. 1290.
Tihomir-Tugomir, c. 1290—c. 1310.
Basarab (Ivanco, Ioan), fiul lui *Tihomir*
 c. 1310 — † 1352, □ la Cîmpulung ².
Nicolae-Alexandru, fiul lui *Basarab I*,
 1352—† 1364 noiemb. 16, □ Cîmpu-
 lung.

- Vladislav I* (Vlaicu), fiul lui *Nicolae-*
Alexandru, 1364 noiemb. 16—c. 1377,
 asociat la domnie cu fratele său
Radu I în 1372, □ probabil la
 m-reă Vodița.
Radu I, c. 1377—c. 1383, □ la biserica
 domnească din Curtea de Argeș.
Dan I, fiul lui *Radu I*, c. 1383—1386 sept.
 (înainte de 23), căzut în luptă cu
 țarul bulgar; asociat la domnie
 cu fratele său *Mircea cel Bătrîn*,
 c. 1383—1386.
Mircea cel Bătrîn, 1386 sept. 23 — †
 1418 ian. 31, □ Gozia; asociat
 la domnie cu fiul său, *Mihail*, încă
 din anul 1408.

¹ La alcătuirea acestei liste s-au folosit datele noi furnizate de colecția *Documente privind istoria Romîniei*, seria A. și B., cum și listele publicate anterior de N. Iorga, A. Sacerdoțeanu și C. C. Giurescu. Inceputul, întreruperea sau încheierea domniei se bazează mai ales pe actele de cancelarie.

² c = circa, semnul † indică data morții, iar semnul □ arată că domnul respectiv a fost înhumat în locul ce succede semnului.

Moldova

Iuga, 1399 după aug.—1400 (înainte de 11 februarie, dată când apare documentar prima oară Alexandru cel B n).

Alexandru cel Bun, 1400 febr. 11 — † 1432 ian. 1, □ la m-reă Bistrița nemțbană.

Iliaș, 1432 ian. 1 — 1433 noiemb. (înainte de 3).

Ștefan al II-lea, 1433 noiemb.—1435 aug. (înainte de 26).

Iliaș și Ștefan al II-lea (asociați la domnie), 1435 aug. (înainte de 26) — 1442 decembr e.

Ștefan al II-lea, 1442 decembrie—1444 apr. (înainte de 26).

Ștefan al II-lea și Petru al II-lea (asociați la domnie), 1444 apr. 26 — 1445 apr. (după 5).

Ștefan al II-lea, 1445 (înainte de iul. 15)—1447 iul. 13; † ucis de Roman, □ la m-reă Neamț.

Petru al II-lea și Roman al II-lea (asociați la domnie), 1447 iul. 13 — sept. (după 15).

Roman al II-lea, 1447 (după sept. 15) — 1448 febr. 23; † 1448 iul. 2 otrăvit, □ la m-reă Bistrița.

Petru al II-lea, 1448 (după febr. 23) — 1449 mart. (înainte de 23).

Pretendent: Ciubăr (iarna 1448—1449).

Alexăndrel (Ilinho), 1449 febr. (înainte 21) — oct. 12.

Bogdan al II-lea, 1449 oct. 12 — 1451 oct. (după 17), ucis de Petru Aron la Reusenii, □ la Rădăuți.

Petru Aron, 1451 oct. (după 17) — 1452 febr. (înainte de 24).

Alexăndrel, 1452 febr. (înainte de 24) — 1454, (între ian. — aug. 24).

Petru Aron, 1454 (înainte de aug. 25) — 1455 (înainte de febr. 8).

Țara Românească

Vlad I, 1394 noiemb.—1397 ian., susținut de unii boieri mari, adversari ai politicii lui Mircea.

Mihail I, 1418 ian. 31—1420 aug. († în luptă cu Dan al II-lea).

Dan al II-lea, 1420 aug. — 1431 febr.-mart. (cu întreruperi făcute de Radu Prasnaglava).

Radu al II-lea Prasnaglava (cel Simplu sau Cap gol), 1421 mai—noiemb.; 1423 vara, 1424 înainte de 10 noiemb., 1426 mai, 1427 ian. — primăvara.

Alexandru I (Aldea), 1431 febr.-mart. — 1436 dec.

Vlad Dracul, 1436 dec.—1442 toamna; 1443 primăvara — 1446 dec.

Mircea, fiul lui Vlad Dracul, 1442, toamna — dec.

Basarab al II-lea, 1442 dec. — 1443 primăvara.

Vladislav al II-lea, fiul lui Dan II, 1446 dec. — 1456 (era † la 3 iulie), □ la m-reă Dealu.

Moldova

Alezăndrel, 1455 (înainte de febr. 8) — mai 25.

Petru Aron, 1455 mai 25—1457 apr. 14.

Ștefan cel Mare, 1457 apr. 14 — † 1504 iul. 2, □ la m-reă Putna.

Bogdan al III-lea, (cel Orb), 1504 iul. 2 — 1517 apr. 20, □ la m-reă Putna.

Pretendenți: *Petre Mîlja*, 1507—1510; *Trifăilă* + 1514 febr. 27.

Ștefăniță, 1517 apr. 20—† 1527 ian. 14, □ la m-reă Putna.

Țara Romînească

Vlad Tepeș, 1456 april.-iun. — 1462 noiemb.

Radu cel Frumos, 1462 noiemb.—1475 ian. cu întreruperi; probabil □ la m-reă Tînganu, lângă București, zidită de el. *Basarab* (cel Bătrîn) — *Laiotă* 1743 noiemb. — dec., 1474 primăvara, 1474 oct. 1475 ian.—1476 noiemb. înainte de 8).

Vlad Tepeș, 1476 înainte de 8 noiemb.—dec., ucis de boierii lui Laiotă, □ la m-reă Snagov.

Basarab Laiotă, 1476 dec.—1477 noiemb.

Basarab cel Tînăr-Țepeluș, fiul lui Basarab al II-lea, 1477 noiemb. — 1481 sept.

Mircea, sprijinit de Ștefan cel Mare, 1481.

Vlad Călugărul, 1481 sept.—noiemb. (înainte de 16).

Basarab cel Tînăr, 1481 noiemb.-1482 mart.-apr., ucis de boieri la Glogova.

Vlad Călugărul, 1482 apr.—† 1495 sept., □ la m-reă Glavacioc.

Radu cel Mare, 1495 sept. 15—† 1508 apr., □ la m-reă Dealu, lângă Tîrgoviște.

Mihnea cel Rău, 1508 apr.—1509 oct., † la Sibiu 1510 mart. 12, □ Bis. sașilor (inscripție latinească).

*Mircea*¹ 1509 oct. (înainte de 29) — 1510 ian.

Pretendent: *Danciul* fiul lui Basarab cel Tînăr, 1508.

Vlad cel Tînăr (Vlăduț), 1510 febr.—1512 ian. 23, ucis la București de Mehmet-beg, □ la m-reă Dealu.

Pretendenți: *Mircea*, fiul lui Mihnea, 1511.

Neagoe Basarab, 1512 ian. 23—† 1521 sept. 15, □ la m-reă din Curtea de Argeș.

Teodosie, 1521 sept. 15—dec.

Pretendenți: *Dan*,

Mehmet-beg. (1521—1522)

Vlad (*Dragomir Călugărul*), 1521 oct.—noiemb., 1522 ian. (†).

Radu de la Afumați, 1522 ian.—apr., iun.—aug., oct.—1523 apr. 4.

Vladislav al III-lea, 1523 apr. (după 14)—noiemb. (înainte de 8).

¹ Acesta este tatăl lui Alexandru al II-lea și Petru Șchiopul, care domnesc în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, pr.mul în Țara Romînească, al doilea în Moldova

Moldova

Petru Rareș, 1527 ian. (după 14) — 1538 sept. 18.

Ștefan Lăcustă, 1538 sept. 18 — 1540 dec. (ucis de boieri).

Alexandru Cornea, 1540 dec. — † 1541 febr., ucis de Petru Rareș.

Petru Rareș, 1541 febr. — † 1546 sept. 3, □ la m-reă Pobrata.

Iliaș al II-lea Rareș, 1546 sept. 3 — 1551 iun. 11, cînd părăsi Moldova și se duse la turci, unde trecu la islamism.

Ștefan Rareș, 1551 iun. 11 — 1552 sept. 1, ucis de boieri la Țuțora, □ la m-reă Pobrata.

Ioan Joldea, 1552 sept.

Alexandru Lăpușneanu, 1552 sfîrșitul lui sept. — 1561 noiem. 18.

Ioan Despot (Heraclidul), 1561 noiemb. 18 — 1563 noiemb. 6, ucis de Ștefan Tomșa.

Țara Romînească

Radu Bădica, 1523 noiemb. 8 — 1524 ian. (după 19), ucis de turci; □ la m-reă Dealu.

Radu de la Afumați, 1524 ian. (după 19) — iun. (înainte de 16).

Vladislav al III-ea, 1524 iun. 16 — sept.

Radu de la Afumați 1524 sept. — 1525 apr. (înainte de 19).

Vladislav al III-lea, 1525 apr. 19 — aug. 18.

Radu de la Afumați, 1525 aug. (după 18) — 1529 ian. 2, ucis la Cetățuia-Rîmnicu Vîlcii de boieri, □ la m-reă lui Neagoe Basarab din Curtea de Argeș, al cărui girere era.

Moise, 1529 ian. (după 2) — 1530 iun. (înainte de 4), ucis la Vișoara în aug., □ la m-reă Bistrița a Craioveștilor.

Vlad Inecatul, 1530 iun. — 1532 sept. (după 18), □ la m-reă Dealu.

Vlad-Vintilă de la Slatina, 1532 sept. (după 18) — † 1535 iun. (după 10), ucis de boieri lângă Craiova.

Radu Paisie (Petru de la Argeș), 1535 iun. (după 12) — 1545 mart. (înainte de 17), exilat de turci în Egipt, unde moare.

Pretendenți: Drăghici fiul lui Danciu Gogoasă, apr. 1536.

Ivan Vîezure, sept. — noiemb. 1537.

Șerban banul, mai — aug. 1539.

Lălotă Basarab, mai 1544.

Mircea Ciobanul, 1545 mart. 17 — 1552 noiemb. 16.

Radu Ilie (Haidăul), 1552 noiemb. 16 — 1553 mai (înainte de 11).

Mircea Ciobanul, 1553 mai (înainte de 11) — 1554 febr. 28 (pleacă din București în martie).

Pătrașcu cel Bun, fiul lui Radu Paisie, 1554 mart. — † 1557 dec. 26, □ la m-reă Dealu.

Mircea Ciobanul, 1558 ian. — † 1559 sept. 21, □ în bis. Curtea Veche din București, pe care a zidit-o.

Petru cel Tânăr, 1559 sept. 21 — 1568 iun. (după 8), exilat de turci în Asia Mică, unde în curînd moare

Moldova

Ștefan Tomșa, 1563 aug. (8 sau 10) — 1564 mart., ucis de poloni, la cererea turcilor, 1564 mai, □ în bis. ortodoxă sf. Maria din Liov.

Alexandru Lăpușneanu, 1563 oct. 24 (nămit, dar înscăunat în mart. 1564) — 1568 mart. (între 5—16), călugărit apoi; † 1568 mai 5, □ la m-reă Slatina.

Pretendent : *Ștefan Mîzgă*, 1566—1568.

Bogdan Lăpușneanu, 1568 martie (între 5—16) — 1572 febr.

*Ioan cel Cumplit*¹, 1572 febr. — 1574 iun. (13 sau 14); † de turci la Roșcani.

Petru Șchiopul, 1574 iun. 14—1577 noiemb. 23.

Pretendenți: Crețul, 1574.

Ioan fratele Crețului, 1575.

Ioan Potcoavă, 1577 noiemb. (după 23) — dec. (după 28), ucis de feudalii poloni la Liov 1578 iun. 16, □ în bis. rusească.

Petru Șchiopul 1578 ian. — 1579 noiemb. 21 (porunca de mazilire sosește la Iași în dec. 2).

Pretendenți : *Alexandru Potcoavă*, 1578 febr. — mart.

Constantin Potcoavă, 1578 apr. — oct.

Petru Lăpușneanu, 1578 iul.

Alexandru vodă 1579 mai.

Iancu Sasul, fiul lui *Petru Rareș*, 1579 noiemb. 21 — 1582 sept. (după 2), ucis de feudalii poloni la Liov în același an.

Pretendent : *Iliaș vodă*, 1582 iul. — aug.

Petru Șchiopul, 1582 sept. (după 2) — 1591 aug. 19, după ce e dată se refugie în Tirol; asociat la domnie cu fiul său *Ștefan*, 1589 dec. 18 — 1591 aug. 19.

Țara Romînească

Alexandru al II-lea Mircea, nepot lui *Mihnea cel Rău*, 1568 iun. 14 (vine în București la 3 iul. — 1574 apr. 30.

Vintilă, fiul lui *Pătrașcu cel Bun*, așezat în scaun la București de oastea moldoveană a lui *Ion Vodă cel Cumplit* în 1574 la începutul lunii mai (domni patru zile) și ucis de boerii lui *Alexandru*.

Alexandru al II-lea Mircea, 1574 mai — 1577 sept. (ultimul document dat de el e din 11 sept.), □ la m-reă sf. Troiță (*Radu Vodă*) din București.

Mihnea Turcitul, 1577 sept. — 1583 iulie².

¹ Din vremea acestui domn s-a introdus în Moldova stilul bizantin, cu începutul anului la 1 sept., renunțându-se la stilul 1 ianuarie, practicat în Moldova de la instituirea statului feudal.

² În oct. 1582, papa Grigorie al XIII-lea a reformat calendarul iulian (stilul vechi) și a instituit stilul nou (gregorian), anulînd diferența de zece zile ce exista la acea dată între calendarul iulian și anul solar. Am dat în aceaș tabelă cronologică a domnilor datele pe stil vechi, așa cum ele se găsesc în izvoarele interne. Pentru a transforma datele din stilul vechi în stilul nou se adaugă 10 zile pentru perioada 1582 oct. 4 — 1700 febr. 28; 11 zile pentru 1700 mart. 1 — 1800 febr. 28; 12 zile pentru 1800 mart. 1 — 1900 febr. 28 și 13 zile de la 1900 mart. 1 — 1924 oct. 1 (cînd și noi am adoptat stilul nou).

Moldova

Pretendenți : Ivan, 1587 noiemb.
Lazăr, 1591 mai.

Aron Tiranul, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, 1591 sept. — 1592 iun.

Alexandru cel Rău, 1592 iun. (n-a domnit aici, fiind trecut pe tronul Țării Românești).

Pretendent : Ionașco (conduce o răscoală a orheenilor și sorocenilor), 1592 vara.

Petru Cazacul, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, 1592 aug. — oct. 24.

Aron Tiranul, 1592 sept. 18 — 1595 apr. 24, muri apoi în închisoarea din Vinț-Transilvania, unde îl aruncase Sigismund Báthory.

Ștefan Răzvan, 1595 apr. 24 — aug., ucis de Ieremia Movilă — în dec. 1595 — la Areni lângă Suceava.

Ieremia Movilă, 1595 aug. — 1600 mai (înainte de 27).

Mihai Viteazul, 1600 mai (înainte de 27) — sept.

Locșiltori : Udrea, hatman, 1600 iunie
Andronic vistier.
Sava armaș,
Negre spătar,
Marcu vodă, 1600 iul.
Preda Buzescu,

Ieremia Movilă, 1600 sept. — † 1606 iun. 30,
□ m-rea Sucevița, ctitoria neamului său.

Simion Movilă, 1606 iun. 30 — † 1607 sept. 14, □ la m-rea Sucevița.

Țara Românească

Petru Cercel, 1583 iul. — 1585 apr. 6; ucis apoi de turci la Constantinopol.

Mihnea Turcitul, 1585 apr. (înainte de 16) — 1591 mai (după 19). Spre a nu fi ucis de turci, trecu apoi la mahomedanism.

Pretendenți: Illaș Alex. Lăpușneanu, martie 1591
Radu, fiul lui Mircea Ciobanul, martie-apr. 1591.

Ștefan Surdul, fiul lui Ion Vodă cel Cumplit, 1591 mai (după 22) — 1592 iul. (după 15).

Alexandru cel Rău, fiul lui Bogdan Lăpușneanu, 1592 aug. — 1593 sept.

Mihai Viteazul, 1593 sept. (vine la București în oct.) — 1601 aug. 9, ucis de Basta pe Cîmpia Turzii, capul □ la m-rea Dealu.

Nicolae-Pătrașcu, 1599 noiemb. — 1600 sept.

Simion Movilă, 1600 noiemb. — 1601 iul. (după 4).

Locșiltori de domn, (iul.-sept. 1601):
Radu clucer.
Stoica post.
Radu post.

Radu Mihnea, fiul lui Mihnea Turcitul, 1601 sept. — 1602 mart. ¹

Simion Movilă, 1601 noiemb. — 1602 iul.
Radu Șerban, 1602 aug. (înainte de 3) — 1610 dec.

¹ Sprijinit la domnie de turci «s-au ridicat cu Mehedinții», după spusa lui Simion Movilă. La 5 febr. 1602, Radu confirmă boierului Lupu (Mehedințeanu) cumpărături la Prunișor; actul redactat de domn în slavonește este scris de Marco log. «în scaunul domniei mele în Strehaia». Apar ca dregători: Vintilă mare ban și Stoica mare post. (Fotocopia orig. în colecția noastră).

Moldova

Mihail Movilă, fiul lui Simion, 1607 sept. 14 — oct.; noiemb. (înainte de 16) — dec. (înainte de 9), † 1608 ian. 27, □ în Țara Romînească la m-rea Dealu.

Constantin Movilă, fiul lui Ieremia, 1607 noiemb. (înainte de 27); dec. 6—1611 dec. 18, † 1612.

Ștefan al II-lea Tomșa, 1611 dec. (după 18) — 1615 noiemb. 20.

Alexandru Movilă, 1615 noiemb. 21—1616 iul.

Radu Mihnea, 1616 iul.—1619 febr. (după 9).

Gaspar Grațiani, 1619 febr. (după 9) — 1620 sept. 10, ucis de boierii moldoveni Șepilici și Dumitru Goia.

Alexandru Iliăș, 1620 sept. 10—1621 oct.

Ștefan al II-lea Tomșa, 1621 oct. — 1623 aug. (după 4).

Radu Mihnea, 1623 aug. — † 1626 ian. (după 20), căci acum dă un act din Hîrlău), □ m-rea Radu vodă — București, ctitor a sa

Miron Barnovschi-Movilă, 1626 ian. (după 20) — 1629 aug. 30 (mazilit de turci la 8 iul.)

Alexandru Coconul, 1629 aug. — 1630 apr. 29.

Moise Movilă, 1630 apr. 29 — 1631 dec. (după 5).

Alexandru Iliăș, 1631 dec. (după 5) — 1633 apr.

Miron Barnovschi-Movilă, 1633 apr., † iun. 22, ucis de turci la Constantinopol.

Moise Movilă, 1633 iun. 25 — 1634 apr.

Vasile Lupu, 1634 apr. — 1653 apr. 3.

Gheorghe Ștefan, 1653 apr. 3 — apr. 28.

Vasile Lupu, 1653 apr. 28 — iul. 8 (moare la Constantinopol în 1661).

Țara Romînească

Ocupația lui Gabriel Báthory, 1610 dec. — 1611 mart.

Radu Mihnea, 1611 mart. (la 12 intră în Tirgoviște) — mai.

Radu Șerban, 1611 iun.—septemb. (după 8), † 1620 mart. la Viena, □ catedrala sf. Ștefan, reînhumat la m-rea Comana.

Radu Mihnea, 1611 sept. 12—1616 aug.

Gavril Movilă, 1616 aug. (neconfirmat de turci).

Alexandru Iliăș, 1616 sept. — 1618 mai.

Gavril Movilă, 1618 iun. (înainte de 2) — 1620 iul. (după 22).

Radu Mihnea, 1620 aug.—1623 aug. (după 14).

Alexandru Coconul 1623 aug. (după 14) — 1627 noiembrie (după 3).

Alexandru Iliăș, 1627 noiemb. (după 3) — 1629 oct. (înainte de 15) ¹.

Leon Tomșa, 1629 oct. (înainte de 15) — 1632 iul. 21 (cînd e ridicat din București).

Radu Iliăș, 1632 iul. (după 21) — sept.

Matei Basarab, 1632 sept. — † 1654 apr. 9, □ în bis. domnească din Tirgoviște, apoi reînhumat la m-rea Arnota.

¹ În zăpisețul moșnenilor din Sularul dat lui Dumitru Dudescu vistier la 15 oct. 1629, se arată că s-a întocmit în zilele lui Alex. Iliăș «pre vreme cînd i se-au luat domnia» (cf. I. Bianu, *Documente romînești*, I, București, 1907, p. 169—170).

Moldova

- Gheorghe Ștefan*, 1653 iul. 8 — 1658 mart. 3 († 1668 la Stettin), □ la m-reă Cașin-Bacău.
- Gheorghe Ghica*, 1658 mart. 3 — 1659 noiemb. 2.
- Constantin Șerban*, 1659 noiemb. 2—21.
- Ștefăniță Lupu*, 1659 noiemb. 21—1661 ian. 17.
- Constantin Șerban*, 1661 ian. 17—febr. (înainte de 17).
- Ștefăniță Lupu*, 1661 febr. (înainte de 17) — sept. 19 (moare de tifos), □ la m-reă Trei Ierarhi-Iași.
- Eustratie Dabița*, 1661 sept. (după 19) — † 1665 sept. 11, □ la m-reă Birnova.
- Gheorghe Duca*, 1665 sept. (după 11) — 1666 mai (după 21).
- Iliș Alexandru*, 1666 mai (după 21) — 1668 noiemb. (după 8).
- Gheorghe Duca*, 1668 noiemb. (după 8) — 1672 aug. 10.
- Ștefan Petriceicu*, 1672 aug. 10—1673 noiemb.
- Dumitrașcu Cantacuzino*, 1673 noiemb.
- Ștefan Petriceicu*, 1673 dec. — 1674 febr. (după 22).
- Dumitrașcu Cantacuzino*, 1674 febr.—1675 noiemb. (înainte de 10)
- Antonie Ruset* (Rosetti), 1675 noiemb. 10—1678 noiemb.
- Gheorghe Duca*, 1678 noiemb. (după 28)—1683 dec. 25 († 1684 mart. 31 la Liv).
- Ștefan Petriceicu*, 1683 dec. 25—1684 mart.
- Dumitrașcu Cantacuzino*, 1684 ian. 29 (numit) — 1685 iun. 15.
- Constantin Cantemir*, 1685 iun. 15 — † 1693 mart. 18, □ la m-reă Mera de pe râul Milcov.
- Dimitrie Cantemir*, 1693 mart. 19 — apr. 8.
- Constantin Duca*, 1693 apr. — 1695 dec. 8.
- Pretendent: Alexandru Davidel, c. 1695 — 1697.
- Antioh Cantemir*, 1695 dec. 8—1700 sept. 14.
- Constantin Duca* (Duculeț), 1700 sept. 14—1703 iun. 15. sept.
- Caimacam: Ioan Buhuș logofăt, 1703 iun. 15—sept.
- Mihai Racoviță*, 1703 sept. — 1705 febr. 12.
- Antioh Cantemir*, 1705 febr. 12—1707 iul. 20 (primește firmanul de mazilire la Tighina și lasă caimacam pe Iordache Ruset vornicul).

Țara Românească

- Constantin Șerban*, 1654 apr. 9 — 1658 mart., † 1685 la Vaniowice.
- Mihnea al III-lea Radu*, 1658 mart. — 1659 noiemb., † 1660 mart. 26 lângă Sătmăr, otrăvit.
- Gheorghe Ghica*, 1659 noiemb. 20—1660 sept. 1.
- Grigore Ghica*, 1660 sept. 16 — 1664 noiemb. (după 27).
- Radu Leon*, 1664 dec. (înainte de 2) — 1669 mart. 3.
- Antonie vodă din Popești*, 1669 mart. 3—1672 febr. (înainte de 12).
- Grigore Ghica*, 1672 febr. — 1673 noiemb.
- Gheorghe Duca*, 1673 noiemb.—1678 noiemb. (după 22).
- Șerban Cantacuzino*, 1678 noiemb. (după 22, dar la București sosește la 6 ian. 1679) — † 1688 oct. 28, □ la m-reă Cotroceni-București.
- Constantin Brîncoveanu*, 1688 oct. 28—1714 mart. 24, (ucis de turci la Constantinopol, aug. 15; reînhumat în bis. sf. Gheorghe-Nou din București).

Moldova

Mihai Racoviță, 1707 iul. 20—1709 oct. 17.
Caimacam: Ioan Buhuș, logofăt, 1709 oct.
17—1710 ian. 25.

Nicolae Mavrocordat, 1709 noiemb. 6—1710
noiemb. 23 (cînd îi sosește la Iași
firmanul de mazilire).

Dimărie Cantemir, 1710 noiemb. 23—1711
iul. 11 (pleacă din Iași la 16), †
1723 aug. 21 la Dimitrovca, □ la
Moscova, reînhumat la Trei Ierarhi—
Iași în 1935.

Caimacami: Lupu Costachi, vornic,
Maxut post.

Antioh Jora hatman 1711 aug. 1 — sept. 9.
Gheorghe Apostol biv vel vist., sept. 10—26.

Nicolae Mavrocordat, deschide epoca domniilor
fanariote, 1711 sept. 26 (vine
la Iași la noiemb. 8)—1715 dec.
25.

Caimacam: Ioan Mavrocordat, dragomanul, 1711
sept. 26 — noiembr. 8.

Mihai Racoviță, 1715 dec. 25—1726 sept.
25.

Grigore al II-lea Ghica, fiul lui Matei,
1726 sept. 26—1733 apr.

Constantin Mavrocordat (prima domnie),
1733 apr. — 1735 noiemb. 16.

Grigore al II-lea Ghica, 1735 noiemb. 16—
1739 sept. 3.

Administrația militară rusă: generalul Mûnich
1739 sept. 3 — oct.

Grigore al II-lea Ghica, 1739 oct. — 1741
sept. 13.

Constantin Mavrocordat (a doua domnie),
1741 sept. — 1743 iul. 20 (sosește
firmanul de mazilire la Iași).

Caimacami: Sandu Sturza,

C. Razul vor.,

Costandin v. spat.; T. Paladi vist.,

Aristarh spat. 1743 sept.

Ioan Mavrocordat, 1743 iul. 20—1747 mai.

Țara Romînească

Ștefan Cantacuzino, 1714 mart. 25—1715
dec. 25 († 1716 iun. 7, ucis de
turci la Constantinopol).

Nicolae Mavrocordat, 1715 dec. 25 (la 10
febr. 1716 sosește în București) —
1716 noiemb. 14 (cînd fu luat prizonier
de un detașament nemțesc și
dus la Sibiu).

Ioan Mavrocordat, 1716 noiemb. 21 —
† 1719 febr. 23, □ la bis. Sf. Gheorghe-Nou
din București.

Nicolae Mavrocordat, 1719 mart., † 3 sept.
1730, □ la m-rea Văcărești.

Constantin Mavrocordat (prima domnie),
1730 sept. 3 — oct. (după 4).

Mihai Racoviță, 1730 oct. — 1731 oct. 13.

Constantin Mavrocordat (a doua domnie),
1731 oct. 13—1733 apr. 5.

Grigore al II-lea Ghica, 1733 apr. 5 — 1735
noiemb. 16.

Constantin Mavrocordat (a treia domnie),
1735 noiemb. 16—1741 sept. (înainte
de 5).

Mihai Racoviță, 1741 sept. — 1744 iul.

Constantin Mavrocordat (a patra domnie),
1744 iul. — 1748 apr.

Moldova

Țara Românească

- Grigore al II-lea Ghica*, 1747 mai — 1748 apr.
- Constantin Mavrocordat* (a treia domnie), 1748 apr. — 1749 aug. 20.
- Constantin Racoviță*, 1749 aug. 20 — 1753 iun. 22.
- Calmac: Iordache Stavrachi, 1749 aug. 20 — dec. 7.
- Matei Ghica*, 1753 iun. 22 — 1756 febr. 8.
- Constantin Racoviță*, 1756 febr. 8 — 1757 mart.
- Scarlat Ghica*, 1757 febr. — 1758 aug.
- Ioan Teodor Callimachi* (Calmășul) 1758 aug. — 1761 mai (înainte de 28), † □ la Constantinopol în 1780.
- Grigore Callimachi*, 1761 mai (înainte de 28) — 1764 mart. 18.
- Grigore al III-lea Ghica*, 1764 mart. 18 — 1767 ian. 23.
- Grigore Callimachi*, 1767 ian. 23 — 1769 iun. 3 (ucis de turci la Constantinopol la 28 aug. 1769).
- Constantin Mavrocordat* (a patra domnie), 1769 iun. 18 — † dec. 4 la Iași.
- Administrația militară rusă, 1769 sept. 27 — sept. 1774.
- Grigore al III-lea Ghica*, 1774 sept. 28 (sosește firmanul de numire la Iași) — 1777 oct. 1, (ucis de turci la Iași, □ bis. sf. Spiridon.
- Constantin Moruzi*, 1777 sept. 30 — 1782 mai 29.
- Alex. Mavrocordat* (Deli-bei = Prințul nebun), 1782 mai 28 — 1785 ian. 1.
- Alex. Mavrocordat* (Firaris = Fugarul), 1785 ian. 1 — 1786 dec. 3 (fuge din Iași în ian. 1787).
- Alexandru Ipsilanti*, 1787 dec. (vine în Iași la 15 ian. 1787) — 1788 apr. 8.
- Ocupația austriacă, 1787 — 1791 iulie 24 (pacea de la Șiștov).
- Grigore al II-lea Ghica*, 1748 apr. — 1752 aug. 23, □ la m-reă Pantelimon lângă București, ctit rîa lui.
- Matei Ghica*, 1752 aug. 24 (firmanul din sept. 11) — 1753 iun.
- Constantin Racoviță*, 1753 iun. — 1756 febr. 8.
- Constantin Mavrocordat* (a cincea domnie), 1756 febr. 8 — 1758 aug.
- Scarlat Ghica*, 1758 aug. — 1761 iun. 5.
- Constantin Mavrocordat* (a șasea domnie munteană), 1761 iun. 5 — 1763 martie 9.
- Constantin Racoviță*, 1763 mart. 9 — † 1764 ian. 26.
- Ștefan Racoviță*, 1764 ian. 26 — 1765 aug. 18.
- Scarlat Ghica*, 1765 aug. 18 — † 1766 dec. 2, □ bis. sf. Spiridon Nou din București, ctitoria sa.
- Alexandru Scarlat Ghica*, 1766 dec. 2 — 1768 oct. 17.
- Grigore al III-lea Ghica*. nepotul lui Grigore al II-lea Ghica, 1768 oct. 17 — 1769 noiemb. 5.
- Administrația militară rusă, 1769 noiemb. 5 — 1774 iul. 10 (data încheierii păcii de la Kuciuc Kalnargi).
- Manole (Emanuel) Giani-Ruset*, 1770 mai — 1771 oct.
- Alexandru Ipsilanti*, 1774 sept. 15 — 1782 ian. 4 (pleacă la 12 ian. 1782).
- Nicolae Caragea*, 1782 ian. 5 — 1783 iul. 6.
- Mihai Suțu*, 1783 iul. 6 — 1786 mart. (înainte de 26).
- Nicolae Mavrogheni*, 1786 mart. 26 — 1790 iun. 8 († 1790 sept. ucis de turci).
- Ocupația austriacă, 1789 noiemb. 3 — 1791 iulie 24 (pacea din Șiștov).

Moldova

Manole (Emanuel) Giani-Ruset, 1788 mai — 1789 mart. (vine la Iași la 7 iulie 1788).

Administrația militară rusă, 1788 oct. — 1791 dec. 29 (pacea de la Iași).

Ocupația austriacă, 1789 noiemb. 4 — 1791 iul. 24 (pacea de la Șîstov).

Alexandru Moruzi, 1792 mart. — dec. 30.

Mihai Suțu, 1792 dec. 30 — 1795 apr. 25.

Alexandru Callimachi, 1795 apr. 25 — 1799 mart. 7.

Constantin Ipsilanti, 1799 mart. 7 — 1801 iun. 28.

Alexandru Suțu, 1801 iun. 28 — 1802 sept. 19.

Caimacam: Iordache Canta, log. și alți boieri, 1802 sept. 19 — oct. 28.

Alexandru Moruzi, 1802 sept. 19 — 1806 aug. 12.

Scarlat Callimachi, 1806 aug. 12 — oct.

Alexandru Moruzi, 1806 oct. 5 (data firmanului de numire) — 1807 mart. 7.

Administrația militară rusă, 1806 noiemb. 17 — 1812 mai 16 (pacea de la București).

Alexandru Hangerli, 1807 mart. 7 — iul. 24.

Scarlat Callimachi, 1807 iul. 24 — 1810 iun. 1 (nu ocupă însă domnia).

Caimacam: Iordache Ruset-Roznovanu 1806 dec. 7-31, apoi mitropolitul Venimian Costache și alții, 1807 ian. 1 — 1812 iul. 26.

Scarlat Callimachi, 1812 aug. 27 — 1819 iun. 20.

Mihai Suțu, 1819 iun. 12 (data firmanului) — 1821 mart. 29.

Caimacam: postelnicii Manu și Rizo, 1819 iun. 20 — noiemb.

Caimacam: mitropolitul Vniamin Costachi, 1821 mart. 29 — mai.

Eterea lui Alexandru Ipsilante, apr. 1821.

Caimacam: Ștefan Vogoridi, numit în febr., dar așezat numai în toamna 1821 — 1822 iul. 10.

Ocupația turcească, 1821 mai 16 — 1822 iul.

Ion Sandu Sturza, 1822 iun. 9 — 1828 apr. 23

Administrația militară rusă, 1828 apr. 26 — 1834 apr.: generalul Pahlen 1828 febr. 1 — 1829

Țara Romînească

Mihai Suțu, 1791 mart. — 1793 ian.

Alexandru Moruzi, 1793 ian. (înainte de 4; soseș e, în București la 15 i n.) — 1796 aug. 17.

Alexandru Ipsilanti, 1796 aug. 17 — 1797 noiemb. 22 (firmanul de mazilire sosește în București la 28 noiemb.).

Constantin Hangerli, 1797 noiemb. 22 — 1799 febr. (ucis de turci în București la 18 febr. 1799).

Alexandru Moruzi, 1799 febr. 28 (sosește în București la 14 mart.) — 1801 oct. 8.

Mihai Suțu, 1801 oct. 8 — 1802 mai 19.

Alexandru Suțu, caimacam (era domn în Moldova), 1802 iun. 20 — aug. 18.

Constantin Ipsilanti, 1802 aug. 18 — 1806 aug. 12.

Alexandru Suțu, 1806 aug. 12 — oct. 1

Constantin Ipsilanti, 1806 oct. 3 — 1807 mai 19.

Administrația militară rusă, 1806 noiemb. 17 — 1812 mai 16 (data păcii de la București).

Alexandru Suțu, 1806 dec. 16 (numit, dar nu ocupă tronul).

Constantin Ipsilanti, 1807 iul. 27 — aug. 16. Administrația generalului Prozorovski, 1807 aug. 16 — 1808 febr., 18.

Caimacam: 1808 febr. 18 — sept. 6.

Comitetul de cinci: 1808 sept. 6 — 1809 mart.

Administrația generalului Engelhardt, vicepreședinte al divanului, 1808 mart. — 1812 mai 16.

Ioan Gheorghe Caragea, 1812 aug. 27 — 1818 sept. 29.

Alexandru Suțu, 1818 noiemb. 4 — † 1821 ian. 19.

Scarlat Callimachi, 1821 febr. — iun. (numit fără a ocupa însă efectiv tronul).

Tudor Vladimirescu, conducătorul răscoalei populare 1821 mart. — † mai 14 (ucis din porunca lui Alexandru Ipsilanti în Tîrgoviște).

Ocupația turcească, 1821 mai 16 — 1822 iunie.

Grigore al IV-lea Ghica, 1822 iunie 30 — 1828 apr. 29.

Moldova

nolemb.; generalul Pavel Kisselev, 1829 nolemb. — 1834 apr., Vicepreședinte pentru Moldova, Minciaki, apoi Mircovici.

Mihail Sturza, 1834 apr. — 1849 iun.

Grigore Alexandru Ghica, 1849 mai (numit), efectiv de la oct. 2 — 1853 oct. 18. Administrația militară rusă, 1853 oct. 18—1854 sept. 4.

Grigore Alexandru Ghica, 1854 oct. 2 — 1856 iun. 26.

Consiliul administrativ extraordinar, 1856 iul. 3—10.

Calmacami: Teodor Balș, 1856 iul. 11 — † 1857 febr. 17; apoi Nicolae Vogoride, 1857 febr. 17—1858 oct.; Ștefan Catargiu (la 1858 oct. 20 se retrage și vine I. A. Cantacuzino), V. Sturza și A. Panu, 1858 oct. — 1859 ian. 5.

Alexandru Ioan Cuza, 1859 ian. 5 ales domn al Moldovei.

Țara Românească

Administrația militară rusă, 1828 mai — 1834 apr. generalul Pahlen 1828 febr. 10 (numit) — 1829 noembrie; generalul Pavel Kisselev 1829 nolemb. — 1834 apr.

Alexandru Ghica, 1834 apr. 1 — 1842 oct. 7
Gheorghe Bibescu, 1842 dec. 20 (ales) — 1848 iun. 13.

Guvernul revoluționar provizoriu 1848 iun. 14—28.

Căimăcămia, 1848 iun. 28—30.

Guvernul revoluționar provizoriu, 1848 iun. 30—iul. 28.

Locotența domnească, 1848 iul. 28 — sept. 13 (formată din: Ion Heliade Rădulescu, N. Golescu și Cristian Tell).

Calmacam Const. Cantacuzino, 1848 sept. 13 — 1849 iun.

Barbu Știrbei, 1849 iun. 16 — 1853 oct. 17. Administrația militară rusă, 1853 oct. 17—1854 iul. 19; baron Budberg președinte al divanului, Kalinski vicepreședinte.

Ocupația turcească, 1851 iul. 27 — aug.; Halim-pașa și Derviş-pașa.

Ocupația austriacă, 1854 aug. 7—1856 mart. 13.

Barbu Știrbei, sub ocupația austriacă, 1854 sept. 23—1856, mart. 12, apoi degajat pînă la iun. 25.

Căimăcămia lui Alex. D. Ghica (fostul domn) 1856 iunie—octombrie 1858.

Căimăcămia de trei: Ioan Manu, Emanoil Băleanu și Ioan Filipescu, 1858 oct. — 1859 ian. 24 (data alegerii lui Cuza ca domn)

Alexandru Ioan Cuza, 1859 ian. 24 ales domn și în Țara Românească.

Principatele Unite, apoi România

Alexandru Ioan Cuza, 1859 ian. 24—1866 febr. 11 (detronat de reacțiune, se retrage la Heidelberg, † 1873, □ la Ruginoasa în Moldova).

VOIEVOZII, VICEVOIEVOZII, PRINCIPII ȘI GUVERNATORII TRANSILVANIEI ¹

Voievozli și vicevoievozli Transilvaniei

Mercuriu, « principele » Transilvaniei², 1111—1113 ³.

Leustăchiu (= Eustachiu), 1176.

Legforus, 1199—1200.

Eth, 1200 ⁴.

Iula (Gyula, prima oară), voievod și comite de Alba din Transilvania, 1201.

Benedict (f.l. Korlath = Conrad, prima oară), 1202—1206 ⁵.

Smaragd, 1206.

Benedict, (Windelik, a doua oară), 1208—1209.

Mihail, 1209—1212.

Bertold de Merania, arhiepiscop de Calocsa și voievod, 1212—1213.

Nicolae, 1213.

Iula (Gyula, a doua oară), voievod și comite de Solnoc, 1214.

Simion, 1215.

Ipoeh (= Ipolit), 1216—1217.

Rafael (Rafain, Rafoin), 1217—1218.

Neuka (Nevke), 1219—1221 ⁶.

Paul (f. l. Petru), 1221—1222.

Vicev. (*vicarius*): Bocha⁷.

Pousa f. l. (Soulum = Solyom, prima oară), 1227 ⁷.

¹ Vezi lămuririle privitoare la această listă mai jos p. 269—270.

Prescurtări: d. n. = din neamul (*de genere*) ; f. l. = fiul lui ; vicev. = vicevoievod ; fr. l. = fratele lui ; pr. g. = președintele guvernului (*gubernium*).

² Documente suspecte în unele privințe (Szentpétery, *Regesta*, I, nr. 43, 46 ; *Documente privind istoria României*, C, XI-XIII, vol. I, p. 2, nr. 2-3). Mențiunea din 1103 (care se găsește, între alții, la I. Lupaș, *Voievodatul Transilvaniei în sec. XII și XIII*, București, 1936, p. 12 ; vezi și lista voievozilor din anexa *Istoriei Românilor*, ed. XV, Sibiu, 1944, de același autor) se întemeiază pe data greșită a doc. din 1113 (Fejér, II, Buda, 1829, p. 41—43).

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI-XIII, vol. I, p. 19, nr. 33.

⁴ Szentpétery, *Regesta*, I, nr. 197, 224.

⁵ Forma *Szlewka* e o greșală de transumpt (Szentpétery, *Regesta*, I, nr. 364, în loc de forme indicate mai sus, singurele atestate de celelalte documente, cf. *ibid.*, nr. 353—354, 357—358, 362—366, precum și de Registrul de la Oradea, nr. 207, *Documente privind istoria României*, C, XI-XIII, vol. I, p. 93). Deci lecturile *Leuka* și *Jenka* (Pór Antal, în « Erdélyi Múzeum », X (1893), p. 5) sînt eronate.

⁶ Registrul de la Oradea, nr. 311, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XI-XIII, vol. I, p. 122.

⁷ Voievod titular în 1231 (*ibid.*, C, XI-XIII, vol. I, p. 255), cînd voievod efectiv era Iula ; Cf. Moritz Wertner, în « Archiv des Vereins f. sieb. Landeskunde » (presc. « Archiv »), 1898, p. 68.

Iula (Gyula, d. n. Rátót), 1229—1231¹.

Dionisie (f. l. Dionisie), 1233—1234.

Andrei (f. l. Serafin), 1235².

Pousa (a doua oară); 1235—1240 mart. 21)³.

Laurențiu, voievod, 1242—1252 și comite de Wolkow⁴, 1251—1252.

Ernye (Irnerius, d. n. Ákos) «fostul ban <voievod> al Transilvaniei», 1261⁵.

Ladislau, voievod și comite de Solnoc, 1263 mai 3—1264⁶; și *Nicolae* (d. n. Geregye prima oară), 1263 <1267> iun. 3⁷—1270⁸.

Matei (d.n. Csák), 1270 iun. 13—1272 aug. 3⁹.

Nicolae (d.n. Geregye, a doua oară), 1272 sept. 10—1273 mai 14¹¹.

Ioan, 1273 mai 12—1273 mai 29¹².

Nicolae (d. n. Geregye, a treia oară), 1273 iun. 7—1274 sept. 24¹³.

Matei (d.n. Csák, a doua oară), 1273—1275 iul. 27¹⁴.

Ladislau, în a doua jumătate a lui 1275¹⁵.

Ugrin (d.n. Csák), 1275 dec. 2—mijlocul 1276¹⁶.

Matei (d.n. Csák, a treia oară), 1276 aug. 9¹⁷—1277 oct. 13¹⁸; † 1284¹⁹.

Nicolae (f.l. Mauriciu, d.n. Pok, prima oară), voievod, jude al curții regale, 1277 noiembrie 10—1277 dec. 20.

Finta (d.n. Aba), 1278 noiemb. 6—1279 mart. 13²¹.

Vicev.: Robln, fiul comitelui Hermann, 1278.

¹ Szentpétery, *op. cit.*, I, nr. 586, 596.

² *Ibid.*, nr. 537.

³ *Documente privind istoria României*, C, XI—XIII, vol. I, p. 319—320.

⁴ Vukovo, azi în R.P.F. Iugoslavia.

⁵ În această epocă, Ștefan (viitorul rege Ștefan al V-lea), fiul regelui Bela IV, purta titlul de «ducele Transilvaniei» (1257—1258, 1260—1270).

⁶ *Ibid.*, vol. II, p. 66—67. Doc. 1267 <circa 15 sept.> îl amintește ca «fost voievod al Transilvaniei» (*ibid.* p. 98).

⁷ Szentpétery, *Regesta*, I, nr. 1863.

⁸ În 1263, Nicolae a fost voievod împreună cu Ladislau (Wertner, *op. cit.*, p. 54—55).

⁹ Un doc. din 1272 menționează pe un «voievod» cu numele Gyurk (*ibid.*, p. 69).

¹⁰ Karácsonyi J., *A magyar nemzetségek* [Neamurile maghiare], II, Budapesta, 1901, p. 13.

¹¹ Wertner, *op. cit.*, p. 56—57. Voievod titular, 1271. Un alt voievod titular, Herbord, tot în 1271 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 137, nr. 134; cf. p. 135, nr. 130).

¹² Pór, *op. cit.*, p. 10; Wertner, *op. cit.*, p. 57.

¹³ Pór, *op. cit.*, Karácsonyi, *op. cit.*, II, p. 14.

¹⁴ Wertner, *op. cit.*, p. 58.

¹⁵ Pór, *op. cit.*, p. 11; Wertner, *op. cit.*, p. 58—59. Doc. din 1292, citat de autorul din urmă nu arată însă, cum susține el, că acest voievod Ladislau din 1275 făcea parte din neamul Borșa, ci că un Ladislau, amintit în acel document, ca «fost voievod al Transilvaniei», era fiul lui Ladislau din neamul Borșa, ceea ce nu înseamnă același lucru (Wenzel, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* [Noul codice diplomatic pentru epoca arpadiană], X, Pesta, 1874, p. 84—85; *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 383—384. Cf. András Komáromy, în «Turul», 1892, p. 24—25.) «Voievodul» Ladislau din neamul Borșa se cheama și «de Sancto Martino», vezi mai jos).

¹⁶ Wertner, *op. cit.*, p. 59.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Pór, *op. cit.*, p. 11. Menționarea lui ca voievod în 1284 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 253; cf. Pór, *op. cit.*, p. 13) se bazează probabil pe o greșeală a ediției lui Fejér (VII, 2, Buda, 1832, p. 106—108).

¹⁹ Pór, *op. cit.*, p. 13; Karácsonyi, *op. cit.*, II, p. 296, 320.

²⁰ Karácsonyi, *op. cit.*, II, p. 438.; Knauz, *Mon. Strig.*, II, p. 76.

²¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 203, cf. Wertner, *op. cit.*, p. 60. Voievod titular, 1276 noiemb. 26: Apór (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 266). Vezi mai jos, ca voievod efectiv, 1283.

Ștefan (f.l. Tekes), 1280¹.

Roland (Lorand, d. n. Borșa, prima oară), 1282 mai 19².

Vicev.: Nicolae, 1282.

Apor (Opor), 1283³.

Roland (a doua oară), 1284. ian 1⁴—1285 ian. 13⁵.

Moise (Moius) înainte de 1289 sept. 1⁶.

Roland (a treia oară), 1288 iun. 8—1293 iul. 11⁷.

Vicev.: Ladislau, 1288 iun. 8—1291 mai 8.⁸

Locțiitorul (*gerens vices*) acestuia: comitele Benedict, 1291, mai 8.⁹

¹ Două doc., din 1278 și 1280, amintesc de un Petru, fiul lui Dominic, ca voievod titular (Wertner, *op. cit.*, p. 69—70).

² *Documente privind istoria României*, C, XIII, vol. II, p. 240—241. Karácsonyi (*op. cit.*, I, p. 206 urm.) indentifică Borșa din numele lui Roland cu Barsa, azi așezare dispărută în R.P. Ungară, spre deosebire de Borșa, sat din comit. Dăbâca (azi în raionul Gherla), localitate pusă de el în legătură cu numele «voievodului Ladislau» (vezi mai sus, p. 112. n. 15.), pe care-l consideră aceeași persoană cu «vicevoievodul» Ladislau (cf. mai jos, n. 8).

³ Voievod titular, în 1276 (vezi mai sus, p. 112, n. 21) și 1284 (Karácsonyi, *Magy. nemz.*, II, p. 430).

⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 254-255; Pór, *op. cit.*, p. 13.

⁵ Wertner, *op. cit.*, p. 62. Un doc. din 1284 menționează pe un «voievod» Nicolae, amintit în 1303, în calitate de «comite» (*ibid.*, p. 70).

⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 311; cf. Pór, *op. cit.*, p. 13.

⁷ Wertner, în «Archiv», 1899, p. 140 n. l. Doc. din 1293 oct. 6, avînd (cum se vede în orig.) începutul rupt, e atribuit tot lui Roland (*Ub.*, I, p. 193—14), dar ar putea fi de la urmașul său, voievodul Ladislau. — Voievod titular, 1294 mai 23, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 404—405; cf. Pór, *op. cit.*, p. 15). Fost voievod, 1298 iul. 29 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 392-393, cu data greșită de an; cf. Wertner, în «Erdélyi Múzeum», X (1893), p. 525). Din nou voievod titular, 1301. — În 1288 e amintit — în afara teritoriului Transilvaniei — voievodul Poka (=Paul) de Alap (Wertner, în «Archiv», 1898, p. 70).

⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 300—301, 327. Probabil identic cu *Ladislau de Babaa(!)*, *quondam vicevoivoda*, dintr-un doc. al voiev. Ladislau cu priv. la moșia Germand, circa 1291—1295 sept. 24—25 (Arh. capit. Alba-Iulia). Rezultă din Karácsonyi (*Magy. nemz.*, II, p. 268—269, 290) că tot la acest vicevoievod s-ar referi și datele, din anii 1292 și 1306, privind pe «voievodul» Ladislau, din neamul Borșa, zis și de Sancto Martino (Sînmărtin), după una din moșiile sale (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 382—383, nedatat). În colecția noastră, i se atribuie data de 1292, iar în *Ub.*, I, p. 203—205, data aproximativă: 1296—1313; Wertner, în «Archiv», 1899, p. 141, crede că e din 1306, ceea ce ni se pare probabil, dacă se compară mențiunile privitoare la Ladislau în acest document cu cele ale doc. din 1306 sept. 16 și noiemb. 18. (Cf. József Pataki, *Anjou királyaink és a két román vadaság* [Regii angevini și cele două voievodate românești], Cluj, 1944, p. 13—17). De altminteri, la același Ladislau se referă și un act din 1292, emis de capitlul din Alba Iulia (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 383—384). Identificarea lui Karácsonyi nu ni se pare convingătoare, căci numai în documentele care amintesc despre «voievodul» Ladislau e vorba de originea lui din neamul Borsa și de posesiunea Sînmărtin, nu și în cele care îl privesc pe «vicevoievodul» Ladislau. Totuși problema acestui «voievod» Ladislau rămîne deschisă, căci el nu poate fi identificat în mod sigur nici cu voievodul Ladislau din 1275 (vezi mai sus, p. 112 și n. 15), nici cu voievodul Ladislau din 1290—1315 (vezi mai jos, p. 114 și n. 1). În sfîrșit, el nu putea fi în 1292 un voievod titular, căci din doc. nedatat, citat mai sus, ca și din acela al capitlului din Alba Iulia, din 1292, rezultă că el a fost voievod efectiv al Transilvaniei. E sigur însă că în 1306, în timpul voievodatului efectiv al celui-lalt Ladislau (1296—1315), el era doar un voievod titular (Wertner, *op. cit.*, p. 141).

⁹ *Ub.*, I, p. 178—179, cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 372. Numit greșit «vicevoievodul Transilvaniei», 1291 aug. 4 (*Ub.*, I, p. 184—185). Într-un alt doc. din 1291, probabil e vorba tot de el, ca locțiitor al «vice»voievodului Ladislau (C, XII, vol. II, p. 347).

Ladislau (d. n. Kán)¹, 1294 sau 1295 sept.²—1315³.

Vicev.: 1. Ioan 296 iunie 18⁴.

2. Ehelleus (Chelleus, Elleus, Achilleus, f. l. Ehelleus de Trăscău, d. n. Ákos), 1303 iun. 9—1314 iul. 13⁵.

Nicolae (f. l. Mauriciu, a doua oară), 1315 aug. 1—1318⁶.

Doja de Debrețin (Dosa, Dausa, f. l. Andrei), voievod, comite de Solnoc și «jude delegat de rege pentru cele cinci comitate», Bihor, Szabolcs, Sătmár, Solnoc și Crasna <1318> iun. 12—1321 noiemb. 25⁷.

Vicev.: 1. Nicolae 1320 febr. 19—1329 mart. 1⁸.

2. Ehelleus de Trăscău (a doua oară) 1321 mai 6—iul. 13⁹.

Toma de Szécsény, 1322 apr. 18¹⁰—1342 aug. 27; † 1354 sept. 18¹¹. Între alte titluri:

¹ Wertner, în «Archiv», 1899, p. 116—118; Janits, p. 60. Că acest puternic voievod Ladislau nu făcea parte din familia Borșa (cum se credea de unii istorici, între ei și de I. Lupaș, *Voiev. Trans.*, p. 23) rezultă lămurit din doc. 1306 sept. 16 și noiemb. 18 (Pataki, p. 15—17), care îl disting de omonimul său, «voievodul» Ladislau de Sînmărtin, aparținând familiei amintite (asupra acestui Ladislau de Borșa, vezi mai sus, p. 113 n. 8).

² Doc. citat cca 1294—1295 sept. 24—25 (datat după mențiunea prepozitului Mihail). Doc. 1297 apr. 21, considerat mai înainte ca prima mențiune sigură a dregătoriei lui Ladislau, e un fals (ca și cel din 12 iun., același an, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 434—438, cf. *Janits*, p. 82, nr. 42).

³ Voievozi titulari: 1. Hartwig, 1294 sept. 17. — 2. Gheorghe, d. n. Borșa, 1295 iul. 25 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 414—415). — 3. Nicolae, f. l. Mauriciu, fost și viitor voievod, 1293 febr. 13—1307 oct. 10 (Fejér, VI, 1, p. 204; *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 58). — 4. Laurențiu f. l. Nicolae, d. n. Jgmând, 1294—1296 (Karácsoni, *op. cit.*, II, p. 242), 1299 febr. 19—1306 febr. 2 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 40, 46—47). — 5. Roland d. n. Borșa, 1301 ian. 15 (*ibid.*, p. 2). — 6. Simion «voievod» (= ban?), 1301 oct. 20 (*ibid.*, p. 73). — 7. Petru, 1304 aug. 24 (*ibid.*, p. 40). Wertner îl identifică cu voievodul titular din 1278—1280 (cf. mai sus, p. 113, n. 1). — 8. Ladislau, f. l. Ladislau de Borșa, 1306 (vezi mai sus, 113, n. 8). — 9. Nicolae, nepotul lui Ernye menționat mai sus, p. 112), doc. cit., 1307 oct. 10.—10. Nicolae de Văsări (Bihor) 1312, (poate identic cu Nicolae f. l. Mauriciu, amintit mai sus). — 11. Andrei, f. l. Andrei de Geoagiu, 1290 și 1291 (după un rezum. din 1413) 1303, oct. 16—1325 oct. 27 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIII, vol. II, p. 326, 327, 385; XIV, vol. I, p. 32—35, 321; vol. II, p. 167—169). Wertner și Janits (acesta în lista vicevoievozilor din anexa lucrării sale, la anul 1300!) îl consideră greșit ca vicevoievod. Tot eronat e indicat ca vicevoievod într-o mențiune târzie 1371 ian. 22, rezumată într-un doc. din 1413 oct. 27, emis de vicevoievodul Ladislau de Nădab (Arh. ist., CLXIII). Asupra acestor voievozi titulari cf. Wertner, în «Archiv», 1898, p. 71—74; *ibid.*, 1899, p. 138—145.

⁴ Doc. cu această dată, numele emitentului rupt, Arh. capit. Alba Iulia; reg. greșit la Beke, *Erd. Kápt.*, p. 23—24, nr. 39). Cf. Doc. 1304 sept. 28 *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 41.

⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 27—28, 226. Vezi mai jos.

⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 238; Wertner, în «Archiv», 1899, p. 120—121. Voievod titular și comite de Maramureș, 1319 febr. 9 (*ibid.*, C, XIV, vol. I, p. 416; Wertner, *ibid.*, p. 121). Voievod efectiv, 1277; titular și în 1293—1307, deși cu întreruperi. Alt voievod titular: Ioan de Gyos (Deușu), 1315 noiemb. 9 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 242). Vicevoievodatul lui Petru, 1316 mai 1—1318 apr. 16 (Wertner, *op. cit.*, p. 146; idem, în «Történelmi Tár» are la bază data greșită a acestor doc. în publicațiile mai vechi, în loc de 1342 mai 1 și 1348 apr. 14 (C, XIV, vol. IV, p. 77—79, 421—424). E vorba de vicevoievodul Petru (1337—1342) și de vicevoievodul Petru de Oarda (1345—1350).

⁷ *Ibid.*, C, XIV, vol. I, p. 297; vol. II, p. 23.

⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. I, p. 338—341.

⁹ *Ibid.*, C, XIV, vol. II, p. 8, 15 (în acest din urmă loc «voievod» eroare evidentă pentru «vicevoievod»). El a fost vicevoievod și în 1303—1314 (vezi mai sus). S-ar putea ca acum, sub Doja, să fie doar vicevoievod titular, adică fost vicevoievod, nefiind menționat în exercitarea funcției sale publice, ci în calitate de particular.

¹⁰ *Ibid.*, C, XIV, vol. II, p. 37. Mențiune anterioară: 1321 noiemb. 1 (*ibid.*, p. 19—20 doc. suspect).

¹¹ Karácsonyi, *op. cit.*, II, p. 268.

comite de Sibiu (1324 ian. 14—1325 febr. 9)¹, de Arad (1330), locțiitorul marelui vistier (1339—1341)².

Vicev.: 1. Mihail, 1325 apr. 20—1330 apr. 28³.

2. Simion, 1333 iul. 26—1336⁴.

3. Petru, 1337 iun. 18—1342 aug. 1⁵ și

4. Peteu (Pethew = Pető, zls Orrus, fost protonotar) 1337 dec. 10—1340 aug. 1⁶.

Nicolae (de Siroka, d. n. Aba), 1342 noiemb. 12—1344 iun. 15⁷.

Vicev.: Ladislau, 1343 febr. 9—1344 iul. 4⁸.

Stefan Lackfi (de Kerekegyház), 1344 vara⁹ — 1350 noiemb. 3; † 1353¹⁰.

Vicev.: Petru (de Oarda sau de Iara, f. I. Mihail, prima oară), 1344 dec. 13,¹¹ 1350¹²

Toma, (f. I. Petru d. m. Csór), 1351 febr. 3—1351 mai 9¹³.

Vicev.: Egidiu, 1351 martie 30, 1352 mart. 22¹⁴

Nicolae Kont (f. I. Laurențiu), 1351 dec. 6—1356 mart. 21; 1367¹⁵.

Vicev.: Ștefan (Ravasz), 1352 aug. 22—1356 iun. 13¹⁶

Andrei Lackfi (fr. I. Ștefan), 1356 apr. 6—1359 sept. 27; † sfârșitul lui 1359¹⁷.

Vicev.: Dominic (zls Machka), 1356 iun. 20—1359 sept 3¹⁸

¹ *Documente privind istoria României*, C, XIV, vol. II, p. 104—105, 140—141.

² Wertner, în «Archiv», 1899, p. 124—125. Regestul unui document din 1322 (Fejér, VIII, 2, p. 395) care îl amintește pe voievodul Toma și în calitate de comite al secuilor nu e decât o redare greșită a doc. 1322 apr. 20, unde s-a citit *Siculorum comes* în loc de *comes de Zonuk* (Ub., I, p. 361; cf. și *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 37. Toma e menționat cu titlul de «voievod» titular în 1343 mart. 10 (Fejér, IX, 1, p. 127—128). Aluzia la «răposatul Ștefan voievod», amintit în 1336 (cuprins în lista voievozilor dată de A. Sacerdoțeanu, *Îndrumări în cercetări istorice*, p. 267, n. 1, și în aceea a lui I. Lupaș, *Ist. Rom.*, anexă) se întemeiază pe un fals (cf. *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. III, p. 559). De asemenea și mențiunea unui voievod Dominic, la 1326 dec. 6 (Fejér, VIII, 3, Buda, 1832, p. 158) e suspectă (Wertner, în «Tört. Tár.», 1907, p. 178). cf. și Karácsonyi, *Hamis okl.*, p. 12.

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. II, p. 45; *Anjou*, IV, p. 484; Wertner, în «Tört. Tár.», 1907, p. 178.

⁴ *Ibid.*, C, XIV, vol. III, p. 299; Janits, anexa.

⁵ Janits, p. 60; mențiune anterioară datei 1337 aug. 27, Ub., III, p. 239; *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 98.

⁶ *Ibid.*, C, XIV, vol. III, p. 431, 541-543. Pér (*ibid.*, p. 19). Wertner, «Archiv», 1899, p. 147-148; «Tört. Tár.», 1907, p. 178) consideră pe Petru Peteu una și aceeași persoană. Janits (p. 14. 60, cf. și anexă) arată însă convingător că sînt două persoane deosebite, care au fost vicevoievozi în același timp.

⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 108-109 și 194-195.

⁸ *Ibid.*, p. 114-115 și 196 (urm. Wertner, în «Tört. Tár.», 1907, p. 178) citează greșit doc. 1344 sept. 26 (în loc de 1343 sept. 26, cf. *Teleki*, I, p. 74; *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 154-155).

⁹ Doc. <1344-1350> aug. 27 și <1344> oct. 24, *ibid.*, p. 109—110 și 214 urm.

¹⁰ Wertner, în «Tört. Tár.», 1907, p. 177. În această epocă, Ștefan, fratele regelui Ludovic I, poartă titlul de «ducele Transilvaniei» 1349 noiemb. 5—1351 oct. 18, *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. IV, p. 520; *ibid.*, vol. V,

¹¹ *Ibid.*, vol. IV, p. 220,

¹² Doc. 1349 oct. 6; două doc. circa 1350 (*ibid.* p. 508 și 526). Izvoarele narative îl menționează în 1350 iulie în campania din regatul de Neapole, împreună cu vicevoievodul Ștefan (Cf. Pór, în *Magyar nemzet története* [Istoria națiunii maghiare], Budapesta, 1895, p. 216).

¹³ *Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V, *Anjou*, V, p. 466, cf. Wertner, în «Archiv», Ub., II, p. 127, 1899, p. 128-129; *idem*, în *Tört. Tár.*, 1907., p. 177.

¹⁴ *Ibid.*, C, XIV, vol. V.

¹⁵ *Ibid.*, lista mențiunilor documentare, nr. 72; Wertner, în «Archiv», 1899, p. 130-131.

¹⁶ *Ibid.*, C, XIV, vol. V; Wertner, *op. cit.*, p. 149.

¹⁷ *Ibid.*, C, XIV, vol. V; Lista mențiunilor docum.: Wertner, *op. cit.*, p. 131; Karácsonyi, *op. cit.*, II, p. 173.

¹⁸ *Ibid.*, C, XIV, vol. V; «Dominic vicevoievodul», amintit greșit și în 1366 (*Teleki*, I, p. 196).

Dionisie Lackfi (f. I. Ștefan), voievod și comite de Solnoc, judele curții regale (1360) căpitan de Vidin, comite de Timiș, 1359 noiemb. 17—1367 ian. 30¹.

Vicev.: Petru (de Oarda, a doua oară), 1359 dec. 13 (și castelan de Hațeg, 1360 iun. 1),^a sfârșitul lui 1368 sau începutul lui 1369^a.

Nicolae Lackfi (fr. I. Dionisie), 1367 martie 12—1368 noemb. 17⁴; † sfârșitul lui 1368 sau începutul lui 1369⁵.

Emeric Lackfi (fr. I. Nicolae), 1369 febr. 17⁶—1372 sept. 29⁷; † 1375⁸.

Vicev.: Ioan (Lépes), 1369 iun. 23—1372 aug. 12⁹.

Ștefan Lackfi (fr. I. Emeric), 1373 febr. 1—1376 apr. 9¹⁰; † 1397¹¹.

Vicev.: Ladislau (f. I. Ugrin), 1373 ian. 1—1375 mai 8¹².

Ladislau de Losoncz (d. n. Tomaj), 1376 iun. 21—1391 dec. 2¹³.

Vicev.: 1. Ioan (Temes, prima oară), 1376 noiemb. 2—1385 aug. 19¹⁴.

2. Ștefan Frank (Franch), 1386 ian. 14—1386 febr. 7¹⁵.

3. Ioan (Temes a doua oară), 1386 mai 8—1389 iun. 27¹⁶.

4. Ladislau, 1390 noiemb. 8—1392 febr. 3¹⁷.

¹ *Documente privind istoria României*, C, XIV, vol. VI. Mențiunea lui Dionisie ca voievod al Transilvaniei în lista demnitarilor unui privilegiu regal din 1367 dec. 2 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VI; Wertner, *op. cit.*, p. 148) e greșită, căci în martie e atestat în această dregătorie urmașul său Nicolae (vezi mai jos), iar doc 1367 mai 8 îl arată răposat (C, XIV, vol. VI). Vicevoievodul Ioan, citat de Wertner (*op. cit.*, p. 149), pe baza unui document cu data eronată 1359 dec. 13, în realitate este vicevoievodul Ioan de Swerch, fiindcă data doc. în discuție se situează după 1398 iulie 1 (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. V, lista doc. greșit datate).

² *Ibid.*, C, XIV, vol. V.

³ Un doc. din 1368 oct. 13 îl arată pe acesta încă în exercitarea slujbei sale, de vicevoievod (I. Minea, în «Convorbiri Literare», 1910, p. 1135). Dar doc. 1369 sept. 22, emis de vicevoievodul Ioan Lépes îl amintește ca «răposatul (*condam*) Petru vicevoievodul» (*Doc. priv. ist. Rom.*, C, XIV, vol. VI). Din acest act rezultă că Ioan îndeplinea funcția de vicevoievod în 1369 iunie 23. Doc. 1369 noiemb. 13 și 28, privind pe Petru, sînt false (*ibid.*), lista doc. false. Petru, după cum se știe a căzut, împreună cu voievodul Nicolae, în războiul împotriva lui Vlaicu Vodă, în Țara Românească.

⁴ I. Minea, *Magyar-bolgár-érintkezés Nagy Lajos alatt* [Relațiile ungaro-bulgaro-române sub Ludovic cel Mare], Budapesta, 1907, p. 18; *Doc. priv. ist. Rom.*, vol. IV, lista menț. doc.

⁵ Cf. mai sus, n. 3.

⁶ Wertner, în «Tört. Tár.», 1907, p. 177.

⁷ Un document din 1372, apr. 7, amintește pe Petru Zudor «voievodul» (Holub J., în «Turul», XLII (1928), p. 128), fără îndoială o scăpare în loc de «banul», el fiind ban al Slavoniei în această epocă. Mai târziu, în 1378 și 1381—1382, el apare ca «voievod al Rusiei» (Weitner, în «Tört. Tár.», 1907, p. 179).

⁸ Kállay, *család levéltára* [Arhiva familiei K.], II, Budapesta, 1943, p. 164, nr. 1695; Wertner, în «Archiv», 1899, p. 132. În 1372 oct., 29, cînd papa îl menționează ca voievod al Transilvaniei (Theiner, *Mon. Hung.*, II, Roma, 1860, p. 129), el nu mai ținea această dregătorie, ci era palatin (doc. 1372 oct. 13, Zichy, Pesta, 1874, III, p. 472). Eroare similară în lista demnitarilor dintr-un privilegiu regal, din 1376 ian. 1 (Arch. ist., LXX).

⁹ *Doc. priv. ist. rom.*, C, XIV, vol. VI, nr. 593; *Ub.*, II, p. 390—391.

¹⁰ *Ub.*, II, p. 397—398; Zichy, III, p. 622—624. Deși senatul venețian în 1376 iun. 30, 14 aug. și sept. 7 <greșit: 5> îl amintește ca «voievod al Transilvaniei» (Hurmuzaki, VIII, București, 1894, p. 1, nr. 1-3) dregătoria aceasta era ocupată din iunie același an de către Ladislau de Losoncz (vezi mai jos). Ștefan menționat ca «voievod» (titular) și «palatin», 1387 ian. 27 și aug. 22 (Zichy, IV, Budapesta, 1878, p. 324—235; *Codex diplom. patrius*, V, Győr, 1873, p. 177—179).

¹¹ Wertner, în «Tört. Tár.», 1907, p. 177.

¹² Arh. ist., LXXXIII; Hurmuzaki-Densușianu, I₃, p. 227.

¹³ Katona, X, p. 605—613; Arch. ist., CCVI.

¹⁴ *Ub.*, III, p. 112 și n. 3; B ke, *Kolozsm. konv.*, p. 34, nr. 61.

¹⁵ *Hazai okl.*, p. 314—315; cf. Wertner, în «Archiv», 1899, p. 150.

¹⁶ Kemény, *Suppl.*, II, p. 237; Arh. ist., CXC.

¹⁷ Arh. ist., CCI; *Teleki*, I, p. 235—238 (cu data greșită: 1392 febr. 22).

Emerik Bebek (I) (Bubek de Pelsöcz, d. n. Ákos), 1392 mart. 4¹ — 1393 sep. 15².

Vicev.: Bartolomeu, 1392 oct. 6³ — 1393 noiemb. 9⁴.

Frank de Szécsény (f. l. Konya), 1393 oct. 6 — 1395 sept. 14⁵.

Vicev.: Petru (f. l. Gheorghe de Veréb), 1394 mart. 22 — 1395 sept. 26⁶.

Stibor de Stiboricz (prima oară), voievod, comite de Pojon, domn al <văii> Vagului, 1395 octomb. 9 — 1401 apr. 8⁷.

Vicev.: 1. Ioan (f. l. Petru de Oarda) 1396 ian. 27 — 1396 oct. 11⁸.

2. Ioan de Swerch (Strich), 1396 dec. 6 — 1401 ian. 24⁹.

Nicolae Csáki (de Chaak) și *Nicolae Marczali*, fiii lui Ștefan, voievozi, comiți de Solnoc și de Timiș, juzi ai cumanilor, 1401¹⁰ — 1403 mai 14¹¹.

Vicev.: Mihail, 1401 aug. 21 — 1401 aug. 24¹².

Ioan Tamási (f. l. Henric) și *Iacob Lackfi* de Santău, 1403 oct. 16 — 1409 dec. 14¹³.

Vicev.: 1. Laurențiu (f. l. Csák) și Ștefan de Nădab 1402 mai 2 — 1403 iul. 3¹⁴.

2. Ladislau de Nădab și Petru de Strigh, 1404 iun. 7 — 1406 aug. 6¹⁵.

3. Ioan de Dăbca și Petru de Strigh, 1406 (circa) noiemb. 16 — 1408 ian. 13¹⁶.

4. Ioan de Dăbca, 1408 mart. 20 — 1408-1409¹⁷.

5. Ioan de Dăbca și Ioan Geréb (Greb) de Metiș (Mártonfalva) 1408 — 1409¹⁸.

Stibor de Stiboricz (a doua oară), 1410 feb. 6 — 1414 ian. 10¹⁹.

Vicev.: Ladislau de Nădab, 1410 ian. 28 — 1415 mai 30²⁰.

Voievodatul vacant, 1414 iul. 24, oct. 10²¹.

¹ Indicația din lista demnitarilor unui privilegiu regal, cu data 1391 noiemb. 11 (Katona, XI, p. 312—315), trebuie să fie greșită.

² Rezultă din doc. 1393 sept. 26 (Mályusz, I, p. 343, nr. 3107). Firește în 1395 febr. 14 el nu mai era voievod, în ciuda unui doc. cu această dată (Zichy, IV, p. 586—587).

³ Teleki, I, p. 243; cf. Wertner, în «Archiv», 1899, p. 150.

⁴ Fejér, X, 2, p. 139-142.

⁵ Mályusz, I, p. 348, nr. 3183; *Ub.*, III, p. 578. Îndoaie că el ar fi fost voievod 1392 apr. 25 (Mályusz, I, p. 272, nr. 2488), trebuie să fie eronată. Papa Bonifaciu al IX-lea menționează greșit la 1395 apr. 1 pe un «Ladislau, voievodul Transilvaniei», (Arh. capit. Alba Iulia).

⁶ Mályusz, I, p. 376, nr. 3401; *Ub.*, III, p. 158-159.

⁷ *Ub.*, III, p. 159; Zichy, V, p. 242—243. Doc. 1595 iun. 10 considerat de Wertner (*op. cit.*, p. 137), ca prima mențiune, are data greșită, în loc de 13.6 iun. 1 (Karácsonyi, în «Tört. Tár.», 1908, p. 46—47). Voievod titular: 1404 sept. 11 (*Ub.*, III, p. 328-329); fost voievod, 1408 dec. 12 (Fejér, X, 4, p. 682 urm.).

⁸ *Ub.*, III, p. 162-163; Arh. conv. Cluj-Mănăstur, nr. 33, Bibl. Batthyaneum, Alba Iulia.

⁹ *Ub.*, III, p. 168—169; Teleki, I, 278—279. La Janits (anexă), forma greșită a numelui Strigy.

¹⁰ După L. Makkai, *Historie de la Transylvanie*, Paris, 1946 anexă (lista voievozilor).

¹¹ Teleki, I, p. 291—292. Nicolae Csáki, citat singur, 1402 sept. 22, își spune «fost» (*alias*) voievod al Transilvaniei (Csáky, I, p. 227). Nicolae Marczali emite singur ca «voievod» doc. 1403, apr. 21 (Pesty — Ortway, I, p. 330). Tot în 1403 menționat ca voievod și comite de Bihor (Janits, p. 84).

¹² Teleki, I, p. 230—231.

¹³ *Ub.*, III, p. 298; Beke, *Kolozsm. konv.*, p. 38, nr. 78.

¹⁴ *Ub.*, III, p. 298.

¹⁵ *Ibid.*, p. 313; Art. ist. D. C. I.

¹⁶ *Ub.*, III, p. 416-422, 445.

¹⁷ *Ibidem*, p. 452; «Tört. Tár.», 1889, p. 738, nr. 213.

¹⁸ Janits, anexă. Arh. stat Cluj, arh. Kemeny de Ciumburu;

¹⁹ Teleki, I, p. 354-355; Fejér, X, 5, p. 545-546. Regele Sigismund îl amintește, 1414 iul. 26, ca «răposat» (*quondam... Stiborii*), *Ub.*, p. 612. Cf. și p. 617-621. De aceea, mandatul (ordinul) adresat de regina Barbara lui Stibor, în 1414 sept. 9 («Tört. Tár.», 1896, p. 515), trebuie să poarte o dată greșită.

²⁰ «Tört. Tár.». Ioan d. Metiș: 1408. ulie 22 și aug. 2, Arh. ist., XVI, 1836, p. 731, nr. 80 (greșit Nádasi, în loc de Nadabi, Teleki, I, p. 413-415. În lista vicevoievozilor dată de J. Kemény (cf. «Transilvania», 1869, p. 84) e menționat greșit Bartolomeu în 1410.

²¹ Teleki, I, p. 400-402; *Ub.*, III, p. 631-633.

Nicolae Csáki (a doua oară), 1415 ian. 13 — înainte de 1426 mai 6¹.

Vicev.: Lorand Lépes, 1415 oct. 17—1436 sept. 2, comite de Tirnava (Kykelliev), 1434 iul. 23.²

Ladislau Csáki (f. I. Nicolae), 1426 sept. 22 — 1435 noiemb. 20³.

Ladislau Csáki și Petru Cseh (Cheeh), 1436 apr. 20 — 1437 apr. 16⁴.

Vicev.: Lorand Lépes și Dumitru de Pan (Paan), 1437 ian. 28—1437 oct. 14⁵.

Petru Cseh (a doua oară), 1437 — 1438⁶.

Vicev.: Lorand Lépes, 1437—1438.

Desideriu de Losoncz, 1438 — 1440 mai 5⁷.

Vicev.: Nicolae de Ocna Sibiului (Vizakna), 1439—1440.

Ladislau Jakcs, 1441 ianuarie 13⁸

Vicev.: Nicolae de Ocna Sibiului, Petru Szerecsen și Ladislau Buzlai, 1441.

Ioan de Hunedoara, voievod, comitele secuilor și comite de Timiș; locțiitor și căpitan general al regatului Ungariei (1445); banul Severinului și căpitanul Belgradului (1446); guvernator al Ungariei (de la 1446), și

Nicolae de Ujlak (prima oară), voievod, ban de Macva, comitele secuilor, de Timiș și de Alba (Regală) etc., voievozi împreună 1441 martie 7⁹ — 1446.

Guvernatori¹⁰: 1. Lorand Lépes (fost vicevoievod), 1444.

2. Lorand Lépes și Ioan Geréb de Vingard, 1445.

Vicev.: 1 Nicolae de Ocna Sibiului și Pancrațiu de Dindeleag (Dengelegi), 1441—1444.

2. Gheorghe Csupor de Monoszló, 1443.

Emerik Bebek (II), (de Pelsöcz) 1446—1448.

Vicev.: 1. Grigore Bodó și Nicolae de Ocna Sibiului, 1444.

2. Același și Ladislau Buzlai, 1445.

3. Nicolae de Ocna Sibiului și Marcu de Herepea, 1446.

4. Marcu de Herepea, Ștefan de Jánossy și Gheorghe de Bala, 1447.

Emerik Bebek (II) și Nicolae de Ujlak (acesta a doua oară), 1447 aprilie 4.

Emerik Bebek (II) și Ioan de Hunedoara, 1448 mai 2.

Vicev.: 1. Marcu Herepea, Nicolae Erdélyi de Șintereag (Somkerek) și Gheorghe de Bala, 1448

2. Marcu de Herepea și Gheorghe de Bala, 1448—1449.

Nicolae de Ujlak (a treia oară) și **Ioan de Rozgony**, 1450—1457.

Vicev.: 1. Marcu de Herepea și Mihail de Dormánhaza, 1449—1450.

2. Marcu de Herepea și Gheorghe, fiul lui Rikalf de Tarkö, 1450.

3. Gheorghe fiul lui Rikalf de Tarkö, 1451—1452.

4. Gh. fiul lui Rikalf de Tarkö și Branislau de Slibo 1452—1456.

5. Gh. fiul lui Rikalf de Tarkö și Ștefan Kemény de Mănăstireni (Gyerömonostor), 1456—1458.

Sebastian și Ioan de Rozgony, 1458—1460.

«Căpitan suprem al părților Transilvaniei»: Ioan Geréb de Vingard¹¹, 1458—1459.

Guvernator: Mihail Szilágyi, 1460—1461.

Vicev.: 1. Sigismund de Sártvány și Ioan Farkas de Mercurea (Szerdahely), 1459.

2- Sigismund de Sártvány și Benedict Gebhard, 1460.

¹ Ub., III, p. 641; Csáky, I, 1, p. 340-343. Din doc. 1426 oct. 13, emis de Petru, comitele secuilor, rezultă greșit că la această dată era voievod încă tot Nicolae Csáki (Ub., IV, p. 257-258) pe care actul citat din 6 mai același an îl amintește ca răposat. Oare e o confuzie cu Ladislau Csáki, urmașul său în voievodat ?

² Ub., III, p. 679-680; IV, p. 528, 616.

³ Csáky, I, 1, p. 344—345; Maria Holban — Virginia Sacerdoțeanu, *Culegere de facsimile, seria latină*, București, 19 2, pl. III (cf. și Hurmuzaki-Denusșianu, I₂, p. 592-594).

⁴ Ub., IV, p. 598-600, 629. Petru de Cseh se intitulează, în 1436 oct. 18, «voievod al Transilvaniei, comite de Bars și de Solnoc», (*Karolyi*, II, p. 180).

⁵ Ub., IV, p. 622, 643.

⁶ De aici începând lista voievozilor o dăm după L. Makkai, *op. cit.* (anexa), iar pe aceea a vicevoievozilor după Janits (anexa), dar cu îndreptări și completări.

⁷ Bánffy, I, p. 635—636. La 1441 ian. 13 «fost» voiev. al Trans. (*ibid.*, p. 637—638).

⁸ *Ibid.*, p. 639.

⁹ *Ibid.*, p. 639—641.

¹⁰ *Gubernatores*=locțiitori (în afară de vicevoievozi) ai voievozilor, în absența acestora din Transilvania (Janits, p. 15-16).

¹¹ Fost guvernator, 1445.

Sebastian de Rozgony și Nicolae de Ujlak (acesta a patra oară,) 1460.

Sebastian de Rozgony și Ladislau de Kanizsa, 1460.

Vicev.: Benedict Gebhard și Gheorghe Szentiványi, 1461—1462.

Nicolae de Ujlak (a cincea oară) și *Ioan Pongrácz de Dindeleag* (prima oară), 1462—1465.

Vicev.: Nicolae (Senior) de Ocna Sibiului (a doua oară) și Ștefan Erdélyi, 1462—1465.

*Sigismund și Ioan de Szentgyörgy (de Sancto Georgio)*¹ și *Berthold Ellerbach*, 1465—1467.

Vicev.: Nicolae de Ocna Sibiului și Ladislau de Nădăștia (Nádasdi), 1465.

Ioan Pongrácz (a doua oară) și *Nicolae Csupor de Monoszló*, 1468—1472.

Vicev.: 1. Ioan Dénesi și Ladislau de Nădăștia, 1466—1467.

2. Ioan Rédey și Dominic Bethlen (acesta prima oară) 1468—1472.

3. Ioan de Waradino, 1472 iunie 25.

Blasiu Magyar, 1473—1475.

Vicev.: 1. Petru Kis, 1475.

2. Dominic Bethlen (a doua oară), 1475—1477.

Ioan Pongrácz (a treia oară), 1476.

Petru Geréb de Vingard, 1478—1479.

Vicev.: Antonie de Chendou (Kendi), 1477—1479.

Ștefan Bathori (I), judele curții regale, voievod, 1479—1493.

Vicev.: 1. Ștefan Horváth, 1482.

2. Ioan Verböczy, 1483—1484.

3. Lazar Zsoldos, 1486².

4. Ștefan de Tileagd (Telcgdi) (acesta prima oară), 1487—1483.

Ladislau de Losonc și Bartolomeu Drágfi, 1493—1495.

Vicev.: Gheorghe Dobai, 1495.

Bartolomeu Drágfi, 1495—1499.

Vicev.: Ștefan de Tileagd (a doua oară), 1495—1498.

Petru de Szentgyörgy și de Bozin, 1499—1510 toamna.

Vicev.: 1. Petru Siklósi, 1500.

2. Leonard Barlabássy de Idrifaia (Héderfáji), 1501—1525

3. Paul Magyi (de Magh), 1502.

4. Benedict de Thur și Ladislau Schertinger, 1505 iunie 27.

5. Ladislau Schertinger, 1506—1508 martie 31.

Ioan Zápolya, 1510—1526 (rege al Ungariei, 1526—1540).

Vicev.: 1. Nicolae Turóczi, 1512—1516.

2. Nicolae Hagymás de Beregsău, 1517—1519.

3. Ștefan Szaniszlófi Bátorl, 1521—1522.

4. Ștefan Tomori de Csucs, 1523—1526.

Petru de Perény, 1526—1529.

Vicev.: Nicolae Macedonius, 1527.

Ștefan Báthori (II), 1529—1533.

Vicev.: 1. Alexa Bethlen 1530.

2. Nicolae de Tileagd, 1531.

Émeric Cibak, episcop de Oradea, guvernator 1533—1534.

Ștefan Mailat, 1534—1539.

Vicev.: Francisc Kendi, 1534.

Ștefan Mailat și Emeric Balassa, 1539—1540.

Voievodatul vacant, 1541—1551.

Ioan Sigismund Zápolya «rege ales» al Ungariei, 1540—1551, 1556 sept. 15 (cu regina Isabella); 1559 — 1571 martie 14.

Gheorghe Martinuzzi, guvernator, 1541 — † 1551 dec. 17.

Andrei Báthori, voievod, 1552 apr. 1—1553.

Ștefan Dobó și Francisc Kendi, voievozi, 1553 vara — 1556.

¹ Localitate din Ungaria superioară (azi R. Cehoslovacă).

² Deși acești trei dregători nu purtau oficial titlul de vicevoievozi, în realitate îndeplineau funcțiunile acestuia, fiind locțiitorii lui Báthori (cf. Janits, anexa). În 1486 martie 3, Șt. Horváth e amintit ca *vicemgerens officii domini waivode* (locțiitor al voievodului), Arh. ist., LXXVIII.

Principii Transilvaniei

- Ștefan Báthori*, voievod, 1571 mai 25—1575; principe, 1575—1583 (rege al Poloniei, 1575 dec. 14 — † 1586 dec. 12).
- Cristofor Báthori* (fr. I. Ștefan), voievod, 1576—1581 † mai 27.
- Sigismund Báthori* (f. I. Cristofor (prima oară), 1581 mai — 1597.
Comisarul împăratului Rudolf al II-lea, 2598.
- Maria Cristierna* (soția lui Sigismund), 1598 apr. 19—aug. 22.
- Sigismund Báthori* (a doua oară 1598 aug. 22—1599 martie.
- Andrei Báthori* (vărul lui Sigismund) 1599 mart. — † 1599 oct. 31.
- Mihai Viteazul*, *căpitan general și consilier, locțiitor* al împăratului Rudolf al II-lea în Transilvania, 1 noiem. 1599—1600 sept. (voievod al Țării Românești, 1593—1601 și al Moldovei 1600 mai — 1600 sept.).
- Sigismund Báthori* (a treia oară), 1601.
- Basta* (general al lui Rudolf al II-lea) și *Mihai Viteazul*, 1601—1601 aug. 19 (9 st. v.).
- Sigismund Báthori* (a patra oară), 1601 febr. 3—1602; † 1613.
- Generalul Basta* și comisarul lui Rudolf al II-lea, 1602—1603.
- Moise Székely*, 1603 mai — 1603 iul. 17.
- Generalul Basta* și comisarul lui Rudolf al II-lea, 1603—1604 apr.
- Ștefan Bocskai*, 1604—1606 dec. 29.
- Sigismund Rákóczi*, 1606-1608, mart. 4 (renunță); † 1608 dec. 5
- Gabriel Báthori*, 1608, mart. 7—1613 oct. 27.
- Gabriel Bethlen*, 1613 oct. 23 — † 1629 noiemb. 15.
- Caterina de Brandenburg*, 1629 noiemb. 16—1630 sept. 28.
- Ștefan Bethlen* 1630.
- Gheorghe Rákóczi I*, 1630 dec. 1—† 1648 oct. 11.
- Gheorghe Rákóczi al II-lea* (ales, 1642 febr. 19), 1648 oct. 11 — 1600 iun. 7.¹
- Francisc Rhédei*, 1657—1658.
- Acațiu Barcsai*, 1658 aug. 23 — 1660 dec. 31.
- Ioan Kemény*, 1661 ian. 1 — † ian. 22.
- Mihail Apafi I*, 1661 sept. 14 — † 1690 apr. 15.²
- Emeric Thököli*, 1690 iunie 8—1691 († 1705 sept. 13).
- Francisc Rákóczi al II -lea*, 1704 iul. 8 — 1711; † 1735 apr. 8.

Guvernatorii Transilvaniei³

- Gheorghe Bánffy (I)*, conte, 1691 febr. 7 — † 1708 noiem. 15.
- Ștefan Haller*, conte, președintele Deputațiunii Țării (*Landesdeputation*), 1709 aug. 10 — † 1710 mai 2.
- Ștefan Wesselényi*, baron, președintele Deputațiunii Țării (prima oară), 1710 mai 2—1713 mart. 31.
- Sigismund Kornis*, conte, 1713 mart. 31 — † 1731 dec. 15.
- Ștefan Vesselényi*, președintele Deputațiunii Țării (a doua oară), 1731—1732.
- Francisc Anton Wallis*, conte, pr. g., 1732 iul. — 1734 iul.; † 1737.
- Ioan Haller* (f. I. Ștefan), conte, 1734 dec. 2 — † 1755 oct. 18.

¹ Francisc Rákóczi I (f. I. Gheorghe) ales principe 1652 feb. 8; † 1676 iulie 8 (n-a stăpînit efectiv).

² Mihail Apafi II, ales principe 1681; 1713 febr. 1 (n-a stăpînit efectiv).

³ După Rolf Kutschera, *Guvernatorii Transilvaniei*, 1691—1774, Sibiu, 1943, și Helmut Klima, *Guvernatorii Transilvaniei*, 1774—1867, Sibiu, 1943 (*Biblioteca Institutului de istorie Națională a Universității din Cluj*, X — XI), cu unele completări și îndreptări.

Francisc Venceslav Wallis (vărul lui Francisc Anton), conte, pr. g., 1755 dec. — 1758 iul. 6; † 1770.

Ladislau Kemény, conte, pr. g., 1758 iul. 6 — 1762 mai 7; † 1774 dec. 8

Adolf Buccow, baron, pr. g., 1762 mai 7 — † 1764 mai 18.

Andrei Hadik, conte, pr. g., 1764 iul. 21 — 1767 oct. 20; † 1790 mart. 12.

Carol O'Donell, conte, pr. g., 1767 dec. 14 — 1770 sept. 28; † 1771 mart. 26.

Maria-Iosif Auersperg, conte, 1771 ian. 13 — 1774 iul. 6; † 1806 ian. 15.

Samuil Brukenthal, baron, pr. g. 1774 iul. 6 — 1777 iul. 16; guvernator, 1776 iul. 16 — 1787 ian. 9; † 1803 apr. 9.

Gheorghw Bánffy, (II), conte, pr. g., 1787 ian. 9 — † 1822 iul. 5.

Ioan Jósika, baron, pr. g. , 1822 sept. 11—1834 oct. 15; † 1843 mai 16.

Ferdinand d'Este, arhiduce, pr. g., 1835 febr. 6 — 1837 apr. 30; † 1850 noiem. 5.

Ioan Kornis, conte, 1838 oct. 5 — † 1840 aug 15.

Iosif Teleki, conte, 1842 ian. 8 — 1848 noiemb. 14; † 1855 febr. 16.

Emeric Mikó, conte, pr. g. (prima oară), 1848 noiem. 14—1848 dec. 22.

Ludovic Wohlgemuth, baron, 1849 iul. 11 — 1851 febr. 24; † 1851 apr. 18.

Carol Schwarzenberg, principe, 1851 apr. 29 — † 1858 iun. 25.

Frederic Liechtenstein, principe, 1858 iul. 26 — 1861 apr. 23; † 1885 mai 1.

Emeric Mikó, conte, pr. g. (a doua oară), 1860 dec. 10 — 1861 noiem. 26; † 1876 sept 16.

Ludovic Folliot de Crenneville, conte, pr. g., 1861 noiemb. 26 — 1867 apr. 2; † 1876 apr. 21.

ANII DE DOMNIE AI REGILOR UNGARIEI ¹

Dinastia arpadiană

Ștefan I cel Sfint, 1001 dec. 25 (încoronat) — 1038 aug. 15.

Petru (prima oară), 1038—1041.

Samuil, Aba, 1041 — 1044 iul.

Petru (a doua oară), 1044 — 1046.

Andrei I, 1046 sept. — 1060 dec.

Bela I, 1060 dec. 6 — sfârșitul 1063.

Solomon, sfârșitul 1063 — 1074 mart. 14.

Geza I, 1074 mijlocul lui mart. — 1077 apr. 25.

Ladislau I cel Sfint, 1077 — 1095 iul. 29.

Coloman, 1095 — 1116 febr. 3.

Ștefan al II-lea, 1116 febr. — 1131 mart. 1.

Bela al II-lea cel Orb, 1131 apr. 28 — 1141 febr. 13.

Geza al II-lea, 1141 febr. 16 — 1162 mai 31.

Ștefan al III-lea, mijlocul 1162 — 1172 mart. 4.

Ladislau al II-lea, contrarege, mijlocul 1162 — 1163 ian. 14.

Ștefan al IV-lea, contrarege, 1163 ian. 27 — 1163 apr. 11.

Bela al III-lea, 1172 mart. (încoronat 1173 ian. 13) — 1196 apr. 23

Emeric (încoronat 1182 mai 16), mijlocul 1196 — 1204 sept.

Ladislau al III-lea (încoronat 1204 aug. 26), 1204 sept. — 1205 mai 7.

Andrei al II-lea, 1205 mai 29 — 1235 sept. 21 (începînd cu anul 1223 își socotea anii de domnie din 1204 sept. de la moartea lui Emeric).

Bela al IV-lea (din 1230 amintit în documente ca «regele cel tînăr»), 1235 oct. 14 — 1270 mai 3.

Ștefan al V-lea (între 1257 — 1262, «rege, fiul întîi născut al regelui Ungariei», de la sfîrșitul anului 1262 «regele cel tînăr»), 1270 mai — 1272 aug. 6.

Ladislau al IV-lea, 1272 sept. 3 — 1290 iul. 10.

Andrei al III-lea, 1290 iul. 23 — 1301 ian. 14.

Dinastii mixte

Venceslav, 1301 aug. 27 — 1304 mijlocul lui aug. (poartă titlul de rege pînă în 1305 aug.).

Otto, 1305 dec. 6 — 1308 (poartă titlul de rege pînă la 1312 sept. 9).

¹ Cf. mai sus, p. 67—68. În cazul regilor Ungariei care stăpîneau și alte țări, dăm anii lor de domnie și în aceste țări, ani ce figurează adeseori în documente.

Carol I Robert (ales 1308 noiemb. 17), 1310 aug. 20. (încoronat) — 1342 iul. 16 (își socotea anii de domnie din 1301).

Ludovic I, cel Mare, 1342 iul. 21 — 1382 sept. 10.

Maria, 1382 sept. 17 (din 1387 mart. 31 cu Sigismund) — 1395 mai 17.

Carol al II-lea, cel Mic, 1385 dec. 31 — 1386 febr. 24.

Sigismund de Luxemburg, 1387 mart. 31 (Ungaria); 1410 sept. 20 (ales rege roman); 1414 noiembrie 8 (încoronat rege roman); 1420 iul. 28 (Boemia); 1433 mai 31 (împărat roman) — 1437 dec. 9.

Albert, 1438 — ian. 1 (Ungaria); 1438 mart. 18 (ca Albrecht II-lea, rege roman); 1438 iun. 29 (Boemia) — 1439 oct. 27.

Vladislav I, 1440 mart. 8 (încoronat 1440 iul. 17); 1434 (Polonia, ca Vladislav III) — 1444 noiemb. 10.

Înterregn 1444 — 1446.

Ioan de Hunedoara, guvernator, 1446 iun. 5 — 1453 febr. 13.

Ladislav al V-lea Postumul, 1440 mai 15 (încoronat în Ungaria); 1453 oct. 28 (Boemia) — 1457 noiemb. 23.

Matiaș I Corvin, 1458 ian. 24 (încoronat în 1464 mart. 25), 1469 mai 3 (Boemia) — 1490 apr. 6¹.

Vladislav al II-lea, 1490 iul. 15 (încoronat în sept. 18, Ungaria); 1471 aug. 22 (Boemia) — 1516 mart. 13.

Ludovic al II-lea, 1516 mart. 13 (Ungaria); 1509 mart. 11 (Boemia) — 1526 aug. 29.

Ioan I Zápolya, 1526 noiemb. 11 — 1540 iul. 22.

Ioan al II-lea Sigismund Zápolya, 1540 — 1551; 1556 sept. — 1571 mart. 14 (« rege ales » al Ungariei).

Dinastia habsburgică

Ferdinand I, 1526 dec. 16 (Ungaria); 1527 febr. 21 (Boemia); 1531 ian. 5 (rege roman); 1556 febr. 24 (împărat roman) — 1564 iul. 25.

Maximilian, 1563 sept. 8 (Ungaria); 1562 sept. 20 (ca Maximilian al II-lea, Boemia); 1562 noiemb. 24 (rege roman); 1564 iul. 25 (împărat roman) — 1576 oct. 12.

Rudolf, 1572 sept. 25 (Ungaria); 1575 sept. 22 (ca Rudolf al II-lea, Boemia); 1575 oct. 27 (rege roman); 1576 oct. 12 (împărat roman); 1608 iun. 25 st. n. (renunță la tronul Ungariei); 1611 mart. 24 st. n. (renunță la tronul Boemiei) — 1612 ian. 20 st. n.

Matiaș al II-lea, 1608 iun. 26 (Ungaria); 1611 mai 23 (Boemia); 1612 iun. 13 (împărat roman) — 1619 mart. 20.

Ferdinand al II-lea, 1618 iul. 1 (încoronat în Ungaria); 1619 mart. 20 (începutul domniei, Ungaria); 1617 iun. 29 (Boemia); 1619 aug. 28 (împărat roman) — 1637 febr. 15.

Ferdinand al III-lea, 1625 dec. 8 (încoronat în Ungaria); 1627 noiemb. 27 (Boemia); 1636 dec. 22 (rege roman); 1637 febr. 15 (împărat roman) — 1657 apr. 2.

Ferdinand al IV-lea, 1647, iun. 16 (încoronat în Ungaria); 1646 aug. 5 (Boemia), 1653 mai 24 (rege roman) — 1654 iul. 9.

Leopold I, 1655 iun. 27 (încoronat în Ungaria); 1657 apr. 2 (începutul domniei, Ungaria); 1656 sept. 14 (Boemia); 1658 iul. 18 (împărat roman) — 1705 mai 5.

Iosif I, 1687 dec. 9 (încoronat în Ungaria); 1705 mai 5 (încep. domniei, Ungaria, Boemia și ca împărat roman) — 1711 apr. 17.

¹ Pretendent la coroana ungară în această vreme: împăratul Friedrich al III-lea (1440—1493), încoronat ca rege al Ungariei 1459 martie 4.

Carol al III-lea, 1712 mai 22 (încoronat în Ungaria); 1703 sept. (Spania); 1711 apr. 17 (Boemia); 1711 oct 12 (ca împărat roman Carol al VI-lea) — 1740 oct. 20.
Maria Terezia, 1741 iunie 25 (încoronată în Ungaria); 1740 oct. 20 (împărat roman); 1743 mai 12 (Boemia) — 1780 noiemb. 29.

Dinastia de Habsburg—Lotaringia

Iosif al II-lea, 1780 noiemb. 30 (Ungaria, Boemia); 1764 mart. 27 (rege roman); 1765 aug. 18 (împărat roman) — 1790 febr. 20.
Leopold al II-lea, 1790 mart. (1790 noiemb. 15, încoronat în Ungaria); 1790 sept. 30 (împărat roman) — 1792 mart. 1.
Francisc I, 1792 mart. 1 (1792 iun. 6, încoronat în Ungaria); 1804 aug. 10 (împărat al Austriei); 1806 aug. 6 (renunță la titlul de împărat roman) — 1835 mart. 2.
Ferdinand al V-lea, 1830 (încoronat în Ungaria); 1835 mart. 2 (ca împărat al Austriei Ferdinand I); 1836 (Boemia) — 1848 mart. 2 (renunță la tron).
Francisc Iosif I, 1848 dec. 2 (1867 iun. 8, încoronat în Ungaria) — 1916 noiemb. 21.
Carol al IV-lea (I ca împărat al Austriei), 1916 dec. 30—1918 noiemb. 11 (renunță la tronul Austriei); 1918 noiemb. 13 (renunță la tronul Ungariei).

LĂSAREA LA VATRĂ A OASTEI REGALE

(Residentia exercitus regalis)¹

- 1284 circa.
 1291 după iun. 7.
 1296 după mai 1.
 1298 după oct. 23.
 1299 iul. 19.
 1308 circa.
 1318 noiemb. 15. Menționată și ca *resid. exercitus nostri* (*Dause voyavode Transilvani*)².
 1319 circa oct. 27. *Resid. exercitus magistri Philippi*³.
 1324 după iun. 17.
 1326 după iul 8. *Resid. exercitus Mykch bani*.
 1328 după mai 29.
 1329 după aug. 1.
 a) 1330 ian. 15.
 b) 1330 după sept. 22.
 a) 1332 ian. 1.
 b) 1332 după iun. 18.
 a) 1333 ian. 15.
 b) 1333 după mai 1.
 a) 1334 mart. 20.
 b) 1334 după aug. 29.
 c) 1334 după noiemb. 8.
 1335 ian. 6 (sau ian. 20).
 1336 iun. 16.
 a) 1337 ian. 13.
 b) 1337 febr. 9 *Resid. exercitus Mykch bani*.
 c) 1337 noiemb. 11.
 1338 după iul. 8.
 1339 ian. 1.
 a) 1340 ian. 1.
 b) 1340 după mai 8.
 1341 ian. 1.
 1345 după mai 1.
 a) 1346 ian. 20.
 b) 1346 noiemb. 8.
 1350 după oct. 6.
 1355 ian. 20. Menționată și ca *resid. exercitus principis Stephani*⁴.
 1357 mart. 29.
 1359 după mai 8.
 1361 după mai 8.
 a) 1362 după febr. 9.
 b) 1362 după oct. 13.
 1363 aug. 27.
 a) 1365 după febr. 24.
 b) 1365 oct. 6.
 1368 după oct. 13.
 a) 1369 aug. 27.
 b) 1369 dec. 7.
 1370 după aug. 1.
 1371 după aug. 8 și înainte de 1372 mai 8.
 1375 înainte de ian. 13.
 1394 mai 1.
 1398 după noiemb. 4.

¹ Cf. mai sus, p. 91—92.² *Anjou*, I, p. 621; cf. *Documente privind istoria României*, C, XIV, vol I, p. 301, nr. 327.³ În afară de lăsarea la vatră a oastei regale, se amintește deosebit și aceea a unor dregători: a lui Filip în acest an și aceea a banului Mykch, în 1326 și 1337 (Knauz, *Kortan*, p.261; Szentpétery, *Oklt. Napt.*, p.30).⁴ *Anjou*, VII, p. 456 și n. 1.

ANII DE PONTIFICAT AI PAPIILOR (de la 772)¹

- Adrian I*, 772 febr. 1; c. febr. 9—795 dec. 25.
Leon al III-lea, 795 dec. 26; c. dec. 27—816 mai 25.
Ștefan al V-lea, 816 iun. 22—817 ian. 24.
Pascal I, 817 ian. 25—824 febr. 11.
Eugeniu al II-lea, 824 înainte de iun. 6—827 aug. 17.
Valentin, 827.
Grigore al IV-lea, 827 dec.; c. 828 ian. 5—844 ian. 25.
Ioan, antipapă, 844.
Sergiu al II-lea, 844 ian. —847 ian. 27.
Leon al IV-lea, 847 apr. 10—855 iul. 17.
Benedict al III-lea, 855 iul. 17; c. sept. 29—858 apr. 7.
Anastasie, antipapă, 855 aug. — 855 sept. 24 (izgonit).
Nicolae I, 858 apr. 24—867 noiemb. 13.
Adrian al II-lea, 867 dec. 14—872 dec. 14.
Ioan al VIII-lea, 872 dec. 14—882 dec. 15.
Marin I, 882 dec. 28—884 mai 15.
Adrian al III-lea, 884 mai 17—955 aug.
Ștefan al VI-lea, 885 sept. —891 sept. 14.
Formosus, 891 sept. 19—896 apr. 4.
Bonifaciu al VI-lea, † 896 mai.
Ștefan al VII-lea, 896 mai —897 iul. (izgonit).
Roman, 897 iulie — 897 noiemb.
Teodor al II-lea, 897 noiemb. — 897 dec.
Ioan al IX-lea, 898 apr. —900 mai.
Benedict al IV-lea, 900 mai —903 aug.
Leon al V-lea, 903 aug. —903 sept.
Cristofor, 903 oct. —904 ian. (izgonit).
Sergiu al III-lea, 897 noiemb. sau dec.; c. 904 ian. 29—911 apr. 14.
Anastasie al III-lea, 911 ian. —913 aug.
Lando, 913 aug. —914 mart.
Ioan al X-lea, 914 mart. —928 iun. (depus); † iul.
Leon al VI-lea, 928 iun. —929 febr.
Ștefan al VIII-lea, 929 febr. —931 mart.

¹ Listă adaptată mai ales după Grotefend, *Taschenbuch*, p. 117—122, cu unele îndreptări și completări după Ludwig von Pastor, *Geschichte der Papste*, Freiburg im Breisgau, ed. din 1925—1933 (vol. I—XVI) și după alte lucrări. Vezi și lămuririle de mai jos, p. 270.

Ioan al XI-lea, 931 mart. — 936 ian.
Leon al VII-lea, 936 înainte de ian. 9—939 iul. 13.
Ștefan al IX-lea, 939 înainte de iul. 19—942 oct.
Marin al II-lea, 942 oct. 30—946 apr.
Agapit al II-lea, 946 mai 10—955 dec.
Ioan al XII-lea, 955 dec. 16—963 dec. 4 (depus); † 964 mai 14.
Leon al VIII-lea, 963 dec. 6—965 mart.
Benedict al V-lea, 964 mai 22—964 iun. (depus); † 966 iul. 4
Ioan al XIII-lea, 965 oct. 1—972 sept. 6.
Benedict al VI-lea, 973 ian. 19—974 iun.¹
Bonifaciu al VII-lea (Franco, prima oară), 974 iun. — 974 iul. (izgonit)².
Benedict al VII-lea, 974 oct. — 983 iul. 10.
Ioan al XIV-lea, 983 noiemb. sau dec. — 984 aug. 20.
Bonifaciu al VII-lea (a doua oară) 984 febr. — 985 iul.
Ioan al XV-lea, 985 aug. — 996 apr.
Grigore al V-lea, 996 mai 3—999 febr. 18.
Ioan al XVI-lea (Philagathos), antipapă, 997 mai—998 mart. (depus); † 1013.
Silvestru al II-lea (Gerbert), 999 apr. — 1003 mai 12.
Ioan al XVII-lea (Secco), 1003 iun. 13—10 3 dec. 7.
Ioan al XVIII-lea (Phasianus), 1003 circa dec. 25—1009 iun.
Sergiu al IV-lea (Petrus), 1009 iul. 31—1012 înainte de apr. 20.
Benedict al VIII-lea (Johannes), 1012 apr. 20—1024 apr. 7 sau 9.
Grigore, antipapă, 1012 iun. — sfârșitul 1012 (izgonit).
Ioan al XIX-lea (Romanus), 1024 apr. sau mai — 1032 noiemb. 6.
Benedict al IX-lea (Theophylactus, prima oară), 1032 noiemb. 12— sfârșitul 1044 (izgonit).
Silvestru al III-lea, antipapă, 1045, ian. 21—1046 dec. 20 (depus).
Benedict al IX-lea, (a doua oară), 1045 mart. 10—1045 mai 1 (renunță).
Grigore al VI-lea (Joh. Gratianus), 1045 mai 1—1046 dec. 20 (depus).
Clement al II-lea (Suidger de Bamberg), 1046 dec. 24; c. dec. 25—1047 oct. 9.
Benedict al IX-lea (a treia oară), 1047 noiemb. 8—1048 iul. 16. (izgonit); † 1055.
Damasus al II-lea (Poppo), 1047 dec. 25; c. 1048 iul. 17—1048 aug. 9.
Leon al IX-lea (Bruno Hugonis), 1048 dec.; c. 1049 febr. 12—1054 apr. 19.³
Victor al II-lea (Gebhard), 1054 sept.; c. 1055 apr. 13—1057 iul. 28.
Ștefan al X-lea (Fridericus), 1057 aug. 2; c. aug. 3—1058 mart. 29.
Benedict al X-lea (Johannes), 1058 apr. 5—1060 circa apr. (depus).
Nicolae al II-lea (Gerhard), 1058 dec.; c. 1059 ian. 24—1061 iul. 27.
Alexandru al II-lea (Anselmus), 1061 oct. 1—1073 apr. 21.
Honoriu al II-lea (Cadalus), antipapă, 1061 oct. 28—1064 mai 31 (depus).
Grigore al VII-lea (Hildebrandus), 1073 apr. 22—1085 mai 25.
Clement al III-lea (Wibertus), antipapă, 1080 iun. 25; c. 1084 mart. 24—1100 sept.
Victor al III-lea (Desiderius), 1086 mai 24; c. 1087 mai 9—1087 sept. 16.
Urban al II-lea (Odo de Châtillon), 1088 mart. 12—1099 iul. 29.
Pascal al II-lea (Raniero), 1099 aug. 13; c. aug. 14—1118 ian. 21.

¹ Al. Cartellieri, *Die Weltstellung des deutschen Reiches (911—1047)*, München-Berlin, 1932, p. 172.

² *Ibid.*, p. 195.

³ Acest papă folosește mai întâi, pe bulele sale de plumb, numărul care arată locul său în seria papilor cu același nume (Schmitz-Kallenberg, p. 94). Elementul acesta nu apare în documentele papale înseși decât în secolul al XV-lea, o dată cu brevele (*ibid.*, p. 67).

- Teodoric*, antipapă, 1100 sept. — 1100 dec.
Albert, antipapă, 1102 febr. — 1102 mart. (depus).
Silvestru al IV-lea, (Magainulfus), antipapă, 1105 noiemb. 18—1111 apr. 12 (depus).
Gelasu al II-lea, (Giovanni Caetani), 1118 ian. 24; c. mart. 10—1119 ian. 29.
Grigore al VIII-lea (Mauritius Burdinus), antipapă, 1118 mart. 8—1121 (depus); ȋdupă 1137.
Calixt al II-lea (Guy de Bourgogne), 1119 febr. 2; c. febr. 9 — 1124 dec. 13 sau 14.
Celestin al II-lea (Tebaldo Buccapeus), antipapă, 1124 dec. 15 — 1124 dec. 16 (renunȃ).
Honoriu al II-lea (Lamberto di Fagniano), 1124 dec. 16; c. dec. 21—1130 febr. 13.
Inocenȃu al II-lea (Gregorio Parapeschi), 1130 febr. 14; c. febr. 23—1143 sep. 24.
Anaclet al II-lea (Pietro Pierleoni), antipapă, 1130 febr. 14; c. febr. 23—1138 ian. 25.
Victor al IV-lea (Gregorius), antipapă, 1138 mart. 15—1139 mai 29 (renunȃ).
Celestin al II-lea (Guido di Castello), 1143 sept. 26—1144 mart. 8.
Lucius al II-lea (Gerardo dell' Orso), 1144 mart. 12—1145 febr. 15.
Eugeniu al III-lea (Pietro Bernardo), 1145 febr. 15; c. febr. 18—1153 iul. 8.
Anastasiu al IV-lea (Corrado di Suburra), 1153 iul. 12—1154 dec. 3.
Adrian al IV-lea (Nicholas Breakspear), 1154 dec. 4; c. dec. 5—1159 sept. 1.
Alexandru al III-lea (Rolando Bandinelli), 1159 sept. 7; c. sept. 20—1181 aug. 30.
Victor al IV-lea (Ottaviano di Monticelli) antipapă, 1159 sept. 7 c. oct. 4—1164 apr. 20.
Pascal al III-lea (Guido di Crema), antipapă, 1164 apr. 22 c. apr. 26—1168 sept. 20.
Calixt al III-lea (Giovanni di Strumio), antipapă, 1168 sept.—1178 aug. 29 (renunȃ).
Inocenȃu al III-lea (Lando di Sezze) antipapă, 1179 sept. 29—1180 ian. (prins).
Lucius al III-lea (Ubaldo Allucingoli), 1181 sept. 1; c. sept. 6—1185 noiemb. 25.
Urban al III-lea (Uberto Crivelli), 1185 noiemb. 25; c. dec. 15—1187 oct. 20.
Grigore al VIII-lea (Alberto di Morra), 1187 oct. 21; c. oct. 25—1187 dec. 17.
Clement al III-lea (Paolino Scolare), 1187 dec. 19; c. dec. 20—1191 sfirȃitul lui mart.
Celestin al III-lea (Giacinto Bobo), 1191 mart. 30; c. apr. 14—1198 ian. 8.
Inocenȃu al III-lea (Lotario di Segni), 1198 ian. 8; c. febr. 22—1216 iul. 16.
Honoriu al III-lea (Cencio Savelli), 1216 iul. 18; c. iul. 24—1227 mart. 18.
Grigore al IX-lea (Ugolino di Segni), 1227 mart. 19; c. mart. 21—1241 aug. 22.
Celestin al IV-lea (Goffredo Castiglione), 1241 oct. 25; c. oct. 27—1241 noiemb. 10.
Inocenȃu al IV-lea (Sinibaldo de' Fieschi), 1243 iun. 25; c. iun. 28—1254 dec. 7.
Alexandru al IV-lea (Orlando di Segni), 1254 dec. 12; c. dec. 20—1261 mai 25.
Urban al IV-lea (Jacques Pantaléon), 1261 aug. 29. c. sept. 4—1254 oct. 2.
Clement al IV-lea (Guy Foulquois le Gros), 1265 febr. 5; c. febr. 22—1268 noiemb. 29.
Grigore al X-lea (Tebaldo Visconti), 1271 sept. 1; c. 1272 mart. 27—1276 ian. 10.
Inocenȃu al V-lea (Pierre de Tarentaise), 1276 ian. 21; c. febr. 22—1276. iun. 22.
Adrian a V-lea (Ottobono de'Fieschi), 1276 iul. 11—1276 aug. 18.
Ioan al XXI-lea (Petrus Juliani), 1276 sept. 8; c. sept. 20—1277 mai 20. (De fapt «ordinalul» său e greȃit, căci ar fi trebuit să-l cheme Ioan al XX-lea).
Nicolae al III-lea (Giov. Gaetano Orsini), 1277 noiemb. 25; c. dec. 26—1280 aug. 22.
Martin al IV-lea (Simon de Brion Mompitius), 1281 febr. 22; c. mart. 23—1285 mart. 28.
Honoriu al IV-lea (Iacopo Savelli), 1285 apr. 2; c. mai 20—1287 apr. 3.
Nicolae al IV-lea (Gerolamo Masci), 1288 febr. 15; c. febr. 22—1292 apr. 4.
Celestin al V-lea (Pietro da Morrone), 1294 iul. 5; c. aug. 29—1294 dec. 13 (renunȃ); ȋ1296 mai 19.
Bonifaciu al VIII-lea (Benedetto Caetani), 1294 dec. 24; c. 1295 ian. 23—1303 oct. 12.
Benedict al XI-lea (Niccolò Boccasini), 1303 oct. 22; c. oct. 27—1304 iul. 7.

La Avignon (de la 1309)

- Clement al V-lea* (Bertrand de Got), 1305 iun. 5; c. noiemb. 14—1314 apr. 20¹.
Ioan al XXII-lea (Jacme Dueşa), 1316 aug. 7; c. sept. 5—1334 dec. 4.
Nicolae al V-lea (Pietro da Corbara), antipapă 1328 mai 12; c. mai 15—1330 iul. 25 (renunță); † 1333 oct. 16.
Benedict al XII-lea (Jacques Fournier), 1334 dec. 20; c. 1335 ian. 8—1342 apr. 25.
Clement al VI-lea (Pierre Roger), 1342 mai 7; c. mai 19—1352 dec. 6.
Inocențiu al VI-lea (Etienne D'Albert), 1352 dec. 18; c. dec. 23—1362 sept. 12.
Urban al V-lea (Guillaume de Grimoard), 1362 sept. 28; c. noiemb. 6—1370 dec. 19.
Grigore al XI-lea (Pierre Roger), 1370 dec. 30; c. 1371 ian. 5—1378 mart. 27.
Clement al VII-lea (Robert de Genève), 1378 sept. 20; c. oct. 31—1394 sept. 16.
Benedict al XIII-lea (Pedro de Luna), 1394 sept. 28; c. oct. 11; depus la 1409 iun. 5 de conciliul din Pisa, la 1417 iul. 26 de conciliul din Constanța; † 1423 mai 23².

La Roma

- Urban al VI-lea* (Bartolomeo Prignano), 1378 apr. 9; c. apr. 18—1389 oct. 15.
Bonifaciu al IX-lea (Pietro Tomacelli), 1389 noiemb. 2; c. noiembr. 9—1404 oct. 1.
Inocențiu al VII-lea (Cosimo de'Migliorati), 1404 oct. 17; c. noiemb. 11—1406 noiemb. 6.
Grigore al XII-lea (Angelo Correr), 1406, noiemb. 30; c. dec. 19; depus la 1409 iun. 5 de conciliul din Pisa, renunță în 1415 iul. 4; † 1417 oct. 18.

La Pisa

- Alexandru al V-lea* (Pietro Filargis), 1409 iun. 17; c. iul. 7—1410 mai 3.
Ion al XIII-lea (Baldassare Cossa), 1410 mai 17; c. mai 25; depus la 1415 mai 29 de conciliul din Constanța; † 1419 dec. 23³.

La Roma

- Martin al V-lea* (Oddone Colonna), 1417 noiemb. 11; c. noiemb. 21—1431 febr. 20.
Clement al VIII-lea (Gil Muñoz), antipapă, 1424—1429 iul. 26 (renunță).
Eugeniu al IV-lea (Gabriele Condulmer), 1431 mart. 3; c. mart. 11; depus la 1439 iulie 25 de conciliul din Basel—1447 febr. 23.
Felix al V-lea (Amedeo duce de Savoia), antipapă, 1439 noiemb. 5; c. 1440 iul. 24—1449 apr. 7 (renunță); † 1451 ian. 7.
Nicolae al V-lea, (Tommaso Parentucelli), 1447 mart. 6; c. mart. 19—1455 mart. 24.
Calixt al III-lea (Alonso Borja sau Borgia), 1455 apr. 8; c. apr. 20—1458 aug. 6.
Pius al II-lea (Eneas Silvio Piccolomini), 1458 aug. 19; c. sept. 3—1464 aug. 15.⁴
Paul al II-lea (Pietro Barbo), 1464 aug. 30; c. sept. 16—1471 iul. 26.
Sixt al IV-lea (Francesco della Rovere), 1471 aug. 10; c. aug. 25—1484 aug. 12.
Inocențiu al VIII-lea (Giovanni Battista Cibo), 1484 aug. 29; c. sept. 12; — 1492 iul. 25.
Alexandru al VI-lea (Rodrigo Borja sau Borgia), 1492 aug. 11; c. aug. 26—1503 aug. 18.
Pius al III-lea (Francesco Piccolomini), 1503 sept. 22; c. oct. 8—1503 oct. 18.

¹ Conradus Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi* [Ierarhia catolică a evului mediu], ed. a II-a Münster, 1913, p. 13.

² Pastor, I, p. 287.

³ *Ibid.* p. 227.

⁴ *Ibid.* II, p. 286, 753.

- Iuliu al II-lea* (Giuliano della Rovere), 1503 oct. 31¹; c. noiemb. 26—1513 febr. 20—21.
Leon al X-lea (Giov. Medici), 1513 mart. 11; c. mart. 19—1521 dec. 1.
Adrian al VI-lea (Adrian Florensz), 1522 ian. 9; c. aug. 31—1523 sept. 14.
Clement al VII-lea (Giulio Medici), 1523 noiemb. 19; c. noiemb. 26—1534 sept. 25.
Paul al III-lea (Aless. Farnese), 1534 oct. 13; c. noiemb. 1—1549 noiemb. 10.
Iuliu al III-lea (Giovan Maria del Monte), 1550 febr. 8; c. febr. 22 — 1555 mart. 23.
Marcel al II-lea (Marc. Cervini), 1555 apr. 9; c. apr. 10 — 1555 mai 1².
Paul al IV-lea (Gian. Pietro Carafa), 1555 mai 23; c. mai 26 — 1559 aug. 18.
Pius al IV-lea (Giov. Angelo Medici), 1559 dec. 25; c. 1560 ian. 6 — 1565 dec. 9.
Pius al V-lea (Antonio Michele Ghislieri), 1566 ian. 7; c. ian. 17 — 1572 mai 1.
Grigore al XIII-lea (Ugo Boncompagni), 1572 mai 13; c. mai 25 — 1585 apr. 10 st. n.
Sixtus al V-lea (Felice Peretti), 1585 apr. 24; c. mai 1 — 1590 aug. 27.
Urban al VII-lea (Giov. Batt. Castagna), 1590 sept. 15 — 1590 sept. 27.
Grigore al XIV-lea (Niccolò Sfondrati), 1590 dec. 5; c. dec. 8 — 1592 oct. 16.
Inocențiu al IX-lea (Gian Ant. Facchinetti), 1591 oct. 29; c. noiemb. 3 — 1591 dec. 30.
Clement al VIII-lea (Ippolito Aldobrandini), 1592 ian. 30; c. febr. 9 — 1605 mart. 5.
Leon al XI-lea (Aless. Medici), 1605 apr. 1; c. apr. 10 — 1605 apr. 27.
Paul al V-lea (Camillo Borghese), 1605 mai 16; c. mai 29 — 1621 ian. 28.
Grigore al XV-lea (Aless. Ludovisi), 1621 febr. 9; c. febr. 12 — 1623 iul. 8.
Urban al VIII-lea (Maffeo Barberini), 1623 aug. 6; c. sept. 29 — 1644 iul. 29.
Inocențiu al X-lea (Giambattista Pamfili), 1644 sept. 15; c. oct. 4 — 1655 ian. 7.
Alexandru al VII-lea (Fabio Chigi), 1655 apr. 7; c. apr. 28 — 1667 mai 22.
Clement al IX-lea (Giulio Rospigliosi), 1667 iun. 20; c. iun. 27 — 1669 dec. 9.
Clement al X-lea (Emilio Altieri), 1670 apr. 29 1676 iul. 22.
Inocențiu al XI-lea (Bened. Odescalchi), 1676 sept. 21 — 1689 aug. 12.
Alexandru al VIII-lea (Pietro Ottoboni), 1689 oct. 6 — 1691 febr. 1.
Inocențiu al XII-lea (Ant. Pignatelli), 1691 iul. 12; c. iul. 15 — 1700 sept. 27.
Clement al XI-lea (Giov. Franc. Albani), 1700 noiemb. 23; c. dec. 18 — 1721 mart. 19.
Inocențiu al XIII-lea (Michelangelo Conti), 1721 mai 8; c. mai 18 — 1724 mart. 7.
Benedict al XIII-lea (Vincenzo Maria Orsini), 1724 mai 29; c. iun. 4 — 1730 febr. 21.
Clement al XII-lea (Lorenzo Corsini), 1730 iul. 12; c. iul. 16 — 1740 febr. 6.
Benedict al XIV-lea (Prospero Lambertini), 1740 aug. 17; c. aug. 25 — 1758 mai 3.
Clement al XIII-lea (Carlo Rezzonico), 1758 iul. 6; c. iul. 16 — 1769 febr. 2.
Clement al XIV-lea (Giov. Vincenzo Ganganelli), 1769 mai 19; consecratio: mai 28³; coronatio iun. 4 — 1774 sept. 22.
Pius al VI-lea (Giov. Ang. Braschi), 1775 febr. 15; c. febr. 22 — 1799 aug. 29.
Pius al VII-lea (Greg. Barnaba Chiaramonti), 1800 mart. 14; c. mart. 21—1823 aug. 20.
Leon al XII-lea (Annibale della Genga), 1823 sept. 28; c. oct. 5 — 1829 febr. 10.
Pius al VIII-lea (Francesco Saverio Castiglioni), 1829 mart. 31; c. apr. 5 — 1830 noiemb. 30.
Grigore al XVI-lea (Mauro Cappelari), 1831 febr. 2; c. febr. 6 — 1846 iun. 1.
Pius al IX-lea (Giov. Maria Mastai-Ferretti), 1846 iun. 16; c. iun. 21 — 1878 febr. 7.
Leon al XIII-lea (Gioacchino Pecci), 1878 febr. 20; c. mart. 3 — 1903 iul. 20.
Pius al X-lea (Giuseppe Sarto), 1903 aug. 4; c. aug. 9 — 1914 aug. 20.
Benedict al XV-lea (Giacomo della Chiesa), 1914 sept. 3; c. sept. 6 — 1922 ian. 22.
Pius al XI-lea (Achille Ratti), 1922 febr. 6; c. febr. 12 — 1939 febr. 10.
Pius al XII-lea (Eugenio Pacelli), 1939 mart. 2; c. mart. 3.

¹ Pastor, III, p. 2, 680—681.

² Ibid., VI, p. 354.

³ Ibid., XVI, 2, p. 54-55.

**LISTA ALFABETICĂ
DE SFINȚI, SĂRBĂTORI ORTODOXE ȘI DIFERITE DENUMIRI CRONOLOGICE**

A

Ab — a unsprezecea lună din calendarul evreesc.

Ab — a douăsprezecea lună din calendarul sirian.

Acachie — 12 și 17 aprilie și 19 mai, 21 și 28 iulie, 24 octombrie.

Achepsima — 3 noiembrie.

Achila — 21 ianuarie, 14 iulie.

Achilina — 13 iunie.

Achindin — 23 august, 2 noiembrie.

Adar — a șasea lună din calendarul evreesc.

Adar — a șaptea lună din calendarul sirian.

Adormirea Maicii domnului (Uspenia) — 15 august.

Adrian — 26 august.

Aflarea capului Sf. Ioan Botezătorul — 24 februarie.

Afraat — 29 ianuarie.

African — 13 martie, 10 aprilie și 28 octombrie.

Afrodisia — 4 mai.

Afrodisie — 21 mai, 24 decembrie.

Aftonie — 22 noiembrie.

Agapia — 16 aprilie, 17 septembrie.

Agapie — 11 ianuarie, 15 martie, 21 august și 20 septembrie.

Agata (Agafia) — 5 februarie.

Agatanghel — 23 ianuarie.

Agatodor — 7 martie, 13 octombrie.

Agaton — 8 ianuarie, 20 februarie.

Agatonic — 22 august.

Agatonica — 13 octombrie.

Agatopod — 5 aprilie

Agao — 8 aprilie.

Agheu — 16 decembrie.

Agni, mucenița — 21 ianuarie.

Agripina — 23 iunie.

Ahki — a noua lună din calendarul armean.

Ahil — 15 mai.

Ahim — 1 august.

Aiuala — 1 și 2 septembrie, 3 noiembrie.

Alchiviad — 16 august.

Alexandra — 21 aprilie.

Alexandrina — 10 iunie.

Alexandru — 14 martie, 29 mai, 30 august.

Alexie — 17 martie.

Alfeu — 26 mai.

Alimpie (Alipie) — 26 noiembrie.

Amfilohie — 23 noiembrie.

Amos — 15 iunie.

Amplie — 31 octombrie.

Amun — 1 septembrie, 7 decembrie.

Amorosie — 7 decembrie.

Ana — 3 februarie, 9 septembrie.

Ana (adormirea) — 25 iulie.

Ana (zămislirea) — 9 decembrie.

Anania — 1 octombrie, 17 decembrie.

Anastasia — 29 octombrie, 22 decembrie.

Anastase — 22 ianuarie, 10 februarie.

Anatolie — 23 aprilie, 3 iulie.

Andrea (Indrea, Undrea) — nume pop.¹ al lunii decembrie.

Andrei — 18 și 28 mai, 30 iunie, 4 iulie, 19 august, 17 octombrie, 30 noiembrie.

¹ Prescurtări: *pop.* = popular; *rev.* = revoluției; *sf.* = sfintul; *osl.* = vechi slav

Andronic — 17 mai, 30 iulie, 9 și 12 octombrie.

Anempodist — 2 noiembrie.

Anghel — 1 septembrie, 3 decembrie.

Anichit — 12 august.

Anisia — 30 decembrie.

Anthesterion — a opta lună din calendarul grec.

Antigon — 13 octombrie.

Antim — 3 septembrie.

Antioh — 23 februarie, 8 iulie.

Antipa — 11 aprilie.

Antipatru — 29 aprilie.

Antonie — 17 ianuarie, 1 august.

Antonin — 23 februarie, 20 aprilie, 9 august.

Antonina — 10 iunie.

Antusa — 22 februarie, 27 august.

Apellaos — a doua lună din calendarul macedonean.

Apfia — 19 februarie.

Apfie — 22 noiembrie.

Apolinaria — 4 ianuarie.

Apolinarie — 23 iulie.

Apolonie — 14 decembrie.

Arats — a șasea lună din calendarul armean.

Arcadie — 26 ianuarie, 6 și 7 martie.

Areta — 24 octombrie.

Arghir — 11 mai.

Arghira — 30 aprilie.

Arhip — 19 februarie, 22 noiembrie.

Ariadna — 18 septembrie.

Arian — 14 decembrie.

Arieki — a opta lună din calendarul armean.

Aristarkh — 15 aprilie, 27 septembrie.

Aristion — 3 septembrie.

Aristovul — 31 octombrie.

Arsachie — 11 octombrie.

Arminden — nume popular pentru ziua de 1 mai (vsl. *Ijeremiinüdin* = ziua lui Ieremia), care se serbează la 1 mai.

Arsenie — 19 ianuarie, 8 mai, 13 decembrie.

Artema — 29 aprilie.

Artemie — 20 octombrie.

Artemisios — a șaptea lună din calendarul macedonean.

Artemon — 13 aprilie.

Asinerit — 8 aprilie, 19 iunie.

Atanasia — 31 ianuarie, 9 octombrie.

Atanasie — 18 ianuarie, 2 și 4 mai, 5 iulie, 29 octombrie.

Athyr — a treia lună din calendarul egiptean.

Atinoghen — 16 iulie.

Audnaios — a treia lună din calendarul macedonean.

Augustin — 15 iunie.

Avacum — 2 decembrie.

Avdeu, 5 septembrie.

Avdie — 19 noiembrie.

Averchie — 22 octombrie.

Avim — 1 august.

Aviv — 29 ianuarie, 15 noiembrie.

Aвраам — 9 octombrie.

Avramie — 29 octombrie.

Aotonom — 12 septembrie.

Avxentie — 25 ianuarie, 14 februarie, 13 decembrie.

Azaria — 3 februarie, 17 decembrie.

B

Barbara — 4 decembrie.

Blandina — 25 iulie.

Berbecele (Aries) — zodie (18 martie — 16 aprilie).

Blagoveštenie — numire pop. pentru sărbătoarea buna vestire, 25 martie.

Boboteaza — numire pop. pentru Botezul domnului, 6 ianuarie.

Boedromion — a treia lună din calendarul grec.

Bogoiavlenie, vsl. — ziua arătării domnului (boboteaza), 6 ianuarie.

Bonițaciu — 19 decembrie.

Brumaire — a doua lună din calendarul revoluției franceze.

Brumar — nume popular al lunii noiembrie.

Brumărel — nume popular al lunii octombrie.

Buna vestire — sărbătoare la 25 martie.

C

Calinic — 29 iulie, 29 august, 14 decembrie.

Caliope — 7 aprilie.

Calist — 6 martie, 20 iunie.

Calista — 1 septembrie.
Calistrat — 27 septembrie.
Candid — 21 ianuarie.
Canun I — a patra lună din calendarul sirian.
Canun II — a cincea lună din calendarul sirian.
Capitolina — 27 octombrie.
Capiton — 7 martie, 12 august.
Capricornul (Capricornus) — zodie în decembrie — ianuarie.
Carion — 1 februarie, 24 noiembrie.
Carp — 26 mai, 13 octombrie.
Casian — 29 februarie.
Casina — 7 noiembrie.
Castian, 25 ianuarie,
Castor — 12 august, 18 septembrie, 18 decembrie.
Castul — 18 decembrie.
Catidian — 5 august.
Catun — 1 august.
Cărintar — nume popular al lunii ianuarie.
Cecilia — 22 noiembrie.
Celestin — 8 aprilie, 25 mai.
Cetverg — ziua din săptămână joi, la ruși.
Chelsie — 8 ianuarie, 21 iunie, 14 octombrie.
Chesar — 8 decembrie.
Chesarie — 9 martie, 20 aprilie, 7 octombrie, 1 noiembrie.
Chintilian — 28 aprilie.
Chiprian — 2 octombrie.
Chiriac — 29 septembrie, 1 august, 27 octombrie.
Chiriaca — 7 iulie.
Chiriachi — duminică, la greci.
Chiric — 15 iulie.
Chiril — 18 ianuarie, 18 și 29 martie, 9 iunie, 29 octombrie, 2 decembrie.
Chiru — 31 ianuarie, 28 iunie.
Choiak — a 4 lună din calendarul egiptean.
Cina cea de taină — joi înainte de paști.
Cireșar — nume popular al lunii iunie.
Claudia — 20 martie, 18 mai.
Claudiu — 31 ianuarie, 5 aprilie, 3 iunie, 18 decembrie.
Cleonic — 3 martie.
Cleopa — 30 octombrie.
Climent — 23 ianuarie, 30 aprilie, 24 noiembrie.

Codrat — 10 martie, 7 mai, 21 septembrie.
Comod — 30 ianuarie.
Conon — 5 martie.
Constantie — 26 decembrie.
Constantin — 6 martie, 21 mai, 29 iulie, 4 august.
Cornilie — 13 septembrie.
Cosma — 1 iulie, 17 octombrie, 1 noiembrie.
Crescent — 15 aprilie, 30 iulie.
Cristina — 13 martie, 24 iulie.
Cuartos — 10 noiembrie.
Cumpăna (Libra) — zodie în septembrie — octombrie.
Cuptor — nume pop. al lunii iulie.

D

Dada — 28 aprilie, 2 august.
Daisios — a opta lună din calendarul macedonean.
Dalmat — 3 august.
Damaschin — 16 ianuarie, 13 noiembrie.
Damian — 1 iulie, 17 octombrie, 1 noiembrie.
Daniil — 11 și 17 decembrie.
Daria — 19 martie.
David — 26 iunie și duminică după Nașterea domnului.
Deotera — luni, la greci.
Dima — 12 aprilie.
Dimitrie — 26 și 27 octombrie.
Diodor — 5 aprilie și 11 septembrie.
Dioghen — 5 decembrie.
Diomid — 16 august, 11 sept.
Dionisie — 18 mai, 3 iunie, 4 august, 3 octombrie.
Dios (Diá) — 19 iulie.
Dios — prima lună din calendarul macedonean (începe la 1 noiembrie.)
Dioscor — 11 mai, 13 octombrie.
Disiderie — 21 aprilie.
Doamna — 2 noiembrie, 28 decembrie.
Dometian — 10 ianuarie.
Dometie — 8 martie, 7 august, 16 octombrie, 7 decembrie.
Domnica — 8 ianuarie, 1 martie.
Domnin — 1 octombrie, 5 nov.
Domnina — 5 ianuarie, 4 octombrie.
Donat — 30 aprilie, 28 iunie, 4 iulie.
Dorimedont — 19 și 29 septembrie.
Doroftei — 5 iunie, 13 aug., 5 noiembrie.

Dositei — 13 august.

Drăgaica — nume popular pentru sărbătoarea nașterii sf. Ioan, 24 iunie.

Drethari — a patra lună din calendarul armean.

Duca — 24 aprilie.

Duminica Vameșului — a zecea înainte de paști.

Duminica Fiului risipitor — a noua înainte de paști.

Duminica lăsatul secului de carne — a opta înainte de paști.

Duminica lăsatul secului de brânză — a șaptea înainte de paști.

Duminica Ortodoxiei — prima a postului mare.

Duminica sf. Grigore Palamă — a doua a postului mare.

Duminica sf. cruci — a treia a postului mare.

Duminica sf. Ioan Scărarul — a patra a postului mare.

Duminica Maria Egipteanca — a cincea a postului mare.

Duminica Floriilor — a șasea a postului mare.

Duminica Învierii — paștile.

Duminica Tomii — prima după paști.

Duminica Mironosișelor — a doua după paști.

Duminica Slăbănogului — a treia după paști.

Duminica Samaritanenilor — a patra după paști.

Duminica Orbului — a cincea după paști.

Duminica sf. Părinți — a șasea după paști.

Duminica Rusaliilor — a șaptea după paști.

Duminica Tuturor sfinților — prima după rusalii.

Duminica Chemarea învâțăceilor — a doua după rusalii.

Duminica Lumina corpului — a treia după rusalii.

Duminica Sutașului — a patra după rusalii.

Duminica Gadarenilor — a cincea după rusalii.

Duminica Paralicului — a șasea după rusalii.

Duminica celor doi Orbi și un mut — a șaptea după rusalii.

Duminica săturarea celor 5 000 — a opta după rusalii.

Duminica Iisus pe mare — a noua după rusalii.

Duminica Lunatecului — a zecea după rusalii.

Duminica Servitorul nedrept — a unsprezecea după rusalii.

Duminica Tinărul avut — a douăsprezecea după rusalii.

Duminica Lucrătorii în vie — a treisprezecea după rusalii.

Duminica Nunta fiului de rege — a paisprezecea după rusalii.

Duminica Porunca cea dintâi — a cincisprezecea după rusalii.

Duminica tal. încredințați — a șaisprezecea după rusalii.

Duminica Canaanenicii — a șaptesprezecea după rusalii.

Duminica Chemarea învâțăceilor — a optsprezecea după rusalii.

Duminica Iubirea aproapelui — a nouăsprezecea după rusalii.

Duminica Fiul văduvei din Nain — a douăzecea după rusalii¹.

Duminica Parabola sămănătorului — a douăzecișuna după rusalii.

Duminica Bogatul și sârmanul Lazăr — a douăzecișidoua după rusalii.

Duminica Gherghesenilor — a douăzecișitreia după rusalii.

Duminica Fiica lui Iair — a douăzecișipatra după rusalii.

Duminica Samaritanul milostiv — a douăzecișicincea după rusalii.

Duminica Parabola celui bogat — a douăzecișisasea după rusalii.

Duminica Femeia gârbovă — a douăzecișisaptea după rusalii.

Duminica Cina cea mare — a douăzecișiopta după rusalii.

Duminica Cei zece leproși — a douăzecișinoua după rusalii.

Duminica Tinărul bogat — a treizecea după rusalii.

Duminica Orbul din Ierihon — a treizecișuna după rusalii.

Duminica Zachei — a treizecișidoua după rusalii.

Dystros — a cincea lună din calendarul macedonean.

¹ Pînă aci sînt evangheliile lui Matei, după care urmează 15 ale lui Luca.

E

Ecaterina — 25 noiembrie.
Edesie — 2 aprilie.
Efimia — 16 mai.
Efrem — 28 ianuarie, 7 martie, 16 mai.
Eftimie — 20 ianuarie.
Eladie — 27 mai.
Elamphebolion — a noua lună din calendarul grec.
Elaul — prima lună din calendarul sirian (începe la 1 septembrie).
Elena — 21 mai.
Eleterie — 13 aprilie, 15 decembrie.
Eleazar — 1 august, 2 septembrie.
Eliau — 6 februarie.
Eliconida — 28 mai.
Eliodor — 20 august, 28 septembrie.
Elisaveta — 24 aprilie.
Elisei — 14 iunie.
Eliul — a douăsprezecea lună din calendarul evreesc.
Elpida — 17 septembrie.
Elipidie — 7 martie, 15 nov.
Elpidifor — 3 aprilie, 2 noiembrie.
Emilian — 8 ianuarie, 18 iulie, 8 august.
Epafrodit — 29 martie, 8 decembrie.
Epenet — 30 iulie.
Epifanie — 12 mai, 25 august.
Epiharia — 27 septembrie.
Epimah — 6 iulie, 31 octombrie.
Epiphi — a unsprezecea lună din calendarul egiptean.
Epistimia — 5 noiembrie.
Erasm — 2 și 18 iunie.
Erast — 10 noiembrie.
Ermeu — 4 și 5 noiembrie.
Ermie — 31 mai.
Ermil — 13 ianuarie.
Ermiona — 4 septembrie.
Ermip — 26 iulie.
Ermocrat — 26 iulie.
Ermoghen — 10 decembrie.
Ermolae — 26 iulie.
Ermu — 8 aprilie.
Eterie — 7 martie.
Evangel — 7 iulie.
Evdochia — 1 martie, și 4 august.
Evdochim — 31 iulie.
Evdoxia — 31 ianuarie.
Evdoxie (Eudoxie) — 6 septembrie, 2 noiembrie.

Evfimia — 4 ian., 11 iulie, 16 septembrie.
Evfrosin — 11 septembrie.
Evfrosina — 25 septembrie.
Evghenia (Eugenia) — 24 decembrie.
Evghenie (Eugeniu) — 21 ianuarie, 7 martie, 21 iulie, 13 decembrie.
Evgraj — 17 decembrie.
Evlampia — 10 octombrie.
Evolampie — 5 martie, 3 iulie, 10 octombrie.
Evolavie — 30 august.
Evologhie — 13 ianuarie, 13 februarie, 5 martie, 27 aprilie, 13 iunie.
Evmenie — 18 septembrie.
Evod — 1 septembrie.
Evplie — 11 august.
Evprazia — 25 iulie.
Evprepie — 17 octombrie.
Eopsihie — 9 aprilie, 7 sept., 5 nov.
Evsevie — 20 ianuarie, 22 iunie.
Evsevon — 1 august.
Evsignie — 5 august.
Evsatie — 21 februarie, 29 martie, 28 iulie, 20 septembrie.
Evstratie — 13 decembrie.
Sotasia, 12 ianuarie.
Evtihie — 27 martie, 6 aprilie, 28 mai, 24 august, 2 septembrie.
Evtimie — 4 și 20 ianuarie, 9 noiembrie, 26 decembrie.
Evtropia — 25 iunie, 30 octombrie.
Evtropie — 3 martie.
Ezechia — 28 august.
Exacustodion — 4 august.

F

Fabiu — 5 august.
Farnacie — 25 iunie.
Faust — 3 și 31 august.
Fausta — 6 februarie.
Faustin — 30 august.
Făurar (faur) — nume popular al lunii februarie.
Fecioara (Virgo) — zodie în august-septembrie.
Fevronia — 25 iunie.
Felix — 16 aprilie, 17 iunie, 30 august, 7 și 19 octombrie.
Filadelf — 8 februarie, 10 mai, 2 septembrie, 25 octombrie.
Filagrie — 9 februarie.

Filaret — 1 decembrie.
Filimon — 14 și 19 februarie, 22 noiembrie, 14 decembrie.
Filip, diaconul — 11 octombrie.
Filip, apostolul — 30 iunie, 14 noiembrie.
Filipia — 21 aprilie.
Filit — 28 martie.
Filolog — 5 noiembrie.
Filomen — 29 noiembrie.
Filon — 24 ianuarie.
Filonila — 11 octombrie.
Filoteea (Filoftea) — 7 decembrie.
Filotei — 29 ianuarie, 15 septembrie, 21 octombrie, 5 decembrie.
Firmilian — 28 octombrie.
Firmin — 25 iunie.
Flavian — 16 februarie.
Flegont — 8 aprilie.
Flor — 18 august.
Florar — nume popular al lunii mai.
Flortéal — a opta lună din calendarul revoluției franceze.
Florentie — 13 octombrie.
Floriile (duminica stîlpărilor) — prima duminică înainte de paști.
Focă — 23 iulie, 2 august, 22 septembrie.
Fortunat — 16 aprilie, 15 iunie.
Fortunian — 27 septembrie.
Fotie — 12 august.
Fotina — 26 februarie, și în duminica Samarinenței.
Fotinos — 26 februarie.
Fotò — 26 februarie.
Frimaire — a treia lună din calendarul revoluției franceze.
Fructidor — a douăsprezece lună din calendarul revoluției franceze.
Frumentie — 30 noiembrie.

G

Gaian — 5 mai, 11 august, 7 decembrie.
Galaction — 5 noiembrie.
Gamelion — a șaptea lună din calendarul grec.
Gaudentie — 31 decembrie.
Gavril — 22 ianuarie, 26 martie, 13 iulie, 8 noiembrie, 13 decembrie.
Gemenii (*Gemini*) — zodie în mai—iunie.
Gerar — numele popular al lunii ianuarie.
Germinal — a șaptea lună din calendarul revoluției franceze.

Ghedeon — 26 septembrie.
Ghelasie — 27 februarie, 6 iunie, 23 și 31 decembrie.
Ghenadie — 25 august, 17 noiembrie.
Gheorghie — 8 ianuarie, 4, 7 și 23 aprilie, 18 august, 3 noiembrie.
Gherasim — 4 martie, 15 sept., 20 octombrie.
Ghermano — 12 mai, 20 octombrie, 12 noiembrie.
Gherontie — 1 aprilie.
Ghervasie — 14 octombrie.
Gimboth — a noua lună din calendarul etiopian.
Giumadi-elahir (*II*) (*Djumadi*) — a șasea lună din calendarul musulman.
Giumadiel-evvel (*I*) — a cincea lună din calendarul musulman.
Glafira — 26 aprilie.
Glicheria — 13 mai.
Glicherie — 23 aprilie, 28 decembrie.
Gordian — 9 mai, 13 sept.
Gordie — 3 ianuarie.
Gorgona — 23 februarie.
Gorpiaios — a unsprezecea lună din calendarul macedonean.
Govdela — 29 septembrie.
Grat — 5 și 24 decembrie.
Grighentie — 19 decembrie.
Grigorie al Nisei — 10 ianuarie.
Grigorie Teologul — 25 și 30 ianuarie.
Grigorie al Armeniei — 30 septembrie.
Grigorie al Tesalonicului — 14 noiembrie.
Grigorie Decapitolul de la Bistrița (Vîlcea) — 20 noiembrie.
Grigorie al Agragantiei — 23 noiembrie.
Gudelia — 29 septembrie.
Gurie — 1 august, 15 noiembrie.
Gustar — nume popular al lunii august.

H

Hadar — a treia lună din calendarul etiopian.
Haralambie — 10 februarie, 31 mai, 17 septembrie.
Hamie — a unsprezecea lună din calendarul etiopian.
Haris — 28 ianuarie.
Harita — 1 iunie.
Haritina — 5 octombrie.

Hariton — 1 iunie, 9 și 29 septembrie.
Haziran — a zecea lună din calendarul sirian.
Hekatombaeon — prima lună din calendarul grec (începe în iulie).
Hesvan — a doua lună din calendarul evreesc.
Hionia — 16 aprilie.
Hrisaf — 25 octombrie.
Hrisant — 4 ianuarie, 19 martie.
Hrisogon — 24 noiembrie, 22 decembrie.
Hristea — 12 februarie.
Hristina — 18 mai, 24 iulie.
Hristodul — 26 februarie, 16 martie.
Hristofor — 20 aprilie, 9 mai, 5 iunie, 24 noiembrie.
Hruetits — a douăsprezecea lună din calendarul armean.
Huerri — a doua lună din calendarul armean.
Hyperberet — a douăsprezecea lună din calendarul macedonean.

I

Ià — 10–11 septembrie.
Iachint — 3 și 18 iulie.
Iacov — 21 martie, 30 aprilie, 30 iunie, 9 și 23 octombrie, 27 noiembrie.
Iamolih — 4 august.
Ianuarie — 21 aprilie.
Iason — 19 martie, 28 aprilie.
Icar — a noua lună din calendarul sirian.
Ierachie — 18 mai, 14 iulie, 22 octombrie.
Ieremia (Armindenii) — 1 mai.
Ieron — 7 noiembrie.
Ieronim — 15 iunie.
Ierotei — 13 septembrie, 4 octombrie.
Iezechiil — 23 iulie.
Ignatie — 29 ianuarie, 23 octombrie, 20 decembrie.
Iisus (Navi) — 1 septembrie.
Ilaria — 19 martie.
Ilarie — 3 aprilie, 12 și 14 iulie.
Ilarion — 28 martie, 4 mai, 6 iunie, 21 octombrie, 16 decembrie.
Ilie Tesviteanul — 20 iulie.
Indrea — nume popular al lunii decembrie (Sf. Andrei fiind la 30 noiembrie).
Inochentie — 17 iunie.

Intrarea în biserică (Ovidenia) — 21 noiembrie.
Ioachim — 9 septembrie.
Ioan Botezătorul (Soborul) — 7 ianuarie. Întîia și a doua aflare a capului — 24 februarie.
 A treia aflare a capului — 25 mai.
 Nașterea — 24 iunie.
 Tăierea capului — 29 august
 Zămislirea — 23 septembrie.
Ioan, apostol și evanghelist — 8 mai, 30 iunie, 26 septembrie.
Ioan Gură de Aur — 27 și 30 ianuarie, 14 septembrie, 13 noiembrie.
Ioan Damaschin — 4 decembrie.
Ioan Scădariul — 30 martie și în duminica a patra a postului mare.
Ioan cel nou de la Suceava — 2 iunie.
Ioan (alții) — 15 și 31 ianuarie, 18 și 19 aprilie, 28 iunie, 21 iulie, 30 august, 2 și 20 septembrie, 12 noiembrie.
Ioana — 27 iunie și în duminica mironosițelor.
Ioanichie — 4 noiembrie.
Ioil — 19 octombrie.
Ionă, proorocul — 21 septembrie.
Ionă, mucenicul — 29 martie.
Jordan — 2 februarie, 2 mai.
Iosaf — 26 august.
Iosif, logodnicul, — duminică după nașterea domnului (crăciun).
Iosif din Arimatea — 31 iulie și în duminica mironosițelor.
Iosif, mucenicul — 3 noiembrie.
Iosif Tesalonicianul — 14 iulie.
Iosif, imnograful — 4 aprilie.
Iov — 6 mai.
Ipatie — 31 martie, 3 și 18 iulie.
Ipolit — 30 ianuarie, 10 august.
Iraclemon — 2 decembrie.
Iracid — 17 septembrie.
Irachie — 18 mai.
Irina — 16 aprilie, 5 mai.
Irinark — 1 septembrie.
Irineu — 5 iunie, 22 și 23 august.
Irodion — 8 aprilie.
Isaac — 22 septembrie.
Isaachie — 30 mai, 3 august.
Isaia — 16 ianuarie, 9 mai.
Isidor — 4 februarie, 14 mai.

Isidora — 1 mai.
Isihie — 19 februarie, 2 martie.
Ismail — 17 iunie.
Ispas — nume popular al sărbătorii Înălțarea domnului, joi la 40 zile după paști.
Înălțarea crucii — 14 septembrie.
Înălțarea domnului — sărbătoare la 40 zile după paști, joia.
Injumătățirea praznicului — a douăzecișicincea zi după paști sau jumătatea perioadei de 50 zile (cincizezecimea) dintre paști și rusalii.
Intîmpinarea domnului (stratenie) — 2 februarie.
Iuda — 19 iunie.
Iulia — 18 mai
Iulian — 6 februarie, 21 iunie, 9 august 18 octombrie.
Iuliana — 21 decembrie.
Iulita — 15 iulie.
Iunia — unul din cei 70 de apostoli — 17 mai.
Iust — 1 iunie, 14 și 21 iulie.
Iustin — 1 iunie.
Iustina — 2 octombrie.
Iustinian — 2 august.
Iuvenalie — 2 iulie.
Ivistian — 26 august.
Iyar — a opta lună din calendarul evreesc.

J

Jacatiuh — a șasea lună din calendarul etiopian.

K

Khagots — a cincea lună din calendarul armean.
Kisle — a treia lună din calendarul evreesc.

L

Lampadie — 5 iulie.
Lavrentie — 10 mai, 10 și 28 august.
Lavru — 18 august.
Lazăr cel a patra zi înviat — sîmbăta Floriilor.
Lazăr, cuviosul — 7 și 17 noiembrie.

Leon — 18 și 20 februarie.
Leonida — 25 iunie.
Leontie — 14 mai, 18 iunie.
Leul (Leo) — zodie în iulie-august.
Levchie — 14 decembrie.
Lidia — 28 martie.
Lin — 5 noiembrie.
Liverie — 27 august.
Livia — 25 iunie.
Loios — a zecea lună din calendarul macedonean.
Lolia — 23 iunie.
Longhin — 25 iunie, 16 octombrie.
Lot — 9 și 22 octombrie.
Luca, evanghelistul — 18 octombrie.
Luca, pustnicul — 29 ianuarie, 7 februarie, 11 decembrie.
Luchia — 13 decembrie.
Luchian — 15 octombrie.
Luchie — 14 și 20 august.
Luchilian — 3 iunie.
Lup — 23 august.

M

Macarie — 19 ianuarie, 1 aprilie, 11 august, 23 octombrie.
Machedon — 28 martie.
Macrina — 19 iulie.
Maemakterion — a patra lună din calendarul grec.
Magabith — a șaptea lună din calendarul etiopian.
Maier — 15 februarie.
Malahia — 3 ianuarie.
Mamant — 2 septembrie.
Mamica — 26 martie.
Manuil — 17 iunie.
Marchel — 25 februarie, 1 martie, 1 august, 29 decembrie.
Marchelia (Marcela) — 22 iulie.
Marchelin — 18 decembrie.
Marchian — 10 ianuarie, 5 iunie, 25 octombrie.
Marcu Evanghelistul — 25 aprilie.
Marcu Eugenicul — 19 ianuarie.
Marcu (alții) — 29 martie, 16 iunie, 27 septembrie, 18 decembrie.
Mardarie — 13 decembrie.
Margats — a 11 lună din calendarul armean.

Maria, Născătoarea de dumnezeu și pururea fecioara:

Zămislirea — 9 decembrie.

Nașterea — 8 septembrie.

Intrarea în biserică — 21 noiembrie,

Buna vestire — 25 martie.

Soborul — 26 decembrie.

Adormirea — 15 august.

Acoperământul — 1 octombrie.

Veșmîntul — 2 iulie.

Brîul — 31 august.

Izvorul Tămăduirii — în prima vineri după paști.

Maria Egipteanca — 1 aprilie și în duminica a cincea a postului mare.

Maria Magdalena — 22 iulie și în duminica mironosițelor.

Maria Mironosița (două) — în duminica mironosițelor.

Marieri — a zecea lună din calendarul armean.

Marin — 18 octombrie, 10 dec.

Marina — 17 iulie.

Marta Mironosița — în duminica mironosițelor.

Marta — 1 septembrie.

Martin — 24 martie, 14 aprilie.

Martinian — 13 februarie, 4 august.

Martirie — 25 octombrie.

Mascaren — prima lună din calendarul etiopian (începe în august).

Matei — 30 iunie, 16 noiembrie.

Matia — 30 iunie, 9 august.

Matrona — 27 martie, 18 mai, 9 noiembrie.

Mavra — 3 mai.

Mavrichie — 21 februarie.

Maxim Mărturisitorul — 21 ianuarie, 13 august.

Maxim — 10 și 28 aprilie, 12 și 28 oct.

Maximian — 21 aprilie.

Maximilian — 4 august.

Mărțișor — nume popular al lunii martie.

Măselariu — nume popular al lunii august (în Transilvania).

Mechir — a șasea lună din calendarul egiptean.

Melania — 8 iunie, 31 decembrie.

Meletie — 12 februarie, 20 septembrie.

Meliton — 30 iunie.

Memnon — 29 aprilie, 16 decembrie.

Menandru — 31 martie, 19 mai.

Mercurie — 25 noiembrie.

Mesori — a douăsprezecea lună din calendarul egiptean.

Messidor — a zecea lună din calendarul revoluției franceze.

Metageitnion — a doua lună din calendarul grec.

Metodie — 14 și 20 iunie.

Miazia — a opta lună din calendarul etiopian.

Miehieki — a șaptea lună din calendarul armean.

Miezi-păresimi — jumătatea postului mare: cade miercuri în a patra săptămână de la lăsatul secului de brînză.

Mihail — 23 mai, 6 septembrie, 8 noiembrie.

Miheea — 14 august.

Mina — 11 noiembrie, 10 decembrie.

Minodora — 10 septembrie.

Miron — 8 și 17 august.

Misail — 17 decembrie.

Mitrodora — 10 septembrie.

Mitrofan — 4 iunie.

Mochie — 11 mai.

Modest — 18 decembrie.

Moise Arabul — 28 august.

Moise proorocul — 4 septembrie.

Muharrem — prima lună a anului musulman.

Munichion (Monohiori) — a zecea lună din calendarul grec.

N

Nahase — a douăsprezecea lună din calendarul etiopian.

Nan — 29 mai.

Nașterea domnului (Crăciunul) — 25 decembrie.

Nașterea Maicii domnului — 8 septembrie.

Nașterea sf. Ioan Botezătorul (Drăgaica) — 24 iunie.

Natalia — 26 august.

Natalie — 30 mai.

Natanail — 22 aprilie, 27 noiembrie.

Naum — 1 și 23 decembrie.

Navas — prima lună din calendarul armean (începe la 11 august).

Nazarie — 14 octombrie.

Nectarie — 17 mai, 11 octombrie, 5 decembrie.

Nedelia — duminică, la slavi.

Nedelia țveatonoșna, vsl. — duminica floriilor

Neofit — 21 ianuarie, 5 mai, 22 august, 7 decembrie.

Neonila — 28 octombrie.

Nestor — 27 octombrie.

Nicandru — 15 martie, 4 noiembrie

Nicanor — 28 iulie, 7 august.

Nichifor — 9 februarie, 13 martie, 2 iunie.

Nichita — 3 aprilie, 28 mai, 13 octombrie.

Nichita Romanul — 15 septembrie.

Nicodim cel sfințit de la Tismana (Gorj) — 26 decembrie.

Nicodim — în duminica mironosițelor.

Nicolae — 9 și 16 mai, 6 decembrie.

Nicon — 23 martie, 26 noiembrie.

Nicostrat — 18 decembrie.

Nijon — 14 iunie, 11 august.

Nil — 17 septembrie, 12 noiembrie.

Nimfa — 28 februarie.

Nimfodora — 10 septembrie.

Nissan — a șaptea lună din calendarul evreesc.

Nisan — a opta lună din calendarul sirian.

Nivôse — a patra lună din calendarul revoluției franceze.

Nona — 5 august.

O

Olimpa — 10 noiembrie.

Olimpiada — 25 iulie.

Onisifor — 9 noiembrie.

Onisim — 15 februarie, 22 noiembrie.

Onufrie — 12 iunie.

Oreozila — 26 iulie.

Orest — 10 noiembrie, 13 decembrie.

Ortisie — 15 iunie.

Osie — 27 august, 17 octombrie.

Ovidenia (Văvedenie) — numire populară pentru sărbătoarea Intrarea în biserică — 21 noiembrie.

P

Pachons — a noua lună din calendarul egiptean.

Pafnutie — 19 aprilie.

Pahomie — 15 mai.

Paisie — 19 iunie.

Paladie — 28 ianuarie.

Palamon — 12 august.

Pamfil — 16 februarie.

Panaghioț — 24 iunie.

Pangratie — 9 iulie.

Panemos — a noua lună din calendarul macedonean.

Pantelimon — 27 iulie.

Papa — 16 martie, 14 sept.

Papia — 5 aprilie, 25 oct.

Papil — 13 noiembrie.

Paramon — 29 octombrie.

Parascheva, Cuvioasa — 26 iulie, 14 octombrie.

Paraschevi — vineri, la greci.

Parmena — 2 martie, 28 iulie.

Partenie — 7 februarie, 24 martie.

Pazicrat — 24 aprilie.

Patapie — 8 decembrie.

Patrichie — 19 mai, 13 octombrie.

Patruzeci de mucenici (Măcinici) — 9 martie.

Paula — 3 iunie.

Paulin — 18 mai.

Pavel, apostol — 29 iunie.

Pavel (alții) — 15 ianuarie, 18 mai, 3 iunie, 30 august, 6 noiembrie, 15 și 23 decembrie.

Payni — a zecea lună din calendarul egiptean.

Păresimi — postul mare de la lăsatul secului de brînză pînă la paști (7 săptămîni).

Peatnița — vineri, la ruși.

Pelaghia — 4 mai, 8 octombrie.

Pempti — joi, la greci.

Peritios — a patra lună din calendarul macedonean.

Perpetua — 1 februarie.

Persip — 16 ianuarie.

Peștii (*Pisces*) — zodie în februarie-martie.

Petronia — 29 septembrie.

Petronie — 4 septembrie, 23 octombrie.

Petru, apostol — 16 ianuarie, 29 și 30 iunie.

Petru (alții) — 18 mai, 12 iunie, 24 noiembrie.

Phamenoț — a șaptea lună din calendarul egiptean.

Phaophi — a doua lună din calendarul egiptean.

Pharmouthi — a opta lună din calendarul egiptean.

Pierie — 27 iunie.

Pigasie — 2 noiembrie.

Pimen — 27 august, 28 sept.

Pina — 20 ianuarie.
Pistis — 17 septembrie.
Pistos — 21 august.
Platon — 18 noiembrie.
Platonida — 6 aprilie.
Pluioșe — a cincea lună în calendarul revoluției franceze.
Plotin — 20 februarie.
Pogorirea sfintului duh sau *rusaliile* — a cincizecea zi după paști.
Policarp — 23 februarie, 2 aprilie, 7 iulie, 25 octombrie.
Polien — 19 mai, 18 august.
Polievct — 9 ianuarie, 5 februarie.
Polihronie — 23 februarie.
Polixenia — 23 septembrie.
Pompie — 10 aprilie, 28 octombrie.
Ponedelnic — luni, la ruși.
Porfirie — 16 și 26 februarie, 9 noiembrie.
Poseideon — a șasea lună din calendarul grec.
Postul crăciunului — începe cu șase săptămâni înainte de Nașterea domnului, (25 decembrie).
Prairial — a noua lună din calendarul revoluției franceze.
Preobrajenie, vsl — sărbătoarea Schimbării la față, 6 august (pop. *probejini*).
Prier — nume pop. al lunii aprilie.
Prischila — 13 februarie.
Proclu — 12 iulie, 20 noiembrie.
Procopie — 27 februarie, 8 iulie.
Prohor — 28 iulie.
Protasie — 14 octombrie.
Protoleon — 23 aprilie.
Prov — 12 octombrie, 16 decembrie.
Pud — 15 aprilie.
Pulheria — 17 februarie, 10 septembrie.
Pyanepsion — a cincea lună din calendarul grec.

Q

Quintilis — a cincea lună din calendarul roman, ia denumirea *Julius* (iulie) după moartea lui Iulius Caesar.

R

Racul (*Cancer*) — zodie în iulie—iunie.
Ramazan — a noua lună din calendarul musulman.

Răpciune — nume popular al lunii septembrie
Rebi'ül-ahır (II) — a patra lună din calendarul musulman
Rebi'ül evvel (I) — a treia lună din calendarul musulman.
Regeb — a șaptea lună din calendarul musulman.
Rodion — 10 noiembrie.
Roman — 1 octombrie,
Romano — 18 noiembrie.
Ruf — 8 aprilie.
Rufian — 8 septembrie.
Rufin — 7 aprilie.
Rustic — 30 ianuarie, 3 octombrie.
Rusaliile — sărbătoarea cincizecimei (50 zile după paști).

S

Sabat — a șasea lună din calendarul sirian.
Safer (*Safar*) — a doua lună din calendarul musulman
Sahmi — a treia lună din calendarul armean.
Salomi, mironosița — în duminica mironosițelor.
Salomia — 3 august.
Samona — 15 noiembrie.
Samson — 27 iunie.
Samuil — 16 februarie, 20 august.
Sara — 13 iulie.
Sarapabon — 6 septembrie.
Sava — 24 aprilie, 5 decembrie.
Savatie — 19 septembrie.
Savaton-Sabat — simbătă, la greci.
Savel — 17 iunie.
Savin — 16 martie, 15 octombrie.
Săgetătorul (*Sagittarius*) — zodie în noiembrie-decembrie.
Schimbarea la față a domnului (*Preobrajenie*) — 6 august.
Scorpionul (*Scorpio*) — zodie în octombrie.
Secund — 1 februarie, 28 decembrie.
Seleuc — 13 septembrie.
Sene — a zecea lună din calendarul etiopian.
Serafim — 4 decembrie.
Serapion — 21 martie, 5 aprilie.
Serghie — 7 octombrie.
Sevastian — 26 februarie, 18 decembrie.
Sevastiana — 7 iunie, 24 octombrie.

Sever — 20 august, 3 noiembrie.
Severian — 22 august, 9 septembrie.
Sextilis — a șasea lună în calendarul roman, care după moartea împăratului Augustus devine *Augustus* (august).
Sila — 29 ianuarie, 30 iulie.
Silvan — 30 iulie.
Silvestru — 2 ianuarie.
Simeon dreptul — 3 februarie.
Simeon, episcopul și mucenicul, fratele domnului — 27 aprilie și duminica de după înălțarea crucii.
Simeon Persul — 17 aprilie.
Simeon Stîlpcnicul — 1 septembrie.
Simeon Zilotul, apostol — 10 mai, 30 iunie.
Simeon noul teolog — 12 martie.
Simeon (alții) 3 febru. r.e. — 24 mai, 21 iulie, 9 noiembrie.
Sinclitichia — 5 ianuarie.
Sisinie — 26 august, 11 octombrie, 23 noiembrie.
Sisoe — 6 iulie.
Sivan — a noua lună din calendarul evreesc.
Sîmbăta moșilor (și morților) — ajunul rusaliilor.
Sîn-Giordz — 23 aprilie (sf. Gheorghe).
Sînt-Ilie — 20 iulie.
Sînt-Ion — 7 ianuarie și alte date lunare (sf. Ioan).
Sîntă-Măria-Mare — 15 august.
Sîntă-Măria-Mică — 8 septembrie.
Sîn-Medru — 26 octombrie (sf. Dumitru).
Sîn-Nicoară — 6 decembrie (sf. Nicolae).
Sîn-Petru de iarnă — 16 ianuarie.
Sîn-Petru de vară — 29 iunie.
Sîn-Toader — 17 februarie și în prima sîmbătă din postul de mare.
Sîn-Văsii — 1 ianuarie (sf. Vasile).
Sînzien — nume popular pentru sărbătoarea Nașterea sf. Ioan de la 24 iunie (Drăgaica).
Skirophorion — a douăsprezecea lună din calendarul grec.
Socrat — 19 aprilie, 21 octombrie, 28 noiembrie.
Sofia — 17 septembrie.
Sofonie — 3 decembrie.
Sofronie — 11 martie, 18 august, 8 decembrie.
Solomon — 2 decembrie.

Solomona — 1 august.
Sosana, mironosița — în Duminica mironosițelor.
Sosana — 24 mai, 15 decembrie.
Sosipatru — 28 aprilie, 10 noiembrie.
Sosten — 29 martie, 8 decembrie.
Sotirih — 24 octombrie.
Sozont — 7 august, 7 septembrie.
Spiridon — 12 decembrie.
Sreda — miercuri, la ruși.
Stahie — 31 octombrie.
Stamatie — 16 august.
Stelian — 26 noiembrie.
Stratenie (stretenie, stratenie) — numire populară pentru sărbătoarea întîmpinarea domnului — 2 februarie.
Stratonie — 13 ianuarie, 4 martie.
Subota — sîmbătă, la ruși.
Sula — 26 martie.
Șaban — a opta lună din calendarul musulman.
Șevval — a zecea lună din calendarul musulman.
Ștefan, arhidiacon și întîiul mucenic, — 2 august și 27 decembrie.
Ștefan (alții) — 28 martie, 18 mai, 13 iulie, 28 octombrie, 28 noiembrie.
Ștefana — 15 iunie.
Ștefanida — 11 noiembrie.
Șebat — a cincea lună din calendarul evreesc.

T

Tacsam — a patra lună din calendarul etiopian.
Tadeu — 30 iunie, 21 august.
Tallaleu — 27 februarie, 20 mai.
Tamuz — a zecea lună din calendarul evreesc.
Tamus — a unsprezecea lună din calendarul sirian.
Taurul (*Taurus*) — zodie în aprilie—mai.
Tarah — 12 octombrie.
Tarasie — 25 februarie, 7 iunie.
Tatiana — 5 și 12 ianuarie.
Tăierea capului sf. Ioan Botezătorul — 29 august.
Tebet — a patra lună din calendarul evreesc.
Tecla — 24 septembrie.

Tecusa — 18 mai.
Temistocle — 21 decembrie.
Teoclit — 14 septembrie.
Teocliia — 21 august.
Teoctist — 4 ianuarie, 3 și 6 septembrie.
Teoctista — 9 noiembrie.
Teodor Stratilat — 8 februarie, 8 iunie.
Teodor Studitul — 11 noiembrie.
Teodor Tiron — 17 februarie și în simbăta
 întâia din postul mare.
Teodor (alții) — 6 martie, 20 și 22 aprilie,
 16 mai, 4 iulie, 3 și 27 decembrie.
Teodora — 11 septembrie, 11 februarie, 29
 august.
Teodorit — 3 martie.
Teodosia — 20 martie, 29 mai.
Teodosie — 11 ianuarie, 8 august.
Teodot — 19 februarie, 18 mai, 7 iunie, 17
 septembrie, 3 noiembrie.
Teodota — 29 iulie, 21 și 22 octombrie.
Teodul — 5 și 29 aprilie, 18 iunie.
Teofan — 12 martie, 11 octombrie.
Teofana — 16 decembrie.
Teofil — 6 martie, 24 iulie, 5 noiembrie,
 2 decembrie.
Teofilact — 8 martie.
Teona — 5 ianuarie.
Teopempt — 2 și 5 ianuarie, 7 februarie,
 11 iunie.
Teopist — 2 ianuarie, 20 septembrie.
Teopista — 20 septembrie.
Teoprepie — 28 martie, 22 august.
Terapont — 27 mai.
Terentie — 10 aprilie, 21 iunie, 28 octom-
 brie.
Tertie — 10 noiembrie.
Tetarte — miercuri, la greci.
Thargelion — a unsprezecea lună din calen-
 dularul grec.
Thermidor — a unsprezecea lună din calen-
 dularul revoluției franceze.
Thirs — 14 decembrie.
Thot — prima lună din calendarul egiptean
 (începe în august).
Tiburtie — 22 noiembrie, 18 decembrie.
Tihic — 8 decembrie.
Tihon — 16 iunie.
Tikmuth — a doua lună din calendarul etio-
 pian.
Timon — 28 iulie.

Timotei, apostol — 22 ianuarie.
Timotei (alții) — 21 februarie, 3 mai, 10
 iunie, 19 august.
Tir — a cincea lună din calendarul etio-
 pian.
Tişri — prima lună din calendarul evreesc
 (începe la 1 septembrie).
Tisri I — a doua lună din calendarul sirian.
Tisri II — a treia lună din calendarul sirian.
Tiū, apostolul — 25 august.
Tiū — 2 aprilie, 25 august.
Todor — 11 ianuarie
Toma, apostol — 30 iunie, 6 octombrie.
Toma, cuviosul — 7 iulie.
Tomaida — 14 aprilie.
Toşi sfinţii — duminica întâia după rusalii.
Tranchilin — 18 decembrie.
Triandafil — 8 august.
Trifilie — 13 iunie.
Trifon — 1 februarie.
Triti — marţi, la greci.
Troadie — 2 martie.
Trofim — 18 martie, 15 aprilie, 21 iulie,
 19 septembrie.
Tybi — a cincea lună din calendarul egipt-
 tean.

U

Uar — 19 octombrie.
Ulchian — 28 iunie.
Urban — 5 septembrie, 31 octombrie.
Urpasian — 9 martie.
Ursihie — 14 august.
Undrea — nume pop. al lunii decembrie.
Uspensia, vsl. — Adormirea Maicii domnu-
 lui.

V

Vakh — 7 octombrie.
Valent — 16 februarie.
Valentin — 24 aprilie, 24 octombrie.
Valentina — 10 februarie, 18 iulie.
Valerian — 21 ianuarie, 4 mai, 22 noiem-
 brie.
Valerie — 23 aprilie, 25 octombrie.
Var (Uar) — 19 octombrie
Varahisie — 29 martie.
Varlaam — 30 mai, 19 noiembrie.
Varnava — 11 iunie, 18 august.
Varsanufie — 6 februarie.
Varsava — 11 decembrie.

Vartolomei — 11 și 30 iunie, 25 august.
Varuh — 28 septembrie, 21 octombrie.
Varvara — 4 decembrie.
Vasia — 21 august.
Vasian — 10 octombrie.
Vasila — 24 decembrie.
Vasilid — 20 ianuarie, 1 aprilie, 23 decembrie.
Vasilie cel Mare — 1 și 30 ianuarie.
Vasilie (alții) — 28 februarie, 7 și 22 martie, 12 și 26 aprilie.
Vasilisa — 8 ianuarie, 22 martie, 15 și 16 aprilie, 21 iunie, 3 septembrie.
Vasoii — 6 martie.
Vavila — 24 ianuarie, 4 septembrie.
Vărsătorul (*Aquarius*), zodie în ianuarie — februarie
Văscresenie, vsl. — ziua învierii (paștile).
Veadar — a șaptea lună în calendarul evreesc (numai în anii bisecți).
Velica petca, vsl. — Vinerea mare, 14 octombrie.
Vendémiaire — prima lună din calendarul revoluției franceze.
Venedict — 14 martie.
Venedim — 18 mai.
Veniamin — 31 martie, 29 iulie, 13 octombrie, 29 decembrie.
Ventôse — a șasea lună din calendarul revoluției franceze.
Veronica — 12 și 17 iulie.
Vichentie — 11 noiembrie.
Victor — 31 ianuarie, 5 aprilie, 11 noiembrie.
Victorin — 31 ianuarie, 5 aprilie.
Vinerea mare — nume popular pentru sărbătoarea cuvioasa Paraschiva, 14 octombrie.
Vinerea seacă — vinerea din săptămâna patimilor.

Viniceriu — nume pop. al lunii septembrie în Transilvania.
Visarion — 6 iunie, 15 septembrie.
Vitalie — 11 ianuarie, 28 aprilie, 23 iulie.
Vladimir — 22 mai.
Vlasie — 11 februarie, 31 martie.
Vodohrășt, vsl. — ziua creștinării cu apă (boboteaza) — 6 ianuarie.
Voscresenie — duminică, la ruși.
Vtornic — marți, la ruși.
Vucol — 6 februarie.

X

Xanthikos — a șasea lună din calendarul macedonean.
Xantipa — 23 septembrie.
Xenia — 24 ianuarie.
Xenofont — 26 ianuarie.
Xist — 10 august.

Z

Zaharia — 8 februarie, 24 martie, 5 sept.
Zakheu — 20 aprilie, 18 noiembrie.
Zenon — 3 septembrie.
Zil-cade (Dsiil-Kade) — a unsprezecea lună din calendarul musulman
Zil-hidjge (Dsiil-hedse) — a douăsprezecea lună din calendarul musulman.
Zina — 22 iunie.
Zinaida — 11 octombrie.
Zinovia — 30 octombrie.
Zinovie — 30 octombrie.
Zinon — 3 martie, 27 aprilie, 22 august.
Zivina — 23 februarie, 20 octombrie, 12 noiembrie.
Zoe — 2 mai, 18 decembrie.
Zosima — 4, 21 și 24 ianuarie, 4 aprilie, 19 iunie, 28 septembrie.
Zotic — 20 aprilie, 22 august, 31 decembrie.

LISTA ALFABETICĂ A SĂRBĂTORILOR CATOLICE
ȘI A ALTOR TERMENI CRONOLOGICI FOLOSIȚI ÎN DOCUMENTELE MEDIEVALE
PRIVITOARE LA TRANSILVANIA ¹

A

Abdon et Sennen (Sennes) mart. — 30 iulie.
Abend, abint (= *vigilia*) — ajunul unei sărbători (de obicei adăugat la numele sărbătorii, de ex. *Palmabent*).
Accensio lune — lună nouă.
Achacii cum sociis (= *decem milium martyrum*) — 22 iunie.
Achtende (= *Achte*) — octava (a opta zi după o sărbătoare, cuprinzându-se în calcul ziua însăși a sărbătorii).
Adalberti (= *Alberti*) ep. — 23 aprilie.
Translatio — 6 noiembrie.
Adelgundis (= *Aldegundis*) virg. — 30 ianuarie.
Adelheidis — 16 decembrie.
Adesto mihi, vezi *Esto mihi*.
Adorate Dominum — a treia duminică după *Epiphaniarum* (*Adorate secundum, tertium, quartum*: duminicile care urmează în anumiți ani acestei duminici, pînă la *Septuagesima* în raport cu data paștilor).
Adoratio regum (= *Epiphaniarum*) — 6 ianuarie.
Adriani — 4 martie.
Ad te levavi — prima duminică din advent.
Adventus Domini — cele patru săptămîni dinainte de crăciun, vezi *Dominica Adventus*.

¹ Precum și în documentele latine, germane sau ungurești referitoare la Moldova și Țara Românească. Vezi explicațiile privitoare la această listă mai jos, p. 270—271.

Adventus (= *Apparitio*) *Michaelis arch* — 8 mai.
Agathe virg. — 5 februarie.
Agnētis virg. — 21 ianuarie. *Agn. secundo* (*octava*) — 28 ianuarie.
Alba (paschalis) — săptămîna următoare paștilor.
Alberti (= *Adalberti*) ep. — 23 aprilie.
Albini ep. — 1 martie.
Aldegundis (= *Adelgundis*) — 30 ianuarie.
Aldozó, áldozó nap, vezi *Ascensio Domini*.
Aldozó csütörtök, vezi *Ascensio Domini*.
Alexandri cum sociis — 3 mai.
Alexandri mart. (= *fratrum septem*; *Hét atyafi*) — 10 iulie.
Alexii — 17 iulie.
Aller heiligen Tag (= *Omnium sanctorum*) — 1 noiembrie.
Aller kindlein tag (= *Innocentum*) — 28 decembrie.
Aller manne fassnacht, vezi *Invocavit*.
Aller Seelen Tag (= *Animarum commemoratio*) — 2 noiembrie.
Amandi et Vedasti ep. conf. — 26 octombrie.
Ambrosii ep. conf. — 4 aprilie.
Anastasii pape — 27 aprilie.
Andree ep. — 30 noiembrie (ca și în calendarul ortodox).
Andree (= *Zocrardi*) et *Benedicti* — 17 iulie (Ungaria); 16 iulie (Gniezno — Polonia; Zagreb — Croația).
Angaria (*prima a.* sau *a quadragesime, secunda a.* sau *a pentecostes, tertia a.* sau *a crucis, ultima a.*, (Brașov sec. XVI), vezi *Quatuor tempora*.

Aniani ep. (Aurelianus.) — 17 noiembrie.

Animarum commemoratio (= *Comm. animarum, Defunctorum comm.*; *Aller seelen tag*) — 2 noiembrie.

Animarum dies — 16 august, uneori 30 septembrie, câteodată 2 noiembrie (ca și în Europa apuseană, identificându-se cu *Commemoratio animarum* sau *Defunctorum comm.*)

Anne (matris Marie) — 26 iulie.

Annunciatio beate virginis (= *Ann. Marie*) — 25 martie.

Annunciatio Domini (= *Ann. Marie*) — 25 martie.

Annunciatio Marie — *An. beate virginis, Ann. Domini, Incarnatio Dom.*; *Frauentag zem arnde, der bodeschup, der kleiben, ze pflanze*; *Gyümöle soldò boldogasszony*) — 25 martie («Buna vestire» în calendarul ortodox).

Antipascha, vezi *Quasi modo*.

Antlass (= *Ablass*) — de obicei joia <mare> înainte de paști (în Germania uneori se identifică cu *Fronleichnam*).

Anthonii conf. abbatis — 17 ianuarie (ca și în calendarul ortodox).

Anthonii conf. (= *A. de Padua, de ordine fratrum minorum*) — 13 iunie.

Antonini — 2 septembrie.

Apoline (= *Apollonie*) — 9 februarie.

Apollinaris — 23 iulie (ca și în calendarul ortodox).

Apollonie virg. — 9 februarie.

Apostolorum dies (festum) (= *Petri et Pauli ap.*) — 29 iunie.

Apostolorum divisio (= *Divisio ap.*) — 15 iulie.

Apparitio (= *Adventus*) *Michaelis* — 8 mai.

Apró szentek (= *Innocentum*) — 28 decembrie.

Arnulfi ep. (Meten) — 16 august (uneori 12 iulie, Ungaria, sec. XIII, XV); (*translatio*) — 18 iulie (coincide cu *Arnulfi ep. Turonen*).

Arsenii abbatis — 19 iulie.

Ascensio Domini (= *Assumptio Domini; Aufahrtstag, Aufertstag, Offertstag, Himmelfahrt Christi; Áldozónap, Áld. csütörtök, Úrunk mennybemenetele*) —

joia înainte de *Exaudi* («Înălțarea domnului» în calendarul ortodox).

Ascensio (= *Assumptio, Depositio*) *Marie* — 15 august.

Aschtag, Aschermittwoch, vezi *Cinerum dies*.

Assumptio Domini, vezi *Ascensio Domini*.

Assumptio Marie (= *Ass. virginis gloriose, Ascensio M., Depositio M.*; *Frauentag der schiedung, in der erne, der wurzweihe, Himmelfahrt Marie; Nagyboldogasszony, Nagyasszony*) — 15 august («Sintămăria mare», «Adormirea Maicii domnului», în calendarul ortodox).

Athanasii — 2 mai. (ca și în calendarul orodox).

Audivít Dominus — vinerea după duminica *Esto mihi*.

Auffahrtstag, Aufertstag, vezi *Ascensio Domini*.

Augustini ep. conf. — 28 august. *Translatio* — 11 octombrie.

Aviti — 17 iunie.

B

Bacchanalia (= *Carnisprivium*) — marțea după *Esto mihi*.

Barbare virg. — 4 decembrie (ca și în calendarul ortodox)

Barnabe ap. — 11 iunie. (în calendarul ortodox Varvara, la aceeași dată).

Bartholomei ap. — 24 august. (în calendarul ortodox Vartolomei, la 25 august).

Basilidis cum sociis — 12 iunie.

Basilii — 14 iunie.

Benachten (= *Weinachten*) (= *Nativitas Domini*) — 25 decembrie (sași din Transilvania, mijlocul secolului al XVI-lea).

Benedicta (Dominica), vezi *Trinitatis*.

Benedicti conf. abbatis — 21 martie. (*Translatio*) — 11 iulie.

Benedicti, Isaac et sociorum (= *Quinque fratrum*) — 12 noiembrie.

Berchgang Marie (= *Visitatio M.*) — 2 iulie.

Berchtentag (= *Epiphaniarum*) — 6 ianuarie.

Bereczk (= *Bricii*) — 13 noiembrie.

Bernardi abbatis — 17 martie (din a doua jumătate a secolului al XV-lea) sau 21 august (Ungaria) — 20 august (Europa apuseană).

Bibiane — 2 decembrie.

Blasii ep. — 3 februarie.

Boldogasszony beavatása (= *bemutatása*) (= *Presentatio Marie*) — 21 noiembrie.

Boldogasszony fogantatása (= *Conceptio Marie*) — 8 decembrie.

Boldogasszony hava — « luna Maicii domnului » (ianuarie).

Bonifacii ep. — 5 iunie.

Bonifacii mart. — 14 mai.

Böjtelő hava — « luna începutului postului » (februarie).

Böjtelő kedd — « marțea dinainte de post », vezi *Carnisprivium*.

Böjtfő szerda — « miercurea de la începutul postului », vezi *Dies Cinerum*.

Böjtfő vasárnap — « duminica de la începutul postului », vezi *Invocavit*.

Böjtközép — « mijlocul postului », vezi *Quadragesima media*.

Böjtmás hava — « luna a doua din post » (martie).

Bricii (= *Bricii*) *ep.* — 13 noiembrie.

Brigide virg. — 1 februarie.

C

Calixti (Callisti) pape — 14 octombrie.

Candle (= *Purificatio Marie*) — 2 febr.

Candelmess (= *Purificatio Marie*) — 2 febr.

Canite tuba — a patra duminică din advent.

Cantate (Domino) — a patra duminică după paști.

Caput calendarum — prima zi a lunii.

Caput jejunii, vezi *Dies Cinerum*.

Caput quadragesime, vezi *Dies Cinerum*.

Carnisbrevium, vezi *Carnisprivium*.

Carnisprivium (= *Carnisbrevium*, *Carnisprivium*, *Dimissio carniū*, *Bacchanalia*, *Faschantag*, *fasching*, *fassang*; *Böjtelő kedd*, *Hűshagyó k.*) — de obicei marțea după *Esto mihi* (lăsatul secului de carne; uneori răstimpul din joia dinainte până marțea după duminica *Esto mihi* sau chiar această duminică) — vezi *Dominica Carnisprivii*.

Cassiani ep. (Sabionen.) — 13 august.

Catharine (= *Katharine*, *Kathreintag*) *virg.* — 25 noiembrie (ca și în calendarul ortodox).

Cathedra (= *Kathedra*, *ad cathedram*, *Petri cathedra*, *Incathedratio Petri* (= *Üszögös*—*Üszögütő*, *Székes*—*sz. Péter*) — 22 februarie.

Cecilie — 22 noiembrie (ca și în calendarul ortodox).

Cecus natus — miercurea după *Letars*.

Celestini pape — 6 aprilie.

Cena Domini — joia (mare) înainte de paști (« cina cea de taină », în calendarul ortodox).

Charfreitag, vezi *Parasceve*.

Charitas Dei — sîmbăta după rusalii.

Christabend — 24 decembrie (ajunul crăciunului).

Christine (= *Cristine*) — 24 iulie (ca și în calendarul ortodox).

Christophori mart. — 25 iulie (în secolul al XV-lea, strămutat adeseori, mai ales pe 27 iulie).

Christabend (= *Christabend*, *Krystabend*) — ajunul crăciunului (24 decembrie).

Christtag — 25 decembrie (crăciunul).

Chrysogoni — 24 noiembrie.

Cinerum dies (= *Caput jejunii*, *c. quadragesime*; *Ashtag*, *Aschermittwoch*, *Eshtag*; *Böjtfő szerda*, *Hamvazó sg.*) — miercurea înainte de duminica *Invocavit*.

Cipriani et Justine — 26 septembrie.

Circumcisio Domini (= *Ürnek környűlmeltkedése*) — 1 ianuarie (« Tăierea împrejur », calendarul ortodox).

Circumdedeunt me, vezi *Septuagesima*.

Cirilli mart. — 9 iulie.

Cirilli et Methodi — 9 martie.

Clare virg. — 12 august.

Clementis pape — 23 noiembrie.

Cleophe — 25 septembrie (Cavalerii teutoni, ioaniți etc., Germania nordică, Franța sudică, Ungaria).

Cleti pape — 26 aprilie.

Colomani mart. — 13 octombrie (Salzburg Austria; Ungaria).

Columbani abbatis — 21 noiembrie.

Commemoratio animarum (= *Defunctorum comm*; *Omnium defunctorum*; *Hallotak napja*) — 2 noiembrie.

Commemoratio Marie — nesigură, probabil 14 decembrie (Ungaria); 13 sau

23 septembrie (*Comm. assumptionis M.*); 18 decembrie (*Comm. annunciationis M.*) ori chiar alte date (Europa apuseană).

Commemoratio Pauli ap. — 30 iunie.

Compassio Marie — vinerea după *Judica* (de la 1727); mai înainte la date deosebite în legătură cu sărbătorile mobile sau la date fixe în iulie.

Conceptio Marie (— *Sanctificatio Marie; Frauentag im winter, als sie empfangen ward; Boldogasszony fogantatása*) — 8 decembrie («Zămislirea micii domnului», în calendarul ortodox 9 decembrie).

Concussio (= *Contusio*) *ovorum* — luna după *Quasi modo* (Ungaria).

Conducitus pasche; c. pentecostes — duminică după paști; duminică după rusalii; uneori răstimpul dintre zisele sărbători și duminicile următoare (Polonia; Ungaria)

Conversio Pauli ap. (= *Paulstag; Pälfordulása P. fordulaja*) — 25 ianuarie.

Corporis Christi (Xpi, Domini) (= *Eucaristia, Fronleichnamstag, Leichnamstag, Gotsleichmess, Gotsleichnam, Heilige Leichmesstag, Herrgottstag; Urnapja*) — joia după duminica *Trinitatis*.

Cosme et Damiani — 27 septembrie.

Crispini (et Crispiani) mart. — 25 octombrie.

Cristine (= *Christine*) — 24 iulie (ca și în calendarul ortodox).

Crucifixionis Domini, vezi *Parasceve*.

Crucis exaltatio (= *Ex. Crucis*) — 14 septembrie.

Crucis festum (dies), fără altă determinare, dată nesigură — 3 mai sau 14 septembrie.

Crucis inventio (= *Inv. Crucis*) — 3 mai, *Cum clamarem* — a unsprezecea duminică după rusalii.

Cum sanctificatus fuero — miercurea după *Letare*.

Cyriaci mart. (cum sociis) — 8 august.

Cyriaci fet Mauri ep. Quinqueecclesien. mart. — 1 decembrie (Ungaria)

D

Damasi pape — 11 decembrie.

Da pacem Domine — a nouăsprezecea duminică după rusalii.

Davidis regis — 30 decembrie.

Decem milium martyrum (= *Achacii cum sociis; Tizezer pitez*) — 22 iunie.

Decollatio Johannis baptiste (= *János fővetele*) — 29 august («Tăierea capului sf. Ioan Botezătorul», în calendarul ortodox).

Defunctorum commemoratio (= *Comm. animarum*) — 2 noiembrie.

Demetrii mart. — 26 octombrie (Ungaria, ca și în calendarul ortodox); 8 octombrie (Europa apuseană).

De necessitatibus — vinerea după *Invocavit*.

Depositio Emerici ducis — 2 septembrie (Ungaria).

Depositio Ladislai regis — 29 iulie (Ungaria).

Depositio Marie (= *Assumptio M.*) — 15 august.

Depositio Stephani regis — 20 august (Ungaria).

Desiderii ep. — 11 februarie.

Desponsatio Marie — 23 ianuarie.

Deus cum egredieris — miercurea după rusalii.

Deus in adiutorium — a treisprezecea duminică după rusalii.

Deus in loco sancto — a douăsprezecea duminică după rusalii.

Deus omnium exauditor — a treia duminică după rusalii.

Dicit Dominus — a douăzecișipatru duminică după rusalii. (În anii când mai sînt și alte duminici înainte de advent, acestea poartă același nume, distincția făcîndu-se uneori prin nume-tarea lor: *primum, secundum, tertium* etc.).

Dies animarum, vezi *Anim. dies*.

Dies apostolorum (= *Ap. dies*) — 29 iunie.

*Dies bacchanales*¹ — perioada carnavalului care se încheie de obicei cu marșea după *Esto mihi*, vezi și *Bacchanalia*.

Dies Cinerum, vezi *Cinerum dies*.

¹ Gyulafi Lestár, în *Mon. Hung. Hist.*, s. II, *Scriptores*, Budapesta, p. 16 (însemnare din 1584).

Dies concussionis ovorum, vezi *Concussio ovorum*.

Dies omnium apostolorum (= *Divisio Ap.*) — 15 iulie.

Dies palmarum, vezi *Ramis palmarum*.

Dies stren<u>arum, — ziua de anul nou.

Dignus es Domine, vezi *Misericordia Domini*.

Dimissio apostolorum (= *Divisio Ap.*) — 15 iulie.

Dimissio carniū, vezi *Carnisprivium*.

Dionysii ep. (Corinthiorum) — 8 aprilie.

Dionysii (et sociorum; Rustici et Eleutheri) mart. (uneori *conf.*) — 9 octombrie¹.

Divisio (= *Dimissio*) *apostolorum* (*Dies festum — omnium ap., Duodecim ap.; zwelfbotentag; Tizenk et apostol napja*) — 15 iulie.

Djumadi ul-ahir (= *Dsemâdi el accher, Zummasilahir*) — a șasea lună a calendarului otoman.

Djumadi ul-evel (*Dsemâdi el awwel*) — a cincea lună a calendarului otoman.

Domine in tua (misericordia) — a doua (uneori prima) duminică după rusalii (în cazul din urmă coincide cu *salii Trinitatis*)².

Domine ne longe (facias), vezi *Ramis palmarum*.

Dominica Adventus — cele patru duminici ale adventului înainte de crăciun (dacă nu se specifică numărul lor, se înțelege de obicei prima duminică).

Dominica bepredicta, vezi *Trinitatis*.

Dominica carnisprivii (= *Esto mihi*).

Dominica de passione, vezi *Iudica*.

Dominica (= *festum*) *rogationum* (= *Rogate, Vocem jecunditatis*) — a cincea duminică după paști.

¹ Beke (*Erdélyi kápt.*, p. 97, nr. 464) publică regestul unui document emis de capitlul din Alba Iulia: *feria f^a quarta prox. ante fesum b. Dionysii et Valent. m. 1525* [4 oct.]. Asocieria numelui acestor doi sfinți n-am întâlnit-o în altă parte. Oare e o confuzie cu *Valerii et Dionysii mart.*, comemorați numai la Milano, la 9 iunie (Grotefend, *Zeitrechnung*, II₂, p. 179)?

² Asupra uzului ei variat înainte de secolul XV—XVI, vezi mai sus, p. 87.

Dominica <H>ierusalem, vezi *Letare*.

Dominica Hosanna, vezi *Ramis palmarum*.

Dominica in albis, vezi *Quasi modo*.

Dominica în capite jejunii, vezi *Innocavit*.

Dominica Miserere, vezi *Miserere*.

Dominica Misericordie (*Misericordias*), vezi *Misericordia Domini*.

Dominica nigra, vezi *Judica*.

Dominica Pasche, duminica paștilor.

Dominica passionis, vezi *Judica*.

Dominica Pentecostes — duminica rusalilor.

Dominica quadragesime, vezi *Innocavit*.

Dominica quadragesime medie, vezi *Letare*.

Dominica quinquagesime, vezi *Esto mihi*.

Dominica Ramis palmarum — vezi *Ramis palmarum*.

Dominica resurrectionis (= *Pasche*) — duminica paștilor.

Dominica septuagesime, vezi *Septuagesima*.

Dominica sexagesime, vezi *Sexagesima*.

Dominica Trinitatis, vezi *Trinitatis*.

Dominici conf. — 5 august. *Translatio* — 24 mai.

Dominus fortitudo — a șaptea duminică după rusalii.

Dominus illuminatio mea — a cincea duminică după rusalii.

Domni (= *Dompni*) *ep.* — 7 mai. *Translatio* — 29 iulie (Spalato-Dalmația).

Donati ep. — 7 august.

Dornstag (= *Donnerstag*) — joi.

Dorothee virg. — 6 februarie.

Dreifaltigkeitssonntag, vezi *Trinitatis*.

Dreikönigstag (= *Epiphaniarum*) — 6 ian.

Dsemâdi el accher, vezi *Djumadi ul-ahir*.

Dsemâdi el awwel, vezi *Djumadi ul-evel*.

Dsül helje, vezi *Zi'l-hidjge*.

Dsül kade, vezi *Zi'l ca'de*.

Dum clamarem — a unsprezecea duminică după rusalii.

Dum medium (silentium) — prima duminică după crăciun, dacă acesta cade la 29 sau 30 decembrie; de asemenea și a doua duminică, dacă aceasta cade la 5 ianuarie.

Duodecim (= *Divisio*) *apostolorum* — 15 iulie.

E

- Ebenweichtag* (= *Ebenweinachttag*) — ziua de anul nou.
- Ecce Deus adiuuat* — a zecea duminică după rusalii.
- Egidii abbatis conf.* — 1 septembrie.
- Ego sum pastor bonus* — a doua duminică după paști.
- Elene regine*, vezi *Helene*.
- Eleonore* — 21 februarie (?).
- Elie proph.* — 20 iulie (Ungaria, ca și în calendarul ortodox).
- Eligii ep.* — 1 decembrie. *Translatio* — 25 iunie.
- Elisabeth vidue (regine)*¹ — 19 noiembrie.
- Elisei proph.* — 14 iunie (ca și în calendarul ortodox).
- Emerici* (= *Henrici*) *ducis (translatio)* — 5 noiembrie (Ungaria). *Depositio* — 2 septembrie (Ungaria).
- Emmerami abbatis (ep.)* — 22 septembrie.
- Emrih* (= *E. kirall*), *Imre, Henrici ducis* — 5 noiembrie.
- Epiphaniarum (Epiphanie Domini)* (= *Adoratio regum, Magorum trium, Regum trium, Theophania; Dreikönigstag, Berchtentag, Perchttag; Űr jelenése, Vizkereszt*) — 6 ianuarie (bobotează, în calendarul ortodox.)
- Epiphanie Domini*, vezi *Epiphaniarum D.*
- Erasmi ep.* — 3 iunie.
- Erhardi ep. conf.* — 8 ianuarie.
- Eritag, er (i) chtag* (= *irchtag*). *ertag* — mart.
- Esaie proph.* — 6 iulie.
- Eschtag*, vezi *Dies Cinerum*.
- Esto* (= *Adesto*) *mihi* (= *Dominica carnisprivii, Dom. quinquagesime, Quinquagesima; Húshagyó vasárnap*) — a șaptea duminică înainte de paști.
- Eucharistia*, vezi *Corporis Christi*.
- Eulalie* — 12 februarie.
- Euphemie* — 16 septembrie (ca și calendarul ortodox).

Eusebii conf. — 14 august.

Exaltatio crucis (= Kreuztag der erhebung; Kereszt felmagasztalása — 14 septembrie) «înălțarea sf. cruci» în calendarul ortodox).

Exaudi (Domine) — a șasea duminică după paști.

Exsultate Deo — miercurea după *Exaltatio crucis*.

Exsurge, vezi *Sexagesima*.

Ezechielis proph. — 10 aprilie.

Extenkedd, vezi *quindena*.

Exten-nap, vezi *octava*.

F

Fabiani et Sebastiani — 20 ianuarie.

Factus est Dominus — a treia duminică după rusalii.

Faistag, faisten — rusalii (sașii din Transilvania, mijl. secolului al XVI-lea).

Faschantag, fashing, fassang, (= *Carnisprivium*) — marțea după *Esto mihi*.

Fasten, vezi *Quadragesima*.

Faur (= luna lui F.) — februarie².

Faust(in)i ep. mart. — 3 sau 5 octombrie (Ungaria).

Faustini et Jovite mart. — 15 februarie.

Fehér vasárnap, vezi *Duminica in albis*.

Fekete vasárnap, vezi *Judica*.

Felicitis (in Pincis) — 14 ianuarie.

Felicitis et Adaucti (Aucti) — 30 august. (cf. calendarul ortodox).

Feria quarta nuptiarum post octavam Epiphaniarum — miercurea după octava bobotezei (Transilvania, începutul secolului al XVI-lea)³.

Feria secunda jurata (= *Geschworener montag; homo vetus*) lunea după *Epiphaniarum* (ziua depunerii jurământului de slujbașii nou aleși la sașii din

² Doc. 4 februarie 1592 (sau 1593), Hurmuzaki-Iorga, XV₁, p. 711.

³ Doc. 13 <corect: 20> ianuarie 1507, Hurmuzaki-Iorga, XV₁, p. 175. E vorba de o zi din perioada duminicilor situate între bobotează și Septuagesima, perioadă preferată a căsătoriilor, de unde și denumirea *menyegzős vasárnapok*. Cf. Velledits Lajos. în «Magyar Nyelv», VIII (1912), p. 207.

¹ Zisă impropriu «regină», în realitate fiica lui Andrei al II-lea, regele Ungariei, văduva lui Ludovic, landgravul Turingiei. Ea n-a fost nici «martiră», cum o califică documentul din 29 noiembrie 1401. Teleki, I. p. 282).

Transilvania, prilej de petreceri populare)¹.

Festum apostolorum (= *Ap. dies*) — 29 iunie.

Festum Christi (= *Nativitas Domini*) — 25 decembrie.

Festum lancee et clavorum (= *Speerfreitag*) — vinerea după *Quasi modo*.

Festum omnium apostolorum (= *Divisio Ap.*) — 15 iulie.

Festum paschatis (= pascha) — paști.

Feyngsten (= *Pentecoste*) — rusalii (Sașii din Transilvania, mijlocul secolului al XVI-lea).

Fidis virg. mart. — 6 octombrie.

Ffinztin (= *Pentecoste*) — rusalii (Sașii din Transilvania, începutul secolului al XVI-lea).

Findung des heiligen kreuzes (= *inventio crucis*) — 3 mai.

Firmini ep. — 25 septembrie.

Floriani mart. (= *Fluristag*) — 4 mai.

Fluristag (= *Floriani*) — 4 mai

Fortunati — 26 februarie.

Francisci conf. — 4 octombrie. *Translatio* — 25 mai.

Fratrum septem (= *Alexandri mart.*) 10 iulie.

Frauentag (fără altă determinare) — 15 august. În documentele scrise în nemțește dacă indică alte sărbători ale Mariei, figurează cu precizarea corespunzătoare, făcută uneori în latinește (de ex. *Frauentag aassumptionis*).

Frauentag candelmess (= *lichtmess, kerz weih*), vezi *Purificatio Marie* — 2 februarie.

Frauentag der geburt (= *der cleyne, ze herbeste*), vezi *Nativitas Marie* — 8 septembrie.

Frauentag der scheidung (= *in der erne, der wursweihe*), vezi *Ascensio Marie* — 15 august.

Frauentag des berchungs (= *der heimsuchung, vor der erne*, vezi *visitatio Marie* — 2 iulie.

Frauentag im winter (= *als sie empfangen ward*) vezi *Conceptio Marie* — 8 decembrie.

Frauentag schneefeier (= *Nivis Marie*) — 5 august.

Fronfasten vezi *Quatuor tempora*.

Fronleichnamstag (= *der heilige leichnamstag*), vezi *Corporis Christi*.

G

Galli abbatis conf. — 16 octombrie.

Galli ep. Árvorn. — 1 iulie.

Gaudete (in Domino) — a treia duminică din advent.

Gellért (= *Gerardi*) — 24 septembrie.

Geminorum — 17 ianuarie.

Genesii mart. — 25 august.

Georgii (militis et) mart. (= *Jorgii; Jorgentag, Jurgentag*) — 24 aprilie (Ungaria, Italia nordică); 23 aprilie (Europa apuseană și răsăriteană, precum și în ținuturile locuite de germani în Ungaria, inclusiv sașii din Transilvania).

Gerardi ep. Cenad et mart. — 24 septembrie (Ungaria); *Translatio* — 24 februarie (Ungaria); 23 februarie (Veneția).

Germani ep. (Autissidoren.) — 31 iulie.

Germani ep. conf. — 27 aprilie (Croatia).

Gertrudis (= *Jertrudis*) *virg.* — 17 martie.

Gervasii et Protasii — 19 iunie.

Geschworener montag, vezi *Feria sec. jurata*.

Gilgentag (= *Girgentag, Gillisdach, Egidii*) — 1 septembrie.

Godehardi (= *Gothardi*) — 5 mai.

Gordiani et Epimachi — 10 mai.

Gothardi (= *Godehardi*) — 5 mai.

Gotsgeburt (= *Nativitas Domini*) — 25 decembrie.

Gotsleichmess, Gotsleichnam, vezi *Corporis Christi*.

Gregorii pape — 12 martie.

Gründonnerstag (= *Anlass*) — joia (mare) înainte de paști.

Gyertyaszentelő boldogasszony (= *Purificatio Marie*) — «sărbătoarea maicii domnului din timpul sfințirii luminărilor» (2 februarie).

Gyümölcstő boldogasszony (= *Anunciatio Marie*) — «Sărbătoarea maicii domnului din timpul altoirii pomilor» (25 martie).

¹ Grotefend, *Zeitrechnung*, I, p. 74.

Uneori și zilele următoare sînt desemnate ca *feria tertia jurata = geschworener diensttag*; f. *quarta j.* Cf. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, III, 1896, p. 538-540.

H

Halfasten, vezi *Quadragesima media*.
Hallotak napja (= *Defunctorum commemo-*
ratio) — 2 noiembrie.

Hamvazó szerda, vezi *Cinerum dies*.

Havas (= *havi*) *boldogasszony* (= *Nivis Marie*) — 5 august.

Hebdomada maior — săptămîna <mare>
 înainte de paști.

Hedvigis vidue — 15 octombrie.

Heilige leichmesstag, vezi *Corporis Christi*.

Heimsuchung Marie (*Visitatio M.* — 2 iulie.

Helene (= *Elene*) *regine* — 22 mai
 (Ungaria; la Pécs: 15 apr., ca și în
 unele părți ale Germaniei) în Europa
 apuseană uneori și la 7 sau sau 8
 februarie, 21 mai, 18 august etc.);
 21 mai («Sf.-ții împărați Constantin
 și Elena», calendarul ortodox).

Henrici (= *Emerici*) *ducis* — 5 noiembrie.

Henrici imperatoris — 13 iulie.

Herrgottstag, vezi *Corporis Christi*.

Hét atyafi (= *Alexandri mart.*) — 10 iulie.

<H>*ieronymi conf. doctoris* — 30 septembrie.

Hilarii ep. — 13 ianuarie.

Himmelfahrt Chrsi, vezi *Ascensio Domini*.

Himmelfahrt Marie (= *Assumptio Marie*) —
 15 august.

Hip<p>oliti (et soc.) — 13 august.

Homo vetus (= *Geschworenermontag*) —
 luna după *Epiphaniarum* (Brașov,
 1507, 1152.)

Horn, Hornung — februarie.

Húshagyó kedd, «Marțea lăsatului secului
 de carne» — vezi *Carnisprivium*.

Húshagyó vasárnap — «duminica lăsatului
 secului de carne», vezi *Esto mihi*.

I

Ieronymi (= *Hieronymi*) *conf. doctoris* —
 30 septembrie.

Ignatii ep. — 1 februarie; 17 decembrie
 (și ca *translatio*)

Ihonis, vezi *Johannis*.

Incarnatio Domini — 25 decembrie (= *Nati-*
uitas D.) sau 25 martie (*Annunciatio*
Marie), după stilul cronologic.

Incathedratio (= *Cathedra*) *Petri* — 22
 februarie.

Inclina Domine — a șaisprezecea duminică
 după rusalii.

Indictio (*indiction*)¹.

In excelso — prima duminică după *Epi-*
phaniarum (6 ianuarie).

Innocenti>um (*martyrum*) (= *Aller kindle in*
tag; *Apró szentek* — 28 decembrie.

Intevallum (*minus*), răstimpul de la 25
 decembrie de obicei pînă la *Invo-*
*cavit*².

Intret oratio — simbăța din *Quatuor tempo-*
rar de după *Invocavit*.

Inventio crucis (= *Kreuztag der erfingung,*
Findung des heiligen Kreuzes; (*Kereszt felta-*
lálása) — 3 mai

Inventio dextre Stephani regis — 30 mai.
 (Ungari)

Inventio Stephani protomart. (= *Stephan-*
tag als er funden war) — 3 august.

Invoca (Sibiu, 1480), vezi *Invocavit*.

Invocavit (= *Invoca*, *Dominica quadrage-*
sime, Dom.in capite jejuniū; *Böjtfő*
vasárnap) — a șasea duminică înainte
 de paști.

In voluntate tua — a douăzeci și doua
 duminică după rusalii.

Irchtag (= *Eritag*) — marți.

Irenei et Abundi — 26 august.

Iván (szent) (= *Johannis*) — 24 iunie.

J

Jacobi, ap. (*Maiores, messis tempore*) — 25
 iunie.

János fővetele (= *Decollatio Johannis bap-*
tiste) — 29 august.

János napja (= *Johannis*) — 24 iunie.

János olajban főzése (*Johannis in dolio,*
in olio), vezi *Johannis ante portam*
Latinam.

Januarii ep. — 19 octombrie.

Jarsabend — ajunul anului nou (31 decemb.),

Jarstag — anul nou.

Jejunium (fără altă determinare), vezi *Qua-*
dragesima.

Jertrudis Gertrudis — 17 martie.¹

Johannis (fără altă determinare) (= *Johan-*

¹ Vezi mai sus, p. 69 urm.

² Uneori însă e răstimpul pînă la *Esto mihi*. De exemplu: *dominica ultima intervalli, videlicet Carnisprivii* (doc. 28 apr. <corect>, 7 martie> 1546, Hurmuzaki-Iorga, XV, p. 448-449).

nstag; *Szent Iván* — de obicei 24 iunie¹.

Johannis ante portam Latinam (= *Johannstag vorm guldenn Thor*; *Johannis in dolio, in olio*; *János olajban főzése*) — 6 mai.

Johannis ap. ev. — 27 decembrie.

Johannis baptiste decollatio — 29 august.

Johannis baptiste (nativitas) (= *Keresztelő szent János*) — 24 iunie.

Johannis et Pauli mart. — 26 iunie.

Johannstag vorm guldenn Thor (= *Johannis ante portam Latinam*) — 6 mai.

Jorgentag, Jurgentag, Jorgii (= *Georgii*) — 23 aprilie.

Josephi — 19 martie.

Jubilata — a treia duminică după paști.

Judica (me Deus, j. me Domine) (= *Dominica de passione, Dominica passionis, Passio Domini, Dom. nigra; Fekete vasárnap, Siket vas.*) — a doua duminică înainte de paști.

Juliane virg. — 16 februarie.

Juliani mart. — 8 februarie (Ungaria); în Europa apuseană la diferite date, între 13—27 februarie.

Justus est Domine — a optsprezecea duminică după rusalii.

K

Kadragesima, vezi Quadragesima.

Kántorbjőj, vezi Quatuor tempora.

Karácsony hava — «luna crăciunului» (decembrie).

Karfreitag, vezi Parasceve.

Kathedra (= *Cathedra*) *Petri* — 22 februarie.

Kathreintag (= *Catherine*) — 25 noiembrie.

Katherine (= *Catharine*) *virg.* — 25 noiembrie.

Kereszt felmagasztalása (= *Exaltatio crucis*) — 14 septembrie.

Kereszt feltalálása (= *Inventio crucis*) — 3 mai.

Keresztelő szent János (= *Johannis Baptiste*) — 24 iunie.

Keresztjáró (= *Kérő napok*), vezi *Rogationum dies*.

Kiliani (et sociorum) — 8 iulie.

Kirini (= *Quirini*) *mart.* — 30 aprilie.

Kisasszony rava — «luna Sîntămăriei mici» (august).

Kisasszony napja (= *Nativitas Marie*) — «ziua Sîntămăriei mici», în calendarul ortodox (8 septembrie).

Kiskarácsony — «crăciunul mic» (1 ianuarie).

Kolozs szűz (= *Scholastice virg.*) — 10 februarie.

Kottemper, vezi Quatuor tempora.

Kreuztag (fără altă determinare) de obicei — 14 septembrie, uneori 3 mai, vezi *Crucis festum*.

Kreuztag der Erfindung (= *Inventio crucis*) — 3 mai.

Kreuztag der erhebung (= *Exaltatio crucis*) — 14 septembrie.

Krystabend (= *Cristabend*) — 24 decembrie.

L

Ladislai (= *Wladislai*) *et regis conf. (elevatio)* — 27 iunie (Ungaria, Polonia); *Depositió* — 29 iulie (Ungaria).

Lamberti ep. (= Lompért) — 17 septembrie.

Laurentii mart. — 10 august (ca și în calendarul ortodox).

Lazari ep. — 17 decembrie.

Leandri — 27 februarie.

Leichnamstag, vezi Corporis Christi.

Leonardi abbatis — 6 noiembrie.

Leonis pape — 28 iunie.

Letare (= *Dominica Hierusalem, Dom. Quadragesime medie*) — a treia duminică înainte de paști.

Letetur cor (querentium) — vinerea după *Exaltatio crucis*.

Liborii — 23 iulie.

Lichtmess, lichtweih (= *Purificatio Marie*) — 2 februarie.

Lompért (= *Lamberti*) — 17 septembrie.

Longini — 15 martie.

Luce ev. — 18 octombrie.

Lucie virg. — 13 decembrie (ca și în calendarul ortodox).

Lucii, pape (episcopi) mart. — 4 martie.

Ludovici ep. — 19 august.

M

Macarii conf. — 23 ianuarie.

Magdalene (= *Marie Magdalene*) — 22 iulie.

¹ Uneori 27 decembrie (= *Johannis ap. ev.*) cf. doc. 27 dec. 1422 (după context), *Károlyi*, II, p. 71.

Maglorii ep. — 24 octombrie (Franța nordică, Ungaria).

Magorum trium (= Epiphaniarum) — 6 ianuarie.

Marcelli pape — 16 ianuarie.

Marci ev. ap. — 25 aprilie (ca și în calendarul ortodox).

Marci pape — 7 octombrie.

Marci et Marcelliani (Marcellini, Marcelli) — 18 iunie.

Margaretha virg. — 13 iulie (Ungaria, Polonia, Moldova; în alte țări la diferite date, între 5–20 iulie).

Marie candelarum (= Purificatio Marie) — 2 februarie.

Marie de nive (ad nives), (= Nivis Marie) — 5 august.

Marie Magdalene (= Magdalene) — 22 iulie (ca și în calendarul ortodox).

Marie natiuitas = Nat. Maria 8 septembrie.

Marie virginis (festum) — de obicei 8 septembrie; uneori 15 august, 25 martie sau chiar 2 februarie, 2 iulie, 8 dec. etc.

Marthe — 27 iulie.

Martini ep. (= Martinstag, Merten) — 11 noiembrie. *Translatio* — 4 iulie.

Martinstag (= Martini) — 11 noiembrie.

Martyrum decem milium (= Achacii cum soc.) — 22 iunie.

Mat<v>hei ep. ev. — 21 septembrie.

Mat<v>hie ap. — 24 februarie. În anii bisecți — 25 februarie (*Mátyás ugrása* — «Saltul lui Matia»).

Mátyás ugrása — «Saltul lui Matia» (25 februarie) — vezi *Matthie*.

Mauri abbatis — 15 ianuarie.

Mauri ep. — 1 decembrie.

Mauritii (et sociorum) — 22 septembrie.

Mazimini — 29 mai.

Mechlin (= Michaelis) — 29 septembrie.

Medardi ep. — 8 iunie.

Mediante mense — a cincisprezecea zi din lună (în februarie a patrusprezecea).

Medium jejunium (Sibiu, 1480, 1485), vezi *Quadragesime media*.

Medium quadragesime (dies), XLme, vezi *Quadragesime media*.

Memento nostri — a patra duminică din advent.

Montag (= Montag) — luni.

Menyegzős vasárnapok — «duminicile nunților» (între *Epiphaniarum* și *Septuagesime*).

Merten (= Martini) — 11 noiembrie.

Michaelis archangeli (= Mechlin Michlstag) — 29 septembrie. *Adventus (= Apparitio)* — 8 mai.

Michlstag (= Michaelis) — 29 septembrie. *Mindenszentek (= Omnium Sanctorum)* — 1 noiembrie.

Mindszent hava — «luna tuturor sfinților» (octombrie).

Miserere (mei) — a șaptesprezecea duminică după rusalii.

Misericordia(s) Domini (= Dignus es Domine, Dominica Misericordie) — a doua duminică după paști.

Mittach — miercuri.

Mitternachten, vezi *Quadragesima media*.

Mittfasten, vezi *Quadragesima media*.

Mittichen — miercuri.

Muharrem — prima lună a calendarului otoman.

N

Naboris (et Felicis) — 12 iulie.

Nagyasszony (= Assumptio Marie) — 15 august.

Nagyboldogasszony (= Assumptio Marie) — 15 august.

Nagybőjt, vezi *Quadragesima*.

Nagykarácsony (= Nativitas Domini) — «Crăciunul mare» (25 decembrie).

Nagypéntek, — vezi *Parasceve*.

Narcisci ep. — 29 octombrie.

Natalis (= Nativitas Domini), — 25 decembrie.

Nativitas (= Natalis Domini, N. Christi, festum Ch, Incarnatio Domni, Verbum Incarnatum; Benachten Gotsgeburt; Nagykaracsony) — 25 decembrie.

Natiuitas Johannis baptiste (= Johannis) — 24 iunie («Nașterea sf. Ioan botezătorul», «Stnziene» în calendarul ortodox).

Nativitas Marie (=Frauentag der geburt, der cleyne, ze herbste; Kisasszony napja) — 8 septembrie («Sintămăria

mică; «Nașterea maicii domnului» în calendarul ortodox).

Nerei et Achillei (et Pancratii) mart.—12 mai.

Nicodemi (= Nicomedis) Nic. ecclesie dedicatio, — 1 iunie uneori 15 septembrie.

Nicolai ep. conf. — 6 decembrie, (ca și calendarul ortodox) *Translatio* — 9 mai.

Nicomedis (= Nicodemi) — 1 iunie, uneori 15 septembrie.

Nivis Marie (= Marie de nive, ad nives; Frauentag schneefeier; Havi-havas-bol-dogasszony) — 5 august.

Norberti — 6 iunie.

Numeriani — 5 iulie.

O

Oblatio Marie (= Presentatio M.) — 21 noiembrie.

Octava (= ezten-nap) — a opta zi după o sărbătoare, cuprinzându-se în calcul și ziua sărbătorii (uneori se referă la întreaga săptămână care urmează după o sărbătoare).

Oculi (mei) — a patra duminică înainte de paști.

Offerstag, vezi *Ascensio Domini*.

Omnes gentes — a opta duminică după rusalii.

Omnia qua fecisti — a douăzecișiuna duminică după rusalii.

Omnis terra — a doua duminică după *Epiphaniarum*.

Omnium defunctorum (= Comm. animarum) — 2 noiembrie.

Omnium sanctorum (= Aller heiligen tag; Mindenszentek) — 1 noiembrie.¹

Ordinatio — alegere sau încoronare încă din timpul vieții suveranului precedent.

Osvaldi regis — 5 august.

Othmari — 16 noiembrie.

Otonis ep. — 30 septembrie.

P

Pål fordulaja (= P. fordulása; Conversio Pauli ap.) — 25 ianuarie.

Palmabent — ajunul (sîmbăta premergătoare) sărbătorii *Ramis palmarum*.

Palmarum, vezi *Ramis palmarum*.

¹ A nu se confunda cu «toți sfinții» din calendarul ortodox: înțlia duminică după rusalii.

Palmsonntag, palmostern, palmtag, vezi *Ramis palmarum*.

Pancratii mart. — 12 mai.

Pantaleonis — 28 iulie.

Parasceve (= Crucifixionis Domini; Char-Kar-freitag; Nagypéntek); vinerea <mare> înainte de paști (a n-o confunda cu sf. Paraschiva sau vinerea mare din calendarul ortodox) — 14 octombrie.

Pascha (= Resurrectio Domini, festum pascatis), Vasteren — paști.

Passio Domini, vezi *Judica*.

Passio Petri et Pauli ap. (= Petri. et Pauli ap.) — 29 iulie.

Pastor bonus (= Ego sum. p.b.) — a doua duminică după paști.

Pauli ap. (= Conversio; Paulstag; Pauls-bekehrung; Pål fordulása, P. fordulaja) — 25 ianuarie. *Commemoratio* — 30 iunie.

Pauli (primi) (h)eremite — 10 ianuarie.

Paulini ap. (Treveren.) — 31 august.

Paulstag Paulsbekehrung (= Pauli ap. conversio) — 25 ianuarie.

Pedilavium — joia (mare) înainte de paști.

Pelagii mart. — 28 august.

Pent<h>ecoste (= Spiritus Domini), Sp. Sancti; Faistag, Faisten, Feyngsten, ffinxtin) — rusalii (a șapte duminică după paști).

Perchtag (= Epiphaniarum) — 6 ianuarie.

Pergentini et Laurentini mart. — 3 iunie (Germania nordică, Metz-Franța, Ungaria).

Perpeute et Felicitatis — 7 martie (6 martie, Ungaria, secolul al XVI-lea).

Pervigilia (= vigilia) — ajunul (ziua premergătoare) unei sărbători.

Peterstag (= Petri ap.) — 29 iunie. *Kettenfeier (als er gebunden war) (= Petri ad vincula)* — 1 august.

Petri ad cathedram (= Cathedra P.) — 22 februarie.

Petri advincula (= Vincula P.) — 1 august.

Petri ap. — 29 iunie, uneori 1 august (= *Ad vincula P.*).

Petri cathedrati (= Cathedra P.) — 22 februarie.

Petri mart. — 29 aprilie.

Petri et Pauli, ap (= *Apostolorum dies, Passio Petri et Pauli ap.*) — 29 iunie (ca și în calendarul ortodox).

Petronelle virg. — 31 mai.

Pfincstag — joi (a nu-l confunda cu *Pfingstag* — duminica rusaliiilor).

Philippi et Jacobi ap. — 1 mai.

Polycarpi — 26 ianuarie.

Potentiane — 19 mai.

Praxaedis virg. — 21 iulie.

Presentatio Domini (= *Purificatio Marie*) — 2 februarie.

Presentatio (= *oblatio*) *Mariae* (= *Boldogasszony beavatása, bemutatása*) — 21 noiembrie («Intrarea în biserică», calendarul ortodox).

Primi et Feliciani — 9 iunie.

Prisce virg. — 18 ianuarie.

Processi et Martiniani — 2 iulie.

Procopii — 4 iulie.

Profestum (= *vigilia*) — ajunul (ziua premergătoare) unei sărbători.

Prope esto Domine — vinerea din *Quatuor tempora* de după *Lucie*.

Protasi et Gervasii — 19 iunie.

Protector noster — a cincisprezecea duminică după rusalii.

Protii et Hiacinti — 11 septembrie.

Publicani et farisei — a douăsprezecea duminică după rusalii.

Purificatio Marie (= *Candele, Marie candelarum, Presentatio Domini, Frauentag, candelmess, lichtmess, kerzweih, lichtweih: Gyertyaszentelő boldogasszony*) — 2 februarie («Întîmpinarea domnului», în calendarul ortodox).

Pünkösöd hava — «luna rusaliiilor» (mai).

Q

Quadragesima (= *Kadragesima, XL ma, Tempus quadragesimale, jejunium; Fasten; Nagyböjt, páresimi* (postul mare, de șase săptămîni, socotit de obicei de la *Cinerum dies* uneori de la *Invocavit*, pînă la paști).

Quadragesima media (= *Medium jejunium, m. quadragesime; Halbfasten, Mitternachten; Mittfasen Böjtközp*); miercuria înainte de *Letare* (Ungaria, în secolul al XVI-lea uneori și în Germania); în

Europa apuseană (dar și la Brașov, 1549)¹ coincide de obicei cu *Letare*. («M ezu-păresii» în calendarul ort.).

Quasi modo (geniti) (= *Antipascha, Dominica in albis; Fehér vasárnap*) — prima duminică după paști.

Quatember, vezi *Quatuor tempora*.

Quatuor tempora (= *Angaria; Fronfasten, Quatember Quottemner, Quatertemp Kottemper; Kántorböjt*) — miercuria (uneori și joia) vinerea și sîmbăta după următoarele patru sărbători: *Invocavit*, rusalii (*Pentecoste*), *Exaltatio crucis* (14 septembrie; *ante festum Michaelis in Quatuor temporibus festi Michaelis*, (sau *proximo festo sancti Mathei*) și *Lucia* (13 decembrie; *ante festum Nativitatis Domini*).

Quindena (= *eztenkedd*) — a cincisprezecea zi după o sărbătoare.

Quinquagesime, vezi *Esto mihi*.

Quinque fratrum mart. (= *Benedicti, Isaac et sociorum*) — 12 noiembrie (Gniezno Polonia, Praga — Boemia, Zagreb — Croația).

Quiriaci ep. (Hierosolimitani) mart. — 4 mai.

Quirici et Juliette mart. — 16 iunie.

Quirini conf. — 15 octombrie (Zagreb — Croația).

Quirini (= *Kirini*) *ep mart.* — 30 aprilie.

Quirini ep. (Pannonie) mart. — 4 iunie.

Quottemner, vezi *Quatuor tempora*.

R

Ramazán — a noua lună a calendarului otoman.

Ramis palmarum (= *Dies palmarum, D. olivarum, Domine ne longe facias, Dominica Hosanna, Dom (Ramis) palm., Ramorum, Pasche florum; Palmsonntag, Palmostern, Palmtag; Virágvasárnap*) — duminică înainte de paști (floriile).

Ramorum, vezi *Ramis palmarum*.

Rebi'ul-ahir — a patra lună a calendarului otoman.

Rebi'ul-evvel — a treia lună a calendarului otoman.

¹ *Quellen zur Gesch. Stadt Kronst.*, III, p. 500 (după cum rezultă din succesiunea datelor).

Rechep, vezi *Regeb*.

Reddite cesari — a douăzecișipatra duminică după rusalii.

Redzeb, vezi *Regeb*.

Regeb (= *Rechep*, *Redzeb*) — a șaptea lună a calendarului otoman.

Regelō hētjō — «lunea cîntării (colindei)» după bobotează (Secuime).

Regine virg. — 7 septembrie.

Regum trium (= *Epiphaniarum*) — 6 ianuarie.

Remigii ep. — 1 octombrie.

Reminiscere — a cincea duminică înainte de paști; uneori miercurea după *Invocavit*.

Repleatur os meum — vinerea după rusalii.

Respice Domine — a paisprezecea duminică după rusalii.

Respice in me — a patra duminică după rusalii.

Resurrectio Domini (= *Pascha*) — paști.

Rochi conf. — 16 august.

Rogate (= *Dominica rogationum*) — a cincea duminică după paști.

Rogationum (*Rogationis*) *dies* (= *Rogationes*; *Keresztjáró — kérőnapok*) — săptămîna după *Dominica rogationum*, dar mai ales luna, marțea și miercurea din această săptămîna.

Rorate celi — miercurea din *Quatuor tempora* de după *Lucie*.

Rosarum dies — 6 februarie.

Rufi — 27 august.

Rufi<ni> et Valeri<ani>i mart. — 14 iunie.

S

Sabaam, vezi *Șa'ban*.

Sabbatum in passione — sîmbăta după *Judica*.

Sabbatum sanctum (*sacrum, magnum*) — sîmbăta înainte de paști.

Sabine virg. mart. — 29 august.

Sabini ep. (Canusini conf.) — 9 februarie.

Safer (= *Seffer*) — a doua lună a calendarului otoman.

Salus populi — a douăzecea duminică după rusalii; joia după *Oculi*.

Salutatio Marie — 18 decembrie; vinerea din *Quatuor tempora* de după *Lucie*.

Sambestag (= *sambesztag, snavend*) — sîmbătă.

Sanctificatio (= *Conceptio*) *Marie* — 8 decembrie

Sancti regis (Stephani) (= *Depositio St. reg.*) — 20 august (Ungaria).

Sanctorum omnium (= *Om. sanct.*) — 1 noiembrie.

Sanctus Spiritus, vezi *Sp. Domini*.

Sarlós boldogasszony (= *Visitatio Marie*) — «Sărbătoarea micii domnului din timpul secerișului» (2 iulie).

Saturnini cum sociis — 29 noiembrie.

Schiedung Marie (= *Assumptio M.*) — 15 august.

Schneefeier (= *Nivis Marie*) — 5 august.

Scholastice virg. (= *Kolozs szüz*) — 10 februarie.

Seffer, vezi *Safer*.

Septem dormientium — 27 iulie (Franța, Anglia, Țările scandinave, Ungaria); în alte țări la date diferite.

Septem fratrum (= *Alexandri mart.*) — 10 iulie.

Septimana Parasceve — săptămîna dinainte de paști.

Septuagesima (= *Dominica septuagesime, Circumdederunt*) — a noua duminică înainte de paști.

Servatii ep. — 13 mai.

Sextilis — august.

Severi ep. (Ravennatis) — 22 octombrie.

Severini ep. (Colonien. conf. mart.) — 23 octombrie.

Sexagesima (= *Dominica sexagesime, Exsurgere*) — a opta duminică înainte de paști.

Sigismundi regis (*Burgundie mart.*) — 2 mai.

Si iniquitates — a douăzecișitrea duminică după rusalii.

Siket vasárnap, «dum. surdă», vezi *Judica*.

Silcade, vezi *Zi'l-ca'de*

Silhitschen, vezi *Zi'l-hidjge*.

Silvestri pape — 31 decembrie.

Simeonis ep. — 18 februarie.

Simonis et Jude ap. — 28 octombrie.

Sitientes venite — sîmbăta după *Letare*.

Sixti pape (Felicissimi et Agapiti) — 6 august.

Sonnobent, snavend (= *Samstag*) — sîmbătă.

Sophie vidue (et filiarum) mart. (uneori *virg. mart.*) — 15 mai (Gnieszno — Polonia, Brandenburg — Germania, Ungaria): în alte țări la date diferite.

Sotheris pape — 2 aprilie (Ungaria, secolul XIV-XVI), 21 sau 23 aprilie (Ungaria, sec. XIV) ; 22 aprilie (ordinele călugărești).

Sotheris virg. — 10 februarie.

Speerfreitag (= Festum lancee et clavorum) — vinerea după *Quasi modo*.

Spiritus Domini (= Sanctus Spiritus Pentecoste) — rusalii.

Stanislai ep. (pontif.) mart. — 8 mai ; începând cu pontificatul lui Clement al VIII-lea (1592-1605) — 7 mai. *Translatio* — 27 septembrie (Polonia): 6 octombrie (Ungaria).

Stephani pape — 2 august.

Stephani protomart. (primi mart.) — 26 decembrie. *Inventio* — 3 august.

Stephani sancti regis et conf. (depositio, elevatio) — 20 august (Ungaria).

Dextre inventio — 30 mai (Ungaria).

Stephanstag als er funden war (= Inventio Stephani protomart.) — 3 august.

Subenten (= Sunbent) 24 iunie (*Sonnenwende*) solstițiul de vară.

Succinctio campanarum — miercurea înainte de paști (legarea limbii clopotelor, pentru ca acestea să nu poată fi trase în restul săptămânii mari).

Surrexit pastor bonus — a doua duminică după paști.

Susanne virg. mart. — 11 august.

Suscepimus Deus — a noua duminică după rusalii.

Suscipe Domine — a cincea duminică după paști.

§

Şa'ban (= Sabaam) — a opta lună a calendarului otoman.

Sevval — a zecea lună a calendarului otoman.

Sz

Szekes sz. Péter (= Cathedra Petri) — 22 februarie.

Szent András hava — « luna sf. Andrei » (noiembrie).

Szent György hava — « luna sf. Gheorghe » (apr).

Şentháromság vasárapja, vezi Trinitatis. Szent Iván hava — « luna sf. Ioan » (iunie).

Szent Iván (= Johannis) — 24 iunie.

Szent Jakab hava — « luna sf. Iacob » (iulie).

Szent János (= Iván napja) (= Johannis) — 24 iunie.

Szent Kereszt feltalálása (= Inventio crucis) — 3 mai *Felmagasztalása (= Exaltatio cr.)* — 14 septembrie.

Szent Mihály hava — « luna sf. Mihail » (septembrie).

T

Tempus quadragesimale, vezi Quadragesima. Theodori mart. — 9 noiembrie.

Theophania (= Epiphaniarum) — 6 ianuarie.

Thome ap. — 21 decembrie.

Thome (ep. sau pontif. Cantuariensis mart.) — 29 decembrie.

Tiburtii (et Valeriani) mart. — 14 aprilie.

Tiburtii mart. (et Susanne) — 11 august, adeseori 14 aprilie (prin confuzie cu *Tiburtii et sociorum*).

Timothei ep. — 24 ianuarie.

Timothei et Apollinaris — 23 august.

Tistag (Zistag, Zinstag, Dienstag) — marți.

Tizenkét apostol napja (= Divisio apostolorum) — 15 iulie.

Tizezer vitéz (Decem milium martyrum) — 22 iunie.

Transfiguratio Domini (= Ūr szine változása) — 6 august (« Schimbarea la față » în calendarul ortodox).

Translatio, vezi sub numele sfinților respectivi.

Trinitatis (festum, Dominica Tr., Dom. Benedicta, Domine in tua misericordia; Dreifaltigkeitssonntag; Szentháromság vasárnapja) — prima duminică după rusalii (sf. treime).

Trium regum (= Epiphaniarum) — 6 ian.

U

Udalrici ep. (= Ulrici, Ulrichstag, Ulreichstag) — 4 iulie.

Ulrichstag, Ulreichstag (= Udalrici) — 4 iulie.

Ulrici (= Udalrici) — 4 iulie.

Undecim milium martyrum (= U. m. virginum) — 21 octombrie.

Undecim milium virginum (= *U. m. martyrum, Ursule et soc.*) — 21 octombrie.

Urbani pape — 25 mai.

Ūr jelenése (= *Epiphaniarum*) — 6 ianuarie.

Ūrnak környűlmetélkedése (= *Circumcisio Domini*) — 1 ianuarie.

Ūrnapja, vezi *Corporis Christi*; Ūneori are sensul de duminică.

Ursule et soc. (= *Undecim milium virginum*) — 21 octombrie.

Ūrunk mennybemenetele, vezi *Ascensio Domini*.

Ūr színe változása (= *Transfiguratio Domini*) — 6 august.

Ūszögös (= *Ūszögütő*) *szent Péter* (= *Cathedra Petri*) — «sf. Petru tăciunosul», 22 februarie. (După credința populară, în ziua în care cădea această sărbătoare — de ex. luni, marți etc. — nu era voie în tot cursul anului să se semene grâu, pentru ca acesta să nu fie atacat de tăciune = *űszög*.¹ După o altă părere², *űszögös* ar fi o etimologie populară prin confuzie cu *székes sz. Péter*).

V

Valentini (presbyteri) mart. 14 februarie³.

Valeriani ep. mart. — 15 decembrie.

Valerii ep. — 29 ianuarie.

Valerii et Rufi(ni) mart. — 14 iunie.

Vasas sz. Péter (= *Vincula Petri*) — 1 august.

Vedasti et Amandi — 6 februarie.

Veitstag (= *Viti*) — 15 iunie.

¹ Czuczor Gergely—Fogarasi János, *A magyar nyelv szótára* [Dicționarul limbii maghiare], VI, Budapesta, 1874, col. 684.

² Zolnai Gyula, în *Magyar könyvsemlé* 1895, p. 109. Cf. și Velledits, p. 208.

³ Am întâlnit într-un caz și *Valentiniani mart.* (Beke, *Frdélyi kápt.*, p. 101, nr. 491 identificat de editor cu *Valentini mart.*, după cum rezultă din transformarea datei: 14 februarie 1536; act emis de capitulul din Alba Iulia). Probabil că e o confuzie cu Valerie, căci cu numele de Valentinian sint amintiți numai doi sfinți locali de la Saberno (Italia sudică), comemorați la 20 august, respectiv 3 noiembrie. (Grotefend, *Zeitrechnung*, II. 2, p. 179).

Veni et ostende — sămbăta (uneori miercurea) din *Quatuor tempora* de după *Lucie*.

Venite adoremus — sămbăta din *Quatuor tempora* de după *Exaltatio crucis*.

Verbum incarnatum (= *Nativitas Domini*) — 15 decembrie.

Vespera prima, secunda — ajunul sărbătorilor mari și seara sărbătorilor înseși.

Victorini et Victoris mart. — 25 februarie (Ungaria și alte țări catolice).

Victoris mart. — 4 martie (Ungaria, secolul al XVI-lea).

Vigilia (= *pervigilia, profestum, vespera; abent, abint*) — ajunul (ziua premergătoare) unei sărbători.

Vincetii mart. — 22 ianuarie.

Vincula Petri (= *Ad v. Petri; Peters Kettenfeier, Vasas sz. Péter*) — 1 august.

Virágvasárnap, vezi *Ramis palmarum*.

Virginis beate, gloriose (= *Maie virginis*) — 8 septembrie; uneori 15 august etc.

Visitatio Martie (= *Frauentag des berchgangs, Berchgang Marie, Frauentag der heimsuchung vor der erne; Sarlós boldogasszony*) — 2 iulie («veșmintul mamei domnului» în calendarul ortodox).

Vitalis mart. — 28 aprilie (ca și în calendarul ortodox).

Viti et Modesti (et Crescentie) mart. (= *Veitstag*) — 15 iunie.

Vizkereszt (= *Epiphaniarum*) — 6 ianuarie.

Vocem jucunditatis (= *Dominica rogationum*) — a cincea duminică după paști.

Vsteren (= *Ostern = Pasche*) — paști (sașii din Transilvania, jumătatea secolului al XVI-lea).

W

Wenceslai regis — 28 septembrie.

Wladislai, vezi *Ladislai*.

Wurzweihe (= *Frauentag der w.*) — 15 august.

Wzeges zent Peter, vezi *Ūszögös*.

X

Xlma, vezi *Quadragesima*.

Z

Zenonis ep. — 8 decembrie; uneori 14 decembrie.

Zi'l-ca'de (= *Dsül kade, Silcade*) — a unsprezecea lună a calendarului otoman.

Zi'l—hidje (= *Dsiil hedse, Silhütschen*) — a douăsprezecea lună a calendarului otoman.

Zistag, Zinstag (= *Tistag, Dienstag*) — marți.

Zoerardi (= *Andree et Benedicti mart.* — 17 iulie.

Zöldcsütörtök (= *Anlass, Gründonnerstag*) — joia <mare> înainte de paști.

Zummasilahir, vezi *Djumadi ul-ahir*.

Zwelfbotentag (= *Divisio Apostolorum*) — 15 iulie.

A-N E X A VIII

CELE 35 CALENDARE CATOLICE ¹

¹ A se vedea lămuririle de mai jos, p. 271—272.

St. v. 851, 946, 1041, 1136*, 1383, 1478, 1573.

A n b i s e c t													
ianuarie		februarie		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
1	IV. Circ. Dom.	1	S. Brigide	1	V. Circ. Dom.	1	D. <i>Esto m.</i>	1	D. <i>Letare</i>	1	IV.	1	VI. Phil. Jac.
2	V. Oct. Steph.	2	D. <i>Esto m.</i>	2	VI. Oct. Steph.	2	II. Purif. Mar.	2	II.	2	V.	2	S. Sigism.
3	VI. Oct. Joh.	3	II. Blasii	3	S. Oct. Joh.	3	III. Blasii	3	III.	3	VI.	3	D. <i>Exaudi</i>
4	S. Oct. Innoc.	4	III. Carnispr.	4	D. Oct. Innoc.	4	IV. <i>Dies cin.</i>	4	IV. Adriani	4	S. Ambros.	4	II.
5	D.	5	IV. <i>Dies cin.</i>	5	II.	5	V. Agathe	5	V.	5	D. <i>Miseric.</i>	5	III. Gothardi
6	II. Epiph.	6	V. Doroth.	6	III. Epiph.	6	VI. Doroth.	6	VI.	6	II.	6	IV. Joh. a. p.
7	III.	7	VI.	7	IV.	7	S.	7	S.	7	III.	7	V.
8	IV. Erhardi	8	S.	8	V. Erhardi	8	D. <i>Invoc.</i>	8	D. <i>Judica</i>	8	IV.	8	VI. App. Mich.
9	V.	9	D. <i>Invoc.</i>	9	VI.	9	II. Apollon.	9	II.	9	V.	9	S. Transl. Nic.
10	VI. Pauli er.	10	II. Scholast.	10	S. Pauli er.	10	III. Scholast.	10	III.	10	VI.	10	D. Pentecoste
11	S.	11	III.	11	D. In excelso	11	IV. <i>Quat. tem.</i>	11	VI.	11	S.	11	II.
12	D. In excelso	12	IV. <i>Quat. tem.</i>	12	II.	12	V.	12	V. Gregorii	12	D. <i>Jubilate</i>	12	III. Pancratii
13	II. Oct. Epiph.	13	V.	13	III. Oct. Epiph.	13	VI.	13	IV.	13	II.	13	IV. <i>Quat. temp.</i>
14	III. Fel. i. P.	14	VI. Valent.	14	IV. Fel. i. P.	14	S. Valent.	14	S.	14	III. Tib. Val.	14	V. Bonif. m.
15	IV.	15	S.	15	V.	15	D. <i>Remin.</i>	15	D. <i>Ramis p.</i>	15	IV.	15	VI. Sophie
16	V. Marcelli	16	D. <i>Remin.</i>	16	VI. Marcelli	16	II. Juliane	16	II.	16	V.	16	S.
17	VI. Antonii	17	II.	17	S. Antonii	17	III.	17	III. Gertrud.	17	VI.	17	D. <i>Trinit.</i>
18	S. Prisce	18	III. Simeon.	18	D. <i>Circumd.</i>	18	IV. Simeon.	18	IV.	18	S.	18	II.
19	D. <i>Circumd.</i>	19	IV.	19	V.	19	V.	19	V. Cena Dom.	19	D. <i>Cantate</i>	19	III.
20	II. Fab. Seb.	20	V.	20	III. Fab. Seb.	20	VI.	20	VI. Parasc.	20	II.	20	IV.
21	III. Agnetis	21	VI.	21	IV. Agnetis	21	S.	21	S. Bened.	21	III.	21	V. Corp. Chr.
22	IV. Vincentii	22	S. Cath. Pet.	22	V. Vincentii	22	D. <i>Oculi</i>	22	D. <i>Pascha</i>	22	IV.	22	VI. Helene
23	V.	23	D. <i>Oculi</i>	23	VI.	23	II.	23	II.	23	V. Adalb.	23	S.
24	VI.	24	II.	24	S.	24	III. Matthie	24	III.	24	VI. Georgii	24	D. Transl. Dom.
25	S. Conv. Pauli	25	III. Matthie	25	D. <i>Exsurge.</i>	25	IV. <i>Quadr. m.</i>	25	IV. Ann. Mar.	25	S. Marci ev.	25	II. Urbani
26	D. <i>Exsurge</i>	26	IV. <i>Quadr. m.</i>	26	II.	26	V.	26	V.	26	D. <i>Voc. juc.</i>	26	III.
27	II.	27	V.	27	III.	27	VI.	27	VI.	27	II.	27	IV.
28	III.	28	VI.	28	IV.	28	S.	28	S.	28	III. Vitalis	28	V.
29	IV.	29	S.	29	V.	29		29	D. <i>Quasi m.</i>	29	IV. Petri m.	29	VI.
30	V.	30		30	VI.	30		30	II. Conc. ov.	30	V. <i>Asc. Dom.</i>	30	S.
31	VI.	31		31	S.	31		31	III.	31		31	D. Petron.

St. n. 1598, 1693, 1761, 1818.

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 II.	1 IV. Oct. Joh.	1 S. Vinc. Pet.	1 III. Egidii	1 V. Remigii	1 D. Omn. Sanct.	1 III.
2 III.	2 V. Visit. M.	2 D. Steph. p.	2 IV.	2 VI.	2 II. Omn. def.	2 IV.
3 IV. Erasmi	3 VI.	3 II. Inv. Steph.	3 V.	3 S.	3 III.	3 V.
4 V.	4 S. Udalrici	4 III.	4 VI.	4 D. Francisci	4 IV.	4 VI. Barbare
5 VI. Bonif. ep.	5 D.	5 IV. Mar. Niv.	5 S.	5 II.	5 V. Emerici	5 S.
6 S.	6 II. Oct. Pet. P.	6 V. Transf. D.	6 D.	6 III. Oct. Mich.	6 VI. Leonardi	6 D. Nicolai
7 D.	7 III.	7 VI.	7 II.	7 IV.	7 S.	7 II. Oct. Andr.
8 II.	8 IV. Kiliani	8 S.	8 III. Nat. Mar.	8 V.	8 D. Oct. O.S.	8 III. Conc. Mar.
9 III.	9 V. Oct. Visit.	9 D.	9 IV.	9 VI. Dionysii	9 II.	9 IV.
10 IV.	10 VI. 7 fratr.	10 II. Laurentii	10 V.	10 S.	10 III.	10 V.
11 V. Barnabe	11 S. Transl. Ben.	11 III. Tiburtii	11 VI. Prot. Hiac.	11 D.	11 IV. Martini	11 VI.
12 VI.	12 D.	12 IV. Clare	12 S.	12 II.	12 V.	12 S.
13 S.	13 II. Margar.	13 V.	13 D.	13 III. Colom.	13 VI. Brietii	13 D. Gaudete
14 D.	14 III.	14 VI.	14 II. Ex. cruc.	14 IV. Callisti	14 S.	14 II.
15 II. Viti Mod.	15 IV. Divis. ap.	15 S. Ass. Mar.	15 III.	15 V. Hedvigis	15 D.	15 III. Valeriani
16 III.	16 V.	16 D.	16 IV. Quat. temp.	16 VI. Galli	16 II. Othmari	16 IV. Quat. temp.
17 IV.	17 VI. Andr. Ben.	17 II. Oct. Laur.	17 V. Lamberti	17 S.	17 III. Aniani	17 V.
18 V.	18 S.	18 III.	18 VI.	18 D. Luce	18 IV. Oct. Mart.	18 VI.
19 VI. Gerv. Prot.	19 D.	19 IV.	19 S.	19 II.	19 V. Elisab.	19 S.
20 S.	20 II. Elie	20 V. Steph. reg.	20 D.	20 III.	20 VI.	20 D. 4 Adv.
21 D.	21 III.	21 VI.	21 II. Matthei	21 IV. 11 mil. v.	21 S. Pres. Mar.	21 II. Thome ap.
22 II. 10 mil. m.	22 IV. Mar. Magd.	22 S. Oct. Ass.	22 III. Mauritiu	22 V.	22 D. Cecilie	22 III.
23 III.	23 V.	23 D.	23 IV.	23 VI.	23 II. Clement.	23 IV.
24 IV. Nat. Joh.	24 VI.	24 II. Barthol.	24 V. Gerardi	24 S.	24 III.	24 V.
25 V.	25 S. Jacobi	25 III.	25 VI.	25 D.	25 IV. Catharine	25 VI. Nat. Dom.
26 VI. Joh. Pauli	26 D. Anne	26 IV.	26 S.	26 II. Demetrii	26 V.	26 S. Steph. pr.
27 S. Lad. reg.	27 II.	27 V. Oct. Steph.	27 D. Cosme Dam.	27 III.	27 VI.	27 D. Joh. ev.
28 D.	28 III. Pantal.	28 VI. August.	28 II.	28 IV. Sim. Jud.	28 S.	28 II. Innoc.
29 II. Pet. Pauli	29 IV. Dep. Lad.	29 S. Dec. Joh.	29 III. Michael.	29 V.	29 D. 1 Adv.	29 III. Thome ep.
30 III.	30 V.	30 D.	30 IV. Hieron.	30 VI.	30 II. Andree	30 IV.
	31 VI. Germani	31 II.		31 S.		31 V. Silvestri

St. v. 878, 889, 973, 984, 1068*, 1231, 1315, 1326, 1410, 1421, 1505, 1516*, 1600*.*

A n b i s e c t		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	ianuarie	februarie
1 III. Circ. Dom.	1 VI. Brigide	1 IV. Circ. Dom.	1 S. Brigide	1 S. Brigide	1 S.	1 III.	1 V. Asc. Dom.	1 V. Asc. Dom.	1 V. Asc. Dom.	1 V. Asc. Dom.	1 V. Asc. Dom.
2 IV. Oct. Steph.	2 S. Purif. Mar.	2 V. Oct. Steph.	2 D. Esto m.	2 D. Esto m.	2 D. Letare	2 IV.	2 VI. Sigism.	2 VI. Sigism.	2 VI. Sigism.	2 VI. Sigism.	2 VI. Sigism.
3 V. Oct. Joh.	3 D. Esto m.	3 VI. Oct. Joh.	3 II. Blasii	3 II. Blasii	3 II.	3 V.	3 S. Inv. cruc.	3 S. Inv. cruc.	3 S. Inv. cruc.	3 S. Inv. cruc.	3 S. Inv. cruc.
4 VI. Oct. Innoc.	4 II.	4 S. Oct. Innoc.	4 III. Carnispr.	4 III. Carnispr.	4 III. Adriani	4 VI. Ambros.	4 D. Exaudi	4 D. Exaudi	4 D. Exaudi	4 D. Exaudi	4 D. Exaudi
5 S.	5 III. Agathe	5 D.	5 IV. Dies cin.	5 IV. Dies cin.	5 IV.	5 S.	5 II. Gothardi	5 II. Gothardi	5 II. Gothardi	5 II. Gothardi	5 II. Gothardi
6 D. Epiph.	6 IV. Dies cin.	6 II. Epiph.	6 V. Doroth.	6 V. Doroth.	6 V.	6 D. Miseric.	6 III. Joh. a. p.	6 III. Joh. a. p.	6 III. Joh. a. p.	6 III. Joh. a. p.	6 III. Joh. a. p.
7 II.	7 V.	7 III.	7 VI.	7 VI.	7 VI.	7 II.	7 IV.	7 IV.	7 IV.	7 IV.	7 IV.
8 III. Erhardi	8 VI.	8 IV. Erhardi	8 S.	8 S.	8 S.	8 III.	8 V. App. Mich.	8 V. App. Mich.	8 V. App. Mich.	8 V. App. Mich.	8 V. App. Mich.
9 IV.	9 S. Apollon.	9 V.	9 D. Invoc.	9 D. Invoc.	9 D. Judica	9 VI.	9 VI. Trans. Nic.	9 VI. Trans. Nic.	9 VI. Trans. Nic.	9 VI. Trans. Nic.	9 VI. Trans. Nic.
10 V. Pauli er.	10 D. Invoc.	10 VI. Pauli er.	10 II. Scholast.	10 II. Scholast.	10 II.	10 V.	10 S. Gordiani	10 S. Gordiani	10 S. Gordiani	10 S. Gordiani	10 S. Gordiani
11 VI.	11 II.	11 S.	11 III.	11 III.	11 III.	11 IV.	11 D. Pentecoste	11 D. Pentecoste	11 D. Pentecoste	11 D. Pentecoste	11 D. Pentecoste
12 S.	12 III.	12 D. In excelso	12 IV. Quat. temp.	12 IV. Quat. temp.	12 IV. Gregorii	12 S.	12 II. Pancratii	12 II. Pancratii	12 II. Pancratii	12 II. Pancratii	12 II. Pancratii
13 D. In excelso	13 IV. Quat. temp.	13 II. Oct. Epiph.	13 V.	13 V.	13 V.	13 D. Jubilate	13 III. Servatii	13 III. Servatii	13 III. Servatii	13 III. Servatii	13 III. Servatii
14 II. Fel. i. P.	14 V. Valent.	14 III. Fel. i. P.	14 VI. Valent.	14 VI. Valent.	14 VI.	14 II. Tib. Val.	14 IV. Quat. temp.	14 IV. Quat. temp.	14 IV. Quat. temp.	14 IV. Quat. temp.	14 IV. Quat. temp.
15 III.	15 VI.	15 IV.	15 S.	15 S.	15 S.	15 III.	15 V. Sophie	15 V. Sophie	15 V. Sophie	15 V. Sophie	15 V. Sophie
16 IV. Marcelli	16 S. Juliane	16 V. Marcelli	16 D. Remin.	16 D. Remin.	16 D. Ramis p.	16 IV.	16 VI.	16 VI.	16 VI.	16 VI.	16 VI.
17 V. Antonii	17 D. Remin.	17 VI. Antonii	17 II.	17 II.	17 II. Gertrud.	17 V.	17 S.	17 S.	17 S.	17 S.	17 S.
18 VI. Prisce	18 II. Simeon.	18 S. Prisce	18 III. Simeon.	18 III. Simeon.	18 III.	18 VI.	18 D. Trinit.	18 D. Trinit.	18 D. Trinit.	18 D. Trinit.	18 D. Trinit.
19 S.	19 III.	19 D. Cicumd.	19 IV.	19 IV.	19 IV.	19 S.	19 II.	19 II.	19 II.	19 II.	19 II.
20 D. Circumd.	20 IV.	20 II. Fab. Seb.	20 V.	20 V.	20 V. Cena Dom.	20 D. Cantate	20 III.	20 III.	20 III.	20 III.	20 III.
21 II. Agnetis	21 V.	21 III. Agnetis	21 VI.	21 VI.	21 VI. Parasc.	21 II.	21 V. Corp. Chr.	21 V. Corp. Chr.	21 V. Corp. Chr.	21 V. Corp. Chr.	21 V. Corp. Chr.
22 III. Vincent.	22 VI. Cath. Pet.	22 IV. Vincent.	22 S. Cath. Pet.	22 S. Cath. Pet.	22 S.	22 III.	22 VI.	22 VI.	22 VI.	22 VI.	22 VI.
23 IV.	23 S.	23 V.	23 D. Oculi	23 D. Oculi	23 D. Pascha	23 IV.	23 S. Transl. Dom.	23 S. Transl. Dom.	23 S. Transl. Dom.	23 S. Transl. Dom.	23 S. Transl. Dom.
24 V.	24 D. Oculi	24 VI.	24 II. Mattheie	24 II. Mattheie	24 II.	24 V. Georgii	24 D. Urbani	24 D. Urbani	24 D. Urbani	24 D. Urbani	24 D. Urbani
25 VI. Conv. Pauli	25 II. Mattheie	25 S. Conv. Pauli	25 III.	25 III.	25 III. Ann. M.	25 VI. Marci ev.	25 II.	25 II.	25 II.	25 II.	25 II.
26 S.	26 III.	26 D. Exsurge	26 IV. Quadr. m.	26 IV. Quadr. m.	26 IV.	26 S.	26 III.	26 III.	26 III.	26 III.	26 III.
27 D. Exsurge	27 IV. Quadr. m.	27 II.	27 V.	27 V.	27 V.	27 D. Voc. iuc.	27 IV.	27 IV.	27 IV.	27 IV.	27 IV.
28 II.	28 V.	28 III.	28 VI.	28 VI.	28 VI.	28 II. Vitalis	28 V.	28 V.	28 V.	28 V.	28 V.
29 III.	29 VI.	29 IV.	29 S.	29 S.	29 S.	29 III. Petri m.	29 VI.	29 VI.	29 VI.	29 VI.	29 VI.
30 IV.		30 V.	30 D. Quasi m.	30 D. Quasi m.	30 D. Quasi m.	30 IV. Quirini	30 S. Petron.	30 S. Petron.	30 S. Petron.	30 S. Petron.	30 S. Petron.
31 V.		31 VI.	31 II. Conc. ov.	31 II. Conc. ov.	31 II. Conc. ov.						

St. n. 1636, 1704*, 1788*, 1845, 1856*, 1913, 2008*.*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 D.	1 III. Oct. Joh.	1 VI. Vinc. Pet.	1 II. Egidii	1 IV. Remigii	1 S. Omn. Sanct.	1 II.
2 II.	2 IV. Visit. M.	2 S. Steph. p.	2 III.	2 V.	2 D. Omn. Def.	2 III.
3 III. Erasmi	3 V.	3 D. Inv. Steph.	3 IV.	3 VI.	3 II.	3 IV.
4 IV.	4 VI. Udalrici	4 II.	4 V.	4 S. Francisci	4 III.	4 V. Barbare
5 V. Bonif. ep.	5 S.	5 III. Mar. Niv.	5 VI.	5 D.	5 IV. Emerici	5 VI.
6 VI.	6 D. Oct. Pet. P.	6 IV. Transf. D.	6 S.	6 II. Oct. Mich.	6 V. Leonardi	6 S. Nicolai
7 S.	7 II.	7 V.	7 D.	7 III.	7 VI.	7 D. 2 Adv.
8 D.	8 III. Kiliani	8 VI.	8 II. Nat. Mar.	8 IV.	8 S. Oct. Omn. S.	8 II. Conc. Mar.
9 II.	9 IV. Oct. Visit.	9 S.	9 III.	9 V. Dionysii	9 D.	9 III.
10 III.	10 V. 7 fratr.	10 D. Laurentii	10 IV.	10 VI.	10 II.	10 IV.
11 IV. Barnabe	11 VI. Transl. Ben.	11 II. Tiburtii	11 V. Prot. Hiac.	11 S. Transl. Aug.	11 III. Martini	11 V.
12 V.	12 S.	12 III. Clare	12 VI.	12 D.	12 IV.	12 VI.
13 VI.	13 D. Margar.	13 IV.	13 S.	13 II. Colom.	13 V. Brietii	13 S. Lucie
14 S.	14 II.	14 V.	14 D. Ex. cruc.	14 III. Callisti	14 VI.	14 D. Gaudete
15 D. Viti Mod.	15 III. Divis. Ap.	15 VI. Ass. Mar.	15 II. Oct. Nat. M.	15 IV. Hedvigis	15 S.	15 II. Valeriani
16 II.	16 IV.	16 S.	16 III.	16 V. Galli	16 D. Othmari	16 III.
17 III.	17 V. Andr. Ben.	17 D. Oct. Laur.	17 IV. <i>Quat. temp.</i>	17 VI.	17 II. Aniani	17 IV. <i>Quat. temp.</i>
18 V.	18 VI.	18 II.	18 V.	18 S. Luce	18 III. Oct. Mart.	18 V.
19 V. Gerv. Prot.	19 S.	19 III.	19 VI.	19 D.	19 IV. Elisab.	19 VI.
20 VI.	20 D.	20 IV. Steph.feg.	20 S.	20 II.	20 V.	20 S.
21 S.	21 II.	21 V.	21 D. Matthei	21 III. 11 mil. v.	21 VI. Pres. Mar.	21 D. Thome ap.
22 D. 10 mil. m.	22 III. Mar. Magd.	22 VI. Oct. Ass.	22 II. Mauriții	22 IV.	22 S. Cecilie	22 II.
23 II.	23 IV.	23 S.	23 III.	23 V.	23 D. Clement.	23 III.
24 III. Nat. Joh.	24 V.	24 D. Barthol.	24 IV. Gerardi	24 VI.	24 II.	24 IV.
25 IV.	25 VI. Jacobi	25 II.	25 V.	25 S.	25 III. Catharine	25 V. Nat. Dom.
26 V. Joh. Pauli	26 S. Anne	26 III.	26 VI.	26 D.	26 IV.	26 VI. Steph. pr.
27 VI. Lad. reg.	27 D.	27 IV. Oct. Steph.	27 S. Cosme Dam.	27 II.	27 V.	27 S. Joh. ev.
28 S.	28 II. Pantal.	28 V. August.	28 D.	28 III. Sim. Jud.	28 VI.	28 D. Innoc.
29 D. Petri et P.	29 III. Dep. Lad.	29 VI. Dec. Joh.	29 II. Michael.	29 IV.	29 S.	29 II. Thome ep.
30 II.	30 IV.	30 S.	30 III. Hieron.	30 V.	30 D. Andree	30 III.
	31 V. Germani	31 D.		31 VI.		31 IV. Silvestri

St. v. 821, 832, 916, 1079, 1163, 1174, 1258, 1269, 1353, 1364*, 1448*, 1611.*

A n b i s e c t		ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
ianuarie	februarie					
1 II. Circ. Dom.	1 V. Brigide	1 III. Circ. Dom.	1 VI. Brigide	1 VI.	1 II. Conc. ov.	1 IV. Phil. Jac.
2 III. Oct. Steph.	2 VI. Purif. Mar.	2 IV. Oct. Steph.	2 S. Purif. Mar.	2 S.	2 III.	2 V. Asc. Dom.
3 IV. Oct. Joh.	3 S. Blasii	3 V. Oct. Joh.	3 D. <i>Esto m.</i>	3 D. <i>Letare</i>	3 IV.	3 VI. Inv. cruc.
4 V. Oct. Innoc.	4 D. <i>Esto m.</i>	4 VI. Oct. Innoc.	4 II.	4 II. Adriani	4 V. Ambros.	4 S.
5 VI.	5 II. Agathe	5 S.	5 III. Agathe	5 III.	5 VI.	5 D. <i>Exaudi</i>
6 S. Epiph.	6 III. Doroth.	6 D. Epiph.	6 IV. <i>Dies. cin.</i>	6 IV.	6 S.	6 II. Joh. a. p.
7 D. In excelso	7 IV. <i>Dies. cin.</i>	7 II.	7 V.	7 V.	7 D. <i>Miseric.</i>	7 III.
8 II. Erhardi	8 V.	8 III. Erhardi	8 VI.	8 VI.	8 II.	8 IV. App. Mich.
9 III.	9 VI. Apollon.	9 IV.	9 S. Apollon.	9 S.	9 III.	9 V. Transl. Nic.
10 IV. Pauli er.	10 S. Scholast.	10 V. Pauli er.	10 D. <i>Invoc.</i>	10 D. <i>Judica</i>	10 IV.	10 VI. Gordiani
11 V.	11 D. <i>Invoc.</i>	11 VI.	11 II.	11 II.	11 V.	11 S.
12 VI.	12 II.	12 S.	12 III.	12 III. Gregorii	12 VI.	12 D. <i>Pentecoste</i>
13 S. Oct. Epiph.	13 III.	13 D. In excelso	13 IV. <i>Quat. temp.</i>	13 IV.	13 S.	13 II. Servatii
14 D. Fel. i. P.	14 IV. <i>Quat. temp.</i>	14 II. Fel. i. P.	14 V. Valent.	14 V.	14 D. <i>Jubilate</i>	14 III. Bonif. m.
15 II.	15 V.	15 III.	15 VI.	15 VI.	15 II.	15 IV. <i>Quat. temp.</i>
16 III. Marcelli	16 VI. Juliane	16 IV. Marcelli	16 S. Juliane	16 S.	16 III.	16 V.
17 IV. Antonii	17 S.	17 V. Antonii	17 D. <i>Remin.</i>	17 D. <i>Ramis p.</i>	17 IV.	17 VI.
18 V. Prisce	18 D. <i>Remin.</i>	18 VI. Prisce	18 II. Simeon.	18 II.	18 V.	18 S.
19 VI.	19 II.	19 S.	19 III.	19 III.	19 VI.	19 D. <i>Trinit.</i>
20 S. Fab. Seb.	20 III.	20 D. <i>Circumd.</i>	20 VI.	20 IV.	20 S.	20 II.
21 D. <i>Circumd.</i>	21 IV.	21 II. Agnetis	21 V.	21 V- Cena Dom.	21 D. <i>Cantate</i>	21 III.
22 II. Vincent.	22 V. Cath. Pet.	22 III. Vincent.	22 VI. Cath. Pet.	22 VI. Parasc.	22 II.	22 IV. Helene
23 III.	23 VI.	23 IV.	23 S.	23 S.	23 III. Adalb.	23 V. <i>Corp. Chr.</i>
24 IV.	24 S.	24 V.	24 D. <i>Oculi</i>	24 D. <i>Pascha</i>	24 IV. Georgii	24 VI. Transl. Dom.
25 V. Conv. Pauli	25 D. <i>Oculi</i>	25 VI. Conv. Pauli	25 II.	25 II. Ann. Mar.	25 V. Marci ev.	25 S. Urbani
26 VI.	26 II.	26 S.	26 III.	26 III.	26 VI.	26 D.
27 S.	27 III.	27 D. <i>Exsurge</i>	27 IV. <i>Quadr. m.</i>	27 IV.	27 S.	27 II.
28 D. <i>Exsurge</i>	28 IV. <i>Quadr. m.</i>	28 II.	28 V.	28 V.	28 D. <i>Voc. juc.</i>	28 III.
29 II.	29 V.	29 III.		29 VI.	29 II. Petri m.	29 IV.
30 III.		30 IV.		30 S.	30 III. Quirini	30 V.
31 IV.		31 V.		31 D. <i>Quasi m.</i>		31 VI. Petron.

St. n. 1799, 1940*.

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 S.	1 II. Oct. Joh.	1 V. Vinc. Pet.	1 D. Egidii	1 III. Remigii	1 VI. Omn. Sanct.	1 D. 1 Adv.
2 D.	2 III. Visit. M.	2 VI. Steph. p.	2 II.	2 IV.	2 S. Omn. def.	2 II.
3 II. Erasmi	3 IV.	3 S. Inv. Steph.	3 III.	3 V.	3 D.	3 III.
4 III.	4 V. Udalrici	4 D.	4 IV.	4 VI. Francisci	4 II.	4 IV. Barbare
5 IV. Bonif. ep.	5 VI.	5 II Mar. Niv.	5 V.	5 S.	5 III. Emerici	5 V.
6 V.	6 S. Oct. Pet.P.	6 III. Transf. D.	6 VI.	6 D. Oct. Mich.	6 IV. Leonardi	6 VI. Nicolai
7 VI.	7 D.	7 IV.	7 S.	7 II.	7 V.	7 S. Oct. Andr.
8 S.	8 II. Kiliani	8 V.	8 D. Nat. Mar.	8 III.	8 VI. Oct. O. S.	8 D. Conc. Mar.
9 D.	9 III.	9 VI.	9 II.	9 IV. Dionysii	9 S.	9 II.
10 II.	10 IV. 7 fratr.	10 S. Laurentii	10 III.	10 V.	10 D.	10 III.
11 III. Barnabe	11 V. Transl. Ben.	11 D. Tiburtii	11 IV. Prot. Hiac.	11 VI. Transl. Aug.	11 II. Martini	11 IV.
12 IV.	12 VI.	12 II. Clare	12 V.	12 S.	12 III.	12 V.
13 V.	13 S. Margar.	13 III.	13 VI.	13 D. Colom.	13 IV. Brietii	13 VI. Lucie
14 VI.	14 D.	14 IV.	14 S. Ex. cruc.	14 II. Callisti	14 V.	14 S.
15 S. Viti Mod.	15 II. Divis. Ap.	15 V. Ass. Mar.	15 D. Oct. Nat. M.	15 III. Hedvigis	15 VI.	15 D. Gaudete
16 D.	16 III.	16 VI.	16 II.	16 IV. Galli	16 S. Othmari	16 II.
17 II.	17 IV. Andr. Ben.	17 S. Oct. Laur.	17 III. Lambert.	17 V.	17 D. Aniani	17 III.
18 III.	18 V.	18 D.	18 IV. Quat. temp.	18 VI. Luce	18 II. Oct. Mart.	18 IV. Quat. temp.
19 IV. Gerv. Prot.	19 VI.	19 II.	19 V.	19 S.	19 III. Elisab.	19 V.
20 V.	20 S. Elie	20 III. Steph. reg.	20 VI.	20 D.	20 IV.	20 VI.
21 VI.	21 D.	21 IV.	21 S. Matthei	21 II. 11 mil. v.	21 V. Pres. Mar.	21 S. Thome ap.
22 S. 10 mil. m.	22 II. Mar. Magd.	22 V. Oct. Ass.	22 D. Mauriti	22 III.	22 VI. Cecilie	22 D. 4 Adv.
23 D.	23 III.	23 VI.	23 II.	23 IV.	23 S. Clement	23 II.
24 II. Nat. Joh.	24 IV.	24 S. Barthol.	24 III. Gerardi	24 V.	24 D.	24 III.
25 III.	25 V. Jacobi	25 D.	25 IV.	25 VI.	25 II. Catharine	25 IV. Nat. Dom.
26 IV. Joh. Pauli	26 VI. Anne	26 II.	26 V.	26 S. Demetrii	26 III.	26 V. Steph. pr.
27 V. Lad. reg.	27 S.	27 III. Oct. Steph.	27 VI. Cosme Dam.	27 D.	27 IV.	27 VI. Joh. ev.
28 VI.	28 D. Pantal.	28 IV. August.	28 S.	28 II. Sim. Jud.	28 V.	28 S. Innoc.
29 S. Pet. Pauli	29 II. Dep. Lad.	29 V. Dec. Joh.	29 D. Michael.	29 III.	29 VI.	29 D. Thome ep.
30 D.	30 III.	30 VI.	30 II. Hieron.	30 IV.	30 S. Andree	30 II.
31	31 IV. Germani	31 S.	31	31 V.	31	31 III. Silvestri

St. v. 848, 927, 1011, 1022, 1095, 1106, 1117, 1190, 1201, 1212*, 1285, 1296*, 1380*, 1459, 1543, 1554, 1627, 1638, 1649.*

A n b i s e c t													
ianuarie		februarie		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
1	D. Circ. Dom.	1	IV. Brigide	1	II. Circ. Dom.	1	V. Brigide	1	V.	1	D. Quasi m.	1	III. Phil. Jac.
2	II. Oct. Steph.	2	V. Purif. Mar.	2	III. Oct. Steph.	2	VI. Purif. Mar.	2	VI.	2	II. Conc. ov.	2	IV. Sigism.
3	III. Oct. Joh.	3	VI. Blasii	3	IV. Oct. Joh.	3	S. Blasii	3	S.	3	III.	3	V. Asc. Dom.
4	IV. Oct. Innoc.	4	S.	4	V. Oct. Innoc.	4	D. Esto m,	4	D. Letare	4	IV. Ambros.	4	VI.
5	V.	5	D. Esto m.	5	VI.	5	II. Agathe	5	II.	5	V.	5	S. Gothardi
6	VI. Epiph.	6	II. Doroth.	6	S. Epiph.	6	III. Doroth.	6	III.	6	VI.	6	D. Joh. a.p.
7	S.	7	III. Carnispr.	7	D. In excelso	7	IV. Dies. Cin.	7	IV.	7	S.	7	II.
8	D. In excelso	8	IV. Dies Cin.	8	II. Erhardi	8	V.	8	V.	8	D. Miseric.	8	III. Appar. M.
9	II.	9	V. Apollon.	9	III.	9	VI. Apollon.	9	VI.	9	II.	9	IV. Transl. Nic.
10	III. Pauli er.	10	VI. Scholast.	10	IV. Pauli er.	10	S. Scholast.	10	S.	10	III.	10	V. Gordiani
11	IV.	11	S.	11	V.	11	D. Invoc.	11	D. Judica	11	IV.	11	VI.
12	V.	12	D. Invoc.	12	VI.	12	II.	12	II. Gregorii	12	V.	12	S. Pancratii
13	VI. Oct. Epiph.	13	II.	13	S. Oct. Epiph.	13	III.	13	III.	13	VI.	13	D. Pentecoste
14	S. Fel. i.P.	14	III. Valent.	14	D. Fel. i.P.	14	IV. Quat. temp.	14	IV.	14	S. Tib. Val.	14	II. Bonif. m.
15	D.	15	IV. Quat. temp.	15	II.	15	V.	15	V.	15	D. Jubilate	15	III. Sophie
16	II. Marcelli	16	V. Juliane	16	III. Marcelli	16	VI. Juliane	16	VI.	16	II.	16	IV. Quat. temp.
17	III. Antonii	17	VI.	17	IV. Antonii	17	S.	17	S. Gertrud.	17	III.	17	V.
18	IV. Prisce	18	S. Simeon.	18	V. Prisce	18	D. Remin.	18	D. Ramis p.	18	IV.	18	VI.
19	V.	19	D. Remin.	19	VI.	19	II.	19	II.	19	V.	19	S.
20	VI. Fab. Seb.	20	II.	20	S. Fab. Seb.	20	III.	20	III.	20	VI.	20	D. Trinil.
21	S. Agnetis	21	III.	21	D. Circumd.	21	IV.	21	IV. Bened.	21	S.	21	II.
22	D. Circumd.	22	IV. Cath. P.	22	II. Vincent.	22	V. Cath. P.	22	V. Cena Dom.	22	D. Cantate	22	III. Helene
23	II.	23	V.	23	III.	23	VI.	23	VI. Parasc.	23	II. Adalb.	23	IV.
24	III.	24	VI.	24	IV.	24	S. Mattheie	24	S.	24	III. Georgii	24	V. Corp. Chr.
25	IV. Conv. Pauli	25	S. Mattheie	25	V. Conv. Pauli	25	D. Oculi	25	D. Pascha	25	IV. Marci ev.	25	VI. Urbani
26	V.	26	D. Oculi	26	VI.	26	II.	26	II.	26	V.	26	S.
27	VI.	27	II.	27	S.	27	III.	27	III.	27	VI.	27	D.
28	S.	28	III.	28	D. Exsurge	28	IV. Quadr. m.	28	IV.	28	S. Vitalis	28	II.
29	D. Exsurge	29	IV. Quadr. m.	29	II.	29		29	V.	29	D. Voc. iuc.	29	III.
30	II.			30	III.	30		30	VI.	30	II. Quirini	30	IV.
31	III.			31	IV.	31		31	S.	31		31	V. Petron.

St. n. 1663, 1674, 1731, 1742, 1883, 1894, 1951, 2035. 2046.

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 VI. 2 S.	1 D. Oct. Joh. 2 II. Visit. M.	1 IV. Vinc. Pet. 2 V. Steph. p.	1 S. Egidii	1 II. Remigii	1 V. Omn. Sanct.	1 S.
3 D.	3 III.	3 VI. Inv. Steph.	2 D.	2 III.	2 VI. Omn. def.	2 D. 1 Adv.
4 II.	4 IV. Udalrici	4 S.	3 II.	3 IV.	3 S.	3 II.
5 III. Bonif. ep.	5 V.	5 D. Mar. Niv.	4 III.	4 V. Francisci	4 D.	4 III. Barbare
6 IV.	6 VI. Oct. Pet. P.	6 II. Transf. D.	5 IV.	5 VI.	5 II. Emerici	5 IV.
7 V.	7 S.	7 III.	6 V.	6 S. Oct. Mich.	6 III. Leonardi	6 V. Nicolai
8 VI.	8 D. Kiliani	8 IV.	7 VI.	7 D.	7 IV.	7 VI. Oct. Andr.
9 S.	9 II.	9 V.	8 S. Nat. Mar.	8 II.	8 V. Oct. O.S.	8 S. Conc. Mar.
10 D.	10 III. 7 fratr.	10 VI. Laurentii	9 D.	9 III. Dionysii	9 VI.	9 D. 2 Adv.
11 II. Barnabe	11 IV. Transl. Ben.	11 S. Tiburtii	10 II.	10 IV.	10 S.	10 II.
12 III.	12 V.	12 D. Clare	11 III. Prot. Hiac.	11 V. Transl. Aug.	11 D. Martini	11 III.
13 IV.	13 VI. Margar.	13 II.	12 IV.	12 VI.	12 II.	12 IV.
14 V.	14 S.	14 III.	13 V.	13 S. Colom.	13 III. Brictii	13 V. Lucie
15 VI. Viti Mod.	15 D. Divis. Ap.	15 IV. Ass. Mar.	14 VI. Ex. cruc.	14 D. Callisti	14 IV.	14 VI.
16 S.	16 II.	16 V.	15 S. Oct. Nat.M.	15 II. Hedvigis	15 V.	15 S. Valeriani
17 D.	17 III. Andr. Ben.	17 VI. Oct. Laur.	16 D.	16 III. Galli	16 VI. Othmari	16 D. Gaudete
18 II.	18 IV.	18 S.	17 II. Lamberti	17 IV.	17 S. Aniani	17 II.
19 III. Gerv. Prot	19 V.	19 D.	18 III.	18 V. Luce	18 D. Oct. Mart.	18 III.
20 IV.	20 VI. Elie	20 II. Steph. reg.	19 IV. Quat. temp.	19 VI.	19 II. Elisab.	19 IV. Quat. temp.
21 V.	21 S.	21 III.	20 V.	20 S.	20 III.	20 V.
22 VI. 10 mil. m.	22 D. Mar. Magd.	22 IV. Oct. Ass.	21 VI. Matthei	21 D. 11 m. v.	21 IV. Pres. Mar.	21 VI. Thome ap.
23 S.	23 II.	23 V.	22 S. Mauritiu	22 II.	22 V. Cecilie	22 S.
24 D. Nat. Johi.	24 III.	24 VI. Barthol.	23 D.	23 III.	23 VI. Clement.	23 D. 4. Adv.
25 II.	25 IV. Jacobi	25 S.	24 II. Gerardi	24 IV.	24 S.	24 II.
26 III. Joh. Pauli	26 V. Anne	26 D.	25 III.	25 V.	25 D. Catharine	25 III. Nat. Dom.
27 IV. Lad. reg.	27 VI.	27 II. Oct. Steph.	26 IV.	26 VI. Demetrii	26 II.	26 IV. Steph. pr.
28 V.	28 S. Pantal.	28 III. August.	27 V. Cosme Dam.	27 S.	27 III.	27 V. Joh. ev.
29 VI. Pet. Pauli.	29 D.	29 IV. Dec. Joh.	28 VI.	28 D. Sim. Jud.	28 IV.	28 VI. Innoc.
30 S.	30 II.	30 V.	29 S. Michael.	29 II.	29 V.	29 S. Thome ep.
31	31 III. Germani	31 VI.	30 D. Hieron.	30 III.	30 VI. Andree	30 D.
				31 IV.		31 II. Silvestri

St. v. 859, 870, 943, 954, 965, 1027, 1038, 1049, 1060, 1122, 1133, 1144*, 1217, 1228*, 1307, 1312*, 1391, 1402, 1475, 1486, 1497, 1559, 1570, 1581, 1592*.*

A n b i s e c t		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
ianuarie		februarie		ianuarie		februarie		martie		aprilie	
1	S. Circ. Dom.	1	III. Brigide	1	D. Circ. Dom.	1	IV. Brigide	1	IV. <i>Quadr. m.</i>	1	II. Phil. Jac.
2	D. Oct. Steph.	2	IV. Purif. Mar.	2	II. Oct. Steph.	2	V. Purif. Mar.	2	V.	2	III. Sigism.
3	II. Oct. Joh.	3	V. Blasii	3	III. Oct. Joh.	3	VI. Blasii	3	VI.	3	IV. Inv. cruc.
4	III. Oct. Innoc.	4	VI.	4	IV. Oct. Innoc.	4	S.	4	S. Adriani	4	V. Asc. Dom.
5	IV.	5	S. Agathe	5	V.	5	D. <i>Esto m.</i>	5	D. <i>Letare</i>	5	VI. Gothardi
6	V. Epiph.	6	D. <i>Esto m.</i>	6	VI. Epiph.	6	II. Dorothea	6	II.	6	S. Joh. a.p.
7	VI.	7	II.	7	S.	7	III. Carnispr.	7	III.	7	D. <i>Ezaudi</i>
8	S. Erhardi	8	III. Carnispr.	8	D. In excelso	8	IV. <i>Dies cin.</i>	8	IV.	8	II. App. Mich.
9	D. In excelso	9	IV. <i>Dies cin.</i>	9	II.	9	V. Apollon.	9	V.	9	III. Transl. Nic.
10	II. Pauli er.	10	V. Scholast.	10	III. Pauli er.	10	VI. Scholast.	10	VI.	10	IV. Gordiani
11	III.	11	VI.	11	IV.	11	S.	11	S.	11	V.
12	IV.	12	S.	12	V.	12	D. <i>Invoc.</i>	12	D. <i>Judica</i>	12	VI. Pancratii
13	V. Oct. Epiph.	13	D. <i>Invoc.</i>	13	VI. Oct. Epiph.	13	II.	13	II.	13	S. Servatii
14	VI. Fel. i.P.	14	II. Valent.	14	S. Fel. i.P.	14	III. Valent.	14	III.	14	D. Pentecoste
15	S.	15	III.	15	D.	15	IV. <i>Quat. temp.</i>	15	IV.	15	II. Sophie
16	D. Marcelli	16	IV. <i>Quat. temp.</i>	16	II. Marcelli	16	V. Juliane	16	V.	16	III.
17	II. Antonii	17	V.	17	III. Antonii	17	VI.	17	VI. Gertrud.	17	IV. <i>Quat. temp.</i>
18	III. Prisce	18	VI. Simeon.	18	IV. Prisce	18	S. Simeon	18	S.	18	V.
19	IV.	19	S.	19	V.	19	D. <i>Remin.</i>	19	D. <i>Ramis p.</i>	19	VI.
20	V. Fab. Seb.	20	D. <i>Remin.</i>	20	VI. Fab. Seb.	20	II.	20	II.	20	S.
21	VI. Agnetis	21	II.	21	S. Agnetis	21	III.	21	III. Bened.	21	D. <i>Trinit.</i>
22	S. Vincent.	22	III. Cath. Pet.	22	D. <i>Circumd.</i>	22	IV. Cath. Pet.	22	IV.	22	II. Helene
23	D. <i>Circumd.</i>	23	IV.	23	II.	23	V.	23	V. Cena Dom.	23	III.
24	II.	24	V.	24	III.	24	VI. Matthie	24	VI. Parasc.	24	IV. Transl. Dom.
25	III. Conv. Pauli	25	VI. Matthie	25	IV. Conv. Pauli	25	S.	25	S. Ann. Mar.	25	V. Corp. Chr.
26	IV.	26	S.	26	V.	26	D. <i>Oculi</i>	26	D. Pascha	26	VI.
27	V.	27	D. <i>Oculi</i>	27	VI.	27	II.	27	II.	27	S.
28	VI.	28	II.	28	S.	28	III.	28	III.	28	D.
29	S.	29	III.	29	D. <i>Exsurge</i>	29		29	IV.	29	II.
30		30		30	II.	30		30	V.	30	III.
31	D. <i>Exsurge</i>	31	III.	31	III.	31		31	VI.	31	IV. Petron.

St. n. 1595, 1606, 1617, 1690, 1758, 1769, 1780, 1815, 1826, 1837, 1967, 1978, 1989, 2062, 2073, 2084.*

iunie		iulie		august		septembrie		octombrie		noiembrie		decembrie	
1	V.	1	S. Oct. Joh.	1	II. Vinc. Pet.	1	VI. Egidii	1	D. Remigii	1	IV. Omn. Sanct	1	VI.
2	VI.	2	D. Visit. Mar.	2	IV. Steph. p.	2	S.	2	II.	2	V. Omn. def.	2	S.
3	S. Erasmi	3	II.	3	V. Inv. Steph.	3	D.	3	III.	3	VI.	3	D. 1 Adv.
4	D.	4	III. Udalrici	4	VI.	4	II.	4	IV. Francisci	4	S.	4	II. Barbare
5	II. Bonif. ep.	5	IV.	5	S. Mar. Niv.	5	III.	5	V.	5	D. Emerici	5	III.
6	III.	6	V. Oct. Pet. P.	6	D. Transf. D.	6	IV.	6	VI. Oct. Mich.	6	II. Leonardi	6	IV. Nicolai
7	IV.	7	VI.	7	II.	7	V.	7	S.	7	III.	7	V. Oct. Andr.
8	V.	8	S. Kiliani	8	III.	8	VI. Nat. Mar.	8	D.	8	IV. Oct. O. S.	8	VI. Conc. M.
9	VI.	9	D. Oct. Visit.	9	IV.	9	S.	9	II. Dionysii	9	V.	9	S.
10	S.	10	II. 7 fratr.	10	V. Laurentii	10	D.	10	III.	10	VI.	10	D. 2 Adv.
11	D. Barnabe	11	III. Transl. Ben.	11	VI. Tiburtii	11	II. Prot. Hiac.	11	IV. Transl. Aug.	11	S. Martini	11	II.
12	II.	12	IV.	12	S. Clare	12	III.	12	V.	12	D.	12	III.
13	III.	13	V. Margara	13	D.	13	IV.	13	VI. Colom.	13	II. Brietii	13	IV. Lucie
14	IV.	14	VI.	14	II.	14	V. Ex. cruc.	14	S. Callisti	14	III.	14	V.
15	V. Viti Mod.	15	S. Divis. Ap.	15	III. Ass. Mar.	15	VI. Oct. Nat.	15	D. Hedvigis	15	IV.	15	VI. Valeriani
16	VI.	16	D.	16	IV.	16	S.	16	II. Galli	16	V. Othmari	16	S.
17	S.	17	II. Andr. Ben.	17	V. Oct. Laur.	17	D. Lamberti	17	III.	17	VI. Aniani	17	D. Gaudete
18	D.	18	III.	18	VI.	18	II.	18	IV. Luce	18	S. Oct. Mart.	18	II.
19	II. Gerv. Prot.	19	IV.	19	S.	19	III.	19	V.	19	D. Elisab.	19	III.
20	III.	20	V. Elie	20	D. Steph. reg.	20	IV. Quat. temp.	20	VI.	20	II.	20	IV. Quat. temp.
21	IV.	21	VI.	21	II.	21	V. Matthei	21	S. 11 mil. v.	21	III. Pres. Mar.	21	V. Thome ap.
22	V. 10 mil. m.	22	S. Mar. Magd.	22	III. Oct. Ass.	22	VI. Mauriti	22	D.	22	IV. Cecilie	22	VI.
23	VI.	23	D.	23	IV.	23	S.	23	II.	23	V. Clement.	23	S.
24	S. Nat. Joh.	24	II.	24	V. Barthol.	24	D. Gerardi	24	III.	24	VI.	24	D. 4 Adv.
25	D.	25	III. Jacobi	25	VI.	25	II.	25	IV.	25	S. Catharine	25	II. Nat. Dom.
26	II. Joh. Pauli	26	IV. Anne	26	S.	26	III.	26	V. Demetrii	26	D.	26	III. Steph. pr.
27	III. Lad. reg.	27	V.	27	D. Oct. Steph.	27	IV. Cosme Dam.	27	VI.	27	II.	27	IV. Joh. ev.
28	IV.	28	VI. Pantal.	28	II. August.	28	V.	28	S. Sim. Jud.	28	III.	28	V. Innoc.
29	V. Pet. Pauli	29	S. Dep. Lad.	29	III. Dec. Joh.	29	VI. Michael.	29	D.	29	IV.	29	VI. Thome ep.
30	VI.	30	D.	30	IV.	30	S. Hieron.	30	III.	30	V. Andree	30	S.
		31	II Germani	31	V.			31				31	D. Silvestri

St. v. 802, 813, 875, 886, 897, 908, 970, 981, 992*, 1065, 1076*, 1155, 1160*, 1239, 1250, 1323, 1334, 1345, 1407, 1418, 1429, 1440*, 1502, 1513, 1524*, 1597, 1608*.*

An bisect		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
ianuarie		februarie		ianuarie		februarie		martie		aprilie	
1	VI. Circ. Dom.	1	II. Brigide	1	S. Circ. Dom.	1	III. Brigide	1	VI. S.	1	D. Phil. Jac.
2	S. Oct. Steph.	2	III. Purif. Mar.	2	D. Oct. Steph.	2	IV. Purif. Mar.	2	IV. <i>Quadr. m.</i>	2	II. Sigism.
3	D. Oct. Joh.	3	IV. Blasii	3	II. Oct. Joh.	3	V. Blasii	3	V.	3	III. Inv. cruc.
4	II. Oct. Innoc.	4	V.	4	III. Oct. Innoc.	4	VI. Agathe	4	VI. Adriani	4	IV.
5	III.	5	VI. Agathe	5	IV.	5	S. Agathe	5	S.	5	V. Asc. Dom.
6	IV. Epiph.	6	S. Doroth.	6	V. Epiph.	6	D. <i>Esto m.</i>	6	D. <i>Letare</i>	6	VI. Joh. a. p.
7	V.	7	D. <i>Esto m.</i>	7	VI.	7	II.	7	II.	7	S.
8	VI. Erhardi	8	II.	8	S. Erhardi	8	III. Carnispr.	8	III.	8	D. App. Mich.
9	S.	9	III. Apollon	9	D. In excelso	9	IV. <i>Dies cin.</i>	9	IV.	9	II. Transl. Nic.
10	D. In excelso	10	IV. <i>Dies cin.</i>	10	II. Pauli er.	10	V. Scholast.	10	V.	10	III. Gordiani
11	II.	11	V.	11	III.	11	VI.	11	VI.	11	IV.
12	III.	12	VI.	12	IV.	12	S.	12	S. Gregorii	12	V. Pancratii
13	IV. Oct. Epiph.	13	S.	13	V. Oct. Epiph.	13	D. <i>Invoc.</i>	13	D. <i>Judica</i>	13	VI. Servatii
14	V. Fel. i. P.	14	D. <i>Invoc.</i>	14	VI. Fel. i. P.	14	II. Valent.	14	II.	14	S. Bonifatii m.
15	VI.	15	II.	15	S.	15	III.	15	III.	15	D. Pentecoste
16	S. Marcelli	16	III. Juliane	16	D. Marcelli	16	IV. <i>Quat. temp.</i>	16	IV.	16	II.
17	D. Antonii	17	IV. <i>Quat. temp.</i>	17	II. Antonii	17	V.	17	V. Gertrud.	17	III.
18	II. Prisce	18	V. Simeon.	18	III. Prisce	18	VI. Simeon.	18	VI.	18	IV. <i>Quat. temp.</i>
19	III.	19	VI.	19	IV.	19	S.	19	S.	19	V.
20	IV. Fab. Seb.	20	S.	20	V. Fab. Seb.	20	D. <i>Remin.</i>	20	D. <i>Ramis p.</i>	20	VI.
21	V. Agnetis	21	D. <i>Remin.</i>	21	VI. Agnetis	21	II.	21	II. Bened.	21	S.
22	VI. Vincent.	22	II. Cath. Pet.	22	S. Vincent.	22	III. Cath. Pet.	22	III.	22	D. <i>Trinit.</i>
23	S.	23	III.	23	D. <i>Circumd.</i>	23	IV.	23	IV.	23	II.
24	D. <i>Circumd.</i>	24	IV.	24	II.	24	V. Matthie	24	V. Cena D.	24	III. Transl. Dom.
25	II. Conv. Pauli	25	V. Matthie	25	III. Conv. Pauli	25	VI.	25	VI. Ann. Mar.	25	IV. Urbani
26	III.	26	VI.	26	IV.	26	S.	26	S.	26	V. Corp. Chr.
27	IV.	27	S.	27	V.	27	D. <i>Oculi</i>	27	D. <i>Pascha</i>	27	VI.
28	V.	28	D. <i>Oculi</i>	28	VI.	28	II.	28	II.	28	S.
29	VI.	29	II.	29	S.	29		29	III.	29	D.
30	S.			30	D. <i>Exsurge</i>	30		30	IV.	30	II.
31	D. <i>Exsurge</i>			31	II.	31		31	V.	31	III. Petron.

St. n. 1622, 1633, 1644, 1701, 1712*, 1785, 1796*, 1842, 1853, 1864*, 1910, 1921, 1932*, 2005, 2016.*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 IV. 2 V. 3 VI. Erasmi 4 S.	1 VI. Oct. Joh. 2 S. Visit. Mar. 3 D. 4 II. Udalrici 5 III. 6 IV. Oct. Pet. P. 7 V. 8 VI. Kiliani 9 S. Oct. Visit.	1 II. Vinc. Pet. 2 III. Steph.p. 3 IV. Inv. Steph. 4 V. 5 VI. Mar. Niv. 6 S. Trans. D.	1 V. Egidii 2 VI. 3 S. 4 D. 5 II. 6 III. 7 IV. 8 V. Nat. Mar. 9 VI. 10 S.	1 S. Remigii 2 D. 3 II. 4 III. Francisci 5 IV. 6 V. Oct. Mich. 7 VI. 8 S. 9 D. Dionysii 10 II. 11 III. Transl. Aug. 12 IV. 13 V. Colom. 14 VI. Callisti 15 S. Hedvigis 16 D. Galli 17 II. 18 III. Luce 19 IV. 20 V. 21 S. 11 mil. v. 22 VI. 23 D. 24 II. 25 III. 26 IV. Demetrii 27 V. 28 VI. Sim. Jud. 29 S. 30 D. 31 II.	1 III. Omn. San. 2 IV. Omn. def. 3 V. 4 VI. 5 S. Emerici 6 D. Leonardi 7 II. 8 III. Oct. O. S. 9 IV. 10 V. 11 VI. Martini 12 S. 13 D. Brictii 14 II. 15 III. 16 IV. Othmari 17 V. Aniani 18 VI. Oct. Mart. 19 S. Elisab. 20 D. 21 II. Pres. Mar. 22 III. Cecilie 23 IV. Clement. 24 V. 25 VI. Catharine 26 S. 27 D. 1 Adv. 28 II. 29 III. 30 IV. Andree 31	1 V. 2 VI. 3 S. 4 D. Barbare 5 II. 6 III. Nicolai 7 IV. Oct. Andr. 8 V. Conc. Mar. 9 VI. 10 S. 11 D. Gaudete 12 II. 13 III. Lucie 14 IV. <i>Quat. temp.</i> 15 V. Valeriani 16 VI. 17 S. 18 D. 4 Adv. 19 II. 20 III. 21 IV. Thome ap. 22 V. 23 VI. 24 S. 25 D. Nat. Dom. 26 II. Steph. pr. 27 III. Joh. ev. 28 IV. Innoc. 29 V. Thome ep. 30 VI. 31 S. Silvestri

St. p. 807, 818, 829, 840, 962, 913, 924*, 997, 1003, 1008*, 1087, 1092*, 1098, 1171, 1182, 1193, 1255, 1266, 1277, 1288*, 1339, 1350, 1361, 1372*, 1434, 1445, 1456*, 1529, 1535, 1540*, 1619, 1624*, 1630.*

A n b i s e c		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
ianuarie		februarie									
1	V. Circ. Dom.	1	D. <i>Ezsurge</i>	1	VI. Circ. Dom.	1	II. Brigide	1	V.	1	S. Phil. Jac.
2	VI. Oct. Steph.	2	II. Purif. Mar.	2	S. Oct. Steph.	2	III. Purif. M.	2	VI.	2	D. <i>Voc. juc.</i>
3	S. Oct. Joh.	3	III. Blasii	3	D. Oct. Joh.	3	IV. Blasii	3	S.	3	II. Inv. cruc.
4	D. Oct. Innoc.	4	IV.	4	II. Oct. Innoc.	4	V.	4	D. <i>Quasi m.</i>	4	III.
5	II.	5	V. Agathe	5	III.	5	VI. Agathe	5	II. Conc. ov.	5	IV. Gothardi
6	III. Epiph.	6	VI. Doroth.	6	IV. Epiph.	6	S. Doroth.	6	S.	6	V. <i>Asc. Dom.</i>
7	IV.	7	S.	7	V.	7	D. <i>Esto m.</i>	7	D. <i>Letare</i>	7	VI.
8	V. Erhardi	8	D. <i>Esto m.</i>	8	VI. Erhardi	8	II.	8	II.	8	S. App. Mich.
9	VI.	9	II. Apollon.	9	S.	9	III. Apollon.	9	III.	9	D. <i>Exaudi</i>
10	S. <i>Pauli er.</i>	10	III. Scholast.	10	D. In excelso	10	IV. <i>Dies cin.</i>	10	IV.	10	II. Gordiani
11	D. In excelso	11	IV. <i>Dies cin.</i>	11	II.	11	V.	11	V.	11	D. <i>Miseric.</i>
12	II.	12	V.	12	III.	12	VI.	12	VI. Gregorii	12	II.
13	III. Oct. Epiph.	13	VI.	13	IV. Oct. Epiph.	13	S.	13	S.	13	III.
14	IV. Fel. i. P.	14	S. Valent.	14	Fel. i. P.	14	D. <i>Invoc.</i>	14	D. <i>Judica</i>	14	IV. Tib. Val.
15	V.	15	D. <i>Invoc.</i>	15	VI.	15	II.	15	II.	15	V.
16	VI. Marcelli	16	II. Juliane	16	S. Marcelli	16	III. Juliane	16	III.	16	VI.
17	S. Antonii	17	III.	17	D. Antonii	17	IV. <i>Quat. temp.</i>	17	IV. Gertrud.	17	S.
18	D. Prisce	18	IV. <i>Quat. temp.</i>	18	II. Prisce	18	V. Simeon.	18	V.	18	D. <i>Jubilate</i>
19	II.	19	V.	19	III.	19	VI.	19	VI.	19	II.
20	III. Fab. Seb.	20	VI.	20	IV. Fab. Seb.	20	S.	20	S.	20	III.
21	IV. Agnetis	21	S.	21	V. Agnetis	21	D. <i>Remin.</i>	21	D. <i>Ramis p.</i>	21	IV.
22	V. Vincent.	22	D. <i>Remin.</i>	22	VI. Vincent.	22	II. Cath. Pet.	22	II.	22	V.
23	VI.	23	II.	23	S.	23	III.	23	III.	23	VI. Adalb.
24	S.	24	III.	24	D. <i>Circumd.</i>	24	IV. Mattheie	24	IV.	24	S. Georgii
25	D. <i>Circumd.</i>	25	IV. Mattheie	25	II. Conv. Pauli	25	V.	25	V. Ann. Mar.	25	D. <i>Cantate</i>
26	II.	26	V.	26	III.	26	VI.	26	VI. Parasc.	26	II.
27	III.	27	VI.	27	IV.	27	S.	27	S.	27	III.
28	IV.	28	S.	28	V.	28	D. <i>Oculi</i>	28	D. <i>Pascha</i>	28	IV. Vitalis
29	V.	29	D. <i>Oculi</i>	29	VI.			29	II.	29	V. Petri m.
30	VI.			30	S.			30	III.	30	VI. Quirini
31	S.			31	D. <i>Ezsurge</i>			31	IV.		

St. n. 1655, 1660, 1717, 1723, 1728*, 1869, 1875, 1880*, 1937, 1948*, 2027, 2032*.*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 III.	1 V. Oct. Joh.	1 D. Vinc. Pet.	1 IV. Egidii	1 VI. Remigii	1 II. Omn. Sanct.	1 IV.
2 IV.	2 VI. Visit. Mar.	2 II. Steph. p.	2 V.	2 S.	2 III. Omn. def.	2 V.
3 V. Erasmi	3 S.	3 III. Inv. Steph.	3 VI.	3 D.	3 IV.	3 VI.
4 VI.	4 D. Udalrici	4 IV.	4 S.	4 II. Francisci	4 V.	4 S. Barbare
5 S. Bonif. ep.	5 II.	5 V. Mar. Niv.	5 D.	5 III.	5 VI. Emerici	5 D. 2 Adv.
6 D.	6 III. Oct. Pet. P.	6 VI. Transf. D.	6 II.	6 IV. Oct. Mich.	6 S. Leonardi	6 II. Nicolai
7 II.	7 IV.	7 S.	7 III.	7 V.	7 D.	7 III. Oct. Andr.
8 III.	8 V. Kiliani	8 D.	8 IV. Nat. Mar.	8 VI.	8 II. Oct. O.S.	8 IV. Conc. Mar.
9 IV.	9 VI. Oct. Visit.	9 II.	9 V.	9 S. Dionysii	9 III.	9 V.
10 V.	10 S. 7 fratr.	10 III. Laurentii	10 VI.	10 D.	10 IV.	10 VI.
11 VI. Barnabe	11 D. Transl. Ben.	11 IV. Tiburtii	11 S. Prot. Hiac.	11 II. Transl. Aug.	11 V. Martini	11 S.
12 S.	12 II.	12 V. Clare	12 D.	12 III.	12 VI.	12 D. Gaudete
13 D.	13 III. Margar.	13 VI.	13 II.	13 IV. Colom.	13 S. Brictii	13 II. Lucie
14 II.	14 IV.	14 S.	14 III Ex. cruc.	14 V. Callisti	14 D.	14 III.
15 III. Viti Mod.	15 V. Divis. Ap.	15 D. Ass. Mar.	15 IV. Quat. temp.	15 VI. Hedvigis	15 II.	15 IV. Quat. temp.
16 IV.	16 VI.	16 II.	16 V.	16 S. Galli	16 III. Othmari	16 V.
17 V.	17 S. Andr. Ben.	17 III. Oct. Laur.	17 VI. Lamberti	17 D.	17 IV. Aniani	17 VI.
18 VI.	18 D.	18 IV.	18 S.	18 II. Luce	18 V. Oct. Mart.	18 S.
19 S. Gerv. Prot.	19 II.	19 V.	19 D.	19 III.	19 VI. Elisab.	19 D. 4 Adv.
20 D.	20 III. Elie	20 VI. Steph. reg.	20 II.	20 IV.	20 S.	20 II.
21 II.	21 IV.	21 S.	21 III. Matthei	21 V. 11 mil. v.	21 D. Pres. Mar.	21 III. Thome ap.
22 III. 10 mil. m.	22 V. Mar. Magd.	22 D. Oct. Ass. M.	22 IV. Mauritiu	22 VI.	22 II. Cecilie	22 IV.
23 IV.	23 VI.	23 II.	23 V.	23 S.	23 III. Clement.	23 V.
24 V. Nat. Joh.	24 S.	24 III. Barthol.	24 VI. Gerardi	24 D.	24 IV.	24 VI.
25 VI.	25 D. Jacobi	25 IV.	25 S.	25 II.	25 V. Catharine	25 S. Nat. Dom.
26 S. Joh. Pauli	26 II. Anne	26 V.	26 D.	26 III. Demetrii	26 VI.	26 D. Steph. pr.
27 D. Lad. reg.	27 III.	27 VI. Oct. Steph.	27 II. Cosme Dam.	27 IV.	27 S.	27 II. Joh. ev.
28 II.	28 IV. Pantal.	28 S. August	28 III.	28 V. Sim. Jud.	28 D. 1 Adv.	28 III. Innoc.
29 III. Pet. Pauli	29 V. Dep. Lad.	29 D. Dec. Joh.	29 IV. Michael.	29 VI.	29 II.	29 IV. Thome ep.
30 IV.	30 VI.	30 II.	30 V. Hieron.	30 S.	30 III. Andree	30 V.
	31 S. Germani	31 III.		31 D.		31 VI. Silvestri

*St. v. 845, 856 *, 935, 940 *, 1019, 1030, 1103, 1114, 1125, 1187, 1198, 1209, 1220 *, 1282, 1293, 1304 *, 1377, 1388 *, 1467, 1472 *, 1551, 1562, 1635, 1646.*

A n b i s e c t		ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
ianuarie	februarie					
1 IV. Circ. Dom.	1 S. Brigide	1 V. Circ. Dom.	1 D. <i>Exsurge</i>	1 D. <i>Oculi</i>	1 IV.	1 VI. Phil. Jac.
2 V. Oct. Steph.	2 D. Purif. Mar.	2 VI. Oct. Steph.	2 II. Purif. Mar.	2 II.	2 V.	2 S. Sigism.
3 VI. Oct. Joh.	3 II. Blasii	3 S. Oct. Joh.	3 III. Blasii	3 III.	3 VI.	3 D. <i>Voc. iuc.</i>
4 S. Oct. Innoc.	4 III.	4 D. Oct. Innoc.	4 IV.	4 IV. <i>Quadr. m.</i>	4 S. Ambros	4 II.
5 D.	5 IV. Agathe	5 II.	5 V. Agathe	5 V.	5 D. <i>Quasi m.</i>	5 III. Gothardi
6 II. Epiph.	6 V. Doroth.	6 III. Epiph.	6 VI. Doroth.	6 VI.	6 II. Conc. ov.	6 IV. Joh. a. p.
7 III.	7 VI.	7 IV.	7 S.	7 S.	7 III.	7 V. <i>Asc. Dom.</i>
8 IV. Erhardi	8 S.	8 V. Erhardi	8 D <i>Esto m.</i>	8 D. <i>Letare</i>	8 IV.	8 VI. App. Mich.
9 V.	9 D. <i>Esto m.</i>	9 VI.	9 II. Apollon.	9 II.	9 V.	9 S. Transl. Nic.
10 VI. Pauli er.	10 II. Scholast.	10 S. Pauli er.	10 III. Scholast.	10 III.	10 VI.	10 D. Gordiani
11 S.	11 III. Carnispr.	11 D. In excelso	11 IV. <i>Dies Cin.</i>	11 IV.	11 S.	11 II.
12 D. In excelso	12 IV. <i>Dies cin.</i>	12 II.	12 V.	12 V. Gregorii	12 D. <i>Miseric.</i>	12 III. Pancratii
13 II. Oct. Epiph.	13 V.	13 III. Oct. Epiph.	13 VI.	13 VI.	13 II.	13 IV. Servatii
14 III. Fel. i. P.	14 VI. Valent.	14 IV. Fel. i. P.	14 S. Valent.	14 S.	14 III. Tib. Val.	14 V. Bonif. m.
15 IV.	15 S.	15 V.	15 D. <i>Invoc.</i>	15 D. <i>Judica</i>	15 IV.	15 VI. Sophie
16 V. Marcelli	16 D. <i>Invoc.</i>	16 VI. Marcelli	16 II. Juliane	16 II.	16 V.	16 S.
17 VI. Antonii	17 II.	17 S. Antonii	17 III.	17 III. Gertrud.	17 VI.	17 D. Pentecoste
18 S. Prisce	18 III. Simeon.	18 D. Prisce	18 IV. <i>Quat. tem.</i>	18 IV.	18 S.	18 II.
19 D.	19 IV. <i>Quat. tem.</i>	19 II.	19 V.	19 V.	19 D. <i>Jubilate</i>	19 III.
20 II. Fab. Seb.	20 V.	20 III. Fab. Seb.	20 VI.	20 VI.	20 II.	20 IV. <i>Quat. temp.</i>
21 III. Agnetis	21 VI.	21 IV. Agnetis	21 S.	21 S. Bened.	21 III.	21 V.
22 IV. Vincent.	22 S. Cath. Pet.	22 V. Vincent.	22 D. <i>Remin.</i>	22 D. <i>Ramis p.</i>	22 IV.	22 VI. Helene
23 V.	23 D. <i>Remin.</i>	23 VI.	23 II.	23 II.	23 V. Adalb.	23 S.
24 VI.	24 II.	24 S.	24 III. Matthie	24 III.	24 VI. Georgii	24 D. <i>Trinit.</i>
25 S. Conv. Pauli	25 III. Matthie	25 D. <i>Circumd.</i>	25 IV.	25 IV. Ann. Mar.	25 S. Marci ev.	25 II. Urbani
26 D. <i>Circumd.</i>	26 IV.	26 II.	26 V.	26 V. Cena Dom.	26 D. <i>Cantate</i>	26 III.
27 II.	27 V.	27 III.	27 VI.	27 VI. Parasc.	27 II.	27 IV.
28 III.	28 VI.	28 IV.	28 S.	28 S.	28 III. Vitalis	28 V. <i>Corp. Chr.</i>
29 IV.	29 S.	29 V.		29 D. <i>Pascha</i>	29 IV. Petr. m.	29 VI.
30 V.		30 VI.		30 II.	30 V. Quirini	30 S.
31 VI.		31 S.		31 III.		31 D. Petron.

St. n. 1587, 1592, 1671, 1682, 1739, 1750, 1807, 1812*, 1891, 1959, 1964*, 1970, 2043, 2054, 2065.*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 II.	1 IV. Oct. Joh.	1 S. Vinc. Pet.	1 III. Egidii	1 V. Remigii	1 D. Omn. Sanct.	1 III.
2 III.	2 V. Visit. Mar.	2 D. Steph. p.	2 IV.	2 VI.	2 II. Omn. def.	2 IV.
3 IV. Erasmi	3 VI.	3 II. Inv. Steph.	3 V.	3 S.	3 III.	3 V.
4 V.	4 S. Udalrici	4 III.	4 VI.	4 D. Francisci	4 IV.	4 VI. Barbare
5 VI. Bonif. ep.	5 D.	5 IV. Mar. Niv.	5 S.	5 II.	5 V. Emerici	5 S.
6 S.	6 II. Oct. Pet. P.	6 V. Transf. D.	6 D.	6 III. Oct. Mich.	6 VI. Leonardi	6 D. Nicolai
7 D.	7 III.	7 VI.	7 II.	7 IV.	7 S.	7 II. Oct. Andr.
8 II.	8 IV. Kiliani	8 S.	8 III. Nat. Mar.	8 V.	8 D. Oct. O. S.	8 III. Conc. Mar.
9 III.	9 V. Oct. Visit.	9 D.	9 IV.	9 VI. Dionysii	9 II.	9 IV.
10 IV.	10 VI. 7 fratr.	10 II. Laurentii	10 V.	10 S.	10 III.	10 V.
11 V. Barnabe	11 S. Tran. Ben.	11 III. Tiburtii	11 VI. Prot. Hiac.	11 D. Transl. Aug.	11 IV. Martini	11 VI.
12 VI.	12 D.	12 IV. Clare	12 S.	12 II.	12 V.	12 S.
13 S.	13 II. Margar.	13 V.	13 D.	13 III. Colom.	13 VI. Brictii	13 D. Gaudete
14 D.	14 III.	14 VI.	14 II. Ex. cruc.	14 IV. Callisti	14 S.	14 II.
15 II. Viti Mod.	15 IV. Divis. ap.	15 S. Ass. Mar.	15 III. Oct. Nat.M.	15 V. Hedvigis	15 D.	15 III. Valeriani
16 III.	16 V.	16 D.	16 IV. <i>Quat. temp.</i>	16 VI. Galli	16 II. Othmar	16 IV. <i>Quat. temp.</i>
17 IV.	17 VI. Andr. Ben.	17 II. Oct. Laur.	17 V. Lamberti	17 S.	17 III. Aniani	17 V.
18 V.	18 S.	18 III.	18 VI.	18 D. Luce	18 IV. Oct. Mart.	18 VI.
19 VI. Gerv. Prot.	19 D.	19 IV.	19 S.	19 II.	19 V. Elisab.	19 S.
20 S.	20 II. Elie	20 V. Steph. reg.	20 D.	20 III.	20 VI.	20 D. 4 Adv.
21 D.	21 III.	21 VI.	21 II. Matthei	21 IV. 11 mil. v.	21 S. Pres. Mar.	21 II. Thome ap.
22 II. 10 mil. m.	22 IV. Mar. Magd.	22 S. Oct. Ass.	22 III. Mauriti	22 V.	22 D. Cecilie	22 III.
23 III.	23 V.	23 D.	23 IV.	23 VI.	23 II. Clement.	23 IV.
24 IV. Nat. Joh.	24 VI.	24 II. Barthol.	24 V. Gerardi	24 S.	24 III.	24 V.
25 V.	25 S. Jacobi	25 III.	25 VI.	25 D.	25 IV. Catharine	25 VI. Nat. Dom.
26 VI. Joh. Pauli	26 D. Anne	26 IV.	26 S.	26 II. Demetrii	26 V.	26 S. Steph. pr.
27 S. Lad. reg.	27 II.	27 V. Oct. Steph.	27 D. Cosme Dam.	27 III.	27 VI.	27 D. Joh. ev.
28 D.	28 III. Pantal.	28 VI. August.	28 II.	28 IV. Sim. Jud.	28 S.	28 II. Innoc.
29 II. Pet. Pauli	29 IV. Dep. Lad.	29 S. Dec. Joh.	29 III. Michael.	29 V.	29 D. 1 Adv.	29 III. Thome ep.
30 III.	30 V.	30 D.	30 IV. Hieron.	30 VI.	30 II. Andee	30 IV.
	31 VI. Germani	31 II.		31 S.		31 V. Silvestri

St. v. 867, 872, 951, 962, 1035, 1046, 1057, 1119, 1130, 1141, 1152*, 1214, 1225, 1236*, 1309, 1320*, 1399, 1404*, 1483, 1494, 1567, 1578, 1589.*

An bisect		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
ianuarie		februarie									
1	III. Circ. Dom.	1	VI. Brigide	1	IV. Circ. Dom.	1	S. Brigide	1	III.	1	V. Phil. Jac.
2	IV. Oct. Steph.	2	S. Purif. Mar.	2	V. Oct. Steph.	2	D. <i>Exsurge</i>	2	IV.	2	VI. Sigism.
3	V. Oct. Joh.	3	D. <i>Exsurge</i>	3	VI. Oct. Joh.	3	II.	3	V.	3	S. Inv. cruc.
4	VI. Oct. Innoc.	4	II.	4	S. Oct. Innoc.	4	III.	4	VI. Ambros.	4	D. <i>Voc. iuc.</i>
5	S.	5	III. Agathe	5	D.	5	IV. Agathe	5	IV. <i>Quadr. m.</i>	5	S.
6	D. Epiph.	6	IV. Doroth.	6	II. Epiph.	6	V. Doroth.	6	V.	6	D. <i>Quasi m.</i>
7	II.	7	V.	7	III.	7	VI.	7	VI.	7	II. Conc. ov.
8	III. Erhardi	8	VI.	8	IV. Erhardi	8	S.	8	S.	8	III.
9	IV.	9	S. Apollon.	9	V.	9	D. <i>Esto m.</i>	9	D. <i>Lelare</i>	9	IV.
10	V. Pauli er.	10	D. <i>Esto m.</i>	10	VI. Pauli er.	10	II. Scholast.	10	II.	10	V.
11	VI.	11	II.	11	S.	11	III. Carnispr.	11	III.	11	VI.
12	S.	12	III. Carnispr.	12	D. In excelso	12	IV. <i>Dies. cin.</i>	12	IV. Gregorii	12	S.
13	D. Oct. Epiph.	13	IV. <i>Dies cin.</i>	13	II. Oct. Epiph.	13	V.	13	V.	13	D. <i>Miseric.</i>
14	II. Fel. i. P.	14	V. Valent.	14	III. Fel. i.P.	14	VI. Valent.	14	VI.	14	II. Tib. Val.
15	III.	15	VI.	15	IV.	15	S.	15	S.	15	III.
16	IV. Marcelli	16	S. Juliane	16	V. Marcelli	16	D. <i>Invoc.</i>	16	D. <i>Judica</i>	16	IV.
17	V. Antonii	17	D. <i>Invoc.</i>	17	VI. Antonii	17	II.	17	II. Gertrud.	17	V.
18	VI. Prisce	18	II. <i>Simeon.</i>	18	S. Prisce	18	III. Simeon.	18	III.	18	VI.
19	S.	19	III.	19	D.	19	IV. <i>Quat. temp</i>	19	IV.	19	S.
20	D. Fab. Seb.	20	IV. <i>Quat. temp.</i>	20	II. Fab. Seb.	20	V.	20	V.	20	D. <i>Jubilate</i>
21	II. Agnetis	21	V.	21	III. Agnetis	21	VI.	21	VI. Bened.	21	II.
22	III. Vincent.	22	VI. Cath. Pet.	22	IV. Vincent.	22	S. Cath. Pet.	22	S.	22	III.
23	IV.	23	S.	23	V.	23	D. <i>Remin.</i>	23	D. <i>Ramis p.</i>	23	IV. Adalb.
24	V.	24	D. <i>Remin.</i>	24	VI.	24	II. Mattheie	24	II.	24	V. Georgii
25	VI. Conv. Pauli	25	II. Mattheie	25	S. Conv. Pauli	25	III.	25	III. Ann. Mar.	25	VI. Marci ev.
26	S.	26	III.	26	D. <i>Circumd.</i>	26	IV.	26	IV.	26	S.
27	D. <i>Circumd.</i>	27	IV.	27	II.	27	V.	27	V. Cena D.	27	D. <i>Cantate</i>
28	II.	28	V.	28	III.	28	VI.	28	VI. Parasc.	28	II.
29	III.	29	VI.	29	IV.			29	S.	29	III. Petri m.
30	IV.			30	V.			30	D. <i>Pascha</i>	30	IV. Quirini
31	V.			31	VI.			31	II.		

St. n. 1603, 1614, 1625, 1687, 1698, 1755, 1766, 1777, 1823, 1834, 1902, 1975, 1986, 1997, 2059, 2070, 2081, 2092.*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 D. 2 II. 3 III. Erasmi 4 IV. 5 V. Bonif. ep. 6 VI. 7 S.	1 III. Oct. Joh. 2 IV. Visit. Mar. 3 V. 4 VI. Udalrici 5 S. 6 D. Oct. Pet. P. 7 II. 8 III. Kiliani 9 IV. Oct. Visit. 10 V. 7 fratr. 11 VI. Transl. Ben. 12 S. 13 D. Margar. 14 II. 15 III. Divis. Ap. 16 IV. 17 V. Andr. Ben. 18 VI. 19 S. 20 D. Elie 21 II. 22 III. Mar. Magd. 23 IV. 24 V. 25 VI. Jacobi 26 S. Anne 27 D. 28 II. Pantal. 29 III. Dep. Lad. 30 IV. 31 V. Germani	1 VI. Vinc. Pet. 2 S. Steph. p. 3 D. Inv. Steph. 4 II. 5 III. Mar. Niv. 6 IV. Transf. D. 7 V. 8 VI. 9 S. 10 D. Laurentii 11 II. Tiburtii 12 III. Clare 13 IV. 14 V. 15 VI. Ass. Mar. 16 S. 17 D. Oct. Laur. 18 II. 19 III. 20 IV. Steph. reg. 21 V. 22 VI. Oct. Ass. 23 S. 24 D. Barthol. 25 II. 26 III. 27 IV. Oct. Steph. 28 V. August. 29 VI. Dec. Joh. 30 S. 31 D.	1 II. Egidii 2 III. 3 IV. 4 V. 5 VI. 6 S. 7 D. 8 II. Nat. Mar. 9 III. 10 IV. 11 V. Prot. Hiac. 12 VI. 13 S. 14 D. Ex. cruc. 15 II. Oct. Nat. M 16 III. 17 IV. <i>Quat. temp</i> 18 V. 19 VI. 20 S. 21 D. Matthei 22 II. Mauritiu 23 III. 24 IV Gerardi 25 V. 26 VI. 27 S. Cosme Dam. 28 D. 29 II. Michael. 30 III. Hieron. 31	1 IV. Remigii 2 V. 3 VI. 4 S. Francisci 5 D. 6 II. Oct. Mich. 7 III. 8 IV. 9 V. Dionysii 10 VI. 11 S. Transl. Aug. 12 D. 13 II. Colom. 14 III. Callisti 15 IV. Hedvigis 16 V. Galli 17 VI. 18 S. Luce 19 D. 20 II. 21 III. 11 mil. v. 22 IV. 23 V. 24 VI. 25 S. 26 D. Demetrii 27 II. 28 III. Sim. Jud. 29 IV. 30 V. 31 VI.	1 S. Omn. Sanct. 2 D. Omn. def. 3 II. 4 III. 5 IV. Emerici 6 V. Leonardi 7 VI. 8 S. Oct. Omn. S. 9 D. 10 II. 11 III. Martini 12 IV. 13 V. Brietii 14 VI. 15 S. 16 D. 17 II. Aniani 18 III. Oct. Mart. 19 IV. Elisab. 20 V. 21 VI. Pres. M. 22 S. Cecilie 23 D. Clement. 24 II. 25 III. Catharine 26 IV. 27 V. 28 VI. 29 S. 30 D. Andree 31	1 II. 2 III. 3 IV. 4 V. Barbare 5 VI. 6 S. Nicolai 7 D. Oct. Andr. 8 II. Conc. Mar. 9 III. 10 IV. 11 V. 12 VI. 13 S. Lucie 14 D. Gaudete 15 II. Valeriani 16 III. 17 IV. <i>Quat. temp.</i> 18 V. 19 VI. 20 S. 21 D. Thome ap. 22 II. 23 III. 24 IV. 25 V. Nat. Dom. 26 VI. Steph. pr. 27 S. Joh. ev. 28 D. Innoc. 29 II. Thome ep. 30 III. 31 IV. Silvestri

St. v. 804, 810, 883, 894, 905, 967, 978, 989, 1000*, 1051, 1062, 1073, 1084*, 1146, 1157, 1168*, 1241, 1247, 1252*, 1331, 1336*, 1342, 1415, 1426, 1437, 1499, 1510, 1521, 1532*, 1583, 1594 1605, 1616*.*

A n b i s e c t		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
ianuarie		februarie		ianuarie		februarie		martie		aprilie	
1 II. Circ. Dom.	1 V. Brigide	1 III. Circ. Dom.	1 VI. Brigide	1 VI.	1 II.	1 IV. Phil. Jac.					
2 III. Oct. Steph.	2 VI. Purif. Mar.	2 IV. Oct. Steph.	2 S. Purif. Mar.	2 S.	2 III.	2 V. Sigism.					
3 IV. Oct. Joh.	3 S. Blasii	3 V. Oct. Joh.	3 D. Exsurge	3 D. Oculi	3 IV.	3 VI. Inv. cruc.					
4 V. Oct. Innoc.	4 D. Exsurge	4 VI. Oct. Inn.	4 II.	4 II. Adriani	4 V. Ambros.	4 S.					
5 VI.	5 II. Agathe	5 S.	5 III. Agathe	5 III.	5 VI.	5 D. Voc. juc.					
6 S. Epiph.	6 III. Doroth.	6 D. Epiph.	6 IV. Doroth.	6 IV. Quadr. m.	6 S.	6 II. Joh. a .p.					
7 D. In excelso	7 IV.	7 II.	7 V.	7 V.	7 D. Quasi m.]	7 III.					
8 II. Erhardi	8 V.	8 III. Erhardi	8 VI.	8 VI.	8 Conc. ov.	8 IV. App. Mich.					
9 III.	9 VI. Apollon.	9 IV.	9 S. Apollon.	9 S.	9 III.	9 V. Asc. Dom.					
10 IV. Pauli er.	10 S. Scholast.	10 V. Pauli er.	10 D. Esto m.	10 D. Letare	10 IV.	10 VI. Gordiani					
11 V.	11 D. Esto m.	11 VI.	11 II.	11 II.	11 V.	11 S.					
12 VI.	12 II.	12 S.	12 III. Carnispr.	12 III. Gregorii	12 VI.	12 D. Exaudi					
13 S. Oct. Epiph.	13 III. Carnispr.	13 D. In excelso	13 IV. Dies cin.	13 IV.	13 S.	13 II. Servatii					
14 D. Fel. i. P.	14 IV. Dies cin.	14 II. Fel. i. P.	14 V. Valent.	14 V.	14 D. Miseric.	14 III. Bonif. m.					
15 II.	15 V.	15 III.	15 VI.	15 VI.	15 II.	15 IV. Sophie					
16 III. Marcelli	16 VI. Juliane	16 IV. Marcelli	16 S. Juliane	16 S.	16 III.	16 V. Vi.					
17 IV. Antonii	17 S.	17 V. Antonii	17 D. Invoc.	17 D. Judica	17 IV.	17 S.					
18 V. Prisce	18 D. Invoc.	18 VI. Prisce	18 II. Simeon.	18 II.	18 V.	18 D. Pentecoste					
19 VI.	19 II.	19 S.	19 III.	19 III.	19 VI.	19 II.					
20 S. Fab. Seb.	20 III.	20 D. Fab. Seb.	20 IV. Quat. temp.	20 IV.	20 S.	20 III.					
21 D. Agnetis	21 IV. Quat. temp.	21 II. Agnetis	21 V.	21 V. Bened.	21 D. Jubilate	21 IV. Quat. temp.					
22 II. Vincent.	22 V. Cath. Pet.	22 III. Vincent.	22 VI. Cath. Pet.	22 VI.	22 II.	22 V.					
23 III.	23 VI.	23 IV.	23 S.	23 S.	23 III. Adalb.	23 VI. Transl.Dom.					
24 IV.	24 S.	24 V.	24 D. Remin.	24 D. Ramis p.	24 IV. Georgii	24 S. Urbani					
25 V. Conv. Pauli	25 D. Remin.	25 VI. Conv. Pauli	25 II.	25 II. Ann. Mar.	25 V. Marci ev.	25 D. Trinit.					
26 VI	26 II.	26 S.	26 III.	26 III.	26 VI.	26 II.					
27 S.	27 III.	27 D. Circumd.	27 IV.	27 IV.	27 S.	27 III.					
28 D. Circumd.	28 IV.	28 II.	28 V.	28 V. Cena Dom.	28 D. Cantate	28 IV.					
29 II.	29 V.	29 III.		29 VI. Parasc.	29 II. Petri m.	29 V. Corp. Chr.					
30 III.		30 IV.		30 S.	30 III. Quirini	30 VI. Petron.					
31 IV.		31 V.		31 D. Pascha							

St. n. 1619, 1630, 1641, 1652, 1709, 1720*, 1771, 1782, 1793, 1839, 1850, 1861, 1872*, 1907, 1918, 1929, 1991, 2002, 2013, 2024*, 2086, 2097.*

iunie		iulie		august		septembrie		octombrie		noiembrie		decembrie	
1	S.	1	II. Oct. Joh.	1	V. Vinc. Pet.	1	D. Egidii	1	III. Remigii	1	VI. Omn Sanct.	1	D. 1 Adv.
2	D.	2	III. Visit. Mar.	2	VI. Steph. p.	2	II.	2	IV.	2	S. Omn. def.	2	II.
3	II. Erasmi	3	IV.	3	S. Inv. Steph.	3	III.	3	V.	3	D.	3	III.
4	III.	4	V. Udalrici	4	D.	4	IV.	4	VI. Francisci	4	II.	4	IV. Barbare
5	IV. Bonif. ep.	5	VI.	5	II. Mar. Niv.	5	V.	5	S.	5	III. Emerici	5	V.
6	V.	6	S. Oct. Pet. P.	6	III. Transf. D.	6	VI.	6	D. Oct. Mich.	6	IV. Leonardi	6	VI. Nicolai
7	VI.	7	D.	7	IV.	7	S.	7	II.	7	V.	7	S. Oct. Andr.
8	S.	8	II. Kiliani	8	V.	8	D. Nat. Mar.	8	III.	8	VI. Oct. O.S.	8	D. Conc. Mar.
9	D.	9	III. Oct. Visit.	9	VI.	9	II.	9	IV. Dionysii	9	S.	9	II.
10	II.	10	IV. 7 frat.	10	S. Laurentii	10	III.	10	V.	10	D.	10	III.
11	III. Barnabe	11	V. Transl. Ben.	11	D. Tiburtii	11	IV. Prot. Hiac.	11	VI. Transl. Aug.	11	II. Martini	11	IV.
12	IV.	12	VI.	12	II. Clare	12	V.	12	S.	12	III.	12	V.
13	V.	13	S. Margar.	13	III.	13	VI.	13	D. Colom.	13	IV. Brictii	13	VI. Lucie
14	VI.	14	D.	14	IV.	14	S. Ex. cruc.	14	II. Callisti	14	V.	14	S.
15	S. Viti Mod.	15	II. Divis. Ap.	15	V. Ass. Mar.	15	D. Oct. Nat. M.	15	III. Hedvigis	15	VI.	15	D. Gaudete
16	D.	16	III.	16	VI.	16	II.	16	IV. Galli	16	S. Othmari	16	II.
17	II.	17	IV. Andr. Ben.	17	S. Oct. Laur.	17	III. Lamberti	17	V.	17	D. Aniani	17	III.
18	III.	18	V.	18	D.	18	IV. Quat. temp.	18	VI. Luce	18	II. Oct. Mart.	18	IV. Quat. temp.
19	IV. Gerv. Prot.	19	VI.	19	II.	19	V.	19	S.	19	III. Elisab.	19	V.
20	V.	20	S. Elie	20	III. Steph. reg.	20	VI.	20	D.	20	IV.	20	VI.
21	VI.	21	D.	21	IV.	21	S. Matthei	21	II. 11 mil. v	21	V. Pres. Mar.	21	S. Thome ap.
22	S. 10 mil. m.	22	II. Mar. Magd.	22	V. Oct. Ass.	22	D. Mauriti	22	III.	22	VI. Cecilie	22	D. 4 Adv.
23	D.	23	III.	23	VI.	23	II.	23	IV.	23	S. Clement.	23	II.
24	II. Nat. Joh.	24	IV.	24	S. Barthol.	24	III. Gerardi	24	V.	24	D.	24	III.
25	III.	25	V. Jacobi	25	D.	25	IV.	25	VI.	25	II. Catharino	25	IV. Nat. Dom.
26	IV. Joh. Pauli	26	VI. Anne	26	II.	26	V.	26	S. Demetrii	26	III.	26	V. Steph. pr.
27	V. Lad. reg.	27	S.	27	III. Oct. Steph.	27	VI. Cosme Dam.	27	D.	27	IV.	27	VI. Joh. ev.
28	VI.	28	D. Panțal.	28	IV. August.	28	S.	28	II. Sim. Jud.	28	V.	28	S. Innoc.
29	S. Pet. Pauli	29	II. Dep. Lad.	29	V. Dec. Joh.	29	D. Michael.	29	III.	29	VI.	29	D. Thome ep.
30	D.	30	III.	30	VI.	30	II. Hieron.	30	IV.	30	S. Andree	30	II.
31		31	IV. Germani	31	S.	31		31	V.	31		31	III Silvestri

St. v. 815, 826, 837, 899, 910, 921, 932, 994, 1005, 1016,* 1089, 1100*, 1179, 1184*, 1263, 1274, 1347, 1358, 1369, 1431, 1442, 1453, 1464*, 1526, 1537, 1548*, 1621, 1632*.*

A n b i s e c t				ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
ianuarie		februarie											
1	D. Circ. Dom.	1	IV. Brigide	1	II. Circ. Dom.	1	V. Brigide	1	V.	1	D. Pascha	1	III. Phil. Jac.
2	II. Oct. Steph.	2	V. Purif. Mar.	2	III. Oct. Steph.	2	VI. Purif. Mar.	2	VI.	2	II.	2	IV. Sigism.
3	III. Oct. Joh.	3	VI. Blasii	3	IV. Oct. Joh.	3	S. Blasii	3	S.	3	III.	3	V. Inv. cruc.
4	IV. Oct. Innoc.	4	S.	4	V. Oct. Innoc.	4	D. Ezsurge	4	D. Oculi	4	IV. Ambros.	4	VI.
5	V.	5	D. Ezsurge	5	VI.	5	II. Agathe	5	II.	5	V.	5	S. Gothardi
6	VI. Epiph.	6	II. Doroth	6	S. Epiph.	6	III. Doroth.	6	III.	6	VI.	6	D. Voc. juc.
7	S.	7	III.	7	D. In excelso	7	IV.	7	IV. Quadr. m.	7	S.	7	II.
8	D. In excelso	8	IV.	8	II. Erhardi	8	V.	8	V.	8	D. Quasi m.	8	III. App. Mich.
9	II.	9	V. Apollon.	9	III.	9	VI. Apollon.	9	VI.	9	II. Conc. ov.	9	IV. Transl. Nic.
10	III. Pauli er.	10	VI. Scholast.	10	IV. Pauli er.	10	S. Scholast.	10	S.	10	III.	10	V. Asc. Dom.
11	IV.	11	S.	11	V.	11	D. Esto m.	11	D. Letare	11	IV.	11	VI.
12	V.	12	D. Esto m.	12	VI.	12	II.	12	II. Gregorii	12	V.	12	S. Pancratii
13	VI. Oct. Epiph.	13	II.	13	S. Oct. Epiph.	13	III. Carnispr.	13	III.	13	VI.	13	D. Exaudi
14	S. Fel. i. P.	14	III. Valent.	14	D. Fel. i.P.	14	IV. Dies Cin.	14	IV.	14	S. Tib. Val.	14	II. Bonif. m.
15	D.	15	IV. Dies cin.	15	II.	15	V.	15	V.	15	D. Miseric.	15	III. Sophie
16	II. Marcelli	16	V. Juliane	16	III. Marcelli	16	VI. Juliane	16	VI.	16	II.	16	IV.
17	III. Antonii	17	VI.	17	IV. Antonii	17	S.	17	S. Gertrud.	17	III.	17	V.
18	IV. Prisce	18	S Simeon.	18	V. Prisce	18	D. Invoc.	18	D. Judica	18	IV.	18	VI.
19	V.	19	D. Invoc.	19	VI.	19	II.	19	II.	19	V.	19	S.
20	VI. Fab. Seb.	20	II.	20	S. Fab. Seb.	20	III.	20	III.	20	VI.	20	D. Pentecoste
21	S. Agnetis	21	III.	21	D. Agnetis	21	IV. Quat. temp.	21	IV. Bened.	21	S.	21	II.
22	D. Vincent.	22	IV. Cath. Pet.	22	II. Vincent.	22	V. Cath. Pet.	22	V.	22	D. Jubilate	22	III. Helene
23	II.	23	V.	23	III.	23	VI.	23	VI.	23	II. Adalb.	23	IV. Quat. temp.
24	III.	24	VI.	24	IV.	24	S. Matthie	24	S.	24	III. Georgii	24	V. Transl. Dom.
25	IV. Conv. Pauli	25	S. Matthie	25	V. Conv. Pauli	25	D. Remin.	25	D. Ramis p.	25	IV. Marci ev.	25	VI. Urbani.
26	V.	26	D. Remin.	26	VI.	26	II.	26	II.	26	V.	26	S.
27	VI.	27	II.	27	S.	27	III.	27	III.	27	VI.	27	D. Trinit.
28	S.	28	III.	28	D. Circumd.	28	IV.	28	IV.	28	S. Vitalis	28	II.
29	D. Circumd.	29	IV.	29	II.	29		29	V. Cena D.	29	D. Cantate	29	III.
30	II.			30	III.	30		30	VI. Paraso.	30	II. Quirini	30	IV.
31	III.			31	IV.	31		31	S.	30		31	V. Corp. Chr.

St. n. 1584, 1646, 1657, 1668*, 1714, 1725, 1736*, 1804*, 1866, 1877, 1888*, 1923, 1934, 1945, 1956*, 2018, 2029, 2400*.*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 VI.	1 D. Oct. Joh.	1 VI. Vinc. Pet.	1 S. Egidii	1 II. Remigii	1 V. Omn. Sanct.	1 S.
2 S.	2 II. Visit. Mar.	2 V. Steph. p.	2 D.	2 III.	2 VI. Omn. def.	2 D. 1 Adv.
3 D. Erasmi	3 III.	3 VI. Inv. Steph.	3 II.	3 IV.	3 S.	3 II.
4 II.	4 IV. Udalrici	4 S.	4 III.	4 V. Francisci	4 D.	4 III. Barbare
5 III. Bonif. ep.	5 V.	5 D. Mar. Niv.	5 IV.	5 VI.	5 II. Emerici	5 IV.
6 IV.	6 VI. Oct. Pet. P.	6 II. Transf. D.	6 V.	6 S. Oct. Mich.	6 III. Leonardi	6 V. Nicolai
7 V.	7 S.	7 III.	7 VI.	7 D.	7 IV.	7 VI. Oct. Andr.
8 VI.	8 D. Kiliani	8 IV.	8 S. Nat. Mar.	8 II.	8 V. Oct. O. S.	8 S. Conc. Mar.
9 S.	9 II. Oct. Visit.	9 V.	9 D.	9 III. Dionysii	9 VI.	9 D. 2 Adv.
10 D.	10 III. 7 fratr.	10 VI. Laurentii	10 II.	10 IV.	10 S.	10 II.
11 II. Barnabe	11 IV. Transl. Ben.	11 S. Tiburtii	11 III. Prot. Hiac.	11 V. Transl. Aug.	11 D. Martini	11 III.
12 III.	12 V.	12 D. Clare	12 IV.	12 VI.	12 II.	12 IV.
13 IV.	13 VI. Margar.	13 II.	13 V.	13 S. Colom.	13 III. Briccii	13 V. Lucie
14 V.	14 S.	14 III.	14 VI. Exc. cruc.	14 D. Callisti	14 IV.	14 VI.
15 VI. Viti Mod.	15 D. Divis. Ap.	15 IV. Ass. Mar.	15 S. Oct. Nat. M.	15 II. Hedvigis	15 V.	15 S. Valeriani
16 S.	16 II.	16 V.	16 D.	16 III. Galli	16 VI. Othmari	16 D. Gaudete
17 D.	17 III. Andr. Ben.	17 VI. Oct. Laur.	17 II. Lamberti	17 IV.	17 S. Aniani	17 II.
18 II.	18 IV.	18 S.	18 III.	18 V. Luce	18 D. Oct. Mart.	18 III.
19 III. Gerv. Prot.	19 V.	19 D.	19 IV. Quat. temp.	19 VI.	19 II. Elisab.	19 IV. Quat. temp.
20 IV.	20 VI. Elie	20 II. Steph. reg.	20 V.	20 S.	20 III.	20 V.
21 V.	21 S.	21 III.	21 VI. Matthei	21 D. 11 mil. v.	21 IV. Pres. Mar.	21 VI. Thome ap.
22 VI. 10 mil. m.	22 D. Mar. Magd.	22 IV. Oct. Ass.	22 S. Mauritii	22 II.	22 V. Cecilie	22 S.
23 S.	23 II.	23 V.	23 D.	23 III.	23 VI. Clement.	23 D. 4 Adv.
24 D. Nat. Joh.	24 III.	24 VI. Barthol.	24 II. Gerardi	24 IV.	24 S.	24 II.
25 II.	25 IV. Jacobi	25 S.	25 III.	25 V.	25 D. Catharine	25 III. Nat. Dom.
26 III. Joh. Pauli	26 V. Anne	26 D.	26 IV.	26 VI. Demetrii	26 II.	26 IV. Steph. pr.
27 IV. Lad. reg.	27 VI.	27 II. Oct. Steph.	27 V. Cosme. Dam.	27 S.	27 III.	27 V. Joh. ev.
28 V.	28 S. Pantal.	28 III. August.	28 VI.	28 D. Sim. Jud.	28 IV.	28 VI. Innoc.
29 VI. Pet. Pauli	29 D. Dep. Lad.	29 IV. Dec. Joh.	29 S. Michael.	29 II.	29 V.	29 S. Thome ep.
30 S.	30 II.	30 V.	30 D. Hieron.	30 III.	30 VI. Andree	30 D.
31	31 III. Germani	31 VI.	31	31 IV.	31	31 II. Silvestri

St. v. 831, 842, 853, 864, 926, 937, 948*, 1021, 1032*, 1111, 1116*, 1195, 1206, 1279, 1290, 1301, 1363, 1374, 1385, 1396*, 1458, 1469, 1480*, 1553, 1564*, 1643, 1648*.*

A n b i s c e t		ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
ianuarie	februarie					
1 S. Circ. Dom.	1 III. Brigide	1 D. Circ. Dom.	1 IV. Brigide	1 IV.	1 S.	1 II. Phil. Jac.
2 D. Oct. Steph.	2 IV. Purif. Mar.	2 II. Oct. Steph.	2 V. Purif. Mar.	2 V.	2 D. Pascha	2 III. Sigism.
3 II. Oct. Joh.	3 V. Blasii	3 III. Oct. Joh.	3 VI. Blasii	3 VI.	3 II.	3 IV. Inv. cruc.
4 III. Oct. Innoc.	4 VI.	4 IV. Oct. Innoc.	4 S.	4 S. Adriani	4 III. Ambros.	4 V.
5 IV.	5 S. Agathe	5 V.	5 D. <i>Exsurge</i>	5 D. <i>Oculi</i>	5 IV.	5 VI. Gothardi
6 V. Epiph.	6 D. <i>Exsurge</i>	6 VI. Epiph.	6 II. Doroth.	6 II.	6 V.	6 S. Joh. a. p.
7 VI.	7 II.	7 S.	7 III.	7 III.	7 VI.	7 D. <i>Voc. iuc.</i>
8 S. Erhardi	8 III.	8 D. In excelso	8 IV.	8 IV. <i>Quadr. m.</i>	8 S.	8 II. App. Mich.
9 D. In excelso	9 IV. Apollon.	9 II.	9 V. Apollon.	9 V.	9 D. <i>Quasi m.</i>	9 III. Transl. Nic.
10 II. Pauli er.	10 V. Scholast.	10 III. Pauli er.	10 VI. Scholast.	10 VI.	10 II. Conc. ov.	10 IV. Gordiani
11 III.	11 VI.	11 IV.	11 S.	11 S.	11 III.	11 V. <i>Asc. Dom.</i>
12 IV.	12 S.	12 V.	12 D. <i>Esto m.</i>	12 D. <i>Letare</i>	12 IV.	12 VI. Pancratii
13 V. Oct. Epiph.	13 D. <i>Esto m.</i>	13 VI. Oct. Epiph.	13 II.	13 II.	13 V.	13 S. Servatii
14 VI. Fel. i. P.	14 II. Valent.	14 S. Fel. i. P.	14 III. Valent.	14 III.	14 VI. Tib. Val.	14 D. <i>Exaudi</i>
15 S.	15 III. Carnispr.	15 D.	15 IV. <i>Dies cin.</i>	15 IV.	15 S.	15 II. Sophie
16 D. Marcelli	16 IV. <i>Dies cin.</i>	16 II. Marcelli	16 V. Juliane	16 V.	16 D. <i>Miseric.</i>	16 III.
17 II. Antonii	17 V.	17 III. Antonii	17 VI.	17 VI. Gertrud.	17 II.	17 IV.
18 III. Prisce	18 VI. Simeon.	18 IV. Prisce	18 S. Simeon.	18 S.	18 III.	18 V.
19 IV.	19 S.	19 V.	19 D. <i>Invoc.</i>	19 D. <i>Judica</i>	19 IV.	19 VI.
20 V. Fab. Seb.	20 D. <i>Invoc.</i>	20 VI. Fab. Seb.	20 II.	20 II.	20 V.	20 S.
21 VI. Agnetis	21 II.	21 S. Agnetis	21 III.	21 III. Bened.	21 VI.	21 D. <i>Pentecoste</i>
22 S. Vincent.	22 III. Cath. Pet.	22 D. Vincent.	22 IV. <i>Quat. temp.</i>	22 IV.	22 S.	22 II. Helene
23 D.	23 IV. <i>Quat. temp.</i>	23 II.	23 V.	23 V.	23 D. <i>Jubilate</i>	23 III.
24 II.	24 V.	24 III.	24 VI. Matthie	24 VI.	24 II. Georgii	24 IV. <i>Quat. temp.</i>
25 III. Conv. Pauli	25 VI. Matthie	25 IV. Conv. Pauli	25 S.	25 S. Ann. Mar.	25 III. Marci ev.	25 V. Urbani
26 IV.	26 S.	26 V.	26 D. <i>Remin.</i>	26 D. <i>Ramis p.</i>	26 IV.	26 VI.
27 V.	27 D. <i>Remin.</i>	27 VI.	27 II.	27 II.	27 V.	27 S.
28 VI.	28 II.	28 S.	28 III.	28 III.	28 VI. Vitalis	28 D. <i>Trinit.</i>
29 S.	29 III.	29 D. <i>Circumd.</i>		29 IV.	29 S. Petri m.	29 II.
30 D. <i>Circumd.</i>		30 II.		30 V. Cena D.	30 D. <i>Cantate</i>	30 III.
31 II.		31 III.		31 VI. Parasc.		31 IV. Petron.

St. n. 1589, 1600, 1673, 1679, 1684*, 1741, 1747, 1752*, 1809, 1820*, 1893, 1899, 1961, 1972*, 2051, 2056*.*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 V. Corp. Chr.	1 S. Oct. Joh.	1 III. Vinc. Pet.	1 VI. Egidii	1 D. Remigii	1 IV. Omn. Sanct.	1 VI.
2 VI.	2 D. Visit. Mar.	2 IV. Steph. p.	2 S.	2 II.	2 V. Omn. def.	2 S.
3 S. Erasmi	3 II.	3 V. Inv. Steph.	3 D.	3 III	3 VI.	3 D. 1 Adv.
4 D.	4 III. Udalrici	4 VI	4 II.	4 IV. Francisci	4 S.	4 II. Barbare
5 II. Bonif. ep.	5 IV.	5 S. Mar. Niv.	5 III.	5 V.	5 D. Emerici	5 III.
6 III.	6 V. Oct. Pet. P.	6 D. Transf. D.	6 IV.	6 VI. Oct. Mich.	6 II. Leonardi	6 IV. Nicolai
7 IV.	7 VI.	7 II.	7 V.	7 S.	7 III.	7 V. Oct. Andr.
8 V.	8 S. Kiliani	8 III.	8 VI. Nat. Mar.	8 D.	8 IV. Oct. O. S.	8 VI. Conc. Mar.
9 VI.	9 D. Oct. Visit.	9 IV.	9 S.	9 II. Dionysii	9 V.	9 S.
10 S.	10 II. 7 fratr.	10 V. Laurentii	10 D.	10 III.	10 VI.	10 D. 2 Adv.
11 D. Barnabe	11 III. Transl. Ben.	11 VI. Tiburtii	11 II. Prot. Hiac.	11 IV. Transl. Aug.	11 S. Martini	11 II.
12 II.	12 IV.	12 S. Clare	12 III.	12 V.	12 D.	12 III.
13 III.	13 V. Margar.	13 D.	13 IV.	13 VI. Colom.	13 II. Brietii	13 IV. Lucie
14 IV.	14 VI.	14 II.	14 V. Ex. cruc.	14 S. Callisti	14 III.	14 V.
15 V. Viti Mod.	15 S. Divis. Ap.	15 III. Ass. Mar.	15 VI. Oct. Nat. M.	15 D. Hedvigis	15 IV.	15 VI. Valeriani
16 VI.	16 D.	16 IV.	16 S.	16 II. Galli	16 V. Othmari	16 S.
17 S.	17 II. Andr. Ben.	17 V. Oct. Laur.	17 D. Lamberti	17 III.	17 VI. Aniani	17 D. Gaudete
18 D.	18 III.	18 VI.	18 II.	18 IV. Luce	18 S. Oct. Mart.	18 II.
19 II. Gerv. Prot.	19 IV.	19 S.	19 III.	19 V.	19 D. Elisab.	19 III.
20 III.	20 V. Elie	20 D. Steph. reg.	20 IV. Quat. temp.	20 VI.	20 II.	20 IV. Quat. temp.
21 IV.	21 VI.	21 II.	21 V. Matthei	21 S. 11 mil. v.	21 III. Pres. M.	21 V. Thome ap.
22 V. 10 mil. m.	22 S. Mar. Magd.	22 III. Oct. Ass.	22 VI. Mauriti	22 D.	22 IV. Cecilie	22 VI.
23 VI.	23 D.	23 IV.	23 S.	23 II.	23 V. Clement.	23 S.
24 S. Nat. Joh.	24 II.	24 V. Barthol.	24 D. Gerardi	24 III.	24 VI.	24 D. 4 Adv.
25 D.	25 III. Jacobi	25 VI.	25 II.	25 IV.	25 S. Catharine	25 II. Nat. Dom.
26 II. Joh. Pauli	26 IV. Anne	26 S.	26 III.	26 V. Demetrii	26 D.	26 III. Steph. pr.
27 III. Lad. reg.	27 V.	27 D. Oct. Steph.	27 IV. Cosme Dam.	27 VI.	27 II.	27 IV. Joh. ev.
28 IV.	28 VI. Pantal.	28 II. August.	28 V.	28 S. Sim. Jud.	28 III.	28 V. Innoc.
29 V. Pet. Pauli	29 S. Dep. Lad.	29 III. Dec. Joh.	29 VI. Michael.	29 D.	29 IV.	29 VI. Thome ep.
30 VI.	30 D.	30 IV.	30 S. Hieron.	30 II.	30 V. Andree	30 S.
	31 II. Germani	31 V.		31 III.		31 D. Silvestri

St. v. 858, 869, 880, 953, 959, 964*, 1013, 1018*, 1051, 1127, 1138, 1149, 1211, 1222, 1233, 1244*, 1295, 1306, 1317, 1328*, 1390, 1401, 1412*, 1485, 1491, 1496*, 1575, 1580*, 1586.*

A n b i s e c t		ianuraie	februarie	martie	aprilie	mai
ianuarie	februarie					
1 VI. Circ. Dom.	1 II. Brigide	1 S. Circ. Dom.	1 III. Brigide	1 III.	1 VI. Parasc.	1 D. <i>Cantate</i>
2 S. Oct. Steph.	2 III. Purif. Mar.	2 D. Oct. Steph.	2 IV. Purif. Mar.	2 IV.	2 S.	2 VI. Sigism.
3 D. Oct. Joh.	3 IV. Blasii	3 II. Oct. Joh.	3 V. Blasii	3 V.	3 D. Pascha	3 III. Inv. cruc.
4 II. Oct. Innoc.	4 V.	4 III. Oct. Innoc.	4 VI.	4 VI. Adriani	4 II. Ambros.	4 IV.
5 III.	5 VI. Agathe	5 IV.	5 S. Agathe	5 S.	5 III.	5 V. Gothardi
6 IV. Epiph.	6 S. Doroth.	6 V. Epiph.	6 D. <i>Exsurge</i>	6 D. <i>Oculi</i>	6 IV.	6 VI. Joh. a. p.
7 V.	7 D. <i>Exsurge</i>	7 VI.	7 II.	7 II.	7 V.	7 S.
8 VI. Erhardi	8 II.	8 S. Erhardi	8 III.	8 III.	8 VI.	8 D. <i>Voc. iuc.</i>
9 S.	9 III. Apollon.	9 D. In excelso	9 IV. Apollon.	9 IV. <i>Quadr. m.</i>	9 S.	9 II. Transl. Nic.
10 D. In excelso	10 IV. Scholast.	10 II. Pauli er.	10 V. Scholast.	10 V.	10 D. <i>Quasi m.</i>	10 III. Gordiani
11 II.	11 V.	11 III.	11 VI.	11 VI.	11 II. Conc. ov.	11 IV.
12 III.	12 VI.	12 IV.	12 S.	12 S. Gregorii	12 III.	12 V. <i>Asc. Dom.</i>
13 IV. Oct. Epiph.	13 S.	13 V. Oct. Epiph.	13 D. <i>Esto m.</i>	13 D. <i>Letare</i>	13 IV.	13 VI. Servatii
14 V. Fel. i. P.	14 D. <i>Esto m.</i>	14 VI. Fel. i. P.	14 II. Valent.	14 II.	14 V. Tib. Val.	14 S. Bonif. m.
15 VI.	15 II.	15 S.	15 III. Carnispr.	15 III.	15 VI.	15 D. Sophie
16 S. Marcelli	16 III. Juliane	16 D. Marcelli	16 IV. <i>Dies cin.</i>	16 IV.	16 S.	16 II.
17 D. Antonii	17 IV. <i>Dies cin.</i>	17 II. Antonii	17 V.	17 V. Gertrud.	17 D. <i>Miseric.</i>	17 III.
18 II. Prisce	18 V. Simeon.	18 III. Prisce	18 VI. Simeon.	18 VI.	18 II.	18 IV.
19 III.	19 VI.	19 IV.	19 S.	19 S.	19 III.	19 V.
20 IV. Fab. Seb.	20 S.	20 V. Fab. Seb.	20 D. <i>Invoc.</i>	20 D. <i>Judica</i>	20 IV.	20 VI.
21 V. Agnetis	21 D. <i>Invoc.</i>	21 VI. Agnetis	21 II.	21 II. Bened.	21 V.	21 S.
22 VI. Vincent.	22 II. Cath. Pet.	22 S. Vincent.	22 III. Cath. Pet.	22 III.	22 VI.	22 D. Pentecoste
23 S.	23 III.	23 D.	23 IV. <i>Quat. temp.</i>	23 IV.	23 S. Adalb.	23 II.
24 D.	24 IV. <i>Quat. temp.</i>	24 II.	24 V. Matthie	24 V.	24 D. Georgii	24 III. Transl. Dom.
25 II. Conv. Pauli	25 V. Matthie	25 III. Conv. Pauli	25 VI.	25 VI. Ann. Mar.	25 II. Marci ev.	25 IV. <i>Quat. temp.</i>
26 III.	26 VI.	26 IV.	26 S.	26 S.	26 III.	26 V.
27 IV.	27 S.	27 V.	27 D. <i>Remin.</i>	27 D. <i>Ramis p.</i>	27 IV.	27 VI.
28 V.	28 D. <i>Remin.</i>	28 VI.	28 II.	28 II.	28 V. Vitalis	28 S.
29 VI.	29 II.	29 S.		29 III.	29 VI. Petri m.	29 D. <i>Trinit.</i>
30 S.		30 D. <i>Circumd.</i>		30 IV.	30 S. Quirini	30 II.
31 D. <i>Circumd.</i>		31 II.		31 V. Cena Dom.		31 III. Petron.

St. n. 1611, 1616, 1695, 1763, 1768*, 1774, 1825, 1831, 1836*, 1904*, 1983, 1988*, 1991, 2067, 2078, 2089.*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 IV. 2 V. <i>Corp. Chr.</i> 3 VI. Erasmi 4 S.	1 VI. Oct. Joh. 2 S. Visit. Mar. 3 D. 4 II. Udalrici 5 III. 6 IV. Oct. Pet. P. 7 V. 8 VI. Kiliani 9 S. Oct. Visit.	1 II. Vinc. Pet. 2 III. Steph. p. 3 IV. Inv. Steph. 4 V. 5 VI. Mar. Niv. 6 S. Transf. D. 7 D. 8 II. 9 III. 10 IV. Laurentii 11 V. Tiburtii 12 VI. Clare 13 S. 14 D. 15 II. Ass. Mar. 16 III. 17 IV. Oct. Laur. 18 V. 19 VI. 20 S. Steph. reg.	1 V. Egidii 2 VI. 3 S. 4 D. 5 II. 6 III. 7 IV. 8 V. Nat. Mar. 9 VI. 10 S. 11 D. Prot. Hiac. 12 II. 13 III. 14 IV. Ex. cruc. 15 V. Oct. Nat. M. 16 VI. 17 S. Lamberti 18 D. 19 II. 20 III. 21 IV. <i>Quat. temp.</i> 22 V. Mauritiu 23 VI. 24 S. Gerardi 25 D. 26 II. 27 III. Cosme Dam 28 IV. 29 V. Michael. 30 VI. Hieron.	1 S. Remigii 2 D. 3 II. 4 III. Francisci 5 IV. 6 V. Oct. Mich. 7 VI. 8 S. 9 D. Dionysii 10 II. 11 III. Transl. Aug 12 IV. 13 V. Colom. 14 VI. Callisti 15 S. Hedvigis 16 D. Galli 17 II. 18 III. Luce 19 IV. 20 V. 21 VI. 11 mil. v. 22 S. 23 D. 24 II. 25 III. 26 IV. Demetrii 27 V. 28 VI. Sim. Jud. 29 S. 30 D. 31 II.	1 III. Omn. Sanct 2 IV. Omn. def. 3 V. 4 VI. 5 S. Emerici 6 D. Leonardi 7 II. 8 III. Oct. O. S. 9 IV. 10 V. 11 VI. Martini 12 S. 13 D. Bricții 14 II. 15 III. 16 IV. Othmari 17 V. Aniani 18 VI. Oct. Mart. 19 S. Elisab. 20 D. 21 II. Pres. Mar. 22 III. Cecilie 23 IV. Clement. 24 V. 25 VI. Catharine 26 S. 27 D. 1 Adv. 28 II. 29 III. 30 IV. Andree	1 V. 2 VI. 3 S. 4 D. Barbare 5 II. 6 III. Nicolai 7 IV. Oct. Andr. 8 V. Conc. Mar. 9 VI. 10 S. 11 D. Gaudete 12 II. 13 III. Lucie 14 IV. <i>Quat. temp.</i> 15 V. Valeriani 16 VI. 17 S. 18 D. 4 Adv. 19 II. 20 III. 21 IV. Thome ap. 22 V. 23 VI. 24 S. 25 D. Nat. Dom. 26 II. Steph. pr. 27 III. Joh. ev. 28 IV. Innoc. 29 V. Thome ep. 30 VI. 31 S. Silvestri.
19 D. Gerv. Prot. 20 II. 21 III. 22 IV. 10 mil. m. 23 V. 24 VI. Nat. Joh. 25 S. 26 D. Joh. Pauli 27 II. Lad. reg. 28 III. 29 IV. Pet. Pauli 30 V.	10 D. 7 frat. 11 II. Transl. Ben. 12 III. 13 IV. Margar. 14 V. 15 VI. Divis. Ap. 16 S. 17 D. Andr. Ben. 18 II. 19 III. 20 IV. Elie 21 V. 22 VI. Mar. Magd. 23 S. 24 D. 25 II. Jacobi 26 III. Anne 27 IV. 28 V. Pantal. 29 VI. Dep. Lad. 30 S. 31 D. Germani	10 IV. Laurentii 11 V. Tiburtii 12 VI. Clare 13 S. 14 D. 15 II. Ass. Mar. 16 III. 17 IV. Oct. Laur. 18 V. 19 VI. 20 S. Steph. reg. 21 D. 22 II. Oct. Ass. 23 III. 24 IV. Barthol. 25 V. 26 VI. 27 S. Oct. Steph. 28 D. August. 29 II. Dec. Joh. 30 III. 31 IV.	10 S. 11 D. Prot. Hiac. 12 II. 13 III. 14 IV. Ex. cruc. 15 V. Oct. Nat. M. 16 VI. 17 S. Lamberti 18 D. 19 II. 20 III. 21 IV. <i>Quat. temp.</i> 22 V. Mauritiu 23 VI. 24 S. Gerardi 25 D. 26 II. 27 III. Cosme Dam 28 IV. 29 V. Michael. 30 VI. Hieron.	10 S. 11 III. Transl. Aug 12 IV. 13 V. Colom. 14 VI. Callisti 15 S. Hedvigis 16 D. Galli 17 II. 18 III. Luce 19 IV. 20 V. 21 VI. 11 mil. v. 22 S. 23 D. 24 II. 25 III. 26 IV. Demetrii 27 V. 28 VI. Sim. Jud. 29 S. 30 D. 31 II.	10 V. 11 VI. Martini 12 S. 13 D. Bricții 14 II. 15 III. 16 IV. Othmari 17 V. Aniani 18 VI. Oct. Mart. 19 S. Elisab. 20 D. 21 II. Pres. Mar. 22 III. Cecilie 23 IV. Clement. 24 V. 25 VI. Catharine 26 S. 27 D. 1 Adv. 28 II. 29 III. 30 IV. Andree	10 S. 11 D. Gaudete 12 II. 13 III. Lucie 14 IV. <i>Quat. temp.</i> 15 V. Valeriani 16 VI. 17 S. 18 D. 4 Adv. 19 II. 20 III. 21 IV. Thome ap. 22 V. 23 VI. 24 S. 25 D. Nat. Dom. 26 II. Steph. pr. 27 III. Joh. ev. 28 IV. Innoc. 29 V. Thome ep. 30 VI. 31 S. Silvestri.

St. v. 801, 812, 891, 896*, 975, 986, 1059, 1070, 1081, 1143, 1154, 1165, 1176*, 1238, 1249, 1260*, 1333, 1344*, 1423, 1428*, 1507, 1518, 1591, 1602, 1613.*

A n b i s e c t							
ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai	
1 V. Circ. Dom.	1 D. <i>Circumd.</i>	1 VI. Circ. Dom.	1 II. Brigide	1 II.	1 V. Cena Dom.	1 S. Phil. Jac.	
2 VI. Oct. Steph.	2 II. Purif. Mar.	2 S. Oct. Steph.	2 III. Purif. Mar.	2 III.	2 VI. Parasc.	2 D. <i>Cantate</i>	
3 S. Oct. Joh.	3 III. Blasii	3 D. Oct. Joh.	3 IV. Blasii	3 IV.	3 S.	3 II. Inv. cruc.	
4 D. Oct. Innoc.	4 IV.	4 II. Oct. Innoc.	4 V.	4 V. Adriani	4 D. Pascha	4 III.	
5 II.	5 V. Agathe	5 III.	5 VI. Agathe	5 VI.	5 II.	5 IV. Gothardi	
6 III. Epiph.	6 VI. Doroth.	6 IV. Epiph.	6 S. Doroth.	6 S.	6 III.	6 V. Joh. a. p.	
7 IV.	7 S.	7 V.	7 D. <i>Exsurge</i>	7 D. <i>Oculi</i>	7 IV.	7 VI.	
8 V. Erhardi	8 D. <i>Exsurge</i>	8 VI. Erhardi	8 II.	8 II.	8 V.	8 S. App. Mich.	
9 VI.	9 II. Apollon.	9 S.	9 III. Apollon.	9 III.	9 VI.	9 D. <i>Voc. juc.</i>	
10 S. Pauli er.	10 III. Scholast.	10 D. In excelso	10 IV. Scholast.	10 IV. <i>Quadr. m.</i>	10 S.	10 H.	
11 D. In excelso	11 IV.	11 II.	11 V.	11 V.	11 D. <i>Quasi m.</i>	11 III.	
12 II.	12 V.	12 III.	12 VI.	12 VI. Gregorii	12 II. Conc. ov.	12 IV. Pancratii	
13 III. Oct. Epiph.	13 VI.	13 IV. Oct. Epiph.	13 S.	13 S.	13 III.	13 V. <i>Asc. Dom.</i>	
14 IV. Fel. i. P.	14 S. Valent.	14 V. Fel. i. P.	14 D. <i>Esto m.</i>	14 D. <i>Letare</i>	14 IV. Tib. Val.	14 VI. Bonif. m.	
15 V.	15 D. <i>Esto m.</i>	15 VI.	15 II.	15 II.	15 V.	15 S. Sophie	
16 VI. Marcelli	16 II. Juliane	16 S. Marcelli	16 III. Juliane	16 III.	16 VI.	16 D. <i>Exaudi</i>	
17 S. Antonii	17 III. Carnispr.	17 D. Antonii	17 IV. <i>Dies cin.</i>	17 IV. Gertrud.	17 S.	17 II.	
18 D. Prisce	18 IV. <i>Dies cin.</i>	18 II. Prisce	18 V. Simeon.	18 V.	18 D. <i>Miseric.</i>	18 III.	
19 II.	19 V.	19 III.	19 VI.	19 VI.	19 II.	19 IV.	
20 III. Fab. Seb.	20 VI.	20 IV. Fab. Seb.	20 S.	20 S.	20 III.	20 V.	
21 IV. Agnetis	21 S.	21 V. Agnetis	21 D. <i>Invoc.</i>	21 D. <i>Judica</i>	21 IV.	21 VI.	
22 V. Vincent.	22 D. <i>Invoc.</i>	22 VI. Vincent.	22 II. Cath. Pet.	22 II.	22 V.	22 S. Helene	
23 VI.	23 II.	23 S.	23 III.	23 III.	23 VI. Adalb.	23 D. <i>Pentecoste</i>	
24 S.	24 III.	24 D.	24 V. Matthie	24 IV.	24 S. Georgii	24 II. Transl. Dom.	
25 D. Conv. Pauli	25 IV. Matthie	25 II. Conv. Pauli	25 V.	25 V. Ann. Mar.	25 D. Marci ev.	25 III. Urbani	
26 II.	26 V.	26 III.	26 VI.	26 VI.	26 II.	26 IV. <i>Quat. temp.</i>	
27 III.	27 VI.	27 IV.	27 S.	27 S.	27 III.	27 V.	
28 IV.	28 S.	28 V.	28 D. <i>Remin.</i>	28 D. <i>Ramis p.</i>	28 IV. Vitalis	28 VI.	
29 V.	29 D. <i>Remin.</i>	29 VI.		29 II.	29 V. Petri m.	29 S.	
30 VI.		30 S.		30 III.	30 VI. Quirini	30 D. <i>Trinit.</i>	
31 S.		31 D. <i>Circumd.</i>		31 IV.		31 II. Petron.	

St. n. 1627, 1638, 1649, 1706, 1779, 1790, 1847, 1858, 1915, 1920, 1926, 1999, 2010, 2021, 2083, 2094.*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 III.	1 V. Oct. Joh.	1 D. Vinc. Pet.	1 IV. Egidii	1 VI. Remigii	1 II. Omn. Sanct.	1 IV.
2 IV.	2 VI. Visit. Mar.	2 II. Steph. p.	2 V.	2 S.	2 III. Omn. def.	2 V.
3 V. Corp. Chr.	3 S.	3 III. Inv. Steph.	3 VI.	3 D.	3 IV.	3 VI.
4 VI.	4 D. Udalrici	4 IV.	4 S.	4 II. Francisci	4 V.	4 S. Barbare
5 S. Bonif. ep.	5 II.	5 V. Mar. Niv.	5 D.	5 III.	5 VI. Emerici	5 D. 2 Adv.
6 D.	6 III. Oct. Pet. P.	6 VI. Transf. D.	6 II.	6 IV.	6 S. Leonardi	6 II. Nicolai
7 II.	7 IV.	7 S.	7 III.	7 V.	7 D.	7 III. Oct. Andr.
8 III.	8 V. Kiliani	8 D.	8 IV. Nat. Mar.	8 VI.	8 II. Oct. O. S.	8 IV. Conc. Mar.
9 IV.	9 VI. Oct. Visit. M.	9 II.	9 V.	9 S. Dionysii	9 III.	9 V.
10 V.	10 S. 7 frat.	10 III. Laurentii	10 VI.	10 D.	10 IV.	10 VI.
11 VI. Barnabe	11 D. Transl. Ben.	11 IV. Tiburtii	11 S. Prot. Hiac.	11 II. Transl. Aug.	11 V. Martini	11 S.
12 S.	12 II.	12 V. Clare	12 D.	12 III.	12 VI.	12 D. Gaudete
13 D.	13 III. Margar.	13 VI.	13 II.	13 IV. Colom.	13 S. Brictii	13 II. Lucie
14 II.	14 IV.	14 S.	14 III. Ex. cruc.	14 V. Callisti	14 D.	14 III.
15 III. Viti Mod.	15 V. Divis. Ap.	15 D. Ass. Mar.	15 IV. Oct. Nat. M.	15 VI. Hedvigis	15 II.	15 IV. Quat. temp.
16 IV.	16 VI.	16 II.	16 V.	16 S. Galli	16 III. Othmari	16 V.
17 V.	17 S. Andr. Ben.	17 III. Oct. Laur.	17 VI. Lamberti	17 D.	17 IV. Aniani	17 VI.
18 VI.	18 D.	18 IV.	18 S.	18 II. Luce	18 V. Oct. Mart.	18 S.
19 S. Gerv. Prot.	19 II.	19 V.	19 D.	19 III.	19 VI. Elisab.	19 D. 4 Adv.
20 D.	20 III. Elie	20 VI. Steph. reg.	20 II.	20 IV.	20 S.	20 II.
21 II.	21 IV.	21 S.	21 III. Matthei	21 V. 11 mil. v.	21 D. Pres. Mar.	21 III. Thome ap.
22 III. 10 mil. m.	22 V. Mar. Magd.	22 D. Oct. Ass. M.	22 IV. Mauriti	22 VI.	22 II. Cecilie	22 IV.
23 IV.	23 VI.	23 II.	23 V.	23 S.	23 III. Clement.	23 V.
24 V. Nat. Joh.	24 S.	24 III. Barthol.	24 VI. Gerardi	24 D.	24 IV.	24 VI.
25 VI.	25 D. Jacobi	25 IV.	25 S.	25 II.	25 V. Catharine	25 S. Nat. Dom.
26 S. Joh. Pauli	26 II. Anne	26 V.	26 D.	26 III. Demetrii	26 VI.	26 D. Steph. pr.
27 D. Lad. reg.	27 III.	27 VI. Oct. Steph.	27 II. Cosme Dam.	27 IV.	27 S.	27 II. Joh. ev.
28 II.	28 IV. Pantal.	28 S. August.	28 III.	28 V. Sim. Jud.	28 D. 1 Adv.	28 III. Innoc.
29 III. Pet. Pauli	29 V. Dep. Lad.	29 D. Dec. Joh.	29 IV. Michael.	29 VI.	29 II.	29 IV. Thome ep.
30 IV.	30 VI.	30 II.	30 V. Hieron.	30 S.	30 III. Andree	30 V.
31	31 S. Germani	31 III.		31 D.		31 VI. Silvestri

St. p. 823, 828, 834, 907, 918, 929, 991, 1002, 1013, 1024*, 1075, 1086, 1097, 1108*, 1170, 1181, 1192*, 1265, 1271, 1276*, 1355, 1360*, 1366, 1439, 1450, 1461, 1523, 1534, 1545, 1556*, 1607, 1618, 1629, 1640*.*

A n b i s e c t													
ianuarie		februarie		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
1	IV. Circ. Dom.	1	S. Brigide	1	V. Circ. Dom.	1	D. <i>Circumd.</i>	1	D. <i>Remin.</i>	1	IV.	1	VI. Phil. Jac.
2	V. Oct. Steph.	2	D. <i>Circumd.</i>	2	VI. Oct. Steph.	2	II. Purif. Mar.	2	II.	2	V. Cena Dom.	2	S. Sigism.
3	VI. Oct. Joh.	3	II. Blasii	3	S. Oct. Joh.	3	III. Blasii	3	III.	3	VI. Parase.	3	D. <i>Cantate</i>
4	S. Oct. Innoc.	4	III.	4	D. Oct. Innoc.	4	IV.	4	IV. Adriani	4	S. Ambros.	4	II.
5	D.	5	IV. Agathe	5	II.	5	V. Agathe	5	V.	5	D. <i>Pascha</i>	5	III. Gothardi
6	II. Epiph.	6	V. Doroth.	6	III. Epiph.	6	VI. Doroth.	6	VI.	6	II.	6	IV. Joh. a. p.
7	III.	7	VI.	7	IV.	7	S.	7	S.	7	III.	7	V.
8	IV. Erhardi	8	S.	8	V. Erhardi	8	D. <i>Exsurge</i>	8	D. <i>Oculi</i>	8	IV.	8	VI. App. Mich.
9	V.	9	D. <i>Exsurge</i>	9	VI.	9	II. Apollon.	9	II.	9	V.	9	S. Transl. Nic.
10	VI. Pauli er.	10	II. Scholast.	10	S.	10	III. Scholast.	10	III.	10	VI.	10	D. <i>Voc. iuc.</i>
11	S.	11	III.	11	D. In excelso	11	IV.	11	IV. <i>Quadr. m.</i>	11	S.	11	II.
12	D. In excelso	12	IV.	12	II.	12	V.	12	V. Gregorii	12	D. <i>Quasi m.</i>	12	III. Pancratii
13	II. Oct. Epiph.	13	V.	13	III. Oct. Epiph.	13	VI.	13	VI.	13	II. Conc. ov.	13	IV. Servatii
14	III. Fel. i. P.	14	VI. Valent.	14	IV. Fel. i. P.	14	S. Valent.	14	S.	14	III. Tib. Val.	14	V. <i>Asc. Dom.</i>
15	IV.	15	S.	15	V.	15	D. <i>Esto m.</i>	15	D. <i>Letare</i>	15	IV.	15	VI. Sophie
16	V. Marcelli	16	D. <i>Esto m.</i>	16	VI. Marcelli	16	II. Juliane	16	II.	16	V.	16	S.
17	VI. Antonii	17	II.	17	S. Antonii	17	III. Carnispr.	17	III. Gertrud.	17	VI.	17	D. <i>Exaudi</i>
18	S. Prisce	18	III. Simeon.	18	D. Prisce	18	IV. <i>Dies cin.</i>	18	IV.	18	S.	18	II.
19	D.	19	IV. <i>Dies Cin.</i>	19	II.	19	V.	19	V.	19	D. <i>Miseric.</i>	19	III.
20	II. Fab. Seb.	20	V.	20	III. Fab. Seb.	20	VI.	20	VI.	20	II.	20	IV.
21	III. Agnetis	21	VI.	21	IV. Agnetis	21	S.	21	S. Bened.	21	III.	21	V.
22	IV. Vincent.	22	S. Cath. Pet.	22	V. Vincent.	22	D. <i>Invoc.</i>	22	D. <i>Judica</i>	22	IV.	22	VI. Helene
23	V.	23	D. <i>Invoc.</i>	23	VI.	23	II.	23	II.	23	V. Adalb.	23	S.
24	VI.	24	II.	24	S.	24	III. <i>Matthie</i>	24	III.	24	VI. Georgii	24	D. <i>Pentecoste</i>
25	S. Conv. Pauli	25	III. <i>Matthie</i>	25	D. Conv. Pauli	25	IV. <i>Quat. temp.</i>	25	IV. Ann. Mar.	25	S. Marci ev.	25	II. Urbani
26	V. D.	26	IV. <i>Quat. temp.</i>	26	II.	26	V.	26	V.	26	D. <i>Jubilare</i>	26	III.
27	II.	27	V.	27	III.	27	VI.	27	VI.	27	II.	27	IV. <i>Quat. temp.</i>
28	III.	28	VI.	28	IV.	28	S.	28	S.	28	III. Vitalis	28	V.
29	IV.	29	S.	29	V.	29		29	D. <i>Ramis p.</i>	29	IV. Petri m.	29	VI.
30	V.			30	VI.	30		30	II.	30	V. Quirini	30	S.
31	VI.			31	S.	31		31	III.			31	D. <i>Trinit.</i>

St. n. 1643, 1654, 1665, 1676, 1711, 1722, 1733, 1744*, 1795, 1801, 1863, 1874, 1885, 1896*, 1931, 1942, 1953, 2015, 2026.*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 II.	1 IV. Oct. Joh.	1 S. Vinc. Pet.	1 III. Egidii	1 V. Remigii	1 D. Omn. Sanct.	1 III.
2 III.	2 V. Visit. Mar.	2 D. Steph. p.	2 IV.	2 VI.	2 II. Omn. def.	2 IV.
3 IV. Erasmi	3 VI.	3 II. Inv. Steph.	3 V.	3 S.	3 III.	3 V.
4 V. Corp. Chr.	4 S. Udalrici	4 III.	4 VI.	4 D. Francisci	4 IV.	4 VI. Barbare
5 VI. Bonif. ep.	5 D.	5 IV. Mar. Niv.	5 S.	5 II.	5 V. Emerici	5 S.
6 S.	6 II. Oct. Pet. P.	6 V. Transf. D.	6 D.	6 III. Oct. Mich.	6 VI. Leonardi	6 D. Nicolai
7 D.	7 III.	7 VI.	7 II.	7 IV.	7 S.	7 II. Oct. Andr.
8 II.	8 IV. Kiliani	8 S.	8 III. Nat. Mar.	8 V.	8 D. Oct. O. S.	8 III. Conc. Mar.
9 III.	9 V. Oct. Visit.	9 D.	9 IV.	9 VI. Dionysii	9 II.	9 IV.
10 IV.	10 VI. 7 frat.	10 II. Laurentii	10 V.	10 S.	10 III.	10 V.
11 V. Barnabe	11 S. Transl. Ben.	11 III. Tiburtii	11 VI. Prot. Hiac.	11 D. Transl. Aug.	11 IV. Martini	11 VI.
12 VI.	12 D.	12 IV. Clare	12 S.	12 II.	12 V.	12 S.
13 S.	13 II. Margar.	13 V.	13 D.	13 III. Colom.	13 VI. Briatii	13 D. Gaudete
14 D.	14 III.	14 VI.	14 II. Ex. cruc.	14 IV. Callisti	14 S.	14 II.
15 II. Viti Mod.	15 IV. Divis. ap.	15 S. Ass. Mar.	15 III. Oct. Nat.M.	15 V. Hedvigis	15 D.	15 III. Valeriani
16 III.	16 V.	16 D.	16 IV. Quat. temp.	16 VI. Galli	16 II. Othmari	16 IV. Quat. temp.
17 IV.	17 VI. Andr. Ben.	17 II. Oct. Laur.	17 V. Lamberti	17 S.	17 III. Aniani	17 V.
18 V.	18 S.	18 III.	18 VI.	18 D. Luce	18 IV. Oct. Mart.	18 VI.
19 VI. Gerv. Prot.	19 D.	19 IV.	19 S.	19 II.	19 V. Elisab.	19 S.
20 S.	20 II. Elie	20 V. Steph. reg.	20 D.	20 III.	20 VI.	20 D. 4 Adv.
21 D.	21 III.	21 VI.	21 II. Matthei	21 IV. 11 mil. v.	21 S. Pres. Mar.	21 II. Thome ap.
22 II. 10 mil. m.	22 IV. Mar. Magd.	22 S. Oct. Ass. M.	22 III. Maurittii	22 V.	22 D. Cecillie	22 III.
23 III.	23 V.	23 D.	23 IV.	23 VI.	23 II. Clement.	23 IV.
24 IV. Nat. Joh.	24 VI.	24 II. Barthol.	24 V. Gerardi	24 S.	24 III.	24 V.
25 V.	25 S. Jacobi	25 III.	25 VI.	25 D.	25 IV. Catharine	25 VI. Nat. Dom.
26 VI. Joh. Pauli	26 D. Anne	26 IV.	26 S.	26 II. Demetrii	26 V.	26 S. Steph. pr.
27 S. Lad. reg.	27 II.	27 V. Oct. Steph.	27 D. Cosme Dam.	27 III.	27 VI.	27 D. Joh. ev.
28 D.	28 III. Pantal.	28 VI. August.	28 II.	28 IV. Sim. Jud.	28 S.	28 II. Innoc.
29 II. Pet. Pauli	29 IV. Dep. Lad.	29 S. Dec. Joh.	29 III. Michael.	29 V.	29 D. 1 Adv.	29 III. Thome ep.
30 III.	30 V.	30 D.	30 IV. Hieron.	30 VI.	30 II. Andree	30 IV.
	31 VI. Germani	31 II.		31 S.		31 V. Silvestri

St. v. 839, 850, 861, 923, 934, 945, 956, 1007, 1018, 1029, 1040*, 1102, 1113, 1124*, 1197, 1203, 1208*, 1287, 1292*, 1298, 1371, 1382, 1393, 1455, 1466, 1477, 1488*, 1539, 1550, 1561, 1572*, 1634, 1645.*

A n b i s e c t		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
ianuarie		februarie		ianuarie		februarie		martie		aprilie	
1	III. Circ. Dom.	1	VI. Brigide	1	IV. Circ. Dom.	1	S. Brigide	1	III.	1	V. Phil. Jac.
2	IV. Oct. Steph.	2	S. Purif. Mar.	2	V. Oct. Steph.	2	D. <i>Circumd.</i>	2	IV.	2	VI. Sigism.
3	V. Oct. Joh.	3	D. <i>Circumd.</i>	3	VI. Oct. Joh.	3	II. Blasii	3	V. Cena Dom.	3	S. Inv. cruc.
4	VI. Oct. Innoc.	4	II.	4	S.* Oct. Innoc.	4	III.	4	VI. Parasc.	4	D. <i>Cantate</i>
5	S.	5	III. Agathe	5	D.	5	IV. Agathe	5	S.	5	II. Gothardi
6	D. Epiph.	6	VI. Doroth.	6	II. Epiph.	6	V. Doroth.	6	D. <i>Pascha</i>	6	III. Joh. a. p.
7	II.	7	V.	7	III.	7	VI.	7	II.	7	IV.
8	III. Erhardi	8	VI.	8	IV. Erhardi	8	S.	8	III.	8	V. App. Mich.
9	IV.	9	S. Apollon.	9	V.	9	D. <i>Exsurge</i>	9	IV.	9	VI. Transl. Nic.
10	V. Pauli er.	10	D. <i>Exsurge</i>	10	VI. Pauli er.	10	II. Scholast.	10	V.	10	S. Gordiani
11	VI.	11	II.	11	S.	11	III.	11	VI.	11	D. <i>Voc. juc.</i>
12	S.	12	III.	12	D. In excelso	12	IV.	12	S.	12	II. Pancratii
13	D. In excelso	13	IV.	13	II. Oct. Epiph.	13	V.	13	IV. <i>Quadr. m.</i>	13	III. Servatii
14	II. Fel. i. P.	14	V. Valent.	14	III. Fel. i. P.	14	VI. Valent.	14	VI.	14	IV. Bonif. m.
15	III.	15	VI.	15	IV.	15	S.	15	S.	15	V. <i>Asc. Dom.</i>
16	IV. Marcelli	16	S. Juliane	16	V. Marcelli	16	D. <i>Esto m.</i>	16	D. <i>Letare</i>	16	VI.
17	V. Antonii	17	D. <i>Esto m.</i>	17	VI. Antonii	17	II.	17	II. Gertrud.	17	S.
18	VI. Prisce	18	II. Simeon.	18	S. Prisce	18	III. Simeon.	18	III.	18	D. <i>Exaudi</i>
19	S.	19	III. Carnispr.	19	D.	19	IV. <i>Dies cin.</i>	19	IV.	19	II.
20	D. Fab. Seb.	20	IV. <i>Dies cin.</i>	20	II. Fab. Seb.	20	V.	20	V.	20	III.
21	II. Agnetis	21	V.	21	III. Agnetis	21	VI.	21	VI. Bened.	21	IV.
22	III. Vincent.	22	VI. Cath. Pet.	22	IV. Vincent.	22	S. Cath. Pet.	22	S.	22	V. Helene
23	IV.	23	S.	23	V.	23	D. <i>Invoc.</i>	23	D. <i>Judica</i>	23	VI.
24	V.	24	D. <i>Invoc.</i>	24	VI.	24	II. Matthie	24	II.	24	S. Trans. Dom.
25	VI. Conv. Pauli	25	II. Matthie	25	S. Conv. Pauli	25	III.	25	III. Ann. Mar.	25	D. <i>Pentecoste</i>
26	S.	26	III.	26	D.	26	IV. <i>Quat. temp.</i>	26	IV.	26	II.
27	D.	27	IV. <i>Quat. temp.</i>	27	II.	27	V.	27	V.	27	III.
28	II.	28	V.	28	III.	28	VI.	28	VI.	28	IV. <i>Quat. temp.</i>
29	III.	29	VI.	29	IV.	29		29	S.	29	V.
30	IV.			30	V.			30	D. <i>Ramis p.</i>	30	VI.
31	V.			31	VI.			31	II.	31	S. Petron.

St. n. 1586, 1597, 1608, 1670, 1681, 1692*, 1738, 1749, 1760*, 1806, 1817, 1828*, 1890, 1947, 1958, 1969, 1980*, 2042, 2053, 2064*.*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 D. <i>Trinit.</i>	1 III. Oct. Joh.	1 VI. Vinc. Pet.	1 II. Egidii	1 IV. Remigii	1 S. Omn. Sanct.	1 II.
2 II.	2 IV. Visit. Mar.	2 S. Steph. p.	2 III.	2 V.	2 D. Omn. def.	2 III.
3 III. Erasmi	3 V.	3 D. Inv. Steph.	3 IV.	3 VI.	3 II.	3 IV.
4 IV.	4 VI. Udalrici	4 II.	4 V.	4 S. Francisci	4 III.	4 V. Barbare
5 V. <i>Corp. Chr.</i>	5 S.	5 III. Mar. Niv.	5 VI.	5 D.	5 IV. Emerici	5 VI.
6 VI.	6 D. Oct. Pet. P.	6 IV. Transf. D.	6 S.	6 II. Oct. Mich.	6 V. Leonardi	6 S. Nicolai
7 S.	7 II.	7 V.	7 D.	7 III.	7 VI.	7 D. Oct. Andr.
8 D.	8 III. Kiliani	8 VI.	8 II. Nat. Mar.	8 IV.	8 S. Oct. Omn. S.	8 II. Conc. Mar.
9 II.	9 IV. Oct. Visit.	9 S.	9 III.	9 V. Dionysii	9 D.	9 III.
10 III.	10 V. 7 fratr.	10 D. Laurentii	10 IV.	10 VI.	10 II.	10 IV.
11 IV. Barnabe	11 VI. Transl. Ben.	11 II. Tiburtii	11 V. Prot. Iliac.	11 S. Transl. Aug.	11 III. Martini	11 V.
12 V.	12 S.	12 III. Clare	12 VI.	12 D.	12 IV.	12 VI.
13 VI.	13 D. Margar.	13 IV.	13 S.	13 II. Colom.	13 V. Brictii	13 S. Lucie
14 S.	14 II.	14 V.	14 D. Ex. cruc.	14 III. Callisti	14 VI.	14 D. Gaudete
15 D. Viti Mod.	15 III. Divis. Ap.	15 VI. Ass. Mar.	15 II. Oct. Nat. M.	15 IV. Hedvigis	15 S.	15 II. Valeriani
16 II.	16 IV.	16 S.	16 III.	16 V. Galli	16 D. Othmari	16 III.
17 III.	17 V. Andr. Ben.	17 D. Oct. Laur.	17 IV. <i>Quat. temp.</i>	17 VI.	17 II. Aniani	17 IV. <i>Quat. temp.</i>
18 IV.	18 VI.	18 II.	18 V.	18 S. Luce	18 III. Oct. Mart.	18 V.
19 V. Gerv. Prot.	19 S.	19 III.	19 VI.	19 D.	19 IV. Elisab.	19 VI.
20 VI.	20 D. Elie	20 IV. Steph. reg.	20 S.	20 II.	20 V.	20 S.
21 S.	21 II.	21 V.	21 D. Matthei	21 III. 11 mil. v.	21 VI. Pres. Mar.	21 D. Thome ap.
22 D. 10 mil. m.	22 III. Mar. Magd.	22 VI. Oct. Ass.	22 II. Mauriti	22 IV.	22 S. Cecilie	22 II.
23 II.	23 IV.	23 S.	23 III.	23 V.	23 D. Clement.	23 III.
24 III. Nat. Joh.	24 V.	24 D. Barthol.	24 IV. Gerar ^d	24 VI.	24 II.	24 IV.
25 IV.	25 VI. Jacobi	25 II.	25 V.	25 S.	25 III. Catharine	25 V. Nat. Dom.
26 V. Joh. Pauli	26 S. Anne	26 III.	26 VI.	26 D. Demetrii	26 IV.	26 VI. Steph. pr.
27 VI. Lad. reg.	27 D.	27 IV. Oct. Steph.	27 S. Cosme Dam.	27 II.	27 V.	27 S. Joh. ev.
28 S.	28 II. Pantal.	28 V. August.	28 D.	28 III. Sim. Jud.	28 VI.	28 D. Innoc.
29 D. Pet. Pauli	29 III. Dep. Lad.	29 VI. Dec. Joh.	29 II. Michael.	29 IV.	29 S.	29 II. Thome ep.
30 II.	30 IV.	30 S.	30 III. Hieron.	30 V.	30 D. Andree	30 III.
	31 V. Germani	31 D.		31 VI.		31 IV. Silvestri

St. v. 855, 866, 877, 888, 950, 961, 972*, 1045, 1056*, 1135, 1140*, 1219, 1230, 1303, 1311, 1325, 1387, 1398, 1409, 1 20*, 1182, 1493, 1504*, 1577, 1588*.*

A n b i s e c t		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
ianuarie		februarie		ianuarie		februarie		martie		aprilie	
1 II. Circ. Dom.	1 V. Brigide	1 III. Circ. Dom.	1 VI. Brigide	1 VI.	1 II.	1 IV. Phil. Jac.					
2 III. Oct. Steph.	2 VI. Purif. Mar.	2 IV. Oct. Steph.	2 S. Purif. Mar.	2 S.	2 III.	2 V. Sigism.					
3 IV. Oct. Joh.	3 S. Blasii	3 V. Oct. Joh.	3 D. <i>Circumd.</i>	3 D. <i>Remin.</i>	3 IV.	3 VI. Inv. cruc.					
4 V. Oct. Innoc.	4 D. <i>Circumd.</i>	4 VI. Oct. Innoc.	4 II.	4 II. Adriani	4 V. Cena Dom.	4 S.					
5 VI.	5 II. Agathe	5 S.	5 III. Agathe	5 III.	5 VI. Parasc.	5 D. <i>Cantate</i>					
6 S. Epiph.	6 III. Doroth.	6 D. Epiph.	6 IV. Doroth.	6 IV.	6 S.	6 II. Joh. a. p.					
7 D. In excelso	7 IV.	7 II.	7 V.	7 V.	7 D. <i>Pascha</i>	7 III.					
8 II. Erhardi	8 V.	8 III. Erhardi	8 VI.	8 VI.	8 II.	8 IV. App. Mich.					
9 III.	9 VI. Apollon.	9 IV.	9 S. Apollon.	9 S.	9 III.	9 V. Transl. Nic.					
10 IV. Pauli er.	10 S. Scholast.	10 V. Pauli er.	10 D. <i>Exsurge</i>	10 D. <i>Oculi</i>	10 IV.	10 VI. Gordiani					
11 V.	11 D. <i>Exsurge</i>	11 VI.	11 II.	11 II.	11 V.	11 S.					
12 VI.	12 II.	12 S.	12 III.	12 III. Gregorii	12 VI.	12 D. <i>Voc. juc.</i>					
13 S. Oct. Epiph.	13 III.	13 D. In excelso	13 IV.	13 IV. <i>Quadr. m.</i>	13 S.	13 II. Servatii.					
14 D. Fel. i. P.	14 IV. Valent.	14 II. Fel. i. P.	14 V. Valent.	14 V.	14 D. <i>Quasi m.</i>	14 III. Bonif. m.					
15 II.	15 V.	15 III.	15 VI.	15 VI.	15 II. Conc. ov.	15 IV. Sophie					
16 III. Marcelli	16 VI. Juliane	16 IV. Marcelli	16 S. Juliane	16 S.	16 III.	16 V. <i>Asc. Dom.</i>					
17 IV. Antonii	17 S.	17 V. Antonii	17 D. <i>Esto m.</i>	17 D. <i>Lelare</i>	17 IV.	17 VI.					
18 V. Prisce	18 D. <i>Esto m.</i>	18 VI. Prisce	18 II. Simeon.	18 II.	18 V.	18 S.					
19 VI.	19 II.	19 S.	19 III. Carnispr.	19 III.	19 VI.	19 D. <i>Exaudi</i>					
20 S. Fab. Seb.	20 III. Carnispr.	20 D. Fab. Seb.	20 IV. <i>Dies cin.</i>	20 IV.	20 S.	20 II.					
21 D. Agnetis	21 IV. <i>Dies cin.</i>	21 II. Agnetis	21 V.	21 V. Bened.	21 D. <i>Miseric.</i>	21 III.					
22 II. Vincent.	22 V. Cath. Pet.	22 III. Vincent.	22 VI. Cath. Pet.	22 VI.	22 II.	22 IV. Helene					
23 III.	23 VI.	23 IV.	23 S.	23 S.	23 III. Adalb.	23 V.					
24 IV.	24 S.	24 V.	24 D. <i>Matthie</i>	24 D. <i>Judica</i>	24 IV. Georgii	24 VI. Transl. Dom.					
25 V. Conv. Pauli	25 D. Matthie	25 VI. Conv. Pauli	25 II.	25 II. Ann. Mar.	25 V. Marci ev.	25 S. Urbani					
26 VI.	26 II.	26 S.	26 III.	26 III.	26 VI.	26 D. <i>Pentecoste</i>					
27 S.	27 III.	27 D.	27 IV. <i>Quat. temp.</i>	27 IV.	27 S.	27 II.					
28 D.	28 IV. <i>Quat. temp.</i>	28 II.	28 V.	28 V.	28 D. Vitalis	28 III.					
29 II.	29 V.	29 III.		29 VI.	29 II. Petri m.	29 IV. <i>Quat. temp.</i>					
30 III.		30 IV.		30 S.	30 III. Quirini	30 V.					
31 IV.		31 V.		31 D. <i>Ramis p.</i>		31 VI. Petron.					

St. n. 1602, 1613, 1624, 1697, 1765, 1776*, 1822, 1833, 1844*, 1901, 1912*, 1985, 1996*, 2075, 2080*,*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 S.	1 II. Oct. Joh.	1 V. Vinc. Pet.	1 D. Egidii	1 III. Remigii	1 VI. Omn. Sanct.	1 D. 1 Adv.
2 D. Trinit.	2 III. Visit. Mar.	2 VI. Steph. p.	2 II.	2 IV.	2 S. Omn. def.	2 II.
3 II. Erasmi	3 IV.	3 S. Inv. Steph.	3 III.	3 V.	3 D.	3 III.
4 III.	4 V. Udahrici	4 D.	4 IV.	4 VI. Francisci	4 II.	4 IV. Barbare
5 IV. Bonif. ep.	5 VI.	5 II. Mar. Niv.	5 V.	5 S.	5 III. Emerici	5 V.
6 V. Corp. Chr.	6 S. Oct. Pet. P.	6 III. Transf. D.	6 VI.	6 D. Oct. Mich.	6 IV. Leonardii	6 VI. Nicolai
7 VI.	7 D.	7 IV.	7 S.	7 II.	7 V.	7 S. Oct. Andr.
8 S.	8 II. Kiliani	8 V.	8 D. Nat. Mar.	8 III.	8 VI. Oct. O. S.	8 D. Conc. Mar.
9 D.	9 III. Oct. Visit.	9 VI.	9 II.	9 IV. Dionysii	9 S.	9 II.
10 II.	10 IV. 7 frat.	10 S. Laurentii	10 III.	10 V.	10 D.	10 III.
11 III. Barnabe	11 V. Transl. Ben.	11 D. Tiburtii	11 IV. Prot. Hiac.	11 VI. Transl. Aug.	11 II. Martini	11 IV.
12 IV.	12 VI.	12 II. Clare	12 V.	12 S.	12 III.	12 V.
13 V.	13 S. Margar.	13 III.	13 VI.	13 D. Colom.	13 IV. Brictii	13 VI. Lucie
14 VI.	14 D.	14 IV.	14 S. Ex. cruc.	14 II. Callisti	14 V.	14 S.
15 S. Viti Mod.	15 II. Divis. Ap.	15 V. Ass. Mar.	15 D. Oct. Nat. M.	15 III. Hedvigis	15 VI.	15 D. Gaudete
16 D.	16 III.	16 VI.	16 II.	16 IV. Galli	16 S. Othmari	16 II.
17 II.	17 IV. Andr. Ben.	17 S. Oct. Laur.	17 III. Lamberti	17 V.	17 D. Aniani	17 III.
18 III.	18 V.	18 D.	18 IV. Quat. temp.	18 VI. Luce	18 II. Oct. Mart.	18 IV. Quat. temp.
19 IV. Gerv. Prot.	19 VI.	19 II.	19 V.	19 S.	19 III. Elisab.	19 V.
20 V.	20 S. Elie	20 III. Steph. reg.	20 VI.	20 D.	20 IV.	20 VI.
21 VI.	21 D.	21 IV.	21 S. Matthei	21 II. 11 mil. v.	21 V. Pres. Mar.	21 S. Thome ap.
22 S. 10 mil. m.	22 II. Mar. Magd.	22 V. Oct. Ass.	22 D. Mauritiu	22 III.	22 VI. Cecilie	22 D. 4 Adv.
23 D.	23 III.	23 VI.	23 II.	23 IV.	23 S. Clement.	23 II.
24 II. Nat. Joh.	24 IV.	24 S. Barthol.	24 III. Gerardi	24 V.	24 D.	24 III.
25 III.	25 V. Jacobi	25 D.	25 IV.	25 VI.	25 II. Catharine	25 IV. Nat. Dom.
26 IV. Joh. Pauli	26 VI. Anne	26 II.	26 V.	26 S. Demetrii	26 III.	26 V. Steph. pr.
27 V. Lad. Reg.	27 S.	27 III. Oct. Steph.	27 VI. Cosme Dam.	27 D.	27 IV.	27 VI. Joh. ev.
28 VI.	28 D. Pantal.	28 IV. August.	28 S.	28 II. Sim. Jud.	28 V.	28 S. Innoc.
29 S. Pet. Pauli	29 II. Dep. Lad.	29 V. Dec. Joh.	29 D. Michael.	29 III.	29 VI.	29 D. Thome ep.
30 D.	30 III.	30 VI.	30 II. Hieron.	30 IV.	30 S. Andree	30 II.
31	31 IV. Germani	31 S.		31 V.		31 III. Silvestri

St. v. 809, 820, 882, 893, 904*, 977, 983, 988*, 1067, 1072*, 1078, 1151, 1162, 1173, 1235, 1246, 1257, 1268*, 1319, 1330, 1341, 1352*, 1414, 1425, 1436*, 1509, 1515, 1520*, 1599, 1604*, 1610.*

A n b i s e c t		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai			
ianuarie		februarie		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
1	D. Circ. Dom.	1	IV. Brigide	1	II. Circ. Dom.	1	V. Brigide	1	V.	1	D. Ramis p.	1	III. Phil. Jac.
2	II. Oct. Steph.	2	V. Purif. Mar.	2	III. Oct. Steph.	2	VI. Purif. Mar.	2	VI.	2	II.	2	IV. Sigism.
3	III. Oct. Joh.	3	VI. Blasii	3	IV. Oct. Joh.	3	S. Blasii	3	S.	3	III:	3	V. Inv. cruc.
4	IV. Oct. Innoc.	4	S.	4	V. Oct. Innoc.	4	D. Circumd.	4	D. Remin.	4	IV. Ambros.	4	VI.
5	V.	5	D. Circumd.	5	VI.	5	II. Agathe	5	II.	5	V. Cena Dom.	5	S. Gothardi
6	VI. Epiph.	6	II. Doroth.	6	S. Epiph.	6	III. Doroth.	6	III.	6	VI. Parasc.	6	D. Cantate
7	S.	7	III.	7	D. In excelso	7	IV.	7	IV.	7	S.	7	II.
8	D. In excelso	8	IV.	8	II. Erhardi	8	V.	8	V.	8	D. Pascha	8	III. App. Mich.
9	II.	9	V. Apollon.	9	III.	9	VI. Apollon.	9	VI.	9	II.	9	IV. Transl. Nic.
10	III. Pauli er.	10	VI. Scholast.	10	V. Pauli er.	10	S. Scholast.	10	S.	10	III.	10	V. Gordiani
11	IV.	11	S.	11	V.	11	D. Exsurge	11	D. Oculi	11	IV.	11	VI.
12	V.	12	D. Exsurge	12	VI.	12	II.	12	II. Gregorii	12	V.	12	S. Pancratii
13	VI. Oct. Epiph.	13	II.	13	S. Oct. Epiph.	13	III.	13	III.	13	VI.	13	D. Voc. iuc.
14	S. Fel. i. P.	14	III. Valent.	14	D. Fel. i. P.	14	IV. Valent.	14	IV. Quadr. m.	14	S. Tib. Val.	14	II. Bonif. m.
15	D.	15	IV.	15	II.	15	V.	15	V.	15	D. Quasi m.	15	III. Sophie
16	II. Marcelli	16	V. Juliane	16	III. Marcelli	16	VI. Juliane	16	VI.	16	II. Conc. ov.	16	IV.
17	III. Antonii	17	VI.	17	IV. Antonii	17	S.	17	S. Gertrud.	17	III.	17	V. Asc. Dom.
18	IV. Prisce	18	S. Simeon.	18	V. Prisce	18	D. Esto m.	18	D. Letare	18	IV.	18	VI.
19	V.	19	D. Esto m.	19	VI.	19	II.	19	II.	19	V.	19	S.
20	VI. Fab. Seb.	20	II.	20	S. Fab. Seb.	20	III. Carnispr.	20	III.	20	VI.	20	D. Exaudi
21	S. Agnetis	21	III. Carnispr.	21	D. Agnetis	21	IV. Dies. cin.	21	IV. Bened.	21	S.	21	II.
22	D. Vincent.	22	IV. Dies. cin.	22	II. Vincent.	22	V. Cath. Pet.	22	V.	22	D. Miseric.	22	III. Helene
23	II.	23	V.	23	III.	23	VI.	23	VI.	23	II. Adalb.	23	IV.
24	III.	24	VI.	24	IV.	24	S. Matthie	24	S.	24	III. Georgii	24	V. Transl. Dom.
25	IV. Conv. Pauli	25	S. Matthie	25	V. Conv. Pauli	25	D. Invoc.	25	D. Judica	25	IV. Marci ev.	25	VI. Urbani
26	V.	26	D. Invoc.	26	VI.	26	II.	26	II.	26	V.	26	S.
27	VI.	27	II.	27	S.	27	III.	27	III.	27	VI.	27	D. Pentecoste
28	S.	28	III.	28	D.	28	IV. Quat. temp.	28	IV.	28	S. Vitalis	28	II.
29	D.	29	IV. Quat. temp.	29	II.	29		29	V.	29	D. Petri m.	29	III.
30	II.			30	III.			30	VI.	30	II. Quirini	30	IV. Quat. temp.
31	III.			31	IV.			31	S.	31		31	V. Petron.

St. n. 1635, 1640, 1703, 1708*, 1787, 1792*, 1798, 1849, 1855, 1860*, 1917, 1928*, 2007, 2012, 2091.*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 VI. 2 S.	1 D. Oct. Joh. 2 II. Visit. Mar.	1 IV. Vinc. Pet. 2 V. Steph. p.	1 S. Egidii	1 II. Remigii	1 V. Omn. Sanct.	1 S.
3 D. <i>Trinit.</i>	3 III.	3 VI. Inv. Steph.	2 D.	2 III.	2 VI. Omn. def.	2 D. 1 Adv.
4 II.	4 IV. Udalrici	4 S.	3 II.	3 IV.	3 S.	3 II.
5 III. Bonif. ep.	5 V.	5 D. Mar. Niv.	4 III.	4 V. Francisci	4 D.	4 III. Barbare
6 IV.	6 VI. Oct. Pet. P.	6 II. Transf. D.	5 IV.	5 VI.	5 II. Emerici	5 IV.
7 V. <i>Corp. Chr.</i>	7 S.	7 III.	6 V.	6 S. Oct. Mich.	6 III. Leonardi	6 V. Nicolai
8 VI.	8 D. Kiliani	8 IV.	7 VI.	7 D.	7 IV.	7 VI. Oct. Andr.
9 S.	9 II. Oct. Visit.	9 V.	8 S. Nat. Mar.	8 II.	8 V. Oct. O. S.	8 S. Conc. Mar.
10 D.	10 III. 7 fratr.	10 VI. Laurentii	9 D.	9 III. Dionysii	9 VI.	9 D. 2 Adv.
11 II. Barnabe	11 IV. Transl. Ben.	11 S. Tiburtii	10 II.	10 IV.	10 S.	10 II.
12 III.	12 V.	12 D. Clare	11 III. Prot. Hiac.	11 V. Transl. Aug.	11 D. Martini	11 III.
13 IV.	13 VI. Margar.	13 II.	12 IV.	12 VI.	12 II.	12 IV.
14 V.	14 S.	14 III.	13 V.	13 S. Colom.	13 III. Brictii	13 V. Lucie
15 VI. Viti Mod.	15 D. Divis. Ap.	15 IV. Ass. Mar.	14 VI. Ex. cruc.	14 D. Callisti	14 IV.	14 VI.
16 S.	16 II.	16 V.	15 S. Oct. Nat. M.	15 II. Hedvigis	15 V.	15 S. Valeriani
17 D.	17 III. Andr. Ben.	17 VI. Oct. Laur.	16 D.	16 III. Galli	16 VI. Othmari	16 D. Gaudete
18 II.	18 IV.	18 S.	17 II. Lamberti	17 IV.	17 S. Aniani	17 II.
19 III. Gerv. Prot.	19 V.	19 D.	18 III.	18 V. Luce	18 D. Oct. Mart.	18 III.
20 IV.	20 VI. Elie	20 II. Steph. reg.	19 IV. <i>Quat. temp.</i>	19 VI.	19 II. Elisab.	19 IV. <i>Quat. temp.</i>
21 V.	21 S.	21 III.	20 V.	20 S.	20 III.	20 V.
22 VI. 10 mil. m.	22 D. Mar. Magd.	22 IV. Oct. Ass. M.	21 VI. Matthei	21 D. 11 mil. v.	21 IV. Pres. Mar.	21 VI. Thome ap.
23 S.	23 II.	23 V.	22 S. Maurittii	22 II.	22 V. Cecilie	22 S.
24 D. Nat. Joh.	24 III.	24 VI. Barthol.	23 D.	23 III.	23 VI. Clement.	23 D. 4 Adv.
25 II.	25 IV. Jacobi	25 S.	24 II. Gerardi	24 IV.	24 S.	24 II.
26 III. Joh. Pauli	26 V. Anne	26 D.	25 III.	25 V.	25 D. Catharine	25 III. Nat. Dom.
27 IV. Lad. reg.	27 VI.	27 II. Oct. Steph.	26 IV.	26 VI. Demetrii	26 II.	26 IV. Steph. pr.
28 V.	28 S. Pantal.	28 III. August.	27 V. Cosme Dam.	27 S.	27 III.	27 V. Joh. ev.
29 VI. Pet. Pauli	29 D. Dep. Lad.	29 IV. Dec. Joh.	28 VI.	28 D. Sim. Jud.	28 IV.	28 VI. Innoc.
30 S.	30 II.	30 V.	29 S. Michael.	29 II.	29 V.	29 S. Thome ep.
	31 III. Germani	31 VI.	30 D. Hieron.	30 III.	30 VI. Andree	30 D.
				31 IV.		31 II. Silvestri

St. v. 825, 836, 915, 920*, 999, 1010, 1083, 1094, 1105, 1167, 1178, 1189, 1200*, 1262, 1273, 1284*, 1357, 1368*, 1447, 1452*, 1531, 1542, 1615, 1626, 1637.*

A n b i s e c t		ianuarie		februărie		martie		aprilie		mai	
ianuarie		februarie									
1	S. Circ. Dom.	1	III. Brigide	1	D. Circ. Dom.	1	IV. Brigide	1	S.	1	II. Phil. Jac.
2	D. Oct. Steph.	2	IV. Purif. Mar.	2	II. Oct. Steph.	2	V. Purif. Mar.	2	D. Ramis p.	2	III. Sigism.
3	II. Oct. Joh.	3	V. Blasii	3	III. Oct. Joh.	3	VI. Blasii	3	II.	3	IV. Inv. cruc.
4	III. Oct. Ianoc.	4	VI.	4	IV. Oct. Innoc.	4	S.	4	S. Adriani	4	V.
5	IV.	5	S. Agathe	5	V.	5	D. Circumd.	5	D. Remin.	5	III. Ambros.
6	V. Epiph.	6	D. Circumd.	6	VI. Epiph.	6	II. Doroth.	6	II.	6	IV.
7	VI.	7	II.	7	S.	7	III.	7	III.	7	V. Cena Dom.
8	S. Erhardi	8	III.	8	D. In excelso	8	IV.	8	IV.	8	VI. Parasc.
9	D. In excelso	9	IV. Apollon.	9	II.	9	V. Apollon.	9	V.	9	S.
10	II. Pauli er.	10	V. Scholast.	10	III. Pauli er.	10	VI. Sholast.	10	VI.	10	D. Pascha
11	III.	11	VI.	11	IV.	11	S.	11	S.	11	II.
12	IV.	12	S.	12	V.	12	D. Exsurge	12	D. Oculi	12	III.
13	V. Oct. Epiph.	13	D. Exsurge	13	VI. Oct. Epiph.	13	II.	13	II.	13	IV.
14	VI. Fel. i. P.	14	II. Valent.	14	S. Fel. i. P.	14	III. Valent.	14	III.	14	V.
15	S.	15	III.	15	D.	15	IV.	15	IV. Quadr. m.	15	VI. Tib. Val.
16	D. Marcelli	16	IV. Juliane	16	II. Marcelli	16	V. Juliane	16	V.	16	S.
17	II. Antonii	17	V.	17	III. Antonii	17	VI.	17	VI. Gertrud.	17	D. Quasi m.
18	III. Prisce	18	VI. Simeon.	18	IV. Prisce	18	S. Simcon.	18	S.	18	II. Conc. ov.
19	IV.	19	S.	19	V.	19	D. Esto m.	19	D. Letare	19	III.
20	V. Fab. Seb.	20	D. Esto m.	20	VI. Fab. Seb.	20	II.	20	II.	20	IV.
21	VI. Agnetis	21	II.	21	S. Agnetis	21	III. Carnispr.	21	III. Bened.	21	V.
22	S. Vincent.	22	III. Cath. Pet.	22	D. Vincent.	22	IV. Dies cin.	22	IV.	22	VI.
23	D.	23	IV. Dies cin.	23	II.	23	V.	23	V.	23	S.
24	II.	24	V.	24	III.	24	VI. Matthie	24	VI.	24	D. Miseric.
25	III. Conv. Pauli	25	VI. Matthie	25	IV. Conv. Pauli	25	S.	25	S. Ann. Mar.	25	II. Georgii
26	IV.	26	S.	26	V.	26	D. Invoc.	26	D. Judica	26	III. Marci ev.
27	V.	27	D. Invoc.	27	VI.	27	II.	27	II.	27	IV.
28	VI.	28	II.	28	S.	28	III.	28	III.	28	V.
29	S.	29	III.	29	D.	29		29	IV.	29	VI. Vitalis
30	D.	30		30	II.	30		30	V.	30	S. Petri m.
31	II.	31		31	III.	31		31	VI.	31	D. Jubilate
											IV. Petron.

St. n. 1651, 1662, 1719, 1730, 1871, 1882, 1939, 1944, 1950, 2023, 2034, 2045.*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 V.	1 S. Oct. Joh.	1 III. Vinc. Pet.	1 VI. Egidii	1 D. Remigii	1 IV. Omn. Sanct.	1 VI.
2 VI.	2 D. Visit. Mar.	2 IV. Steph. p.	2 S.	2 II. •	2 V. Omn. def.	2 S.
3 S. Erasmi	3 II.	3 V. Inv. Steph.	3 D.	3 III.	3 VI.	3 D. 1 Adv.
4 D. Trinit.	4 III. Udalrici	4 VI.	4 II.	4 IV. Francisci	4 S.	4 II. Barbare
5 II. Bonif. ep.	5 IV.	5 S. Mar. Niv.	5 III.	5 V.	5 D. Emerici	5 III.
6 III.	6 V. Oct. Pet. P.	6 D. Transf. D.	6 IV.	6 VI. Oct. Mich.	6 II. Leonardi	6 IV. Nicolai
7 IV.	7 VI.	7 II.	7 V.	7 S.	7 III.	7 V. Oct. Andr.
8 V. Corp. Chr.	8 S. Kiliani	8 III.	8 VI. Nat. Mar.	8 D.	8 IV. Oct. O. S.	8 VI. Conc. Mar.
9 VI.	9 D. Oct. Visit.	9 IV.	9 S.	9 II. Dionysii	9 V.	9 S.
10 S.	10 II. 7 frat.	10 V. Laurentii	10 D.	10 III.	10 VI.	10 D. 2 Adv.
11 D. Barnabe	11 III. Transl. Ben.	11 VI. Tiburtii	11 II. Prot. Hiac.	11 IV. Transl. Aug.	11 S. Martini	11 II.
12 II.	12 IV.	12 S. Clare	12 III.	12 V.	12 D.	12 III.
13 III.	13 V. Margar.	13 D.	13 IV.	13 VI. Colom.	13 II. Brictii	13 IV. Lucie
14 IV.	14 VI.	14 II.	14 V. Ex. cruc.	14 S. Callisti	14 III.	14 V.
15 V. Viti Mod.	15 S. Divis. Ap.	15 III. Ass. Mar.	15 VI. Oct. Nat. M.	15 D. Hedvigis	15 IV.	15 VI. Valeriani
16 VI.	16 D.	16 IV.	16 S.	16 II. Galli	16 V. Othmari	16 S.
17 S.	17 II. Andr. Ben.	17 V. Oct. Laur.	17 D. Lamberti	17 III.	17 VI. Aniani	17 D. Gaudete
18 D.	18 III.	18 VI.	18 II.	18 IV. Luce	18 S. Oct. mart.	18 II.
19 II. Gerv. Prot.	19 IV.	19 S.	19 III.	19 V.	19 D. Elisab.	19 III.
20 III.	20 V. Elie	20 D. Steph. reg.	20 IV. Quat. temp.	20 VI.	20 II.	20 IV. Quat. temp
21 IV.	21 VI.	21 II.	21 V. Matthei	21 S. 11 mil. v.	21 III. Pres. M.	21 V. Thome ap.
22 V. 10 mil. m.	22 S. Mar. Magd.	22 III. Oct. Ass. M.	22 VI. Mauriti	22 D.	22 IV. Cecilie	22 VI.
23 VI.	23 D.	23 IV.	23 S.	23 II.	23 V. Clement.	23 S.
24 S. Nat. Joh.	24 II.	24 V. Barthol.	24 D. Gerardi	24 III.	24 VI.	24 D. 4 Adv.
25 D.	25 III. Jacobi	25 VI.	25 II.	25 IV.	25 S. Catharine	25 II. Nat. Dom.
26 II. Joh. Pauli	26 IV. Anne	26 S.	26 III.	26 V. Demetrii	26 D.	26 III. Steph. pr.
27 III. Lad. reg.	27 V.	27 D. Steph. reg.	27 IV. Cosme Dam.	27 VI.	27 II.	27 IV. Joh. ev.
28 IV.	28 VI. Pantal.	28 II. August.	28 V.	28 S. Sim. Jud.	28 III.	28 V. Innoc.
29 V. Pet. Pauli	29 S. Dep. Lad.	29 III. Dec. Joh.	29 VI. Michael.	29 D.	29 IV.	29 VI. Thome ep.
30 VI.	30 D.	30 IV.	30 S. Hieron.	30 II.	30 V. Andree	30 S.
	31 II. Germani	31 V.		31 III.		31 D. Silvestri

St. v. 847, 852, 931, 942, 1015, 1026, 1037, 1099, 1110, 1121, 1132*, 1194, 1205, 1216*, 1289, 1300*, 1379, 1384*, 1463, 1474, 1547, 1558 1569, 1631, 1642.*

A n b i s e c t		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
ianuarie		februarie		ianuarie		februarie		martie		aprilie	
1	VI. Circ. Dom.	1	II. Brigide	1	S. Circ. Dom.	1	III. Brigide	1	VI.	1	D. Phil. Jac.
2	S. Oct. Steph.	2	III. Purif. Mar.	2	D. Oct. Steph.	2	IV. Purif. Mar.	2	S.	2	II. Sigism.
3	D. Oct. Joh.	3	IV. Blasii	3	II. Oct. Joh.	3	V. Blasii	3	D. Ramis p.	3	III. Inv. cruc.
4	II. Oct. Innoc.	4	V.	4	III. Oct. Innoc.	4	VI.	4	II. Ambros.	4	IV.
5	III.	5	VI. Agathe	5	IV.	5	S. Agathe	5	S.	5	V. Gothardi
6	IV. Epiph.	6	S. Doroth.	6	V. Epiph.	6	D. Circumd.	6	D. Remin.	6	VI. Joh. a.p.
7	V.	7	D. Circumd.	7	VI.	7	II.	7	II.	7	V. Cena Dom.
8	VI. Erhardi	8	II.	8	S. Erhardi	8	III.	8	III.	8	VI. Parasc.
9	S.	9	III. Apollon.	9	D. In excelso	9	IV. Apollon.	9	IV.	9	S.
10	D. In excelso	10	IV. Scholast.	10	II. Pauli er.	10	V. Scholast.	10	V.	10	D. Pascha
11	II.	11	V.	11	III.	11	VI.	11	VI.	11	II.
12	III.	12	VI.	12	IV.	12	S.	12	S. Gregorii	12	III.
13	IV. Oct. Epiph.	13	S.	13	V. Oct. Epiph.	13	D. Exsurge	13	D. Oculi	13	IV.
14	V. Fel. i.P.	14	D. Exsurge	14	VI. Fel. i.P.	14	II. Valent.	14	II.	14	V. Tib. Val.
15	VI.	15	II.	15	S.	15	III.	15	III.	15	VI.
16	S. Marcelli	16	III. Juliane	16	D. Marcelli	16	IV. Juliane	16	IV. Quadr. m.	16	S.
17	D. Antonii	17	IV.	17	II. Antonii	17	V.	17	V. Gertrud.	17	D. Quasi m.
18	II. Prisce	18	V. Simeon.	18	III. Prisce	18	VI. Simeon.	18	VI.	18	II. Conc. ov.
19	III.	19	VI.	19	IV.	19	S.	19	S.	19	III.
20	IV. Fab. Seb.	20	S.	20	V. Fab. Seb.	20	D. Esto m.	20	D. Letare	20	IV.
21	V. Agnetis.	21	D. Esto m.	21	VI. Agnetis	21	II.	21	II. Bened.	21	V.
22	VI. Vincent.	22	II. Cath. Pet.	22	S. Vincent.	22	III. Cath. Pet.	22	III.	22	VI.
23	S.	23	III. Carnispr.	23	D.	23	IV. Dies cin.	23	IV.	23	S. Adalb.
24	D.	24	IV. Dies. cin.	24	II.	24	V. Matthe	24	V.	24	D. Georgii
25	II. Conv. Pauli	25	V. Matthe	25	III. Conv. Pauli	25	VI.	25	VI. Ann. Mar.	25	II. Marci ev.
26	III.	26	VI.	26	IV.	26	S.	26	S.	26	III.
27	IV.	27	S.	27	V.	27	D. Invoc.	27	D. Judica	27	IV.
28	V.	28	D. Invoc.	28	VI.	28	II.	28	II.	28	V. Vitalis
29	VI.	29	II.	29	S.			29	III.	29	VI. Petri m.
30	S.			30	D.			30	IV.	30	S. Quirini
31	D.			31	II.			31	V.		

St. n. 1583, 1594, 1605, 1667, 1678, 1689, 1735, 1746, 1757, 1803, 1814, 1887, 1898, 1955, 1966, 1977, 2039, 2061, 2072.*

iunie		iulie		august		septembrie		octombrie		noiembrie		decembrie	
1	IV. <i>Quat. temp.</i>	1	VI. Oct. Joh.	1	II. Vinc. Pet.	1	V. Egidii	1	S. Remigii	1	II. Omn. Sanct.	1	V.
2	V.	2	S. Visit. Mar.	2	III. Stepl. p.	2	VI.	2	D.	2	IV. Omn. def.	2	VI.
3	VI. Erasmi	3	D.	3	IV. Inv. Steph.	3	S.	3	II.	3	V.	3	S.
4	S.	4	II. Udalrici	4	V.	4	D.	4	III. Francisci	4	VI.	4	D. Barbare
5	D. <i>Trinit.</i>	5	III.	5	VI. Mar. Niv.	5	II.	5	IV.	5	S. Emerici	5	II.
6	II.	6	IV, Oct. Pet. P.	6	S. Transf. D.	6	III.	6	V. Oct. Mich.	6	D. Leonardi	6	III. Nicolai
7	III.	7	V.	7	D.	7	IV.	7	VI.	7	II.	7	IV. Oct. Andr.
8	IV.	8	VI. Kiliani	8	II.	8	V. Nat. Mar.	8	S.	8	III. Oct. O. S.	8	V. Conc. Mar.
9	V. <i>Corp. Chr.</i>	9	S. Oct. visit. M.	9	III.	9	VI.	9	D. Dionysii	9	IV.	9	VI.
10	VI.	10	D. 7 fratr.	10	IV. Laurentii	10	S.	10	II.	10	V.	10	S.
11	S. Barnabe	11	II. Transl. Ben.	11	V. Tiburtii	11	D. Prot. Hiac.	11	III. Transl. Aug.	11	VI. Martini	11	D. Gaudete
12	D.	12	III.	12	VI. Clare	12	II.	12	IV.	12	S.	12	II.
13	II.	13	IV. Margar.	13	S.	13	III.	13	V. Colom.	13	D. Brictii	13	III. Lucie
14	III.	14	V.	14	D.	14	IV. Ex. cruc.	14	VI. Callisti	14	II.	14	IV. <i>Quat. temp.</i>
15	IV. Viti Mod.	15	VI. Divis. Ap.	15	II. Ass. Mar.	15	V. Oct. Nat.M.	15	S. Hedvigis	15	III.	15	V. Valeriani
16	V.	16	S.	16	III.	16	VI.	16	D. Galli	16	IV. Othmari	16	VI.
17	VI.	17	D. Andr. Ben.	17	IV. Oct. Laur.	17	S. Lamberti	17	II.	17	V. Aniani	17	S.
18	S.	18	II.	18	V.	18	D.	18	III. Luce	18	VI. Oct. Mart.	18	D. 4 Adv.
19	D. Gerv. Prot.	19	III.	19	VI.	19	II.	19	IV.	19	S. Elisab.	19	II.
20	II.	20	IV. Elie	20	S. Steph. reg.	20	III.	20	V.	20	D.	20	III.
21	III.	21	V.	21	D.	21	IV. Matthei	21	VI. 11 mil. v.	21	II. Pres. Mar.	21	IV. Thome ap.
22	IV. 10 mil. m.	22	VI. Mar. Magd.	22	II. Oct. Ass.	22	V. Mauriti	22	S.	22	III. Cecilie	22	V.
23	V.	23	S.	23	III.	23	VI.	23	D.	23	IV. Clement.	23	VI.
24	VI. Nat. Joh.	24	D.	24	IV. Barthol.	24	S. Gerardi	24	II.	24	V.	24	S.
25	S.	25	II. Jacobi	25	V.	25	D.	25	III.	25	VI. Catharine	25	D. Nat. Dom.
26	D. Joh. Pauli.	26	III. Anne	26	VI.	26	II.	26	IV. Demetrii	26	S.	26	II. Steph. pr.
27	II. Lad. reg.	27	IV.	27	S. Oct. Steph.	27	III. Cosme Dam	27	V.	27	D. 1 Adv.	27	III. Joh. ev.
28	III.	28	V. Pantal.	28	D. August.	28	IV.	28	VI. Sim. Jud.	28	II.	28	IV. Innoc.
29	IV. Pet. Pauli	29	VI. Dep. Lad.	29	II. Dec. Joh.	29	V. Michael.	29	S.	29	III.	29	V. Thome ep.
30	V.	30	S.	30	III.	30	VI. Hieron.	30	D.	30	IV. Andree	30	VI.
31		31	D. Germani	31	IV.	31		31	II.	31		31	S. Silvestri.

St. p. 863, 874, 885, 947, 958, 969, 980, 1031, 1042, 1053, 1064*, 1126, 1137, 1148*, 1221, 1227, 1232*, 1311, 1316*, 1322, 1395, 1406, 1417, 1479, 1490, 1501, 1512*, 1563, 1574, 1585, 1596*.*

A n b i s e c t		- ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
ianuarie	februarie					
1 V. Circ. Dom.	1 D. Brigide	1 VI. Circ. Dom.	1 II. Brigido	1 II.	1 V.	1 S. Phil. Jac.
2 VI. Oct. Steph.	2 II. Purif. Mar.	2 S. Oct. Steph.	2 III. Purif. M.	2 III.	2 VI.	2 D. Jubilate
3 S. Oct. Joh.	3 III. Blasii	3 D. Oct. Joh.	3 IV. Blasii	3 IV. <i>Quat. temp.</i>	3 S.	3 II. Inv. cruc.
4 D. Oct. Innoc.	4 IV.	4 II. Oct. Innoc.	4 V.	4 V. Adriani	4 D. <i>Ramis p.</i>	4 III.
5 II.	5 V. Agathe	5 III.	5 VI. Agathe	5 VI.	5 II.	5 IV. Gothardi
6 III. Epiph.	6 VI. Doroth.	6 IV. Epiph.	6 S. Doroth.	6 S.	6 III.	6 V. Joh. a. p.
7 IV.	7 S.	7 V.	7 D. <i>Circumd.</i>	7 D. <i>Remin.</i>	7 IV.	7 VI.
8 V. Erhardi	8 D. <i>Circumd.</i>	8 VI. Erhardi	8 II.	8 II.	8 V. Cena Dom.	8 S. App. Mich.
9 VI.	9 II. Appollon.	9 S.	9 III. Apollon.	9 III.	9 VI. Parasc.	9 D. <i>Cantate</i>
10 S. Pauli er.	10 III. Scholast.	10 D. In excelso	10 IV. Scholast.	10 IV.	10 S.	10 II. Gordiani
11 D. In excelso	11 IV.	11 II.	11 V.	11 V.	11 D. Pascha	11 III.
12 II.	12 V.	12 III.	12 VI.	12 VI. Gregorii	12 VI.	12 IV. Pancratii
13 III. Oct. Epiph.	13 VI.	13 IV. Oct. Epiph.	13 S.	13 S.	13 III.	13 V. Servatii
14 IV. Fel. i. P.	14 S. Valent.	14 V. Fel. i. P.	14 D. <i>Exsurge</i>	14 D. <i>Oculi</i>	14 IV. Tib. Val.	14 VI. Bonif. m.
15 V.	15 D. <i>Exsurge</i>	15 VI.	15 II.	15 II.	15 V.	15 S. Sophie
16 VI. Marcelli	16 II. Juliane	16 S. Marcelli	16 III. Juliane	16 III.	16 VI.	16 D. <i>Voc. iuc.</i>
17 S. Antonii	17 III.	17 D. Antonii	17 IV.	17 IV. <i>Quadr. m.</i>	17 S.	17 II
18 D. Prisce	18 IV. Simeon.	18 II. Prisce	18 V. Simeon.	18 V.	18 D. <i>Quasi m.</i>	18 III.
19 II.	19 V.	19 III.	19 VI.	19 VI.	19 II. Conc. ov.	19 VI.
20 III. Fab. Seb.	20 VI.	20 IV. Fab. Seb.	20 S.	20 S.	20 III.	20 V. <i>Asc. Dom.</i>
21 IV. Agnetis	21 S.	21 V. Agnetis	21 D. <i>Esto m.</i>	21 D. <i>Lelare</i>	21 IV.	21 VI.
22 V. Vincent.	22 D. <i>Esto m.</i>	22 VI. Vincent.	22 II. Cath. Pet	22 VI.	22 V.	22 S. Helene
23 VI.	23 II.	23 S.	23 III. Carnispr.	23 III.	23 VI. Adalb.	23 D. <i>Exaudi</i>
24 S.	24 III. Carnispr.	24 D.	24 IV. <i>Dies cin.</i>	24 IV.	24 S. Georgii	24 II. Transl. Dom
25 D. Conv. Pauli	25 IV. <i>Dies Cin.</i>	25 II. Conv. Pauli	25 V.	25 V. Ann. Mar.	25 D. <i>Miseric.</i>	25 III. Urbani
26 II.	26 V.	26 III.	26 VI.	26 VI.	26 II.	26 IV.
27 III.	27 VI.	27 IV.	27 S.	27 S.	27 III.	27 V.
28 IV.	28 S.	28 V.	28 D. <i>Invoc.</i>	28 D. <i>Judica</i>	28 IV. Vitalis	28 VI.
29 V.	29 D. <i>Invoc.</i>	29 VI.		29 II.	29 V. Petri m.	29 S.
30 VI.		30 S.		30 III.	30 VI. Quirini	30 D. Pentecoste
31 S.		31 D.		31 IV.		31 II. Petron.

St. n. 1599, 1610, 1621, 1632, 1694, 1700, 1751, 1762, 1773, 1784*, 1819, 1830, 1841, 1852*, 1909, 1971, 1982, 1993, 2066, 2077, 2088*.*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 III.	1 V. Oct. Joh.	1 D. Vinc. Pet.	1 IV. Egidii	1 VI. Remigii	1 II. Omn. Sanct	1 IV.
2 IV. <i>Quat. temp.</i>	2 VI. Visît. Mar.	2 II. Steph. p.	2 V.	2 S.	2 III. Omn. def.	2 V.
3 V. Frasmi	3 S.	3 III. Inv. Steph.	3 VI.	3 D.	3 IV.	3 VI.
4 VI.	4 D. Udalrici	4 IV.	4 S.	4 II. Francisci	4 V.	4 S. Barbare
5 S. Bonif. ep.	5 II.	5 V. Mar. Niv.	5 D.	5 III.	5 VI. Emerici	5 D. 2 Adv.
6 D. <i>Trinit.</i>	6 III. Oct. Pet. P.	6 VI. Transf. D.	6 II.	6 IV. Oct. Mich.	6 S. Leonardii	6 II. Nicolai
7 II.	7 IV.	7 S.	7 III.	7 V.	7 D.	7 III. Oct. Andr.
8 III.	8 V. Kiliani	8 D.	8 IV. Nat. Mar.	8 VI.	8 II. Oct. O.S.	8 IV. Conc. Mar.
9 IV.	9 VI. Oct. Visît.	9 II.	9 V.	9 S. Dionysii	9 III.	9 V.
10 V. <i>Corp. Chr.</i>	10 S. 7. fratr.	10 III. Laurentii	10 VI.	10 D.	10 IV.	10 VI.
11 VI. Barnabe	11 D. Transl. Ben.	11 IV. Tiburtii	11 S. Prot. Hiac.	11 II. Transl. Aug.	11 V. Martini	11 S.
12 S.	12 II.	12 V. Clare	12 D.	12 III.	12 VI.	12 D. Gandete
13 D.	13 III. Margar.	13 VI.	13 II.	13 IV. Colom.	13 S. Brictii	13 II. Lucie
14 II.	14 IV.	14 S.	14 III. Ex. cruc.	14 V. Callisti	14 D.	14 III.
15 III. Viti Mod.	15 V. Divis. Ap.	15 D. Ass. Mar.	15 IV. <i>Quat. temp.</i>	15 VI. Hedvigis	15 II.	15 IV. <i>Quat. temp.</i>
16 IV.	16 VI.	16 II.	16 V.	16 S. Galli	16 III. Othmari	16 V.
17 V.	17 S. Andr. Ben.	17 III. Oct. Laur.	17 VI. Lamberti	17 D.	17 IV. Aniani	17 VI.
18 VI.	18 D.	18 IV.	18 S.	18 II. Luce	18 V. Oct. Mart.	18 S.
19 S. Gerv. Prot.	19 II.	19 V.	19 D.	19 III.	19 VI. Elisab.	19 D. 4 Adv.
20 D.	20 III. Elie	20 VI. Steph. reg.	20 II.	20 IV.	20 S.	20 II.
21 II.	21 IV.	21 S.	21 III. Matthei	21 V. 11 mil. v.	21 D. Pres. Mar.	21 III. Thome ep.
22 III. 10 mil. m.	22 V. Mar. Magd.	22 D. Oct. Ass. M.	22 IV. Mauritiu	22 VI.	22 II. Cecilie	22 IV.
23 IV.	23 VI.	23 II.	23 V.	23 S.	23 III. Clement.	23 V.
24 V. Nat. Joh.	24 S.	24 III. Barthol.	24 VI. Gerardi	24 D.	24 IV.	24 VI.
25 VI.	25 D. Iacobi	25 IV.	25 S.	25 II.	25 V. Catharine	25 S. Nat. Dom.
26 S. Joh. Pauli	26 II. Anne	26 V.	26 D.	26 III. Demetrii	26 VI.	26 D. Steph. pr.
27 D. Lad. reg.	27 III.	27 VI. Oct. Steph.	27 II. Cosme Dam.	27 IV.	27 S.	27 II. Joh. ev.
28 II.	28 IV. Pantal.	28 S. Augusti.	28 III.	28 V. Sim. Jud.	28 D. 1 Adv.	28 III. Innoc.
29 III. Pet. Pauli	29 V. Dep. Lad.	29 D. Dec. Joh.	29 IV. Michael.	29 VI.	29 II.	29 IV. Thome ep.
30 IV.	30 VI.	30 II.	30 V. Hieron.	30 S.	30 III. Andree	30 V.
	31 S. Germani	31 III.		31 D.		31 VI. Silvestri

St. v. 806, 817, 879, 890, 901, 912, 974, 985, 996*, 1069, 1080*, 1159, 1164*, 1243, 1254, 1327, 1338, 1349, 1411, 1422, 1433, 1444*, 1506, 1517, 1528*, 1601, 1612*.*

A n b i s e c t		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
ianuarie		februarie		ianuarie		februarie		martie		aprilie	
1	IV. Circ. Dom.	1	S. Brigide	1	V. Circ. Dom.	1	D. Brigide	1	D. <i>Invoc.</i>	1	IV.
2	V. Oct. Steph.	2	D. Purif. Mar.	2	VI. Oct. Steph.	2	II. Purif. Mar.	2	II.	2	V.
3	VI. Oct. Joh.	3	II. Blasii	3	S. Oct. Joh.	3	III. Blasii	3	III.	3	VI.
4	S. Oct. Innoc.	4	III.	4	D. Oct. Innoc.	4	IV.	4	IV. <i>Qual. temp.</i>	4	S. Ambros.
5	D.	5	IV. Agathe	5	II	5	V. Agathe	5	V.	5	D. <i>Ramis p.</i>
6	II. Epiph.	6	V. Doroth.	6	III. Epiph.	6	VI. Doroth.	6	VI.	6	II.
7	III.	7	VI.	7	IV.	7	S.	7	S.	7	III.
8	IV. Erhardi	8	S.	8	V. Erhardi	8	D. <i>Circumd.</i>	8	D. <i>Remin.</i>	8	IV.
9	V.	9	D. <i>Circumd.</i>	9	VI.	9	II. Apollon.	9	II.	9	V. Cena Dom.
10	VI. Pauli er.	10	II. Scholast.	10	S. Pauli er.	10	III. Scholast.	10	III.	10	VI. Parasc.
11	S.	11	III.	11	D. In excelso	11	IV.	11	IV.	11	S.
12	D. In excelso	12	IV.	12	II.	12	V.	12	V. Gregorii	12	D. <i>Pascha</i>
13	II. Oct. Epiph.	13	V.	13	III. Oct. Epiph.	13	VI.	13	VI.	13	II.
14	III. Fel. i. P.	14	VI. Valent.	14	IV. Fel. i. P.	14	S. Valent.	14	S.	14	III. Tib. Val.
15	IV.	15	S.	15	V.	15	D. <i>Exsurge</i>	15	D. <i>Oculi</i>	15	IV.
16	V. Marcelli	16	D. <i>Exsurge</i>	16	VI. Marcelli	16	II. Juliane	16	II.	16	V.
17	VI. Antonii	17	II.	17	S. Antonii	17	III.	17	III. Gertrud.	17	VI.
18	S. Prisce	18	III. Simeon.	18	D. Prisce	18	IV. Simeon.	18	IV. <i>Quadr. m.</i>	18	S.
19	D.	19	IV.	19	II.	19	V.	19	V.	19	D. <i>Quasi m.</i>
20	II. Fab. Seb.	20	V.	20	III. Fab. Seb.	20	VI.	20	VI.	20	II. Conc. ov.
21	III. Agnetis	21	VI.	21	IV. Agnetis	21	S.	21	S. Bened.	21	III.
22	IV. Vincent.	22	S. Cath. Pet.	22	V. Vincent.	22	D. <i>Esto m.</i>	22	D. <i>Lelare</i>	22	IV.
23	V.	23	D. <i>Esto m.</i>	23	VI.	23	II.	23	II.	23	V. Adalb.
24	VI.	24	II.	24	S.	24	III. Matthie	24	III.	24	VI. Georgii
25	S. Conv. Pauli	25	III. Matthie	25	D. Conv. Pauli	25	IV. <i>Dies cin.</i>	25	IV. Ann. Mar.	25	S. Marci ev.
26	D.	26	IV. <i>Dies cin.</i>	26	II.	26	V.	26	V.	26	D. <i>Miseric.</i>
27	II.	27	V.	27	III.	27	VI.	27	VI.	27	II.
28	III.	28	VI.	28	IV.	28	S.	28	S.	28	III. Vitalis
29	IV.	29	S.	29	V.	29		29	D. <i>Judica</i>	29	IV. Petri m.
30	V.			30	VI.			30	II.	30	V. Quirini
31	VI.			31	S.			31	III.		
										31	D. Pentecoste

St. n. 1626, 1637, 1648, 1705, 1716*, 1789, 1846, 1857, 1868*, 1903, 1914, 1925, 1936*, 1998, 2009, 2020*, 2093, 2099.*

iunie		iulie		august		septembrie		octombrie		noiembrie		decembrie	
1	II.	1	IV. Oct. Joh.	1	S. Vinc. Pet.	1	III. Egidii	1	V. Rémigii	1	D. Omn. Sanct.	1	III.
2	III.	2	V. Visit. Mar.	2	D. Steph. p.	2	IV.	2	VI.	2	II. Omn. def.	2	IV.
3	IV. <i>Quat. temp.</i>	3	VI.	3	II. Inv. Steph.	3	V.	3	S.	3	III.	3	V.
4	V.	4	S. Udalrici	4	III.	4	VI.	4	D. Francisci	4	IV.	4	VI. Barbare
5	VI. Bonif. ep.	5	D.	5	IV. Mar. Niv.	5	S.	5	II.	5	V. Emerici	5	S.
6	S.	6	II. Oct. Pet. P.	6	V. Transf. D.	6	D.	6	III. Oct. Mich.	6	VI. Leonardi	6	D. Nicolai
7	D. <i>Trinit.</i>	7	III.	7	VI.	7	II.	7	IV.	7	S.	7	II. Oct. Andr.
8	II.	8	IV. Kiliani	8	S.	8	III. Nat. Mar.	8	V	8	D. Oct. O. S.	8	III. Conc. Mar.
9	III.	9	V. Oct. Visit.	9	D.	9	IV.	9	VI. Dionysii	9	II.	9	IV.
10	IV.	10	VI. 7 frat.	10	II. Laurentii	10	V.	10	S.	10	III.	10	V.
11	V. <i>Corp Chr.</i>	11	S. Transl. Ben.	11	III. Tiburtii	11	VI. Prot. Hiac.	11	D. Transl. Aug.	11	IV. Martini	11	VI.
12	VI.	12	D.	12	IV. Clare	12	S.	12	II.	12	V.	12	S.
13	S.	13	II. Margar.	13	V.	13	D.	13	III. Colom.	13	VI. Brictii	13	D. Gaudete
14	D.	14	III.	14	VI.	14	II. Ex. cruc.	14	IV. Callisti	14	S.	14	II.
15	II. Viți Mod.	15	IV. Divis. Ap.	15	S. Ass. Mar.	15	III. Oct. Nat.M.	15	V. Hedvigis	15	D.	15	III. Valeriani
16	III.	16	V.	16	D.	16	IV. <i>Quat. temp.</i>	16	VI. Galli	16	II. Othmari	16	IV. <i>Quat. temp.</i>
17	IV.	17	VI. Andr. Ben.	17	II. Oct. Laur.	17	V. Lamberti	17	S.	17	III. Aniani	17	V.
18	V.	18	S.	18	III.	18	VI.	18	D. Luce	18	IV. Oct. Mart.	18	VI.
19	VI. Gerv. Prot.	19	D.	19	IV.	19	S.	19	II.	19	V. Elisab	19	S.
20	S.	20	II. Elie	20	V. Steph. reg.	20	D.	20	III.	20	VI.	20	D. 4 Adv.
21	D.	21	III.	21	VI.	21	II. Matthei	21	IV. 11 mil. v.	21	S. Pres. Mar.	21	II. Thome ap.
22	II. 10 mil. m.	22	IV. Mar. Magd.	22	S. Oct. Ass.	22	III. Mauriti	22	V.	22	D. Cecilie	22	III.
23	III.	23	V.	23	D.	23	IV.	23	VI.	23	II. Clement.	23	IV.
24	IV. Nat. Joh.	24	VI.	24	II. Barthol.	24	V. Gerardi	24	S.	24	III.	24	V.
25	V.	25	S. Jacobi	25	III.	25	VI.	25	D.	25	IV. Catharine	25	VI. Nat. Dom.
26	VI. Joh. Pauli	26	D. Anne	26	IV.	26	S.	26	II. Demetrii	26	V.	26	S. Steph. pr.
27	S. Lad. reg.	27	II.	27	V. Oct. Steph.	27	D. Cosme Dam.	27	III.	27	VI.	27	D. Joh. ev.
28	D.	28	III. Pantal.	28	VI. August.	28	II.	28	IV. Sim. Jud.	28	S.	28	II. Innoc.
29	II. Pet. Pauli	29	IV. Dep. Lad.	29	S. Dec. Joh.	29	III. Michael.	29	V.	29	D. 1 Adv.	29	III. Thome ep.
30	III.	30	V.	30	D.	30	IV. Hieron.	30	VI.	30	II. Andree	30	IV.
		31	VI. Germani	31	II.			31	S.			31	V. Silvestri

St. v. 811, 822, 833, 844, 906, 917, 928*, 1001, 1012*, 1091, 1096*, 1175, 1186, 1259, 1270, 1281, 1343, 1354, 1365, 1376*, 1438, 1449, 1460*, 1533, 1544*, 1623, 1628*.*

A n b i s e c t									
ianuarie		februarie		ianuarie		februarie		martie	
								aprilie	
1	III. Circ. Dom.	1	VI. Brigide	1	IV. Circ. Dom.	1	S. Brigide	1	III.
2	IV. Oct. Stéph.	2	S. Purif. Mar.	2	V. Oct. Stéph.	2	D. Purif. Mar.	2	IV.
3	V. Oct. Joh.	3	D. Blasii	3	VI. Oct. Joh.	3	II. Blasii	3	V.
4	VI. Oct. Innoc.	4	II.	4	S. Oct. Innoc.	4	III. Adriani	4	VI. Ambros.
5	S.	5	III. Agathe	5	D.	5	IV. Agathe	5	S.
6	D. Epiph.	6	IV. Doroth.	6	II. Epiph.	6	V. Doroth.	6	D. Ramis p.
7	II.	7	V.	7	III.	7	VI.	7	II.
8	III. Erhardi	8	VI.	8	IV. Erhardi	8	S.	8	III.
9	IV.	9	S. Apollon.	9	V.	9	D. Circumd.	9	IV.
10	V. Pauli er.	10	D. Circumd.	10	VI. Pauli er.	10	II. Scholast.	10	V. Cena Dom.
11	VI.	11	II.	11	S.	11	III.	11	VI. Parasc.
12	S.	12	III.	12	D. In excelso	12	IV.	12	S.
13	D. In excelso	13	IV.	13	II. Oct. Epiph.	13	V.	13	D. Pascha
14	II. Fel. i. P.	14	V. Valent.	14	III. Fel. i. P.	14	VI. Valent.	14	II. Tib. Val.
15	III.	15	VI.	15	IV.	15	S.	15	III.
16	IV. Marcelli	16	S. Juliane	16	V. Marcelli	16	D. Exsurge	16	IV.
17	V. Antonii	17	D. Exsurge	17	VI. Antonii	17	II. Gertrud.	17	V.
18	VI. Prisce	18	II. Simeon,	18	S. Prisce	18	III. Simon.	18	VI.
19	S.	19	III.	19	D.	19	IV.	19	S.
20	D. Fab. Seb.	20	IV.	20	II. Fab. Seb.	20	V.	20	D. Quasi m.
21	II. Agnetis	21	V.	21	III. Agnetis	21	VI.	21	II. Conc. ov.
22	III. Vincent.	22	VI. Cath. Pet.	22	IV. Vincent.	22	S. Cath. Pet.	22	III.
23	IV.	23	S.	23	V.	23	D. Esto m.	23	IV. Adalb.
24	V.	24	D. Esto m.	24	VI.	24	II. Matthie	24	V. Georgii
25	VI. Conv. Pauli	25	II. Matthie	25	S. Conv. Pauli	25	III. Carnispr.	25	VI. Marci ev.
26	S.	26	III. Carnispr.	26	D.	26	IV. Dies cin.	26	S.
27	D.	27	IV. Dies cin.	27	II.	27	V.	27	D. Miseric.
28	II.	28	V.	28	III.	28	VI.	28	II. Vitalis
29	III.	29	VI.	29	IV.	29		29	III. Petri m.
30	IV.	30		30	V.	30		30	IV. Quirini
31	V.	31		31	VI.	31		31	II.

*St. n. 1653, 1659, 1664 *, 1721, 1727, 1732 *, 1800, 1873, 1879, 1884 *, 1941, 1952 *, 2031, 2036 *.*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 D. Pentecoste	1 III. [~] Oct. Joh.	1 VI. Vinc. Pet.	1 II. Egidii	1 IV. Remigii	1 S. Omn. Sanct.	1 II.
2 II.	2 IV. Visit. Mar.	2 S. Steph. p.	2 III.	2 V.	2 D. Omn. def.	2 III.
3 III. Erasmi	3 V.	3 D. Inv. Steph.	3 IV.	3 VI.	3 II.	3 IV.
4 IV. <i>Quat. temp.</i>	4 VI. Udalrici	4 II.	4 V.	4 S. Francisci	4 III.	4 V. Barbare
5 V. Bonif. ep.	5 S.	5 III. Mar. Niv.	5 VI.	5 D.	5 IV. Emerici	5 VI.
6 VI.	6 D. Oct. Pet. P.	6 IV. Transf. D.	6 S.	6 II. Oct. Mich.	6 V. Leonardi	6 S. Nicolai
7 S.	7 II.	7 V.	7 D.	7 III.	7 VI.	7 D. 2 Adv.
8 D. <i>Trinit.</i>	8 III. Kiliani	8 VI.	8 II. Nat. Mar.	8 IV.	8 S. Oct. (O.S.)	8 II. Conc. Mar.
9 II.	9 IV. Oct. Visit.	9 S.	9 III.	9 V. Dionysii	9 D.	9 III.
10 III.	10 V. 7 fratr.	10 D. Laurentii	10 IV.	10 VI.	10 II.	10 IV.
11 IV. Barnabe	11 VI. Transl. Ben.	11 II. Tiburtii	11 V. Prot. Hiac.	11 S. Transl. Aug.	11 III. Martini	11 V.
12 V. <i>Corp. Chr.</i>	12 S.	12 III. Clare	12 VI.	12 D.	12 IV.	12 VI.
13 VI.	13 D. Margar.	13 IV.	13 S.	13 II. Colom.	13 V. Brictii	13 S. Lucie
14 S.	14 II.	14 V.	14 D. Ex. cruc.	14 III. Callisti	14 VI.	14 D. Gaudete
15 D. Viti Mod.	15 III. Divis. Ap.	15 VI. Ass. Mar.	15 II. Oct. Nat. M.	15 IV. Hedvigis	15 S.	15 II. Valeriani
16 II.	16 IV.	16 S.	16 III.	16 V. Galli	16 D. Othmari	16 III.
17 III.	17 V. Andr. Ben.	17 D. Oct. Laur.	17 IV. <i>Quat. temp.</i>	17 VI.	17 II. Aniani	17 IV. <i>Quat. temp.</i>
18 IV.	18 VI.	18 II.	18 V.	18 S. Luce	18 III. Oct. Mar.	18 V.
19 V. Gerv. Prot.	19 S.	19 III.	19 VI.	19 D.	19 IV. Elisab.	19 VI.
20 VI.	20 D. Elie	20 IV. Steph. reg.	20 S.	20 II.	20 V.	20 S.
21 S.	21 II.	21 V.	21 D. Matthei	21 III. 11 mil. v.	21 VI. Pres. Mar.	21 D. Thome ap.
22 D. 10 mil. m.	22 III. Mar. Magd.	22 VI. Oct. Ass.	22 II. Mauriti	22 IV.	22 S. Cecilie	22 II.
23 II.	23 IV.	23 S.	23 III.	23 V.	23 D. Clement.	23 III.
24 III. Nat. Joh.	24 V.	24 D. Barthol.	24 IV. Gerardi	24 VI.	24 II.	24 IV.
25 IV.	25 VI. Jacobi	25 II.	25 V.	25 S.	25 III. Catharine	25 V. Nat. Dom.
26 V. Joh. Pauli	26 S. Anne	26 III.	26 VI.	26 D. Demetrii	26 IV.	26 VI. Steph. pr.
27 VI. Lad. reg.	27 D.	27 IV. Oct. Steph.	27 S. Cosme Dam.	27 II.	27 V.	27 S. Joh. ev.
28 S.	28 II. Pantal.	28 V. August.	28 D.	28 III. Sim. Jud.	28 VI.	28 D. Innoc.
29 D. Pet. Pauli	29 III. Dep. Lad.	29 VI. Dec. Joh.	29 II. Michael.	29 IV.	29 S.	29 II. Thome ep.
30 II.	30 IV.	30 S.	30 III. Hieron.	30 V.	30 D. Andree	30 III.
31	31 V. Germani	31 D.		31 VI.		31 IV. Silvestri

St. v. 838, 849, 860, 933, 939, 944*, 1023, 1028*, 1034, 1107, 1118, 1129, 1191, 1202, 1213, 1224*, 1275, 1286, 1297, 1308*, 1370, 1381, 1392*, 1465, 1471, 1476*, 1555, 1560*, 1566, 1639. 1650.*

A n b i s e c t		ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
ianuarie	februarie					
1 II. Circ. Dom.	1 V. Brigide	1 III. Circ. Dom.	1 VI. Brigide	1 VI.	1 II.	1 IV. Phil. Jac.
2 III. Oct. Steph.	2 VI. Purif. Mar.	2 IV. Oct. Steph.	2 S. Purif. Mar.	2 S.	2 III.	2 V. Sigism.
3 IV. Oct. Joh.	3 S. Blasii	3 V. Oct. Joh.	3 D. Blasii	3 D. <i>Invoc.</i>	3 IV.	3 VI. Inv. cruc.
4 V. Oct. Innoc.	4 D.	4 VI. Oct. Innoc.	4 II.	4 II. Adriani	4 V. Ambros.	4 S.
5 VI.	5 II. Agathe	5 S.	5 III. Agathe	5 III.	5 VI.	5 D. Gothardi
6 S. Epiph.	6 III. Doroth.	6 D. Epiph.	6 IV. Doroth.	6 IV. <i>Quat. temp.</i>	6 S.	6 II. Joh. a. p.
7 D. In excelso	7 IV.	7 II.	7 V.	7 V.	7 D. <i>Ramis p.</i>	7 III.
8 II. Erhardi	8 V.	8 III. Erhardi	8 VI.	8 VI.	8 II.	8 IV. App. Mich.
9 III.	9 IV. Apollon.	9 IV.	9 S. Apollon.	9 S.	9 III.	9 V. Transl. Nic.
10 IV. Pauli er.	10 S. Scholast.	10 V. Pauli er.	10 D. <i>Circumd.</i>	10 D. <i>Remin.</i>	10 IV.	10 IV. Gordiani
11 V.	11 D. <i>Circumd.</i>	11 VI.	11 II.	11 II.	11 V. Cena Dom.	11 S.
12 VI.	12 II.	12 S.	12 III.	12 III. Gregorii	12 VI. Parasc.	12 D. <i>Cantate</i>
13 S. Oct. Epiph.	13 III.	13 D. In excelso	13 IV.	13 IV.	13 S.	13 II. Servatii
14 D. Fel. i. P.	14 IV. Valent.	14 II. Fel. i. P.	14 V. Valent.	14 V.	14 D. Pascha	14 III. Bonif. m.
15 II.	15 V.	15 III.	15 VI.	15 VI.	15 II.	15 IV. Sophie
16 III. Marcelli	16 VI. Juliane	16 IV. Marcelli	16 S. Juliane	16 S.	16 III.	16 V.
17 IV. Antonii	17 S.	17 V. Antonii	17 D. <i>Exsurge</i>	17 D. <i>Oculi</i>	17 IV.	17 VI.
18 V. Prisce	18 D. <i>Exsurge</i>	18 VI. Prisce	18 II. Simeon.	18 II.	18 V.	18 S.
19 VI.	19 II.	19 S.	19 III.	19 III.	19 VI.	19 D. <i>Voc. juc.</i>
20 S. Fab. Seb.	20 III.	20 D. Fab. Seb.	20 IV.	20 IV. <i>Quadr. m.</i>	20 S.	20 II.
21 D. Agnetis	21 IV.	21 II. Agnetis	21 V.	21 V. Bened.	21 D. <i>Quasi m.</i>	21 III.
22 II. Vincent.	22 V. Cath. Pet.	22 III. Vincent.	22 VI. Cath. Pet.	22 VI.	22 II. Conc. ov.	22 IV. Helene
23 III.	23 VI.	23 IV.	23 S.	23 S.	23 III. Adalb.	23 V. <i>Asc. Dom.</i>
24 IV.	24 S.	24 V.	24 D. <i>Esto m.</i>	24 D. <i>Letare</i>	24 VI. Georgii	24 VI. Transl. D.
25 V. Conv. Pauli	25 D. <i>Esto m.</i>	25 VI. Conv. Pauli	25 II.	25 II. Ann. Mar.	25 V. Marci ev.	25 S. Urbani
26 VI.	26 II.	26 S.	26 III. Carnispr.	26 III.	26 VI.	26 D. <i>Exaudi</i>
27 S.	27 III. Carnispr.	27 D.	27 IV. <i>Dies cin.</i>	27 IV.	27 S.	27 II.
28 D.	28 IV. <i>Dies cin.</i>	28 II.	28 V.	28 V.	28 D. <i>Miseric.</i>	28 III.
29 II.	29 V.	29 III.		29 VI.	29 II. Petri m.	29 IV.
30 III.		30 IV.		30 S.	30 III. Quirini	30 V.
31 IV.		31 V.		31 D. <i>Judica</i>		31 VI. Petron.

*St. n. 1591, 1596 *, 1675, 1686, 1743, 1748 *, 1754, 1805, 1811, 1816 *, 1895, 1963, 1968 *, 1974, 2047, 2058, 2069.*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 S.	1 II. Oct. Joh.	1 V. Vinc. Pet.	1 D. Egidii	1 III. Remigii	1 VI. Omn. Sanct.	1 D. 1 Adv.
2 D. Pentecoste	2 III. Visit. M.	2 VI. Steph. p.	2 II.	2 IV.	2 S. Omn. def.	2 II.
3 II. Erasmi	3 IV.	3 S. Inv. Steph.	3 III.	3 V.	3 D.	3 III.
4 III.	4 V. Udalrici	4 D.	4 IV.	4 VI. Francisci	4 II.	4 IV. Barbare
5 IV. <i>Quat. temp.</i>	5 VI.	5 II. Mar. Niv.	5 V.	5 S.	5 III. Emeriei	5 V.
6 V.	6 S. Oct. Pet. P.	6 III. Transf. D.	6 VI.	6 D. Oct. Mich.	6 IV. Leonardi	6 VI. Nicolai
7 VI.	7 D.	7 IV.	7 S.	7 II.	7 V.	7 S. Oct. Andr.
8 S.	8 II. Kiliani	8 V.	8 D. Nat. Mar.	8 III.	8 VI. Oct. O.S.	8 D. Conc. Mar.
9 D. <i>Trinit.</i>	9 III. Oct. Visit.	9 VI.	9 II.	9 IV. Dionysii	9 S.	9 II.
10 II.	10 IV. 7 fratr.	10 S. Laurentii	10 III.	10 V.	10 D.	10 III.
11 III. Barnabe	11 V. Transl. Ben.	11 D. Tiburtii	11 IV. Prot. Iliac.	11 VI. Transl. Aug.	11 II. Martini	11 IV.
12 IV.	12 VI.	12 II. Clare	12 V.	12 S.	12 III.	12 V.
13 V. <i>Corp. Chr.</i>	13 S. Margar.	13 III.	13 VI.	13 D. Colom.	13 IV. Brietii	13 VI. Lucie
14 VI.	14 D.	14 IV.	14 S. Ex. cruc.	14 II. Callisti	14 V.	14 S.
15 S. Viti Mod.	15 II. Divis. Ap.	15 V. Ass. Mar.	15 D. Oct. Nat. M.	15 III. Hedvigis	15 VI.	15 D. Gaudete
16 D.	16 III.	16 VI.	16 II.	16 IV. Galli	16 S. Othmari	16 II.
17 II.	17 IV. Andr. Ben.	17 S. Oct. Laur.	17 III. Lamberti	17 V.	17 D. Aniani	17 III.
18 III.	18 V.	18 D.	18 IV. <i>Quat. temp.</i>	18 VI. Luce	18 II. Oct. Mart.	18 IV. <i>Quat. temp.</i>
19 IV. Gerv. Prot.	19 VI.	19 II.	19 V.	19 S.	19 III. Elisab.	19 V.
20 V.	20 S. Elie	20 III. Steph. reg.	20 VI.	20 D.	20 IV.	20 VI.
21 VI.	21 D.	21 IV.	21 S. Matthei	21 II. 11 mil. v.	21 V. Pres. Mar.	21 S. Thome ap.
22 S. 10 mil. m.	22 II. Mar. Magd.	22 V. Oct. Ass.	22 D. Mauriti	22 III.	22 VI. Cecilie	22 D. 4 Adv.
23 D.	23 III.	23 VI.	23 II.	23 IV.	23 S. Clement.	23 II.
24 II. Nat. Joh.	24 IV.	24 S. Barthol.	24 III. Gerardi	24 V.	24 D.	24 III.
25 III.	25 V. Jacobi	25 D.	25 IV.	25 VI.	25 II. Catharine	25 IV. Nat. Dom.
26 IV. Joh. Pauli	26 VI. Anne	26 II.	26 V.	26 S. Demetrii	26 III.	26 V. Steph. pr.
27 V. Lad. reg.	27 S.	27 III. Oct. Steph.	27 VI. Cosme Dam.	27 D.	27 IV.	27 VI. Joh. ev.
28 VI.	28 D. Pantal.	28 IV. August.	28 S.	28 II. Sim. Jud.	28 V.	28 S. Innoc.
29 S. Pet. Pauli	29 II. Dep. Lad.	29 V. Dec. Joh.	29 D. Michael.	29 III.	29 VI.	29 D. Thome ep.
30 D.	30 III.	30 VI.	30 II. Hieron.	30 IV.	30 S. Andree	30 II.
	31 IV. Germani	31 S.		31 V.		31 III. Silvestri

*St. v. 871, 876 *, 955, 966, 1039, 1050, 1061, 1123, 1134, 1145, 1156 *, 1218, 1229, 1240 *, 1313, 1324 *, 1403, 1408 *, 1487, 1498, 1571, 1582, 1593.*

A n b i s e c t		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
ianuarie		februarie		ianuarie		februarie		martie		aprilie	
1 D. Circ. Dom.	1 IV. Brigide	1 II. Circ. Dom.	1 V. Brigide	1 V.	1 D. <i>Judica</i>	1 III. Phil. Jac.					
2 II. Oct. Steph.	2 V. Purif. Mar.	2 III. Oct. Steph.	2 VI. Purif. Mar.	2 VI.	2 II.	2 IV. Sigism.					
3 III. Oct. Joh.	3 VI. Blasii	3 IV. Oct. Joh.	3 S. Blasii	3 S.	3 III.	3 V. Inv. cruc.					
4 IV. Oct. Innoc.	4 S.	4 V. Oct. Innoc.	4 D.	4 D. <i>Invoc.</i>	4 IV. Ambros.	4 VI.					
5 V.	5 D. Agathe	5 VI.	5 II. Agathe	5 II.	5 V.	5 S. Gothardi					
6 VI. Epiph.	6 II. Doroth.	6 S. Epiph.	6 III. Doroth.	6 III.	6 VI.	6 D. <i>Jubilate</i>					
7 S.	7 III.	7 D. In excelso	7 IV.	7 IV. <i>Quat. temp.</i>	7 S.	7 II.					
8 D. In excelso	8 IV.	8 II. Erhardi	8 V.	8 V.	8 D. <i>Ramis p.</i>	8 III. App. Mar.					
9 II.	9 V. Apollon.	9 III.	9 VI. Apollon.	9 VI.	9 II.	9 IV. Transl. Nic.					
10 III. Pauli er.	10 VI. Scholast.	10 IV. Pauli er.	10 S. Scholast.	10 S.	10 III.	10 V.					
11 IV.	11 S.	11 V.	11 D. <i>Circumd.</i>	11 D. <i>Remin.</i>	11 IV.	11 VI.					
12 V.	12 D. <i>Circumd.</i>	12 VI.	12 II.	12 II. Gregorii	12 V. Cena Dom.	12 S. Pancratii					
13 VI. Oct. Epiph.	13 II.	13 S. Oct. Epiph.	13 III.	13 III.	13 VI. Parasc.	13 D. <i>Cantate</i>					
14 S. Fel. i. P.	14 III. Valent.	14 D. Fel. i. P.	14 IV. Valent.	14 IV.	14 S. Tib. Val.	14 II. Bonif. n.					
15 D.	15 IV.	15 II.	15 V.	15 V.	15 D. <i>Pascha</i>	15 III. Sophie					
16 II. Marcelli	16 V. Juliane	16 III. Marcelli	16 VI. Juliane	16 VI.	16 II.	16 IV.					
17 III. Antonii	17 VI.	17 IV. Antonii	17 S.	17 S. Gertrud.	17 III.	17 V.					
18 IV. Prisce	18 S. Simeon.	18 V. Prisce	18 D. <i>Exsurge</i>	18 D. <i>Oculi</i>	18 IV.	18 VI.					
19 V.	19 D. <i>Exsurge</i>	19 VI.	19 II.	19 II.	19 V.	19 S.					
20 VI. Fab. Seb.	20 II.	20 S. Fab. Seb.	20 III.	20 III.	20 VI.	20 D. <i>Voc. juc.</i>					
21 S. Agnetis	21 III.	21 D. Agnetis	21 IV.	21 IV. <i>Quadr. m.</i>	21 S.	21 II.					
22 D. Vincent.	22 IV. Cath. Pet.	22 II. Vincent.	22 V. Cath. Pet.	22 V.	22 D. <i>Quasi m.</i>	22 III. Helene					
23 II.	23 V.	23 III.	23 VI.	23 VI.	23 II. Adalb.	23 IV.					
24 III.	24 VI.	24 IV.	24 S. Matthie	24 V.	24 III. Georgii	24 V. <i>Asc. Dom.</i>					
25 IV. Conv. Pauli	25 S. Matthie	25 V. Conv. Pauli	25 D. <i>Esto m.</i>	25 D. <i>Lelare</i>	25 IV. Marci ev.	25 VI. Urbani					
26 V.	26 D. <i>Esto m.</i>	26 VI.	26 II.	26 II.	26 V.	26 S.					
27 VI.	27 II.	27 S.	27 III. Carnispr.	27 III.	27 VI.	27 D. <i>Exaudi</i>					
28 S.	28 III. Carnispr.	28 D.	28 IV. <i>Dies cin.</i>	28 IV.	28 S. Vitalis	28 II.					
29 D.	29 IV. <i>Dies cin.</i>	29 II.		29 V.	29 D. <i>Miseric.</i>	29 III.					
30 II.		30 III.		30 VI.	30 II. Quirini	30 IV.					
31 III.		31 IV.		31 S.		31 V. Petron.					

*St. n. 1607, 1618, 1629, 1691, 1759, 1770, 1781, 1827, 1838, 1900, 1906, 1979, 1990, 2001, 2063, 2074, 2085, 2096 *.*

iunie		iulie		august		septembrie		octombrie		noiembrie		decembrie	
1	VI.	1	D. Oct. Joh.	1	IV. Vinc. Pet.	1	S. Egidii	1	II. Remigii	1	V. Omn. Sanct.	1	S.
2	S.	2	II. Visit. Mar.	2	V. Steph. p.	2	D.	2	III.	2	VI. Omn. def.	2	D. 1 Adv.
3	D. Pentecoste	3	III.	3	VI. Inv. Steph.	3	II.	3	IV.	3	S.	3	II.
4	II.	4	IV. Udalrici	4	S.	4	III.	4	V. Francisci	4	D.	4	III. Barbare
5	III. Bonif. ep.	5	V.	5	D. Mar. Niv.	5	IV.	5	VI.	5	II. Emerici	5	IV.
6	IV. Quat. temp.	6	VI. Oct. Pet. P.	6	II. Transf. D.	6	V.	6	S. Oct. Mich.	6	III. Leonardi	6	V. Nicolai
7	V.	7	S.	7	III.	7	VI.	7	D.	7	IV.	7	VI. Oct. Andr.
8	VI.	8	D. Kiliani	8	IV.	8	S. Nat. Mar.	8	II.	8	V. Oct. O. S.	8	S. Conc. Mar.
9	S.	9	II. Oct. Visit.	9	V.	9	D.	9	III. Dionysii	9	VI.	9	D. 2 Adv.
10	D. Trinit.	10	III. 7 fratr.	10	VI. Laurentii	10	II.	10	IV.	10	S.	10	II.
11	II. Barnabe	11	IV. Transl. Ben.	11	S. Tiburtii	11	III. Prot. Hiac.	11	V. Transl. Aug.	11	D. Martini	11	III.
12	III.	12	V.	12	D. Clare	12	IV.	12	VI.	12	II.	12	IV.
13	IV.	13	VI. Margar.	13	II.	13	V.	13	S. Colom.	13	III. Brietii	13	V. Lucie
14	V. Corp. Chr.	14	S.	14	III.	14	VI. Ex. cruc.	14	D. Callisti	14	IV.	14	VI.
15	VI. Viti Mod.	15	D. Divis. Ap.	15	IV. Ass. Mar.	15	S. Oct. Nat. M.	15	II. Hedvigis	15	V.	15	S. Valeriani
16	S.	16	II.	16	V.	16	D.	16	III. Galli	16	VI. Othmari	16	D. Gaudete
17	D.	17	III. Andr. Ben.	17	VI. Oct. Laur.	17	II. Lamberti	17	IV.	17	S. Aniani	17	II.
18	II.	18	IV.	18	S.	18	III.	18	V. Luce	18	D. Oct. Mart.	18	III.
19	III. Gerv. Prot.	19	V.	19	D.	19	IV. Quat. temp.	19	VI.	19	II. Elisab.	19	IV. Quat. temp.
20	IV.	20	VI. Elie	20	II. Steph. reg.	20	V.	20	S.	20	III.	20	V.
21	V.	21	S.	21	III.	21	VI. Matthei	21	D. 11 mil. v.	21	IV. Pres. Mar.	21	VI. Thome ap.
22	VI. 10 mil. m.	22	D. Mar. Magd.	22	IV. Oct. Ass.	22	S. Mauriti	22	II.	22	V. Cecilie	22	S.
23	S.	23	II.	23	V.	23	D.	23	III.	23	VI. Clement.	23	D. 4 Adv.
24	D. Nat. Joh.	24	III.	24	VI. Barthol.	24	II. Gerardi	24	IV.	24	S.	24	II.
25	II.	25	IV. Jacobi	25	S.	25	III.	25	V.	25	D. Catharine	25	III. Nat. Dom.
26	III. Joh. Pauli	26	V. Anne	26	D.	26	IV.	26	VI. Demetrii	26	II.	26	IV. Steph. pr.
27	IV. Lad. reg.	27	VI.	27	II. Oct. Steph.	27	V. Cosme Dam.	27	S.	27	III.	27	V. Joh. ev.
28	V.	28	S. Pantal.	28	III. August.	28	VI.	28	D. Sim. Jud.	28	IV.	28	VI. Innoc.
29	VI. Pet. Pauli	29	D. Dep. Lad.	29	IV. Dec. Joh.	29	S. Michael.	29	II.	29	V.	29	S. Thome ep.
30	S.	30	II.	30	V.	30	D. Hieron.	30	III.	30	VI. Andree	30	D.
31		31	III. Germani	31	VI.	31		31	IV.	31		31	II. Silvestri

*St. v. 803, 808 *, 814, 887, 898, 909, 971, 982, 993, 1004,* 1055, 1066, 1077, 1088 *, 1150, 1161, 1172 *, 1245, 1251, 1256 *, 1335, 1340 *, 1346, 1419, 1430, 1441, 1503, 1514, 1525, 1536 *, 1587, 1598, 1609, 1620 *,*

A n b i s e c t		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
ianuarie		februarie		ianuarie		februarie		martie		aprilie	
1	S. Circ. Dom.	1	III. Brigide	1	D. Circ. Dom.	1	IV. Brigide	1	IV. Dies cin.	1	S.
2	D. Oct. Steph.	2	IV. Purif. Mar.	2	II. Oct. Steph.	2	V. Purif. Mar.	2	V.	2	D. Judica
3	II. Oct. Joh.	3	V. Blasii	3	III. Oct. Joh.	3	VI. Blasii	3	VI.	3	II.
4	III. Oct. Innoc.	4	VI.	4	IV. Oct. Innoc.	4	S.	4	S. Adriani	4	III. Ambros.
5	IV.	5	S. Agathe	5	V.	5	D. Agathe	5	D. Invoc.	4	IV.
6	V. Epiph.	6	D. Doroth.	6	VI. Epiph.	6	II. Doroth.	6	II.	6	V.
7	VI.	7	II.	7	S.	7	III.	7	III.	7	VI.
8	S. Erhardi	8	III.	8	D. In excelso	8	IV.	8	IV. Qual. temp.	8	S.
9	D. In excelso	9	IV. Apollon.	9	II.	9	V. Apollon.	9	V.	9	D. Ramis p.
10	II. Pauli er.	10	V. Scholast.	10	III. Pauli er.	10	VI. Scholast.	10	VI.	10	II.
11	III.	11	VI.	11	IV.	11	S.	11	S.	11	III.
12	IV.	12	S.	12	V.	12	D. Circumd.	12	D. Remin.	12	IV.
13	V. Oct. Epiph.	13	D. Circumd.	13	VI. Oct. Epiph.	13	II.	13	II.	13	V. Cena Dom.
14	VI. Fel. i. P.	14	II. Valent.	14	S. Fel. i. P.	14	III. Valent.	14	III.	14	VI. Parasc.
15	S.	15	III.	15	D.	15	IV.	15	IV.	15	S.
16	D. Marcelli	16	IV. Juliane	16	II. Marcelli	16	V. Juliane	16	V.	16	D. Pascha
17	II. Antonii	17	V.	17	III. Antonii	17	VI.	17	VI. Gertrud.	17	II.
18	III. Prisce	18	VI. Simeon.	18	IV. Prisce	18	S. Simeon.	18	S.	18	III.
19	IV.	19	S.	19	V.	19	D. Exsurge	19	D. Oculi	19	IV.
20	V. Fab. Seb.	20	D. Exsurge	20	VI. Fab. Seb.	20	II.	20	II.	30	V.
21	VI. Agnetis	21	II.	21	S. Agnetis	21	III.	21	III. Bened.	21	VI.
22	S. Vincent.	22	III. Cath. Pet.	22	D. Vincent.	22	IV. Cath. Pet.	22	IV. Quadr. m.	22	S.
23	D.	23	IV.	23	II.	23	V.	23	V.	23	D. Quasi m.
24	II.	24	V.	24	III.	24	VI. Matthie	24	VI.	24	II. Georgii
25	III. Conv. Pauli	25	VI. Matthie	25	IV. Conv. Pauli	25	S.	25	S. Ann. Mar.	25	III. Marci ev.
26	IV.	26	S.	26	V.	26	D. Esto m.	26	D. Letare	26	IV.
27	V.	27	D. Esto m.	27	VI.	27	II.	27	II.	27	V.
28	VI.	28	II.	28	S.	28	III. Carnispr.	28	III.	28	VI. Vitalis
29	S.	29	III. Carnispr.	29	D.	29		29	IV.	29	S. Petri m.
30	D.			30	II.			30	V.	30	D. Miseric.
31	II.			31	III.			31	VI.		

*St. n. 1623, 1634, 1645, 1656 *, 1702, 1713, 1724 *, 1775, 1786, 1797, 1843, 1854, 1865, 1876 *, 1911, 1922, 1933, 1995, 2006, 2017, 2028 *, 2090.*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 V.	1 S. Oct. Joh.	1 III. Vinc. Pet.	1 VI. Egidii	1 D. Remigii	1 IV. Omn. Sanct.	1 VI.
2 VI.	2 D. Visit. Mar.	2 IV. Steph. p.	2 S.	2 II.	2 V. Omn. def.	2 S.
3 S. Erasmi	3 II.	3 V. Inv. Steph.	3 D.	3 III.	3 VI.	3 D. 1 Adv.
4 D. Pentecoste	4 III. Udalrici	4 VI.	4 II.	4 IV. Francisci	4 S.	4 II. Barbare
5 II. Bonif. ep.	5 IV.	5 S. Mar. Niv.	5 III.	5 V.	5 D. Emerici	5 III.
6 III.	6 V. Oct. Pet. P.	6 D. Transf. D.	6 IV.	6 VI. Oct. Mich.	6 II. Leonardi	6 IV. Nicolai
7 IV. Quat. temp.	7 VI.	7 II.	7 V.	7 S.	7 III.	7 V. Oct. Andr.
8 V.	8 S. Kiliani	8 III.	8 VI. Nat. Mar.	8 D.	8 IV. Oct. O. S.	8 VI. Conc. Mar.
9 VI.	9 D. Oct. Visit.	9 IV.	9 S.	9 II. Dionysii	9 V.	9 V.
10 S.	10 II. 7 frat.	10 V. Laurentii	10 D.	10 III.	10 VI.	10 D. 2 Adv.
11 D. Trinit.	11 III. Transl. Ben.	11 VI. Tiburtii	11 II. Prot. Hiac.	11 IV. Transl. Aug.	11 S. Martini	11 II.
12 II.	12 IV.	12 S. Clare	12 III.	12 V.	12 D.	12 III.
13 III.	13 V. Margar.	13 D.	13 IV.	13 VI. Colom.	13 II. Brietii	13 IV. Lucie
14 IV.	14 VI.	14 II.	14 V. Ex. cruc.	14 S. Callisti	14 III.	14 V.
15 V. Corp. Chr.	15 S. Divis. Ap.	15 III. Ass. Mar.	15 VI. Oct. Nat. M.	15 D. Hedvigis	15 IV.	15 VI. Valeriani
16 VI.	16 D.	16 IV.	16 S.	16 II. Galli	16 V. Othmari	16 S.
17 S.	17 II. Andr. Ben.	17 V. Oct. Laur.	17 D. Lamberti	17 III.	17 VI. Aniani	17 D. Gaudete
18 D.	18 III.	18 VI.	18 II.	18 IV. Luce	18 S. Oct. Mart.	18 II.
19 II. Gerv. Prot.	19 IV.	19 S.	19 III.	19 V.	19 D. Elisab.	19 III.
20 III.	20 V. Elie	20 D. Steph. reg.	20 IV. Quat. temp.	20 VI.	20 II.	20 IV. Quat. temp.
21 IV.	21 VI.	21 II.	21 V. Matthei	21 S. 11 mil. v.	21 III. Pres. Mar.	21 V. Thome ap.
22 V. 10 mil. m.	22 S. Mar. Magd.	22 III. Oct. Ass.	22 VI. Mauriti	22 D.	22 IV. Cecilie	22 VI.
23 VI.	23 D.	23 IV.	23 S.	23 II.	23 V. Clement.	23 S.
24 S. Nat. Joh.	24 II.	24 V. Barthol.	24 D. Gerardi	24 III.	24 VI.	24 D. 4 Adv.
25 D.	25 III. Jacobi	25 VI.	25 II.	25 IV.	25 S. Catharine	25 II. Nat. Dom.
26 II. Joh. Pauli	26 IV. Anne	26 S.	26 III.	26 V. Demetrii	26 D.	26 III. Steph. pr.
27 III. Lad. reg.	27 V.	27 D. Oct. Steph.	27 IV. Cosme Dam.	27 VI.	27 II.	27 IV. Joh. ev.
28 IV.	28 VI. Pantal.	28 II. August.	28 V.	28 S. Sim. Jud.	28 III.	28 V. Innoc.
29 V. Pet. Pauli	29 S. Dep. Lad.	29 III. Dec. Joh.	29 VI. Michael.	29 D.	29 IV.	29 VI. Thome ep.
30 VI.	30 D.	30 IV.	30 S. Hieron.	30 II.	30 V. Andree	30 S.
	31 II. Germani	31 V.		31 III.		31 D. Silvestri

*St. v. 819, 830, 841, 903, 914, 925, 936 *, 998, 1009, 1020 *, 1093, 1104 *, 1183, 1188 *, 1267, 1278, 1351, 1362, 1373, 1435, 1446, 1457, 1468 *, 1530, 1541, 1552 *, 1625, 1636 *.*

A n b i s e c t		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	ianuarie	februarie	ianuarie	februarie
1 VI. Circ. Dom.	1 II. Brigide	1 S. Circ. Dom.	1 III. Brigide	1 III. Carnispr.	1 VI.	1 D. <i>Miseric.</i>					
2 S. Oct. Steph.	2 III. Purif. Mar.	2 D. Oct. Steph.	2 IV. Purif. Mar.	2 IV. <i>Dies cin.</i>	2 S.	2 II. Sigism.					
3 D. Oct. Joh.	3 IV. Blasii	3 II. Oct. Joh.	3 V. Blasii	3 V.	3 D. <i>Judica</i>	3 III. Inv. cruc.					
4 II. Oct. Innoc.	4 V.	4 III. Oct. Innoc.	4 VI.	4 VI. Adriani	4 II. Ambros.	4 IV.					
5 III.	5 VI. Agathe	5 IV.	5 S. Agathe	5 S.	5 III.	5 V. Gothardi					
6 IV. Epiph.	6 S. Doroth.	6 V. Epiph.	6 D. Doroth.	6 D. <i>Invoc.</i>	6 IV.	6 VI. Joh. a. p.					
7 V.	7 D.	7 VI.	7 II.	7 II.	7 V.	7 S.					
8 VI. Erhardi	8 II.	8 S. Erhardi	8 III.	8 III.	8 VI.	8 D. <i>Jubilate</i>					
9 S.	9 III. Apollon.	9 D. In excelso	9 IV. Apollon.	9 IV. <i>Quat. temp.</i>	9 S.	9 II. Transl. Nic.					
10 D. In excelso	10 IV. Scholast.	10 II. Pauli er.	10 V. Sholast.	10 V.	10 D. <i>Ramis p.</i>	10 III. Gordiani					
11 II.	11 V.	11 III.	11 VI.	11 VI.	11 II.	11 IV.					
12 III.	12 VI.	12 IV.	12 S.	12 S. Gregorii	12 III.	12 V. Pancratii					
13 IV. Oct. Epiph.	13 S.	13 V. Oct. Epiph.	13 D. <i>Circumd.</i>	13 D. <i>Remin.</i>	13 IV.	13 VI. Servatii					
14 V. Fel. i. P.	14 D. <i>Circumd.</i>	14 VI. Fel. i. P.	14 II. Valent.	14 II.	14 V. Cena Dom.	14 S. Bonif. m.					
15 VI.	15 II.	15 S.	15 III.	15 III.	15 VI. Parasc.	15 D. <i>Cantate</i>					
16 S. Marcelli	16 III. Juliane	16 D. Marcelli	16 IV. Juliane	16 IV.	16 S.	16 II.					
17 D. Antonii	17 IV.	17 II. Antonii	17 V.	17 V. Gertrud.	17 D. <i>Pascha</i>	17 III.					
18 II. Prisce	18 V. Simeon.	18 III. Prisce	18 VI. Simeon.	18 VI.	18 II.	18 IV.					
19 III.	19 VI.	19 IV.	19 S.	19 S.	19 III.	19 V.					
20 IV. Fab. Seb.	20 S.	20 V. Fab. Seb.	20 D. <i>Exsurge</i>	20 D. <i>Oculi</i>	20 IV.	20 VI.					
21 V. Agnetis	21 D. <i>Exsurge</i>	21 VI. Agnetis	21 II.	21 II. Bened.	21 V.	21 S.					
22 VI. Vincent.	22 II. Cath. Pet.	22 S. Vincent.	22 III. Cath. Pet.	22 III.	22 VI.	22 D. <i>Voc. juc.</i>					
23 S.	23 III.	23 D.	23 IV.	23 IV. <i>Quadr. m.</i>	23 S. Adalb.	23 II.					
24 D.	24 IV.	24 II.	24 V. Matthe	24 V.	24 D. Georgii	24 III. Transl. Dom.					
25 II. Conv. Pauli	25 V. Matthe	25 III. Conv. Pauli	25 VI.	25 VI. Ann. Mar.	25 II. Marci ev.	25 IV. Urbani					
26 III.	26 VI.	26 IV.	26 S.	26 S.	26 III.	26 V. <i>Asc. Dom.</i>					
27 IV.	27 S.	27 V.	27 D. <i>Esto m.</i>	27 D. <i>Lelare</i>	27 IV.	27 VI.					
28 V.	28 D. <i>Esto m.</i>	28 VI.	28 II.	28 II.	28 V. Vitalis	28 S.					
29 VI.	29 II.	29 S.		29 III.	29 VI. Petri M.	29 D. <i>Exaudi</i>					
30 S.		30 D.		30 IV.	30 S. Quirini	30 II.					
31 D.		31 II.		31 V.		31 III. Petron.					

*St. n. 1588 *, 1650, 1661, 1672 *, 1718, 1729, 1740 *, 1808 *, 1870, 1881, 1892 *, 1927, 1938, 1949, 1960 *, 2022, 2033, 2044 *.*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 IV.	1 VI. Oct. Joh.	1 II. Vinc. Pet.	1 V. Egidii	1 S. Remigii	1 III. Omn. Sanct.	1 V.
2 V.	2 S. Visit. Mar.	2 III. Steph. p.	2 VI.	2 D.	2 IV. Omn. def.	2 VI.
3 VI. Erasmi	3 D.	3 IV. Inv. Steph.	3 S.	3 II.	3 V.	3 S.
4 S.	4 II. Udalrici	4 V.	4 D.	4 III. Francisci	4 VI.	4 D. Barbare
5 D. Pentecoste	5 III.	5 VI. Mar. Niv.	5 II.	5 IV.	5 S. Emerici	5 II.
6 II.	6 IV. Oct. Pet. P.	6 S. Transf. D.	6 III.	6 V. Oct. Mich.	6 D. Leonardi.	6 III. Nicolai
7 III.	7 V.	7 D.	7 IV.	7 VI.	7 II.	7 IV. Oct. Andr.
8 IV. Quat. temp.	8 VI. Kiliani	8 II.	8 V. Nat. Mar.	8 S.	8 III. Oct. O. S.	8 V. Conc. Mar.
9 V.	9 S. Oct. Visit.	9 III.	9 VI.	9 D. Dionysii	9 IV.	9 VI.
10 VI.	10 D. 7 fratr.	10 IV. Laurentii	10 S.	10 II.	10 V.	10 S.
11 S. Barnabe	11 II. Transl. Ben.	11 V. Tiburtii	11 D. Prot. Hiac.	11 III. Transl. Aug.	11 VI. Martini	11 D. Gaudete
12 D. Trinit.	12 III.	12 VI. Clare	12 II.	12 IV.	12 S.	12 II.
13 II.	13 IV. Margar.	13 S.	13 III.	13 V. Colom.	13 D. Brietii	13 III. Lucie
14 III.	14 V.	14 D.	14 IV. Ex. cruc.	14 VI. Callisti	14 II.	14 IV. Quat. temp.
15 IV. Viti Mod.	15 VI. Divis. Ap.	15 II. Ass. Mar.	15 V. Oct. Nat. M.	15 S. Hedvigis	15 III.	15 V. Valeriani
16 V. Corp. Chr.	16 S.	16 III.	16 VI.	16 D. Galli	16 IV. Othmari	16 VI.
17 VI.	17 D. Andr. Ben.	17 IV. Oct. Laur.	17 S. Lamberti	17 II.	17 V. Aniani	17 S.
18 S.	18 II.	18 V.	18 D.	18 III. Luce	18 VI. Oct. Mart.	18 D. 4 Adv.
19 D. Gerv. Prot.	19 III.	19 VI.	19 II.	19 IV.	19 S. Elisab.	19 II.
20 II.	20 IV. Elie	20 S. Steph. reg.	20 III.	20 V.	20 D.	20 III.
21 III.	21 V.	21 D.	21 IV. Matthei	21 VI. 11 mil. v.	21 II. Pres. Mar.	21 IV. Thome ap.
22 IV. 10 mil. m.	22 VI. Mar. Magd.	22 II. Oct. Ass.	22 V. Mauriti	22 S.	22 III. Cecilie	22 V.
23 V.	23 S.	23 III.	23 VI.	23 D.	23 IV. Clement.	23 VI.
24 VI. Nat. Joh.	24 D.	24 IV. Barthol.	24 S. Gerardi	24 II.	24 V.	24 S.
25 S.	25 II. Jacobi	25 V.	25 D.	25 III.	25 VI. Catharine	25 D. Nat. Dom.
26 D. Joh. Pauli	26 III. Anne	26 VI.	26 II.	26 IV. Demetrii	26 S.	26 II. Steph. pr.
27 II. Lad. reg.	27 IV.	27 S. Oct. Steph.	27 III. Cosme Dam.	27 V.	27 D. 1 Adv.	27 III. Joh. ev.
28 III.	28 V. Pantal.	28 D. August.	28 IV.	28 VI. Sim. Jud.	28 II.	28 IV. Innoc.
29 IV. Pet. Pauli	29 VI. Dep. Lad.	29 II. Dec. Joh.	29 V. Michael.	29 S.	29 III.	29 V. Thome ep.
30 V.	30 S.	30 III.	30 VI. Hieron.	30 D.	30 IV. Andree	30 VI.
	31 D. Germani	31 IV.		31 II.		31 S. Silvestri

*St. v. 835, 846, 857, 868 *, 930, 941, 952 *, 1025, 1036 *, 1115, 1120 *, 1199, 1210, 1283, 1294, 1305, 1367, 1378, 1389, 1400 *, 1462, 1473, 1484 *, 1557, 1568 *, 1647.*

A n b i s e c t		ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
ianuarie	februarie					
1 V. Circ. Dom.	1 D. Brigide	1 VI. Circ. Dom.	1 II. Brigide	1 II.	1 V.	1 S. Phil. Jac.
2 VI. Oct. Steph.	2 II. Purif. Mar.	2 S. Oct. Steph.	2 III. Purif. M.	2 III. Carnispr.	2 VI.	2 D. <i>Miseric.</i>
3 S. Oct. Joh.	3 III. Blasii	3 D. Oct. Joh.	3 IV. Blasii	3 VI. <i>Dies cin.</i>	3 S.	3 II. Inv. cruc.
4 D. Oct. Innoc.	4 IV.	4 II. Oct. Innoe.	4 V.	4 V. Adriani	4 D. <i>Judica</i>	4 III.
5 II.	5 V. Agathe	5 III.	5 VI. Agathe	5 VI.	5 II.	5 IV. Gothardi
6 III. Epiph.	6 VI. Doroth.	6 IV. Epiph.	6 S. Doroth.	6 S.	6 III.	6 V. Joh. a. p.
7 IV.	7 S.	7 V.	7 D.	7 D. <i>Invoc.</i>	7 VI.	7 VI.
8 V. Erhardi	8 D.	8 VI.	8 II.	8 II.	8 V.	8 S. App. Mich.
9 VI.	9 II. Apollon.	9 S.	9 III. Apollon.	9 III.	9 VI.	9 D. <i>Jubilate</i>
10 S. Pauli er.	10 III. Scholast.	10 D. In excelso	10 IV. Scholast.	10 IV. <i>Qual. temp.</i>	10 S.	10 II. Gordiani
11 D. In excelso	11 IV.	11 II.	11 V.	11 V.	11 D. <i>Ramis p.</i>	11 III.
12 II.	12 V.	12 III.	12 VI.	12 VI. Gregorii	12 II.	12 IV. Pancratii
13 III. Oct. Epiph.	13 VI.	13 IV. Oct. Epiph.	13 S.	13 S.	13 III.	13 V. Servatii
14 IV. Fel. i. P.	14 S. Valent.	14 V. Fel. i. P.	14 D. <i>Circumd.</i>	14 D. <i>Remin.</i>	14 IV. Tib. Val.	14 VI. Bonif. m.
15 V.	15 D. <i>Circumd.</i>	15 VI.	15 II.	15 II.	15 V. Cena Dom.	15 S. Sophie
16 VI. Marcelli	16 II. Juliane	16 S. Marcelli	16 III. Juliane	16 III.	16 VI. Parasc.	16 D. <i>Cantate</i>
17 S. Antonii	17 III.	17 D. Antonii	17 IV.	17 IV. Gertrud.	17 S.	17 II.
18 D. Prisce	18 IV. Simeon.	18 II. Prisce	18 V. Simeon.	18 V.	18 D. <i>Pascha</i>	18 III.
19 II.	19 V.	19 III.	19 VI.	19 VI.	19 II.	19 IV.
20 III. Fab. Seb.	20 VI.	20 IV. Fab. Seb.	20 S.	20 S.	20 III.	20 V.
21 IV. Agnetis	21 S.	21 V. Agnetis	21 D. <i>Exsurge</i>	21 D. <i>Oculi</i>	21 IV.	21 VI.
22 V. Vincent.	22 D. <i>Exsurge</i>	22 VI. Vincent.	22 II. Cath. Pet.	22 II.	22 V.	22 S. Helene
23 VI.	23 II.	23 S.	23 III.	23 III.	23 VI. Adab.	23 D. <i>Voc. juc.</i>
24 S.	24 III.	24 D.	24 IV. Matthie	24 IV. <i>Quadr. m.</i>	24 S. Georgii	24 II. Transl. Dom.
25 D. Conv. Pauli	25 IV. Matthie	25 II. Conv. Pauli	25 V.	25 V. Ann. Mar.	25 D. <i>Quasi m.</i>	25 III. Urbani
26 II.	26 V.	26 III.	26 VI.	26 VI.	26 II. Conc. ov.	26 IV.
27 III.	27 VI.	27 IV.	27 S.	27 S.	27 III.	27 V. <i>Asc. Dom.</i>
28 IV.	28 S.	28 V.	28 D. <i>Esto m.</i>	28 D. <i>Lelare</i>	28 IV. Vitalis	28 VI.
29 V.	29 D. <i>Esto m.</i>	29 VI.		29 II.	29 V. Petri m.	29 S.
30 VI.		30 S.		30 III.	30 VI. Quirini	30 D. <i>Exaudi</i>
31 S.		31 D.		31 IV.		31 II. Petron.

*St. n. 1593, 1604 *, 1677, 1683, 1688 *, 1745, 1756 *, 1802, 1813, 1824 *, 1897, 1954, 1965, 1976 *, 2049, 2055, 2060 *.*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 III.	1 V. Oct. Joh.	1 D. Vinc. Pet.	1 IV. Egidii	1 VI. Remigii	1 II. Omn. Sanct.	1 IV.
2 IV.	2 VI. Visit. Mar.	2 II. Steph. p.	2 V.	2 S.	2 III. Omn. def.	2 V.
3 V. Erasmi	3 S.	3 III. Inv. Step.	3 VI.	3 D.	3 IV.	3 VI.
4 VI.	4 D. Udalrici	4 IV.	4 S.	4 II. Francisci	4 V.	4 S. Barbare
5 S. Bonif. ep.	5 II.	5 V. Mar. Niv.	5 D.	5 III.	5 VI. Emerici	5 D. 2 Adv.
6 D. Pentecoste	6 III. Oct. Pet. P.	6 VI. Transf. Dom.	6 II.	6 IV. Oct. Mich.	6 S. Leonardi	6 II. Nicolai
7 II.	7 IV.	7 S.	7 III.	7 V.	7 D.	7 III. Oct. Andr.
8 III.	8 V. Kiliani	8 D.	8 IV. Nat. Mar.	8 VI.	8 II. Oct. O. S.	8 IV. Conc. Mar.
9 IV. Quat. temp.	9 VI. Oct. Visit.	9 II.	9 V.	9 S. Dionysii	9 III.	9 V.
10 V.	10 S. 7 fratr.	10 III. Laurentii	10 VI.	10 D.	10 IV.	10 VI.
11 VI. Barnabe	11 D. Transl. Ben.	11 IV. Tiburtii	11 S. Prot. Hiac.	11 II. Transl. Aug.	11 V. Martini	11 S.
12 S.	12 II.	12 V. Clare	12 D.	12 III.	12 VI.	12 D. Gaudete
13 D. Trinit.	13 III. Margar.	13 VI.	13 II.	13 IV. Colom.	13 S. Brictii	13 II. Lucie
14 II.	14 IV.	14 S.	14 III. Ex. cruc.	14 V. Callisti	14 D.	14 III.
15 III. Viti Mod.	15 V. Divis. Ap.	15 D. Ass. Mar.	15 IV. Quat. temp.	15 VI. Hedvigis	15 II.	15 IV. Quat. temp.
16 IV.	16 VI.	16 II.	16 V.	16 S. Galli	16 III. Othmari	16 V.
17 V. Corp. Chr.	17 S. Andr. Ben.	17 III. Oct. Laur.	17 VI. Lamberti	17 D.	17 IV. Aniani	17 VI.
18 VI.	18 D.	18 IV.	18 S.	18 II. Luce	18 V. Oct. Mart.	18 S.
19 S. Gerv. Prot.	19 II.	19 V.	19 D.	19 III.	19 VI. Elisab.	19 D. 4 Adv.
20 D.	20 III. Elie	20 VI. Steph. reg.	20 II.	20 IV.	20 S.	20 II.
21 II.	21 IV.	21 S.	21 III. Matthei	21 V. 11 mil. v.	21 D. Pres. Mar.	21 III. Thome ap.
22 III. 10 mil. m.	22 V. Mar. Magd.	22 D. Oct. Ass. M.	22 IV. Mauritiu	22 VI.	22 II. Cecilie	22 IV.
23 IV.	23 VI.	23 II.	23 V.	23 S.	23 III. Clement.	23 V.
24 V. Nat. Joh.	24 S.	24 III. Barthol.	24 VI. Gerardi	24 D.	24 IV.	24 VI.
25 VI.	25 D. Jacobi.	25 IV.	25 S.	25 II.	25 V. Catharine	25 S. Nat. Dom.
26 S. Joh. Pauli	26 II. Anne	26 V.	26 D.	26 III. Demetrii	26 VI.	26 D. Steph. pr.
27 D. Lad. reg.	27 III.	27 VI. Oct. Steph.	27 II. Cosme Dam.	27 IV.	27 S.	27 II. Joh. ev.
28 II.	28 IV. Pantal.	28 S. August.	28 III.	28 V. Sim. Jud.	28 D. 1 Adv.	28 III. Innoc.
29 III. Pet. Pauli	29 V. Dep. Lad.	29 D. Dec. Joh.	29 IV. Michael.	29 VI.	29 II.	29 IV. Thome ep.
30 IV.	30 VI.	30 II.	30 V. Hieron.	30 S.	30 III. Andree	30 V.
	31 S. Germani	31 III.		31 D.		31 VI. Silvestri

St. v. 800, 862, 873, 884*, 957, 963, 968*, 1047, 1052*, 1058, 1131, 1142, 1153, 1215, 1226*, 1237, 1248*, 1299, 1310, 1321, 1332*, 1394, 1405, 1416*, 1489, 1495, 1500*, 1579, 1584*, 1590.*

A n b i s e c t		ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
ianuarie	februarie					
1 IV. Circ. Dom.	1 S. Brigide	1 V. Circ. Dom.	1 D. Brigide	1 D. <i>Esto m.</i>	1 IV.	1 VI. Phil. Jac.
2 V. Oct. Steph.	2 D. Purif. Mar.	2 VI. Oct. Steph.	2 II. Purif. Mar.	2 II.	2 V.	2 S. Sigism.
3 VI. Oct. Joh.	3 II. Blasii	3 S. Oct. Joh.	3 III. Blasii	3 III. Carnispr.	3 VI.	3 D. <i>Miserie.</i>
4 S. Oct. Innoc.	4 III.	4 D. Oct. Innoc.	4 IV.	4 IV. <i>Dies cin.</i>	4 S. Ambros.	4 II.
5 D.	5 IV. Agathe	5 II.	5 V. Agathe	5 V.	5 D. <i>Judica</i>	5 III. Gothardi
6 II. Epiph.	6 V. Doroth.	6 III. Epiph.	6 VI. Doroth.	6 VI.	6 II.	6 IV. Joh. a. p.
7 III.	7 VI.	7 IV.	7 S.	7 S.	7 III.	7 V.
8 IV. Erhardi	8 S.	8 V. Erhardi	8 D.	8 D. <i>Invoc.</i>	8 IV.	8 VI. App. Mich.
9 V.	9 D. Apollon.	9 VI.	9 II. Apollon.	9 II.	9 V.	9 S. Transl. Nic.
10 VI. Pauli er.	10 II. Scholast.	10 S. Pauli er.	10 III. Scholast.	10 III.	10 VI.	10 D. <i>Jubilate</i>
11 S.	11 III.	11 D. In excelso	11 IV.	11 IV. <i>Quat. temp.</i>	11 S.	11 II.
12 D. In excelso	12 IV.	12 II.	12 V.	12 V. Gregorii	12 D. <i>Ramis p.</i>	12 III. Pancratii
13 II. Oct. Epiph.	13 V.	13 III. Oct. Epiph.	13 VI.	13 VI.	13 II.	13 IV. Servatii
14 III. Fel. i.P.	14 VI. Valent.	14 IV. Fel. i.P.	14 S. Valent.	14 S.	14 III. Tib. Val.	14 V. Bonif. m.
15 IV.	15 S.	15 V.	15 D. <i>Circumd.</i>	15 D. <i>Remin.</i>	15 IV.	15 VI. Sophie
16 V. Marcelli	16 D. <i>Circumd.</i>	16 VI. Marcelli	16 II. Juliane	16 II.	16 V. Cena Dom.	16 S.
17 VI. Antonii	17 II.	17 S. Antonii	17 III.	17 III. Gertrud.	17 VI. Parasc.	17 D. <i>Cantate</i>
18 S. Priscè	18 III. Simeon.	18 D. Prisce	18 IV. Simeon.	18 IV.	18 S.	18 II.
19 D.	19 IV.	19 II.	19 V.	19 V.	19 D. <i>Pascha</i>	19 III.
20 II. Fab. Seb.	20 V.	20 III. Fab. Seb.	20 VI.	20 VI.	20 II.	20 IV.
21 III. Agnetis	21 VI.	21 IV. Agnetis	21 S.	21 S. Bened.	21 III.	21 V.
22 IV. Vincent	22 S. Cath. Pet.	22 V. Vincent.	22 D. <i>Exsurge</i>	22 D. <i>Oculi</i>	22 IV.	22 VI. Helene
23 V.	23 D. <i>Exsurge</i>	23 VI.	23 II.	23 II.	23 C. Adalb.	23 S.
24 VI.	24 II.	24 S.	24 III. Matthie	24 III.	24 VI. Georgii	24 D. <i>Voc. juc.</i>
25 S. Conv. Pauli	25 III. Matthie	25 D. Conv. Pauli	25 IV.	25 IV. <i>Quadr. m.</i>	25 S. Marci ev.	25 II. Urbani
26 D.	26 IV.	26 II.	26 V.	26 V.	26 D. <i>Quasi m.</i>	26 III.
27 II.	27 V.	27 III.	27 VI.	27 VI.	27 II. Conc. ov.	27 IV.
28 III.	28 VI.	28 IV.	28 S.	28 S.	28 III. Vitalis	28 V. <i>Asc. Dom.</i>
29 IV.	29 S.	29 V.		29 D. <i>Letare</i>	29 IV. Petri m.	29 VI.
30 V.		30 VI.		30 II.	30 V. Quirini	30 S.
31 VI.		31 S.		31 III.		31 D. <i>Exaudi.</i>

*St. n. 1609, 1615, 1620 *, 1699, 1767, 1772 *, 1778, 1829, 1835, 1840 *, 1908 *, 1981, 1987, 1992 *, 2071, 2076 *, 2082.*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 II.	1 IV. Oct. Joh.	1 S. Vinc. Pet.	1 III. Egidii	1 V. Remigii	1 D. Omn. Sanct.	1 III.
2 III.	2 V. Visit. Mar.	2 D. Steph. p.	2 IV.	2 VI.	2 II. Omn. def.	2 IV.
3 IV. Erasmi	3 VI.	3 II. Inv. Steph.	3 V.	3 S.	3 III.	3 V.
4 V.	4 S. Udalrici	4 III.	4 VI.	4 D. Francisci	4 IV.	4 VI. Barbare
5 VI. Bonif. ep.	5 D.	5 IV. Mar. Niv.	5 S.	5 II.	5 V. Emerici	5 S.
6 S.	6 II. Oct. Pet. P.	6 V. Transf. D.	6 D.	6 III. Oct. Mich.	6 VI. Leonardi	6 D. Nicolai
7 D. Pentecoste	7 III.	7 VI.	7 II.	7 IV.	7 S.	7 II. Oct. Andr.
8 II.	8 IV. Kiliani	8 S.	8 III. Nat. Mar.	8 V.	8 D. Oct. O. S.	8 III. Conc. Mar.
9 III.	9 V. Oct. Visit.	9 D.	9 IV.	9 VI. Dionysii	9 II.	9 IV.
10 IV. Quat. temp.	10 VI. 7 fratr.	10 II. Laurentii	10 V.	10 S.	10 III.	10 V.
11 V. Barnabe	11 S. Transl. Ben.	11 III. Tiburtii	11 VI. Prot. Hiac.	11 D. Transl. Aug.	11 IV. Mártini	11 VI.
12 VI.	12 D.	12 IV. Clare	12 S.	12 II.	12 V.	12 S.
13 S.	13 II. Margar.	13 V.	13 D.	13 III. Colom.	13 VI. Brictii	13 D. Gaudete
14 D. Trinit.	14 III.	14 VI.	14 II. Ex. cruc.	14 IV. Callisti	14 S.	14 II.
15 II. Viti Mod.	15 IV. Divis. Ap.	15 S. Ass. Mar.	15 III. Oct. Nat. M.	15 V. Hedvigis	15 D.	15 III. Valeriani
16 III.	16 V.	16 D.	16 IV. Quat. temp.	16 VI. Galli	16 II. Othmari	16 IV. Quat. temp.
17 IV.	17 VI. Andr. Ben.	17 II. Oct. Laur.	17 V. Lamberti	17 S.	17 III. Aniani	17 V.
18 V. Corp. Chr.	18 S.	18 III.	18 VI.	18 D. Luce	18 IV. Oct. Mart.	18 VI.
19 VI. Gerv. Prot.	19 D.	19 IV.	19 S.	19 II.	19 V. Elisab.	19 S.
20 S.	20 II. Elie	20 V. Steph. reg.	20 D.	20 III.	20 VI.	20 D. 4 Adv.
21 D.	21 III.	21 VI.	21 II. Matthei	21 IV. 11 mi. v.	21 S. Pres. Mar.	21 II. Thome ap.
22 II. 10 mil. m.	22 IV. Mar. Magd.	22 S. Oct. Ass.	22 III. Mauriti	22 V.	22 D. Cecilie	22 III.
23 III.	23 V.	23 D.	23 IV.	23 VI.	23 II. Clement.	23 IV.
24 IV. Nat. Joh.	24 VI.	24 II. Barthol.	24 V. Gerardi	24 S.	24 III.	24 V.
25 V.	25 S. Jacobi	25 III.	25 VI.	25 D.	25 IV. Catharine	25 VI. Nat. Dom.
26 VI. Joh. Pauli	26 D. Anne	26 IV.	26 S.	26 II. Demetrii	26 V.	26 S. Steph. pr.
27 S. Lad. reg.	27 II.	27 V. Oct. Steph.	27 D. Cosme Dam.	27 III.	27 VI.	27 D. Joh. ev.
28 D.	28 III. Pantal.	28 VI. August.	28 II.	28 IV. Sim. Jud.	28 S.	28 II. Innoc.
29 II. Pet. Pauli	29 IV. Dep. Lad.	29 S. Dec. Joh.	29 III. Michael.	29 V.	29 D. 1 Adv.	29 III. Thome ep.
30 III.	30 V.	30 D.	30 IV. Hieron.	30 VI.	30 II. Andree	30 IV.
	31 VI. Germani	31 II.		31 S.		31 V. Silvestri

*St. v. 805, 816 *, 895, 900 *, 979, 990, 1063, 1074, 1085, 1147, 1158, 1169, 1180 *, 1242, 1253, 1264 *, 1337, 1348 *, 1427, 1432 *, 1511, 1522, 1595, 1606, 1617.*

A n b i s e c t		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
ianuarie		februarie		ianuarie		februarie		martie		aprilie	
1	III. Circ. Dom.	1	VI. Brigide	1	IV. Circ. Dom.	1	S. Brigide	1	S.	1	III.
2	IV. Oct. Steph.	2	S. Purif. Mar.	2	V. Oct. Steph.	2	D. Purif. Mar.	2	D. <i>Esto m.</i>	2	IV.
3	V. Oct. Joh.	3	D. Blasii	3	VI. Oct. Joh.	3	II. Blasii	3	II.	3	V.
4	VI. Oct. Innoc.	4	II.	4	S. Oct. Innoc.	4	III.	4	III. Carnispr.	4	VI. Ambros.
5	S.	5	III. Agathe	5	D.	5	IV. Agathe	5	IV. <i>Dies cin.</i>	5	S.
6	D. Epiph.	6	IV. Doroth.	6	II. Epiph.	6	V. Doroth.	6	V.	6	D. <i>Judica</i>
7	II.	7	V.	7	III.	7	VI.	7	VI.	7	II.
8	III. Erhardi	8	VI.	8	IV. Erhardi	8	S.	8	S.	8	III.
9	IV.	9	S. Apollon.	9	V.	9	D. Apollon.	9	D. <i>Innoc.</i>	9	IV.
10	V. Pauli er.	10	D. Scholast.	10	VI. Pauli er.	10	II. Scholast.	10	II.	10	V.
11	VI.	11	II.	11	S.	11	III.	11	III.	11	VI.
12	S.	12	III.	12	D. In excelso	12	IV.	12	IV. Gregorii	12	S.
13	D. In excelso	13	IV.	13	II. Oct. Epiph.	13	V.	13	V.	13	D. <i>Ramis p.</i>
14	II. Fel. i. P.	14	V. Valent.	14	III. Fel. i. P.	14	VI. Valent.	14	VI.	14	II. Tib. Val.
15	III.	15	VI.	15	IV.	15	S.	15	S.	15	III.
16	IV. Marcelli	16	S. Juliane	16	V. Marcelli	16	D. <i>Circumd.</i>	16	D. <i>Remin.</i>	16	IV.
17	V. Antonii	17	D. <i>Circumd.</i>	17	VI. Antonii	17	II.	17	II. Gertrud.	17	V. Cena Dom.
18	VI. Prisce	18	II. Simeon.	18	S. Prisce	18	III. Simeon.	18	III.	18	VI. Parasc.
19	S.	19	III.	19	D.	19	IV.	19	IV.	19	S.
20	D. Fab. Seb.	20	IV.	20	II. Fab. Seb.	20	V.	20	V.	20	D. Pascha
21	II. Agnetis	21	V.	21	III. Agnetis	21	VI.	21	VI. Bened.	21	II.
22	III. Vincent.	22	VI. Cath. Pet.	22	IV. Vincent.	22	S. Cath. Pet.	22	S.	22	III.
23	IV.	23	S.	23	V.	23	D. <i>Exsurge</i>	23	D. <i>Oculi</i>	23	IV. Adalb.
24	V.	24	D. <i>Exsurge</i>	24	VI.	24	II. Matthie	24	II.	24	V. Georgii
25	VI. Conv. Pauli	25	II. Matthie	25	S. Conv. Pauli	25	III.	25	III. Ann. Mar.	25	VI. Marci ev.
26	S.	26	III.	26	D.	26	IV.	26	IV. <i>Quadr. m.</i>	26	S.
27	D.	27	IV.	27	II.	27	V.	27	V.	27	D. <i>Quasi m.</i>
28	II.	28	V.	28	III.	28	VI.	28	VI.	28	II. Vitalis
29	III.	29	VI.	29	IV.	29		29	S.	29	III. Petri m.
30	IV.			30	V.			30	D. <i>Letare</i>	30	IV. Quirini
31	V.			31	VI.			31	II.	31	S. Petron.

*St. n. 1631, 1642, 1710, 1783, 1794, 1851, 1862, 1919, 1924 *, 1930, 2003, 2014, 2025, 2087, 2098.*

iunie		iulie		august		septembrie		octombrie		noiembrie		decembrie	
1	D. <i>Exaudi</i>	1	III. Oct. Joh.	1	VI. Vinc. Pet	1	II. Egidii	1	IV. Remigii	1	S. Omn. Sanct.	1	II.
2	II.	2	IV. Visit. Mar.	2	S. Steph. p.	2	III.	2	V.	2	D. Omn. def.	2	III.
3	III. Erasmi	3	V.	3	D. Inv. Steph.	3	IV.	3	VI.	3	II.	3	IV.
4	IV.	4	VI. Udalrici	4	II.	4	V.	4	S. Francisci	4	III.	4	V. Barbare
5	V. Bonif. ep.	5	S.	5	III. Mar. Niv.	5	VI.	5	D.	5	IV. Emerici	5	VI.
6	VI.	6	D. Oct. Pet. P.	6	IV. Transf. D.	6	S.	6	II. Oct. Mich.	6	V. Leonardi	6	S. Nicolai
7	S.	7	II.	7	V.	7	D.	7	III.	7	VI.	7	D. Oct. Andr.
8	D. Pentecoste	8	III. Kiliani	8	VI.	8	II. Nat. Mar.	8	IV.	8	S. Oct. O.S.	8	II. Conc. Mar.
9	II.	9	IV. Oct. Visit.	9	S.	9	III.	9	V. Dionysii	9	D.	9	III.
10	III.	10	V. 7 fratr.	10	D. Laurentii	10	IV.	10	VI.	10	II.	10	IV.
11	IV. Barnabe	11	VI. Transl. Ben.	11	II. Tiburtii	11	V. Prot. Hiac.	11	S. Transl. Aug.	11	III. Martini	11	V.
12	V.	12	S.	12	III. Clare	12	VI.	12	D.	12	IV.	12	VI.
13	VI.	13	D. Margar.	13	IV.	13	S.	13	II. Colom.	13	V. Brictii	13	S. Lucie
14	S.	14	II.	14	V.	14	D. Ex. cruc.	14	III. Callisti	14	VI.	14	D. Gaudete
15	D. <i>Trinit.</i>	15	III. Divis. Ap.	15	VI. Ass. Mar.	15	II. Oct. Nat. M.	15	IV. Hedvigis	15	S.	15	II. Valeriani
16	II.	16	IV.	16	S.	16	III.	16	V. Galli	16	D. Othmari	16	III.
17	III.	17	V. Andr. Ben.	17	D. Oct. Laur.	17	IV. <i>Quat. temp.</i>	17	VI.	17	II. Aniani	17	IV. <i>Quat. temp.</i>
18	IV.	18	VI.	18	II.	18	V.	18	S. Luce	18	III. Oct. Mart.	18	V.
19	V. Corp. Chr.	19	S.	19	III.	19	VI.	19	D.	19	IV. Elisab.	19	VI.
20	VI	20	D. Elie	20	IV. Steph. reg.	20	S.	20	II.	20	V.	20	S.
21	S.	21	II.	21	V.	21	D. Matthei	21	III. 11 mil. v.	21	VI. Pres. Mar.	21	D. Thome ap.
22	D. 10 mil. m	22	III. Mar. Magd.	22	VI. Oct. Ass.	22	II. Mauriti	22	IV.	22	S. Cecilie	22	II.
23	II.	23	IV.	23	S.	23	III.	23	V.	23	D. Clement.	23	III.
24	III. Nat. Joh.	24	V.	24	D. Barthol.	24	IV. Gerardi	24	VI.	24	II.	24	IV.
25	IV.	25	VI. Jacobi	25	II.	25	V.	25	S.	25	III. Catharine	25	V. Nat. Dom.
26	V. Joh. Pauli	26	S. Anne	26	III.	26	VI.	26	D. Demetrii	26	IV.	26	VI. Steph. pr.
27	VI. Lad. reg.	27	D.	27	IV. Oct. Steph.	27	S. Cosme Dam.	27	II.	27	V.	27	S. Joh. ev.
28	S.	28	II. Pantal.	28	V. August	28	D.	28	III. Sim. Jnd.	28	VI.	28	D. Innoc.
29	D. Pet. Pauli	29	III. Dep. Lad.	29	VI. Dec. Joh.	29	II. Michael.	29	IV.	29	S.	29	II. Thome ep.
30	II.	30	IV.	30	S.	30	III. Hieron.	30	V.	30	D. Andree	30	III.
		31	V. Germani	31	D.			31	VI.			31	IV. Silvestri

*St. v. 827, 911, 922, 995, 1006, 1017, 1090, 1101, 1112 *, 1185, 1196 *, 1280 *, 1359, 1443, 1454, 1527, 1538, 1549, 1622, 1633, 1644 *.*

A n b i s e c t		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
ianuarie		februarie		ianuarie		februarie		martie		aprilie	
1	II. Circ. Dom.	1	V. Brigide	1	III. Circ. Dom.	1	VI. Brigide	1	VI.	1	IV. Phil. Jac.
2	III. Oct. Steph.	2	VI. Purif. Mar.	2	IV. Oct. Steph.	2	S. Purif. M.	2	S.	2	V. Sigism.
3	IV. Oct. Joh.	3	S. Blasii	3	V. Oct. Joh.	3	D. Blasii	3	D. <i>Esto m.</i>	3	VI. Inv. cruc.
4	V. Oct. Innoc.	4	D.	4	VI. Oct. Innoc.	4	II.	4	II. Adriani	4	S.
5	VI.	5	II. Agathe	5	S.	5	III. Agathe	5	III. Carnispr.	5	D. <i>Miseric.</i>
6	S. Epiph.	6	III. Doroth.	6	D. Epiph.	6	IV. Doroth.	6	IV. <i>Dies cin.</i>	6	II. Joh. a. p.
7	D. In excelso	7	IV.	7	II.	7	V.	7	V.	7	III.
8	II. Erhardi	8	V.	8	III. Erhardi	8	VI.	8	VI.	8	IV. App. Mich.
9	III.	9	VI. Apollon.	9	IV.	9	S. Apollon.	9	S.	9	V. Transl. Nic.
10	IV. Pauli er.	10	S. Scholast.	10	V. Pauli er.	10	D. Scholast.	10	D. <i>Invoc.</i>	10	VI.
11	V.	11	D.	11	VI.	11	II.	11	II.	11	S.
12	VI.	12	II.	12	S.	12	III.	12	III. Gregorii	12	D. <i>Jubilate</i>
13	S. Oct. Epiph.	13	III.	13	D. In excelso	13	IV.	13	IV. <i>Quat. temp.</i>	13	II. Servatii
14	D. Fel. i. P.	14	IV. Valent.	14	II. Fel. i. P.	14	V. Valent.	14	V.	14	III. Bonif. m.
15	II.	15	V.	15	III.	15	VI.	15	VI.	15	IV. Sophie
16	III. Marcelli	16	VI. Juliane	16	IV. Marcelli	16	S. Juliane	16	S.	16	V.
17	IV. Antonii	17	S.	17	V. Antonii	17	D. <i>Circumd.</i>	17	D. <i>Remin.</i>	17	VI.
18	V. Prisce	18	D. <i>Circumd.</i>	18	VI. Prisce	18	II. Simeon.	18	II.	18	V. Cena Dom.
19	VI.	19	II.	19	S.	19	III.	19	III.	19	VI. <i>Parasc.</i>
20	S. Fab. Seb.	20	III.	20	D. Fab. Seb.	20	IV.	20	IV.	20	S.
21	D. Agnetis	21	IV.	21	II. Agnetis	21	V.	21	V. Bened.	21	D. <i>Pascha</i>
22	II. Vincent.	22	V. Cath. Pet.	22	III. Vincent.	22	VI. Cath. Pet.	22	VI.	22	II.
23	III.	23	VI.	23	IV.	23	S.	23	S.	23	III. Adalb.
24	IV.	24	S.	24	V.	24	D. <i>Exsurge</i>	24	D. <i>Oculi</i>	24	IV. Georgii
25	V. Conv. Pauli	25	D. <i>Exsurge</i>	25	VI. Conv. Pauli	25	II.	25	II. Ann. Mar.	25	V. Marci ev.
26	VI.	26	II.	26	S.	26	III.	26	III.	26	VI.
27	S.	27	III.	27	D.	27	IV.	27	IV. <i>Quadr. m.</i>	27	S.
28	D.	28	IV.	28	II.	28	V.	28	V.	28	D. <i>Quasi m.</i>
29	II.	29	V.	29	III.	29		29	VI.	29	II. Conc. ov.
30	III.	30		30	IV.	30		30	S.	30	III. Quirini
31	IV.	31		31	V.	31		31	D. <i>Lelare</i>	31	VI. Petron.

*St. n. 1585, 1647, 1658, 1669, 1680 *, 1715, 1726, 1737, 1867, 1878, 1889, 1935, 1946, 1957, 2019, 2030, 2041, 2052 *.*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 S.	1 II. Oct. Joh.	1 V. Vinc. Pet.	1 D. Egidii	1 III. Remigii	1 VI. Omn. Sanct.	1 D. 1 Adv.
2 D. <i>Exaudi</i>	2 III. Visit. Mar.	2 VI. Steph. p.	2 II.	2 IV.	2 S. Omn. def.	2 II.
3 II. Erasmi	3 IV.	3 S. Inv. Steph.	3 III.	3 V.	3 D.	3 III.
4 III.	4 V. Udalrici	4 D.	4 IV.	4 VI. Francisci	4 II.	4 IV. Barbare
5 IV. Bonif. ep.	5 VI.	5 II. Mar. Niv.	5 V.	5 S.	5 III. Emerici	5 V.
6 V.	6 S. Oct. Pet. P.	6 III. Transf. D.	6 VI.	6 D. Oct. Mich.	6 IV. Leonardi	6 VI. Nicolai
7 VI.	7 D.	7 IV.	7 S.	7 II.	7 V.	7 S. Oct. Andr.
8 S.	8 II. Kiliani	8 V.	8 D. Nat. Mar.	8 III.	8 VI. Oct. O. S.	8 D. Conc. Mar.
9 D. Pentecoste	9 III. Oct. Visit.	9 VI.	9 II.	9 IV. Dionysii	9 S.	9 II.
10 II.	10 IV. 7 fratr.	10 S. Laurentii	10 III.	10 V.	10 D.	10 III.
11 III. Barnabe	11 V. Transl. Ben.	11 D. Tiburtii	11 IV. Prot. Hiac.	11 VI. Transl. Aug.	11 II. Martini	11 IV.
12 IV. <i>Quat. temp.</i>	12 VI.	12 II. Clare	12 V.	12 S.	12 III.	12 V.
13 V.	13 S. Margar.	13 III.	13 VI.	13 D. Colom.	13 IV. Brictii	13 VI. Lucie
14 VI.	14 D.	14 IV.	14 S. Ex. cruc.	14 II. Callisti	14 V.	14 S.
15 S. Viti Mod.	15 II. Divis. Ap.	15 V. Ass. Mar.	15 D. Oct. Nat. M.	15 III. Hedvigis	15 VI.	15 D. Gaudete
16 D. <i>Trinit.</i>	16 III.	16 VI.	16 II.	16 IV. Galli	16 S. Othmari	16 II.
17 II.	17 IV. Andr. Ben.	17 S. Oct. Laur.	17 III. Lamberti	17 V.	17 D. Aniani	17 III.
18 III.	18 V.	18 D.	18 IV. <i>Quat. temp.</i>	18 VI. Luce	18 II. Oct. Mart.	18 IV. <i>Quat. temp.</i>
19 IV. Gerv. Prot.	19 VI.	19 II.	19 V.	19 S.	19 III. Elisab.	19 V.
20 V. <i>Corp. Chr.</i>	20 S. Elie	20 III. Steph. reg.	20 VI.	20 D.	20 IV.	20 VI.
21 VI.	21 D.	21 IV.	21 S. Matthei	21 II. 11 mil. v.	21 V. Press. Mar.	21 S. Thome ap.
22 S. 10 mil. m.	22 II. Mar. Magd.	22 V. Oct. Ass.	22 D. Mauriti	22 III.	22 VI. Cecilie	22 D. 4 Adv.
23 D.	23 III.	23 VI.	23 II.	23 IV.	23 S. Clement.	23 II.
24 II. Nat. Joh.	24 IV.	24 S. Barthol.	24 III. Gerardi	24 V.	24 D.	24 III.
25 III.	25 V. Jacobi	25 D.	25 IV.	25 VI.	25 II. Catharine	25 IV. Nat. Dom.
26 IV. Joh. Pauli	26 VI. Anne	26 II.	26 V.	26 S. Demetrii	26 III.	26 V. Steph. pr.
27 V. Lad. reg.	27 S.	27 III. Oct. Steph.	27 VI. Cosme Dam.	27 D.	27 IV.	27 VI. Joh. ev.
28 VI.	28 D. Pantal.	28 IV. August.	28 S.	28 II. Sim. Jud.	28 V.	28 S. Innoc.
29 S. Pet. Pauli	29 II. Dep. Lad.	29 V. Dec. Joh.	29 D. Michael.	29 III.	29 VI.	29 D. Thome ep.
30 D.	30 III.	30 VI.	30 II. Hieron.	30 IV.	30 S. Andree	30 II.
31	31 IV. Germani	31 S.		31 V.		31 III. Silvestri

*St. v. 843, 854, 865, 938, 949, 960 *, 1033, 1044 *, 1128 *, 1207, 1291, 1302, 1375, 1386, 1397, 1470, 1481, 1492 *, 1565, 1576 *.*

A n b i s e c t		ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
ianuarie	februarie					
1 D. Circ. Dom.	1 IV. Brigide	1 II. Circ. Dom.	1 V. Brigide	1 V.	1 D. <i>Letare</i>	1 III. Phil. Jac.
2 II. Oct. Steph.	2 V. Purif. Mar.	2 III. Oct. Steph.	2 VI. Purif. Mar.	2 VI.	2 II.	2 IV. Sigism.
3 III. Oct. Joh.	3 VI. Blasii	3 IV. Oct. Joh.	3 S. Blasii	3 S.	3 III.	3 V. Inv. cruc.
4 IV. Oct. Innoc.	4 S.	4 V. Oct. Innoc.	4 D.	4 D. <i>Esto m.</i>	4 IV. Ambros.	4 VI.
5 V.	5 D. Agathe	5 VI.	5 II. Agathe	5 II.	5 V.	5 S. Gothardi
6 VI. Epiph.	6 II. Doroth.	6 S. Epiph.	6 III. Doroth.	6 III. Carnispr.	6 VI.	6 D. <i>Miseric.</i>
7 S.	7 III.	7 D. In excelso	7 IV.	7 IV. <i>Dies cin.</i>	7 S.	7 II.
8 D. In excelso	8 IV.	8 II. Erhardi	8 V.	8 V.	8 D. <i>Judica</i>	8 III. App. Mich.
9 II.	9 V. Apollon.	9 III.	9 VI. Apollon.	9 VI.	9 II.	9 IV. Transl. Nic.
10 III. Pauli er.	10 VI. Scholast.	10 IV. Pauli er.	10 S. Scholast.	10 S.	10 III.	10 V. Gordiani
11 IV.	11 S.	11 V.	11 D.	11 D. <i>Invoc.</i>	11 IV.	11 VI.
12 V.	12 D.	12 VI.	12 II.	12 II. Gregorii	12 V.	12 S. Pancratii
13 VI. Oct. Epiph.	13 II.	13 S. Oct. Epiph.	13 III.	13 III.	13 VI.	13 D. <i>Jubilare</i>
14 S. Fel. i. P.	14 III. Valent.	14 D. Fel. i. P.	14 IV. Valent.	14 IV. <i>Quat. temp.</i>	14 S. Tib. Val.	14 II. Bonif. m.
15 D.	15 IV.	15 II.	15 V.	15 V.	15 D. <i>Ramis p.</i>	15 III. Sophie
16 II. Marcelli	16 V. Juliane	16 III. Marcelli	16 VI. Juliane	16 VI.	16 II.	16 IV.
17 III. Antonii	17 VI.	17 IV. Antonii	17 S.	17 S. Gertrud.	17 III.	17 V.
18 IV. Prisce	18 S. Simeon.	18 V. Prisce	18 D. <i>Circumd.</i>	18 D. <i>Remin.</i>	18 IV.	18 VI.
19 V.	19 D. <i>Circumd.</i>	19 VI.	19 II.	19 II.	19 V. Cena Dom.	19 S.
20 VI. Fab. Seb.	20 II.	20 S. Fab. Seb.	20 III.	20 III.	20 VI. Parasc.	20 D. <i>Cantate</i>
21 S. Agnetis	21 III.	21 D. Agnetis	21 IV.	21 IV. Bened.	21 S.	21 II.
22 D. Vincent.	22 IV. Cath. Pet.	22 II. Vincent.	22 V. Cath. Pet.	22 V.	22 D. <i>Pascha</i>	22 III. Helene
23 II.	23 V.	23 III.	23 VI.	23 VI.	23 II. Adalb.	23 IV.
24 III.	24 VI.	24 IV.	24 S. Matthie	24 S.	24 III. Georgii	24 V. Transl. Dom.
25 IV. Conv. Pauli	25 S. Matthie	25 V. Conv. Pauli	25 D. <i>Exsurge</i>	25 D. <i>Oculi</i>	25 IV. Marci ev.	25 VI. Urbani
26 V.	26 D. <i>Exsurge</i>	26 VI.	26 II.	26 II.	26 V.	26 S.
27 VI.	27 II.	27 S.	27 III.	27 III.	27 VI.	27 D. <i>Voc. juc.</i>
28 S.	28 III.	28 D.	28 IV.	28 IV. <i>Quadr. m.</i>	28 S. Vitalis	28 II.
29 D.	29 IV.	29 II.		29 V.	29 D. <i>Quasi m.</i>	29 III.
30 II.		30 III.		30 VI.	30 II. Conc. ov.	30 IV.
31 III.		31 IV.		31 S.		31 V. <i>Asc. Dom.</i>

*St. n. 1590, 1601, 1612 *, 1685, 1696 *, 1753, 1764 *, 1810, 1821, 1832 *, 1962, 1973, 1984 *, 2057, 2068 *.*

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 VI.	1 D. Oct. Joh.	1 IV. Vinc. Pet.	1 S. Egidii	1 II. Remigii	1 V. Omn. Sanct.	1 S.
2 S.	2 II. Visit. Mar.	2 V. Steph. p.	2 D.	2 III.	2 VI. Omn. def.	2 D. 1 Adv.
3 D. Erasmi	3 III.	3 VI. Inv. Steph.	3 II.	3 IV.	3 S.	3 II.
4 II.	4 IV. Udalrici	4 S.	4 III.	4 V. Francisci	4 D.	4 III. Barbare
5 III. Bonif. ep.	5 V.	5 D. Mar. Niv.	5 IV.	5 VI.	5 II. Emerici	5 IV.
6 IV.	6 VI. Oct. Pet. P.	6 II. Transf. Dom.	6 V.	6 S. Oct. Mich.	6 III. Leonardi	6 VI. Nicolai
7 V.	7 S.	7 III.	7 VI.	7 D.	7 IV.	7 VI. Oct. Andr.
8 VI.	8 D. Kiliani	8 IV.	8 S. Nat. Mar.	8 II.	8 V. Oct. O. S.	8 S. Conc. Mar.
9 S.	9 II. Oct. Visit.	9 V.	9 D.	9 III. Dionysii	9 VI.	9 D. 2 Adv.
10 D. Pentecoste	10 III. 7 frat.	10 VI. Laurentii	10 II.	10 IV.	10 S.	10 II.
11 II. Barnabe	11 IV. Transl. Ben.	11 S. Tiburtii	11 III. Prot. Hiac.	11 V. Transl. Aug.	11 D. Martini	11 III.
12 III.	12 V.	12 D. Clare	12 IV.	12 VI.	12 II.	12 IV.
13 IV. Quat. temp.	13 VI. Margar.	13 II.	13 V.	13 S. Colom.	13 III. Brictii	13 V. Lucie
14 V.	14 S.	14 III.	14 VI. Ex. cruc.	14 D. Callisti	14 IV.	14 VI.
15 VI. Viti Mod.	15 D. Divis. Ap.	15 IV. Ass. Mar.	15 S. Oct. Nat. M.	15 II. Hedvigis	15 V.	15 S. Valeriani
16 S.	16 II.	16 V.	16 D.	16 III. Galli	16 VI. Othmari	16 D. Gaudete
17 D. Trinit.	17 III. Andr. Ben.	17 VI. Oct. Laur.	17 II. Lamberti	17 IV.	17 S. Aniani	17 II.
18 II.	18 IV.	18 S.	18 III.	18 V. Luce	18 D. Oct. Mart.	18 III.
19 III. Gerv. Prot.	19 V.	19 D.	19 IV. Quat. temp.	19 VI.	19 II. Elisab.	19 IV. Quat. temp.
20 IV.	20 VI. Elie	20 II. Steph. reg.	20 V.	20 S.	20 III.	20 V.
21 V. Corp. Chr.	21 S.	21 III.	21 VI. Matthei	21 D. 11 mil. v.	21 IV. Pres. Mar.	21 VI. Thome ap.
22 VI. 10 mil. m.	22 D. Mar. Magd.	22 IV. Oct. Ass. M.	22 S. Mauritii	22 II.	22 V. Cecilie	22 S.
23 S.	23 II.	23 V.	23 D.	23 III.	23 VI. Clement.	23 D. 4 Adv.
24 D. Nat. Joh.	24 III.	24 VI. Barthol.	24 II. Gerardi	24 IV.	24 S.	24 II.
25 II.	25 IV. Jacobi	25 S.	25 III.	25 V.	25 D. Catharine	25 III. Nat. Dom.
26 III. Joh. Pauli	26 V. Anne	26 D.	26 IV.	26 VI. Demetrii	26 II.	26 IV. Steph. pr.
27 IV. Lad. reg.	27 VI.	27 II. Oct. Steph.	27 V. Cosme Dam.	27 S.	27 III.	27 V. Joh. ev.
28 V.	28 S. Pantal.	28 III. August.	28 VI.	28 D. Sim. Jud.	28 IV.	28 VI. Innoc.
29 VI. Pet. Pauli	29 D. Dep. Lad.	29 IV. Dec. Joh.	29 S. Michael.	29 II.	29 V.	29 S. Thome ep.
30 S.	30 II.	30 V.	30 D. Hieron.	30 III.	30 VI. Andree	30 D.
	31 III. Germani	31 VI.		31 IV.		31 II. Silvestri

*St. v. 881, 892 *, 976 *, 1139, 1223, 1234, 1318, 1329, 1413, 1424 *, 1508 *.*

A n b i s e c t		ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
ianuarie	februarie					
1 S Circ. Dom.	1 III. Brigide	1 D. Circ. Dom.	1 IV. Brigide	1 IV.	1 S.	1 II. Phil. Jac.
2 D. Oct. Steph.	2 IV. Purif. Mar.	2 II. Oct. Steph.	2 V. Purif. Mar.	2 V.	2 D. Letare	2 III. Sigism.
3 II. Oct. Joh.	3 V. Blasii	3 III. Oct. Joh.	3 VI. Blasii	3 VI.	3 II.	3 IV. Inv. Cruc.
4 III. Oct. Innoc.	4 VI.	4 IV. Oct. Innoc.	4 S.	4 S. Adriani	4 III. Ambros.	4 V.
5 IV.	5 S. Agathe	5 V.	5 D. Agathe	5 D. Esto m.	5 IV.	5 VI. Gothardi
6 V. Epiph.	6 D. Doroth.	6 VI. Epiph.	6 II. Doroth.	6 II.	6 V.	6 S. Joh. a. p.
7 VI.	7 II.	7 S.	7 III.	7 III. Carnispr.	7 VI.	7 D. Miseric.
8 S. Erhardi	8 III.	8 D. In excelso	8 IV.	8 IV. Dies cin.	8 S.	8 II. App. Mich.
9 D. In excelso	9 IV. Apollon.	9 II.	9 V. Apollon.	9 V.	9 D. Judica	9 III. Transl. Nic.
10 II. Pauli er.	10 V. Scholast.	10 III. Pauli er.	10 VI. Scholast.	10 VI.	10 II.	10 IV. Gordiani
11 III.	11 VI.	11 IV.	11 S.	11 S.	11 III.	11 V.
12 IV.	12 S.	12 V.	12 D.	12 D. Invoc.	12 IV.	12 VI. Pancratii
13 V. Oct. Epiph.	13 D.	13 VI. Oct. Epiph.	13 II.	13 II.	13 V.	13 S. Servatii
14 VI. Fel. i. P.	14 II. Valent.	14 S. Fel. i. P.	14 III. Valent.	14 III.	14 VI. Tib. Val.	14 D. Jubilate
15 S.	15 III.	15 D.	15 IV.	15 IV. Quat. temp.	15 S.	15 II. Sophie
16 D. Marcelli	16 IV. Juliane	16 II. Marcelli	16 V. Juliane	16 V.	16 D. Ramis p.	16 III.
17 II. Antonii	17 V.	17 III. Antonii	17 VI.	17 VI. Gertrud.	17 II.	17 IV.
18 III. Prisce	18 VI. Simeon.	18 IV. Prisce	18 S. Simeon.	18 S.	18 III.	18 V.
19 IV.	19 S.	19 V.	19 D. Circumd.	19 D. Remin.	19 IV.	19 VI.
20 V. Fab. Seb.	20 D. Circumd.	20 VI. Fab. Seb.	20 II.	20 II.	20 V. Cena Dom.	20 S.
21 VI. Agnetis	21 II.	21 S. Agnetis	21 III.	21 III. Bened.	21 VI. Parasc.	21 D. Cantate
22 S. Vincent.	22 III. Cath. Pet.	22 D. Vincent.	22 IV. Cath. Pet.	22 IV.	22 S.	22 II. Helene
23 D.	23 IV.	23 II.	23 V.	23 V.	23 D. Pascha	23 III.
24 II.	24 V.	24 III.	24 VI. Matthie	24 VI.	24 II. Georgii	24 IV. Transl. Dom.
25 III. Conv. Pauli	25 VI. Matthie	25 IV. Conv. Pauli	25 S.	25 S. Ann. Mar.	25 III. Marci ev.	25 V. Urbani
26 IV.	26 S.	26 V.	26 D. Exsurge	26 D. Oculi	26 IV.	26 VI.
27 V.	27 D. Exsurge	27 VI.	27 II.	27 II.	27 V.	27 S.
28 VI.	28 II.	28 S.	28 III.	28 III.	28 VI. Vitalis	28 D. Voc. iuc.
29 S.	29 III.	29 D.		29 IV. Quadr. m.	29 S. Petri m.	29 II.
30 D.		30 II.		30 V.	30 D. Quasi m.	30 III.
31 II.		31 III.		31 VI.		31 IV. Petron.

*St. n. 1628 *, 1848 *, 1905, 1916 *, 2000 *, 2079.*

iunie		iulie		august		septembrie		octombrie		noiembrie		decembrie	
1	V. <i>Asc. Dom.</i>	1	S. Oct. Joh.	1	III. Vinc. Pet.	1	VI. Egidii	1	D. Remigii	1	IV. Omn. Sanct.	1	VI.
2	VI.	2	D. Visit. Mar.	2	IV. Steph. p.	2	S.	2	II.	2	V. Omn. def.	2	S.
3	S. Erasmi	3	II.	3	V. Inv. Steph.	3	D.	3	III	3	VI.	3	D. 1 Adv.
4	D. <i>Ezaudi</i>	4	III. Udalrici	4	VI.	4	II.	4	IV. Francisci	4	S.	4	II. Barbare
5	II. Bonif. ep.	5	IV.	5	S. Mar. Niv.	5	III.	5	V.	5	D. Emerici	5	III.
6	III.	6	V. Oct. Pet. P.	6	D. Transf. D.	6	IV.	6	VI. Oct. Mich.	6	II. Leonardi	6	IV. Nicolai
7	IV.	7	VI.	7	II.	7	V.	7	S.	7	III.	7	V. Oct. Andr.
8	V.	8	S. Kiliani	8	III.	8	VI. Nat. Mar.	8	D.	8	IV. Oct. O.S.	8	VI. Conc. Mar.
9	VI.	9	D. Oct. Visit.	9	IV.	9	S.	9	II. Dionysii	9	V.	9	S.
10	S.	10	II. 7 fratr.	10	V. Laurentii	10	D.	10	III.	10	VI.	10	D. 2 Adv.
11	D. Pentecoste	11	III. Transl. Ben.	11	VI. Tiburtii	11	II. Prot. Hiac.	11	IV. Transl. Aug.	11	S. Martini	11	II.
12	II.	12	IV.	12	S. Clare	12	III.	12	V.	12	D.	12	III.
13	III.	13	V. Margar.	13	D.	13	IV.	13	VI. Colom.	13	II. Brictii	13	IV. Lucie
14	IV. <i>Quat. temp.</i>	14	VI.	14	II.	14	V. Ex. cruc.	14	S. Callisti	14	III.	14	V.
15	V. Viti Mod,	15	S. Divis. Ap.	15	III. Ass. Mar.	15	VI. Oct. Nat. M.	15	D. Hedvigis	15	IV.	15	VI. Valeriani
16	VI.	16	D.	16	IV.	16	S.	16	II. Galli	16	V. Othmari	16	S.
17	S.	17	II. Andr. Ben.	17	V. Oct. Laur.	17	D. Lamberti	17	III.	17	VI. Aniani	17	D. Gaudete
18	D. <i>Trinit.</i>	18	III.	18	VI.	18	II.	18	IV. Luce	18	S. Oct. Mart.	18	II.
19	II. Gerv. Prot.	19	IV.	19	S.	19	III.	19	V.	19	D. Elisab.	19	III.
20	III.	20	V. Elie	20	D. Steph. reg.	20	IV. <i>Quat. temp.</i>	20	VI.	20	II.	20	IV. <i>Quat. temp.</i>
21	IV.	21	VI.	21	II.	21	V. Matthei	21	S. 11 mil. v.	21	III. Pres. Mar.	21	V. Thome ap.
22	V. <i>Corp. Chr.</i>	22	S. Mar. Magd.	22	III. Oct. Ass.	22	VI. Maurittii	22	D.	22	IV. Cecilie	22	VI.
23	VI.	23	D.	23	IV.	23	S.	23	II.	23	V. Clement.	23	S.
24	S. Nat. Joh.	24	II.	24	V. Barthol.	24	D. Gerardi	24	III.	24	VI.	24	D. 4 Adv.
25	D.	25	III. Jacobi	25	VI.	25	II.	25	IV.	25	S. Catharine	25	II. Nat. Dom.
26	II. Joh. Pauli	26	IV. Anne	26	S.	26	III.	26	V. Demetrii	26	D.	26	III. Steph. pr.
27	III. Lad. reg.	27	V.	27	D. Oct. Steph.	27	IV. Cosme Dam.	27	VI.	27	II.	27	IV. Joh. ev.
28	IV.	28	VI. Pantal.	28	II. Aug.	28	V.	28	S. Sim. Jud.	28	III.	28	V. Innoc.
29	V. Pet. Pauli	29	S. Dep. Lad.	29	III. Dec. Joh.	29	VI. Michael.	29	D.	29	IV.	29	VI. Thome ep.
30	VI.	30	D.	30	IV.	30	S. Hieron.	30	II.	30	V. Andree	30	S.
31		31	II. Germani	31	V.	31		31	III.			31	D. Silvestri

St. v. 824, 987, 1071, 1082, 1166, 1177, 1261, 1272* 1356*, 1519, 1603, 1614.*

A n b i s e c t		ianuarie		februarie		martie		aprilie		mai	
ianuarie		februarie		ianuarie		februarie		martie		aprilie	
1	VI. Circ. Dom.	1	II. Brigide	1	S. Circ. Dom.	1	III. Brigide	1	VI.	1	D. Quasi m.
2	S. Oct. Steph.	2	III. Purif. Mar.	2	D. Oct. Steph.	2	IV. Purif. Mar.	2	S.	2	II. Conc. ov.
3	D. Oct. Joh.	3	IV. Blasii	3	II. Oct. Joh.	3	V. Blasii	3	D. Letare	3	III. Inv. cruc.
4	II. Oct. Innoc.	4	V.	4	III. Oct. Innoc.	4	VI.	4	II. Ambros.	4	IV.
5	III.	5	VI. Agathe	5	IV.	5	S. Agathe	5	S.	5	V. Gothardi
6	IV. Epiph.	6	S. Doroth.	6	V. Epiph.	6	D. Doroth.	6	D. Esto m.	6	VI. Joh. a. p.
7	V.	7	D.	7	VI.	7	II.	7	II.	7	S.
8	VI. Erhardi.	8	II.	8	S. Erhardi	8	III.	8	III. Carnispr.	8	D. Miseric.
9	S.	9	III. Apollon.	9	D. In excelso	9	IV. Apollon.	9	IV. Dies cin.	9	II. Transl. Nic.
10	D. In excelso	10	IV. Scholast.	10	IV. Pauli er.	10	V. Scholast.	10	V.	10	III. Gordiani
11	II.	11	V.	11	III.	11	VI.	11	VI.	11	IV.
12	III.	12	VI.	12	IV.	12	S.	12	S. Gregorii	12	V. Pancratii
13	IV. Oct. Epiph.	13	S.	13	V. Oct. Epiph.	13	D.	13	D. Invoce.	13	VI. Servatii
14	V. Fel. i. P.	14	D. Valent.	14	IV. Fel. i. P.	14	II. Valent.	14	II.	14	S. Bonif. m.
15	VI.	15	II.	15	S.	15	III.	15	III.	15	D. Jubilate
16	S. Marcelli	16	III. Juliane	16	D. Marcelli	16	IV. Juliane	16	IV. Quat. temp.	16	II.
17	D. Antonii	17	IV.	17	II. Antonii	17	V.	17	V. Gertrud.	17	III.
18	II. Prisce	18	V. Simeon.	18	III. Prisce	18	VI. Simeon.	18	VI.	18	IV.
19	III.	19	VI.	19	IV.	19	S.	19	S.	19	V.
20	IV. Fab. Seb.	20	S.	20	V. Fab. Seb.	20	D. Circumd.	20	D. Remin.	20	VI.
21	V. Agnetis	21	D. Circumd.	21	VI. Agnetis	21	II.	21	II. Bened.	21	S.
22	VI. Vincent.	22	II. Cath. Pet.	22	S. Vincent.	22	III. Cath. Pat.	22	III.	22	V. Cena Dom.
23	S.	23	III.	23	D.	23	IV.	23	IV.	23	VI. Parasc.
24	D.	24	IV.	24	II.	24	V. Matthie	24	V.	24	S. Adalb.
25	II. Conv. Pauli	25	V. Matthie	25	III. Conv. Pauli	25	VI.	25	VI. Ann. Mar.	25	D. Pascha
26	III.	26	VI.	26	IV.	26	S.	26	S.	26	II. Marci ev.
27	IV.	27	S.	27	V.	27	D. Exsurge	27	D. Oculi	27	III.
28	V.	28	D. Exsurge	28	VI.	28	II.	28	II.	28	IV.
29	VI.	29	II.	29	S.			29	II.	29	V. Vitalis
30	S.			30	D.			30	IV. Quadr. m.	30	VI. Petri m.
31	D.			31	II.			31	V.	31	S. Quirini
											D. Voc. iua.
											II.
											III. Petron.

St. n. 1639, 1707, 1791, 1859, 2011, 2095.

iunie		iulie		august		septembrie		octombrie		noiembrie		decembrie	
1	IV.	1	VI. Oct. Joh.	1	II. Vinc. Pet.	1	V. Egidii	1	S. Remigii	1	III. Omn. Sanct.	1	V.
2	V. <i>Asc. Dom.</i>	2	S. Visit. Mar.	2	III. Steph. p.	2	VI.	2	D.	2	IV. Omn. def.	2	VI.
3	VI. Erasm	3	D.	3	IV. Inv. Steph.	3	S.	3	II.	3	V.	3	S.
4	S.	4	II. Udalrici	4	V.	4	D.	4	III. Francisci	4	VI.	4	D. Barbare
5	D. <i>Exaudi</i>	5	III.	5	VI. Mar. Niv.	5	II.	5	IV.	5	S. Emerici	5	II.
6	II.	6	IV. Oct. Pet. P.	6	S. Transf. D.	6	III.	6	V. Oct. Mich.	6	D. Leonardi	6	III. Nicolai
7	III.	7	V.	7	D.	7	IV.	7	VI.	7	II.	7	IV. Oct. Andr.
8	IV.	8	VI. Kiliani	8	II.	8	V. Nat. Mar.	8	S.	8	III. Oct. O.S.	8	V. Conc. Mar.
9	V.	9	S. Oct. Visit.	9	III.	9	VI.	9	D. Dionysii	9	IV.	9	VI.
10	VI.	10	D. 7 fratr.	10	IV. Laurentii	10	S.	10	II.	10	V.	10	S.
11	S. Barnabe	11	II. Transl. Ben.	11	V. Tiburtii	11	D. Prot. Hiac.	11	III. Transl. Aug	11	VI. Martini	11	D. Gaudete
12	D. Pentecoste	12	III.	12	VI. Clare	12	II.	12	IV.	12	S.	12	II.
13	II.	13	IV. Margar.	13	S.	13	III.	13	V. Colom.	13	D. Brictii	13	III. Lucie
14	III.	14	V.	14	D.	14	IV. Ex. cruc.	14	VI. Callisti	14	II.	14	IV. <i>Quat. temp.</i>
15	IV. <i>Quat. temp.</i>	15	VI. Divis. Ap.	15	II. Ass. Mar.	15	V. Oct. Nat. M.	15	S. Hedvigis	15	III.	15	V. Valeriani
16	V.	16	S.	16	III.	16	VI.	16	D. Galli	16	IV. Othmari	16	VI.
17	VI.	17	D. Andr. Ben.	17	IV. Oct. Laur.	17	S. Lamberti	17	II.	17	V. Aniani	17	S.
18	S.	18	II.	18	V.	18	D.	18	III. Luce	18	VI. Oct. Mart.	18	D. 4 Adv.
19	D. <i>Trinit.</i>	19	III.	19	VI.	19	II.	19	IV.	19	S. Elisab.	19	II.
20	II.	20	IV. Elie	20	S. Steph. reg.	20	III.	20	V.	20	D.	20	III.
21	III.	21	V.	21	D.	21	IV. <i>Quat. temp.</i>	21	VI. 11 mil. v.	21	II. Pres. Mer.	21	IV. Thome ap.
22	IV. 10 mil. m.	22	VI. Mar. Magd.	22	II. Oct. Ass. M.	22	V. Mauritii	22	S.	22	III. Cecilie	22	V.
23	V. <i>Corp. Chr.</i>	23	S.	23	III.	23	VI.	23	D.	23	IV. Clement.	23	VI.
24	VI. Nat. Joh.	24	D.	24	IV. Barthol.	24	S. Gerardi	24	II.	24	V.	24	S.
25	S.	25	II. Jacobi	25	V.	25	D.	25	III.	25	VI. Catharine	25	D. Nat. Dom.
26	D. Joh. Pauli	26	III. Anne	26	VI.	26	II.	26	IV. Demetrii	26	S.	26	II. Steph. pr.
27	II. Lad. reg.	27	IV.	27	S. Oct. Steph.	27	III. Cosme Dam.	27	V.	27	D. 1 Adv.	27	III. Joh. ev.
28	III.	28	V. Pantal.	28	D. August.	28	IV.	28	VI. Sim. Jud.	28	II.	28	IV. Inuoc.
29	IV. Pet. Pauli	29	VI. Dep. Land.	29	II. Dec. Joc.	29	V. Michael.	29	S.	29	III.	29	V. Thome ep.
30	V.	30	S.	30	III.	30	VI. Hieron.	30	D.	30	IV. Andree	30	VI.
		31	D. Germani	31	IV.			31	II.			31	S. Silvestri

*St. v. 919, 1014, 1109, 1204 *, 1451, 1546, 1641.*

A n b i s e c t		ianuarie	februarie	martie	aprilie	mai
ianuarie	februarie					
1 V. Circ. Dom.	1 D. Brigide	1 VI. Circ. Dom.	1 II. Brigide	1 II.	1 V.	1 S. Phil. Jac.
2 VI. Oct. Steph.	2 II. Purif. Mar.	2 S. Oct. Steph.	2 III. Purif. Mar.	2 III.	2 VI.	2 D. <i>Quasi m.</i>
3 S. Oct. Joh.	3 III. Blasii	3 D. Oct. Joh.	3 IV. Blasii	3 IV.	3 S.	3 II. Inv. cruc.
4 D. Oct. Innoc.	4 IV.	4 II. Oct. Innoc.	4 V.	4 V. Adriani	4 D. <i>Letare</i>	4 III.
5 II.	5 V. Agathe	5 III.	5 VI. Agathe	5 VI.	5 II.	5 IV. Gothardi
6 III. Epiph.	6 VI. Doroth.	6 IV. Epiph.	6 S. Doroth.	6 S.	6 III.	6 V. Joh. a. p.
7 IV.	7 S.	7 V.	7 D.	7 D. <i>Esto m.</i>	7 IV.	7 VI.
8 V. Erhardi	8 D.	8 VI. Erhardi	8 II.	8 II.	8 V.	8 S. App. Mich.
9 VI.	9 II. Apollon.	9 S.	9 III. Apollon.	9 III. Carnispr.	9 VI.	9 D. <i>Miseric.</i>
10 S. Pauli er.	10 III. Scholast.	10 D. In excelso	10 IV. Scholast.	10 IV. <i>Dies cin.</i>	10 S.	10 II. Gordiani
11 D. In excelso	11 IV.	11 II.	11 V.	11 V.	11 D. <i>Judica</i>	11 III.
12 II.	12 V.	12 III.	12 VI.	12 VI. Gregorii	12 II.	12 IV. Pancratii
13 III. Oct. Epiph.	13 VI.	13 IV. Oct. Epiph.	13 S.	13 S.	13 III.	13 V. Servatii
14 IV. Fel. i. P.	14 S. Valent.	14 V. Fel. i. P.	14 D. Valent.	14 D. <i>Invoc.</i>	14 IV. Tib. Val.	14 VI. Bonif. m.
15 V.	15 D.	15 VI.	15 II.	15 II.	15 V.	15 S. Sophie
16 VI. Marcelli	16 II. Juliane	16 S. Marcelli	16 III. Juliane	16 III.	16 VI.	16 D. <i>Jubilat</i>
17 S. Antonii	17 III.	17 D. Antonii	17 IV.	17 IV. <i>Quat. temp.</i>	17 S.	17 II.
18 D. Prisce	18 IV. Simeon.	18 II. Prisce	18 V. Simeon.	18 V.	18 D. <i>Ramis p.</i>	18 III.
19 II.	19 V.	19 III.	19 VI.	19 VI.	19 II.	19 IV.
20 III. Fab. Seb.	20 VI.	20 IV. Fab. Seb.	20 S.	20 S.	20 III.	20 V.
21 V. Agnetis	21 S.	21 V. Agnetis	21 D. <i>Circumd.</i>	21 D. <i>Remin.</i>	21 IV.	21 VI.
22 V. Vincent.	22 D. <i>Circumd.</i>	22 VI. Vincent.	22 II. Cath. Pet.	22 II.	22 V. Cena Dom.	22 S. Helene
23 VI.	23 II.	23 S.	23 III.	23 III.	23 VI. Parasc.	23 D. <i>Cantate</i>
24 S.	24 III.	24 D.	24 IV. Matthie	24 IV.	24 S. Georgii	24 II. Transl. Dom.
25 D. Conv. Pauli	25 IV. Matthie	25 II. Conv. Pauli	25 V.	25 V. Ann. Mar.	25 D. <i>Pascha</i>	25 III. Urbani
26 II.	26 V.	26 III.	26 VI.	26 VI.	26 II.	26 IV.
27 III.	27 VI.	27 IV.	27 S.	27 S.	27 III.	27 V.
28 IV.	28 S.	28 V.	28 D. <i>Ezsurge</i>	28 D. <i>Oculi</i>	28 IV. Vitalis	28 VI.
29 V.	29 D. <i>Ezsurge</i>	29 VI.		29 II.	29 V. Petri m.	29 S.
30 VI.		30 S.		30 III.	30 VI. Quirini	30 D. <i>Voc. juc.</i>
31 S.		31 D.		31 IV. <i>Quadr. m.</i>		31 II. Petron.

St. n. 1666, 1734, 1886, 1943, 2038.

iunie	iulie	august	septembrie	octombrie	noiembrie	decembrie
1 III.	1 V. Oct. Joh.	1 D. Vinc. Pet.	1 IV. Egidii	1 VI. Remigii	1 II. Omn. Sanct.	1 IV.
2 IV.	2 VI. Visit. Mar.	2 II. Steph. p.	2 V.	2 S.	2 III. Omn. def.	2 V.
3 V. Asc. Dom.	3 S.	3 III. Inv. Steph.	3 VI.	3 D.	3 IV.	3 VI.
4 VI.	4 D. Udalrici	4 IV.	4 S.	4 II. Francisci	4 V.	4 S. Barbare
5 S. Bonif. ep.	5 II.	5 V. Mar. Niv.	5 D.	5 III.	5 VI. Emerici	5 D. 2 Adv.
6 D. Exaudi	6 III. Oct. Pet. P.	6 VI. Transf. Dom.	6 II.	6 IV. Oct. Mich.	6 S. Leonardi	6 II. Nicolai
7 II.	7 IV.	7 S.	7 III.	7 V.	7 D.	7 III. Oct. Andr.
8 III.	8 V. Kiliani	8 D.	8 IV. Nat. Mar.	8 VI.	8 II. Oct. O.S.	8 IV. Conc. Mar.
9 IV.	9 VI. Oct. Visit.	9 II.	9 V.	9 S. Dionysii	9 III.	9 V.
10 V.	10 S. 7 frat.	10 III. Laurentii	10 VI.	10 D.	10 IV.	10 VI.
11 VI. Barnabe	11 D. Transl. Ben.	11 IV. Tiburtii	11 S. Prot. Hiac.	11 II. Transl. Aug.	11 V. Martini	11 S.
12 S.	12 II.	12 V. Clare	12 D.	12 III.	12 VI.	12 D. Gaudete
13 D. Pentecostē	13 III. Margar.	13 VI.	13 II.	13 IV. Colom.	13 S. Brictii	13 II. Lucie
14 II.	14 IV.	14 S.	14 III. Ex. cruc.	14 V. Callisti	14 D.	14 III.
15 III. Viti Mod.	15 V. Divis. Ap.	15 D. Ass. Mar.	15 IV. Quat. temp.	15 VI. Hedvigis.	15 II.	15 IV. Quat. temp.
16 IV. Quat. temp.	16 VI.	16 II.	16 V.	16 S. Galli	16 III. Othmari	16 V.
17 V.	17 S. Andr. Ben.	17 III. Oct. Laur.	17 VI. Lamberti	17 D.	17 IV. Aniani	17 VI.
18 VI.	18 D.	18 IV.	18 S.	18 II. Luce	18 V. Oct. Mart.	18 S.
19 S. Gerv. Prot.	19 II.	19 V.	19 D.	19 III.	19 VI. Elisab.	19 D. 4 Adv.
20 D. Trinit.	20 III. Elie	20 VI. Steph. reg.	20 II.	20 IV.	20 S.	20 II.
21 II.	21 IV.	21 S.	21 III. Mathei	21 V. 11 mil. v.	21 D. Pres. Mar.	21 III. Thome ap.
22 III. 10 mil. m.	22 V. Mar. Magd.	22 D. Oct. Ass. M.	22 IV. Mauritiū	22 VI.	22 II. Cecilie	22 IV.
23 IV.	23 VI.	23 II.	23 V.	23 S.	23 III. Clement.	23 V.
24 V. Corp. Chr.	24 S.	24 III. Barthol.	24 VI. Gerardi	24 D.	24 IV.	24 VI.
25 VI.	25 D. Jacobi	25 IV.	25 S.	25 II.	25 V. Catharine	25 S. Nat. Dom.
26 S. Joh. Paul.	26 II. Anne	26 V.	26 D.	26 III. Demetrii	26 VI.	26 D. Steph. pr.
27 D. Lad. reg.	27 III.	27 VI. Oct. Steph.	27 II. Cosme Dam.	27 IV.	27 S.	27 II. Joh. ev.
28 II.	28 IV. Pantal.	28 S. August.	28 III.	28 V. Sim. Jud.	28 D. 1 Adv.	28 III. Innoc.
29 III. Pet. Pauli	29 V. Dep. Lad.	29 D. Dec. Joh.	29 IV. Michael.	29 VI.	29 II.	29 IV. Thome ep.
30 IV.	30 VI.	30 II.	30 V. Hieron.	30 S.	30 III. Andreę	30 V.
31	31 S. Germani	31 III.		31 D.		31 VI. Silvestri

INDICELE CALENDARELOR CATOLICE (DUPĂ STILUL VECHI)¹

Anii 550—759

An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar
550	34	585	4	620*	9	655	8	690	13	725	18
551	19	586	24	621	29	656*	27	691	33	726	3
552*	10	587	9	622	14	657	19	692*	24	727	23
553	30	588*	28	623	6	658	4	693	9	728*	14
554	15	589	20	624*	25	659	24	694	29	729	34
555	7	590	5	625	10	660*	15	695	21	730	19
556*	26	591	25	626	30	661	7	696*	5	731	11
557	11	592*	16	627	22	662	20	697	25	732*	30
558	31	593	8	628*	6	663	12	698	17	733	15
559	23	594	21	629	26	664*	31	699	2	734	7
560*	7	595	13	630	18	665	16	700*	21	735	27
561	27	596*	32	631	3	666	8	701	13	736*	18
562	19	597	24	632*	22	667	28	702	33	737	3
563	4	598	9	633	14	668*	19	703	18	738	23
564*	23	599	29	634	34	669	4	704*	9	739	15
565	15	600*	20	635	19	670	24	705	29	740*	34
566	7	601	5	636*	10	671	16	706	14	741	19
567	20	602	25	637	30	672*	35	707	6	742	11
568*	11	603	17	638	15	673	20	708*	25	743	24
569	31	604*	1	639	7	674	12	709	10	744*	15
570	16	605	21	640*	26	675	32	710	30	745	7
571	8	606	13	641	18	676*	16	711	22	746	27
572*	27	607	33	642	3	677	8	712*	13	747	12
573	19	608*	17	643	23	678	28	713	26	748*	31
574	4	609	9	644*	14	679	13	714	18	749	23
575	24	610	29	645	34	680*	4	715	10	750	8
576*	15	611	14	646	19	681	24	716*	29	751	28
577	35	612*	5	647	11	682	9	717	14	752*	19
578	20	613	25	648*	30	683	29	718	6	753	4
579	12	614	10	649	15	684*	20	719	26	754	24
580*	31	615	30	650	7	685	5	720*	10	755	16
581	16	616*	21	651	27	686	25	721	30	756*	7
582	8	617	13	652*	11	687	17	722	22	757	20
583	28	618	26	653	31	688*	8	723	7	758	12
584*	12	619	18	654	23	689	21	724*	26	759	32

¹ Vezi lămuriri și indicații pentru utilizarea acestui indice mai jos, p. 271—272.

Anii 760—1017

An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar	An	Calendar
760*	16	803	26	846	28	889	2	932*	11	975	14
761	8	804*	10	847	20	890	22	933	24	976*	33
762	28	805	30	848*	4	891	14	934	16	977	18
763	13	806	22	849	24	892*	33	935	8	978	10
764*	4	807	7	850	16	893	18	936*	27	979	30
765	24	808*	26	851	1	894	10	937	12	980*	21
766	16	809	18	852*	20	895	30	938	32	981	6
767	29	810	10	853	12	896*	14	939	24	982	26
768*	20	811	23	854	32	897	6	940*	8	983	18
769	12	812*	14	855	17	898	26	941	28	984*	2
770	32	813	6	856*	8	899	11	942	20	985	22
771	17	814	26	857	28	900*	30	943	5	986	14
772*	8	815	11	858	13	901	22	944*	24	987	34
773	28	816*	30	859	5	902	7	945	16	988*	18
774	13	817	22	860*	24	903	27	946	1	989	10
775	5	818	7	861	16	904*	18	947	21	990	30
776*	24	819	27	862	29	905	10	948*	12	991	15
777	9	820*	18	863	21	906	23	949	32	992*	6
778	29	821	3	864*	12	907	15	950	17	993	26
779	21	822	23	865	32	908*	6	951	9	994	11
780*	5	823	15	866	17	909	26	952*	28	995	31
781	25	824*	34	867	9	910	11	953	13	996*	22
782	17	825	19	868*	28	911	31	954	5	997	7
783	2	826	11	869	13	912*	22	955	25	998	27
784*	21	827	31	870	5	913	7	956*	16	999	19
785	13	828*	15	871	25	914	27	957	29	1000*	10
786	33	829	7	872*	9	915	19	958	21	1001	23
787	18	830	27	873	29	916*	3	959	13	1002	15
788*	9	831	12	874	21	917	23	960*	32	1003	7
789	29	832*	3	875	6	918	15	961	17	1004*	26
790	21	833	23	876*	25	919	35	962	9	1005	11
791	6	834	15	877	17	920*	19	963	29	1006	31
792*	25	835	28	878	2	921	11	964*	13	1007	16
793	17	836*	19	879	22	922	31	965	5	1008*	7
794	2	837	11	880*	13	923	16	966	25	1009	27
795	22	838	24	881	33	924*	7	967	10	1010	19
796*	13	839	16	882	18	925	27	968*	29	1011	4
797	33	840*	7	883	10	926	12	969	21	1012*	23
798	18	841	27	884*	29	927	4	970	6	1013	15
799	10	842	12	885	21	928*	23	971	26	1014	35
800*	29	843	32	886	6	929	15	972*	17	1015	20
801	14	844*	23	887	26	930	28	973	2	1016*	11
802	6	845	8	888*	17	931	20	974	22	1017	31

Anii 1018—1275

An	Calen- dar	An	Calen- dar	An	Calen- dar	An	Calen- dar	An	Calen- dar	An	Calen- dar
1018	16	1061	25	1104*	27	1147	30	1190	4	1233	13
1019	8	1062	10	1105	19	1148*	21	1191	24	1234	33
1020*	27	1063	30	1106	4	1149	13	1192*	15	1235	18
1021	12	1064*	21	1107	24	1150	26	1193.	7	1236*	9
1022	4	1065	6	1108*	15	1151	18	1194	20	1237	29
1023	24	1066	26	1109	35	1152*	9	1195	12	1238	14
1024*	15	1067	18	1110	20	1153	29	1196*	31	1239	6
1025	28	1068*	2	1111	12	1154	14	1197	16	1240*	25
1026	20	1069	22	1112*	31	1155	6	1198	8	1241	10
1027	5	1070	14	1113	16	1156*	25	1199	28	1242	30
1028*	24	1071	34	1114	8	1157	10	1200*	19	1243	22
1029	16	1072*	18	1115	28	1158	30	1201	4	1244*	13
1030	8	1073	10	1116*	12	1159	22	1202	24	1245	26
1031	21	1074	30	1117	4	1160*	6	1203	16	1246	18
1032*	12	1075	15	1118	24	1161	26	1204*	35	1247	10
1033	32	1076*	6	1119	9	1162	18	1205	20	1248*	29
1034	24	1077	26	1120*	28	1163	3	1206	12	1249	14
1035	9	1078	18	1121	20	1164*	22	1207	32	1250	6
1036*	28	1079	3	1122	5	1165	14	1208*	16	1251	26
1037	20	1080*	22	1123	25	1166	34	1209	8	1252*	10
1038	5	1081	14	1124*	16	1167	19	1210	28	1253	30
1039	25	1082	34	1125	8	1168*	10	1211	13	1254	22
1040*	16	1083	19	1126	21	1169	30	1212*	4	1255	7
1041	1	1084*	10	1127	13	1170	15	1213	24	1256*	26
1042	21	1085	30	1128*	32	1171	7	1214	9	1257	18
1043	13	1086	15	1129	24	1172*	26	1215	29	1258	3
1044*	32	1087	7	1130	9	1173	18	1216*	20	1259	23
1045	17	1088*	26	1131	29	1174	3	1217	5	1260*	14
1046	9	1089	11	1132*	20	1175	23	1218	25	1261	34
1047	29	1090	31	1133	5	1176*	14	1219	17	1262	19
1048*	13	1091	23	1134	25	1177	34	1220*	8	1263	11
1049	5	1092*	7	1135	17	1178	19	1221	21	1264*	30
1050	25	1093	27	1136*	1	1179	11	1222	13	1265	15
1051	10	1094	19	1137	21	1180*	30	1223	33	1266	7
1052*	29	1095	4	1138	13	1181	15	1224*	24	1267	27
1053	21	1096*	23	1139	33	1182	7	1225	9	1268*	18
1054	13	1097	15	1140*	17	1183	27	1226	29	1269	3
1055	26	1098	7	1141	9	1184*	11	1227	21	1270	23
1056*	17	1099	20	1142	29	1185	31	1228*	5	1271	15
1057	9	1100*	11	1143	14	1186	23	1229	25	1272*	34
1058	29	1101	31	1144*	5	1187	8	1230	17	1273	19
1059	14	1102	16	1145	25	1188*	27	1231	2	1274	11
1060*	5	1103	8	1146	10	1189	19	1232*	21	1275	24

Anii 1276—1538

An	Calen- dar	An	Calen- dar	An	Calen- dar	An	Calen- dar	An	Calen- dar	An	Calen- dar
1276*	15	1319	18	1362	27	1405	29	1448*	3	1491	13
1277	7	3 0*	9	1363	12	1406	21	1449	23	1492*	32
1278	27	1321	29	1364*	3	1407	6	1450	15	1493	17
1279	12	1322	21	1365	23	140*	25	1451	35	1494	9
1280*	31	1323	6	1366	15	1409	17	1452*	19	1495	29
1281	23	1324*	25	1367	28	1410	2	1453	11	1496*	13
1282	8	1325	17	1368*	19	1411	22	1454	31	1497	5
1283	28	1326	2	1369	11	1412*	13	1455	16	1498	25
1284*	19	1327	22	1370	24	1413	33	1456*	7	1499	10
1285	4	1328*	13	1371	16	1414	18	1457	27	1500*	29
1286	24	1329	33	1372*	7	1415	10	1458	12	1501	21
1287	16	1330	18	1373	27	1416*	29	1459	4	1502	6
1288*	7	1331	10	1374	12	1417	21	1460*	23	1503	26
1289	20	1332*	29	1375	32	1418	6	1461	15	1504*	17
1290	12	1333	14	1376*	23	1419	26	1462	28	1505	2
1291	32	1334	6	1377	8	1420*	17	1463	20	1506	22
1292*	16	1335	26	1378	28	1421	2	1464*	11	1507	14
1293	8	1336*	10	1379	20	1422	22	1465	24	1508*	33
1294	28	1337	30	1380*	4	1423	14	1466	16	1509	18
1295	13	1338	22	1381	24	1424*	33	1467	8	1510	10
1296*	4	1339	7	1382	16	1425	18	1468*	27	1511	30
1297	24	1340*	26	1383	1	1426	10	1469	12	1512*	21
1298	16	1341	18	1384*	20	1427	30	1470	32	1513	6
1299	29	1342	10	1385	12	1428*	14	1471	24	1514	26
1300*	20	1343	23	1386	32	1429	6	1472*	8	1515	18
1301	12	1344*	14	1387	17	1430	26	1473	28	1516*	2
1302	32	1345	6	1388*	8	1431	11	1474	20	1517	22
1303	17	1346	26	1389	28	1432*	30	1475	5	1518	14
1304*	8	1347	11	1390	13	1433	22	1476*	24	1519	34
1305	28	1348*	30	1391	5	1434	7	1477	16	15 0*	18
1306	13	1349	22	1392*	24	1435	27	1478	1	1521	10
1307	5	1350	7	1393	16	1436	18	1479	21	1522	30
1308*	24	1351	27	1394	29	1437	10	1480*	12	1523	15
1309	9	1352*	18	1395	21	1438	23	1481	32	1524*	6
1310	29	1353	3	1396*	12	1439	15	1482	17	1525	26
1311	21	1354	23	1397	32	1440*	6	1483	9	1526	11
1312*	5	1355	15	1398	17	1441	26	1484*	28	1527	31
1313	25	1356*	34	1399	9	1442	11	1485	13	1528*	22
1314	17	1357	19	1400*	28	1443	31	1486	5	1529	7
1315	2	1158	11	1401	13	1444*	22	1487	25	1530	27
1316*	21	1359	31	1402	5	1445	7	1488*	16	1531	19
1317	13	1360*	15	1403	25	1446	27	1489	29	1532*	10
1318	33	1361	7	1404*	9	1447	19	1490	21	1533	23

Anii 1534—1649

An	Calen- dar	An	Calen- dar	An	Calen- dar	An	Calen- dar	An	Calen- dar	An	Calen- dar
1534	15	1554	4	1574	21	1593	25	1612*	22	1631	20
1535	7	1555	24	1575	13	1594	10	1613	14	1632*	11
1536*	26	1556*	15	1576*	32	1595	30	1614	34	1633	31
1537	11	1557	28	1577	17	1596*	21	1615	19	1634	16
1538	31	1558	20	1578	9	1597	6	1616*	10	1635	8
1539	16	1559	5	1579	29	1598	26	1617	30	1636*	27
1540*	7	1560*	24	1580*	13	1599	18	1618	15	1637	19
1541	27	1561	16	1581	5	1600*	2	1619	7	1638	4
1542	19	1562	8	1582	25	1601	22	1620*	26	1639	24
1543	4	1563	21	1583	10	1602	14	1621	11	1640*	15
1544*	23	1564*	12	1584*	29	1603	34	1622	31	1641	35
1545	15	1565	32	1585	21	1604*	18	1623	23	1642	20
1546	35	1566	24	1586	13	1605	10	1624*	7	1643	12
1547	20	1567	9	1587	26	1606	30	1625	27	1644*	31
1548*	11	1568*	28	1588*	17	1607	15	1626	19	1645	16
1549	31	1569	20	1589	9	1608*	6	1627	4	1646	8
1550	16	1570	5	1590	29	1609	26	1628*	23	1647	28
1551	8	1571	25	1591	14	1610	18	1629	15	1648*	12
1552*	27	1572*	16	1592*	5	1611	3	1630	7	1649	4
1553	12	1573	1								

INDICELE CALENDARELOR ȚĂTOVICE (DUPĂ STILUL NOU)

Anii 1583—1684

1583	20	1600*	12	1617	5	1634	26	1651	19	1668*	11
1584*	11	1601	32	1618	25	1635	18	1652*	10	1669	31
1585	31	1602	17	1619	10	1636*	2	1653	23	1670	16
1586	16	1603	9	1620*	29	1637	22	1654	15	1671	8
1587	8	1604*	28	1621	21	1638	14	1655	7	1672*	27
1588*	27	1605	20	1622	6	1639	34	1656*	26	1673	12
1589	12	1606	5	1623	26	1640*	18	1657	11	1674	4
1590	32	1607	25	1624*	17	1641	10	1658	31	1675	24
1591	24	1608*	16	1625	9	1642	30	1659	23	1676*	15
1592*	8	1609	29	1626	22	1643	15	1660*	7	1677	28
1593	28	1610	21	1627	14	1644*	6	1661	27	1678	20
1594	20	1611	13	1628*	33	1645	26	1662	19	1679	12
1595	5	1612*	32	1629	25	1646	11	1663	4	1680*	31
1596*	24	1613	17	1630	10	1647	31	1664*	23	1681	16
1597	16	1614	9	1631	30	1648*	22	1665	15	1682	8
1598	1	1615	29	1632*	21	1649	14	1666	35	1683	28
1599	21	1616*	13	1633	6	1650	27	1667	20	1684*	12

Anli 1685—1942

An	Calen- dar	An	Calen- dar	An	Calen- dar	An	Calen- dar	An	Calen- dar	An	Calen- dar
1685	32	1728*	7	1771	10	1814	20	1857	22	1900	25
1686	24	1729	27	1772*	29	1815	5	1858	14	1901	17
1687	9	1730	19	1773	21	1816*	24	1859	34	1902	9
1688*	28	1731	4	1774	13	1817	16	1860*	18	1903	22
1689	20	1732*	23	1775	26	1818	1	1861	10	1904*	13
1690	5	1733	15	1776*	17	1819	21	1862	30	1905	33
1691	25	1734	35	1777	9	1820*	12	1863	15	1906	25
1692*	16	1735	20	1778	29	1821	32	1864*	6	1907	10
1693	1	1736*	11	1779	14	1822	17	1865	26	1908*	29
1694	21	1737	31	1780*	5	1823	9	1866	11	1909	21
1695	13	1738	16	1781	25	1824*	28	1867	31	1910	6
1696*	32	1739	8	1782	10	1825	13	1868*	22	1911	26
1697	17	1740*	27	1783	30	1826	5	1869	7	1912*	17
1698	9	1741	12	1784*	21	1827	25	1870	27	1913	2
1699	29	1742	4	1785	6	1828*	16	1871	19	1914	22
1700	21	1743	24	1786	26	1829	29	1872*	10	1915	14
1701	6	1744*	15	1787	18	1830	21	1873	23	1916*	33
1702	26	1745	28	1788*	2	1831	13	1874	15	1917	18
1703	18	1746	20	1789	22	1832*	32	1875	7	1918	10
1704*	2	1747	12	1790	14	1833	17	1876*	26	1919	30
1705	22	1748*	24	1791	34	1834	9	1877	11	1920*	14
1706	14	1749	16	1792*	18	1835	29	1878	31	1921	6
1707	34	1750	8	1793	10	1836*	13	1879	23	1922	26
1708*	18	1751	21	1794	30	1837	5	1880*	7	1923	11
1709	10	1752*	12	1795	15	1838	25	1881	27	1 24*	30
1710	30	1753	32	1796*	6	1839	10	1882	19	1925	22
1711	15	1754	24	1797	26	1840*	29	1883	4	1926	14
1712*	6	1755	9	1798	18	1841	21	1884*	23	1927	27
1713	26	1756*	28	1799	3	1842	6	1885	15	1928*	18
1714	11	1757	20	1800	23	1843	26	1886	35	1929	10
1715	31	1758	5	1801	15	1844*	17	1887	20	1930	30
1716*	22	1759	25	1802	28	1845	2	1888*	11	1931	15
1717	7	1760*	16	1803	20	1846	22	1889	31	1932*	6
1718	27	1761	1	1804*	11	1847	14	1890	16	1933	26
1719	19	1762	21	1805	24	1848*	33	1891	8	1934	11
1720*	10	1763	13	1806	16	1849	18	1892*	27	1935	31
1721	23	1764*	32	1807	8	1850	10	1893	12	1936*	22
1722	15	1765	17	1808*	27	1851	30	1894	4	1937	7
1723	7	1766	9	1809	12	1852*	21	1895	24	1938	27
1724*	26	1767	29	1810	32	1853	6	1896*	15	1939	19
1725	11	1768*	13	1811	24	1854	26	1897	28	1940*	3
1726	31	1769	5	1812*	8	1855	18	1898	20	1941	23
1727	23	1770	25	1813	28	1856*	2	1899	12	1942	15

Anli 1943—2099

An	Calen- dar	An	Calen- dar	An	Calen- dar	An	Calen- dar	An	Calen- dar	An	Calen- dar
1943	35	1970	8	1996*	17	2022	27	2048*	15	2074	25
1944	19	1971	21	1997	9	2023	19	2049	28	2075	17
1945	11	1972*	12	1998	22	2024*	10	2050	20	2076*	29
1946	31	1973	32	1999	14	2025	30	2051	12	2077	21
1947	16	1974	24	2000*	33	2026	15	2052*	31	2078	13
1948*	7	1975	9	2001	25	2027	7	2053	16	2079	33
1949	27	1976*	28	2002	10	2028*	26	2054	8	2080*	17
1950	19	1977	20	2003	30	2029	11	2055	28	2081	9
1951	4	1978	5	2004*	21	2030	31	2056*	12	2082	29
1952*	23	1979	25	2005	6	2031	23	2057	32	2083	14
1953	15	1980*	16	2006	26	2032*	7	2058	24	2084*	5
1954	28	1981	29	2007	18	2033	27	2059	9	2085	25
1955	20	1982	21	2008*	2	2034	19	2060*	28	2086	10
1956*	11	1983	13	2009	22	2035	4	2061	20	2087	30
1957	31	1984*	32	2010	14	2036*	23	2062	5	2088*	21
1958	16	1985	17	2011	34	2037	15	2063	25	2089	13
1959	8	1986	9	2012*	18	2038	35	2064*	16	2090	26
1960*	27	1987	29	2013	10	2039	20	2065	8	2091	18
1961	12	1988*	13	2014	30	2040*	11	2066	21	2092*	9
1962	32	1989	5	2015	15	2041	31	2067	13	2093	22
1963	24	1990	25	2016*	6	2042	16	2068*	32	2094	14
1964*	8	1991	10	2017	26	2043	8	2069	24	2095	34
1965	28	1992*	29	2018	11	2044*	27	2070	9	2096*	25
1966	20	1993	21	2019	31	2045	19	2071	29	2097	10
1967	5	1994	13	2020*	22	2046	4	2072*	20	2098	30
1968*	24	1995	26	2021	14	2047	24	2073	5	2099	22
1969	16										

CALENDARUL ROMAN¹

Data lunii	Mart., Mai, Iulie, Octombrie.	Ianuarie, August, Decembrie.	Aprilie, Iunie, Septembrie, Noiembrie.	Februarie.	Data lunii
1	Kalendis	Kalendis	Kalendis	Kalendis	1
2	VI Non.	IV Nonas	IV Non.	IV Non.	2
3	V	III	III	III	3
4	IV	Pridie Non.	Pridie Non.	Pridie Non.	4
5	III	Nonis	Nonis	Nonis	5
6	Pridie Non.	VIII Idus	VIII Idus	VIII Idus	6
7	Nonis	VII	VII	VII	7
8	VIII Idus	VI	VI	VI	8
9	VII	V	V	V	9
10	VI	IV	IV	IV	10
11	V	III	III	III	11
12	IV	Pridie Idus	Pridie Idus	Pridie Idus	12
13	III	Idibus	Idibus	Idibus	13
14	Pridie Idus	XIX Kal.	XVIII Kal.	XVI Kal.	14
15	Idibus	XVIII	XVII	XV	15
16	XVII Kal.	XVII	XVI	XIV	16
17	XVI	XVI	XV	XIII	17
18	XV	XV	XIV	XII	18
19	XIV	XIV	XIII	XI	19
20	XIII	XIII	XII	X	20
21	XII	XII	XI	IX	21
22	XI	XI	X	VIII	22
23	X	X	IX	VII	23
24	IX	IX	VIII	VI	24
25	VIII	VIII	VII	V (bis VI)	25
26	VII	VII	VI	IV (V)	26
27	VI	VI	V	III (IV)	27
28	V	V	IV	Pd. Kal. (III)	28
29	IV	IV	III	— (Pd)	29
30	III	III	Pridie Kal.	— —	30
31	Pridie Kal.	Pridie Kal.	—	— —	31
	Aprilis Junii Augusti Novembris	Februarii Septembris Ianuarii	Maii Iulii Octombris Decembris	Martii	

¹ Vezi lămuriri și indicații pentru folosirea acestei table mai jos, p. 272.

LITERELE DOMINICALE¹

Ani peste secol				Stilul iulian (vechi)							
				0	100	200	300	400	500	600	
				700	800	900	1000	1100	1200	1300	
				1400	1500	1600	1700	1800	1900	2000	
				2100	2200	2300	2400	2500	2600	2700	
00				DC	ED	FE	GF	AB	BA	CB	
1	29	57	85	B	C	D	E	F	G	A	
2	30	58	86	A	B	C	D	E	F	G	
3	31	59	87	G	A	B	C	D	E	F	
4	32	60	88	FE	GF	AG	BA	CB	DC	ED	
5	33	61	89	D	E	F	G	A	B	C	
6	34	62	90	C	D	E	F	G	A	B	
7	35	63	91	B	C	D	E	F	G	A	
8	36	64	92	AG	BA	CB	DC	ED	FE	GF	
9	37	65	93	F	G	A	B	C	D	E	
10	38	66	94	E	F	G	A	B	C	D	
11	39	67	95	D	E	F	G	A	B	C	
12	40	68	96	CB	DC	ED	FE	GF	AG	BA	
13	41	69	97	A	B	C	D	E	F	G	
14	42	70	98	G	A	B	C	D	E	F	
15	43	71	99	F	G	A	B	C	D	E	
16	44	72	—	ED	FE	GF	AG	BA	CB	DC	
17	45	73	—	C	D	E	F	G	A	B	
18	46	74	—	B	C	D	E	F	G	A	
19	47	75	—	A	B	C	D	E	F	G	
20	48	76	—	GF	AG	BA	CB	DC	ED	FE	
21	49	77	—	E	F	G	A	B	C	D	
22	50	78	—	D	E	F	G	A	B	C	
23	51	79	—	C	D	E	F	G	A	B	
24	52	80	—	BA	CB	DC	ED	FE	GF	AG	
25	53	81	—	G	A	B	C	D	E	F	
26	54	82	—	F	G	A	B	C	D	E	
27	55	83	—	E	F	G	A	B	C	D	
28	56	84	—	DC	ED	FE	GF	AG	BA	CB	
Ani peste secol				00	C	—	E	—	G	BA	—
				1300	—	1400	—	1500	1600	—	
				1700	—	1800	—	1900	2000	—	
				2100	—	2200	—	2300	2400	—	
Stilul Gregorian (nou)											

¹ Vezi lămuriri și indicații pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 273.

ZILELE SĂPTĂMÎNII¹

		A	B	C	D	E	F	G
Ianuarie Octombrie		1	2	3	4	5	6	7
		8	9	10	11	12	13	14
		15	16	17	18	19	20	21
		22	23	24	25	26	27	28
		29	30	31	1	2	3	4
Februarie Martie Noiembrie		5	6	7	8	9	10	11
		12	13	14	15	16	17	18
		19	20	21	22	23	24	25
		26	27	28	29	30	31	1
Aprilie Iulie		2	3	4	5	6	7	8
		9	10	11	12	13	14	15
		16	17	18	19	20	21	22
		23	24	25	26	27	28	29
		30	31	1	2	3	4	5
August		6	7	8	9	10	11	12
		13	14	15	16	17	18	19
		20	21	22	23	24	25	26
		27	28	29	30	31	1	2
		3	4	5	6	7	8	9
Septembrie Decembrie		10	11	12	13	14	15	16
		17	18	19	20	21	22	23
		24	25	26	27	28	29	30
		31	1	2	3	4	5	6
		7	8	9	10	11	12	13
Mai		14	15	16	17	18	19	20
		21	22	23	24	25	26	27
		28	29	30	31	1	2	3
		4	5	6	7	8	9	10
Iunie		11	12	13	14	15	16	17
		18	19	20	21	22	23	24
		25	26	27	28	29	30	—
Ziua săptămînii după Litera dominicală	A	<i>Du</i>	<i>Lu</i>	<i>Mț</i>	<i>Me</i>	<i>Jo</i>	<i>Vi</i>	<i>Sb</i>
	B	<i>Sb</i>	<i>Du</i>	<i>Lu</i>	<i>Mț</i>	<i>Me</i>	<i>Jo</i>	<i>Vi</i>
	C	<i>Vi</i>	<i>Sb</i>	<i>Du</i>	<i>Lu</i>	<i>Mț</i>	<i>Me</i>	<i>Jo</i>
	D	<i>Jo</i>	<i>Vi</i>	<i>Sb</i>	<i>Du</i>	<i>Lu</i>	<i>Mț</i>	<i>Me</i>
	E	<i>Me</i>	<i>Jo</i>	<i>Vi</i>	<i>Sb</i>	<i>Du</i>	<i>Lu</i>	<i>Mț</i>
	F	<i>Mț</i>	<i>Me</i>	<i>Jo</i>	<i>Vi</i>	<i>Sb</i>	<i>Lu</i>	<i>Lu</i>
	G	<i>Lu</i>	<i>Mț</i>	<i>Me</i>	<i>Jo</i>	<i>Vi</i>	<i>Sb</i>	<i>Du</i>

¹ În anii bisecți se ia prima literă dominicală pînă la sfîrșitul lui februarie. Vezi lămuriri și indicații pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 273 urm.

INDICTIONUL ¹

Indictionul din tabelă corespunde cu cea mai mare parte a anului căutat (pînă la 31 august)							300 600 900 1200 1500	400 700 1000 1300 1600	500 800 1100 1400 1700
0	15	30	45	60	75	90	3	13	8
1	16	31	46	61	76	91	4	14	9
2	17	32	47	62	77	92	5	15	10
3	18	33	48	63	78	93	6	1	11
4	19	34	49	64	79	94	7	2	12
5	20	35	50	65	80	95	8	3	13
6	21	36	51	66	81	96	9	4	14
7	22	37	52	67	82	97	10	5	15
8	23	38	53	68	83	98	11	6	1
9	24	39	54	69	84	99	12	7	2
10	25	40	55	70	85	—	13	8	3
11	26	41	56	71	86	—	14	9	4
12	27	42	57	72	87	—	15	10	5
13	28	43	58	73	88	—	1	11	6
14	29	44	59	74	89	—	2	12	7

¹ Vezi lămuriri și indicații pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 274.

NUMĂRUL DE AUR¹

Secole		Ani peste secol																		
		00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18
		19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37
		38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56
		57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75
		76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94
		95	96	97	98	99	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
400		2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	1
500		7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	1	2	3	4	5	6
600		12	13	14	15	16	17	18	19	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
700		17	18	19	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
800		3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	1	2
900		8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	1	2	3	4	5	6	7
1000		13	14	15	16	17	18	19	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1100		18	19	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1200		4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	1	2	3
1300		9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	1	2	3	4	5	6	7	8
1400		14	15	16	17	18	19	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1500		19	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1600		5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	1	2	3	4
1700		10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1800		15	16	17	18	19	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1900		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
100	2000	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	1	2	3	4	5
200	2100	11	12	13	14	15	16	17	18	19	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
300	2200	16	17	18	19	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15

¹ Vezi lămuriri și indicații pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 274.

CRUGUL SOARELUI (ORIENT.) CICLUL SOLAR (APUS.)
MÎNA ANULUI LIT. DOM.¹

Crugul soarelui	Ciclul solar	Mîna anului	Lit. dom.
1	18	1	F
2	19	2	E
3	20	3	D
4	21	5	CB
5	22	6	A
6	23	7	G
7	24	1	F
8	25	3	ED
9	26	4	C
10	27	5	B
11	28	6	A
12	1	1	GF
13	2	2	E
14	3	3	D
15	4	4	C
16	5	6	BA
17	6	7	G
18	7	1	F
19	8	2	E
20	9	4	DC
21	10	5	B
22	11	6	A
23	12	7	G
24	13	2	FE
25	14	3	D
26	15	4	C
27	16	5	B
28	17	7	AG

¹ Vezi lămuriri și indicații pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 274.

**CRUGUL LUNII. NUMĂRUL DE AUR. TEMELIA
EPACTA MARE (ORIENT). LEGIUITA FASCĂ¹**

Crugul lunii	Numărul de aur	Temelia	Epacta mare	Luna plină pascală (fasca)
1	4	14	7	2 A
2	5	25	26	22 M
3	6	6	15	10 A
4	7	17	4	30 M
5	8	28	23	18 A
6	9	9	12	7 A
7	10	20	1	27 M
8	11	1	20	15 A
9	12	12	9	4 A
10	13	23	28	24 M
11	14	4	17	12 A
12	15	15	6	1 A
13	16	26	25	21 M
14	17	7	14	9 A
15	18	18	3	29 M
16	19	29	22	17 A
17	1	11 (10)	10 (11)	5 A
18	2	22 (21)	29 (30)	25 M
19	3	3 (2)	18 (19)	13 A

¹ Vezi lămuriri și indicații pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 274.

PAȘTILE ¹

Cifra sărbă- torii	Litera pascală		Legiuita fască	Paștile	Inălțarea	Rusaliile	Duminica Mare (T.S.)
	rom.	apus.					
1	A	B.	21 M<artie>	22 M	30 A	10 Mi	17 Mi
2	B	C.	21—22 M.	23 —	1 Mi	11 —	18 —
3	C	D.	21—22	24 —	2 —	12 —	19 —
4	D	E.	21—24	25 —	3 —	13 —	20 —
5	E	F.	24	26 —	4 —	14 —	21 —
6	F	G.	25	27 —	5 —	15 —	22 —
7	G	H.	25	28 —	6 —	16 —	23 —
8	H	I.	22, 24, 25, 27	29 —	7 —	17 —	24 —
9	I	K.	27	30 —	8 —	18 —	25 —
10	K	L.	24	31 —	9 —	19 —	26 —
11	L	M.	25	1 A	10 —	20 —	27 —
12	M	N.	27, 29—30 M.	2 —	11 —	21 —	28 —
13	N	O.	29	3 —	12 —	22 —	29 —
14	O	P.	2 A	4 —	13 —	23 —	30 —
15	P	Q.	2 —	5 —	14 —	24 —	31 —
16	Q	R.	4 —	6 —	15 —	25 —	1 In
17	R	S.	2 —	7 —	16 —	26 —	2 —
18	S	T.	5 —	8 —	17 —	27 —	3 —
19	T	V.	2 —	9 —	18 —	28 —	4 —
20	V	.A	5 —	10 —	19 —	29 —	5 —
21	.A	.B	10 —	11 —	20 —	30 —	6 —
22	B	.C	7 —	12 —	21 —	31 —	7 —
23	C	.D	10 —	13 —	22 —	1 In	8 —
24	D	.E	8 —	14 —	23 —	2 —	9 —
25	E	.F	12 —	15 —	24 —	3 —	10 —
26	F	.G	15 —	16 —	25 —	4 —	11 —
27	G	.H	12 —	17 —	26 —	5 —	12 —
28	H	.I	12 —	18 —	27 —	6 —	13 —
29	I	.K	17 —	19 —	28 —	7 —	14 —
30	K	.L	18 —	20 —	29 —	8 —	15 —
31	L	.M	17 —	21 —	30 —	9 —	16 —
32	M	.N	15 —	22 —	31 —	10 —	17 —
33	N	.O	18 —	23 —	1 In	11 —	18 —
34	O	.P	18 —	24 —	2 —	12 —	19 —
35	P	.Q	18 —	25 —	3 —	13 —	20 —

¹ Vezi lămuriri și indicații pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 274.
Prescurtări: M = martie; A = aprilie; Mi = mai; In = iunie; T.S. = toți sfinții.

PASCALIE PERIETUĂ
(Stilul vechi) ¹

Cru- gul lunii	Teme- lia	Luna plină pascală	Crugul soarelui							
			1	2	3	9	4	5	6	
			7 12 18	13 19 24	8 14 25	15 20 26	10 21 27	11 16 22	17 23 28	
1	14	2 A	7 A	6 A	5 A	4 A	3 A	9 A	8 A	
2	25	22 M	24 M	23 M	29 M	28 M	27 M	26 M	25 M	
3	6	10 A	14 A	13 A	12 A	11 A	17 A	16 A	15 A	
4	17	30 M	31 M	6 A	5 A	4 A	3 A	2 A	1 A	
5	28	18 A	21 A	20 A	19 A	25 A	24 A	23 A	22 A	
6	9	7 A	14 A	13 A	12 A	11 A	10 A	9 A	8 A	
7	20	27 M	31 M	30 M	29 M	28 M	3 A	2 A	1 A	
8	1	15 A	21 A	20 A	19 A	18 A	17 A	16 A	22 A	
9	12	4 A	7 A	6 A	5 A	11 A	10 A	9 A	8 A	
10	23	24 M	31 M	30 M	29 M	28 M	27 M	26 M	25 M	
11	4	12 A	14 A	13 A	19 A	18 A	17 A	16 A	15 A	
12	15	1 A	7 A	6 A	5 A	4 A	3 A	2 A	8 A	
13	26	21 M	24 M	23 M	22 M	28 M	27 M	26 M	25 M	
14	7	9 A	14 A	13 A	12 A	11 A	10 A	16 A	15 A	
15	18	29 M	31 M	30 M	5 A	4 A	3 A	2 A	1 A	
16	29	17 A	21 A	20 A	19 A	18 A	24 A	23 A	22 A	
17	10 ²	5 A	7 A	6 A	12 A	11 A	10 A	9 A	8 A	
18	21	25 M	31 M	30 M	29 M	28 M	27 M	26 M	1 A	
19	2	13 A	14 A	20 A	19 A	18 A	17 A	16 A	15 A	

¹ Vezi lămuriri și indicații pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 275.

² Crugurilor 17, 18, și 19 le corespund și temeliile 11, 22 și 3.

TABELA PENTRU CALENDARUL MUSULMAN

Anul comun iulian¹

Ziua de lună	Ian.	Feb.	Mart.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Ziua de lună
1	0	31	59	90	120	151	181	212	243	273	304	334	1
2	1	32	60	91	121	152	182	213	244	274	305	335	2
3	2	33	61	92	122	153	183	214	245	275	306	336	3
4	3	34	62	93	123	154	184	215	246	276	307	337	4
5	4	35	63	94	124	155	185	216	247	277	308	338	5
6	5	36	64	95	125	156	186	217	248	278	309	339	6
7	6	37	65	96	126	157	187	218	249	279	310	340	7
8	7	38	66	97	127	158	188	219	250	280	311	341	8
9	8	39	67	98	128	159	189	220	251	281	312	342	9
10	9	40	68	99	129	160	190	221	252	282	313	343	10
11	10	41	69	100	130	161	191	222	253	283	314	344	11
12	11	42	70	101	131	162	192	223	254	284	315	345	12
13	12	43	71	102	132	163	193	224	255	285	316	346	13
14	13	44	72	103	133	164	194	225	256	286	317	347	14
15	14	45	73	104	134	165	195	226	257	287	318	348	15
16	15	46	74	105	135	166	196	227	258	288	319	349	16
17	16	47	75	106	136	167	197	228	259	289	320	350	17
18	17	48	76	107	137	168	198	229	260	290	321	351	18
19	18	49	77	108	138	169	199	230	261	291	322	352	19
20	19	50	78	109	139	170	200	231	262	292	323	353	20
21	20	51	79	110	140	171	201	232	263	293	324	354	21
22	21	52	80	111	141	172	202	233	264	294	325	355	22
23	22	53	81	112	142	173	203	234	265	295	326	356	23
24	23	54	82	113	143	174	204	235	266	296	327	357	24
25	24	55	83	114	144	175	205	236	267	297	328	358	25
26	25	56	84	115	145	176	206	237	268	298	329	359	26
27	26	57	85	116	146	177	207	238	269	299	330	360	27
28	27	58	86	117	147	178	208	239	270	300	331	361	28
29	28	—	87	118	148	179	209	240	271	301	332	362	29
30	29	—	88	119	149	180	210	241	272	302	333	363	30
31	30	—	89	—	150	—	211	242	—	303	—	364	31

¹ Vezi lămuriri și indicații pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 276.

TABELA PENTRU CALENDARUL MUSULMAN

Anul bisect iulian ¹

Ziua de lună	Ian.	Febr.	Mart.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	Ziua de lună
1	0	31	60	91	121	152	182	213	244	274	305	335	1
2	1	32	61	92	122	153	183	214	245	275	306	336	2
3	2	33	62	93	123	154	184	215	246	276	307	337	3
4	3	34	63	94	124	155	185	216	247	277	308	338	4
5	4	35	64	95	125	156	186	217	248	278	309	339	5
6	5	36	65	96	126	157	187	218	249	279	310	340	6
7	6	37	66	97	127	158	188	219	250	280	311	341	7
8	7	38	67	98	128	159	189	220	251	281	312	342	8
9	8	39	68	99	129	160	190	221	252	282	313	343	9
10	9	40	69	100	130	161	191	222	253	283	314	344	10
11	10	41	70	101	131	162	192	223	254	284	315	345	11
12	11	42	71	102	132	163	193	224	255	285	316	346	12
13	12	43	72	103	133	164	194	225	256	286	317	347	13
14	13	44	73	104	134	165	195	226	257	287	318	348	14
15	14	45	74	105	135	166	196	227	258	288	319	349	15
16	15	46	75	106	136	167	197	228	259	289	320	350	16
17	16	47	76	107	137	168	198	229	260	290	321	351	17
18	17	48	77	108	138	169	199	230	261	291	322	352	18
19	18	49	78	109	139	170	200	231	262	292	323	353	19
20	19	50	79	110	140	171	201	232	263	293	324	354	20
21	20	51	80	111	141	172	202	233	264	294	325	355	21
22	21	52	81	112	142	173	203	234	265	295	326	356	22
23	22	53	82	113	143	174	204	235	266	296	327	357	23
24	23	54	83	114	144	175	205	236	267	297	328	358	24
25	24	55	84	115	145	176	206	237	268	298	329	359	25
26	25	56	85	116	146	177	207	238	269	299	330	360	26
27	26	57	86	117	147	178	208	239	270	300	331	361	27
28	27	58	87	118	148	179	209	240	271	301	332	362	28
29	28	59	88	119	149	180	210	241	272	302	333	363	29
30	29	—	89	120	150	181	211	242	273	303	334	364	30
31	30	—	90	—	151	—	212	243	—	304	—	365	31

¹ Vezi lămuriri și indicații pentru utilizarea acestei table mai jos, p. 275.

TABELA PENTRU CAIENDARUL MUSULMAN

Anul musulman¹

Ziua de lună	Mu- har- rem	Safer	Rebi I	Rebi II	Giu- medi I	Giu- medi II	Regeb	Şaban	Ra- masan	Şeval	Zil- cade	Zil- hidje	Ziua de lună
1	0	30	59	89	118	148	177	207	236	266	295	325	1
2	1	31	60	90	119	149	178	208	237	267	296	326	2
3	2	32	61	91	120	150	179	209	238	268	297	327	3
4	3	33	62	92	121	151	180	210	239	269	298	328	4
5	4	34	63	93	122	152	181	211	240	270	299	329	5
6	5	35	64	94	123	153	182	212	241	271	300	330	6
7	6	36	65	95	124	154	183	213	242	272	301	331	7
8	7	37	66	96	125	155	184	214	243	273	302	332	8
9	8	38	67	97	126	156	185	215	244	274	303	333	9
10	9	39	68	98	127	157	186	216	245	275	304	334	10
11	10	40	69	99	128	158	187	217	246	276	305	335	11
12	11	41	70	100	129	159	188	218	247	277	306	336	12
13	12	42	71	101	130	160	189	219	248	278	307	337	13
14	13	43	72	102	131	161	190	220	249	279	308	338	14
15	14	44	73	103	132	162	191	221	250	280	309	339	15
16	15	45	74	104	133	163	192	222	251	281	310	340	16
17	16	46	75	105	134	164	193	223	252	282	311	341	17
18	17	47	76	106	135	165	194	224	253	283	312	342	18
19	18	48	77	107	136	166	195	225	254	284	313	343	19
20	19	49	78	108	137	167	196	226	255	285	314	344	20
21	20	50	79	109	138	168	197	227	256	286	315	345	21
22	21	51	80	110	139	169	198	228	257	287	316	346	22
23	22	52	81	111	140	170	199	229	258	288	317	347	23
24	23	53	82	112	141	171	200	230	259	289	318	348	24
25	24	54	83	113	142	172	201	231	260	290	319	349	25
26	25	55	84	114	143	173	202	232	261	291	320	350	26
27	26	56	85	115	144	174	203	233	262	292	321	351	27
28	27	57	86	116	145	175	204	234	263	293	322	352	28
29	28	58	87	117	146	176	205	235	264	294	323	353	29
30	29	—	88	—	147	—	206	—	265	—	324	354	30

¹. Vezi lămuriri şi indicaţii pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 275.

**CICLUL DE 532 ANI (Calendarul perpetuu)
și CONCORDANȚA CU ANII HEGIREI¹**

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paști	Ind.	Cr. sol	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei na.	Veleat	Inceputul anului musulman (higiretului)
1	17	7 A	2	1	1	1	14	7	F	1409	6917	812 * mi 16
2	2	23 M	3	2	2	2	25	26	E	1410	6918	813 mi 6
3	22	12 A	4	3	3	3	6	15	D	1411	6919	814 ap 25
4	13	3 A	5	4	5	4	17	4	C, B	1412	6920	815 * ap 13
5	33	23 A	6	5	6	5	28	23	A	1413	6921	816 ap 3
6	18	8 A	7	6	7	6	9	12	G	1414	6922	817 * ma 23
7	10	31 M	8	7	1	7	20	1	F	1415	6923	818 ma 13
8	29	19 A	9	8	3	8	1	20	E, D	1416	6924	819 ma 1
9	21	11 A	10	9	4	9	12	9	C	1417	6925	820 * fe 18
10	6	27 M	11	10	5	10	23	28	B	1418	6926	821 fe 8
11	26	16 A	12	11	6	11	4	17	A	1419	6927	822 ia 28
12	17	7 A	13	12	1	12	15	6	G, F	1420	6928	823 * ia 17
13	2	23 M	14	13	2	13	26	25	E	1421	6929	824 ia 6
14	22	12 A	15	14	3	14	7	14	D	1422	6930	825 de 26
15	14	4 A	1	15	4	15	18	3	C	1423	6931	826 * de 15
16	33	23 A	2	16	6	16	29	22	B, A	1424	6932	827 de 5
17	18	8 A	3	17	7	17	11	10	G	1425	6933	828 * no 23
18	10	31 M	4	18	1	18	22	29	F	1426	6934	829 no 13
19	30	20 A	5	19	2	19	3	18	E	1427	6935	830 no 2
20	14	4 A	6	20	4	1	14	7	D, C	1428	6936	831 * oc 22
21	6	27 M	7	21	5	2	25	26	B	1429	6937	832 oc 11
22	26	16 A	8	22	6	3	6	15	A	1430	6938	833 se 30
23	11	1 A	9	23	7	4	17	4	G	1431	6939	834 * se 19
24	30	20 A	10	24	2	5	28	23	F, E	1432	6940	835 se 9
25	22	12 A	11	25	3	6	9	12	D	1433	6941	836 * au 28
26	7	28 M	12	26	4	7	20	1	C	1434	6942	837 au 18
27	27	17 A	13	27	5	8	1	20	B	1435	6943	838 au 7
28	18	8 A	14	28	7	9	12	9	A, G	1436	6944	839 * il 27
												840 il 16

¹ Vezi lămuriri și indicații pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 276. Anii musulmani cu asterisc sînt bisecți, dar n-au legătură cu anii bisecți iuliani.

An cie. pasc.	Cif. pasc.	Paști	Ind.	Cr. sol	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Vealeat	Inceputul anului musulman (higiretului)
29	10	31 M	15	1	1	10	23	28	F	1437	6945	841 il 5
30	23	13 A	1	2	2	11	4	17	E	1438	6946	842* in 24
31	15	5 A	2	3	3	12	15	6	D	1439	6947	843 in 14
32	6	27 M	3	4	5	13	26	25	C, B	1440	6948	844 in 2
33	26	16 A	4	5	6	14	7	14	A	1441	6949	845* mi 22
34	11	1 A	5	6	7	15	18	3	G	1442	6950	846 mi 12
35	31	21 A	6	7	1	16	29	22	F	1443	6951	847* mi 1
36	22	12 A	7	8	3	17	11	10	E, D	1444	6952	848 ap 20
37	7	28 M	8	9	4	18	22	29	C	1445	6953	849 ap 9
38	27	17 A	9	10	5	19	3	18	B	1446	6954	850* ma 29
39	19	9 A	10	11	6	1	14	7	A	1447	6955	851 ma 19
40	3	24 M	11	12	1	2	25	26	G, F	1448	6956	852 ma 7
41	23	13 A	12	13	2	3	6	15	E	1449	6957	853* fe 24
42	15	5 A	13	14	3	4	17	4	D	1450	6958	854 fe 14
43	35	25 A	14	15	4	5	28	23	C	1451	6959	855 fe 3
44	19	9 A	15	16	6	6	9	12	B, A	1452	6960	856* ia 23
45	11	1 A	1	17	7	7	20	1	G	1453	6961	857 ia 12
46	31	21 A	2	18	1	8	1	20	F	1454	6962	858* ia 1
47	16	6 A	3	19	2	9	12	9	E	1455	6963	859 de 22
48	7	28 M	4	20	4	10	23	28	D, C	1456	6964	860 de 11
49	27	17 A	5	21	5	11	4	17	B	1457	6965	861* no 29
50	12	2 A	6	22	6	12	15	6	A	1458	6966	862 no 19
51	4	25 M	7	23	7	13	26	25	G	1459	6967	863 no 8
52	23	13 A	8	24	2	14	7	14	F, E	1460	6968	864* oc 28
53	15	5 A	9	25	3	15	18	3	D	1461	6969	865 oc 17
54	28	18 A	10	26	4	16	29	22	C	1462	6970	866* oc 6
55	20	10 A	11	27	5	17	11	10	B	1463	6971	867 se 26
56	11	1 A	12	28	7	18	22	29	A, G	1464	6972	868 se 15
57	24	14 A	13	1	1	19	3	18	F	1465	6973	869* se 3
58	16	6 A	14	2	2	1	14	7	E	1466	6974	870 au 24
59	8	29 M	15	3	3	2	25	26	D	1467	6975	871 au 13
60	27	17 A	1	4	5	3	6	15	C, B	1468	6976	872* au 2
61	12	2 A	2	5	6	4	17	4	A	1469	6977	873 il 22
62	31	22 A	3	6	7	5	28	23	G	1470	6978	874 il 11
63	24	14 A	4	7	1	6	9	12	F	1471	6979	875* in 30
64	8	29 M	5	8	3	7	20	1	E, D	1472	6980	876 in 20
												877* in 8

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paști	Ind.	Cr. sol	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Inceputul anului musulman (higiretului)
65	28	18 A	6	9	4	8	1	20	C	1473	6981	878 mi 29
66	20	10 A	7	10	5	9	12	9	B	1474	6982	879 mi 18
67	5	26 M	8	11	6	10	23	28	A	1475	6983	880 mi 7
68	24	14 A	9	12	1	11	4	17	G, F	1476	6984	881 ap 26
69	16	6 A	10	13	2	12	15	6	E	1477	6985	882 ap 15
70	1	22 M	11	14	3	13	26	25	D	1478	6986	883* ap 4
71	21	11 A	12	15	4	14	7	14	C	1479	6987	884 ma 25
72	12	2 A	13	16	6	15	18	3	B, A	1480	6988	885 ma 13
73	32	22 A	14	17	7	16	29	22	G	1481	6989	886* ma 2
74	17	7 A	15	18	1	17	11	10	F	1482	6990	887 fe 20
75	9	30 M	1	19	2	18	22	29	E	1483	6991	888* fe 9
76	28	18 A	2	20	4	19	3	18	D, C	1484	6992	889 ia 30
77	13	3 A	3	21	5	1	14	7	B	1485	6993	890 ia 18
78	5	26 M	4	22	6	2	25	26	A	1486	6994	891 ia 7
												892 de 28
79	25	15 A	5	23	7	3	6	15	G	1487	6995	893 de 17
80	16	6 A	6	24	2	4	17	4	F, E	1488	6996	894* de 5
81	29	19 A	7	25	3	5	28	23	D	1489	6997	895 no 25
82	21	11 A	8	26	4	6	9	12	C	1490	6998	896* no 14
83	13	3 A	9	27	5	7	20	1	B	1491	6999	897 no 4
84	32	22 A	10	28	7	8	1	20	A, G	1492	7000	898 oc 23
85	17	7 A	11	1	1	9	12	9	F	1493	7001	899* oc 12
86	9	30 M	12	2	2	10	23	28	E	1494	7002	900 oc 2
87	29	19 A	13	3	3	11	4	17	D	1495	7003	901 se 21
88	13	3 A	14	4	5	12	15	6	C, B	1496	7004	902* se 9
89	5	26 M	15	5	6	13	26	25	A	1497	7005	903 au 30
90	25	15 A	1	6	7	14	7	14	G	1498	7006	904 au 19
91	10	31 M	2	7	1	15	18	3	F	1499	7007	905* au 8
92	29	19 A	3	8	3	16	29	22	E, D	1500	7008	906 il 28
93	21	11 A	4	9	4	17	11	10	C	1501	7009	907* il 17
94	6	27 M	5	10	5	18	22	29	B	1502	7010	908 il 7
95	26	16 A	6	11	6	19	3	18	A	1503	7011	909 in 26
96	17	7 A	7	12	1	1	14	7	G, F	1504	7012	910* in 14
97	2	23 M	8	13	2	2	25	26	E	1505	7013	911 in 4
98	22	12 A	9	14	3	3	6	15	D	1506	7014	912 mi 24
99	14	4 A	10	15	4	4	17	4	C	1507	7015	913* mi 13
100	33	23 A	11	16	6	5	28	23	B, A	1508	7016	914 mi 2

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paști	Ind.	Cr. sol	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Inceputul anului musulman (higiretului)
101	18	8 A	12	17	7	6	9	12	G	1509	7017	915 ap 21
102	10	31 M	13	18	1	7	20	1	F	1510	7018	916* ap 10
103	30	20 A	14	19	2	8	1	20	E	1511	7019	917 ma 31
104	21	11 A	15	20	4	9	12	9	B, C	1512	7020	918* ma 19
105	6	27 M	1	21	5	10	23	28	B	1513	7021	919 ma 9
106	26	16 A	2	22	6	11	4	17	A	1514	7022	920 fe 26
107	18	8 A	3	23	7	12	15	6	G	1515	7023	921* fe 15
108	2	23 M	4	24	2	13	26	25	F, E	1516	7024	922 fe 5
109	22	12 A	5	25	3	14	7	14	D	1517	7025	923 ia 24
110	14	4 A	6	26	4	15	18	3	C	1518	7026	924* ia 13
111	34	24 A	7	27	5	16	20	22	B	1519	7027	925 ia 3
112	18	8 A	8	28	7	17	11	10	A, G	1520	7028	926* de 23 927 de 12
113	10	31 M	9	1	1	18	22	29	F	1521	7029	928 de 1
114	30	20 A	10	2	2	19	3	18	E	1522	7030	929* no 20
115	15	5 A	11	3	3	1	14	7	D	1523	7031	930 no 10
116	6	27 M	12	4	5	2	25	26	C, B	1524	7032	931 oc 29
117	26	16 A	13	5	6	3	6	15	A	1525	7033	932* oc 18
118	11	1 A	14	6	7	4	17	4	G	1526	7034	933 oc 8
119	31	21 A	15	7	1	5	28	23	F	1527	7035	934 se 27
120	22	12 A	1	8	3	6	9	12	F, D	1528	7036	935* se 15
121	7	28 M	2	9	4	7	20	1	C	1529	7037	936 se 5
122	27	17 A	3	10	5	8	1	20	B	1530	7038	937* au 25
123	19	9 A	4	11	6	9	12	9	A	1531	7039	938 au 15
124	10	31 M	5	12	1	10	23	28	G, F	1532	7040	939 au 3
125	23	13 A	6	13	2	11	4	17	E	1533	7041	940* il 23
126	15	5 A	7	14	3	12	15	6	D	1534	7042	941 il 13
127	7	28 M	8	15	4	13	26	25	C	1535	7043	942 il 2
128	26	16 A	9	16	6	14	7	14	B, A	1536	7044	943* in 20
129	11	1 A	10	17	7	15	18	3	G	1537	7045	944 in 10
130	31	21 A	11	18	1	16	29	22	F	1538	7046	945 mi 30
131	16	6 A	12	19	2	17	11	10	E	1539	7047	946* mi 19
132	7	28 M	13	20	4	18	22	29	D, C	1540	7048	947 mi 8
133	27	17 A	14	21	5	19	3	18	B	1541	7049	948* ap 27
134	19	9 A	15	22	6	1	14	7	A	1542	7050	949 ap 17
135	4	25 M	1	23	7	2	25	26	G	1543	7051	950 ap 6
136	23	13 A	2	24	2	3	6	15	F, E	1544	7052	951* ma 25

An cie. pasc.	Cif. pasc.	Paști	Ind.	Cr. sol.	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Inceputul anului musulman (higiretului)
137	15	5 A	3	25	3	4	17	4	D	1545	7053	952 ma 15
138	35	25 A	4	26	4	5	28	23	C	1546	7054	953 ma 4
139	20	10 A	5	27	5	6	9	12	B	1547	7055	954* fe 21
140	11	1 A	6	28	7	7	20	1	A, G	1548	7056	955 fe 11
141	31	21 A	7	1	1	8	1	20	F	1549	7057	956* ia 30
142	16	6 A	8	2	2	9	12	9	E	1550	7058	957 ia 20
143	8	29 M	9	3	3	10	23	28	D	1551	7059	959 ia 9
144	27	17 A	10	4	5	11	4	17	C, B	1552	7060	958* de 29 960 de 18
145	12	2 A	11	5	6	12	15	6	A	1553	7061	961 de 7
146	4	25 M	12	6	7	13	26	25	G	1554	7062	962* no 26
147	24	14 A	13	7	1	14	7	14	F	1555	7063	963 no 18
148	15	5 A	14	8	3	15	18	3	E, D	1556	7064	964 no 5
149	28	18 A	15	9	4	16	29	22	C	1557	7065	965 oc 24
150	20	10 A	1	10	5	17	11	10	B	1558	7066	966 oc 14
151	5	26 M	2	11	6	18	22	29	A	1559	7067	967* oc 3
152	14	14 A	3	12	1	19	3	18	G, F	1560	7068	968 se 22
153	16	6 A	4	13	2	1	14	7	E	1561	7069	969 se 11
154	8	29 M	5	14	3	2	25	26	D	1562	7070	970 au 31
155	21	11 A	6	15	4	3	6	15	C	1563	7071	971 au 21
156	12	2 A	7	16	6	4	17	4	B, A	1564	7072	972 au 9
157	32	22 A	8	17	7	5	28	23	G	1565	7073	973* il 29
158	24	14 A	9	18	1	6	9	12	F	1566	7074	974 il 19
159	9	30 M	10	19	2	7	20	1	E	1567	7075	975 il 8
160	28	18 A	11	20	4	8	1	20	D, C	1568	7076	976* in 26
161	20	10 A	12	21	5	9	12	9	B	1569	7077	977 in 16
162	5	26 M	13	22	6	10	23	28	A	1570	7078	978* in 5
163	25	15 A	14	23	7	11	4	17	G	1571	7079	979 mi 26
164	16	6 A	15	24	2	12	15	6	F, E	1572	7080	980 mi 14
165	1	22 M	1	25	3	13	26	25	D	1573	7081	981* mi 3
166	21	11 A	2	26	4	14	7	14	C	1574	7082	982 ap 23
167	13	3 A	3	27	5	15	18	3	B	1575	7083	983 ap 12
168	32	22 A	4	28	7	16	29	22	A, G	1576	7084	984* ma 31
169	17	7 A	5	1	1	17	11	10	F	1577	7085	985 ma 21
170	9	30 M	6	2	2	18	22	29	E	1578	7086	986* ma 10
171	29	19 A	7	3	3	19	3	18	D	1579	7087	987 fe 28
172	13	3 A	8	4	5	1	14	7	C, B	1580	7088	988 fe 17

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paști	Ind.	Cr. sol	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul. erei ns.	Veleat	Începutul anului musulman (higiretului)
173	5	26 M	9	5	6	2	25	6	A	1581	7089	989*fe 5
174	25	15 A	10	6	7	3	6	15	G	1582	7090	990 ia 26
175	10	31 M	11	7	1	4	17	4	F	1583	7091	991 ia 25
176	29	19 A	12	8	3	5	28	23	E, D	1584	7092	992*ia 14
177	21	11 A	13	9	4	6	9	12	C	1585	7093	993 ia 3
178	13	3 A	14	10	5	7	20	1	B	1586	7094	994 de 23
179	26	16 A	15	11	6	8	1	20	A	1587	7095	995*de 12
180	17	7 A	1	12	1	9	12	9	G, F	1588	7096	996 de 21
												997*no 20
181	9	30 M	2	13	2	10	23	28	E	1589	7097	998 no 10
182	29	19 A	3	14	3	11	4	17	D	1590	7098	999 oc 30
183	14	4 A	4	15	4	12	15	6	C	1591	7099	1000*oc 19
184	5	26 M	5	16	6	13	26	25	B, A	1592	7100	1001 oc 8
185	25	15 A	6	17	7	14	7	14	G	1593	7101	1002 se 27
186	10	31 M	7	18	1	15	18	3	F	1594	7102	1003*se 16
187	30	20 A	8	19	2	16	29	22	E	1595	7103	1004 se 6
188	21	11 A	9	20	4	17	11	10	D, C	1596	7104	1005 au 25
189	6	27 M	10	21	5	18	22	29	B	1597	7105	1006*au 14
190	26	16 A	11	22	6	19	3	18	A	1598	7106	1007 au 4
191	18	8 A	12	23	7	1	14	7	G	1599	7107	1008*il 24
192	2	23 M	13	24	2	2	25	26	F, E	1600	7108	1009 il 13
193	22	12 A	14	25	3	3	6	15	D	1601	7109	1010 il 2
194	14	4 A	15	26	4	4	17	4	C	1602	7110	1011*in 21
195	34	24 A	1	27	5	5	28	23	B	1603	7111	1012 in 11
196	18	8 A	2	28	7	6	9	12	A, G	1604	7112	1013 mi 30
197	10	31 M	3	1	1	7	20	1	F	1605	7113	1014*mi 19
198	30	20 A	4	2	2	8	1	20	E	1606	7114	1015 mi 9
199	15	5 A	5	3	3	9	12	9	D	1607	7115	1016*ap 28
200	6	27 M	6	4	5	10	23	28	C, B	1608	7116	1017 ap 17
201	26	16 A	7	5	6	11	4	17	A	1609	7117	1018 ap 6
202	18	8 A	8	6	7	12	15	6	G	1610	7118	1019*ma 26
203	3	24 M	9	7	1	13	26	25	F	1611	7119	1020 ma 16
204	22	12 A	10	8	3	14	7	14	E, D	1612	7120	1021 ma 4
205	14	4 A	11	9	4	15	18	3	C	1613	7121	1022*fe 21
206	34	24 A	12	10	5	16	29	22	B	1614	7122	1023 fe 11
207	19	9 A	13	11	6	17	11	10	A	1615	7123	1024 ia 31
208	10	31 M	14	12	1	18	22	29	G, F	1616	7124	1025*ia 20

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paști	Ind.	Cr. sol	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Inceputul anului musulman (higiretului)
209	30	20 A	15	13	2	19	3	18	E	1617	7125	1026 ia 9
210	15	5 A	1	14	3	1	14	7	D	1618	7126	1027*de 29
211	7	28 M	2	15	4	2	25	26	C	1619	7127	1028 de 19
212	26	16 A	3	16	6	3	6	15	B, A	1620	7128	1029 de 8
												1030*no 26
213	11	1 A	4	17	7	4	17	4	G	1621	7129	1031 no 16
214	31	21 A	5	18	1	5	28	23	F	1622	7130	1032 no 5
215	23	13 A	6	19	2	6	9	12	E	1623	7131	1033*oc 25
216	7	28 M	7	20	4	7	20	1	D, C	1624	7132	1034 oc 14
217	27	17 A	8	21	5	8	1	20	B	1625	7133	1035 oc 3
218	19	9 A	9	22	6	9	12	9	A	1626	7134	1036*se 22
219	4	25 M	10	23	7	10	23	28	G	1627	7135	1037 se 12
220	23	13 A	11	24	2	11	4	17	F, E	1628	7136	1038*au 31
221	15	5 A	12	25	3	12	15	6	D	1629	7137	1039 au 21
222	7	28 M	13	26	4	13	26	25	C	1630	7138	1040 au 10
223	20	10 A	14	27	5	14	7	14	B	1631	7139	1041*il 30
224	11	1 A	15	28	7	15	18	3	A, G	1632	7140	1042 il 19
225	31	21 A	1	1	1	16	29	22	F	1633	7141	1043 il 8
226	16	6 A	2	2	2	17	11	10	E	1634	7142	1044*in 27
227	8	29 M	3	3	3	18	22	29	D	1635	7143	1045 in 17
228	27	17 A	4	4	5	19	3	18	C, B	1636	7144	1046*in 5
229	19	9 A	5	5	6	1	14	7	A	1637	7145	1047 mi 26
230	4	25 M	6	6	7	2	25	26	G	1638	7146	1048 mi 15
231	24	14 A	7	7	1	3	6	15	F	1639	7147	1049*mi 4
232	15	5 A	8	8	3	4	17	4	E, D	1640	7148	1050 ap 23
233	35	25 A	9	9	4	5	28	23	C	1641	7149	1051 ap 12
234	20	10 A	10	10	5	6	9	12	B	1642	7150	1052*ap 1
235	12	2 A	11	11	6	7	20	1	A	1643	7151	1053 ma 22
236	31	21 A	12	12	1	8	1	20	G, F	1644	7152	1054 ma 10
237	16	6 A	13	13	2	9	12	9	E	1645	7153	1055*fe 27
238	8	29 M	14	14	3	10	23	28	D	1646	7154	1056 fe 17
239	28	18 A	15	15	4	11	4	17	C	1647	7155	1057*fe 6
240	12	2 A	1	16	6	12	15	6	B, A	1648	7156	1058 ia 27
241	4	25 M	2	17	7	13	26	25	G	1649	7157	1059 ia 15
242	24	14 A	3	18	1	14	7	14	F	1650	7158	1060*ia 4
												1061 de 25
243	9	30 M	4	19	2	15	18	3	E	1651	7159	1062 de 14
244	28	18 A	5	20	4	16	29	22	D, C	1652	7160	1063*de 2

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paști	Ind.	Cr. sol.	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Începutul anului musulman (higiretului)
245	20	10 A	6	21	5	17	11	10	B	1653	7161	1064 no 22
246	5	26 M	7	22	6	18	22	29	A	1654	7162	1065 no 11
247	25	15 A	8	23	7	19	3	18	G	1655	7163	1066*oc 31
248	16	6 A	9	24	2	1	14	7	F, E	1656	7164	1067 oc 20
249	8	29 M	10	25	3	2	25	26	D	1657	7165	1068*oc 9
250	21	11 A	11	26	4	3	6	15	C	1658	7166	1069 se 29
251	13	3 A	12	27	5	4	17	4	B	1659	7167	1070 se 18
252	32	22 A	13	28	7	5	28	23	A, G	1660	7168	1071*se 6
253	24	14 A	14	1	1	6	9	12	F	1661	7169	1072 au 27
254	9	30 M	15	2	2	7	20	1	E	1662	7170	1073 au 16
255	29	19 A	1	3	3	8	1	20	D	1663	7171	1074*au 5
256	20	10 A	2	4	5	9	12	9	C, B	1664	7172	1075 il 25
257	5	26 M	3	5	6	10	23	28	A	1665	7173	1076*il 14
258	25	15 A	4	6	7	11	4	17	G	1666	7174	1077 il 4
259	17	7 A	5	7	1	12	15	6	F	1667	7175	1078 in 23
260	1	22 M	6	8	3	13	26	25	E, D	1668	7176	1079*in 11
261	21	11 A	7	9	4	14	7	14	C	1669	7177	1080 in 1
262	13	3 A	8	10	5	15	18	3	B	1670	7178	1081 mi 21
263	33	23 A	9	11	6	16	29	22	A	1671	7179	1082*mi 10
264	17	7 A	10	12	1	17	11	10	G, F	1672	7180	1083 ap 29
265	9	30 M	11	13	2	18	22	29	E	1673	7181	1084 ap 18
266	29	19 A	12	14	3	19	3	18	D	1674	7182	1085*ap 7
267	14	4 A	13	15	4	1	14	7	C	1675	7183	1086 ma 28
268	5	26 M	14	16	6	2	25	26	B, A	1676	7184	1087*ma 16
269	25	15 A	15	17	7	3	6	15	G	1677	7185	1088 ma 6
270	10	31 M	1	18	1	4	17	4	F	1678	7186	1089 fe 23
271	30	20 A	2	19	2	5	28	23	E	1679	7187	1090*fe 12
272	21	11 A	3	20	4	6	9	12	D, C	1680	7188	1091 fe 2
273	13	3 A	4	21	5	7	20	1	B	1681	7189	1092 ia 21
274	26	16 A	5	22	6	8	1	20	A	1682	7190	1093*ia 10
												1094 de 31
275	18	8 A	6	23	7	9	12	9	G	1683	7191	1095 de 20
276	9	30 M	7	24	2	10	23	28	F, E	1684	7192	1096*de 8
277	29	19 A	8	25	3	11	4	17	D	1685	7193	1097 no 28
278	14	4 A	9	26	4	12	15	6	C	1686	7194	1098*no 17
279	6	27 M	10	27	5	13	26	25	B	1687	7195	1099 no 7
280	25	15 A	11	28	7	14	7	14	A, G	1688	7196	1100 oc 26

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paști	Ind.	Cr. sol.	M. an.	Cr. jun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Inceputul anului - musulman (higiretului)
281	10	31 M	12	1	1	15	18	3	F	1689	7197	1101*oc 15
282	30	20 A	13	2	2	16	29	22	E	1690	7198	1102 oc 5
283	22	12 A	14	3	3	17	11	10	D	1691	7199	1103 se 24
284	6	27 M	15	4	5	18	22	29	C, B	1692	7200	1104*se 12
285	26	16 A	1	5	6	19	3	18	A	1693	7201	1105 se 2
286	18	8 A	2	6	7	1	14	7	G	1694	7202	1106*au 22
287	3	24 M	3	7	1	2	25	26	F	1695	7203	1107 au 12
288	22	12 A	4	8	3	3	6	15	E, D	1696	7204	1108 il 31
289	14	4 A	5	9	4	4	17	4	C	1697	7205	1109*il 20
290	34	24 A	6	10	5	5	28	23	B	1698	7206	1110 il 10
291	19	9 A	7	11	6	6	9	12	A	1699	7207	1111 in 29
292	10	31 M	8	12	1	7	20	1	G, F	1700	7208	1112*in 18
293	30	20 A	9	13	2	8	1	20	E	1701	7209	1113 in 8
294	15	5 A	10	14	3	9	12	9	D	1702	7210	1114 mi 28
295	7	28 M	11	15	4	10	23	28	C	1703	7211	1115*mi 17
296	26	16 A	12	16	6	11	4	17	B, A	1704	7212	1116 mi 6
297	18	8 A	13	17	7	12	15	6	G	1705	7213	1117*ap 25
298	3	24 M	14	18	1	13	26	25	F	1706	7214	1118 ap 15
299	23	13 A	15	19	2	14	7	14	E	1707	7215	1119 ap 4
300	14	4 A	1	20	4	15	18	3	D, C	1708	7216	1120*ma 23
301	34	24 A	2	21	5	16	29	22	B	1709	7217	1121 ma 13
302	19	9 A	3	22	6	17	11	10	A	1710	7218	1122 ma 2
303	11	1 A	4	23	7	18	22	29	G	1711	7219	1123*fe 19
304	30	20 A	5	24	2	19	3	18	F, E	1712	7220	1124 fe 9
305	15	5 A	6	25	3	1	14	7	D	1713	7221	1125 ia 28
306	7	28 M	7	26	4	2	25	26	C	1714	7222	1126*ia 17
307	27	17 A	8	27	5	3	6	15	B	1715	7223	1127 ia 7
308	11	1 A	9	28	7	4	17	4	A, G	1716	7224	1128*de 27
309	31	21 A	10	1	1	5	28	23	F	1717	7225	1129 de 16
310	23	13 A	11	2	2	6	9	12	E	1718	7226	1130 de 5
311	8	29 M	12	3	3	7	20	1	D	1719	7227	1131*no 24
312	27	17 A	13	4	5	8	1	20	C, B	1720	7228	1132 no 14
313	19	9 A	14	5	6	9	12	9	A	1721	7229	1133 no 2
314	4	25 M	15	6	7	10	23	28	G	1722	7230	1134*oc 22
315	24	14 A	1	7	1	11	4	17	F	1723	7231	1135 oc 12
316	15	5 A	2	8	3	12	15	6	E, D	1724	7232	1136*oc 1
												1137 se 20

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paști	Ind.	Cr. sol.	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Inceputul anului musulman (higiretului)
317	7	28 M	3	9	4	13	26	25	C	1725	7233	1138 se 9
318	20	10 A	4	10	5	14	7	14	B	1726	7234	1139*au 29
319	12	2 A	5	11	6	15	18	3	A	1727	7235	1140 au 19
320	31	21 A	6	12	1	16	29	22	G, F	1728	7236	1141 au 7
321	16	6 A	7	13	2	17	11	10	E	1729	7237	1142*il 27
322	8	29 M	8	14	3	18	22	29	D	1730	7238	1143 il 17
323	28	18 A	9	15	4	19	3	18	C	1731	7239	1144 il 6
324	19	9 A	10	16	6	1	14	7	B, A	1732	7240	1145*in 24
325	4	25 M	11	17	7	2	25	26	G	1733	7241	1146 in 14
326	24	14 A	12	18	1	3	6	15	F	1734	7242	1147*in 3
327	16	6 A	13	19	2	4	17	4	E	1735	7243	1148 mi 24
328	35	25 A	14	20	4	5	28	23	D, C	1736	7244	1149 mi 12
329	20	10 A	15	21	5	6	9	12	B	1737	7245	1150*mi 1
330	12	2 A	1	22	6	7	20	1	A	1738	7246	1151 ap 21
331	32	22 A	2	23	7	8	1	20	G	1739	7247	1152 ap 10
332	16	6 A	3	24	2	9	12	9	F, E	1740	7248	1153*ma 29
333	8	29 M	4	25	3	10	23	28	D	1741	7249	1154 ma 19
334	28	18 A	5	26	4	11	4	17	C	1742	7250	1155 ma 8
335	13	3 A	6	27	5	12	15	6	B	1743	7251	1156*fe 25
336	4	25 M	7	28	7	13	26	25	A, G	1744	7252	1157 fe 15
337	24	14 A	8	1	1	14	7	14	F	1745	7253	1158*fe 3
338	9	30 M	9	2	2	15	18	3	E	1746	7254	1159 ia 24
339	29	19 A	10	3	3	16	29	22	D	1747	7255	1160 ia 13
340	20	10 A	11	4	5	17	11	10	C, B	1748	7256	1161*ia 2 1162 de 22
341	5	26 M	12	5	6	18	22	29	A	1749	7257	1163 de 11
342	25	15 A	13	6	7	19	3	18	G	1750	7258	1164*no 30
343	17	7 A	14	7	1	1	14	7	F	1751	7259	1165 no 20
344	8	29 M	15	8	3	2	25	26	E, D	1752	7260	1166*no 8
345	21	11 A	1	9	4	3	6	15	C	1753	7261	1167 oc 29
346	13	3 A	2	10	5	4	17	4	B	1754	7262	1168 oc 18
347	33	23 A	3	11	6	5	28	23	A	1755	7263	1169*oc 7
348	24	14 A	4	12	1	6	9	12	G, F	1756	7264	1170 se 26
349	9	30 M	5	13	2	7	20	1	E	1757	7265	1171 se 15
350	29	19 A	6	14	3	8	1	20	D	1758	7266	1172*se 4
351	21	11 A	7	15	4	9	12	9	C	1759	7267	1173 au 25
352	5	26 M	8	16	6	10	23	28	B, A	1760	7268	1174 au 13

An. cic. pasc.	Cif. pasc	Paști	Ind.	Cr. sol	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Inceputul anului musulman (higiretului)
353	25	15 A	9	17	7	11	4	17	G	1761	7269	1175*au 2
354	17	7 A	10	18	1	12	15	6	F	1762	7270	1176 il 23
355	2	23 M	11	19	2	13	26	25	E	1763	7271	1177*il 12
356	21	11 A	12	20	4	14	7	14	D, C	1764	7272	1178 il 1
357	13	3 A	13	21	5	15	18	3	B	1765	7273	1179 in 20
358	33	23 A	14	22	6	16	29	22	A	1766	7274	1180*in 9
359	18	8 A	15	23	7	17	11	10	G	1767	7275	1181 mi 30
360	9	30 M	1	24	2	18	22	29	F, E	1768	7276	1182 mi 18
361	29	19 A	2	25	3	19	3	18	D	1769	7277	1183*mi 7
362	14	4 A	3	26	4	1	14	7	C	1770	7278	1184 ap 27
363	6	27 M	4	27	5	2	25	26	B	1771	7279	1185 ap 16
364	25	15 A	5	28	7	3	6	15	A, G	1772	7280	1186*ap 4
365	10	31 M	6	1	1	4	17	4	F	1773	7281	1187 ma 25
366	30	20 A	7	2	2	5	28	23	E	1774	7282	1188*ma 14
367	22	12 A	8	3	3	6	9	12	D	1775	7283	1189 ma 4
368	13	3 A	9	4	5	7	20	1	C, B	1776	7284	1190 fe 21
369	26	16 A	10	5	6	8	1	20	F	1777	7285	1191*fe 9
370	18	8 A	11	6	7	9	12	9	A	1778	7286	1192 ia 30
371	10	31 M	12	7	1	10	23	28	G	1779	7287	1193 ia 19
372	29	19 A	13	8	3	11	4	17	E, D	1780	7288	1194*ia 8 1195 de 28
373	14	4 A	14	9	4	12	15	6	C	1781	7289	1196*de 17
374	6	27 M	15	10	5	13	26	25	B	1782	7290	1197 de 7
375	26	16 A	1	11	6	14	7	14	A	1783	7291	1198 no 26
376	10	31 M	2	12	1	15	18	3	G, F	1784	7292	1199*no 14
377	30	20 A	3	13	2	16	29	22	E	1785	7293	1200 no 4
378	22	12 A	4	14	3	17	11	10	D	1786	7294	1201 oc 24
379	7	28 M	5	15	4	18	22	29	C	1787	7295	1202*oc 13
380	26	16 A	6	16	6	19	3	18	B, A	1788	7296	1203 oc 2
381	18	8 A	7	17	7	1	14	7	G	1789	7297	1204 se 21
382	3	24 M	8	18	1	2	25	26	F	1790	7298	1205*se 10
383	23	13 A	9	19	2	3	6	15	E	1791	7299	1206 au 31
384	14	4 A	10	20	4	4	17	4	D, C	1792	7300	1207*au 19
385	34	24 A	11	21	5	5	28	23	B	1793	7301	1208 au 9
386	19	9 A	12	22	6	6	9	12	A	1794	7302	1209 il 29
387	11	1 A	13	23	7	7	20	1	G	1795	7303	1210*il 18
388	30	20 A	14	24	2	8	1	20	F, E	1796	7304	1211 il 7

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paști	Ind.	Cr. sol.	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Inceputul anului musulman (higiretului)
389	15	5 A	15	25	3	9	12	9	D	1797	7305	1212 in 26
390	7	28 M	1	26	4	10	23	28	C	1798	7306	1213*in 15
391	27	17 A	2	27	5	11	4	17	B	1799	7307	1214 in 5
392	18	8 A	3	28	7	12	15	6	A, G	1800	7308	1215 mi 25
393	3	24 M	4	1	1	13	26	25	F	1801	7309	1216*mi 14
394	23	13 A	5	2	2	14	7	14	E	1802	7310	1217 mi 4
395	15	5 A	6	3	3	15	18	3	D	1803	7311	1218*ap 23
396	34	24 A	7	4	5	16	29	22	C, B	1804	7312	1219 ap 12
397	19	9 A	8	5	6	17	11	10	A	1805	7313	1220 ap 1
398	11	1 A	9	6	7	18	22	29	G	1806	7314	1221*ma 21
399	24	14 A	10	7	1	19	3	18	F	1807	7315	1222 ma 11
400	15	5 A	11	8	3	1	14	7	E, D	1808	7316	1223 fe 28
401	7	28 M	12	9	4	2	25	26	C	1809	7317	1224*fe 16
402	27	17 A	13	10	5	3	6	15	B	1810	7318	1225 fe 6
403	12	2 A	14	11	6	4	17	4	A	1811	7319	1226*ia 26
404	31	21 A	15	12	1	5	28	23	G, F	1812	7320	1227 ia 16
405	23	13 A	1	13	2	6	9	12	E	1813	7321	1228 ia 4
406	8	29 M	2	14	3	7	20	1	D	1814	7322	1229*de 24
407	28	18 A	3	15	4	8	1	20	C	1815	7323	1230 de 14
408	19	9 A	4	16	6	9	12	9	B, A	1816	7324	1231 de 3
409	4	25 M	5	17	7	10	23	28	G	1817	7325	1232*no 21
410	24	14 A	6	18	1	11	4	17	F	1818	7326	1233 no 11
411	16	6 A	7	19	2	12	15	6	E	1819	7327	1234 oc 31
412	7	28 M	8	20	4	13	26	25	D, C	1820	7328	1235*oc 20
413	20	10 A	9	21	5	14	7	14	B	1821	7329	1236 oc 9
414	12	2 A	10	22	6	15	18	3	A	1822	7330	1237*se 28
415	32	22 A	11	23	7	16	29	22	G	1823	7331	1238 se 18
416	16	6 A	12	24	2	17	11	10	F, E	1824	7332	1239 se 7
417	8	29 M	13	25	3	18	22	29	D	1825	7333	1240*au 26
418	28	18 A	14	26	4	19	3	18	C	1826	7334	1241 au 16
419	13	3 A	15	27	5	1	14	7	B	1827	7335	1242 au 5
420	4	25 M	1	28	7	2	25	26	A, G	1828	7336	1243*il 25
421	24	14 A	2	1	1	3	6	15	F	1829	7337	1244 il 12
422	16	6 A	3	2	2	4	17	4	E	1830	7338	1245 il 3
423	29	19 A	4	3	3	5	28	23	D	1831	7339	1246*in 22
424	20	10 A	5	4	5	6	9	12	C, B	1832	7340	1247 in 12
												1248*mi 31

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paști	Ind.	Cr. sol.	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Inceputul anului musulman (higiretului)
425	12	2 A	6	5	6	7	20	1	A	1833	7341	1249 mi 21
426	32	22 A	7	6	7	8	1	20	G	1834	7342	1250 mi 10
427	17	7 A	8	7	1	9	12	9	F	1835	7343	1251*ap 29
428	8	29 M	9	8	3	10	23	28	E, D	1836	7344	1252 ap 18
429	28	18 A	10	9	4	11	4	17	C	1837	7345	1253 ap 7
430	13	3 A	11	10	5	12	15	6	B	1838	7346	1254*ma 27
431	5	26 M	12	11	6	13	26	25	A	1839	7347	1255 ma 17
432	24	14 A	13	12	1	14	7	14	G, F	1840	7348	1256*ma 5
433	9	30 M	14	13	2	15	18	3	E	1841	7349	1257 fe 23
434	29	19 A	15	14	3	16	29	22	D	1842	7350	1258 fe 12
435	21	11 A	1	15	4	17	11	10	C	1843	7351	1259*fe 1
436	5	26 M	2	16	6	18	22	29	B, A	1844	7352	1260 ia 22
437	25	15 A	3	17	7	19	3	18	G	1845	7353	1261 ia 10
438	17	7 A	4	18	1	1	14	7	F	1846	7354	1262*de 30
439	2	23 M	5	19	2	2	25	26	E	1847	7355	1263 de 20
440	21	11 A	6	20	4	3	6	15	D, C	1848	7356	1264 de 9
441	13	3 A	7	21	5	4	17	4	B	1849	7357	1265*no 27
442	33	23 A	8	22	6	5	28	23	A	1850	7358	1266 no 17
443	18	8 A	9	23	7	6	9	12	G	1851	7359	1267*no 6
444	9	30 M	10	24	2	7	20	1	F, E	1852	7360	1268 oc 27
445	29	19 A	11	25	3	8	1	20	D	1853	7361	1269 oc 15
446	21	11 A	12	26	4	9	12	9	C	1854	7362	1270*oc 4
447	6	27 M	13	27	5	10	23	28	B	1855	7363	1271 se 24
448	25	15 A	14	28	7	11	4	17	A, G	1856	7364	1272 se 13
449	17	7 A	15	1	1	12	15	6	F	1857	7365	1273*se 1
450	2	23 M	1	2	2	13	26	25	E	1858	7366	1274 au 22
451	22	12 A	2	3	3	14	7	14	D	1859	7367	1275 au 11
452	13	3 A	3	4	5	15	18	3	C, B	1860	7368	1276*il 31
453	33	23 A	4	5	6	16	29	22	A	1861	7369	1277 il 20
454	18	8 A	5	6	7	17	11	10	G	1862	7370	1278*il 9
455	10	31 M	6	7	1	18	22	29	F	1863	7371	1279 in 29
456	29	19 A	7	8	3	19	3	18	E, D	1864	7372	1280 in 18
457	14	4 A	8	9	4	1	14	7	C	1865	7373	1281*in 6
458	6	27 M	9	10	5	2	25	26	B	1866	7374	1282 mi 27
459	26	16 A	10	11	6	3	6	15	A	1867	7375	1283 mi 16
460	10	31 M	11	12	1	4	17	4	G, F	1868	7376	1284*mi 5
												1285 ap 24

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paști	Ind.	Cr. sol.	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Inceputul anului musulman (higiretului)
461	30	20 A	12	13	2	5	28	23	E	1869	7377	1286*ap 13
462	22	12 A	13	14	3	6	9	12	D	1870	7378	1287 ap 3
463	7	28 M	14	15	4	7	20	1	C	1871	7379	1288 ma 23
464	26	16 A	15	16	6	8	1	20	B, A	1872	7380	1289*ma 11
465	18	8 A	1	17	7	9	12	9	G	1873	7381	1290 ma 1
466	10	31 M	2	18	1	10	23	28	F	1874	7382	1291 fe 18
467	23	13 A	3	19	2	11	4	17	E	1875	7383	1292*fe 7
468	14	4 A	4	20	4	12	15	6	D, C	1876	7384	1293 ia 28
469	6	27 M	5	21	5	13	26	25	B	1877	7385	1294 ia 16
470	26	16 A	6	22	6	14	7	14	A	1878	7386	1295*ia 5
471	11	1 A	7	23	7	15	18	3	G	1879	7387	1296 de 26
472	30	20 A	8	24	2	15	29	22	F, E	1880	7388	1297*de 15
473	22	12 A	9	25	3	17	11	10	D	1881	7389	1299 no 23
474	7	28 M	10	26	4	18	22	29	C	1882	7390	1300*no 12
475	27	17 A	11	27	5	19	3	18	B	1883	7391	1301 no 2
476	18	8 A	12	28	7	1	14	7	A, G	1884	7392	1302 oc 21
477	3	24 M	13	1	1	2	25	26	F	1885	7393	1303*oc 10
478	23	13 A	14	2	2	3	6	15	E	1886	7394	1304 se 30
479	15	5 A	15	3	3	4	17	4	D	1887	7395	1305 se 19
480	34	24 A	1	4	5	5	28	23	C, B	1888	7396	1306*se 7
481	19	9 A	2	5	6	6	9	12	A	1889	7397	1307 au 28
482	11	1 A	3	6	7	7	20	1	G	1890	7398	1308*au 17
483	31	21 A	4	7	1	8	1	20	F	1891	7399	1309 au 7
484	15	5 A	5	8	3	9	12	9	E, D	1892	7400	1310 il 26
485	7	28 M	6	9	4	10	23	28	C	1893	7401	1311*il 15
486	27	17 A	7	10	5	11	4	17	B	1894	7402	1312 il 5
487	12	2 A	8	11	6	12	15	6	A	1895	7403	1313 in 24
488	3	24 M	9	12	1	13	26	25	G, F	1896	7404	1314*in 12
489	23	13 A	10	13	2	14	7	14	E	1897	7405	1315 in 2
490	15	5 A	11	14	3	15	18	3	D	1898	7406	1316*mi 22
491	28	18 A	12	15	4	16	29	22	C	1899	7407	1317 mi 12
492	19	9 A	13	16	6	17	11	10	B, A	1900	7408	1318 mi 1
493	11	1 A	14	17	7	18	22	29	G	1901	7409	1319*ap 20
494	24	14 A	15	18	1	19	3	18	F	1902	7410	1320 ap 10
495	16	6 A	1	19	2	1	14	7	E	1903	7411	1321 ma 30
496	7	28 M	2	20	4	2	25	26	D, C	1904	7412	1322*ma 18

An cic. pasc.	Cif. pasc.	Paști	Ind.	Cr. sol.	M. an.	Cr. lun.	Tem.	Ep.	Lit. dom.	Anul erei ns.	Veleat	Începutul anului musulman (higiretului)
497	27	17 A	3	21	5	3	6	15	B	1905	7413	1323 ma 8
498	12	2 A	4	22	6	4	17	4	A	1906	7414	1324 fe 25
499	32	22 A	5	23	7	5	28	23	G	1907	7415	1325*fe 14
500	23	13 A	6	24	2	6	9	12	F, E	1908	7416	1326 fe 4
501	8	29 M	7	25	3	7	20	1	D	1909	7417	1327*ia 23
502	28	18 A	8	26	4	8	1	20	C	1910	7418	1328 ia 13
503	20	10 A	9	27	5	9	12	9	B	1911	7419	1329 ia 2
504	4	25 M	10	28	7	10	23	28	A, G	1912	7420	1330*de 22 1331 de 11
505	24	14 A	11	1	1	11	4	17	F	1913	7421	1332 no 30
506	16	6 A	12	2	2	12	15	6	E	1914	7422	1333*no 19
507	1	22 M	13	3	3	13	26	25	D	1915	7423	1334 no 9
508	20	10 A	14	4	5	14	7	14	C, B	1916	7424	1335 oc 28
509	12	2 A	15	5	6	15	18	3	A	1917	7425	1336*oc 17
510	32	22 A	1	6	7	16	29	22	G	1918	7426	1337 oc 7
511	17	7 A	2	7	1	17	11	10	F	1919	7427	1338*se 26
512	8	29 M	3	8	3	18	22	29	E, D	1920	7428	1339 se 15
513	28	18 A	4	9	4	19	3	18	C	1921	7429	1340*se 4
514	13	3 A	5	10	5	1	14	7	B	1922	7430	1341*au 24
515	5	26 M	6	11	6	2	25	26	A	1923	7431	1342 au 14
516	24	14 A	7	12	1	3	6	15	G, F	1924	7432	1343 au 2
517	16	6 A	8	13	2	4	17	4	E	1925	7433	1344*il 22
518	29	19 A	9	14	3	5	28	23	D	1926	7434	1345 il 12
519	21	11 A	10	15	4	6	9	12	C	1927	7435	1346*il 1
520	12	2 A	11	16	6	7	20	1	B, A	1928	7436	1347 in 20
521	32	22 A	12	17	7	8	1	29	G	1929	7437	1348 in 9
522	17	7 A	13	18	1	9	12	9	F	1930	7438	1349*mi 29
523	9	30 M	14	19	2	10	23	28	E	1931	7439	1350 mi 19
524	28	18 A	15	20	4	11	4	17	D, C	1932	7440	1351 mi 7
525	13	3 A	1	21	5	12	15	6	B	1933	7441	1352 ap 26
526	5	26 M	2	22	6	13	26	25	A	1934	7442	1353 ap 16
527	25	15 A	3	23	7	14	7	14	G	1935	7443	1354 ap 5
528	9	30 M	4	24	2	15	18	3	F, E	1936	7444	1355*ma 24
529	29	19 A	5	25	3	16	29	22	D	1937	7445	1356 ma 14
530	21	11 A	6	26	4	17	11	10	C	1938	7446	1357*ma 3
531	6	27 M	7	27	5	18	22	29	B	1939	7447	1358 fe 21
532	25	15 A	8	28	7	19	3	18	AG	1940	7448	1359 fe 10

PAȘTELE ÎN CALENDARUL ÎNDREPTAT¹

(Perioada 1925 — 2000)

Anii erei noas- tre	Cicl. sol. nou	Lit. dom. noi	Cicl. lun. nou	Teme- lia nouă	P a ș t i l e				
					În calen- darul în- dreptat (22M—25A)	După ca- lendarul gregorian (st.n.)	După calendarul iulian (s.v.)	După pasc. veche plus 13 zile	Cînd s-a serbat de fapt
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1925	25	D	9	25	12 A	12 A	6 A	19 A	19 A
1926	26	C	10	14	4 A	4 A	19 A	2 Mi	4 A
1927	27	B	11	3	17 A (24A)	17 A	11 A	24 A	24 A
1928	28	AG	12	22	8 A	8 A	2 A	15 A	15 A
1929	1	F	13	11	31 M	31 M	22 A	5 Mi	31 M
1930	2	E	14	30	20 A	20 A	20 A	20 A	20 A
1931	3	D	15	19	5 A	5 A	30 M	12 A	12 A
1932	4	CB	16	8	27 M (24A)	27 M	18 A	1 Mi	1 Mi
1933	5	A	17	27	16 A	16 A	3 A	16 A	16 A
1934	6	G	18	16	1 A	1 A	26 M	8 A	8 A
1935	7	F	19	5	21 A	21 A	15 A	28 A	28 A
1936	8	ED	1	23	12 A	12 A	30 M	12 A	12 A
1937	9	C	2	12	28 M	28 M	19 A	2 Mi	2 Mi
1938	10	B	3	1 ₃₁ 31	17 A	17 A	11 A	24 A	24 A
1939	11	A	4	20	9 A	9 A	27 M	9 A	9 A
1940	12	GF	5	9	31 M (24M)	24 M	15 A	28 A	28 A
1941	13	E	6	28	13 A	13 A	7 A	20 A	20 A
1942	14	D	7	17	5 A	5 A	23 M	5 A	5 A
1943	15	C	8	6	28 M (25A)	25 A	12 A	25 A	25 A
1944	16	BA	9	25	16 A (9A)	9 A	3 A	16 A	16 A
1945	17	G	10	14	1 A	1 A	23 A	6 Mi	6 Mi
1946	18	F	11	3	21 A	21 A	8 A	21 A	21 A
1947	19	E	12	22	13 A (6A)	6 A	31 M	13 A	13 A
1948	20	DC	13	11	28 M (25A)	28 M	19 A	2 Mi	2 Mi
1949	21	B	14	30	17 A	17 A	11 A	24 A	24 A
1950	22	A	15	19	9 A	9 A	27 M	9 A	9 A
1951	23	G	16	8	25 M (22A)	25 M	16 A	29 A	29 A
1952	24	FE	17	27	13 A	13 A	7 A	20 A	20 A

¹ Vezi lămuriri și indicații pentru utilizarea acestei tabele mai jos, p. 277.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1953	25	D	18	16	5 A	5 A	23 M	5 A	5 A
1954	26	C	19	5	25 A	18 A	12 A	25 A	25 A
1955	27	B	1	23	10 A	10 A	4 A	17 A	17 A
1956	28	AG	2	12	1 A	1 A	23 A	6 Mi	6 Mi
1957	1	F	3	1 _{si} 31	21 A	21 A	8 A	21 A	
1958	2	E	4	20	6 A	6 A	31 M	13 A	
1959	3	D	5	9	29 M	29 M	20 A	3 Mi	
1960	4	CB	6	28	17 A	17 A	4 A	17 A	
1961	5	A	7	17	2 A	2 A	27 M	9 A	
1962	6	G	8	6	25 M	22 A	16 A	29 A	
1963	7	F	9	25	14 A	14 A	1 A	14 A	
1964	8	ED	10	14	5 A	29 M	20 A	3 Mi	
1965	9	C	11	3	18 A	18 A	12 A	25 A	
1966	10	B	12	22	10 A	10 A	28 M	10 A	
1967	11	A	13	11	2 A	26 M	17 A	30 A	
1968	12	GF	14	30	21 A	14 A	8 A	21 A	
1969	13	F	15	19	6 A	6 A	31 M	13 A	
1970	14	D	16	8	29 M	29 M	13 A	26 A	
1971	15	C	17	27	18 A	11 A	5 A	18 A	
1972	16	BA	18	16	2 A	2 A	27 M	9 A	
1973	17	G	19	5	22 A	22 A	16 A	29 A	
1974	18	F	1	23	14 A	14 A	1 A	14 A	
1975	19	E	2	12	30 M	30 M	21 A	4 Mi	
1976	20	DC	3	1 _{si} 31	18 A	18 A	12 A	25 A	
1977	21	B	4	20	10 A	10 A	28 M	10 A	
1978	22	A	5	9	26 M	26 M	17 A	30 A	
1979	23	G	6	28	15 A	15 A	9 A	22 A	
1980	24	FE	7	17	6 A	6 A	24 M	6 A	
1981	25	D	8	6	22 M	19 A	13 A	26 A	
1982	26	C	9	25	11 A	11 A	5 A	18 A	
1983	27	B	10	14	3 A	3 A	25 A	8 Mi	
1984	28	AG	11	3	22 A	22 A	9 A	22 A	
1985	1	F	12	22	7 A	7 A	1 A	14 A	
1986	2	E	13	11	30 M	30 M	21 A	4 Mi	
1987	3	D	14	30	19 A	19 A	6 A	19 A	
1988	4	CB	15	19	10 A	3 A	28 M	10 A	
1989	5	A	16	8	26 M	26 M	17 A	30 A	
1990	6	G	17	27	15 A	15 A	2 A	15 A	
1991	7	F	18	16	7 A	31 M	25 M	7 A	
1992	8	ED	19	5	19 A	19 A	13 A	26 A	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1993	9	C	1	23	11 A	11 A	5 A	18 A	
1994	10	B	2	12	3 A	3 A	18 A	1 Mi	
1995	11	A	3	13	16 A	16 A	10 A	23 A	
1996	12	GF	4	20	7 A	7 A	1 A	14 A	
1997	13	E	5	9	30 M	30 M	14 A	27 A	
1998	14	D	6	28	19 A	12 A	6 A	19 A	
1999	15	C	7	17	4 A	4 A	29 M	11 A	
2000	16	BA	8	6	26 M	23 A	17 A	30 A	

LĂMURIRI ȘI INDICAȚII PRIVITOARE LA UTILIZAREA LISTELOR ȘI TABELELOR DIN ANEXĂ

Anexa II (Voievozii, vicevoievozii, principii și guvernatorii Transilvaniei). În întocmirea listei voievozilor Transilvaniei au fost întâmpinate greutăți serioase. Pe lângă faptul că ei se schimbau foarte des, documentele pot menționa în același timp mai mulți voievozi. E adevărat că începând cu secolul al XV-lea dregătoria voievodală și cea vicevoievodală erau exercitate efectiv adesea de doi sau chiar trei demnitari, ceea ce nu se întâlnește decât excepțional în veacurile anterioare. Dar, cu toate acestea, documentele amintesc în foarte multe cazuri mai mulți voievozi în același timp, din care unii erau voievozi efectivi, iar alții numai titulari, fie că e vorba de foști voievozi, care purtau acest titlu chiar și după ce nu mai dețineau funcțiunea respectivă (cum se și precizează uneori în izvoare sau rezultă indirect din ele), fie că unii, în ciuda titlului, n-au ajuns să ocupe niciodată această demnitate. Pôr și după el Wertner au atras atenția asupra acestui fapt, arătând că voievozii efectivi, începând cel puțin cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea, sînt menționați ca voievozi ai Transilvaniei, în timp ce ceilalți sînt pomeniți doar cu titlul simplu de voievod. O altă dificultate întâmpinată de cercetători constă în faptul că unii voievozi și vicevoievozi purtau același nume în aceiași ani sau în răstimpuri apropiate (de exemplu, Ladislau la sfîrșitul secolului al XIII-lea; Petru și varianta acestuia Peteu către mijlocul veacului următor; Ioan în ultimul sfert al acestui veac), împrejurare care face anevoioasă o distincție între ei. În sfîrșit, confuzia destul de frecventă, făcută în documente — atît în textul lor original, cît și în unele ediții greșite — între voievozi și vicevoievozi, apoi data eronată atribuită de editori unor documente, precum și falsurile au complicat și mai mult problema cronologiei acestor dregători. Din toate aceste motive, în ciuda cadrului schematic oarecum de rigoare în cazul listelor cronologice ne-am văzut siliți să analizăm anumite date documentare sau să discutăm folosirea lor în literatura de specialitate, recurgînd la un aparat de note, unele nedorit de lungi, fără să putem ajunge totdeauna la rezultate satisfăcătoare. Tot în note am menționat pe voievozii titulari, ceea ce permite, credem, o descongestionare și o mai mare claritate a listei în care au fost menținuți numai voievozii efectivi.

Pentru informația istorică și pentru critica diplomatică e importantă cunoașterea cît mai exactă a acestei cronologii, stabilirea nu numai a anilor, dar și a datelor de lună și de zi pe care le întîlnim în documente sau în alte izvoare, ca limite de timp în care figurează voievozii și vicevoievozii, ca și de altfel principii și guvernatorii ce au urmat după ei. În lista de la anexa II am încercat să răspundem acestei cerințe. Totuși, în ceea ce privește pe voievozi și vicevoievozi, n-am putut urmări aici consecvent datele lor cronologice, mai mult sau mai puțin complete (în măsura în care ni le dezvăluie documentele cunoscute pînă acum), decît pînă la anul 1437, adică pentru perioada imbrățișată de mate-

rialul seriei Transilvaniei, perioadă pentru care am găsit informații fie în studii speciale, fie mai ales în materialul însuși, prin care am putut verifica și adeseori întregi sau îndrepta datele oferite de studiile respective.

Pentru epoca ulterioară a voievodatului și pentru principat a trebuit să ne mulțumim numai cu indicarea anilor, afară de cazurile când le puteam adăuga datele de lună și de zi după monografii, fără a fi nevoiți să întreprindem cercetări speciale.¹ În ceea ce privește guvernatorii Transilvaniei (din secolele XVII-XIX am putut reveni iar la citarea datelor cronologice complete, fără nici o dificultate, pe baza studiilor apărute pînă acum.

Pentru folosirea prezentei liste, mai credem necesare următoarele lămuriri:

Cînd se afla în fruntea Transilvaniei un duce din dinastia regală — se cunosc trei asemenea cazuri în sec. XIII-XIV — acesta, iar nu regele, îl numea în dregătorie². Ducii sînt menționați în notă.

Vicevoievozii, ca «familiari» ai voievozilor, se schimbau de obicei cu voievozii, în temeiul relațiilor de dependență personală. Cînd însă dregătoria de voievod era purtată în continuare de membri ai aceleiași familii — cum a fost cazul familiei Lackfi în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și al familiei Csáki în prima jumătate a veacului următor — vicevoievozii rămîneau în slujbă și după alternarea membrilor singuratici ai acestor familii³.

Între 1263-1465⁴ voievozii poartă aproape consecvent și titlul de comiți de Solnoc. Începînd cu 1441 ei sînt voievozi ai Transilvaniei și comiți ai secuilor⁵. Am socotit util să indicăm, cînd e cazul, și celelalte dregătorii pe care le aveau în același timp cu cea voievodală. Vicevoievozii erau de obicei și comiți de Alba, pînă în deceniul șapte al secolului al XIV-lea, deși nu se menționează această slujbă în intitularea documentelor emise de ei⁶.

Indicațiile de lună și de zi nu privesc durața exactă a dregătoriei, ci răstimpul în care exercitarea acesteia este atestată de documentele cunoscute.

Semnele = din paranteze arată corespondentul modern sau romînesc al unor nume puțin obișnuite, în timp ce variantele menționate de documente sînt cuprinse în paranteză fără aceste semne. Ne-am limitat la variantele mai importante.

Anexa V (Anii de pontificat ai papilor). În paranteze dăm numele purtat înainte de pontificat, nume folosit de papi pentru semnarea unor categorii de documente. Primul exemplu pentru schimbarea numelui ni-l oferă Ioan al XII-lea (955-963), dar această schimbare devine un obicei aproape statornic numai de la Grigore al VI-lea (1045-1046). Sub prescurtarea *c.* se înțelege fie *consecratio* (sfințirea ca episcop, cînd noul papă nu avusese această demnitate înainte de alegerea sa), fie *coronatio* (încoronarea lui ca papă), mai ales că cele două acte — cînd aveau loc ambele — de obicei coincideau.

Anexa VII (Sărbătorile catolice). Sărbătorile și celelalte mențiuni care urmează sînt citate, în bună parte, ca elemente cronologice în documente și în alte izvoare istorice. Această listă e o adaptare mai ales după Szentpétery (*Oklt. Napt.*, p. 38-56). Am făcut însă numeroase completări și cîteva îndreptări, după lucrările de cronologie ale lui F. Knauz și

¹ O parte din datele privind principii Transilvaniei le datorăm tovarășului asist. univ. Andrei Magyari, care pregătește o lucrare despre itinerariile lor.

² Janits, p. 11—12; Pall, *Diplomatica latină*, în *Documente privind istoria Romniei. Introducere*, vol. II.

³ Janits, p. 13.

⁴ Teleki, II, Budapesta, 1895, p. 86.

⁵ József Kádár, *Szolnok-Dobokavármegye története* [Istoria comitatului Solnoc-Dăboca], VII, Dej, 1905 (cu unele erori). Deci este greșită afirmația lui Janits (p. 83, 85) că voievozii ar fi purtat titlul de comite de Solnoc numai pînă în primii ani ai voievodatului lui Ioan de Hunedoara, iar titlul de comite al secuilor abia din 1461. El însuși arată (p. 84) că Ioan de Hunedoara și Nicolae de Ujlak aveau acest din urmă titlu după 1441.

⁶ Janits, p. 85—86.

H. Grotefend, precum și după cercetări personale. Am omis în schimb o serie de termeni comuni latini (*annus, crastinus, dies, feria, postridie, pridie* etc.), fără importanță practică pentru identificarea de la caz la caz a datelor.¹ De asemenea am lăsat la o parte termenii germani sau maghiari moderni folosiți în mod curent pentru designarea sărbătorilor importante (*Ostern, Pfingsten, Weihnachten, Húsvét, Pünkösöd, Karácsony*). N-am reținut nici formele moderne, obișnuite, germane și maghiare, ale numelor de sfinți. Am tradus expresiile ungurești, mai vechi, cu caracter cronologic, mai ales când ele n-au variante latine sau germane ori sînt dificile ca sens. Am omis numirile lunilor din calendarul evreesc, acestea neinteresînd documentele latino-ungare sau germane privitoare la istoria noastră medievală².

În cazul variantelor am făcut trimiteri la forma principală, de obicei latină, după care am repetat aceste variante, indicînd în ambele cazuri data modernă, cu excepția doar a variantelor acelor expresii cronologice (*Ascensio Domini, Carnisprivium, Corpus Christi, Cinerum dies, Quatuor tempora* etc.), care necesitînd explicații, acestea din economie de spațiu au fost date numai la forma principală.

Spre deosebire de Szentpétery, am indicat numărul duminicilor de după rusalii potrivit uzului medieval, începînd deci seria lor cu o săptămîină după duminica *Trinitas*, în timp ce uzul modern le socotește cu o săptămîină mai de vreme, așadar chiar de la *Trinitas*. De ex. *Cum clamarem* e duminica a unsprezecea după rusalii, potrivit uzului vechi, și a zecea, potrivit celui modern³.

Am făcut și unele apropieri cu calendarul ortodox.

Sub *translatio* se înțelege în listă sărbătoarea mutării moaștelor sfîntului respectiv. Potrivit ortografiei întrebuintate în perioada de înflorire a feudalismului, în loc de diftongii *ae* și *oe*, am folosit *e* simplu (ca și Grotefend). De obicei formele latinești figurează în listă la cazul genitiv, ca și în documente.

Anexa IX (Indicele calendarelor catolice) Acest indice și cele 35 de calendare premergătoare (Anexa VIII), pentru care el servește drept cheie, sînt adaptări după tabelele corespunzătoare ale lui Grotefend (*Taschenbuch*, p. 209-215, cf. p. 138-270) și îndeosebi ale lui Szentpétery (*Oklt. Napt.*, p. 128-135, cf. 58-127), acestea din urmă avînd în vedere particularitățile cronologice ale documentelor latino-ungare și fiind de un caracter și mai practic. În întocmirea tabelelor de față n-am ținut seama de îngrădirea în timp a studiului de cronologie privind Transilvania (sec. XI—mijlocul sec. XV), ci pentru ca ele — ca și de altfel lista sărbătorilor catolice, care, la rîndul ei, precede aceste calendare (Anexa VII) — să poată fi folosite și pentru alte epoci de către cercetători, am pornit cu șirul anilor de la 550 al erei noastre (ca și Grotefend). Voim astfel să punem la dispoziția cercetătorilor, arhivarilor și studenților noștri un instrument de lucru care lipsea pînă acum în istoriografia noastră, lipsă cu atît mai simțită, cu cît ei au la îndemînă prea puține exemplare din manualele de cronologie apuseană, publicate în limbi străine.

Pentru a afla corespondentul modern al unei date exprimate după calendarul bisericesc, căutăm în indicele de față anul respectiv și numărul său de calendar, care nu e decît cifra sărbătorii⁴. Deschidem apoi în dreptul calendarului indicat de acest număr și verificăm mai întîi dacă anul în discuție figurează între anii înșirați în partea din stînga a fiecărui calendar⁵, ținîndu-se seama că pe pagina din stînga se

¹ Pentru acești termeni vezi mai sus, în deosebi p. 74, 77, 80—81, 93—94.

² Asupra lor vezi anexa VI.

³ Vezi mai sus, p. 87.

⁴ Vezi mai sus, p. 83.

⁵ Seria anilor e menționată aici (ca și la Grotefend) numai de la 800, de cînd ea poate prezenta mai multă utilitate practică pentru identificarea datelor exprimate după calendarul bisericesc.

găsesc — precedate de prescurtarea *St. v.* — anii după stilul vechi, anteriori reformei gregorienne din 1582, iar pe cea din dreapta, cu abreviația *St. n.*, anii după stilul nou, ulteriori acestei reforme. Cercetătorul va remarca în același timp dacă anul respectiv e bisect, fiind însemnat în acest caz cu *.

Deoarece stilul nou nu s-a introdus în toate părțile la 1582, ci în unele țări la deosebite date de mai târziu, astfel în Ungaria la 1588¹, iar în Transilvania la 1590 (dar e vorba de măsuri oficiale care nu s-au putut impune în uz dintr-odată), avînd în vedere izvoarele privitoare la aceste două țări, am dat pentru perioada 1583-1649, numărul de calendar după ambele stiluri (cf. și Szentpétery, *op. cit.*, p. 17, 32-133; idem, *Chron.* p. 38-39; L. Tóth, în «Turul», XL (1927), p. 13).

Dacă cunoaștem ziua lunii în care cade sărbătoarea menționată în dată, identificarea ei în calendarul respectiv, prin aflarea zilei săptămînii, se poate face fără nici o altă operație, mai ales că în rubrici se dă forma, de obicei prescurtată, a sărbătorilor mai des amintite în documente. Spre înlesnirea orientării, *Pascha* [paști] și *Pentecoste* [rusalii] sînt tipărite cu caractere grase, iar celelalte sărbători mobile mai importante, precum și *Quatuor tempora* [cele patru timpuri], cu litere cursive. Am indicat (urmînd și în această privință pe Szentpétery) zilele săptămînii — *feria* — cu numere romane, cu excepția duminicii și a simbătei notate cu D., respectiv S. În cazul că nu se cunoaște, nici măcar aproximativ, ziua lunii în care cade sărbătoarea, aceasta urmează să fie mai întîi căutată în lista sărbătorilor.

Anexa X. (Calendarul roman). Prima și ultima coloană arată data lunară din sistemul calendaristic modern, corepunzătoare datei din sistemul cronologic roman întrebuintată în datarea unui document oarecare. Coloana a doua cuprinde grupul MILMO, coloana a treia grupul celorlalte luni de 31 zile, coloana a patra grupează lunile de 30 zile, iar a cincea este rezervată lunii februarie. Astfel, *Kalendis Martiis* etc. indică 1 ale lunii și se află sus. Dacă avem: *quinto die <ante> nonas Martii* [a cincea zi înaintea nonelor lui martie], atunci pornim de la luna martie de sus pe coloană în jos la cifra romană V anterioară nonelor (care sînt în această lună și în celelalte trei din grup la 7 ale lunii după numărătoarea progresivă modernă) și de aici mergem orizontal spre stînga unde se găsește coloana indicînd data lunară și aflăm cifra 3, care arată că data romană în discuție corespunde lui 3 martie. Cînd data se raportează la ide, de exemplu *octavo die <ante> idus Ianuarii* [a opta zi înaintea idelor lui ianuarie] plecăm de sus pe coloana lui ianuarie în jos pînă la *VIII idus*, de unde mergem pe coloana orizontală spre stînga pînă la coloana datei lunare, unde găsim cifra 6, care arată că data romană menționată corespunde lui 6 ianuarie.

Dacă data se raportează la calendă, atunci luna se caută în partea de jos a tabelui X, unde lunile apar în forma romană, depășind cu o unitate lunile noastre din partea superioară a tabelui, aceasta pentru faptul că numărătoarea de la calendă înapoi la ide se face în cadrul lunii ce precede calendele lunii indicate în datare. Să luăm de exemplu data: *pridie kalendas Martii* în ajunul calendelor lui martie, sau prima zi înainte de calendele lui martie. Căutăm în partea inferioară a tabelui luna martie, care se află pe coloana penultimă, ne urcăm pe coloană în sus și găsim *pridie kalendas* la 29 februarie (luna indicată în partea de sus a tabelui), dacă anul este bisect și la 28 februarie dacă este

¹ Nu la 1587, cum se afirmă de Giry (I, p. 166) și de Grotefend (*Taschenbuch* p. 27). Într-adevăr, stilul nou a fost adoptat de dieta din Pojon (Bratislava), convocată pe data de 22 oct. /1 noiembrie 1587, dar dezbaterile ei (în legătură nu numai cu calendarul, ci și cu alte chestiuni) au ținut pînă în ianuarie 1588, cînd, la 28 a acestei luni, au fost sancționate de împăratul Rudoll al II-lea. Cf. Fraknoi, *Monumenta, comitatus regni Hungariae* [Documente privitoare la dietele regatului Ungariei], VII, Budapesta, 1881, p. 375.

an comun. Un alt exemplu: *XIII kalendas August* [a treisprezecea zi înainte de calendele lui august]. Căutăm în partea de jos luna august, care e pe coloana primă a lunilor, ne urcăm pe coloană pînă la cifra romană XIII și îndreptîndu-ne pe coloana orizontală spre stînga găsim cifra 20, care indică data lunară transformată după calendarul modern, adică 20 iulie.

Anexa XI (Literalele dominicale) și Anexa XII (Ziua săptămîinii). Cu ajutorul acestor două tabele se pot rezolva unele probleme cronologice ce se ridică în datarea izvoarelor istorice (documente, cronici etc), cum ar fi:

1. *Determinarea zilei de săptămîină, cînd se dă data lunară și anul.* De pildă avem data de 24 iunie 1574 și vrem să știm în ce zi de săptămîină este. Mai întîi trebuie să aflăm litera dominicală a acestui an; pentru aceasta, avînd în față tabela de la anexa XI, pornim de la anul secular 1500 pe coloană în jos pînă în dreptul cifrei 74, în locul unde coloana verticală se întîlnește cu coloana orizontală ce pleacă de la cifra 74 spre dreapta și aici găsim litera dominicală *C* a anului 1574.

După aflarea literei dominicale, cu ajutorul tabelii de la anexa XI, trecem la tabela de la anexa XII, căutăm în dreptul lunii iunie cifra 24, mergem pe coloana acesteia în jos pînă unde se întretaie cu coloana orizontală a literei dominicale *C* și găsim ziua joi (*Jo*), ceea ce arată că 24 iunie a fost într-o joi.

2. *Stabilirea datei lunare, cînd cunoaștem ziua de săptămîină.* Considerînd exemplul precedent, să presupunem că data se prezintă sub forma: *joi . . . iunie 1574*, lipsind cifra lunară. Litera dominicală a anului 1574 fiind *C*, cum s-a stabilit, trecem la tabela de la anexa XII și mergem pe coloana orizontală a lit. *C*, pînă la ziua joi, apoi urcăm pe coloana verticală a acestei zile în dreptul lunii iunie, unde găsim datele 3, 10, 17 și 24; una dintre acestea va fi data lunară pe care o căutăm.

În unele documente ziua de săptămîină apare în funcție de o sărbătoare fixă și trebuie să stabilim data lunară. De exemplu, sîmbătă după nașterea sf. Ioan Botezătorul (*Drăgaica*) anul 1574. *Drăgaica* este sărbătoarea ce cade totdeauna la 24 iunie. Lit. dom. a anului 1574 este *C*. Mergînd pe coloana orizontală de la litera *G*, pînă la ziua sîmbătă și urcînd pe verticală pînă în dreptul lunii iunie, găsim prima zi de sîmbătă următoarea lui 24 iunie (care a fost joi), la 26 iunie, care este data lunară căutată.

3. *Aflarea numelui lunii, cînd avem ziua săptămîinii, cifra de lună și anul.* Iată de pildă *joi 1574*. Lit. dom. fiind *C*, mergem pe coloana orizontală pînă la ziua joi, de aci urcăm pe verticală de la iunie la ianuarie și constatăm că cifra 24 nu se găsește decît în dreptul lunii iunie și prin urmare completăm data lunară: 24 iunie. Dacă am avea data joi 25, am sta la îndoială între trei luni (februarie, martie și noiembrie), iar dacă am avea joi 23, ar trebui să alegem între două luni (septembrie și decembrie).

4. *Determinarea unităților și zecilor, cînd avem în dată ziua săptămîinii, data lunară și secolul.* De exemplu: *joi 24 iunie 15 . . .* În tabela de la anexa XII, plecînd de la 24 mai pe verticală în jos pînă la ziua joi, găsim că litera dominicală a anului căutat este *C* (și o a doua literă dacă anul ar fi bisect). Trecînd la tabela de la anexă, găsim sub 1500 la litera dom. *C* (sau *D C* pentru anii bisecți, *C* fiind a doua literă), următorii ani:

1501	1529	1557	1585
07	35	63	91
12	40	68	96
18	46	74	—

Unuia din acești cinsprezece ani îi aparține data joi 24 iunie 15 . . . ¹.

¹ Atragem atenția că în lucrarea citată, *Introducere în cronologie* p. 48, deși se precizează în lămurirea dată că se urmăresc anii corespunzînd lit. dom. *E* (*și *E* în al doilea loc*), totuși la fixarea anilor s-au luat în considerare și anii 1528, 1556 și

Elemente din contextul documentului pot contribui la stabilirea anului precis.

5. *Aflarea secolului, cînd ni se dau ziua de săptămîină, data lunară, apoi zecile și uni-
cățile mîlesimului.* De pildă data: *joi 24 iunie . . . 74*. Procedînd ca în exemplul precedent
găsim în tabela de la anexa XII, că litera dominicală a anului este *C*. Dacă trecem la
tabela de la anexa XI, găsim pe coloana orizontală a cifrei 74 litera dominicală *C* și dacă
urcăm pe coloana verticală pînă la capătul ei găsim secularii 100, 800 și 1500. Unul din
aceste secole este cel căutat¹.

Rezolvarea problemelor înfățișate se poate face și cu ajutorul celor 53 de calen-
dare sau tabele pentru fiecare din cele 35 de posibilități de sărbătorim a paștilor și a
celorlalte sărbători mobile, despre care am vorbit mai sus.

Cele 35 calendare ale cultului ortodox înainte de reforma calendaristică din anul
1924 nu apar în acest studiu datorită întinderii lor, dar paștile și sărbătorile mobile mai
importante, pe stilul vechi, care interesează pe arheografii și istoricii ce au de prelucrat mai
ales documentele interne din Moldova și Țara Romînească se pot afla prin tabelele de la
anexele XVII, XVIII și XXII. Mai dificilă este problema duminicilor de peste an, care
variază în funcție de paști și au denumiri legate de evanghelia ce se citește; ea nu se
poate rezolva decît prin cele 35 calendare. Situația nu prezintă complicații însă, dacă
ne referim la Moldova și Țara Romînească, fiindcă rar apar în datarea documentelor medi-
evale sărbători și acestea sînt dintre cele de sfinți, cum și unele mobile bine cunoscute
și ușor transformabile în date lunare.

Anexa XIII (Indictionul). Cînd se dă anul erei noastre, căutăm în una din cele
trei coloane din dreapta, sus, secularul care a trecut, iar pe coloanele din stînga, anul
din secolul în curs. Cifra ce se află acolo unde se întîlnește verticala ce pleacă din se-
cularul respectiv cu orizontala pornită de la anul din secolul în curs, indicat în docu-
ment, arată *indictionul*. Am arătat că în evul mediu au fost diferite începuturi de an
în afară de 1 ianuarie. Cînd acestea sînt înainte de 1 ianuarie, (cum este de pildă
începutul anului bizantin bisericesc la 1 septembrie, deci anterior cu patru luni), cifra
indictionului indicată în tabelă trebuie mărită cu o unitate pentru lunile anterioare
lui 1 ianuarie. Indictionul se găsește și în coloana 4 a calendarului perpetuu (Anexa XXII).

Anexa XIV. (Numărul de aur). Pentru aflarea lui căutăm secularul încheiat pe co-
loanele 1—2 din stînga, iar anul din secolul curent pe una din coloanele din dreapta de
sub indicația: Ani peste secol. Cifra ce se află acolo unde orizontala plecată din secularul
trecut se întîlnește cu verticala scoborîtă din anul secolului curent, exprimă numărul de
aur al anului dat. De exemplu, numărul de aur al anului 1774 este 8, aflat la întîlnirea
orizontalei ce pleacă din secularul 1700 cu verticala pornită de la 74.

Anexa XV. Arată corespondența între ciclurile de 28 ani (la răsăriteni și apuseni),
mîna anului și literele dominicale. Cu ajutorul lor se determină ziua de săptămîină a unei
date lunare dintr-un an oarecare.

Anexa XVI. Cuprinde concordanța între crugul lunii, nr. de aur, temelie, epactă
și legiuita fască (luna plină pascală), servind la stabilirea datei paștilor.

Anexa XVII. Acestea înfățișează concordanța între cifra sărbătorii și slova pascalie
(*cliuciul*), legiuita fască, paști, înălțare, rusalii și Duminica tuturor sfinților.

1584, corespunzători lit. dom. *ED*, cînd *E* se află în primul loc, iar nu în al doilea,
cum s-a stabilit. Totodată observăm că se începe cu anul 1500, în loc de 1505.

¹ Lămuririle și exemplele date sînt adaptate după H. Grotelfend, *op. cit.*, p. 124—25.

Anexa XVIII. Reprezintă o pascalie perpetuă pentru stilul vechi, care ajută la stabilirea paștilor prin combinarea crugului lunii, temeliei și legiuitei fasce cu crugul soarelui. Calculul se face în felul următor:

1) Se află crugul soarelui la veleatul dat prin formula $\frac{V}{28}$, iar la milesim prin formulele: $\frac{M+20}{28}$ sau $\frac{M-8}{28}$. Restul împărțirii este crugul; dacă restul este zero, crugul este 28.

2) Se află crugul lunii prin formulele: $\frac{V}{19}$, $\frac{M+17}{19}$ sau $\frac{M-2}{19}$. Restul împărțirii este crugul; dacă restul este zero, crugul este 19.

3) Mergînd în jos pe coloana crugului solar aflat, pînă în dreptul crugului lunar, găsim data paștilor. De exemplu: veleatul 7149 [1641] are crugul solar 9 și crugul lunar 5; coloanele se întîlnesc la data de 25 aprilie, cînd a fost paștele.

Anexa XIX (Anul comun iulian). Aici găsim numărul de zile trecute de la 1 ianuarie pînă la o dată oarecare dintr-un an comun. De exemplu, se pune întrebarea cîte zile au trecut dintr-un an comun pînă la 25 august. Mergem pe coloana primă verticală în jos pînă la numărul 25, apoi pe coloana orizontală pînă în dreptul lunii august, unde găsim nr. 236 ce reprezintă zilele ce au trecut de la 1 ianuarie—25 august într-un an comun dat.

Anexa XX (Anul bisect iulian). Deosebirea de tabela de la anexa XIX constă în faptul că aici luna februarie are 29 zile față de anul comun cu februarie de 28 zile. Luînd același exemplu utilizat în tabela de la anexa XIX și procedînd la fel, vom constata că la 25 august al unui an bisect au trecut 237 zile de la 1 ianuarie a anului respectiv.

Anexa XXI (Anul mohamedan sau musulman). Prima și ultima coloană verticală indică ziua de lună în calendarul musulman, în care luna de 30 zile alternează cu luna de 29 zile, ultima lună a anului avînd 29 zile în anul comun și 30 în cel bisect. Pe coloana a doua se află luna *Muharrem*, pe a treia *Safer*, apoi urmează: *Rebi ül-evvel* (I), *Rebi ül-ahîr* (II), *Giumadi ül-evvel* (I), *Giumadi ül-ahîr* (II), *Regeb*, *Şaban*, *Ramazan*, *Şevval*, *Zil-cade* și *Zil-hidje*. [În afară de aceste vechi denumiri arabe trecute în calendarul musulman, turcii au folosit cu începere din anul 1676 și un alt calendar, nu lunar pur, ci lunar-solar, în care lunile sînt desemnate cu denumiri romane și siriace, începînd cu *Mart* după cum urmează: *Nisan* (aprilie), *Mays* (mai), *Haziran* (iunie), *Temmuz* (iulie), *Augustos* (august), *Eylul* (septembrie), *Teşrin evvel* (octombrie), *Teşrin ahîr* (noiembrie), *Kianun evvel* (decembrie), *Kianun sani* (ianuarie), *Şubat* (februarie) (cf. M. Guboglu, *Tabele sincronice*, p. XXXVII — VIII).

Pentru transformarea unei date dintr-un document osman în sistemul nostru de datare (calendarul iulian), folosim mai întîi tabela de la anexa XXII, în care sînt anii din perioada 1409—1940, anii hegirei anteriori lui 1409 putînd fi căutați în tabelele Lietzmann (*Zeitrechnung*, p. 29 — 45) sau Guboglu (*op. cit.*, p. 1 — 162). Trebuie reținut însă faptul că sînt cu totul sporadice izvoarele istorice turcești anterioare secolului al XV-lea, deci recurgerea la tabelele citate va fi extrem de rară.

Să luăm în considerare indicația dintr-o cronică otomană «la anul 974 în noaptea lui 22 Safer», cînd a murit Suleiman Magnificul la asediul cetății Sziget din Ungaria, să stabilim data corespunzătoare în calendarul iulian. Căutăm în tabela de la anexa XXII, pe ultima coloană verticală, higiretul 974 și găsim că acest an musulman a început la 19 iulie 1566. Pentru a ști cîte zile au trecut de la 1 ianuarie 1566 pînă la 19 iulie, ne folosim de tabela de la anexa XIX prin care aflăm că s-au scurs 199 de zile. Fiînd necesar să știm cîte zile au trecut din anul musulman pînă la 22 Safer, utilizăm tabela de la anexa XXI mergînd pe coloana verticală ce indică data lunară pînă la cifra 22 și de aci luînd-o pe coloana

orizontală și oprindu-se la punctul unde aceasta se întretaie cu coloana verticală a lunii Safer. Aici găsim cifra 51, care arată numărul de zile ce a trecut de la 1 Muharrem până la 22 Safer. Adunând cele 199 zile trecute de la 1 ianuarie — 19 iulie 1566 cu cele 51 zile trecute din anul musulman până la 22 Safer, găsim 250 zile încheiate începând de la 1 ianuarie 1566. Adresându-ne din nou la tabela de la anexa XIX, aflăm că cifra 250 se găsește pe coloana verticală din josul lunii septembrie și mergând pe coloana orizontală spre dreapta până la coloana zilei de lună, dăm de cifra 8, care precizează data lunară: 8 septembrie din anul 1566, când după cronică a murit sultanul Suleiman.

Dăm un alt exemplu care necesită operații puțin deosebite: higiretul 1182 Șevval 29 să se transforme în datarea noastră, stilul iulian. În tabela de la anexa XXII găsim că acest an musulman 1182 a început la 18 martie 1768. Pentru a afla zilele trecute de la 1 ianuarie — 18 mai 1768 avem la dispoziție tablele de la anexele XIX și XX, însă 1768 fiind an bisect va trebui să folosim obligatoriu tabela de la anexa XX. Până la 18 mai, găsim că au trecut 138 zile. Trecând la tabela de la anexa XXI, găsim la întretărirea coloanei orizontale ce pleacă de la ziua de lună 29, cu coloana verticală coborită din dreptul lunii Șevval, numărul 294, care reprezintă zilele trecute de la 1 Muharrem până la 29 Șevval. Adunând 138 cu 294 obținem numărul de zile trecute de la 1 ianuarie 1768, care este 432. Însă observăm că acest număr este mai mare decât numărul zilelor anului bisect 1768, de aceea scădem din 432 numărul 366, care reprezintă durata anului bisect 1768, și acest an adăugit la 1768 ne dă anul 1769 plus 66 zile rămase din numărul 432. Căutăm în tabela de la anexa XIX (anul comun) și găsim cifra 66 pe coloana verticală a lunii martie, la întretărirea ei cu orizontala ce vine de la cifra lunară 8, și stabilim astfel că data corespunzătoare higiretului 1182 Șevval 29 este 1769 martie 8¹.

Anexa XXII. (Calendarul perpetuu). Cuprinde 13 coloane și anume: 1. *Anul ciclului pascal* sau numărul de ordine pe care îl are un an în ciclul pascal de 532 de ani; pentru a afla ordinea unui an în acest ciclu, dacă acesta este exprimat prin milesim, îl transformăm în velea, adăugând la milesim numărul 5508 ce reprezintă anii de la presupusa facere a lumii până la începutul erei creștine (de exemplu $1504 + 5508 = 7012$), apoi împărțim veleatul obținut prin numărul 532 ($7012 : 532$), iar restul împărțirii va da ordinea anului în ciclul pascal (la împărțirea menționată restul fiind 96, acesta arată că anul 1504 este al 96-lea an în ciclul pascal, cum rezultă și din tabela de la anexa XXII, unde mergând pe coloana orizontală ce pleacă de la cifra 96, întâlnim pe a zecea coloană verticală anul erei noastre 1504, iar pe a unsprezecea, veleatul 7012). Dacă anul dat este anterior anului 1409, cu care începe ciclul pascal din tabela de la anexa XXII, atunci aflăm nr. lui de ordine în ciclul de 532 de ani, procedând cum s-a stabilit mai sus, și toate elementele cronologice din dreptul numărului obținut îi vor aparține în afară de indiction, milesim, veleat și higiret. De exemplu, anul 1330 al întemeierii statului feudal Țara Românească ($1330 + 5508 = 6838 : 532 = 12$, iar *restul 454*, acesta fiind numărul de ordine al anului 1330 în ciclul pascal) este al 454-lea din calendarul perpetuu și îi corespund elementele cronologice ale anului 1862 (7370), în afară de indiction (care este 13, iar nu 5), de anul e.n., veleat și anul musulman. La fel procedăm cu orice an care nu este inclus în tabela de la anexa XXII. Să se rețină faptul că atunci când la împărțirea veleatului prin 532 nu rămâne nici un rest, anul ciclului pascal este chiar 532; 2. *Cifra pascaliei* sau cheia paștilor arată în a cîtea zi din intervalul 22 martie—25 aprilie cade paștele. De exemplu, dacă paștile cade la 30 martie, cifra pascaliei anului respectiv este 9, iar dacă se serbează la 16 aprilie, cifra pascaliei (sau a sărbătorii) anului respectiv este 26. Dacă am fi prezentat

¹ Tabelele de la anexele XIX—XXII, relative la calcularea anului musulman sînt o adaptare după D. Hans Lietzmann (*op. cit.*, p. 8—11, 102—104).

cele 35 calendare ortodoxe (exprimînd cele 35 de ipoteze pentru paști și sărbătorile ortodoxe mobile), numărul de ordine al fiecărui calendar ar fi fost același cu cifra pascaliei. Dacă anul dat este anterior lui 1409, procedăm cum am indicat la anul ciclului pascal.

3. *Paștile*. Pentru perioada 1409 — 1940, cifra urmată de litera *M* (martie) sau *A* (aprilie) indică data cînd cade paștile unui an dat, de exemplu anul 1784 are indicație pentru paști 31 *M<artie>* (stil vechi).

4. *Indictionul* fiecărui an din tabela de la anexa XXII este designat prin unul din numerele de la 1 — 15. La un veleat dat, trebuie să se aibă în vedere faptul că anul bizantin începe cu patru luni înainte de 1 ianuarie (la 1 septembrie), și dacă data este din septembrie—decembrie trebuie adăogită o unitate la cifra indictionului arătat. De exemplu, în tabela de la anexa XXII avem veleatul 7103 căruia îi corespunde milesimul 1595 și indictionul 8, însă numai pînă la 31 august, căci dacă avem un act datat 1595 octombrie 10 (căruia îi corespunde veleatul 7104), cifra indictionului nu mai este 8, ci 9, după cum se poate ușor observa în tabelă.

5 — 10. Sînt coloane aparținînd următoarele elemente cronologice secundare computistice: *Crugul soarelui*, *mîna anului*, *crugul lunii*, *temelia*, *epacta* și *litera dominicală*, care n-au a mai fi obținute prin calcul. Dacă însă se prezintă documente anterioare anului 1409, atunci trebuie să aflăm anul ciclului pascal pentru anul dat și cunosînd numărul de ordine din ciclu vom găsi în dreptul acestui număr și toate elementele cronologice enumerate. Din tabela de la anexa XXII lipsește *luna plină pască* (legiuita fască), dar aceasta se poate obține prin calcul și prin tabela de la anexa XVIII, după aflarea crugului soarelui și a crugului lunii.

Anexa XXIII (Paștile în calendarul îndreptat). Tabela este o adaptare după V. Gheorghiu, *op. cit.*, p. 118-120, la care am adăugat încă patru rubrici pentru paști, în afară de aceea exprînd data în calendarul îndreptat și anume: paștile după calendarul gregorian, după cel iulian, după pascalia veche majorată cu 13 zile și data sărbătoririi reale. Datele din coloana a șasea puse, în paranteze, reprezintă propunerile făcute de Chiricescu (cf. *op. cit.*, p. 34-35), deoarece la anii 1927, 1932, 1948 și 1951 datele de paști din pascal a nouă coincid cu paștile evreiești și au fost schimbate la datele din paranteze, aceasta fiind posibil în cadrul intervalului 22 martie — 25 aprilie. În 1940, evitarea coincidenței n-a fost posibilă, fiindcă ar fi trebuit să se admită data de 29 aprilie și deci să se calce termenul stabilit la Niceea.

Abreviații. În general, pentru tabelele din anexele X—XXIII au fost folosite următoarele prescurtări:

A = aprilie; *An. cic. pasc.* = anul ciclului pascal; *Ap* = aprilie; *Au* = august; *Cif. pasc.* = cifra (numărul) pascaliei; *Cr. lun.* = crugul lunii; *Cr. sol.* = crugul soarelui; *De* = decembrie; *Du* = duminică; *Ep* = epacta; *Fe* = februarie; *Ia* = ianuarie; *Il* = iulie; *In* și *in* = iunie; *Ind.* = indiction; *Jo* = joi; *Kal.* = calendă (ziua de 1 a lunii la romani); *Lit. dom.* = litera dominicală și literele dominicale; *Lu* = luni; *M* = milesim (anul erei noastre); *M₁* și *m₁* = martie; *M. an.* = mîna anului; *Me* = miercuri; *Mi* și *mi* = mai; *M_t* = marți; *No* = noiembrie; *Non.* = none (a cincea sau a șaptea zi din lună în calendarul roman); *Oc* = octombrie; *Pd* = *pridie kalendae* (ajunul calendei); *Tem.* = temelia; *Sb* = sîmbătă; *Se* = septembrie; *V* = veleat (anul bizantin de la facerea lumii); *Vi* = vineri.

CUPRINSUL

	Pag.
<i>Prefață</i>	3
<i>Introducere</i>	5

Problema editării documentelor înainte de anul 1948. — 7. Necesitatea colecției « Documente privind istoria României », — 21. Colectivul din București — 22. Problemele tehnice de transcriere a documentelor — 27. Transcrierea alfabetului chirilic în alfabet latin — 33. Traducerea documentelor scrise în limba slavă — 37. Datarea documentelor nedatate sau datate greșit — 45. Titlul documentului — 50. Descrierea documentului (legenda) — 51. Indicele alfabetic — 52. Erata — 54. Colectivul din Iași — 54. Colectivul din Cluj — 56. Traducerea documentelor scrise în limba latină — 64. Problema instituțiilor. — 65 Problema toponimiei și onomastice — 66. Problema regestelor și a mențiunilor documentare — 68. Problema notelor, a textelor originale și a fotocopiilor, a indicațiilor bibliografice și arhivale — 70. Transcrierea documentelor latine din evul mediu — 70. I. Textul — 70. II. Ortografia. — 72. III. Referințele de la sfârșitul transcrierii — 74. IV. Alte observații. — 74. A. Formula mențiunii la sfârșitul traducerilor de documente al căror text original se publică în anexă. — 75. B. Formula mențiunii în cazul documentelor traduse, al căror text original nu se publică în anexă. — 76. C. Formula mențiunii în cazul traducerilor de rezumate. — 76. D. Formula mențiunii în cazul regestelor — 76. E. Formula unor mențiuni din note. — 76.

Din paleografia slavo-română de DAMIAN P. BOGDAN

<i>Generalități</i>	79
Denumirea paleografiei. — 81. Caracterul și obiectul. — 81. Paleografia slavo-română — 81. Metodele de lucru — 81. Paleografia și celelalte discipline științifice auxiliare ale istoriei. — 87. Nașterea și dezvoltarea paleografiei — 89. Tratatate și manuale de paleografie slavă — 90. Albume de paleografie slavă — 90. Nașterea și dezvoltarea paleografiei slavo-române — 91. Studii, ediții și albume ce cuprind facsimile după texte slavo-române — 94.	
<i>Începuturile grafiei la slavi</i>	96
<i>Alfabetele slave vechi</i>	97

Alfabetul glagolitic și alfabetul chirilic — 97. Prioritatea alfabetului glagolitic — 99. Aspectul și originea alfabetului glagolitic — 100. Numărul și valoarea ca cifre ale literelor glagolitice — 101. Caracterul fonetic al alfabetului glagolitic — 102. Alfabetul chirilic — 102. Ordinea literelor slave vechi și denumirea lor — 104. Asemănări și deosebiri între alfabetele slave vechi — 105.	
<i>Începuturile grafiei slave la români</i>	105
<i>Alfabetele slave vechi pe teritoriul R.P.R.</i>	106
Alfabetul glagolitic — 106. Alfabetul chirilic — 107. Noi semne grafice necunoscute alfabetului chirilic slav vechi — 107. Originea alfabetului chirilic la români — 108. Cifrele alfabetului chirilic la români — 108.	
<i>Izvoarele paleografiei slavo-române</i>	108
Vechimea — 108. Caracterul — 113. Formele în care s-au păstrat manuscrisele și documentele slavo-române — 113. Numărul izvoarelor — 114. Documentele — 114. Distrugerea textelor slavo-române. — 115.	
<i>Materialul de scris</i>	120
Papirusul — 120. Pergamentul — 120. Texte slavo române scrise pe pergament — 122. Palmipsestele — 123. Hîrtia — 124. Texte slavo-române scrise pe hîrtie — 128. Texte slavo-române scrise pe hîrtie fără filigrană — 128. Importanța filigranelor — 129. Alt material de scris — 130.	
<i>Uneltele scrisului</i>	131
Pana — 131. Cuțitul — 131. Pensula — 131. Linia și haragul — 131. Sistemele de liniere — 132.	
<i>Cernelurile și vopselile</i>	133
Cernelurile — 133. Nisipul — 133. Vopselile — 134.	
<i>Înfățișarea manuscriselor și documentelor slavo-române</i>	135
Cărțile. — 135. Sulițele — 136. Caietele — 136. Înfățișarea paginei scrise — 137. Greșelile — 137. Repetarea unui cuvînt — 138. Repetarea unei silabe — 138. Repetarea unui sunet — 138. Intervertirea literelor într-un cuvînt — 139. Scrierea unui cuvînt în locul altuia — 139. Scrierea unei litere în locul alteia — 139. Influența literei precedente asupra literei următoare — 140. Apropierea fonetică dintre diferitele sunete — 140. Asemănările grafice dintre litere — 141. Omisiunea de cuvînte — 142. Omisiunea de silabe — 143. Omisiunea literei inițiale — 143. Omisiunile literelor suprascrise — 143. Omisiunea titlei — 143. Identitatea literelor de la sfîrșitul cuvîntului precedent și de la începutul cuvîntului următor. — 144. Omisiunile din date. — 144. Scrierea de prisos a unei silabe — 145. Scrierea de prisos a unei litere — 145. Corecturile, ștersăturile, răzuirile și adaosurile — 145. Locurile goale. — 146. Găuri provocate de tăieturi — 146. Tăierea actelor — 147.	
<i>Legătura manuscriselor</i>	147
Păstrarea documentelor — 148.	
<i>Însemnările din manuscrise</i>	148

Paleografia latină cu referire la Transilvania

(sec. XII—XV)

de S. JAKÓ

<i>Introducere</i>	171
<i>Materiale de scris, instrumente și lichide pentru scriere</i>	173
Pergamentul — 173. a) prepararea pergamentului — 173. b) pergament străin și indigen — 174. c) calitatea pergamentelor — 175. d) prețul pergamentului — 176. c) dispariția deosebirii calitative dintre pergamentul străin și cel indigen.	

— 177. Hîrtia — 178. a) folosirea hîrtiei — 179. b) răspîndirea hîrtiei — 180. c) comerțul cu hîrtia — 180. d) calitatea hîrtiei — 181. e) caracteristicile hîrtiei întrebuințate în Transilvania — 182. f) filigrane — 182. Instrumente și lichide pentru scriere — 183. a) pregătirea materialului de scris — 183. b) cerneala și pana. — 183.

Forma exterioară a documentelor și dispunerea textului pe materialul de scris 184

Forma exterioară — 184. a) forma dreptunghiulară, scrisul fiind paralel cu latura mai lungă, litere transverse — 184. b) dimensiunile documentelor — 185. c) fiecare document scris pe o foaie deosebită — 186. Dispnera textului pe materialul de scris — 187. a) linierea și marginea — 187. b) scrierea fără alineate, despărțirea textului în alineate — 188. c) stilizarea primului rînd — 188. d) însemnări de cancelarie — 190 e) dispunerea textului în actele notariale — 190.

Dezvoltarea scrierii documentelor în Transilvania din sec. al XII-lea pînă în sec. al. XV-lea. 191

A. Începuturile și purtătorii scrierii în Transilvania — 191. Introducerea scrierii latine în Ungaria feudală și Transilvania — 191. Problema raporturilor țărilor din răsăritul Europei cu dezvoltarea scrierii apusene — 191. Noul tip de scriere — 193.

B. Scrierea gotică. — 197. Forme vchi de scriere — 197. Perioada cuprinsă aproximativ între anii 1180—1240 — 193. a) accelerarea ritmului minusculei vechi — 193. b) noua scriere literară — 199. c) despizarea piezișă a virfului penei — 200. «Scrierile magistrale» — 201. a) nașterea cursivelor gotice documentare — 201. b) scrierea de registru — 202. Noile schimbări în dezvoltarea scrierii — 202. a) accelerarea scrisului — 203. b) accentuarea influenței scrierilor literare — 203. c) fracturarea scrisului — 204. d) schimbări în fizionomia scrierilor cursive — 204. Scrierea gotică în perioada ei de decadență (sec. XIV—XV) — 204. Scrierea documentară solemnă (minuscule) — 206. a) varianta documentară cea mai solemnă — 208. b) varianta influențată intens de cursivă — 209. c) variantele influențate simultan de cursivă, scrierea literară și cea de registru — 210. Cursiva în secolele al XIV-lea și al XV-lea — 212. a) semicursiva — 213. b) cursiva documentară — 214. c) sesiunea de tranziție între cursiva documentară și scrierea specifică de registru — 215. Scrierea de registru — 216. a) primul grup de variante — 218. b) al doilea grup — 218. c) al treilea grup — 218. d) al patrulea grup — 219. e) al cincilea grup — 219. Fazele perioadei de decadență a scrierii gotice în Transilvania — 219. Sistemul prescurtărilor latine medievale — 220. a) prescurtarea prin suspensiune 221. b) prescurtarea prin contracțiune — 221. c) prescurtarea prin litere suprapuse — 221. d) prescurtările prin semne speciale — e) prescurtarea prin sigle — 221. Numerele — 221. Ortografia și punctuația — 222.

Scrierea documentelor papale în secolele XII—XV, privind Transilvania. 223

Formarea minusculei curiale — 223. a) scrierea documentelor *litterae cum file serico* — 225. b) scrierea documentelor *litterae cum file canapis* — 225. Dezvoltarea scrierii papale după secolul al XIII-lea — 225. a) influența franceză — 226. b) scrierea brevelor — 226. c) pătrunderea elementelor scrierii umaniste — 226. d) *scrittura bollatica* — 227. e) scrierea registrelor papale și a listelor de dijme papale — 227.

Încheiere 227

Din paleografia chirilică românească
de EMIL VÎRTOSU

Alfabetul	285
Litere sau grupuri de litere cu valori diverse — 287. Spiritele — 288. Accentele — 289. Vrahia — 291. Eric și paieric — 291.	
Prescurtările	294
Titla — 294. Cuvinte sfinte — 295. Metode de prescurtare — 297.	
Cifrele	307
Cifre bisericești — 307. Numerele de la 1—10. — 308. Numerele de la 11—19. — 308. Numerele de la 20—90. — 309. Sutele — 309. Miile — 310. Numere prin cuvinte — 311. Calendarul liturgic — 311. Encliticul — 313. Interpunctuația — 313. Semne de încadrare — 313. Slovele-cifre și prescurtările — 314. Slovele-cifre și spiritele — 314. Slovele-cifre și accentele — 315. Adjectivul numeral — 315. Aproximativul — 316. Elidarea milesimului — 316. Lunile cu rădăcină numerală — 316. Cifrele lui Ioan Prale — 317. Semnele de jumătate — 317. Dispariția titlei. Cifrele arabe — 318.	
Introducerea alfabetului latin	319
Gramatica Rumânească — 333.	
Aneze	324
Ilustrații	335

Elemente de paleografie greco-română
de AL. ELIAN

Obiectul studiului	359
Scrișul grecesc în țările române	362
Cele mai vechi monumente paleografice. — 362. Scrișul grecesc în prima jumătate a secolului al XVI-lea — 365. Documentele grecești în țările române — 366. Documentele grecești interne din secolul al XVI-lea și începutul secolului al XVIII-lea — 366. Primul act solemn în limba greacă scris în Țara Românească — 368. Documente grecești eclesiastice — 369. Documente grecești din secolele XVIII și XIX — 369.	
Limba	370
Limba neogreacă și raporturile ei cu cea română — 370. Împrumuturile române în neogreacă și regimul lor — 374. I. Fonetica — 374. a) Vocale — 374. b) Diftongii — 374. c) Consoane — 375. II. Morfologia — 376.	
Grafia	377
Evoluția scrierii neogrecești — 377. Literele punctate — 377. Texte transcrise în alfabet străine — 378.	

Elemente de cronologie

Cronologia documentelor din Moldova și Țara Românească
de ION IONAȘCU

Noțiuni de cronologie generală	389
Noțiuni de cronologie tehnică astronomică	391
Ziua — 392. Luna — 393. Anul — 395.	
Diferite sisteme cronologice	396

Calendarul solar — 369. Calendarul lunaro-solar — 398. Calendarul lunar arab — 400. Calendarul solar roman — 401.	
<i>Reforma iuliană (45 î.e.n.)</i>	402
<i>Elemente de cronologie medievală</i>	403
<i>Ere cronologice</i>	404
Ere politice — 404. Ere universale — 405. Ere religioase — 407.	
<i>Datarea documentelor medievale în Moldova și Țara Românească</i>	407
Anul domniei — 406.	
<i>Perioade cronologice</i>	410
Olimpiada — 411. Indictionul — 411. Indictionul grec — 412. Alte stiluri indictionale (imperial și roman) — 412. Indictionul în documentele moldo-muntene — 412.	
<i>Începutul anului (*stilul*)</i>	415
<i>Problema începutul anului (*stilul*) în țările române</i>	416
<i>Elemente cronologice secundare</i>	419
Crugul soarelui (<i>cyclus solaris</i>) — 419. Mîna anului (<i>concurrentes, epactae majores, epactae solis</i>) — 421. Mîinile lunilor (<i>regulares solares mensium</i>) — 422. Literele dominicale — 424. Crugul lunii (<i>cyclus lunaris</i>) — 425. Numărul de aur (<i>numerus aureus</i>) — 427. Temelia (<i>epactae lunares, epactae minores</i>) — 427. Epacta — 429. Ciclul pascal (<i>cyclus pascalis, c. lunisolaris</i>) — 430.	
<i>Regula stabilită pentru timpul sărbătoririi paștilor</i>	431
Cheia paștilor (<i>cliuci paschi</i>) — 433. Legiuta fască (<i>terminus paschalis</i>) — 434. Data paștilor prin calcul — 435.	
<i>Datarea prin sărbătoare</i>	436
<i>Datarea prin ziua de săptămîină</i>	441
<i>Reforma calendaristică gregoriană (stilul nou) din 1582</i>	444
<i>Reforma calendaristică din România (1 octombrie 1924)</i>	447

Cronologia documentelor privind Transilvania (sec. XI—XV)
de FRANCISC PALL

<i>Erele cronologice</i>	452
Era creștină — 452. Anul domniei și al pontificatului — 453	
<i>Indictionul</i>	455
Indictionul grec — 456. Indictionul imperial (bedan) — 457. Indictionul roman (pontifical) — 457.	
<i>Stilurile cronologice</i>	457
1 ianuarie — 457. 1 martie — 457. 25 martie — 458. 25 decembrie — 458.	
<i>Anul</i>	459
<i>Luna</i>	459
Calendarul roman — 460. Socotirea progresivă a zilelor lunii — 461. * Obiceiul boloniez * — 462.	
<i>Săptămîina</i>	463
Denumiri romane — 463. Termeni creștini — 463. Denumiri germane — 463. Literele dominicale — 463. Concurențele — 464. Desemnarea săptămîinii prin duminici — 464. Octavele — 464. Quindenele — 465.	
<i>Socotirea zilelor după calendarul bisericesc</i>	465
<i>Lăsarea la vatră a oastei regale</i>	477
<i>Datarea în raport cu o zi sau termen din text</i>	478

	Pag.
<i>Impărțirea zilei</i>	479
<i>Aneze</i>	483
<i>Aneza I</i> — Domnii din Moldova și Țara Românească pînă la 1859.....	385
<i>Aneza II</i> — Voievozii, vicevoievozii, principii și guvernatorii Transilvaniei ..	497
<i>Aneza III</i> — Anii de domnie ai regilor Ungariei	508
<i>Aneza IV</i> — Lăsarea la vatră a oastei regale (<i>residentia exercitus regalis</i>) ..	511
<i>Aneza V</i> — Anii de pontificat ai papilor (dela 772)	512
<i>Aneza VI</i> — Lista alfabetică de sfinți, sărbători ortodoxe și diferite denu- miri cronologice	517
<i>Aneza VII</i> — Lista alfabetică a sărbătorilor catolice și a altor termeni cronologici folosiți în documentele medievale privitoare la Transilvania ..	531
<i>Aneza VIII</i> . — Cele 35 calendare catolice	547
<i>Aneza IX</i> — Indicele calendarelor catolice (după stilul vechi)	618
<i>Aneza X</i> — Calendarul roman	625
<i>Aneza XI</i> — Literele dominicale	626
<i>Aneza XII</i> — Zilele săptămîinii	627
<i>Aneza XIII</i> — Indictionul	628
<i>Aneza XIV</i> — Numărul de aur	629
<i>Aneza XV</i> — Crugul soarelui (orient). Ciclu solar (apus). Mîna anului Literele dominicale.....	630
<i>Aneza XVI</i> — Crugul lunii. Numărul de aur. Temelia. Epacta mare (orient). Legiuita fască	631
<i>Aneza XVII</i> — Paștile	632
<i>Aneza XVIII</i> — Pascalie perpetuă (stil vechi).	633
<i>Aneza XIX</i> — Tabela pentru calendarul musulman (anul comun iulian) .	634
<i>Aneza XX</i> — Tabela pentru calendarul musulman (anul bisect iulian)	635
<i>Aneza XXI</i> — Tabela pentru calendarul musulman (anul musulman)	636
<i>Aneza XXII</i> — Ciclu de 532 ani (calendarul perpetuu) și reducția anilor Hegirei	637
<i>Aneza XXIII</i> — Paștile în calendarul îndreptat.	652
<i>Lămuriri și indicații privitoare la utilizarea listelor și tabelelor din anexă</i>	655

T. 2841

Dat la cules 07.06.1956. Bun de tipar 04.12.1956. Tiraaj 2500. Hirtie semivelină 65 g.m². Format 16/70×100. Coli editoriale 56.3. Coli de tipar 42+ 1 planșă pliată. A 04407/1956. Indicele de clasificare pentru biblioteci mari: 9(098)(001—2); 902(021) = 59:9(498). Indicele de clasificare pentru bibliotecile mici: 902: 9(R).

993

986 Tiparul executat sub comanda nr. 820 la Întreprinderea Poligrafică nr. 4. Cal. Șerban Vodă 133—135, București, R.P.R.